

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 22948

CALL No. SaTV/Man/Ach V.3

D.G.A. 79

~~R 1301(a)~~

m.s. Vol 3

Not to be issued out

MĀNASĀRA
ON
ARCHITECTURE AND SCULPTURE
SANSKRIT TEXT WITH CRITICAL NOTES

Vol. 3

EDITED BY
PRASANNA KUMAR ACHARYA, I.E.S.

M.A. (CALCUTTA), PH.D. (LITHUAN), D.LIT. (LONDON)

Dean of the Faculty of Arts, Head —
of the Oriental Departments, Professor
of Sanskrit, University of Allahabad

Disol (a) 22948
71/34

M. S. Vol. 3

PUBLISHED BY THE OXFORD UNIVERSITY PRESS

LONDON NEW YORK BOMBAY

CALCUTTA MADRAS

CHINA JAPAN

Sa7V
Man/Ach

Volumes with an *Āśvaśāstra* (Horse) Text, Translations
and 157 Plates in line and in colours

ON

HINDU ARCHITECTURE

- Volume I—A Dictionary of Hindu Architecture
Volume II—Indian Architecture according to *Mānasāra Śilpaśāstra*
Volume III—*Mānasāra*—Sanskrit Text with Critical Notes
Volume IV—Architecture of *Mānasāra*—Translation in English
—Architecture of *Mānasāra*—Plates I—CXXXV (Architectural)
CXXXVI—CLVII (Sculptural)

PREFACE

History of Publication

In 1834, in his Essay on the Architecture of the Hindus, Ram Raz referred to the contents of the first few chapters of the *Mānasāra* from a fragmentary manuscript he had access to. Since then more manuscripts have been discovered, catalogued, and brought to the notice of the public. But the Sanskrit scholars like Dr. G. Bühler and Sir R. G. Bhandarkar have authentically branded this class of literature as written in "most barbarous Sanskrit."¹ Besides, the technical terms and obsolete expressions of the *Silpa-sūtra*, practically a lost science, have had no place in any of the existing dictionaries. The texts contain no drawings, diagrams, or sketches. The then buildings, religious, military, especially residential, have mostly been destroyed, partly by time and partly by foreign invaders. Obviously these difficulties stood in the way of the elderly scholars and nobody had made any attempt to deal with this huge text for over 80 years, when, being induced by youthful enthusiasm, the present writer undertook in 1914 the task of giving "rebirth" to this "monumental work."

The unsatisfactory condition, both original and accidental, of the existing manuscripts of the *silpa-sūtra* generally, and of the *Mānasāra* in particular, aggravated the expedition into this unexplored field of Sanskrit learning. The unknown ways have had to be discovered at great pains and many new things had to be learnt after bitter experience and elaborate experiments. The vast store of literature on the subject and the inscriptions and other archaeological records have had to be ransacked. Extensive tours in company with trained architects and engineers have had to be undertaken, involving great expenditure of time, money, and convenience from Landikotal on the borders of Afghanistan to Rameswaram in the south, from

¹ *Ep. Ind.*, Vol. I, page 317; *Ind. Ant.*, Vol. II, page 196.

Mahenjadaro in Sindh to Shillong in Assam, in order to examine ancient monuments throughout the country, including the cave temples of Western and Central India, the monuments of the Indian States in Rajputana and in Hyderabad, the hill temples of Kedarnath, Badrinath, Tungnath, etc. An encyclopædic dictionary has had to be compiled wherein for the first time an attempt has been made to settle the meanings of, and explain in English, some three thousand technical terms by illustrative quotations from cognate literature. In addition, some two hundred measured drawings, diagrams, and sketches in line and in colours have had to be prepared at great trouble and expense. Thus the peculiar pain of giving "rebirth" to a once fully grown "barbarous" child of unknown origin has been brought home to the writer. The youthful enthusiasm has been put to a great trial through the continuous struggle for seventeen years. With great diffidence, therefore, this curious child is presented to the learned world. If received with sympathy and kindness even such a child may thrive and bring some solace to everybody responsible for and interested in it. Ultimately it may confer a lasting benefit on the country and the nation, because our architectural policy of the past few hundred years, based as it has been on foreign imitation, and in an entirely different climate and soil, has not proved quite successful in regard to temples and humble dwelling-houses, if not in regard to public edifices also.

Lord Pentland, the then Governor of Madras and in charge of the Education Department, was induced by Sir John Marshall, lately the Director-General of Archaeology in India, to take an interest in the *Mānasāra*, and some preliminary arrangements were made for its publication from Madras. But the unfortunate coincidence of His Excellency's retirement and Sir John's absence from India at the time of my arrival in Madras, forced me to leave the Presidency in Simla, where all the endeavours and the sympathy of Sir (then Mr) George Anderson, Dr. D. B. Spooner, Sir Henry Sharp and Sir C. Sankaran Nair failed to secure a situation suitable for the "rebirth" of the *Mānasāra*. At last an opportunity arose when the work could proceed with in spite of other exacting duties. The Government

India recommended, and the Government of the United Provinces offered me a post in the Indian Educational Service at Muir Central College, Allahabad. Sir Claude F. de la Fosse, the then Director of Public Instruction and the first Vice-Chancellor of the reorganized Allahabad University, took up the matter with friendly sympathy and scholarly interest and induced the great educationist Governor, Sir Harcourt Butler, to sanction the publication on behalf of the Government of the United Provinces of Agra and Oudh through the Oxford University Press.

Description of the Manuscripts

The manuscripts which have been used in preparing the text of this First Edition of the *Mānasāra* are the following :—

(A) This belongs to the Library of the India Office (B.482).

It is written in Devanāgarī script on modern paper 9½" by 7½". It contains 100 folios, each page of which has invariably 21 lines, except the last page which has only 1 line. Each line is half a *śloka*. The *ślokas* are inaccurately numbered from the beginning to the end. The writing seems to be by one and the same hand. The name of the writer is not known. The colophons are written in red ink. The manuscript gives up the *Mānasāra* at folio 78b. line 16, the middle of Chapter XVIII (*Vimāna-lakṣhaṇa*), without any colophon. The remaining 22 folios, apparently belonging to another work, are retained in Appendix ६. This portion has two colophons—folio 93a, *iti Śakṣma-sūtre Kāma-kōṣṭha-pāṭalāḥ*; folio 95b, *iti Padma-saṁhitāyām Raurava-bhede Kāma-kōṣṭha-lakṣhaṇa-vidhiḥ pāṭalāḥ*. On page 101 it breaks off abruptly at the middle of line 1.

(B) This has been noticed by Aufrecht in the *Catalogues Catalogorum*, part III, page 97. It belongs to the Oriental Library of the Asiatic Society of Bengal. It is written on paper 12" by 8½". The first part, to folio 88, is a

different work called *Nara-pati-vijaya*. The second part, called *Mānasāra-vāstu* and also *Kumāra-vāstu*, contains 163 folios, each page of which has 16 to 24 lines. Each line contains about three-quarters of a *śloka*. The *ślokas* are not numbered; but on the last page the total is given as 5,760 and this figure is not, of course, verified by actual counting. This has been undoubtedly written by more than one hand. But it is recorded on the last page that this work has been written by one Ramanujacharya for the *Kumpāni bāhādur* (the East India Company) in the *Sāliydhana Śaka* era 1677. The date of its being recorded is given in English, 14th April, 1823. The last page contains the mark of a seal in three different scripts—Urdu, Nāgarī, and Bengali. It begins with Chapter XV (*Padā* or *Stambha*), and folio 108b has the colophon of the last chapter. The remaining folios 108 to 163 contain the first fourteen chapters.

- (C) This belongs to the Library of the India Office (E. 3141, 3014) and has been noticed by C. P. Brown in *Eggeling's Catalogue*, page 1131. Dr. Goldstücker refers to it in his *Dictionary*, page 284. It is written in Devanāgarī character on paper 11" by 7". It contains 472 folios, one page of which is left blank. Each page has 16 to 18 lines, each of which is a half *śloka*. *Ślokas* are numbered up to folio 100. The colophons are not numbered in the latter part. Most of the chapters are incomplete and described in two places. The first sixteen chapters are altogether lost. The first few pages are quite fragmentary. The fly-leaf contains the following: "This portion of the ~~manuscript~~ was copied from a very ancient manuscript in the old Tamil character, discovered at Trichinopoly. It was imperfect both at the beginning and at the end. It was written out under the direction of Charles Philip Brown, 1830." But "from various

indications it would, however, rather seem that the volume was copied from two different manuscripts, one a Grantha and the other a Telegu manuscript (Grantha manuscript, no. 1987, and Telegu manuscript no. 525 in Taylor's *Catalogue Rais.*, I 71; II 355). It seems to have been copied from different sources by different writers, but evidently not from the sources mentioned here.

- (D) This belongs to the Library of the India Office (*Mackenzie Collection*, no. III, 187). It is written in Telegu character on palm leaf, 13" by 2". It contains 162 folios, each page of which has 9 to 11 lines. Exactly like 'B,' it begins with Chapter XV and after the colophon of the last chapter of the book takes up the first fourteen chapters. The name of the copyist is not known. The date is given as Śaka 1656 (A.D. 1734). The characters are very small and indistinct. After careful collation with 'B,' it seems that both 'B' and 'D' are copies of the same original. 'B' may have been already copied from 'D' when the latter was removed to the India Office.
- (E) This belongs to the Library of the India Office (*Mackenzie Collection*, no. III, 190). It is written in Telegu character on palm leaf, 19" by 1½". It contains 68 folios, each page of which has 7 to 8 lines. But there are some pages quite blank. Each verse is followed by its Telegu translation. The pages are numbered 131-198. It begins at page 131. The colophon reads *iti Mayamata Vastu-sāstre Vimāna-lakṣhaṇa* (158, 6, 6). As Dr. Rost remarks, "the Sanskrit text is hopelessly corrupt."
- (F) This belongs to the Tanjore Palace Estate. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, part III, page 97, and in Burnell, page 62, no. 11081. It is written in

Grantha and Tamil characters on *Cadjan* (palm) leaf, $16\frac{1}{2}$ " by 5". The breadth of a single leaf is one inch. It contains 202 leaves, each of which has 4 to 5 lines. It can conveniently be divided into three parts. The first part, in Grantha character, is exactly the same as 'A,' showing their common origin. They are the same line for line; both break off the *Mānasāra* abruptly at the same line. The second part, in Tamil, called *Kīma-koshtha-bandha*, corresponds to Appendix ३ and seems to be a commentary on the latter portion of the first part, which does not belong to the *Mānasāra*. The third part contains some chapters belonging to a different work, probably the *Māyamatā*. Each verse is accompanied by a Tamil commentary throughout. This part is noticed in Appendix ३. 'F' like 'A' has, therefore, only the first seventeen chapters of the *Mānasāra* and a portion of Chapter XVIII.

- (G) This belongs to the Tanjore Palace Estate. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, part III, page 97, and in Burnell, page 62, no. 11080. It is written in Grantha character on *Cadjan* (palm) leaf, 16" by $2\frac{1}{2}$ ". The breadth of a single leaf is $1\frac{1}{4}$ ". It contains 82 leaves, each page of which has 4 to 6 lines. The first two *ślokas* are invocations to the gods Ganeśa and Śiva. Then come 9 lines from Chapter XXXIV (Maṇḍapa). The manuscript begins practically with the next Chapter XXXV (Śālā) and runs to Chapter I. (Bhūṣaṇa).
- (H) This belongs to the Deccan College, Poona, Bombay. It is referred to in Aufrecht, part III, page 97, and in Dr. Bhandarkar's Report for the years 1887-91. It is written in Devanāgarī character on foreign bluish paper, with water lines, $9\frac{1}{2}$ " by $7\frac{3}{4}$ ". It contains 44 leaves, each page of which has 21 lines. Each line has about 21 letters. The characters are legible, clear and bold, and

the writing is fairly correct. The manuscript is in the form of a modern book, with a margin of one inch to three-fourths of an inch with a double line of border in red ink on all sides. The same ink is used to denote the beginning and the end of the different Chapters, as also to show the beginning and the conclusion of the *anushubhs*, their *padas*, and of sentences. No date is given. The author is not known. It begins with a table of contents. Like 'G,' it has only Chapters XXXV to L. The manuscript itself seems to be a modern copy of an older manuscript. The page '1a' has the words "*Mānava-Śilpa*" as the title of the work, though in Bhandarkar's report the name is given as "*Mānava-sīra-vāstu-śilpa*."

- (I) This belongs to the Government Oriental Library, Madras. It is referred to in Aufrecht, part II, page 104. It is written in cursive Grantha character on European paper and bound in size 13½" by 8". It consists of 495 pages, each of which contains 18 lines. It retains all the chapters of the *Mānasāra* in their proper order with a few exceptions. The copyist gives his name as Lokanātha Śāstrī. The date of transcription is not given.
- (J) This belongs to the Government of Madras. It is referred to in Aufrecht, part I, page 452, and in Taylor I, 71, no. 1987. It consists of 12 *Cadjan* (palm) leaves of the size 12½" by 1½". Each page contains 8 lines. It is written in Grantha character. Neither the date of the manuscript nor the name of the copyist is given. Many leaves are missing and more are so injured that it is impossible to make out the contents. The last page contains in the middle the colophon of Chapter XLVII. The comparison has to be given up after a few lines of Chapter XLVI (Torana).

(K) These two manuscripts belong to the Palace Library of Trivandrum. They are referred to in Aufrecht part I, page 452, and described in Oppert II, 532, 6125, 6976. Of these, 532 and 6976 are not available and seem to have been lost. Of the two Trivandrum manuscripts, one is 6125 and the other is a new one, in the sense that it is not mentioned in any catalogue. Aufrecht thinks (page 452) that one of these three described by Oppert was "quoted by Ram Raz." But there seems no reason for Aufrecht's supposition. From the description it seems on the contrary that Ram Raz referred to the one called here 'J.'

Both of the Trivandrum manuscripts are written on palm-leaves in Malayalam character. One of them contains 63 *śloka*s on 25 folios with 9 lines to a page of $7\frac{1}{2}$ " by $1\frac{1}{2}$ " and goes as far as the first 55 verses, with a Malayalam gloss. The other contains 6 folios of $7\frac{1}{2}$ " by $1\frac{1}{2}$ " with 9 lines to a page. This second one is the gloss and omits the verses 5, 9, 10, 14, 24, 28, 38, 40, 45, 48, 52 and 55. They deal with *Saṅkha-sthāpana* and the illustration of the *Ayādi-shaḍ-varga*; but comparison and collation are not possible. Apparently they are not copies of the *Māṇḍara* and seem to belong to a different work. They are retained in Appendix π.

Aufrecht, part III, page 97, refers to the *Reports on Sanskrit Manuscripts in Southern India* by E. Hultzsch, vol. II, page 37, no. 1103. These manuscripts are the same as Burnell, Tanjore, page 62, nos. 11080 and 11081, and identical with 'F' (11081) and 'G' (11089).

Aufrecht, part III, page 97, refers to Hara Prasad, I and II, Calcutta, 1898, 8, II, no. 161. It is, perhaps, the same fragmentary manuscript, which now belongs to Mr. Nagendra Nath Basu, and appears to be a recent copy of one of the manuscripts described above.

Of all these manuscripts, 'A' is the shortest. The characters are legible, clear and bold, but the language is very corrupt. The corruptions are not due only to the copyist, but are to be ascribed to the sources from which 'A' was copied. It does not differ materially from the first and second parts of 'F.' In fact 'A' and 'F' resemble each other so closely as to suggest a common origin, and may be taken to form one group.

'B' is the most incorrect manuscript; but, such as it is, it does not differ from 'D.' The various corruptions, except those which are obviously copyist's conjectures and *variae lectiones*, are the same. I am inclined to think that 'B' had already been copied from 'D' when the latter was removed to the India Office. At any rate their common origin is apparent. These two will thus form one group.

'C' is also interpolated and stands aloof, although it shows many striking coincidences with such parts of 'J' as do not agree with 'I.' Eggeling says (*Catalogue*, page 1154) "the volume ('C') was copied from two different manuscripts. . . this would account for certain repetitions, as well as for certain orthographic peculiarities (such as *yeka* for *eka*, *vullara* for *uttara*), pointing to a Telegu source." That the original of 'C' was very damaged is clear from such marginal remarks of the copyist as "*Asmin sthale patraṇi navāṇi nyānāni*" (here are lost nine leaves).

'G' and 'H,' each of which has the same fifteen chapters only, are in a fairly good condition. They are copies from the same original, differing just enough to show that they have undergone the usual corruptions, which a long course of copying and re-copying under different circumstances renders unavoidable. They may, therefore, be classed under one group.

'I,' which is the *Codex Archetypus* of the present edition is the most perfect manuscript available of the *Manasara*. It is likely that 'I' was copied from 'J' when the latter was in its complete form. This would account for the displacement of some lines in

the same chapter, as well as in different chapters, through copyist's blunders or want of revision. The lacuna of 'I' may thus be ascribed to negligence in reading the extremely injured parts of 'J,' since we have such obvious common mistakes as *var-jayet* for *van-nayat*, etc. They may be taken to form one group.

With regard to the provenance of the Manuscripts it is unfortunately impossible to give much definite information. 'A,' 'C,' 'D,' 'E,' belong to the India Office. 'B' comes from Calcutta and 'H' from Bombay. 'F,' 'G,' 'I,' 'J' come from Madras. The Telegu character of 'D' and the Grantha and Tamil characters of 'F' and the Grantha character of 'G,' 'I' and 'J' point to their South Indian origin. 'B' seems to have been written in Bengal and 'H' in Northern India. In spite of their Devanagari character, certain orthographic peculiarities, such as *yisa* for *isa* and *yeka* for *eka*, 'A,' 'C' seem to be copies of South Indian originals; or more probably, they were transcribed by South Indian copyists.

The critical apparatus furnishes abundant warrant for the division of the manuscripts into such groups, and it could easily be supplemented by a number of details, omission or addition, punctuation, particular forms of letters, etc., which are not of sufficiently noteworthy importance. Within each group the manuscripts are in close relationship. This is proved by a number of variants common to each group and especially by long lacunæ.

The relationship of the manuscripts within the above mentioned families ('A,' 'F'; 'B,' 'D'; 'C'; 'G,' 'H'; 'I,' 'J') is a matter of considerable difficulty. The nature of the work renders it probable that the relationship should vary in various particulars, and to some extent this expectation has been justified.

Of the peculiarities of the groups the following may be mentioned: 'A,' 'F' regularly write *Kamṭha*, *Kamdhara*, *Kampa-madhyena*; 'B,' 'D,' and 'I,' 'J,' write the same words as *Kurna*, *Kamdhara*, *Kampamardhena*. 'B' and 'C' have sometimes *yeka* for *eka*, *yisa* for *isa*, etc. Such peculiarities as are common to almost all the manuscripts will be found treated more elaborately under the Critical Notes.

General method followed in preparing the text

After the brief survey of the present condition of the manuscripts, it remains for me to indicate shortly the lines which I have followed in preparing the text of the first edition from the materials furnished by the codices.

The variations in the manuscripts consisting in spelling, words, phrases, sentences and grammatical concordance have been recorded. Errors in metre, when accidental or results of bad copying, can easily be corrected. But such errors in the *Mānasāra* are too numerous and they can hardly be corrected without tampering with the original. In all sacred works they have been respected by mediæval Indian scholars, and accounted for as peculiarities of holy sages (*ṛṣha*). The first editor of the *Mānasāra* has no other alternative than to take all these errors as *ṛṣha*.

I believe I have thus included in the Notes and Appendices more than what has any real bearing on the text. This principle is certainly not economical. But this is, under the circumstances to be noticed below, unavoidable and not altogether useless.

The chief object of critically editing the ancient manuscripts is to prepare an intelligible text. At the same time no one could deny the "mischief done by conjectural criticism of classical scholarship." But with a view to preparing an intelligible text of the *Mānasāra*, the ungrammatical or "barbarous" style of which will be found discussed elsewhere,¹ a certain amount of emendation is indispensable.

When the office of the Editor, Commentator, and Translator is all combined in one, the following principle, which, if not sound, is at least safe under the peculiar circumstances, has been followed in this edition :

"Let an editor give what there is, and let the commentator say what might be and what ought to be."

¹ Critical Notes, pp. 1-210; Appendix to *Indian Architecture*, pp. 196-214.

This method has the merit of satisfying the two divergent schools of critics, namely, scholars who are in favour of an intelligent discrimination between what are different readings and what are mere blunders due to ignorance of authors or negligence of copyists, and those who insist upon a faithful reproduction of even the most obvious and unquestionable mistakes.

Working on this principle, such emendations as have been thought indispensable for the constitution of an intelligible text have been invariably marked as such both in the text, within brackets as is usually done in editing an ancient inscription, and also in the Notes, and the actual readings of all the manuscripts have been carefully recorded. But I have kept in view the risks with which any attempt at emendation is beset in the case of so difficult a text as the *Mānasāra* and have accordingly endeavoured to exercise the utmost caution. For the same reason, I have abstained from suggesting conjectural restorations for all the passages in which the text, as found in the *Codex Archetypus*, showed a lacuna, except where it could be restored from the nature of the context or by reference to related passages with a reasonable degree of certainty.

Under the circumstances pointed out in the description of the existing manuscripts, 'I' is the only possible basis of this edition. From this a departure has been made in favour of 'J' only where the reading of the latter appeared distinctly preferable and to represent a close approach to the original. In every such case the text of 'I' and all other manuscripts has been carefully indicated in the Notes. This has also been done in every instance where the text of 'I' had for the sake of elucidation to be corrected by any other manuscripts. Whenever the readings of 'I' seemed to be superior or equal to the variations of 'J,' and accordingly were retained in the text, the readings of 'J' have been recorded in the Notes. All words or letters, which 'J' or any other codex has supplied, where 'I' had a lacuna or otherwise, have been distinctly noted.

The head lines for the pages and the chapters, as also the numbering of the *slokas*, are not found in the manuscripts; the editor has taken the liberty of adding them.

As regards orthography, the rules laid down in the grammar of Paṇini have, strictly speaking, no large application in an ungrammatical text like the *Mānasāra*. It is, however, desirable to follow one principle throughout and the following methods have been generally followed in this edition :

- (1) *Anusvara* has not been used in place of 'm' at the end of a sentence or verse, and before vowels.
- (2) Nasals have not been replaced by *anusvāra* in the interior of simple words, e.g. पञ्चन पञ्च, पञ्चन, चन्त, स्तम्भ, etc.
- (3) *Visarga* has been used instead of doubling of श, व and स (चतुःशाला not चतुदशाला, चतुःषट्मार्ग not चतुष्षट्मार्ग, चन्तःस्तालम् not चन्तस्तालम्.)
- (4) The usual forms have been used in cases of confusion between kh and gh (e.g. parikhā not parigha), ṭ and ḍ (e.g. maṇḍapa not maṇṭapa), 'ṇ' and 'n', and 'ś' and 's.'
- (5) The correct forms have also been used in cases like stāna for sthāna, etc.
- (6) The rare use of double consonants for single, and *vice versa*, has been corrected.
- (7) Of individual words like तुम न for दिमान्, चलिन्द् for चलिन्, द्वार for द्वार, etc., the correct forms have been used.
- (8) When there are two forms of some words differing only by व and ब (e.g. विन्द् विन्द्, व-ध्या, ब-ध्या) or श and स (e.g. वसिष्ठ, बसिष्ठ), the one which agrees with the pronunciation current in Northern India has been retained.
- (9) The correct form has been given when a short vowel is used for a long one and *vice versa* (e.g., 'a' for 'ā', 'i' for 'ī', 'u' for 'ū').
- (10) The correct case terminations have been used when they are altogether omitted and are indicated within brackets.

- (11) In the instances of wrong cases, mostly the nominative and accusative have been corrected and marked within brackets, and the rest have been rarely corrected.
- (12) In cases of wrong numbers, singular for plural or dual, and *vice versa*, and false genders, masculine words treated as if they were neuter or feminine, and *vice versa*, alterations can hardly be suggested without considerably handling the text. Wherever they are found indispensable, they are marked within brackets and noticed in the Notes.
- (13) Masculine or neuter forms of accusatives and pronouns used with reference to feminine nouns have been similarly noticed.
- (14) Similar alterations have been made of words in *sandhi* and compounds, where the elementary rules of grammar are violated in a large number of instances without following a discoverable fixed principle.
- (15) Inappropriate or incorrect verbal derivatives have been, as a rule, treated in the same way, the alterations, whenever suggested, being marked within brackets. These matters are elaborately discussed and fully illustrated in the writer's *Indian Architecture* under "The Language of the *Śilpa-śāstra*" (pages 199-214).

Signs : () indicates a correct form to replace an incorrect one which immediately precedes it ; [] indicates an emendation by an addition, omission, or alteration of letters or words.

I feel no hesitation in declaring that a perfect text of the *Manasāra* written in a chaste language is unattainable. It is unlikely that there still exist manuscripts, which are hitherto undiscovered and which are not derived from any of our manuscripts. I am, therefore, of opinion that the *Manasāra* was never written in a chaste language and that its imperfections are original.¹

¹ A few critics questioned if Sanskrit (the refined) language of the *Śilpa-śāstra*, the science of fine arts, could ever have been "barbarous"; one such critic is dead and gone, and if there be yet anybody left he will have now an opportunity of examining the text for himself and revising his notion (see *Opinions and Reviews* at the end of Vol. IV).

Acknowledgments

The publication of these volumes has been made possible through the generosity of the Secretary of State for India, the Government of India, and the Government of the United Provinces of Agra and Oudh, to whom I can only express inadequately my most respectful thanks.

It remains for me briefly to acknowledge aids and encouragement received beyond those mentioned above. From the very conception of the idea in consultation with Mr. E. B. Havell and Dr. L. D. Barnett, M.A., LLT.D. Professor F. W. Thomas, C.I.E., M.A., PH.D., has proved a guardian to the *Mānasāra*. The significant quotation, "rebirth of the monumental work," is his expression. It is his kindness which has largely kept alive my youthful enthusiasm, under very unfavourable circumstances, in London, Holland, Madras, Simla, Patna, Benares, and Calcutta. I am indebted to him for most of the materials and also for valuable guidance and consultation at the earlier stage, and for the final publication of the *Mānasāra*. Words fail me to express adequately my debt of gratitude to him.

My grateful acknowledgment is due to another great orientalist, Mahamahopadhyaya Pandit Ganga Nath Jha, M.A., D.LITT., LL.D., until recently Vice-Chancellor of Allahabad University, for his very encouraging and generous review and publicity of the earlier volumes which gave me a new lease of life, and for giving me facilities, with fatherly enthusiasm, to undertake extensive tours (referred to above). For further encouragement I am grateful to Mr. A. H. Mackenzie, M.A., C.I.E., the Director of Public Instruction, who became more and more convinced of the importance of the work when he was officiating as the Commissioner of Education and where he came in closer touch with the Archaeological Department—the Department wherein the plates to illustrate the architectural portion of the *Mānasāra* were prepared.

For his scholarly sympathy and friendly appreciation my grateful acknowledgment is due to Mr. H. R. Harrop, M.A., I.E.S., the Deputy Director of Public Instruction, whose interest increased through his

official correspondence concerning the publication during the past ten years with the Oxford University Press, who, incidentally, have been anxious to bring out a second edition of the two earlier volumes since the first year of their publication.

My gratitude is due to Rai Bahadur Dayaram Sahni, M.A., the present Director General of Archaeology, for his scholarly interest in the work and his friendly appreciation during the past ten years; and to Mr. K. N. Dikshit, M.A., the then Deputy Director General of Archaeology, who used to come to my hotel at Simla and spent hours in discussing various obstinate passages that baffled repeated attempts at their interpretation.

For scholarly interest, friendly sympathy, encouraging appreciation and various kinds of assistance from time to time I am grateful to my colleagues Dr. Babu Ram Saksena, M.A., D.LITT., Dr. Umesh Misra, M.A., D.LITT., Pandit Ketresh Chandra Chattopadhyaya, M.A., Pandit Raghubar Mithulal Shastri, M.A., M.O.L., and Miss Mathura Narain Herlekar, M.A.

Not only for general encouragement, but also for valuable suggestions and constructive criticism of the earlier volumes, I am grateful to the reviewers whose opinions are quoted at the end of volume IV.

To Mr. D. W. Crighton, Superintendent, Printing and Stationery, and to his compositors and readers I desire to express my gratitude for the painstaking care and long forbearance and for their ever sympathetic and kind treatment towards me. For his personal interest in the work and for many useful suggestions and improvements I am further indebted to Mr. Crighton who readily took the trouble of revising this Preface.

P. K. ACHARYA.

UNIVERSITY OF ALLAHABAD :

February 6, 1933.

मानसारम्

(वास्तुशास्त्रम्)

बम्ब० ब० (Calcutta) पि० एच्० डो० (Leyden) डो० लिट्ट (London) विरुद्वता
आई० ई० एस्० पदमलङ्कृतता

प्रयागविश्वविद्यालये

डो० फ्याकल्टि-पाव्-पार्ट् स्-पदभाजा

प्राच्यविभागाध्यक्षेण

संस्कृतप्रधानाध्यापकेन

श्रीप्रसन्नकुमाराचार्येण

प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकेभ्य आधुनिकपाश्चात्यरोत्या संस्कृत्य संपादितम्

तच्च राजशासनात्

अक्सफोर्ड-यूनिवर्सिटी-मुद्रायन्त्रेण प्रकाशितम् ॥

Q. 17

विषयसूची

पृष्ठाङ्काः

प्रकाशनवृत्तम् (History of publication)	ix—xi	
प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकानां विवरणम् (Description of MSS.)	xi—xviii	
सम्पादनरीतेष्वौक्या (Method followed in preparing the text)	xix—xxii	
उपकारस्मरणम् (Acknowledgment)	xxiii—xxiv	
संस्कृतभूमिका	क—ख	

अध्यायाः

१ संग्रहः	१—२	
२ द्विव्यक्तिप्रकरणपूर्वकं मानोपकरणविधानम्	३—५	
३ वास्तुप्रकरणम्	६—७	
४ भूमिसंग्रहविधानम्	८—९	
५ भूम्योक्षाविधानम्	१०—१३	
६ शङ्खस्थापनलक्षणम्	१४—१८	
७ पदविन्यासलक्षणम्	१९—२८	
८ बलिकर्मविधानम्	२९—३१	
९ ग्रामलक्षणम्	३२—५१	
१० नगरविधानम्	५२—५८	
११ भूमिलक्षणविधानम्....	५७—६२	
१२ नर्मविन्यासाविधानम्	६३—७१	
✓ १३ उपपोठाविधानम्	७२—७७	
✓ १४ अविच्छिन्नविधानम्	७८—९३	
✓ १५ लक्षणलक्षणम्	९४—११०	
✓ १६ प्रस्तरविधानम्	१११—११८	
१७ सन्धिकर्मविधानम्	११९—१२६	
✓ १८ विमानलक्षणम्	१२७—१४२	
१९ एकतलविधानम्	१४३—१५२	
२० द्वितलविधानम्	१५३—१५७	
२१ त्रितलविधानम्	१५८—१६०	

अध्यायाः

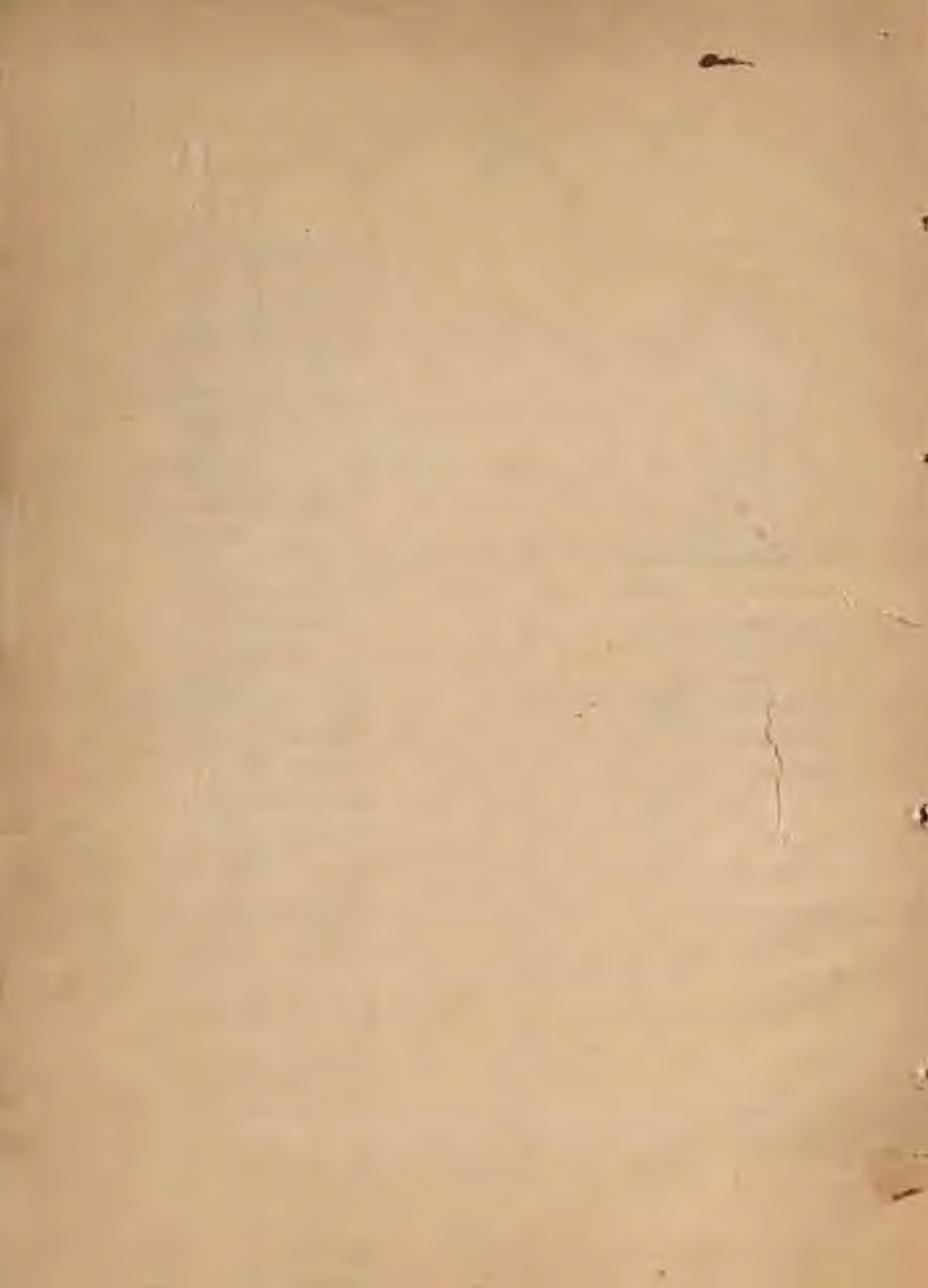
पृष्ठाङ्काः

२२ चतुस्तलविधानम्	२६१—२६४
२३ पञ्चतलविधानम्	२६५—२६६
२४ षट् तलविधानम्	२६७—२६८
२५ सप्ततलविधानम्	२६९—२७०
२६ अष्टतलविधानम्	२७१—२७३
२७ नवतलविधानम्	२७४—२७५
२८ दशतलविधानम्	२७६—२७७
२९ एकादशतलविधानम्	२७८—२७९
३० द्वादशतलविधानम्	२८०—२८३
३१ प्राकारविधानम्	२८८—२९१
३२ परिवारविधानम्	२९२—२९८
३३ गोपुरविधानम्	२९९—३००
३४ मण्डपविधानम्	३०१—३४१
३५ शालाविधानम्	३४२—३४६
३६ गृहमानसविधानम्	३४७—३६०
३७ गृहप्रवेशविधानम्	३६१—३६४
३८ द्वारस्थानविधानम्	३६५—३६७
३९ द्वारमानविधानम्	३६८—३७३
४० राजहर्म्यविधानम्	३७४—३७९
४१ राजाङ्गविधानम्	३८०—३८१
४२ राजलक्षणम्	३८२—३८५
४३ रथलक्षणम्	३८६—३९२
४४ शयनविधानम्	३९३—३९६
४५ सिंहासतलक्षणम्	३९७—३९८
४६ तैारणविधानम्	३९९—४०७
४७ मध्यरङ्गविधानम्	४०८—४०९
४८ कल्पवृक्षविधानम्	४१०—४१२
४९ मौलिलक्षणम्	४१३—४२१
५० भूयलक्षणम्	४२२—४३३
५१ विमूर्तिलक्षणम्	४३४—४३७
५२ लिङ्गविधानम्	४३८—४५१
५३ पाठलक्षणम्	४५२—४५४

अध्यायः

पृष्ठाङ्काः

५४ शक्तिलक्षणम्	३५५—३६१
५५ जैनलक्षणम्	३६२—३६५
५६ बौद्धलक्षणम्	३६६
५७ मुनिलक्षणम्	३६७—३६९
५८ यक्षविद्याधरलक्षणम्	३७०
५९ भक्तलक्षणम्	३७१—३७४
६० हंसलक्षणम्	३७५—३७६
६१ गण्डलक्षणम्	३७७—३८२
६२ कृष्णलक्षणम्	३८३—३८५
६३ सिंहलक्षणम्	३८६—३८७
६४ परिभाषाविधानम्	३८८—३९१
६५ उत्तमदशतालविधानम्	३९२—३९८
६६ मध्यमदशतालविधानम्	३९९—४०१
६७ प्रलम्बलक्षणम्	४०२—४०७
६८ मधुच्छिन्दविधानम्	४०८—४१०
६९ अङ्गद्वयविधानम्	४११—४१३
७० नयनोन्मीलनलक्षणम्	४१४—४१८
परिशिष्टम्	४१९—४५१
अनुक्रमणिका	४५३—४१०
टीका (Critical notes)	१—३११

भूमिका

अस्य खलु मानसारस्य ग्रन्थ-सामीप्य-तैलङ्ग-मलयालं-नागरीतिपञ्चप्रकाराभिर्लिपिभिर्लिखितानि प्राचीनहस्तलिखितपुस्तकानि समालोच्य पाश्चात्याधुनिकसरणिमवलम्ब्य मया प्रथमसंस्करणं विहितम् । तथा च राजभाषायामनुवादोऽपि कृतः ।

संस्कृतभाषायामेव मानसारं लिखितमिति हि प्रसिद्धिः । परन्तु सा भाषा सर्वथैवासंस्कृता । वृत्तरादिपाश्चात्यपण्डितैस्तथा च भाण्डारकरादिभारतीयविद्वद्गुरुन्धरैरेतद् स्वरूपेणोचितसंस्कृतमिति वर्जितम् (१) ।

मानसारमाधुनिकैर्दुर्बोध्यमनधिगम्यं चेत्तत्र कारणान्तरमपि वर्तते यतोऽदसीयसदृशत्रयपरिमितपारिभाषिकशब्दानामर्था दृष्टवरसकलभाषाभिधानसाहाय्येनाव्यधिगन्तुं न शक्यन्ते । अतो मया सदृशपृष्ठात्मकं भारतीयशिल्पशास्त्रविषयकमेकमभिधानं सम्पादितम् । तच्चाधुना प्रकाशितमेव । तत्र तु सर्वेभ्य एव वास्तुशास्त्रेभ्यः सर्वेभ्यश्च शिल्पालेखेभ्यस्तथा वेदब्राह्मणोपनिषद्भ्यः पुराणागमरामायणमहाभारतेभ्यः काव्यनाटकेतिहासेभ्यो नीतिज्योतिषशास्त्रेभ्यश्च संगृहीतानां चतुःसहस्राधिकशिल्पीयशब्दानां प्रयोगे सौदाहरणं प्रदर्श्य तदर्थानां स्थिरीकरणे यत्नमकार्यम् । एतदभिधानसाहाय्येनैव मानसारस्वार्थोपलब्धिश्चातुर्वादश्च सम्भाव्येत स्म ।

मानसारे प्रस्तुतानां विषयाणां संचेपेण विवेचनमधुना कर्तव्यम् । मानसारं खलु गृहादिनिर्माणाविषयकवास्तुशास्त्रान्तर्गतम् । वास्तुशास्त्रं तु शिल्पशास्त्रान्तर्भूतम् । शिल्पानां बहुवो भेदाः सन्ति । तथा च वात्स्यायनीयकामशास्त्रे चतुःषष्टिकलात्मकानि शिल्पानि

स्वीकृतानि (१) । तथैव श्रीमद्भागवतटीकाकृता श्रीधरेशाख जीवगोस्वामिना चाप्येवं विवृतम् (२) । विष्णुपुराणे तथा हरिवंशे (३), बौद्धानां ललितविस्तरे (४), जैनानामुत्तराध्यायनसूत्रे (५), तथा च कल्पसूत्रे (२११), दशकुमारचरिते (२, २१), कादम्बर्याम् (पृ० ७०), चेमेन्द्रस्य कलाविलासे, समवायसूत्रे, विदर्भराजस्य रामचन्द्रकृतटीकायाम्, ललितासहस्रनाम्नो नारायणकृतटीकायाम् (६) तथा च भास्करराजटीकायाम् (पृ० ७१) शिल्पानां सुदीर्घा नामावली (७) द्रष्टव्या ।

अत्र खलु मानसारं प्रस्तुता विषयाः सप्तविंशत्याकैः प्रकरणैर्विमक्ताः । तत्र प्रथमेऽनुक्रमशिका । ततः क्रमेण शिल्पिलक्षणपूर्वकं मानोपकरणं, वास्तुप्रकरणं, भूपरीक्षाविधिः, भूसंपन्नः, गृहादीनां दिक्निर्णयार्थं शङ्कुस्थापनलक्षणं, संगृहीतभूमिषु पदविन्यासः, वलिकर्मविधिश्चेति विषया अष्टस्वध्यायेष्ववतरणिकारूपेण वर्णिताः । अथ सर्वप्रकाराणां ग्रामाणां नगरदुर्गाणां च स्थापनं बाहुल्येन विशदीकृतम् । तत एकादिद्वादशान्तकलयुक्तानां प्रासादानां

(१) १-गीतम्, २-वाक्यम्, ३-तुल्यम्, ४-वाक्येष्टम्, ५-विशेषकण्ठेष्टम्, ६-तरङ्गकुलुमुमवलि-
विकाराः, ७-पुष्पाभरणम्, ८-द्वयनवसनाङ्गरागः, ९-अग्निधुमिकाकर्म, १०-गदनरत्नम्, ११-उदकवाद्यम्,
१२-उदकाचलाः, १३-चित्तयोगाः, १४-माल्यधनविकल्पाः, १५-वैखण्डापीठयोगनम्, १६-नेपथ्य-
योगाः, १७-कर्णपत्रमङ्गलाः, १८-नास्ययुक्ताः, १९-भूषणयोजनम्, २०-सैन्धुलाभयोगाः, २१-सौभाग्य-
योगाः, २२-हस्ताभ्यासम्, २३-विचित्रशाल्युपमक्यविकारक्रियाधानकरागाभययोगनम्, २४-सूचीकान-
कर्मणि, २५-सूचनीडा, २६-सौभाग्यमकशाद्यानि, २७-प्रतैलिका, २८-प्रतिमासा, २९-दुर्गाचकयोगाः,
३०-पुस्तकपञ्चनम्, ३१-लाटकाभ्यासिकादभनम्, ३२-काव्यधर्मस्याहाराः, ३३-पट्टिकावैखान्यवि-
कल्पाः, ३४-तर्ककर्मणि, ३५-तन्त्रम्, ३६-वास्तुविद्या, ३७-अभ्युपगच्छा, ३८-वास्तुवादाः,
३९-मोक्षरानाकरागनम्, ४०-कुहापुर्वदयोगाः, ४१-सैन्धुकुटलापकपट्टविधिः, ४२-शुक्लसंस्कारा-
ग्रामपनम्, ४३-उत्पादन-संवाहन-केयमर्दन-कौशलम्, ४४-अक्षयुक्तिकारयनम्, ४५-अभेजितविकल्पाः,
४६-देशमाषाविज्ञानम्, ४७-पुष्पयवविद्या, ४८-निमित्तज्ञानम्, ४९-दन्तमातृका, ५०-धाराकामातृका,
५१-संघातम्, ५२-मानसो, ५३-काव्यक्रिया, ५४-अभिधानकोषः, ५५-हन्दीशानम्, ५६-क्रियाधर्मः,
५७-इल्लिकयोगाः, ५८-उद्योगोपनानि, ५९-शूलविशेषाः, ६०-वाक्यमोहा, ६१-वाक्यमोहकानि,
६२-वैमलिकीनां विद्यानां ज्ञानम्, ६३-वैजयिकीनां विद्यानां ज्ञानम्, ६४-अपारामिकीनां विद्यानां
ज्ञानम्—वेति । (मुम्बईप्रकाशम्—पृ० ३२—३४, ४४, ८५)

(२) स्कन्धः १०, अध्यायः ४५, श्लोकः ३६ ।

(३) पदोपाभिधानम्, पृ० ७३६ ।

(४) रामेन्द्रनाथमिश्रस्य टीकासम् पृ० १७८, १७९, ४१७ ।

(५) सेवेन पुस्तकं वाग् द्वा ईस्ट ओरीज, लण्डन, ४५, पृ० १०८ ।

(६) तर्जनं वाग् द्वा रायल एशियाटिक सोसायिटी, १८५४, पृः ३५५, ३६७ ।

(७) वेङ्कटसुविचारस्य कलानामकप्रबन्धः, पृ० ३५, ३२ ।

भूमिलम्बविधानं वर्णितम् । प्रपङ्गकमेण कतिसत्यकतलेषु गृहेषु के के वसन्तीत्येतदपि निर्धारितम् । अनन्तरं सर्वप्रकाराणां वास्तूनां गर्भ-यासविधिः, उपपीठलक्षणम्, अधिष्ठान-विधिः, स्तम्भलक्षणम्, पत्तारविधिः, सन्धिकर्म च विस्तरेण वर्णितानि । ततो विमान-लक्षणविधेऽध्याये सर्वप्रकाराणां गृहाणां कतिचित् साधारणविवरणानि कृतानि । ततो द्वादशसु प्रकरणेष्वेकादिद्वादशान्ततत्त्वानि विस्तरेण प्रतिपादितानि । ततः प्राकारनामक-वास्तुविशेषस्य विस्तृतं विवरणम् । परिवारकाख्येऽध्याये मन्दिरस्य प्राङ्गणे कुत्र केषां परिवारदेवानां गृहाणि भवेयुरित्याजोचितम् । ततः पाङ्कशतज्ञानानां गोपुराभिधानानां देव-मानवसदनबहिर्द्वारगृहाणां विशदं विवरणं कृतम् । ततः एकस्मिन् सुदीर्घप्रकरणे मण्डपानाम्, अन्यस्मिंश्च शालानां वर्णनमस्ति । ततो गृहविन्यासे गृहप्रवेशश्चेति द्वे प्रकरणे । एवं क्रमेण सर्वप्रकाराणां हुम्ब्याणां द्वारमाने द्वारस्थान चाध्यायद्वये वर्णितम् । तदनु राजहम्ब्यवर्णनानन्तरं राज्याङ्गस्य भूपतीनां च लक्षणानि कृतानि । ततो यानरथादिलक्षणम् । अथ क्रमेण शयनं सिंहासनं तोरणं चाध्यायत्रये विवृतानि । पाङ्कशस्यमध्यरङ्गनामकस्य वास्तुविशेषस्य वर्णनं तथा तोरणासनमण्डपप्राङ्गणादीनां भूषणार्थं कल्पवृक्षलक्षणमध्यायद्वये ततो लभ्यम् । ऊनपञ्चाशत्तमे प्रकरणे नानाविधराजमुकुटराजाभिषेकवर्णनं कृत्वा सर्वप्रकाराणां गृहामर-णानां तथाऽङ्गामरणानां च वर्णनं भूषणनामके पञ्चाशत्तमेऽध्याये कृतम् ।

ततो विशालाध्यायेषु भास्करायाणां वर्णनम् । तत्रैकपञ्चाशत्तमेऽध्याये ब्रह्मादित्रिमूर्ति-लक्षणम् । शिवलिङ्गस्य तत्पाठस्य च लक्षणमध्यायद्वये विस्तृतम् । शक्तिनामकेऽध्याये स्त्रीमूर्तीनां भेषा लक्षणानि च वर्णितानि । बौद्धदेवानां जैनदेवानां च मूर्तिवर्णनं ततः परं दृश्यते । अनन्तरं मुत्तिलक्षणं यक्षविशाघरादिलक्षणं च । ततो भक्तलक्षणादेऽध्याये सालोक्यसामीप्यसारूप्यमायुज्यभेदभिन्नानां महापुरुषाणां मूर्तिलक्षणं विशदीकृतम् ।

ततो देववाहनानां मूर्तिलक्षणम्—तत्राध्यायचतुष्टये हंस-गरुड-वृषभ-सिंहलक्षणानि क्रमेणालोचितानि । परवर्तिन्यध्याये प्रतिमाविधानाख्ये सर्वविधप्रतिमानां किञ्चित्साधारणं विवरणं प्रदत्तम् ।

अतः परं तालमानं विशदीकृतम् । तालमानं तु मूर्तीनां पादादिमस्तकान्ताङ्गप्रत्यङ्गानामा-पेक्षिकं षड्विधं मानादिकम् । तथा हि—मानं प्रमाणं परिमाणं लम्बमानमुन्मानमुष्मानं चेति । अत्र मानसारे तालमानस्य दश एव भेदाः । परन्तु विम्बमाने द्वादश भेदाः स्वीकृताः । काश्यपीये षंशुमङ्गदे बृहत्संहितायां ऋषाण्डपुराणे मत्स्यपुराणे शिल्परत्ने सुप्रभेदागमे

कारणागमे वैज्ञानसागमे कामिकागमे चेष्टे तात्तमानं समुपवर्णितम् (१) । मानसारस्य पञ्च-
षष्टितमवर्षाष्टितमाध्याययोरुत्तमदशताल्लक्ष्यमध्यमदशताल्लक्ष्ये पञ्चाकर्म विशेषोदा-
हृते । ततः प्रलम्बलक्षणाभिधेऽध्याये सममङ्ग आभङ्गोऽविमङ्गलिमङ्गश्चेति बहुधातां मूर्त्तीनां
कृतिभिः शिरसः पात्रादिभ्यश्च निर्गताभिः काल्पनिकोभो रेखाभिर्मानादिकं निर्द्धारितम् ।
ततो मधुच्छिद्रतान्मध्याये मूर्त्तीनां स्वार्थरज्ज्वादिनिर्मितानां मधुच्छिद्रादिना शोधनं वर्णि-
तम् । ततो मूर्त्तीनां तथा च गुहादीनां निर्माणदोषपरिहाराद्योऽङ्गदूषणविधाननामकोऽध्यायः ।
अन्तिमे सप्ततितमे तथानामोक्तनाध्याये मूर्त्तीनां निर्माणोपात्तुरुन्मीलने वर्णितम् ।

अस्य मानसारस्य सप्ततिसंव्यक्तेष्वध्यायेषु प्रथमाष्टके प्राथमिके प्रस्तावनामूलकमानु-
षङ्गिकविषयात्मकम् । अनन्तरेषु द्विचत्वारिंशत्संख्येष्वध्यायेषु सर्वविधानां वास्तुशिल्पानां
तथा मासाद्यां नगरदुर्गप्राकाराद्यां शालामण्डपगोपुरादृत्तिकाराजहन्मोदीनां तल्लक्ष्यमापेक्षो-
पपीठाधिष्ठानाद्यङ्गप्रत्यङ्गानां सम्पूर्णं विवरणं वैज्ञानिकरीत्या विस्तरेण कृतम् । तत्र तु
शान्तरथशय्यासनपेटिकादीपदण्डादिगृहोपकरणानां तथा च सर्वविधानां द्वारबलकद्वय-
कंपूरपादुकाशिरोभूषणानां च विस्तृतं विवरणमस्ति । विशतावध्यायेष्वन्तिमेषु भास्करीय-
शिल्पानां वर्णनं विद्यते । तत्र देवदेवीनां यक्षविद्याचरगन्धर्वकिन्नराणां कोपुरुषाणां तथा च
मुनीनां महापुरुषाणां पशुपक्षिमत्स्यकीटादीनां च मूर्त्तीनामीदृशं सकलं विवरणमुपलभ्यते
येनानायासेनैवाशिक्षितैरपि शिल्पिभिर्निर्दोषाः प्रतिमा निर्मातुं शक्याः ।

अस्मादिदं तावदसंशयं ज्ञायते यदत्र मानसारं सर्वेषामेव स्वापस्यमास्फुरीयशिलानां
विवरणं कृतमिति । शिल्पकोपनाञ्चि प्रबन्धान्तरंऽभ्यन्तकृताभिधानस्य परिशिष्टे तथा चान्य-
त्रापि (२) इच्छन्नागनां मुद्रितानुद्रितानां सर्वशिल्पशास्त्राणां सौचित्यं विवरणं प्रदर्शितम् ।
तेषु शतद्वयमितेषु ग्रन्थेषु विवरणप्राचुर्यविषये वा प्रस्तुतविषयान्मन्थान्तविषये बोधयात्मके
न कोपि मानसारसदृशः । ते तु प्रायेण सर्वे एव मानसारमूलका इत्यस्माभिः स्वकृतभारतीय-
शिल्पशास्त्रे (३) प्रदर्शितम् ।

(१) मानसारम् । अध्याय ई० पृ० ई-३४ ; ५७।१४-६४ ; ५८।६७-१०० ; ६५।२ १७८ ;
६६।२-३८ । चिन्मनालम् । को० पृ० ४२ ; ८१-१३८ । परिशिष्टम् १० । जंगमद्वयेऽ-
ण्णविकृ पृ० २५१ । कृतसंहिता-अ० पृ० को० ४ । जहावदपुराणम् । खण्ड १ । अनुषङ्गपाद अ० ७ । को० ८७ ।
मत्स्यपुराणम्-अ० २१८ । को० १८ । अथशिवानो प्रमाणानि मदीयभारतकविक्रमशास्त्रे १२३ तमे
पृष्ठे दृश्यन्ति ।

(२) महाभारतवर्णनपञ्चाशत् पृ० ८८-१०८ ।

(३) अध्याया ३, पृ० ११० । १३३ ।

शिल्पशास्त्रेभ्योऽन्यत्रापि शिलानां किञ्चिद्विवेचनं दृश्यत एव । तथा शृंगभवादिवेदेषु ऐतरेयादिब्राह्मणेषु बीषायनापस्तम्बादीनां सूत्रेषु (१), नानाविधेषु बौद्धशास्त्रेषु (२), तथा मात्स्यामिगुरुवरकन्दवासुमविष्यनारदायादिषु पुराणेषु (३), बृहत्संहितायाम् (४) कीटिजी-येऽथशास्त्रे (५), शुक्राचार्यस्य नीतिशास्त्रे (६), सूर्यसिद्धान्त-सिद्धान्तशिरोमणि-लोलावली-प्रभृतिषु ज्योतिःशास्त्रेषु (७), विविधकाव्यनाटकादिग्रन्थेषु (८), तथा चाम्कीये निरुक्ते (९),

(१) अथर्ववेदः ३।२३६ ; ४।४८१ ; ८।१०४ ; १०।१०६ ; ११।१२३ ; २।४३५ ; ३।६२६ ; ४।८४५ ; अथर्ववेदः ४।८३५ ; १०।६१४ ; ३।१२ ; ८।३ ; ८।३।४।५ मौनरीयसंहिता—१।४।११ ऐतरेय-ब्राह्मणम्—८।२१ । नृपाणां प्रमाणानि मर्दान्मात्सीयशिल्पशास्त्रे सम्यगुच्ये इत्युच्यते ।

(२) विमानवस्तु (टीका)—पृष्ठ ८२ । दीर्घमिकाय—१८३६ । वातका १।१८८ ; ६।२६८ । तुल्यवर्ग ६।१०५ ; ४।८ ; ३।४।१० ; ४।१० ; ३।६ ; ३।५ ; १४।१ ; ४।१० ; ३।१० ; ३।८ ; ३।२ ; ३।३ ; ३।८ ; १।१६ ; १।२।२ ; १।३।१ ; ८।१ ; २।४ ; २।८ ; ५।१।५।६ । १०।३ । महासुदस्मन्नुल १।६० ; १।५६ विनय—४।३०८ ; २।६७ ; ४।४७ ३० । महावर्ग—१।३०।४ ; ३।५।६ ; ३।५।८ ; १।२।५।८ ; १।१०।८ ; १।१०।२ ।

(३) मातृगुण—अ० २५२, २५५, २५७, २५८, २५९, २६२, २६३, २६८, २७० । अग्निगुण—अ० १०६, ४२, १०४, ५१, ४९, ४३, ४४, ६६, ५०, ५१, ५२, ५४, ५५ । गुरुगुण—अ० ४७, ४५, ४८ । मन्त्रगुण—मातृशरत्पत्र, द्वितीय, अ० २५ । वैष्णवपत्र, द्वितीय, अ० २५ । मातृशरत्पत्र प्रथम, अ० २५ । वायुगुण—अथ १, अ० ६८ । अग्निगुण—मध्यम, अ० १२ । ब्राह्मण, अ० १३०, १३५, १३२ । नारदगुण—अथ १, अ० ५३ । लिङ्गगुण—अथ २, अ० ४६ ।

(४) बृहत्संहिता अ० ५३, ५६, ५७, ५८, ७६ ।

(५) कीट अथर्वशास्त्र—अथर्व २२, २३, २४, २५, ६५, ६६ ।

(६) शुक्रनीति ४।४ ; ४।६ ।

(७) सूर्यसिद्धान्त ३।१।४ । सिद्धान्तशिरोमणि—अन्तिमपत्र अ० ७ श्लो ३६, ४८ । कोलावली—अथ २, अथ ४, अ० २ । गमसंहिता—(हस्तलिखिता द्वितीय बालोज-कौशिल) पृष्ठ ६७—६८ । अष्टाध्यायिनीतिशास्त्र—श्लो ३—५ ।

(८) मेघदूतम्—२।१ । विक्रमोर्वशीयम्—अङ्क ३ । उदारामचरितम्—अङ्क ३, अन्तिमपत्र अष्टाध्यायिनीतिशास्त्रे मध्यमपत्रः । मृच्छकटिकम्—१।१७ ; ३।८३ ; ४।१२८ ; ६।२०८ ; ६।२१२, ३८, ५३ ; ८।२८२ ३८३ ; ८।३४७ ३४८—३५१ ; २।८८, १३६ १०१ ११७, १०७—८ ; ६।२०४ २११ ; ५।१४० ; ६।२१६ ; ८।२८८ २८९, ३०२, ३०५, ३०७, ३२० ६० । शाक्यरत्निका—१।१०३ १४० ; ३।४८०, ३८५ ; ४।२००, २०४ ; ५।८३, ८४, ८८, १४०—१४४ १४६, १४७ १६८, १८८, २०० ; २।८, ११, १३, १४, ३५५, ३८०, ४६५, ४७६ ; ४।८८, १८८, २१५, २१६ २६२, ५०७ ; ६।१७५, १७५, ३०३ ; ७।६८६, १३३६ ; ८।२४६, २४८, २४०२, २४१०, २४१७, २४३१, २४३३, २४५६ २४७६, २४७७, २४७८ । अथर्वगणितम्—पृष्ठ २१४—२१६, १४६ (मुम्बईकेन्द्रीयम्) । किलासिधिविनायकसिद्धकृतमध्यपुराणभारतवर्षतिहासक पृष्ठ १०३, १३०, १५२, १५३ इत्युच्यते ।

(९) राजेन्द्रनामविलस इरवोचारियम्, अथर्व १ पृष्ठ २५—२६ । निरुक्त—(४।१३) । निरुक्त—(३।४) ।

अमरकोष (१), पाणिनीये व्याकरणे (२), तथा च कारणाकामिकसुप्रमंदांशुमदाद्यागम-
शास्त्रेषु (३), एते सर्वेऽत्र संस्कृतवाङ्मये स्थापत्यभास्करीयादिशिल्पानां न्यूनाधिकं वर्णनमुप-
लभ्यते । एषु पौराणिकान्यागमकानि च विस्तृतानि विवरणानि प्रायेण मानसारमूलका-
न्वेत्येवमपि प्रबन्धान्तरं मया दर्शितम् (४) ।

तत्र खलु विद्वद्विद्यामनामर्थवः प्राचीनो रोमकशिल्पग्रन्थो लातीनेतालीय-स्पेनीय-
परांस-जर्माबाङ्ग्लादिभाषास्वनूदितः परःशतसंस्करणगतः । मानसारवदत्रापि ग्रन्थे सप्रति-
मितानि प्रकरणानि । अत्राप्याद्येषु पञ्चाशन्मितेष्वध्यायेषु स्थापत्यशिल्पान्त्येव वर्णितानि ।
अवशिष्टेषु यन्त्रादिनिर्माणविधिकवर्णितः । मानसारं त्वेतेषु भास्करीयशिल्पवर्णनमेवास्ति ।
आद्यानामध्यायानां प्रस्तुताविषयक्रमवर्णनविन्यासादावुभयार्थन्ययोरसंदिग्धं सादृश्यं प्रबन्धा-
न्तरेऽस्माभिः दृष्टमिति (५) । नामसंज्ञाविषयेऽप्यनयोरद्वैतं सादृश्यं प्रतीयते ।

विद्वद्विद्यास इति कस्यचिद् वाम्तुशिल्पिन एव नाम । अस्य शिल्पग्रन्थस्य प्रकृत-
संज्ञाप्यासौत्रं वेत्यपि न ज्ञायते । आसौचेसंज्ञानी तुमेव । मानसारमिति नामापि
त्वन्यक्तमस्पष्टं संदिग्धमनेकार्थम् । एतदेवाधुना समासेनालोक्यते ।

मानानां स्थापत्यशिल्पानां भास्करीयशिल्पानां च सारो मूलं संकलनं वा यत्र शास्त्रेऽस्ति
तन्मानसारमिति ग्रन्थविशेषस्य संज्ञा सेभाव्यते । ग्रन्थान्तराणामपीदृश्यः सारान्ताः संज्ञा
दृश्यन्ते, यथा—वेदान्तसारः, न्यायसारः, ज्योतिःसारः, आचारसारः, लघुशिल्पज्ञोतिःसारः
इत्यादयः । प्रस्तुते ग्रन्थे मानसारशब्दस्य द्विविधो व्यवहारः, ग्रन्थकृतसंज्ञारूपेण ग्रन्थसंज्ञारूपेण
चेति । ग्रन्थकारपरत्वेऽपि क्वचिद् व्यक्तिविशेषस्य संज्ञात्वेनान्यत्र तु शिल्पाचार्याणां सृष्टीणां
संज्ञात्वेनेति । यथा—“कृतमिति अखिलमुक्तं मानसारपुराणैः ।

पितामहेन्द्रप्रमुलैः समस्तैर्देवैरिदं शास्त्रवरं पुरोदितम् ।

तस्मात्समुद्भूतं हि मानसारं शास्त्रं कृतं लोकहितार्थमेतत् ॥”

(अ० ७० । पं० ११४—११८ पृ० ४१८)

(१) अमरकोषः—३२१—२०.३० ।

(२) पाणिनीयः—३४७०आदिपत्रम् अ० १, पृ० १८ ।

(३) कारणागम—अ० १ पटल ३—१४, १६, १८, २०, ४२, ५६, ५८—६२, ६६, ८८, १३६ ।
अ० २, पृ० ४—२०, ८८ । कामिकागम—पृ० ११—३८, ४२—७२, ७४, ७५ । सुप्रमंदागम—पृ० २२—
४० । अंशुमदागम—पृ० २८ । वेदान्तसागम—पृ० २२, २३ ।

(४) भारतीयशिल्पशास्त्रम्—पृ० १११—१३३ ।

(५) भारतीयशिल्पशास्त्रम्, पृ० १३४—१४८ ।

अत्र मानसारपुराणैरित्यनेन शिलाचार्यसम्प्रदायसूचनम्, मानसारं शास्त्रमित्येतेन च ग्रन्थसंज्ञाभिधानम् । एवमन्यत्रापि, यथा—“मानसार-श्रुषाणां कृतं शास्त्रं मानसारमुत्ति-
नामकमासीत् ।” (१।३६ पृ० २) “मानानां सारं संगृह्य शास्त्रं सञ्ज्ञेयतः क्रमात्” (२३।२
पृ० १६६) । अत्रापि ग्रन्थसंज्ञैव सूच्यते । “मानसारो बहुः ध्रुवः” (७८।१ पृ० ४०८)—
अस्माच्छिल्लाचार्यसम्प्रदायस्यैव द्योतनं सम्भवति । “सकलमुनिवरैर्मानसारविमुक्तैः”
(६६।२१२ पृ० ३२१)—अस्मान् कस्यचिच्छिल्लाचार्यस्य न तु सम्प्रदायस्य प्रतीतिर्जायते ।

एतावन्त एवास्मिन् मानसारनाम्नि ग्रन्थे मानसार-शब्दस्य प्रयोगा दृश्यन्ते । एभ्योऽस्य
शब्दस्य सम्पूर्णाधिपत्यमिदमेव सत्यायते ।

शिलालेखद्वये (१), मानसर्पः न तु मानसारः इति कस्यचिच्छिल्लिनः संज्ञा समुपलभ्यते ।
अभिपुराणेऽपीदृशः सन्वेहमूलको मानसारस्योद्धृतो दृश्यते—“तदूर्ध्वं तु भवेद् वेदी सकण्ठा
मानसारकम्” (२)—इति । अत्र ‘मलसारकम्’ ‘मानसारकम्’ चेति पाठद्वयं सम्भाव्यते ।

लिष्टसप्तमशताब्दीयाचार्यदण्डिविरचिते दशकुमारचरिते प्रधानकुमारपितु राजहंसस्य
प्रतिद्वन्द्वी मालववास्तव्यः कोऽपि मानसाराख्यो राजा पौनःपुन्येन श्रूयते (३), यथा—
“मगधनायका मालवेश्वरं प्रत्यग्रसंग्रामधम्मरं समुत्कटमानसारं मानसारं प्रति”
संग्रामाभिलाषेण रोषेण महताविष्टो निर्ययौ ।” इति । “राजहंसो मुनिमभाषत, मगधन
मानसारः प्रबलेन देववक्त्रेण मां निर्जित्य मद्रोन्वं राज्यमतुभवति ।” इति । “सवन्तिमुन्दरी
नाम मानसारनन्दिनी” “नगरोपान्तरम्योद्याने विहारोत्कण्ठया मनाभवमर्चयन्ती रेमे ।”
इति च ।

सन्दर्भत्रयेऽप्यत्र मानसार इति राज्ञ एव नाम न तु कस्यचिच्छिल्लिन श्रुपेवेति ध्रुवम् ।
‘ग्रन्थकृदाश्रयदाष्टराजनाम्नापि कदाचिद् ग्रन्थाभिधानं विधीयते—यथा गुप्तवंशस्कन्दगुप्त-
नाम्नैव स्कन्दपुराणस्य समाख्यासीदिति केचिन्मन्यन्ते । हर्षचरितं तु हर्षनृपनाम्नैवेति च ।
अत्र खलु मानसारग्रन्थं मालवाधिपाभिधयास्य ग्रन्थस्य नामकरणं न कैरपि लक्षणादिप्रका-
रैर्निर्धारितम् । परं तु षष्ठशताब्दावबृहत्संहिताया मानसारं प्राचीनतमं पञ्चमशताब्दीय-
मस्त्यपुराणस्य समसामयिकं चेति ग्रन्थान्यत्र प्रदर्शितम् (४) ।

(१) बाण्डाजी-ग्रोसेम-रिपोर्ट— १८०१—ख० १०७, २०८—पृ० १३०, टि० ५ ; पृ० १३०, टि० ५ ;
पृ० १३१, १३६, टि० ५ ।

(२) अभिपुराणसु—ख० ३३ टि० ११७ ।

(३) मैगस्थेनसस्य इण्डिकाकेन्द्रसेनारण्यम्—१८१७—पृ० ४, ५, ४३ ।

(४) अमरमुद्रितमासोर्मासपञ्चमशताब्दम्—ख० ४—पृ० १६१, १७१, १८७, १८८

अपि न सन्त्यत्र कारणान्तराणि मानसारस्य पञ्चमशताब्दीयत्वसम्भावनायाम् । तत्रैवमन्यतपम् मानसारं गुप्तविशमिति पदं सप्तविशमं प्रयुक्तम्, अतोऽत्र गुप्त-शब्दः सप्तसंख्यावाचक एवेति । तत्र गुप्तशब्दो समैव भूयाः प्रधाना आसन्, अतः स्कन्दगुप्तपर्यन्त-मानानुसन्तं गुप्तसाक्षाद्यमिति । अथमभिप्रायो मानसारप्रकाशनकाले अत्र गुप्तदृष्टा एवं सुप्रसिद्धा समुक्ता यद् गुप्त इति पदं सप्तसंख्यावर्तयैव परित्यज्यमिति ।

सिद्धप्रथमशताब्दोऽप्येव विद्वद्विवादास्मात्ता प्रन्थेन सह मानसारस्य विस्तृतं सादृश्यमत्र स्मर्यम् । सादृश्यस्यास्य दार्ढ्यं सम्भाव्यते, रोमकसिद्धान्तवद् भारतीयमानमात्रमपि विद्वद्विद्यासमूलकम् अथवा मानसारमैवावलम्ब्य विद्वद्विद्यासम्बन्धः प्रतीयते इति । किं चैतादुभाषापि कस्माच्चित्तीयस्मादग्निर्दिष्टाद् प्रन्थात् परम्परागतादात्म्यावयवतान् संभवावाद्या विनिर्गताकित्येतदपि सम्भावयितुं शक्यते ।

कदा केन मानसारं विरचितं केन प्रन्थेन सहास्य कीदृशः सम्बन्धोऽस्तीत्याद्यनुसन्धित्वा न तावत् फलवती भविष्यति यावद् प्रन्थकृतोऽनन्यत्वं न निर्धार्यते । मानसारः कः आसीत् । किमेव कश्चिदपिः शिल्पी नरपतिर्वा । केऽस्य पूर्वपुरुषाः कस्यास्य मातामहवंशः । कस्मिन् देशे काले चासीद् प्रादुर्भूतः । आहोस्विन्मानसार इति प्रन्थस्यैव संज्ञा न तु व्यक्तिविशेषस्य । यत्चेऽस्मिन् किमुपलक्ष्यस्य रचयितृत्वम्, कथं वा प्रन्थकारपरिचयः सर्वस्यैव विदुषः । मौर्मावास्थानं शल्वेतद्वर्ततेऽधुना विशेषज्ञानम् ।

इत्यावेदयति

ओमप्रसन्न कुमाराचार्यः ।

मानसारम्

संग्रहः

- उत्पत्तिरक्षयलथान् जगतां प्रकुर्वन् भूवारिवह्निमरुतो गगनं च सूते ।
नानासुरेश्वरकिरीटविलोममालाभृङ्गावलीढचरणान्बुरुहं नमामि ॥ १ ॥
- गङ्गाशिरःकमलभूकमलेक्षणेन्द्रगोर्वाणनारदमुखैरस्त्रिलैर्मुनीन्द्रैः ।
प्रोक्तं समस्तवस्त्वपि वास्तुशास्त्रं तन्मानसार-ऋषिणापि हि लक्ष्यते स्म ॥ २ ॥ 4
- मानोपकरणं चादौ शिल्प[लि]लक्षणपूर्वकम् ।
अथ वास्तुप्रकरणं भूपरीक्षाविधिं तथा ॥ ३ ॥
- भूसंग्रहस्ततः प्रोक्तं शास्त्रस्थापनलक्षणम् ।
देवादीनां स्थापनाय पदविन्यासलक्षणम् ॥ ४ ॥ 8
- वृत्तिकर्मविधिं चैव ग्रामादीनां च लक्षणम् ।
नगरीलक्षणं चैव भूमिलम्बविधानकम् ॥ ५ ॥
- गर्भन्यासविधिं चैव चोपपीठस्य लक्षणम् ।
अभिष्टानविधिं चैव पादमानस्य लक्षणम् ॥ ६ ॥ 12
- प्रस्तरस्य विधिं चैव सन्धिकर्मस्य(गो) लक्षणम् ।
विमानलक्षणं चैवमेकभूत्याश्च लक्षणम् ॥ ७ ॥
- द्वितलस्य विधिं चैव त्रितलस्य विधानकम्
चतुस्तलविधिं चैव पञ्चभूत्याश्च लक्षणम् ॥ ८ ॥ 16
- षट्सप्ततलकं चैवमष्टभूतवभूमिकम् ।
दशभूमिविधानं च रुद्रभूमिविधानकम् ॥ ९ ॥
- तलं द्वादशकं चैव प्राकाराणां च लक्षणम् ।
परिवारलक्षणं चैव(च) गोपुराणां च लक्षणम् ॥ १० ॥ 20

मण्डपस्य विधानं च शालानां चैव लक्षणम् ।	
विन्यासश्च गृहस्याथ गृहप्रवेशलक्षणम् ॥ ११ ॥	
द्वारस्थानविधिं चैव द्वारमानस्य लक्षणम् ।	
राजहर्म्यविधिं चैव राज्याङ्गस्य तु लक्षणम् ॥ १२ ॥	24
भूपतिलक्षणं चैव यानादिरथलक्षणम् ।	
शयनस्य लक्षणं चैव सिंहासनस्य लक्षणम् ॥ १३ ॥	
तोरणं(गल) मध्यरङ्गस्य कल्पवृक्षस्य लक्षणम् ।	
अभिषेकलक्षणं चैव सर्वभूषणलक्षणम् ॥ १४ ॥	28
ब्रह्मादीनां त्रिमूर्तेश्च लक्षणं लिङ्गलक्षणम् ।	
पीठस्य लक्षणं चैव शक्तीनां लक्षणं तथा ॥ १५ ॥	
बौद्धस्य जैनिकानां च लक्षणं मुनिलक्षणम् ।	
यज्ञाविद्याधरादीनां लक्षणं भक्तलक्षणम् ॥ १६ ॥	32
ब्रह्मादीनां च देवानां तत्तद्वाहनलक्षणम् ।	
[लक्षणं प्रतिमानां चोत्तमदशतालस्य च ॥ १७ ॥	
स्रोमानाय मध्यमस्य दशतालस्य लक्षणम् ।	
प्रलम्बलक्षणं चैव मधुच्छिष्टविधानकम् ॥ १८ ॥	36
तथा च लक्ष्यते सर्वमङ्गदोषविधानकम् ।]	
नयनोन्मीलनं चैव लक्षणं वक्ष्यते क्रमात् ॥ १९ ॥	
मानसार-ऋषि(षीणां) कृत(तै)शास्त्रं मानसारमुत्तिनामक्रमासीत् ।	
तत्तु शिल्पिबरदेशिकमुख्यैः स्वीकृतं सकललक्षणापूर्व[क]म् ॥ २० ॥	40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे संग्रहो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

शिल्पिलक्षणपूर्वकं मानोपकरणविधानम्

- शिल्पिनां लक्षणं वक्ष्ये मानोपकरण(णं) क्रमान् ।
 परःशिवसकाशादि ब्रह्मा इ(चे)न्द्रोऽपि लोककृत् ॥ १ ॥
 स महाविश्वकर्मेति ई(त्वी)श्वरैरैव कीर्तितः ।
 स एवायं विश्वकर्मा ब्रह्माण्डं सृजते मुहुः ॥ २ ॥ 4
 विश्वकर्मा चतुर्वर्ण(वर्णा) जाति(तो) ब्रह्मादिवर्ण(वर्ण)वत् ।
 पूर्वोक्तवर्ण(पूर्ववर्णादीनि) चत्वारि नामं(मानि) वक्ष्ये पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥
 विश्वभूरिति नामैतत्पूर्ववर्णं प्रकीर्तितम् ।
 दक्षिणे विश्वविद्वक्तं विश्वस्त(स्त्र)श्च तयोत्तरे ॥ ४ ॥ 8
 पश्चिमे विश्वस्रष्टार्यं वज्रमेवं चतुर्विधम् ।
 एतेभ्यः प्रथमो जातो विश्वकर्मा चतुष्टयः ॥ ५ ॥
 पूर्वानने विश्वकर्मा जायते दक्षिणे मयः ।
 उत्तरस्य मुखे त्वष्टा पश्चिमे तु मनुः स्मृतः ॥ ६ ॥ 12
 उपयेमे विश्वकर्मा इ(त्वि)न्द्रस्य तनयां तदा ।
 मयः सुरेन्द्रतनयामुपयेमे क्रमात्ततः ॥ ७ ॥
 त्वष्टा वैश्रवणमुतामुपयेमे त्वनन्तरम् ।
 मनुर्नलस्य तनयामुपयेमे तु तुर्यकम्(कः) ॥ ८ ॥ 16
 विश्वकर्माख्यनाम्नोऽस्य(इत्यस्य) पुत्रः स्वपतिरुच्यते ।
 मयस्य तनयः सूत्रग्राहीति परिकीर्तितः ॥ ९ ॥
 त्वष्टुर्देव-ऋषेः पुत्रो वर्धकी(किरि)ति प्रकथ्यते ।
 मनोः पुत्रस्तच्चकः स्यात्स्वपत्यादि चतुष्टयमध्ये ॥ १० ॥ 20
 स्वपतिस्तु स्वतुर्येभ्यस्त्रिभ्यो गुरुरिति स्मृतः ।
 सूत्रग्राही गुरुर्द्वाभ्यां तुर्येभ्योऽस्य इति स्मृतः ॥ ११ ॥
 तच्चकस्य गुरुर्नाम(ग्रा) वर्धकी(किरि)ति प्रकीर्तितः ।
 स्वपतिः सर्वशास्त्रज्ञः सूत्रग्राहीति सूत्रधृत् ॥ १२ ॥ 24
 वर्धकी(किरि) मानकर्मज्ञः तच्चयात्तच्चकः स्मृतः ।
 स्वपतिः स्थापनायार्हः वेदविच्छास्त्रपारगः ॥ १३ ॥

स्थापनाधिपतिर्यस्मात्तस्मात्स्थपतिरुच्यते ।

स्थपतेश्चाज्ञया सर्वे सूत्रप्राज्ञादयः सदा ॥ १४ ॥

29

कुर्वन्ति शास्त्रदृष्टे(न्नादेशे)न वास्तुवस्तु प्रयत्नतः ।

स्थपत्यादिचतुर्वर्णीः शिल्पिभिः परिकीर्तितः ॥ १५ ॥

आचार्यलक्षणैर्युक्तं(क्तः) स्थपतिनां धीयते ।

श्रुतज्ञः सूत्रप्राज्ञो च रेखाज्ञः शास्त्रवित्तमः ॥ १६ ॥

32

विचारज्ञः श्रुतज्ञश्च चित्रकर्मज्ञ(ज्ञो) वर्धको(किः) ।

तत्तकः कर्मवित्सभ्यो बलबन्धू(न्धु)दयापरः ॥ १७ ॥

श्रुतिशास्त्र(स्त्रं) प्रकर्तव्य(व्यं) सर्वज्ञश्चमुच्यते ।

इद्वैव लोके(कस्य) कृतं विना शिल्पि[ना] विना गुरुम् ॥ १८ ॥

36

न लभ्यते तु यत्तस्मादेभ्यः(भिः) सद्[सद्वैव] कारयेत् ।

विना कृते तु सफलं मुक्ति(क्तिं) मुक्तिं न विन्दति ॥ १९ ॥

शिल्पी(ल्पि)नां लक्षणं प्रोक्तं मानोपकरणो(णमु)च्यते ।

मुनीनां नयनोद्गोच्य(च्यं) तत्परमाणुरुदाहृतम् ॥ २० ॥

40

ताभिरष्टाभिर्गुणितं रश्मधूलिरिति स्मृतम् ।

रश्मधूल्यष्टमिलितं बालाग्र[न्तु]मिति[तु] स्मृतम् ॥ २१ ॥

बालाग्रैरष्टधायुक्तं लिचं[ति] परिकीर्तितम् ।

लिचं(चाभि)श्चाष्टभिरायुक्तं यूक्तं तमि(दि)ति कथ्यते ॥ २२ ॥

44

यूक्तरष्टाभिः(भिश्च) प्रोक्तं यवमेवं विधीयते ।

यवैरष्टसमायुक्तमङ्गुलं तत्परिकीर्तितम् ॥ २३ ॥

मानमात्रं त्रिधा प्रोक्तं यववृद्धिविशेषतः ।

षट्सप्ताष्टयवैरेतत्कनिष्ठो(ष्ठ)मध्यमोत्तमम् ॥ २४ ॥

48

अङ्गुलैर्द्वादशैर्युक्तं वितस्तिः परिकीर्तितम्(ता) ।

वितस्तिर्युग्मं किष्कुः स्यात्प्राजापत्योऽङ्गुलाधिकम्[कः] ॥ २५ ॥

षड्विंशत्यङ्गुलो हस्तो धनुर्मुष्टिरिति स्मृतम् ।

सप्तविंशतिकाङ्गुल्यं हस्तमुक्तं धनुर्महम्[हः] ॥ २६ ॥

52

चतुर्हस्तं धनुर्दण्डं दण्डाष्टं रज्जुमेव च ।

याने च शयने चैव किष्कुहस्तेन मानयेत् ॥ २७ ॥

विमानस्य तु सर्वेषां प्राजापत्येन मानयेत् ।

मानयेद्वास्तु यन्मानं धनुर्मुष्टिकरेण च ॥ २८ ॥

58

ग्रामादीनां न मानानां (च सर्वेषां) मानयेत्तदनुग्रहम् ।

किष्कुहस्तेन यन्मानं मानयेद्विश्वतस्तु वा ॥ २९ ॥

शमी शाकं च चापं च खदिरः कृ(रश्च) तमालकः ।

क्षीरिणी तिन्त्रिणी(तिन्दिनी) चैव हस्तदारु प्रकीर्तितम् ॥ ३० ॥

60

दारुसंग्रहणं(णात्) पश्चात्प्रमासान्तं जले क्षिपेत् ।

क्षालयित्वा परिप्राह्यं तच्छक्रेण विदारयेत् ॥ ३१ ॥

तदारितं निकरं दारु तच्चयेच्चतुरश्रतः ।

एकहस्तसमं दीर्घं तदेकाङ्गुलविस्तृतम् ॥ ३२ ॥

64

यनमध्या(र्धा)ङ्गुलं प्रोक्तं हस्त(स्तं) निश्चिन्ना योजयेत् ।

न वक्रं[च] न भिन्नं च न रन्ध्रं स्निग्धमेव च ॥ ३३ ॥

कमुकं वाऽपि वेणुं च(शुश्रू) दण्डदारु प्रकीर्तितम् ।

हस्तदण्डोभयोः प्रोक्तं(क्ता) विष्णुमूर्त्यै(तिर)धिदेवता ॥ ३४ ॥

68

नालिकेरं(नारिकेल)फलैः शाता(शाणैः) इमैर्नवप्रोथवल्कलैः ।

कार्पासं(स)किंशुकैः(क)सूत्रैस्तालकैस्तकवल्कलैः ॥ ३५ ॥

यश्चभेद्वल्कलैर्ग्राह्यं रज्जुं संकल्पवित्तमः ।

पारवादेकाङ्गुलं चैव तत्समं रज्जुनाहकम् ॥ ३६ ॥

72

देवभूसुरभूपानां त्रिवर्ति(र्तो) प्रन्थिवर्जितम्(ता) ।

वणिजां शुद्रजातीनां रज्जुरेकद्विवर्जिता(र्तो च) ॥ ३७ ॥

वासुकी रज्जुदेवात्मा मानतद्वज्रैः(तज्जः) पितामहाः(हः) ।

तद्वार्यै(तद्वृत्वा) हस्तं रज्जुश्च(च) मानदण्डं तथैव च ॥ ३८ ॥

76

स्मृत्वा मा(म)नसितां(तान्) देवां(वान्) मानयेद्वर्धकां(किस्) तथा ।

एवं मान(ने) कृते वास्तुवत्त्वादि च विवर्धयेत् ॥ ३९ ॥

अनुक्तं कुरुते यस्तु स स्थितो रेगुरं फलम् ।

तस्मात्परिहरेच्छिहपी कारयेत्तनु विश्वतः ॥ ४० ॥

80

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मानोपकरणविधाने नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

वास्तुप्रकरणम्

- तैव(ति)लाश्च नराश्चैव धस्मिन्वस्मिन् परिस्थि(ष्टि)ताः ।
 तद्वस्तु सु(सू)रिभिः प्रोक्ता(क्तं) तथा वै वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 धरा हर्म्यादि यानं च पर्यङ्कादि चतुर्विधम् ।
 धरा प्रधानवस्तु स्यात्तत्तज्जातिषु सर्वशः ॥ २ ॥
 विमानादीनि वास्तूनि वस्तुत(तः) वस्तुसंश्रयात् ।
 तान्येव वस्तुरे (चै)वेति कथितं वस्तुविधुधैः ॥ ३ ॥
 प्रासादमण्डपं चैव सभाशालाप्रपां(पास्)तथा ।
 [अ]रङ्गमिति चैतानि हर्म्यमुक्तं पुरातनैः ॥ ४ ॥
 आदिकं स्नन्दनं शिल्पि[न] शिल्पिका च रथं तथा ।
 सर्वैर् (सर्व) यानमिति ख्यातं शयने वक्ष्यते तथा ॥ ५ ॥
 पञ्च(ञ्ज)रं मञ्चली मञ्चं काकाष्टं फलकासनम् ।
 तथैव बालपर्यङ्कं पर्यङ्कमिति कथ्यते ॥ ६ ॥
 प्रोक्तं चतुर्विधं चैवमधिकारं धरादिभिः(दि च) ।
 आधारमपि भूतानामादित्याश्च(ञ्ज) जायते मही ॥ ७ ॥
 आकारवर्णगन्धैः(न्धान) च रूपशब्दरसा(स)स्पृशः ।
 पतान् परीक्ष्य क्रमशः सा भूमि(र्) माननिश्चया ॥ ८ ॥
 यासौ भूमिरसौ(रेभिर्) प्राह्या द्विजातीनां पृथक् पृथक् ।
 तद्वस्तु चतुरश्रं च शुक्लवर्णेन संयुतम् ॥ ९ ॥
 चतुर्ध्वरतोर्यु(रुणा यु)क्तमुत्तरप्रवणं तथा ।
 माधुर्यं च कषायं च आह्लासानां शुभप्रदम् ॥ १० ॥
 विस्तारो(रा)ट्टसमाधिक्यं रक्तवर्णेन संयुतम् ।
 पूर्वप्रवणमातिक्रमश्चतुर्ध्वरसंयुतम् ॥ ११ ॥
 विस्तीर्णं भूभृतां योग्यं महि(ही) सम्पत्प्रदा भवेत् ।
 विस्तारे(रस्स) तु पडंशेन मा(ना)धिक्यायाम(मं) पीतयुत् ॥ १२ ॥

4

8

12

16

20

24

पुच्छद्रुमयुतं पूर्व(र्व)प्रवणमग्निरसान्वितम् ।

वर्ण(णि)जानां मही प्रोक्ता सर्वसिद्धिकरं शुभम् ॥ १३ ॥

चतुरंश(शे) विशाले तु चांशमांश(तथांश)विक्रमायतम् ।

वटवृक्षयुतं कृष्णवर्णं च कटुकारसम् ॥ १४ ॥

28

वस्तु तत्पूर्वकं निम्नं शूद्राणां तु शुभप्रदम् ।

तदुक्तं चोभयं मुख्यं मध्यमं चेति कथ्यते ॥ १५ ॥

मुख्यं(ल्या) भूमिरिति ख्यातं वस्त्वादीनि (स्वन्तर)चतुःसमम् ।

वस्तुभेदमिति प्रोक्तं द्विजात्यादिषु वर्णयेत् ॥ १६ ॥

32

सर्वं योग्यं द्विजातीनां सुराणां च विशेषतः ।

भूपानां तद्विशां शूद्रैः(द्राणां) प्रागुक्तक्रमतो भवेत् ॥ १७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे वास्तुप्रकरणं नाम तृतीयोऽध्यायः ।

भूमिसंग्रहविधानम्

भूपरीचाविधिं(भूमिसंग्रहणं) वक्ष्यं शास्त्रे संचिप्यतेऽधुना ।

दक्षिणे पश्चिमे चैव चोन्नतं चतुरश्रकम् ॥ १ ॥

तद्वस्तु जायते वाऽपि देवानां मनुजः(ज)कृमात् ।

तुरङ्गद्विरदं(द)वेणुं(णु)जोद्धासाक(ग)रदुन्दुभिः ॥ २ ॥

4

धेनुभिश्च समायुक्तं(का) किं च पुंनागजातिभिः ।

सरसोरुदधान्यैश्च पाटलीपुष्पगन्धकैः ॥ ३ ॥

संयुक्तं(का) सर्वबीजानां वर्धनं(ना) चैकवर्णयुक् ।

निविडा(ड) क्षिग्धसंयुक्ता सुखसंस्पर्शना भवेत् ॥ ४ ॥

8

श्रोवृच्चनिम्बसे(म्बा)शोकैः संयुक्तं(का) सप्तपर्णकैः ।

सू(चू)तैश्चापि वृ(वि)पवृच्चैः संयुक्ता च समस्यले(ला) ॥ ५ ॥

धवलं रक्तवर्णं च स्वर्णं कृष्णं कपोतकम् ।

षडशैश्च समायुक्ता सर्वसम्पत्प्रदा धरा ॥ ६ ॥

12

दक्षिणावर्तसलिला [प्र]दक्षिणाकारा वर्णनैः ।

मानवाञ्जलिमानेन दृष्टिनीला मनोहरा ॥ ७ ॥

कृमिवल्मीकरहिता निर्मूपी निष्कपालिनी ।

निरस्थि(स्थिः) सूक्तिसिक्तारन्ध्रवर्जा शुभावहा ॥ ८ ॥

16

पृषन्विधैश्च शूलैश्च स्थाणुभिश्च मही धृता ।

सकर्मितवाराही विलोकं(का) सरसेयुतम्(युता) ॥ ९ ॥

निस्तुषा निर्विभूतिश्च शर्करारहिता अपि(तापि च) ।

सा भूमिः ब्राह्मणादीनां वर्णानां संपदावहा ॥ १० ॥

20

मधुतैलाज्यगन्धाश्च(च) दग्धदुर्गन्धिनी च या ।

अण्डजमीनगन्धैश्च(न्धा च) शवगन्धैश्च(न्धा च) वर्जिता ॥ ११ ॥

नृपप्रासादसंयुक्ता सभाचैत्यसमीपगा ।

सकण्टकतरोर(तरुणा) युक्ता द्रुमशाल[य]संकुला ॥ १२ ॥

24

- कूर्मोन्नता वर्तुला च त्रिकोणं(या) वज्रसन्निभा ।
 अखनानां गृहैश्छाया कर्मकारगृहैर्वृता ॥ १३ ॥
 चतुष्पथा चैक(च त्रि)पथा द्विपथा पत्तनौ(न)पथा ।
 मृदङ्गसदृशं(शा) गर्तस्त्रगवन्मुखोपमम्(पमा) ॥ १४ ॥ 28
 भूषतो(भूषो)पमं(मा) चतुष्कोणा[सर्वत्र] प्रभावुत्तकम्(का) ।
 सालैर्युक्तं(का) चतुष्कोणैः(शेषु) चैत्यपादपसंकुलम्(ला) ॥ १५ ॥
 मद्भासर्पाश्रिता वाऽपि शालस्वोद्यानमेव च ।
 वराहमर्कटप्रायं(या) रुद्रभूआ(द्राण्यामा)श्रमं तथा ॥ १६ ॥ 32
 उलूखलं(कानां) काननानि पञ्चाकृतिशूर्पण्यम्(सर्पाणां च) ।
 पाञ्चजन्यं(न्या) स्वगप्रायविडाला खचरोपमा ॥ १७ ॥
 वेदम गौलि(री)निभिः(भा) चापि क्षुद्रजन्तुष(न्तु तूष)रापि ।
 वास्तुशास्त्रविदां विधानं तदेवं स्याद्(द्रु)र्जितम् ॥ १८ ॥ 36
 बहुद्वारप्रवेशं(शां) च नर्मविद्धं(द्धां) च वर्जयेत् ।
 इत्थंभूतेऽपि वास्त्वादौ मोहात्कर्म करोति यः ॥ १९ ॥
 तद्(स दु)ष्टतस्य सिन्धुः स्नात्तस्माद्विजा(बीज)धरा वरा ।
 स(सा)हि सोदरवस्तु स्वाद्वर्णिनी(द्वयां) बहुरसा बहु(हुः) ॥ २० ॥ 40
 बीजाभिर्वर्धनी मधुव्रतैर्मृगनाभिसुगन्धिनी ।
 सकलशिल्पिवरैरपि संस्कृता [सकललक्षणा] ॥ २१ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूपरीक्षा(मिसंग्रह)विधानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

भूपरीक्षाविधानम्

भूमिसंप्रहृणं सर्वं(भूपरीक्षाविधानं च) शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।

तदुक्ताकारनादादिवर्णैर्युक्तं महीतलम् ॥ १ ॥

स्वोक्त्य शिल्पिकुशलो बलिं दत्वा यथाविधि ।

पुण्याहं वाचयेत्पश्चात्तूर्यमङ्गलनिस्वनैः ॥ २ ॥

4

गच्छन्तु सर्वभूतानि राक्षसा देवता अपि ।

अस्मात्स्थानान्तरं यायात्कुर्यात्पृथ्वीपरिग्रहम् ॥ ३ ॥

जप्त्वा म(पेन्म)न्त्रमिमं पश्चाद्विहिते कुम्भपरिग्रहात् ।

स्थापयेत्सर्वबीजानि गोमयाक्तानि रूषिते ॥ ४ ॥

8

प्रेक्ष्य सस्यात्पल्लवानि निविडानि निरवग्रहात् ।

तत्र धेनुवृष[भ]नववत्सांश्चाऽपि निवेशयेत् ॥ ५ ॥

पश्चात्पादकर्मैर्वर्गैर्नासाग्रालैः समन्वितम् ।

संघुष्ट(ष्टं) वृषमध्वानै[र] घबले(ली)भूतलूषितम् ॥ ६ ॥

12

यवप्रस्थसमेतैश्च पततोवत्सक्रमतः ।

गोमयालेपितं पश्चाद्गोष्ठकैश्च निषेवितम् ॥ ७ ॥

रोमन्धोद्गारपुलकैः शोभितं गोवपदैरपि ।

स्वच्छोदकसमाक्रान्त(न्तं) गोगन्धैश्च मनोहरम् ॥ ८ ॥

16

एवं शुभदिनोपेतं तारकाविषयैरपि ।

सुसुहृते सुकरणे सुलग्ने सुपिहितित्थितैः(सुविषश्चिद्रिः) ॥ ९ ॥

विप्रैश्च पश्चात्पुण्याहं कारयेत्सर्वमङ्गलम् ।

भूतलं(ल)खननं कुर्याद्दि(द्वा)स्तुमध्ये लयावधि ॥ १० ॥

20

चतुरश्रं तूपहितो(तं) हस्तमात्रं तु निम्नक्रम ।

ह(वा)रिचत्वारि परितः समं संक्षिप्य चोद्ध्वम्(द्धितम्) ॥ ११ ॥

पूजयित्वा(येतु) यथाशास्त्रं प्रणम्य रु[प]पाम्बिकाम् ।

सर्वरत्नजलैश्चैव गन्धपुष्पाक्षतैरपि ॥ १२ ॥

24

- पूजयेत्पायसान्नेन प्रभाते तु ततः सुधीः ।
 बापीसर्मापे निवर्त(तः) समाहितमनाः शुचिः ॥ १३ ॥
- प्राचीत्वरिक्(चदिक्) शिरस्ये (ए)तद्भास्तरणभूतले ।
 महाचोगि विवर्धस्व धान्यैश्च सावनैरपि ॥ १४ ॥ 28
- उत्तमं शुष्कमास्थाय मङ्गलं(ल)भवते(त्यै) नमः ।
 मन्त्रमेतज्(तं) जपन्पश्चादुपवासमुपकमेत् ॥ १५ ॥
- प्रभाते तु परीक्ष्येमं(चेत) रूपं स्वपतिभिः सुधीः ।
 किंचिच्छेषं जलं प्रेक्ष्य गृह्यते (द्यातां) मङ्गलाय वै ॥ १६ ॥ 32
- शोषितं धनधान्यानां चयं क्षिप्ते विनाशितम् ।
 परितस्तु मृदा गर्ते पूरिते मध्यमा मही ॥ १७ ॥
- मही हीने(ना) मृदा हीना चोत्तमा च(चापि) चाधिका ।
 प्रेक्ष्य कर्तुं(कर्ता तु) तन्मध्ये प्रदक्षिणचरोत्तरम्(उत्तमम्) ॥ १८ ॥ 36
- कामधेनुसमां चोर्णां स्वीकुर्यात्तु विभूतये ।
 कर्षणार्थं बलीवर्दलच्छयं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १९ ॥
- श्वेतकं कपिलं चैव रक्तपीतं तथैव च ।
 बलीवर्दस्य चै(दानामे)तेषामेकैकं तु शुभावहम् ॥ २० ॥ 40
- एकस्य(कं च) वर्णास्यैर्क्यं वर्जयेदण्डलाञ्छनम् ।
 अधो(धः)शृङ्गमतिशृङ्गं(ङ्गं) विपरीतं तु [वि]वर्जयेत् ॥ २१ ॥
- अतिबालं च वृद्धं तु वर्जयेद्योननं(योजनेऽ) मतम् ।
 बलि(ली)वर्दं दष्टविन्दुं दुष्टदृष्टिं च वर्जयेत् ॥ २२ ॥ 44
- इत्थपुच्छं चक्रसुरं बलहीनं च वर्जयेत् ।
 छिन्नश्रोत्रं भग्नदन्तं पङ्गुपादं च वर्जयेत् ॥ २३ ॥
- चतुष्पादामयोः(मे च) शृङ्गं मूलं(शृङ्गमूलं) मध्यललाटके ।
 स्वभावेन श्वेतवर्णमावहतिलकं तथा ॥ २४ ॥ 48
- पुष्पनेत्रं च रक्तं च बन्धं चायतेच्छयम् ।
 अनस्पात्रं(नडाहं न) त्यजेद्विद्वान्सूत्रं कुर्याद्विलच्छयम् ॥ २५ ॥
- शृङ्गामे सुरामे च कुर्यात्स्वर्णेन गोलकम् ।
 फा(भा)लपट्टं तथा कर्णं कनकैश्चाप्यलङ्कृतम् ॥ २६ ॥ 52

- कर्पण्यपूर्वदिवसे अनस्वारचैव(नडाहश्च) लाङ्गलम् ।
 कौतुकं बन्धनं चादौ कर्पण्यार्थम(गाया)धिवासितम् ॥ २७ ॥
- कुर्यात्तदुक्तवद्विद्वान्वच्ये लाङ्गललक्षणम् ।
 बन्धुरं खादिरं चैव निम्बं च सरलं तथा ॥ २८ ॥ 56
- सरक्तचौरिणी चैव लाङ्गलं(ल)वृक्षमि(च इ)ष्यते ।
 एकहस्तं तु दीर्घं स्यात्सपादाद्यार्धमेव च ॥ २९ ॥
- त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा लाङ्गलं(ल)मूलविस्तृतम् ।
 तस्यायामार्धं तन्मध्ये(र्धमध्ये च) किञ्चिद्भूतं सकर्षकम् ॥ ३० ॥ 60
- मूलमष्टाश्रकं चार्धत्रिष्टं वेणुपत्रवत् ।
 तस्य मूले तदुपरि वेणुष्टं प्रवेशयेत् ॥ ३१ ॥
- वेणुदण्डं त्रिहस्तं स्याद्दीर्घतारां(रं) यथावलम् ।
 पुच्छायाम[म]ध्यर्धकरं मूलतारं शराङ्गलम् ॥ ३२ ॥ 64
- अथवा सपादहस्तं च हस्तं वा पुच्छदीर्घकम् ।
 पुच्छार्धं तु द्विमात्रं तु हलमूलावसानकम् ॥ ३३ ॥
- एकाद्यार्धङ्गलं वाऽपि युक्ता पुच्छं बने भवेत् ।
 पुच्छमूलं(लं) विशेषेण पद्मपत्रेण भूषितम् ॥ ३४ ॥ 68
- त्रिचतुष्पञ्चपञ्चमात्रं पुच्छार्धं पटुदीर्घकम् ।
 उत्सेधं द्वित्रिमात्रं वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ३५ ॥
- अयष्कीलं तत्र कुक्षी योजयेत्तत्तत्केन तु ।
 सार्धद्विहस्तमानेन युगायामं प्रकल्पयेत् ॥ ३६ ॥ 72
- त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा मध्यपटुविशालकम् ।
 तद्वयोरप्रविस्तारं द्वित्रिय(व्य)ङ्गल[क]मेव च ॥ ३७ ॥
- पतद्यु(तद्वि यु)गमानं स्यान्मध्यामान्तत्तर्यं(य)क्रमात् ।
 तस्यार्धं च द्वयोरिच्छद्वैरनुद्वन(द्विच्छिद्वान्तेऽननुद्व) बन्धार्थकं भवेत् ॥ ३८ ॥ 76
- युगमध्ये द्वयोर्वाऽपि लाङ्गलं चापि बन्धयेत् ।
 सुमुहूर्ते सुलग्ने च कर्पणं तु समारभेत् ॥ ३९ ॥
- अनडाहौ स्वपतिश्चोभौ(तिश्च) गन्धपुष्पैः स्वलङ्कृतौ(ताः) ।
 पञ्चाङ्गभूषण(णः) शिल्पी श्वेतवस्त्रोत्तरीयवान् ॥ ४० ॥ 80

आदित्यचन्द्रौ ध्यायेत्तद्वलीवर्द्धयं बुधः ।

बाराहं लाङ्गलं ध्यायेच्छिल्पिनं तु पितामहम् ॥ ४१ ॥

ब्राह्मणैश्च यथाशक्ति वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।

सर्वमङ्गलघोषैश्च स्वपतिः कर्षयेत्तदा ॥ ४२ ॥

84

त्रिधा प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वं शूद्रैश्च कर्षयेत् ।

शूद्रोऽपि कृषिकान्ते तु शुद्धो भूत्वा समाहितः ॥ ४३ ॥

अधिकर्षणशेषान्तात्स्वपतिभ्यां(भ्यो) निवेदयेत् ।

सर्वेषामपि वास्तुनामाधारं(रा) भूतलं स्मृतम् ॥ ४४ ॥

83

तस्मात्प्रागुक्तवत्कुर्याद्भूमिसंग्रहणं बुधः ।

अज्ञानान्तादि संग्राह्य(हं) सर्वसम्पद्विनाशनम् ॥ ४५ ॥

तस्मात्कुर्याच्च वास्तुरे(प)वं लक्ष्यपूर्वकम् ॥ ४६ ॥

इति मातसारे वास्तुशास्त्रे भूमिसंग्रहो (भूपरीक्षाविधानं) नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

शङ्कुस्थापनलक्षणम्

अथातः संप्रवक्ष्यामि शङ्कुस्थापनलक्षणम् ।

आदित्योदयकाले तु शङ्कुस्थापनमारभेत ॥

वृत्तरायणमासे तु दक्षिणायनमे(न ए)व वा ।

शुक्लपक्षे यथा(ऽयवा) कृष्णपक्षे शुभतमे दिने ॥ २ ॥

4

पौर्णमी(पूर्णिमा) चाप्यमावास्यां वर्जयेत्सुमुहूर्तके ।

प्रभाते स्थापयेच्छङ्कुमपराह्णान्(ह्ने) ततः स्थितम् ॥ ३ ॥

स्थापनात्पूर्वदिवसे स्थलशुद्धिं प्रकारयेत् ।

भ्रातृभूमध्यदेशे तु चतुरश्रं समन्ततः ॥ ४ ॥

8

चतुर्हस्तप्रमाणेन विधत्तः सलिलस्थलम् ।

कृतमाल(लं) शमीशाखा चन्दनं रक्तचन्दनम् ॥ ५ ॥

हृदिर्न तिन्तु(न्दु)कं चैव शङ्कुदाक प्रकीर्तिता(तम्) ।

श्वेतक्षीरिणि(णी)वृत्तं(क्षो) वा शुभदन्तमथापि[वा] ॥ ६ ॥

12

शङ्कुयामं तु दस्तं स्यान्मूलतारं रसाङ्गुलम् ।

अग्रतारं द्विमात्रं स्यान्मूलाग्रान्तं चयं कर्मात् ॥ ७ ॥

सुवृत्तं निर्गणं चैव छत्राकारं तदग्रकम् ।

एवं तु चोत्तमं शङ्कु मध्यमं तत्प्रवक्ष्यते ॥ ८ ॥

16

अष्टादशाङ्गुलायामं मूलतारं शराङ्गुलम् ।

अग्रमेकाङ्गुलं तारं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ९ ॥

कन्यसे द्वादशाङ्गुल्यं शङ्कुयामं विशेषतः ।

चतुरङ्गुलविस्तारं मूलमग्रं त्रयाङ्गुलम् ॥ १० ॥

20

अथवायामसंमूले नाहमग्रे नवाङ्गुलम् ।

शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं स्वीकरीकृतभूतले ॥ ११ ॥

तन्मध्ये बिन्दुतत्त्वज्ञो शङ्कुयामद्वयेन च ।

भ्रामयेन्मण्डलं कुर्यात्तन्मध्ये शङ्कुमर्पयेत् ॥ १२ ॥

24

पूर्वाह्ने शङ्कुतरङ्गायां परिचमे मण्डलान्तकम् ।

तत्रैव बिन्दुसंज्ञाश्च कुर्यात् शिल्पि (ह्य) वित्तमः ॥ १३ ॥

[अ] पराह्ने शङ्कुतरङ्गायां पूर्वदिग्मण्डलान्तके ।

पूर्वदिग्बिन्दु(न्दु) संस्थाप्य पश्चाच्छङ्कुं त्यजेत्ततः ॥ १४ ॥

28

शङ्कुयामपडाधिक्यनवत्यंशविभाजिते ।

तस्यांशेन अपच्छायां त्यक्त्वा प्राचीं नयेत्ततः ॥ १५ ॥

कन्यावृषभमासौ च अ(स्योर)पच्छाया न विद्यते ।

मेघे च मिथुने चैव तुलासिंहचतुष्टये ॥ १६ ॥

32

एवं हि द्वयङ्गुलं न्यस्तं वृश्चिकपादमीनयोः(नेषु) ।

चतुरङ्गुलं प्रकर्तव्यं धनुःकुम्भौ(म्भयोः) षडङ्गुलम् ॥ १७ ॥

मकरेऽष्टाङ्गुलं प्रोक्त(त्वा)मव(ह्य)पच्छायां(या) विशेषतः ।

छायायां बिन्दुवामे [तु] दक्षिणे चोक्ताङ्गुलं न्यसेत् ॥ १८ ॥

36

अङ्गुलान्ते तु यच्छुद्धं प्राचीसूत्रं प्रयोजयेत् ।

मकरादि(दौ) च षण्मासे छाया दक्षिणतो भवेत् ॥ १९ ॥

कुलीरादि(दौ) च षण्मासे छाया चोत्तरतो दिशि ।

छायाया अभिमुखे प्रत्यग्बामे वागं न्यसेद्यते (न्यसेदतः) ॥ २० ॥

40

पूर्वे च दक्षिणे नीत्वा प्रत्यग्बामाङ्गुलान्न्यसेत् ।

अपच्छायां त्यजेच्छिल्पी प्राक् प्रत्यक् सूत्रं (त्रं) विन्यसेत् ॥ २१ ॥

तत्सूत्रात्पूर्वदिग्देशे नीत्वा चोत्तरतो दिशि ।

एवं मीनविबुद्धिः स्वात्पुरतोऽङ्गुलमेव च ॥ २२ ॥

44

तत्सूत्रादक्षिणे सौम्यं(न्ये) तस्य द्वारं प्रकल्पयेत् ।

मत्स्यपुच्छानने न्यस्तं सूत्रं स्यादक्षिणोत्तरम् ॥ २३ ॥

मण्डलावधिदेशे तु नीत्वा सूत्रा(त्रम्)ङ्गुलं न्यसेत् ।

मासानां पङ्क्तिपङ्क्तेश्च दिवसानां त्रिधा त्रिधा ॥ २४ ॥

48

विद्यमानाव[प]च्छाया[य]पच्छायां(या) चोच्यते ।

मेघे च प्रथमे पङ्क्ते(ङ्को) द्वयङ्गुलं च विसर्जयेत् ॥ २५ ॥

मध्ये दशदिने चैकं चान्त्ये पङ्क्या[म]ङ्गुलं विना ।

वृषभे प्रथमदशके दिवसे त्वङ्गुलं नहि ॥ २६ ॥

52

मध्ये चैकाङ्गुलं प्रोक्तं पङ्क्यन्ते द्व्यङ्गुलं त्यजेत् ।

मिशुने प्रथमदशके दिवसे त्व(द्व्य)ङ्गुलं त्यजेत् ॥ २७ ॥

मध्ये दशदिने बद्धि(द्धि) चान्त्यपङ्क्ति(ङ्गी) चतुस्त्यजेत् ।

कुलीरे प्रथमदशके वेदमात्रं विसर्जयेत् ॥ २८ ॥

56

मध्ये दशदिने चापि त्र्यङ्गुलं तत्परित्यजेत् ।

द्व्यङ्गुलं चान्त्यदिवसे दशके समुदाहृतम् ॥ २९ ॥

सिंहस्य चादिदशके द्व्यङ्गुलं च परित्यजेत् ।

मध्ये दशदिने चैकवा(म)न्त्यपङ्क्ती विनाङ्गुलम् ॥ ३० ॥

60

युक्त्यामादिदशके दिवसे नाङ्गुलं भवेत् ।

मध्ये चैकाङ्गुलं त्यक्त्वा(क्तं) चान्त्यपङ्क्ती द्वया(द्व्य)ङ्गुलम् ॥ ३१ ॥

तुलारम्भे दशदिने द्व्यङ्गुलं च निषेधयेत् ।

विमृष्य(ष्य) द्व्य(त्र्य)ङ्गुलं मध्ये चान्त्ये वेदमिति स्मृतम् ॥ ३२ ॥

64

शुद्धिके प्रथमे पङ्क्तिर(ङ्गी) दिवसे चतुरङ्गुलम् ।

मध्ये दशदिने बाणं चान्त्यपङ्क्ती षडङ्गुलम् ॥ ३३ ॥

धनुराशौ दशदिने प्रथमे तु षडङ्गुलम् ।

मध्ये दशदिने समद्वय(सप्ता)ङ्गुलं च विवर्जयेत् ॥ ३४ ॥

68

अन्त्यपङ्क्तिदिने त्याज्यं वसुमात्रमिति स्मृतम् ।

मकरादौ दशदिने त्यजेदष्टाङ्गुलं युधः ॥ ३५ ॥

मध्ये सप्ताङ्गुलं त्यक्त्वा (त्यक्तं) चान्त्ये त्यक्त्वा(क्तं) षडङ्गुलम् ।

कुम्भे चादौ दशदिने विसृजेत् षडङ्गुलम् ॥ ३६ ॥

72

मध्ये पञ्चाङ्गुलं त्यक्त्वा(क्तं) चान्त्ये च चतुरङ्गुलम् ।

मीनराशौ च दशके दिवसे चतुरङ्गुलम् ॥ ३७ ॥

- मध्यं च पङ्क्तिदिवसे द्वा(त्र्य)ङ्गुलं च विसर्जयेत् ।
 अन्ते दशदिने चापि वर्जयेद्दशकाङ्गुलम् ॥ ३८ ॥ 76
- अपच्छायं(या) तत्र नास्ति यदुक्तं तदिदंन्यते ।
 प्रागुक्तरविराश्यां तु कन्यायां वृषमस्थितम् ॥ ३९ ॥
 अपरे विंशतिदिने तत्तदृचं भवेद्यदि ।
 उक्ताङ्गुलं तत्र नास्ति सूत्रं ज्ञात्वा प्रसारयेत् ॥ ४० ॥ 80
- [राश्यां(च)युते रवेर्मासं प्रो(प्रे)क्ष्यापि च परित्यजेत् ।
 ऊहापोहाप्यरक्तादि दशा(द्वया)ङ्गुलं न्यत्र(स्तं) सूरिभिः ॥ ४१ ॥
 तदशस्तककुभं प्राह्य(ह्यं) तत्र सूत्रं प्रकाशयेत्] ।
 शुद्धप्राची भवेत्सम्यगैशान्या प्राच्यधोन्वते ॥ ४२ ॥ 84
- प्राच्याङ्गुलकृताद्विन्दोरुत्तरे चाङ्गुलं न्यसेत् ।
 प्रतीचीमात्रतद्विन्दोरोशप्राची(र्ची) प्रसूत्रयेत् ॥ ४३ ॥
 मुक्तिकामस्य करणे शुद्धप्राचीं प्रयोजयेत् ।
 ऐशान्यप्राची सर्वस्य भोगकामस्य संमताम्(ता) ॥ ४४ ॥ 88
- आग्नेये प्राचीसंयुक्तं सर्वदोषकरं भवेत् ।
 आग्नेयप्राचिकं वास्तु तस्मात्सर्वं विसर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 एवं कृते त्वलं वास्तौ(स्तु) सुगाढं सुसमृद्धये ।
 दण्डमानसमं सूत्रदीर्घमानं प्रकल्पयेत् ॥ ४६ ॥ 92
- आदौ तन्तुं त्रिधा कृत्वा सूत्रमाहोति याजयेत् ।
 वा(द्वि)तावर्तं तु सूत्रं स्यात्तृतीयावर्तदक्षिणम् ॥ ४७ ॥
 कार्पासं(स)सूत्रसंयुक्तं [वा] पट्सूत्रमथापि वा ।
 सूत्राह्न(ब ल)भ्यते वास्तौ प्रमाणं होति निश्चितम् ॥ ४८ ॥ 96
- मध्यादिन्द्राच्च त(त्रैर्गु)तात्त(दि)क्षु न्यसेन्द्रादि(सेदिन्द्र)शिखान्तकम् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तं चान्तकाल्पावकान्तम् ॥ ४९ ॥
 वरुणाद्रायुपर्यन्तं सौम्यादेर्वायु(यो)र्वान्तकम् ।
 सौम्यादीशानपर्यन्तं सूत्रमेवं परिव्रजे(व्राजये)त् ॥ ५० ॥ 100

विमाने त्रिगृहे वाऽपि मण्डपादीनि(दौच) वास्तुके ।

प्रामादीनां च सर्वेषां मानयन्मानसूत्रकम् ॥ ५१ ॥

तत्रमाणस्य परितो हस्तद्विगुस्तमा(ग)धिकम् ।

त[त्]त्सूत्रावसाने च शङ्कुमेवं प्रतिष्ठितम् ॥ ५२ ॥

104

गर्भसूत्रस्य कर्णैश्च द्विद्विशङ्कु निखानयेत् ।

चतुर्दिक्षु चतुःशङ्कु जन्मनिष्क्रमणार्थकम् ॥ ५३ ॥

चतुष्कर्णैश्च कर्णैश्च चतुःशङ्कु(ङ्कु) समायुतम् ।

एवं महार्थकं कुर्याच्छङ्कुदारु प्रवक्ष्यते ॥ ५४ ॥

108

स्वदिरं चादिमेदं च मधूकं चारिणी तथा ।

अन्यैश्च सारवृक्षैर्वा स्वातं(त) शङ्कुरिति स्मृतम् ॥ ५५ ॥

एकविंशङ्कुलं वाऽपि चैकपञ्च(पञ्चविंश)त्यङ्कुलायतम् ।

स्वातं शङ्कुमिदं मुष्टिमानं तत्परिग्राहकम् ॥ ५६ ॥

112

मूलं तु सूचिवत्कुर्यान्मूला[द्व]मज्जयत्कमात् ।

गृहीत्वा वामहस्तेन स्वपतिस्थापकावुभौ ॥ ५७ ॥

शङ्कुं दक्षिणहस्तेन लोष्ट(ष्टं) संगृह्य ताडयेत् ।

प्रत्येकमष्टसंख्या च प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ॥ ५८ ॥

116

शङ्कुस्थापनकाले तु ब्राह्मणैः(णः) स्वस्तिवाचक(न)म् ।

कुर्यान्मङ्गलघोषैश्च समज्वा(माज्यः) पूजयेत्ततः ॥ ५९ ॥

एवं नैर्ऋतिकोणे तु(गार्वा) स्वपत्याक्षश्च तत्तकम्(कः) ।

पश्चान्मङ्गलघोषैश्च सर्वशङ्कुः(ङ्कुन्) प्रहारयेत् ॥ ६० ॥

120

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शङ्कुस्थापनविधानं नाम षष्ठोऽध्यायः ।

पदविन्यासलक्षणम्

अधुना पदविन्यासलक्षणं वक्ष्यते क्रमात् ।

प्रथमं चैकपदं स्यात्सकलं नाममेव (एव) च ॥ १ ॥

द्वितीयं चतुष्पदं चैव नाम पैशाच(पेचक)मेव च ।

तृतीयं नवपदं चैव नाम पीठमिति स्मृतम् ॥ २ ॥

4

चतुर्थं षोडशपदं महापीठमिति स्मृतम् ।

पञ्चमं पञ्चपञ्चाशदुपपीठमिति स्मृतम् ॥ ३ ॥

षष्ठमं (ष्टं च) षष्ठ्यष्टांशं चोपपीठं च कथ्यते ।

सप्तमं सप्तसप्तांशं खण्डिलं परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥

8

अष्टमं तु चतुःषष्टिपदं चण्डितमीरितम् ।

कथित(वक्त)मेकाशीतिपदं नवमं परमशाधि(वि)कम् ॥ ५ ॥

दशमं शतपदं स्यान्नाममा(म चा)सप्तमीरितम् ।

एकादशं तथा प्रोक्तं चैकविंशच्छतं पदम् ॥ ६ ॥

12

स्थानीयं नाममे(म चै)व तु चाष्ट द्वादशकं तथा ।

वेदाधिक्यं [स]चत्वारिंशदेव(देश्यं) शताधिकं पदम् ॥ ७ ॥

त्रयोदशं तथा प्रोक्तं नवषष्ट्यधिकं शतम् ।

पदमेवं विधिं ज्ञात्वा नाम चोभयचण्डितम् ॥ ८ ॥

16

चतुर्दशं तथा प्रोक्तं षण्णवत्यधिकं शतम् ।

नाम तद्भवेत्तु अ(चा)ष्ट पञ्चदशं तथा ॥ ९ ॥

पञ्चविंशपदाधिक्यं शतद्वयपदान्वितम् ।

नामं (म) महासप्तं प्रोक्तमष्ट षोडशकं तथा ॥ १० ॥

20

सप्ताष्टाधिकं द्विशतं पद्मार्धं पदं भवेत् ।

तथा वै सप्तदशकं नवाशीतिशतद्वयम् ॥ ११ ॥

त्रियुतं पदमेवेक्तं तथाष्टादशमं (कं) तथा ।

चतुर्विंशत्सत्रिशतं चैव कर्णाष्टकं भवेत् ॥ १२ ॥

24

- एकोनविंशति तथा चैव(सैक)षष्टिशतत्रयम् ।
 गणितं पदमित्येवं तथा विंशतिकं ततः ॥ १३ ॥
 चतुःशतपदं चैव प्रोक्तं कुर्याद्वि(सूर्यवि)शालकम् ।
 तथा चैकविंशतिकं चैकपञ्चाष्टमाधिकम् ॥ १४ ॥ 28
 चतुःशतपदं युक्तं सुसंहितमितीरितम् ।
 तथाऽपि द्वाविंशतिकं वेदाशीतिचतुःशतम् ॥ १५ ॥
 पदं सुप्रतिक्रान्तं स्यान्नयोविंशद्विधानके ।
 नवविंशत्पञ्चशतं पदमेतद्विशालकम् ॥ १६ ॥ 32
 चतुर्विंशद्विधाने तु षड्वाधिक्यं(क्य)सप्तमति ।
 पञ्चशतपदयुतं विप्रगर्भमिति स्मृतम् ॥ १७ ॥
 पञ्चविंशद्विधाने तु पञ्चविंशत्सष्टशतम् ।
 पदं विवेश(विश्वेशं) संज्ञात्वा(य) नाममे(त्वं)वं प्रकीर्तितम् ॥ १८ ॥ 36
 षड्विंशतिविधाने तु षट्सप्ततिकसंयुतम् ।
 षट्शतं पद(दं) संज्ञात्वा(य) विपुलं(ल)भोगमिति (गं तु) स्मृतम् ॥ १९ ॥
 सप्तविंशद्विधाने तु नवविंशतिसप्तशः ।
 शतयुतं पदं चैव विप्रक्रान्तमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
 तथाऽपि चाष्टाविंशत्ये वेदाशीतिं च मा(शीत्या तथा)धिकम् ।
 सप्तसंख्याशतयुतं विशालाच्चमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥
 नवविंशद्विधाने तु चत्वारिंशैकमा(कं चा)धिकम् ।
 अष्टशतपदं(द)युक्तं विप्रभक्तीति(क्तिस्तु) कीर्तितम् ॥ २२ ॥ 44
 तत्र त्रिंशद्विधाने तु पदं नवशतं तथा ।
 एवं विश्वेशसारं च चैकत्रिंशद्विधानतः ॥ २३ ॥
 एकषष्टिसमाधिक्यं पदं नवशतयुतम् ।
 एवमीश्वरक्रान्तं स्याद्वात्रिंशद्विधानके ॥ २४ ॥ 48
 चतुर्विंशतिष्युक्तं सहस्रपदसम्मिताम् ।
 एवं तु चन्द्रक्रान्तं स्यादेवमुक्तं पुरातनैः ॥ २५ ॥
 चतुःसुतं(तु त्रेण) संयुक्तं सकलमेकपदं भवेत्(स्यात्) ।
 तत्पूर्वसूत्रमादित्यं दक्षसूत्रं यमाख्यकम् ॥ २६ ॥ 52

X

- प्रत्यक्सूत्रं जलेशं स्यात्सौम्यसूत्रं जपाहरम् ।
 देवतागुरुपूजार्थं चाग्निकार्यार्थमेव वा ॥ २७ ॥
 यतीनामासना[र्था]यापि भोजनार्थं सनातनम् ।
 पैतृकार्यं तु संज्व(ज्यं) एवं तु सकलं स्मृतम् ॥ २८ ॥ 56
 पैशाचा(पेचकम्)एसूत्रेण संयुक्तं तु चतुष्पदम् ।
 पैशाचेश(पेचके ईश)पदे स्थाप्य(प्यं) वहेश्च वा(ह्वेश्चा)ऽभिदे(दै)वतम् ॥ २९ ॥
 पवने वायुकोणे तु रागनं चैव नैर्ऋते ।
 एवं तद्ग(द्रु)हपूजार्थं स्तपनं स्वाज्जनार्थकम् ॥ ३० ॥ 60
 महापीठपदे मध्ये ब्राह्मणस्य(ब्राह्मणश्च) चतुष्पदम् ।
 तद्गहिः सूत्रदेशेशादापवश्चा(त्सा)र्यकं(कौ) तथा ॥ ३१ ॥
 सावित्रं च विवस्वा(स्वन्तं) च इ(चे)न्द्रं चैव तु मित्रकम् ।
 रुद्रं चैव(च) भूधरं चैव ए(त्वे)वं प्रदक्षिणं कर्मात् ॥ ३२ ॥ 64
 तद्गहिः परितः सूत्रे चैशं चैव जला[य]न्तकम् ।
 आदित्यं विमृशं चैव कृशानुं विततं(थं) तथा ॥ ३३ ॥
 यमं च भृङ्गराजं च पितृसुप्रोवकौ तथा ।
 [वरुणं] शोषं मारुतं [चैव] सुख्यसोमादित(ती)स्तथा ॥ ३४ ॥ 68
 पञ्चपञ्चामरान् प्रोक्तं(क्तान्) चैशात् पूर्ववत्कर्मात् ।
 एवं सूत्रस्थितान्देवान्पदस्थांश्चोपपीठके ॥ ३५ ॥
 एतेषामु(पु च)क्तमर्वेषु पदेषु द्वयमुच्यते ।
 तन्मण्डूकं पदं चैव यं(चत्) तत्परमरायिकम् ॥ ३६ ॥ 72
 युग्मं हि निष्कलं प्रोक्तमयुग्मं सकलं तथा ।
 एतत्पदद्वयं सर्व(र्वे)वास्तूनां हि सनातनम् ॥ ३७ ॥
 एतत्पदस्थितं(स्थानां) सर्वदेवानां रूपमुच्यते ।
 त्रिंशत् [तु] सूत्रसंयुक्तं चाष्टाविंशत् सन्धिभिः ॥ ३८ ॥ 73
 चतुष्कैश्च पडाधिक्यं त्रिंशत्संयुक्तमेव च ।
 पदकद्वादशसंयुक्तं कर्णे शूलं चतुष्टयम् ॥ ३९ ॥
 मध्ये चाष्टकसंयुक्तं सूत्र(त्रं) मण्डूकनामकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुःसूत्रं षोडशान्यं(शम)त्र सूत्रकम् ॥ ४० ॥ 80

दक्षिणाद्युत्तरान्तं स्यात्पूर्वादिपश्चिमान्तकम् ।

एते (एतत्) विंशतिसूत्रं स्यात्कर्णसूत्रं चतुष्टयम् ॥ ४१ ॥

एतद्विस्तृतश्चैराचतुष्कोणं प्रदक्षिणे ।

अपवत्तापवत्स्यश्च(योः) प्रत्यग(त्येका)र्धार्धभोग्यथा ॥ ४२ ॥

84

सवित्रं चैवं सावित्रं देवार्धार्धपदे स्थितम् ।

इन्द्रं चैवेन्द्रराजं च प्रत्येकार्धपदे पराः (रः) ॥ ४३ ॥

रुद्रो रुद्रजयं चै(यश्चै)व चार्धार्धपदभोगिनः(नौ) ।

एवं चाष्टामराः प्रोक्तास्तद्विष्ट समारभेत् ॥ ४४ ॥

88

ईशानश्चैव पर्जन्यः अ(न्यश्चा)ग्निः पूषाग्निर्कोणके ।

मृषश्च(पिता) दौवारिकश्चैव कोणे नैर्ऋत्यदेशके ॥ ४५ ॥

रोगं(वायु) नाश(नांगा) हुयो वायुकोणे चार्धार्धपदेश्वरे(रः) ।

बहिश्चतुष्पदक(ष्कस्)तत्पार्श्वी चतुष्कोणे समारभेत् ॥ ४६ ॥

92

जयन्तस्तपरे सौम्ये [अ]न्तरिक्षे(ष ष)कपूर्वके ।

वितथश्चैकपदे पूर्वे दक्षिणे [ए]कपदे मृगः ॥ ४७ ॥

सुमीवो दक्षिणे चैव गोमै(धै)कपदे(दे) पश्चिमे ।

प्रत्यक् चैव पदे मुख्यमु(ख्य ष)दितश्चोत्तरेऽपि च ॥ ४८ ॥

96

पूर्वाहिनकं मध्यस्थसूत्रस्य सौम्यदिक् द्विपदे ।

तद्योत्तरे महेन्द्रस्य द्विपदं दक्षिणे तथा ॥ ४९ ॥

सत्यस्य द्विपदं तस्य दक्षिणे द्वयं भृशम्(स्य) ।

दक्षिणे मध्यसूत्रस्य पूर्वे च द्विपदे वमः ॥ ५० ॥

100

तत्पूर्वे द्विपदे स्थित्वा (स्याप्यं) राक्षसं चैव पश्चिमे ।

गन्धर्वे (र्वं) द्विपदे स्याप्यं मृश(षस्य) [तद्]द्विपदे भवेत् ॥ ५१ ॥

पश्चिमे मध्यसूत्रस्य दक्षिणे वरुण(णः) स्थितः ।

द्विपदं (दे) पुष्पदन्तस्य द्विपदं चोत्तरे तथा ॥ ५२ ॥

104

द्विपदे द्विपदे चैव चेश्वरः शोपरोगवोः ।

तत्तद्विपदं ज्ञात्वा चतुर्दिक्षु क्रमाद्बुधः ॥ ५३ ॥

चरकीशानबहिः स्याप्या विदारी पावके विधिः ।

बहिर्नैर्ऋत्यसै(स्य) बाह्ये पृतना च बहिस्तथा ॥ ५४ ॥

108

- वायुकोणप्रदेशे तु बाह्ये वा (च) पापराक्षसी ।
 एवं तु चण्डितं प्रोक्तं परमराधिकमुच्यते ॥ ५५ ॥
 एकाशीतिपदं कृत्वा मध्ये नवपदं विधिम् ।
 पूर्वं रसपदं चैव तदेवमार्यमतः(मर्यम्णः) स्मृतम् ॥ ५६ ॥ 112
 दक्षिणे रसपदं चैव विवस्वान्(स्वतः) एव कथ्यते ।
 पश्चिमे षट्पदं चैव मित्रस्य मि(स्यं)ति[हि]संस्मृतम् ॥ ५७ ॥
 सौम्ये रसपदं चैव भूधरस्य चतुष्टयम् ।
 चतुर्दिक्चक्रन्तराले च ई(स्वो) विशादीनि(दि च) चतुष्टयम् ॥ ५८ ॥ 116
 तत्तच्चतुष्टये सर्वे कर्णो चाश्रयमोरितम् ।
 भूधरस्य ततः पूर्वं द्विपदा(दे) चापवस्तथा ॥ ५९ ॥
 भार्य[क]स्य पदे सौम्ये ध(म्येऽ)पवत्या(सस्य) द्वयोस्तथा ।
 पूर्वं रसपदाद्याधे द्विपदे च सवित्रकः ॥ ६० ॥ 120
 विवस्वती(ता) द्विपूर्वादिद्वंश(द्वंशं) साविन्द्र(व)मेव च ।
 दक्षे रसपदात्प्रत्यक् द्विपदे च तथै(वे)न्द्रकः ॥ ६१ ॥
 मित्रकस्य पदे याम्ये द्विपदे इन्द्रजयस्तथा ।
 पश्चिमे रसपदात्सौम्ये द्विपदे रुद्रदेवता ॥ ६२ ॥ 124
 सौम्ये रसपदात्प्रत्यक् द्वंशं रुद्रजयस्तथा ।
 एवमन्तर्गते देवास्तद्बाह्ये देशे राक्षसान् ॥ ६३ ॥
 इन्द्रे चैव पदे भानुश्चाग्निश्चैव पदा(देऽ)ग्निके ।
 यमे चैव पदे चक्रि(क्रो) नैऋत्ये [ए]कपदेपितृ(ता) ॥ ६४ ॥ 128
 जज्ञेशै(श ए)कपदे प्रत्यक् पवनैकपदे मरुतु ।
 सौम्ये चैकपदे चै(च)न्द्रश्चेतस्यैकप[दं] वै(दे)शके ॥ ६५ ॥
 पर्जन्ये(न्यस्यै)कपदं चैव चेशकस्य तु दक्षिणे ।
 जयन्तस्य पदं चैकं पर्जन्यस्य तु दक्षिणे ॥ ६६ ॥ 132
 महोन्द्रस्य पदं चैकं जयन्तस्य तु दक्षिणे ।
 सत्यकस्य पदं चैकमादित्यस्य तु दक्षिणे ॥ ६७ ॥
 भृशस्यैकपदं प्रोक्तं सत्यकस्य तु दक्षिणे ।
 अन्तरिक्षस्यैकपदं वह्निकोणस्य चोत्तरे ॥ ६८ ॥ 136

- पूषस्य(पूष) पदमेकं स्वाधाम्निकोऽथ पश्चिमे ।
 विधात(तथ)स्य पदं चैकं पूषस्य तु पश्चिमे ॥ ६८ ॥
 गृहक्षस्यैकपदं विधात(तथ)स्य पश्चिमे ।
 गन्धर्वस्य पदं चैकं धर्मदेवस्य पश्चिमे ॥ ७० ॥ 140
 भृङ्गराजस्यैकपदं गन्धर्वस्य तु पश्चिमे ।
 वृष(मृश)स्यैकपदं शस्तं भृङ्गराजस्य पश्चिमे ॥ ७१ ॥
 दौवारिकस्यैकपदं गगनस्य तु चोत्तरे ।
 सुग्रीवस्य पदं चैकं दौवारिकस्य चोत्तरे ॥ ७२ ॥ 144
 पुष्पदन्तस्यैकपदं सुग्रीवस्य तु चोत्तरे ।
 असुरस्यैकपदं शस्तं वरुणस्य तु चोत्तरे ॥ ७३ ॥
 शोषकस्य पदं चैकं चासुरस्य तु चोत्तरे ।
 रोगस्यैकपदं प्रोक्तं शोषकस्यैव चोत्तरे ॥ ७४ ॥ 148
 नागस्यैकपदं शस्तं पवनस्य तु पूर्वके ।
 मुख्यस्यैकपदं ज्ञात्वा नागस्यैव च पूर्वके ॥ ७५ ॥
 भल्लाटस्य पदं चैकं प्रोक्तं मुख्यस्य पूर्वके ।
 सृगस्यैकपदं शस्तं सोमदेवस्य पूर्वकम् ॥ ७६ ॥ 152
 अदितेस्तु पदं चैकं शस्तं सृगातु(गस्य) पूर्वके ।
 अदितीशानयोर्मध्ये चोदिते(तै)कपदं भवेत् ॥ ७७ ॥
 हेमवर्गं चतुर्हस्तं चतुर्वज्राष्टोचनम् ।
 श्वेतवस्त्रजटामालियज्ञमूत्रोत्तरीयकम् ॥ ७८ ॥ 156
 कर्णकुण्डलसंयुक्तमष्टकर्णं चतुर्गलम् ।
 कमण्डलुं चाक्षमालां च वामसव्यकरौ(राश्यां) धृतौ(तम्) ॥ ७९ ॥
 अमर्च(ये) दक्षिणे पूर्वेऽन्तस्य वा वरदे [इ]तरे ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं गण्डेन तिलकान्वितम् ॥ ८० ॥ 160
 पदे सर्वेषु मध्ये तु सृष्ट्यर्थमिति रूपकम् ।
 पदं पितामहं व्यात्वा(येत्) पद्मसिंहासनोपरि ॥ ८१ ॥
 रक्तवर्णं चतुर्हस्तमेकवक्त्रं द्विनेत्रकम् ।
 करण्डमञ्जुटोपेतं रक्तवस्त्रोत्तरीयकम् ॥ ८२ ॥ 164

- सर्वाभरणसंयुक्तं परहस्तौ चाब्जधारिणौ(धृताब्जकौ) ।
 पूर्वे च त्वभयं(यं) सर्वे (वीं) वरदं(दौ) वामहस्तकौ ॥ ८३ ॥
 एवमार्यदेवस्य [च] ध्यात्वा धेनुश्च पूर्ववत् ।
 श्वेतवर्णं चतुर्हस्तं परे पाशाङ्कुशौ धृतौ ॥ ८४ ॥ 168
 शोभमा(पं तथा)र्यवलोक्तं ध्यात्वा देवं विवस्वत(न्त)म् ।
 श्यामवर्णं(र्णः) तु मित्रं(त्रः) स्याच्छ्रेष्ठं पूर्ववदाचरेत् ॥ ८५ ॥
 भूधरं हेमवर्णं तच्चाब्जपाशापरं (रं) करे ।
 शेषं प्रागुक्तवद्वरात्वा वास्तुभूतोपरिस्थितम् ॥ ८६ ॥ 172
 द्विभुजं च द्विनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ।
 श्वेतवर्णाविरिक्ताक्षं हेमवर्णांशुकाम्बरम् ॥ ८७ ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तं वरदं चाङ्कुशौघृतम् (च धृताङ्कुशम्) ।
 अपवत्समिति प्रोक्तं चापवत्साक्षं(स्यं च) रक्तकम् ॥ ८८ ॥ 176
 शेषं प्रागुक्तवद्वरात्वा सभिन्द्रं (सवित्रं) रक्तवर्णवत् ।
 द्विभुजान्तं समुद्रतः शेषं तत्पूर्ववद्वेत् ॥ ८९ ॥
 साविन्द्रं(त्रं) श्यामवर्णां(र्णं) वा (च) रक्तवस्त्रोत्तरीयकम् ।
 इन्द्रस्य रक्तवर्णं च चेन्द्रराजस्य हेमवत् ॥ ९० ॥ 180
 सर्वाभरणसंयुक्तं(क्तं) रौप्यं(रूप)दृष्टिसमन्वितम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं ध्यात्वा शेषं तु पूर्ववत् ॥ ९१ ॥
 रुद्रौ च रक्तवर्णौ च द्विभुजौ च त्रिनेत्रकौ ।
 त्रिशूलौ वरदौ चैव चर्मांश्चोत्तरीयकम्(कौ) ॥ ९२ ॥ 184
 जटामकुटसंयुक्तौ सर्वाभरणभूषितौ ।
 वृषारूढौ (दं) सदेवी च व्याघ्रचर्मांश्चरां (रं) तथा ॥ ९३ ॥
 श्वेतवर्णनिभं चैव सर्वाभरणशोभितम् ।
 दक्षिणे च करे दङ्कुं(दक्षां) हरिणीं वामके करे ॥ ९४ ॥ 188
 अभयं पूर्वकेऽस्यै वरदं वामहस्तके ।
 ईशमूर्तिमिति ध्यात्वा रक्तवर्णं च शीघ्रपतम् (शचीपतिम्) ॥ ९५ ॥
 द्विभुजं च द्विनेत्रं च र(त)वैरावतवाहनम् ।
 वराङ्कुशधरं देवं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ९६ ॥ 192

- नीलाम्बरधरं चैव यज्ञसूत्रोत्तरीयधृतं (तम्) ।
 अग्निवर्णं चाग्निदेवं मेषवाहनसंयुतम् ॥ ८७ ॥
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च ज्वालासदृशमूर्ध्वजम् ।
 स्रुकस्रुवं पाणियुगले स्वाहादेव्या च संयुतम् ॥ ८८ ॥ 196
- सर्वाभरणसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ।
 महिपारूढं त्रिणे(त्रे)त्रं च ज्वालासदृशकुन्तलम् ॥ ८९ ॥
- त्रिशूलं दक्षिणे हस्ते पाशं वामकरेऽधरे ।
 धूम्रवर्णं रक्तवस्त्रं देव्या यम्या च संयुतम् ॥ १०० ॥ 200
- यमं ध्यात्वा यथोक्तवत् सर्वाभरणभूषितम् ।
 नरारूढं निश्चैति द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ॥ १०१ ॥
- [अ] सव्यहस्ते गदां चैव वरदं वामहस्तके ।
 श्यामवर्णं (श्यामि)न्द्रदेव्यां (व्या) च संयुक्तं रक्तवस्त्रकम् ॥ १०२ ॥ 204
- करण्डमकुटोपेतं ध्यात्वा शेषं तु पूर्ववत् ।
 वरुणं मकरारूढं भरण्या सह सेवितम् ॥ १०३ ॥
- द्विभुजं च द्विनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ।
 पाशाङ्कुशधरं चैव धवलं रक्तं (क्त)वाससम् ॥ १०४ ॥ 208
- यज्ञसूत्रोत्तरीयं च नानाभरणभूषितम् ।
 वायुदेवं मृगारूढं मारुत्या सह सेवितम् ॥ १०५ ॥
- द्विभुजं च त्रिनेत्रं च पाशं च वरदं तथा ।
 शेषं च पूर्ववद्ध्यात्वा शशिरूपमिहोच्यते ॥ १०६ ॥ 212
- द्विभुजं च द्विनेत्रं च पङ्कजद्वयधारिणम् ।
 अश्वारूढं चन्द्रिकया संयुक्तं श्वेतवर्णकम् ॥ १०७ ॥
- श्वेताम्बरधरं यज्ञसूत्रं च मकुटान्वितम् ।
 सर्वाभरणसंयुक्तं सौम्यं ध्यात्वा यथोक्तवत् ॥ १०८ ॥ 216
- पर्जन्यं रक्तवर्णं च महा(जय)न्तं श्यामवर्णकम् ।
 महेन्द्रं पीतवर्णं च द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ॥ १०९ ॥
- करण्डमकुटोपेतं सर्वाभरणशोभितम् ।
 पाद्यपद्मावधारौ च (दाधरौ चैव) रक्तवस्त्रोत्तरीयकौ (कम्) ॥ ११० ॥ 220

- सत्यं च श्वेतवर्णं च भृङ्गेशं धूस्रवर्णकम् ।
 नीलवर्णं चान्तरिचं च द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ॥ १११ ॥
 दण्डं पाशं च शूलं च वरदं च यथाक्रमम् ।
 शेषं च पूर्ववद्वरात्वा सर्वाभरणभूषितम् ॥ ११२ ॥ 224
 पूषं च (पाशं) रक्तवर्णं च वितथं [च] पीतवर्णकम् ।
 गृहचतं कृष्णवर्णं [च] बन्धकं रक्तपीतकम् ॥ ११३ ॥
 गदा(दा) शूलश्च(लं च) शक्तिश्च(क्तं च) त्रयः पाशौ समुद्धृतौ ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं करण्डमकुटान्वितम् ॥ ११४ ॥ 228
 गन्धर्व रक्तवर्णं च भृङ्गस्याखनवर्णकम् ।
 मृगस्य धूस्रवर्णं च शेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ॥ ११५ ॥
 दैवारिकः(कं) श्यामवर्णं सुमीवं रक्तवर्णकम् ।
 पुष्पदन्तं तथा कृष्णं गदापाशोद्धृतं तथा ॥ ११६ ॥ 232
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं बन्धं च मकुटद्वयम् ।
 असुरं कृष्णवर्णं च शोपस्य धूस्रवर्णकम् ॥ ११७ ॥
 रोगं च कुरारूपं स्याद्रक्ताक्षी(चं) श्वेतवर्णकौ(कम्) ।
 शूलं कपालं चोद्धृत्य शेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ॥ ११८ ॥ 236
 भुजङ्गाननं नागस्य पीतवर्णकरद्वयम् ।
 मुसलं शूलमुद्धृत्य सर्वाभरणभूषितम् ॥ ११९ ॥
 मुख्यं गजमुखं चैव द्विभुजं मकुटान्वितम् ।
 रक्तवर्णांशुकोपेतं श्यामवर्णांशोभितम् ॥ १२० ॥ 240
 पाशाङ्कुशोद्धृतौ हस्तौ सर्वाभरणभूषितम् ।
 भस्माटं मेघवक्त्रं च जयं(शेषं) तत्पूर्ववद्भवेत् ॥ १२१ ॥
 मृगस्य मृगवक्त्रं च मृगवर्णानि(र्णं च) मौलिका(कम्) ।
 शूलं च खेटको(कम्)द्धृत्य अ(चा)दिति नीलवर्णक(का)म् ॥ १२२ ॥ 244
 खड्गं करालमुद्धृत्य मकुटाभरणान्वितं(ता)म् ।
 उदितं रक्तवर्णं च सिंहवक्त्रं गदाधरम् ॥ १२३ ॥
 शेषं प्रागुक्तवद्वरात्वा चैव प्रोक्तं पदेऽमरात् ।
 चरकी श्वेतवर्णा च विदारी रक्तवर्णका ॥ १२४ ॥ 248

- पूतना श्यामवर्णा च नीला स्यात्पापराक्षसी ।
 एवं चतुर्विधाः प्रोक्ताः शूलं कपालमुद्धृतौ ॥ १२५ ॥
 रक्तवस्त्रधरास्तासां द्रष्टा[चो] प्रविलोचनी(ने) ।
 रक्तकेशैर्विकीर्णैश्च चैशादिकर्णयोर्व(कर्णानां च) द्विः ॥ १२६ ॥ 252
 स्थितवास्तुपुरुषोऽध्वे(पे)तश्चादिदे(दै)वतान्स्थितान् ।
 तद्वास्तुपुरुषं ज्ञात्वा ब्रह्मांशे मध्यकार्यं च ॥ १२७ ॥
 आर्यस्य च पदे मूर्ध्नि(धौ) प्रागुदङ्मुखतो विदुः ।
 ऐशाने कोणसूत्रे तु सव्यहस्तं प्रसारितम् ॥ १२८ ॥ 256
 नैर्ऋत्ये कोणसूत्रे तु सव्यपादं प्रसारितम् ।
 अग्निकोणे तु सूत्रे तु [अ]सव्यहस्तं प्रसारितम् ॥ १२९ ॥
 वायुकोणे च सूत्रेत्वा(तु वा)मपादं प्रसारितम् ।
 विवस्वति पदे चैव दक्षिणं पार्श्वमीरितम् ॥ १३० ॥ 260
 भूधरस्य पदे चैव वामपार्श्वं विधीयते ।
 मित्रस्य च पदे चैव ज्ञात्वा मेढूमुदीरितम् ॥ १३१ ॥
 कर्णे मर्मशिरा प्रोक्ता षड्विंशद्(वंशं) हृदये कचम(यमेकम्) ।
 पश्चिमे दक्षिणे वंशो मूलं तत्प्रागुदमयोः ॥ १३२ ॥ 264
 एवं वास्तुपुरुषं कुर्वन् च कुटिलि(ल)कं कुशम् ।
 वास्तुवस्तु प्रयत्नेन देवानां तु नृणां तथा ॥ १३३ ॥
 शुभाशुभविधातारं तस्याङ्गानां(ङ्गानि) न पीडयेत् ।
 अङ्गानादङ्गहीनं च(चेत्) कर्ता चैव विनश्यति ॥ १३४ ॥ 268
 तस्मान्तु शिल्पिभिः(नः) प्राज्ञैः(ज्ञ) ऊहापोहान न योजयेत्(युः) ।
 देवानामपि सर्वेषां ब्रह्मणां(णां) पश्य(यति) ते विदुः ॥ १३५ ॥
 तत्तत्पदेऽमरान् सर्वान् स्थितान्भक्तिं प्रदक्षिणम् ॥ १३६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे षडविन्यासनक्षत्रं नाम सप्तमोऽध्यायः ।

बलिकर्मविधानम्

- बलिकर्मविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।
 ग्रामादीनां च सर्वेषां विन्यासार्थं बलिं क्षिपेत् ॥ १ ॥
- वास्तुशुद्धिं ततः कृत्वा देवतार्थं पदं न्यसेत् ।
 मण्डकपदमवाऽपि परमशाधिकमेव वा ॥ २ ॥ 4
- ब्रह्मादिदेवतानां च राक्षसानां बलिं क्षिपेत् ।
 कृतोपवासः स्वपतिः शुद्धदेहः प्रसन्नधोः ॥ ३ ॥
- उत्कृष्टवेपां बल्यर्थं रात्रौ द्रव्यान्(णि) समाहरेत् ।
 प्रभाते दिवसे द्रव्यान्(एयं)कैकाने(न्ये)ककन्यकः ॥ ४ ॥ 8
- अथवा गणिकाहस्ते पात्रे स्वर्णादिकान्धृता[न] ।
 स्थपतिश्चैकपात्रेण धारयेद्दामके करे ॥ ५ ॥
- द्रव्याणि क्षिप्य(प्त्वा) दद्यात्स्वसव्यहस्तेन मन्त्रवित् ।
 सकलीकरणं कृत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ६ ॥ 12
- सर्वमङ्गलघोषैश्च बलिं दत्त्वा यथाकृमात्(क्रमम्) ।
 तत्तन्नाम्नैश्च (आ च) देवानामोङ्कारादिनमोन्तकम् ॥ ७ ॥
- मन्त्रमेतत्(तम्) समुच्चार्य ब्रह्मादिभ्यो बलिं हरेत् ।
 देवालयाद्यर्थं सामान्यं ग्रामार्थं तु विशेषकम् ॥ ८ ॥ 16
- दध्योदनं च सर्वं तत्सामान्यं च बलिं विदुः ।
 ब्रह्मादीनां च देवानां धूपदीपाक्षतैरपि ॥ ९ ॥
- अथ वक्ष्ये विशेषाख्यं बलिं शास्त्रोक्तवत्कृत्वा ।
 लग्नाब्धधूपदुग्धं च मध्वाब्धं पायसमो(सौ)दनम् ॥ १० ॥ 20
- ब्रह्मणे च बलिं दद्याद्वाजेन सह तन्त्रवित् ।
 आर्याय कलभक्ष्यं स्यात्तिलमोदनकं दधि ॥ ११ ॥
- पश्चाद्विवस्वते दद्यादधिपूर्वा(र्वे) च मर्दं(मित्र) के ।
 महीधराय चोरं त्वादभ्यन्तरबलिं(लिः) स्मृतम् (तः) ॥ १२ ॥ 24

- पर्जन्यस्य तु तत्प्रेक्तं पुष्पं च नवनीतकम् ।
 दत्त्वा ज(द्याज)यन्ताय बलिं पुष्पकोष्ठ(पिष्टं) महेन्द्रके(न्द्राय) ॥ १३ ॥
- मधुगन्धो(न्धे) भास्करः(राय) स्यात्सत्याय मधुरे(ध्वे)व च ।
 नवनीतं भृशस्योक्तं गगने(नाय) च ततो बलिम् ॥ १४ ॥ 28
- हारिद्रचूर्णमापान्तं दुग्धाह्व्यं(ज्यं) सा(त) गरस्य तु ।
 शुद्धक्षीरं तथा चाग्नेः परमान्नं तु पुष्पिके(शं) पुष्पास्तथा ॥ १५ ॥
- वितथे स्यात्तु (यस्य तु) पक्वान्नं राक्षसस्यं तु मांसकम् ।
 क्षामान्नं तु सरं प्रोक्तं बलिं चा(लित्रा)न्तकरस्य वै ॥ १६ ॥ 32
- अगुरुं गन्धकं चैव गन्धर्वस्य बलिं क्षिपेत् ।
 पारावारभूष(पो) भृङ्गराजस्य बलिरिष्यते ॥ १७ ॥
- दध्योदने मृशस्योक्तं नैऋत्यं तु (यस्य) बलिं त(लित्त)तः ।
 तिलपिण्डादने प्रोक्तं बीजं दौवारिके(क)बलि(लिः) ॥ १८ ॥ 36
- सुग्रीवे(वस्य) मोदकं प्रोक्तं पुष्पदन्तम(न्ताया)तः परम् ।
 पुष्पतोयं बलिं दत्त्वा(द्यात्) पायसान्नं तु वारुणे(शं) ॥ १९ ॥
- असुरस्य बलिं(ली) रक्तं शोषे(पस्य) तिलतण्डुलम् ।
 रोगस्य शुष्कमत्स्यं स्याद्धरिद्रौदने मारुतः ॥ २० ॥ 40
- नागस्यैव बलिं क्षाजं (लिर्लाजा) धान्यचूर्णं हि मुख्यके(मौल्यकः) ।
 गुडौदने च भस्मादे(भास्मादः) क्षीराजं तु शलाघराः (शाशधरः) ॥ २१ ॥
- मृगे(गस्य) शुष्कमांसं तं(तु) मोदकं देवमन्तरे (देवान्तरस्य) ।
 तिलपुष्पं बलिं दत्त्वा व(दद्याद्)दितस्य फलं भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- दुग्धौदनमाज्यं चैव भवेन्मत्स्य(त्स्यो) बलिं त(लित्त)तः ।
 सवित्रे वामथा(वाध धा)न्यं च स(सा)वित्रे कर्तुं(गुड)तोयकम् ॥ २३ ॥
- बन्ध(सर्व)मेतत् स(च) बलिन्द्रै(बलिमिन्द्राय) मुद्रफले(लमि)न्द्रराजके(काय) ।
 मायं रुद्रबलिं दत्त्वा मा(द्यान्मां)सं रुद्रजये(याय) तथा ॥ २४ ॥ 48
- शुद्धान्नमापवत्स्याश(स्याय) च कुमुदं सुद्रौदनम् ।
 अपवद्बलिमिति प्रोक्तं (लिरित्युक्तो) न पदा(दे) बलिं इहो(लिरु)च्यते ॥ २५ ॥
- अजशङ्खस्य(ङ्ख्योः) मांसं च मृगमांसं तथैव च ।
 रक्तमिश्रं बलिं दत्त्वा(द्यात्) पापराक्षसस्यं(स्या इ) ति स्मृतम् ॥ २६ ॥ 52

पूतनायै तिलं पिष्टं विदार्यै लवणाशनम् ।

चरकियै(चरक्यै) मुद्रसारं च ए(हो)वं तु बलिरिष्यते ॥ २७ ॥

एवं तु पूजयेद्देवान् ग्राम्ययेद्र(ग्रामस्य र)चक्षार्थकम् ।

56

ब्रह्माद्या(दिरा)दावपवश्चेति चतुर्देवपदे स्थितम्(तः) ॥ २८ ॥

अन्याश्च देवताः सर्वे(र्वाः) पदबाह्ये स्थिताः सदा ।

इह ग्रामस्य रक्षार्थं सुप्रसन्ना भवन्तु ते ॥ २९ ॥

इति मन्त्रं समुच्चार्य प्रार्थयेद्बलिदेवताः ।

बलिकर्मविधाने तु स्वपतिः स्वं शिवं स्मरेत् ॥ ३० ॥

60

किमर्थमेतत्(द)सुराणां(र)भूतप्रेतोपशान्तये ।

अकृत्वा बलिकर्मन्तु(र्मं तु) विन्यस्तं समचावयम्(च समुच्चयम्) ॥ ३१ ॥

विन(ना)श्यति(ते) तदा भूमिः राक्षसैरविदारुणैः ।

तदोषापगमार्थं तु बलिकर्म समाचरेत् ॥ ३२ ॥

64

उक्तमार्गं बलिं(लि)कर्म कुर्वते। ग्रामशान्भुजिहयादिभिः सदा ।

पुष्टि[स्]तुष्टिरपि शान्तिर्मङ्गलं सर्वदा भवति कर्त्तव्यम् ॥ ३३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे बलिकर्मविधानं नाम अष्टमोऽध्यायः ।

ग्रामलक्षणम्

वक्ष्येऽहं ग्रामविन्यासं शास्त्रे संचेपतः कमात् ।	
दण्डकं सर्वतोभद्रं नन्द्यावर्तं तु पञ्चकम् ॥ १ ॥	
स्वस्तिकं प्रस्तरं चैव कार्मुकं च चतुर्मुखम् ।	
एवं चाष्टविधं ग्रामं तत्तद्रूपेण संज्ञितम् ॥ २ ॥	4
प्रथमं ग्राममानं च द्वितीयं पद(दं) विन्यसेत् ।	
तृतीयं तद्वर्तं दत्त्वा चतुर्थं ग्राम(मं) विन्यसेत् ॥ ३ ॥	
पञ्चमं गृह(हं) विन्यस्य तत्र गर्भं विनिश्चिपेत् ।	
षट्त्वं गृहप्रवेशं च तन्मानमधुनोच्यते ॥ ४ ॥	8
धनुर्मेहैश्च बहण्डं तदण्डेनार्पयेद्बुधः ।	
पञ्चविंशतिदण्डाद्यैः(दौ) द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ५ ॥	
एकाधिकशतान्तं स्यान्नवत्रिंशद्विशालकम् ।	
एवं तु दण्डकं प्रोक्तं तस्यायाममि(म इ)होच्यते ॥ ६ ॥	12
विस्ताराद्द्विदण्डेन वर्धयेद्दिगुमान्तकम् ।	
यः(यतः) शुभायादिकर्मार्थं दण्डहीनाधिकं तु वा ॥ ७ ॥	
वानप्रस्थमिदं योग्यं क्षुद्रदण्डकर्मारितम् ।	
एकत्रिंशतिदण्डा(शदण्डमा)द्ये द्विद्विदण्डेन वर्धनम् ॥ ८ ॥	16
सप्ताधिकशतान्तं स्यात्सप्तद्विशालकम् ।	
दीर्घं प्रागुक्तवत्कुर्वदितदण्डक(कं) मध्यमम् ॥ ९ ॥	
सप्तत्रिंशतिदण्डादि(शदण्डमादी) द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।	
अथोवेददशाधिक्यशतदण्डावसानकम् ॥ १० ॥	20
दण्डकं चोत्तमं पञ्चचत्वारिंशद्विशालकम् ।	
एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं भूसुराणां तु योग्यकम् ॥ ११ ॥	
पञ्चचाशदण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।	
द्विशतं दण्डान्तकं स्यात् षट्सप्ततिविशालकम् ॥ १२ ॥	24

X

- पष्टे तु (पष्ट्यैकं) दण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
 सैकार्कत्रिं(त्रि)शतं दण्डात्(ण्डं) त्रि(शत) सप्तद(विं) शविस्तृतम् ॥ १३ ॥
 युग्मायुग्मं तु दण्डेन सर्वतोभद्रमेव च ।
 भूसुरामरयोग्यं स्वात्तदायामविशालकम् ॥ १४ ॥ 28
 नन्दावर्तं (न्दैकत्रि) ग्राम ग्राम (मे) द्विद्विदण्डविवर्धनम् ।
 पञ्चपष्ट्यधिकं पञ्चशतदण्डावसानकम् ॥ १५ ॥
 एव(वं) पञ्चद्विशतं विशालं परिकीर्तितम् ।
 विस्तारायामस्तुल्यो [पादोनाऽर्धाधिकस्तथा] ॥ १६ ॥ 32
 (विस्ता) रं द्विद्विदण्डेन वर्धयेद्गुणान्तकम् ।
 नन्दावर्तमिदं प्रोक्तं वर्तव्यं (वस्तव्यं) देवभूसुरैः ॥ १७ ॥
 [अथातः] पञ्चकनामग्रामलक्षणमुच्यते ।
 शतदण्ड(ण्डं) समारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ १८ ॥ 36
 एकसहस्रदण्डान्तं(न्तो) विस्तारं तत् समं मतम् (रस्तत्समो मतः) ।
 परमाधिकपञ्चाशच्चतुःशतविशालकम् ॥ १९ ॥
 विप्रयोग्यं तथा पद्ममेवमुक्तं पुरातनैः ।
 [एतच्चत्वारि] ग्रामविस्तारप्रमाणलक्षणम् ॥ २० ॥ 40
 [अथ] स्वस्तिकविन्यास(विस्तार)मानलक्षणमुच्यते ।
 एकद्विशतदण्डादौ विंशदण्डविवर्धनात् ॥ २१ ॥
 द्विसहस्रे(स्त्रै)कदण्डान्तं(न्तो) विस्तारं(रः) परिकीर्तितम् (तः) ।
 तस्माद्विंशतिदण्डेन वर्धयेत्तत्समाधिकम् ॥ २२ ॥ 44
 तस्यायाममिदं(मो) ज्ञयं प्रोक्तं(क्तः) स्वस्तिकं भूपयोग्यकम् ।
 [अतःपरं] प्रस्तरविन्यास(विस्तार)लक्षणमुच्यते ॥ २३ ॥
 त्रिशतदण्डमारभ्य शतदण्डविवर्धनात् ।
 सहस्रद्वयदण्डान्तं प्रस्तरं विस्तृतं भवेत् ॥ २४ ॥ 48
 सपञ्चपष्टिदण्डादौ द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
 युग्मायुग्मं तथा वाऽपि दण्डं पञ्चशतान्तकम् ॥ २५ ॥
 एतत्(एष) कार्मुकविस्तारं त(रस्त)स्यायाममि(म इ)द्वोच्यते ।
 तस्मात्तु शतदण्डेन वर्धनोद्गुणान्तकम् ॥ २६ ॥ 52

एवं तु वैश्यकानां तु योग्यं तत्कामुकं भवेत् ।

त्रिंशदण्डं समारभ्य त्रिंशद्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ २७ ॥

शतदण्डावसाने(नः) स्याद्विस्तारं(रः) परिकीर्तितम्(तः) ।

तत्तन्निर्दिष्टदण्डेन वर्धयेत्पुणान्तकम् ॥ २८ ॥

56

एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं शूद्राणामेव योग्यकम् ।

मुख्यगोहप्रदेशान्तं विस्तारायाम(मं) कल्पयेत् ॥ २९ ॥

तद्वहिः परितः कुर्यात्तस्मान्नु तदनन्तरं ।

दशादिशतदण्डान्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ ३० ॥

60

एवं ग्रामं(म)प्रसारं च तद्वहिर्वप्रसंयुतम् ।

परितः परिखा(खा) बाह्ये कुर्याद्ग्रामेषु सर्वशः ॥ ३१ ॥

एतेषां ग्रामरूपाणामावादिलक्षणां तथा ।

नन्दायामसमूहे वा चायते वाऽथ विस्तरे ॥ ३२ ॥

64

परिणाहं पदे वाऽपि आ(चा)यादिशुद्धं(द्वि) च कारयेत् ।

केचिच्चायतने चैवमायं च तद्दिने भवेत् ॥ ३३ ॥

परिणाहे तिथिवारं व्यययोनिश्च विस्तरे ।

वसुभिर्गुणितं भानु[भि]र्हान्वायमष्टशष्टकम् ॥ ३४ ॥

68

अष्टाभिर्वर्धिते ऋचं हृत्वा शेषं चपिष्यते ।

नवभिर्वर्धयेत्पङ्क्तिः(ङ्कुरा) हृत्वा शेषं व्ययं(यो) भवेत् ॥ ३५ ॥

गुणनामं च योनि(निः) स्याद्विद्विहान्या(न्या) यथाक्रमम् ।

नन्ददृष्ट्या ऋषिं(पिण्डा) हृत्वा तच्छेषं वारमेव च ॥ ३६ ॥

72

नवभिर्गुणिते त्रिंशत्(ता) चपेच्छेषं तिथिर्भवेत् ।

एवमायादिषड्वर्गं कुर्यात्तत्र विचक्षणैः(यः) ॥ ३७ ॥

आयं सर्वहरं पूर्णं (पुण्यं) व्ययं सर्वगतेन हि ।

आयाधिक्यं व्ययं हीने सर्वसम्पत्करं तथा ॥ ३८ ॥

76

आयहीने(हानिर्) व्ययाधिक्यं सर्वदोषकरं भवेत् ।

शुभदं पूर्णतत्तत्रमशुभं कर्ण-ऋचकम् ॥ ३९ ॥

युग्मायुग्माद्यतुर्यं पञ्चदशशुभतंयुक् ।

द्वितीयपर्यायस्वार्थे गणनैश्च शुभावहम् ॥ ४० ॥

80

सितगुरुशशिवुधवारमेवं शुभं भवेत् ।

शुभयोगं(गो) भवेद्य(च्चे)तु वारदोषो न विद्यते ॥ ४१ ॥

सौरवारादिवारेषु वारयुक्तं चतुर्दिने ।

गणैस्तु विशाखादित्यातिकान्तं क्रमात्ततः ॥ ४२ ॥

84

गण्डं च मृत्युयोगं च सिद्धियोगमिदं(ति) विदुः ।

अभावस्या[म]ष्टमीं चैव(च) नवमीं च विवर्जयेत् ॥ ४३ ॥

अन्यथा शुभदं सर्वं तिथिरेवं प्रशस्यते ।

अष्टमं(म)राशिर्वर्जं च अन्ये(तथान्ये) शुभराशयः ॥ ४४ ॥

88

गण्डे वा(चाऽऽ)सुरमानुष्यं विना अन्ये(न्ये) गण्डे(खो) शुभम्(भः) ।

सौरादियदि(शनि)वारान्तं तत्सर्वं त्रिगुण[स]प्तमम् ॥ ४५ ॥

अश्विन्यादिदिने हत्वा तच्छेषं नयनं भवेत् ।

प्रथमं चैकनेत्रं च द्वितीयं च द्विनेत्रकम् ॥ ४६ ॥

92

तृतीयं च इति(तथा) ग्राहकं नन्दात्पट्कमात् सुधी ।

अथ दण्डक[स्य]विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ४७ ॥

चतुरश्रायतं कृत्वा समतारं न विद्यते ।

चतुरश्रायतं वप्रं तद्वप्रायतमेव च ॥ ४८ ॥

96

एतत्(स्मिन्) त्रितयं वाऽपि पञ्चरथ्यामथापि च ।

तस्य मूलाग्रयोर्वीथीं न कुर्याद्वाऽथ कल्पयेत् ॥ ४९ ॥

तदेव तिर्यङ्मध्यं [ए]कवीथीं कृत्वा विना तथा ।

एकद्वित्रिचतुष्पञ्चदण्डं रथ्याविशालकम् ॥ ५० ॥

100

मध्यरथ्यावृता वीथी सममेवं विधीयते ।

अन्येषां चान्तरथ्यानां वा तत्समं तु वा ॥ ५१ ॥

मूलाग्रयोर्द्विरथ्या(थ्ये) च पञ्चमेकं तथाश्रयम् ।

मुल्या वीथी द्विपञ्चं(चा) स्नादृङ्मतारं त्रिदण्डकम् ॥ ५२ ॥

104

तच्चतुष्पञ्चदण्डं वा युक्तमा तदृङ्गवित्तम् ।

विस्तारद्विगुणं वाऽथ त्रिगुणं वा तदायतम् ॥ ५३ ॥

परितः परित्वा बाह्ये वप्रयुक्तं तु कारयेत् ।

चतुर्द्वारं च संकल्प्य पूर्वादिवै(वै) च चतुर्दिशि ॥ ५४ ॥

108

- उपद्वारो(रमु)कवत्कुर्वाद्विष्णुधिष्ण्यं तु पश्चिमे ।
 तद्गामस्य बहिर्वाऽपि वरुणे च पदे तथा ॥ ५५ ॥
 मित्रे चैव पदे चापि विष्णुमूर्तिं यथेष्टकम् ।
 ईशे शङ्कर(रं) संस्थाप्य पर्जन्यं चोदिते तथा ॥ ५६ ॥ 112
 अन्तर्वाऽपि बहिर्वाऽपि यथेष्टकं(ष्टं) शिवहर्म्यकम् ।
 एतदण्डकमित्युक्तं भूसुराणां तु योग्यकम् ॥ ५७ ॥
 द्वादशैर्वि(शवि)प्रसंघं वा चतुर्विंशतिभूसुरान् ।
 पञ्चाशद्भिजसंघैश्च अ(ष्ट)ष्टोत्तरशतं तु वा ॥ ५८ ॥ 116
 त्रिशतद्विजसंघैर्वा द्वादशं चेति मौनिनाम् ।
 वनान्तरे पर्वते वा तथा चाश्रममौरितम् ॥ ५९ ॥
 चतुर्विंशतिसंघं चेद्यतीनां ग्रामयोग्यकम् ।
 एतत्तु नदीतीरे वा पुरमेतत्प्रकथ्यते ॥ ६० ॥ 120
 पञ्चाशदोचितानां तु नगरं तु(तत्) प्रशस्यते ।
 अष्टोत्तरं [च] पञ्चाशद्गृहस्थानां तु मङ्गलम् ॥ ६१ ॥
 विक्रिं(निकर)शतसंघैश्च कोष्ठमेवं प्रकथ्यते ।
 अन्येषां विप्रसंघैश्च यथेष्टं नाम [प्र]कल्पयेत् ॥ ६२ ॥ 124
 अन्यान्यनुक्तं[क्तानि] सर्वेषां शास्त्रमार्गेण कारयेत् ।
 सर्वतोभद्रविन्यासं(स)लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ६३ ॥
 चतुरश्रसमाकारं मण्डूकं(क)पद(दं) विन्यसेत् ।
 अथवा स्वण्डलं वाऽपि मध्ये तद्ब्रह्ममण्डपम् ॥ ६४ ॥ 128
 अथवा देवताहर्म्यं विष्णोर्वाऽथ शिवस्य वा ।
 तपस्विनां यतीनां च पाषण्डाश्रमिणां तथा ॥ ६५ ॥
 ब्रह्मचारी(चारिणां) तथा योगिनां संघैर्यथेच्छया ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चरथ्या वा परितस्तथा ॥ ६६ ॥ 132
 एकपञ्चान्तरथ्या च बाह्यरथ्या द्विपञ्चयुक् ।
 पैशाचान्तपदैः सर्वैस्तेन वीथीं प्रकल्पयेत् ॥ ६७ ॥
 पैशाचेशान्तराले महादिक्पाल(ला) बहिरिष्यते ।
 तत्तद्दीधी द्विपञ्चं(चा) स्यान्नन्यावर्ताकृतिस्तु वा ॥ ६८ ॥ 136

- अथवा कृतकृत्या च कर्णयुक्तम(क्ता चा)प्रापि च ।
 ईशानादिचतुष्कर्णे मठं वा मण्डपं तु वा ॥ ६६ ॥
 तत्रैव सत्रशाला वा आ(चाऽऽ)ग्नेये पानीयमण्डपम् ।
 अन्यधर्मालयं सर्वं यथेष्टं दिशितो(तु) भवेत् ॥ ७० ॥ 140
 अन्तरस्थे चतुष्कर्णे गुरोरेवं मठं भवेत् ।
 रक्षार्थं वप्रसंयुक्तं परितः परितान्वितम् ॥ ७१ ॥
 चतुर्दिक्षु महाद्वारो(रमु)पद्वारमुक्तवद्भवेत् ।
 महारथ्या[या]मालयं कुर्यात्सर्वकर्मोपजीविनाम् ॥ ७२ ॥ 144
 दक्षिणे वैश्यशूद्राणामालयं(य)श्रेष्ठिरेव च ।
 इन्द्रे(न्द्रश्च)चामि(म्रिस्)तयोर्मध्ये गोपालश्रेष्ठिरेव च ॥ ७३ ॥
 तद्वहिर्ध्वेव गोशाला रक्षार्थं वप्रसंयुक्तम् ।
 पितृवारुणयोर्मध्ये वस्त्रकर्मकरालयम् ॥ ७४ ॥ 148
 तद्वहिः सूचिकहर्म्यं तत्र चर्मकरालयम् ।
 वायुवरुणयोर्मध्ये कर्मकरालयं भवेत् ॥ ७५ ॥
 तद्वहिर्ध्वालयं कुर्यान्मत्स्यमांसोपजीविनाम् ।
 सौम्ये(न्यो) वायु(युस्)तयोर्मध्ये श्रीकराणामालयं भवेत् ॥ ७६ ॥ 152
 तत्र वैश्यालयं वाऽपि अ(चा)प्यष्टकालयमेव च ।
 तस्य बाह्यप्रदेशे तु बलकलैःक(लका)र्मणालयम् ॥ ७७ ॥
 तत्र तैलोपजीविनां गृहश्रेणिं प्रकल्पयेत् ।
 ग्रामस्य वप्र(प्रं) तद्बाह्ये किञ्चिद्दूरो(रे उ)त्तरे(रस्या) दिशि ॥ ७८ ॥ 156
 वैष्णव्याश्वाथ चागुण्डा[या] आ(चा)लयं कारयेदुधः ।
 तस्माद्दूरे तु देशे च चण्डालकुटिकान्वितम् ॥ ७९ ॥
 जनावासमिदं प्रोक्तं ग्रामाद्बाह्यप्रदेशके ।
 दक्षिणे पश्चिमे वाऽपि नैर्ऋत्ये वाऽपि देशके ॥ ८० ॥ 160
 स्नानपानादिकं(क)योग्यं तद्वाकं कल्पयेत्ततः ।
 शेषं तु शास्त्रमार्गेण कारयेच्छिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ ८१ ॥
 नन्द्यावर्तस्य विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पूर्वोक्तदण्डमानेन वित्तारायामकल्पनम् ॥ ८२ ॥ 161

समवित्सारमायाममायाधिकमथापि वा ।

चण्डितत्त्वपदं न्यासं [वाऽपि] मण्डूकं परिकल्पयेत् ॥ ८३ ॥

ग्रामे चायतवित्तारौ समे(मौ) चेत्कल्पयेत्सुधीः ।

आयाधिकं यथा ग्रामे नन्दनन्दपदं भवेत् ॥ ८४ ॥

168

अथवा स्थण्डिलं न्यस्य(सेत्) समायाममित्यपि वा ।

पदं च चण्डित(तं) तन्मध्ये ब्रह्मणश्च चतुष्पदम् ॥ ८५ ॥

तद्वहिः परितो भागे दैवकं च (द्वा)दशांशकम् ।

तद्वाह्ये विंशतिपदं परितो मानुषं भवेत् ॥ ८६ ॥

172

तद्वहिश्चावृतांशेन पैशाचं चाष्टविंशति(तिः) ।

एवं तु चण्डितं प्रोक्तं परमशाधिकमुच्यते ॥ ८७ ॥

मध्ये नवपदं बाह्ये दैवकं षोडशांशकम् ।

तद्वहिर्मानुषं चैव चतुर्विंशपदं भवेत् ॥ ८८ ॥

176

पैशाचं बाह्यमावर्तं तत्रात्रिंशकं पदम् ।

स्थण्डिलं(ल)पदमध्ये च ब्रह्मणस्यै(ण ए)कमात्रकम् ॥ ८९ ॥

दैवकं चाष्टभागं स्यान्मानुषं षोडशांशकम् ।

तद्वहिश्च चतुर्विंशपदं पैशाचमेव च ॥ ९० ॥

180

एषां पदैर्यथायोग्यं विन्यसेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

तत्पैशाचपदं चोक्तं नन्द्यावर्ताकृतिर्भवेत् ॥ ९१ ॥

प्राचीरध्यातरा(रमार)भ्यः स्यादक्षिणायत(तं) निर्गमम् ।

दक्षिणावीधीपूर्वादिपश्चिमायतनिर्गमम् ॥ ९२ ॥

184

पश्चिमवीधी(ध्याः) दक्षिण्या(द्या)दुत्तरायत(तं) निर्गमम् ।

उदन्वीधी(ध्याः) प्रतीच्यादितत्पूर्वायत(तं) निर्गमम् ॥ ९३ ॥

नन्द्यावर्तावृतावीधीमे(प)वमूढां(द्या) विचक्षणैः ।

दक्षिणोद्गूढयोर्वाऽपि प्राक्प्रत्यग्वि(गिद्ध)तयो[र]पि [वा] ॥ ९४ ॥

188

अन्तर्वीधीनां मूलाग्रौ(प्रयोः) चैकपक्षं प्रयोजयेत् ।

पार्श्वयोश्च द्विविधं स्यात्पक्षमुक्तं पुरातनैः ॥ ९५ ॥

एवं बाह्यवीधी स्यादन्तर्वीधिरि(शी त्वि)होच्यते ।

आयते दीर्घरथ्या स्याद्विस्तारे दीर्घमेव च ॥ ९६ ॥

192

- एकत्रिपञ्चसप्तयोः(सप्त)वीथी(व्यः) पूर्वाणि पञ्चयुक् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चमार्गं वा परिकल्पयेत् ॥ २७ ॥
 एवं बहिर्गतं मार्गं तत्र पक्षे न कारयेत् ।
 पञ्चयुक्ता तु वीथी स्यात्पञ्चहीने तु मार्गकम् ॥ २८ ॥ 196
 महामार्गं तु सर्वेषां(वांसां) वीथीनां कर्करीकृतम् ।
 मध्येषां तु[व्य एषां] यद्यारब्धुः(ब्जु) क्षुद्रमार्गं प्रयोजयेत् ॥ २९ ॥
 त्रिचतुः(तुष्टु)पञ्चदण्डं वा वीथीनां विस्तृतिर्भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टदण्डं वा नन्दपङ्क्तेश्चानुयु(नुं) वा ॥ १०० ॥ 200
 केचि(काश्चि)द्रव्या विशालाश्च सर्वेषां तत्समं तु वा ।
 महामार्गविशालं [तु] यद्दोषोन्नन्दसमं तु वा ॥ १०१ ॥
 महारथ्या(मार्ग)समं मध्ये वीथीविस्तारमिष्यते ।
 मध्ये(वीथी) समं तु मध्ये [च] मार्गमेवं विशालकम् ॥ १०२ ॥ 204
 तदष्टांशोन्नमेवं वा त्रिपादं चार्धमेव वा ।
 अन्यासां सर्ववीथीनां यद्वातत्सममेव वा ॥ १०३ ॥
 तत्समं(सर्वासां) वा त्रिपादं वा महामार्गं(र्ग)विशालकम् ।
 तत्त्रिपादार्धं तु विस्तारं क्षुद्रमार्गविशालकम् ॥ १०४ ॥ 208
 एवं विन्यासगुह्यं भूसुराणां तु योग्यकम् ।
 अष्टाष्टाधिकं पञ्चाशदष्टोत्तरशतं तु वा ॥ १०५ ॥
 त्रिंशतैर्(त्रिंशत)वप्रसंख्या(विप्रसंख्यं) च अ(चाप्य)ष्टोत्तरसहस्रकम् ।
 सहस्रत्रयव(वि)प्रं वा सहस्रैश्च चतुष्टयम् ॥ १०६ ॥ 212
 वे(दै)वमानु तु(मानुष)पैशाचे भूसुरान्(सुरैः) परिपूर्णकम् ।
 एवं मङ्गलमाख्यातं यस्तु वास्तुर्(स्तुं) विनिर्दिशेत् ॥ १०७ ॥
 नृपवैश्यादिजातीनामेवं चेत् पुरमुच्यते ।
 वैश्यशूद्रादीनां योग्यमप्रहारं प्रशस्यते ॥ १०८ ॥ 216
 एवं मर्त्यपदेनान्तः भूसुराणां गृहान्वितम् ।
 देवमानुषपैशाचे यद्वाजगृहमेव च ॥ १०९ ॥
 तत्पैशाचपदे वैश्यशूद्रजात्यादिकालयम् ।
 पैशाचे [च] द्विरथ्या वा त्रिचतुष्पञ्चपदेव वा ॥ ११० ॥ 220

सप्तर्क(काः) वा तथा रथ्या वा [यथा] विशालं तथा न्यसेत् ।

दक्षिणे प्रथमारुह्ये(मरथ्यायां) वैश्यकानां तु वेश्मानि ॥ १११ ॥

वारुणे चक्रवर्ती स्यादेवमालयस्य विधिः ।

अथ मित्रपदे चैव जयन्ते रुद्रजये तथा ॥ ११२ ॥

224

एवं राजगृहं प्रोक्तं तत्रैव(च) बोधकालयम् ।

नैर्ऋत्ये च पदे देशे श्रीकराणां तु हर्म्यकम् ॥ ११३ ॥

सामन्तप्रमुखादीनामसुरे सोष्ट(शोष)कंऽपि च ।

तत्रैवामालहर्म्यं स्यात्स्वामिकालयमेव च ॥ ११४ ॥

228

पुरोहितालयं सुश्रावे पुष्पदन्तपदेऽपि च ।

दौवारिकश्च सुग्रीवे रक्षका[रा]लयं भवेत् ॥ ११५ ॥

गन्धर्व रोगशोषे वा वायकाद्यादेरालयम् ।

तत्रैव गणिकादीनां नृत्तयोग्यादिरा(दिका)लयम् ॥ ११६ ॥

232

वायव्ये वा नरे(नागे) वाऽपि स्थपतीनां तथालयम् ।

नागे चाथवा मुख्ये वा नेत्ररत्नकरालयम् ॥ ११७ ॥

उत्तरे शल्यशालाश्च [तत्र] कञ्चयासका(कञ्चुककारा)लयम्(यं वा) ।

अदितिश्चोदितश्चैव वैद्यकादितथा दीनामा)लयम् ॥ ११८ ॥

236

ईशे वाऽथ जयन्ते वा घामरत्ति[त]कालयम्[च] ।

महेन्द्रे वाऽथ सत्ये वा कीर्णकारालयं भवेत् ॥ ११९ ॥

मृशे वा चान्तरिक्षे वा आ(चा)द्वयकर्म(कर्म)हर्म्यकम् ।

एवं प्रथमावरणे द्वितीयावरणमुच्यते ॥ १२० ॥

240

नैऋतेपजीविनां वासश्रेणितो(त उ)त्तरवाधिके ।

तत्रैव नानाहर्म्यं स्यात्कुलालालयमेव च ॥ १२१ ॥

मत्स्योपजीविनां वास(से) भांसव्यापारिकादीनां च ।

पश्चिमे वाऽऽलयश्रेणिः किरातानां तु दक्षिणे ॥ १२२ ॥

244

आग्नेये वायवे वाऽपि रजकस्यालयं भवेत् ।

दक्षिणे पूर्वदेशे वा नृत्तकारालयं भवेत् ॥ १२३ ॥

उत्तरे वा नैर्ऋते वाऽपि सूति(चि)कारालयं भवेत् ।

एवं द्वितीयावरणे तृतीयावरणो(णमु)च्यते ॥ १२४ ॥

248

- दक्षिणे कर्मकारस्थ तत्र श्रेण्यालयं भवेत् ।
 उत्तरे चाग्निदेशे वा पेटिकारालयं भवेत् ॥ १२५ ॥
 पश्चिमे पूर्वके वाऽपि शस्त्रकर्मकरालयम् ।
 उत्तरे भर्मकारस्थ तच्छ्रेण्यालयमेव वा ॥ १२६ ॥ 262
 अन्यथा(दा)वरणाः(शम्) सर्वमन्य[त]कर्मोपजीविनाम् ।
 एवं नरालयं प्रोक्तं देवानामधुनोच्यते ॥ १२७ ॥
 आर्यादिषु चतुर्दिक्षु ग्रामस्यापि चतुर्दिशि ।
 एवं यथेष्टदिग्देशे विष्णुधिष्ण्यं प्रकल्पयेत् ॥ १२८ ॥ 266
 अथवा बहिरङ्गे तु चेष्टदिग्विष्णु(ष्णो)रालयम् ।
 इन्द्रादिषु चतुर्दिक्षु विष्णुस्थानं तु राक्षसे ॥ १२९ ॥
 पूर्वके श्राधरं प्रोक्तं दक्षिणे वामने तथा ।
 पश्चिमे वासुदेवं वा चादिविष्णुं जनार्दनम् ॥ १३० ॥ 260
 उत्तरे केशवं प्रोक्तं नारायणमथापि वा ।
 अन्तः प्रागुत्तरे देशे विष्णुमूर्तिर्(र्ति) यथेष्टकम् ॥ १३१ ॥
 पितृदेवेशकाये वा य(त)था नृसिंहालयं भवेत् ।
 अग्निकोणे य(त)था रामं गोपालालयमेव वा ॥ १३२ ॥ 264
 मित्रे च त्रितलं कुर्यात्स्थानकं चादिभूमिके ।
 द्वितीयं(ये) चासनं प्रोक्तं तृतीये शयनं भवेत् ॥ १३३ ॥
 अथवा स्थानकं चोर्ध्वं शयनं मूलकस्थले ।
 इष्टदिविष्णुहर्म्याणां द्वारं कुर्याद्विचक्षणः ॥ १३४ ॥ 268
 ग्रामस्याभिमुखं विष्णुं नरसिंहं पराङ्मुखम् ।
 लक्ष्मीं नृसिंहश्चैवाऽपि ग्रामस्याभिमुखो भवेत् ॥ १३५ ॥
 रुद्रं रुद्रजये वाऽपि इ(त्वि)न्द्ररचेन्द्रजयेषु च ।
 आपवत्स्या(त्सा)पवत्स्यथ साविन्द्र(त्र)आ(अ) सान्द्रके(सवित्रके) ॥ १३६ ॥ 272
 ईशे वाऽथ जयन्ते वा पर्जन्यस्य पदेऽपि वा ।
 एवमीशालयं कुर्याद्ग्रामस्य तु पराङ्मुखम् ॥ १३७ ॥
 पूर्वके पश्चिमे वाऽपि तत्रैवाभिमुखं भवेत् ।
 अन्य[त]सकलरूपाणां हर्म्यद्वारं यथेष्टतः ॥ १३८ ॥ 276

- स्वकर्णे वाऽपि दौवारि[कं] सुमहाण्यालयं भवेत् ।
 अथवा जिनालयं स्यात्सुगतालयमेव च ॥ १३६ ॥
- चतुर्दिक्षु विदिच्चा(क्ष)पि मध्ये वैनायकालयम् ।
 गन्धर्व(र्वे) भृङ्गराजे वा मार्गकारालयं भवेत् ॥ १४० ॥ 280
- मुख्ये वाऽथ च भल्लाटे सा(स)रस्यालयं भवेत् ।
 अदितौ वा मृगे [वापि] लक्ष्मीभवनकं स्मृतम् ॥ १४१ ॥
- तत्रैव भुवनादेवीहर्म्यमेव प्रकल्पयेत् ।
 यक्षारस्य बहिरङ्गे रत्नार्थं भैरवालयम् ॥ १४२ ॥ 284
- राक्षसे पुष्पदन्ते वा दुर्गायाश्चापि चालयम् ।
 तद्रामस्य बहिः सौम्ये कालि(ली)कोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ १४३ ॥
- ग्रामात्क्रीडावसानं स्यात्पूर्वं वा चोत्तरेऽपि वा ।
 तत्र चण्डालावासः स्यादोत्तरे च श्मशानकम् ॥ १४४ ॥ 288
- ग्रामस्य चोत्तरे बाह्ये प्रेतभूताशदण्डकम् ।
 ग्रामस्य परितो बाह्ये रत्नार्थं वप्रसंयुतम् ॥ १४५ ॥
- तद्वहिः परिस्त्रायुक्तं परितो वप्रवेदिकैः ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ १४६ ॥ 292
- वृत्तं वा चतुरश्रं वा वास्तुस्वाकृतिवप्रयुक्तम् ।
 पूर्वद्वारमथैशाने चाग्निद्वारं तु दक्षिणे ॥ १४७ ॥
- पितुर्द्वारं तु सत्यस्रग्वायोर्द्वारं तथोत्तरम् ।
 पूर्वपश्चिमयोर्द्वारौ तत्(तत्र) सूत्रं तु योजयेत् ॥ १४८ ॥ 296
- दक्षिणोत्तरयोर्द्वारौ तत्र देशे विशेषतः ।
 दक्षिणोत्तरकं सूत्रं विन्यसेच्छिल्पिवित्तमः ॥ १४९ ॥
- तस्य सूत्रान्तवत्पूर्वं हस्तं तद्वार(रं) मध्यमे ।
 एवं दक्षिणतो द्वारं तद्वि बा(द्वा)रौ तथोक्तवत् ॥ १५० ॥ 300
- उत्तरे द्वार(रं) तत्सूत्रात्प्रत्यङ्गस्तावसानकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं युक्तं वा लेप्यते गुर्धः ॥ १५१ ॥
- पूर्वं पश्चिमके वाऽपि द्वारमेतत्(मेकं) द्वयोर(यम)पि ।
 परितश्चतुरश्राम्भारं कुर्यात्तु सर्वदा ॥ १५२ ॥ 304

एतत्सर्वं महाद्वारमुपद्वारमिहोच्यते ।

नागे वाऽपि मृगे वाऽप्युघ्रादितिओ(तो चो)दितोऽपि वा ॥ १५३ ॥

पर्जन्ये वाऽन्तरिक्षे वा पूषे(पूणि) वा विद्यतेऽवा ।

गन्धर्वे भृङ्गराजे वा सुमेवे वाऽसुरेऽथवा ॥ १५४ ॥

308

यद्येष्टमेवमुपद्वारं कुर्यात्तत्रचणोक्तवत्(स्यदुक्तवत्भवत्) ।

मुख्यके वाऽथ भस्मादे मृगे चोदितोऽथवा ॥ १५५ ॥

जयन्ते वा महेन्द्रे वा सत्यके वाऽप्युघ्रादितिओ(तो चो)दितोऽपि वा ॥ १५६ ॥

एवमेवं जलद्वारं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ १५६ ॥

312

ब्रह्मणे वाऽग्निदेशे वा मित्रे वा मण्डपं भवेत् ।

भूधरे चासुरे वाऽपि सभास्थानं प्रकल्पयेत् ॥ १५७ ॥

नन्वावर्तमिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।

पद्माल्यं(ल्य)वास्तुविन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १५८ ॥

316

दीर्घं(दैर्घ्यं)मायसमं कृत्वा बाहो वप्रं सुवृत्तकम् ।

चतुरष्टाश्रकं वाऽपि पदभ्रं वा विधीयते ॥ १५९ ॥

चण्डितं स्थण्डिलं वाऽपि यद्येष्टं पदं(दं) विन्यसेत् ।

शूलपशुंति(ति)राज्ये च नरालयं प्रकाशयेत् ॥ १६० ॥

320

तद्दे(तत्तद्दे)शे स[र्व]दा स्थाप्यं मण्डपं वा सभा भवेत् ।

वह्निः(हिश्च) सर्वरथेषु(रथ्यासु) पक्षैरावर्तकेषु(कासु) च ॥ १६१ ॥

चतुः(तुप्)पञ्च च षट् सप्त चाष्टकं वाऽथ वीथिका ।

मध्ये वीथिं विना कुर्याच्चतुर्दिग्द्वारकल्पनम् ॥ १६२ ॥

324

एवं तु पद्मविन्यासे शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

स्वस्तिकस्यापि विन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १६३ ॥

यत्तदायामवित्तारे न्यसेत्परमशायिकम् ।

तत्त्वैशाचपदे चैव रथ्या तत्परितस्तथा ॥ १६४ ॥

328

तस्यान्तः स्वस्तिकाकारं विन्यसेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

प्राक्प्रत्यक् च समायामं वास्तुमध्ये तु वीथिका ॥ १६५ ॥

दक्षिणोत्तरमायामं पूर्वमध्ये तु वीथिका ।

वीथीम् एतद्व्यं प्रोक्तं तन्मध्यं कर्करीकृतम् ॥ १६६ ॥

332

X

- वदीच्यां दिशि(मीरो) पर्यन्तं प्राङ्मुखायतवीथिका ।
 प्रागादीशा(दि चा) प्रिपर्यन्तं दक्षिणायतवीथिका ॥ १६७ ॥
 दक्षिणादिनैर्ऋतान्तं पश्चिमायतवीथिका ।
 पश्चिमाद्वायुपर्यन्तमुत्तरायतवीथिका ॥ १६८ ॥ ३३६
 एतत्तु चतु(तू रध्याभादावृता वीथिका ततः ।
 एवं तु स्वस्तिकवीथी लाङ्गलाकारवद्भवेत् ॥ १६९ ॥
 मध्यं वीथीद्वयो[र]प्रे [च] तस्य मूलद्वयं बुधैः ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कर्णे चतुर्दिक्षु चतुर्मुखम् ॥ १७० ॥ ३४०
 पूर्वोक्तं मध्यरध्यान्तं चतुष्कर्णावसानकम् ।
 इन्द्रादीशानपर्यन्तं मध्यं सोमावसानकम् ॥ १७१ ॥
 तत्त() योर्मध्यदेशे तु प्राक्प्रत्यक् दिग्गतायतम् ।
 बाह्ये(बह्ये)न्द्रानलयाभ्ये[पु] त्वयोर्मध्यदेशके ॥ १७२ ॥ ३४४
 दक्षिणोत्तरयोर्दीर्घा वीथीरेतत् प्रकल्पयेत् ।
 ब्राह्मणां यान्याश्र(न्यां च) नैर्ऋत्यां बारुणान्तःप्रदेशकम् ॥ १७३ ॥
 पूर्वपश्चिमदीर्घा(र्षाः) च वीथीरे वं तु कारयेत् ।
 त्रायुवारुणसोमेतु[पु] ब्रह्मणा न्तं पदे तथा ॥ १७४ ॥ ३४८
 दक्षिणोत्तररथ्यं तत्तत्संख्या[च] यथेष्टकम् ।
 एवं वीथी द्विपक्षं(चा) स्यान्मध्यरथ्ये न पक्षकम् ॥ १७५ ॥
 तस्य मूलाग्रयो[र]देशे क्षुद्रमानं प्रकारयेत् ।
 बाह्यवीथी द्विपक्षं(चा) स्यात्तद्विद्वावृत्तं बुधैः ॥ १७६ ॥ ३५२
 त्रिप्रांशभिस्त्रिचार्थं परितः परिखान्वितम् ।
 स्वस्तिकार्थं चतुर्दिक्षु द्वारं तेषां प्रकल्पयेत् ॥ १७७ ॥
 एवं चाष्टमहाद्वारं दिक्षु दिक्षु द्वयं ततः ।
 मृगे चैवान्तरिक्षे वा भृङ्गराजभृशे तथा ॥ १७८ ॥ ३५६
 शो पे वाऽपि च रोगे वा चादितिष्(तौ) चोदितेऽपि वा ।
 एवमेतदुपद्वारं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ १७९ ॥
 महाद्वारं तु सर्वेषां लाङ्गलाकारसन्निभम् ।
 कपाटद्वयसंयुक्तं द्वाराणां तत्पृष्ठक् पृष्ठक् ॥ १८० ॥ ३६०

- अन्तर्वर्प्र(प्र) बहिर्भिर्त्तिरचेष्ट दिगाता चूलिका ।
 यच्चरुद्रादिकैः सर्वैर्नटैश्चाद्यभयवन्त्रकैः [न्त्रैः] ॥ १८१ ॥
 सात्त्वान्तं वेदिकोर्ध्वं तु युद्धार्थं कल्पयेत् सुधीः ।
 नानाजातिभिराकीर्णं स्वस्तिकं राजयोग्यकम् ॥ १८२ ॥ ३६४
 एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं स्थानीयादिषु कारयेत् ।
 चतुर्दिक्षु विदिचेव मध्ये वा राजवेश्मकम् ॥ १८३ ॥
 मध्ये त्र्यक्षपदं त्यक्त्वा आ(चा)र्यादि च चतुष्पदे ।
 यथेष्टं राजसदनं स्थानीये सर्वभूमिकम् ॥ १८४ ॥ ३६८
 आगते वारुणे वेश्म संप्रामे च यमे पदे ।
 विजये सौम्यदेशे च तथे(बैत्रे)न्द्रजयेऽपि वा ॥ १८५ ॥
 स्थानीये चाधिराजस्य मित्रे वारुणे(ण) एव च ।
 आगते स्वस्ते चा(विवस्वत्य)पि संप्रामे चापि सौम्यके ॥ १८६ ॥ ३७२
 विजये चार्कभागे वा चेन्द्रस्थाने गृहं भवेत् ।
 स्थानीयेऽपि नरेन्द्रस्य वेश्म मित्रपदेऽपि वा ॥ १८७ ॥
 विवस्वति पदे वाऽपि तथैवार्कपदेऽपि वा ।
 आगते तु नरेन्द्रस्य संप्रामे चेन्द्रराजके ॥ १८८ ॥ ३७६
 विजये रुद्रराजश्च(जये च) सदनं कल्पयेत्सुधीः ।
 पाण्डुर्यकादिभूपानां स्थानीयादिचतुष्टये ॥ १८९ ॥
 आर्यादिषु चतुर्दिक्षु नैव कुर्यात्तु विश्वतः ।
 एवमेव प्रशस्तव्यं शिल्पि(ल्य)शास्त्रोक्तवत्कुरु ॥ १९० ॥ ३८०
 मित्रे च वारुणे चापि विवस्वे(स्वादि)न्द्रमहेन्द्रके ।
 एवं तु विष्णुधिष्ण्यं स्यात्स्थानीयादिचतुष्टये ॥ १९१ ॥
 इन्द्रे चेन्द्रजये वाऽपि रुद्रे रुद्रजयेऽपि वा ।
 आपवत्सापवत्स(स्य)योरपि चै(योश्चै)शे वाऽपि जयन्तके ॥ १९२ ॥ ३८४
 एवमीशालयं प्रोक्तं कुर्याद्देवं बहिर्मुखम् ।
 बौद्धं वायुपदे चैव नैर्ऋत्ये तु जिनालयम् ॥ १९३ ॥
 मृङ्गराजे [तु] वितथे वा हर्म्यं कुर्यात्तु नागरे(गे वा) ।
 चतुर्दिक्षु बहिर्द्वारं पार्श्वे च ग्रैरबाह्वयम् ॥ १९४ ॥ ३८८

- चतुर्दिक्षु विदिचवपि दुर्गाङ्गं (ङ्ग) गणपालयम् ।
 सुषोवस्य पदं चैव पण्मुखस्यालये भवेत् ॥ १८५ ॥
- अग्निं (मौ) पूषपदे वाऽपि अरदेवालयं भवेत् ।
 आदित्ये तु पदे वाऽपि भारकरस्यालयं भवेत् ॥ १८६ ॥ 392
- सौम्यके वाऽपि मुख्ये वा भुवनेशालयं भवेत् ।
 तत्तत्पदे [च] मध्ये तु विष्णुरुद्रालयं भवेत् ॥ १८७ ॥
- एतानि स्थानानि (स्थानान्येतानि) परितो नगराणां सदनं भवेत् ।
 अन्तर्बीथी चैकपक्षं (चा) बाह्यबीथी द्विपक्षकम् (का) ॥ १८८ ॥ 396
- एवमालयश्चास्तु स्याद्बाह्यो पक्षाभिरक्षणात् ।
 एवमन्तर्गतान्देवान् बहिरङ्गं यथेच्छया ॥ १८९ ॥
- शुद्धा चैव प्रतिष्ठा चेच्छिङ्गपाशुपतं तथा ।
 नगर्यां तत्प्रतिष्ठे (द्या) तु चोक्तवत्स्थापनं भवेत् ॥ २०० ॥ 400
- अन्येषां सर्वलिङ्गानां नगराणां बहिरङ्गतः (भवेत्) ।
 वैखानसप्रतिष्ठा चेदन्तस्थापनमिष्यते ॥ २०१ ॥
- विष्णुदेवैरि (वस्ये)ति प्रोक्तं पाञ्चरात्रं (त्रो) बहिर्भवेत् ।
 दुर्गां गणपतिं चैव बौद्धं जैनं (न) गतालयम् ॥ २०२ ॥ 404
- अन्येषां पण्मुखादीनां स्थापयेन्नगराद्बहिः ।
 तत्तदेवालयं वाऽपि कुर्यादोषो न विद्यते ॥ २०३ ॥
- अपि सर्वेषु नगरेषु संस्थापनमिष्यते ।
 नगरस्य बहिःशोदक्पूर्वे वाऽप्यसिदूरतः ॥ २०४ ॥ 408
- चामुण्डालयं [च] कुर्यादुत्तराभिमुखं तथा ।
 तस्य (तस्माद्) देवान्तरालपूर्वं चण्डालकुटिकान्वितम् ॥ २०५ ॥
- पूर्वं चोत्तरदेशेऽथ पश्चिमे वाऽब नैर्ऋते ।
 नगरात्तु बहिर्देशे तत्सेनालोकनार्थकम् ॥ २०६ ॥ 412
- उत्तुङ्गवेदिकाचो (को)र्ध्वे [पि] चोक्तवन्मण्डपं भवेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याद्युक्तरा च शिल्पि (त्य) वित्तमः ॥ २०७ ॥
- प्रस्तरस्य तु विन्यासलक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 आयतं वा समं वाऽपि प्रस्तरस्याकृतिलक्षा ॥ २०८ ॥ 416

- मृपाणां वाऽथ वैश्यानां योग्यमुक्तं पुरातनैः ।
 नन्दनन्दपदं वाऽपि चण्डितं स्थण्डिलं तु वा ॥ २०६ ॥
 तद्यथेष्टपदं शिल्पि(लो) ग्रामे च परिकल्पयेत् ।
 पैशाचेऽथपदे चैव महारथ्या द्विपञ्चयुक् ॥ २१० ॥ 420
 एतत्तु परितः कुर्यात्तस्यान्तः प्रवि[दि]ष्टके ।
 पैचकं वाऽथ पीठं वा रथ्यायुक्तं तु विन्यसेत् ॥ २११ ॥
 अथवा तन्महापीठे तत्र संयुक्तवीथिका ।
 पूर्वपश्चिममायामं दक्षिणोत्तरार्धकम् ॥ २१२ ॥ 424
 तन्मध्ये वैकवीथी स्यात्पैशाचाख्ये पदे बुधः ।
 कृत्वा पीठपदे चैक(का) मध्ये वीथी न कारयेत् ॥ २१३ ॥
 पूर्ववदिक्षु चायामं द्विद्विरथ्यां प्रकल्पयेत् ।
 महापीठपदे रथ्या दिक्षु दिक्षु त्रयं(यी) तथा ॥ २१४ ॥ 428
 तेषामेव महारथ्यास्तस्मिन् विस्तारमुच्यते ।
 पट्सप्ताष्टकदण्डं वा नन्दनाटकदृष्टकम् ॥ २१५ ॥
 एतत्सर्वं (अयं सर्वः) महावीथीविस्तारः परिकीर्तितः ।
 यत्पदे तत्पदं ज्ञात्वा तत्तत्प्रत्येक(कं) तत्पदे ॥ २१६ ॥ 432
 पुराकृतं पदं न्यस्य रथ्यान्तं परिकल्पयेत् ।
 तत्पैशाचपदे देशे वावृता वीथिका भवेत् ॥ २१७ ॥
 तद्वरथ्यान्तः प्रदेशं तु प्रागुदगायते तथा ।
 त्रिपञ्चसप्तरथ्या वा अ(चा)ष्टमं च व(व)न्धं भवेत् ॥ २१८ ॥ 436
 एकद्वित्रिचतुर्वाऽपि तिर्थद्वारं तथैव च ।
 चतुष्कोष्ठं तु युक्तं चेच्चतुष्कं चैकाष्टसन्धिभिः ॥ २१९ ॥
 नवकोष्टकयुक्तं चेच्चतुष्कं च चतुष्टयम् ।
 सन्ध्या(द्विर)ष्टकसमायुक्तं सन्धिभिर्द्वाद(त्रिद्वाविंशै)र्युतम् ॥ २२० ॥ 440
 चतुष्कं तवकं कुर्यादेवमन्तःप्रदेशकं ।
 तत्तत्प्रकोष्ठके प्रत्यक् प्रत्याग्रामाकृतिस्तथा ॥ २२१ ॥
 प्रागुक्तवत्प्रदेशे तु देवतास्थापनं बुधैः ।
 मण्डपादि च मृपाणां वैरम कुर्यात्तु पूर्ववत् ॥ २२२ ॥ 444

- तत्तद्भामान्तरे देशे वैश्यसंघैस्तदालयम् ।
 तत्तत्पैशाचकपदे सर्वे(र्वै)कार्योपजीविनाम् ॥ २२३ ॥
- महारथ्यायताः सर्वे(र्वैः) क्रयस्य विक्रयस्य च ।
 तत्रैव[च] द्वय(द्वि)पक्षं स्यान्महाराष्ट्र(ज)वासं युतम् ॥ २२४ ॥ 448
- बाह्ये प्राकारसंयुक्तं परितः परिस्रान्वितम् ।
 महारथ्यावशात्तेषां महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ २२५ ॥
- चतुर्भिस्तु(चतुर)ष्टके वाऽपि द्वादशद्वारमेव च ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्प्रस्तरेत्(रं) तन्त्रवित्तमः ॥ २२६ ॥ 452
- ग्रामकार्मुकविन्यासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारसममायाममायाधिकमवाऽपि वा ॥ २२७ ॥
- पत्तनं वा[ऽथ] खेटकं वा खर्वटं वा प्रकल्पयेत् ।
 पत्तनं वैश्यसंघं स्याच्छूद्रसंघं तु खेटकम् ॥ २२८ ॥ 456
- प्र(प्र)शुलोमं(लोमम्) च संघं स्यात्खर्वटं तत्प्रकीर्तितम् ।
 नदीतीरेऽप्यितीरे वा कार्मुकं च(चापि) विन्यसेत् ॥ २२९ ॥
- रथ्याद्यैश्चैकसन्धिवः स्यात्प्रश्चिमोन्तर्गतस्त(त्तरगं त)था ।
 दक्षिणे पूर्वके रथ्यामुत्तरे पूर्वकेऽपि च ॥ २३० ॥ 460
- दक्षिणे पश्चिमे वाऽपि रथ्या क्षेत्रवशादुभयः ।
 तदुयोर्वाधि(ध्वोः) बाह्ये तु कार्मुकाकारवत्पृथक् । २३१ ॥
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्चवीथिरे(धीमे)वं प्रकल्पयेत् ।
 रथ्या सर्वा द्विपक्षं(चा) स्यात्तिर्यङ्मार्गं यजेच्छ्रया ॥ २३२ ॥ 464
- चतुर्दिक्षु पृथक् प्राज्ञश्चोक्तवत्पद(दं) विन्यसेत् ।
 ग्रामाकारवशात्सर्वं कार्येच्छास्त्रवित्तमः ॥ २३३ ॥
- स्वापयेदौश्रवाद्यैः(दींश्च) देवैः(वान्) प्रागुक्तदेशतः ।
 यथेष्टद्वारसंयुक्तं वप्रयुक्त्या(क्तं) विनाऽथवा ॥ २३४ ॥ 468
- यत्तु रथ्याद्वयोर्(द्वय)मध्ये विष्णुस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 एतद्भामस्य सन्धिश्चेत्तद्देशे शङ्करालयम् ॥ २३५ ॥
- रथ्याविरहितस्थाने विष्णोर्वाऽपि शिवाल्लयम् ।
 विष्णु(ध्यो)निरीचयं वास्तुवा(द्वा)भात्परानुस्ये शुभम् ॥ २३६ ॥ 472

- एवं तु कार्मुकं प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ।
 चतुर्मुखं ग्राम(स्वस्य) विन्वासलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ २३७ ॥
 चतुरश्रसमाकारमायामं वा प्रकल्पयेत् ।
 प्राकारं चतुरश्रं वा प्राक्प्रत्यग्गतायतम् ॥ २३८ ॥ 476
 परितस्तु महाबीथिर्बीथिरेषा द्विपक्षयुक् ।
 अन्तश्चतुष्पदं मध्यं बीथिकामं चतुर्विधिः ॥ २३९ ॥
 तच्चतुर्बीथिकामौ च चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 एकतस्तु महाद्वारमुपद्वारं तु पूर्ववत् ॥ २४० ॥ 480
 तत्तच्चतुःक्षुद्रबीथिं संकल्प्य च यथेष्टकम् ।
 परितस्तु महारथ्यं चालयं सर्वजाति(ती)नाम् ॥ २४१ ॥
 अन्तश्च शूद्रसंघः स्वादालयं परिकल्पयेत् ।
 अथवा विप्रसंघश्चेत्पद्ममेव प्रकल्पयेत् ॥ २४२ ॥ 484
 अथवा वैश्यसंघश्चेत्कोलकोत्म(कं त)मुदीरितम् ।
 कंचिच्चतुष्पदे सर्वे द्विजानामालयं भवेत् ॥ २४३ ॥
 आग्नेये विप्रसंघश्चेन्नैऋते नृपसंकुलम् ।
 वायव्ये वैश्यसंघश्चेत्सद्या चे(त्) शूद्रः स्या(द्)बीशदि(दे)शकं ॥ २४४ ॥ 488
 तत्पैशाचपदे चैव सर्वकर्मापजोविनाम् ।
 विष्णुरुद्रादिदेवानां गृहं कुर्यात्पुरोक्तवत् ॥ २४५ ॥
 वृत्तानुक्तं तु सर्वेषां कुर्यात्प्रागुक्तवद्भवेत् ।
 एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं ग्रामं तेषां(मेषु च) पुरातनैः ॥ २४६ ॥ 492
 रथ्याविरहितस्थाने कुर्याच्चोक्तं नरालयम् ।
 रथ्ये नरालयश्च (यं) चेत्सर्वसंपद्दिनाशनम् ॥ २४७ ॥
 तस्मात्परिहरं चिह्नलपी नगरग्रामादि(म)वास्तुके ।
 अथ पौराणिके ग्रामे संदिग्धे वास्तु निर्णयेत् ॥ २४८ ॥ 496
 रक्षितो ग्रामविन्वासं(सः) शास्त्रे युक्तं विशेषतः ।
 पुरातनेषु ग्रामेषु देवता चोत्सवार्थकम् ॥ २४९ ॥
 निर्वास्तु यत्र तत्र स्वाद्धास्तुनिर्णयमिष्यते ।
 पौराण्यां(प्ये) देवताह्वयं सर्वथाऽपि न कारयेत् ॥ २५० ॥ 500

- तस्मात्तदनुसारेण कुर्यात्तद्वास्तुनिर्णयम् ।
 ग्रामप्रदक्षिणकाले चाष्टदिक्पालके पदे ॥ २५१ ॥
- सम्यक् प्रदक्षिणं कुर्याद्भु(ध)रादिसुरेश्वरैः ।
 मार्गाभावेऽथवा वास्तुदिक्पालानां प्रदेशके ॥ २५२ ॥ 504
- दिक्पालानां बलिं सम्यक् कुर्याद्भु(ध)रादि(क)देशके ।
 संप्राप्य दर्शनं कृत्वा ततः पश्चान्निवर्तयेत् ॥ २५३ ॥
- यत्र प्रदक्षिणं हीनं तत्र दोषो न विद्यते ।
 न बलिस्थान(ने) रक्ष्ये च कुर्याद्वास्तुप्रदक्षिणम् ॥ २५४ ॥ 508
- अज्ञानात्प्रवणं कुर्यात्सर्वदोष(पं)समुद्भवम् (वेत्) ।
 ग्रामेष्वपि च सर्वेषु ए(चै)वमुक्तं पुरातनैः ॥ २५५ ॥
- यत्र रक्ष्याग्रमूले वा मध्ये वा चान्तरालके ।
 उक्तस्थानेऽथवा कुर्यादथ देवालयं तथा ॥ २५६ ॥ 512
- पश्चान्तरेऽथवा कुर्यात्तस्यावृत्त(त)नराज्यम् ।
 अज्ञानात्पूर्वहर्म्यादीन् व्यक्ता(जेत्) चेत्कर्तुं नाशनम् ॥ २५७ ॥
- तस्मात्पौराणिकं देवसदने युक्तं [तु] कारयेत् ।
 रक्ष्या सर्वे(र्वा) यद्यापार्थे च(चे)प्रकायाकृतिर्भवेत् ॥ २५८ ॥ 516
- गृहाणां दक्षिणावर्तवेशनद्वारकल्पनम् ।
 ग्रामे प्रस्तुतानां च(चापि) गृहे द्वारं विशेषतः ॥ २५९ ॥
- वीथिपार्थे गृहाग्रामे नन्दभागविभाजिते ।
 अन्तस्थितिर्वहिः पार्थे दक्षिणे पञ्चभागिकम् ॥ २६० ॥ 520
- ग्रामे चतुर्गुणांशः स्याच्छेषं तु द्वारकल्पनम् ।
 अथवा मध्यमूत्रस्य ग्रामे द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ २६१ ॥
- पुराणेन पुराणे वा कुर्यात्तत्र त्रिचक्षणः ।
 दण्डकादिषु सर्वेषु वास्तुविन्दासबोजनम् ॥ २६२ ॥ 524
- पूर्वं चोत्तरं दिक्षु [वा] वृद्धिः स्यात्सम्पदास्पदम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे दिक्षु ग्रामान्मयूनं शुभावहम् ॥ २६३ ॥
- परितस्तु प्रवृद्धिः स्यात्पूर्वमानं न हीनकम् ।
 देशकालाविनिर्देशे पौराण्यमिति कथ्यते ॥ २६४ ॥ 528

वीथीनां पार्श्वयोर्देशे वीथिकाद्यैरलङ्कितम् ।

एकाद्यर्कतलं स्थलं स्यात्कारयेत्तद्यवेच्छया ॥ २६५ ॥

निम्नोन्नतं तु तत्सर्वं हर्म्यमेवं समोन्नतम् ।

प्रभूतालयसर्वेषां चाधिकोन्नतमेव च ॥ २६६ ॥

532

श्रीणजालालयं सर्वं चैकभौमावसानकम् ।

एवं तु चोक्तवत्कुर्यात्सर्वसम्पत्करं शुभम् ॥ २६७ ॥

कन्यकादिघनरत्नसंग्रहं शालिभूमिगृहदासि(सी)वाहनम् ।

शिल्पिनां च गुरवे निवेदयेत्कर्तुं(तां) भक्तिवरदहस्तवेवभृत् ॥ २६८ ॥

536

लाभात्कुर्यादुक्तसमान(ते) हीनं कर्ता यावद्भूमिचन्द्रं पतेत्स ।

तस्मात्कर्ता चोक्तसमानजालं सर्वैश्वर्यं कान्यसिद्धिः लभ्ये(भे)त ॥ २६९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे ग्रामलक्षणविधानं नाम नवमोऽध्यायः ।

नगरविधानम्

भूपतीनां च(चापि) सर्वेषामस्त्रग्राह्यादयः(दि)क्रमात् । वक्ष्ये संक्षिप्य तन्त्रेभ्यो नगरस्य तु लक्षणम् ॥ १ ॥	
शतदण्डं समारभ्य शतदण्डविवर्धनात् । शतत्रयावसानं स्यात्शतदण्डं स(ण्ड)मारभेत् ॥ २ ॥	4
चतुःशतकदण्डान्तं शतत्रय(यं) समारभेत् । पञ्चा(ञ्च)शतावसानं स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ३ ॥	
सहस्र(स्रं) द्विशताधिक्यं दण्डान्तं परिकल्पितम् । एकविंशद्विशालं स्यात्प्रत्येकं त्रिविधं भवेत् ॥ ४ ॥	8
अस्त्रग्राह्यास्यभूपस्य नगरस्य विशालकम्(जता) । दण्डं चतुःशता(शतमा)रभ्य शतपञ्चस(ञ्च)मारभेत् ॥ ५ ॥	
षट्शतं दण्डमारभ्य शतदण्डविवर्धनात् । सहस्र(स्रं) द्विशताधिक्यं दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ॥ ६ ॥	12
एवं नगरविस्तारं प्राहारकस्य भूपतेः । सप्ताष्टनवशताद्यैः शतदण्डविवर्धनात् ॥ ७ ॥	
सहस्रत्रयदण्डान्तं पूर्ववद्विस्तृतं भवेत् । षट्भागभूपतेरचैवमष्टाष्टैकोनसंख्यया ॥ ८ ॥	16
सहस्रं च शताधिक्यं सहस्र(स्रं) द्विशताधिकम् । सहस्र(स्रं) त्रिशताधिक्यं शतदण्डविवर्धनात् ॥ ९ ॥	
सहस्रत्रिशतं नन्दं शत(न्दसप्तं)दण्डावसानकम् । पूर्ववत्प्रोक्तविस्तारं विस्तारं मण्डलेशकं ॥ १० ॥	20
चतुःसहस्राष्टशतदण्डान्तं पूर्ववत्सुधीः । एतत्षट्धरो(र)योग्यं(स्य)नगरस्य विशालता ॥ ११ ॥	
तथा पञ्चशताधिक्यं दण्डं पञ्चसहस्रकम् । दण्डान्तं पूर्ववद्द्वयो पाष्ठा(र्था)कस्य च नगरे ॥ १२ ॥	24

- षट्शतं षट्सहस्रं च दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ।
 नरेन्द्रस्यापि नगरं त्रिचतुष्टयस्य संख्यया ॥ १३ ॥
- षट्सहस्रं नवशतं दण्डान्तं पूर्ववद्भवेत् ।
 महाराजस्य नगरमेवं प्रोक्तं तु पूर्ववत् ॥ १४ ॥ 28
- शतद्वयसमायुक्तं दण्डान्तं सप्तसहस्र[क]म् ।
 चक्रवर्तेस्तु नगरं(र) विशालं पूर्ववद्भवेत् ॥ १५ ॥
- अथवाऽयुतदण्डान्तं महती नगरी भवेत् ।
 विस्ताराधीनं वाऽथ पादू(दो) नद्विगुणं तु वा ॥ १६ ॥ 32
- द्विगुणान्तं तदायामं नगरस्य तु विस्तृतम् ।
 अथवा दण्डमानेन दण्डदण्डविवर्धनात् ॥ १७ ॥
- तद्विस्तारसमाधिक्यमायामं प्रविधीयते ।
 खेटकखर्वटकादीनां(दि)मानं प्रामोक्तवद्भवेत् ॥ १८ ॥ 36
- सर्वेषां नगरादीनां भेदं(दो)लक्षणमुच्यते ।
 नगरं राजधानीयं केवलं नगरं तदा ॥ १९ ॥
- पुरं च नगरी चैव खेट(टं) खर्वटमेव च ।
 कुञ्जकं पत्तनं चैव शिविरं बाहिनीमुखम् ॥ २० ॥ 40
- स्थानीयं द्रोणकं चैव संविद्धं कोलकं ततः ।
 निगमं स्तम्भावारं च दुर्गं चाष्टविधं भवेत् ॥ २१ ॥
- नगरादीनि(दि) संग्रामं [च] प्रोक्तदुर्गं च सत्तमम् ।
 राष्ट्रमध्ये नदीतीरे बहुपुण्यजनावृतम् ॥ २२ ॥ 44
- मध्ये राजयुतं चैव नगरं कृतमिष्यते ।
 तत्रागते नगर्यन्तं यदि विष्ण्वालयं भवेत् ॥ २३ ॥
- राजधानीति तन्नाम विद्वद्भिर्वच्यते सदा ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं गोपुरैश्च समन्वितम् ॥ २४ ॥ 48
- रक्षागृहैः समाकीर्णं विष्वक्सेनालान्वितम् ।
 वणिग्भिश्च समाकीर्णमापणैश्च समावृतम् ॥ २५ ॥
- अन्तर्बहिर्जनैः पूर्णा(र्ण) नातादेवालयैरपि ।
 केवलं नगरं प्रोक्तं यदेतत्(तत्) तन्त्रपारगैः ॥ २६ ॥ 52

काननोद्यानसंयुक्तं नानाजनगृहान्वितम् ।

क्रयविक्रयविद्विधं वैश्यरवेणसंमि(संयु)तम् ॥ २७ ॥

देवसप्तसमायुक्तं पुरमेतत्प्रकथ्यते ।

अस्यान्ते राजनिलयं नगरीति तमि(दि)ष्यते ॥ २८ ॥

58

नदीपर्वत[त]ान्ते [च] शृङ्गालयसमन्वितम् ।

महाप्रावृत्तसंयुक्तं खेटमुक्तं पुरातनैः ॥ २९ ॥

परितः पर्वतर्युक्तं नानाजातिगृहैर्भूतम् ।

सर्वप्रचारसंयुक्तमेतत्सर्वतमोरितम् ॥ ३० ॥

60

खेटसर्वतयामध्ये सर्वमध्या(स्था)ल्लयान्वितम् ।

वप्राभावस्वते(त्वे तु) तत्तु कृञ्जकमुदाहृतम् ॥ ३१ ॥

अब्धितोरप्रदेशे तु नानाजातिगृहैर्भूतम् ।

वणिग्जातिभिराकीर्णं क्रयविक्रयपुरितम् ॥ ३२ ॥

64

रत्नैर्द्रोषान्तरैर्नित्यैः(रानीतैः) जौमैः कर्पूरकादिभिः ।

एतत्पत्तनमाख्यातं वप्राद्यत्तसमन्वितम् ॥ ३३ ॥

अन्यभूपालभूम्यन्ते युद्धारम्भक्रियान्वितम् ।

सेनानामयुतानां च घृतनाभिः समन्वितम् ॥ ३४ ॥

68

तदेतच्छिविरं प्रोक्तं तन्त्रविद्विः पुरातनैः ।

नानाजनैश्च संपूर्णं भूपहर्म्येण संयुतम् ॥ ३५ ॥

बहुरक्षसमोपेतमेतत्सेनामुखं भवेत् ।

नदीपार्थाद्रिसंयुक्तं भूपालालयसंमि(संयु)तम् ॥ ३६ ॥

72

बहुरक्षसमायुक्तं नित्यं सन्नृपसंयुतम् ।

स्थानीयं सर्वविद्विः प्रोक्तं बहुसुखायम् ॥ ३७ ॥

समुद्रा(द्र)वटिनीयुक्तं तटिन्या दक्षिणांतरे ।

वणिग्भिः सह नानाभिर्जनैर्युक्तं जनास्पदम् ॥ ३८ ॥

76

नगरस्य प्रतितटे माहकैश्च समावृतम् ।

क्रयविक्रयसंयुक्तं द्रोणान्तरमुदाहृतम् ॥ ३९ ॥

महाग्रामसमीपे तु क्षुल्लकग्रामसंयुतम् ।

तद्गामोत्तरनास्वादम्(तन्नगरं स्यादाश्रयाद्)महारोपजीविनाम् ॥ ४० ॥

80

- तस्मान्तु तत्र विद्वद्भिः संविद्धं तदुदीरितम् ।
 महाराष्ट्र(ज)स्य मध्ये तु गृहं तत्कौलकात्मकम् ॥ ४१ ॥
- द्विजातिचतुर्वर्णैर्वर्णान्तरजनैर्वृतम् ।
 बहुकर्मकरैर्युक्तं निगमं तदुदाहृतम् ॥ ४२ ॥ 84
- नद्यादिकाननोपेतं बहुतीरजनालयम् ।
 राजमन्दिरसंयुक्तं स्कन्धावारमुदाहृतम् ॥ ४३ ॥
- पार्श्वे चान्यद्विजातीनां गृहं तश्चेरिक्तो(कम्)दितः(क्तम्) ।
 शत्रुभूपालहित्यर्थं नृपरच्छेददुर्गकम् ॥ ४४ ॥ 88
- वक्ष्ये यथाक्रमं सर्वा[न]नि दुर्गाणि दुर्गकम् (कं च) ।
 गिरिदुर्गं वनदुर्गं सलिलं पङ्क्तुदुर्गकम् ॥ ४५ ॥
- रथा(थ)दुर्गं देवदुर्गं मिश्रदुर्गं तथैव च ।
 पर्वतावृत[तन्]मध्ये(च) पर्वतस्य समीपके ॥ ४६ ॥ 92
- पर्वताग्रप्रदेशे तु गिरिदुर्गमिति त्रिधा ।
 तलपर्जन्यान्तरो(र)युक्तं गगने च प्रवेशनम् ॥ ४७ ॥
- एतत्तु वनदुर्गं स्याज्जलदुर्गमिद्वेद्यते ।
 समुद्रैश्च नदीभिश्च संवृतं जलदुर्गकम् ॥ ४८ ॥ 96
- पर्वतं(त)कन्दरैर्युक्तं दुष्प्रवेशं च शत्रुभिः ।
 दुर्गं तु कृत्वा नृपतिस्त्रिष्टेत्स्पर्द्धुदुर्गकम् ॥ ४९ ॥
- वनाभावे जलाभावे सर्वशून्यादिदूषकम् ।
 चौरैश्च सहूलस्थानं नि[र]ग्रामं रथदुर्गकम् ॥ ५० ॥ 100
- महाराजसर्वेतालं(ल)भूतप्रेतादिभैरवैः(वाः) ।
 शिलावर्षे प्रवर्षन्तीरा(न्या)लोक्य वेशनिर्गमे ॥ ५१ ॥
- मन्त्रतन्त्रादिसामर्थ्यैः कृतान्तं देवदुर्गकम् ।
 अनेकपर्वतोपेतं नानावनसमिश्रकम् ॥ ५२ ॥ 104
- तत्रास्थितं तु तदुर्गं मिश्रदुर्गमिति स्मृतम् ।
 सर्वेषामपि दुर्गाणां वप्रैश्च परिवै(खाभि)र्वृतम् ॥ ५३ ॥
- प्रवेशनिर्गमस्थाने द्वारैरपि समन्वितम् ।
 इष्टकादिकृतं वप्रं हस्तद्वादशकोच्छ्रितम् ॥ ५४ ॥ 108

तद्वर्धमितिमूले तु संचारैः सह विलुप्तम् ।

नगराणां तु सर्वेषां वक्ष्ये विन्यासकृच्छ्रम् ॥ ५५ ॥

प्राक् प्रत्यग्गतमायामे दक्षिणोत्तरसमन्वि(संयु)तम् ।

एकरथ्यां समारभ्य ए(वै)कैकं(क)वीथिवर्धनान् ॥ ५६ ॥

112

वीथिद्वादशपर्यन्तं युग्मायुग्मं प्रकल्पयेत् ।

अन्या(न्योऽ)न्यानुक्तविन्यासे ग्रामे पूर्वोक्तवत्कुट्टम् ॥ ५७ ॥

वस्तुवानियं(वास्तुविन्यासमिति) ज्ञात्वाहापोहेन योजयेत् ।

एवं तु नगरं प्रोक्तं शिल्पिनां(ना) कारयेत्कृत्वा ॥ ५८ ॥

113

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नगरविधानं नाम दशमोऽध्यायः ।

भूमिलम्बविधानम्

भूमिलम्बविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षेपतः क्रमान् ॥ १ ॥

चतुरश्रमायतां वर्तुलमायतं (लं च तथैव) तत् ।

अष्टाश्रमायतं (अं षडश्रं) वा द्व्यश्रवृत्तं तथैवोत्तरम् ॥ २ ॥

एतद्विन्यासभेदं वा चयवृद्धिविधानकम् ।

4

उक्तं हि भूमिलम्बं [तु] स्यादेकान्त(र्क)भूमिकम् ॥ ३ ॥

द्विकरं त्रिकरं चादौ द्विद्विकरेण वृद्धिः क्रमेण ।

द्वयानव(शैकादश)हस्तान्तं स्यात्पञ्चचतुर्वि(ञ्चधा वि)स्तारमेकतले ॥ ४ ॥

एतेषु क्षुद्रमाने मध्यमे पञ्चषट्द(चतुष्पञ्चह)स्तमारभ्य ।

8

एकादशा(द्वादशैका)कहस्तान्तं द्विद्विहस्तेन वृद्धिः कथिता ॥ ५ ॥

एतत्तु पञ्चविपुलं युग्मायुग्मेन चोत्तमं वक्ष्ये ।

षट्सप्तकरं चादौ द्विसप्तपञ्चत्रयकरान्तं च ॥ ६ ॥

एते पञ्चधा विपुलं श्रेष्ठान्तमेकतले कथितम् ।

12

विशालद्वयोत्तुङ्गं सोपानादिस्तूपिकान्तं स्यात् ॥ ७ ॥

एवं कनिष्ठहर्म्ये तन्त्रविद्धिः पुरातनैः कथितम् ।

विशाले चतुरंशं [स्यात्] त्रियं(त्र्यं)शाधिकमुत्सेधम् ॥ ८ ॥

पूर्वमध्यमहर्म्यं चैकभूमिकमिदमुक्तं [तु] ।

16

विशालार्धाधिकमुत्सेधमुत्कृष्टहर्म्यमेकतले ॥ ९ ॥

अथवा तत्र मौन्यं(चतुरं)शे त्र्यं(त्र्यं)शाधिकमुत्कृष्टमुत्सेधम् ।

क्षुद्रोत्सेधस्य माने तु द्वीनाधिकं वाधितं (तत्समाधिकायामं) स्यात् ॥ १० ॥

पञ्चधोत्सेधमुत्कृष्टं मानात्पञ्चविधं नाम ।

20

शान्तिकं पौष्टिकं श्रेष्ठं पार्थिकं (जयवं) मध्यमाने तु ॥ ११ ॥

हीनं तु यत्तद्विगुणं चाद्भुतं कथितम् ।

करा(समा)धिकोदयहर्म्ये सर्वकामिकमुदीरितम् ॥ १२ ॥

पञ्चषट्करमारभ्य द्विद्विहस्तेन वर्धयेत् ।

24

त्रि(त्रयो)दशकरान्तं च चतुर्दशकरान्तं पञ्चधा विपुलम् ॥ १३ ॥

द्वितलं हर्म्यं स्वादेतत्सुद्रमानमिदमुदितम् ।

रसमुनिकरमादौ वर्धनाद्विद्विहस्तेन ॥ १४ ॥

मनुपञ्चा(च)दशहस्तान्तं पञ्चधाविपुलं मध्यमं चेति ।

28

मुनिवसुकरमारभ्य तिधिकरयोदशकरालयं(रान्तं) स्यात् ॥ १५ ॥

द्वितलहर्म्ये मुख्यैरेतत्कथितम् [पुरातनैः] ।

पञ्चधा विपुलं शान्तिकं पैष्टिकात्मजम् (कं जयदम्) ॥ १६ ॥

पञ्चात्मिकाद्भुतं सार्वकामिकं क्रमतः ।

32

उत्सेधं पञ्चधा विपुलात्प्रागुक्तांशेनैव कुर्यात् ॥ १७ ॥

वसुनवकरमारभ्य वर्धयेद्विद्विहस्तेन ।

षोडशसप्तदशान्तं विस्तारमेतत्पञ्चधा कथितम् ॥ १८ ॥

नवदशकरमारभ्य सप्ताष्टाधिकदशकरान्तं स्यात् ।

36

द्विहस्तेन वर्धयेत्प्राक्तं पञ्चधाविपुलमेतत् ॥ १९ ॥

दशमे(शै)कादशकरमादौ च वर्धनाद्विद्विहस्तेन ।

एतत्तु पञ्चधाविपुलं त्रितलं(ल)हर्म्ये त्रिविधाः कथिताः ॥ २० ॥

सूत्रं मध्यममुत्कृष्टं क्रमतस्तुङ्गं पूर्ववत्कुर्यात् ।

40

नवदशत्रयोदशतिथिसप्तदशपञ्चधा विपुलम् ॥ २१ ॥

सूत्रं चतुस्तलमुक्तं द्विगुणं त्रिविधं विपुलात् ।

दशरविमनुहस्तं षोडशमष्टादश[शार्धं]हस्तं तत् ॥ २२ ॥

पञ्चधाविपुलं हस्तयुग्मे युगतलं पूर्ववदुत्सेधम् ।

44

एकादशरविहस्तं त्रयोदशमनुतिथिहस्तम् ॥ २३ ॥

षोडशसप्तदशहस्तं चाष्टादशैकोनविंशतिश्च ।

युग्मायुग्महस्तेन पञ्चधा विपुलं मध्यमं चेति ॥ २४ ॥

- पौष्टिकमुत्सेधमुदितं विपुलादेवं चतुस्तले प्रोक्तम् । 48
 अर्कत्रयोदशहस्तं मनुतिथिषोडशहस्तं च ॥ २५ ॥
- सप्तदशाष्टादशतः नवपङ्क्तिर्विंशत्येकविंशश्च ।
 द्वाविंशच्चयोविंशश्चतुर्विंशत्त्रयस्त्रिंशदहस्तं च ॥ २६ ॥
- एवं तु पञ्चधाविपुलं चतुस्तले चोत्कृष्ट(ष्टे) शान्तिकोत्सेधम् । 52
 एकादशकरमादावेकहस्तेन वर्धयेद्युक्ता ॥ २७ ॥
- षष्ठा(पञ्चा)धिकं तु पञ्चा(विं)शदहस्तान्तं पञ्चधा विपुलम् ।
 एवं क्षुद्रपञ्चतलोत्सेधं जयान्तिकं(यदं) त्रितल(व)म् ॥ २८ ॥
- द्वादशकरमारभ्य हस्तैकेन पूर्ववद्वृध्यात् । 56
 एक(अथ) षष्टि(ट्)करसेयुक्तं शत(विंश)हस्तान्तं पञ्चधा विपुलम् ॥ २९ ॥
- एवं मध्यमं पञ्चतले पौष्टिकमुत्सेधमिदमुदितम् ।
 सैकार्ककरमादावे[कै]कसप्तति(द्वाविं)शत(ति) हस्तं च ॥ ३० ॥
- एतद्वर्त्यविस्तारमुत्कृष्टं(ष्ट)पञ्चतले कथितम् । 60
 इदं शान्तिकमुदयमथवा पौष्टिकमुत्सेधमिति ॥ ३१ ॥
- मनुहस्तं त्वेकवृद्धेनैकाशी(नाष्टाविंश)ति [शत]हस्तान्तमेतत् ।
 षड्भूमिहर्म्यके क्षुद्रं विपुलं तत्पञ्चधा कथितम् ॥ ३२ ॥
- उत्सेधं सर्वकान्यो(मिकमु)क्तमथवा द्विगुणमुदितम् । 64
 पञ्चा(च)दशकरमादौ चैकैकं हस्तमाधिक्यम् ॥ ३३ ॥
- चतुर्विंशतिहस्तान्तं विपुलं पञ्चकमिति कथितम् ।
 सप्तभवनजय (षड्भूमिक)मुदित(त्सेधं) मुदितं (मध्यमं) जयता(व)मुदितम् ॥ ३४ ॥
- षोडशकरमारभ्य चैकैकं हस्तमाधिक्यम् । 68
 पञ्चविंशतिपर्यन्तं हस्तं पञ्चधा विपुलमिति ॥ ३५ ॥
- षट्त्तलमथमि(थे)दमुदितं चोक्तवर्द्धन्यं शान्तिकोत्सेधम् ।
 अथवा पौष्टिकमुत्सेधं प्रोक्तं [कुर्यात्] शिल्पविद्वद्भिः ॥ ३६ ॥
- सप्तदशकरमादौ षड्विंशद्भ्यान्तं पूर्ववद्वृध्यात् । 72
 अष्टादशकरमादौ पूर्ववद्वृध्यात् त्रि[द्व]नवहस्तान्तम् ॥ ३७ ॥

एकोनविंशद्वस्तादौ चाष्टविंशद्वस्तपर्यन्तम् ।

एतन्नु पञ्चविपुलं क्षुद्रं मध्यममुत्कृष्टं सप्ततले ॥ ३८ ॥

शान्तिकं पैष्टिकं जयदं चाद्भुतमुत्तुङ्गं सार्वकामिकम् ।

76

तेषां चोत्तममादौनां प्रत्येकं विपुलवशात्क्रमतः ॥ ३९ ॥

नवविंशत्करमादौ त्रयस्त्रिंशत्करपर्यन्तम् ।

त्रिंशतिहस्तं चादौ चतुस्त्रिंशतिहस्तपर्यन्तम् ॥ ४० ॥

एकत्रिंशतिहस्तादौ पञ्चत्रिंशतिहस्तपर्यन्तम् ।

80

पञ्च पञ्च विपुलं कनीयसादि त्रिविधमुत्सेधम् (मुदितम्) ॥ ४१ ॥

एतदष्टतलमुदितं चोदयं शान्तिकादि पूर्ववत् संयुक्तम् ।

द्वात्रिंशत्करमारभ्य षट्त्रिंशत्करान्तकम् [च] ॥ ४२ ॥

पूर्ववद्ब्रूया त्रयस्त्रिंशत्करमारभ्य सप्तत्रिंशत्करपर्यन्तम् ।

84

चतुस्त्रिंशद्वस्तादौ चाष्टत्रिंशान्तं चैककरैर्ब्रूयात् ॥ ४३ ॥

नवतले त्रिपञ्चविधं वै (वि)पुलं कन्यसादिश्रेष्ठं प्रवक्ष्यते ।

पूर्ववत्क्षुद्रमुदितं शान्तिकादिशरभेदमेतत् ॥ ४४ ॥

त्रयत्रिंशत्करमादौ चत्वारिंशद्द्वयाधिकम् ।

88

चतुस्त्रिंशतिहस्तादि (दौ) त्रिचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४५ ॥

पञ्चत्रिंशद्वस्तादौ चतुश्चत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ।

एवं दशतलहर्म्यं पञ्चा (च) दशविपुलं प्रोक्तम् ॥ ४६ ॥

शान्तिकाद्युक्तं क्रमतः कन्यसादुत्तमान्तं कथितम् ।

92

चतुस्त्रिंशद्वस्तादौ त्रिचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४७ ॥

पञ्चत्रिंशत्करमारभ्य चतुश्चत्वारिंशत्करपर्यन्तम् ।

षट्त्रिंशत्करविपुलात्पञ्चचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ४८ ॥

एकादशतलं (ल) हर्म्यं क्षुद्रादिपञ्चदशविपुलं स्यात् ।

96

पूर्ववत्पञ्चोत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तं स्यात् ॥ ४९ ॥

भूतस्त्रि (त्रि) शद्वस्तादि (दौ) वेदाधिक्यं (क) चत्वारिंशद्वस्तान्तम् ।

षट्पद्द्वस्तमारभ्य पञ्चचत्वारिंशद्वस्तपर्यन्तम् ॥ ५० ॥

सप्तत्रिंशतिहस्तादि(दौ) षडधिकाष्टापञ्चहस्तान्तम् ।

100

पञ्चदशविपुलं प्रोक्तं क्रमात्पूर्ववत्पञ्चोत्सेधम् ॥ ५१ ॥

सुदं मध्यममुत्कृष्टं रवितलमेतत्तन्त्रवित्कुर्वात् ।

एतज्जातिवशात्प्रोक्तं छन्दादीनां शान्तिकोत्सेधम् ॥ ५२ ॥

क्रमतस्त्रिपादमर्धकरं पादं चेदं संकल्पमाभासमिदम् ।

104

सुदमध्यमादुत्कृष्टं क्रमात्पूर्ववद्धस्तात्संख्येन(संख्यया) ॥ ५३ ॥

एवं त्रिविधमानेन हर्म्य(र्म्यं) संकल्प्य तन्त्रविधिज्ञैः ।

इत्तुङ्गपूर्वकादि पूर्ववत्क्रमतः [कथ्यते] ॥ ५४ ॥

द्विगुणपादमाधिक्यमद्यवाधाधिक्यमुत्तुङ्गम् ।

108

शान्तिकायशक (दिशर)मुत्तुङ्ग(ङ्गं) त्रिपादमाधिक्यमुच्छ्रयं वापि ॥ ५५ ॥

पौष्टिकोत्तुङ्गमानं विभजेदष्टभागमेवं स्यात् ।

तस्मात्तृशमाधिक्यं द्वित्यंशादधिकं वाच्य ॥ ५६ ॥

एतेषां सर्वमुत्तुङ्गं जालादिहर्म्यमिदमुदितम् ।

112

देवतालयाणां नृपाणां शालागोपुरं (ए)वमुत्तुङ्गम् ॥ ५७ ॥

शान्तिकादिशरभेदं वित्कुतोत्सेधं गण्यं क्रमतः ।

एतद्विपरीतं चेत्कर्ता(र्तुः) च मर्यादा भवति ॥ ५८ ॥

तस्माद्धर्म्यमुत्तुङ्गात् [न] परिहृत्य शिल्पिभिस्तन्त्रैः ।

116

नृणां शालानां तु सर्वेषां तदुत्सेधम् [कथ्यते] ॥ ५९ ॥

गोपुराणां तु सर्वेषां शिरोन्तं [वा] शिखान्तकं [वापि] ।

द्वारशालासममुत्तुङ्गं द्वितीयं चान्तं शिखान्तं वा ॥ ६० ॥

द्वारशोभ(भा)समुत्सेधमन्योत्तरान्तं वा शिखान्तं चैव ।

120

शान्तिकात्पौष्टिकादेतं(वं) विधं गोपुरोत्तुङ्गं स्यात् ॥ ६१ ॥

अद्यवा हर्म्यमानेन विष्वग्भूमानं वक्ष्यते क्रमतः ।

षट्पञ्चहस्तमारभ्य वृद्ध्या द्वित्रिहस्तेन [च] ॥ ६२ ॥

सत्रिचतुर्नवत्यन्तं कन्यसादित्रयं त्रयं मानम् ।

124

एतद्द्वादशभूम्यन्तं जन्मादिपूर्वेहकान्तं(स्तूपिकान्तं) स्यात् ॥ ६३ ॥

जन्मादिहस्तमेवोक्तं शान्तिकाशंशके(दिशर)भेदमुत्तुङ्गम् ।

एकादिद्विभूम्यन्तं कल्पग्रामस्य हर्म्यके भवति ॥ ६४ ॥

एकादित्रिभूम्यन्तं प्राद्वारकस्य चालयं प्रोक्तम् ।

128

एकादिचतुस्तलान्तं पट्टभाक्(भाजः) चालयमिति कथितम् ॥ ६५ ॥

त्रितलाद्यष्टतलान्तं नरेन्द्रस्य चालयं प्रोक्तम् ।

त्रितलादिनवतलान्तं महाराजस्य भवनमुदितम् ॥ ६६ ॥

पञ्चतलाद्यर्कान्तं चक्रवर्तिहर्म्यं स्यात् ।

132

एकादित्रितलान्तं युवराजस्य चालयं प्रोक्तम् ॥ ६७ ॥

सामन्तप्रमुखानां चैकादित्रितलपर्यन्तं स्यात् ।

क्षुद्रभूपस्य सर्वेषामेकादित्रितलभूमिपर्यन्तम् ॥ ६८ ॥

स्थपतिस्थापकानां तु गभस्तिकादिकं(दीनां) तु यूथकानां च ।

136

द्विजातिशराणां तु प(चै)कद्वित्रितलपर्यन्तम् ॥ ६९ ॥

ह्रैवजयिनां(प्रजातीनां) चैव शालैकद्वित्रितलपर्यन्तम् ।

गजाश्वादिशालानां तलमेकं कर्तव्यं प्रोक्तम् ॥ ७० ॥

देवानामपि सर्वेषां हर्म्यैकाद्यन्तं भूपतीनां चैव ।

140

अन्य[तु]सर्वेज्जातीनां नवतलं कुर्यात्तदालयं प्रोक्तम् ॥ ७१ ॥

क्षुद्रालयमेवोक्तं क्षुद्राक्षुद्रमानसंयुक्तम् ।

क्षुद्रदेवालयं सर्वं पूर्ववज्जानादिकमिदमुदितम् ॥ ७२ ॥

मण्डपं नवतलं कुर्याद्भवनमन्य(नं मन्थ)रङ्गं बाधिमण्डपाकारम् ।

144

एतच्च भूमिलम्बं पुराणैः सर्वैस्तान्त्रवित्(द्विः) प्रोक्तम् ॥ ७३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूमिलम्बविधानं नाम एकादशोऽध्यायः ।

गर्भविन्यासविधानम्

- देवानामालयादीनां द्विजातीनां च वक्ष्यते ।
 गृहप्रामादि सर्वेषां गर्भविन्यासमुच्यते ॥ १ ॥
- नानाद्रव्यसुसंपूर्णं गर्भं सर्वशुभप्रदम् ।
 हीनद्रव्यमनैश्वर्यं गर्भं तदशुभप्रदम् ॥ २ ॥ 4
- गर्भविन्यासं तु तस्मात्तु निश्चिपेत्सम्यगुक्तवत् ।
 गर्भावटस्य निम्नं स्यादधिष्ठानसमोन्नतम् ॥ ३ ॥
- इष्टकैरपि पाषाणैश्चतुरश्रं समं भवेत् ।
 जलं संपूर्य(सृत्य) तन्मूले तस्यान्तं सर्वमुत् क्षिपेत् ॥ ४ ॥ 8
- नद्यद्रिमृत्तिका चैवं वल्मीकस्य तु मृत्तिका ।
 कर्कटावटमृद्विश्च स्थलितलमिति स्थित(उम्) ॥ ५ ॥
- समुद्रतीरमृद्विश्च वृक्षशृङ्गस्य मृत्तिका ।
 गोलुराग्रमृच्चैव चैवं तु दश(सप्त)मृत्तिका ॥ ६ ॥ 12
- तदूर्ध्वं मध्यदेशे तु पीनकं तं (पद्मकन्दं) विनिक्षिपेत् ।
 इन्द्रे चोत्पलकन्दं तु याम्ये कौमुदकन्दकम् ॥ ७ ॥
- पश्चिमे न्यस्य सौगन्धिं काकोली(कलीं) तु चोत्तरे ।
 तस्योपरि विन्यसेदष्टधान्यं यथाक्रमम् ॥ ८ ॥ 16
- शालिमीशानकं न्यस्य घ्राहिं प्राग्दिशि विन्यसेत् ।
 कोद्रवं चाग्निकोणे तु कर्जुं याम्ये तु विन्यसेत् ॥ ९ ॥
- मुद्गं नैऋत्यकोणे तु मा ' प्रत्यग्विनिक्षिपेत् ।
 कुल्ल(ल)वं वाम(यु)कोणे तु तिलं विन्यस्य चोत्तरे ॥ १० ॥ 20
- तस्य चोपरि निक्षिप्य मञ्जुषान्तं विनिर्मितम् ।
 तन्मानं चैकभूमादिद्वादशाद्यं(न्तं) तल्लानि(नां) वै ॥ ११ ॥

- हृन्म्याणां तद्वशात्कुर्वात्तत्तदाकारवद्भवेत् ।
 त्रिचतुर्भात्रिभारभ्य द्विद्वयकुलविवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चषड्विंशमात्रान्तं द्वादशं विपुलं भवेत् ।
 तद्विस्तारसमं वापि तद्विस्तारोन्मेषं च ॥ १३ ॥
- पञ्चांशोन(शेनेन)मेवं वा गर्भभाजनसु(स्यो)च्छ्रयम् ।
 पक्षं चतुर्विधं(रशोनं) प्रोक्तं (स्याद्) दण्डमानेन वक्ष्यते ॥ १४ ॥ 28
- हृन्म्यापादस्य विष्कम्भसमं मञ्जूषविस्तृतिः ।
 तद्विस्तारैकहीनं वा तन्निपादं प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥
- तुङ्गं प्रागुक्तवत्कुर्वाद्भित्ति(त्ते)रातिमिहोच्यते ।
 एकद्वित्रि(त्र)यमेवापि सर्वभित्तिविशालकम् ॥ १६ ॥ 32
- तद्वित्तिभागमेकं वापि विधानं तदुच्छ्रयम् ।
 मञ्जूषोच्छ्रं(च्छ्रय)चतुर्भागं तत्तदेका(कमा)सनं भवेत् ॥ १७ ॥
- तद्विद्वं चाङ्घ्रितुङ्गं तु स्यादेकांशं प्रस्तरान्वितम् ।
 त्रिवर्गमण्डपाकारमद्विः(स्त्रा)पस्त्र)न्तं प्रविष्टकं ॥ १८ ॥ 38
- पञ्चविंशतिकोष्ठं वा नवकोष्ठै(नव)क्रमेव च ।
 एकांशं कोष्ठमित्युच्छ्रं वनं प्रागुक्तवन्मयेत् ॥ १९ ॥
- उपपीठपदे देवान् कोष्ठ(ष्ठे) चोत्तकमं न्यसेत् ।
 पूर्वान्हं च तदा ज्ञात्वा कारयेदधिवासनम् ॥ २० ॥ 40
- गन्धाच्चतैश्च पुष्पैश्च धूपदीपेन चार्चयेत् ।
 सकलीकरणं कुर्यात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ २१ ॥
- स्थिरवास्तुं ततो गच्छेत्प्रस्तरे तु पदं सह ।

(मन्त्रः)

- हे वास्तो त्विह गर्भस्य वृद्धिं कुरु नमान्यहम् ॥ २२ ॥ 44
- नद्यादिदेवतानां च भो(त्वो)ह्वारादिनमोऽन्तकम् ।
 तत्तत्स्वनाममन्त्रेण भ(वा)र्चयेद्वास्तुदेवताः ॥ २३ ॥

चालयेत्पञ्चगव्यैस्तु गर्भमञ्जूषिकां युधः ।

सूत्रैरावेष्टनं कुर्यात्तस्य चोपरि विन्यसेत् ॥ २४ ॥

48

तदेव गन्धजलैः पूर्णकुम्भं विनित्तिपेत् ।

परितस्तु चतुर्विंशत्कलशान् जलपूरितान् ॥ २५ ॥

नित्तिप्य सूत्रैरावेष्ट्य वस्त्रं पञ्चवकुर्चकैः ।

अलङ्कृत्य स्थपति(श्च) वरवेष्टोत्तरीयवान् ॥ २६ ॥

52

गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य भुवनाधिपतिं जपेत् ।

तस्य [प्र]दक्षिणपार्श्वे [तु] चाचतैः स्थण्डिलं न्यसेत् ॥ २७ ॥

ऋषादिदेवतानां च सामान्यं हि बलिं क्षिपेत् ।

तत्प्राचि देशे सौम्ये तु जुहुवाद्वास्तुहोमकम् ॥ २८ ॥

58

प्रत्येकं पञ्चविंशैस्तत्समिदा(धा)भ्यं तिलं चकम् ।

ऋषार्यविवस्त्रांश्च मित्रभूधरदेवताः ॥ २९ ॥

एतेभ्यो नामविस्तारमादिमन्त्रं समुचरेत् ।

[स्वाध्यायवेदघोषैस्तु] सह मङ्गलघोषणैः ॥ ३० ॥

60

पश्चात्तु स्थण्डिलं कुर्याच्छस्त्रशालिभिरचतैः ।

आदव(ग्रचतैः) न्यस्य मण्डुकमथवा परमासनम्(रायिकम्) ॥ ३१ ॥

दर्भं प्रस्तरयं कृत्वा दर्भैरास्तोर्यं चोपरि ।

सकलार्ख्यं पदं कृत्वा [दर्भैरास्तोर्यं] जलपुष्पकेण युधः ॥ ३२ ॥

64

व्याहृत्यन्तो यदा वह्निं होमस्थानं विसर्जयेत् ।

शालिभिस्तिलकं कृत्वा पश्चाद्गामस्य चोत्तरे ॥ ३३ ॥

पीत्वा शुद्धं पयोऽग्न्येस्तु (रात्री) शयन्ततच्छि(यीत शि)त्पतन्त्रवित् ।

सूत्रग्राही तच्चकश्च वर्षकी द्रव्यसंयुतम् ॥ ३४ ॥

68

तत्रस्थं स्थपतिं श्रेष्ठं सेवां कुर्यात्तु जाग्रतः ।

स्वाध्यायं मन्त्रघोषैश्च ब्राह्मणैश्च युतस्ततः ॥ ३५ ॥

पश्चात्सनात्वा तु वाचम्य विश्वत[स्तु] प्रविशयेत् ।

सकलौर्कारयं कृत्वा स्थपतिर्वरवेष्टवान् ॥ ३६ ॥

72

सुमुहूर्ते सुलग्ने च तद्द्रव्यभाजनात्ततः ।

निक्षिपय चोक्तवत्पश्चात्सर्वमङ्गलघोषणैः ॥ ३७ ॥

स्वस्तिं वृषभं चैव लक्ष्मीं दर्पणमेव च ।

स्वर्णेन स्वस्तिकं(स्तिं च) कुर्याद्वृषभं चायसेन तु ॥ ३८ ॥

76

लक्ष्मीं ताम्रेण कुर्यात्तु दर्पणं रजतेन तु ।

स्वस्तिकं चेन्द्रकोष्ठे तु चतुः(त्वारं) विन्वस्व क्रमात् ॥ ३९ ॥

जयन्ते कोष्ठके चैव जातिहिङ्गुल्य(लं) निक्षिपेत् ।

हरितालं शूरो वासे वितथे च मनःशिला(लाम्) ॥ ४० ॥

80

विन्वसेद्भृङ्गराजस्य कोष्ठके माचिं निक्षिपेत् ।

सुग्रीवस्य तु कोष्ठे तु राजावन्तं(र्वं) तु निक्षिपेत् ॥ ४१ ॥

शोषं गैरिकं न्यस्य मुख्यके चास्य(ऽजने) निक्षिपेत् ।

अदिते(तै) गन्धकं न्यस्य मधु(पद्म)रागं तु मन्वमे ॥ ४२ ॥

84

ततश्चाप्य(र्षे) प्रवालं तु साविन्द्रे(त्रे) पुष्परामकम् ।

विवस्वते(ति) च वैसु(दु)र्यं बलमिन्द्रस्य कोष्ठके ॥ ४३ ॥

मित्रकस्येन्द्रनीलं स्यात्तथा रुद्रस्य कोष्ठके ।

महानीलं विनिक्षिप्य मरुतकं(कर्त) तु मूधरे ॥ ४४ ॥

88

मुक्त[म]पवत्सवासेषु विन्वसेत्तु यथाक्रमम् ।

विष्णुकान्तामि(चक्रमीश)कोष्ठे तु त्रिशूलं चेन्द्रकोष्ठके ॥ ४५ ॥

श्रीदेव्या(धीम)मिकांष्ठे तु अयन्ते(न्तं) निह(यम)कोष्ठके ।

दूर्वा नैऋत्यकोष्ठे तु शृङ्गां वारुणकोष्ठके ॥ ४६ ॥

92

अपा(प)मार्गं च वायव्ये चैकपत्राम्बुजो(जमु)त्तरे ।

विन्वसेच्चोषधिं चाष्टौ सृणाल(महेन्द्र)मेवं क्रमात्ततः ॥ ४७ ॥

जयन्ते(पर्जन्ये) चन्दनं क्षिप्य चान्तरिक्षेऽगुरुं तथा ।

विद्यते(पूणिष तु) क्षिप्य कर्पूरं सृगे(शे) शैलं विनिक्षिपेत् ॥ ४८ ॥

96

सुग्रीवे च (दौवारिकं) लवङ्गं स्याद्रोगे लयायतं(एलालता) क्षिपेत् ।

मुख्यं (नागं) जातिफलं क्षिप्य उ(चो)दिते कोलकं न्यसेत् ॥ ४९ ॥

कपालं च विशूलं च खट्वाङ्गं खण्डमेव (पर्यु) च ।

वृषभं चैव सान्ध्रं(पिनाकं) च हरिणं शार्ङ्गमेव च ॥ ५० ॥

100

एवं चाष्टविधं रूपं सौ(सा)वर्णेन प्रकल्पयेत् ।

इन्द्रादिकोष्ठेषु कपालादि(दि) न्यसेत्क्रमात् ॥ ५१ ॥

गर्भभाजनमाच्छाद्य विधानेन तु निष्कलम् ।

तद्भाजनं च ताम्रे[ण] प(व)रवेप(पां) गुरोः(रुणा) सह ॥ ५२ ॥

104

वास्तुप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वापयेत्स्थपतिर्बुधः ।

घटादि कलशं चैव [तेषां] तज्जलेनाभिषेचयेत् ॥ ५३ ॥

स्वाध्यायवेदचोपैश्च सर्वमङ्गलबोधयैः ।

भाजनान्तं(जने ते) समान्तश्च आ(चा)शैलादि विवस्वतः ॥ ५४ ॥

108

ध्यात्वा नन्तस्तु मूर्तिं [तदूर्ध्वे] धरातलं तु (स)सागरम् ।

पर्वताष्टमहानागैर(गम)ष्टदिक्पालकैः(कान्) क्रमात् ॥ ५५ ॥

तत्तत्स्वनाममन्त्रेण पूजयेच्च विशेषतः ।

सृष्टिं(स्रष्टारं) विश्वकर्माणं ध्याने कृत्वा तु नार्चयेत् ॥ ५६ ॥

112

सृष्टिस्थितिलयाधारं भुवनाधिपतिं मनाक् ।

गन्धपुष्पादिधूपैश्च नैवेद्यादिभिरर्चयेत् ॥ ५७ ॥

सारदारु शिला(लां) वापि चेन्द्रनी(की)र्लं प्रकल्पयेत् ।

त्रिचतुष्पञ्चमात्रं वा स्वस्तिकं तद्द्विधायतम् ॥ ५८ ॥

116

चतुरश्रं तु तन्मूले वृत्तं वाथ तद्वक्त्रम् ॥ ५९ ॥

एवं द्वित्र्यङ्गुलं वापि लोहजैः(ज)प्रतिमोद्वयम् ।

चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च जटामकुटभूपितम् ॥ ६० ॥

120

वरदाभयसंयुक्तं कृष्णापरशुधारिणम् ।

स्थानकं चासनं वापि एतत्तु प्रतिमं भवेत् ॥ ६१ ॥

कीलतारसमनन्वर्थं द्विगुणं वा ग(फ)लका भवेत् ।

चतुरश्रं समं कृत्वा सारदारुजला(द्या वा)शमना ॥ ६२ ॥

फलका भाजनोर्ध्वे तु तदूर्ध्वं चेन्द्रकीलकम् ।

124

सतः प्रतिमसंयुक्तं स्वापवेत्स्थपतिर्बुधः ॥ ६३ ॥

परितस्त्विष्टकामिः सहस्रैरौषधैः सह ।

हृदीकृत्यमथ ज्ञात्वा पुष्पवच्चैश्च शोभितम् ॥ ६४ ॥

हृन्म्यादिद्वारसर्वेषां पादमूले वा दक्षिणे ।

128

तत्पादमूले(ल)देशे वा तथोपान्तप्रदेशके ॥ ६५ ॥

कुमुदाम्रे गले वापि विस्तरे प्रकरैः(प्राकारैः) बुधः ।

कृत्वास्तम्भे गृहस्तम्भे हृन्म्यगर्भं विनिक्षिपेत् ॥ ६६ ॥

तान्य(तदन्यो)त्सेधं तथाभाति भवेत्सर्वविषत्करम् ।

132

एवं रुद्राक्षये गर्भमन्यगर्भमिहोच्यते ॥ ६७ ॥

विष्णुधिष्ण्यस्य गर्भान्तं रुद्रचिह्नं विवर्जयेत् ।

प्रागुक्तं द्रव्यसंयुक्तं विष्णुचिह्नानि योजयेत् ॥ ६८ ॥

मध्यं चक्रं तु भी(है)मं भाजनान्तं विनिक्षिपेत् ।

136

रौप्येण शङ्खं ताम्रेण चापं चैव तु वामके ॥ ६९ ॥

लतासीसेन खड्गं च वायव्येन तु दक्षिणे ।

प्राङ्मुखे तात्पर्यरूपं च हेमजेन प्रकारयेत् ॥ ७० ॥

एवं च विष्णुगर्भं स्वाद्ब्रह्मगर्भमिहोच्यते ।

140

(ब्रह्मगर्भम्)

यत्र वस्तूनि वास्तूनि ब्रह्मस्थाने विशेषतः ॥ ७१ ॥

ब्रह्मगर्भं क्षिपेत्काले तस्य चिह्नं च योजयेत् ।

ओङ्कारं निर्मितं हेमं(भ्रा) मध्यकोष्ठे तु विन्यसेत् ॥ ७२ ॥

हेमजं यज्ञसूत्रं स्वादोङ्कारस्यापरि न्यसेत् ।

144

स्वस्तिकादीनि त्र(स्त्र)णेन चतुर्दिक्षु विनिक्षिपेत् ॥ ७३ ॥

मण्डलं (कमण्डलुं) वा ततो(त्र) निर्मितं वाममे(त्रेणै)व च ।

अक्षमालां च ताम्रेण कृष्णवर्ण्यं च वामके ॥ ७४ ॥

ब्रह्मगर्भमिति प्रोक्तं प्रतिमं तत्स्वरूपकम् ।

148

अन्य[था] देवदेवीनां सर्वेषां(वांसा)मालयादिभिः(पु) ॥ ७५ ॥

तत्तच्चिन्हानि रूपं च स्वर्गलोहैर्न निर्मितः(तम्) ।

पूर्वद्रव्यं संयुक्तं गर्भमेवं विनिश्चितम् ॥ ७६ ॥

(नरगर्भम्)

देवगर्भमिति प्रोक्तं नरगर्भमिदोच्यते ।

152

द्विजातीनां च वर्णानां गृहगर्भं यथाक्रमम् ॥ ७७ ॥

पूर्वद्रव्यं तु सर्वेषु तत्तच्चिन्हं च संयुतम् ।

चक्रं च कण्डलं (कमण्डलुं) दण्डं यज्ञसूत्रं च हेमकम् ॥ ७८ ॥

शोङ्कार(रं) निर्मितं हेमं(ज्ञा) तच्चतुर्दिशि मध्यमे ।

156

एवं ब्राह्मणगर्भं स्याद्भूपतीनां च वक्ष्यते ॥ ७९ ॥

ख(ग)जं खड्गं च छत्रं च चामरं च चतुष्टयम् ।

हेमनिर्मितसर्वं च चतुर्दिक्षु विनिश्चितम् ॥ ८० ॥

तुलां हेमेन(हेम्ना च) निर्माय मध्यकोष्ठे तु विन्यसेत् ।

160

एवं तु वैश्यगर्भं स्यादनुक्तं शास्त्रमार्गवत् ॥ ८१ ॥

लाङ्गलं च युगं [चैव] स्वर्णेन मध्यमे (शुद्धे च) न्यसेत् ।

ब्रह्मरूपं द्विजातीनां भूपानां चन्द्ररूपकम् ॥ ८२ ॥

विशां वैश्रवणं रूपं शुद्धाणां नररूपकम् ।

164

एवं तु प्रतिमं प्रोक्तमेतद्रमोपरि न्यसेत् ॥ ८३ ॥

गृहगर्भमिति प्रोक्तं ग्रामगर्भमिदोच्यते ।

(ग्रामगर्भम्)

ग्रामादीनां नगरादीनां पुरपत्तनस्वर्गे ॥ ८४ ॥

कोष्ठकोलादि सर्वेषां गर्भस्थानमिदोच्यते ।

168

स्थिरवास्तुकुचिदेशे [तु] चरवास्तु(स्तोस्) तथापि च ॥ ८५ ॥

ग्रामद्वारस्य योगे वा गर्भश्चर्चं प्रकल्पयेत् ।

पुरुषाजलिमात्रे तु अध्वन्यासं तु निम्नकम् ॥ ८६ ॥

मृत्कन्दजलधान्यादीन् (नि) पूर्वोक्तानि च विन्यसेत् ।
 पञ्चा[ष्टा]ङ्गुलमारभ्य द्विद्वगङ्गुल विवर्धनात् ॥ ८७ ॥
 सैकाकाङ्गुलान्तं च भाजने पञ्चधा तति(तिः) ।
 पञ्चविंशतिकोष्ठे(ष्ठं) वा (नव)नवकोष्ठमथापि वा ॥ ८८ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्द्रव्यादीनां (नि) तु पूर्ववत् ।
 इन्द्रे राजतदन्ती(न्तिनं) वाग्री मेघं च वायसा ॥ ८९ ॥
 मृत्पुरुषा(ष)महिषं याम्यं नर(रं) वै(सै)कत(तं) नैर्ऋते ।
 पश्चिमे राजतं माहं(हं) वायव्ये मृगं वायसम् ॥ ९० ॥
 इतस्तत्सु (पेरावतं तु) सौम्यं तु राजता(तं) वृषमे(भर्मा)शके ।
 एवं प्रक्षिप्य वेश्मस्य(नः) पूर्वोक्तैर्द्रव्यकैः सह ॥ ९१ ॥
 ग्रामगर्भमिति प्रोक्तं जलगर्भमिदोच्यते ।

176

180

(जलगर्भम्)

वापीकूपतटाकेषु [वा] मध्ये गर्भं नराश्लिम् ॥ ९२ ॥
 मण्डूकं पाञ्चजन्यं च मत्स्यं कूर्मं च राजतम् ।
 इन्द्रादिषु चतुर्दिक्षु विन्यसेत्तु यथाक्रमम् ॥ ९३ ॥
 मध्ये सुवर्णं कुलीरं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 एकद्वादशभूम्यन्तं चेष्टके[न] द्वादशान्ततः ॥ ९४ ॥
 इम्यं निर्मायतो वक्ष्ये प्रथमे(ममि)ष्टकलक्षणम् ।
 सप्ताङ्गुल्यं समारभ्य द्विद्वगङ्गुलविवर्धनात् ॥ ९५ ॥
 एकोनविं(त्रिं)शदङ्गुल्यं त्रिंशदङ्गुलान्तकम् [वा] ।
 विस्तारात्पादमाधिन्यमर्धपादान्माधिकम् ॥ ९६ ॥
 तत्समं चाधिकं वापि चेष्टकायामभिप्यते ।
 विस्तारार्धं घनं कुर्यात्समं तु चतुरष्ट(श्र)कम् ॥ ९७ ॥
 शैलजं शिला चैव चेष्टके पे(चे)ष्टकां तथा ।
 औपुनपुंसकं ज्ञात्वा शिला वा चेष्टकैस्तथा ॥ ९८ ॥

184

188

192

गर्भेण सहितं स्थाप्य पूर्वके तु प्रदेशके ।

196

अथवा पाञ्चन्त(पञ्चसु) पूर्वे तु हितकाले विनिश्चिपेत् ॥ ६६ ॥

ईशाने वाद्य नैऋत्ये वायव्ये वाय दक्षिणे ।

एवं सर्वेषु(षां) हर्म्याणां शिवसद्यः(यनः) विशेषतः ॥ १०० ॥

पूर्वोक्तस्थानदेशे वा मध्ये वा प्रथमेष्टके (कम्) ।

200

जन्मान्तं वाधवा प्रान्तं कुमुदान्तं वा गलान्तकम् ॥ १०१ ॥

पट्टिकान्तं क्षिपेद्यापि विन्यसेत्प्रथमेष्टकम् ।

पूर्ववच्चौपधिरक्तं(कन्दं) निश्चिपेदिष्टकैः सह ॥ १०२ ॥

इष्टाविधि(इष्टविधिना) वासादौ स्थापयेत्प्रथमेष्टकम् ।

204

प्रागिष्टके सकारं तु दक्षिणे तु गकारकम् ॥ १०३ ॥

परिचमे तु सकारं स्यात्पयोत्तरे तु व(ङ्)कारकम् ।

मध्ये तु प्रथमं प्रोक्तं विन्यसेच्चोत्तरं क्रमात् ॥ १०४ ॥

प्रागिष्टकं दक्षिणं दीर्घं दक्षिणे परिचमायतम् ।

208

पश्चिमं चोत्तरायामं चोत्तरं चेन्द्रकायतम् ॥ १०५ ॥

मध्ये चोपधिरक्तानि विन्यसेच्चोत्तरं दुधः ।

स्थपतिः स्थापकश्चोभौ कुर्यात्(तां) कर्मभि(इ)दं क्रमात् ॥ १०६ ॥

शिलेष्टकाखिलिङ्गा[दि] ज्ञात्वा संप्राप्य शिल्पिराद् ।

212

पुहपं(प)देवविमानस्य(ने) स्थापयेत्पुहपेष्टकम् ॥ १०७ ॥

गर्भन्यासं च रात्रौ च दिवाकाले [इ]ष्टका भवेत् ।

गृहगर्भमन्तर्मुखं स्याद्गामगर्भं बहिर्मुखम् ॥ १०८ ॥

गर्भन्यासविधिं सम्यक् प्रोक्तं तत्प्रथमेष्टकम् ।

216

अनुक्तं कर्म यद्यस्तु स्वगृहे त्वास(ग)मोक्तवत् ॥ १०९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गर्भविन्यासविधानं नाम द्वादशोऽध्यायः ।

उपपीठविधानम्

- उपपीठविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संचिप्यतेऽधुना ।
 अधिष्ठानोन्नते देशे चोपपीठं हि संश्रितम् ॥ १ ॥
- एते(तम्) तत्त्वमधिष्ठानं तुङ्गं तच्चतुरंशकम् ।
 विभजेत्त्वादिसंशेन ए(चै)कैकांशं(श)विवर्धनात् ॥ २ ॥ 4
- तदष्टांशावसानं स्याज्जन्मादिपट्टिकान्ति(न्त)कम् ।
 एवं हि चोपपीठोऽयं नवभिर्भेदमोरितम् ॥ ३ ॥
- अथवा द्वादशान्तं वा मध्यभूम्यन्तिकं कृत्वा ।
 अथवा चतुर्दशान्तं तु चतुर्भागांशमु(गसमो)न्नतम् ॥ ४ ॥ 3
- द्विभागं वा त्रिभागं वा चतुर्भागमपि वा ।
 पञ्चा(च)दशोदयं वापि रन्ति(शान्ति)कादिशरोन्नतम् ॥ ५ ॥
- अथवा मध्यहर्म्यं तु द्विभागं वा त्रिभागिकम् ।
 चतुर्भागं पञ्चभागं षड्भागावसानकम् ॥ ६ ॥ 12
- शान्तिकं सर्वभूम्य(कान्या)न्तं पञ्चधोऽनुत्तमोरितम् ।
 अथवा मुख्यहर्म्यं तु त्रयं वा चतुरंशकम् ॥ ७ ॥
- पञ्चांशं वा षडंशं वा सप्तांशं वावसानकम् ।
 एवं पञ्चविधं प्रोक्तं शान्तिकादिशरोन्नतम् ॥ ८ ॥ 16
- चतुर्दशोत्सेधं वापि पादाधिकमेव च(चार्धाधिकम्) ।
 पादानद्विगुणं वापि द्विगुणं चा(च) विशेषतः ॥ ९ ॥
- मूलहर्म्यस्य पादं(दे) तु वप्रजन्म तु(नो) बाह्यतः ।
 उपपीठनिर्गमं स्याद्भागमानेन वक्ष्यते ॥ १० ॥ 20
- सप्ताष्टनवभागं वा दशमेकादशसु(शम्) तथा ।
 द्वादशैकार्कभागं वा चतुर्दशांशकमेव वा ॥ ११ ॥
- पञ्चा(च)दशांशकं वापि विभजेत्तु विशेषतः ।
 तत्तद्भागैकभागं वा द्विभागं वा त्रिभागिकम् ॥ १२ ॥ 24

- चतुर्भागे पञ्चभागे वा षट्सप्ताष्टकमेव च ।
 पूर्ववन्निर्गमं प्रोक्तं यन्मानोरन्य(न्मं) मान्तः ॥ १३ ॥
- अथवा हस्तमानेन निर्गमं तत्प्रवक्ष्यते ।
 एकहस्तं समारभ्य चतुर्थीशेन वर्धनात् ॥ १४ ॥ 28
- तन्निहस्तावसाने स्थात्रिर्गमं नवधा भवेत् ।
 अथवा दण्डमानेन चोपपीठस्य निर्गमम् ॥ १५ ॥
- दण्डं सार्धं द्विदण्डं वा सार्धद्विदण्डमेव च ।
 त्रिदण्डं चार्धमाधिक्यं चतुर्दण्डमपि वा ॥ १६ ॥ 32
- पञ्चषट्सप्तदण्डं वा दण्डाष्टनवदण्डकम् ।
 निर्गमं चोपपीठं(ठस्य) स्वात्यादवाद्यावसानकम् ॥ १७ ॥
- एतत्तु निर्गमं प्रोक्तं गण्यमानमिद्विच्यते ।
 अस्सेधे तु चतुर्विंशत्यञ्चांशो(शमु)पानमीरितम् ॥ १८ ॥ 36
- एकेन कम्पमित्युक्तं धीवैचं द्वादशान्तिकम् ।
 कम्पमेकं तु वेदांशं वाजनं कम्पमंशकम् ॥ १९ ॥
- वेदिभद्रमिति प्रोक्तमथवा द्वादशांशकम् ।
 जन्म द्वादशांशकं पञ्चं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २० ॥ 40
- पञ्चांशं कण्ठमर्धेन चोपशं पञ्चमंशकम् ।
 तद(अथ्य)र्धं पट्टिकोत्सेधं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २१ ॥
- अथवा भागमानेन सार्धांशं पातुकोदयम् ।
 तदूर्ध्वं तत्समा(मम)ञ्जं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २२ ॥ 44
- सार्धपञ्चांशकं धीवं चोपशं चार्धभागिकम् ।
 तदूर्ध्वं पञ्चमंशेन वाजनं चैकभागिकम् ॥ २३ ॥
- तदूर्ध्वं सार्धकम्पं स्याद्योजयेत्तु विषचक्षः ।
 तदेवांशेन युग्मेन सोपानान्पुजमेव वा ॥ २४ ॥ 48
- कम्पमर्धं तथा कर्णं तदूर्ध्वेऽंशेन पट्टिका ।
 पञ्चांश(शं) कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ २५ ॥
- द्वांशं तद्वाजिनोत्तुङ्गं कम्पमर्धेन कारयेत् ।
 सर्वहर्षेषु योग्यं स्याद्देदिभद्रं चतुर्विधम् ॥ २६ ॥ 52

+

(प्रतिभद्रं चतुर्विधम्)

विंशत्वंशं पद्माधिक्यं चोपपोटोद्वयं भवेत् ।

तदंशेन त्र्यंशकं च जन्म कम्पं शिवांशकम् ॥ २७ ॥

तदूर्ध्वं चाक्षमज्जं स्वात्कल्पमेकेन कारयेत् ।

प्रोवमेकादशांशं स्यात्तदूर्ध्वं कम्पमंशकम् ॥ २८ ॥

56

तदूर्ध्वं चाम्बुजे चोर्ध्वं कपोतोच्चं गुणांशकम् ।

तदूर्ध्वेऽन्तरितं चांशं तत्समं प्रतिवाजनम् ॥ २९ ॥

केचिन्नोपपोटोच्चं स्याद्द्विंशतिकं भवेत् ।

जन्मोच्च(चं) द्व्यंशकं चैव क्षेपणं चार्धभागिकम् ॥ ३० ॥

60

सार्धद्व्यंशेन पद्मं स्वात्क्षुद्राज्जं चार्धकं भवेत् ।

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्याद्द्व्यंशं चोपरि कन्धरम् ॥ ३१ ॥

कम्पमर्धं तुद्याज्जं स्याद्द्व्यंशं चोपरि पट्टिका ।

तदूर्ध्वं सा(चा)र्ध(र्धं) पद्मा(क्षमर्धं) कम्प(स्यं) कन्धरं दशांशकम् ॥ ३२ ॥

64

अर्धांशं कम्पमर्धे(मंशे)न चाधोपदो च कारयेत् ।

तदूर्ध्वं कम्पमर्धांशमंशं चोपरि कन्धरम् ॥ ३३ ॥

उत्तरं चांशकं चोर्ध्वं क्षेपणार्धा(मर्धम)र्धका(कम)म्बुजम् ।

कपोतोच्चं त्रियं(त्रयां)शं स्यादालिङ्गं चार्धभागिकम् ॥ ३४ ॥

68

एकं चान्तरितं चोर्ध्वं सार्धा(शिवां)शं प्रतिवाजनम् ।

अथवा चोपपोटोच्चं तदेकांशाधिकं तथा ॥ ३५ ॥

सार्धद्व्यजन्ममु(न्मो)त्सेधं कम्पमर्धं तदूर्ध्वके ।

पद्मातुङ्गं तु वन्यं(ह्यं)शं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ ३६ ॥

72

तत्समं कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धं तथाम्बुजम् ।

तदूर्ध्वं च द्विभागेन वज्रकुम्भं प्रकारयेत् ॥ ३७ ॥

दक्षमध्या(ध्य)र्धकं पञ्चद्विसप्तांशं गणोदयम् ।

उत्तरं चार्धकम्पं स्यात्तदूर्ध्वं च संरोरुहम् ॥ ३८ ॥

76

कपोतोच्च(चं) त्रि(त्र)यांशं [स्याच्च] चालिङ्गं चार्धकं भवेत् ।

अंशेनान्तरितं चोर्ध्वं सार्धा(शिवां)शं प्रतिवाजनम् ॥ ३९ ॥

तदंशेनांशमाधिक्यं जन्म सार्धद्व्यंशकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन पञ्चोत्सेधं गुणांशकम् ॥ ४० ॥

80

कम्पमर्धं तथा कर्णं कम्पमर्धं तथाम्बुजम् ।

द्विभागं रत्नपट्टं स्वादला(लम)र्धं चोपणा(लम)र्धकम् ॥ ४१ ॥

कर्णमंशं तदूर्ध्वेऽर्धं चोपणं चैकमम्बुजम् ।

तदूर्ध्वं चोपणं सार्धं कर्णमेकादशांशकम् ॥ ४२ ॥

84

अंशो(शुभ)त्तरा(रम)र्धं कम्पा(लम)र्धमम्बुजैः(जम)चमूर्ध्वकं ।

कपोतं सार्धमालिङ्गं सार्धं(धर्म)शा(शम)न्तरितं तथा ॥ ४३ ॥

एकभागं प्रति चैव सार्धांशं चोर्ध्ववाजनम् ।

प्रतिभद्रमिति प्रोक्तं पादवस्तु चतुर्विधम् ॥ ४४ ॥

88

देवभूसुरभूपानां हन्याद्यामासनान्वितम् ।

(मन्त्रभद्रं चतुर्विधम्)

तुङ्गे त्रिंशतिभागेन जन्मतुङ्गं गुणांशकम् ॥ ४५ ॥

अर्धेन कम्पमूर्ध्वे तु गुणांशेन महाम्बुजम् ।

अर्धेन कम्प(म्प) कण्ठं दृक् चार्धं कम्पं तथाम्बुजम् ॥ ४६ ॥

92

कपोतं सार्धं(र्धं) युग्मांशं प्रतिवाजन(नं) संमितम् ।

तदूर्ध्वं कम्प(ण्ठ)मष्टांशमुत्तरं चैकभागिकम् ॥ ४७ ॥

तदूर्ध्वं च चोपणं स्वात्सार्धं पदां गोपानकस्त्रिभिः ।

शेषमालिङ्गा(ङ्गम)न्तरितं प्रतिवाजन(नं) संयुतम् ॥ ४८ ॥

96

तदेव भागांशमाधिक्यं त्रि(त्र)यं गोपानमीरितम् ।

अर्धेनोपरि कम्पं स्वात्सार्धज्यंशं सराकहम् ॥ ४९ ॥

चोपणं सा(चा)र्धमर्धांशं कम्प(म्प) कर्णं तथाम्बुजम् ।

सार्धद्वयं तु गोपानं त्रि(त्र्य)शं तत्प्रतिवाजनम् ॥ ५० ॥

100

तदूर्ध्वं गलमष्टांशमुत्तरं चैकभागिकम् ।

कम्पमर्धं तथाज्जं स्वात्कपोतोर्ध्वं त्रियं(त्रयां)शकम् ॥ ५१ ॥

अर्धमर्धांशकं चैवमध्यर्धं यथाक्रमम् ।

आलिङ्गा(ङ्गम)न्तरितं चैव प्रतिवाजन(नं) संमितम् ॥ ५२ ॥

104

स(सैक)द्वात्रिंशतिकं तुङ्गं द्वंशेनोपानमीरितम् ।

कम्पमर्थेन तत्सोर्ध्वं सार्धद्वंशं महाम्बुजम् ॥ ५३ ॥

क्षुद्राब्जं सार्ध(र्धं) कम्पा(म्पम)र्धं द्वंशेनान्तरितो(तमु)परि ।

कम्पमर्थं तथा पद्मं पट्टिकोर्ध्वं त्रयांशकम् ॥ ५४ ॥

108

पद्ममर्थं तथा कम्पं पञ्चभागेन तद्गलम् ।

एकांशं चोत्तरं चोर्ध्वं कम्पमर्थं तथाम्बुजम् ॥ ५५ ॥

कपोता(तम)ध्यर्धभागं स्वात्तत्समं प्रतिवाजनम् ।

तदूर्ध्वेऽन्तरितं कर्णं च त्रियं(त्रयां)शं चोत्तरांशकम् ॥ ५६ ॥

112

कम्पमर्थं तथा पद्मं कपोतोर्ध्वं गुणांशकम् ।

शेषमालिङ्गान्तरितं गलमंशेनोत्तरम् ॥ ५७ ॥

चतुर्विंशतिकं भागं कृत्वा तत्तुङ्गमानतः ।

जन्मतुङ्ग(ङ्गं) गुणांश(शं) स्वात्कम्पमर्थेन कारयेत् ॥ ५८ ॥

116

सार्धवद्द्वंशमब्जं च क्षुद्रपद्मं तदूर्ध्वके ।

कम्पमर्थं तु सप्तांशं गलमंशेन चान्तरम् ॥ ५९ ॥

अर्धेन कम्पमर्थेन पद्मं सार्धद्विधा(द्वयमं)शुकम् ।

ऽपोतं सार्ध(र्धं) चन्द्रांशमालिङ्गादिप्रतिष्ठितम् ॥ ६० ॥

120

ऽर्धंशं चान्तरे कर्णे चोत्तरांशं तदूर्ध्वके ।

अर्धनाभेन कम्पा(म्पम)ब्जं गोपानोर्ध्वं गुणांशकम् ॥ ६१ ॥

तदूर्ध्वे द्वंशकेनैवाल्लिङ्गादिवाजनं [भवेत्] ।

मञ्चमद्रमिदं नाम्ना चतुर्भेदमितीरितम् ॥ ६२ ॥

124

(निर्गमम्)

वमापतिविष्णुहर्म्याणां चक्रवर्ति[न]स्तथाह्वये ।

यत्तदेवमुक्तानि(कम्) तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ॥ ६३ ॥

तत्तदेवादिसर्वेषां निर्गमानि यथोच्यते ।

तत्तदङ्गानि सर्वेषामुपानादि यथाक्रमम् ॥ ६४ ॥

128

तत्समं निर्गमं वापि तत्पादाधिकमेव च ।

तद्वर्धाधिकभागं वा तत्रि(त्रि)भागाधिकं ततः ॥ ६५ ॥

- तत्समाधिकमेवं वा पादादो(दु)पाननिर्गमम् ।
 अथवा पादविष्कम्भं(भ्माद्) दण्डमानेन मानयेत् ॥ ६६ ॥ 132
- एकदण्डसमं वापि तत्पादाधिकमेव च ।
 तदर्धाधिकमेवं वा तन्निपादाधिकं तु वा ॥ ६७ ॥
 द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा जन्मनिर्गममोरितम् ।
 अथवा हस्तमानेन पादहस्तं समारभेत् ॥ ६८ ॥ 136
- तत्समं वर्धयेत्तस्मात्सार्धहस्तावसानकम् ।
 जन्मनिर्गममेवाक्तं पद्मनिर्गममिष्यते ॥ ६९ ॥
 तुङ्गं तत्सममेवं वा पादाधिक्या(क्यम)र्धाधिकम् ।
 पादानद्विगुणं वापि पद्ममेवं तु निर्गमम् ॥ ७० ॥ 140
- अथवा हस्तमानेन पूर्वैवद्विधि(धिर)वक्ष्यते ।
 उपमान(पीठ)स्य मानेन युक्त्या पद्मं(अस्य) तु निर्गमम् ॥ ७१ ॥
 क्षुद्रपद्मानि(नां) कम्पानि(नां) तत्समं वाद्य निर्गमम् ।
 पट्टिकादीनि(नां) सर्वाणि(र्वेषां) तत्समं निर्गमं भवेत् ॥ ७२ ॥ 144
- भागपादादिसर्वेषामुद्गो(वमूर्ध्व) वास्तुवशाभ्यसेत् ।
 पादानामपि सर्वेषां पत्रजात्यै(तिभि)रलङ्कृतम् ॥ ७३ ॥
 अन्तरे नाटकैर्युक्तं पद्मानां तु दलैर्युतम् ।
 चतुरश्राकृतिं चैव प्रथमादीन् कम्पवाजनैः ॥ ७४ ॥ 148
- अथवा रक्त(त्र)पुष्पैश्च पत्राद्यैरलङ्कृतम् [स्यात्] ।
 अन्यैर्युक्तं स्वलङ्कृत्य प्रतिवाजनदेशके ॥ ७५ ॥
 प्रतिवाजनं तेषां कृतेः(ते) कर्करीकृतम् ।
 अन्येन बान्तरं चैव व्यालसिंहादिरूपकैः ॥ ७६ ॥ 152
- स्वङ्गेव ओ(श्री)तिसंयुक्तं वृत्तात् पुष्पकैर्युतम् ।
 अन्या(न्यम)नुक्तं च सर्वेषां युक्त्या तत्रैव योजयेत् ॥ ७७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे उपपीठविधाने नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

अधिष्ठानविधानम्

- अधिष्ठानविधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।
 त्रिंशदङ्गुलमारभ्य षट्पङ्गुलवर्धनात् ॥ १ ॥
- चतुर्हस्तावसानं स्यात्कुट्टिमद्वादशोऽवसम् ।
 एकद्वादशभूम्यन्तं हर्म्याणां तु क्रमाद्व्यसंत् ॥ २ ॥ 4
- विप्राणां तु चतुर्हस्तं भूपतीनां त्रिहस्तकम् ।
 सार्धं द्विहस्तमुत्सेधं युवराजस्य हर्म्यके ॥ ३ ॥
- द्विहस्तं तु विशां प्रोक्तमेकहस्तं तु शूद्रके ।
 हर्म्यतुङ्गवशात्प्रोक्तं सस्य मासुरकोऽवसम् ॥ ४ ॥ 8
- जन्मादिवाजमान्तं स्यात्कुट्टिमोदयमीरितम् ।
 तदुत्सेधं चतुर्विंशत्कृत्वाऽष्टांशं तु वप्रकम् ॥ ५ ॥
- कुमुदोत्सेध(धं) समांशं कम्पमेकेन कारयेत् ।
 कर्णातुङ्ग(ङ्गं) विष(वर्षा)शं स्यात्तदूर्ध्वं कम्प(म्पं) शिवशिकम् ॥ ६ ॥ 12
- पट्टिकांश्च शुष्मांशं स्यात्कम्पमंशेन योजयेत् ।
 एकोनत्रिंशदंशं तु तुङ्गं कृत्वा विशेषतः ॥ ७ ॥
- द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्पद्मोऽंशं तत्सर्मा भवेत् ।
 कम्पमेकेन कर्तव्यं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा त्रिनवांशोऽंशं जन्म चैकेन कारयेत् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं कुर्यात्तुङ्गे विशेषतः ॥ ९ ॥
- अष्टाविंशांशकं कृत्वा जन्म द्व्यंशेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं वप्रस्योपरिकांशकम् ॥ १० ॥ 20
- युक्त(कृत्वा तु) कन्धरं प्रोक्तं शेषं पूर्वीकवद्विदुः ।
 एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं पादवन्धमसूरकम् ॥ ११ ॥
- (वरगन्धं चतुर्विधम्)
- अधिष्ठानस्य तुङ्गं तु साष्टांशदशांशकं कृते ।
 समांशं वप्रतुङ्गं तु कुमुदोऽंशं रसांशकम् ॥ १२ ॥ 24

- कम्पमेकेन कर्तव्यं कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 पट्टं च पट्टिकैर्द्वारं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १३ ॥
 अथवा द्वारमाधिक्यं तुङ्गं कृत्वा विशेषतः ।
 वाजनं चैकभागं स्वात्तस्वाधा(धः) कन्धर(रं) द्वयम् ॥ १४ ॥ 28
 तस्वाधा वाजनं चांशं शेषं प्रागुक्तजयेत् ।
 तदेव द्वारमाधिक्यं कुम्भस्याध्वं विशेषतः ॥ १५ ॥
 कम्पमेके तथा कर्णं कम्पं तस्योर्ध्वमंशकम् ।
 द्वारं गोपानकं चोर्ध्वं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ॥ १६ ॥ 32
 अथवा तच्चतुर्विंशद्भागं कृत्वा वशोच्छ्रयम् ।
 सप्तांशं वप्रतुङ्गं स्वात्कुमुदो(धः) पट्टंशकम् ॥ १७ ॥
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 तदूर्ध्वं वाजने चांशं कन्धरांशं गुह्यंशकम् ॥ १८ ॥ 36
 तत्प्रदेशे विशेषोऽस्ति मकरादिविमुषितम् ।
 तदूर्ध्वं वाजने चांशं कम्पने चैकभागिकम् ॥ १९ ॥
 तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 एतच्चतुर्विधं ज्ञात्वोरगबन्धमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
 सर्व(र्ष)वज्राकृतिं कुर्यात्तदूर्ध्वं तत्प्रतिद्वयम् ।
 एतच्चतुर्विधाकारं वृत्तं कुम्भं प्रकारयेत् ॥ २१ ॥
 देवभूसुरभूपानां हन्याद्यां तत्प्रकल्पयेत् ।

(प्रतिक्रमं चतुर्विधम्)

- एकविंशशकं तुङ्गं क्षुद्रोपानं शिवांशकम् ॥ २२ ॥ 44
 सार्धद्वारं तु पट्टं स्वात्तदूर्ध्वं सार्ध(र्ष) कम्पकम् ।
 ऊर्ध्वं वप्रं तु सप्तांशं धाराकुम्भं रसांशकम् ॥ २३ ॥
 आलिङ्गमंशकं चैव तत्समा(मम)न्तरितं तथा ।
 एकैकपद्मकम्पं वा पट्टं वायु द्वयांशकम् ॥ २४ ॥ 45
 गजैरथैश्च सिंहैश्च भूपतैः(र्ष) मकरादिभिः ।
 द्वाविंशशकं कुम्भे(म्भे) कुमुदो(दग्)र्ध्वं विशेषतः ॥ २५ ॥

प्रालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं चैकांशं वाजने भवेत् ।

द्विभागं कन्धरं चैव पट्टिकं वाजनां(नमं)शकम् ॥ २६ ॥

52

तद्देशे पूर्ववदूर्ध्वः सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तद्देशाधिकं तदा ॥ २७ ॥

कुम्भान्तं(स्भांशं) पूर्ववदूर्ध्वं कम्पमेकेन कारयेत् ।

कन्धरं चैकभागं स्वात्तदूर्ध्वं कम्पमंशकम् ॥ २८ ॥

56

द्व्यंशेन कर्णमूर्ध्वं तु वाजने चैकभागिकम् ।

पूर्ववत्समलङ्कृत्य तनुङ्गैकांशमाधिकम् ॥ २९ ॥

पूर्वोत्तरप्रदेशे तु कम्पने सा(वा)न्तरां(रमं)शकम् ।

द्व्यंशकं च त्रिपट्टं स्वात्तदूर्ध्वं चान्तरं भवेत् ॥ ३० ॥

60

प्रतिमं चैवांशमंशं च वाजने चैव कारयेत् ।

पूर्ववत्समलङ्कृत्य शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ३१ ॥

तैत्तिहानां च द्विजातीनामाश्रयेषु न्यसेत्कमात् ।

एतत् प्रतिक्रमं नाम्ना तं चतुर्विधनीरितम् ॥ ३२ ॥

64

(कुमुदबन्धम्)

जन्मादिवाजनान्तं च सप्तविंशांशमुच्छ्रयेत् ।

द्विभागं जन्ममुङ्गं स्वात्तत्समं चाम्बुजोदयम् ॥ ३३ ॥

द्व्यंशमेकेन(कं च) कम्पं स्वात्तप्रमुङ्गं षडंशकम् ।

द्व्यंश(शं) पद्मं च कर्णं च चांशु(शं) पद्मं त्र्यंशकम् ॥ ३४ ॥

68

कुमुदोर्ध्वं त्रियं(त्रयां)शं स्वात्तप्रमुङ्गं शिवांशकम् ।

द्व्यंशकं पद्मं कर्णान्तं कम्पमज्जां(वज्रमं)शकं [भवेत्] ॥ ३५ ॥

द्वि(द्व्यं)शं पट्टा(ट्टम)वज्रमंशं च कम्पमंशेन योजयेत् ।

पूर्वोत्तुङ्गस्य मानेन पट्टिके तु विशेषतः ॥ ३६ ॥

72

द्वि(द्व्यं)शं गोपानसंयुक्तं चोर्ध्वं युक्ता स्वलङ्कृतम् ।

केचित्कुमुदकाङ्गे तु त्रिपट्टाश्रममेव वा ॥ ३७ ॥

मध्यं पट्टैर्विशेषं तु पुष्परत्नैश्च शोभितम् ।

कटकवृत्तमेव वा शुद्धवृत्तमथापि वा ॥ ३८ ॥

76

- त्रिय(त्रया)शं कुमुदं वापि पद्मश्राकुतिर(ति) एव वा ।
 एवमष्टविधं(ष्टाश्रकं)ऋष्यात्पद्मकंसरमोरितम् ॥ ३८ ॥
- सर्वहर्म्येषु योग्यं स्यात्कारयच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 नवाधिकविंशतिं तत्तन्नाधिकतुङ्गकं [स्वात्] ॥ ४० ॥ 80
- जन्मतुङ्गं तद्द्विभागं [वा] वेदांशं पद्मतुङ्गकम् ।
 अर्धांश(शं) पद्मतुङ्गं तु कन्धरं तत्समं भवेत् ॥ ४१ ॥
- तत्समं चोर्ध्वपद्मं स्यादेकांशं कुमुदोदयम् ।
 पद्ममध्यर्धं तथा कम्पं कर्णतुङ्गं द्वांशकम् ॥ ४२ ॥ 84
- कम्पमर्धं तथा पद्मं पट्टिकोर्ध्वं द्वांशकम् ।
 तदूर्ध्वं पद्ममेकांशं चोर्ध्वकम्पं तु तत्समम् ॥ ४३ ॥
- अर्धा(ध्य)र्धं वाश्र जन्मोर्ध्वं कम्पमूर्ध्वेऽर्धमेव वा ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तत्तदेतद्विशेषतः ॥ ४४ ॥ 88
- एकांशं जन्मतुङ्गं स्यादर्धांशं पद्ममेव च ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्किञ्चिद्वत् विशेषतः ॥ ४५ ॥
- पट्टिके तत्कपोतं वा शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं पुष्पपुष्कलनामकम् ॥ ४६ ॥ 92
- छुद्रमध्यं तु मुख्यं तु प्रबभावां तु भूमिकम् ।
 तेन(पु) हर्म्येषु योग्यं स्यात्कल्पयच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ४७ ॥
- जन्मादिवाजनान्तं स्याद्द्वात्रिंशद्विभाजिते ।
 द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यादेकांश(श)केन वाजनम् ॥ ४८ ॥ 96
- सप्तांशेन महापद्मं कर्णमंशं तथाम्बुजम् ।
 कूर्ध्वं कुम्भं तु वेदांशं पद्ममेकेन कारयेत् ॥ ४९ ॥
- तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं त्र्यंशकैर्गलमुन्नतम् ।
 कम्पमंशं गलं चांशं गोपानं चतुरंशकम् ॥ ५० ॥ 100
- भालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं कं(चां)शनान्तरितं तथा ।
 प्रतिमुखं तद्वि(द्वि)भागं स्यादूर्ध्वं वाजनमंशकम् ॥ ५१ ॥
- अधैकांशेन समाधिक्यं महाशो(म्बुजो)परि पद्मकम् ।
 जन्मस्यो(न ड)परि पद्मं वा शिवांशनांशमाधिकम् ॥ ५२ ॥ 104

एतन्महान्बुजस्याधो कम्पमेकेन कारयेत् ।

रसांशं तन्महाब्जं स्याच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५३ ॥

एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं श्रीबन्धमिति नामकम् ।

चक्रवर्तेष्व विष्णोश्च शिवस्यापि च योग्यकम् ॥ ५४ ॥

108

(श्रीबन्धं चतुर्विधम्)

बह्विंशद्भागमुत्तुङ्गे जन्ममे(चै)कांशमीरितम् ।

वप्रोक्तं तु षडंशं स्यात्कुमुदोक्तं षडंशकम् ॥ ५५ ॥

कर्णमेकेन बन्धा(न्य)शं कर्ण(र्ण) कम्पं शिवांशकम् ।

पद्ममंशं तदूर्ध्वं तु त्र्यंशं गोपानकादयम् ॥ ५६ ॥

112

भालिङ्गमंशकं चोर्ध्वं चांशमन्तरितं तथा ।

प्रतिवक्रं तु युग्मांशं वाजनं चैकभागिकम् ॥ ५७ ॥

अथवा जन्म युग्मांशं तदेव प्रतिकांशकम् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्वाजन्मोर्ध्वं चोपयांशकम् ॥ ५८ ॥

116

गोपानोपरि चाप्येनौ(र्धना)लिङ्गा(ङ्गम)न्तरिता(तमं)शकम् ।

अंशं तत्प्रतिवक्रं स्वादर्धांशश्चार्ध(मर्ध) वाजनम् ॥ ५९ ॥

अथवा जन्म मे(ए)कांशं तत्समं चाब्जकं तथा ।

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ६० ॥

120

एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं मच्चबन्धमुदीरितम् ।

देवानां भूपतीनां च हर्म्याणां तत्प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥

(मच्चबन्धं चतुर्विधम्)

जन्मादिवाजनान्तं च कुत्वा विशत्वडाधिकम् ।

जन्मतुङ्गं तु सार्धांशं युगलं पद्मतुङ्गकम् ॥ ६२ ॥

124

एवं कम्पं च वप्रो(प्रागु)क्तं षडंशं कुम्भ(म्भं) युगांशकम् ।

तस्योर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरश्च(रं च) द्विभागिकम् ॥ ६३ ॥

एकांश(शं) कम्पकं चाद्यां (द्वाभ्यां) पट्टं तच्चोपयां(शमं)शकम् ।

भालिङ्गं चा(सा)र्धकं चोर्ध्वं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ६४ ॥

128

अप्यर्धांशं प्रति चैव सार्धांशं वाजनं भवेत् ।

व्यालरूपादिसिद्धैश्च मकराद्यै(दिभि)र्विभूषितम् ॥ ६५ ॥

द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्तत्समम्बुजं भवेत् ।

एकांशं चेपणं चैव वप्रतुङ्गं रसांशकम् ॥ ६६ ॥

132

कुमुदोर्ध्वं युगांशं स्यात्कल्पमेकेन कारयेत् ।

कन्धरं च द्विभागं स्यात्कल्पमंशेन योजयेत् ॥ ६७ ॥

पट्टिकोर्ध्वं द्विभागं स्यात्कल्पमंशं तदूर्ध्वके ।

कर्णमेकेन कर्तव्यं वाजने चैकभागिकम् ॥ ६८ ॥

136

प्रतिमं चैकांशकं स्याद्वाजने चैकभागिकम् ।

त्रिपट्टं कुमुदं वापि प्रतिरे(मे)वं त्रिपट्टकम् ॥ ६९ ॥

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तल्लङ्कार(रे) पूर्ववत् ।

तदेव पट्टिकं चोर्ध्वं कन्धरं चैकभागिकम् ॥ ७० ॥

140

शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं युक्तालङ्कार(र) योजयेत् ।

एवं चतुर्विधं प्रोक्तं श्रेणीबन्धमिति स्मृतम् ॥ ७१ ॥

देवानामपि सर्वेषां हन्याशां कल्पयेत्तुषः ।

(श्रेणीबन्धं चतुर्विधम्)

अष्टादशांशकं तुङ्गे जन्ममर्धा(न्माध्य)र्धभागिकम् ॥ ७२ ॥

144

अर्धांशं क्षुद्रकल्पं तु भूतांशं तन्महान्बुजम् ।

एकांशं कन्धरं चार्शं चाब्जं कुम्भं गुणांशकम् ॥ ७३ ॥

तदूर्ध्वं पद्ममंशं स्यादालिङ्गा(ङ्गमं)शं तदूर्ध्वके ।

एकांशं वाजने चोर्ध्वं प्रतिं द्वांशमंशं वाजनम् ॥ ७४ ॥

148

द्वाविंशांशकं कृत्वा पक्षांशं जन्मतुङ्गकम् ।

क्षुद्रं चेपणमर्धांशं सार्धवेदांशका(कम)म्बुजम् ॥ ७५ ॥

एकांशं कन्धरं चोर्ध्वं तत्समं चाब्जकं भवेत् ।

कुम्भं(म्भ)तुङ्गं गुणांशं च पद्मतुङ्गं शिवांशकम् ॥ ७६ ॥

152

कल्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं चाब्जभागिकम् ।

चेपणं चैकभागं तु पद्मं चैकेन कारयेत् ॥ ७७ ॥

द्विभागं पट्टिकोत्तुङ्गं पद्ममंशमंशं वाजनम् ।

तस्मादेकांशमाधिक्यं सार्धयुग्मं तु पादुकम् ॥ ७८ ॥

156

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन पञ्चांशेन महाम्बुजम् ।

कन्धरं चैकभागेन पद्ममंशेन योजयेत् ॥ ७६ ॥

कुमुदोच्चं गुल्मांशं स्यात्पद्ममंशं तदूर्ध्वकं ।

कम्पमंशेन संयुक्तं कन्धरं तत्समं भवेत् ॥ ८० ॥

160

तत्समं वाजने चोर्ध्वं बन्धारां(शम)न्तरितं तथा ।

द्व्यंशं तत्प्रति संयुक्तं वाजने चैकभागिकम् ॥ ८१ ॥

तस्मादाधिक्यमेकांशं जन्मतुङ्गं कलांशकम् ।

एकांशं क्षुद्रपद्मोच्चं तदूर्ध्वमंशेन वाजनम् ॥ ८२ ॥

164

भूतांशेन महापद्मं तदूर्ध्वो[न] दलान्वितम् ।

शेषं प्रागुक्तवच्चोर्ध्वं गृ(भा)हसिंहादिभूषितम् ॥ ८३ ॥

एतच्चतुर्विधं ज्ञात्वा पद्मबन्धमुदीरितम् ।

देवानामपि सर्वेषां देवीनां शम्भोराजयं ॥ ८४ ॥

168

कारयेत्सर्वसंनिद्धं श्रीसौभाग्यप्रदायकम् ।

(पद्मबन्धं चतुर्विधम्)

एकविंशांशकौत्सेधं जन्मतुङ्ग(ङ्गं) कलांशकम् ॥ ८५ ॥

एकांशं पद्मतुङ्गं तु कम्पमेकेन कारयेत् ।

भूतांशं कुम्भतुङ्गं स्यादेकांशं क्षेपणं भवेत् ॥ ८६ ॥

172

त्रियं(त्रयां)शं स्याद्वोपद्ममूर्ध्वं कर्णं शिवांशकम् ।

तत्समं कम्पमूर्ध्वं तु द्विभागं पट्टिकोदयम् ॥ ८७ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं कन्धरं चैकभागिकम् ।

तदूर्ध्वं द्व्यंशकं पट्टं युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ ८८ ॥

176

तदेव तुङ्गभागेन बद्धि(द्धिं) सोपानमीरितम् ।

एकांश(शं) पद्मतुङ्गं स्यात्पञ्चांशं कुमुदोदयम् ॥ ८९ ॥

कम्पमेकं तदूर्ध्वं स्याद्वन्धा(न्धं)शं पद्मतुङ्गकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमेते(के)न तदूर्ध्वं द्व्यंशकैः(कं) गलम् ॥ ९० ॥

180

क्षेपणं चैकभागं स्यात्कम्पमेकेन कारयेत् ।

कपोतोच्च(च्चं) द्विभागं स्यात्कम्पमेकं तदूर्ध्वकं ॥ ९१ ॥

तदेवावर्जं प्रदेशे तु कम्पमेकेन पूर्ववत् ।	
तदूर्ध्वे द्विश(द्विशं) कर्णं स्यात्कम्पमेकं तदूर्ध्वके ॥ ८२ ॥	184
द्वि(द्वि)शं चान्तरितं चोर्ध्वे प्रतिं चैकांशमेव च ।	
तदूर्ध्वे वाजन् चार्शं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ८३ ॥	
जन्मोर्ध्वं त्र्यंशकं स्यात्पद्ममेकेन कारयेत् ।	
कन्धरं चैकभागं स्यादूर्ध्वे पद्मं शिवांशकम् ॥ ८४ ॥	188
कुम्भतुङ्गं शरांशं स्यात्पद्ममेकेन कारयेत् ।	
तदूर्ध्वे कम्पमेकेन कर्णमंशं तदूर्ध्वके ॥ ८५ ॥	
पद्ममेकं तदूर्ध्वे तु कपोतोर्ध्वं कलांशकम् ।	
आलिङ्गमंशकं चैवमेकांशा(शम)न्तरितं तथा ॥ ८६ ॥	192
प्रतिवाजनमेकेन कुम्भबन्धं चतुर्विधम् ।	
गृहसिंहादिसर्वेषा(र्वैः) युक्ता द्वेशः(शम)लङ्घ्यतम् ॥ ८७ ॥	

(कुम्भबन्धं चतुर्विधम्)

वृत्सेधे तु चतुर्विंशद्भागं कुर्याद्विशेषतः ।	
जन्मोर्ध्वं तु द्विभागं स्यात्तत्समं पद्मतुङ्गकम् ॥ ८८ ॥	196
कम्पमेकं तदूर्ध्वे तु कर्णतुङ्गं गुणांशकम् ।	
तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पट्टिकोर्ध्वं कलांशम् ॥ ८९ ॥	
तदूर्ध्वे कम्पमंशेन चाधो(धः) पद्मं कलांशकम् ।	
कर्णमेकांशकं चोर्ध्वे पद्ममेकांश(शं) कारयेत् ॥ ९० ॥	200
तदूर्ध्वे कुम्भ(म्भं) त्र्यंशं स्यात्पद्ममेकांशमेव च ।	
तदूर्ध्वे निम्नमंशं स्यात्तत्सोर्ध्वे कम्पमंशकम् ॥ ९०१ ॥	
तदूर्ध्वे तत्समं निम्नमूर्ध्वे प्रतिमेकांशमेव च ।	
तदेव पूर्ववद्वृत्सेधं पद्मकर्णं विशेषतः ॥ ९०२ ॥	204
मध्ये कुम्भं कलांशं स्यात्तत्सोर्ध्वे एकांश(शं) निम्नकम् ।	
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्वात्तद्भागेन विशेषतः ॥ ९०३ ॥	
द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्पद्मतुङ्गं तु तत्समम् ।	
निम्नमेकं तदूर्ध्वे तु कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ॥ ९०४ ॥	208

कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं चैकभागिकम् ।

कम्पमेकं तदूर्ध्वं स्यात्तत्समं चोर्ध्वकम्पकम् ॥ १०५ ॥

कपोतोच्चं कलांशं स्याद्वाजने चैकभागिकम् ।

तदूर्ध्वं सार्धं(र्धं) पद्यं स्यान्निम्नमेकेन कारयेत् ॥ १०६ ॥

212

तदूर्ध्वं सार्धं(र्धं) पद्यं तु कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ।

तदूर्ध्वं सार्धं(र्धं) पद्यं स्यान्निम्नमेकेन कारयेत् ॥ १०७ ॥

तस्योर्ध्वं चोपग्रा(गमं)शं [तं] तत्समं निम्नमेत च ।

तस्योर्ध्वं एकं प्रति चैव कारयेच्छब्दान्वितम् ॥ १०८ ॥

216

अथवा द्वांशकं जन्म तत्समं पद्यस्योच्छ्रयम् ।

एकांशं कन्धरं प्रोक्तं कुम्भतुङ्गं कलांशकम् ॥ १०९ ॥

एकांशमूर्ध्वेऽकं निम्नं च क्षुद्रपट्टा(ट्टम)ञ्जमंशकम् ।

कपोतं चोर्ध्वके युग्मं तदूर्ध्वं चोपग्रा(गमं)शकम् ॥ ११० ॥

220

तदूर्ध्वं चार्धपद्या(द्यमं)शं तत्समं कन्धरं भवेत् ।

तत्समं चोर्ध्वपद्यं स्यात्कुम्भतुङ्गं गुणांशकम् ॥ १११ ॥

अधो(धः) पद्यं शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वशिणेन कन्धरम् ।

कम्पमेकेन(कं) भागं स्यात्क्षुद्राञ्जं चार्धकं भवेत् ॥ ११२ ॥

224

अध्यर्धोशं कपोतो(तमू)र्ध्वं शेषं तत्प्रतिवाजनम् ।

जन्मादिवाजनान्तं च तुङ्ग(ङ्गे) पद्विंशदंशके ॥ ११३ ॥

द्विभागं जन्मतुङ्गं स्यात्तत्समं पद्यतुङ्गकम् ।

कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं तद्विभागिकम् ॥ ११४ ॥

228

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं पद्यमेकेन योजयेत् ।

पट्टिकोच्चं(च्चं) द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वं पद्यमंशकम् ॥ ११५ ॥

आलिङ्गमंशकं चोर्ध्वं ऊ(चो)र्ध्वं पद्यं शिवांशकम् ।

कुम्भतुङ्गं त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं पद्यमंशकम् ॥ ११६ ॥

232

पद्यमेकं तदूर्ध्वं तु कन्धरं च द्विभागिकम् ।

एकेन कम्पमंशा(शम)ञ्जं कपोतोच्चं कलांशकम् ॥ ११७ ॥

शिवांशं चोर्ध्वके कम्पं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।

भाहादिचित्र(त्रे) सर्वेषां क्षुद्रनासादिभूपितम् ॥ ११८ ॥

236

एतत्पञ्चविंशतुर्विधं प्रोक्तं कुम्भदेशे विशेषतः ।

वृत्तं विधिं त्रिपटुं वाधाराय कटकान्वितम् ॥ ११९ ॥

एतत्कलशबन्धाख्यं देवभूपत्योरात्मयैः (पु) ।

(वप्रबन्धम्)

वप्रबन्धमधिष्ठानसेकत्रिंशंशतुल्लकम् ॥ १२० ॥

240

जन्म(न्म) तु द्वांशकं तुल्लं कम्पमर्धेन कारयेत् ।

पद्यं सार्ध(धं) शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वार्धेन वाजनम् ॥ १२१ ॥

वप्रोक्तं सार्धवह्मंशं पद्यमर्धमर्धं कम्प[क]म् ।

कन्धरोक्तं द्विभागं स्यादूर्ध्व(धर्म)र्धकम्प(म्प) पद्यकम् ॥ १२२ ॥

244

पट्टिकोक्तं कलांशं स्यात्पद्यमर्ध(धर्म)र्ध(धं) वाजनम् ।

गुणोक्तं कर्णतुल्लं स्यात्पद्यमर्ध(धर्म)र्ध(धं) वाजनम् ॥ १२३ ॥

कपोतोक्तं द्विभागं स्यादेकांशं प्रतिवाजनम् ।

वप्रबन्धमिति प्रोक्तं वज्रबन्धमिहोच्यते ॥ १२४ ॥

248

(वज्रबन्धम्)

तदेव तुल्लभागेन जन्मतुल्लं कलांशकम् ।

तदूर्ध्व(धर्म)र्धेन कम्पं स्यात्सार्ध(धं) पद्यतुल्लकम् ॥ १२५ ॥

अर्धेन कम्पकं चोर्ध्वं कन्धरं तत्समं भवेत् ।

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं पद्यमर्धेन कारयेत् ॥ १२६ ॥

252

वज्रकुम्भं द्वयांशं स्यात्तदूर्ध्व(धर्म)र्धं सरोरुहम् ।

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं कर्णतुल्लं कलांशकम् ॥ १२७ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन तत्समं चान्मुजं भवेत् ।

कपोतं द्विभागं स्यादेकांशं प्रतिवाजनम् ॥ १२८ ॥

256

कन्धरं चाश्विनीभागं चांशेन कम्प(म्प) पद्यकम् ।

वज्रपट्टं द्विभागं स्यात्पद्य(धं) कम्पं शिवांशकम् ॥ १२९ ॥

वज्रबन्धमिति प्रोक्तं श्रीभोगं तमिहोच्यते ।

(श्रीभोगम्)

तुल्लं तु सप्तविंशं सार्धद्वांशेन जन्मसु(च) ॥ १३० ॥

260

क्षुद्रकम्पा(म्पम)र्धभागं अ(वा)भ्युजोर्ध्वं गुणांशकम् ।

अर्धेन क्षुद्रपद्मं स्यात्कम्पमर्धेन योजयेत् ॥ १३१ ॥

तदूर्ध्वं कर्णमंशं स्यात्कम्पमर्धेन योजयेत् ।

क्षुद्राब्जं तत्समं चैव कुमुदोर्ध्वं गुणांशकम् ॥ १३२ ॥

264

तदूर्ध्वं पद्ममर्धेन तत्समं क्षेपणं भवेत् ।

कर्णतुङ्गं कलांशं स्यात्कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ १३३ ॥

तत्समं पद्मतुङ्गं स्यात्पट्टिकोर्ध्वं कलांशकम् ।

पद्ममर्धेन कम्पा(म्पम)र्धं कन्धरं द्व्यंशमिष्यते ॥ १३४ ॥

268

कम्प(म्प) पद्मं शिवांशं तु सार्धार्धं कपोतकम् ।

तदूर्ध्वं द्व्यंशकं नैवमालिङ्गा(ङ्गम)न्तादि योजयेत् ॥ १३५ ॥

अथवा जन्म युग्मांशं क्षुद्रोपाते शिवांशकम् ।

महाम्बुजं शिवांशं स्यादर्धेन क्षुद्रपङ्कजम् ॥ १३६ ॥

272

अर्धेन कम्प(म्प) कर्णं दृक्कम्प(म्प) पद्मं शिवांशकम् ।

कपोतं चाश्विनीभागमम्बुगंशं गल्लोदयम् ॥ १३७ ॥

प्रतिवाजनमेकांशं द्विभागांशं(गं च) गल्लोदयम् ।

व्योमांशं पद्म(र्धं) कम्पं च द्व्यंशकं पट्टिकोदयम् ॥ १३८ ॥

276

अभ्यर्धंशं गल्लोतुङ्गं वाजने कम्पमूर्ध्वके ।

तत्समं पद्मतुङ्गं स्यात्सार्धद्व्यंशं कपोतकम् ॥ १३९ ॥

द्व्यंशेन प्रतिमं चैव सप्तविंशतिकोदयम् ।

श्रीभोगं स्याद्द्विधा(विधं) प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४० ॥

280

(रत्नबन्धम्)

रत्नबन्धमधिष्ठानं षड्विंशत्यंशकं भवेत् ।

अभ्यर्धंशं तु जन्म स्यादर्धंशं क्षुद्रवाजनम् ॥ १४१ ॥

वप्रयो(र्म)शं तु पद्मं स्यात्तदूर्ध्वोऽर्धेनासनम् ।

रत्नवर्षं तु वन्धा(न्ध्वं)शमर्धेन(धर्मवर्जं) कारयेत् समम् ॥ १४२ ॥

284

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्यान्नम्रमर्धेन कारयेत् ।

तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन कम्पं स्यादर्धेनाब्जं तदूर्ध्वके ॥ १४३ ॥

रत्नकम्प(म्पं) द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन कम्प(चाम्पु)जम् ।	
तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन कम्पं स्यात्कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १४४ ॥	288
कम्पपद्मं शिवांशं स्याद्रत्नपट्टं कलांशकम् ।	
तदूर्ध्वे पद्मकम्पं च व्योमांशेनैव योजयेत् ॥ १४५ ॥	
सार्धांशं तु कर्णं स्यादर्धांशं चोर्ध्ववाजनम् ।	
अर्धेनाब्जं तदूर्ध्वे तु द्वयांशकं कपोतकम् ॥ १४६ ॥	292
आलिङ्गं चार्धभागं शेषं सत्प्रतिवाजनम् ।	
तदेश(रां) व्यालरूपादिमकरादिविभूषितम् ॥ १४७ ॥	
अन्यत्सर्वाङ्गकै रत्नैः पङ्कजैश्च विभूषितम् ।	
शिवविष्णुबालयं(ये) कुर्याद्रत्नबन्धमुदीरितम् ॥ १४८ ॥	296

(पट्टबन्धम्)

जन्मादिवाजनान्तस्य तुङ्गे तदंशकं भवेत् ।	
जन्मतुङ्गं द्विभागं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन वाजनम् ॥ १४९ ॥	
महाब्जं सार्धयुग्मं स्यात्पद्मकम्पं शिवांशकम् ।	
निम्नकम्पं तथैकांशं तदूर्ध्वेकेन पद्मकम् ॥ १५० ॥	300
महापट्ट(ट्टं) द्विभागं स्यात्पद्मकम्पं शिवांशकम् ।	
कन्धरं चैकभागं स्यात्चेपणाब्जे शरांशकम् ॥ १५१ ॥	
कपोतोच्चं द्विभागं स्याच्छ्लेषं सत्प्रतिवाजनम् ।	
एतत्तु पट्टबन्धं स्यात्सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ॥ १५२ ॥	304

(कुचिबन्धं चतुर्विधम्)

त्रिषडंशं तदुत्सेधे द्व्यंशकं जन्मतो(नः) षष्ठ्यम् ।	
कम्पमर्धं तदूर्ध्वे तु सार्धद्व्यंशं महाम्बुजम् ॥ १५३ ॥	
पद्मकम्पं तथैकेन निम्नमन्तरिता(तमं)शकम् ।	
अप्यर्धांशं प्रति चैव वाजने चैकभागिकम् ॥ १५४ ॥	308
कन्धरं चैकभागं स्यात्कम्पपद्मं शिवांशकम् ।	
वृत्तकुम्भं द्विभागं स्यात्पद्मचेपणमंशकम् ॥ १५५ ॥	
कर्णमेकेन तस्योर्ध्वे कम्पपद्मं शिवांशकम् ।	
कपोतं सार्धभागं स्यात्तदूर्ध्वा(र्ध्वम)र्धेन वाजनम् ॥ १५६ ॥	312

- सर्वालङ्कारसंयुक्तं व्यालमाहादिभूषितम् ।
 तदेव तुङ्गा(ङ्गमं)शमा(शा)धिक्यं जन्मतुङ्गं कलाशकम् ॥ १५७ ॥
 तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्यं स्यात्कम्पमर्धेन कारयेत् ।
 द्व्यंशं महाम्बुजं चोर्ध्वे पद्यनिम्नं शिवांशकम् ॥ १५८ ॥ 316
 अर्धेनाब्जं तदूर्ध्वे तु सार्धांशं कुमुदादयम् ।
 अर्धेनाब्जं तथा कर्णं अ(वा)र्धेनाब्जं तदूर्ध्वके ॥ १५९ ॥
 सार्धांशं पट्टिकोत्तुङ्गं पद्यकम्पं शिवांशकम् ।
 अर्धेन निम्नकं चोर्ध्वे तत्समा(भम)न्तरितं तथा ॥ १६० ॥ 320
 एकांशेन प्रति चोर्ध्वे वाजनं चार्धभागिकम् ।
 एकांशं कन्धरं प्रोक्तं कम्पमर्धेन योजयेत् ॥ १६१ ॥
 पद्यमर्धेन सार्धांशं कपोतां(तं)शेन वाजनम् ।
 एकं तत्प्रतिबन्धं स्याद्विविधं तत्प्रकीर्तितम् ॥ १६२ ॥ 324
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तुङ्गे षड्विंशदंशेन(शे च) जन्मतुङ्गं कलाशकम् ॥ १६३ ॥
 क्षुद्रोपानं शिवांशं स्यात्पद्यतुङ्गं कलाशकम् ।
 एकेन कम्पकं चोर्ध्वे कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १६४ ॥ 328
 तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पद्यमेकेन कारयेत् ।
 पर्य(त्यं)शं कुमुदाद्यं स्यात्पद्यमेकेन कारयेत् ॥ १६५ ॥
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं च द्व्यंशकैर्गलमेव च ।
 तदूर्ध्वे कम्पमेकांशं पद्यमेकेन कारयेत् ॥ १६६ ॥ 332
 कपोतोद्यं द्विभागं स्याच्छेषं तत्प्रतिवाजनम् ।
 वृत्तं वा पट्टकम्पं वा कपोतो(तं) वापि पट्टिकौ ॥ १६७ ॥
 अव(धः) कर्णद्वयोर्देशे व्यालरूपादिभूषितम् ।
 चतुर्विंशांशकं(कं) तुङ्गे जन्मोत्सेधं गुणाशकम् ॥ १६८ ॥ 336
 कम्पमीशं तदूर्ध्वे तु निम्नमंशेन कारयेत् ।
 एतदूर्ध्वं पञ्चभागेनैकैकं भद्रसंयुतम् ॥ १६९ ॥
 तदूर्ध्वे कम्पमेकेन तत्समं निम्नकं भवेत् ।
 तत्समा(भम)न्तरितं चोर्ध्वे भागेन प्रतिसंयुतम् ॥ १७० ॥ 340

तदूर्ध्वं चांश(शं) कम्पं च तत्समं चोर्ध्वकन्धरम् ।
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु पद्ममेकेन कारयेत् ॥ १७१ ॥
 कपोतोर्ध्वं त्रियं(त्रयां)शं स्वादेकांशं कन्धरं भवेत् ।
 तत्समो(भम्)र्ध्वं प्रतिं चैव कुम्भमष्टांशमेव च ॥ १७२ ॥
 कपोते भद्रपट्टं स्यात्पत्रपट्टकमेव च ।
 पतच्चतुर्विधं प्रोक्तं कम्पबन्धं प्रकीर्तितम् ॥ १७३ ॥

344

(कम्पबन्धम्)

षट्पद्भागकृते तुङ्गे जन्मादी(दि)वाजनान्तकम् ।
 चतुर्भागेन जन्म स्यात्तुद्रोपानं शिवांशकम् ॥ १७४ ॥
 महाब्जं पञ्चभागे स्यात्तुद्राब्जं तु शिवांशकम् ।
 तदूर्ध्वं कम्पमेकेन निम्नमंशेन योजयेत् ॥ १७५ ॥
 तदूर्ध्वं वाजनां(नमं)शं तत्समं चोर्ध्वं पद्मकम् ।
 महाब्जोच्चसमं कुम्भं तदूर्ध्वं चाब्जमंशकम् ॥ १७६ ॥
 कम्पमेकं तदूर्ध्वं तु चाक्षिज्जोपरि चांशकम् ।
 तदूर्ध्वेऽन्तरितं चांशं प्रति(तिं) द्वांशेन योजयेत् ॥ १७७ ॥
 तस्योर्ध्वं वाजने चांशं चोपशं चैकभागिकम् ।
 तस्योर्ध्वं कन्धरं चांशं कम्पमेकेन कारयेत् ॥ १७८ ॥
 नद्यमंशं तदूर्ध्वं तु कपोतोर्ध्वं त्रियं(त्रयां)शकम् ।
 आक्षिज्जमंशकं चोर्ध्वं प्रतिमंकेन कारयेत् ॥ १७९ ॥

348

352

356

(श्रीकान्तम्)

वृत्तं वा सत्र पट्टं वा कुम्भं(म्भ)देशे विशेषतः ।
 श्रीकान्तं चतुर्विधं(तथाविधं) प्रोक्तं सर्वालङ्कारशोभितम् ॥ १८० ॥
 तदेव (अष्टत्रिंशत्) तुङ्गभागे[न] त्र्यंशं चोपान्तुङ्गकम् ।
 तुद्रोपानं तद्योकांशं चाष्टांशं महाम्बुजम् ॥ १८१ ॥
 तुद्राब्जं चैकभागेन कन्धरं तत्समं भवेत् ।
 पद्ममेकं तदूर्ध्वं तु पट्टिकोर्ध्वं गुणांशकम् ॥ १८२ ॥
 तुद्रकम्पं शिवांशं स्यात्पद्मचतुर्गुणं गुणांशकम् ।
 तुद्राब्जं(ब्ज)तुङ्गमंशं च निम्नं चोर्ध्वैकभागिकम् ॥ १८३ ॥

360

364

तत्समं चोर्ध्वपदां स्वादूर्ध्वं कुम्भ(म्भं) गुणाशकम् ।

तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं तत्समं चोपणा(द्यम)नितम् ॥ १८४ ॥

368

कन्धरं च द्विभागं स्वात्कम्पमेकेन कारयेत् ।

पद्मतुङ्गं तु तत्तुल्यं कपोतोऽंशं कलाशकम् ॥ १८५ ॥

तदूर्ध्वमालिङ्गभंशं च प्रतिमेकेन कारयेत् ।

तत्त(एत)नु श्रीकान्तं स्यान्निखविष्णुबालयं(येषु) भवेत् ॥ १८६ ॥

372

(अधिष्ठाननिर्गमम्)

जन्मादिवाननान्तं चाङ्गानां तद्विशेषतः ।

तत्तद्द्रव्येण संज्ञात्वा(य) वृद्धिद्वान्याशकं भवेत् ॥ १८७ ॥

तुङ्गे हीनाधिकं चैतत्(चेत्) सर्वं दोषं समुद्रवेत् ।

तत्समं निर्गमं वापि त्रिपादमर्धा(र्धम)र्धाधमेव च ॥ १८८ ॥

376

तदेव चोपणां सर्वे(र्वं) यथाशोभं तु कारयेत् ।

उपानतुङ्गसमं वापि तत्त्वादानविवर्धनात् ॥ १८९ ॥

तुङ्गेन त्रिविधानां च त्रिपादं निर्गमं भवेत् ।

वप्रोक्षं तु समं वापि यावत्कुमुदनिर्गमम् ॥ १९० ॥

380

कुमुदोऽंशं वप्रपट्टान्तं पट्टिका निर्गमं भवेत् ।

तत्समं निर्गमं वापि पट्टं(ट्टं)गोपाननिर्गमम् ॥ १९१ ॥

सुद्रपङ्कजसर्वेषां तत्समं निर्गमं भवेत् ।

यथाशोभं बलात्सर्वमङ्गानां सहितो न्यसेत् ॥ १९२ ॥

384

(दण्डमाननिर्गमम्)

अथवा दण्डमानेन निर्गमं वक्ष्यतेऽधुना ।

दण्डं वा सार्धदण्डं वा द्विदण्डकं वा त्रिदण्डकम् ॥ १९३ ॥

सार्धत्रिदण्डकं वापि चतुर्दण्डमथापि वा ।

सार्धचतुर्दण्डकं वा पञ्चदण्डमथापि वा ॥ १९४ ॥

388

एवं चोपानानिष्क्रान्तमथवा हस्तमानतः ।

अर्धहस्तं समारभ्य त्रिज्यतुल्यविवर्धनात् ॥ १९५ ॥

सार्धहस्तावसानं स्यात्त्रिर्गमं त्रिभिर्मेदकम् ।

सुद्रमध्यं च(ध्यम)मुख्यानां हस्त्यांशां निर्गमं च तत् ॥ १९६ ॥

392

एवं चतुःषष्टिमसूरकाणि

शास्त्रोक्तमानेन विभाजितानि ।

ज्ञात्वा प्रकुर्वन्निह शिल्पिवर्य

स्तद्वास्तुभर्तुः प्रददाति संपत् ॥ १९७ ॥

398

विमानशालेषु च मण्डपेषु

निधानसङ्घेष्वपि गोपुरेष्वपि ।

एतेष्वधोदेशतलोपपीठे

वस्योपरिष्ठात्कृतकुट्टिमानि ॥ १९८ ॥

400

किं चोपपीठेन सहैव कुर्यात्

पीठोपपीठात्समसूत्रकानि ।

एवं तु सत्यकृतेव भक्तौ

सिञ्चन्ति लक्ष्म्या सह मुक्तिमुक्तिम् ॥ १९९ ॥

404

समस्तलक्ष्म्यादि च धातुसर्व

कृतं विमान(नं) मसूरेण सह यदि [न] स्यात् ।

लोकैस्त्वनावृष्ट्य(ष्टिर)पि कर्तव्यांशं तु

अश्रीकरं स्यात्खलु सर्वहानिः ॥ २०० ॥

408

वस्मान्मसूरेण सहैव सर्व

कृतं विमानेषु च भूषणानि ।

अनूलक्ष्मीरिह मुक्तिमुक्तिम्

आयुष्यमारोग्यकरं सुखं च ॥ २०१ ॥

413

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अधिष्ठानविधानं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

स्तम्भलक्षणम्

- पादानामपि सर्वेषां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 आधामं च विशालं च आ(चा)द्यादि भूषणादिकम् ॥ १ ॥
 दारुसंमहणं पादस्थापनं च यथाक्रमम् ।
 जङ्घा च चरणं चैव स्तली स्तम्भमङ्घ्रिकम् ॥ २ ॥
 स्वाणु स्थूणं च पादं च क(स्क)म्भभाराणि भारकम् ।
 धारणं द्वादशं नाम पर्यायोक्तं पुरातनैः ॥ ३ ॥
 अधिष्ठानोपरिष्ठात्तु चोत्तरार्धोऽवसानकम् ।
 उपपीठोपरिष्ठात्तु जन्मादौ चोत्तरान्तकम् ॥ ४ ॥
 पादायामावसाने[तु] च अ(चा)धिष्ठानोदयेन च ।
 द्विगुणं वा सपादार्धं पादेनद्विगुणं तु वा ॥ ५ ॥
 द्विगुणान्ता(न्तम)ङ्घ्रिकायाम् इत्तमानवशो(शमु)च्यते ।
 सार्धद्विहस्तमारभ्य षट्पङ्क्तुलवर्धनात् ॥ ६ ॥
 अष्टहस्तावसानं स्यात्तुर्थांश(द्वादशम)ङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 त्रिचतुष्टयचषण्मात्रं कुड्यस्तम्भविशालकम् ॥ ७ ॥
 तत्तद्विगुणितं वापि त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ।
 एतत्कम्प(स्कम्भ)विशालं स्यादथवा तुङ्गभानतः ॥ ८ ॥
 आदित्यरुद्रपत्यं(ङ्कृत्यं)शरन्ध्रे चाष्टांशकं भवेत् ।
 एकैकं पादविस्तारं तत्तत्पादेनममतः ॥ ९ ॥
 एतत्पादविशालं स्यात्तथा(दा)कारमिदोच्यते ।
 चतुरश्रं ब्रह्मकान्तं स्यादष्टाश्रं विष्णुकान्तकम् ॥ १० ॥
 षोडशाश्रं तु वृत्तं वा रुद्रकान्तमिति स्मृतम् ।
 पञ्चाश्रं शिवकान्तं स्यात्षडश्रं स्कन्दकान्तकम् ॥ ११ ॥
 मूलादि चाग्रपर्यन्तमेवमाकारमीरितम् ।
 एवमाकारपादानां मूले वेदाग्रमेव च ॥ १२ ॥

मूलं मध्यं चाग्रं च चतुरश्रमथापि वा ।

अप्रतारसमा(मम)मे तत्कर्ण(कण्ठ)माना(नम)धमन्तकम् ॥ १३ ॥

तत्समं मध्यमाश्रा(या)न्तं मध्यमाग्रं समाश्रकम् ।

मध्यमापत्य द्वयोः पादममा(म)स्य च मा(समा)न्तकम् ॥ १४ ॥

28

शेषं तत्पादमूले तु चतुरश्राकृति न्यसेत् ।

चित्रकर्ण(ण्ठ)मिति प्रोक्तं तत्र(त्) सर्वाल्यं(ये) भवेत् ॥ १५ ॥

तन्मूले चासने कुर्यात्पादुकं वा सहाम्बुजम्(जेन) ।

मूलाग्रे चित्रसंयुक्तमग्रान्ते मुकुलान्वितम् ॥ १६ ॥

32

तन्मूले पालिकाहं(का हि) स्थापयाशोभं तु कारयेत् ।

अन्तरे चित्रपट्टं स्यात्परितो द्यङ्गुलेन च ॥ १७ ॥

पत्रादिरत्नपुष्पैश्च एतत्पट्टैश्च भूषितम् ।

मध्याग्रे पद्मपत्रादि ऊर्ध्वा(मूला)धोऽग्रं(मे) तु कुङ्कुमम् ॥ १८ ॥

36

मूलवचामग्रमे तु चाप्राधः कुङ्कुमान्वितम् ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं पद्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ १९ ॥

मूलं विनासनस्तम्भं चित्रक(स्क)म्भमुदीरितम् ।

अङ्घ्रिकायामग्रमानेन बोधिकादीनि विन्यसेत् ॥ २० ॥

40

तत्तत्पादप्रदेशे तु तद्विशालेन मानयेत् ।

विस्तारं च(रस्य) समु(ममु)त्सेधं त्रिपादं वार्धमेव वा ॥ २१ ॥

अथ पादांशकं चैव यन्मातोरन्यमानकम् ।

दण्डके बोधिका वापि पालिका वाच चोलतम् ॥ २२ ॥

44

द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा चतुः(तुप्)पञ्चकमेव वा ।

एतदायामविस्तारमुन्नतस्य समं भवेत् ॥ २३ ॥

दण्डं सपाददण्डं वा बोधिकाविस्तृतं(तिः) भवेत् ।

एतद्(एक)दण्डं(ण्ड)समं वापि त्रिपादार्धकमेव वा ॥ २४ ॥

48

एवं तु बौरकण्ठोर्ध्वं विस्तारार्धं विशालकम् ।

फलकोर्ध्वं(चमे)कदण्डं वा त्रिपादं वा तथोन्नतम् ॥ २५ ॥

द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वा फलकायाममिष्यते ।

पादतारं चतुर्धांशं तत्समं निम्नकं भवेत् ॥ २६ ॥

52

- दण्डार्धं कुम्भतुङ्गं स्यादध्वर्धं वा द्विदण्डकम् ।
 कुम्भायामं तथोत्कण्ठमूर्ध्वं कण्ठसमं भवेत् ॥ २७ ॥
 तत्समं ताटिकास्यं स्यादुन्नतं तद्विशेषतः ।
 सपाद(र्धं) सार्धदण्डं वा तस्यायामं तथोदितम् ॥ २८ ॥ ६६
- तनुङ्गस्य समं चाधो पद्मातुङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 सपाददण्डमायामं तनुङ्गार्धं तु हारिकम् ॥ २९ ॥
 तदण्डं तु तदायाममधोदेशे विशेषतः ।
 दण्डं तत्समविस्तारमुत्सेधं ताटिकोदयम् ॥ ३० ॥ ६०
- कलशाकारवत्कुर्यादधो वीरावसानकम् ।
 आधि(र्धं) सुरपुष्पाभं यन्नाशोभं तु कारयेत् ॥ ३१ ॥
 तस्याधो(धः) सार्धदण्डेन मूलवन्धं सहाभ्युजैः ।
 तस्याधोऽपि विशेषेण मुक्ताहामविभूषितम् ॥ ३२ ॥ ६४
- एवं तु चोर्ध्वालङ्कारमधोऽलङ्कारमुच्यते ।
 एतद्(एक)दण्डेन मूले तु द्विदण्डेनोन्नतावतम् ॥ ३३ ॥
 एवं पद्मासनं कुर्याद्भूतसिंहादि रूपकम् ।
 अधः कुम्भं विनिकृष्य दण्डं बाध द्विदण्डकम् ॥ ३४ ॥ ६९
- सिंहस्योपरि पट्टं वा पद्मं गोपानमेव वा ।
 पालिकाकृतिवद्वापि शेषं युक्ता प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥
 अथवा तन्मूले वा पालिकादीनि विन्वसेत् ।
 एवं तु पालिकासम्भं कुम्भस्तम्भमिहोच्यते ॥ ३६ ॥ ७२
- पादमूलै(ले) एकदण्डेन पालिकोन्नतमिष्यते ।
 तद्विस्तारं द्विदण्डेन कुम्भतुङ्गं द्विदण्डकम् ॥ ३७ ॥
 तद्विस्तारं त्रिदण्डं स्यात्तदध्वं वास्य तुङ्गकम् ।
 तत्पादस्याप्रके कुर्यान्नासिकापञ्जरान्वितम् ॥ ३८ ॥ ७६
- शक्तिष्वजै(जमे)कदण्डं स्यान्नासितुङ्गं द्विदण्डकम् ।
 तत्समं विहृतं चैव चैकदण्डं गलोदयम् ॥ ३९ ॥
 विशालं तद्द्वयं चाधो(धः) पञ्जरोदयमीरितम् ।
 विशालं द्विदण्डं सार्धतट्टं(लैकं) दण्डमेव च ॥ ४० ॥ ८०

- यथाशोभं ततः(वा) कुर्यात्तस्याधो वीरकर्ण(ण्ठ)कम् ।
 पादतारसमोत्सेधे विस्तारं तत्समं भवेत् ॥ ४१ ॥
- तस्याधो फलकादीनां(नि) पूर्ववत्कारयेत्कृत्वा ।
 कुम्भस्तम्भमिति प्रोक्तं कोष्ठस्तम्भादि वक्ष्यते ॥ ४२ ॥ 84
- कोष्ठकं तद्विपारवं तु ऋजु पादाकृति स्त(त)था ।
 पञ्जरस्यो(मु)त्तरादीश्च कोष्ठवासाकृति(ती)स्तथा ॥ ४३ ॥
- तदेव कोष्ठपादे च तदूर्ध्वे पञ्जरादिकम् ।
 मूलपादविशालेन पञ्जरादीनि कारयेत् ॥ ४४ ॥ 88
- पञ्जरं च द्विदण्डेन तदर्धं चोर्ध्वकैः(के) गलम् ।
 तदूर्ध्वे च द्विदण्डेन नासिकाशिलरान्वितम् ॥ ४५ ॥
- तदर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गे(ङ्गे) तन्मा(न्म)हानासिकाश्रये ।
 अथवा मूलपादोर्ध्वं पङ्क्तिरन्ध्राष्टभाजिते ॥ ४६ ॥ 92
- तत्तद्भागो गुणांशेन कोष्ठोर्ध्वं भूषणोदयम् ।
 तत्तुङ्गं पञ्चवा कृत्वा चैकांशं पञ्जरोदयम् ॥ ४७ ॥
- तत्समं प्रोवतुङ्गं स्यात्तद्वयं नासितुङ्गकम् ।
 स्तूपितुङ्गं तदर्धं स्यान्नासिकाम्रं च तत्समम् ॥ ४८ ॥ 96
- द्विदण्डाष्टदण्डवृद्ध्या च दशदण्डावसानकम् ।
 पञ्जरादिविशालं यच्छेषं चोर्ध्वेऽङ्घ्रिकम् ॥ ४९ ॥
- एकोनविंशदं स्यात्पञ्जरोर्ध्वं विभाजिते ।
 द्विभागे चोत्तरोत्तुङ्गमेकांशं वाजिनोदयम् ॥ ५० ॥ 100
- तदूर्ध्वपद्मं द्विभागं स्याद्वाजने चैकभागिकम् ।
 अष्टांशेन कपोतोर्ध्वं तदूर्ध्वे आ(वा)लिङ्गमंशकम् ॥ ५१ ॥
- तत्सममन्तरितं चोर्ध्वे द्वांशं तत्प्रतिकोन्नतम् ।
 तदूर्ध्वे वाजने चांशं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रोवतुङ्गं त्रिधा भव्यमेकांशं वेदिकोन्नतम् ।
 प्रोवतुङ्गं सपादांशं शेषांशं प्रोवभूषणम् ॥ ५३ ॥
- वेदिकोर्ध्वे तु सप्तांशं सार्धवन्धं(न्धु) गलौदयम् ।
 तदूर्ध्वे कल्पमेकांशं सार्धं पद्मपुङ्गवम् ॥ ५४ ॥ 108

- तदूर्ध्वं वाजनं चांशमायामं वा त्रिभागिकम् ।
एकांशं मध्यमद्रं तु मध्ये युक्त्वा प्रकोष्ठकम् ॥ ५५ ॥
- ग्रीवभूषणतुङ्गं च विभजेत्तु षडंशकम् ।
द्विभागं चोत्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं वाजनं भवेत् ॥ ५६ ॥ 112
- द्विभागं [च] गलभि(लो)त्सेधं वाजनं चैकभागिकम् ।
मध्यकोष्ठोत्तरं तत्पयात्तुद्रपादौ स(सु)भूषितम्(तौ) ॥ ५७ ॥
- पञ्चरे प्रतिकार्यामे चाष्टभाग(मे) विभाजिते ।
सप्तांशे वेदिकायामे षड्वाजनकान्त(कमंश)कम् ॥ ५८ ॥ 116
- वेदितारं चतुर्भागं त्रिभागं ग्रीवविस्तृतम् ।
वेदितारसमं नासी(सि) शालायामं प्रकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
- तदायामे त्रिभागैकं मध्यनासी(सि)विशालकम् ।
विशालार्धं त्रिपादं वा मध्यनास्योदयं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- पार्श्वयोर्वहुनास्योऽथ शिखरस्य समोन्नतम् ।
तच्छिखं चोत्तरान्तं स्यात्क(किम्)वरीवज्रसंयुतम् ॥ ६१ ॥
- नासिकापत्रसंयुक्तं मध्य(ध्ये) लुद्रं च निम्नकम् ।
शिरस्यो(स्यु)र्ध्वं पट्टिकानां च मध्यनासी(सि) शिखान्तकम् ॥ ६२ ॥ 124
- शिरोलम्बोत्तरान्तं वा बलभा(भी)वति(ती)मंवा वा ।
शिखरस्यार्ध्वं पट्टोऽथमुत्तरोऽथं समं भवेत् ॥ ६३ ॥
- तदूर्ध्वं वाजनं षड्वां निम्नं कुम्भं सदण्डकम् ।
षड्वा(द्यं) वाजन(नं) षड्वां च तदमे कुहमज्जान्वितम् ॥ ६४ ॥ 128
- एतत्तूपित्रयं प्रोक्तं भागं युक्त्वा प्रयोजयेत् ।
तच्छिखरे(रः) समलङ्कृत्य पत्रवल्ल्यादिशोभितम् ॥ ६५ ॥
- एतत्पञ्चरशालां च षड्ममेकं शिखात्रयम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं कुर्याद्वै तच्चक्रेण(कः स) तु ॥ ६६ ॥ 132
- अथवा तारणं कृत्वा स्तम्भस्योपरि वाजनम् ।
मूले(ल)पादविशाले तु चैकदण्डं तथोन्नतम् ॥ ६७ ॥
- पूर्ववद्भागमानेन चोत्तरादिक्रियान्वितम् ।
तदूर्ध्वं तारणस्यान्ते भक्करा(र)पत्रसंयुतम् ॥ ६८ ॥ 136

- तदूर्ध्वं तोरखान्तं स्यादेकदण्डं तु तच्छिरः ।
 मकरोवक्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारशोभितम् ॥ ६९ ॥
- कोष्ठं(घृत्स्व)च पार्श्वयोश्चैव क्षुद्रपादसमन्वितम् ।
 मूलपादविशालं स्यात्त्रिपाद(दं) क्षुद्राङ्घ्रितारकम् ॥ ७० ॥ 140
- तत्पदादविशालेन पादभूषण(णं) मानयेत् ।
 फलकाद्यन्तकाद्यं च बीरकयै(ण्डमे)कदण्डकम् ॥ ७१ ॥
- बोधिकादि(दि) विनायुक्तं फलकादिक्रिया(या) न्यसेत् ।
 फलकायाम(मे) द्विदण्डं चाध्यर्धदण्डकं तत्कुम्भविस्तृतम् ॥ ७२ ॥ 144
- वाटिवक्रं सपादं स्यात्तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं युक्त्या तत्रैव योजयेत् ॥ ७३ ॥
- बोधिकान्तं ललाटे च स्यादुत्सेधं चोर्ध्वं वाजनम् ।
 तद्वाजनं तु पादान्तं पार्श्वयोस्तन्मुखावृतम् ॥ ७४ ॥ 148
- अधोभागे त्रिभागीकं मध्यमद्राकृतिं न्यसेत् ।
 तद्वि(द्वि)पार्श्वे तु चैकैकं कर्तुं(ण्ड)छेदम(न)मिष्यते ॥ ७५ ॥
- पार्श्वयोर्वाजनस्याधो वक्रं वज्राकृतिं तथा ।
 ऊर्ध्ववाजन(नं) तद्युक्त्या कुर्यात्क्षुद्रादि वाजनम् ॥ ७६ ॥ 152
- पार्श्वयोः स्तम्भ[स्त]त्पूर्वो मध्यमद्रादिभूषितम् ।
 द्वाभ्यां तत्कर्ण्य(ण्ड)दण्डान्तं मध्ये पार्श्वे च निम्नकम् ॥ ७७ ॥
- बोधिके च तरङ्गं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव तुङ्गमाने तु द्वादशांशे विभाजितं ॥ ७८ ॥ 156
- अधोभागे त्रिभागेन तरङ्गाकृतिं विन्यसेत् ।
 तदूर्ध्वं बोधिकोत्सेधं षडंशेन विशेषतः ॥ ७९ ॥
- प्रफुल्लानन(ने) सर्व(पो)मं पुष्पसंप(पद्)वदाननम् ।
 एतदूर्ध्वं शिरस्त्यो(स) ऊर्ध्वं चांशेन हरिता(हारिका) भवेत् ॥ ८० ॥ 160
- एकदण्ड(ण्डं) त्रिपादं वा वाजनान्तं शिर वसतम् ।
 तस्मात्तदायते दीर्घे निर्गमस्यम(चा)धोमुखम् ॥ ८१ ॥
- कन्द(१)तीक्ष्णदण्डाभमभिपूर्ध्वं निरोपमम् ।
 अग्रे समगलं चैव तरङ्गं तत्समाधिकम् ॥ ८२ ॥ 164

- ललाटे चित्र(त्रं) भागैकमधो मूर्ध्नि विशालकम् ।
 तस्योर्ध्वे कर्ण(ण्ठ)भागेन कर्णकम्पाञ्जवाजनम् ॥ ८३ ॥
- पत्रवल्यादिरत्नैश्च पत्रचित्राभिभूषितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पुष्पबोध(धि)कमोरितम् ॥ ८४ ॥ 168
- वपुषोऽवदाकारं दण्डकादीनि विन्यसेत् ।
 क्षुद्रकम्पं च(स्यैश्च) पद्मैश्च पुष्परत्नैश्च भूषितम् ॥ ८५ ॥
- तरङ्गा(ङ्गं) दण्डका(का) चैव बोधिकादीनि पालिका ।
 एकवक्त्रं द्विवक्त्रं वा त्रिवक्त्रं चतुराननम् ॥ ८६ ॥ 172
- पञ्चपदं सप्ताष्टं वा यथा शक्तिवशान्त्वसेत् ।
 तस्याधो वीरकर्ण(ण्ठे) तु फलका बोधिकान्तरम् ॥ ८७ ॥
- आधारार्थं तु शोभार्थं सिंहचित्रादिमण्डितम् ।
 वीरकर्ण(ण्ठ)स्योदयं ज्ञात्वा नवभाग(गं) विभाजिते ॥ ८८ ॥ 176
- एकांशं पादुकं कुर्वात्यत्रभागं तु संप्रहम् ।
 तदूर्ध्वे क(हा)रिकसि(कर्मणं) स्यादब्जमंशेन कारयेत् ॥ ८९ ॥
- तदूर्ध्वे वाजने चांशं संप्रहं च द्विवक्त्रयुक् ।
 पद्माप्राकृतिरप्रादीन् रेखा मूलवती न्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
- रत्नवल्यादि[ना] संभूष्य शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 संप्रहं(ह)रूपमित्युक्तं वीरकर्ण(ण्ठे) पुरान्वितम् ॥ ९१ ॥
- पद(दा)ङ्गाद्वदने कृत्वा पश्चादुद्भूतहस्तवत् ।
 तदेव सिंहादिरूपैर्वा नाटकाद्यैरलङ्कितम् ॥ ९२ ॥ 184
- एतत्तु सुष्टिबन्धं स्यात्फलकोषं त्रिभागिकम् ।
 एकांशो(शमु)त्सन्धितुङ्गं स्वात्तदधो चेपणां(धमं)शकम् ॥ ९३ ॥
- तदधोऽब्जा(ब्जमं)शं पञ्चं च द्व्यंशेनाब्जमद्यापि वा ।
 कुम्भोषं चाष्टभागेन चांशेन पद्मकम्पकम् ॥ ९४ ॥ 188
- कुम्भाधो(धश्) चोर्ध्वदेशे तु तटपत्रादिशोभितम् ।
 निम्नं च ताटिकादीनि युक्त्या प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ९५ ॥
- कुम्भस्तम्भप्रतिस्तम्भे कोष्ठकादीनि का(वा)ब्धिके ।
 कुम्भस्तम्भानि सर्वेषामेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ९६ ॥ 192

भुवो(व व)परिष्टान्मुनिभागतुङ्गके

त्रिभाग(गं) मध्यं गलमंश(शं) चोर्ध्वके ।

फलं(लकं) वि(द्रि)भागं शाला शिरा(रः) कुम्भमंशकम्

क्रमात्कुर्वन्तिवति पञ्चरादिकम् ॥ ९७ ॥

196

पञ्चभाग(गं) पुरतो(त उ)क्ततुङ्गके

द्वंशकं त्रिप(पा)दं सार्धकं त्रिपात्(धा) ।

पञ्चांशं गलनासिकानन[म्]

कुम्भयुक्तचरणामभूषणम् ॥ ९८ ॥

200

(कुम्भालङ्कारम्)

अथवच्ये विशेषेण कुम्भालङ्कारमुच्यते ।

तन्मूलपालिकोत्सेधे विभजेत्तु पदंशकम् ॥ ९९ ॥

एकांशं पादुकं चैव पद्यतुङ्गं तु तत्समम् ।

कम्पमर्धं तदूर्ध्वं तु कन्धरं च द्विभागिकम् ॥ १०० ॥

204

कम्पमर्धेन तस्योर्ध्वं पद्यमंशेन योजयेत् ।

अथवा चोर्ध्वके कम्पं तस्याधो(धाः) पद्यमंशकम् ॥ १०१ ॥

कण्ठमेकांशकं कुर्याच्छेषं प्रागुक्तवद्भवेत् ।

तदेवोर्ध्वेऽर्धं पद्यं च तस्योर्ध्वे(ध्वं ए)कं कपोतकम् ॥ १०२ ॥

208

अर्धेन वाजनं चोर्ध्वं यथाशोभं तु कारयेत् ।

तदूर्ध्वं कुम्भमूले तु पाल्या(त्यमं)शेनाश(शं) पद्यकम् ॥ १०३ ॥

तदूर्ध्वं कम्पमर्धेन शेषं युक्ता यथाकृति(म्) ।

तदूर्ध्वं वक्रतुङ्गं स्यान्नवभाग(गं) विभाजिते ॥ १०४ ॥

212

कुम्भो(म्भा)र्धांशेन जन्म स्याद्वाजनं चार्धभागिकम् ।

पद्यमंशेन संयुक्तं कम्पमर्धेन कारयेत् ॥ १०५ ॥

सार्धद्वंशं गलानुङ्गं कम्पमर्धेन कारयेत् ।

तत्समं पद्यतुङ्गं स्यात्सार्धांशं तु कपोतकम् ॥ १०६ ॥

216

एकांशं प्रतिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

कर्ण(ण्ठ)तुङ्ग(ङ्गं) द्विभागं पद्यमध्यमं वा ॥ १०७ ॥

अथवा वक्रतुङ्गं स्यादेकदण्डेन कारयेत् ।

पालिकस्यो(कमु)कवत्कुर्याद्यथाशोभं तु कारयेत् ॥ १०८ ॥

220

अस्योर्ध्वेऽर्धेन दण्डेन कुङ्कुमलाकृति(ति) न्यसेत् ।

तदा स्यान्निर्गमं भावं कुम्भान्तं लम्ब(लम्ब)येत् पुनः ॥ १०९ ॥

कुम्भमध्ये रत्नचन्द्रं वस्त्रनिष्यं च विन्यसेत् ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं पादमूले तु विन्यसेत् ॥ ११० ॥

224

तदास्यं निर्गमं भावं कुम्भान्तं नासिकं भवेत् ।

अथवा नासिकां त्र्यङ्गु पञ्जरस्योपरि न्यसेत् ॥ १११ ॥

पादस्योर्ध्वे पाल्यन्तं पद्मवल्यादिमूपितम् ।

मूलपादविशालं वा तन्निपादविशालकम् ॥ ११२ ॥

228

एतत् कुम्भाङ्गिकं प्रोक्तं चान्तरालं च योजयेत् ।

कुर्याद्विहिःप्रदेशे तु मध्ये वा चान्तरालके ॥ ११३ ॥

भित्तिमध्ये च कूटे च शिरोदेशे विशेषतः ।

विशालपञ्जराद्यैश्च योजयेच्छिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ ११४ ॥

232

(स्तम्भलक्षणम्)

तत्स्तम्भलक्षणं वक्ष्ये तुङ्गादींश्चोक्तव्रजयेत् ।

मूलस्तम्भविशालेन त्रिपादं वार्धमेव वा ॥ ११५ ॥

संयोगस्तम्भविस्तारं यन्मानोरम्य(स्यं) मानयेत् ।

बोधिका(का) फलकान्तं च मूलदण्डेन मानयेत् ॥ ११६ ॥

236

पालिकाद्यङ्गं सर्वेषामुपदण्डेन मानयेत् ।

बोधिकादीनि सर्वाङ्ग(नि) पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ११७ ॥

उपपादानि सर्वेषां पूर्वपादे तु योजयेत् ।

उपपादा(दं) मूलपादान्तमुपदण्डसंमन्तकम् ॥ ११८ ॥

240

तदण्डस्य त्रिपादं वा दण्डार्धं वाद्यवांशकम् ।

एकोपपादसंयुक्तं द्वित्र्युपपादेन संयुतम् ॥ ११९ ॥

एवं क्रममिति प्रोक्तं मूले पश्चासनान्वितम् ।

वेदोपपादसंयुक्तं ब्रह्मकान्तमा(मिति)रितम् ॥ १२० ॥

244

पञ्चोपपादसंयुक्तं शिवकान्तमितीरितम् ।

षडो(डु)पपादसंयुक्तं स्कन्दकान्तमिति स्मृतम् ॥ १२१ ॥

अष्टोपपादसंयुक्तं विष्णुकान्तमुदीरितम् ।

सर्वेषां पादमूले तु पालिकां चोपपीठवत् ॥ १२२ ॥

248

कुर्यात्सिंहस्य रूपं वा पादं पत्रादिभूषितम् ।

शिले(लया) दारुजे(द्या) वापि कारयेदुक्तवद्बुधः ॥ १२३ ॥

(दारुसंग्रहणम्)

दारुसंग्रहणं वक्ष्ये पञ्चादारोश्च लक्षणम् ।

दक्षिणायनकाले तु चोत्तरायणमे(णे)व वा ॥ १२४ ॥

252

माधादौ च चतुर्मासे कुर्याद्दारोश्च संग्रहम् ।

कृष्णपक्षे शुभदिने सुसुहृते सुलग्ने ॥ १२५ ॥

दारुसंग्रहणं कुर्यात्स्थपतिः स्थापकैः सह ।

कुठारमट्ट(ट)खट्वाशीन(दे) रक्षासूत्रेण बन्धनम् ॥ १२६ ॥

256

पीत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोष्वाधिवसेद्बुधः ।

प्रभाते तु समुत्थाय कर्ता स्थानुचरैः सह ॥ १२७ ॥

वनप्रयाणमार्गे तु परयेत्तु शकुन्तानि वै ।

संमुखे तु सुरामाण्डं मांसं वृषभं तु वा ॥ १२८ ॥

260

पूर्णकुम्भं गजे वेश्या(श्या) द्विजानां सङ्गमेव च ।

दर्पणं पुष्पमालां च राजानं चक्र(छत्र)मेव च ॥ १२९ ॥

आन्दोलिका(का) वलिं पूर्णघटं च शिविरं तथा ।

वस्त्रधूमजकं चैव कामधेनुं सुमङ्गलाम् ॥ १३० ॥

264

धनधान्यसमृद्धिं च दृष्ट्वा सर्वमेतच्छुभावहम् ।

मुक्तकेशं नासिर्हीनं तैलमाण्डं तथैव च ॥ १३१ ॥

एक(कं) द्विजं यतिं चैव कपालारक्तवाससान्(सः) ।

चचरोरां चा(गिनम्)ङ्गहीनं नव्यङ्गुलिदिग्(त्वत्पङ्गादिकं) तथा ॥ १३२ ॥

268

मार्गे[तु] संमुखे दृष्ट्वा त्वमङ्गलमिति स्मृतम् ।

भारद्वाजं दिवाभीतं नर्तकं व्यानकं तथा ॥ १३३ ॥

- वरदासीस्मरं वामे शुभदं दक्षिणेऽशुभम् ।
 वायसं च मयूरं च दीर्घपुच्छं तथैव च ॥ १३४ ॥ 272
- कुष्माण्डद्वयं चैव श्वेताक्षं कुक्कुटाक्षकम् ।
 रक्तबोधं च फणिनं सारङ्गं व्याघ्रमेव च ॥ १३५ ॥
 जम्बुकं च तथा वामं(माद्) दक्षिणे गमनं शुभम् ।
 दक्षिणं वामतो गच्छेदशुभं भवति ध्रुवम् ॥ १३६ ॥ 276
- अश्वकं शकुनं चैवारण्यं श्वेतलोचनम् ।
 हरिणं च शशं चैव मार्गकौटं तथैव च ॥ १३७ ॥
 बहुवर्णं च गृध्रं च रक्तधानं च सूकरम् ।
 दक्षिणाद्वामगमनं मङ्गलं भवति ध्रुवम् ॥ १३८ ॥ 280
- वामतो दक्षिणे गच्छेदशुभं प्राप्यते ध्रुवम् ।
 परिहा(प्रतिका)रं च वक्ष्यामि ग्रामस्त्रीभिः शुभं तु चेत् ॥ १३९ ॥
 स्थित्वा भुक्त्वा द्विजान् पश्चाद्दृष्ट्वा गच्छेत्ततः सुधीः ।
 ग्रामस्त्रीभस्तु परितो दुर्निमित्ते पशुं क्षिपेत् ॥ १४० ॥ 284
- विपिनस्य समीपे तु चोक्तान्वेका(ता)नि सर्वशः ।
 दक्षिणं वामतो गच्छेद्ग्रामतो दक्षिणे तथा ॥ १४१ ॥
 मध्ये तदिष्टकार्याणि मङ्गलं भवति ध्रुवम् ।
 वनं संप्राप्य सुच्छायं सुशीतलवर्कं तथा ॥ १४२ ॥ 288
- दृष्ट्वा निर्व्ययते(निपीबेत)च्छाया(च्छायाया) शृणुयाच्छाकुनस्वरान् ।
 व्यालं भारद्वाजं च श्वेताक्षं च बृहत्स्रगम् ॥ १४३ ॥
 सुस्वरं तु शुभं प्रोक्तं दुःस्वरेऽथ पशु(शुं) क्षिपेत् ।
 काकस्वरं दक्षिणे श्रेष्ठं प्राचि चैव मध्यमम् ॥ १४४ ॥ 292
- प्राक्(तत्) स्वरं चाधमं प्रोक्तं तस्य तूत्तर[तः] स्वरम् ।
 यदि श्रुतं चेत्तत्काष्ठे श्रोण्यजानि बलिं क्षिपेत् ॥ १४५ ॥
 होमार्थं तत्र कुर्यात्प्रयत्नं चोक्तबुधः ।
 अमुरं राक्षसं चैव भूतपैशाचमेव च ॥ १४६ ॥ 296
- चरगं(गीं) पूतन(ना)विदारौ(यीं) पापराक्षस(सी)मेव च ।
 महाश्वाङ्गयाख्यानिन्द्रानीशानकान्तकम् ॥ १४७ ॥

रक्तेन मिलितं चान्तं स्तुति चैव सदा जपेत् ।

मुरुयं चापि मृगं चैव चादितिमुदिति(तं) तथा ॥ १४८ ॥

300

वितथं चान्तरि(री)त्तं च भृशं मृषणमेव च ।

एतेभ्यो राक्षसेभ्यश्च मांसमन्नं बलिं क्षिपेत् ॥ १४९ ॥

फलानि क्षीरमन्नं च स्वपतिस्तु वनस्पतेः(तये) ।

बलिं दद्यात्स्वनाग्नौ(मभि)धान्यंर्षा च स्वनामभिः ॥ १५० ॥

304

शुद्धिं कृत्वा ततः पश्चात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ।

स्वस्तिवाचनकं कुर्यात्पश्चाद्वाङ्मयभोजनम् ॥ १५१ ॥

दारुच्छेदनकाले तु बहिर्गच्छेद्भनस्पतेः(तिः) ।

(मन्त्रः)

(प्रो) राक्षसैः सह भूतैश्च कर्तारं रक्षते(त्रे) नमः ॥ १५२ ॥

308

पश्चात्तु स्थापकेनैव ऋणार्थं निक्षिपेद्बलिम् ।

कुर्यादोमं स्थापकस्तु पूजयित्वा वनदेवताः ॥ १५३ ॥

प्रोक्षयेत्परशुं तत्र प्रादुर्गच्छात्तरेऽपि वा ।

परशुं तत्तकं श्रेष्ठं स्वपतिः स्थापककरात् ॥ १५४ ॥

312

स्वीकृत्य दारु विच्छिद्य चान्यैरनुचरैः सह ।

स्थूलमूलं कुर्यात् च नि(निः)शृङ्गं क्षिग्धरूपकम् ॥ १५५ ॥

जन(अन्तः)शाखासंकीर्णं [च] क्षुद्रवर्जित्वयं यदि ।

सुशीतलं तु सुच्छायं छायावृचमिति स्मृतम् ॥ १५६ ॥

316

वृत्तस्य मूलमध्ये तु वृत्ताग्रे समनाहकम् ।

निःशाखः स पुमान्प्रोक्तं क्षिग्धरूपं च शीतलम् ॥ १५७ ॥

अग्रस्थूलं कुर्यात्(शे) मूलं नानाविटपशाख(स्वा)युक् ।

दुर्भरं भिन्नसुपिरं चोष्णं विवृतशाखकम् ॥ १५८ ॥

320

दृष्टान्तं मनुजा(ज)योग्यं छायावामं(वन्ते) नपुंसकम् ।

श्रोपुमान्वृत्तकरक्षेपः सुमुहूर्ते सुलभके ॥ १५९ ॥

वृत्तच्छेदनकाले तु च(चो)त्यथा न पतेद्यदि ।

पतन्ति चोत्तरे वा प्राग्दिग्भागे न चाग्निलम् ॥ १६० ॥

324

- यान्यं वा पश्चिमे वापि देशे [नि]पतन्ति मङ्गलम् ।
 ईशं(शे) नैऋ(ऋ)तिकोणे वा सर्वसंपत्करं भवेत् ॥ १६१ ॥
- अनलानिलकोणे वा चान्यथा चान्तरालके ।
 उद्गतमिति तत्र स्वात्सुकलानोत्थमङ्गलम् ॥ १६२ ॥ 328
- लिङ्गवृक्षस्य पतने वृषभं(भ)हयकुञ्जरम्(राणाम्) ।
 निन(ना)दं भवति श्रेष्ठं बाह्यत्वा(ता)ने त्वमङ्गलम् ॥ १६३ ॥
- समीपे(प)स्थितवृक्षा(क्षा)श्च इत्यादि पतेत्तरुः ।
 अशुभं तत्समुद्दिष्टो(ष्टं) पतन्ति मनुजोपरि ॥ १६४ ॥ 332
- पूर्वे वा चोत्तरे वापि वृक्षास्तत्र पतन्ति चेत् ।
 तत्रादे(दै) तत्कमं नास्ति चान्यं(न्य)दिक्षु त्वमङ्गलम् ॥ १६५ ॥
- सर्वदोषं समुद्दिश्य शान्तिं कुर्याद्विचक्षणः ।
 पशुप्रहारहोमं च ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ १६६ ॥ 336
- एवं शान्तौ कृतायां तु दोषं नश्यति नान्यथा ।
 नराणां मरणां स्वाचवेत्त[त्] शान्तिर्न विद्यते ॥ १६७ ॥
- तस्मात्परिद्वरेद्विद्वान् कुर्यादाह(रो)श्च संप्रहम् ।
 शयनस्थितद्वारुणि स्थूषि(ल)कीलादिकं सर्वशः ॥ १६८ ॥ 340
- भूमौ पदं [स्थाप्य] नितम्ब(नतच)कमिति विरचितम् ।
 स्थितः(त)शयनद्वारुणि रथमारोपयेत्तदा ॥ १६९ ॥
- नववस्त्रेण संवेष्ट्य सर्वमङ्गलप्रोपणैः ।
 अनङ्गाहौ वाद्ययित्वा महिषं कुञ्जरं तु वा ॥ १७० ॥ 344
- कर्पयेत्तु नरैर्वापि सुमुहुर्ते सुलप्रक्ते ।
 शिल्पशालां प्रवेष्ट्वा च रथात्तद्वतारयेत् ॥ १७१ ॥
- दारुसंप्रहृणं प्रोक्तं दारुलक्ष्यमुच्यते ।
 घूमकं चोरणं(रिणी) चैव खादिरं खदिरं तथा ॥ १७२ ॥ 348
- शाकं च निम्बवृक्षं च शमी शाखं तथा मृगम् ।
 एतेषु धारणं वृत्तं श(शा)तवृक्षमिहोच्यते ॥ १७३ ॥
- कत(खदि)रं कृतमालं च व्याघ्रकारछादना मृगम् ।
 द्राक्षा शाखा च रुद्राणि जम्बूकं शयितेष्वपि ॥ १७४ ॥ 352

नालिकेरं च तालं च वेणुं मौनीं च किंशुकम् ।
 पूगं च पुष्कलं चैव चामलकं च किशिरि ॥ १७५ ॥
 हरितं च सप्तपर्णं चोर्ध्ववृक्षमुदीरितम् ।
 तेषां(तैश्च) देवालयं कुर्यान्नृणां सद्यः(द्य) विशेषतः ॥ १७६ ॥ 356
 व्याघ्र(घ्रं) चन्दनरक्तं च चन्दने तिन्त्रिणीं तथा ।
 अन्यानि दारुसर्वाणि द्विजातीनां गृहे न्यसेत् ॥ १७७ ॥
 तत्तज्जातिद्रुमाभावे ए(त्वे)कजात्या च सर्वशः ।
 वृक्षस्य मूलं शतधा(मूले चा)ग्रे चार्घ्यं तथैव च ॥ १७८ ॥ 360
 भूमिस्पर्शमुखं ज्ञात्वा तदूर्ध्वं परमागतः ।

(स्तम्भस्थापनम्)

देवालयादिसर्वेषां स्तम्भस्थापनमुच्यते ॥ १७९ ॥
 यथाभागावसाने तु स्थापयेदखिलाङ्गिकम् ।
 स्तम्भान्ते स्तम्भयुक्तं चेद्वास्तुवस्तु विनाशनम् ॥ १८० ॥ 364
 यद्वास्तवन्तर्वहिः सूत्रं स्थापयेदजुसूत्रकम् ।
 स्तम्भमध्यात्तु बाह्यान्तं यथापादं तथाश्रमम् ॥ १८१ ॥
 यत्रदेश(शे) विशालार्धं तत्र दोषो न विद्यते ।
 पुण्य(प्यं) मार्गं च चैत्रं च वैशाखं चोत्तरायणे ॥ १८२ ॥ 368
 आषाढं श्रावणाश्वी च कार्तिकं दक्षिणायने ।
 सुमुहूर्तं सुलग्ने च शुद्धपक्षे शुभदिने ॥ १८३ ॥
 स्तम्भमावाहनं कुर्याच्छेषमासे च(चा)भावके ।
 अङ्गुरार्पणकर्मादौ स्थापनान्तं यथाक्रमम् ॥ १८४ ॥ 372
 जलाधिवासने स्थानं कुर्यात्त्वपि सर्वशः ।
 ईशाने नैर्ऋतिकोणे तु मध्ये चाङ्ग्निकमेव च ॥ १८५ ॥
 पादस्थानस्य यदेशे वस्तुन(स्तो)श्च बलं यथा ।
 तदूर्ध्वं धारपटुं स्यादण्डाध्यर्धं द्विदण्डकम् ॥ १८६ ॥ 376
 घनं च विस्तृतं चैव चायामं तथावेष्टकम् ।
 शिलास्तम्भे शिलाधारं दारुस्तम्भे द्रुमस्(मं) तथा ॥ १८७ ॥

- अथवा चारमने सर्वमाधारं चतुरश्रकम् ।
 एकद्वस्तं द्विद्वस्तं वा त्रिद्वस्तं विपुलं भवेत् ॥ १८८ ॥ ३३०
- आधारस्य तु मध्ये स्याद्रजस्वापनतोऽवटम् ।
 प्रासादाभिमुखे चैव मण्डपं परिकल्पयेत् ॥ १८९ ॥
- मण्डपान्तं प्रदेशं तु स्तम्भं संप्राह्य वेशयेत् ।
 स्थण्डिले चण्डितं कृत्वा धीजं त्रौष्णादि विन्यसेत् ॥ १९० ॥ ३३४
- तत्र स्तम्भं च विन्यस्य पूर्वं वायुदशमकम् ।
 नववस्त्रेण संवेष्ट्य कुम्भं कुर्यादभिमुखम् ॥ १९१ ॥
- कर्पटं तु शिरोपादिधान्यं कार्पासबीजकम् ।
 सूत्रेण बध्वा पश्चात्तु स्तम्भकर्णे च बन्धनम् ॥ १९२ ॥ ३३६
- तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा शुद्धरालैः (लिभिः) अत्र लाजकैः ।
 दक्षैरास्तीर्य तत्रैव प्रागुदक् स्यात्तदग्रकम् ॥ १९३ ॥
- पीठं वा चोपपीठं वा चोत्तवत्पदं कल्पयेत् ।
 जलसंपूर्णकुम्भादि तत्र चावाहयेद्बुधः ॥ १९४ ॥ ३३८
- सूत्रपल्लवकूर्याद्यान् (दीप्) नववस्त्रेण वेष्टयेत् ।
 तदग्रे स्थण्डिलं कृत्वा रज्जुलादादि चावहेत् ॥ १९५ ॥
- पादप्रक्षालने कुर्यादाचम्य स्वपतिर्बुधः ।
 भस्मं वा चन्दनं वापि धारयेत्तु त्रिपुण्ड्रकम् ॥ १९६ ॥ ३३९
- सकलीकरणं कृत्वा पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
 ब्रह्मादिदेवताः सर्वाः पादक्षाने समर्पयेत् ॥ १९७ ॥
- ब्रह्मेष्ट्यामथ्यकुम्भान्तं पूजयेत्तु विशेषतः ।
 देव्याव [क] रणं सर्वेषां परितः कलशोदके ॥ १९८ ॥ ४००
- आवाह्य पश्चादभ्यर्च्य गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 रज्जाविवासनं कुर्यात्तत्तद्देवत (स्य) नामभिः ॥ १९९ ॥
- गन्धपुष्पादिधूपैश्च नैवेद्यान्तं समर्पयेत् ।
 तदग्रे पूर्वदिग्देशे ह्येवं कुर्याद्विचक्षणः ॥ २०० ॥ ४०४
- पश्चात्तु शिल्पी संप्राज्य संस्पृशेत्स्तम्भमूलकम् ।
 गैरिः कार्पितसूत्रैश्च चतुःसूत्राणि विन्यसेत् ॥ २०१ ॥

- स्वर्णमूत्र(जो) सदभाशु(भी) च घृतचोरेण योजयेत् ।
 धूपदीपं ददे(शा)त् पश्चाद्गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ॥ २०२ ॥ 408
- हिमाद्रिरूपं तत्स्तम्भं ध्यात्वा हस्तेन संस्पृशेत् ।
 ततोऽधिवासनं कुर्यात्स्तम्भं तदंशिकोत्तमः ॥ २०३ ॥
- पश्चात्तच्चक्रमुख्यैस्तु स्तम्भमुद्धृत्य हस्ततः ।
 वास्तुप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वकीयानुचरैः सह ॥ २०४ ॥ 412
- सर्वमङ्गलघोषैश्च स्तम्भस्थापनदेशकम् ।
 संप्राप्य हस्ततः स्तम्भमवरोह्य च पश्चिमे ॥ २०५ ॥
- तत्स्तम्भं पूर्ववदनं(नमा)धारं पोक्ष्य संस्थितम् ।
 अधिवासितरत्नानि व्याहृत्यावदतः क्षिपेत् ॥ २०६ ॥ 416
- मध्यं तु ह्रंसं(म) निक्षिप्य चैन्द्रे ताम्रं विनिक्षिपेत् ।
 याम्यं तु चायसं स्थाप्य कांस्यं वा वारुणे न्यसेत् ॥ २०७ ॥
- सौम्ये तु रजतं स्थाप्य पुष्प(पद्म)रागं तु मध्यमे ।
 पुष्परागमिन्द्रकोष्ठे गोमेधं चाग्निकोणके ॥ २०८ ॥ 420
- महानीलं च याम्ये तु मरुतकं नैर्ऋते न्यसेत् ।
 स्फटिकं वारुणे(ण)कोष्ठे तु प्रवालं वायुकोणके ॥ २०९ ॥
- सौम्ये तु मौक्तिकं न्यस्य चेन्द्रनीलं तपेशके ।
 तत्स्तम्भं तत्र निक्षिप्य स्थपतिः कर्तुमिह सह ॥ २१० ॥ 424
- सर्वमङ्गलघोषैश्च ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचनम् ।
 अधिवासितकुम्भानि सर्वाण्यादाय शिल्पिकः ॥ २११ ॥
- वास्तुप्रदक्षिणं कृत्वा स्तम्भं भन्त्रामिपेचयेत् ।
 धूपदीपं दधेत्(शात्) पश्चाद्गन्धमास्त्यैर्विभूषितम् ॥ २१२ ॥ 428
- गन्धपुष्पैः समर्च्यैर्नैवेद्यं च निवेदयेत् ।

(मन्त्रः)

- [ओ] स्तम्भ महामेरो वास्तु दशाक्षश्च(ध्यात्यावच्)चन्द्रदिवारम्(रौ) ॥ २१३ ॥
- अन्यैः(न्यान्) स्तम्भैः(म्भ)श्च मूर्ध्ना ते धृत्वा रक्षतु योजनतम् ।
- एतन्मन्त्रं पठित्वा तु कुर्यादनुनयं बुधः ॥ २१४ ॥ 432

प्रासादे मण्डपे वापि प्राकारे गोपुरे तथा ।

द्विजातीनां च वर्णानां सद्यमासपक्षादि(न्यार्पकादी)नाम् ॥ २१५ ॥

स्तम्भप्रतिष्ठां सर्वत्र चैवं कुर्याद्विचक्षणः ।

पुरातनैश्च ऋषिभिः ऋष्याद्यै(दिभि)श्च सुरैरपि ॥ २१६ ॥

436

स्तम्भप्रतिष्ठा चेत्ता स्याद्विनाचेदशुभं भवेत् ।

तस्मात्स्तम्भप्रतिष्ठां तु कारयेच्छिल्पि(ल्य)वित्तमः ॥ २१७ ॥

स्थापतिः(ति) स्थापकं विप्र(प्रं) स्थापने(न)कर्मणे(णि) वृत्तान् ।

पूजयेद्विधिवदुक्तमार्गैः स्वस्वात्मशिविरानन्तः प्रतिष्ठा चेत्ता स्यात् ॥ २१८ ॥ 440

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे स्तम्भलक्षणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः

प्रस्तरविधानम्

प्रस्तरस्य विधिं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।	
अधिष्ठानत्रिपादं वा त्समं वा पादमधिकम् ॥ १ ॥	
अर्धत्रिपादमाधिक्यं तत्समाधिकमेव वा ।	
षड्विधं कुट्टिमोत्तुङ्गं प्रस्तरोदयमौरितम् ॥ २ ॥	4
अथवा हस्तमानेन देवजातिवशोऽ(शाहु)च्यते ।	
सप्तहस्तं समारम्य सार्धवेदकरान्तकम् ॥ ३ ॥	
अर्धरत्निकद्वान्येन षड्विधं प्रस्तरोदयम् ।	
देवानां भूसुराणां च भूपतीनां(ति)युवराजयोः ॥ ४ ॥	8
वैश्यानां शूद्रजातीनां सद्यः(द्यमि) जातिवशात्कृमात् ।	
अथवा पादतुङ्गार्धं तत्समं वा विशेषतः ॥ ५ ॥	
चतुर्भुजैकहीनं वा तत्पादाधिकमेव च ।	
अर्धाधिकं त्रिपादं वा तत्समाधिकमेव वा ॥ ६ ॥	12
एतत्तु षड्विधं प्रोक्तं युक्त्या तत्प्रस्तरोदयम् ।	
अथवा पादोदये चाष्टभागं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ७ ॥	
सप्तषट्पञ्चभागाधिधित्रिभागद्व्यंशमेव च ।	
एवं तु षड्विधं प्रोक्तं प्रस्तरोद्यं मुनीश्वरैः ॥ ८ ॥	16
उत्तरादिप्रदेशान्तं सर्वेषां प्रस्तरोदयम् ।	
कपोतं प्रस्तरं चैव मन्त्रं प्रच्छादने तथा ॥ ९ ॥	
गोपाने च विताने च बलभी मत्तवारणम् ।	
विधानं च लुपं चैवमेते पर्यायवाचकाः ॥ १० ॥	20
प्रस्तरोद्यादि सर्वेषामङ्गैः सर्वमिदोच्यते ।	
उत्सेधं चैकत्रिंशं तु भागं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ११ ॥	
चोत्तरं सार्धवह्मंशमंशं तद्वाजर्जं भवेत् ।	
बलभो(भ्यु)त्सेधं बन्ध्वंशं सार्धांशं वाजर्जं भवेत् ॥ १२ ॥	24

- उत्तरोर्ध्वं त्रयोशं वा वाजने चैकभागिकम् ।
 तत्समं क्षुद्रपद्मं स्यान्नयं चोर्ध्वं महान्मुञ्जं ॥ १३ ॥
- तदूर्ध्वं वाजने चैकं धातुभागे कपोतकम् ।
 अलिङ्गमंशकं चैवमेकार्धमन्तरितं तथा ॥ १४ ॥ २८
- द्व्यंशकं प्रस्तरं चैव सार्धांशं वाजने भवेत् ।
 उत्तरोर्ध्वं चतुष्पञ्चपदसप्ताष्टकं भवेत् ॥ १५ ॥
- तत्तदेकांशमानेन द्व्यर्थपादं तु बाह्यकं ।
 यन्मानोरस्यमानेन चोत्तरं (र) निर्गमं भवेत् ॥ १६ ॥ ३२
- उत्तराद्वाजने चैव तत्समं निर्गमं भवेत् ।
 बलभी [तत्] समं वापि त्रिपादं निर्गमं भवेत् ॥ १७ ॥
- तदूर्ध्वं वाजने युक्त्या तच्चतुर्थांशं (रा) निर्गमम् ।
 कपोतं तत्समं वापि वाजने (निर्गमं) तु बहिर्भवेत् ॥ १८ ॥ ३६
- अथ त्रिपादमर्धं वा पादं वा निर्गमं न्यसेत् ।
 अलिङ्गपादबाह्यस्य निम्न (र्ग) मेवं तु कारयेत् ॥ १९ ॥
- तस्मादन्तरितं चोर्ध्वं तत्समं निर्गमं तु वा ।
 त्रिपादं चार्धमेवं वा प्रति (लि) तत्समं (म) निर्गमम् ॥ २० ॥ ४०
- ऊर्ध्वं वाजनेमुक्ते तु निर्गमं पादबाह्यतः ।
 प्रति च प्रस्तरं चैव प्रतिवाजनेमेव च ॥ २१ ॥
- अन्वन्तं चावसाने च विधानं च विधानकम् ।
 एतत्सर्वमिति प्रोक्तं पर्यायाख्यानि पण्डितैः ॥ २२ ॥ ४४
- प्रतिरूपं दलाकारं वाजने च द्व्यंशकम् ।
 वाजने सौपयां वेत्रं षट्मुत्तरं (रं) पट्टिका ॥ २३ ॥
- कम्पं हकं (त्रिकं) च मन्दादि चान्तरितं पर्यायमेव च ।
 तुलादण्डं जयन्ती [च] फलका पर्यायवाचकम् ॥ २४ ॥ ४८
- कपोतं वक्रहस्तं च लुपा गोपानकं तथा ।
 चन्द्रमेतत्तु सर्वाणि (र्व) प्रोक्तं पर्यायवाचकाः (कम्) ॥ २५ ॥
- संप्रहं मुष्टिवन्धं च महलो (लमु) दधृतहस्तकम् ।
 बलभी धारणं चैवमेते पर्यायवाचकाः ॥ २६ ॥ ५२

तदूर्ध्वे तत्क्रिशाः सर्वे(सर्वा) नाटकान्तमृशालिका ।	
वह्निका पत्रवल्ली च चित्राङ्गं कृत्तिकाङ्घ्रिकम् ॥ २७ ॥	
एतत्पर्यायवाक्यानि पुरातनमुनीश्वरैः ।	
उत्तरं वाजनमाधारमाधेयं शयनं तथा ॥ २८ ॥	66
वद्धृतं च मूर्धकं चैव महातौलि स्ववंशकम् ।	
प्रच्छादनस्यमा(स्व चा)धारमेतत्पर्यायमीरितम् ॥ २९ ॥	
पूर्वभागिकमानेन चोत्तरोच्चं गुणशिकम् ।	
तदूर्ध्वे कम्पमेकेन बलभीतत्समोदयम् ॥ ३० ॥	60
नन्दकरमञ्जवत्कुर्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन वाजनम् ।	
द्व्यंशार्धं मुष्टिबन्धं चारोनेर्ध्वेऽर्धेन वाजनम् ॥ ३१ ॥	
द्व्यंशं मृशालकोत्तुङ्गमेकांशोनेर्ध्वकन्धरम् ।	
तदूर्ध्वे चेपयं कुर्यात्पद्यं तु तत्समं भवेत् ॥ ३२ ॥	64
तदूर्ध्वे वाजने चारंशं पत्रवल्यादिभूपितम् ।	
कदलीस्तम्भसंज्ञाता पुष्पवती मृशालिका ॥ ३३ ॥	
तदूर्ध्वे द्व्यंशमाधारं पट्टं चार्धेन वाजनम् ।	
अध्वर्धं मुष्टिबन्धं च वाजने चैकभागिकम् ॥ ३४ ॥	68
तदूर्ध्वे च द्विभागेन महावाजनमीरितम् ।	
तदूर्ध्वेनाङ्गं तस्याधो शोभयेत्समलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥	
तदेव तुङ्गार्धमानेन चैतत्क्रियाङ्गमेव च ।	
तदूर्ध्वे पादमूलोच्च(र्धं) तत्तद्भागेन विन्यसेत् ॥ ३६ ॥	72
तदूर्ध्वे द्व्यंशभागेन चालिङ्गोदयमेव च ।	
तदूर्ध्वे वाजने चारंशं त्रियंशा(त्रयांशम्)न्तरितं तथा ॥ ३७ ॥	
एकांशं चोर्ध्वकम्पं स्वात्पति(ति) द्व्यंशेन कारयेत् ।	
तदूर्ध्वे वाजने चारंशं पट्टपट्टभागोदयं भवेत् ॥ ३८ ॥	76
अथवा प्रस्तरोत्सेधं त्रिशङ्गाग(गं) विभाजितं ।	
उत्तरोच्च(र्धं) त्रिभागं स्वात्कम्पमेकेन कारयेत् ॥ ३९ ॥	
उर्ध्वे बलभि(भी) युग्मांशं वाजने चैकभागिकम् ।	
कपोतं पञ्चभागं तु अर्ध(र्धं)शमालिङ्गमेव च ॥ ४० ॥	80

- द्विभागा(गम)न्तरितं चैव निम्नमर्धेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वेऽध्यर्धभागेन प्रतिवाजन(ने) कारयेत् ॥ ४१ ॥
- तदूर्ध्वे कन्धरं द्वांशं वाजने चैकभागिकम् ।
 तदूर्ध्वे गृहं(प्रोवं) युग्मांशमेकभागेन वाजनम् ॥ ४२ ॥ 84
- वेदांशं तत्कपोतौषमर्धेनालिङ्गमेव च ।
 अंशमन्तरितं चोर्ध्वे निम्नमर्धेन वाजयेत् ॥ ४३ ॥
- अंशेन प्रस्तरं चैव सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव मूत्र(लं) गोपानमूर्ध्वे द्वांशेन वाजनम् ॥ ४४ ॥ 88
- तदूर्ध्वे पञ्चभागेन कूलिकाङ्घ्रिकतुङ्गकम् ।
 तत्प्रदेशे विशेषोऽस्ति नाटकाभि(कै)र[प्य]लङ्कितम् ॥ ४५ ॥
- कपोतचुद्रनास्यङ्गैः पत्रवल्यादिभूषितम् ।
 प्रस्तरे सर्वदेशे तु मकरादिविभूषितम् ॥ ४६ ॥ 92
- मकरैर्धर्मैर्युक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयत् ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा चार्धदण्डमपि वा ॥ ४७ ॥
- हृद्रनासं विशालं स्यात्तुङ्गं गोपानसीमकम् ।
 भवःपादवशा[न]न्यस्य(स्यं) सर्वेषां हृद्रनासिकम् ॥ ४८ ॥ 96
- कर्णपादवशात्तुद्रनासि(सं) स्तम्भाप्रमर्धकम् ।
 पङ्क्तिं तु विंशतिं भागं तु प्रस्तरोदयम् ॥ ४९ ॥
- त्रिभागं चोत्तरोत्तुङ्गमूर्ध्वे अं(चां)शेन वाजनम् ।
 तदूर्ध्वे पद्मतुङ्गं(द्वामंशं) स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ॥ ५० ॥ 100
- मुष्टिवन्धं त्रिभागं स्यादंशेन वाजने भवेत् ।
 त्र्यंशं मृणालिकोत्तुङ्गं चांशेन वाजने भवेत् ॥ ५१ ॥
- युगांशं पट्टिकोत्तुङ्गं वाजने चैकभागिकम् ।
 अर्धेन कम्पमंशेन पद्ममर्धेन वाजनम् ॥ ५२ ॥ 104
- कपोतं बन्ध(स्थु)भागं स्यादर्धेनालिङ्गमेव च ।
 वाजने तत्समं तु स्यादंशेनान्तरितं तथा ॥ ५३ ॥
- तदूर्ध्वे चैकभागेन प्रतिवाजन(ने) संयुतम् ।
 नाटके वत्सपादैश्चाधो(धः)पाद(दं) समन्वितम् ॥ ५४ ॥ 108

- तदूर्ध्वेऽर्धं च सर्वेषां तत्पादं बहिर्निर्गमम् ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं वाथ निर्गमम् ॥ ५५ ॥
 भूतरूपगणैश्चैव यच्चविद्याधरं(रैस्) तथा ।
 नरैर्वा नाटकज्ञैः तु कुर्याद्देवालयदि(दी)नाम् ॥ ५६ ॥ 112
 यच्चविद्याधरादीनां भूपहस्ये तु योजयेत् ।
 हर्म्यान्तरालयाः सर्वे(र्वाः) नृणां नाटकसंयुतम् ॥ ५७ ॥
 सर्वेषां मुष्टिबन्धानां कुर्यात्पादै(दानं) अजुस् (जून) तथा ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५८ ॥ 116
 एतत्तु प्रस्तरस्योर्ध्वे नाटकस्योर्ध्वश(स्या)शवत् ।
 कुर्यादेतत्कपोतं स्यादष्टभागाधिकं तथा ॥ ५९ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्प्रस्तरं चाष्टभेदकम् ।
 प्रस्तरोष्मिति श्रेष्ठं प्रच्छादनमिहोच्यते ॥ ६० ॥ 120
 प्रासादादीनि(नां) सर्वेषां प्रच्छादनादिलक्षणम् ।
 उत्तरान्तत्रिकान्तं वा बलभी चोर्ध्वमेव वा ॥ ६१ ॥
 कपोतान्तकमेवं स्यात्तस्योर्ध्वं प्रस्तरांशकम् ।
 एतत्प्रच्छादनात्(न)स्थाने दण्डं चोपरि शाययेत् ॥ ६२ ॥ 124
 एतद्द्वारवशादीर्षं तस्योपरि जयन्तिकाम् ।
 दारुदण्डं शिला वापि इ(चे)ष्टकेन जयन्तिकाम् ॥ ६३ ॥
 अथवा दारुजयन्तिश्च शिला चेत्स[ह] दण्डकम् ।
 विनादण्डं तथा कुर्यात्पाषाणं फलका(कां) न्यसेत् ॥ ६४ ॥ 129
 एतत्सर्वालये कुर्याद्देवहर्म्ये विशेषतः ।
 शुद्धं मिश्रं च संकीर्णं त्रिविधं तद्वैरान्त्यसेत् ॥ ६५ ॥
 एकद्रव्यं तु शुद्धं स्याद् द्विद्रव्यं मिश्रकं भवेत् ।
 त्रिद्रव्यंस्तु संकीर्णं तज्ज्ञात्वा कारयेद्विधः ॥ ६६ ॥ 132
 केवलं चेष्टकाहर्म्ये दारुप्रच्छादनम(नां)नितम् ।
 शिलाहर्म्ये शिलातैलि कुर्यात्तत्तद्विशेषतः ॥ ६७ ॥
 कर्णं च पट्टिकायुक्तं मध्यं मध्यावसानकम् ।
 चतुरश्रा(श्रमा)यताश्रं वा यथा कर्मानुकूलतः ॥ ६८ ॥ 136

- एकपट्टं द्विपट्टं वा त्रिपट्टो(दृष्टु)र्ध्वं तथोच्येत ।
 तन्मध्ये फलकं वापि शिला तैला(लि)जया(य)न्तिकम् ॥ ६६ ॥
- लुपाकारं तु [पूर्व]वत्कुर्यादलस्याकृतिः(तिम्) एव वा ।
 एवं गेहे प्रोक्तं मम दृष्टमर्थं तु कारयेत् ॥ ७० ॥ 140
- कुर्याद्विशि तुलां वापि पट्टस्योपरितस्तु वा ।
 तन्मध्ये(ध्व)देश(शे) दारुणा[च] दण्डं कृत्वा प्रयोजयेत् ॥ ७१ ॥
- एतत्प्रच्छादनं गेहे प्रोक्तं मम(हं) मुनीश्वरैः ।
 अन्य[द्व]यास्तुनि(स्तुनां) सर्वेषां प्रच्छादनमिहोच्यते ॥ ७२ ॥ 144
- मध्ये प्रागुक्तवत्कुर्यात्तदूर्ध्वे प्रस्तरमेव च ।
 बाधे प्रागुक्तवत्सङ्गं प्रस्तरं तु यथोच्यम् ॥ ७३ ॥
- कुर्यादधःप्रदेशे स्थानमध्ये वृत्तमुत्तरोपरि ।
 महाभारं तुलां वापि क्षुद्रदण्डमवापि वा ॥ ७४ ॥ 148
- आधारपट्टसंयुक्तं सतुलं तु जयन्तिकम् ।
 प्रस्तरावृतमध्योर्ध्वे तुला(ल)या छादयेत्ततः ॥ ७५ ॥
- तद्विधानस्य(स्या)धोदेशे क्षुद्रपट्टैर्म(नं) लक्षकम् ।
 अथवा चतुरश्रैश्च कुर्यात्तत्र विशेषतः ॥ ७६ ॥ 152
- तत्र पट्टैश्चतुष्कानां सन्धिर्मध्ये तु कुद्यं(ङ्ग)जम् ।
 पादेषु फुल्लपद्यं च कुर्यात्शुक्ला च शोभितम् ॥ ७७ ॥
- मध्यरङ्गं तदुद्दिश्य चोर्ध्वेऽलङ्कार(रं) वस्यते ।
 उत्तरस्याधोदेशे तु पूर्वोक्तचरबायके ॥ ७८ ॥ 158
- बोधिकाकृति(तिं) विज्ञात्वा(य) स्तम्भस्यार्धाप्रदेशतः ।
 पीनकर्षोपरि ग्राम्ने पालिकाकृति(तिं) विन्यसेत् ॥ ७९ ॥
- तदूर्ध्वे नाटकाङ्गैश्च पालिका द्विगुणोन्नतम्(ता) ।
 तदूर्ध्वे मृणालिकोत्तुङ्गं नाटकोन्नत [तत्] समम् ॥ ८० ॥ 160
- महाबोधिकसंयुक्तं मृणालोपरि विन्यसेत् ।
 तन्महाबोधिकाचो(को)र्ध्वे[च] महातौलि न्यसेद्बुधः ॥ ८१ ॥
- बोधिका(या) पूर्ववत्तुङ्गं तत्समं तौलिकोन्नतम् ।
 महातौलि विना कुर्यादाधारार्ध(र्ध)ं तु पट्टिका ॥ ८२ ॥ 164

- पूर्वोक्तप्रस्तराङ्गैश्च यन्मानोरन्यवर्गकम् ।
 आधारस्योपरि प्रान्ते कुर्यात्तु शिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ ८३ ॥
- ऊर्ध्वे प्रच्छादनं कुर्यादबवाधारचो(सो)र्ध्वके ।
 एतत्प्रच्छादनं कुर्यात्पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ ८४ ॥ 168
- एवं तु चोर्ध्वालङ्कारं मध्यरङ्गे तु विन्यसेत् ।
 तत्तुङ्गं पूर्ववत्कुर्याच्छेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ८५ ॥
- तद्वहिः प्रान्तभक्तीनां प्रच्छादनमिदोच्यते ।
 प्रागुक्तमूलपादानां स्तम्भे च प्रतिपादके ॥ ८६ ॥ 172
- तदूर्ध्वे चोत्तरं न्यस्य(सेद्) वाजनं मुष्टिवन्धनम् ।
 मुष्ट्याल(लं) वाजनं वापि चोत्तरादि यथोर्ध्वके ॥ ८७ ॥
- कुर्यात्तु तस्य चोर्ध्वे तु दण्डैस्तच्छोणिकां न्यसेत् ।
 त्रिचतुष्टयचरणमात्रं दण्डान्तरविशालकम् ॥ ८८ ॥ 176
- तत्तद्विगुणदण्डं स्याद्युक्त्या बलवशान्न्यसेत् ।
 चतुरश्रं चतुः(तुष्टु)पट्टं तुलानामाकृतिस्तथा ॥ ८९ ॥
- पत्रवल्यादियुक्तं वा यथाशोभं तु कारयेत् ।
 तदूर्ध्वे अथान्तिकं स्यादन्तराले तु विन्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
- अथवा चोत्तरा सर्वे(र्वा) सान्तःप्रान्तरोत्तरान्त(रन्त)रम् ।
 यत्तद्वक्तिवशात्सर्वं प्रस्तरं स्यात्तदन्तरम् ॥ ९१ ॥
- बाह्यके चोत्तरं सर्वं युक्त्या काष्ठवशान्न्यसेत् ।
 तस्यान्तः पादमध्यान्तः प्रस्तीर्यात्तु यथोत्तरम् ॥ ९२ ॥ 184
- एतत्तु सर्वतोभद्रमलकाकृतिरिदोच्यते ।
 तदेव कर्णवशाद्दर्शं प्रस्तीर्यात्तु सर्वशः ॥ ९३ ॥
- उत्तरैः प्रागुक्ताङ्घ्रिः स्यात्तद्वशात्परितो न्यसेत् ।
 तदेवान्तमलकं च कर्णयोश्चोत्तरं विना ॥ ९४ ॥ 188
- इन्द्रादियाम्यपर्यन्तं याम्यादिवरुणान्तकम् ।
 वरुणात्सीम्यपर्यन्तं सीम्यादिपूर्वकान्तकम् ॥ ९५ ॥
- बाह्यान्तरान्तरं च युक्त्या वंशे तु योजयेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवचुल्ये(कुर्याद्) बहिस्तद्वशान्न्यसेत् ॥ ९६ ॥ 192

बहिष्कृतवा(द्रा)रादि(दीनि) चोत्तरादोनि कारयेत् ।

उत्तराद्युत्तरान्तं तु तलैर्विन्यासमारितम् ॥ ६७ ॥

बाह्ये शुभ्वावभक्तिश्चेदण्डिकोर्ध्वे लुपै(पाभिः)स्त्रिरम् ।

पूर्वोक्तमच्चतुर्ज्ञैर्वा यथाशौभं तु योजयेत् ॥ ६८ ॥

196

शिलायां दातके वापि चेष्टके वाच कारयेत् ।

यथाश्लं यथाभारं तथा वंशादि योजयेत् ॥ ६९ ॥

अन्तर्वह्निश्च तत्सर्वं चोत्तरैः समता(तां) न्यसेत् ।

अन्यथाङ्गानि सर्वेषां का(कि)यां कुर्याद् [तद्]वशा(शं) नयेत् ॥ १०० ॥

200

उत्तरं वैपरीत्यं चेत्कर्तुः तद्वास्तुनाशनम् ।

देवानां भूपतीनां च चोर्ध्वे मध्ये तरङ्गकम् ॥ १०१ ॥

मल्लादिविधानं च कुर्यात्तु सम्पदां(दास्)पदम् ।

तैव(ति)लानां द्विजातीनामन्यत्सर्वं शुभावहम् ॥ १०२ ॥

204

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रस्तरविधानं नाम षोडशोऽध्यायः ।

सन्धिकर्मविधानम्

- सन्धिकर्मविधाने च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 हर्म्याणां दारसंयोगः(गः) सन्धिकर्ममु(र्मं व)दीरितम् ॥ १ ॥
 वृक्षमूले बलं युक्तं वृक्षामे बलहानकम् ।
 तस्मात्तु बन्धयेत्सर्वं दारसंमूलात्सु(लतः सु)धीः ॥ २ ॥ 4
 उक्तवदारु संग्राह्यं योजयेत्त(ज्यं हि त)त्तकंश्च तु ।
 न वर्कं च न भिन्नं च न सुषिरं दारु सर्वशः ॥ ३ ॥
 मल्लसंबद्ध(न्ध)सन्धिं च मल्लराज(जं) द्वयं तथा ।
 वेणुपर्वाख्यसन्धिं च पूगपर्वं च सन्धिकम् ॥ ४ ॥ 8
 देवसन्धिस्लक्ष्मिमे(र्षी)पुपर्वसन्धि(न्धो च) दण्ड(ण्ड)कम् ।
 एतद(ते चा)ष्टविधं(धाः) प्रोक्तं(क्ता) दारुसंयोगेन सन्धिभिः(न्धयः) ॥ ५ ॥
 दारुद्वयै(यनै)कसन्धिः स्यान्मल्लबन्धमिति स्मृतम् ।
 त्रिचतुर्द्वारुयोगेन द्वित्रिसन्धिर्यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ 12
 मल्लराजमिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।
 पञ्चदारु चतुःसन्धि(न्धिर्) वेणुपर्वकमीरितम् ॥ ७ ॥
 षड्दारु पञ्चसन्धिः स्यात्पूगपर्वं प्रशस्यते ।
 सप्तदारुभिः षट्सन्धि(न्धिः) [स्वाद्] देवसन्धिभि(रि)ति स्मृतम् ॥ ८ ॥ 18
 अष्टदारु[भिर्] अष्टिसन्धिमे(न्धिरि)पुपर्वख्यसन्धिकम् ।
 तस्योपरि बहुसन्धि(न्धिः) बहुद्वयैश्च दण्डकम् ॥ ९ ॥
 पादानामुत्तराणां च कुड्यस्योत्तरदारुणाम् ।
 सन्धिकर्मक्रमं सन्धयोगे[क]वस्तुन्य(ह्य)नेककम् ॥ १० ॥ 20
 अन्तर्बहिश्च यश्चो(यामू)र्ध्वं तत्तत्सन्धिभि(रि)द्वाच्यते ।
 मल्लबन्धादि स्यादष्टसन्धिः सर्वेषु धामसु ॥ ११ ॥
 दीर्घं ह्रस्वं समं दारु योजयेदुक्तवत्क्रमात् ।
 पुंदासुणां तु पुंदा न(रुणा) स्त्रीदासं(रु) स्त्रिया सह ॥ १२ ॥ 24
 युञ्जीत या(यत्) स्त्रिया सार्धं पुंदासु पतिना सह ।
 नपुंसकं न युञ्जीत सर्वेष्वपि गृहादिषु ॥ १३ ॥

- चतुर्दिक्षु बहिर्दाह र(चा)नन्तं प्रेक्ष्य संस्थितम् ।
 ज्ञात्वा धीमान्मुहुर्देवान्(श्चिद्भान्) दिनवेद्वा(नीत्वा च वा)मदक्षिणम् ॥ १४ ॥ 28
- अन्तश्चतुर्दिशां दारु बहिः परयेत् तन्मुखम् ।
 ज्ञात्वा तु शिल्पिनां श्रेष्ठं(ष्ट्रो) दिव्यं दक्षिणवामकम् ॥ १५ ॥
- दीर्घादिसर्वदारुणि(णां) विन्यासे वक्ष्यतेऽधुना ।
 दक्षिणे विन्यसेद्दीर्घं कुञ्जदारु तु दक्षिणे ॥ १६ ॥ 32
- अथवा मध्यमे दीर्घं वाम(गा)वामं तु कुञ्जकम् ।
 त्रिद्वारयोगसंपाते सममेतत्त्वथापि वा ॥ १७ ॥
- दक्षिणं(णे) मध्यमं(से) दीर्घं वामे दारु त्वदीर्घकम् ।
 दारुमूलं तथामं च संयोगं दारुसर्वशः ॥ १८ ॥ 36
- दक्षिणोत्तरमायामं दारुमूलं च दक्षिणे ।
 पूर्वपश्चिमयोर्दीर्घं दारुमूलं च पश्चिमे ॥ १९ ॥
- प्रत्यग्दक्षिणयोर्दारु मूलसंयोगं(गं) नैर्ऋते ।
 पूर्वे चोत्तरतो दारु अग्रं(चाग्र)संयोगमौशके ॥ २० ॥ 40
- अनलानिलकोणे तु चाग्रमूलं तु योजयेत् ।
 कट्योत्तरं तु संयोगं मूलं तथैव श्रक्तम् ॥ २१ ॥
- अज्ञानाद्वृन्तराग्रं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ।
 उत्तरादारुसंयोगमालिम्बो(ङ्गो)दययोर्मुखम् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मूलस्योपरि स्थाप्य चाग्रमेतदधोमुखम् ।
 पादैरपि च सर्वेषां गृहं(हान्तं) संप्राप्य वश्य(संप्रशस्य)ते ॥ २३ ॥
- आचारं प्राकृशयं दारु मूलामं चोर्ध्वं(ध्वे) तत्तयेत् ।
 वैवस्वतं दिशं चैवं चान्तं चोपरि विन्यसेत् ॥ २४ ॥ 48
- मूलमूर्ध्वे संच्छेद्य प्रत्यग्दारोश्च मूलतः ।
 अथरक्षेयं दक्षिणतः चोर्ध्वे दारुमि(ह चे)दं न्यसेत् ॥ २५ ॥
- प्रत्यग्दारोश्च चाग्राधोत्तरं दारुमूलकम् ।
 प्राग्दार्वाग्रमूर्ध्वे तु सौम्यदार्वाग्रं(घं) निक्षिपेत् ॥ २६ ॥ 52
- एतत्तु सर्वतोभद्रं प्रागादिदारु योजयेत् ।
 तदेव दारुयोगं च नन्द्याचर्तमिदोच्यते ॥ २७ ॥

- पूर्वे च शयितं दारु दक्षिणे निर्गमं भवेत् ।
 दक्षिणे शयितं दारु पश्चिमे निर्गमं भवेत् ॥ २८ ॥ 56
- पश्चिमे शयितं दारु निर्गमं चात्तरे तथा ।
 उत्तरे शयितं दारु प्राग्दिशि निर्गमं भवेत् ॥ २९ ॥
- आधाराधेययोगेन पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 नन्वावर्तमिति प्रोक्तं स्वस्तिकं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३० ॥ 60
- प्राक्शयितं दारु सर्वेषां दक्षमूलोत्तराग्रकम् ।
 दक्षिणे शयितं दारु प्रत्यङ्मूलाग्रपूर्वके ॥ ३१ ॥
- तद्द्वयोर्मूलमग्रं च चाग्रिकोणे च बन्धनम् ।
 प्रत्यङ्दिक्शयितदारोर्मूलं याम्येऽग्रमुत्तरे ॥ ३२ ॥ 64
- सौम्ये शयितदारुणां प्रत्यङ्मूलाग्रपूर्वके ।
 वायुकोणे दिशं(शि) बन्धं त्रीणि दार्वा(र्वे)पाणि एव वा ॥ ३३ ॥
- दक्षिणे पश्चिमे सौम्ये दारु तत्प्रागुदग्रकम् ।
 नैऋते वायुकोणे च बन्धयेत्तद् द्विसन्धिकम् ॥ ३४ ॥ 68
- पूर्वे च दक्षिणे प्रत्यङ्गदारु प्रागुत्तराग्रकम् ।
 बह्विनैऋत्यकोणे च दारु संबन्धयेत्सुधीः ॥ ३५ ॥
- एतत्सन्धिविशेषोऽस्ति चाधाराधेयपूर्ववत् ।
 दारुमूले तु सच्छिद्रं दार्वा(र्वे)मं सशिखान्वितम् ॥ ३६ ॥ 72
- दक्षिणे दारुमूले च छिद्रं प्रत्यक् शिखान्वितम् ।
 पतन्मैऋतिकोणे तु युक्त्वा दारुं(रु) सं(च) योजयेत् ॥ ३७ ॥
- एवं तु चाग्रिकोणे तु युक्त्वा दारुं सुयोजयेत् ।
 सौम्ये च दारुमूले तु छिद्रं प्रत्यक्छि(शि)खान्वितम् ॥ ३८ ॥ 76
- एवं तु वायुकोणे तु कारयेत्तत्तत्कोत्तमः ।
 एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं युक्ताग्रे वैशकोणयुक् ॥ ३९ ॥
- प्राच्यं दार्वा(रुणां) च सच्छिद्रं सौम्याग्रं च शिखान्वितम् ।
 छिद्रयुक्तं तदाधारमग्रमिदं सशिखान्वितम् ॥ ४० ॥ 80
- वास्तुमध्यं ग(ङ्गा)यां युक्तं तद्वाह्ये वृत्तदारुणा ।
 यथेष्टदिग्भद्रसंयुक्तं युक्ताद(च्छा)न्यैस्तु वागतः ॥ ४१ ॥

आधाराधेयमाद्यैश्च सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

वर्धमानमिति प्रोक्तं वर्धमाने तु विन्यसेत् ॥ ४२ ॥

84

अधोभूदाहयोगं च तयोर्ध्वोर्ध्वं तथा न्यसेत् ।

अज्ञानाद्वैपरीत्यं चेत्सर्वसंपद्दिनाशनम् ॥ ४३ ॥

तस्मात्परिहरेच्छिस्त्यो सर्वदाह [च] योगतः ।

दाहयोगकर्म प्रोक्तं दाहसन्धिरिहोच्यते ॥ ४४ ॥

88

यथारहितसन्धक्यं(यः) तथा योग्यं विचक्षणैः ।

स्तम्भानां दाहयोगेन चोक्तवच्चैव सन्धयः ॥ ४५ ॥

स्तम्भदाह त्रिभागीकं तन्मध्ये तु शिखा(खा) भवेत् ।

तुङ्गवारसमं कुर्यादूर्ध्वं कर्णं शिखान्वितम् ॥ ४६ ॥

92

अधः कर्णं मध्ये छिद्रं मेघयुद्धं हि योजयेत् ।

विस्तारं सप्तभागेन त्रिभागाधिकमायतम् ॥ ४७ ॥

अथवा सार्धमायामं विस्तारद्विगुणं तु वा ।

अथवा कर्णमाने वा सन्धिरेतत्(प) फणायतम्(तः) ॥ ४८ ॥

96

सर्वेषामपि दाहणां सन्धेः प्रान्ते तु योजयेत् ।

यथेष्टफलसंप्राप्तौ चोदवेद्विस्तृतावर्कम् ॥ ४९ ॥

मूलाग्रे कीलकं युक्तं अ(च)र्धप्राणमि(पाणिरि)ति स्मृतम् ।

तदेव द्विललाटे च विस्तारार्धार्धचन्द्रवत् ॥ ५० ॥

100

मध्ये च दन्तसंयुक्तमप्रमूले तु योजयेत् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्महावृत्तमिति स्मृतम् ॥ ५१ ॥

एतत्स्व(तेषु) वृत्तपादानां त्रिकर्णं वक्ष्यतेऽधुना ।

तदेवं(व) च त्रिकर्णं स्वातन्त्रिचूत्तिकमेव च ॥ ५२ ॥

104

स्वस्याकृतिं(ति) समायुक्तं बलात्कीलकसंयुतम् ।

त्रिकर्णाभिमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५३ ॥

मेघयुद्धे चतुर्विधं चतुःशूलं तु संयुतम् ।

चतुराब्धिमध्यं तु पट्टयुक्तं सपट्टवत् ॥ ५४ ॥

108

दन्तसंयुक्तं सन्धिश्च सर्वतोभद्रमोरितम् ।

एतत्सन्धिविधिश्चाह्नि यथाराक्ति यथाबलम् ॥ ५५ ॥

- स्तम्भमध्या(ध्ये) यथोत्सेधं कुर्यादूर्ध्वं विशेषतः ।
यद्यालङ्कारया प्रान्ते युक्त्या तत्रैव सन्धयः ॥ ५६ ॥ 112
- शिलास्तम्भ(म्भानां) तु सर्वेषां मेषयुद्धं प्रकल्पयेत् ।
पादायामविशालैश्च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ५७ ॥
पादमूलविशाले तु षट्सप्तांश(शं) विभाजिते ।
एकैकमा(म)धिकं वापि पादमूलविशालकम् ॥ ५८ ॥ 116
- कुर्याद्वि(द्वं)शविशालं स्यादाढवशोन्मन(न्नत)स्तथा ।
समं वाद्य त्रिपादं वा चार्धं वा कुट्यचो(बो)त्तरे [च] ॥ ५९ ॥
विस्तारं तथाश्वा कुर्यात्तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
कुट्यवश(शं) प्रति(ते)र्वशं तुङ्गं यत्तु समं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- तुङ्गस्याधिकर्द्धानं चेद्विपङ्क्ति(त्ति) नित्यमावहेत् ।
पूर्वोक्तसन्धिदीर्घेषु यन्मानोरम्यसंमहम् ॥ ६१ ॥
कुट्यस्योत्तरसन्धीनां प्रतिवशविशालकं ।
सन्ध्यायामं तु संग्राह्यं कुर्यात्प्रागुक्तवत्सुधीः ॥ ६२ ॥ 124
- शङ्ख(ङ्को)रा(र)णि च शूलं च कीलं तु पर्याय(यो) च ।
वृ(वि)द्धं शूलं च दन्तं च शिखापर्यायवाचकाः ॥ ६३ ॥
सन्ध्या पादविष्कम्भं वसुसप्तपदंशकम् ।
तदे(ए)कांश(शं) कि(की)लविस्तारं शूलं तारं च मानयेत् ॥ ६४ ॥ 128
- शूलकीलद्वयोस्तेषां समतारमुदाहृतम् ।
दीर्घतारमिदं तं [च] समताराप्रकीलकम् ॥ ६५ ॥
शल्यायामं तु सर्वेषां यथायुक्तं(क्ति) यथावलम् ।
कुर्यात्तु सन्धिमध्यस्य कीलपार्श्वं तु कीलयेत् ॥ ६६ ॥ 132
- फणायामं तु तन्मध्यं परचात्कीलं प्रयोजयेत् ।
कीलात्फणमूलान्तं कीलतारं समेन च ॥ ६७ ॥
ऊर्ध्वं तत्फणप्रान्ते छेदयेत्तच्चकोत्तमः ।
कीलतारसमं कुर्यात्कीलं तु तत्फणाग्रके ॥ ६८ ॥ 136
- दन्तत्रयसमायुक्तं मूलान्तं तत्फणाग्रयोः ।
अधोदन्तस्य यं(यच्) छेदं चोर्ध्वदन्तस्य चोर्ध्वके ॥ ६९ ॥

- छेदयेद्देशं(न)मूलौ(ले) तच्छिखे(स्वायां) तत्प्रकीर्तितम् ।
 विल्लारानुङ्गदेशे वा तत्तद्वर्षा(शं) तत्तद्वान्(चयेत्) ॥ ७० ॥ 140
 पूर्ववच्छिख(स्वा)संयुक्तं मध्यकीलकं(लं) तु योजयेत् ।
 ईषुदन्तमिति प्रोक्तं यथाशक्तिबलं न्यसेत् ॥ ७१ ॥
 कर्कटाङ्घ्रिवत्कृत्वा पोत्रनासाङ्घ्रि वेष्टयेत् ।
 मध्यकीलं तु संयोज्य युक्त्वा वज्रवशान्न्यसेत् ॥ ७२ ॥ 144
 सूकरं(र)घ्राणमित्युक्तं वंशदण्डाग्रमूलयोः ।
 संकीर्णकीलकं वक्ष्ये यथायुक्ति यथाबलम् ॥ ७३ ॥
 नानाशूलैश्च कीलैश्च संयुक्तं खलु दारुषु ।
 एतत्संकीर्णसन्धि(न्धिः) स्यात्सर्वद्वेषु योग्यकम् ॥ ७४ ॥ 148
 वज्रा(त्रा)कृतिषु शूलं स्याद् ब्रह्मस्तकसन्धिकम् ।
 एतत्पञ्चविधः सन्धिः सर्वेषां साधि(शयि)तेष्वपि ॥ ७५ ॥
 कुर्यात्कुड्यस्य चैतेषु चाग्रदन्तं बहिर्भवेत् ।
 मूलदन्तोपदन्तं स्यादाचाराधेय(ये) योजयेत् ॥ ७६ ॥ 152
 पार्श्वयोर्वोजितं दारु कुलीरामोपरि न्यसेत् ।
 पार्श्वं दार्वा(र्व)र्धमन्तश्चेद्ब्राह्ममूलं च मङ्गलम् ॥ ७७ ॥
 दारुशैले यथामूलं पादमूलं तथा भवेत् ।
 एकरूपा च पङ्क्तं च(द्वि)सन्धिः स्यादेकरूपकम् ॥ ७८ ॥ 156
 कर्ध्वो(र्ध्वे)षु तलोन्वेवं सर्वं कुर्याद्विचक्षणः ।
 तत्तदङ्गानि सर्वाणि परितोऽपि (विपरीते) विनश्यति ॥ ७९ ॥
 स्तम्भानामपि सर्वेषां दीर्घस्योर्ध्वशिखान्वितम् ।
 म(भ्रा)नसान्तः शिखै(स्वामि)युक्तं पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ ८० ॥ 160
 स्तम्भमध्ये शिखायुक्तं मध्यपार्श्वशिखं तु चेत् ।
 कर्तृणां शोकवृद्धिं(द्विः) स्यात्सन्ध्यङ्घ्रिबाणकं चेत् ॥ ८१ ॥
 तथा सन्ध्यङ्घ्रिमध्यं चेत्सर्वसंपादिनाशनम् ।
 तस्मात्तत्स्तम्भमध्यं तु त्यक्त्वा तत्सन्धिमध्यमे(मम्) ॥ ८२ ॥ 164
 रेखामात्राङ्घ्रि तन्मध्ये त्यक्त्वा कीलं प्रदक्षिणे ।
 दण्ड(ण्डा)कारदार्वो(र्व)ङ्गं सन्धिरेषा(ष) प्रकथ्यते ॥ ८३ ॥

यत्कर्णदारुयोगेषु सन्धिस्तेषां तु नामतः ।

आदित्यो धर्मराजश्च जलेशश्च निशाधिपः ॥ ८४ ॥

168

एतच्चतुष्टयं दिक्षु विदिक्षु च तथोच्यते ।

वह्निर्नेर्दितिर्वायुश्च चै(चे)शश्चेशो(श्चैते) पृथक् तथा ॥ ८५ ॥

दारुसन्धो(न्धिमु)क्तसर्वेषां न(तु) कुर्याच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

गृहचतुष्टये चैव पुष्पदन्तस्य पदे तथा ॥ ८६ ॥

172

भस्माटस्य पदे चैव महेन्द्रस्य पदे तथा ।

एतेषां तु गृहद्वारं कुर्यात्सन्धिं न कारयेत् ॥ ८७ ॥

तद्विष्टते(के) तद्विधाने तु विस्तारायामतो गृहे ।

मध्यकर्णद्वयार्मध्ये वस्तु यन्मध्यमे तथा ॥ ८८ ॥

178

दन्तकीलं च संयुक्तं सन्धिरेतन्न कारयेत् ।

अन्य[त]सर्वेषु सन्धीनां(न्धीन्) वास्तुमध्ये न कारयेत् ॥ ८९ ॥

प्रतिवंशं दारुवज्रं ज्ञात्वा सव्यापसव्यकम् ।

सव्यमूलं शिखं(खां) कुर्याद्द्वामं चाग्रशिखान्वितम् ॥ ९० ॥

180

तच्छिखं मध्ययुक्तं चेत्सर्वसंपद्विपत्करम् ।

दारुमूलाग्रयोः सर्वं सन्धी युक्ततरं भवेत् ॥ ९१ ॥

मूलेन वे(मे)दने दन्ते धर्मकामार्थनाशनम् ।

परितो दारुसन्धी च(वेद्) युक्तं सन्धिं न विद्यते ॥ ९२ ॥

184

गृहान्तं चैकदारु(रु) चेत्सन्धिभेदोऽपि नास्ति चेत् ।

वास्तुप्रदक्षिणं दारुकीलं चापि तथा न्यसेत् ॥ ९३ ॥

बाह्यावृतदारुणि युद्धायुद्धं विचार्यते ।

युद्धभावं विदित्वाश्च चान्तदारु भवन्ति(ति) च ॥ ९४ ॥

188

तच्चतुर्दिशि दारुणि तत्तत्सन्धी च शल्पकम् ।

प्राक् प्रत्यक् च युद्धं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ॥ ९५ ॥

दक्षिणोत्तरयोर्युद्धं पूर्व(परं) तदोषमावहेत् ।

नूतनानि च दारुणि नूतनैरेव संयुजेत् ॥ ९६ ॥

192

पुराणानि च दारुणि पुराणैरेव संयुजेत् ।

नूतने च पुराणेन पुराणं नूतनेन च ॥ ९७ ॥

- न युज्यं च कृतेऽ(ते) चेत्तु राष्ट्रां(ष्टे) दुर्भिक्षमावहेत् ।
 मध्योर्ध्वे दारुमव्यात्तु दण्डा(न्ता)दीनि त्रयान्तकम् ॥ १८ ॥ 196
- दण्ड(न्त)पादेन वृद्धिः स्यात्स्थापयेत्कुलयादि(कीलकादी)नाम् ।
 कु(की)लादिमूलद्रव्येषु यथाशक्ति यथावृत्ति ॥ १९ ॥
 कुर्यान्तु चोक्तवत्सन्धिं विना(चेति) चोक्तं पुरातनैः ।
 शैलजैः शयितैः सर्वैर्निशिक्षमेषयुद्धकम् ॥ १०० ॥ 200
- अथवा शक्तिरूपं स्यादर्वादधर्ममथापि वा ।
 सर्वतोभद्रः सन्धिः स्याद्द्रव्ययुक्तितो न्यसेत् ॥ १०१ ॥
 शिलाहन्यादिसर्वेषां प्रथमे वास्त(स्तु)मेव च ।
 प्रत्यगूर्ध्वे ततः प्रान्ते नन्वावर्ताकृति(ति) न्यसेत् ॥ १०२ ॥ 204
- वस्तुमध्यवरणस्य मध्यमे
 सन्धिकीलयुत(तं) कर्तुं नाशनम् ।
 भक्तिपादबहिष्कोलमूलकम्
 चार्थनाशजनवेदना[व]हकम् ॥ १०३ ॥ 208
- उपरि संस्थितदारुसमस्तकैः
 अथवा तत्रस्थितवाजनमाद्यकैः ।
 सशिखरैरशिखोऽपि सर्वत
 स्वपि च युक्तिवशादिभिर्योजयेत् ॥ १०४ ॥ 212
- अपि च युक्तिवशादपि योजयेत्
 त्वपि च युक्तिरनुक्तिरनर्थकम् ।
 न च दररहितं शिखया तु चेत्
 कमविहोर्न द्वि लच्छणमन्यथा ॥ १०५ ॥ 216
- कृतधनञ्जयकर्तृविनाशनम्
 तस्मात्सर्वं चोक्तवत्सन्धिराद्यैः ।
 दारो(रीर)मूलं चाप्रयो(यु)क्ताननं च
 पार्श्वे चैतच्छिल्पिभिर्ज्ञाप्य कुर्यान् ॥ १०६ ॥ 220
- एवं संपदामास्पदं स्यात् ॥ १०७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सन्धिकर्मविधानं नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

विमानलक्षणम्

- विमानलक्षणं चैव संक्षेपाद्ब्रूयतेऽधुना ।
 तैतिलानां द्विजातीनां वर्णानां वासयोग्यकम् ॥ १ ॥
 एकभूमिविमानादिरविभूम्यवसानकम् ।
 भक्तिसंख्या(ख्या) तदाकारं स्तु(स्तु)पिकाद्यैश्(दि) च लक्षणम् ॥ २ ॥ 4
 लुपमानकर्म सर्वं स्तूपिकास्थापनं क्रमात् ।
 स्नानयद्भूतलं श्रेष्ठं पुरुषाखलिमात्रकम् ॥ ३ ॥
 जलान्तं वा शिलान्तं वा पूरयेद्वालुकैर्जलैः ।
 हस्तिपादाकृति(ति) दारुस्तम्भेन[च] प्रहारयेत् ॥ ४ ॥ 8
 एवं दृढकरं(कृतं) चोर्ध्वं यथाशास्त्रं(हर्म्यं) तु कारयेत् ।
 एकभूमिविमाने तु चोक्तवत्करसंप्रदम् ॥ ५ ॥
 एकभक्त्या द्विभक्त्या वा त्रिचतुष्पञ्चभागिकम् ।
 षड्भागं षड्विधं प्रोक्तं क्षुद्रमेकतलं भवेत् ॥ ६ ॥ 12
 पञ्चषट्सप्तभागं स्थान्मध्यममेकतलं भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टविभागं स्थान् श्रेष्ठमेकतलं भवेत् ॥ ७ ॥
 पञ्चषट्सप्तभक्त्या च क्षुद्रं च द्वितलं भवेत् ।
 षट्सप्ताष्टभक्त्या च मध्यमं द्वितलेन(लमेव) च ॥ ८ ॥ 16
 सप्ताष्टनवभागं स्यादुत्तमं द्वितलं न्यसेत् ।
 सप्ताष्टभक्तिकं कुर्यात्क्षुद्रं च त्रितलं भवेत् ॥ ९ ॥
 नन्दपङ्कगं(शं) तेनैव मध्यमं त्रितलं भवेत् ।
 एकपङ्कगं(शं) तेनैव चोत्तमं त्रितलं भवेत् ॥ १० ॥ 20
 अष्टनन्ददशं स्यात्क्षुद्रमाने चतुस्तलं ।
 नन्दपङ्कगं(शं) स्यान्मध्यमे च चतुस्तले ॥ ११ ॥
 पङ्कगं(शं) स्यादुत्तमे च चतुस्तले ।
 नन्दपङ्कगं(शं) स्यादुत्तमे च चतुस्तले ॥ १२ ॥ 24

कुर्यात्तु शिल्पविद्भूमिः क्षुद्रपञ्चतले न्यसेत् ।
 पङ्केयकपङ्क्तिर(क्षेत्र)र्काशः(श)द्वा(त्रयो)दशांशे विशालके ॥ १३ ॥
 एतत्तु मध्यमं पञ्चतलं हर्म्ये (ए)व कारयेत् ।
 ईशद्वादशांशैर्कार्कं मनुभागं तथैव च ॥ १४ ॥
 एतद्भागविशाले तु श्रेष्ठं पञ्चतलं भवेत् ।
 भर्कसैर्कार्कभागं तु मनुपञ्चा(च)दशांशकम् ॥ १५ ॥
 एतद्वै पूषके कुर्यात्क्षुद्रपटलहर्म्यकम् ।
 सैर्कार्कांशं मुनि चांशं तिथिपोटरभागिकम् ॥ १६ ॥
 पटलं मध्यमं प्राक्तं कुर्यादहर्म्यविशालके ।
 त्रिचतुः(तुप्)पञ्चपटसमैकाधिकं दशभागिकम् ॥ १७ ॥
 श्रेष्ठं पटलमित्युक्तं यथा कुर्याद्विचक्षणाः ।
 चतुर्दशांशकं पञ्चदशांशं पोटरांशकम् ॥ १८ ॥
 सप्तदशाष्टपङ्क्यं क्षुद्रसप्ततलं तु वा ।
 पञ्चा(च)दशांशकं चैव पोटरांशकमेव वा ॥ १९ ॥
 सप्ता(प्त)दशांशकं भागं चाष्टपङ्क्यंशभागिकम् ।
 एतन्मध्यममाने तु कुर्यात्तु सप्तभूमिके ॥ २० ॥
 विस्ताराष्टद्विभागं च तत्सप्तदशभागिकम् ।
 तदष्टादशभागं स्थानन्दपङ्क्यंशमेव वा ॥ २१ ॥
 श्रेष्ठं सप्ततलं प्राक्तं कुर्यात्तत्र विचक्षणाः ।
 सप्ता(प्त)दशांशकं चैव विस्तारा(रम्)ष्टादशांशकम् ॥ २२ ॥
 नवपङ्क्यंशकं चैव विशाले द्विदशांशकम् ।
 क्षुद्रमष्टतलं ह्येवं हर्म्यं कुर्यात्तु भागतः ॥ २३ ॥
 नवमेव द्विभागं स्थानन्दपङ्क्यंशकं तथा ।
 विशल्यां(त्यं)शक(शमेक)माधिक्यं भागं हर्म्यविशालके ॥ २४ ॥
 मध्यमाष्टतलं कुर्याद्भागमानविमानके ।
 नवाधिकदशांशं स्याद्विशतिश्चैकविशतिः ॥ २५ ॥
 द्वाविशतिश्च भागं च श्रेष्ठमष्टतलं तथा ।
 विशल्यंशं विशाले तु चैक(सैक)ं हस्तं तथैव च ॥ २६ ॥

28

32

36

40

44

48

52

द्वाविंशति च भागं च त्रयोविंशतिभागिकम् ।	
सुद्रे नवतलं द्वेव कुर्याद्भागं विशालकम् ॥ २७ ॥	
एकविंशतिभागं च तद्द्वाविंशतिभागिकम् ।	
त्रयोविंशतिभागं स्वाक्षतुर्विंशतिभागिकम् ॥ २८ ॥	56
मध्यमं(ध्यं) नवतलं कुर्यान्मध्यमे तद्विशालकम् ।	
द्वाविंशति(विश्र) च भागं स्वात्त्रयोविंशतिभागिकम् ॥ २९ ॥	
चतुर्विंशतिकं च(षापि) पञ्चविंशतिकांशकम् ।	
श्रेष्ठं नवतलं प्रोक्तं कुर्यात्तु शिल्प(ल्प)वित्तमः ॥ ३० ॥	60
त्रयोविंशतिभागं स्वाक्षतुर्विंशतिभागिकम् ।	
पञ्चविंशतिभागं च षड्विंशतिभागिकम् ॥ ३१ ॥	
सुद्रे दशतलं कुर्याद्भागं सम(मध्य)विशालकम् ।	
चतुर्विंशतिकं चैव पञ्चविंशतिकं तथा ॥ ३२ ॥	64
षड्विंशतिश्च भागं च सप्तविंशतिभागिकम् ।	
मध्यमं(ध्यं) दशतलं कुर्याद्विमानस्य विशालकम्(कं) ॥ ३३ ॥	
पञ्चविंशतिभागं स्वात्षड्विंशतिभागिकम् ।	
सप्तविंशतिभागं स्वादष्टाविंशतिभागिकम् ॥ ३४ ॥	68
श्रेष्ठं पङ्कितलं कुर्याद्भागं हर्म्यविशालकम् ।	
षड्विंशतिश्च भागं स्वात्सप्तविंशतिभागिकम् ॥ ३५ ॥	
अष्टाविंशतिभागं स्वात्नवविंशतिभागिकम् ।	
सुद्रेमेकादशतलं भागमानविशालकम् ॥ ३६ ॥	72
सप्तविंशतिभागं च अ(तु चा)ष्टाविंशतिभागिकम् ।	
नवविंशतिकं चैव त्रिंशद्भागविशालकम् ॥ ३७ ॥	
एकादशतलं प्रोक्तं मध्यमं तद्विमानकम् ।	
अष्टाविंशतिभागं स्वात्नवविंशतिभागिकम् ॥ ३८ ॥	76
तत्त्रिंशतिकं चैव चैकत्रिंशांशकं तथा ।	
एकादशतलं श्रेष्ठं हर्म्यमूलविशालकम् ॥ ३९ ॥	
नवविंशतिभागं स्वात्रिंशदंशविशालकं(कम्) ।	
एकत्रिंशद्विभागं स्वाद्द्वात्रिंशा(शर्द)शकं भवेत् ॥ ४० ॥	80

- चतुर्द्वादशभूमिः स्याद्भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 विशाले त्रिंशदंशं स्यादेकत्रिंशं च भागिकम् ॥ ४१ ॥
 द्वात्रिंशतिभागं चैव त्रयस्त्रिंशद्विभागिकम् ।
 मध्यमं द्वादशभूमि(न्वा) [५] भागमानं विशालके ॥ ४२ ॥ 84
 द्वात्रिंशतिभागं स्यात्तयस्त्रिंशच्च भागिकम् ।
 चतुस्त्रिंशतिभागं च पञ्चत्रिंशद्विशालके ॥ ४३ ॥
 श्रेष्ठद्वादशभूम्याश्च भागं कुर्याद्विचक्षयः ।
 कर्णपादस्य बाह्ये तु मध्यपादस्य मध्यमे ॥ ४४ ॥ 88
 एवं भागावसाने स्यादुक्तियुक्तं प्रयोजयेत् ।
 मूलादिस्तूपिपर्यन्तं वेदाश्रं चायताश्रकम् ॥ ४५ ॥
 द्व्यश्रं वृत्ताकृतिं वाय प्रोवादिगिस्त्राकृतिः ।
 स्तूपिकात्रयसंयुक्तं द्वयं वा चैकमेव वा ॥ ४६ ॥ 92
 चतुरश्राकृतिं(ति) यस्(सत्) तु नागरं तत्प्रकीर्तितम् ।
 मूलार्धं वृत्तमाकारं तद्वृत्तायतमेव वा ॥ ४७ ॥
 प्रोवादिस्तूपिपर्यन्तं युक्ताधो(लब्धाधो) तद्युगाश्रकम् ।
 वृत्तस्याग्ने द्व्यश्रकं तद्वेसरो(र)नामकं भवेत् ॥ ४८ ॥ 96
 मूलाग्रान्तस्तूपिपर्यन्तं द्व्य(वा)ष्टाश्रकं वा षडश्रकम् ।
 तदग्ने चायतं वापि प्रोवास्याधो युगाश्रकम् ॥ ४९ ॥
 पूर्ववर्चोऽर्धदेशं स्याद्द्व्यविहं परिकीर्तितम् ।
 समाश्रकगिस्त्रायुक्तं चायामे तच्छिखलात्रयम् ॥ ५० ॥ 100
 द्व्यश्रवृत्तोपरि स्तूपि वृत्तं वा चतुरश्रकम् ।
 पद्यादिकुङ्कुमान्तं स्यादुक्तवद्वाकृति(ति) न्यसेत् ॥ ५१ ॥
 सपादरत्निमारभ्य षडङ्गलिविवर्धनात् ।
 चतुर्हस्तावसानं स्यात्प्रत्येकं तु चतुर्विधम् ॥ ५२ ॥ 104
 कन्यसादुत्तमान्त(न्तं) स्यादेकाद्यर्कतज्जान्तकम् ।
 पतेषां स्तूपिकोत्तुङ्गप्रयजाती(ति)वर्गो(शादु)च्यते ॥ ५३ ॥
 शुद्धायां चैकहस्तं स्याद्द्विहस्तं वैश्यजाति(ती)नाम् ।
 सार्धद्विहस्तमानेन युवराजस्य योग्यकम् ॥ ५४ ॥ 108

- त्रिहस्तं भूपवीनां च सार्धत्रि[हस्तं] तु भूसुरा[णा]म् ।
 तैव(ति)लानां चतुर्हस्तं स्तुपितुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ५५ ॥
 षोडशैकांशकं कृत्वा पालिकाकुङ्कुलं कृतम् (लान्तकम्) ।
 सार्धांशं पालिकोच्चं स्वादर्धांशं वाजने भवेत् ॥ ५६ ॥ 112
 पद्मस्तुङ्गं त्रिभागं च कन्धरं चैकभागिकम् ।
 अर्धेन कम्पपद्मं स्वात्कुम्भस्तुङ्गं द्वयांशकम् ॥ ५७ ॥
 ऊर्ध्वं च सार्धभागेन दलं(दलिक)पद्मं प्रकल्पयेत् ।
 तदूर्ध्वं च त्रिभागेन तदण्डोदयमीरितम् ॥ ५८ ॥ 116
 अर्धांशं कम्पपद्मं स्वाद्वानने चोप(चार्ध)भागिकम् ।
 तदूर्ध्वं कम्पपद्मं च सार्धभागेन योजयेत् ॥ ५९ ॥
 द्विभागं कुङ्कुलोत्तुङ्गं दण्डस्तुङ्गस्य मध्यमे ।
 यद्यालङ्कारयुक्तं चेत्पद्मकेसरमावृतम् ॥ ६० ॥ 120
 अथवा स्तूपिकोत्तुङ्गं दण्डमानेन कारयेत् ।
 पालिकोत्तुङ्ग(ङ्गं) दण्डेन पद्मस्तुङ्गं त्रिदण्डकम् ॥ ६१ ॥
 कन्धरं चैकदण्डं स्वात्कुम्भोच्या(च्यम)र्धद्विदण्डकम् ।
 एकदण्डो(ण्डम्)र्ध्वपट्टं स्वाद्विदण्डं कुङ्कुलोदयम् ॥ ६२ ॥ 124
 शेषं तन्मध्यदण्डं स्वात्पूर्ववत्समलङ्कृतम् ।
 शिर(रस्) तारे(रं) तु भूतांशं बह्यंशं पालिकायतम् ॥ ६३ ॥
 तद्विशाले तु भूतांशं सार्धवेदांश(शं) विस्तृतम् ।
 अक्षतारं त्रिभागैक(गं च) तन्निभागैकभागिकम् ॥ ६४ ॥ 128
 पद्मस्योपरि कर्णं स्वात्तन्निधा कुम्भविस्तृतम् ।
 कुम्भतारं नवांशैक(शं च) भाग(गं) दण्डविशालकम् ॥ ६५ ॥
 दण्डतारं त्रिधा पालि तत्र(था) भागैक(कं) कुङ्कुलम् ।
 मद्वास्त्रजा(ज्जम)ष्टदलं कुर्वाच्छेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ ६६ ॥ 132
 तद्द्वयो(द्द्वयं) विद्वत्तं चाधस्तदर्धो(र्धमा)धारपट्टिका ।
 तदर्धं च तथा पट्टं स्वात्तद्द्वयं पद्मं तस्याध(धः) ॥ ६७ ॥
 शेषं तु कुङ्कुलं कुर्याद्विस्तारं युक्तितो न्यसेत् ।
 शिला(ला) वा चोष्टकं दारु लोहं चैव प्रकल्पयेत् ॥ ६८ ॥ 136

शुद्धं मिश्रं च संकीर्णं विमाने त्रिविधं भवेत् ।
 एकद्रव्यं तु शुद्धं स्वाद्द्विद्रव्यं मिश्रहर्म्यकम् ॥ ६६ ॥
 त्रिद्रव्यं हर्म्य(र्म्यं) संकीर्णं शिलाचे(ले)ष्टकदारुण(द्या)म् ।
 एकद्रव्येण युक्तं च कुर्याच्छिल्पि(त्प)चित्तमः ॥ ७० ॥

140

स्तूपिकीलम्

स्तूपिकीलायतं तारं लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ।
 ऊर्ध्वभूम्वा यथापादं तस्माद्याम(मे) समं तु वा ॥ ७१ ॥
 गलाञ्चाप्यर्धतुल्यं वा स्तूपिकीलायतं तथा ।

तद्विष्कम्भसम(मे) व्यासं स्तूपिकीलस्य मूलके ॥ ७२ ॥

144

अथवातुलमानेन कीलमूलविशालकम् ।
 त्रिचतुर्विंशतुलं लोहे दारुकीलं तु(वा) पूर्ववत् ॥ ७३ ॥
 कीलायामं त्रिभागैकं मूले वेदाश्रमोरितम् ।

मध्ये चाष्टाश्रमसंयुक्तं चाग्र(मे) वृत्ताकृतिस्तथा ॥ ७४ ॥

148

एकाङ्गुलाग्रविस्तारं मूलाग्रान्तं चर्य(य)क्रमात् ।

अथवा शिखराकारं कीलं मध्याकृतिस्तथा ॥ ७५ ॥

स्तूपिकीलविधूता(स्तुतिः)त्रिगुणा स्यात्

बहिःश्रवणादौर्व्यमुक्तम् ।

152

कीलाधारविस्तृतार्ध(र्धं) तद्वनं

तत्कोलमूलमथ तत्र योज्यम् ॥ ७६ ॥

ताम्रजं चायसं दारु[ले] लभेत कीलं प्रकल्पयेत् ।

लादिरं लादिरं चैव तन्निर्वाही स्वारमेव च ॥ ७७ ॥

156

उक्तवशक संगृह्य स्वपतिः स्थापकैः सह ।

तत्काले प्रापयेद्विद्वान् स्तूपिकीलस्य वक्रकम् ॥ ७८ ॥

ञ्चञ्चलं च न मिश्रानि(श्रं च) तच्चयात्तचकेण तु ।

स्तूपिकीलमिदं प्राक्तं तदूर्ध्वष्टकलचयम् ॥ ७९ ॥

160

मानं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पुंस्त्री चैष्टकां विदुः ।

मूलाग्रं च समतारं तु चैष्टका(कं) पुरुष(धं) स्तनम् ॥ ८० ॥

भ्रानुपूर्व्यं कुरां तारं वनिता चेष्टका तथा ।

शिलाहर्म्यं शिलायुक्तं चेष्टकं चेष्टका तथा ॥ ८१ ॥

164

पुंविमानाच्च(ने च) पुरुषं वनिता[वा] वनितां चिपेत् ।

शिलासंग्रहकाले तु ज्ञापयेत्पुस्त्रियं तथा ॥ ८२ ॥

एषा भूर्भूतिका प्रोक्ता लुपालक्षणमुच्यते ।

लुपालक्षणम्

स्तूपितुङ्गद्वयं वाथ विमाने च (नस्य) वशो(शादु)दयम् ॥ ८३ ॥

168

प्रवत्तु शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं गलतुङ्गकम् ।

लुपारूपं शिखरं स्याद्भ्रमोवान्तं तल्पवासनम् ॥ ८४ ॥

उत्तरादिमृणालान्तं प्रस्तरस्वोत्तवद्गले(लम्) ।

तदूर्ध्वं दण्डकं कुर्यादुपमानमिदोच्यते ॥ ८५ ॥

172

देवानां मानुषाणां च लुपमानं यथाक्रमम् ।

अम्बरं च ज्वर्यं(विधज्)ज्योतिर्गगनं च विहायसि(यश्च) ॥ ८६ ॥

अनन्तं चान्तरीक्षं च पुष्कलं चाष्टधालुपाः ।

देवानां हर्म्यकं कुर्यादुक्तमेवं पुरातनैः ॥ ८७ ॥

176

महो स्या काश्यपी चौथी चोर्वी गोत्रा वसुधरा ।

वसुधा चाष्टधा प्रोक्ता कारयेन्मानुषालयं ॥ ८८ ॥

सर्वेषां देवतायोग्यं नराणां चोक्तयोग्यकम् ।

सुराणामुक्तमानं वन्मर्त्यैस्तन्नेष्व(र्ष्यं) यन्नतः ॥ ८९ ॥

180

शिखरोदयतत्तुल्यं विस्तारोन्नतमम्बरम् ।

अष्टांशं चैकहीनं तु विस्तारोन्नतो(र्हं) विद्यत् ॥ ९० ॥

सप्तभागीकहीनं तु विस्तृतं ज्योतिर्मान्तः ।

षट्(इ)भागीकहीनं तु विस्तारं गगनस्य(ने च) स्मृतम् ॥ ९१ ॥

184

पञ्चभागीकहीनं तु विस्तारं तद्विहायसि ।

चतुर्भागीकहीनं तु चानन्ते तद्विशालकम् ॥ ९२ ॥

उत्तुङ्गं त्रिभिर्भागीकहीनं तारा(रमा)न्तरिक्षकम् ।

तुङ्गे द्व्यंशकहीनं स्याद्वा(द्व्या)सं पुष्कलभीरितम् ॥ ९३ ॥

188

- तुङ्गद्वयान्तं यत्कर्णं मानं हस्तायतं तथा ।
 अथवा शिखरोत्तुङ्गमष्टभाग(गे) विभाजिते ॥ ८४ ॥
- एकांशाधिकविस्तारमुक्तमेतन्मही बुधैः ।
 तुङ्गे सप्तद्व(ङ्गं) चाष्टभागार्धं व्या चेति स्मृतम् ॥ ८५ ॥ 192
- तुङ्गे षड्भागविस्तारे सप्तदशं काश्चपी तथा ।
 तुङ्गे पञ्चांश(शं) षड्भागे व्यास(सं) चौखिरिति स्मृतम् ॥ ८६ ॥
- तुङ्गे वेदांशकं व्यासं पञ्चांशं चोर्वो कथ्यते ।
 तुङ्गे गुणांश(शं) वेदांशं विस्तारं गोत्रमीरितम् ॥ ८७ ॥ 196
- तुङ्गे द्व्यंशं च विस्तारं त्र्यंशमेव वसुधरा ।
 तुङ्गमेकांशकं व्यासे द्विभागे वसुधा भवेत् ॥ ८८ ॥
- पूर्ववत्कर्णमानेन(ने च) हस्तदीर्घमुदीरितम् ।
 शिखरे चावृते पारे सप्तमण्डपगोपुरे ॥ ८९ ॥ 200
- शाला च(या) नासिकामद्रे कूटनीम्बैस्तु(दे तु) तोरणैः(थे) ।
 कपोतो(वे) पञ्चरं(रं) चैव मुष्टिवन्धादि(दौ) सर्वशः ॥ ९० ॥
- हस्तिहस्तादिमानानां मानयच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 एतन्तु मध्यदेशे तु तस्मात्कर्णविमानकम् ॥ ९०१ ॥ 204
- क्रमात्सोपानवत्कुर्यात्तन्मानं वक्ष्यतेऽधुना ।
 मध्यकर्णद्वयोर्मध्ये विकल्पं कल्पयेत्सुधीः ॥ ९०२ ॥
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टकरत्रिकम् ।
 दशमेकादशं चैव द्वादशं च लुपान्वितम् ॥ ९०३ ॥ 208
- केचित्तेकेन वृद्धा तु एक(त्रिक)पञ्चलुपान्तकम् ।
 यत्सोपानकम् कुयदितच्छाया(च्छन्द)लुपादिकम् ॥ ९०४ ॥
- देवानां चक्रवर्ती(र्ति)नां विकल्प(ल्पं) योग्य(योग्यं) सावरः(रम्) ।
 तस्माद्विद्वान् लुपेनै(पयै)व होने शुद्धतः क्रमात् ॥ ९०५ ॥ 212
- मुख्यं हर्म्यमिदं कुर्यात्तुद्वहर्म्यं विशेषतः ।
 एकादशविकल्पान्तं भूसुरार्था तु योग्यकम् ॥ ९०६ ॥
- नवान्तं भूपतीनां चैकाद्विकल्पमीरितम् ।
 एकादशविकल्पान्तं युवराजस्य योग्यकम् ॥ ९०७ ॥ 216

- एका(कस्या)त्सप्रविकल्पान्तं वैरयानां च प्रकीर्तितम् ।
 एका(कस्या)त्प्रविकल्पान्तं शूद्राणां तु योग्यकम् ॥ १०८ ॥
- अन्यदि(न्ये)तरजातीनां [च] विकल्पत्रय(यं) पूर्ववत् ।
 एवमुक्तं लुपाश्रेणीं कुर्यात्तु शिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ १०९ ॥ 220
- मन्ये लुपायतं मानं कर्णविस्तारमिष्यते ।
 मध्यादि चान्यथा सर्वं विकल्पं तद्विभाजितम् ॥ ११० ॥
- तत्तत्कर्णस्य मानेन विशालं स्यात्पूर्ववत् ।
 तत्तत्कर्णस्य मानेन लुपादीर्घ(दैर्घ्यं)मुदीरितम् ॥ १११ ॥ 224
- तत्समं वा सपादं वा सार्धार्धैकमेव वा ।
 दीर्घत्वमालम्बने लम्ब्य विस्तारस्य तु (च) निर्गमम् ॥ ११२ ॥
- तस्य माने यथाभागं युत्वा तत्रैव योजयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपणमात्रं लुपामूलविशालकम् ॥ ११३ ॥ 228
- समं वाथ त्रिपादं वा चार्ध(र्धं) बालम्बनान्तकम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि घने सार्धसंमतम् ॥ ११४ ॥
- अन्यत्सर्वाङ्गुविस्तारं यथायुक्तिवशान्न्यसेत् ।
 एकद्वित्र्यवसानान्तं स्तम्भस्यापरि विन्यसेत् ॥ ११५ ॥ 232
- लुपा(पायाः) प्रागुक्तवित्तानं तत्तद्दशाङ्गिकान्तकम् ।
 अधः पादस्य लुपाद्यैश्च तत्र दोषो न विद्यते ॥ ११६ ॥
- कर्णात्कन्या(णां)वसानं स्यान्नवमूर्धं प्रसारयेत् ।
 तत्सूत्रादधोदेशे कुक्षिं ज्ञात्वा पुरोर्ध्व(र्धं)कं ॥ ११७ ॥ 236
- लुपाकुक्षिप्रदेशे तु चत्वा(तुः)सूत्रावसानकम् ।
 अर्धचन्द्रवदाकारं युत्वा चन्द्रं यथेष्टकम् ॥ ११८ ॥
- मूलादिबाम(ज)नान्तं स्याच्छिष्टमेकं द्वयं तु वा ।
 चन्द्रान्ते चेपणं युक्तं छिद्रं सूत्रादधो न्यसेत् ॥ ११९ ॥ 240
- तच्छिद्रे वेत्रसंयुक्तं लुपाधारात्तु [शिल्प]वित्तमः ।
 श्रेण्यां मध्यलुपाः सर्वे(र्वा) लुपासंक्या यथेष्टका ॥ १२० ॥

- करवीरबहुवर्णा(र्ण)संपुटार्धं विकल्पयेत् ।
 एककुङ्कुमयुग्मे(येन)न कर्णार्था(र्णयोश्च) च लुपान्वितम् ॥ १२१ ॥ 244
- अग्रं विकसिताभं स्यान्मूळं च निषिद्धा(दा)न्वितम् ।
 कर्णं चैकलुपा पात्रेण लुपावहृत्(लं) योजयेत् ॥ १२२ ॥
- ह्रस्वदीर्घावतः(त)सर्वं नालिकेरदलान्वितम् ।
 बहुबाहुलुपाकर्णेषु बहुकुङ्कुम(लं) योजयेत् ॥ १२३ ॥ 248
- एवं च लक्ष्म्यं प्रोक्तं कटकाकारं तु योजयेत् ।
 दण्डिकोर्ध्वं वाजनेन स्याल्लुपान्तस्योपरि न्यसेत् ॥ १२४ ॥
- चोपयेन(द्यं च) ह्र(म्)भाकारं वामावामं तु योजयेत् ।
 एतच्च ममला(मामकं) कृत्वा देवानां हर्म्यके न्यसेत् ॥ १२५ ॥ 252
- कृत्वा वाय पट्त्रं वा अ(वा)ष्टाभं वा तदायते(तम्) ।
 कुर्यात्तत्तल्लुपामाने पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १२६ ॥
- अहमेतं चैकपञ्चाशं लुपा वर्णयथाक्रमम् ।
 तस्माद्(द्)द्विहस्तहीनेन(सैक्याचोगेन) सत्रि चत्वारिकान्तकम् ॥ १२७ ॥ 256
- देवानां मानुषाणां च शृङ्गाज्जावसानकम् ।
 मध्यकर्णलुपान्येतत्सर्वं सोपानवत्कृतं ॥ १२८ ॥
- शङ्खनुण्डवदाकारं शङ्खावर्तविकल्पकम् ।
 प्रागुक्तदक्षिणार्धे कुर्याच्च बहुवाजनम् ॥ १२९ ॥ 260
- शङ्खावर्तमिदं प्रोक्तं देवहर्म्यं तु योजयेत् ।
 सर्वेषां(वीसां) च लुपानां च ऋजुवक्रं तु वा पुनः ॥ १३० ॥
- बहुचित्रं बहुच्छिद्रं बहुवेष्टं यथावलम् ।
 यथाशोभं तथा कुर्याच्छिष्टं सुस्तम् प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥ 264
- एवमुक्तं लुपा चोर्ध्वं शिखरे वाभ्यरेऽपि वा ।
 फलकाचोपणं वापि ताम्रं(स्रेण) वायमा कौलयेत् ॥ १३२ ॥
- ह्रमजेन करोटी(टीं) वा सूकराटी(टीं) विधानयेत् ।
 गुह्येऽदकसुधायुक्तं सुस्तम् च लेपयेत्सुधी ॥ १३३ ॥ 268

अन्तर्वापि बहिर्वापि चोर्ध्वं च प्रतिसंयुतम् ।
 प्रस्तरस्योक्तवत्कुर्याच्चोपपीठमि(स्यं)ति स्त(त)था ॥ १३४ ॥
 कुर्यात्तु लुप(पा)मूले(लं) तु यच्चद्वलायै(र्यै) शोभितम् ।
 वक्त्रादनुत्तमानं चेद्विपत्तो(स्य)हित्यभावहेतु ॥ १३५ ॥
 तस्मादा(त्तु) चोक्तवत्सर्वं कुर्यात्तु संपदास्पदम् ।
 कम्पवृत्तं च लुपामूले शोभायै तु वलार्थकम् ॥ १३६ ॥

(मुखभद्रम्)

सर्वेषां मुखभद्रं स्वाल्लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शिखरालम्बनं चादौ स्तपालिकावसानकम् ॥ १३७ ॥
 अथवा प्रस्तरोर्ध्वदौ चोत्तरावनि(नी)तं तदा ।
 मुखभद्रोदयमेवं चोक्तवद्विस्तृतं भवेत् ॥ १३८ ॥
 समदशांशकं तुङ्गे द्विभागं प्रस्तरोदयम् ।
 एकांशं वेदिकोत्तुङ्गं गलतुङ्गं गुण्यांशकम् ॥ १३९ ॥
 तद्द्वयं तलतुङ्गं स्वात्तस्मादूर्ध्वं शिखरान्तकम् ।
 वेदांशं वच्छिन्नस्वांशेन गल(ला) वक्त्रं गुण्यांशकम् ॥ १४० ॥
 शेषं तु मौलिकान्तं च पञ्चदशांशमेव च ।
 प्रस्तरस्य कुर्यादन्यच्छेषं प्रागुक्तवद्वयम् ॥ १४१ ॥
 नामिकं लम्बनं चैकं लम्बनं तद्द्वयं तु वा ।
 पञ्चांशद्वि(त्रिं)शतारं स्वात्तदर्थं कुक्षिविस्तृतम् ॥ १४२ ॥
 कुर्यान्तस्(न्तैः) सद्यसंयुक्तं वातायनमथापि वा ।
 गवाचाकारपत्रं वा पट्टिकास्पदपत्रयुतम् ॥ १४३ ॥
 अथवा चित्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नासिकावृत्तवाद्ये तु गवाचाकारं तु पत्रयुक् ॥ १४४ ॥
 तस्मादन्तर्गता(तै)श्चादिदेवभूतादिरूपकैः ।
 व्यालसिंहादिहंसाद्यैर्दुर्भवल्यादिभूमितम् ॥ १४५ ॥

- तदूर्ध्वं कीर्तिवक्रं तु निर्गमाकृति भावयेत् ।
 तत्रोड(ड)लम्बने(न)पार्श्वे तदूर्ध्वस्थलपार्श्वयोः ॥ १४६ ॥
- विद्याधरादिसंयुक्तं प्र(प्रा)हप(चि)त्रैर्विभूषितम् ।
 दीर्घतेत्र(त्रे) विशालं स्याद्वृत्त(त्तं) गण्डस्थलं तथा ॥ १४७ ॥ 296
- गजश्रोत्राकृति श्रोत्रं गण्डं चा(न्ते) तरङ्गवत् ।
 आख्यामे तद्विदन्तं स्याद्वृद्धपादं मृगाङ्गविवत् ॥ १४८ ॥
- नेत्राधो वरागादूर्ध्वे चोर्ध्वमेवं त्रिवक्रकम् ।
 अञ्जमल्लाननाकारं क्षुद्रदन्ते च जिह्वयुक् ॥ १४९ ॥ 300
- वक्रपार्श्वादि(पुच्छादि)सर्वाङ्गं पत्रवल्यादिभूषितम् ।
 मानं युक्त्वा प्रकुर्वीत प्राहमेवमुदीरितम् ॥ १५० ॥
- कीर्तिवक्रं हरिर्व(व)क्रं चोक्तवत्कारयेत्सुधीः ।
 कर्णमूलं कपोलामे स्तूपिके शृङ्गदेशके ॥ १५१ ॥ 304
- वज्रयुद्धनेत्रयोर्मध्याच्छिस्त्रि(स्त्रि)मूलं तु विन्यसेत् ।
 मन्दमिताननाकारं सर्वं दृष्ट्वा(ष्टा)कृतिं दृशि ॥ १५२ ॥
- वराहश्रोत्रवत्कर्णी शृङ्गी मेषस्य शृङ्गवत् ।
 दन्तैक(कं) करालदन्तामाद्(भं) दंष्ट्रादय तदन्तयुत ॥ १५३ ॥ 308
- पार्श्वके सम्भृ(सि)ते गण्डं अ(चा)मयोर्भृजुगायतम् ।
 वेगादूर्ध्वं च कुर्यान्नु व(चो)मदृष्टिं पुटोज्ज्वलम् ॥ १५४ ॥
- श्यामवर्णं मुखं सर्वं किबरीमकराननम् ।
 दन्तौष्ठ(ष्टं) अवलङ्ग्यं स्याद्वास्त्यं चो(दास्यमीच)श्रोत्रमत्र(द्वय)युक् ॥ १५५ ॥ 312
- मंकरस्य तु निष्कन्य भुजपुच्छादि सर्वशः ।
 ग्रामश्यामा(श्याना)कृतिव्यालैः स्तूपिशृङ्गयुतो(तमु)क्तवत् ॥ १५६ ॥
- श्रोत्रे च लम्बकेशं स्याच्चतुर्ध्यां दीर्घपुच्छकम् ।
 श्यामवर्णेनिभं सर्वं हंससिंहो(हो चो)क्तवत् कुरु ॥ १५७ ॥ 316
- गजमश्रादिसर्वेषां(र्वाण) शिल्पिर्गु(ल्पो यु)क्त्वा प्रयोजयेत् ।
 देवभूतादिरूपैस्तु यच्चविद्यावर(रै)स्तथा ॥ १५८ ॥

वत्तवत्कारयेदेवौ भूपतीनां च हर्म्यके ।

अन्येषां चालयं(ये) सर्वे(र्वस्मिन्) देवैर्भूतैर्विना न्यसेत् ॥ १५६ ॥

320

सरस्वत्या[श] च लक्ष्म्या[श] च सर्वहर्म्येषु कारयेत् ।

प्रासादे मण्डपे सर्वे गोपुरे द्वारके तथा ॥ १६० ॥

देवानां भूसुरादीनां वर्णानां सर्वहर्म्यके ।

कुर्यात्तन्मुखभद्रं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६१ ॥

324

नीडस्य चाधो ग्रीवां(वं) वातायने कारयेद्बुधः ।

मध्ये च द्वारसंयुक्तं वातायने कवाटयुक् ॥ १६२ ॥

प्रधानोर्ध्वतले वापि शिखरे वाध कल्पयेत् ।

मध्ये तु चाग्रके वापि चान्तरालैरलङ्कृतम् ॥ १६३ ॥

328

लुपाकारादि जडानां मानयेन्मानवित्तमः ।

अम्बराद्यष्टधामानि नीढानां लुप(पं) मानयेत् ॥ १६४ ॥

विना कर्णं(र्णं) लुपायुक्तं युक्त्वा संख्यामजा(ष) लुपा ।

यत्र हर्म्येषु संकल्प्य तत्र दोषो न विद्यते ॥ १६५ ॥

332

शालाङ्ग(कु)टे च नीडे च शिखरे चोर्ध्वकूटके ।

लुपायुक्तभ्रमाकारे तत्तदुर्ध्वीपदेशि(श)के ॥ १६६ ॥

स्थूलवस्तु(स्तौ) लक्ष्मार्धं स्तूपिकावाहने भवेत् ॥ १६७ ॥

विशो(श)त्सैकं तैत(ति)लानां सर्वेषां

336

भूपालानां वैश्यकानां परेषाम् ।

सैकाका(का)न्तं युग्मयुक्तं त्यजेत्

तद्वर्ध्वोर्ध्वके कल्पकं तद्विकल्पकम् ॥ १६८ ॥

(स्तूपिकोलम्)

स्तूपिकोलप्रतिष्ठा(ष्ठां) च लक्ष्यं(विधिना) वक्ष्यतेऽधुना ।

340

प्रासादाभिमुखो(खं) वापि चोत्तरे वैशके वापि ॥ १६९ ॥

यागमण्डप(पं) संकल्प्य चोक्तवद्वचणान्वितम् ।

अङ्कुरार्पणमादौ च कारयेदधिवासनम् ॥ १७० ॥

मण्डपे स्थण्डिलं कृत्वा शालिभिरच स्थलं न्यसेत् ।

344

पञ्चविंशत्यदं न्यस्य शुद्धतण्डुलरेखया ॥ १७१ ॥

दर्भैरास्तीर्य तत्पश्चात्पादप्रक्षालनं कुरु ।

ततश्चाचमनं कुर्यात्सकलौकराणं कुरु ॥ १७२ ॥

पुण्याहं वाचयित्वा तु स्वपतित्रोदणैः सह ।

348

अद्यादिदेवतानां च गन्धपुण्यादिधूपकैः ॥ १७३ ॥

स्तूपिकोशं समुद्धृत्य स्थण्डिलोपरि विन्यसेत् ।

कीलस्य परितो देशे निक्षिपेच्चतुरिष्टका(काम्) ॥ १७४ ॥

तद्वहिः परितः शुद्धतोयपूर्णान्घटान्न्यसेत् ।

352

ईशस्थान्तः प्रदेशे तु मूलकुम्भं विनिक्षिपेत् ॥ १७५ ॥

ससुत्राङ्ग(ङ्गान्) सवस्त्रं(स्त्रान्) च सकुर्चान् रुद्रपद्मवान् ।

सविधानफलं(ल)युक्तं(क्तान्) परितोऽष्टघटान्न्यसेत् ॥ १७६ ॥

कीलस्य पूर्वदिग्देशे रत्नलोहैश्(हं) च निक्षिपेत् ।

356

नववस्त्रे[ण] सकुर्चं च आ(वा)च्छाद्य रत्नपात्रकम् ॥ १७७ ॥

स्तूपिकोशं च संख्याद्य नववस्त्रेण कूर्चकम् ।

आराध्य मूलकुम्भे तु भुवनाधिपतिं जपेत् ॥ १७८ ॥

गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य नैवेद्यानि निवेदयेत् ।

360

धूपदीपं दद्यात्(द्या)त्पश्चान्नृत्तगोतादिघोषयैः ॥ १७९ ॥

इन्द्रादि चाष्टकुम्भानामष्टशक्तीः प्रपूजयेत् ।

प्रणवादि नमोऽन्तेन तत्तन्नाम्ना प्रपूजयेत् ॥ १८० ॥

स्तूपिकोशं समभ्यर्च्य गन्धपुष्पैश्च धूपकैः ।

364

कुण्डे वा स्थण्डिले वापि होमं कुर्यात्तदप्रक्रे ॥ १८१ ॥

समिदा(धादि) चहं(ह)लाजान्प्रत्येकं पञ्चविंशति(तिः) ।

ह्रस्वेस्वावीजमुच्चार्य प्रणवादिनमोऽन्तकम् ॥ १८२ ॥

व्याहृत्या(त्य)न्ते ततः शिल्पो स्थण्डिले प्रान्तमाश्रयेत् ।

368

यद्यदेवालये कीलं व्यात्वा तत्पररूपकम् ॥ १८३ ॥

- तत्तन्मन्त्रं समुच्चार्य चार्चयेत्स्तूपिकीलकम् ।
 तत्तद्देवासनं ध्यात्वा चतुर्मुखं (धै)ष्टकान् सुधीः ॥ १८४ ॥
- नववस्त्रेण गोप्या(प्ला)ङ्गमिष्टकैरुत्तरं लिखेत् । 372
 प्रागाच्च सह[क]कारादि(दीन) शस्त्रेण रेखयेत् ॥ १८५ ॥
- स्तूपिकीलं(ल)चतुर्दिक्षु सूत्रं प्रागादि लेखयेत् ।
 श्रोवत्साकारममे तु वक्त्रं धृत्वा लिखेद्बुधः ॥ १८६ ॥
- स्वस्तिवाचक(न)बोधेण जयशब्दादिमङ्गलैः । 376
 गैरिकं वै मधुचोरं स्वर्णतूलिकया लिखेत् ॥ १८७ ॥
- वस्त्रमा(विसृज्या)च्छादनं तत्र वत्सगोकन्यकैः सह ।
 मधुसर्पिर्धान्वराशिं दर्शयेच्छिल्पि(ल्प)विश्रमः ॥ १८८ ॥
- आराध्य गन्धपुष्पैश्च सर्वमङ्गलशोषणैः । 380
 नानावस्त्रेण संवेष्ट्य पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ॥ १८९ ॥
- लम्बकूर्चं समभ्यर्च्य ग्रामादीनां प्रदक्षिणम् ।
 स्तूपिकीलं समादाय आ(चा)रुह्य विमानकम् ॥ १९० ॥
- पालिकोपरि तत्प्रान्ते नासिकोपरि प्रान्ते च । 384
 रत्नगर्तं तु संकल्प्य कीलं प्राग्दर्शनं न्यसेत् ॥ १९१ ॥
- नवरत्नानि(त्रैरच) शोढैश्च तत्तन्मन्त्रेण चार्चयेत् ।
 त्रिचिकोष्ठे तु तद्गर्भे तन्मध्ये स्वर्णं विनिक्षिपेत् ॥ १९२ ॥
- इन्द्रे ताम्रं विनिक्षिप्य याम्ये निक्षिप्य चायसम् । 388
 पश्चिमेऽत्र प्रविप्रबालं न्यस्य चोत्तरे रजतं क्षिपेत् ॥ १९३ ॥
- मध्ये तु पद्मरागं तु वक्त्रं चैवेन्द्रकोष्ठकं ।
 विद्रुमं चाप्रिकोष्ठे तु याम्ये नीलं तु विन्यसेत् ॥ १९४ ॥
- नैर्ऋत्ये पुष्परागं तु प्रत्यङ्मूर्तकं(कतं) क्षिपेत् । 392
 गोमेदकं न्यसेद्वायौ सौम्ये सौत्तिक(कं) विन्यसेत् ॥ १९५ ॥
- ईशे स्फाटिक(कं) निक्षिप्य तत्तद्देवान्स्वनामतः ।
 प्रणवादिनमोऽन्तेन चोत्तरं रत्नं विन्यसेत् ॥ १९६ ॥

स्वपतिर्वरवेवाह्यः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः ।

396

सुमुहूर्ते सुलग्ने च जयशब्दादिमङ्गलैः ॥ १८७ ॥

वाङ्मयैश्च यथाशक्त्या(क्ति) वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।

स्तूपिकीलं समुद्धृत्य स्वपतिः स्थापकैः सह ॥ १८८ ॥

एतद्गतौपरि स्थाप्य मूलमन्त्रं समुच्चरन् ।

400

स्तूपिकीलस्य परितः स्थापयेच्चतुरिष्टकम् ॥ १८९ ॥

पूर्वादि(दै) च शकारादीन्मन्यावर्त(नीशानान्तं) कमान्यसेत् ।

प्राक् मूलकुम्भसुद्धृत्य चालयद्भिः(चन) प्रदक्षिणम् ॥ २०० ॥

स्वपतिः स्तूपिमूर्धाम् तज्जलेनाभिषेचयेत् ।

404

इन्द्रादिकुम्भतोयेन पूजयेच्चतुरिष्टकान् ॥ २०१ ॥

शुद्धतोयेन संपूर्य गन्धपुष्पैः समर्चयेत् ।

पूर्ववत्समलङ्कृत्य नैवेद्यादि(दीन) निवेदयेत् ॥ २०२ ॥

पोद्दशोपचारांश्च कुर्याद्वन्धाक्षतैः सह ।

408

स्तूपिहर्म्ये मूर्ध्ने[न]स्तु ईसपादः स्थितो भवेत् ॥ २०३ ॥

नमस्ते कर्तुराभ्यादि प्राप्तं रत्नं सर्वदा ।

सुधागुलोदकं(कैः) चापि इ(चे)ष्टकैर्वदुभिस्ततः ॥ २०४ ॥

स्तूपिकीलं दृढोक्त्य पश्चात्प्रागुक्तवत्कुरु ।

412

ब्रह्माविष्णुमहेश्वरस्य(राजा) स्तूपिप्रतिष्ठां कुरु ॥ २०५ ॥

कुर्वन्तद्यजमानगृहे नृपालये भुक्ति मुक्तिभावहेतु ।

यस्मादकुर्वन्नारद(नारी)नरनृपतयोः कर्ता(तु)श्च पोद्दा भवेत् ॥ २०६ ॥

तस्मात्सर्वसुखप्रदं नृपगृहे कुर्यात्स(ब) देवालये ।

418

विप्रबाह्वनयुतं च सद्गुरुं शिलिगनान्दि(कादि)गजवाजनस्(जिनं) तथा ॥ २०७ ॥

नृत्तगोत(तं) सह सर्वपोषणैः सेवितानि स्नग्गृहं प्रवेशयेत् ॥ २०८ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे विमानविधानं नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

एकतलविधानम्

- एकभूमिविधि वक्ष्ये (धाने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
जातिरुच्छन्दं विकल्पं तु चामासं तु चतुर्विधम् ॥ १ ॥
पूर्वहस्तेन संयुक्तं हर्म्यं जातिरिति स्मृतम् ।
छन्दं त्रिपादहस्तेन विकल्पं स्यात्तदर्थकम् ॥ २ ॥ 4
आभासं चार्धहस्तेन हर्म्यादीनां तु मानयेत् ।
एतदायादिष्टुद्गार्धं स्थानकादि त्रिधा भवेत् ॥ ३ ॥
उत्सेधे मान(ने) गृ(मा)ह्यं चेत्स्थानकं तत्प्रकथ्यते ।
विस्तारे मान(ने) सेकल्य चासने तदुदीरितम् ॥ ४ ॥ 8
परिष्ठाहं पदे वापि मानं शयनमीरितम् ।
आसने संचितं प्रोक्तं स्थानकं स्यात्स्वसंचितम् ॥ ५ ॥
अपसंचित(तं) शयने चे(स्या)त्तत्तत्त्रिविधहर्म्यकं ।
स्थानकादि यस्य मूलं विम्बहर्म्यं यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ 12
कुर्यात्तद्विमानं(द्विम्बं तु) स्याद्विपरीतं विनाशनम् ।
समाश्रं समवृत्तं यत्पुरुषं चेति कथ्यते ॥ ७ ॥
आयताकारविष्णवं वा वनितेति प्रकीर्तितम् ।
पुंविमाने पुरुषं [च] वनितायां(ते) वनितां लिपेत् ॥ ८ ॥ 16
शक्तीनां वनित(तां) वापि पुरु " वापि कल्पयेत् ।
विस्तारोत्सेधभक्तिश्च पूर्ववशोक्तवत्कमात् ॥ ९ ॥
कुर्यात्तदेकगौमस्य कन्यसादीनि तुङ्गकम्(कानि) ।
आगम्य(हत्य)म(चा)ष्टधा हर्म्यं गण्यमानमिहोक्त्यते ॥ १० ॥ 20
उत्सेधे चाष्टभागं तु चैकांशेन ममूरकम् ।
द्विभागं चाङ्गुलिकोत्तुङ्गं मञ्जमेकेन कारयेत् ॥ ११ ॥

- कन्धरं तत्समं कुर्यात्तद्वयं शिखरोदयम्(यः) ।
 तदर्थं स्तूपिकोत्तुङ्गं वक्रं षड्विधमीरितम् ॥ १२ ॥ 24
- हृन्त्यताराष्ट्रभागीकं द्वीनं वेदिविशालकम् ।
 तच्चतुर्भागमेकांशं हीनं प्रावविशालकम् ॥ १३ ॥
- शिखरालम्बनान्तं च वेदितारसमन्वितम् ।
 लम्बनं [च] त्रिभागी(गमे)कं मध्यनासिविशालकम् ॥ १४ ॥ 28
- तत्समं च त्रिपादं वा चार्धं वा निर्गमं भवेत् ।
 मध्यनासिविशाले तु चतुर्विंशद्विभाजिते ॥ १५ ॥
- तत्त्रिभागं तु तुङ्गं स्यात्पञ्चांशं त्र्यंशमेव वा ।
 स्थितस्य लुपमूलं तु तदूर्ध्वं नासिकन्धरम् ॥ १६ ॥ 32
- तदर्थं च त्रिभागं च कन्धरं मूर्ध्नि तत्समम् ।
 तत्तुल्यं मौलितुङ्गं स्याद्युक्त्वा तत्पालिकान्तकम् ॥ १७ ॥
- मध्यनास्यर्धमानेन सान्तरं नासिमानकम् ।
 नासिकाप्रानने सर्वं किम्बरीसमलङ्कृतम् ॥ १८ ॥ 36
- नासितारं(र)त्रिभागीकं कुचिवारमिति स्मृतम् ।
 भूतादिचित्रसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १९ ॥
- लम्बनोर्ध्वे दलं ब[न]ध्वा सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 आध्यायं(अभाङ्गं) पत्रसंयुक्तं भूष्यै(पगीः) पट्टैरलङ्कृतम् ॥ २० ॥ 40
- करोटोवदलङ्कुल्य लम्बने पत्रसंयुतम् ।
 पालिके लम्बने तत्र श्रेण्या दर्पणवृत्तवत् ॥ २१ ॥
- युक्त्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 प्रावोचं [तु] त्रिभागी(गमे)कं वेदिकादयमीरितम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्समं तु गलामे तु चोत्तरादीनि वर्गकम् ।
 तदेवालम्बने तत्र गोपानादिश्रियान्वितम् ॥ २३ ॥
- वेदितुङ्गसमं कुर्यात्तद्वदनासिविभूषितम् ।
 अथवा तुङ्गमाने तु दशभागं विभाजिते ॥ २४ ॥ 48
- सपादशिमधिष्ठाने तद्वयं पादतुङ्गकम् ।
 तदर्थं प्रस्तरांशं तु चाश्विन्यंशे[न] गजोदयम् ॥ २५ ॥

तत्समं शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं तच्छिखोदयम् ।	
प्रस्तरोपरि चैकांशं(शेन) कर्णहर्म्यं प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥	52
तदूर्ध्वं पूर्ववद्गोचं युक्त्वा चारोऽनं योजयेत् ।	
कर्णहर्म्यस्य विस्तारं षड्भागं(गे) तु विभाजिते ॥ २७ ॥	
एकांशं कर्णकूटं स्यान्मध्यं शाला द्वयांशकम् ।	
एकं वा द्वित्रिदण्डेन निर्गमं मद्भवे वा ॥ २८ ॥	56
शालाकूटद्वयोर्मध्ये चैकद्वारा सप्तश्रम(रा) ।	
तत्तुङ्ग(ङ्गं) सप्तभागं स्वादेकांशं वेदिकोदयम् ॥ २९ ॥	
तदूर्ध्वंऽर्धभागोऽनं गतं त्र्यंशकं मस्तकम् ।	
तदर्धं तूपिकोत्तुङ्गं कर्णहर्म्यमिति स्मृतम् ॥ ३० ॥	60
तदेवाधिष्ठानसंयुक्तं कर्णहर्म्यं विना तथा ।	
तदूर्ध्वं वेदिकाशेन कर्णकम्पाद्यजकम्पयुक् ॥ ३१ ॥	
अथवा वेदिकोत्तुङ्ग(ङ्गं) शेषं भागनिर्द्वाय्यते ।	
तदेव वेदिकाशेन तत्रभागं(गे) विभाजिते ॥ ३२ ॥	64
द्विभागं वाजने मूलं चोर्ध्वं कर्णं गुणांशकम् ।	
तदूर्ध्वं कम्पमेकांशं दल(तं) द्वारोऽनं वाजनम् ॥ ३३ ॥	
वेदितारं चतुर्भागं मध्यकोष्ठं शिवांशकम् ।	
नासिकायुक्तकोष्ठं वा नासिकापञ्चराश्वितम् ॥ ३४ ॥	68
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
अथवा हर्म्यतुङ्गे तु द्वादशांशं विभाजिते ॥ ३५ ॥	
सार्धतुङ्गमधिष्ठानं पाददीर्घं(दैर्घ्यं) गुणांशकम् ।	
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं गोचोच्चं तु गुणांशकम् ॥ ३६ ॥	72
शिखरोच्चं द्विभागं स्यात्तूपिकाच्चं शिवांशकम् ।	
प्रस्तरोर्ध्वं द्विभागेन चान्तरं प्रसारान्वितम् ॥ ३७ ॥	
तत्सेधदशभागे तु वेदितुङ्गं शिवांशकम् ।	
पादतुङ्गं गुणांशं स्यात्तिपादांशकं(कं) मध्य(स्त)कम् ॥ ३८ ॥	76
वेदिकोच्चं तु (स)पादांशं कन्धरोच्चं शिवांशकम् ।	
शिरस्तुङ्गा(ङ्गम)धिनाभागे चोर्ध्वं कुम्भं शिवांशकम् ॥ ३९ ॥	

- तदूर्ध्वं श्रीवर्मशेन पूर्ववत्समलङ्कृतम् ।
 अथवा मनुभागं तु हर्म्यतुङ्गं विभाजिते ॥ ४० ॥ 80
- सत्रिपादमधिष्ठानं तदूर्ध्वं चाङ्घ्रि भाजिते (तम्) ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं युगांशाङ्घ्रि (शं श्रीव) तुङ्गकम् ॥ ४१ ॥
- तदूर्ध्वं शिखरोत्तुङ्गं तदूर्ध्वं स्तूपिकर्मशकम् ।
 श्रीवमञ्चोर्ध्वमंशेन यथेष्टाधिष्ठानसंयुतम् ॥ ४२ ॥ 84
- तदूर्ध्वं च द्विभागेन कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ।
 शेषं च कन्धरं प्रोक्तं पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
- अथवा हर्म्यतुङ्गे तु षोडशांशं विभाजिते ।
 अधिष्ठानं द्विभागं स्यात्पादतुङ्गं युगांशकम् ॥ ४४ ॥ 88
- प्रस्तरं चाधिलीभागं चोर्ध्वं भागं विशेषतः ।
 मनु(मञ्च)भागं(गो) युगांशं स्यात्प्रस्तरं च द्विभागिकम् ॥ ४५ ॥
- तत्समं श्रीवतुङ्गं स्याद्युगांशं शे(शि)खरोदयम् ।
 तदूर्ध्वं स्तूपिकोत्तुङ्गं चाष्टवर्गमिति(मतः) स्मृतम् ॥ ४६ ॥ 92
- मूलहर्म्यविशाले तु चाष्टभागं विभाजिते ।
 षड्भागमूर्ध्वतले कुर्यात्तद्विलारमिति स्मृतम् ॥ ४७ ॥
- ऊर्ध्वार्धं पूर्वं(हर्म्यं)वत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेवाष्टांशकं चोर्ध्वं पादतुङ्गं द्वयांशकम् ॥ ४८ ॥ 96
- तदूर्ध्वं मञ्चतुङ्गं स्यात्तत्समं कन्धरोदयः ।
 द्वार्धांशं शिखरोत्तुङ्गं चाध्यर्धांशं शिखरं (उ)दयः ॥ ४९ ॥
- ऊर्ध्वं पादोदये कन्धुभागमेकांशं(शं) वेदिकम् ।
 शेषं पूर्ववत्कुर्यादष्टवर्गविदो विदुः ॥ ५० ॥ 100
- वेदवृद्धाष्टभागं स्याज्जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ।
 अधिष्ठानं(ने) युगांशं स्यात्पादा(दम)धिक(कं) पाल(लि)कांशकम् ॥ ५१ ॥
- प्रस्तरोर्ध्वं युगांशं स्यादूर्ध्वं पादं शरांशकम् ।
 तदूर्ध्वं द्वांशं(शं) मञ्चं स्याद्वेदिकोर्ध्वं शिखांशकम् ॥ ५२ ॥ 104
- श्रीवतुङ्गं द्विभागं स्यात्शिखरोर्ध्वं वेदभागिकम् ।
 स्तूपिकोर्ध्वं द्विभागं स्यात्कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ५३ ॥

एतदष्टविधं प्रोक्तमेकभूमिविधानकं ।

विमानं सम[ल]यं हर्म्यं चालयं वा चाधिष्ण्यकम् ॥ ५४ ॥

108

प्रासादं भवने चैत्रं मन्दिरा(रसा)यतने तथा ।

वेश्म च गृहमावासं चयं धाम सनातनम् ॥ ५५ ॥

वासं गेहमागारं वा सदनं वसितं गृहम् ।

निलयं तल(लं) कोष्ठं च स्थानं पर्यायवाचकम् ॥ ५६ ॥

112

विमानस्य तु विस्तारे त्रिभागं चांशकं गृहम् ।

हर्म्यतारे तु भूतांशं त्रिचै(त्रयांशं) गर्भगेहकम् ॥ ५७ ॥

गेहतारे तु सप्तांशं नालीतारं युगांशकम् ।

नालीतारं युगांशं स्याच्छरांशं गृहविस्तृतम् ॥ ५८ ॥

116

चयं(य)व्यासे च रुद्रांशं पद्भागं कोष्ठविस्तृतम् ।

सैकार्कभागविस्तारे सप्तांशे नालिके गृहम् ॥ ५९ ॥

पञ्चादशांशकं तारे साष्टांशं गर्भगेहकम् ।

विस्तारे च द्विभागे तु चैकांशं तुङ्गविस्तृतम् ॥ ६० ॥

120

शेषे कुट्य(ड्य)विशालं स्याद्गर्भगेहावृतं तथा ।

अदातल(आद्वादश)भूरपि कोस्ताम(कोष्ठं) वित्तान्तं मूलगृहम् ॥ ६१ ॥

अत्र(न्तः)गृह(हं) विमानविधिमाशाप(मशेषं) गृहं नालिकाविक(दिम्) ।

विमानमिदमुक्तं(क्तं) स्याद् यमागतारानां(यागतं) गृहतारम् ॥ ६२ ॥

124

यत्तत्कुट्य(ड्य)विशालं तु द्वादशांशं(शं) विभाजितं ।

पञ्चांशं तु बहिःकुर्यात् सा(चा)न्त(न्तः) सप्तांशकं त्यजेत् ॥ ६३ ॥

तद्द्वयोर्मध्यदेशे तु (च) वारद्या(द्वारपाद)स्य मध्यमे ।

एतद्बहिः(हिः) स्थितस्तम्भं तदुत्थान्तरितो(तमु)च्यते ॥ ६४ ॥

128

तत्पादमध्यमोऽप्यन्तमङ्गुलान्तं(न्तं) क्षुद्रा(दङ्गुलि)मध्यमम् ।

एवं तु मध्यमं श्रेष्ठं हर्म्यं द्वारस्य योगतः(योग्यकम्) ॥ ६५ ॥

क्षुद्रहर्म्यं तु युक्त्या च कुर्यात्तु शिल्पि(त्य)वित्ततः ।

अन्तस्तम्भ(म्भं) विना चापि कुर्याद्वाङ्गस्तु पादकम् ॥ ६६ ॥

132

विभजेत्पञ्चपष्टाष्ट(ष्ट)हर्म्यपादोदयं तथा ।

तत्तदेकांशहीने स्याच्छुद्धद्वारोदयं भवेत् ॥ ६७ ॥

- तदर्थं द्वारविस्तारं देवानां हर्म्यमध्यमे ।
 नागानन्दाङ्गुली(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ६८ ॥ 136
- एकहस्तावसानान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 द्वारपादस्य विस्तारं क्षुद्रहर्म्येषु चोक्तम् ॥ ६९ ॥
- चतुर्विंशाङ्गुलं पञ्चविंशत्यङ्गुलमारभेत् ।
 द्विद्व्यङ्गुलेन वृद्धिः स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ॥ ७० ॥ 140
- चत्वारिंशाङ्गुलं चैकचत्वारिंशाङ्गुलान्तकम् ।
 मध्यमं मानहर्म्ये तु द्वारपादस्य विस्तृतम् ॥ ७१ ॥
- द्विहस्तं तु समारभ्य त्रिर्त्र्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 तत्तुहस्तावि(व)धिर्यावद्धमादि त्रयं त्रयम् ॥ ७२ ॥ 144
- पर्वं तु द्वारपादं स्याद्विस्तारं चोत्तमालये ।
 केचित्तु द्वारपादोच्चवशाद्द्वाराङ्गुलिविस्तृतम् ॥ ७३ ॥
- द्विहस्तं तु विशालं स्वात्मनं वा बहु(ह)लं भवेत् ।
 तदर्थं वा त्रयांशिकं द्वारपादस्य तत्तथा ॥ ७४ ॥ 148
- द्वारायामसमं(म)पादौ चोर्ध्वयो(योः) पट्टिकाचनौ ।
 सहैव विस्तृतं दीर्घं पादयुतश्च प्रयोजयेत् ॥ ७५ ॥
- देवभूसुरभूपानां सामन्तप्रमुखादीनाम् ।
 योन्यं(ग्यं) कवाटयुग्मं च श्रेष्ठं मध्यं च हर्म्यके ॥ ७६ ॥ 152
- अन्तर्वापि बहिर्वापि घाटनं कौलसंयुतम् ।
 द्वारपादं च बाह्ये तु सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ७७ ॥
- द्वारोर्ध्वे द्वारपार्श्वे तु कुर्यात्तु द्वारदेवताम् ।
 कवाटद्वारदेवानां स्पृष्टदोषं समावहेत् ॥ ७८ ॥ 156
- तस्मात्परिहरेच्छिल्पी चान्तस्तम्भं प्रयोजयेत् ।
 जन्मादि पट्टिकान्तं च पञ्चांशं तु यथाविधि ॥ ७९ ॥
- देवतास्थापनं कुर्याद्बाह्ये नालं प्रयोजयेत् ।
 मसूराणां स्थानं स्यादन(न्व)र्धं विप्रनालिका ॥ ८० ॥ 160
- विस्तारायाममुत्सेधं लम्बनं वक्ष्यतेऽधुना ।
 अष्ट(ष्टं) पङ्क्तिस्तथा भालुर्मनु(तुः) षोडशकाङ्गुलम् ॥ ८१ ॥

- पञ्चधा न(र)चितं नालं विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 विवस्त्याः स्तूपि(सार्धद्वि)हस्तान्तं पञ्चधायामभीरितम् ॥ ८२ ॥ 164
- पतन्तुद्रा(द्र)विमाने तु मध्यदेशस्य वामके ।
 पूर्वदिक्चोत्तरे वापि युत्वा नालं प्रयोजयेत् ॥ ८३ ॥
- यथापूर्वाक्तमानं तु तदूर्ध्वं च शुशांशकम् ।
 मध्यमे चोत्तमे हर्ष्यं दन्तनालं प्रमाणकम् ॥ ८४ ॥ 168
- यथाभिष्टानतुङ्गं तत्समं नालोदयं भवेत् ।
 वत्सेधे च त्रिभागीकं तस्याधो चाप्रलम्बनम् ॥ ८५ ॥
- नालमूलविशाले तु भूतभारं विभाजिते ।
 त्रयांशं चाप्रविस्तारं लम्बनं पञ्चभागिकम् ॥ ८६ ॥ 172
- कुड्मलोष्(षं) त्रिभागं स्वात्पद्ममेकेन कारयेत् ।
 तदूर्ध्वं वाजने चांशं युत्वा च समलङ्कृतम् ॥ ८७ ॥
- धराय(द्वारं वा) वाय वृत्तं वा भद्रा(द्रा)रं स्वलङ्कृतम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि चतुष्पञ्चाङ्गुलेन वा ॥ ८८ ॥ 176
- मूलविस्तारमुत्सेधं युत्वाच्छिद्रं प्रकल्पयेत् ।
 मूलपादत्र्यंशेन चाग्रे छिद्रं(द्र)विशालकम् ॥ ८९ ॥
- मूले तुङ्गं स(सिद्ध)वृत्तं स्यात्तदा स्यात्रिगमोदयम् ।
 रम्भानालं प्रसूताभं कुर्यात्तच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ॥ ९० ॥ 180
- शीर्षं च शिखा शोर्वं वृत्तं स्याद्वैजयन्तिकम् ।
 तदेव कर्णकूटं चेद्वा भोगमिति कीर्तितम् ॥ ९१ ॥
- तन्मध्ये भद्रसंयुक्तं श्रोविशालमिति स्मृतम् ।
 तदष्टांशं शीर्षं स्यात्स्वस्तिबन्धमिति स्मृतम् ॥ ९२ ॥ 184
- तदेवं चतुरश्रं चेच्छिखरं श्रीकरं भवेत् ।
 तद्द्व्यंशवृत्तसंयुक्तं हस्तिपृष्ठमुदाहृतम् ॥ ९३ ॥
- शिरो शोर्वे पदश्रं स्यात्कन्धतारमिहोच्यते ।
 मध्ये भद्र(द्रं) विशालं स्यात्कर्णकूटोपसंयुतम् ॥ ९४ ॥ 188
- तच्छालाभद्रनास्यङ्गं शिरो शोर्वं तु वृत्तकम् ।
 अथवा चतुरश्रं स्यात्कैसरं तत्प्रकल्पयेत् ॥ ९५ ॥

तदेवाकारमायाम् तत्तन्नाम्ना प्रकीर्तितम् ॥ ८६ ॥

एवं प्रोक्तं हर्म्यकं मध्यमद्वं

192

शालाकाष्ठं दिग्विदिक् कूटयुक्ता(क्तम्) ।

द्वारा श्रान्ता नासिका पञ्चराह्यं

कुर्यात्सर्वं वेदिकाभद्रयुक्तम् ॥ ८७ ॥

हर्म्यतारसमं चतुरंशकं तन्निपादमर्धमथापि च

196

कुल्यतारसमादि यथाक्रमम् ।

कन्यसं त्रिविधं मुखमण्डपम्

तन्मुखमण्डप(पं) मुख्यविमाने ॥ ८८ ॥

मध्यविमानस(त्य) मण्डपपार्वे

200

अम्बरं दण्डमद्य द्वयदण्डम् ।

हर्म्यवशादुपवेशनयुक्तम्

यत्तत्क्षुद्रविमाने तन्मुखे मण्डपं स्यात् ॥ ८९ ॥

तद्द्वयोर्मध्यदेशे चैकाद्य(ध्य)र्धं हस्तविस्तारम् ।

204

अथवा त्रिपादहस्तं स्यात्प्रासादार्ध(र्धे)मथ कथितम् ॥ ९० ॥

एकद्वित्रिदण्डं वा चान्तरालस्य वेशनं स्यात् ।

कुम्भे स्तम्भसहितनासिका पञ्चरयुक्तमेव वा ॥ ९०१ ॥

शालापञ्चरयुक्तं तोरणीः समलङ्कृत्य युक्त्या ।

208

एकद्वित्रिचतुर्हस्त्या स्तम्भयुक्तमिति कथितम् ॥ ९०२ ॥

अथवा द्वारयुतं पूर्ववद्द्वारमानेन कुर्यात् ।

तद्द्वारमुखसोपानं हस्तिहस्तेन भूषितं सम्यक् ॥ ९०३ ॥

युग्ममण्डपदेशे तत्सममूलं(एव)मलङ्कृत्य ।

212

अन्वमण्डपदेशे यन्मानोरम्यमलङ्कृत्य(तम्) ॥ ९०४ ॥

मण्डपे प्रस्तरस्योर्ध्वे कर्णहर्णादिमण्डितम् ।

यत्तन्नामान्तरालं चोर्ध्वं नासिकाजालपञ्चरं वापि ॥ ९०५ ॥

तत्तन्मण्डपमध्ये प्रासादवशाद्द्वारं संकल्प्यम् ।

216

पूर्ववत्कवाटयुक्तं मण्डपस्यान्तः सर्वालयुक्तम् ॥ ९०६ ॥

- तत्तद्द्विद्वारदेवा[न] न्यसेदेतद्द्वारपार्श्वयोश्चैव ।
 नन्दिमहाकालादौ चोक्तवद् द्वारदेवा[न] न्यसेत् ॥ १०७ ॥
- मण्डपे(पस्य) दक्षिणे कोष्ठे नृत्तयुक्तै(क्तमे)व विनायकमुक्तम् । 220
 मण्डपसौम्यकोष्ठे स्थानदुर्गयुक् स्थापयेत्तत्स्थम् ॥ १०८ ॥
- प्रासाददक्षिणे मध्यकोष्ठे ज्ञानदक्षिणामूर्तिम् ।
 तदूर्ध्वे शीवकोष्ठे गेयमूर्ति वीरगदं वापि ॥ १०९ ॥
- पश्चिममूलतले मध्ये कोष्ठे लिङ्गमुद्भूतम् । 224
 अथवार्धनारीश्वर(रं) स्थानकं विष्णुं स्थापयेद्वापि ॥ ११० ॥
- तदूर्ध्वे शीवकोष्ठे तु केशवनृसिंहाख्युता[ना]सीनम्(नान्) ।
 सौम्यके मूलतले कोष्ठे स्थानकं चतुर्मुखं स्थान् ॥ १११ ॥
- तदूर्ध्वे शीवकोष्ठेऽथ नदं(नारदं) कमलं(लज्जं) वापि । 228
 पूर्वे गलदेशे मध्यकोष्ठे गुरुं गजारूढम् ॥ ११२ ॥
- निशापतिं वाथ सर्वथा तत्तद्देव्या सहासन[स्थ]मुक्तम् ।
 इन्द्रस्य दक्षिणद्वारात्परितः षोडशविमहं कुर्यात् ॥ ११३ ॥
- प्रस्तरोपरि[तं] देशे कांठे कोण्ठे स्थापयेद्वृषभम् । 232
 कर्णेकमेकमूर्ध्वं च द्वयं वाथ वृषभसंयुक्तम् ॥ ११४ ॥
- एकानेकतलं सर्वमेतद्देवान्पुराणसंयुक्तम् ।
 एवं शिवहर्म्याद्यां योग्यं विनोद्धमन्यदेवानाम् ॥ ११५ ॥
- तत्तद्द्वारमुक्तं ए(चै)कानेकतलोपेतं सर्वम् । 236
 अथवा विष्णुविमाने[ति] देवस्थापने वक्ष्यामः ॥ ११६ ॥
- द्वारे चण्डप्रचण्डी च मण्डपयाम्ये वनित(ता)म् ।
 प्रागुक्तवत्सौम्यदेशे विमाने पूर्ववद्देवतां वापि ॥ ११७ ॥
- इरिं वा गरुडं वा कुर्यात्पुरतो(पूर्वो)क्तचतुष्कोणे । 240
 शयने वासनं सिंहं तार्क्ष्यं कृताञ्जल्यासनयुक्तम् ॥ ११८ ॥
- पोत्री नृसिंहमथ केशवमश्वत्थं(स्थं) कर्णात्पूर्वादिदिक्षु चतुर्षु ।
 पूर्वकान्त(प्राक्त)हर्म्ये(न्यै)कभूमिगलदेशमिति प्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ ११९ ॥

दुर्गम(उत्तरा)भिमथासनमच्युतं वा

244

प्राच्यां दिशि द्वितलहर्म्ये गलप्रदेशे ।

श्रीमाधवं नरहरिं कृत(तं) दक्षिणे च

नारायणं चाथ पश्चिमदिक् प्रदेशे ॥ १२० ॥

क्रो(क्रो)ढं चोत्तर(रे) जनार्दन(ने) हर्म्यके तत् ।

248

त्रितले पूर्वदिग्देशे ग्रीवे तच्छ्रोधरं न्यसेत् ॥ १२१ ॥

उत्तरे वामुदेवं चाथवान्यसेकर्धणं स्मृतम् ।

अनिरुद्धं पश्चिमदेशे चोर्ध्वे वा तदधो(दूर्ध्वे)तले ॥ १२२ ॥

एवं तु चोक्तवत्कृत्वा बौद्धादिजिनकालयम् ।

252

तत्तद्विमानयो(स्यो)र्ध्वे तु तत्तद्देवान्यसेत्कमात् ॥ १२३ ॥

अन्येषां देवदेवीनां विमाने तत्तद्विधानतः ।

सर्वेषां हर्म्यके कुर्यात्तत्तद्वाहनमोरितम् ॥ १२४ ॥

शयने वासने वापि प्रस्तरस्यापरि न्यसेत् ।

256

एवं तत्प्राक्तवत्कुर्याद्द्विर्म्य तत्सम्पदा(दास्)पदम् ॥ १२५ ॥

एकभूमि कुर्यादधिकं चोपपीठ(ठं) रुचिरार्थं संयुतम् ।

सोपपीठमवनेयुतं तु वा कारयेत्तु कथितं पुरातनैः ॥ १२६ ॥

एवं सर्वहर्म्यालङ्कारयुक्त्वा

260

नानापादैर्बदिकाता(धा)रमञ्चम् ॥

हीनाधिक्यं चेद्विनाशने तस्मात्

कुर्यात्सर्वं चोक्तवत्सम्पदा(द)र्धम् ॥ १२७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे एकभूमिविधाने नाम एकमविशोऽध्यायः ॥

द्वितलविधानम्

द्वितलानामलङ्कारं वक्ष्ये संक्षिप्यतेऽधुना ।	
विस्तारोत्सेध(धौ) द्वयं वा पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥	
त्रयानादिस्तूपिपर्यन्तं अ(चा)ष्टाविंशद्विभाजिते ।	
अ(भा)धारांशं गुणांशं स्यात्पादतुङ्गं षडंशकम् ॥ २ ॥	4
अन्धवशं प्रस्तरोत्सेधं चोर्ध्वं पादं शरांशकम् ।	
तदूर्ध्वं पादमन्धोर्ध्वं शिवांशं वेदिकोदयम् ॥ ३ ॥	
तदूर्ध्वं कन्धरोत्सेधं वेदांशं शिखरोदयम् ।	
तदूर्ध्वं स्तूपियुग्मां(त्रयां)शं तुङ्गं तु परिकल्पयेत् ॥ ४ ॥	8
एकत्रिंशदंशकं तुङ्गं सार्धकन्ध(न्धु) मसूरकम् ।	
सप्तांशं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ५ ॥	
तदूर्ध्वेऽर्धमधिष्ठानं द्व्यंश(शं) वेदाङ्घ्रितुङ्गकम् ।	
तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं वेदिकोदयम् ॥ ६ ॥	12
तदूर्ध्वं वेदितुङ्गं स्याच्छिखरोर्ध्वं युगांशकम् ।	
स्तूपितुङ्गं द्वयांशं स्याद्विस्तलं तद्वितीयकम् ॥ ७ ॥	
तदेवोर्ध्वमधिष्ठानं विमानांशं कवितस्तिकम् ।	
तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि शरांशं स्यात्कर्णद्वयंदिमण्डितम् ॥ ८ ॥	16
शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तृतीयद्वितलं भवेत् ।	
तुङ्गे द्विरष्टभागं स्यादध्वर्धांशं मसूरकम् ॥ ९ ॥	
गुणांशं चाङ्घ्रितुङ्गं स्यात्प्रस्तरं सार्धभागिकम् ।	
तदूर्ध्वमंशमधिष्ठाने तदूर्ध्वे द्व्यंशका(कम)ङ्घ्रिकम् ॥ १० ॥	20
शिवांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं त्रिपादं वो(चो)र्ध्वमसूरकम् ।	
पादांशं वेदिकोत्तुङ्गं सपादांशं गलोदयम् ॥ ११ ॥	

द्व्यर्धांशं शिरतु(स्तु)ङ्गं स्वात् (स)पादांशं शिखरोदयम् ।

चतुर्थं द्वितलं प्रोक्तं तदेव शिखरं विदुः ॥ १२ ॥

24

लम्बने सार्धभागेन गोपानादि क्रियान्वितम् ।

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पञ्चधा द्वितलं विदुः ॥ १३ ॥

एकादशांशकं तुङ्गमेकांशेन समुरकम् ।

अग्निका(कम)ङ्घ्रितुङ्गं स्याच्छिवांशं प्रस्तरोदयम् ॥ १४ ॥

28

तदूर्ध्वं चोपपीठं स्यात्तत्समं च समुरकम् ।

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ १५ ॥

तत्समं वेदितुङ्गं स्याच्छिवांशं गलतुङ्गकम् ।

शिखरोच्चं द्विभागं स्यादेकांशं स्तूपिकोदयम् ॥ १६ ॥

32

षष्ठमं(कं) द्वितलं प्रोक्तं समं वक्ष्यतेऽधुना ।

एकादशांशकं तुङ्गं चैकांशेन समुरकम् ॥ १७ ॥

द्विभागं पादतुङ्गं स्यात्प्रस्तरं चाम्बरांशकम् ।

कुर्यात्तत्र व(घ)नं चोर्ध्वं त्रिपादांश(शं) समुरकम् ॥ १८ ॥

36

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ।

तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि सपादांशं एका(चार्धां)शं प्रस्तरोदयम् ॥ १९ ॥

पादांशं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं गलतुङ्गकम् ।

शिखरोच्चं शिवांशं स्यात्तदूर्ध्वं तच्छिखरोदयम् ॥ २० ॥

40

द्वितले समकं प्रोक्तं त्रयाङ्घ्रिकर्णद्वयकम् ।

तदेवांशाधिकं तुङ्गे तन्मूले प्रस्तरोर्ध्वके ॥ २१ ॥

अंशेन चोपपीठं स्यादधिकं द्वितलं स्मृतम् ।

एवं दण्डवशात्कुर्यान्निर्गमं तदिहोच्यते ॥ २२ ॥

44

प्रागुक्तविस्तृतं बाह्ये निर्गमं परितस्तथा ।

एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं निर्गमं स्मृतम् ॥ २३ ॥

एकहस्तं द्विहस्तं वा त्रिहस्तं वाथ निर्गमम् ।

त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तनिवर्धनात् ॥ २४ ॥

48

एकादशार्कहस्तान्तं पञ्चधा निर्गमं भवेत् ।

पञ्चषट्करमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनान् ॥ २५ ॥

सैकार्कमनुहस्तान्तं निर्गमं पञ्चधा भवेत् ।

क्षुद्रालपमध्यमुख्यानां युत्वा तत्रैव योजयेत् ॥ २६ ॥

62

अथ हर्म्यविशालार्धं तत्समं निर्गमं तु वा ।

यत्तद्वृत्तिविशाले तु कूटमेकैकभागिकम् ॥ २७ ॥

एकं वाद्य द्विपादं वा तस्य द्वारा विशालकम् ।

द्विभागं वा त्रिभागं वा मध्यशालाविशालता ॥ २८ ॥

66

हर्म्यं चोर्ध्वतले पादं बाह्यकूटादि विन्यसेत् ।

कर्णहर्म्याकृतिं वाद्य चान्तरं प्रस्तरं तु वा ॥ २९ ॥

त्रिचतुः(तुष)पञ्चाङ्गुलं वापि द्वितलेऽर्धं विशालकम् ।

तच्चतुः(तुष)पञ्चषट्सप्तसाष्टांशाह्मिविशालके ॥ ३० ॥

60

तत्तदेकांशहीनं स्यादूर्ध्वं पादविशालकम् ।

शाला कूटश्च पादौ च बाह्ये मध्यान्तरालकम् ॥ ३१ ॥

नासिकापञ्जरः शालाकुम्भपादादिभूषितम् ।

तेरङ्गैर्नोडभद्रादिभिः मूले चोर्ध्वं च भूषितम् ॥ ३२ ॥

64

नानाविष्टानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ।

नानागोपानसंयुक्तं क्षुद्रनास्यैर्विभूषितम् ॥ ३३ ॥

अर्धशालाविशेषोऽस्ति चोर्ध्वशालासमन्वितम् ।

तदूर्ध्वं प्रस्तरान्तः स्यान्नासिकाभिरलङ्कितम् ॥ ३४ ॥

68

कूटानां चतुरर्धं स्यान्मध्ये मध्यं तु नासिका ।

एकद्वित्रिचतुर्दण्डं मध्यभद्रैस्(द्रस्य) तु निर्गमम् ॥ ३५ ॥

चतुःशाला चतुः(तुष)कूटं चाष्टभा(हा)रं सप्तञ्जरम् ।

एकदण्डा(ण्डम)र्धदण्डं वा चोर्ध्वकूटादिवेशनम् ॥ ३६ ॥

72

मध्यकोष्ठे द्विपार्वे तु चार्धशालासमन्वितम् ।

तदूर्ध्वं मध्यमे नासि तत्पार्श्वं वज्रनासिकम् ॥ ३७ ॥

- तत्पार्श्वं शालयोः पार्श्वं चतुर्नाम्यैर्बभूषितम् ।
 कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं युक्त्वा तु समलङ्कृतम् ॥ ३८ ॥ 76
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्कर्णद्वय्यादि चोक्तवत् ।
 सप्ताष्टक(कं) द्विभूम्यं तु [वि]शेषाणां(पेण) वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३९ ॥
- विस्तारार्धद्विगुणं वा त्रिगुणं वा तदुच्छ्रयम् ।
 तन्मुखे मण्डपाम्ने तु कुर्यादधिकमण्डपम् ॥ ४० ॥ 80
- तत्पुरे मध्यमे द्वारं गवाक्षं वाद्य कल्पयेत् ।
 दक्षिणे मध्यमे द्वारं स्यादग्ने मध्यमण्डपम् ॥ ४१ ॥
- चतुर्द्वारसमायुक्तं पूर्वं सोपानसंयुतम् ।
 तदध्वने तलसर्वाङ्गं कूटकोष्ठादिभूषितम् ॥ ४२ ॥ 84
- सोपपीठमधिष्ठानं सोपपीठ(ठं) मसूरकम् ।
 तदूर्ध्वं पादमञ्चं च संयुक्तं तत्त्रिवर्ह(र्ग)कम् ॥ ४३ ॥
- पूर्वबन्मानयुक्त्वा च विमानान्तस्य निर्गमम् ।
 कुर्यात्तत्पादतुङ्गेषु षड्भागशिविहीनकम् ॥ ४४ ॥ 88
- प्रस्तरस्योपरि न्यस्य चान्तर्मण्डलकुट्य(ल्य)कम् ।
 कर्णद्वय्यादिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४५ ॥
- आरोप्यं प्रदक्षिणं सौम्यमेवं प्रकल्पयेत् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वदेवांश्च सद्यकं ॥ ४६ ॥ 92
- श्रीकरं विजयं सिद्धं पीठि[कं] कान्तकं प्रभूतकम् ।
 स्वस्तिकं पुष्कलं नाम प्रथमाद्यष्टसद्यकं ॥ ४७ ॥
- पूर्ववच्चोक्तदेवानां सर्वहर्म्येषु योजयेत् ।
 अथवा विष्णुहर्म्ये तु गले पूर्वं जनार्दनम् ॥ ४८ ॥ 96
- दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं नारसिंहमथापि वा ।
 पश्चिमे केशवं प्रोक्तं चोत्तरे श्रीधरं भवेत् ॥ ४९ ॥
- अथवा पितामहं स्यान्नागरादौ च हर्म्यके ।
 द्वारदेवादि सर्वेषां(र्वाण) पूर्ववत्कल्पयेत्सुधीः ॥ ५० ॥ 100

तदेव शिवहर्म्यं तु मण्डपे तु विशेषतः ।

सौम्ये तु कालरूपं वा प्रोक्तवांस्तत्रदैवतम् ॥ ५१ ॥

स्वापयेत्क्षेत्रपालानां(न्) षण्मुखं चापि कल्पयेत् ।

आरोग्यं(प्यं) हर्म्यमूले तु कर्णहर्म्यात्प्रवेशयेत् ॥ ५२ ॥

104

सर्वेषां देवताहर्म्ये पूर्ववदेवता न्यसेत् ।

उक्तवच्छास्त्रमार्गेण ऊ(चो)द्वापोद्देन याजयेत् ॥ ५३ ॥

वेदाग्रान्तं वर्तुलाभं गजाभं

वृत्ताग्रामं द्व्यश्रवृत्तं तमे(वै)व च ।

108

तद्दीर्घं तस्मिन्निरोमोदयुक्तम्

वृत्तं प्रागवद्भूषणादि द्विभूमौ ॥ ५४ ॥

द्वाराग्रान्ते द्व्यंशकैकांशमलिन्दम्

मच्चस्योर्ध्वे चावृतं प्रस्तारं च ।

112

आरुह्य सार्धहर्म्यमूलं यद्

युत्तवा भक्त्या यन्मानोऽरम्यं कुर्यात् ॥ ५५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वितलविधानं नाम विंशोऽध्यायः ॥

त्रितलविधानम्

- त्रितलस्य विधानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विमानतुङ्गं(ङ्ग)षडंशे तु सार्धंशेन मसूरकम् ॥ १ ॥
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 मूलपादोदयंऽष्टांशमधिकं (चांशाढोने) चोर्ध्वाङ्घ्रितुङ्गकम् ॥ २ ॥ 4
 तदर्थं प्रस्तरोच्चं तु पादमूलद्विगुणाङ्घ्रिकम् ।
 तदर्थं चोर्ध्वको[प]पादं तस्यार्धं वेदिकोन्नतम् ॥ ३ ॥
 तद्द्वयं चोर्ध्वकम्पं स्याद्गोत्रतुङ्गं द्वयांशकम् ।
 शेषं चोर्ध्वं शिखेतुङ्गं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४ ॥ 8
 प्रच्छादनापरि स्तम्भं कर्णदन्व्यादिमण्डितम् ।
 विस्तारोत्सेधभक्तमेपां यत्तत्प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ५ ॥
 श्रीकान्तं दन्व्यकं प्रोक्तं चूर्ध्वं त्रितले विदुः ।
 अथवा सप्तसप्तांशं विभजेत्त्रितलोदये ॥ ६ ॥ 12
 चतुर्भागमधिष्ठानं तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ।
 अधिष्ठानसमं मध्यं मचोर्ध्वेऽर्धेन वप्रयुक् ॥ ७ ॥
 सत्रिपादषडंशेन चोर्ध्वं पादोदयं भवेत् ।
 तद्द्वयं प्रस्तरोत्तुङ्गं सत्रिपादं त्रिपादकम् ॥ ८ ॥ 16
 तद्द्वयंऽर्धेन वप्रं स्यात्तद्द्वयंऽष्टांशं षडंशकम् ।
 सार्धद्विभाग(गं) मध्यं स्यादर्धांशमूर्ध्वपट्टिकम् ॥ ९ ॥
 एकांशं वेदिकोत्तुङ्गं प्रोत्रतुङ्गं गुणांशकम् ।
 तद्द्वयं शिखरतुङ्गं स्याद्गुणांशं तच्छिखोदयम् ॥ १० ॥ 20
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यादासनं परिकीर्तितम् ।
 अथवा त्रितलोत्तुङ्गं(ङ्ग) द्वादशांशं विभाजिते ॥ ११ ॥

- तदेकाशमधिष्ठानं द्विभागं पाददीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं त्रिपादं चोर्ध्वपीठकम् ॥ १२ ॥ 24
- तत्समो(ममू)र्ध्वं त्वधिष्ठानं तद्द्वयं पाददीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
तदर्धं प्रस्तरं चोर्ध्वं सार्धांशेन मसूरकम् ॥ १३ ॥
- एकांशं पाददीर्घ(दैर्घ्य) स्यादधीशं सच्चतुङ्गकम् ।
तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं प्रोवतुङ्गकम् ॥ १४ ॥ 28
- प्रोवतुङ्गद्वयं चोर्ध्वं मस्तकमर्धं शिखोदयम् ।
एवं सुखालयं प्रोक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १५ ॥
- तस्योपपीठदेशे तु चोद्भूता हरितान्वितम् ।
एतत्तु केसरं प्रोक्तं कमलाङ्गमिहोक्त्यते ॥ १६ ॥ 32
- चतुर्विंशतिकं(क)तुङ्गे श्रोक्तान्तस्याकृतिसंज्ञा ।
सर्वाङ्गकं गवाचं स्यात्कर्णद्वयं विना तथा ॥ १७ ॥
- नानावेदिकया युक्तं नानास्तम्भैरलङ्कितम् ।
चतुर्दिग्धारणं कुर्यात्सिकीर्णं उच्यतेयुतम् ॥ १८ ॥ 36
- आदिभूतं तु कृत्यं(ल्ये) स्यात्तदूर्ध्वैत्यङ्घ्रिसंयुतम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं कमलाङ्गमुदीरितम् ॥ १९ ॥
- तदेव कर्णद्वय्यादियुक्तं वेद्यादिभूषितम् ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं ब्रह्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ २० ॥ 40
- अथवा तुङ्गमाने तु त्रिंशदंशं विभाजिते ।
अधिष्ठानं द्विभागं स्यात्तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ॥ २१ ॥
- तदर्धं प्रस्तरोत्तुङ्गं चोर्ध्वमर्धं तु तत्समम् ।
सार्धवह्ण्यंशकं चोर्ध्वं पादं सार्धांश(शं) मञ्चकम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्समं चोर्ध्वमर्धं स्यादूर्ध्वं पादं गुणांशकम् ।
सपादांशं प्रस्तरं स्यात्तत्समं चोर्ध्वमञ्चकम् ॥ २३ ॥
- तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं तत्समं कन्धरोदयम् ।
प्रोवद्वयं शिरो(र व)त्तुङ्गं शेषं तु स्तुपितुङ्गकम् ॥ २४ ॥ 48
- कर्णद्वय्यादिसंयुक्तं मेरुकान्तमिति स्मृतम् ।
तदेवैकाशमाधिक्यं मूलं बह्ण्यमासनम् ॥ २५ ॥

तद्द्वयं पाददीर्घं(दीर्घं) स्यात्तद्वयं प्रस्तरादयम् ।	
ऊर्ध्वार्द्धं पूर्ववत्कुर्यादेतत्कैलासमीरितम् ॥ २६ ॥	52
आरुह्य प्रदक्षिणं कुर्याद्वर्त्ममेवं तु पूर्ववत् ।	
एतदष्टविधं प्रोक्तं त्रितले चोत्तमं मतम् ॥ २७ ॥	
विशाले तु यथाभागं कूटानां चैकभागिकम् ।	
मध्ये द्वित्रिचतुर्भागे शालाकोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥	56
एकद्वित्र्यंशकेनैव हारां सप्तजरान्वित(ता)म् ।	
परितःचैकभागेन कूटशालादिभूषितम् ॥ २९ ॥	
तस्यान्तश्चावृत्तांशेन चोर्ध्वदेशे जलस्थलम् ।	
एकं वा द्वित्रिदण्डेन भद्रनिर्गममीरितम् ॥ ३० ॥	60
हारा च तत्रिभागीकं मध्यशालाविभूषितम् ।	
अष्टकूटममायुक्तं कोष्ठकं चाष्टसंयुतम् ॥ ३१ ॥	
षोडशाहार(शहारा) संयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ ३२ ॥	64
नानातोराण्यनीडैर्नानावैशै(दिभि)रलङ्कितम् ।	
त्रितले कूटकोष्ठादि हारादीन् गलदेशके ॥ ३३ ॥	
मूलपादप्रदेशे तु कुर्यात्तु सर्वदेवताः ।	
देवादीनां पुराणैश्च देवतानां च विग्रहम् ॥ ३४ ॥	68
युक्त्या सर्वप्रयत्नेन विन्यसेन्नखणोक्तवत् ।	
प्रीवादिसत्तिवा(शिला)न्तश्च पूर्वोक्तानां च संमतम् ॥ ३५ ॥	
श्रीवमस्तकशिलाप्रदेशके	
नागरादिसमलङ्कितोक्तवत् ।	72
देवता दिशि चाष्टतो न्यसेद्	
विष्णु(ष्णो)रीश्वरजिनादि(दे)रालये ॥ ३६ ॥	

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे त्रितलविधानं नाम एकोविंशोऽध्यायः ॥

चतुस्तलविधानम्

- चतुस्तलविधानस्या(ने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेधमितौ(भक्ति)श्च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
- तुङ्गे चैकोनविंशतिमल(व्य)र्धांश(शं) मसूरकम् ।
 तद्वर्धं पादतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ २ ॥ 4
- सत्रिपादं च (द्वि)भागं वा तदूर्ध्वे पादोदयं भवेत् ।
 प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशं स्यात्सत्रिपादांशमङ्घ्रिकम् ॥ ३ ॥
- ऊर्ध्वमञ्च(चं) त्रिपादं स्यात्तद्वर्धं चोर्ध्वपादकम् ।
 तद्वर्धं प्रस्तरोत्सेधं वेदिका(म)र्धेन योजयेत् ॥ ४ ॥ 8
- अंशेन गलतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं शिर(रस्)तुङ्गकम् ।
 तद्वर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गं मूलतः परिकल्पयेत् ॥ ५ ॥
- विष्णुकान्तमिति प्रोक्तं कर्णहर्म्यादिभूषितम् ।
 चत्वारिंशद्व(द्व)याधिक्यं भाग(गं) तुङ्गे विभाजिते ॥ ६ ॥ 12
- अधिष्ठानं त्रिभागं स्यात्तद्वर्धं पादतुङ्गकम् ।
 प्रस्तरोर्ध्वं गुणांशं स्यादूर्ध्वे पादं रसांशकम् ॥ ७ ॥
- सार्धद्विभागमञ्चं स्यात्सार्धवेदाङ्घ्रितुङ्गकम् ।
 तद्वर्धं प्रस्तरोत्सेधं पादोने चतुरङ्घ्रिकम् ॥ ८ ॥ 16
- प्रस्तरं च त्रिभागं स्यात्तद्वर्धं वेदिकोन्नतम् ।
 गलोर्ध्वं तद्विभागं स्याद्युगांशं मस्तकोदयम् ॥ ९ ॥
- द्वयांशं स्तूपिकोत्तुङ्गं तस्य मूले विशेषतः ।
 विस्तारं भागिकांशेन चावृत्तालिन्दमेव च ॥ १० ॥ 20
- तद्वहिरचैकभागेन मूलपादाग्रकान्तकम् ।
 अधिष्ठानादिवर्गाङ्गं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ११ ॥

एतच्चतुर्मुखं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

पञ्चषट्त्रिंशदंशं स्यात्तुङ्गार्धश(शं) मसूरकम् ॥ १२ ॥

24

पञ्चांशं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।

ऊर्ध्वं वेदांशकं पादं प्रस्तरं च द्विभागिकम् ॥ १३ ॥

सार्धचन्दा(न्वं)शपादोर्ध्वं तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।

तदूर्ध्वाङ्घ्रि गुणांशं स्यादल्य(ल्य)र्धं चोर्ध्वमञ्चकम् ॥ १४ ॥

28

वेदिकोच्चं शिवांशं स्यात्तद्वयं प्रोक्ततुङ्गकम् ।

शिरीष(सरं) च युगांशं स्याच्छेषांशं तच्छिखरोदयम् ॥ १५ ॥

मूले तु पूर्ववत्कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ।

एवं सदाशिवं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६ ॥

32

भागेन चतुरष्टांशं हर्म्यतुङ्गं विभाजिते ।

द्विभागाधिष्ठानतुङ्गं [स्यात्] तद्वयं पादतुङ्गकम् ॥ १७ ॥

युगांशं मञ्चतुङ्गं स्यादंशं चोर्ध्वमसूरकम् ।

तदूर्ध्वं पाद(दं) चन्दा(न्वं)शं गोपानोच्चं तदर्थकम् ॥ १८ ॥

36

तदूर्ध्वं कुट्टिमं चांशं सार्धपञ्चाङ्घ्रितुङ्गकम् ।

सपादांश(दं) प्रस्तरोत्तुङ्गं त्रिपादूर्ध्वं मसूरकम् ॥ १९ ॥

सपादाद्वि(द्वं)शकं चाङ्घ्रि चांशेन प्रस्तरोदयम् ।

तदर्थं वेदिकोत्तुङ्गं सार्धभागं गल्लोदयम् ॥ २० ॥

40

शिखरोच्चं गुणांशं स्यात्तदर्थं तच्छिखरो(र व)दयम् ।

रुद्रकान्तमिति प्रोक्तं कर्णद्वन्द्व्यादिभूषितम् ॥ २१ ॥

तदेव(वं) हर्म्यमूले तु पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।

तच्चतुर्द्वारसंयुक्तं चांशेन भद्रसंयुतम् ॥ २२ ॥

44

एवमीश्वरकान्ते स्यादधिष्ठानादि(ने) क्रमाजयेत् ।

तुङ्गे पञ्चदशांशं स्याद्वह्मशक(कं) मसूरकम् ॥ २३ ॥

पादतुङ्गं पञ्चशं स्यात्प्रस्तरोच्चं गुणांशकम् ।

तत्समं चोर्ध्वमञ्चं स्यात्तदूर्ध्वं पञ्चराशकम् ॥ २४ ॥

48

तदर्थं प्रस्तरोत्सेधमूर्ध्वमञ्चं द्विभागिकम् ।

वेदिकोच्चं शिवांशं स्यात्सार्धद्वि(द्वं)शं गल्लोदयम् ॥ २५ ॥

- युगांशं चोर्ध्वपादं च द्व्यंशेन प्रस्तरोदयम् ।
तदूर्ध्वं त्वर्धमन्धं स्यात्सार्धवन्धा(न्धं)राकाङ्क्षिकम् ॥ २६ ॥ 52
- तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं पादभागोर्ध्वमन्धकम् ।
वेदिकोर्ध्वं शिवांशं स्यात्सार्धद्वि(द्वं)शं गतोदयम् ॥ २७ ॥
मस्तकोर्ध्वं शरांशं स्याच्छेषं कुम्भोदयं भवेत् ।
मन्धकान्तमिति प्राक्तं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २८ ॥ 58
- तदूर्ध्वं च विमाने च वेदिका वेदिकं तथा (कान्तकम्) ।
सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ २९ ॥
तुङ्गे षड्विंशमंशेन चात्य(थ्य)र्धशमसूरकम् ।
रुद्रान्(द्वे) पादतुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ३० ॥ 60
- सपादांशमधिष्ठानं द्व्यर्धशमद्विभित्तुङ्गकम् ।
तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं(रां) मसूरकम् ॥ ३१ ॥
पादतुङ्गं द्विभागं स्यान्मन्धतुङ्गं शिवांशकम् ।
पादोत्तद्वि(द्वं)शपादं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ॥ ३२ ॥ 64
- सपादांशाद्विभित्तुङ्गं स्यात्तदूर्ध्वं प्रस्तरोदयम् ।
तदूर्ध्वं पादमेकांशं सा(चा)र्धशं प्रस्तरोदयम् ॥ ३३ ॥
तत्समं वेदितुङ्गं स्यादग्रोवतुङ्गं शिवांशकम् ।
शिखरोर्ध्व(र्ध्वं) द्विभागं स्याच्छेषं कस्तूरिकादयम् ॥ ३४ ॥ 68
- मूले च मध्यमे चामे देवतास्थापनं भवेत् ।
तदूर्ध्वं शिखराकारं कल्पयेत्तु चतुस्त्य(स्त)ले ॥ ३५ ॥
युक्तं विस्तार(रं) तत्(द्व)धाहो वेदांशावृत(र्वं) मूलकं ।
विस्तृतार्धं समं वापि यथायुक्तिवशान्न्यसेत् ॥ ३६ ॥ 72
- अधिष्ठानं च पादं च प्रस्तरं च त्रिवर्गि(र्गं)कम् ।
शालाकूटं च द्वारं च युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ ३७ ॥
सर्वालङ्कारसंयुक्तं मूले प्रासादतो न्यसेत् ।
तदूर्ध्वं द्व्यंशमाश्रित्य कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ३८ ॥ 76
- अथवा विस्तृतार्धेन प्राकाराकृतिरा(त्या चा)वृतम् ।
एकेन कर्णहर्म्यादि तस्यान्तर्जलतत्(स्य) स्थलम् ॥ ३९ ॥

- अथवा द्वि(द्वं)शमाश्रित्य लिङ्गं (त्याजिन्दं) कुर्याद्विचक्षणः ।
 तदूर्ध्वं विस्तृता(तं) चाक्षो द्वि(द्वं)योनावृत(तं) पूर्ववत् ॥ ४० ॥ 80
- तस्यान्तश्चोक्तवत्कुर्याद्भागमेवर(म)लङ्कृतम् ।
 एकैकं कर्णहर्म्यादिमण्डितं चावृतं न्यसेत् ॥ ४१ ॥
- भागेन परितोऽलिन्दं चोर्ध्वं तद्व(त्)ज्जलस्थलम् ।
 तच्चद्वाक्षेऽपि सर्वाङ्गं कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ ४२ ॥ 84
- द्विभागेन तु मध्ये तु शालाचामं तु विन्यसेत् ।
 कूटानामेकभागेन शेषं द्वार(रं) मण्डपम् ॥ ४३ ॥
- इन्द्रकान्तमिति प्रोक्तं क्षुद्र(द्रे) मध्ये च मुख्यके ।
 तन्मुखं मण्डपं युक्तं तदक्षिणं मण्डपं स्यात् ॥ ४४ ॥ 88
- प्राग्दिशि सोपानमध्यानामूर्ध्ववासनराननम् ।
 शालामूलस्य तन्मध्ये चोर्ध्वं तत्र समायुतम् ॥ ४५ ॥
- शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं चाष्टधा विधमीरितम् ।
 क्षुद्रं मध्ये मुखं(स्यं) च कुर्याद्वर्ण्यं सर्वदेवता(वा)नाम् ॥ ४६ ॥ 92
- अन्येषामुक्तमानं युक्त्वा कुर्यात्पुरातनैः कथितम् ।
 नानाधिष्ठानपादैश्च वलभिश्च बहुविधैः [युक्तम्] ॥ ४७ ॥
- कूटनीडैश्च शालै(लाभि)श्च भद्रैर्दा(र)ष्टपादगर्भबहुतारैः ।
 क्षुद्रैश्च नासागौरीनापःत्रस्त्रेक्षितोरण्यमहानासैश्च वातायनैः ॥ ४८ ॥ 96
- कोष्ठैर्विद्याधराद्यैर्गर्भाधिपतिसुरान्भूषणं कुर्व(त्)ते स्म ॥ ४९ ॥
- क्षुद्रमन्यमथ मुख्य(रूपं) भौमके
 रुद्रविष्णुजिनकादिहर्म्यके ।
 दक्षिणामूर्तिनरसिंहमूर्तिवत्त्वादि
 मूर्तिपुरतोक्तदेवानाम् ॥ ५० ॥ 100
- एवं मूर्तिं दक्षिणादिक्रमेण
 एकानेकभौमतलस्थलादीन् ।
 कुर्यात्सर्वं प्रोक्तदेशे पतित्वाद्
 युक्त्वा भीमान् देवतां विन्यसेत्तत् ॥ ५१ ॥ 104

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे चतुस्तलविधानं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

पञ्चतलविधानम्

- पञ्चभूमिविधानस्य(ने च) तत्तदर्थं वक्ष्यतेऽधुना ।
 क्षुद्र(द्रं) मध्यं च मुख्यं च विशालं भागमुच्छ्रयम् ॥ १ ॥
 प्रागुक्तवत्प्रगृह्य(ह्य) तु कुर्यात्पञ्चतलं युवः ।
 चतुर्विंशशकं तुङ्गे सात्य(चाध्य)धीशमसुरके(कम्) ॥ २ ॥ 4
 वन्धा(न्ध्वं)शं पादतुङ्गं स्वादत्य(ध्य)र्धं प्रस्तरोदयम् ।
 सपादद्वि(द्वं)शकं पादं मन्त्रोर्ध्वं त्रिंशदशकम् ॥ ३ ॥
 तदूर्ध्वेऽङ्घ्रि द्विभागं स्वात्मस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ।
 सत्रिपादांशकं पादं प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ॥ ४ ॥ 8
 तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं चन्द्रांशं च गलादयम् ।
 मस्तकं चा(द्वा)र्धभागं स्वाच्छ्रेयं तु तन्निष्ठरो(स्त्रो)दयम् ॥ ५ ॥
 कर्णाहर्म्यादिसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 पौरावतमिति प्रोक्तं गन्ध(तत्) स्कन्धोच्चसंवृतम्(तं च) ॥ ६ ॥ 12
 तद्देव विस्तृताधेन चतुर्दिक्षु समन्वितम् ।
 निर्गमं तु यथायुक्तं चतुर्दिक्षु(दिक्त्रि)तलं भवेत् ॥ ७ ॥
 एतत्तु भूतकान्तं स्यात्पञ्चभौमविदो विदुः ।
 विशालेन त्रिपादेन पूर्ववद्भद्रसंयुतम् ॥ ८ ॥ 16
 चतुर्दिक्षु तलं कुर्यात्कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ।
 विश्वकान्तमिति प्रोक्तमेवं पञ्चतलं विदुः ॥ ९ ॥
 अथवा विस्तृतं तुल्यं चतुर्दिक्षु तलं स्तम्भम् ।
 तस्मान्निर्मूलहर्म्यान्तं तद्भूयोर्मूलदेशके ॥ १० ॥ 20
 अन्तरालं प्रकुर्वीत पार्ष्वे सोपानसंयुतम् ।
 सर्वं प्रदक्षिणं कुर्यात्शुक्ला द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

- मध्ये पञ्चचतुस्रद्वितलं पञ्चतलं भवेत् ।
 मूर्तिकान्तमिति प्रोक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १२ ॥ 24
- तदेव इम्ये विदिस्वेव(स्वेव च) तत्तन्मौलालयं भवेत् ।
 गृहकान्तमिति प्रोक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १३ ॥
- तद्गृहिः परितो देशे कुर्यात्षोडशल्लयम् ।
 गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ॥ १४ ॥ 28
- पञ्चविशत्युपपीठं प्रोक्तं यमकान्तमेव प्रकथ्यते ।
 तदेवं परितो बाह्ये चतुर्विंशतिरालयम् ॥ १५ ॥
- गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ।
 महाकान्तमिति प्रोक्तमेतत्पञ्चतलं भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- गृहकान्तादिहर्म्येषु चतुर्दिक्षु समालयम् ।
 कुर्यात्तत्कल्याणमेतदिदं पञ्चतलान्वितम् ॥ १७ ॥
- प्रासादार्धं समं वापि त्रिपादं वा समं तु वा ।
 भन्तरालं विशालं स्यादथवा हस्तमानवः ॥ १८ ॥ 36
- त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्तिरान्त(न्त) स्यादन्तरालविशालकम् ॥ १९ ॥
- अन्तराले यथायुक्त्या मण्डपाकार(रं) विन्दसेत् ।
 अथवा त्रिकूटयुक्तं वा मूलस्य मुखपार्श्वयोः ॥ २० ॥ 40
- यज्ञकान्तमिति प्रोक्तमेकानेकतलान्वितम् ।
 पञ्चषट्स्वेकभूमि(मिः) स्याद्द्वितलं त्रितलं तु वा ॥ २१ ॥
- पञ्चवक्त्रमि(इ)ति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 एतद्दृष्टविधं प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ २२ ॥ 44
- शिलारादि यवाकारं चैकाकारं तु योजयेत् ।
 सर्वेषां देवतानां च इम्यमेवं प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
- एतत्सर्वं इम्येकं दिक्षु कूटम्
 शालानासिकापञ्चराट्यम् । 48
- नानारङ्गान्वितान्दिन्दयुक्तम्
 पूर्वोक्तानां युक्तिः कारयेत्तत् ॥ २४ ॥
- इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पञ्चतलविधानं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

षट्पदविधानम्

- अधुना (विधाने) षट्पदं सम्यगलक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारं च वि(रासेधं)भागं च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
 सप्ताधिकं तु पञ्चाशद्भागं कुर्यात्तदुक्तये ।
 सार्धबन्धम(न्ध्व)धिष्ठानं सप्तांशं पाददौर्धकम् ॥ २ ॥ 4
 तदर्धं प्रस्तरात्सेधमूर्ध्वपादं षडंशकम् ।
 तदूर्ध्वं मच्च(च्चं) त्रियं(त्रयां)शं स्यादूर्ध्वपादं शरांशकम् ॥ ३ ॥
 तदर्धं प्रस्तरात्सेधं सार्धवेदांशकःकृत्रिकम् ।
 प्रस्तरं च द्विभागं स्यात्सार्धबन्धम(न्ध्वं)शमकृत्रिकम् ॥ ४ ॥ 8
 प्रस्तरं सार्धभागं स्याद्वेदिका(कर्म)शेन योजयेत् ।
 शोवतुङ्ग(ङ्गं) युगांशं स्याच्छिखरा * युगांशकम् ॥ ५ ॥
 शेषं तु स्तूपिकास्तुङ्गं युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
 एतत्तु पद्मकान्तं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ६ ॥ 12
 तदेवाधिष्ठानमंशेन तले तले विशेषतः ।
 एतत्कान्तारमित्युक्तं कर्णहन्त्यादिमण्डितम् ॥ ७ ॥
 अथ वापि च दिक्कुर्यात् सुन्दरं चेति कीर्तितम् ।
 अथवा चोपरीठं स्यादुपकान्तमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥ 16
 अथवा चोर्ध्वतले सर्वे(सर्वमिहान्) वेदि कुर्यात्समच्चकम् ।
 कमलाख्य(च)मिति प्रोक्तमन्तरप्रस्तरान्वितम् ॥ ९ ॥
 तृतीये मच्चसंयुक्तं रत्नकान्तमिहोक्तये ।
 चतुर्थं प्रस्तरैर्युक्तं त्रिपुलाङ्गमिति स्मृतम् ॥ १० ॥ 20
 पञ्चमं मच्चयुक्तं स्याज्ज्योति(तिष्ठ)कान्तमिति स्मृतम् ।
 तदेव भद्रसंयुक्तमेतत्प्रोक्तं सरोरुहम् ॥ ११ ॥

तदुभोवादि शिखान्तं च विपुलाकृतिकं भवेत् ।

तदेव शिखरो(रं व)स्त्रं स्वस्तिकान्तमिति स्मृतम् ॥ १२ ॥

24

तदेव चतुरश्रं स्यान्नन्यावर्तमिहोच्यते ।

तदेव गल(लं) वस्त्रमिच्छुकान्तमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥

एवं त्रयोदशं नाम्ना प्रोक्तं षट्पदलहर्भ्यकं ।

त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्त(सं) मध्यकोष्ठं विशालकम् ॥ १४ ॥

28

एकद्वित्रिचतुष्पञ्चभागं द्वारं सप्तश्रम् ।

एकं वाद्य द्विभागं वा कर्णकूटविशालकम् ॥ १५ ॥

तले तले कर्णकूटं कोष्ठद्वारादिभूषितम् ।

एकद्वित्रिचतुष्पञ्च वा द्वारमध्ये तु भद्रकम् ॥ १६ ॥

32

एकद्वित्रिचतुष्पञ्च(चं) कोष्ठमध्ये तु भद्रकम् ।

कर्णकूटविशाले तु त्रिभागैकं मध्यभद्रकम् ॥ १७ ॥

भद्रशाला महानासो चार्धशालाद्यतङ्कृतम् ।

आदिभूमिक्रियायुक्त्वा(त्वा) चोर्ध्वोर्ध्वतला(तानि) न्यसेत् ॥ १८ ॥

36

त्रि(द्वि)तत्रात्षट्पदान्तं स्यादेवं युक्त्वा समलङ्कृतम् ।

नानाभिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कृतम् ॥ १९ ॥

नानापञ्चरशालानां(भिः) नासिकापञ्चरान्वितम् ।

प्रस्तरादिकपोतान्तं क्षुद्रनास्या विभूषितम् ॥ २० ॥

40

शिखरे च मध्यनास्यैः क्षुद्रकपोतनासिकाः ।

वि(सर्व)शनासिकायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २१ ॥

शोभे च क्षुद्रपादानां युक्त्वा च समलङ्कृतम् ।

कर्णहर्म्यादिसंयुक्तं यत्तलोपरिदेशके ॥ २२ ॥

44

एकभाग(गे) द्विभागं वा मूलव्याघ्रतान्त्रिकम् ।

ऊर्ध्वोर्ध्वतलानां तु चैकभागन(ता)न्त्रिकम् ॥ २३ ॥

एतत्षट्पदं प्रोक्तं शेषं युक्त्वा (कुर्याच्च) च पूर्ववत् ।

पूर्वोक्तसकलानामपि देवानां तत्राखिलसौधकोष्ठकेषु ॥ २४ ॥

48

ब्रह्मा(द्वा)विष्णुशिवा(व)नारदैः सह मङ्गलैः कुरुते शिल्पवित्तमः ॥ २५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे षट्पदलविधाने नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

सप्ततलविधानम्

- सप्तभूमिविधानस्य(नं च) लक्षणं वक्तव्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सेधमानं(भागं) च पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ १ ॥
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं समानानि विभाजिते ।
 भागोनषट्पदंशं स्याद्वि(द्वां)शाविष्टानोद्धृतम् ॥ २ ॥ 4
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्प्रस्तरोर्ध्वं कलांशकम् ।
 तदूर्ध्वे[ऽङ्घ्रि] सार्धवन्धा(न्ध्वं)शं तदर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ ३ ॥
 गुर्वांशं पादतुङ्गं स्यात्सार्धभागोर्ध्वमञ्चकम् ।
 सार्धयुग्मांशपादोर्ध्वं(र्ध्वं) सपादांशं प्रस्तरोदयम् ॥ ४ ॥ 8
 वेदिकोक्ता(चम)र्धभागं स्यात्सपादांशं गलोदयम् ।
 चरयोर्ध्वं त्रिभागं स्यान्मञ्चोर्ध्वमम्बरांशकम् ॥ ५ ॥
 पादोनद्वि(द्वां)शपादोर्ध्वं शिवांशं प्रस्तरोदयम् ।
 अत्य(ध्य)र्धं पादतुङ्गं स्यान्मञ्चोर्ध्वं तु तदर्धकम् ॥ ६ ॥ 12
 वेदिकोक्ता(चम)र्धभागं स्यात्सपादांशं गलोदयम् ।
 तद्द्वयं शिर(रस्)तुङ्गं स्याच्छेषं तु तच्छिखोदयम् ॥ ७ ॥
 पूर्ववद्भक्तिमानेन विस्तारे(रं) तत्प्रकल्पयेत् ।
 क्षुद्रे च मध्य(ध्ये) मुख्ये च कूटशालाविभागात् ॥ ८ ॥ 16
 एकं वाद्य द्विभागं [वा] कर्णकूटविशालकम् ।
 पट्सप्ताष्टमवांशं वा शालायामं तु मध्यमे ॥ ९ ॥
 शालाकूटद्वयोर्मध्ये शेषांशं चान्तरालकम् ।
 तन्मध्ये द्वित्रिभागैकं क्षुद्रशालाविशालता ॥ १० ॥ 20
 तत्तत्पार्श्वद्वयोद्वयं शेषभागं विधायते ।
 तदूर्ध्वं चैकभागेन कुर्यादावृतात्तिन्वकम् ॥ ११ ॥

तले तले च पादौ च कर्णद्वय्यादिमण्डितम् ।	
पुण्डरीकमिदं प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १२ ॥	24
मध्ये तु भद्रशालं च शोकान्तमिति स्मृतम् ।	
ऊर्ध्वशाला च (लया) संयुक्तं शोभोगमिति कथ्यते ॥ १३ ॥	
शालापार्श्वे तु कूटं स्याद्धारणं तत्प्रकथ्यते ।	
गलकूटसमायुक्तं पञ्चरात्रमुदीरितम् ॥ १४ ॥	28
तले तले भद्रकोष्ठा (लया) भ्रमागारं परिकीर्तितम् ।	
मञ्चयुग्मं तु (गमेन) संयुक्तं द्वन्द्वकान्तमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥	
ऊर्ध्वकूटसमायुक्तं द्विभक्तान्तमिति स्मृतम् ।	
एतदष्टविधं प्रोक्तं सप्तभूमिविधानके ॥ १६ ॥	32
तले तले तु कोष्ठे स्वात्कर्णकूटाद्यलिन्दकम् ।	
क्षुद्रशालादिसर्वेषां वेदिकाभिरलङ्कितम् ॥ १७ ॥	
वोरणैर्नासिकैर्युक्तं क्षुद्रनास्यैश्च भूषितम् ।	
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ १८ ॥	36
नानाप्रस्तरसंयुक्तं जालकाभिरलङ्कितम् ।	
एकाङ्गं च त्रयाङ्गं वा पञ्चसप्ताङ्गमेव वा ॥ १९ ॥	
एवं सप्ततलं प्रोक्तं शोः प्रागुक्तवज्रयेत् ।	
देवानां पूर्ववत्कुर्यात्तले तले विमानके ॥ २० ॥	40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सप्ततलविधानं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

अष्टतलविधानम्

अष्टतलविमानस्य(ने च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

पूर्ववत्तुङ्गमानेन कुट्यमाद्यङ्गं मानयेत् ॥ १ ॥

पूर्ववद्भक्तिमानेन कूटशालादि मानयेत् ।

भूकान्तं भूपकान्तं च स्वर्गकान्तं तद्वै च ॥ २ ॥

4

महाकान्तं जनकान्तं च तप(पस्)कान्तं सत्यकान्तकम् ।

देवकान्तमिति प्रोक्तमष्टधा नाममे(ए)व च ॥ ३ ॥

षोडशांशकमाधिक्यं भागं हर्म्यविशालकम् ।

एकांशं कर्णकूटं स्याद्वारान्तर(र्) शिवांशकम् ॥ ४ ॥

5

वि(द्वि)भागेनानुशाला च तदर्थं चान्तरालकम् ।

सप्तांशेन महाशाला हर्म्यमेतत्तु विन्यसेत् ॥ ५ ॥

चतुष्कोणे चतुष्कूटं कोष्ठे हारादिरष्टधा ।

क्षुद्रशालाष्टधा प्रोक्तं कोष्ठशाला चतुष्टयम् ॥ ६ ॥

12

मध्यशालात्रिभागेन भद्रशाला च मध्यमे ।

तत्तत्पार्श्वद्वयो[रेव] द्विद्विभागार्ध(र्ध) शालयेत् ॥ ७ ॥

एव(वं) मूलतलाद्यैश्च चोर्ध्वेऽर्ध(र्ध)तला(लं) न्यसेत् ।

अथताष्टादशांशे तु कूटहारा च पूर्ववत् ॥ ८ ॥

16

पङ्कभागेन महाशाला चतुःशाला त्रिभागिकम्(का) ।

मध्यशालैर्(ला)युगांशेन भद्रशाला च मध्यमे ॥ ९ ॥

अनुशाला च मध्यं च प(त्वे)कभागेन भद्रकम् ।

शेषं पूर्ववत्कुर्वाद् भूकान्तमुदीरितम् ॥ १० ॥

20

पञ्चानविशदंशेन चाष्टभूमिविशालके ।

पक्षैक(के) कूटवित्तारं महाशाला शरांशकम् ॥ ११ ॥

अनुशाखा त्रिभागा वा भा(हा)रान्तर(रं) द्विभागिकम् ।

महाशाला त्रिभागेन भद्रशालाविशालता ॥ १२ ॥

24

शेषे प्रागुक्तवत्कुर्यादेव(देवं) भागाधिकं ततः ।

मध्यशालाशरांशेन युक्त्वा तन्मध्यभद्रकम् ॥ १३ ॥

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादभूपकान्तमिति स्मृतम् ।

एवं चाष्टतले लुद्रहर्ष्यमेव प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥

28

एकविंशशकं चाष्टतलहर्ष्यं विशालके ।

मध्यं समाष्ट(मांश)कं चैव महाशाला(ला) प्रकल्पयेत् ॥ १५ ॥

तन्मध्ये भूतभागेन मध्यशाला सभद्रकम्(का) ।

तद्वह्निश्च त्रिभागेन भद्रशालाविमूषितम् ॥ १६ ॥

32

शेषे प्रागुक्तवत्कुर्यात्स्वर्गाकान्तमिति स्मृतम् ।

एवमष्टतले कुर्यान्मध्यमालयमेव च ॥ १७ ॥

द्वाविंशशकं तारे च श्रेष्ठमष्टतले भवेत् ।

तन्मध्ये चाष्टभागेन महाशालाविशालकम् ॥ १८ ॥

36

तन्मध्ये वेदभागेन कोष्ठशाला सभद्रकम्(का) ।

महाकान्तमिति प्रोक्तं तन्मध्ये च द्विभागतः ॥ १९ ॥

भद्रशालासपायुक्तं जनकान्तमिति स्मृतम् ।

तच्छालाया द्विपार्श्वे तु तेत्रशाला सभद्रकम्(का) ॥ २० ॥

40

एतत्तु तप(पप)कान्तं स्वाच्छेपं प्रागुक्तवन्नयेत् ।

तदेव मध्यशाले तु तत्पार्श्वे च विशेषतः ॥ २१ ॥

एकैकं कूटविलारं तत्समं द्वारसंयुतम् ।

एतत्तु सत्यकान्तं स्वाच्छेपं पूर्ववदाचरेत् ॥ २२ ॥

44

तदेवमनुशाला च कुर्यान्मध्य(ध्य) सभद्रकम् ।

देवकान्तमिति प्रोक्तं चोर्ध्वार्धतले न्यसेत् ॥ २३ ॥

एवं श्रेष्ठं त्वष्टतले सर्वालङ्कारसंयुतम् ।

जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं बाहुमानमिदं च्यते ॥ २४ ॥

48

सैकाष्टपञ्चसैकांशं हर्ष्यं तुल्यं विभाजिते ।

आधारं चाष्टभागेन वेदांशं शरणायु(य)तम् ॥ २५ ॥

तदर्धं बलभ्युत्सेधं सार्धवह्निशमद्विकम् ।	
सत्रिपादांशकं मध्यमूर्ध्वं पादं गुणांशकम् ॥ २६ ॥	52
तदर्धं चोर्ध्वमन्त्रं स्यात्त्रिपादांशकद्विकम् ।	
सपादांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं द्विपादांशं चरणाद्यु(य)तम् ॥ २७ ॥	
तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं जङ्घायामं च सार्धकम् ।	
प्रस्तरं चैकभागेन द्व्यंशपादाधिकमद्विकम् ॥ २८ ॥	53
कर्ध्वमन्त्र(म्) त्रिपादं स्यात्सभागं पादतुङ्गकम् ।	
एकांशं प्रस्तरोत्सेधं तदूर्ध्वं च त्रिमागिकम् ॥ २९ ॥	
तत्रिभागैकवेदि स्याद्विभागं गलतुङ्गकम् ।	
सपादं चांशकं चोर्ध्वं शिरःशेषं शिखोदयम् ॥ ३० ॥	60
कंचित्तदेव तुङ्गे तु सप्तभागाधिकं तत्रा ।	
कर्ध्वोर्ध्वपादमूले तु युत्तवांशेन मसूरकम् ॥ ३१ ॥	
तल्लानां चैकभागेन कर्णहन्त्रा(र्ध्वा)वृता(तं) न्यसेत् ।	
अन्तर(रं) प्रस्तरोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ३२ ॥	64
तस्यान्तर्ध्वैकभागेन कुर्यादावृत्ताल्लिन्दकम् ।	
मूले भागं पदांशेन चोर्ध्वोर्ध्वतल्लांशकम् ॥ ३३ ॥	
नेत्रशालार्धशाला च भद्रशालादिर्मुपितम् ।	
तेरार्धस्तल(नीड)शालादिनासिकाभिरलङ्कितम् ॥ ३४ ॥	68
कोष्ठे(प्र)शाला च मध्यं च चोर्ध्वशाला च मण्डितम् ।	
नासिकापञ्चराश्यां च भद्रनास्यैरलङ्कितम् ॥ ३५ ॥	
तुद्रशालाप्रदेशे तु सर्वालङ्कारसंयुतम् ।	
कर्णकूटाङ्गमध्ये तु नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ ३६ ॥	72
सर्वाङ्गं तुद्रनास्यङ्गं प्रस्तरालङ्कितक्रिया ।	
नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ ३७ ॥	
नागरदाविडादीनां वेषरादीन्(नां) शिखान्वितम् ।	
सर्वालङ्कारसंयुक्तं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ३८ ॥	76

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अष्टतलविधानं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥

नवतलविधानम्

- नवभूमिविधानस्व(नं च) लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 विस्तारोत्सोधमाणा(भागा)दिसर्व प्रागुक्तवन्मयेत् ॥ १ ॥
- सौरं च सौरवं चैव चण्डितं भूषणं तथा ।
 विवृतं सुप्रतीकान्तं विश्वकान्तं यथाक्रमम् ॥ २ ॥ 4
- विस्तारो(२) विशदशेन(पु) कूटमेकैकभागिकम् ।
 मध्यशाला पदंशं स्यात्तत्समं चान्तरालकम् ॥ ३ ॥
- तन्मध्ये च वि(द्वि)भागेन क्षुद्रशालैर्विभूषितम् ।
 तत्पार्श्वे द्वारसंयुक्तं द्विद्विभागेन कारयेत् ॥ ४ ॥ 8
- सौरकान्तमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्मयेत् ।
 महाशालैश्चतुर्भागे मध्ये भद्रं तु सौरधम् ॥ ५ ॥
- तदेव भद्रशालैश्च वेदभागविशालकम् ।
 द्विभागं भद्रसंयुक्तं चण्डितं परिकीर्तितम् ॥ ६ ॥ 12
- तदेव मध्यशाले तु द्वि(द्वं)शेन भद्रकोष्ठकम् ।
 भूषणं च सेति(चेति) प्रोक्तं [तु] सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ७ ॥
- एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं नवभूम्यल्पहर्म्यके ।
 अथवा चाल्पहर्म्ये तु मध्यकोष्ठं गुणांशकम् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा चतुरंशेन मध्यभद्रविशालकम् ।
 अथवा पञ्चभागं स्यात्पूर्ववन्नाममौ(द्वं)रितम् ॥ ९ ॥
- चतुर्विंशति विस्तारं कूटानां पूर्ववद्भवेत् ।
 महाशालानुशाला च साष्टांशकगुणांशकम् ॥ १० ॥ 20
- महाशालायते मध्ये वेदभागैर्(गेन) भद्रकम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं विवृतं चेति कथ्यते ॥ ११ ॥

पञ्चविंशतिभागेन मध्यमं शरांशकम् ।
 तत्पार्वे कर्णकूटौ च तराणां वैकभागिकम् ॥ १२ ॥
 अनुशाला त्रिभागेन मध्यमं तु संयुतम् ।
 सुप्रतीकान्तनामाख्यं(म च) शेषं प्रागुक्तवन्नेतु ॥ १३ ॥
 षड्विंशतिविभागेन मध्यमं तु युगांशकम् ।
 मध्यमं(म)हर्षके कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४ ॥
 श्रेष्ठं नवतलं हर्षे सप्तविंशतिभागिकम् ।
 शालापार्वे द्विभागेन द्वारकूटसपत्नरम् ॥ १५ ॥
 कूटशालैश्च सप्तशं मध्यमं शरांशकम् ।
 भद्रकोष्ठं त्रिषं(त्रय)शं स्याच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १६ ॥
 श्रेष्ठं नवतलं प्रोक्तं विंशकान्तमुदीरितम् ।
 तदूर्ध्वे द्विं(द्वं)शमानेन वक्ष्ये चोर्ध्वे जलस्थलम् ॥ १७ ॥
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं गण्यमानमिदोच्यते ।
 हर्षमष्टतले तुङ्गे साष्टभागाधिकं तथा ॥ १८ ॥
 सार्धद्वंशमधिष्ठानं तद्द्वयं पादतुङ्गकम् ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरोत्सेधं शेषमष्टतलोक्तवत् ॥ १९ ॥
 एवं नवतलोत्सेधं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ २० ॥
 कर्णहर्षादिसंयुक्तं द्वारं तत्पत्नरान्वितम् ।
 भद्रकूटादिशालानां(भिः) नास्तिकापत्नरान्वितम् ॥ २१ ॥
 युक्त्वा हारादि यथा सर्वे(र्वा) चानुकूलानुनासिका ।
 तैरग्रायङ्गनीद्वैश्च जालकादिविभूषितम् ॥ २२ ॥
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादितु देवान्मन्त्रसेक्रमात् ।
 तले तले विमानं तु चोक्तवत्कास्येदुभयः ॥ २३ ॥
 एवं नवतलं प्रोक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ २४ ॥

७३

७४

७५

७६

७७

७८

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नवतलविधाने नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥

दशतलविधानम्

- दशभूमिविधानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विशालोत्सेधमक्तिञ्च दशमूल्यास्तु पूर्ववत् ॥ १ ॥
- भूकान्तं चन्द्रकान्तं च भवनं चान्तरिचतः(कम्) ।
 मेघकान्ता(न्तम)ञ्चकान्तं च ए(वै)वं षड्विधमोरितम् ॥ २ ॥ 4
- एवं नामवशाद्गुह्यविस्तारं परिकल्पयन् ।
 भूकान्तं चन्द्रकान्तं दशतलहर्म्ये भागमानेन ॥ ३ ॥
- भवतलहर्म्यवशात्पुरोक्तवत्कूटशालादीन् ।
 क्षुद्रमध्यममेवं युक्त्वा दशतले सङ्कल्प्य ॥ ४ ॥ 8
- उक्तहर्म्यविशाले अ(त्य)ष्टाविशत्यंशकं कृत्वा ।
 एकैकं कूटविस्तारं मध्ये द्वादशकं तु शाल(ला)भम् ॥ ५ ॥
- अनुशाला गुणांशेन तत्पार्श्वे द्विद्विभागेन द(दा)राः ।
 महाशाला मध्यदेशे [तु] षड्भागेन भद्रसंयुतम् ॥ ६ ॥ 12
- एवं तु भवनं(न)कान्तं अष्टे हर्म्य(म्यं) दशतले कुर्यात् ।
 तदेव सौष्टिकविस्तारं हारानुशाला(ला) द्विद्विभागेन कुर्यात् ॥ ७ ॥
- पूर्ववच्छेषं चान्तरिचकान्तमिहमुदितम् ।
 तदेव शालापार्श्वे चैकं चैकेन(द्वेकं) सौष्टिकहारः ॥ ८ ॥ 16
- षड्भागेन महाशाला चैतलाज्ञा मेघकान्तं स्यात् ।
 तन्मध्ये चतुरंशेन शालाभद्रयुक्तमञ्जकान्तकम् ॥ ९ ॥
- शेषं पूर्ववदुदिष्टं कुर्यादशतलहर्म्यविस्तारं ।
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं तुङ्गे गण्यं चाधुना वक्ष्यामः ॥ १० ॥ 20
- तुङ्गे त्र्यंशपञ्चंशं गुणांश(शं) मसूरकोत्तुङ्गम् ।
 तद्द्वयं पादतुङ्गं तदर्ध(र्धं) प्रस्तरो(रमू)र्ध्वदेशे तु ॥ ११ ॥

- तदूर्ध्वं पादतुङ्गं भूतं तदर्धं प्रस्तरोत्सेधं ।
 सार्धवेदांशकं पादमूर्ध्वमर्धं द्वं(द्वं)शकं कुर्यात् ॥ १२ ॥ 24
 वेदांशं चार्धमितुङ्गं चार्धं प्रस्तरोत्सेधम् ।
 तद्द्वयमायिक(मधिकं) पादं सार्धांशं प्रस्तमु(रा)त्तुङ्गम् ॥ १३ ॥
 रुदूर्ध्वार्धं गुणांशं तदर्धमूर्ध्वमर्धोऽवम् ।
 द्व्यर्धांशं(शं) पादतुङ्गं सपादांशं प्रस्तरोत्तुङ्गम् ॥ १४ ॥ 28
 पादं द्वयमप्युच(बं) शिवांशं प्रस्तमु(रा)त्सेधम् ।
 तद्द्वयं चोर्ध्वपादं तदर्धमूर्ध्वमर्धतुङ्गं स्यात् ॥ १५ ॥
 द्विभागं चोर्ध्वपादं चैकांशं चोपरि मर्धं स्यात् ।
 तत्समं वेदिकात्सेधं प्रोचतुङ्गं कलांशकं स्यात् ॥ १६ ॥ 32
 वेदांशं शिखरोत्तुङ्गं रोषांशं शिखरो(खो)दयं कथितम् ।
 ऊर्ध्वं चोर्ध्वतले सर्वे कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ १७ ॥
 एकभाग(गं) द्विभागं वा चान्तश्चावृत्तालिन्दकम् ।
 अधिष्ठानोपपीठे वा महावेद्यादिमं वा ॥ १८ ॥ 36
 ऊर्ध्वं चोर्ध्वतले कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 नानालङ्कारसर्वाङ्गं युक्त्या प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १९ ॥
 पञ्चरं शिखरं पादं समूरं प्रस्तरं बलभीतारणनीडं कल्पयेत् ।
 दशतलख्यविमाने चित्रक(म)ल्पमत्र महदल्पनासिकम् ॥ २० ॥ 40

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे दशतलविधानं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥

एकादशतलविधानम्

- एकादशतलं सम्यग्(विधि) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शम्भुकमीशकान्तं च चक्राख्यं यमकान्तकम् ॥ १ ॥
 वज्रकान्ता(न्तम)कैकान्तं च [चङ्]क(क)माद्वर्त्यनामकम्(कं स्वात्) ।
 ऋद्रहर्ष्यं तले तारे चैकोनविंशदशकम् ॥ २ ॥ 4
 कूटानां च द्विभागं स्थान्महाशाला नवशकम्(का) ।
 अनुशाला युगांशं स्वाद्वारा च द्विद्विभागिकम् ॥ ३ ॥
 महाशाला च(भा) मध्ये तु भद्रशालैः(ला) शरांशकम् ।
 शम्भुकान्तमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ४ ॥ 8
 तदेव नासिकामध्ये तु द्विभागं मद्रसंयुतम् ।
 ईशकान्तमिति प्रोक्तं सुद्रुग्धर्मादिभिः(चे)रितम् ॥ ५ ॥
 मध्यमेकादशतले त्रिंशद्भागविंशतकम् ।
 महाशाला दशांशं स्थान्मध्यमद्रं शरांशकम् ॥ ६ ॥ 12
 तत्पार्श्वे एकैकभागेन कूटं द्वारा सप्तखरम् ।
 तदेव वेदभागेन भद्रशाला च मध्यमे ॥ ७ ॥
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याच्चन्द्रकान्तमिति स्मृतम् ।
 तदेव कूटं(टने)कभागं स्वादनुशाला पञ्चभागिकम् ॥ ८ ॥ 16
 त्रिपादं भद्रसंयुक्तं तद्विभागैकभागिकम् ।
 यमकान्तमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ९ ॥
 श्रेष्ठद्वर्त्यविशालेतु चैकविंशति भाजिते ।
 द्विद्विभागेन कूटं स्वाद्वारं च द्विद्विभागतः ॥ १० ॥ 20
 द्वारा च तद्द्वयोर्मध्ये चानुशाला शरांशकम् ।
 तन्मध्ये कूर्म(तत्रि)भागेन भद्रं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ११ ॥

महाशालानवशिनं मध्ये भद्रं शरांशकम् ।

तन्मध्ये भद्रशाला च बन्ध(न्धु)भागेन योजयेत् ॥ १२ ॥

24

एवं तु वज्रकान्तं स्वादर्ककान्तमिहोच्यते ।

तदेव शालाग्रान्ते तु पार्श्वे चैकेन सौष्ठिकम् ॥ १३ ॥

तद्द्वयोरन्तरे देशे क्त्समं क्षुद्रहारयोः ।

पूर्ववत्कूटवित्तिारं शेषं द्वारं सपञ्जरम् ॥ १४ ॥

28

तन्मध्ये तु त्रिभागेन क्षुद्रशालाविशालतः(ता) ।

तत्पार्श्वे त्रिभिर्भागेन द्वारमध्ये समद्रकम् ॥ १५ ॥

क्षुद्रशालात्रिभागेन मध्यभद्रं समन्वितम् ।

क्षुद्रहारा च सर्वेषां नासिकापञ्जरान्वितम्(ता) ॥ १६ ॥

32

मध्ये मध्ये महानासि नेत्रशाला च पार्श्वयोः ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं पञ्चविधं परिकीर्तितम् ॥ १७ ॥

शेषभागं तु सर्वेषां युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।

एवं वित्तिारगण्यं स्नातुङ्गाण्यमिहोच्यते ॥ १८ ॥

36

जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं (चो)क्त्वत्समं हि विदुः ।

एकादशांशभागेन दशतलोदयाधिकम् ॥ १९ ॥

तदेव सार्धबन्धा(न्ध्व)शं मसूरकोत्तुङ्गमिष्यते ।

समांशं पाददीर्घ(दैर्घ्य) स्नातदधर्धं प्रस्तरादयम् ॥ २० ॥

40

शेषं प्रागुक्तवद्रण्यमेकादशतलोदये ।

तज्जोर्ध्वोर्ध्वतले सर्वे(र्व) कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २१ ॥

एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्दमिष्यते ।

नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कितम् ॥ २२ ॥

44

शालाकूटश्च द्वारश्च त्रि(चो)क्त्वत्समलङ्कितम् ।

हारान्तरे तु कूटशाला च प्रोवदेशोक्तदेवतान् ॥ २३ ॥

अनुशालाष्टदिक्पालास्तत्तद्वाहनसंयुतम् ।

यच्चविधाधरादीनां गरुडादीनि विन्यसेत् ॥ २४ ॥

48

गणाधिपगर्माश्चैव सर्वहर्म्येषु निक्षिपेत् ॥ २५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे एकादशतलविधानं नाम नवविंशोऽध्यायः ॥

द्वादशतलविधानम्

- अन्यभूमिविधानस्य(नं च) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
भूमिलम्बविधाने तु विस्तारित्सेचमुक्तवन् ॥ १ ॥
- क्षुद्राल्पमध्यमुल्यं तु यन्मानोऽरम्य(म्यं) मानयेत् ।
विमानस्य विमा(धा)ने तु चोक्तवद्वक्तिसंग्रहम् ॥ २ ॥
- पाञ्चालं द्वाविहं चैव मध्यकान्तं कलिङ्गकम् ।
त्र(वि)राटं केरलं चैव वंशकं मागधं तथा ॥ ३ ॥
- जनकं स्फू(गु)र्जकं चैव दशकान्तं प्रकीर्तितम् ।
रविभूमिविशाले तु चाष्टविंशकं भवेत् ॥ ४ ॥
- महाशाला दशांशं स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
पाञ्चालं द्वाविहं चैव रविभूम्यल्पहर्म्यके ॥ ५ ॥
- मध्यमालयविस्तारे त्रयस्त्रिंशद्विभाजिते ।
त्रिभागं कूटविस्तारं मध्यमद्वै(द्वमे)कभागिकम् ॥ ६ ॥
- महाशाला नवांशं स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ।
मध्यकान्तमिति प्रोक्तं तस्य कूट(टे) द्विभागिकम् ॥ ७ ॥
- अनुशाला षडंगे(शं) स्यात्तस्याङ्गं पूर्ववद्भवेत् ।
एवं कालिङ्गकान्तं स्यान्नानालङ्कारसंयुतम् ॥ ८ ॥
- चतुरा(र)त्रिकत्रिंशद्विभागं हर्म्यविशालके ।
अष्टांशेन महाशाला पार्श्वे शाला शिवांशकम् ॥ ९ ॥
- द्व्यंशानुपञ्चरशाला तदर्थं चान्तरालकम् ।
अनुशाला त्रिभागं स्यादेकांशमन्तरालकम् ॥ १० ॥
- द्वि(द्वे)ष्टं पञ्चरशाला च पार्श्वे द्वारं शिवांशकम् ।
कूटानां च द्विभागे स्यात्सर्वं युक्तं(तथा) समद्वकम् ॥ ११ ॥

महाशाला युगांशेन मध्यमत्र(भद्र) प्रकारयेत् ।	
तले तले विमाने तु शालापञ्चरपोडशम् ॥ १२ ॥	24
क्षुद्रशाला द्विद्वारा च तन्मध्यं चाष्टकं भवेत् ।	
चतुर्विंशु महाशाला चतुःकूट(टं) तले तले ॥ १३ ॥	
एवं व(वि)राटकान्तं स्वाच्छेषं मार्गं तु पूर्ववत् ।	
तदेव भूतभागेन क्षुद्रशालाविशालकम् ॥ १४ ॥	28
द्वारा च तत्रिभागेन युक्त्वा च समलङ्कृतम् ।	
शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तदेव कंरलकान्तकम् ॥ १५ ॥	
तदेव द्वारा तन्मध्यं चैकभागेन सौष्टिकम् ।	
वर्ष[क]कान्तमिति प्रोक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १६ ॥	32
तदेवानुशालामध्ये भद्रशालैकभागिकम् ।	
एवं मागधकान्तं स्यात्कर्णकूट(टं) समद्रकम् ॥ १७ ॥	
तदेव महाशाला तु(या) द्विभागं मध्यभद्रकम् ।	
जन[क]कान्तमिति प्रोक्तं श्रेष्ठो रवितलान्वितः(तम्) ॥ १८ ॥	36
एकादशतलानुद्धे त्रयोदशशमा(म)विकम् ।	
तद्भागं युगांशं तु कुट्टिमोदयमीरितम् ॥ १९ ॥	
अष्टांशं पादतुङ्गं स्वात्तदर्थं पस्त्रोदयम् ।	
अर्धांशं तु शिखोपेतं शेषांशं प्राग्वदुद्धृत्यम् ॥ २० ॥	40
एवं द्वादशतलं स्वात्तुङ्गं युक्त्वा समाचरेत् ।	
एकेन परितोऽलिन्दं तदूर्ध्वोर्ध्वतलानि च ॥ २१ ॥	
एकानेकतलान्ते च चादिभूमिवशाद्विदुः ।	
अनादृत्य(र्ता)शकं कृत्वा तदूर्ध्वोर्ध्वतला(लानि) न्यसेत् ॥ २२ ॥	44
एकद्वित्रिदण्डं वा मध्यशालाच(लाया) निर्गमम् ।	
अर्धमेक(कं) द्विदण्डं वा क्षुद्रशालादिनिर्गमम् ॥ २३ ॥	
एकाशाला(शमध्य)र्धदण्डं वा सर्वेषां भद्रनिर्गमम् ।	
तले तले च पादादि बहुकूटं चालिन्दकम् ॥ २४ ॥	48

सर्वाङ्गं कर्णहर्म्यादि सान्तरप्रस्तरान्वितम् ।
 विनाभद्रं महाशाला चैकशाला समन्वितम् ॥ २४ ॥
 एकभद्रोर्ध्वशाला च मध्यकोष्ठसमन्वितम् ।
 द्विभद्र(द्रा) चेन्महाशाला शुभ्रिशाला(लां) प्रकल्पयेत् ॥ २६ ॥ 52
 सभद्र(द्रा च) महाशाला भद्रशाला समन्वितम्(ता) ।
 ऊर्ध्वशाला सभद्रार्धं प्रस्ता(स्त)रं समलङ्कृतम् ॥ २७ ॥
 निर्गमाङ्गं महाशाला क्षुद्रशाला संवेशनम् ।
 यत्तत्प्रासादमध्यं तु महाशाला(लां) प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥ 56
 सर्वेषां द्वारमध्ये तु क्षुद्रशाला(लां) प्रकल्पयेत् ।
 यथा हर्म्ये [तु] द्विभृच्छे (विदिक्षु) च कर्णकूर्दं विनिश्चिपेत् ॥ २९ ॥
 क्षुद्रशालां तु(लायां) द्वारा च वेशनं युक्तितो न्यसेत् ।
 नासिकापत्ररादीनां तोरणार्थं तु पञ्चरम् ॥ ३० ॥ 60
 सर्वेषां हर्म्यके द्वारं चोत्तवत्समलङ्कृतम् ।
 एकद्वित्रिद्विभागं वा प्रासादनिर्गमं भवेत् ॥ ३१ ॥
 अथवा हस्तमानेन चैकानेकेन वर्धयेत् ।
 द्विभूम्यान्तस्तलान्तं चैकादशकरान्तकम् ॥ ३२ ॥ 64
 क्रमात्तु निर्गमं कूर्वाद्युत्तवा तत्रैव शिल्पिभिः ।
 अनाख्यातानि चाङ्गानि यस्मिन् हर्म्येषु चोत्तवम् ॥ ३३ ॥
 तत्तदङ्गानि सर्वाणि सर्वहर्म्येषु योजयेत् ।
 नानाधिष्ठानसंयुक्तं नानापादैरलङ्कृतम् ॥ ३४ ॥ 68
 नानापत्ररादीनां नानाधर्मै(शालै)श्च तोरणम् ।
 नानानासिकाकूर्दं नानाद्वारैरलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥
 नानाप्रस्तरसंयुक्तं नानागलविभूषितम् ।
 नानावेदिका कुर्यान्नानालङ्कारभूषितम् ॥ ३६ ॥ 72
 नानापालिकादीनां नानाङ्गै(ङ्गेषु) मृषिकान्वितम् ।
 नानाकारं तु षड् स्थात्रामा [च] पालिकादिभिः ॥ ३७ ॥

कुर्वाणु सर्वहर्म्याणां शिल्पिभिः समलङ्कृतम् ।	
तले तले विमानादि(नस्य) दिक्षु दिक्ष्वादिकोष्ठके ॥ ३८ ॥	76
तत्तद्देवालयं देवांस्तत्तत्प्रागुक्तवद्भवेत् ।	
यच्चविद्याधरादीनां गणभूतादिराचमान् ॥ ३९ ॥	
अन्मादिसप्तमात्रं(मातरश्च) च रोहिण्या चापरस्त्रियः ।	
विश्वकर्माद्यगत्यादिनारद[यः] श्रुतिषोपकान् ॥ ४० ॥	80
सालोक्यादिपदैः सर्वभक्ताश्च लक्ष्योक्तवन् ।	
असेक्यातस्त्रयस्त्रिंशद् भद्रादीनां च सर्वशः ॥ ४१ ॥	
हर्म्यमूलं तले चोर्ध्वं सर्वत्र परिकल्पयेत् ।	
अन्यान्यनुक्तमानानां चाङ्गं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ ४२ ॥	84

(सोपानलक्षणम्)

देवानां मानुषाणां च हर्म्यादीनां च सर्वशः ।	
आरोहावरोहार्थं च सोपानलक्षणं तथा ॥ ४३ ॥	
हर्म्यादिमण्डपादीनां प्राकारादि(दैः) च गोपुरे ।	
तथा पर्वतदेशे तु बापीकूपतटाकके ॥ ४४ ॥	88
नगरग्रामादिसर्वेषां कल्पयेच्छिलि(ल्य)वित्तमः ।	
अचलं च चलं चैव द्विधा सोपानमोरितम् ॥ ४५ ॥	
शिलाभिरचेष्टकैर्वापि दारुभिः सचलं मतम् ।	
सर्वेशचैवाचलं प्रोक्तं क्षुद्रसोपानसंयुतम् ॥ ४६ ॥	92
सर्वेषां मुखमद्राणां पार्श्वे सोपानसंयुतम् ।	
पार्श्वयोर्द्वारदेशे तु मुखसोपानमेव वा ॥ ४७ ॥	
आरोह(हार्थं) सर्वहर्म्ये [तु] दक्षिणद्वारभद्रके ।	
तत्पार्श्वे पूर्वदिग्देशे सोपानं कार्यच्छुभम् ॥ ४८ ॥	96
गुह्यान्तद्वारदेशे तु वामे सोपानसंयुतम् ।	
आराभ्यदेवदेवस्य प्रदर्शनमगर्हितम् ॥ ४९ ॥	
तस्यानु मुखभद्रे तु पार्श्वे सोपान(नं) कार्येत् ।	
पार्श्वयोः पुष्टदेशे तु तत्पूर्वे पक्षपार्श्वके ॥ ५० ॥	100

- यत्र देशे तु सोपानं तत्र दोषो न विद्यते ।
 प्रमुखे मुखसोपानं न कुर्याच्छिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ ५१ ॥
- अपरं पार्श्वयोर्द्वारं भद्रहोनत्रयं तु चेत् ।
 तत्पूर्वके तु सोपानं कुर्यात्सम्पत्प्रदायकम् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रपाङ्गे प्रमुखे भद्रे सोपानं पूर्वपार्श्वयोः ।
 कुर्यात्तु तन्त्रविच्छिन्नी चोक्तमेवं पुरातनैः ॥ ५३ ॥
- तैत्ति(ति)लानामिति प्रोक्तं कुर्यात्सोपानमुद्यताम् ।
 नराणां सर्वहर्म्येषु वक्ष्ये सोपानलक्षणम् ॥ ५४ ॥ 108
- तपस्व्यादिद्विजातीनां वर्णानां च विशेषतः ।
 देवानामुक्तवत्कुर्याद्गोहं सर्वेषु याज्यं ॥ ५५ ॥
- द्विजानां भूपतीनां च सर्वेषां भद्रदेशके ।
 पार्श्वे सोपानसंयुक्तं तत्पूर्वं वाथ प्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- अलिन्दयुक्तं तद्द्वारे वामे सोपानसंयुतम् ।
 विनालिन्दप्रदेशे तु प्रमुखे सोपानमेव च ॥ ५७ ॥
- वैश्यानां शूद्रजातीनां सोपानं वक्ष्यतेऽधुना ।
 वक्ष्यद्द्वारादिभद्राणां युक्त्या सोपानसंयुतम् ॥ ५८ ॥ 116
- गोपुराणां तु तत्पार्श्वे सोपानं लक्षणांश्चितम् ।
 भद्रिदेशे समारोह(हं) यत्र तत्रैव कारयेत् ॥ ५९ ॥
- वापीकूपतटाके वा परितः सोपानसंयुतम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे चान्तरालेऽथवा पुनः ॥ ६० ॥ 120
- एवमेवं यथादेशे भद्रसोपानमेव वा ।
 तत्रैव श्रेष्ठदिग्देशे कुलद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥
- तत्पूर्वं च द्विपार्श्वे [च] कुर्यात्सोपानमुक्तवत् ।
 अथर्वं च इ(त्वे)ति प्रोक्तं चर्लं शार्प्यं यथेष्टकम् ॥ ६२ ॥ 124
- द्वादशाङ्गुलमारभ्य त्रिंशद्गुणविवर्धनात् ।
 सार्धहस्तावसाने स्यान्नवधा विस्तृ(स्तृ)तं भवेत् ॥ ६३ ॥

- सार्धद्विहस्तमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 सार्धवैदकरान्तं च फ(च)क्रमेकं तदायति(तिः) ॥ ६४ ॥ 128
- एकहस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 तत्रिहस्तावसाने स्याद्(दच)लसोपानविस्तृतम् ॥ ६५ ॥
- द्विहस्तं तु समारभ्य चतुर्हस्तावसानकम् ।
 त्रिहस्तादिषष्णहस्तान्तं षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ ६६ ॥ 132
- एतदचलसोपाने विस्तारं नवधा भवेत् ।
 जन्मादिस्तूपिपर्यन्तं कुर्यात्तुङ्गं हि योजयेत् ॥ ६७ ॥
- लुपमानो(नसु)क्तवत्कुर्यात्सोपानायाममुद्यताम् ।
 अत्रिसोपानबेरो तु दीर्घ(दीर्घ्य)मानं यथेष्टकम् ॥ ६८ ॥ 136
- विस्तारं पूर्ववत्कुर्वाद्चलं चोक्तवद्भवेत् ।
 परितः सोपानविस्तारं तटाकाद्याकारतत्(रं) तथा ॥ ६९ ॥
- परितः सर्वसोपानं कुर्यात्प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 पट्टिकात्रयमारभ्य वर्धयेद्द्विद्विपट्टिका(काम्) ॥ ७० ॥ 140
- त्रयोविंशच्छतान्त(न्तं) स्याद्देवानामिति कथ्यते ।
 षट्मद्रिमार्गपर्यन्तं तिर्यक् चोर्ध्वोर्ध्व(र्ध्वं) चोक्तवत् ॥ ७१ ॥
- मानुषाणां तु सोपानं पट्टिकायुग्मसंयुतम् ।
 त्रिचतुष्टयचपण्यात्रं चलं सोपानपादकं ॥ ७२ ॥ 144
- तद्वन्तं च विशालं तु समं वा पादमाधिकम् ।
 अर्धाधिकं तु पादोनद्विगुणस्(र्गं) त्रिगुणं ततः ॥ ७३ ॥
- दण्डद्वयसमायुक्तं चित्र(छिद्र)युक्तं(क्ता) तु पट्टिकाः ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वापि पट्टिकाधनमेव च ॥ ७४ ॥ 148
- द्वित्रिवेदशराङ्गुल्यं षट्सप्ताङ्गुलमेव वा ।
 अष्टनन्दशराङ्गुल्यं पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ॥ ७५ ॥
- एवं तु चलसोपानमचलं तत्प्रवक्ष्यते ।
 पञ्चषडङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ७६ ॥ 152

द्वादशीकार्कमात्रान्तं पट्टिकोत्सेधविस्तृतम् ।

आधिक्याङ्गुलविस्तीर्णं हीनमानोदयं भवेत् ॥ ७७ ॥

सोपानपार्श्वयोर्देशे हस्तिहस्तविभूषितम् ।

हस्तमूलविशाले तु चोक्ताङ्गुलीन(त्) मानयेत् ॥ ७८ ॥

156

मूलेन(लस्य) तन्निभागेकं हस्ताग्रान्तं चयं क्रमात् ।

हस्तिहस्तवदाकारं द्वारयुक्तं मनोहरम् ॥ ७९ ॥

त्रिचतुष्पञ्चवर्गं वा मूलेन सिंहासनैर्युतम् ।

अथाधो धारपट्टं स्यात्पट्टिका(कं) चोक्तमानकम् ॥ ८० ॥

160

अथाधारं पालिकाकारं पट्टिका वेदिकाकृतिः ।

सर्वालङ्कारसंयुक्तं सोपानं लक्षयान्वितम् ॥ ८१ ॥

अद्विसोपानपार्श्वे तु न कुर्यात्पार्श्वयो(श्च)ङ्घ्रिकम् ॥ ८२ ॥

अनेकहर्म्यस्य विशालदेशके

164

सम्भूषणान्मानं यथा प्रविश्यते ।

कुर्वन्ति दीर्घं किल भर्तृकर्तृणाम्

उक्ते(कं) माने कुरुते तु सम्पत् ॥ ८३ ॥

जातिहर्म्यादि [लक्ष्यम्]

वक्ष्येऽहं जातिहर्म्याणामायादिलक्ष्यं क्रमात् ।

168

पूर्वोक्ताणां विमानानां विस्तरादिवशात् द्वि(द्वि) स्वात् ॥ ८४ ॥

आय(यं) व्ययं च योनि(निश्) च नक्षत्रं वारमंशकम् ।

तिथिर्वाथ पडेतानि तथायादिविदो विदुः ॥ ८५ ॥

सञ्चितासञ्चितानां च अं(त्वं)शैरायादिभिर्युतम् ।

172

अपसञ्चितहर्म्याणां तिस्र्यन्तं षट्प्रहोष्यते ॥ ८६ ॥

एक(कं) त्रिपादमर्धं च पादहस्तं यथाक्रमम् ।

जातिरञ्जन्द(न्दं) विकल्पं च आ(त्वा)भासं च चतुर्विधम् ॥ ८७ ॥

एतत्तदेव संयुक्तं हर्म्याणां मानकल्पनम् ।

176

षट्सप्ताष्टकवृद्धिः स्याद्द्वादशान्तं(शेन) चयं नयेत् ॥ ८८ ॥

शेषं तदायमित्युक्तं सञ्चितादि यथाक्रमम् ।

सप्ताष्टनववृद्ध्या(द्वा) तु इत्येकद्वया व्यर्थं भवेत् ॥ ८८ ॥

एकद्वित्रयवृद्ध्या(द्वा) तु चपयेत्वष्टा(ष्टाभिश्) च यानिकम् ।

180

षट्सप्ताष्टवृद्ध्या तु सप्तविंशच्चयो भवेत् ॥ ८९ ॥

तच्छेषं चापि नचत्रं गणयेदश्विनीक्रमात् ।

षडष्टनन्दवृद्ध्या तु सप्तभिः चपयेत्ततः ॥ ९१ ॥

शेषं तद्वारेमित्युक्तं अ(क्तम)र्कवारादिवारयुक् ।

184

त्रिभिर्वेदा(दै)स्तु वृद्धिः स्यान्नन्दवानि(निः) तर्वाशकम् ॥ ९२ ॥

तिथि(थिः) रन्ध्रो(न्ध्रे)ण वृद्धिः स्यात्त्रिंशता चयो भवेत् ।

सिध्या(द्वा)दि द्वादशायः स्याच्छिखरादिव्ययं दश ॥ ९३ ॥

ध्वजादिम(घ)ष्टयोनिः स्यात्तस्करादिनवाशकम् ।

188

प्रघमादितिथिरित्येवं चोक्तवद्गणयेत्सुधोः ॥ ९४ ॥

एवमायादिषड्वर्ग(र्ग) शुद्धिं माह्वा(विना) शुभं त्यजेत् ॥ ९५ ॥

आयादि षड्वर्ग(र्ग) सुरैर्वि(रवि)माने

चायादि(थि)कं क्षीयव्ययं शुभं स्यात् ।

192

ग्रामादिकर्तृनृपतिकृ(क्रि)यानाम्

सर्वं शुभं तत्कुरुते तु विद्वान् ॥ ९६ ॥

इति मानसारे वाल्मीकिस्मृतौ द्वादशतलविधानं नाम त्रिशोऽध्यायः ॥

प्राकारविधानम्

- वना(त्य)र्थं परिवारार्थं शोभार्थं रत्नार्थकम् ।
 पञ्चप्राकारहर्म्याणामधुना वक्ष्यते क्रमात् ॥ १ ॥
 जालादिभेदहर्म्याणां तन्मानेन तु विन्यसेत् ।
 जातिप्राकारसर्वेषां हस्तमानेन योजयेत् ॥ २ ॥
 छन्दा(जाला)दि सर्वशा(सा)लानां प्रासादशेन मानयेत् ।
 जातीनां जातिसालानां र्भ्यन्तारं विभाजिते ॥ ३ ॥
 तदूर्ध्वं वेदिकादीनां शोभमूर्ध्नि शिलान्तकम् ।
 समकन्धरद्विः स्वात्पञ्चसालावसानकम् ॥ ४ ॥
 छन्दादिपञ्चसाला(लां) च छन्दाशेन मानयेत् ।
 जातिप्रासादवित्तारं विन्यसेत्तत्तलं पदम् ॥ ५ ॥
 आदिशालां ततः कुर्यादन्तर्मण्डलमीरितम् ।
 द्वितीयमन्तद्वारा च मध्यद्वारा तृतीयकम् ॥ ६ ॥
 प्राकारं तत्तदूर्ध्वं च कथितं तन्मयाधि(दि)कम् ।
 ततः पञ्चमशा(सा)ला च महामर्याद(दा)मीरितम् ॥ ७ ॥
 पञ्चशालामिति प्रोक्तं तन्त्रविद्धिः पुरातनैः ।
 तत्पीठपा(प)दविन्वास(सश)चादिशालविशालके ॥ ८ ॥
 तथा द्वितीयशाले तु स्पण्डिलं(ल) पदं विन्यसेत् ।
 तत्तत्कुर्यात्तु शालायां तृतीये चोभयचण्डितम् ॥ ९ ॥
 सुसंहितपदं मध्ये मर्यादाया विशालकं ।
 महामर्यादाविस्तारं पदमीधरकान्तकम् ॥ १० ॥
 एवं तु जातिशाला(लां) च कुर्यादूर्ध्ववशात्सुधीः ।
 वे(प)चकं मूलहर्म्ये तु छन्दादीनां प्रवक्ष्यते ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- प्रथमं तु महापीठं द्वितीये चण्डितं पदम् ।
 तृतीयं भद्रसंयुक्तं ततः शालावह्निस्तथा ॥ १२ ॥ २४
- चतुर्थं सुप्रतीकान्तं पञ्चमं चे(च)न्द्रकान्तकम् ।
 षष्ठच्छन्दं प्रकर्तव्यं विकल्पं तदिहोच्यते ॥ १३ ॥
- छन्दप्राकारविस्तारे सार्धार्धेन कराधिकम् ।
 प्रथमात्पञ्चमानं स्यात्सार्धं युग्मकरान्तकम् ॥ १४ ॥ २८
- एवं विकल्पमानं स्यात्पञ्चशाला प्रकीर्तिताः ।
 तदेव पञ्चशालानां षडङ्गुलविवर्धनात् ॥ १५ ॥
- सप्तहस्ता(पादा)वसानं स्यात्प्रथमात्पञ्चमानकम् ।
 एवमाभास(सं) कर्तव्यं हर्म्यपादं तु वर्धनात् ॥ १६ ॥ ३२
- कंचिच्छन्दकमानं तु त्रिहस्तविवर्धनात् ।
 प्रथमात्पञ्चमानं स्यात्पञ्चा(च)दशकरान्तकम् ॥ १७ ॥
- एतत्तुद्रविमानं तु सा(शा)लाच्छन्दविमानकम् ।
 द्वेवहस्तमानेन जातिप्राकार(रं) मानयेत् ॥ १८ ॥ ३६
- त्रिहस्तेनादिसालादि द्विहस्तविवर्धनात् ।
 प्रत्येकं पञ्चशालानां पञ्चपञ्चप्रमाणकम् ॥ १९ ॥
- क्षुद्राल्पमध्यमुख्यानां जातिसा(शा)लां प्रकल्पयेत् ।
 प्रासादार्धविशालेन मध्यमुख्यांश(स्याल्प)मानके ॥ २० ॥ ४०
- सा(शा)लानां पञ्चधाद्यन्तं मानयेत्पूर्ववद्भवेत् ।
 हर्म्यपादस्य बाह्यानु सालं(शाला)कुट्यावसानकम् ॥ २१ ॥
- अन्तर्वापि बहिर्वापि कुट्या(ह्य)मध्यावसानकम् ।
 उपपीठं चाह्निकं वा[पि] हर्म्यपादं तु(दस्य) निर्गमम् ॥ २२ ॥ ४४
- तत्कुट्यावेदिकान्तर्वा सालं प्रागुक्तमानकम् ।
 हर्म्यसा(स्या)र्धवृषा(र्धावृत्त)मानं यद्वास्त(स्त्वा)य(या)मतत्समम् ॥ २३ ॥
- तच्चतुर्भांगिकैर्केन वर्धयेत्समुखायतम् ।
 विस्तारात्पञ्चधायां पञ्चधा विस्तृता(विपुला)न्तकम् ॥ २४ ॥ ४८
- पञ्चसा(शा)लामुखायामं प्रत्येकं पञ्चधा ततः ।
 एकैकं विशदायामं पञ्चविंश(शाला)मुखायतम् ॥ २५ ॥

- षडङ्गुलं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 रसहस्तावसानं स्वात्पथमात्यञ्चमान्तकम् ॥ २६ ॥ 52
 सान्नानां कुड्यवित्सारं प्रत्येकं पञ्चधा मतम् ।
 विशालोदसमं वापि तथतुर्थाशवर्धनात् ॥ २७ ॥
 प्रत्येकं पञ्चसा(शा)लानां कुड्यानां पञ्चधादयम् ।
 अथवाधिष्ठानमानेन कुड्यतुङ्गमिदोच्यते ॥ २८ ॥ 58
 कुट्टिमोच्चं समारभ्य पञ्चविंशोदयान्तकम् ।
 अन्तर्मण्डलमारभ्य महामर्थादिकान्तकम् ॥ २९ ॥
 पञ्चकुड्यस्य चोत्सेधं प्रत्येकं पञ्चधा भवेत् ।
 जन्मादि चोत्तरान्तं वा प्रस्तरान्तं तथोदयम् ॥ ३० ॥ 60
 कुड्यस्थान्तप्रदेशे तु युक्त्वा चावृतमालिकम् ।
 वेदिका चो(क्या)पपोठ च(टेन) पादप्रस्तरभूषितम् ॥ ३१ ॥
 यथेष्टभागपदेन युग्मायुग्ममथापि च ।
 तस्या(कुड्या)न्तः परिवारार्थं भद्रं सोपानसंयुतम् ॥ ३२ ॥ 64
 मालिकोपरि वप्र(प्रं) स्वादधिष्ठानं समोदयम् ।
 अथवा द्विगुणोत्तुङ्गं त्रिगुणं वा यथेष्टकम् ॥ ३३ ॥
 वज्राकृति(श्) च वप्रार्थं छत्रकारमथापि वा ।
 उत्तरं वाजने चैव मुष्टिवन्धं त्रिधान्वितम् ॥ ३४ ॥ 68
 अधिष्ठानादि वर्गाद्व्यमथवा रज्जुभित्तिकम् ।
 प्रस्तरस्यापरिदेशे कर्णहन्धादिमण्डितम् ॥ ३५ ॥
 शैले वा चेष्टके वापि दार्वे(री) वाद्य प्रकल्पयेत् ।
 शुद्धं संकीर्णं मिश्रं वा यथाशोभं यथावतम् ॥ ३६ ॥ 72
 युक्त्वा च प्रच्छादने कुर्यात्सुधेष्टकादिगुणोदकैः ।
 परिवारं(र)विमानानां मानं तद्वक्ष्यतेऽधुना ॥ ३७ ॥
 मूलहर्म्ये(र्म्य)समं वापि त्रिपादं वार्धमेव वा ।
 एकभूमि द्विभूमि(मि) वा मूलहर्म्योक्तिसु) तु वा ॥ ३८ ॥ 76
 मूलस्थलसमं वापि तन्निम्नोन्नतमेव वा ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारैरुपद्वारभद्वारा(रम)न्तरालकैः ॥ ३९ ॥

- देवानां चक्रवर्तिनां मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 महद्द्वारमिति प्रोक्तमुपद्वारं तु चोक्तवत् ॥ ४० ॥ 80
- मूसुरादिनराणां च मध्ये द्वारं न योजयेत् ।
 मध्यसूत्रं तु (त्रय्यं) वामे तु महाद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥
- तद्वहिः परितो देशे (षट्) सप्तसा (शा)लां प्रकल्पयेत् ।
 नारावासार्यं (र्षं) रथ्या च प्राकारद्वयमण्डितम् ॥ ४२ ॥ 84
- तत्तद्विल्लारमानानि इण्डमानेन मानयेत् ।
 त्रिचतुर्दण्डमारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ४३ ॥
- नवपङ्क्तिदण्डपर्यन्तं सान्तरादिभद्रान्तकम् ।
 प्रत्येकं तत्त्रिधा मानं सप्तप्राकारमौचितम् ॥ ४४ ॥ 88
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वाल्लङ्कार संयुतम् ।
 चतुर्द्वारसमायुक्तं महागोपुरमावृतम् ॥ ४५ ॥
- दै (द)वानां मानुषाणां च गृहप्राकारमौचितम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्च सा (शा)लं कुर्यात्समित्तिकम् ॥ ४६ ॥ 92
- संकुलं चेत्तु सा (शा)लानां सान्तरं भित्तिकं न्यसेत् ।
 पत्तानि सालमानानि द्वीनाधिक्यं न कारयेत् ॥ ४७ ॥
- द्वि (द्व)कुलं च समारभ्य चैकाकुलविवर्धनात् ।
 षडकुलावसाने स्वात्क्रमात्सर्वे जलशालं ॥ ४८ ॥ 95
- कंचित्वकुलमारभ्य ए (चै)काकुल [वि]वर्धनात् ।
 षडकुलावसाने त्याद्गोपुरापानतत्सप्तम् ॥ ४९ ॥
- प्रासादादन्यशालान्तं जलधारावर्धनिर्गमम् ।
 कुर्यात्तु भित्तिमूलं तु जलद्वारं यथेष्टदिक् ॥ ५० ॥ 100
- जातिप्रासादाद्गृहिरथ परितः सालमानं कराभ्याम् ।
 तस्मिन् विस्तारमाने प्रथम (मं) करयुगादेकमेकेन वृद्ध्या [त्] ॥ ५१ ॥
- चत्वारिंशत्करान्तं सप्ततिरि (ती)ति तत्पञ्च पञ्चप्रमाणम् ।
 कुर्यात्तु द्वं क्रमात्कथितमिति धुधैर्भित्तिरत्या (स्यन्ता)वसानम् ॥ ५२ ॥ 104

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्राकारविधानं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥

परिवारविधानम्

सर्वेषामपि देवानां प्राकारान्तं (न्तः) प्रविष्टके ।
 परितः परिवाराणां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 इन्द्रादिसा(दै) चा)ष्टदिग्देशे सा(चा)न्तर्मण्डलसालके ।
 परितो भूतवलयस्य क्षुद्रपीठं विनिक्षिपेत् ॥ २ ॥
 अ(तत्रा)ष्टकं परिवाराणां कृत्वा चान्तरि(नि)हारके ।
 द्वितीये च तृतीये च षोडशपरिवारकम् ॥ ३ ॥
 द्वात्रिंशच्च तृतीये वा कल्पयेत्परिवारकम् ।
 तृतीयात्पञ्चसा(शा)लान्तं विनियोगाल्पमण्डपम् ॥ ४ ॥
 कुर्वात् (क्रियेत) शिल्पिभिः प्राज्ञैः परिवारमिदोच्यते ।
 इन्द्रे च वृषभं स्थाप्य आ(चा)ग्रेये चार्यकस्(र्क) तथा ॥ ५ ॥
 चाम्ये तु सप्तमात्र(तरं) च नैर्ऋत्ये तु गणेश्वरम् ।
 पश्चिमे सुब्रह्मण्यं च ज्येष्ठादेर्वीं च वायवे ॥ ६ ॥
 सौम्ये तु केशवं स्थाप्य ई(चै)शान्ये भास्करं तथा ।
 एवञ्चाष्टपरिवारं पूर्वद्वारालयं भवेत् ॥ ७ ॥
 पश्चिमद्वारद्वन्द्वेषु पश्चिमे तु गुरुं क्षिपेत् ।
 अथवा विनायकं प्रोक्तं नैर्ऋत्ये स्थापयेत्सुधीः ॥ ८ ॥
 सोमई(मे)शानयोर्मध्ये दिवि(वष्)पञ्च विनिक्षिपेत् ।
 बह्मन्तकद्रुयोर्मध्ये सुब्रह्मण्यालयं भवेत् ॥ ९ ॥
 याम्ये काल्यायनी(नी) वायु द्वारं(रं) वायु प्रकल्पयेत् ।
 याम्ये(म्ब)नैर्ऋत्ययोर्मध्ये वीरभद्रालयं भवेत् ॥ १० ॥
 नैर्ऋत्ये तु गजमुखं पश्चिमे तु पितामहम् ।
 प्रत्यङ्मूर्त्योर्मध्ये चैकपादेश्वरालयम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- पश्चिमोत्तरतः स्थाप्य चाश्विनीदेवतालयम् ।
वायुकोणे प्रदेशे तु सरस्वत्यालयं भवेत् ॥ १२ ॥ 24
वायुचन्द्रयोर्मध्ये गमो(न उ)न्मन्यालयं भवेत् ।
चन्द्रस्थाने धनेशस्य चालयं कल्पयेद्बुधः ॥ १३ ॥
सोमई(मे)शानयोर्मध्ये जनार्दनालयं भवेत् ।
ईशे च चित्रपालं च वटुकं वा प्रतिष्ठयेत् ॥ १४ ॥ 28
ब्रह्मा-ईशानयोर्मध्ये भास्करस्यालयं भवेत् ।
अथवा वायुकोणे तु षण्मुखालयं भवेत् ॥ १५ ॥
परिवारं षोडशकमेवं प्रोक्तं मुनीश्वरैः ।
द्वात्रिंशत्परिवारस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १६ ॥ 32
इन्द्रे च वृषभं स्थाप्य सत्यके नन्दिकेश्वरम् ।
भृङ्गेशं(ङ्गे चेशं) भुवनेशं च कुर्यादन्तरिक्षके ॥ १७ ॥
आग्नेये च धनस्थानं पूषा(प)स्थाने तु चेन्दिराम् ।
विदधे(तधे) चैकदन्तं स्यात् मुने(जले)शं स्याद्गृहहृत्ते ॥ १८ ॥ 36
याम्ये चामुण्डिकां स्थाप्य गन्धर्वे पुष्पमण्डल(प)म् ।
भृङ्गराजपदे चैव नैवेद्यार्पणवेशमकम् ॥ १९ ॥
सुर्ये(शे) च वंशालयं स्थान्तैर्मुत्यं तु विनायकम् ।
दैवारिकपदे चैव मूर्तिशूलं समर्चयेत् ॥ २० ॥ 40
सुग्रीवे च त्रिमूर्तिं स्वात्म्यापयेदेकद्वयके ।
पुष्पदन्तपदे चैव पुष्पवन्धनमण्डपम् ॥ २१ ॥
वरुणस्य पदे स्थाप्य(प्यं) चार्धनारीश्वरालयम् ।
अमरस्यपदे चैव कुर्यात्तु रत्नमण्डपम् ॥ २२ ॥ 44
देवानां भूषणावासे स्थापयेच्छेषमागिके ।
पुस्तकावासेन कुर्याद् शंभस्य च पदे तथा ॥ २३ ॥
षण्मुखस्यालयं कुर्याद्वायुकोणे विचक्षणः ।
नागस्य च पदे चैव कुर्यात्तु रत्नमण्डपम् ॥ २४ ॥ 48
देवानां भूषणावासे स्थाप्य च मुख्यदेशके ।
अथवा पार्वती स्थाप्या भद्राटस्यपदेऽपि च ॥ २५ ॥

- सोमे च विष्णुं संस्थाप्य मनोज्ञस्थालयं तु वा ।
 मृगे च स्थापनार्थं च गन्धद्रव्यादिमण्डपम् ॥ २६ ॥ 52
 अदिते दक्षिणामूर्तिमुदिते चान्तदानक(व)म् ।
 ईशे च स्थापयेदेकं रुद्रमूर्तेस्तथालयम् ॥ २७ ॥
 अथवा यज्ञशालां च स्थापयेद् भोगमण्डपम् ।
 पर्जन्ये मञ्जुनाथाय जलपूरितमण्डपम् ॥ २८ ॥ 56
 अथवा रुद्रदेवस्य यागमण्डपमेव च ।
 जयन्ते भास्करं स्थाप्य चैरो पाशुपतं तथा ॥ २९ ॥
 अथवा कामकोष्ठं स्यादालयं कल्पयेत्सुधीः ।
 द्वात्रिंशन्मूर्तिरेवं स्वात्कुर्यात्तु परिवारकम् ॥ ३० ॥ 60
 तृतीये सौम्यभागे तु पानीयस्य जलं क्षिपेत् ।
 भृशे वायु महेन्द्रे वा भस्करूपं प्रतिष्ठयेत् ॥ ३१ ॥
 छत्रं च चामराकारं जयन्तस्य पदे तथा ।
 तण्डुलं(ल)मण्डपं याम्ये पावके पचनालवम् ॥ ३२ ॥ 64
 गृहक्षते धान्यशाला ई(चे)शे च यागमण्डपम् ।
 गन्धर्वे भृङ्गराजे च स्थापकान्वशा(नामाल)यम् [स्यात्] ॥ ३३ ॥
 पूषे च वितथे चैवमालये परिवारकान् ।
 सोमे भद्राट(टे) मुख्ये च कल्पयेत्कोशमण्डपम् ॥ ३४ ॥ 68
 पुष्पदन्ते सुकरौ च(मृगे चैव) शस्त्रमण्डपसंयुतम् ।
 बरुणे वासुरं वापि वस्तुनिक्षेपमण्डपम् ॥ ३५ ॥
 नागे वापि मृगे वापि देवभूषणमण्डपम् ।
 आ(अ)दितौ चोदितौ वापि शयनार्थं च मण्डपम् ॥ ३६ ॥ 72
 आस्थानमण्डपं चैव चतुर्दिक्षु विदिक्षु च ।
 स्थापनार्थमण्डपं चापि स्नानमण्डपमेव च ॥ ३७ ॥
 गृहक्षते यमे वापि वाहनस्थानमण्डपम् ।
 मर्यादि(दा)भित्तिकस्यान्तं मण्डपं वा नरालयम् ॥ ३८ ॥ 76
 अद्भुतलिङ्गं तथा स्थाप्य यथा विक्षु विदिक्षु च ।
 अनलानिलकोशे वा स्थापय्यालयमेव च ॥ ३९ ॥

सत्यके वा चान्तरिक्षे वायुकरालयं भवेत् ।	
पूषे(षिण्) च वितथे चापि नाट्या(ट्य)कारालयं भवेत् ॥ ४० ॥	80
गृहचते मृष(श)श्वा(स्या)न्तं गणिकादीनां तद्यालयम् ।	
नैऋ(र्ऋ)त्यादावरुणान्तं च गणिकस्यालयं भवेत् ॥ ४१ ॥	
वरुणाद्वायुपर्यन्तमारामकारकालयम् ।	
वायुकोणादिसोमान्तं नित्यकर्मकरालयम् ॥ ४२ ॥	84
सोमादीशानपर्यन्तं गान्धर्वालयमेव च ।	
ईशादेरिन्द्रपर्यन्तं संहि(संगी)तार्थं च मण्डपम् ॥ ४३ ॥	
तद्वाह्ये तत्प्रदेशे वा गोशालां परिकल्पयेत् ।	
ईशस्थाने तु कूपं स्यात्तटाकं वा प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥	88
चतुष्कोणे तपस्वी(स्त्रि)नां सत्रावासमठं भवेत् ।	
समीपे वीरभद्राणां गृहश्रेष्ठो च कल्पयेत् ॥ ४५ ॥	
महामर्चादि(दा)देशे तु वर्णानां वासयोग्यकम् ।	
पश्चिमं विप्रसङ्ग(ङ्गः) स्यादक्षिणे चित्रिभ्यः च ॥ ४६ ॥	92
उत्तरे वैश्यसङ्ग(ङ्गः) स्यात्पूर्वे तु शूद्रसङ्गकम् ।	
तद्वाह्ये सर्वजातीनामालयं कल्पयेत्सुधीः ॥ ४७ ॥	
द्वारस्य वामभागे तु गजाश्वादेस्तद्यालयम् ।	
वदिते चेशकौण्डे तु कल्पयेदधर्मण्डपम् ॥ ४८ ॥	93
वायुकोणे तु वाह्ये वा पुष्पोद्याने तु कल्पयेत् ।	
प्राकाशद्वार(रे) सर्वेषां कल्पयेद् वृषमालयम् ॥ ४९ ॥	
वृषभस्योपरि भागे तु कल्पयेद् बलिपीठकम् ।	
गोपुरस्य बहिर्वापि स्थापयेद् बलिपीठकम् ॥ ५० ॥	100
प्रासाद(दाद)दण्डमानेन चैकं वा द्वित्रिदण्डकम् ।	
गोपुराद् बलिपीठान्तं सान्तरं मानयेत्सुधीः ॥ ५१ ॥	
एकद्वित्रिचतुष्पञ्चद्वस्तं पीठविरालकम् ।	
प्रासादार्धं त्रिभागैकं पञ्चभागत्रिभागिकम् ॥ ५२ ॥	104
अथवा द्वित्रिभागं स्यात्पीठविस्तारमेव च ।	
पीठतारसमोर्ध्वं वा पादार्धाधिकमेव च ॥ ५३ ॥	

X

- वपानादिपट्टिकान्तं स्यात्पोठतुङ्गमुदीरितम् ।
 पोठतुङ्गोदयार्धेन पद्मतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ५४ ॥ 108
 वग्रे वा पट्टिके वापि विस्तारं (निर्गमं) परिकल्पयेत् ।
 विस्तारे पञ्चभागे तु वेदार्धं पद्मविस्तृतम् ॥ ५५ ॥
 पद्मसारत्रिभागैकं कर्णिकाविस्तृतं भवेत् ।
 विस्तारसममुत्सेधं वृत्तं वा पट्टमेव वा ॥ ५६ ॥ 112
 भद्रं वा पद्मसंयुक्तं तुङ्गं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 वृत्तं वा चतुरश्रं वा मूलप्रासादवद् भवेत् ॥ ५७ ॥
 अधिष्ठानाकारवत्पोठं हर्म्याधिष्ठानवद् भवेत् ।
 द्वादशाङ्गुलविस्तारमुत्सेधं क्षुद्रविस्तारम् ॥ ५८ ॥ 116
 वपाञ्जं करिकर्णयुक्तं कुर्यात्क्षुद्रपोठकम् ।
 वृषभस्थालयं(य)मानं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ ५९ ॥
 मण्डपाकारवत्कुर्याच्चान्नमानोरम्यमानकम् ॥ ६० ॥
 विष्ण्वालयपरिवारम्
 विष्ण्वालयपरिवारलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना । 120
 पञ्चसालमहाद्वारे द्वारदेवान्प्रकल्पयेत् ॥ ६१ ॥
 द्वारस्य दक्षिणे स्थाप्य चण्डराक्षसरूपकम् ।
 वामे प्रचण्डसेयुक्तं रूपं राक्षसमेव च ॥ ६२ ॥
 दक्षिणे चक्रसेयुक्तं वामे तत्पाञ्चजन्यकम् । 124
 दक्षिणे च गणेशं च वामे कालाभर्तुं तथा ॥ ६३ ॥
 दक्षिणे भास्करं चैव वामभागे निशापतिम् ।
 दक्षिणे च भुजङ्गं च(शं) द्वारवामे दिवः(वस्)पतिम् ॥ ६४ ॥
 प्रथमादिपञ्चमान्तं स्यात्स्थापयेद् द्वारपञ्चके । 128
 एवं तु दशधा देवान्द्वाराद्यामुदितं(तान्) कमात् ॥ ६५ ॥
 प्रमुखे वैनतेयः स्यात्सालासालान्तरा भवेत् ।
 प्रमुखे चोत्तरे देशे विष्वक्सेनालयं भवेत् ॥ ६६ ॥
 अन्तर्मण्डलदेशे तु पूर्ववद् बलिपीठकम् । 132
 द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे हर्म्यं कुर्याद्विष्वक्सेतः ॥ ६७ ॥

- यधैवाप्रिकोणे तु मृगैः(गायामा)लयमेव च ।
 याम्ये कालायनी प्रोक्तं नैर्ऋत्ये तु विनायकम् ॥ ६८ ॥
 पश्चिमे दिक्चनन्तं स्वाद्वायौ वासिष्ठाकालयम् । 136
 उत्तरे धनदं चैव ई(त्वा)शान्ये भास्करं तथा ॥ ६९ ॥
 कात्यायनी(नी) विना याम्ये कुर्याद्वाय पितामहः(इम्) ।
 धनदं च विना सौम्ये शङ्करस्त्रालयं तु वा ॥ ७० ॥
 एवं चाष्टपरीवारं षोडशं परिवारकम् । 140
 पूर्वोक्तदेवतासङ्घैः किञ्चित्किञ्चिद्विशिष्यते ॥ ७१ ॥
 षाभ्ये च गणेशं स्वाशैर्ऋत्ये तु गुहं क्षिपेत् ।
 वायव्ये तु महालक्ष्मीं चैशान्ये च सुदर्शनम् ॥ ७२ ॥
 सामई(मे)शानवार्म्ये शङ्करालयमेव च । 144
 वायुसोमोभयोर्मध्यं विष्णुदुर्गं तथालयम् ॥ ७३ ॥
 प्रताडनैर्ऋत्योर्मध्ये चक्रमूर्तेशालयम् ।
 याम्ये च बलभद्रं स्यादनन्तं च जयन्तके ॥ ७४ ॥
 नैर्ऋत्ये तु बौद्धं स्वाजयन्ते पौत्रिकालयम् । 148
 शेषं प्रागुक्तवत्स्थाप्य षोडशं परिवारकम् ॥ ७५ ॥
 द्वात्रिंशत्परिवारस्य लक्ष्मणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 चतुर्विंशतिमूर्तीनां दिक्पालक(कैः) सहैव च ॥ ७६ ॥
 एकानावरणैः स्थाप्य चावतारान्दशा[न]पि । 152
 मत्स्यः(स्यं) कूर्म(र्म) विना कुर्यात्तत्क(दिक्पा)लानां(न्) विना तथा ॥ ७७ ॥
 पूर्वोक्तमण्डपानां च (चो)क्तदेवान् यथेष्टवत् ।
 कुर्याद्विष्णुपरीवारं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ७८ ॥
 बौद्धं च जिनकं चैव तत्तच्छास्त्रोक्तमार्गवत् । 156
 तत्तद्वाहनं स्थाप्य बलिपीठं च पूर्ववत् ॥ ७९ ॥
 यक्ष(क्षो) यक्षीश्च(च) तीर्थानि कुर्यात्तत्परिवारकम् ।
 अन्यथा(न्येषां च) क्षुद्रदेवानां देवीनां परिवारकम् ॥ ८० ॥
 तत्तद्वाहनपूर्वा(र्व) च भूतपैशाचकं तथा । 160
 गणेशं(शानि) चैत्रपालादीन् कुर्यात्तत्परिवारकम् ॥ ८१ ॥

अन्तर्बहिः चत्यर्थं कुर्यात्पोठं तु पूर्ववत् ।

चामुण्डालय(ये) शङ्करालय(ये) महाविष्णोन्मालय ॥ ८२ ॥

बौद्धस्थालये वज्रिनालयम(ये)पि क्षुद्रालये सर्वशः ।

164

शालस्थालयतेरग्रे कश्चित् उत्परिवारकं कुर्वीत ॥ ८३ ॥

अममनु ते क(के)पि विना कृत्वा तु संपद् भवेत् ॥ ८४ ॥

यन्मूलद्वयं वृषभादि विष्णुरा(ष्वा)दि

मण्डपादि गरुडादि [च] गोपुरादीन् ।

168

तन्मूलद्वयपरितः स्थित(तान्) प(ट्)श्यते अ(वा)स्मिन्

कुर्यात्तु सर्वपरिवारमिदं प्रशस्तम् ॥ ८५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पार्वत्यविधाने नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥

गोपुरविधानम्

- तैत(ति)लानां नृपाणां च गोपुराणां च लक्षणम् ।
 भानानां सार(रं) संगृह्य शास्त्रे संक्षेपतः क्रमान् ॥ १ ॥
 तैत(ति)जस्योक्तमानं यन्मानुषाणां न कारयेत् ।
 नराणां योग्यमानं यत्तैत(ति)जानां तु योग्यकम् ॥ २ ॥ 4
 क्षुद्रे [च] क्षुद्रमानो(नमु)क्तं मुख्यं मुख्यं तु मानकम् ।
 अज्ञानाद्विपरीतं चेत्स्वाननारां धनक्षयम् ॥ ३ ॥
 तस्मात्तु गोपुरैर्मा(रमा)ने परिहृत्यो(गृह्यो)क्तवत्कुल ।
 आद्यके द्वारशोभं तु द्वारशाला द्वितीयके ॥ ४ ॥ 8
 द्वारप्रासाद(दो) मध्ये च द्वारहर्ष्य मयाधिकं ।
 महामर्यादि(दादि)कुल्यो [च] महागोपुरमीरितम् ॥ ५ ॥
 एवं तु कारयेच्छिल्पी सालानां द्वारके तथा ।
 त्रिपञ्चसप्तकरान्तादेकादशकरं तु वा ॥ ६ ॥ 12
 एवं तु द्वारशोभस्य विशालं पञ्चधा मृत्तम् ।
 पञ्चारजि समारभ्य त्रयोदशकरान्तकम् ॥ ७ ॥
 द्वारशालाविशालं च पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
 सप्तद्वरतं समारभ्य पञ्चत्रिंशत्करान्तकम् ॥ ८ ॥ 16
 द्वारप्रासादविस्तारं पञ्चभेदविदो विदुः ।
 नवहस्तं समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ९ ॥
 सप्ता(प्र)दशकरान्तं स्याद् द्वारहर्ष्यविशालता ।
 एकादशकरा(रमा)रभ्य नवपङ्क्तिरान्तकम् ॥ १० ॥ 20
 पञ्चधा विपुलं प्रोक्तं महागोपुरमेव च ।
 पादाधिकम(कं) वशाच्च(दर्थं च) पादाने तत्समाधिकम् ॥ ११ ॥

- विस्तारा[दा]यामा ते सर्वे गोपुराणां विशेषतः ।
 अथवा द्विद्वस्तुद्वि(द्विः) स्वावत्वारिशत्करान्तकम् ॥ १२ ॥ 24
- त्रिगुणोपरिद्वस्तान्तं विशदायाम(मः) शोभके ।
 शालाविशालतामारभ्य द्विद्विद्वस्तविर्धनात् ॥ १३ ॥
- पञ्चाशत्करसीमान्तं पञ्चविंशतिमायतम् ।
 द्वारप्रासादविस्तारात्पूर्ववद्वर्धयेत्क्रमात् ॥ १४ ॥ 28
- पष्टिद्वस्तावसाने स्वादिशदायाम(मः) पूर्ववत् ।
 द्विद्विद्वस्तविष्टेन(वर्धनेन) द्वास्तसप्ततिकान्तकम् ॥ १५ ॥
- द्वारहर्म्यविशालोर्ध्वे पञ्चत्रिंशदायतम् ।
 महागोपुरविस्तारं द्विद्विद्वस्तविर्धनात् ॥ १६ ॥ 32
- अशोतिहस्तावसाने [च] चत्वारिशत्तदायतम् ।
 अथवारत्रिमानेन वर्धमानायतं मतम् ॥ १७ ॥
- विस्तारद्विगुणान्तं च ए(चै)कभागैर्वर्धनात् ।
 शोभादिगोपुरान्तस्य तारो भित्ति(भक्ति)वशो(शादु)क्यते ॥ १८ ॥ 36
- द्वित्रिवेदशरांशं च षड्भागं शोभाविस्तरे(स्तारे) ।
 पञ्चषट्सप्तभागं च अ(तु वा)ष्टनन्द(न्द) विभाजिते ॥ १९ ॥
- एवं तु द्वारशाले तु विस्तारे तत्प्रकल्पयेत् ।
 समाष्टनवभागं च पङ्क्तिरेकादशस्तथा ॥ २० ॥ 40
- द्वारप्रासादविस्तारे भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 अष्टनन्दा(न्दद)शकांशं तु ए(चै)कादशार्कभागिकम् ॥ २१ ॥
- एतेषां द्वारहर्म्ये तु विस्तारो(रं) युक्तितो न्यसेत् ।
 नवपङ्क्तिसभागं तु सैकार्कमनुभागिकम् ॥ २२ ॥ 44
- महागोपुरविस्तारे भागमेवं प्रकल्पयेत् ।
 तद्विस्तारार्धमुत्सेधं त्रिपादं तत्समे तु वा ॥ २३ ॥
- एवं तु द्वारपादोर्ध्वं जन्मपादावसीमकम् ।
 तदर्थं द्वारविस्तारं तद्विशालं तद्योदय(वाष्टक)म् ॥ २४ ॥ 48
- सपादसार्धभागान् द्विगुणानां तु (पादून् द्विगुणं) मालुपे ।
 सर्वेषां द्वारतुङ्गे च विस्तारे च विशेषतः ॥ २५ ॥

- विस्तारात्पादहीनेन(वाधिकेन) विस्तारार्धावसानकम् ।
 पञ्चपदसप्तभागे तु द्विगुणं सार्धयुग्मकम् ॥ २६ ॥ 52
- द्वि(म्)गुणार्धं गुणांशं वा द्वारं सर्वोदयं भवेत् ।
 तत्तद्भागविशालं स्यात्तत्तत्तुल्यवशेन द्वि ॥ २७ ॥
- तदुत्सेवार्धविस्तारं द्वारगोपुर(रं) विन्वसेत् । *
 अथवा चोप(र्ध्व)पीठं स्यान्मानं लक्ष्मा तद्योच्छ्रयम् ॥ २८ ॥ 56
- शान्तिकात्(दि) पञ्चधातुल्लं चा(म)धुना वक्ष्यते क्रमात् ।
 गोपुरस्य विशालार्धं तत्तत्पदाधिकोदयम् ॥ २९ ॥
- तदर्धाधिकमुत्सेधं त्रिभागाधिकोज्जतम् ।
 तत्समं चाधिकोत्तुल्लं द्विगुणात्पादाधिकोज्जतम् ॥ ३० ॥ 60
- एवं तु पञ्चधा द्वारं(रं)तुल्लं सर्वेषु गोपुरं(रेषु) ।
 अथवा हस्तमानेन द्वारमानं प्रवक्ष्यते ॥ ३१ ॥
- एकहस्तं समारभ्य पदपङ्क्त्युल्लवर्धनात् ।
 द्विहस्तान्तं द्वारविस्तारं द्वारशोभं तु पञ्चधा ॥ ३२ ॥ 64
- द्विहस्तादित्रिहस्तान्तं पञ्चधा द्वारविस्तृतम् ।
 एवं तु द्वारशाले तु हस्तत्रय(र्थं) समारभेत् ॥ ३३ ॥
- पदपङ्क्त्युल्लहृद्गो(द्धा च) चतुर्हस्तावसानकम् ।
 पञ्चधा द्वारविस्तारं द्वारप्रासादमध्यमे ॥ ३४ ॥ 68
- चतुर्हस्तं समारभ्य पञ्चहस्तावसानकम् ।
 द्वारहस्त्यै प्रवेशे तु द्वारतारं तु पञ्चधा ॥ ३५ ॥
- पञ्चहस्तं समारभ्य हस्तपट्टकावसानकम् ।
 गोपुरे द्वारविस्तारं पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ ३६ ॥ 72
- अथवा द्वारशोभादिगोपुरान्तं यथाक्रमम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चहस्तादी [अ]रनिवर्धनात् ॥ ३७ ॥
- पञ्चपदसप्तहस्तं च सा(चा)ष्टहस्तं नवान्तकम् ।
 एतेभ्यो(पां) द्वारसर्वेषां विस्तारद्विगुणोज्जतम् ॥ ३८ ॥ 76
- देवानां द्वारमेवोक्तं मानुषाणां विशेषतः ।
 द्विगुणाष्टांशहीने वा सप्तांशं चैकहीनकम् ॥ ३९ ॥

- पञ्चांशैकहीनं वा पञ्चांशं चैकहीनकम् ।
 चतुर्भागीकहीनं वा द्वारतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥ 80
 उत्तराधो(धः) प्रदेशान्तं जन्मोर्ध्वं द्वारमारभेत् ।
 द्वारोत्सेधमिदं कुर्यात्तस्यां तद्द्वारपट्टिका ॥ ४१ ॥
 शेषं युत्वा प्रयुजीयात्(जोत) द्वारमेवं तु सर्वशः ।
 मूलद्वार्यवशाद्वक्ष्ये गोपुराणां च मानकम् ॥ ४२ ॥ 84
 मूलप्रासादविस्तारं(र)समं वा पादमधिकम् ।
 अथवात्य(ध्य)र्धविस्तारं पादानद्विगुणं तु वा ॥ ४३ ॥
 द्विगुणं वा प्रकर्तव्यं द्वारशोभादिविस्तारम् ।
 प्रत्येकं पञ्चधा मानमात्रासं पूर्ववद्भवेत् ॥ ४४ ॥ 88
 मूलाधिष्ठानपादस्य समाधिष्ठानपादकम् ।
 अथवाधिष्ठानपादोच्च(र्ध) वेदभूतपट्टशकम् ॥ ४५ ॥
 सप्तकाष्टांशकं कृत्वा तत्तदेकैकहीनकम् ।
 शेषं तद्द्वारशोभादीन्(नां) पादाधिष्ठानतुङ्गकम् ॥ ४६ ॥ 92
 उपपठं विना कुर्याद् द्वारतुङ्गमिति स्मृतम् ।
 शोभे(भके) चैकभूमिं(भिः) स्वाद् द्वितीये द्वितलं भवेत् ॥ ४७ ॥
 द्वारप्रासाददेशे तु त्रितलं चैव कारयेत् ।
 द्वार्यं चतुस्तलं कुर्यात्तलं(ल)पञ्चकं(के) गोपुरम् ॥ ४८ ॥ 96
 अन्वेषां महता(ति) देशे षोडशान्तं तलान्वितम् ।
 एकत्रिपञ्चभूमादौ द्विद्विभूमिविवर्धनात् ॥ ४९ ॥
 त्रिविधं चैकभूमौ च ए(त्वे)कार्कतलसीमकम् ।
 द्वित्रिवेदतलादौ च चतुर्दशतलान्तकम् ॥ ५० ॥ 100
 द्वितले च त्रिविधं प्रोक्तं द्विद्विभूमिविवर्धनात् ।
 त्रितलात् पञ्चत्रयान्तं त्रितलं त्रिविधं प्रोक्तम् ॥ ५१ ॥
 चतुःषडष्टभूमादौ षोडशान्तं तलसीमकम् ।
 कन्यसं त्रिविधं प्रोक्तं कुर्यादेवं चतुस्तले ॥ ५२ ॥ 104
 पञ्चसप्ततलं(ल)नन्दतलादौ द्विद्विवर्धनात् ।
 सप्ता(प्त)दशतलान्तं स्यात्त्रिविधं पञ्चभूमिके ॥ ५३ ॥

देवानां मूलहर्म्यं स्यादधिकं च (न्यस्त्य हीनाधिक्यं) समोन्नतम् ।

शोभादिगोपुरे सर्वे(र्वस्मिन्) चैवसुक्तं पुरातनैः ॥ ५४ ॥

108

नराणां मूलहर्म्यस्य समं हीनोन्नतं तु वा ।

मूलस्याधिकभूमिं चेद्राजराष्ट्रं वित्तश्चति ॥ ५५ ॥

एवं तु द्वारशोभे च चोक्तवत्कारयेत्पुनः ।

अन्यथा द्वारदेशे तु यथाचोक्तवदाचरेत् ॥ ५६ ॥

112

द्वारपादोदयो(यं) वेदभागं कुर्याद्विचक्षणः ।

एकांशं चोपपीठोच्चं तत्तर्मं च मसूरकम् ॥ ५७ ॥

द्विभागं पादतुङ्गं स्यात्कारयेत्तत्तद्विचक्षणम् ।

द्वारपादोदये धातुपङ्क्तिभागं विभाजिते ॥ ५८ ॥

116

उपपीठं शरांशं च वेदभागं मसूरकम् ।

अभिष्ठानं(न)द्विगुणाद्द्वितुङ्गमेवं प्रकल्पयेत् ॥ ५९ ॥

द्वारपादोदये नन्दभागं कुर्याद्विचक्षणः(तत्रिभागिकम्) ।

उपपीठोदयं चात्त्रिभागमेव(वं) मसूरकम् ॥ ६० ॥

120

तद्द्वयं पादतुङ्गे च कुर्यादिकोनविंशतिम् ।

भागं तद्द्वारपादोच्चे सप्तभागोपपीठकम् ॥ ६१ ॥

वेदभङ्ग(भाग)मभिष्ठानमष्टभागाद्द्वितुङ्गकम् ।

द्वारपादोदये चैव षड्भागमेवं विभाजिते ॥ ६२ ॥

124

उपपीठोदयं छिप्रं भागमंश(शं) मसूरकम् ।

तस्मान्नु(वास्तु) पादतुङ्गे च द्विभागं(गुणं) चैव कारयेत् ॥ ६३ ॥

द्वारपादोदयं(यं) चैव(क)विंशद् भागं विभाजिते ।

उपपीठोदयं चैव नवभागं प्रकल्पयेत् ॥ ६४ ॥

128

अभिष्ठानं वेदभागं तु त्र्यसुभागा(गम्)द्द्वितुङ्गकम् ।

एकादशविभागं तु द्वारपादोदयं भवेत् ॥ ६५ ॥

षष्ठांशं चोपपीठोच्चं द्वांश(शम्)अभिष्ठानं(नं) मानतः ।

पादतुङ्गे चतुर्भागमथवा द्वारपादके ॥ ६६ ॥

132

तुङ्गे च त्रयोविंशद् भागमेवं विभाजिते [८] ।

एकादशो(शम्)उपपीठं च चतुर्भागं मसूरकम् ॥ ६७ ॥

- वसुभागा(गम)र्द्धितुङ्गं स्वात्पद्भागं तु विभाजिते ।
 त्रिभागं चोपपीठं तु शिवभाग(र्ग)ं मसूरकम् ॥ ६८ ॥ 136
 द्विभागं पादतुङ्गं स्वात्तदूर्ध्वं प्रस्तरादिकम् ।
 शिखान्तं चोर्ध्वमाने तु तलानामधुनोच्यते ॥ ६९ ॥
 अधिष्ठानसमं मच्च(चं) तत्समं गलतुङ्गकम् ।
 गलोच्चद्विगुणं प्रोक्तं शिखरस्यादयं न्यसेत् ॥ ७० ॥ 140
 शिखरोर्ध्व(रार्ध) शिखोत्तुङ्गं स्तूपित्रयसमे(समे)वच ।
 एवमेकतलं प्रोक्तं द्वितलादितले(तमे)व च ॥ ७१ ॥
 क्षुद्रमध्यं च मुख्यानां गोपुरे तु विशेषतः ।
 प्रस्तरादिशिखान्तं स्याद् गण्यमानं प्रवक्ष्यते ॥ ७२ ॥ 144
 यस्याधिष्ठानमानं च तस्यमानवशो(शादु)च्यते ।
 मसूरोच्चसमं वापि तदष्टाशोतमेव वा ॥ ७३ ॥
 पञ्चपदसप्तहीने वा प्रस्तरोदयमेव च ।
 ऊर्ध्वमूमाङ्गप्रिकोत्तुङ्गमधः पादचणो(शादु)च्यते ॥ ७४ ॥ 148
 अष्टसप्तकषट्पञ्चभागमेकोनमेव वा ।
 तत्तद्भागोनमानं तु ऊ(चै)र्ध्वोर्ध्वचरणोदयम् ॥ ७५ ॥
 तले तले प्रस्तराणां तु कारयेदेव मानतः ।
 क्षुद्रगोपुरमेवं तु कारयेद् गण्यमानकम् ॥ ७६ ॥ 152
 नवमेकादशैकार्कमधिष्ठानोदयं भवेत् ।
 तत्तद्भागार्धभागोऽपि शेषं तत्प्रस्तरोदयम् ॥ ७७ ॥
 अथ(धः)पादोदयं तत्तद्भागाने चोर्ध्वपादकम् ।
 प्रस्तरं(रस्य) चैव मानं तु कारयेत्तु तलं तले ॥ ७८ ॥ 156
 यस्य मानावस्था(सा)मान्तं चोत्तरान्तं विधीयते ।
 तदूर्ध्वं प्रस्तरं युक्तं तस्यार्ध(र्वा) चोर्ध्ववेदिकाः ॥ ७९ ॥
 तद्द्वयं गलतुङ्गं स्वात्प्रस्तरोच्चद्वयं शिरः ।
 शिखरार्धं शिखोत्तुङ्गं तेषां गोपुरमेव च ॥ ८० ॥ 160
 एवं तु मध्यमाने तु गोपुराणां तु गण्यकम् ।
 मुख्यगोपुरगण्यं तु वक्ष्यते विधिनाधुना ॥ ८१ ॥

पूर्ववच्चैकमूमा(ममु)क्तं द्वितलादि विशेषतः ।

द्वारपादोदयं चैव द्वारविस्तारमानकम् ॥ ८२ ॥

164

उपपोटीदयं मानं मसुरकाङ्घ्रितुङ्गकम् ।

शेषं प्राशुक्तवत्कुर्यादूर्ध्वमानं प्रवक्ष्यते ॥ ८३ ॥

अधिष्ठानत्रिपादं [तु] च ऊ(चो)र्ध्वपादं च(दस्य) तुङ्गकम् ।

अधो(धः)पादत्रिपादं [तु] च ऊ(चो)र्ध्वपादोदयं भवेत् ॥ ८४ ॥

168

अधोमञ्चत्रिपादं [तु] च उ(चो)परि प्रस्तरं भवेत् ।

अथवा भूतपट्टसप्तकाष्टनन्दशशकम् ॥ ८५ ॥

तत्तदेकैकहीनं वा चोर्ध्वपादाधिकोदयम् ।

तदर्धं वेदिकोत्तुङ्गं तद्द्वयं ग्रावतुङ्गकम् ॥ ८६ ॥

172

ग्रावतुङ्गद्वयं चैव शिखरस्योदयं भवेत् ।

तदर्धं तच्छिखोत्तुङ्गं द्वितले पञ्चकं शिखम् ॥ ८७ ॥

प्रस्तरं पूर्ववन्मानमादिपादादि पूर्ववत् ।

प्रस्तरोदयमानं यत्तदर्धं वेदिकोदग्रम् ॥ ८८ ॥

176

वेदिकाश्चो(चो)र्ध्वकान्तं(न्ता) स्यात्पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।

द्वितुङ्गे त्रिद्विनेत्रं वा सप्तनेत्रं समन्वितम् ॥ ८९ ॥

एवं त्रितलमाख्यातं चतुर्भुज्यादि(दो)द्वाच्यते ।

अर्धाधिष्ठानमानं यत्पद्मार्गं च विभाजितं ॥ ९० ॥

180

समं वा पादशरांशं वा प्रस्तरोदयमोरितम् ।

भूतपट्टविराक्तं वापि चोर्ध्वपादोदयं तथा ॥ ९१ ॥

आदिप्रस्तरमानं तु त्रिपादं चोर्ध्वमञ्चकम् ।

वेद(द) सार्ध(र्ध) शरांशं तु चोर्ध्वपादोदयं भवेत् ॥ ९२ ॥

184

सत्रिभागं द्विभागं स्याच्चोर्ध्वपादोर्ध्वमञ्चकम् ।

गुणसार्धं चतुर्भागमूर्ध्वपादमपि वा ॥ ९३ ॥

सार्धद्विभागं मर्धं च वेदिकोद्वा(वम)र्धभागिकम् ।

तद्द्वयं गलतुङ्गं स्यात् शि(च्छि)र(रा)भागं गलस्(लं) तथा ॥ ९४ ॥

188

शिर(रस्)तुङ्गाधभागं तु स्तूपितुङ्गं प्रकल्पयेत् ।

नवसेख्या शिखा प्रोक्तं(क्ता) द्वितलं तु च पूर्ववत् ॥ ९५ ॥

- अथवा चतुरश्रं च स्तूपिरे(मे)कं चतुर्मुखम् ।
 एवं चतुःस्व(स्त्र)लं प्रोक्तं पञ्चभून्वा(भम)धुनोरुपते ॥ १९६ ॥ 193
- पूर्ववद् भागमानेन प्रस्तरं पूर्ववद् भवेत् ।
 सार्धभूतांशकं चैवमुपरिश्वा(चा)द्वित्रिपुङ्गवम् ॥ १९७ ॥
- द्वितीये प्रस्तरोत्तुङ्गं सन्निभागं द्विभागिकम् ।
 ऊर्ध्वपाद(दं) शरांशं तु तृतीये प्रस्तरोद्वयम् ॥ १९८ ॥ 196
- सार्धद्विभागमानेन ऊ(चा)र्ध्वपाद(दं) युगांशकम् ।
 चतुर्थे प्रस्तरोत्सेधे सपादद्वयांशकं भवेत् ॥ १९९ ॥
- तदूर्ध्वाद्वित्रियुगांशं तु पञ्चभाग(प्रस्तरं च) द्विभागिकम् ।
 वेदिकोच्चं शिवांशं स्याद् श्रोत्रोच्चं तु द्विभागिकम् ॥ २०० ॥ 200
- द्विभागं शिखरतुङ्गं स्यात् शि(च्छि)खराच्च तच्छिखरोद्वयम् ।
 द्विललाटे मदानासि चैकादशशिखान्वितम् ॥ २०१ ॥
- अन्येषां च तलानां च प्रस्तरादि च पूर्णवत् ।
 पादानामपि सर्वेषां प्रस्तराणां तले तले ॥ २०२ ॥ 204
- एवं मानं प्रकुर्वीत वेदिकादिगत्तान्वितम् ।
 शिखरादि शिखामानं पूर्ववद्युक्तितो न्यसेत् ॥ २०३ ॥
- अथवा द्वारोभादि गोपुराणां विशेषतः ।
 विस्तारद्विगुणोत्सेधं जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ॥ २०४ ॥ 208
- द्विगुणार्धं च हीनं वा चाधिक्यं च त्रिधोज्ञवत् ।
 सार्धं तु द्विगुणोत्सेधं पादोर्ध्वं द्विगुणोज्ञवत् ॥ २०५ ॥
- क्षुद्रगोपुरमेवं तु मध्यमं तत्प्रवक्ष्यते ।
 क्षुद्राक्षु पादहीने वा सा(चा)र्धहीनोद्वयं तु वा ॥ २०६ ॥ 212
- एवं तु मध्यमं प्रोक्तं मध्यमात्पादहीनकम् ।
 विस्ताराद्वर्धमुत्सेधं मुख्यगोपुरमेव च ॥ २०७ ॥
- पूर्ववत्प्रस्तराद्यन्तं चोर्ध्वं स्तूपिकान्तकम् ।
 गण्यमानं च सर्वेषां भागमाने(न)वशो(शादु)न्यते ॥ २०८ ॥ 216
- तच्चतुर्भागिकं कृत्वा ए(चै)कभागं गत्तोद्वयम् ।
 शिखरोच्च(च्चं) द्विभागं कुर्यादेकांशं तच्छिखरोद्वयम् ॥ २०९ ॥

एवमेकतले प्रोक्तं द्वितले भागानुच्यते ।

कृत्वा द्विरष्टभागं यद्भूतशं चोर्ध्वपादकम् ॥ ११० ॥

220

द्विभागं प्रस्तरोत्तुङ्गमेकांशं वेदितुङ्गकम् ।

चोर्ध्वकं गलतुङ्गं स्वाह्वेदांशं मस्तकोदयम् ॥ १११ ॥

तदर्धं स्तुपिकोत्सेधं शेषं तु पूर्ववद् भवेत् ।

तदुद्धे(ध्वं) पञ्चविंशतिं कृत्वा च त्रितले विदुः ॥ ११२ ॥

224

द्वितीयाङ्गयोर्ध्वं षट्भागं सार्धद्वयांशकं प्रति ।

तदूर्ध्वं सार्धपञ्चांशं पादायामं तृतीयकम् ॥ ११३ ॥

अन्तिमं च द्विभागं स्याद् वेदिकोदयमीरितम् ।

प्रोष्ठतुङ्गकलाभागं शिखरोर्ध्वं युगांशकम् ॥ ११४ ॥

228

स्तुपितुङ्ग(ङ्गं) द्वयं प्रोक्तं प्रत्यूर्ध्वादिशिखान्तकम् ।

नवाधिक्यं दशांशं तद्विभजेत्तु चतुष्टय(स्त)ले ॥ ११५ ॥

तदंशो सार्धकन्धा(न्ध्वं)शं पादोर्ध्वं तद्वि(द्वि)तीयकम् ।

अर्धाधिकशिवांशान्तं तदूर्ध्वं प्रस्तरमानकम् ॥ ११६ ॥

232

सार्धद्विभाग(गं) पादोर्ध्वं सपादांश(शं) कपोतकम् ।

सद्विपादद्वया(यम)ङ्घ्रिश्च(च) प्रस्तरोर्ध्वं शिवांशकम् ॥ ११७ ॥

वेदिकोर्ध्वं तदर्धं स्याद् प्रोष्ठोर्ध्वं सार्धभागिकम् ।

तदूर्ध्वं शिखरोत्तुङ्गं तदर्धं तच्छिखरोदयम् ॥ ११८ ॥

236

प्रस्तरस्योपरिष्ठात्तु स्तुपिकान्तोदयं तथा ।

षट्पञ्चभागिकं कृत्वा भूतांशं पादतुङ्गकम् ॥ ११९ ॥

नेत्रांशं प्रस्तरोत्तुङ्गं सार्धवेदा(दम)ङ्घ्रितुङ्गकम् ।

त्रिपादोपेतमेकांशं प्रस्तरोदयमीरितम् ॥ १२० ॥

240

सपादवेदा(दम)ङ्घ्रितुङ्गं स्वात्सार्धभागो(गम्)र्ध्वमञ्चकम् ।

सार्धकन्धा(न्ध्वं)ङ्घ्रितुङ्गं च (स)पादांशं प्रस्तरोदयम् ॥ १२१ ॥

तदूर्ध्वं वेदि तुङ्गार्धं कन्धरं सार्धभागिकम् ।

तदूर्ध्वं शिखरतुङ्गं स्वात्पादांशं तच्छिखरोदयम् ॥ १२२ ॥

244

यवं पञ्चतलं प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवद् भवेत् ।

अथवा द्वारशोभादि पादुकान्तं शिखान्तकम् ॥ १२३ ॥

- भागमानवशाद् गण्यमानं यत्प्रोच्यते बुधैः ।
 पूर्वस्तु तुङ्गमानं तद्वशाभागाद्विभाजिते ॥ १२४ ॥ 248
- द्विभागं चोपपीठोच्चं तत्पादेकांशं(शं) कुट्टिमम् ।
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं प्रस्तरोदयम् ॥ १२५ ॥
- तत्समं शीवतुङ्गं स्यात्तद्द्वयं शिखरोदयम् ।
 एकांशं तच्छिखोदयं शेषमानं तु पूर्ववत् ॥ १२६ ॥ 252
- एवमेकतलं प्रोक्तं द्वितलं(ल)भागमुच्यते ।
 जन्मादिपूर्वपर्यन्तं नवपङ्क्त्यंशकं भवेत् ॥ १२७ ॥
- त्र्यंशं चोपपीठोच्चं कुट्टिमं च द्विभागिकम् ।
 पाददीर्घं(दैर्घ्यं) गुणांशं स्यात्सत्रिपादांशं(शं) मञ्चकम् ॥ १२८ ॥ 256
- सत्रिपादद्वयांशं च मूलपादोदयं तथा ।
 कपोतप्रतिरेकांशं वेदितुङ्गं तद्वर्धकम् ॥ १२९ ॥
- श्रीवेषमेकभागं स्याच्छिखरोच्चं कलांशकम् ।
 तद्वर्धं स्तूपिकोत्तुङ्गं शेषं प्रागुक्तवजयेत् ॥ १३० ॥ 260
- त्रितले पूर्ववत्तुङ्गं त्रिस्(त्रि)सप्तांशं(शं) विभाजिते ।
 चतुर्भागो(गमु)पपीठोच्चं सार्धांशं मसूरकम् ॥ १३१ ॥
- गुणांशं पादतुङ्गं स्यात्कपोतं सार्धभागिकम् ।
 सार्धद्वयांशं पादोच्चं प्रस्तरोच्चं शिवांशकम् ॥ १३२ ॥ 264
- सपादद्वयंशका जङ्घा मञ्चायामं त्रिपादकम् ।
 तदूर्ध्वेऽर्धांशं वेशुच्चं चोर्ध्वेऽशौचं(वं) शिवांशकम् ॥ १३३ ॥
- शीवद्वयसमं मूर्ध्नि शीवतुल्यं शिखोदयम् ।
 शेषं प्रागुक्तवदुदितं चतुस्तलमिहोच्यते ॥ १३४ ॥ 268
- जन्मादि स्तूपिपर्यन्तं कृत्वैकं(क)त्रिशदंशकम् ।
 षड्भागं चोपपीठोच्चं द्व्यंशं(शम)धिष्ठानमानकम् ॥ १३५ ॥
- तद्द्वयं पाददीर्घं(दैर्घ्यं) तु सत्रिपादांशं(शं) मञ्चकम् ।
 सपादद्वि(लं)शकं पादं मञ्चतुङ्गं शिवांशकम् ॥ १३६ ॥ 272
- पादायामं गुणांशं स्यात्सपादांशं कपोतकम् ।
 पादोनत्रि(त्र्यं)शकं चोर्ध्वे पादायामं प्रकल्पयेत् ॥ १३७ ॥

प्रस्तरं चैकभागं स्यात्तदर्थं वेदिकोदयम् ।

तद्द्वयं प्रोवतुङ्गं स्याद् प्रोवतुङ्गद्वयं शिरः ॥ १३८ ॥

276

एकांशं स्तूपिकोत्तुङ्गं शेषं पूर्ववदाचरेत् ।

जन्मादिस्तूपिकान्तं च चत्वारिंशांशद्विभागिकम् ॥ १३९ ॥

तद्भागोपानमर्धांशं प्रोव(सत्रि)पादाष्टकांशकम् ।

अपपीठमधिष्ठानं तुङ्गं सार्धद्वयांशकम् ॥ १४० ॥

280

तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।

सार्धवेदा(दम)ङ्घ्रितुङ्गं स्यात्सपादद्वयांशं मञ्चकम् ॥ १४१ ॥

पादाधिक्यं चतुर्भागे पाद(दं) मञ्च(चं) द्विभागिकम् ।

वेदांशं पादतुङ्गं च सत्रिपादांशं मञ्चकम् ॥ १४२ ॥

284

तदूर्ध्वं चरणोत्तुङ्गं सत्रिपादगुणांशकम् ।

प्रस्तरा(रम)त्य(भ्य)र्धभागं तु वेदितुङ्गं त्रिपादकम् ॥ १४३ ॥

तद्द्वयं गलतुङ्गं स्याद् गुणांशं शिखरोदयम् ।

सार्धभागं शिखोत्तुङ्गं(ङ्ग)मेवं पञ्चतलं विदुः ॥ १४४ ॥

288

शेषं च पूर्ववत्कुर्वाद् द्वारशोभादि पञ्चधा ।

घनं चाप्यघनं चैव विन्यासमद्य वक्ष्यते ॥ १४५ ॥

विस्तारायाम(म) शोभादि(दा) पूर्ववद् गोपुरान्तकम् ।

यन्मानं बहिरन्येन चूलिकामानसंमि(यु)तम् ॥ १४६ ॥

292

एकं हस्तं समारभ्य षड्दण्डकुलवर्धनात् ।

शोभादिगोपुरान्तायनिर्गम(मः) पञ्चधा भवेत् ॥ १४७ ॥

अथवा भित्तिपादं(दात्) स्याद् दण्डमानेन संयुतम् ।

एकदण्डं समारभ्य दशदण्डावसानकम् ॥ १४८ ॥

296

यथा विमानसंयुक्तं तत्र दोषो न विद्यते ।

अज्ञान(नान्) मानविक्षेपं सर्वदोषकरं भवेत् ॥ १४९ ॥

तस्मात्परिहरेद्भिद्भान्माननिर्गममेव च ।

यथासारे तु धातां(त्वं)शं गर्भगेहं गुणांशकम् ॥ १५० ॥

300

एकमा(का)दृतभित्ति(त्तिः) स्यादेवमेकतलं भवेत् ।

द्वितले तार(रं) सप्तांशं वेदांशं गर्भगेहकम् ॥ १५१ ॥

- परितस्(तः) सार्धभागेन भित्तिविष्कम्भमानकम् ।
 तदंशे(दर्धांशं) कूटशाला[दि]मण्डितं भित्तितो न्यसेत् ॥ १५२ ॥ 304
- तत्समं चान्तरालं स्यान्मध्यकोष्ठं गुणांशकम् ।
 तस्मात्तु कूटयोर्मध्यं चान्तरालं प्रकल्पयेत् ॥ १५३ ॥
- अन्तरालं विशेषेण पञ्जरादिविभूषितम् ।
 एवं तु द्वितलं प्रोक्तं कारयेद् द्वारशालके ॥ १५४ ॥ 308
- त्रितले ताररन्ध्रांशे गर्भगोष्ठं गुणांशकम् ।
 आधृतभित्तिरेकांशं तत्समांशेनालिन्दकम् ॥ १५५ ॥
- तद्द्विधाधृतशेन कूटकोष्ठादि पूर्ववत् ।
 द्वारप्रासादमेवं तु द्वारहर्म्या(र्म्यम)धुनोच्यते ॥ १५६ ॥ 312
- विस्तारे दशभागे तु गर्भगोष्ठं त्रियं(त्रयां)शकम् ।
 तद्वाह्ये(ऽऽ)धृतभित्तिश्च अं(स्तु चां)शेनाधृतलिन्द्र(तालिन्द)कम् ॥ १५७ ॥
- अंशेन कर्णहर्म्यादि परितोऽंशेन कूटकम् ।
 मुख(ख्य)शालैस्तु(लं तु) भूतांश शेषं [तु] चान्तरालकम् ॥ १५८ ॥ 316
- एवं चतुस्तलं प्रोक्तं पञ्चभूमिरिहाच्यते ।
 विस्तारै(रमै)कदशांशं तु नालिगोष्ठं गुणांशकम् ॥ १५९ ॥
- तद्द्विधाधृतशमेकेन वृथा(द्वा) कुल्यविशालकम् ।
 तत्तद्वाह्याधृतशेन कुर्यादालिन्द्र(दलिन्द)कं भवेत् ॥ १६० ॥ 320
- एकांशं कूटशालादि कर्णहर्म्याधृतं तथा ।
 शकांशं कूटविस्तारं महाशाला त्रयां(त्रयां)शकम्(का) ॥ १६१ ॥
- एकैकं चान्तरालं स्यात्तुद्विशालैकभाषिकम् ।
 विस्तारद्विगुणान्येव भागमेकं न वर्धनम् ॥ १६२ ॥ 324
- यथेष्टा(ष्टमा)यततार(रे) सर्वे कूटकोष्ठादि विन्यसेत् ।
 पादान्यान् भद्रसंयुक्तं देशेषु पद(पादं) विन्यसेत् ॥ १६३ ॥
- प्रधानं चोर्ध्वदेशे वा कुर्याद् दोषो न विद्यते ।
 एकदण्डं द्विदण्डं वा त्रिदण्डं भद्रनिर्गमम् ॥ १६४ ॥ 328
- अन्येषां हर्म्यमानेन युक्त्या तत्रैव योजयेत् ।
 एवं तद्वचनमानो(नमु)क्तमघने वृत्तयेऽधुना ॥ १६५ ॥

विस्तारायामभक्ति(क्तिः) स्यादुक्तव्युक्तिता न्यसेत् ।

द्वित्रिभाग(गं) विशाले(ले) तु या(चा)यतं तत्प्रकल्पयेत् ॥ १६६ ॥

332

भक्तित्रिभागमेकांशं भित्तिविस्तारमेव च ।

शेषं तद्गर्भगेहं तु मध्यभागे तु वेशनम् ॥ १६७ ॥

अथवा चायतं वेदभागं कुर्याद् विचक्षणः ।

इत्यर्धं भित्तिविस्तारं शेषं तु गर्भगेहके ॥ १६८ ॥

336

भित्त्यर्धं परितोलिन्द्र(न्दस्य) द्वारदेशे विशालता ।

त्रिभागं भद्रविस्तारं सार्धभागं तु निर्गमम् ॥ १६९ ॥

नवपङ्क्तंशकं चापि रुद्रभागांशमेव च ।

एवं तु मध्यकोष्ठं च निर्गमं च द्विभागिकम् ॥ १७० ॥

340

तस्य मध्ये तु भद्रं वा पञ्चषड्भागमेव वा ।

अथवा सप्तभागं तु वसुभागं तथैव च ॥ १७१ ॥

एकांशं निर्गमं कुर्यात्पद्मसप्तांशमथापि वा ।

एवं तु चान्तरालं स्थान्मध्ये मध्यशालयुक् ॥ १७२ ॥

344

द्विभागं वा त्रिभागं वा विस्तारं निर्गमांशकम् ।

तद्द्वयोऽन्तरं कुर्याद्युक्त्वा तत्रैव भूषितम् ॥ १७३ ॥

एकं वा कर्णकूटं तु तथैवान्तर्विशेषतः ।

भित्तिवाद्यावृतांशेन कर्णकूटाद्विस्तृता ॥ १७४ ॥

348

एवं जलस्थलं प्रोक्तमूर्ध्वाधोभूमि(मि) विन्यसेत् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यादेवं तु त्रितलं मतम् ॥ १७५ ॥

मध्यकोष्ठविशालं तु पूर्ववत्स्वांशमाधिकम् ।

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १७६ ॥

352

द्वारप्रासादमेवं तु त्रितलेष्वेव कारयेत् ।

गोपुरे तु चतुर्भूमिविन्यासं च मयाधुना ॥ १७७ ॥

विस्तारे रुद्रभागं तु पूर्ववदायतं मतम् ।

अष्टांशोऽधिकभागान्तं पञ्चधा विपुलं भवेत् ॥ १७८ ॥

356

तत्तद्वि(द्वि)गुणसीमान्तं भाग(पाद)मेकेन वर्धनात् ।

एवं चायमिदं प्रोक्तं भित्तिगेहमिदोच्यते ॥ १७९ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चद्वभागं सप्तांशं कुड्यविस्तारम् ।
 शेषं तु जालगेहं तु पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ १८० ॥ 360
- भित्तिवाङ्मांशकांशेन द्विभागं च तले तले ।
 ललाटे भद्रमेकांशं विस्तारं निर्गमार्धकम् ॥ १८१ ॥
- अन्तस्त्वलिन्द्र(न्द)कं वापि भित्तिकं बाह्यधिकान्वितम् ।
 तद्भुवाल्लिन्द्र(न्द)कं(कं) युत्वा जालकाना(कम)ह्यधिकान्तरे ॥ १८२ ॥ 364
- धने वाप्यधने वापि भित्तिं कुर्याद् विचचक्षः ।
 आयामे मध्यमे द्वारं भित्तिदेशे द्वयं न्यसेत् ॥ १८३ ॥
- गेहं तद्वललाटे च च (तु चो)पपीठाकृतिस्(ति)तलम् ।
 अथवा वप्रवद्युत्वा यथेष्टमुत्सेध(धं) मानयेत् ॥ १८४ ॥ 368
- स्तम्भयुगोपुरं ज्ञात्वा विस्तारे चोत्तरान्तकम् ।
 तन्निभागद्विभागं वा भित्तिरे(मे)केन कारयेत् ॥ १८५ ॥
- स्थापयेद् भागमेकं चेत्तत्सूत्राद्वहिराश्रितम् ।
 अत्रो(न्तो)त्तरायते न्यस्य तिर्यक् तौलि प्रकल्पयेत् ॥ १८६ ॥ 372
- पादं वायते तौलि कुर्याद्युत्वा विचचक्षः ।
 तदूर्ध्वं जयन्तिकं कुर्यात्तत्तद्वच्छादनान्वितम् ॥ १८७ ॥
- अथवा त्रिचतुर्भागं विस्तारायामकं तथा ।
 भित्तिवारार्धभागं तु शेषं तद्गेहमानकम् ॥ १८८ ॥ 376
- तत्समं परितोल्लिन्द्र(न्दं) शेषं तत्पूर्ववद्वेत् ।
 अथवा चायतं मानमेकभागाधिकं तथा ॥ १८९ ॥
- पूर्ववद् भित्तिविस्तारमेकांशावृत्ताल्लिन्द्र(न्द)कम् ।
 त्रिभाग(गं) मध्यभद्रं च शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ १९० ॥ 380
- चतुर्भागविशालं तु पञ्चभागायतं तथा ।
 भागार्धं भित्तिविस्तारं शेषं गर्भगेहं भवेत् ॥ १९१ ॥
- एकं च परितोद्वारं मध्यभद्रं त्रिभागिकम् ।
 निर्गमं चैकभागेन तत्तद्भद्र(द्रं) द्विभागिकम् ॥ १९२ ॥ 384
- एकांशं निर्गमोपेतं युत्वा शेषं तु पूर्ववत् ।
 चतुःषड्भागविस्तारमायामं प्रविधीयते ॥ १९३ ॥

एकभागेन कुट्टवं स्वान्नालिगेहं तु शेषकम् ।

एकभागावृत्तालिन्द्रं(न्दं) मध्यभद्रं तुगांशकम् ॥ १८४ ॥

383

तदर्धं नेत्रभद्रं स्वात्तदर्धं भद्रनिर्गमम् ।

अष्टभागं तथायामं मध्ये भद्रं पदंशकम् ॥ १८५ ॥

शेषं तत्पूर्ववत्प्रोक्तं कुर्यात्तच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।

पञ्चषड्भागविस्तारे चायामं तद्विभाजिते ॥ १८६ ॥

392

नेत्रभद्रं(द्रं) द्विभागं तत् शेषे(च्छे)षांशं पूर्ववद् भवेत् ।

पञ्चभागविशाले तु सप्तभागं तथायते ॥ १८७ ॥

मध्यभद्रं तु भूतशं(शं) विस्तारं चैकनिर्गमम् ।

अन्येषां पूर्ववत्कुर्याद्व्यवांशाधिकायतम् ॥ १८८ ॥

396

षड्भागं भद्रविस्तारमेकभागेन निर्गमम् ।

शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं तदर्धोशाधिकायतम् ॥ १८९ ॥

पञ्चांशं भद्रविस्तारं निर्गमं चैकभागिकम् ।

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्पङ्क्तिभागद्वयं(गायतं) तथा ॥ २०० ॥

400

षड्भागं मध्यभद्रं च अ(तु चा)न्येषां पूर्ववद् भवेत् ।

षडंशं भागमाधिक्यं विस्तारायामकं तथा ॥ २०१ ॥

एकांशं भित्तिविस्तारं परितः शेषं तु गेहकम् ।

एकभागावृत्तालिन्द्रं(न्दं) पञ्चांशं मध्यभद्रकम् ॥ २०२ ॥

404

नेत्रभद्रं चतुर्भागमेकांशं भद्रनिर्गमम् ।

एकभागाधिकायामं मध्यभद्रं षडंशकम् ॥ २०३ ॥

तस्मदाधिक्यभागं तु भूतशं भद्रमीरितम् ।

आयामे दशभागं तु भद्रतारं षडंशकम् ॥ २०४ ॥

408

आयामे रुद्रभागं तु सप्तांशं भद्रविस्त(स्त)ारम् ।

द्वादशांशं तथायामे मध्यभद्रे गजांशकम् ॥ २०५ ॥

निर्गमं चैकभागं स्वाच्छेषं प्रागुक्तवर्षे(र्षे)येत् ।

एवं तद्द्वारशोभं स्वादेकभूमिरिति स्मृता ॥ २०६ ॥

412

विस्तारे पञ्चभागे तु प(चै)कभागाधिकायतम् ।

त्रिचतुर्भागनालं स्वाच्छेषं भित्तिविशालकम् ॥ २०७ ॥

- तद्विष्टिः परितोऽशेन कूटकोष्ठविशालकम् ।
एकांशं कर्णकूटं च द्वारतारै(रमे)कभागिकम् ॥ २०८ ॥ 416
- मध्यकोष्ठं त्रिभागं च युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
एवं ललाटयोश्चैव दीर्घ(दैर्घ्यं) विन्यासमुच्यते ॥ २०९ ॥
- कर्णकूटद्वयं चैव तद्भागद्वयमीरितम् ।
अन्तरालद्वयं पञ्च भागं कुर्याद् विचक्षणः ॥ २१० ॥ 420
- मध्यकोष्ठं चतुर्भागं निर्गमं च द्विभागिकम् ।
अथवात्य(ध्य)र्धभागं च सपादांशैकमेव च ॥ २११ ॥
- मध्यकोष्ठमिदं प्रोक्तं नेत्रदीर्घं द्वयं तथा ।
मध्यकोष्ठं चतुर्थं च कर्णकूटं चतुष्टयम् ॥ २१२ ॥ 424
- द्वारान्तराष्ट(ल)देशे तु तोरणाद्यैर्विभूषितम् ।
अथवांशाधिकायामं पूर्ववद् भित्तिविस्तृतम् ॥ २१३ ॥
- मध्यमद्रोच्चभद्रं च त्रिभागं विस्तृतं भवेत् ।
निर्गमं चैकभागं स्वाल्ललाटांशे तु पूर्ववत् ॥ २१४ ॥ 428
- तस्मादधिकांशायामं पूर्ववद् विस्तृतं भवेत् ।
मध्यमद्र(द्रं) युगांशं स्वा(द्धा)रान्तर(रं) द्विभागिकम् ॥ २१५ ॥
- मध्यकोष्ठं युगांशं स्वात्कुर्याच्छेषं तु पूर्ववत् ।
नवभागं तथायामे मध्यकोष्ठं शरांशकम् ॥ २१६ ॥ 432
- अथवा वेदभागं च आ(तु वा)यामे तत्प्रकल्पयेत् ।
मध्यकोष्ठं तु षड्भागं मध्यमद्रं द्विभागिकम् ॥ २१७ ॥
- तदर्थं निर्गमं प्रोक्तमन्तरालं द्विभागिकम् ।
शेषं पूर्ववद्विष्टमथवा रसभागिकम् ॥ २१८ ॥ 436
- विस्तारं सप्तभागं स्वादायामं च विशेषतः ।
एकांशं तद्वृत्तं भित्तिवारं शेषं च नालिका ॥ २१९ ॥
- तद्बाह्ये परितश्चांशं कर्णकूटादिमानकम् ।
मध्यकोष्ठं द्विभागं स्वात्त्रिभागं चान्तरालकम् ॥ २२० ॥ 440
- आयामे मध्यकोष्ठं(भद्रं) च त्र्यंशं द्वारं द्विभागिकम् ।
अष्टांशं च तथायामं मध्यकोष्ठं युगांशकम् ॥ २२१ ॥

- नवभागं तथायामे कोष्ठायामं शरांशकम् ।
 त्रिभागं वास्यभद्रं स्वाभिर्गमं चैकभागिकम् ॥ २२२ ॥ 444
- दशभागं तथायामे पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
 एकादशांशकं कुर्यात्पञ्चाशं मध्यकोष्ठकम् ॥ २२३ ॥
- द्वादशांशं तथायामे शालायामं षडंशकम् ।
 मध्यं द्विभाग(गे) भद्रं स्वाभिर्गमं चैकभागिकम् ॥ २२४ ॥ 448
- द्वादशमध्यदेशे तु अ(चा)तुशाला विशालकम् ।
 तत्पादार्धद्वयो(योर्)हारं नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ २२५ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्तुच्छा तत्रैव योजयेत् ।
 विस्तारे सप्तभागं तु वसुभागं तथायतम् ॥ २२६ ॥ 452
- भित्तिविस्तारमेकांशं परितः शेषा(पम)न्तरालि(ल)कम् ।
 तत्तद्बाह्यावृतांशेन शेषमूर्ध्वं विचक्षणैः ॥ २२७ ॥
- नवभागं तथायामे दशभागमद्यापिवा ।
 एकादशांशकं वापि विन्यसेच्चैव पूर्ववत् ॥ २२८ ॥ 458
- त्रयोदशांशमायामं मध्यशाला विशालयुक् ।
 त्रिभागं चान्तरालं स्वाच्चतुर्दशायतं तथा ॥ २२९ ॥
- मध्यकोष्ठं तदष्टांशं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 अथवा चाष्टभागं तु विस्तारं तु नवायतम् ॥ २३० ॥ 460
- द्विभागं भित्तिविस्तारं शेषं नालिगृहं मतम् ।
 तद्बाह्ये परितश्चांशं कर्णकूटायमानकम् ॥ २३१ ॥
- अथवा दशभागं स्वात्तदेकादशभागिकम् ।
 द्वादशांशायतं वाय त्रयोदशायतं ततः ॥ २३२ ॥ 464
- चतुर्दशायतं वापि पञ्चा(च)दशांशदीर्घकम् ।
 मध्यकोष्ठं शरांशं स्वात्तत्समं चान्तरालकम् ॥ २३३ ॥
- तस्य मध्ये विशेषेण त्रिभागं चानुशालकम् ।
 एकं चाप्यर्धभागं वा मध्यकोष्ठन्तु(स्थ) निर्गमम् ॥ २३४ ॥ 468
- द्वादशभागं तथायामे मध्यकोष्ठे रसांशकम् ।
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं नवभागमद्यापि वा ॥ २३५ ॥

- विस्तारं चायत्तं पट्टिभागं कुर्याद् विचक्षणः ।
 भित्तिस्तारं कलांशं स्यात्तद्वह्निः परिवेशकम् ॥ २३६ ॥ 472
- एवं तु कूटशालादीर्मा(दि मा)ने कुर्याद् विशेषतः ।
 अष्टवांशाधिकायामं द्वादशांशावत्तं तु वा ॥ २३७ ॥
- त्रयोदशांशकं वापि द्विसप्तभागमेव च ।
 पञ्चादशांशकं वापि षोडशांशं तदायतम् ॥ २३८ ॥ 476
- विन्यासं पूर्ववत्कुर्यात्सप्तदशांशमायतम् ।
 मध्यकोष्ठं नवांशं स्यात्तन्मध्ये भूतभागिकम् ॥ २३९ ॥
- विस्तारे मध्यभद्रं तु निर्गमं चैकभागिकम् ।
 अन्तरालं चतुर्भागं तन्मध्ये द्व्यंश(शं) भद्रकम् ॥ २४० ॥ 480
- अथवाष्टादशांशं तु आ(चा)यामं तत्प्रकल्पयेत् ।
 दशांशं मध्यकोष्ठं च षडंशं मध्यभद्रकम् ॥ २४१ ॥
- घनं वाप्यघनं वापि भित्तिं कुर्याद् विचक्षणः ।
 ऊर्ध्वभाग(गं) विशेषेण कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २४२ ॥ 484
- तत्रैवाभ्यन्तरं चाथ भागमेवं(कं) जलस्थलम् ।
 तद्वाह्यं चोर्ध्वभागं तु भित्तिरेवं तद्वैव च ॥ २४३ ॥
- अथवा दण्डमानेन वेशने निर्गमं तथा ।
 एतेषां द्वारशाले तु द्वितलं कारयेद् बुधः ॥ २४४ ॥ 488
- गोपुरं(र)त्रितलं(ल)न्यासे लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 सप्तांशं च द्विसप्तांशं भागं चैकैकवर्धनात् ॥ २४५ ॥
- एवमायमिदं प्रोक्तं शिल्पिभिः प्रवरैः कृतम् ।
 द्विभागं भित्तिविस्तारं परितः शेषं तु गेहकम् ॥ २४६ ॥ 492
- तस्य बाह्यावृतं ज्ञात्वा भागं कुर्याज्जलास्थलम् ।
 तद्वह्निः परिवेष्टोऽनेन कर्णहर्म्यादिमण्डितम् ॥ २४७ ॥
- तत्तस्मादावृतांशेन आ(वा)दिदेशे जलस्थलम् ।
 तत्समं तद्वह्निः कुर्यात्कूटशालाद्यमानकम् ॥ २४८ ॥ 496
- मध्यशालाष्टभक्तिः(क्तिकं) प्रोक्तं कर्णकूटाष्टकं तथा ।
 द्वाराषोडश संयुक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २४९ ॥

- अष्टभागं तु विस्तारमायामं तेन वर्धनात् ।
 षोडशांशं यथा न्याय्यं पूर्ववद्विधिना चरेत् ॥ २५० ॥ 500
- नवांशं विस्तृता(तमा)रभ्य वसुपङ्क्तवसानकम् ।
 आयाममिति हि प्रोक्तं विन्यासं पूर्ववद् भवेत् ॥ २५१ ॥
- विशालं दशभागं द्वाविंश[द्]भागावसानकम् ।
 नवपङ्क्तंश(शमे)कविंशांशं दीर्घविन्यासमुच्यते ॥ २५२ ॥ 504
- नन्दपङ्क्तंश(शं) विभजेत्तुस्तले तु त्रिवर्गकम् ।
 षट्सप्ताष्टभागं वा नवार्धं वार्धरुद्रकम् ॥ २५३ ॥
- भानु सैकार्कभागं तु मध्यकोष्ठविशालकम् ।
 शेषं चान्तरालं च द्विभागं कर्णकूटकम् ॥ २५४ ॥ 508
- मध्यशाला विशेषेण पञ्च षट् सप्तकं भवेत् ।
 द्विभागं वा त्रिभागं वा शालामध्ये तु भद्रकम् ॥ २५५ ॥
- एकं वा द्विभागं वा त्रिभागं निर्गमं तु वा ।
 अथवा द्वारदेशे तु प(चै)कद्वित्रियुगांशकम् ॥ २५६ ॥ 512
- मध्यकोष्ठनुशालाश्च निर्गमं चैकभागिकम् ।
 शेषं तु चान्तरालानां नासिकापञ्चरान्वितम् ॥ २५७ ॥
- अधोभूमिश्चान्तराले कुम्भकुम्भतलान्वितम् ।
 भद्रं वापि विभद्रं वा कर्णहर्द्यादिमण्डितम् ॥ २५८ ॥ 516
- द्वारं च कर्णकूटं च व(चो)त्तरान्तं [च] शिखान्तकम् ।
 मध्यकोष्ठस्य शाले तु भद्रशाला विशेषतः ॥ २५९ ॥
- पञ्चशालान्वितं वाथ ऊ(चो)र्ध्वशालान्वितं तु वा ।
 नीडाकारयुक्तं वापि चार्धशालान्वितं भवेत् ॥ २६० ॥ 520
- उत्तरान्तं कपोतान्तं प्रतिकान्तमद्यापि वा ।
 एवं च मध्यकोष्ठे तु शालानामुन्नतं मतम् ॥ २६१ ॥
- शालातटे(ललाटे च) भद्रकोष्ठं वासकोष्ठं वा[पि] कल्पयेत् ।
 एवमेतद्वशांशेन [च] शेषं तु युक्तितो न्यसेत् ॥ २६२ ॥ 524
- एवं चतुस्र(स्त)लं प्रोक्तं नवांशारम्भं पूर्ववत् ।
 तस्माद्वायते सर्वै(र्वस्मिन्) द्विगुणान्तांश(शं) पूर्ववत् ॥ २६३ ॥

वेदभूतरसांशेन सप्तभागाष्टभागिकम् ।

एवं तु भित्तिमानं तु शेषं तत्रालिकं भवेत् ॥ २६४ ॥

529

भित्तिवाह्यं तु वृद्धिः स्यात्परितरचैकभक्तितः ।

अष्टभागावसाने स्याद् बाह्यनानं तु पूर्ववत् ॥ २६५ ॥

कर्णद्वार्यादिविन्यासं तत्तुर्भूयुक्तवत्कुट ॥

मध्यकोष्ठविशालं तु पूर्ववत्परिकल्पयेत् ॥ २६६ ॥

532

शेषं तु चान्तरालं स्यात्कुटानां विन्यसेद् बुधः ।

अन्यान्यनुक्तमानानां चतुर्भूयुक्तवत्कुट ॥ २६७ ॥

निर्गमं च प्रवेशं चालङ्कारं वक्ष्यतेऽधुना ।

विलारे वसुभागं स्याद् विभजेत् पृथु(पति)रेव च ॥ २६८ ॥

536

तदूर्ध्वांशवृत्तं बाह्ये सालं शेषं विद्वत्ति(च वेदि)कम् ।

वेदितारं चतुर्भागं त्र्यंशं तद्ग्रीवविस्तरम् ॥ २६९ ॥

वेदितुष्यं शिरो(रस्)तारं शेषं प्रासादवद् भवेत् ।

द्विललाटे महानासि त[द्]द्वयोर्मध्यनासिकम् ॥ २७० ॥

540

तच्छालानासिकं वापि कर्तव्याकृतिनासिका ।

अन्यानन्तरप्रदेशे तु क्षुद्रनासी(सि) प्रमूष्यते ॥ २७१ ॥

नेत्रनासीविशाले तु रसतारसमं भवेत् ।

त्रिकभाग(गं) द्विभागं वा पञ्चभागं त्रिभागिकम् ॥ २७२ ॥

544

चतुर्भागं त्रिभागं वा मध्यनासीविशालकम्(ता) ।

तत्त्रिभागैकभागं तु पञ्चभागद्विभागिकम् ॥ २७३ ॥

चतुर्भागद्विभागं वा क्षुद्रनासीविशालकम् ।

पादाधिक(कं) समं वापि पादहीनं तद्योच्छ्रयम् ॥ २७४ ॥

548

महानासिमौलितुङ्गं स्तूपिकाप्रावसानकम् ।

मध्यनासि तद्योगौलिं चार्धं तत् ब(फ)लि(ल)कान्तकम् ॥ २७५ ॥

युत्तया तत्क्षुद्रनासीनां कारयेच्छ्लि(ल्य)वित्तमः ।

शालाकारं शिलाकारं स्थू(स्तु)पिकानाद्वृत्तं तद्या (नां सुवृत्तकम्) ॥ २७६ ॥

552

गलकुटोपसंयुक्तं क्षुद्रनासिचतुष्टयम् ।

श्रोभोगाख्यमिदं प्रोक्तमष्टनासी जयान्त(ख्य)कम् ॥ २७७ ॥

क्षुद्रनास्यर्कसंयुक्तं श्रीविशालं तथैव च ।

षोडशक्षुद्रनास्यङ्गं विष्णुकान्तमिद्वेद्यते ॥ २७८ ॥

556

क्षुद्रनासा तथा विशत् ५(दि)न्द्रकान्तं प्रकथ्यते ।

क्षुद्रनासी(सी) विना कुर्याद् ब्रह्मकान्तमिति स्मृतम् ॥ २७९ ॥

गलकूटं विनाकुर्यात् स्तन्दकान्तं विशिष्यते ।

मध्यनास्युग्रतं तत्र नासिका पञ्जरान्वितम् ॥ २८० ॥

560

एवं तु शिखरं(श्रीकरं) प्रोक्तं कर्करीनासिकाकृतम् ।

शालाकोष्ठ(ष्टं) विशेषेण स्तूपिकान्तं प्रकल्पयेत् ॥ २८१ ॥

भद्रशालां तु तत्कुर्यात्सौम्यकान्तमुदीरितम् ।

एतानि दश(नव)भेदः स्फाच्छिरो(रः) सर्वेषु योजयेत् ॥ २८२ ॥

564

गोपुराघनसर्वेषु यत्तत्त्वार्थविशेषतः ।

सर्वावि(र्वस्ये)न्द्रस्य बाह्यो तत्पादं त्र्यङ्गु प्रकल्पयेत् ॥ २८३ ॥

अनुक्तमन्यतो ग्राह्यमग्राह्यमवसीदति ।

(वातायनलक्षणम्)

वक्ष्ये वातायनानां च लक्षणं विधिनाधुना ॥ २८४ ॥

568

सर्वेषामपि इर्म्याणां मण्डपादीनि वस्तु(वातु)नि ।

तथा वातायनस्थानं तथा वै चोक्तवर्णं(न)येत् ॥ २८५ ॥

तैत(ति)लानां तु तं तं तु नराणां द्वे(द्वे)ष्यते बुधैः ।

नराणां जालकं सर्वं देवानामपि योग्यकम् ॥ २८६ ॥

572

तद्विस्तारोदयं सर्वं प्राचीनोक्तं विचारयेत्(क्तवदाचरेत्) ।

पादपाण्डिकाया युक्तं पत्रपुष्पैरलङ्कितम् ॥ २८७ ॥

देवानां जालकानां च मध्यरन्ध्रसमन्वितम् ।

द्विजानां भूपतीनां च मध्यस्तम्भं विसर्जयेत् ॥ २८८ ॥

576

मध्यमं पट्टिकायुक्तं कुर्याच्छिल्पविचक्षणः ।

वैरयानां शुद्रजातीनां मध्ये स्तम्भं प्रयोजयेत् ॥ २८९ ॥

न कुर्यात् पट्टिकमध्ये चैकं मन्त्रं शुभावहम् ।

उक्तलक्षणहीनं तु नहि कुर्याद्यथेच्छया ॥ २९० ॥

580

अर्घनाशं श्रवाहीनं भविष्यति न संशयः ।

नागबन्धं तथा बह्नीं गवाक्षं कुञ्जराचकम् ॥ २८१ ॥

स्वस्तिकं सर्वतोभद्रं नन्द्यावर्ताकृतिस्तथा ।

पुष्पबन्धं सचित्राङ्गं रत्नसङ्घैरलङ्कितम् ॥ २८२ ॥

584

एषां(धं) वातायनरूपं नागवल्यादि दैवतम् ।

उक्तवद्विस्तृतायामे तन्दनन्दपदं भवेत् ॥ २८३ ॥

भुजङ्गद्वयमेकं स्यादेकादशपदे त्रिधा ।

नाग(चतुर)वेदाष्टभार्गं वा कुर्याद् वातायनं तुषः ॥ २८४ ॥

588

सप्तसप्तपदं कृत्वा पत्रवल्यादिमण्डितम् ।

सुम्नायुग्मपदैर्वाद्या(ध) चान्य[द्]वातायनेपि च ॥ २८५ ॥

एकद्वित्रिचतुः(तुष्)पञ्चमात्रैरङ्गिकपट्टिका ।

तद्विस्तारघने सर्वं कुर्याद् वै शिल्पि(ल्प)चित्तमः ॥ २८६ ॥

592

गोपुरे कूटकोष्ठादिमौवे पादान्तरे तथा ।

घने बाण्यघने वापि यथा वातायनैर्युतम् ॥ २८७ ॥

अन्यैस्तु(न्येषां) वास्तुसर्वेषां यथाचोक्तवदे(द्दे)शकं ।

कुर्याद् वातायनं सर्वं श्रीसंपत्प्रदायिकम् ॥ २८८ ॥

596

प्रथमातु सार्धंकर(रं) पद्मद्(ण्)मात्रवृद्धा ।

तत्पञ्चबाहुमवधि त्रिविशालमेके (मिति भवेत्) ॥ २८९ ॥

शोभादिपञ्चदश [च] पञ्चविधप्रमाणम् [स्यात्] ।

द्वारेषु चैव विहितं द्विगुणोदयं स्यात् (कथ्यते) ॥ २९० ॥

600

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गोपुरविधानं नाम त्रयविंशोऽध्यायः ॥

मण्डपविधानम्

- सर्वेषां मण्डपानां तु लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 तैत्ति(ति)ब्बानां द्विजातीनां वर्णानां वासयोग्यकम् ॥ १ ॥
 भक्तिमानं तथा भित्तिविस्तारं चाप्यलिन्द्र(न्द)कम् ।
 प्रपाङ्गं मण्डपाकारं पञ्चभेद(दः) क्रमो(मेधो)च्यते ॥ २ ॥ 4
 अत्यर्धहस्तमारभ्य पट्पङ्क्तुलवर्धनात् ।
 पञ्चहस्तान्तकं भित्तिपञ्चा(ञ्च)दशविशालकम् ॥ ३ ॥
 विस्तारस्य समं दीर्घं(दैर्घ्यं)मधिकं चैकमेव वा ।
 विस्तारद्विगुणान्तं च ए(तु चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ॥ ४ ॥ 8
 विस्ताराष्टांशकांशेन वर्धनाद् द्विगुणान्तकम् ।
 एवं भक्त्यायतं प्रोक्तं भक्तितारमिदोच्यते ॥ ५ ॥
 एकं हस्तं समारभ्य पट्पङ्क्तुलवर्धनात् ।
 भक्तितारं द्विहस्तान्तं पञ्चधा परिकीर्तितम् ॥ ६ ॥ 12
 एकभक्ति(भित्ति) द्विभक्ति(भित्ति) वालिन्द्र(न्द)विस्तारमेव च ।
 अधिष्ठानं विना कुर्याज्जन्मादिप्रस्तारान्तकम् ॥ ७ ॥
 अथवा पादवंशं च संयुक्तं तत्प्रपाङ्गकम् ।
 स्वदिरं स्वादिरं चैव घात(पूति)पादस्य(प) दारुभिः ॥ ८ ॥ 16
 अन्यैः सारदुमैः प्रोक्तं होमान्तं(होम)पाद[प] दारु च ।
 मधुकं चौरिणी सालै(लं) रन्यैः(न्यत्) श्रेष्ठदुमोत्तमम् ॥ ९ ॥
 अथवा शिलासंयुक्तं प्रपासर्वाङ्गमेव च ।
 दृढ(ढं) मिश्रं च सेकीर्णं यथाशोभं बलं तु यत् ॥ १० ॥ 20
 यथाज्ञातं द्रुमैः स्तम्भैः वंशे त्ववसारकुचकम् ।
 कमुकं स्तम्भयुक्तं वा घातयेत्स्वापयेत्सुधीः ॥ ११ ॥

X

अथवा तन्मुखे कुर्यादेकद्वित्रि च मण्डपम् ।

कपनं प्रतिमाङ्गानां गीतनृत्तार्थमण्डपम् ॥ २६ ॥

62

मण्डपं द्वितीयं चैतत् अ(द)मण्डप(पं) तन्मुखे [च] ।

आदौ चाप्यनार्यं स्नातप्रतिमामण्डपं तथा ॥ २७ ॥

तत्रैव मण्डपं कुर्यात्प्रतिमामण्डपं बुधः ।

त्रिचतुः(तुष)पञ्चपदसप्तचाष्टरन्ध्रं वि(दि)भित्तिकम् ॥ २८ ॥

56

प्रथमात्सप्तमान्तं च भित्तिरे(ने)कं(कां) प्रकल्पयेत् ।

तस्मात्तथैकपङ्क्त्यन्तमेकभागैर्विधर्षनात् ॥ २९ ॥

मण्डपानां च सप्तानां प्रत्येकं पञ्चधा भवेत् ।

एवं तु चतुरश्रं स्यात्तस्मादेकेन विधर्षनात् ॥ ३० ॥

60

तत्समाधिकायामं सप्तं वा चाद्यतं तु वा ।

युग्मभित्तिश्च(म्) च यः(या) कुर्यान्मन्यस्तम्भान्परित्यजेत् ॥ ३१ ॥

तत्स्वधिष्ठान(ने) पादं च प्रस्तरं च विवर्गकम् ।

तदूर्ध्वं मण्डपानां(न्तं) च चूलिकाकर्णहर्म्यकम् ॥ ३२ ॥

64

अन्तर(रं) प्रस्तरोपेतं कुर्यात्तु समलङ्कृतम् ।

सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ३३ ॥

हर्म्योपपीठयुक्तं चेत्सोपपीठादिमण्डपम् ।

पीतोपपीठहर्म्यं चेन्मण्डपं च विवर्गकम् ॥ ३४ ॥

68

हर्म्यं च (र्म्यस्व) विपरीतं चेत्स्वामिनो मरणं ध्रुवम् ।

प्रस्तरं तत्र यत्तत्र प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ३५ ॥

प्रासादवदलङ्कृतं चाधिकालङ्कृतं तु वा ।

घाह्यं चालयवद् भूयं मण्डपान्तमितीष्यते ॥ ३६ ॥

72

तेषां क्रमेण विन्यासे(स)लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

चतुरश्रसमाकारं सममानं विभित्ति(भक्ति)कम् ॥ ३७ ॥

षोडशस्तम्भसंयुक्तं चतुर्द्वारसमन्वितम् ।

चतुर्दिक्(य) भद्रविस्तारमेकभागेन निर्गमम् ॥ ३८ ॥

76

चतुरश्रं चतुर्भक्तिः षोडशस्तम्भसंयुतम् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारमेकभागेन भद्रकम् ॥ ३९ ॥

- द्वात्रिंशत्तुद्रनास्यङ्गं शेषं प्रागुक्तवचनेन ।
 षड्भागं चतुरश्रं स्यात् षट्त्रिंशत्पादसंयुतम् ॥ ४० ॥ 80
- चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं मध्यपादान्परित्यजेत् ।
 द्विभक्त्यै(त्तया) भक्त(भित्ति)वित्सारमेकभागेन निर्गमम् ॥ ४१ ॥
- द्वात्रिंशत्तुद्रनास्यङ्गं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 चतुःपञ्चाङ्गधिसंयुक्तं सप्तसप्तद्वि(वि)भागिकम् ॥ ४२ ॥ 84
- चतुष्पादं त्यजेन्मध्ये चतुर्द्वारं चतुर्दिशि ।
 त्रिभक्तिविस्तृतं भद्रमेकभागेन निर्गमम् ॥ ४३ ॥
- पञ्चरङ्गधिकयुक्तं वापि तन्मध्ये चोर्ध्वकूटकम् ।
 चत्वारिंशत्तु नास्यङ्गं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ४४ ॥ 89
- चतुरष्टाष्टभित्ति(भक्ति)श्च चतुःपञ्चाङ्गधिसंयुतम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं मध्यपादान्परित्यजेत् ॥ ४५ ॥
- चतुर्भागेन भद्रं स्यादेकभागेन निर्गमम् ।
 पूर्ववत्तुद्रनास्यङ्गं युत्वा तत्रैव योजयेत् ॥ ४६ ॥ 92
- नन्दनन्दविभागेन वित्सारायामत(मक्त)त्समम् ।
 कल्पयन्मवरङ्गं स्यात्पट्पट्पादान्परित्यजेत् ॥ ४७ ॥
- नन्दाष्टभागसंयुक्तं त्रिभागेनेन भद्रकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं तत्तदमे समद्रकम् ॥ ४८ ॥ 98
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं षष्ठे वाल्पनासिका ।
 तन्मध्ये चोर्ध्वतुङ्गं(कूटं) स्याच्चत्वारिंशाष्टनासिकम् ॥ ४९ ॥
- तदेवगोदशस्तम्भं त्यजेत्कर्णचतुष्टये ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्भागे(द्वारं) वेदभागेकभद्रकम् ॥ ५० ॥ 100
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ।
 एकादशभागेन [च] मण्डपं चतुरश्रकम् ॥ ५१ ॥
- सालिन्द्रं(न्दं) नवरङ्गं स्यादष्टोत्तरशताङ्गिकम् ।
 तद्वहिःपरितो लिन्द्र(न्द)मेकभागेन कारयेत् ॥ ५२ ॥ 104
- चतुर्दिक् पञ्चभागेन भद्रं चांशेन निर्गमम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं चतुःपञ्चाङ्गनासिकम् ॥ ५३ ॥

- नमो(वा)भ्यं कूटसंयुक्तं सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ।
 एवं तु चतुरश्रं स्वात्तदायामभिहोच्यते ॥ ५४ ॥ 103
- त्रिभक्ति विस्तृतं चैव षड्भक्त्यायाम(मं) कल्पयेत् ।
 मूलाम्ने द्वारसंयुक्तं पार्श्वे द्वारं न शोभयेत् ॥ ५५ ॥
- अथवा द्वीनाधिकारो न दीर्घ(दैर्घ्य)मध्यं प्रवेशनम् ।
 अंशोनाष्टतालिनन्दं स्वात् शो(च्छे)पं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- चतुर्भाग(गं) विशाले तु चाष्टभागा(गमा)यते तथा ।
 अंशषड्भाग(गं) विस्तारं दीर्घ(दैर्घ्य) मध्ये च मण्डपम् ॥ ५७ ॥
- परितस्तस्य बाह्ये तु भागेनालिन्द्र(न्द)मिष्यते ।
 यथेष्टद्वारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५८ ॥ 116
- भूतभागेन विस्तारं दशभागं तथायतम् ।
 तन्मध्ये त्र्यंशविस्तारं चाष्टांशायाममण्डपम् ॥ ५९ ॥
- तद्वहिः परितो वा(द्वा)रमेकभागेन कारयेत् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ॥ ६० ॥ 120
- षड्भागेन विशाले स्वात्तत्समेनाधिकायतम् ।
 द्विभागं मध्यरङ्गं स्वात्परितो अंशेन मण्डपम् ॥ ६१ ॥
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ।
 विस्तारं चाष्टभागं स्वादायामं षोडशांशकम् ॥ ६२ ॥ 124
- तन्मध्ये वेदभागेन द्वादशांशेन मण्डपम् ।
 परितः अंशोनालिन्द्र(न्दं) स्वाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६३ ॥
- नवभागेन विस्तारं चाष्टदशांशमायतम् ।
 त्रिभागे द्वादशांशेन मध्यरङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ६४ ॥ 128
- तद्बाह्येऽलिन्द्र(न्द)मंशेन परितो द्वि(द्वि)ंशेन मण्डपम् ।
 अथवा चैकभागे तु चान्तर्बाह्येत्वलिन्द्र(न्द)कम् ॥ ६५ ॥
- चतुष्कर्णे चतुर्मा(वी)से चोष्टदिगावभित्तिकम् ।
 वक्तवद् द्वारसंयुक्तं सर्वाङ्गद्वारसंयुतम् ॥ ६६ ॥ 132
- विशाले दशभागे तु विशत्यंशं तथायतम् ।
 परितोऽलिन्द्र(न्दं) भागं स्वाद्विस्तारं द्विगुणायतम् ॥ ६७ ॥

मण्डविभागविस्तारं तत्त्वान्त(न्तो) द्वि(द्वि)शमण्डपम् ।

तत्त्वान्तश्चैकभागेन चावृत्तालिन्द्र(न्द)मिष्यते ॥ ६८ ॥

138

मध्ये च द्वि(द्वि)शविस्तारं द्वादशायतनं तथा ।

एवं तु मण्डपाकारं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ६९ ॥

विस्तारे(रं) रुद्रभागे स्वाद्विस्तारं द्वि(राद्द्वि)गुणायकम् ।

मध्ये त्रिभागविस्तारं मनुभागायतनं तथा ॥ ७० ॥

140

कुर्यान्मण्डप(पं) बाह्ये तु सर्वं प्रागुक्तवज्रयेत् ।

विस्तारं रुद्रभागे स्वाद्विस्ताराद् द्विगुणायकम् ॥ ७१ ॥

यथाभागेऽङ्गु(ङ्गु)लं कुर्यात्पञ्चभागेन विस्तृतम् ।

परितोऽशोनालिङ्गं(मण्डपं) स्याद् अशोनावृत्तालिङ्ग(न्द)कम् ॥ ७२ ॥

144

अथवा सप्ताङ्गविस्तारं द्विर्नवशं कर्षयितुम् ।

तद्बाह्ये तु द्विभागोऽयं मण्डपं परितस्तथा ॥ ७३ ॥

तदेवांशाधिकं स्याद् दीर्घं(दैर्घ्यं) द्वित्रिमण्डपम् ।

प्रत्येकं पञ्चभागेन सभा कूटं च मण्डपम् ॥ ७४ ॥

143

अथवा मण्डपाकारं युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।

चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कुर्याद् भद्रैरलङ्कितम् ॥ ७५ ॥

एवं तु मण्डपं प्रोक्तं तन्नाममि(म इ)होच्यते ।

प्रथमं द्विभजं चैव ततो निषदत्तं भवेत् ॥ ७६ ॥

152

तृतीयं विजयं(न्ययजं) चैव चतुर्थं मातृयजं तथा ।

पञ्चमं पारियात्रं च षष्ठं स्याद् गन्धमादनम् ॥ ७७ ॥

सप्तमं हेमकूटं स्थान्मण्डपाख्यानि सप्तकम् ।

एवं ऋग्यजुस्ते कुर्यादन्यत्सर्वमिहोच्यते ॥ ७८ ॥

156

एकादश चतुरंशं स्यात् आ(दा)यताश्रकमेव च ।

अंशोनावृत्तवा(दा)रं स्याच्चतुर्द्वारं चतुर्दिशि ॥ ७९ ॥

एकभागेन भद्रं स्यात्सर्वाङ्गारसंयुतम् ।

एवं तु मेरुजं प्रोक्तं पुस्तकार्जनयोग्यकम् ॥ ८० ॥

160

द्विभक्तिचतुरंशेन भद्रस्यावृत्तालिन्द्र(वालिन्द्र)कम् ।

एवं तु विजयं प्रोक्तं विवाहार्थं द्वि मण्डपम् ॥ ८१ ॥

देवतार्थं समुद्दिश्य पानीयाय मण्डपम् ।

पूर्वोक्तविजयं नाम मण्डपं तत्र कारयेत् ॥ ८२ ॥

164

त्रिभागं चतुरश्रं स्नाचतुद्गारमन्वितम् ।

द्विरष्टविषादं स्यात् सिद्धयागादि सर्वशः (योगास्वमुच्यते) ॥ ८३ ॥

चतुरश्रं चतुर्भागं मध्यस्तम्भान्परित्यजेत् ।

मध्ये तु चाङ्गुलीं कुर्यात् अं(दं)शेनाष्टमण्डपम् ॥ ८४ ॥

168

एकद्वित्रिचतुर्द्वां कल्पयेत्तु वषेष्टकम् ।

एकाशमाष्टद्वारं पार्ष्वं वारं प्रकल्पयेत् ॥ ८५ ॥

एकद्विभागविस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।

तत्पार्श्वं च मुखे वापि सोपाने तद्वत्कल्पयेत् ॥ ८६ ॥

172

एवं तु पश्चात् प्रोक्तं देवानां पचनालयम् ।

सिचास्वमण्डपं चापि पचनालयमेव च ॥ ८७ ॥

विस्तारं(रं) वेदभागेन पचभागं तदायतम् ।

द्वित्रिभागाङ्गुलीं मध्ये चांशेनाष्टमण्डपम् ॥ ८८ ॥

176

तद्वहिः परितो देशे चांशेनाष्टिन्द्र(न्द)मिष्यते ।

अंशं तद्भद्रविस्तारं निर्गमशेनं याजयेत् ॥ ८९ ॥

वातायनसमायुक्तमेकद्वारं प्रकल्पयेत् ।

आङ्गुलीं च प्रपायुक्तं पश्चा(पुण्या)स्व्यं पुण्यमण्डपम् ॥ ९० ॥

180

पञ्चाशं चतुरश्रं स्नात्तत्रिभागाङ्गुलीं भवेत् ।

तद्वहिः परितोऽशेन मण्डपं परिकल्पयेत् ॥ ९१ ॥

वातायनसमायुक्तं भद्र(द्रं) शेषं तु पूर्ववत् ।

जलसंपूरिताद्याय(र्षं च) भद्रमण्डपमीरितम् ॥ ९२ ॥

181

तदेकभागाधिकं वापि द्विभागाधिकमायतम् ।

तद्वि द्वित्रिभागं वा (विस्)तारं पञ्चाशमायतम् ॥ ९३ ॥

विस्तारे मण्डपं कुर्यात् इ(वि)ष्टदिगावभित्तिम् ।

अमे च द्वारमेकं स्वास्तुत्या चाङ्गुलीसंयुतम् ॥ ९४ ॥

185

तद्वहिः परितोऽशेन द्वारं कुर्याद्विचक्षः ।

मण्डपं भद्रसंयुक्तं धान्यनिकेपयोग्यम् ॥ ९५ ॥

- षड्भागेन विस्तारं तु चायामं चाष्टभागिकम् ।
 वेदभागेन विस्तारं षड्भागायामतोऽङ्गणम् ॥ ८६ ॥ 192
- तत्तद्वाङ्मातृतांशेन वसपं(मण्डपं) परिकल्पयेत् ।
 अत्रामे मध्यसूत्रात्तु वामं द्वारं तु योजयेत् ॥ ८७ ॥
- कूटाङ्गं मण्डपं कुर्यात्प्रच्छादनमवापि वा ।
 शिवाख्यमण्डपं प्रोक्तं धान्यकर्णन(पण)योग्यकम् ॥ ८८ ॥ 196
- पञ्चसप्तशविस्तारं तस्याद् द्वि(द्वं)शाधिकायतम् ।
 मण्डपं तत्तदंशेन समाश्रं वायते तु वा ॥ ८९ ॥
- तन्निभागाङ्गणं मध्ये चैकद्वंशेन मण्डपम् ।
 वातायनसमायुक्तं इ(चे)ष्टदिग्वा(ग्ना)रसंयुतम् ॥ ९० ॥ 200
- मध्ये प्रच्छादनं कुर्यात्प्रपाङ्गं वाधिकल्पयेत् ।
 एकभागेन बाह्ये तु परितो भूप(भमा)जिन्दकम् ॥ ९०१ ॥
- तत्तद्भागेन संयुक्तं मे(मा)ने प्रागुक्तवजयेत् ।
 एवं तु(नृत्ताख्य)मण्डपं प्रोक्तं नृत्तश्रवणयोग्यकम् ॥ ९०२ ॥ 204
- तदेव चेष्टदिग्वासं कुर्यादेवं तु जालकम् ।
 वस्त्राभरणशान्नादीन(दि)रत्नकोशादियोग्यकम् ॥ ९०३ ॥
- विस्तारं सप्तभागं स्याद्यष्टेष्टांशं तथायतम् ।
 समाश्रं वाच वेदाश्रं कुर्यादाख्यानमण्डपम् ॥ ९०४ ॥ 208
- विस्तारं(र)द्विगुणं वापि त्रिगुणं वा तदायतम् ।
 समाश्रं सप्तसप्तशो त्रिविधमण्डपम् ॥ ९०५ ॥
- परितो (सश्चै)कैकभागं द्व्यंशकं मण्डपं तु वा ।
 पृष्ठे तत्पार्वयोर्मध्यं मुखे पादसमन्वितम् ॥ ९०६ ॥ 212
- पार्वयोः पृष्ठतः द्वारं (तस्तु वा) द्वारं तु प्रस्तरं तु वा ।
 पार्वैकद्वारसंयुक्तं सुत्तत्रा सोपानसंयुतम् ॥ ९०७ ॥
- चतुर्दिक्षु द्विभागैकं विस्तारं भद्रनिर्गमम् ।
 अथवा मुखभद्रे तु निर्गमं तद्द्विभागिकम् ॥ ९०८ ॥ 216
- तदमे बाह्य पार्वे च कुर्यात्सोपानभूषणम् ।
 तस्य मध्ये च रङ्गे तु मौक्तिकेन प्रपान्वितम् ॥ ९०९ ॥

- तन्मध्ये(ध्या)शासनादीनां तैरर्थं कल्पवृक्षकम् ।
 तन्मानं चोक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११० ॥ २२०
- मण्डपे द्वे(द्वि)विमानं स्वादेकं वा द्वितलं तु वा ।
 मण्डपामे प्रपाङ्गं स्थाप्येष्टायाम् कल्पयेत् ॥ १११ ॥
- तस्य मध्ये त्रिभागेन विस्तारमायामं चोक्तवद् भवेत् ।
 नाटकादि प्रच्छादनं शेषभागावृतं प्रपा ॥ ११२ ॥ २२१
- प्रपाद्यैकद्विभागं वा कथं लाङ्गलभित्तिकम् ।
 तन्मुखे त्र्यंश(शं) विस्तारं भद्रमंशेन निर्गमम् ॥ ११३ ॥
- विस्तारसमभद्रं वा सोपानं मुख्यभद्र(पार्श्वे)योः ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११४ ॥ २२२
- अथवा मण्डपदेवास्ये द्वित्रिभागेन पूर्ववत् ।
 अथवा मण्डपास्ये(द्ये) तत्प्रपासंयुक्तं बाह्यके ॥ ११५ ॥
- एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्द्र(न्द)मिष्यते ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ११६ ॥ २२३
- अथवा मण्डपो[प]देशे सप्तसप्तश(शं) हस्तिकम् ।
 त्रिपञ्चांशेन विस्तारमायामं मध्यरङ्गकम् ॥ ११७ ॥
- तद्बाह्ये चैकभागेन मण्डपं परितस्तथा ।
 तन्मुखे च (द्वि)त्रिभागेन भद्रं शेषं तु पूर्ववत् ॥ ११८ ॥ २२४
- अथवा मण्डपाद्ये तत्प्रपासंयुक्तं बाह्यके ।
 एकभाग(गं) द्विभागं वा परितोऽलिन्द्र(न्द)मिष्यते ॥ ११९ ॥
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 शतपादयुतं वाक् सहस्राह्निक(कं) मण्डपम् ॥ १२० ॥ २४०
- युक्त्वा तद्भक्तिमन्थेन यथेष्टायतनिस्तुतम् ।
 देवानां भूपतीनां च कुर्यादाख्यानमण्डपम् ॥ १२१ ॥
- अष्टांशं चतुरश्रं वा नवांशं चतुरश्रकम् ।
 तत्तदायाममेवं च भूपतीनां च योग्यकम् ॥ १२२ ॥
- मण्डपं पूर्ववत्कुर्याद्देवता(कस्य) चोत्सवार्थकम् ।
 सालाल्वा तु कृताख्या स्यात्कृत्याधो रङ्गके सुधीः ॥ १२३ ॥

- दशांशं चतुरश्रं स्यात्पदद्वंशं तु मध्यमे ।
 ऊर्ध्वकूटसमायुक्तं परितो द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ १२४ ॥ 248
- मध्ये द्वारं द्विभागं स्याद् द्विषड्भागेन चाग्रतः ।
 तद्भागेन द्विभागेन द्वारे(र)पार्श्वे तु वेदिकम् ॥ १२५ ॥
 परितोऽलिन्द्र(न्द)भागेन वारणं मुञ्चभद्रकम् ।
 अथवा नेत्रभद्रं स्वात् शो(च्छे)पं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ १२६ ॥ 252
- दर्भाख्यं मण्डपं प्रोक्तं कुञ्जरस्नातकं तथा ।
 एकादशांशविस्तारमायतं विंशदंशकम् ॥ १२७ ॥
 एकभाग(गं) द्विभागं वा मण्डपं परितस्तथा ।
 शेषं तु चाङ्गणं मध्यं चेष्टविन्द्वारसंयुतम् ॥ १२८ ॥ 256
- अष्टमेकैकपट्टिः स्यादध्वानां मिलयान्वितम् ।
 कौशिकं मण्डपं प्रोक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ १२९ ॥
 द्वादशांशं तु विस्तारमायामं तद्द्वयं भवेत् ।
 अष्टांशं चाङ्गणं मध्ये परितः द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ १३० ॥ 259
- इष्टदिग्वा(ग्ना)रसंयुक्तमिष्टदिग्गतभित्तिकम् ।
 कूलधारणमित्युक्तं गोमह्वैर्वा(द्वा)नयोन्यकम् ॥ १३१ ॥
 त्रयोदशांशविस्तारं समाश्रं वायताश्रकम् ।
 विस्तारं च यदायामं युत्वा तत्रैव योजयेत् ॥ १३२ ॥ 264
- सप्तांशं विस्तृतं मध्यं कल्पयेदङ्गणं भवेत् ।
 तस्य बाह्यावृतांशेन कारयेत्तन्मसूरकम् ॥ १३३ ॥
 विस्तारद्वयमायामशीपं युत्वा प्रयोजयेत् ।
 तद्भागे मण्डपं कुर्याद् द्वि(द्वं)शोनावृतमेव च ॥ १३४ ॥ 268
- चतुर्विंशं चतुर्द्वारमिष्टदिग्गतभित्तिकम् ।
 तत्तद्वाह्यावृतांशेन कृषात्समलिन्द्र(भालिन्द्र)कम् ॥ १३५ ॥
 पञ्चांशं चन्द्र(द्वंशं) विस्तारं निर्गमं भद्रसंयुम् ।
 सुखाङ्गाख्यामिति प्रोक्तं सत्रयोग्यं तु मण्डपम् ॥ १३६ ॥ 272
- मन्वंशसमविस्तारम(रं) तत्समा(धिका(कमा)यतम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे वापि चतुर्दशांशमायतम् ॥ १३७ ॥

- तदंशोनावृतालिन्दं (त्र्यंशं शो) मध्ये तु मण्डपम् ।
 मध्यस्तम्भं तु सर्वेषां युक्त्वा द्वारं प्रयोजयेत् ॥ १३८ ॥ 276
- तन्मुखे द्वाराभावत्वं (तं) द्वां शेषं तद्याङ्गम् ।
 परितश्चैकभागेन तद्बाह्ये भ्रम(मा)लिन्द(न्द)कम् ॥ १३९ ॥
 एवं तु सौख्यकं प्रोक्तं शोः प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 नदीतीरे तटाके वा सिन्धुतीरे प्रकल्पयेत् ॥ १४० ॥ 280
- सर्वेषां(वासां) देवतानां च तीर्थयोग्यं प्रकीर्तितम् ।
 पञ्चदशांशविस्तारमेकत्रिंशायतं तथा ॥ १४१ ॥
 भ्रमवा चतुरश्रं स्वाद्यतु द्वारसमन्वितम् ।
 तन्मध्ये पञ्चभागेन सप्तमागाङ्ग्यं तथा ॥ १४२ ॥ 284
- तद्बाह्ये परितोऽंशेन कुर्यादन्तर(रा)लिन्दकम् ।
 खलुरिकापि तद्बाह्ये त्रिंशद्भागेन मण्डपम् ॥ १४३ ॥
 तद्बाह्यावृतालिन्दमेकभागेन कारयेत् ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन कारयेद् भ्रमालिन्दकम् ॥ १४४ ॥ 288
- पञ्चाशं द्वि(द्वं)शविस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 मण्डपस्य बहिर्देशे प्रपां परितस्तु कारयेत् ॥ १४५ ॥
 मण्डपे चोर्ध्वकूटं स्थान्माश्लिकाकृति(ति) विन्यसेत् ।
 भ्रमवा रुद्र(तत्तद्द्वारश्च)संयुक्तं वातायनसमन्वितम् ॥ १४६ ॥ 292
- कर्णे(र्णं)ककर (कर्करी)भद्रं स्वाद्युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं मालिकाख्यं तु मण्डपम् ॥ १४७ ॥
 मध्ये(ध्य)कर्णे जलं पूर्य(र्णं) जलं पुष्पैरलङ्कृतम् ।
 एवं वसन्तयोग्यं स्वाद् देवानां कत्रियादि(दी)नान् ॥ १४८ ॥ 296
- षोडशांशेन विलारं द्वात्रिंशायामकं तथा ।
 पूर्ववच्चतुरश्रं स्थान्मव्यस्तम्भान्परित्यजेत् ॥ १४९ ॥
 मध्याङ्ग्यं तु पञ्चभागे शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 तदेव षोडशांशे तु मध्यरङ्गान्(ङ्गं) षडंशकम् ॥ १५० ॥ 300
- तद्बाह्यावृतांशेन चान्तर(रा)लिन्दमिष्यते ।
 तद्वह्निश्च त्रिवं(त्र्यं)शेन मण्डपं परितस्तथा ॥ १५१ ॥

तद्वाङ्मातृतांशेन(ना)लिन्दं(न्वं) कुर्याद् विचक्षणः ।
 तत्पुरे पृष्ठपार्श्वे तु भ्रम(मा)लिन्दै(न्दमे)कभागतः ॥ १५२ ॥
 तच्चतुर्ध्वदेशे तु कर्करी(री) चाष्टभद्रक(का)म् ।
 ऊर्ध्वकूटसमायुक्तं द्वारभद्रैस्तु संयुतम् ॥ १५३ ॥
 तन्मुखे पुरतः पार्श्वे द्वारसंयुक्तभद्रकम् ।
 सत्कर्णं च द्वयोर्भद्रं चतुर्थं कर्करीकृतम् ॥ १५४ ॥
 कर्करीभद्रसंयुक्तं मण्डपस्य विशालकम् ।
 एकद्वित्रयै(त्र्यं)कभागं स्यात्कर्करीभद्रनिर्गमम् ॥ १५५ ॥
 मध्ये भद्रे तु विस्तारं पञ्चषड्भागमेव वा ।
 तत्समं निर्गमं वापि द्वित्रिवेदांशमेव वा ॥ १५६ ॥
 भद्रैस्त(द्रं त)त्पुरपार्श्वे तु कुर्याद् द्वारं तदंशक(दायत)म् ।
 एकद्वित्रितलं मध्ये मण्डपे चोर्ध्वकूटकम् ॥ १५७ ॥
 एवं तु मालिकाकारं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं मात्स्याकृत(लाकृति)मितीरितम् ॥ १५८ ॥
 देवतालोकनयोग्यं देवदेवस्य मण्डपम् ।
 एवं तु मण्डपं प्रोक्तं देवभूसुरभूपतेः ॥ १५९ ॥
 विस्तारे चैकभक्त्ये(त्तया) वा यथेष्टायामवर्धनात् ।
 सर्वेषां मण्डपानां तु पूर्वोक्तानां तदायतम् ॥ १६० ॥
 द्विभक्तिवित्तृतं तस्मात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ।
 मध्येकभक्तिवासं स्यात्पुर(रः) पार्श्वे च मण्डपम् ॥ १६१ ॥
 आत्मार्थं विप्रसन्नो तु यजनार्थमुदीरितम् ।
 तदेव द्विगुणायामं मध्यरङ्ग(ङ्गं) द्विभागतः ॥ १६२ ॥
 तत्पार्श्वे चैकभागेन वासं कुर्याद् विचक्षणः ।
 तत्पुरं लिन्दमेकशिमथवा निर्वासमण्डपम् ॥ १६३ ॥
 अथवा वंशमूले तु चैकद्वि(द्वं)शेन वासकम् ।
 एवं तु विप्रयोग्यं स्वादन्नदाक्यं तु मण्डपम् ॥ १६४ ॥
 त्रिभक्तिवित्तृतं तस्मात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ।
 तदध्वेन द्विभागेन मण्डपं चोन्नताननम् ॥ १६५ ॥

304

306

312

316

320

324

328

- पृष्ठे च पार्श्वयोः कुट्यं पुरतो पादसंमि(यु)तम् ।
 तन्मुखे द्वित्रिभागेन निर्गमं चासनसंयुतम् ॥ १६६ ॥ ३३५
- कर्णे लाङ्गुलमितिः स्याद् भ्रमरावृतपादकम् ।
 एकाशेनाङ्गिसंयुक्तं पुर(रः) पार्श्वे तु (च) भद्रकम् ॥ १६७ ॥
- धनाधिपमण्डपं स्वाद् देवभूसुरयोग्यकम् ।
 तदेव मध्याङ्गणसंयुक्तं चौरार्धं द्विजभूपतेः ॥ १६८ ॥ ३३६
- तदेव भागाधिकायाममिष्टदिग्गतमित्तिकम् ।
 भूपतीनां च वैश्यानां कोशरत्नादियोग्यकम् ॥ १६९ ॥
- तदेवाधिकमायामं मध्यभागाङ्गणं भवेत् ।
 एकभागावृतावासमिष्टदिग्गतमित्तिकम् ॥ १७० ॥ ३४०
- श्रायाममन्यतुवं तु(त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 कर्णे(र्णे) एककर्करीभट्टं स्याद् भ्रमराशेन पूर्ववत् ॥ १७१ ॥
- शूद्राणां च इ(चे)ति प्रोक्तं धान्यागारमथ नामकम् ।
 चतुरशं विस्तारं स्यात् ए(दे)कभागाधिकायतम् ॥ १७२ ॥ ३४१
- पञ्चाशं द्वारकेनैव मण्डपं परिकल्पयेत् ।
 तन्मुखेव(लैक)त्रिभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ॥ १७३ ॥
- तत्पुरं तु द्विपार्श्वे वा प्रपां चैकेन कारयेत् ।
 भद्रान्तं कुट्यसंयुक्तं मण्डपं पृष्ठपार्श्वयोः ॥ १७४ ॥ ३४२
- देवतानां च सैनार्थं भूषणार्थं तु मण्डपम् ।
 तदेकभागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ॥ १७५ ॥
- तद्भागाद्विभागेन विस्तारं मण्डपं भवेत् ।
 द्वित्रिभागाङ्गणं पूर्वं ए(चै)कभागं खलूरकम् ॥ १७६ ॥ ३४३
- मण्डपं तु (पत्य) विना दीर्घे(दैर्घ्ये) द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
 भूषणार्थं च विप्राणां योग्यं पुंसवनार्थकम् ॥ १७७ ॥
- तदेव भागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।
 त्रिचतुर्भागायामं मण्डपं परितो भवेत् ॥ १७८ ॥ ३४४
- एवं सुभूषणार्थं स्वाच्छेपं पूर्वोक्तवन्नयत् ।
 भूसुरादित्रयानां चोपनयनादियोग्यकम् ॥ १७९ ॥

वेदाष्टांशविस्तारमायामं [च] मण्डपं भवेत् ।

वंशे मूलाग्रयोः सन्निवर्ति (न्धिं द्वि)चतुर्भागेन कारयेत् ॥ १८७ ॥

360

एकद्विवासयोर्मध्यं द्विचतुर्भागाङ्गणं भवेत् ।

एतत्पार्श्वे द्वयोर्द्वै (यं चै)कं चा (च)तुर्भागेन द्वारकम् ॥ १८१ ॥

दीर्घे (दैर्घ्ये) च मध्य सूत्रं तु (त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।

अथवा तस्य मध्ये तु कुट्यवा (व्या)से विभाजिते ॥ १८२ ॥

364

कुल्लाम (ह)द्वारसंयुक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ।

एवं तु भूषणार्थं स्वात् शु (च्छ)द्रायां पचनालयम् ॥ १८३ ॥

तद् द्विभागेन विस्तारे तस्माद् द्वि (द्वं)शाधिकायतम् ।

पञ्चांशेन द्विभागेन पूर्ववद् द्वारसंयुतम् ॥ १८४ ॥

368

वासमेतद् (क)द्वयोर्मध्यं त्रिभिर्भागाङ्गणं भवेत् ।

एकांशेन त्रिभागेन पार्श्वे द्वारं प्रयोजयेत् ॥ १८५ ॥

तद्वाहो परितोऽस्तिन्दमेकभागेन कारयेत् ।

दीर्घे (दैर्घ्ये) मध्यमभागे तु द्वारं संकल्पयेत्सुधीः ॥ १८६ ॥

372

एकद्वित्रिभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ।

एवं तु मण्डपं द्बर्ग्यं देवभूसुरभूपतेः ॥ १८७ ॥

पचनार्थमिति प्रोक्तं नानातलद्वारैरपि ।

तस्माद् द्व्यधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ॥ १८८ ॥

376

तन्मध्ये चाङ्गुष्ठा (गमं)शेन परितो द्वि (द्वं)शेन मण्डपम् ।

तस्यान्तं चैकभागेन परितस्तु खलुरिका ॥ १८९ ॥

तद्दीर्घ (दैर्घ्ये) मध्यसूत्रानु (त्रस्य) वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।

शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्मण्डपं द्बर्ग्यमीरितम् ॥ १९० ॥

380

सर्वेषामपि वर्णानां बालाञ्जोक्तयोग्यकम् ।

षड्भागविस्तृतं चैव सप्तभागायतं तथा ॥ १९१ ॥

तद्भागेन द्वित्रिभागेन मध्यरङ्गं प्रकल्पयेत् ।

मध्यस्तम्भान्परित्यज्य परितः द्वांशेन मण्डपम् ॥ १९२ ॥

384

तद्वाहो चाष्टांशेन भूयतास्तिन्दसंयुतम् ।

चतुर्विंशु चतुर्द्वारं कर्णे लाङ्गलभिच्छिक्तम् ॥ १९३ ॥

चतुर्विंशत्यसंयुक्तमेकद्वित्रिकभागिकम् ।

देवानां च विज्ञासार्थं शृङ्गाराख्यं तु मण्डपम् ॥ १८४ ॥

388

आयामं चाष्टभागेन विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।

तद्भागो द्विचतुर्भागे तन्मध्ये चाङ्गुलं भवेत् ॥ १८५ ॥

तद्वद्विष्णुशिरः कुर्यात्तदलिन्द्र(न्द)कम् ।

तद्वद्विष्णुशिरः मण्डपं द्वि(द्वं)शमेव वा ॥ १८६ ॥

392

चतुर्वासं चतुष्कर्णे द्विद्विभागेन योजयेत् ।

तद्वद्विष्णुशिरः परितो वारमिष्यते ॥ १८७ ॥

तद्वद्विष्णुशिरः मध्यसूत्रं तु(त्रय) वामे द्वारं तु पूर्ववत् ।

वंशमूलाप्रयोः सर्वे(र्व) कर्करौकुलनेत्रकम् ॥ १८८ ॥

396

द्विर्लोकं तत्र विस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।

सर्वेषामपि वर्णाणां सू(सु)गतं सर्वदेशिकम् ॥ १८९ ॥

चतुर्भागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।

ललाटे द्वि(द्वं)शविस्तारं रसभागं तदायतम् ॥ २०० ॥

400

पुरतः पृष्ठवापे(भाग) तु प(चै)कभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ।

वंशमूलं तु वासं त्यात्कुर्यात्तु द्वित्रिभागतः ॥ २०१ ॥

शेषं प्रागुक्तवत्सर्वं युत्वा तत्रैव योजयेत् ।

तदेवाम् चतुर्भागे चोक्तवन्मण्डपं तु वा ॥ २०२ ॥

404

केचित्पण्डितभागेन विस्तारायाम(मं) कल्पयेत् ।

ललाटे द्वि(द्वं)शपदभागं विस्तारायाम(मं) मण्डपम् ॥ २०३ ॥

एकाग्रं तत्पुरेऽलिन्द्र(न्दं) द्वित्रिभागाङ्गुलं भवेत् ।

तत्पुरे पार्श्वयोः शेषं महावा(दा)रं तु कल्पयेत् ॥ २०४ ॥

408

ललाटे द्वि(द्वं)शविस्तारमा(रा)यामं मण्डपं भवेत् ।

एवं तु प्रागर्तं प्रोक्तं सर्वकर्मसुखावहम् ॥ २०५ ॥

सप्तार्शं तु(क्रम)विस्तारं नवभागं तदायतम् ।

त्रिभागं(गेन) पञ्चभागेन चाङ्गुलं विस्तृतायतम् ॥ २०६ ॥

412

तद्वद्विष्णुशिरः परितो मण्डपं भवेत् ।

अथवा तत्रिभागेन ललाटे मण्डपं भवेत् ॥ २०७ ॥

- तत्पुरे च द्विभागेन युक्त्वा मध्ये तु चाङ्गणम् ।
 तत्पुरे च विपार्ये च ए(तु चै)कभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ॥ २०८ ॥ 416
- तद्वह्निश्चावृतांशेन मण्डपानां तु अ(त्वं)लिन्द्रकम् ।
 मध्ये च(द्वा)रं तु सकल्प्य विस्तारे चाथ दैवतम् ॥ २०९ ॥
- तद्वह्निविभागेन विस्तारं निर्गमं भद्रसंयुतम् ।
 एकं वाथ द्वयं वापि द्वारं च त्रयमेव च ॥ २१० ॥ 420
- तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्यादावृतान्द्रकम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं कर्णाहर्ष्यादिमण्डितम् ॥ २११ ॥
- द्रोणाभ्यं मण्डपं प्रोक्तं देवारामं प्रकल्पयेत् ।
 अथवा भूपतीनां च आ(तु चा)त्मार्यं यजनार्थकम् ॥ २१२ ॥ 424
- विपार्यां शुभकर्मार्यं सन्ध्यायोग्यकमण्डपम् ।
 अथवा तपस्विनीनां च सठं वा नटकाहक(हित)म् ॥ २१३ ॥
- एकभागाधिकायामं विस्तारं पूर्ववत्कृत्वा ।
 पट्टविभागाङ्गणं मध्ये परितद्वि(तो द्वे)शेन मण्डपम् ॥ २१४ ॥ 428
- ललाटे मण्डपे पूर्वं चैकभागेनलिन्द्र(नालिन्द्र)कम् ।
 एवं तु भूपहर्ष्यं तु मल्लयोग्यं तु कारयेत् ॥ २१५ ॥
- तस्मा[द्] द्वांशाधिकायामं विस्तारं सप्तभागिकम् ।
 पञ्चांशं चैकपङ्क्तंशं तन्मध्ये चाङ्गणं भवेत् ॥ २१६ ॥ 432
- तद्वाद्यं परितः कुर्यादेकभागेन वेदिकाम् ।
 एतद् द्रोणं च भूपानासायुधाभ्यामण्डपम् ॥ २१७ ॥
- पञ्चदशांशकं दीर्घ(दैर्घ्यं) नेत्रविभागमण्डपम् ।
 तत्पुरेऽलिन्द्र(न्द)मेकांशं नवांशेन युताङ्गणम् ॥ २१८ ॥ 436
- तत्पार्श्वे पुरतश्चैव युगांशेन तत्पुरिकाः ।
 द्रोणाभ्यमण्डपं चैव मेषयुद्धार्थेयाम्यकम् ॥ २१९ ॥
- अष्टाष्टांशविस्तारमाचामं [च] तत्र कल्पयेत् ।
 तन्मध्ये द्विद्विभागेन कल्पयेद् विवृताङ्गणम् ॥ २२० ॥ 440
- तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्याच्चैका तत्पुरिका ।
 तद्वह्निश्च द्वयंशेन मण्डपं परितस्ताथा ॥ २२१ ॥

- कर्णौ च द्विभिर्भागेन कुर्याद् वासं चतुष्टयम् ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन संयुक्तं भद्रालिन्दकम् ॥ २२२ ॥ 444
- मध्यमूत्रान्(वस्य) तु वामे तु द्वारं कुर्याद् विचक्ष्णः ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्याच्चैव(कं) खलूरिकम् ॥ २२३ ॥
- चतुष्कर्णोऽष्टनेत्रं स्याद् भद्रयुक् कर्करीकृतम् ।
 अथवा वेदभागेन मध्यकोष्ठं समाश्रकम् ॥ २२४ ॥ 448
- तद्वह्निश्चावृतांशेन जलपादं च निम्नकम् ।
 तद्वह्निः परितो भागे कुर्याच्चैव(का) खलूरिकाः(का) ॥ २२५ ॥
- तन्मध्ये मण्डपं कुर्यात्कर्णौ लाङ्गलमितिकम् ।
 मध्यस्तम्भं त्यजेत् श(च्छ)स्तं दिक्षु स्तम्भं त्यजेत्तुवा ॥ २२६ ॥ 452
- ऊर्ध्वकूटं(ट)समायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तद्वह्निः परितो देशे यथेष्टांशपद्मकम् ॥ २२७ ॥
- सुपाणां भोजनार्थं स्वात्स्वर्वटाख्यं तु मण्डपम् ।
 तदेव भागैकवेदांशं मध्यरङ्गं तमिष्यते ॥ २२८ ॥ 456
- तदबाह्ये त[द्व]द्विभागेन मण्डपावृतमिष्यते ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन कुर्यात्तद्वह्निपालिन्दकम् ॥ २२९ ॥
- तच्चतुर्दिक्षु मध्ये च स्तम्भं सर्वोपरि त्यजेत् ।
 द्विभागेनैव नेत्रविस्तां निर्गमं भद्रसंयुतम् ॥ २३० ॥ 460
- मध्यभद्रं तु(द्रव्य) विस्तारं निर्गमं च(मस्य) द्विभागिकम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कर्णौ च कर्करीकृतम् ॥ २३१ ॥
- ऊर्ध्वकूटं समायुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तन्मुखे तत्समांशेन विस्तारायाम् कारयेत् ॥ २३२ ॥ 464
- चतुःषड्भागविन्तारायाम् मण्डपाङ्गणम्(णं) स्यात् ।
 पुरश्च पार्श्वयोश्चैव द्वांशेन मुख्यमण्डपम् ॥ २३३ ॥
- द्वारं तन्मुखभद्रं स्यात्कर्णेषु कर्करीकृतम् ।
 मण्डपं चाङ्गणं ज्ञात्वा विधाने विविधाननम् ॥ २३४ ॥ 468
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं वातायनसमायुतम् ।
 एवं तु सर्व्वतः प्रोक्तमभिषेकाथैर्मण्डपम् ॥ २३५ ॥

- नवभागं तु विस्तारं तत्समांशमुखायतम् ।
 मध्यरङ्गं त्रिभागं स्वादंशेनावृत(ता)लिन्द्र(न्द)कम् ॥ २३६ ॥ 473
- तद्बहिश्च द्विभागेन मण्डपावृतमेव च ।
 तस्मात्त्रिभागबद्धभागं विस्तारायामरङ्गकम् ॥ २३७ ॥
- कुर्यात्तु शिलिपि(ल्प)विद्वद्भिर्मुखमण्डप(पं) मध्यमे ।
 तत्पुरे पार्श्वयोश्चैव ए(चै)कभागेन(ना)लिन्द्र(न्द)कम् ॥ २३८ ॥ 476
- तद्बहिस्तद्बशात्कुर्यान्मण्डपं तद्द्वयांशकम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात् श्री(कृद्गो)रुपाख्यं च मण्डपम् ॥ २३९ ॥
- एवं देवालये कुर्याद् भूपा[भिपे]कयोग्यकम् ।
 दशभागविशालं स्वाद्विशाल्यंशं तदायतम् ॥ २४० ॥ 480
- मध्यरङ्गं युगांशं स्वात्मन्यस्तम्भान् परित्यजेत् ।
 तद्बहिश्चावृतंशेन(ना)लिन्द्र(न्दं) द्व्यंशेन मण्डपम् ॥ २४१ ॥
- तद्बहिश्चावृतंशेन चोर्ध्वे तु जलस्थलम् ।
 तस्मान्मु तन्मुखे रङ्गं द्व्यंशं पद्भागमेव च ॥ २४२ ॥ 484
- तन्मुखे पार्श्वयोश्चैव मण्डपाकारं योजयेत् ।
 मङ्गलास्वमिति प्रोक्तं शेषं तु पुरतो(त द)क्तवत् ॥ २४३ ॥
- एवं तु नृपहर्ष्ये तु तुलाभाराद्ययोग्यकम् ।
 भूपानां च यथास्थाने(न)मण्डपं वक्ष्यते क्रमान् ॥ २४४ ॥ 488
- एकादशविभागं मूलविस्तारदीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
 तत्समांशेन विस्तारमेकद्वित्रिमुखायतम् ॥ २४५ ॥
- विस्तारसममूर्ध्वं स्वात्कुर्यादास्थानमण्डपम् ।
 मूलमण्डपमध्ये तु पञ्चपञ्चांशरङ्गकम् ॥ २४६ ॥ 492
- तद्बाह्ये द्वित्रिभागं परितो मण्डपं भवेत् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं कर्णे जाङ्गलमित्तिकम् ॥ २४७ ॥
- बाह्ये च द्वित्रिभागेन भूवृत्तालिन्दकम्[कं भवेत्] ।
 चतुर्दिक्षु [द्वि]त्रिभागेन भैरवद्वारद्वयसंयुतम् ॥ २४८ ॥ 496
- पार्श्वे सोपानसंयुक्तं हस्तिहस्तविभूषितम् ।
 सोपपीठमधिष्ठाने सम्भादीन्प्रस्तरान्वितम्(तान्) ॥ २४९ ॥

प्रस्तरोर्ध्वे विशेषोऽस्ति चूर्ण(लि)हन्मोदिमण्डितम् ।

500

मध्यरङ्गोर्ध्वकूटं स्यात् प(बै)कद्वित्रितलं तु वा ॥ २५० ॥

रत्नपासादरङ्गं तु प्रागुक्तवदलङ्कृतम् ।

तन्मुखे च प्रपां कुर्याद् युक्तघायामं तु कल्पयेत् ॥ २५१ ॥

नाटका(क)विस्तरं पञ्चपञ्चभागेन योजयेत् ।

501

पार्श्वे चैव त्रिभागेन बहुपादसमन्वितम् ॥ २५२ ॥

सोपपीठाङ्गप्रसंयुक्तं प्रस्तरं च प्रपाङ्गकम् ।

प्रमुखे भद्रसोपानं कथं लाङ्गलभित्तिकम् ॥ २५३ ॥

शिले वा दारुजे वापि मिश्रद्रव्येण कारयेत् ।

508

शेषं तु देवतास्थानं मण्डपोक्तवदाचरेत् ॥ २५४ ॥

एवमास्थानयोग्यं स्यात्तत्स्वराक्षरयोग्यकम् ।

चतुःषड्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ॥ २५५ ॥

द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मण्डपं भवेत् ।

512

विस्ताराद् द्विभागेन वंशमूले तु वासकम् ॥ २५६ ॥

तदमे द्वित्रिभागेन कुट्यपादसमन्वितम् ।

तद्बहिर्भागांशेन वारं कान्ताख्यमण्डपम् ॥ २५७ ॥

एवं तु युवराजस्य लीलालोकनमण्डपम् ।

516

सर्वालङ्कारसंयुक्तं चोर्ध्वकूटसमन्वितम् ॥ २५८ ॥

षडष्टांशेन विस्तारमा(रा)यामं [च] मण्डपं भवेत् ।

द्वित्रिभागेन वासं स्यात्त्रिचतुर्भागमण्डपम् ॥ २५९ ॥

वंशमूलाग्रयोर्वासं तन्मध्ये मण्डपं भवेत् ।

520

तत्पुरेऽलिन्द्र(न्द)मेकांशं श्रेष्ठदिगत्तमित्तिकम् ॥ २६० ॥

मुखेऽष्टद्व्यंशमायामं विस्तारं मुखवा(द्वा)रकम् ।

द्वित्रिभागेन वासं स्यात् अ(द)मे मूले निषोक्तयेत् ॥ २६१ ॥

अथवा मूलवासैश्च द्वित्रिभागेन योजयेत् ।

524

द्विचतुर्भागविस्तारायामं मूळमण्डपम्(पं स्यात्) ॥ २६२ ॥

तत्पुरे षष्ठदेशे तु चैकैकांशेनालिन्द्र(न्द)कम् ।

परितः कुट्यसंयुक्तं तद्बहिर्वारमेव च ॥ २६३ ॥

- तस्मादेव द्विभागेन निर्गमं भद्रविस्तृतम् ।
 मण्डपे वंशमूलाग्रं त्रिभागं भद्रविशालकम् ॥ २६४ ॥ 528
- निर्गमं च द्विभागं स्याद् भद्राष्टवारकम् ।
 मण्डपे चाध्वंकृते स्यात् शा(च्छा)लाकारं तु योजयेत् ॥ २६५ ॥
- अष्टवक्रसमायुक्तं कर्णेषु कर्करीकृतम् ।
 मध्यसूत्रं तु(त्रस्य) वामे तु दारं कुर्याद् विचक्षणः ॥ २६६ ॥ 532
- श्रीविशालमिति प्रोक्तं महिष्यावासमण्डपम् ।
 चतुःषड्भागविस्तारं आ(रा)याम [च] मण्डपं भवेत् ॥ २६७ ॥
- द्विद्विभागेन संयुक्तं तन्मध्ये चाङ्गुली भवेत् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारं वासमायाममीरितम् ॥ २६८ ॥ 536
- तत्पुरं पृष्ठभागान्तं चैकद्वारेण कारयेत् ।
 तद्बहिर्वारमेकं परितः कृताकृतिस्तथा ॥ २६९ ॥
- वंशमूलाग्रयोर्वासं तद्द्वारं वासमध्यमे ।
 मण्डपे सूत्रमध्यं तु (मध्यसूत्रस्य) वामे द्वारं तद्यायते ॥ २७० ॥ 540
- एवं सोमार्कनामस्य(स्यात्) वैरयानां च (त्राद्याणानां) पचनालयम् ।
 एदेव(तच्च) विस्तारदीर्घे(दैर्घ्ये)षु द्विद्विभागेन वर्धनात् ॥ २७१ ॥
- अन्यत् चत्रियसर्वेषां युगभागेन मण्डपम् ।
 विस्तारं द्विगुणान्तं स्याद् द्विद्विभागेन वर्धनात् ॥ २७२ ॥ 544
- यथा तद्विनियोगार्थं मण्डपं वैश्यशूद्रयोः ।
 तत्तच्चित्तवशात्सर्वमष्टदिग्भागभित्तिकम् ॥ २७३ ॥
- देवानां भूसुराणां च मण्डपं जातिरूपकम् ।
 भूपानां मण्डपे(पं) सर्वे(र्व) अन्दरूपमितीरितम् ॥ २७४ ॥ 548
- वैश्यकानां तु सर्वेषां विकल्पं चेति कथ्यते ।
 शूद्राणां मण्डपं सर्वमाभासमिति कीर्तितम् ॥ २७५ ॥
- केचिद् भद्रविशेषेण जातिरुक्ता पुरातनैः ।
 द्विवक्त्रं दण्डकं प्रोक्तं त्रिवक्त्रं सत्तिकं तथा ॥ २७६ ॥ 552
- त्रिवक्त्रं लाङ्गलाकारं नन्यावर्त्तं चतुर्मुखम् ।
 षण्मुखं मौलिकं प्रोक्तं मण्डपं चाष्टवक्रयुक् ॥ २७७ ॥

- एवं तु सर्वतोभद्रं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 वक्ष्यते विधिना सम्यक् सर्वप्रामाण्यमण्डपम् ॥ २७८ ॥ 558
- समाश्रं वायतायामं युग्मं वायुमभितिकम् ।
 लुपां वा प्रस्तराङ्गं वा तद्गुल्फा)च्छादसमेव च ॥ २७९ ॥
- लुपायुक्तं तु सर्वाङ्गं सभा चेति प्रकीर्तितम्(ता) ।
 परितः प्रस्तरं मध्ये चोर्ध्वं कूटं तु मण्डपम् ॥ २८० ॥ 560
- प्रस्तराङ्गं तु सर्वाङ्गं मण्डपं चेति कथ्यते ।
 मण्डपं वा सभां वापि ग्रामयोग्यं यथादिशि ॥ २८१ ॥
- नगरे च यथाकारं द्विगुणान्यर्धकायतम् ।
 पादूते द्विगुणं वापि द्विगुणं पत्तने न्वसेत् ॥ २८२ ॥ 564
- विस्तारद्विगुणायामं शूद्रस्त्वैतयोग्यकम् ।
 अधिष्ठानाद्यलङ्कारं सर्वं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २८३ ॥
- यात्रामार्गेषु सर्वेषां कारयेन्मण्डपं सुधीः ।
 प्रपाङ्गं मण्डपं वापि यथायुक्त्या प्रयोजयेत् ॥ २८४ ॥ 568
- ब्रह्मचरियवैश्यशूद्रचतुर्वर्ण्ये यदुक्तं तु तद्
 देवानां भवति त्वनन्तरान्तरं शूद्रैर्विशा(रीः) चत्रियैः ।
 तद्विप्रैर्भवति त्वनन्तरान्तरं क्षत्रैर्विशा(रीः) शूद्रकम्(देः)
 राजानो(जः)भवति त्वनन्तरान्तरं शूद्रैर्विशा(शा) वश्यकैः(चत्रियैः) ॥ २८५ ॥ 572
- शूद्रैर्युक्तं मण्डपं शूद्रकायाम्
 अन्येषां तज्जातिनां तु कुर्यात् ।
 चोक्त(चेत्त)द्विप्रजात्यादि चोक्तम्
 कर्ता भर्ता सर्वथा नाशमीयात् ॥ २८६ ॥ 576

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मण्डपविधानं नाम चतुर्त्विशोऽध्यायः ॥

शालाविधानम्

सुराणां भूसुराणां(पतीनां) च वर्णानां वासयोग्यकम् ।
 सर्वासामपि शालानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 दण्डकं स्वस्तिकं चैव मौलिकं च चतुर्मुखम् ।
 सर्वतोभद्रकं चैव वर्धमानं च पङ्क्तिवधम् ॥ २ ॥
 त्रिहस्तं तु समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ।
 त्रयोविंश[त्] करान्तं स्यादेकादशविशालकम् ॥ ३ ॥
 युग्महस्तविधानेन चतुर्हस्तं समारभेत् ।
 चतुर्विंश[त्] करान्तं स्याद् द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ४ ॥
 पञ्चमेकादशं प्रोक्तं चैकशालाविशालता ।
 सप्तहस्तं समारभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ ५ ॥
 नवपङ्क्ति करान्तं स्यात्सप्तधा विस्तृतं भवेत् ।
 षट्हस्तं समारभ्य विंशद्वस्तावसानकम् ॥ ६ ॥
 द्विद्विहस्तपट्टद्वेन कारयेत् शि.च्छि.)त्विक्कोत्तमः ।
 विस्तृतं सप्तधा चैव स्वस्तिकं मौलिकं तथा ॥ ७ ॥
 विस्तार(रं) द्विद्विहस्तेन वर्धनाद् द्विगुणान्तकम् ।
 देवानां च तपस्वी(स्वि)नां शालादीर्घ(दैर्घ्यं) प्रकीर्तितम् ॥ ८ ॥
 द्विगुणां चा(द्यान्ता)यताः शाला भूसुरादिचतुष्टये ।
 शालाविशालता[मा]रभ्य पादाद्यर्धं त्रिपादकम् ॥ ९ ॥
 तत्समं वाधिकायामं तस्मात्पादाधिकं तु वा ।
 त्रिपादं वा समाधिक्यं शालायामं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥
 तद्विस्तारसमोत्तुङ्गं सपादार्धं तु तुल्यकम् ।
 त्रिपादाधिकमुत्सेधं विस्तारं(रं)द्विगुणोदयम् ॥ ११ ॥

4

3

12

16

20

- प्रथमं शान्तिकोत्सर्गं द्वितीयं पौष्टिकोदयम् ।
 तृतीयं जयदोनुक्तं चतुर्थं धनदोदयम् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चमं चाद्भूतोत्सर्गं जन्मादिस्तूपिकान्तकम् ।
 अन्यैस्तु सर्वशालानां भित्ति(भक्ति)मानेन विस्तु(बोज)तम् ॥ १३ ॥
- आदिभूमे(न्या)श्च पादादिभूत्सप्तष्टनवांशकम् ।
 दशांशेन विहीनं स्यादूर्ध्वं चोर्ध्वतलोदयम् ॥ १४ ॥ 28
- अर्ध्यर्धं प्रस्तोतात्सर्गं चार्धेनैवाध्वंवेदिका ।
 तद्द्वयं प्रोवतुङ्गं स्याद् प्रोवतुङ्गद्वयं शिरः ॥ १५ ॥
- मस्तकार्धं शिखोत्तुङ्गमुत्सर्गमिति कथ्यते ।
 देवानां भूसुराणां च भूपानां वैश्यशूद्रयोः ॥ १६ ॥ 32
- तपस्विनामाश्रमिणां च इत्यश्वरथयौविनाम् ।
 वैद्वानां यागहोमाविशिष्टिर्ना गणिकादि(दी)नान् ॥ १७ ॥
- एकशाला(लं) द्विशाला(लं) च त्रिशाला(लं) च चतुर्मुखम् ।
 पूर्वोत्तैत(ति)जानां च द्विजात्यादिषु योग्यकम् ॥ १८ ॥ 36
- एकानेकतलान्तं स्यात्तुलिहर्न्यादिमण्डितम् ।
 प्रासादवदलङ्कृत्य देवभूसुरभूपतेः ॥ १९ ॥
- चूलिहर्न्यं विना कुर्याद् वैश्यशूद्रादिजन्मनाम् ।
 शालायाः परितोऽलिन्द्रं(न्दं) पृष्ठतो भद्रसंयुतम् ॥ २० ॥ 40
- पुरतो मण्डपोपेतं सर्वाङ्गिङ्कारसंयुतम् ।
 एवं तु मानुषाणां च तैत्त(ति)जानां च कारयेत् ॥ २१ ॥
- शालामध्ये च देवानां वासे कुर्याद् विचक्षणः ।
 शालायाः पार्श्वतो वासे द्विजात्यादिषु सर्वशः ॥ २२ ॥ 44
- शालाग्रामे तु वासे च वंशमूलं तु योजयेत् ।
 गृहिणीनां तु शालायां सन्धवासे प्रकल्पयेत् ॥ २३ ॥
- उक्तानां सर्वजातीनां दण्डकं तु चतुर्दिशि ।
 पूर्वे वा दक्षिणे वापि पश्चिमे दण्डकं न्यसेत् ॥ २४ ॥ 48
- एवं चामालयोग्यं स्थानोदरद्वारं महीभूताम् ।
 दक्षिणे पश्चिमे शालायुक्तं स्वस्तिकमेव च ॥ २५ ॥

- तदेवान्वासु सर्वेषु(र्वासु) दिक्षु शालां विना न्यसेत् ।
 पूर्व वा दक्षिणे वापि पूर्वे वा चोत्तरेऽपि वा ॥ २६ ॥ 52
- पश्चिमे चोत्तरे वापि स्वस्तिकं च विनाशकम् ।
 पूर्वे च दक्षिणे स्वस्तिकं(चैव) याम्ये प्रत्यक् तथोत्तरे ॥ २७ ॥
- शालासंयोगमैवं स्यान्मौलिकं तदुदीरितम् ।
 पूर्वैश्च(र्धे) चोत्तरे प्रत्यगुदक् पूर्वे च दक्षिणे ॥ २८ ॥ 56
- अज्ञानेन त्रिशालेषु योगं चेत्सर्वदोषदम् ।
 सर्वेषां गणिकादीनां शाला स्वस्तिकमेव च ॥ २९ ॥
- अध्यक्षाणां तु सर्वेषां कल्पयेन्मौलिकाख्यकम् ।
 सर्वेषां(र्वासु)मपि शालानां दण्डकादिवयान्तकम् ॥ ३० ॥ 60
- शालानां प्रमुखे कुर्याद् द्वारं कुड्यादि चोत्तरे ।
 चतुर्दिक्षु चतुःशाला संयुक्तं तच्चतुर्मुखम् ॥ ३१ ॥
- तदेव पुरतो देशे मौल्यन्तरालसंयुतम् ।
 तदेव बहुभद्रं स्यात्सर्वतोभद्रमोरितम् ॥ ३२ ॥ 64
- दण्डकादि चतुःशाला संयोग्यं वर्धमानकम् ।
 दण्डकं च पृथक्शाला चैकशालापराख्यकम् ॥ ३३ ॥
- लाङ्गलं स्वास्तिकं चैव द्विशाला च(लावा) पराख्यकम् ।
 मौलिकं दीप(शूर्प)कं चैव त्रिशाला च परिकीर्तिता ॥ ३४ ॥ 68
- चतुर्मुखं चतुःशाला चैवमुक्तानि पण्डितैः ।
 सप्तशाला विशेषेण सर्वतोभद्रमोरितम् ॥ ३५ ॥
- दशशाला च सर्वेषां वर्धमानमुदीरितम् ।
 एकशालानसन्धिश्च द्विशाला चैकसन्धिकम्(का) ॥ ३६ ॥ 72
- त्रिशाला च द्विसन्धिः स्यात् चतुः(त्रयः)सन्धि चतुर्मुख(तुःशाल)म् ।
 षट्सन्धिः सप्तशाला च बहुसन्धिदशशालय(क)म् ॥ ३७ ॥
- चतुःशाल(लं) वर्धमानान्तं कुर्यात् सर्वभूमिकम् ।
 अधिराजनरेन्द्राणां सर्वतोभद्रकान्तकम् ॥ ३८ ॥ 76
- पाण्डिकादिच(दीनां) भूपानां दण्डकादिचतुष्टयम् ।
 दण्डकादि त्रिशालान्तं कुर्यात्पट्टधरे तथा ॥ ३९ ॥

मण्डलेशादिभूपानां दण्डकादिस्वस्तिकान्तकम् ।	
केचिन्निविधमौलीनां सर्वशाला च योग्यकम्(का) ॥ ४० ॥	80
दण्डकादिक्रमात् शा(च्छा)लाविन्यासं वक्ष्यतेऽधुना ।	
पूर्वे च पश्चिमे शाला प्रत्यक् प्रागालयं तु वा ॥ ४१ ॥	
उत्तरे याम्यशालायां सौम्यशाला(म्यालये) च दक्षिणे ।	
अतश्चाथ चतुर्दिक्षु तत्तच्छालां प्रकारयेत् ॥ ४२ ॥	84
पूर्वशाला च ए(तु चै)कं च तद्द्वारं पश्चिमे भवेत् ।	
दण्डकं दक्षिणे शाला तद्द्वारं चोत्तरे(रस्या) दिशि ॥ ४३ ॥	
एकशाला यथाप्रत्यक् तद्द्वारं प्राग्दिशस्(दिशि) तथा ।	
उदक् दण्डकशालानां कुर्याद् द्वारं तु दक्षिणे ॥ ४४ ॥	88
विस्तारमेकभागं वा चेष्टभागा(गमा)यते(ते) तथा ।	
यथेष्टदेशे तत्कुर्यात् शा(च्छा)लालिन्द्र(न्द)मुदीरितम् ॥ ४५ ॥	
इष्टदीर्घितपादं स्यात्कुड्य(ड्यं) पादसमन्वितम् ।	
पुरतः पादयुक्तं वा पृष्ठे कुड्यं प्रकारयेत् ॥ ४६ ॥	92
प्राकारान्तर्बहिर्वापि वेदिकाद्यै(दिभि)रलङ्कितम् ।	
एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं प्राकारादिवमाय(समायु)तम् ॥ ४७ ॥	
विस्तारे चैकभागेन द्विभक्त्यावाममोरितम् ।	
ललाटे द्वितय(ल)स्योर्ध्वे दण्डखण्डितवद् भवेत् ॥ ४८ ॥	96
पण्डिशालाख्यकं प्रोक्तमेतत्सर्वजनाहंकम् ।	
तत्पुरं(रोऽ)लिन्द्र(न्द)संयुक्तं भिन्दशाला प्रकीर्तितम्(ता) ॥ ४९ ॥	
विलारे द्व्यंशकं कृत्वायामे चैवं त्रिभागिकम् ।	
मूले शाला विशालं(ला) स्यात्पुरतो वारमंशकम् ॥ ५० ॥	100
मुखशालावि(डि)नेत्रे (वा) च वासमेकैकभागिकम् ।	
परितो वारमेकांशं द्विललाटं तु पूर्ववत् ॥ ५१ ॥	
मध्ये द्वारं तु संयुक्तं मुखे चैकतलान्वितम् ।	
एवं तु देवतायोग्यं दण्डकान्तमुदीरितम् ॥ ५२ ॥	104
द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)त्र्यां तत्प्रकल्पयेत् ।	
शालाविशालतांशेन तत्पूर्वेऽलिन्द्र(न्द)मंशकम् ॥ ५३ ॥	

- एकद्वि(द्वे)शेन वासे स्थायवामूलं तु योजयेत् ।
 अथवा द्विदिभागेन वासे तद्वंशमूलकं ॥ ५४ ॥ 108
- वंशाम्रे रङ्गसंयुक्तं तत्पुर(राऽ)लिन्दं भागतः ।
 अथवा मध्ये प्रतिष्ठाने त्र्य(त्)क्तवासद्वयं न्यसेत् ॥ ५५ ॥
- अन्तर्वासं बहिर्वासं द्वार(रं) मध्य(ध्ये) तु वामके ।
 अथवा चायतार्धेन मध्ये कुट्यं च कल्पयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- द्वारं तत्कुल्यपार्श्वे तु वासमेत(कं) द्वयं भवेत् ।
 एतत्तु दण्डकं प्राक्तं शे' प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ५७ ॥
- सर्वेषा(र्वासा)मपि जातीनां सर्वकामार्थवाम्यकम् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ॥ ५८ ॥ 116
- मुखशाला विशाला च चतुर्भागे तस्यावतम् ।
 पुरतोऽलिन्द्र(न्द)मेकांशं भित्तिं कुर्यात्समन्तरः ॥ ५९ ॥
- मूलाम्रे द्विदिभागेन वासरङ्गं च कल्पयेत् ।
 अथवा चैकद्विभागेन वास(से) वंशप्रमूलयोः ॥ ६० ॥ 120
- कुर्यात्तु मध्यमे रङ्गं पृष्ठे पार्श्वे च भित्तिम् ।
 पूर्वे च स्तम्भसंयुक्तं मध्ये स्तम्भान्परित्यजेत् ॥ ६१ ॥
- परितो द्वारमेकांशं दण्डकं परिकीर्तितम् ।
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वजालार्हकं भवेत् ॥ ६२ ॥ 124
- चतुःषष्टिभागविस्तारं त्र्य(रा)यामं [च] तत्प्रकल्पयेत् ।
 मध्ये च द्विचतुर्भागं शाला[या]विस्तारमावतम् ॥ ६३ ॥
- एकद्विद्विदिभागं वा(द्वि)वासे वा चैकवासयुक् ।
 वंशमूलाप्रयोर्वासं वंशमूलैकवासकम् ॥ ६४ ॥ 128
- तद्वहिः पुरतोऽलिन्दमेकभागेन कारयेत् ।
 तद्वहिः परितः कुट्यं युक्तं बाह्यमित्युतं तु वा ॥ ६५ ॥
- तद्वहिर्भित्तियुक्तं चेत्परितोऽशेनालिन्दकम् ।
 एकद्वि(द्वे)शेन भद्रं स्थाभिर्गमं विस्तृतं भवेत् ॥ ६६ ॥ 132
- चतुर्दिक्(क्षु) भद्रसंयुक्तं द्विललाटं तु पूर्ववत् ।
 द्वितलं कर्षद्वयोदि प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ६७ ॥

- अथवा शाल(ला)कूटादीन् विनालिन्दं भूषितम् ।
 मध्यसूत्रं तु(त्रस्य) वामे तु द्वारं कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६८ ॥ 136
- केचिच्छाला वि(द्वि)भागं स्यात्पुरतोऽलिन्दं भागतः ।
 यथेष्टदिग्वासयुक्तं शेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ॥ ६९ ॥
 एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं देवभूसुरभूपतेः ।
 तदेव परितोऽलिन्दं विना सर्वं जनार्दनम् ॥ ७० ॥ 140
- तस्माद् द्वि(द्वं)राधिकायाम् विस्तारं पूर्ववद् भवेत् ।
 वंशमूलाप्रयोर्वासं चतुर्भागेन कारयेत् ॥ ७१ ॥
 तद्द्वयोर्मध्यरङ्गं स्याच्चतुर्भागेन योजयेत् ।
 पुरतः पृष्ठतोऽलिन्दं तत्तत्रैकद्विभागिकम् ॥ ७२ ॥ 144
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद् दण्डकं सर्वजाति(ती)नाम् ।
 पञ्चसप्तांशविस्तारमा(रा)याम् [च] तत्प्रकल्पयेत् ॥ ७३ ॥
 मध्ये पञ्चांशकं वापि पार्श्वयोर्द्विद्विभागतः ।
 कुर्यान्मण्डपं शेषं च पुरतः पृष्ठ[तोऽ]लिन्दकम् ॥ ७४ ॥ 148
- तत्तद्वाह्यावृत्तशेन द्वारं भद्रं द्विभागिकम् ।
 कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं प्रासादवदलङ्कृतम् ॥ ७५ ॥
 एवं तु दण्डकं प्रोक्तं देवानां वासयोग्यकम् ।
 षट्भक्तिविस्तृतायामष्टभागेन योजयेत् ॥ ७६ ॥ 152
- त्रिचतुर्द्व्यंशकं वापि मध्ये रङ्गं प्रकल्पयेत् ।
 पृष्ठतोऽलिन्दकं कुर्यादेकद्व्यंशेन मे(चै)व वा ॥ ७७ ॥
 पुरतोऽलिन्द(न्दं) भागं स्याद्वासयुग्म(ग्मं) युगांशकम् ।
 वंशमूलाप्रयोर्वासं मध्ये रङ्गं न्यसेद् युवः ॥ ७८ ॥ 158
- अथवा तच्चतुष्कर्णं वासं तं तं द्विभागतः ।
 अथवा द्विललाटे च निवासत्रयमेव च ॥ ७९ ॥
 परितो द्वा(वा)रमेकांशं कुर्याद् द्व्यंशेन मे(चै)व च ।
 मध्यसूत्रान् तु(त्रस्य) वामे तु द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ॥ ८० ॥ 160
- एकानेकतल्लोपेतं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं सर्वजात्यर्हकं भवेत् ॥ ८१ ॥

- दण्डकाणां च सर्वेषां प्रमुखे मण्डपं न्यसेत् ।
विस्तारं तत्समं वापि द्विगुणं त्रिगुणं तु वा ॥ ८२ ॥ 164
- यद्येष्टांशेन परितो मण्डपं मध्यमाङ्गणम् ।
मुखे वासविशालं स्वात्तत्समं पृष्ठभद्रकम् ॥ ८३ ॥
तदर्थं निर्गमं वापि भद्रं (द्रं) वासवशान्त्वसेत् ।
मण्डपस्य वशाद् भद्रं तन्मुखे कर्करोद्धतम् ॥ ८४ ॥ 168
- शालाया दण्डकायामे त्वभाग(गे) विभाजिते ।
गृहस्य दक्षिणे पञ्चभागे वामे गुणशिकम् ॥ ८५ ॥
तद्द्वयोर्मध्यदेशे तु द्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
सर्वेषामपि शालाश्च (च) कर्तुं (र्तुं) राश्या(शिम)नुवर्ज(ते)येत् ॥ ८६ ॥ 172
- ग्रहणं दण्डकाः (का)शाला गृहिणी चा(प्या)नुकूलकम् ।
मेषस्य मीनकुम्भस्य पूर्वस्य (र्वे च) दक्षिणे शुभम् ॥ ८७ ॥
कुलीराक्षमिथुनस्य दक्षिणे पश्चिमाक्षयम् ।
तौलि(तुला)सिंहस्य (बोः) कन्यायाः पश्चिमे चोत्तरे शुभम् ॥ ८८ ॥ 176
- मातृवृश्चिकचापस्य प्रागुदगदिशि रा(चा)जयम् ।
न कुर्यादेकशालाश्च शुभमन्वैः पुरोक्तवत् ॥ ८९ ॥
एवं राशिवशाच्छाला दण्डकं तदुदीरितम् ।
एकशालाश्चतुर्दिक्षु गृहारम्भमिहोच्यते ॥ ९० ॥ 180
- कुम्भे च मकरे पूर्वे मेषे च वृषभे वामे ।
सिंहकर्कटके प्रत्यक् वृश्चिके तौलि(तुले) चोत्तरे ॥ ९१ ॥
गृहारम्भमिति प्रोक्तं सुमुहूर्ते सुलग्ने ।
अन्यथा सर्वशालाश्च यथामासे समारभेत् ॥ ९२ ॥ 184
- अन्यानुक्तचतुर्मासे सर्वहर्त्यांश्च कारयेत् ।
चतुर्दिक्षु वास्तुपुरुषं चतुर्मासेन योजयेत् ॥ ९३ ॥
वन्माने सर्वहर्म्यं च कारयेत्तु शुभावहम् ।
विदिग् वास्तुपुरुषं चेत्सर्वहर्म्यं न कारयेत् ॥ ९४ ॥ 188
- वास्तुभूतयबाहर्म्ये विपरीते विपत्करम् ।
तस्मात्तु वास्तुशयने ज्ञापयेद् वच्यतेऽधुना ॥ ९५ ॥

- यथादिक्षु स्थितादित्यो(त्यस्) तदिक्षु चरन्नायतम् ।
 तत्पृष्ठजोशिरः क्षिप्यं चाधो वामकं तथा ॥ ८६ ॥ 192
- तद्दक्षिणभुजं चोर्ध्वं पुरुषं शयनं स्मृतम् ।
 गृहायामे तथारामे(च विलारे) गृहवाराह(तारं वि)शालकम् ॥ ८७ ॥
- गृहायामेषु भागे तु पादाद् वेदांश(शं) चोर्ध्वकं [च] ।
 एकांशं कुक्षिदेशं स्याद् वेदान्तं मध्यदेशकं ॥ ८८ ॥ 196
- मंडादि तलसीमान्तं वेदांशं पाददोर्ध्व(दैर्घ्यं)कम् ।
 मंडादूर्ध्वं च वेदान्तमेकांशं तत् शि(क्षि)रायतम् ॥ ८९ ॥
- मूर्धादि(त्रोऽ)धः(धक्ष) शिवांशे तु हृदयस्थानमीरितम् ।
 हृदयात्कुक्षियो(क्ष्यो)र्मध्यं [च] मध्यकार्यं प्रकथ्यते ॥ ९० ॥ 200
- विलारमध्यसूत्रं तु मुखद्वारवशाद् विदुः ।
 ज्ञापयेद् वास्तुपुरुषं विन्यसेत् सर्वहर्म्यकं ॥ ९१ ॥
- एतत्तु दण्डकं प्रोक्तं स्वस्तिकं वक्ष्यतेऽधुना ।
 विलारे वसुभागे तु दशभागायतं भवेत् ॥ ९२ ॥ 204
- पूर्वोक्तालङ्कृतं ज्ञात्वा भागमानेन विन्यसेत् ।
 पञ्चसप्तांश(शं) विलारमा(रा)यामं [च] पुरतोऽङ्गणम् ॥ ९३ ॥
- सत्पार्श्वेऽलिन्द्र(न्द)मंशेन स्वस्तिकाकारसंयुतम् ।
 तद्द्विपार्श्वे दिशालाश्च द्विभागेन विशालता ॥ ९४ ॥ 208
- तद्द्वयोर्मध्यके वासं द्विदिभागेन नैर्ऋते ।
 वंशानां चामयोर्देशे द्विदिभागेन कौष्ठकम् ॥ ९५ ॥
- तद्द्विश्चावृतांशेन कुर्याद् भूवृत्तालिन्दकम् ।
 एकदि(क्षं)शेन भद्रं स्यात्कर्णेषु कर्करीकृतम् ॥ ९६ ॥ 212
- दिशालामे तु वज्रं स्यादेकदि(क्षं)शेन निर्गमम् ।
 अङ्गणे प्रतिपार्श्वे तु कुक्ष्यद्वारं तु संयुतम् ॥ ९७ ॥
- शालायामे विशाले वा द्वारं कुर्यात्पू(ष)र्ववत् ।
 एकानेकतलोपेतं नैर्ऋत्ये तु विचक्षणः ॥ ९८ ॥ 216
- एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु योग्यकम् ।
 दशभागं विशालं तु चायामं द्वादशांशकम् ॥ ९९ ॥

- द्विशालाविस्तृतं चैव त्रिभागेनैव कारयेत् ।
 पूर्ववत्पुरतोऽलिन्दं त्रिभागेनैव विशालता ॥ ११० ॥ 220
- वासनात्(से च) त्रिभिर्भागं स्यात् शो(च्छे)पं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 एवं तु स्वस्तिकं प्रोक्तं मौलिकं वचयतेऽधुना ॥ १११ ॥
- दशभागविशाले तु द्विभागायामधिकम् ।
 त्रिशालामध्यदेशे तु वेदांशं विस्तृताङ्गम् ॥ ११२ ॥ 224
- आयामं चाष्टभागं स्यादंशेनाष्टतालिन्दकम् ।
 तत्पृष्ठपार्श्वयोश्चैव द्वि(द्वं)शं शालाविशालकम् ॥ ११३ ॥
- द्विद्विभागेन वासं स्वात्कर्णयोश्च द्वयं त्रिकम् ।
 तद्वहिः परितोऽलिन्दमेकद्वि(द्वं)शेन मे(चै)व वा ॥ ११४ ॥ 228
- षड्वक्त्रं च समं तारं चैकद्वंशेन निर्गमम् ।
 एकानेक तलोपेतमङ्गणे नैर्घृत्यवायवे ॥ ११५ ॥
- एवं तु मौलिकं कुर्यात्पूर्वोक्तानां तु योग्यकम् ।
 द्वादशांश(शं) विशाले तु तस्माद् द्वंशाधिकायतम् ॥ ११६ ॥ 232
- पुरतः पृष्ठभागे तु कुर्यादंशेनालिन्दकम् ।
 शालाकारं त्रिभागं वा पुरतो द्वारदण्डकम् ॥ ११७ ॥
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 सैकार्कभागविस्तारमध्यर्था(धिका)शेनावर्तं तथा ॥ ११८ ॥ 236
- पञ्चभागदशांशेन विस्तारायामतोऽङ्गम् ।
 तद्वहिः परितोऽशेन वारं शालाद्वयायकम् ॥ ११९ ॥
- तत्पृष्ठपार्श्वयोरलिन्दं चैकभागेन कारयेत् ।
 शालाकारं त्रिभागं वा त्रिभिर्भागेन मण्डपम् ॥ १२० ॥ 240
- शालानां मध्यमे वासे तद्विभागेन कारयेत् ।
 सन्ध्ययो(न्ध्यो)श्चाप्रयोश्चैव [तु] मण्डपं स्यात्तुर्विधम् ॥ १२१ ॥
- वासं च(सस्य) त्रयसंयुक्तं बहिर्वार(रा)वृत्तांशकम् ।
 मध्ये द्वारं प्रकर्तव्यं पञ्चद्वि(द्वं)शेन भद्रकम् ॥ १२२ ॥ 244
- पृष्ठे च पार्श्वयोर्मध्ये युत्वा भद्रं तु योजयेत् ।
 कर्णैकभद्रं स्यात् शा(च्छा)लामे नेत्रभद्रकम् ॥ १२३ ॥

- कर्णद्वय्यादिसंयुक्तं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एकानेकतलोपेतं वासं वासोपरि न्यसेत् ॥ १२४ ॥ 248
 एतत्तु मौलिकं प्रोक्तं देवतानां च योग्यकम् ।
 तदेव कोणे चाग्रे तु वासमध्ये तु मण्डपम् ॥ १२५ ॥
 एवं तु चक्रवर्ती(र्ति)नां कुर्यादालयं विदुः ।
 एवं तु मौलिकं प्रोक्तं वक्ष्यते चतुरालयम् ॥ १२६ ॥ 252
 विस्तारं दशभागं(गं) तु चाग्रामे द्वादशांशकम् ।
 द्विचतुर्भागं(गं) तन्मध्ये विस्तारायामतोऽङ्गुलम् ॥ १२७ ॥
 तद्वह्निश्चावृतांशेन नन्वावर्तं चालिन्दकम् ।
 तद्वह्निश्च चतुःशाला तत्पूर्वादिक्रमान्न्यसेत् ॥ १२८ ॥ 256
 प्राग्दक्षिणदिश्याग्रामं दक्षिणे च ललाटकम् ।
 ग्राम्ये प्राक्प्रत्यगाग्रामं पश्चिमे तु ललाटकम् ॥ १२९ ॥
 पश्चिमे ग्राम्यु(म्यो)दक्षदीर्घं तद्वक्त्रं च तद्योत्तरे ।
 उदक् प्राक् पश्चिमे दीर्घं तस्य नेत्रं तु पूर्वके ॥ १३० ॥ 260
 तत्तच्छालाविशाले तु तदर्शेन गुणांशकम् ।
 पूर्वे च पश्चिमे शाला तत्तद्दीर्घं(दैर्घ्यं) षडंशकम् ॥ १३१ ॥
 दक्षिणे चोत्तरे शाला चाष्टांशं च तथा(स्या)यतम् ।
 एवमेतच्चतुःशाला दण्डकाकृतिसंयुतम् ॥ १३२ ॥ 261
 तद्वह्निः परितो वारं चैकद्व्यंशेन मे(चै)व च ।
 एकद्वित्रिद्विवोगं वा नेत्रविस्तारनिर्गमम् ॥ १३३ ॥
 तत्तच्छाला द्विनेत्रं(त्रा) स्याद्वह्निनेत्रैकनिर्गमम् ।
 चतुर्नेत्रं वह्निः परयेत्तस्मादेवं चतुर्मुखम् ॥ १३४ ॥ 268
 अधिष्ठानादिवर्गाल्यं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
 एकानेकतलोपेतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १३५ ॥
 एवं चतुर्मुखं प्रोक्तं नन्वावर्ताकृतिर्भवेत् ।
 द्वादशांशं(यं) विशाले तु मनुभागं तथायतम् ॥ १३६ ॥ 272
 चतुःषड्भागविस्तारभा(रा)ग्रामं [च] मध्यमाङ्गुलम् ।
 तद्वह्निश्चावृतांशेन पूर्ववत्तदलिन्दकम् ॥ १३७ ॥

- दीर्घशाला दशांशं(श) स्याद्भस्त्रशाला यमांशकम्(का) ।
विस्तारं पूर्ववत्कुर्यादथवा त्र्यंशालिन्दकम् ॥ १३८ ॥ 276
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्याद् देवानां तु चतुर्मुखम् ।
तद्विस्तारायते भागं तस्माद् द्व्यंशधिकं बुधः ॥ १३९ ॥
द्व्यंशेनालिन्दविस्तारं सर्वं कुर्यात्पूर्ववत् ।
यन्नेष्टावास(स) संकल्प्य चेष्टदिक् चान्तरालकं ॥ १४० ॥ 280
- अन्तःशाला यथाद्वारं दण्डकस्योक्तवत्कुरु ।
एतच्चतुर्मुखं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु समतम् ॥ १४१ ॥
सर्वतोभद्रविन्यासं(स)लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
समाश्रं सर्वतोभद्रं चाष्टभागं विभाजिते ॥ १४२ ॥ 284
- मध्याङ्गणं चतुर्भागं चांशेनावृतालिन्दकम् ।
परितो द्व्यंशेन शाला च चतुर्वाससमन्वितम् ॥ १४३ ॥
द्विचतुर्भागविस्तरमा(रा)यामं [च] वा समोरितम् ।
चतुष्काण्ये चतुर्भक्ति मण्डपं तु चतुष्टयम् ॥ १४४ ॥ 288
- तत्तद्वाङ्मातृवांशेन कुर्याद् भ्रमालिन्दकम् ।
चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं युक्तं भद्रं चतुष्टयम् ॥ १४५ ॥
वेदद्व्यंशेन विस्तारं निर्गमं चापि भद्रकम् ।
ऊर्ध्वमूर्तिं समारुह्य कर्णे सोपानमंशकं(कम्) ॥ १४६ ॥ 292
- प्रच्छादनाङ्गणं कुर्यान्न [तु] प्रच्छादनमेव वा ।
एकानेकवज्रोपेतं पूर्ववत्समलङ्कृतम् ॥ १४७ ॥
कर्णहन्त्यादिसेयुक्तं प्रासादवदलङ्कृतम् ।
एतत्तु सर्वतोभद्रं पूर्वोक्तानां तु समतम् ॥ १४८ ॥ 296
- पूर्ववद्वितृतायामे दशभाग(ने) विभाजिते ।
वेदवेदांशकं मध्ये विवृतं संवृता(वम)ङ्गणम् ॥ १४९ ॥
तद्वद्विआवृतांशेन कर्करोसमलङ्कृतम् ।
शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वतोभद्रमोरितम् ॥ १५० ॥ 300
- शाला च वर्धमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
नवपङ्क्तिरा(रमा)रभ्य द्विद्विहस्तविवर्धनात् ॥ १५१ ॥

- सनन्दविशद्वयं च हस्तान्तं रुद्रसंख्यया ।
 पतत्तु विस्तृतं प्रोक्तं द्विगुणान्तं पूर्ववदिति ॥ १५२ ॥ 304
 आयाममिति तत्प्रोक्तमुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
 विस्तारं दशभागं(गं) तु द्वादशांशं तच्चायतम् ॥ १५३ ॥
 द्विचतुर्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मध्यमाङ्गणम् ।
 तद्वाह्ये परितोऽलिन्दं ह्यष्टांशेन मे(वै)व वा ॥ १५४ ॥ 308
 तद्वाह्ये परितः शालाविस्तारं तद्वि(द्वि)भागिकम् ।
 तत्समेनावृताल्लिन्दं तद्विद्विः परिकल्पयेत् ॥ १५५ ॥
 ईशे चैकतलं कुर्यादाग्नेये द्वितलं भवेत् ।
 वायव्ये त्रितलं कुर्यान्नैऋत्ये पञ्चभूमिकम् ॥ १५६ ॥ 312
 याम्ये च पश्चिमे चैव दण्डकं च चतुःस्थ(स्त)वम् ।
 पूर्वे च चोत्तरे मध्ये दण्डकं चैकभूमिकम् ॥ १५७ ॥
 चतुष्कोणे द्विभागेन गृहविस्तारदीर्घ(दैर्घ्य)कम् ।
 पूर्वे च द्विद्विभागेन मुखमण्डपमौरितम् ॥ १५८ ॥ 316
 पश्चिमे तत्समं कुर्यान्मण्डपं तत्प्रकल्पयेत् ।
 दक्षिणे चोत्तरे मध्ये द्विचतुर्भागेन मण्डपम् ॥ १५९ ॥
 शेषं तु चावृताल्लिन्दं कुर्यात्तत्प्रखरान्वितम् ।
 द्विचतुर्भागविस्तारं पार्श्ववोर्मदसंयुतम् ॥ १६० ॥ 320
 पृष्ठे च द्वौ(द्वौ)कभागं भद्रं कुर्याद् विचक्षणः ।
 पूर्वे च द्विचतुर्भागं मुखद्वारं तु संयुतम् ॥ १६१ ॥
 सर्वेषां भद्रपार्श्वे तु पूर्वे चैकेनालित्वकम् ।
 सोपपीठमधिष्ठानं पादादीन(दि)प्रस्तरान्वितम् ॥ १६२ ॥ 324
 कर्णद्वार्यादिवर्गाख्यं चान्तरं प्रस्तरान्वितम् ।
 कूटकोष्ठादिसर्वाङ्गं नासिकाप्रखरान्वितम् ॥ १६३ ॥
 कुम्भकुम्भतलै(लतै)र्युक्तं तारणादिविभूषितम् ।
 सर्वेषां मकरालाना(ननैः) सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १६४ ॥ 328
 शिरोऽधोवशिष्यायुक्तं नासिकावेदिकान्वितम् ।
 एवं तु वर्धमानं स्यात् क्षत्रियाणां तु योग्यकम् ॥ १६५ ॥

- विशाले द्वादशांशं स्यात्तस्माद् द्व्यंशविकायतम् ।
चतुःषड्भाग(गं) विस्तारमा(रा)यामं [च] दक्षिणोत्तरे ॥ १६६ ॥ ३३२
- एकशालाकृतिं कुर्यात्पञ्चभूमि त्रिभूमिकम् ।
अनलानिलकोणे तु कुर्यात्तत्तु त्रिभूमिकम् ॥ १६७ ॥
- पश्चिमे द्विचतुर्भांगशालापञ्चतलान्वितम् ।
पूर्वे च द्विचतुर्भांगं मण्डपं चैकभूमिकम् ॥ १६८ ॥ ३३६
- ईशाने चैकभूमि(भिः) स्यात्प्रासादवदलङ्कृतम् ।
नैऋत्ये सप्तभूमि(भिः) स्यात्कूटकोष्ठादि पूर्ववत् ॥ १६९ ॥
- तन्मध्ये भद्रसंयुक्तं भागैकायामनिर्गमम् ।
एकेन कर्णकूटं स्याच्चतुष्कोणे तु मण्डितम् ॥ १७० ॥ ३४०
- कूटे च भद्रयोर्मध्ये द्वारांशं मध्यमेन तु ।
अभिष्टानादिवर्गाह्यं कर्णहस्यादिमण्डितम् ॥ १७१ ॥
- प्रासादवदलङ्कृत्य शेषं प्रागुक्तवन्नेयम् ।
एकशाला द्विपार्श्वे च भद्रांशवैदभागिकम् ॥ १७२ ॥ ३४४
- पृष्ठे च द्विचतुर्भांगं भद्रं कुर्याद्विचक्षणः ।
अथवा चाष्टभागेन भद्रं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १७३ ॥
- षड्भागद्व्यंशमेवं वा शालाकारं तु पृष्ठतः ।
चतुःषड्भागविस्तारमा(रा)यामं [च] मुस्तवा(डा)रणम् ॥ १७४ ॥ ३४८
- पुरतः पार्श्वयोश्चैव चैकभागेनालिन्दकम् ।
द्विचतुर्भांग(गं) तन्मध्ये मण्डपाकार(रं) कल्पयेत् ॥ १७५ ॥
- मुखे सोपानसंयुतं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
युक्त्वा भद्रं तु सर्वाङ्गं चोर्ध्वं चोर्ध्वतलान्वितम् ॥ १७६ ॥ ३५२
- पादोर्ध्वं पादसंयुक्तं भित्पूथ्वं भित्तिसंयुतम् ।
पादोर्ध्वं भित्तियुक्तं चेत्सर्वदोषं समुद्भवेत् ॥ १७७ ॥
- कुड्यास्यापरि पादैश्च कृत्वा सर्वं शुभावहम् ।
सर्वावयवसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १७८ ॥ ३५६
- एवं सप्ततलं वर्धमानं शेषं तु पूर्ववत् ।
विस्तारे मनुभागे(गं) तु षोडशांशं तदाययम् ॥ १७९ ॥

- पूर्ववचाङ्ग्यां शाला तदशाधिकं भद्रकम् ।
 नैर्ऋत्ये नवभूमिः स्याद्युक्त्या चान्यानि योजयेत् ॥ १८० ॥ 360
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं प्रासादमदलङ्कृतम् ।
 मध्यसूत्रात् तु (तस्य) वामे तु मध्ये वा द्वारसंयुतम् ॥ १८१ ॥
- पूर्वद्वारं यथा वर्धमानं शाला(ला) प्रकल्पयेत् ।
 एवं नवतलं वर्धमानं कुर्यात्तु भूपतेः ॥ १८२ ॥ 364
- षोडशांशे(रां) विशालं तु विभजेद् द्वंशाधिकायतम् ।
 तद्भागं द्विभागं स्वाच्छाला शेषं तु पूर्ववत् ॥ १८३ ॥
- नैर्ऋत्ये रुद्रभूमिः स्याद्वितलं चैकाकोटके ।
 पावके वायवे चैव कुर्यात्तु पञ्चभूमिकम् ॥ १८४ ॥ 368
- दक्षिणे सप्तभूमिः स्यादुत्तरे पञ्चभूमिकम् ।
 पश्चिमे सप्तभूमिः स्यात्पूर्वे च द्वितलं भवेत् ॥ १८५ ॥
- एवमेकादशतलं वर्धमानमिति स्तुतम् ।
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १८६ ॥ 372
- तदेव विस्तृतवामे(मं) चैकभागाधिकं तथा ।
 पञ्चसप्तांशं विस्तारमा(रा)यामं [च] मन्यमाङ्गुलम् ॥ १८७ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यान्नैर्ऋत्ये रविभूमिकम् ।
 ईशे पञ्चतलं कुर्यात्पावके सप्तभूमिकम् ॥ १८८ ॥ 376
- वायव्ये चाष्टभूमिः स्यात्सप्तभूमिम्(र)वापि वा ।
 दक्षिणे पश्चिमे मध्ये कुर्यान्नवतलं तथा ॥ १८९ ॥
- वर्धमानं तु सर्वेषां प्राक्प्रत्यङ्गतायतम् ।
 पार्श्वे दण्डकमा(का)कारं [च] कुर्याद् भूमि(मि) तले तले ॥ १९० ॥ 380
- आदिभूमि यथाकारं वास(सं) वासोपरि न्यसेत् ।
 द्वार(रं) द्वारोपरि न्यसेत् तस्माद् द्वारं समं तथा ॥ १९१ ॥
- द्वारस्योपरि कूट्यं चेत्सर्वसंपदिनाशनम् ।
 स्तम्भकूट्यं च रङ्गं स्यात्स्तम्भयुक्तं चालिन्दकम् ॥ १९२ ॥ 384
- वासगर्भगृहं चैव मन्यस्तम्भान्परित्यजेत् ।
 कूट्यसंयुक्तमेवान्तं मानं प्रायुक्तव्रजेत् ॥ १९३ ॥

तले तले च वासे चेतस्तरस्योपरि न्यसेत् ।

गृह(कुट)कोष्ठादिमानानां ज(त)लस्थालिन्दमानकम् ॥ १६४ ॥

388

महाद्वारां(रं) महाभद्रं मण्डपाकृति(ति) विन्यसेत् ।

कुर्यात्तदुत्तव्युत्तरा चोपहारं तु योजयेत् ॥ १६५ ॥

विविधं च यथेष्टदिग्देशे चेष्टदिगतभित्तिकम् ।

तले तले तु सोपानमारुह्या(राह्या)र्धं प्रयोजयेत् ॥ १६६ ॥

392

अन्यान्यनुक्तं(क्तानि) सर्वेषां शास्त्रवृत्त्या समाचरेत् ।

एवं रवितलं वर्धमानमुक्तं पुरातनैः ॥ १६७ ॥

एवं श्रेष्ठं तु शालानामावादि र्व(व)क्ष्यतेऽधुना ।

दीर्घे(दैर्घ्ये) चायं व्ययं श्रुत्वा यानिः स्यात्तु विशालके ॥ १६८ ॥

396

परिणाह(हे) तिथिर्भारं गृहशेषं तु पूर्ववत् ।

कुर्याद्धर्मविधानोक्तं चयवृद्धाङ्ग(ङ्गं) सर्वशः ॥ १६९ ॥

सर्वे(र्व)शाला नासिकातेरणाद्यैः

पत्रैश्चित्रैः किम्बरीवज्रयुक्तम् ।

400

कुर्यान्नातालङ्कृतं नैकमूर्तौ

श्रीसौभाग्यारोग्यभोग्यप्रदायि ॥ २०० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शालाविधानं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

गृहमानस्थानविधानम्

- द्विजातीनां च सर्वेषां वर्णानां वासयोग्यकम् ।
 गृहाणां मानविन्यासे स्थाने च वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- ग्रामे च नगरे वापि पत्तने खेटकेऽपि वा ।
 बने वा चाश्रमे वापि नद्यद्वे(द्रव्या)श्च पार्श्वके ॥ २ ॥
- तेषां तु वेश्मनः स्थानं कल्पयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 द्वित्रिदण्डं समारभ्य द्विद्विदण्डविवर्धनात् ॥ ३ ॥
- पङ्क्त्यैकपङ्क्तिदण्डान्तं पञ्चधा विपुलं भवेत् ।
 पादाधिकमथाध्यर्धं पादान् द्विगुणं तु वा ॥ ४ ॥
- द्विगुणान्तं गृहायामं गृहचा(स्य)न्तरग(ताराद)धिकम् ।
 दीर्घं(दैर्घ्यं) पादाधिकं दीर्घमन्त(चार्धाधिकं)पादत्रयान्तकम् ॥ ५ ॥
- गृहायामसमं(त्रयं) वापि तस्मात्पादाधिकं तु वा ।
 अर्धाधिक(कं) त्रिपादं चाधिक्यं वा त्रि(चतुर)गुणान्तकम् ॥ ६ ॥
- गृहतारायतं श्वेवं विस्तारं गृहतारवत् ।
 गृहायामविशाले तु परमशायिकपदं न्यसेत् ॥ ७ ॥
- ब्रह्मस्थानं विनान्येषां सर्वेषां वासयोग्यकम् ।
 आर्यो विवस्वान् मित्रं [च] भूधरश्च चतुष्टये ॥ ८ ॥
- द्विजानां मुख्यहर्ष्यं स्वात्कल्पयेत्तच्छ्रियावहम् ।
 विवश्चि(स्व)ति पदे चैव मित्रके भूधरे तथा ॥ ९ ॥
- भूपानां मुख्यवासं स्वादन्यजातेरयोग्यकम् ।
 आपाद्यष्टामरदेशे वर्णानां वासयोग्यकम् ॥ १० ॥
- इन्द्रादिषु चतुर्विंशु द्विजानां वासयोग्यकम् ।
 यमे च वारुणे चैव भूपानां मुख्यवासकम् ॥ ११ ॥

- वरुणे च शशस्थाने वैश्यानां वासयोग्यकम् ।
 नैऋत्ये सोमे ई(चे)शे च शुद्धाणां वासयोग्यकम् ॥ १२ ॥ 24
- अनिलानलदेशे च सर्वेषां वासयोग्यकम् ।
 उत्तरेक्षानपर्जन्ये सर्वेषां पचनालयम् ॥ १३ ॥
- अन्तरिक्षामिषूपा(पिण्ड) च वर्धनां कूपयोग्यकम् ।
 याम्ये च नैऋते वापि सर्वेषां भोजनालयम् ॥ १४ ॥ 28
- वायव्ये विप्रजातीनां देवताभोजनालयम् ।
 अदिते(तौ) चेशकोणे वा पितृ(त्रया)णां देवतार्चनम् ॥ १५ ॥
- भस्माटे च मृगे चैव द्विजानां गृहणीगृहम् ।
 गन्धर्वे भृङ्गराजे वा मृगे चैवान्तरिक्षके ॥ १६ ॥ 32
- सर्वेषां भूपतीनां च महिष्यावासयोग्यकम् ।
 पुष्पदन्ते स्वकर्णे वा चायुधानां च मण्डप(योग्यक)म् ॥ १७ ॥
- वरुणे चासुरे नागे मुख्ये पर्जन्यसोमके ।
 वैश्यानां तु परेषां तु गृहिण्यावासयोग्यकम् ॥ १८ ॥ 36
- सत्यके चान्तरिक्षे वा सर्वेषां शयनालयम् ।
 शेषे चैवासुरे चैव वरुणे वासनालयम् ॥ १९ ॥
- सोमे मृगपदे चैव हेमरत्नस्य वासकम् ।
 नागे चैव द्विजानां च हुत(होम)कर्मालयं भवेत् ॥ २० ॥ 40
- अदिते(तौ) सर्वजातीनां क्षपणाद्यालयं भवेत् ।
 तत्रैव सन्धिकार्यान् तद्वाह्ये चरणालयम् ॥ २१ ॥
- यमे च नैऋते वापि सूतकारालयं भवेत् ।
 इन्द्रे चैव महेन्द्रे वा दासानाभालयं तथा ॥ २२ ॥ 44
- ततश्चेशानवाह्ये तु चतुर्धा(चानुच)रालयं भवेत् ।
 पूये(पिण्ड) च वितते(वे) चैव धेनोरालयमेव च ॥ २३ ॥
- द्वारस्य वामपार्श्वे तु बाहनानां तदालयम् ।
 आपश्चैवापवत्सा(स्त्ये) च बाह्यालोकनमण्डपम् ॥ २४ ॥ 48
- ब्रह्मस्थानसमीपे तु विवाहाद्यर्थमण्डपम् ।
 इन्द्रे च इन्द्रराजे च वस्त्राच्छादनमण्डपम् ॥ २५ ॥

- रुद्ररुद्रजये वापि कन्यकारालयं भवेत् ।
 सावित्रे च सवित्रे वा पुत्राणां चैव वासकम् ॥ २६ ॥ ६२
- मृगे च सर्वजातीनां विद्याभ्यासार्थमण्डपम् ।
 तस्य बाह्यप्रदेशे तु तैलाभ्यङ्गार्थमण्डपम् ॥ २७ ॥
- अन्ये चावरणे चैव वास्तानमण्डपं भवेत् ।
 सोमे चैव विशाला(लासा)र्थं मण्डपं कल्पयेत्ततः ॥ २८ ॥ ६६
- मृगे वा मुख्यके वापि विलासी(सि)नां तदालयम् ।
 पावके पूषके वाद्य तस्यके वा महेन्द्रके ॥ २९ ॥
- सखीनां च गृहं कुर्यात्तत्रैवानुचरालयम् ।
 द्वारस्य दक्षिणे पार्श्वे रक्षकारालयं भवेत् ॥ ३० ॥ ६०
- तत्रैव परिवारार्थं योधकानां तथालयम् ।
 गृहच्छते यमे चैव महिषा(व्या)द्यालयं भवेत् ॥ ३१ ॥
- गन्धर्वे भृङ्गराजे चन्द्रदृष्टानास्तु(नां च) तदालयम् ।
 वृषे वा नैऋते वापि दिनादीनां गृहं भवेत् ॥ ३२ ॥ ६४
- वरुणे पुष्पदन्ते वा युवराजगृहं भवेत् ।
 महेन्द्रे पुष्पदन्ते वा मुख्यं वाद्य गृहच्छते ॥ ३३ ॥
- सर्वेषामपि वर्णानां द्वारं कुर्याद् विशेषतः ।
 भूपानां मुख्यके द्वारं विना चोक्तं पुरातनैः ॥ ३४ ॥ ६८
- पावके वानिले वापि धान्यकर्णमण्डपम् ।
 नागे वा मुख्यके वापि धान्यागारं तु कल्पयेत् ॥ ३५ ॥
- शोषे वा चासुरे वापि पुष्पमण्डपं संस्थितम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुष्कोणे सोपाया(न)स्थानमीरितम् ॥ ३६ ॥ ७२
- वायवे चाद्य भल्लाटे नागे वा सर्वहर्म्यके ।
 कुर्यान्तुत्ताङ्गनानां च नृत्तयोग्यं तु मण्डपम् ॥ ३७ ॥
- रोगस्य च पदे चैव कुक्कुटावासयोग्यकम् ।
 दौवारिके च सुग्रीवे मेषवासे च कारयेत् ॥ ३८ ॥ ७६
- एकं वाद्य द्विसालं वा त्रिसालं वार्ध(तुर्य)मित्तिकम् ।
 मूपानां पञ्चसालान्तं द्वित्रिसालमवापि वा ॥ ३९ ॥

अन्तःसालपदे रोगे नित्यान्त(र्चन)मण्डपं न्यसेत् ।	
मुख्ये(र्य) वासं तु सर्वेषां चोक्तवत्कारयेत्सुधीः ॥ ४० ॥	80
सर्वेषामपि वर्णानां स्था(स्ना)नयोग्यं द्विजन्मनाम् ।	
चत्रियादित्रयाणां च उ(तु) चो(त्तरीया) प्रयोजयेत् ॥ ४१ ॥	
सर्वेषां देवतास्थानं मुख्यं वा कल्पयेत्सुधीः ।	
प्रधाने(न) सो(चो)पवासं च धनार्थाय भवेदिह ॥ ४२ ॥	84
कर्तुंश्चित्तवशाद्वापि सर्वेषां तु प्रधानकम् ।	
अन्यत्सालं तु सर्वेषां चैकपचालयकमात् ॥ ४३ ॥	
अन्यत्सालं तु सर्वेषामालयार्थं द्विपचकम् ।	
भित्तिमानं तु सर्वेषां प्राकारस्योक्तवत्कुरु ॥ ४४ ॥	88
द्वारे च द्वारशालादिगोपुरान्तः क्रमान्न्यसेत् ।	
वैश्यशूद्रगृहे द्वारं चैकादिविलान्तकम् ॥ ४५ ॥	
कुर्यात्तु शूद्रजातीनां द्वारं शालावसानकम् ।	
मुख्यादि चो(सो)पवासैश्च सर्वं प्रागुक्तवन्नेत् ॥ ४६ ॥	92
यत्रैव कर्तुं धिग्धावशतो विमानम्	
सद्यादिकं सकलसीमविहारकुक्ष्यम् ।	
कोशादिनीतिहयमन्दिरदन्तिशाला	
कुर्यात्ततोऽन्वदखिलं नगरं च शास्त्रात् ॥ ४७ ॥	96

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गृहमानस्थानविधानं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥

गृहप्रवेशविधानम्

- अथ वक्ष्ये नराणां च गृहवेशस्य लक्षणम् ।
सर्वेषां जातिहर्म्याणां चोक्तवत् क्रियान्वितम् ॥ १ ॥
वत्तरायणमासे तु दक्षिणायन मे(ने चै)व वा ।
मिथुने धनुः कन्या च मीने चैव विवर्जयेत् ॥ २ ॥ 4
प्रशस्तपञ्चनक्षत्रे सुमुहूर्ते सुलग्ने ।
उभयोः स्थिरराशौ च शुक्लपक्षे प्रवेशयेत् ॥ ३ ॥
स्थपतिः स्थापकरचोभौ गृहवेशं समारभेत् ।
गृहग्रे मण्डपं कृत्वा प्रपां वा कूटमेव वा ॥ ४ ॥ 8
पञ्चसप्तकरं तत्र गेहतां समाप्तकम् ।
षोडशस्तम्भयुक्तं वा द्वादशस्तम्भमेव वा ॥ ५ ॥
विविधानां विधानानां नानावस्त्रैरलङ्कृतम् ।
गोमयालेपनं कृत्वा चोक्तवत्कृतसद्वाकम् ॥ ६ ॥ 12
गृहे वा मध्यरङ्गे [वा] पार्श्वे वा चैशकोणके ।
कुर्यादुक्तवच्छिल्पी सा(चा)ह्वरार्पणमेव वा ॥ ७ ॥
वास्तुमध्यो(ध्ये च)क्तवच्छिल्पी साधारणबलिं दिशेत्(चिपेत्) ।
आपादाष्टारणां च(पाद्यष्टामरांश्चैव) पूजयेत्स्थपतिः प्रभुः ॥ ८ ॥ 16
आर्यादीनां चतुर्बानां(र्यां च) साप्तकेन बलि(लिः) ददेत्(दीयेत्) ।
ब्रह्मादिदेवतारचैव पूजयेद् विधिवत्(धिना) सह ॥ ९ ॥
वास्तुहोमं ततः कृत्वा तृतीयं वास्तुदेवताः ।
शुद्धिं कृत्वा ततः पश्चात्पर्यग्निकरणं गृहम् ॥ १० ॥ 20
जलसंप्रोक्षणं कुर्यात्पुण्याहं वाचयेत्ततः ।
पञ्चगव्येन संप्रोक्ष्य स्थपतिः स्थापकैः सह ॥ ११ ॥

पञ्चानां प्रत्यकुर्वीत पादप्रक्षालनक्रिया[म्] ।	
विधिवदाचमने कृत्वा मण्डपान्तः प्रविश्यतु(शेत्तः) ॥ १२ ॥	24
स्थण्डिले मण्डलं कृत्वा प्रस्तरे शुद्धशालिभिः ।	
नवेन बारिकुम्भानि शुद्धतोयेन पूरयेत् ॥ १३ ॥	
सूत्रेण नववस्त्रेण कुम्भानां(नि) परिवेष्टयेत् ।	
नालिकेरफलशै(लादिभिः)श्च युक्तं कुचैश्च पल्लवैः ॥ १४ ॥	28
पञ्चविंशपदं न्यस्य शुद्धतण्डुल(लेन) कारयेत् ।	
कुशदर्भान्परिस्तीर्य तण्डुले चोक्तवत्कमान् ॥ १५ ॥	
ब्रह्मादिनवकुम्भाश्(नि) च तण्डुलोपरि विन्यसेत् ।	
स्वर्गेन प्रतिमां कृत्वा देवतानां विशेषतः ॥ १६ ॥	32
तत्तद्वस्त्रेषु संवेष्ट्य तत्तन्मन्त्रेण पूजयेत् ।	
उपवासमुपक्रम्य कर्ता स्वगृहिणी(ण्या) सह ॥ १७ ॥	
पीत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोष्य दिवसे पुनः ।	
गृहिणीमर्तुहस्तौ च गृहस्तम्भ(म्भं) स्वयं करे ॥ १८ ॥	36
रक्षाबन्धं ततः कुर्याद् वाचयेत्स्वस्तिवाचकम् ।	
तत्तद्वाहनादीनां च यत्प्रधानायुतापि च ॥ १९ ॥	
दिवा वा रात्रिकाले वा कुर्यात्तदधिवासनम् ।	
साङ्गुराः पालिकाः सर्वाः स्थण्डिलोपरि विन्यसेत् ॥ २० ॥	40
ब्रह्मादिदेवतानां च(ताश्चैव) पूजयेत्स्वपतिर्बुधः ।	
तत्तत्स्वनाममन्त्रेण प्रणवादिनमोऽन्तकम् ॥ २१ ॥	
हृल्लोखां मध्यकुम्भे तु पूजयेद् विधिवद् बुधः ।	
गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य धूपदीपं ददेत्(त) पुनः ॥ २२ ॥	44
पायसो(सौ)दनशस्वादीन् ताम्बुलादि(दि) निवेदयेत् ।	
नृत्तगीतादिवाद्यादिजयशब्दादिमङ्गलैः ॥ २३ ॥	
अग्निकार्यं ततः कुर्यात्स्थण्डिलं(ल)प्राग्दिशि तथा ।	
कुण्डे वा स्थण्डिले वापि समिदाज्यचरुं तिलम् ॥ २४ ॥	48
लाजकैश्चैव पञ्चैते प्रत्येकाष्टादशहोतीः ।	
प्रणवादिस्वाहान्तं स्वात् श(च्छ)क्तिबीजं समुचरेत् ॥ २५ ॥	

- शक्तिगायत्रिमन्त्रेण पूर्णाहुतिं समाचरेत् ।
 अधिवासितकुन्मस्यजलेनैवाभिषेचयेत् ॥ २६ ॥ 52
 वेरमद्वारन्तदी(रान्तादि)वेरमकं गृहं प्रति गृहं प्रति ।
 बाहनादीनि संप्रोक्ष्य स्वपतिसापकावुभौ ॥ २७ ॥
 सर्वमङ्गलघोषैश्च स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 पश्चाद् गृहमङ्गलं कुर्यान्नावावस्त्रैश्च शोभितम् ॥ २८ ॥ 56
 वितानध्वजसंयुक्तं पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ।
 स्वपतिर्वैरवेवाढ्यः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः ॥ २९ ॥
 श्वेतानुलेपनं स्नाप्य(प्यं) स्वर्णयज्ञोपवीतवान् ।
 नवशुक्लांशुकोपेतः श्वेतांशुकोत्तरीयवान् ॥ ३० ॥ 60
 पादप्रक्षालनं कुर्यात्सकलीकरणं कृतम् ।
 धूपदीपं ददेत्(त) पश्चाद् गन्धपुष्पाक्षतैः सह ॥ ३१ ॥
 ब्राह्मणैश्च यथाशक्ति वाचयेत्स्वस्तिवाचनम् ।
 यजमानस्य प्रीत्या च अ(त्यैस्तु चा)न्यैरनुचरैः सह ॥ ३२ ॥ 64
 गृहप्रदक्षिणं कुर्याज्जयशब्दादिमङ्गलैः ।
 गृहद्वारस्य पुरतः स्थित्वाद्यान्तं च वाचरेत् ॥ ३३ ॥
 लक्ष्मीशं ततो नमस्कृत्य वाचयेद्वि(दि)ष्टमानकम् ।

मन्त्रम्

- हे लक्ष्मि गृहकर्तारं पुत्रपौत्रधनादिभिः ॥ ३४ ॥ 68
 संपूर्णं कुरु चायुष्यं प्रार्थयामि नमोस्तुते ।
 एतन्मन्त्रं समुच्चार्य स्वपतिसापकावुभौ ॥ ३५ ॥
 यजमानाय पश्चात्तु दद्यान्निवेद्यशेषकम् ।
 स्वपतिः(त्ये) सापकानां च(केभ्यो) विप्राणां च(प्रेभ्यश्च) विरोपतः ॥ ३६ ॥ 72
 दद्याद् दक्षिण(र्णा) ताम्बूलं तत्र सद्यप्रवेशने ।
 तेभ्यः सह स्वपत्या चान्नचोरोदकादिभिः ॥ ३७ ॥
 नानाभूषणैर्दिव्यैः गन्धमाल्याम्बरादिभिः ।
 द्विजानां वेदघोषैश्च गीतनृत्तादिवाद्यकैः ॥ ३८ ॥ 76

छत्रचामरसंपूर्णकलशैर्दक्षिणादिभिः ।

आरुह्य हृषदिव्यादीन् यजमानस्व वन्दुभिः ॥ ३६ ॥

अन्यैरनुचरैः सार्धं कुर्याद् ग्रामप्रदक्षिणम् ।

ततः प्रवेशयेत्सर्वं सर्वमङ्गलघोषकैः ॥ ४० ॥

80

पश्चाद् वन्दुजनैः सार्धं कुर्याद् ब्राह्मणभोजनम् ।

एवं गृहं तु संवेश्य पश्चात्तु स्थापकादिभिः(भ्यः) ॥ ४१ ॥

वस्त्रभूषणवाहादीन्दद्यात्कर्ता स्वहस्ततः ।

स्वपतिः स्थापकान्ये(कैरे)त्य युग्मभ्यः(त्वमेव) ग्रामवान् गृहम् ॥ ४२ ॥

84

इत्युक्त्वा यजमानाय पश्चात्तं च विवर्जयेत् ।

आरुह्य ब्रह्मवाहं शुभमथ तच्छिल्पिसङ्गान् ग(र्ह्वैर्ग)जायैः ॥ ४३ ॥

अथैकच्छा(ष्टा)दिनानापरिकरसादृतं द्रु(तैर्दु)न्दुभिर्मेदनादैः ।

कर्ता नानानृसेनारथम(घैर)पि विविधैश्चामरैः पु(प)त्रसङ्घैः ॥ ४४ ॥

88

यावद् गच्छन्ति(ति) तावत्स्वपुरिपरितरं स ज्ञ(म)येद्वि(दि)ष्टकायैः ॥ ४५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गृहप्रवेशविधानं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥

द्वारस्थानविधानम्

द्वारस्थानस्य विन्यासं लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ।
 देवानां भूसुरादीनां वर्णानां च गृहे गृहे ॥ १ ॥
 देवा(भूपा)नां हर्म्यके सर्वे(वैस्मिन्) प्राकारे मण्डपे तथा ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं चोपद्वारं यथेष्टकम् ॥ २ ॥
 यच्चान्तरालदेशे तु मध्ये द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 भित्तिमध्ये यथाकुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ३ ॥
 प्रच्छादनं यथाहर्म्ये द्वारं कुर्यात्तथैवैव ।
 जलद्वारं यथासारं(लं) निम्नदेशे प्रकल्पयेत् ॥ ४ ॥
 दक्षिणे च कवाटे तु द्वारं कुर्यात् मुख्यके ।
 तिर्यङ्मध्ये तु सूत्रः(त्रे) स्यादधोदेशे प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
 देवानां च मनुष्याणां महाद्वारं कवाटके ।
 द्वाराणां तु यथामुख्ये युत्वा सोपानसंयुतम् ॥ ६ ॥
 एवं तु देवहर्म्यादिद्वारं कुर्याद् विचक्षणः ।
 नराणां च गृहे सर्वे द्वारस्थानं तु वक्ष्यते ॥ ७ ॥
 गृहायामे विशाले तु नन्दनन्दपदं भवेत् ।
 पूर्वद्वारं च हर्म्याणां महाद्वारं महेन्द्रके ॥ ८ ॥
 अथवा मध्यसूत्रस्य वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 ईशे वायु पर्जन्ये चादिते(तौ) चोदिते तथा ॥ ९ ॥

- जयन्ते वा सृगे वापि चोपहारं तु जालकम् ।
 दक्षिणे द्वारशा(सा)ले तु महाद्वारं गृह्यते ॥ १० ॥ 20
- अथवा मध्यसूत्रस्य वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 वितते(धे) च पदे पूषे(धि) पावके चान्तरिक्षके ॥ ११ ॥
- सृगे वा सत्यके चैव चोपहारादि पूर्ववत् ।
 पश्चिमे द्वारहर्म्ये तु पुष्पदन्तपदे तथा ॥ १२ ॥ 24
- मध्यसूत्रस्य वामे तु महाद्वारं प्रकल्पयेत् ।
 सुप्रोक्ष्य पदे वापि दौवारिकपदेऽपि वा ॥ १३ ॥
- नैऋत्ये वा सृगे वापि भृङ्गराजपदेऽपि वा ।
 गन्धर्वे[चे]शेत्यु(तू)पहारं तद् वदायतन(वातायन)मेव च ॥ १४ ॥ 28
- उत्तरे द्वारशाले तु भल्लाटस्य पदे तथा ।
 आयामे मध्यसूत्रात् वामे द्वारं प्रधानकम् ॥ १५ ॥
- मुखे(स्थे) नागपदे वापि चानिले वायु रोगके ।
 शेषे वापि(प्य)सुरे वापि चोपहारं तु योजयेत् ॥ १६ ॥ 32
- ईशानादिचतुर्द्वारं कुर्याद् दिक्षु यथेष्टकम् ।
 पचनाल्यसर्वेषां मुखे द्वारं तु मध्यमे ॥ १७ ॥
- कंचित्तन्मध्यसूत्रात् वामे द्वारं प्रकल्पयेत् ।
 तदूर्ध्वगमनार्थाय क्षुद्रजालकसंयुतम् ॥ १८ ॥ 36
- द्विचतुर्वा षडष्टापि दशद्वारदशमेव वा ।
 एवं तु जालकं कुर्यादुत्तराधो(धः) प्रदेशके ॥ १९ ॥
- मध्ये द्वारं(जालकं) तु कुर्यान्मध्यसूत्रात् वामके ।
 कुर्याज्ज(जा)लद्वारं तु अणितद्वारं कल्पयेत् ॥ २० ॥ 40
- देवानां पवनार्थं तु कुर्याद् वै युग्मजालकम् ।
 कुर्यादाकृष्ट(राहणार्थं) यद् द्वारं नैऋत्ये वापि चेशके ॥ २१ ॥
- गृहे सर्वे(वैभिन्) यथावज्ज्ञे पृष्ठे तु जालकं [तु] वा ।
 मध्ये न जालकं कुर्यान्मध्यसूत्रात् वामके ॥ २२ ॥ 44

कुर्यात्तु ज(जा)द्वारमुपद्वारोक्तवत्सुधीः ॥ २३ ॥

पञ्चाशं दक्षिणे तस्य वामे

बन्धा(न्ध)शं स्यात्तत्तयोर्मध्यदेशके ।

हर्म्यायामे नन्दभागीकभागे

द्वारं कुर्यान्मानुषाद्या निवासं ॥ २४ ॥

हर्म्यायामे मध्यसूत्रस्य वामे

कुर्याद् द्वारं भूसुराणां नृवाणाम् ।

एवं द्वारं शेषकाणां तु कुर्यात्

कुर्याद् द्वारं हर्म्यमध्यं सुराणाम् ॥ २५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वारस्थानविधानं नाम अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥

द्वारमानविधानम्

- द्वारमानविधिं वक्ष्ये लक्षणां वक्ष्यतेऽधुना ।
 भूसुराणां सुरादीनां वर्णानां चालयादिकम् (विष्टु) ॥ १ ॥
 वासे(से) वातायनादीनां कुण्डयोगपुरमण्डपे ।
 द्वारस्तम्भयुतं(र्गम्) सर्वद्वारमानाद् बहिर्भवेत् ॥ २ ॥ 4
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 त्रयोविंशत्तदुत्सेधं द्वारं सप्तकरान्तकम् ॥ ३ ॥
 महद्(हा)द्वारमिति प्रोक्तमुपद्वारमिदं च्यते ।
 एकहस्तं समारभ्य त्रित्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४ ॥ 8
 उपद्वार(रं) त्रिहस्तान्तं समा(प्त)दशविधोदयम् ।
 द्वादशाङ्गुलमारभ्य त्रिभिर्मात्रविवर्धनात् ॥ ५ ॥
 वातायन(नं) द्विहस्तान्तं(न्तं) त्रयोदशविधोदयम् ।
 शुद्धद्वारोदयं ह्येवं तद्विस्तारमिदं च्यते ॥ ६ ॥ 12
 सर्वेषां द्वारतुल्लार्धं शुद्धद्वारं(र)विशालकम् ।
 अथवा द्वारमुख्यानां हर्म्यपादमिदं(वशाद्)च्यते ॥ ७ ॥
 तत्तत्पादोदये वाथ वसुनन्ददशांशकैः ।
 तत्तदेकांशहीनं स्याद् द्वारतुल्लमिति स्मृतम् ॥ ८ ॥ 16
 तदर्थं विस्तृतं प्रोक्तमथ हर्म्यवशो(शाद्)च्यते ।
 सत्रिपादकरा(रमा)रभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ ९ ॥
 सत्रिपादत्रिहस्तान्तं कन्यसाधि नवोदयम् ।
 एवं तु छत्रहर्म्यं तु मुख्ये(स्य)द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ १० ॥ 20
 द्विहस्तं तु समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 चतुर्हस्तावसानं स्वात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

- एवं तु मध्यहम्यं तु मुख्यं(स्व)द्वारोदयं भवेत् ।
 सार्धद्विहस्तमारभ्य षट्षड्जुलवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- सार्धवेहकरान्तं स्यात्कन्यसादि नवोदयम् ।
 मुख्यद्वारमिति प्रोक्तं मुख्यहम्यं तु योजयेत् ॥ १३ ॥
- सप्तविंशोदयं द्वयं तदर्थं विस्तृतं भवेत् ।
 एवं जातिवशात्प्रोक्तं छन्दादीनां प्रवक्ष्यते ॥ १४ ॥ 28
- पञ्चविंशजुला(लम)रभ्य द्विद्वजुलविवर्धनात् ।
 त्रयोविंशशतान्तं स्याच्छन्दद्वारविशालकम् ॥ १५ ॥
- एकविंशजुला(लमा)रभ्य द्विद्वजुलविवर्धनात् ।
 एकविंश शतान्तं स्याद्विकल्पद्वारविस्तृतम् ॥ १६ ॥ 32
- नवपञ्चजुला(लमा)रभ्य द्विद्वजुलविवर्धनात् ।
 एकपञ्चजुलाधिक्यं शतान्तप्रामासविस्तृतम् ॥ १७ ॥
- विस्ताराद् द्विगुणोत्सेधं सामान्यमिति कथ्यते ।
 द्विगुणात्पादमाधिक्यमर्धाधिकमथापि वा ॥ १८ ॥ 36
- तदुत्सेधं नवांशं स्यात्पञ्चाशद्(आंशं) द्वारविस्तृतम् ।
 आयादिकर्मषड्वर्गप्रवाहं(हो) वक्ष्यतेऽधुना ॥ १९ ॥
- जातिद्वारोदयं सर्वेषां(वैस्मिना)यादिसंप्रहं भवेत् ।
 छन्दादीनां तु सर्वेषां तारं चायादिसंप्रहम् ॥ २० ॥ 40
- वृद्धिहान्यादिसर्वेषां प्रासादस्योक्तवद् भवेत् ।
 कन्यसे कन्यसा माने मध्यमे मध्यमं तथा ॥ २१ ॥
- मुख्यं मुख्यं तु मानं स्यात्कुर्वाद् द्वारं शुभावहम् ।
 हीनाधिकमानं चेत् श्रेष्ठं(कुं)ष्टकन्यसमानकम् ॥ २२ ॥ 44
- तद्द्वयमर्थम्यं चोक्तं मध्यमे तद्द्वयं तु वा ।
 सर्वेषामपि वर्णानां सर्वसंपदिनाशनम् ॥ २३ ॥
- शान्तिकादि यथाहम्यं द्वारं तच्छान्तिकादिकम् ।
 कुर्याद्वारोग्यमायुष्यं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ २४ ॥ 48
- विपरीते नृपादीनां विपस्व(स्ति) नित्यमावहेत् ।
 द्वारमानमिति प्रोक्तं पादादीन्वक्ष्यतेऽधुना ॥ २५ ॥

शुद्धद्वारस्य परितः पादोदक(व)द्वार[सं]युतम् ।
 भौमान्तं द्या(स्वा)वपादं वा चोत्तरान्तमद्यापि वा ॥ २६ ॥
 द्वारयोगस्य मूलाम्रे छिद्रं कुर्याद् द्वयोर्द्वयम् ।
 पट्टिकाद्वयमूलाम्रे शिखायुक्ता(क्त)द्वारं योजयेत् ॥ २७ ॥
 दक्षद्वारमिति प्रोक्तं शिलाभग्नं तु योजयेत् ।
 कुड्याद्वारा(रम)र्कभागं स्यात्तद्वाहो पञ्चभागिकम् ॥ २८ ॥
 अन्तःसप्तशयोरमध्यं द्वारयोगस्य मध्यमे(मम) ।
 तदंश(शे) त्रिचतुर्भागं पञ्चषट्सप्तभागिकम् ॥ २९ ॥
 अष्टांशं योगविस्तारं तदर्थं बहलं भवेत् ।
 विस्तारस्य समं वापि त्रिपादं वाद्य कल्पयेत् ॥ ३० ॥
 पट्टिकोच्चायतं तारं घने द्वारस्य योग्यकम् ।
 द्वारयोगद्वयं चैव पट्टिकाद्वयमेव वा ॥ ३१ ॥
 चतुरश्रं समाश्रं वा भूपद्यालङ्कृतं तु वा ।
 योगादिघनमानं च कृत्वा बाह्ये नवांशकम् ॥ ३२ ॥
 कुड्यान्ते पट्ट(ट्टं) बन्धो(न्ध्वं)शं तस्माद् द्व्यंशेन बन्धनम् ।
 एकेन कम्पपट्टं स्याद्बन्धभागेन योजयेत् ॥ ३३ ॥
 अष्टवांशेन पट्टं स्यात्पद्या(द्या) मध्यं(ध्वं)भागिकम् ।
 अर्धेन कम्पसंयुक्तं कर्णबन्धांशमीरितम् ॥ ३४ ॥
 कम्पमर्धेन(पद्ममध्येन) संयुक्तं चान्त्यं चेदलं भवेत् ।
 एकांशं बाह्यपट्टं स्याद् द्व्यंशं भुवाङ्गकम् ॥ ३५ ॥
 पद्या(द्या) द्वयांशकं चैव कम्पमेकेन कारयेत् ।
 मध्यभुवाङ्गं युग्मांशं बाह्यपद्यां द्वयांशकम् ॥ ३६ ॥
 पट्टिकायोगबाह्ये तु द्वारांशं परितोऽन्वितम् ।
 अथवा भूपद्यां तु स्यात्कुर्यात्त्वद्य पट्टिका[म्] ॥ ३७ ॥
 द्वारयोगविशाले तु कर्णं वा द्विगुणं तु वा ।
 योगमूलाम्तुङ्गं स्यात् अ(द)मे त्रिन्यास(न्यसेत्) कुड्यालम् ॥ ३८ ॥
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पत्रवल्ल्यादिमुपितम् ।
 द्वारोर्ध्वे मध्यदेशे तु अ(चा)धिराजो(जमु)परि न्यसेत् ॥ ३९ ॥

62

56

60

64

68

72

76

- तत्पार्श्वे चाक्षरादन्त(नुचरान्ते) द्विपयुग्मं तु कारयेत् ।
 दक्षिणे तु गणेशं स्याद्वामभागे सरस्वतीम् ॥ ४० ॥ 80
- अत्रचामरसंयुक्तं वोरणादिविभूषितम् ।
 तस्याधो(धः) पूर्णकुम्भाद्यैः दर्पणाद्यैर्विभूषितम् ॥ ४१ ॥
- कुर्यादेवं तु रचार्यं सम्प्रदायास्पदं सदा ।
 अथवा द्वारयोगस्य विशालं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ४२ ॥ 84
- त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं तस्मात्तु द्वाङ्गुलाधिकम् ।
 पञ्चविशाङ्गुलान्तश्च(न्तं च) चतुर्विशाङ्गुलान्तकम् ॥ ४३ ॥
- एकविशाङ्गुलान्तं स्याद् द्वाविशाङ्गुल(ला)न्तकम् ।
 त्रयोविशाङ्गुलान्तं स्याद् द्वारयोगस्य विस्तृतम् ॥ ४४ ॥ 88
- अथवा हस्तभारम्य त्रित्र्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 तत्रिहस्तावसाने स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ४५ ॥
- दारुके तु शिला(ले) वापि कुर्याद् द्वारं विचक्षणः ।
 क्षुद्रविस्तार(रं) सर्वेषां द्वारयोगविशालकम् ॥ ४६ ॥ 92
- द्वारमाने तु सर्वेषां वर्णानां हर्म्यकं न्यसेत् ।
 देवानां हर्म्यके कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ४७ ॥
- द्वारमूषणसार्धं स्याद् द्वारमानेन कल्पयेत् ।
 तद्विशालासतुल्यं कवाटायामविस्तृतम् ॥ ४८ ॥ 96
- एकद्वित्रिचतुष्पञ्च कवाटस्य घने भवेत् ।
 एकं वा द्विकवाटे वा युत्तया तत्रैव योजयेत् ॥ ४९ ॥
- युग्मदारु न योग्यं स्याद्युग्मं चैव योजयेत् ।
 युगलं तत्कवाटे स्याद् दारुयुग्मं प्रयोजयेत् ॥ ५० ॥ 100
- दक्षिणस्य कवाटे तु विशालाधिकमायतम् ।
 एकद्वित्र्यङ्गुलं वामकवाटे स्याद् द्विहस्त(विहीन)कम् ॥ ५१ ॥
- तत्समग्रं शिखं तारं तद्द्वयं तस्य तुङ्गकम् ।
 वृत्ताकारं(रा) शिखा सर्वा मूलोद्भववृत्ता(कुचं) भवेत् ॥ ५२ ॥ 104
- मध्ये तु शेषां वामे(व) शुद्धद्वारावसानकम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं मध्ये शेषविस्तृतम् ॥ ५३ ॥

युग्मवेदकुमाराष्टपञ्चदशं द्वादशांशकम् ।

कुर्यात्कवाटदीर्घं(दीर्घ्यं) क्षेपणं विस्तृतो(स्तारोऽ)धिकम् ॥ ५४ ॥

108

त्रिचतुष्पञ्चा(चषड्)ङ्गुलं वा[पि] तस्य विस्तार(रं) मानयेत् ।

शुद्धद्वारसमायामं विस्तारं परिकल्पयेत् ॥ ५५ ॥

आयदण्ड(ण्डं) त्रिधापञ्चसप्तकाकृतमेव च ।

दीर्घं ह्रस्वं च सर्वेषामिदं युत्वा प्रयोजयेत् ॥ ५६ ॥

112

सन्धिमध्ये तु वेदाश्रं पट्टिकानां तु पादयुक् ।

पञ्चपत्रादि सर्वेषां युत्वा च समलङ्कृतम् ॥ ५७ ॥

प्राकारे च महाद्वारं शुद्धद्वारं कवाटके ।

सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ ५८ ॥

116

पञ्चविंशाङ्गुलायामं त्रिचतुर्था(र)ङ्गुलं ततिः ।

तदर्थं तदुधने कुर्यात्त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलीभूतम् ॥ ५९ ॥

कीलभाजनमित्युक्तं कीलने तु प्रवच्यते ।

भाजनावामवत्कुर्यात्कीलायामं यथोक्तवत् ॥ ६० ॥

120

एकद्वित्रिषङ्गुलं वापि कीलतारं यथेष्टकम् ।

कवाटयुक्तं(म्) तथैकं चेद् द्वारदक्षिणपार्श्वके ॥ ६१ ॥

द्वारपादे पदे(यथा) वापि योजयेत्कीलभाजनम् ।

पर्वयुक्कीलमूलापे भाजने छिद्रं योजयेत् ॥ ६२ ॥

124

अयस्कीलं च पट्टं च पञ्चपत्रादिशोभितम् ।

कुर्यात्तत्कवाटानां युत्वा तत्कीलशूलकं ॥ ६३ ॥

यथाबलं यथाशोभं तथा युज्येत बुद्धिमान् ।

द्वारोर्ध्वं भूपुरार्धं च कुर्यात्तच्छिद्रपट्टिका[म्] ॥ ६४ ॥

128

कवाटस्योर्ध्वशूलं च तत्तच्छिद्रे प्रवेशयेत् ।

अन्तरद्वारं(राष्ट्रां) तु(चैव) कवाटं चैव योजयेत् ॥ ६५ ॥

कीलं च भाजनं चैव कवाटयुग्मं तु योजयेत् ।

कवाटायामविस्तारं मध्ये छिद्रं तु युग्मतः ॥ ६६ ॥

132

छिद्रयोर्मध्यं [च] तस्योर्ध्वतः कीलं तदन्वोऽन्यं निवेशयेत् ।

एवं युत्वा कवाटं च सज्यासज्यं तु योजयेत् ॥ ६७ ॥

- देवानां मूलहर्म्ये तु कवाटाधिक्यवामके ।
 सर्वेषामालये चान्ते यथेष्टं स्थापयेत्सुधां ॥ ६८ ॥ 136
 उक्तवत्स्थापयेद् द्वारं स्वपतिः स्थापकैः सह ।
 देवानां हर्म्यके सर्वं मध्यद्वारं तु जालकम् ॥ ६९ ॥
 द्विजातीनां च वर्णानां गृहे वातायने बुधः ।
 मध्यस्तम्भं यथायुक्त्वाकारं यत्तु यथेष्टकम् ॥ ७० ॥ 140
 देवानां भूसुरादीनां वर्णानां च गृहे गृहे ।
 द्वारपट्टिकाया मानं लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ७१ ॥
 द्वारस्य पुरतो देशे द्वारमध्ये सभद्रकम् ।
 एकभाग(गे) द्विभागं वा निर्गमं पट्टिका भवेत् ॥ ७२ ॥ 141
 एकत्रिपञ्चभागेन पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ।
 विस्तारं(र)द्विगुणं वापि पादोने द्विगुणं तु वा ॥ ७३ ॥
 विस्ताराधार्धिकं वापि तद्द्वारं(र)पट्टिकोदयम् ।
 तुङ्गे चाष्टांशकं कृत्वा चैकभागं भूसूरकम् ॥ ७४ ॥ 148
 तद्द्वयं पादतुङ्गं स्यात्तदर्थं प्रस्तरोदयम् ।
 तत्समं प्रोवतुङ्गं स्यात् शि(च्छि)रतु(स्तु)ङ्गं द्वायांशकम् ॥ ७५ ॥
 तदर्थं स्तूपितुङ्गं स्यात् शा(च्छा)लाकारं शिरो भवेत् ।
 अथवा नासिकाकारं कुर्याद् भित्ति(स्था) सहैव च ॥ ७६ ॥ 152
 षड्वर्गमिति प्रोक्तं च चतुर्वर्गमिदोच्यते ।
 तुङ्गे षडंशके(कं) कृत्वा ए(चै)का[द्वै]द्व्येकवेदिका ॥ ७७ ॥
 पादं शिरः शिला प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तमेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ७८ ॥ 156
 अज्ञानाद् विपरीतं चेत्सर्वसम्पद्दिनाशनम् ॥ ७९ ॥
 एवं द्वारं तैत(ति)लानां द्विजानाम्
 भूपानां चैव वैश्यकानां परेषाम् ।
 मानं यत्तद्योक्तवद्धर्म्यदेशे ॥ ८० ॥ 160
 कुर्यात्सर्वसम्पदास्पदं स्यात् ॥ ८० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे द्वारमानविधानं नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजहर्म्यविधानम्

- भूपतीनां च हर्म्याणां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
एकाशीतिक्रमाधिक्यं शतदण्डं समारभेत् ॥ १ ॥
सैकद्विशतदण्डान्तं द्विद्विदण्डविवर्धनात् ।
सर्वभूपस्य हर्म्ये तु कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २ ॥
तद्विस्तारमिति प्रोक्तमायाममिति वक्ष्यते ।
विस्तारात्पादमाधिक्यमर्धाधिक्यमथापि वा ॥ ३ ॥
त्रिपादाधिक्यमेवं वा तत्समाधिक्यमेव वा ।
पञ्चाधिकचतुःषष्टिशतदण्डं समारभेत् ॥ ४ ॥
एकाशीतिशतान्तं स्याद् द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
एवं तु चोत्तमान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ५ ॥
महाराजस्य हर्म्ये तु विशालं परिकीर्तितम् ।
विस्तारादायते(याम्) सर्वे यथा प्रागुक्तव्रजेत् ॥ ६ ॥
त्रयाधिक्यं च पञ्चांशं(चाशत्) शतदण्डं समारभेत् ।
नन्दवष्टा(ष्ट्य)धिकं दण्डं शतदण्डावसानकम् ॥ ७ ॥
कन्यसा नवधा प्रोक्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
नरेन्द्रस्या(न्द्रा)न्ये सर्वे(र्व) विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ८ ॥
नवत्रिंशाधिकं दण्डं शतदण्डं समारभेत् ।
पञ्चाशच्छतपर्यन्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ९ ॥
पाण्डिफस्य तु हर्म्यस्य विस्तारं परिकीर्तितम् ।
पूर्ववचायते सर्वे(र्व) विस्तारं वर्धयेत्कमात् ॥ १० ॥
त्रयोविंशच्छतमारभ्य द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।
नवत्रिंशच्छतान्तं स्यात्पूर्ववन्नवभेदकम् ॥ ११ ॥

हर्म्य(र्म्यं) षट्घरोत्सेधे(रस्य च) विलारायाम(र्मं) पूर्ववत् ।	
सप्तप्रशतदण्डादौ द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ १२ ॥	24
त्रयोविशच्छतान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।	
मण्डलेशालयतारं दीर्घ(दैर्घ्यं) प्रागुक्तवर्धयेत् ॥ १३ ॥	
एकाधिक्यं तु नवतिदण्डं चैव समारभेत् ।	
हस्ता(सप्ता)धिकशतान्तं च विस्तारं नवधा भवेत् ॥ १४ ॥	28
एवं तु षट्भाक्(य)हर्म्यं चायामं पूर्ववद् भवेत् ।	
सत्रिर्न(न)वाष्टदण्डादौ द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ॥ १५ ॥	
एकाधिकनवत्यन्त(न्तं) नवधा चोक्तमानकम् ।	
प्राहारकस्य हर्म्यं तु कन्यसादि विशालकम् ॥ १६ ॥	32
आयामं पूर्ववत्कुर्याद्वर्धयेद् द्विगुणान्तकम् ।	
नवाधिकं तु पञ्चाशद् दण्डं चैव समारभेत् ॥ १७ ॥	
सप्तसप्तप्रतिश्रान्तं द्विद्विदण्डेन वर्धनात् ।	
एवं तु नवधा प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १८ ॥	36
अत्रप्राहस्य हर्म्यं तु चैवायामं तु पूर्ववत् ।	
एकादि सप्तसालान्तं चक्रवर्तिनो हर्म्यके ॥ १९ ॥	
षट्प्राकारं तु संकल्प चाधिराजस्य हर्म्यके ।	
एकादिपञ्चसालान्तं नरेन्द्रस्यापि हर्म्यके ॥ २० ॥	40
चतुःशा(सा)लावसानान्तं पार्थिवस्य तु हर्म्यके ।	
एकादिकं त्रिसालान्तं षट्घरादिभिस्त्रिभिः(द्वित्रयाद्याम्) ॥ २१ ॥	
प्राहारकास्तप्राहाभ्यां(हयोः) कुड्यमेकं द्रव्यान्तकम् ।	
अथः(न्तः)सालं तथैकांशं द्वितीयं च त्रयांशकम् ॥ २२ ॥	44
तृतीयं सप्तभागं स्यात्सैकांशं त्व(तु)रीयकम् ।	
पञ्चमं चैकविंशांशमेकत्रिंशांशं षष्ठकम् ॥ २३ ॥	
सप्तमं च त्रयाधिक्यं चत्वारिंशांशमेव वा ।	
कुर्यादेवं तु विस्तारे तत्तदायामं पूर्ववत् ॥ २४ ॥	48
पूर्वोक्तदण्डमानं चेच्चान्तःसाले प्रकल्पयेत् ।	
तस्मात्तु चोक्तवद् ब्रह्मा सप्तसालावसानकम् ॥ २५ ॥	

- तन्माने तु सालानां विनाभित्ति(त्ति) सभित्तिकम् ।
 अन्तर्भित्तिस्तु चैवं स्याद्भित्तिस्तु सर्वदा ॥ २६ ॥ 52
- कुर्यात्पश्चात् भित्तिश्चेत्(त्ति च) मानं वक्ष्ये यथाक्रमम् ।
 उक्तप्रमाणवाह्ये तु कुर्यात् कुर्यात्समन्ततः ॥ २७ ॥
- एकदण्डं समारभ्य सा(चा)र्धदण्डेन वर्धनात् ।
 एकसालादि सप्तान्तं चतुर्दण्डावसानकम् ॥ २८ ॥ 56
- भित्तिविस्तारमित्युक्तं केचिद्वस्तुविवर्धनात् ।
 सार्धद्विदण्डपर्यन्तं सप्तमान्तं विशालकम् ॥ २९ ॥
- विस्तारं तु(स्य) समुत्सेधं तत्पादाधिकमेव वा ।
 अर्धाधिकमथोत्सेधं पादान्द्विगुणं तु वा ॥ ३० ॥ 60
- विस्तारं(र)द्विगुणं वापि बाह्ये वस्त्रं तथोल्लतम् ।
 मूलतारे तु सप्तसाष्टशैकैक[वि]हीनकम् ॥ ३१ ॥
- भित्तिगृहस्य विशालं स्यान्मूलामान्तं चयं(य)कमात् ।
 प्राकारशीर्षसर्व [च] हस्तेनदन्तरोन्नतम्(नान्तरान्ततः) ॥ ३२ ॥ 64
- वृत्तं वा चतुरश्रं वा वज्राकारं तथैव च ।
 षण्मात्रं चाष्टमात्रं च द्वादशाङ्गुलमेव च ॥ ३३ ॥
- कुर्यादन्तान्तरं शेषं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 शिलाचे(ले)ष्टकयोर्वापि [च] षण्मयैर्भित्तिकल्पनम् ॥ ३४ ॥ 68
- एकं बोदकभित्तिं वा कुह्यान्तं मण्डपाकारकम् ।
 एवं कल्पं तु कामार्थमनुचरादिवासकम् ॥ ३५ ॥
- एवं(योग्यं) तु गृहमाने स्याद् विस्तारं चायं वक्ष्यते ।
 सालानामपि सर्वेषां परमशाधि(यि)कपदं न्यसेत् ॥ ३६ ॥ 72
- मध्यं ब्रह्मपदं त्यक्त्वा परितस्तु नृपादिभिः(दीनाम्) ।
 कुर्यात्सर्वत्र सर्वेषामभोष्टादिजनालयम् ॥ ३७ ॥
- इन्द्रे च वारुणे वापि सार्वभौमस्य हर्म्यकम् ।
 अथवार्यपदे चैव चतुर्दिक्षु विदिक्ष्वपि ॥ ३८ ॥ 76
- यमे विवस्वते(ति) वापि चाधिराजस्य हर्म्यकम् ।
 भूधरे च कुबेरे च नरेन्द्रस्यालचं भवेत् ॥ ३९ ॥

- इन्द्रे इ(चे)न्द्रजयस्त्रांशे पार्थिवकस्य गृहं भवेत् ।
 अथवा पुष्पदन्तस्य पदे वासं प्रकल्पयेत् ॥ ४० ॥ 80
- कद्रे रुद्रजये वापि चासुरस्य पदेऽथवा ।
 पट्टभृगालयं कुर्वाण्छोषकस्य पदेऽपि वा ॥ ४१ ॥
- गृहच्छते च सवित्रं सावित्रस्य पदेऽपि वा ।
 मण्डलेशस्य हर्म्यं स्यात्पट्टभाक्(जशु)चालयं तु वा ॥ ४२ ॥ 84
- आपवत् सा(अपवत्सस्या)पवत्स(त्य)स्य भृगे वा मुख्यकेऽपि वा ।
 प्राहारकास्त्रमाहुयाश्चालयं परिकल्पयेत् ॥ ४३ ॥
- सर्वेषामपि भूपानां स्वतिर्यानि(स्थानीयादि)चतुष्टये ।
 गृहमेवं तु शा(सा)लायां चोक्तमेवं पुरातनैः ॥ ४४ ॥ 88
- सर्वेषां मूलहर्म्याणां पूर्वद्वारं प्रकल्पयेत् ।
 तत्तन्मूलस्य हर्म्यस्य दक्षिणे चोत्तरेऽपि वा ॥ ४५ ॥
- नैऋत्यं वायवे वापि तत्तन्महिषि(पी)कागृहम् ।
 मूलहर्म्यस्य याम्ये तु सा(चा)भिषेकादिमण्डपम् ॥ ४६ ॥ 92
- सुप्रोवे पुष्पदन्ते वा वायुधस्यालयं भवेत् ।
 असुरे शोषके वापि वस्तुनिक्षेपमण्डपम् ॥ ४७ ॥
- वरुणे नैऋते वापि सुतुर्वस्रधनालयम् ।
 सोमे च मुख्यके वापि रज्जहेमादिकालयम् ॥ ४८ ॥ 96
- गन्धर्वे भृङ्गराजे वा भूषणालयमेव च ।
 दक्षिणे नैऋते वापि भोजनार्थं तु मण्डपम् ॥ ४९ ॥
- तथेशानपदे वापि पचनालयमेव च ।
 अग्निले चाग्निंके वापि पुष्करिण्या(शीशु) च कल्पयेत् ॥ ५० ॥ 100
- महिष्यावाससौम्ये कच्छुकीरा(किनशु)आ(चा)लयं भवेत् ।
 वायव्येन धनाङ्गांशे पुष्पमण्डपं योजयेत् ॥ ५१ ॥
- अदिते(तौ) चोदिते वापि मज्ज(ज)नालयमेव च ।
 तत्तद्वाह्यप्रदेशे तु कायशुद्धार्थमण्डपम् ॥ ५२ ॥ 104
- वायव्यं नैऋते वापि सुत्तिकामण्डपं भवेत् ।
 पूर्वे(पिण्ड) वा वितथे चैव दासदास्यालयं भवेत् ॥ ५३ ॥

गृहक्षतपदे चैव शयनालयमेव च ।

मुख्ये वा अ(नैवा)थ भद्रादे विलासिनीनां चालयम् ॥ ५४ ॥

108

दौवारिकपदे चैव राजकन्यक(र्षिका)रालयम् ।

द्वारस्थ वामपार्श्वे तु गजाश्वादिकालयम् ॥ ५५ ॥

द्वारस्थ दक्षिणे पार्श्वे रत्नकावासमेव च ।

सत्यके चान्तरिक्षे च सौर(रि)कालयमेव च ॥ ५६ ॥

112

भृशे यानालयं कुर्याच्छ्रेष्ठं प्रागुक्तवद् भवेत् ।

अन्तःसालमिति प्रोक्तं बाह्यशा(सा)लमिहोच्यते ॥ ५७ ॥

वरुणे युवराजस्य चालयं तत्प्रकल्पयेत् ।

तत्पूर्वे चोत्तरे वापि तस्यैवानुचरालयम् ॥ ५८ ॥

116

याम्ये च सोमदिग्(शि) वापि वायव्यं वाथ नैर्ऋते ।

आस्थानमण्डपं कुर्यात्पुष्करिण्या(प्याश्)च वायवे ॥ ५९ ॥

नागस्य वामके याम्ये कुर्यादश्वामदेशकम् ।

पुष्पोद्यानं ततः कुर्यान्मुख्य(व्ये) भद्रादकेऽपि च ॥ ६० ॥

120

नृत्तागारं ततः कुर्यान्नानानृत्ताङ्गानि च ।

आत्मार्चं यजमानार्चं देवताहर्म्यमीशके ॥ ६१ ॥

द्वितीये हर्म्ये(र्म्ये)याम्ये तु पुरोहितालयमेव च ।

रोगे वा मुख्यके वापि स्वामिकारा(ध्यायका)लयमेव च ॥ ६२ ॥

124

द्वितीयः(य)सालवाह्ये तु द्वारं तस्य तु दक्षिणे ।

महाशालालयं कुर्याद् भैरवं तु बहिर्वहिः ॥ ६३ ॥

ईशे तु धेनुशालाश्च द्वारं कुर्यान्महेन्द्रके ।

पार्श्वके मेषशालाश्च सत्यके वानरालयम् ॥ ६४ ॥

128

सोमादीशानपर्यन्तं बाजिशाला प्रकल्पयेत् ।

याम्यादिपावकान्तं स्याद् गजशाला प्रकल्पयेत् ॥ ६५ ॥

तस्मात् नैर्ऋत्यान्तं कुत(क्)कुशललयमेव च ।

वायुकोष्ठादिमुख्यान्तं भृगाणां(ग)हरिणा[नामा]लयम् ॥ ६६ ॥

132

सुभीवे पुष्पदन्ते च कल्पयेन्मार्ग(पचि)मण्डपम् ।

उत्तरे बाह्यके वापि चोत्तरे वायवे तथा ॥ ६७ ॥

- तद्देशे चोर्ध्ववेदिः स्याद्विपदार्धाङ्गु(ङ्ग)णान्वितम् ।
 परितः शूलकम्पं स्याद् द्वारं तद्दक्षिणोत्तरे ॥ ६८ ॥ 136
- तत्तत्पश्चिमदेशे तु युद्धालोकनमण्डपम् ।
 आरुह्यावलोकनार्थं [स्यात्] कुर्याद्युत्तरे च मण्डपम् ॥ ६९ ॥
 वरुणे पुष्पदन्ते वा मेघयुद्धार्थमण्डपम् ।
 मृगे च भृङ्गराजे वा कुक्कुटायुद्धमण्डपम् ॥ ७० ॥ 140
- मण्डपाङ्गणमध्ये तु परितो मेखलैर्यु(लायु)तम् ।
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चद्वस्तमूलाप्रविस्तृतम् ॥ ७१ ॥
 सार्धद्विद्वस्तनिम्नं स्यात्सार्धार्धपरिधान्वितम् ।
 द्वौ(दौ)वारिकपदे चैव मयूरालयमेव च ॥ ७२ ॥ 144
- द्वारस्य दक्षिणे बाह्ये व्याघ्रकालयमेव च ।
 तद्बाह्ये तत्र देवादीन्(नां) किरातालयमेव च ॥ ७३ ॥
 तृतीये वितथे तस्यांशे रत्नस्यावासमण्डपम् ।
 चतुर्थे यमदिग्भागे सन्धिविग्रहमण्डपम् ॥ ७४ ॥ 148
- षट्सप्ताधरणे वापि दक्षिणे पश्चिमेऽपि च (वा) ।
 उत्तरे पूर्वके वापि गजम(जा)रवादिवाहनम्(नानि) ॥ ७५ ॥
 आरुह्यालोकनार्थं च मण्डपं परिकल्पयेत् ।
 ईशे वा वितथे चैव रङ्गमण्डपमेव च ॥ ७६ ॥ 152
- भृशे वा सा(चा)न्तरीचे वा कारागृहमेव च (तथा) ।
 प्राकारस्य चतुर्दिक्षु द्वारगोपुरकान्वितम् ॥ ७७ ॥
 शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यान्नृपचित्तवशात् यत् ।
 अमुक्तं मण्डपं युत्तरे कुर्यादापोढशान्वितम् ॥ ७८ ॥ 156
- ब्रह्मांशे ब्रह्मपीठं स्यात्कुर्यादावृतमण्डपम् ॥ ७९ ॥
 हस्तेन भूतमुनिरन्ध्रेण करेण कृत्वा
 विलारभित्तिं चतुरश्रं त्रिर्य(धै)कवे(के)न ।
 प्रागस्य मध्यमद्य भूपतिमध्यहर्म्यं
 नित्यं त्रिकाल(म्) इव पूजित(तं) ब्रह्मपीठम् ॥ ८० ॥ 160

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे राजहर्म्यविधानं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजाङ्गविधानम्

- भूपतीनां च सर्वेषां सर्वाङ्गं वक्ष्यतेऽधुना ।
 अर्धात्याग्रायचतुरं तत्पङ्क्तं पदक्रमात् ॥ १ ॥
- शस्त्रास्त्रमन्त्रसर्वादीन्सर्वशास्त्राविपरगः ।
 पट्टदर्शनं समं चैव दीक्षया च प्रवर्तकः ॥ २ ॥ 4
- धीरोद्धतो धीरललितो धीरोदात्तस्तथैव च ।
 रम्या(अर्थी)मुपाज्य(र्ध्व)राज्यात्(ज्यं तु) स्वयं ज्ञात्वा स्वयन्निव्रतः ॥ ३ ॥
- शूरः प्राज्ञश्च कोशार्थ(ह्यो) धर्मज्ञो नीतिपारगः ।
 समस्तभूसृतां चैते गुणाः प्रोक्ता विशेष्टाः ॥ ४ ॥ 8
- एतानि गुणरत्नानि राज्ञो यस्य च (ज्ञां सर्वेषां) सन्ति वै ।
 शतपञ्चतुरङ्गानि(णि) पञ्चकुश्रमेव च ॥ ५ ॥
- लक्षार्धतन्त्राधिपतिः शतपञ्चवराङ्गनाः ।
 एका स्वात्पट्टमहिषी आ(सोऽ)स्त्रमाहो(हः) प्रकीर्तिता(तः) ॥ ६ ॥ 12
- पट्टशतं(त)मरीशकोट्यानि निषद(ह)न्तावलमेव च ।
 लक्षतन्त्राधिपतिश्च सप्ता(प्त)शतवराङ्गनाः ॥ ७ ॥
- स्वार्ता महिष्या(ध्या) द्वितीय(दे चैव) प्राहारक इति स्मृतम् ।
 शताष्टहयरत्नानि सप्तद्विरदमेव च ॥ ८ ॥ 16
- सार्धलक्षतन्त्रं स्यात्त्रि(त्तु) सहस्रं(स)वराङ्गनाः ।
 महिषीत्रयमेवं च पट्टभाक् इति(चेत्येव) स्मृतम् ॥ ९ ॥
- सहस्रार्धं दशभु(ग)जं पञ्चाशतसहस्रकम् ।
 वराङ्गनाभिरासेभ्यो महिष्यश्च चतुष्टयम् ॥ १० ॥ 20
- लक्षद्वयं च तन्त्रं स्यान्मण्डलेशस्य भूपतेः ।
 पञ्चा(ञ्च)शतसहस्राद्याः द्वादशं कुश्रं तथा ॥ ११ ॥
- लक्षद्वयं च तन्त्रं स्याद् द्विसहस्रवराङ्गनाः ।
 महिष्यः पञ्च पट्टाद्याः पट्टभृक्(ग) भूपतिर्विदुः ॥ १२ ॥ 24

- द्विशताब्ध(सहस्र)हयाः प्रोक्ताः पञ्चा(च)दशगजास्तथा ।
 चानु(चतु)र्लक्षं च तन्त्रं स्यात्तिसहस्रवराङ्गनाः ॥ १३ ॥
 षण्महिष्यस्तथा प्रोक्ताः पार्थिकाख्यस्य भूपतेः ।
 पार्थिकः स्वात्पट्टधरो मण्डलेशश्च पट्टभाक् ॥ १४ ॥ 28
 पथ्यो(याम्) नवद्वि(द्वी)पादाब्ज(मास्) तत्तन्त्राधिपास्तथा ।
 अयुतादिवहूनश्चाशत(सहस्र)कुञ्जरमेव च ॥ १५ ॥
 तन्त्रं च शतलक्षं स्यान्महिष्यश्च दशस्त(त)था ।
 लक्षार्धं वा(व)रवनिता चै(श्रै)वमुक्तं नरेन्द्रके ॥ १६ ॥ 32
 नरेन्द्रे च द्विपादाब्ज(द्वीपादाभा)क्षैककोटितुरङ्गवान् ।
 अयुतं द्विरदं प्रोक्तं दशकोटिश्च(च) तन्त्रकम् ॥ १७ ॥
 दशलक्षं मरण्य(ण्याश्) च महिष्य(प्या)श्च सहस्रकम् ।
 अधिराजाख्यनृपतेश्चोक्ततन्त्रं पुरातनैः(न्त्राधिपास्तथा) ॥ १८ ॥ 36
 अधः(धो) वा पट्टमहिषे(प्याम्) चेन्द्रस्य सदृशः प्रभुः ।
 समभूमिपपालेभ्यो नमस्कृत्य पदान्नुजम् ॥ १९ ॥
 दन्तावलतुरङ्गाश्च तन्द्रा(न्त्रा)दि च वराङ्गनाः ।
 अर्बुदं न्यर्बुदं चैव महाशङ्कु(ङ्ग) च पञ्चकम् ॥ २० ॥ 40
 गणिकान्तं परार्धाख्यं च सर्वे तन्त्राः(न्त्राधिपा) प्रकीर्तिताः ।
 सप्तद्वि(माधि)मेखलाभूमि(मेश्) चैकच्छत्रेण पालकम् ॥ २१ ॥
 तस्मात्तु सार्वभूमाय(भौमाय) चकवर्तिरि(र्त्ति)ति स्मृतम् ॥ २२ ॥
 आम्नायाश्चतुरोऽधीत्य विधिवत्पद्दर्शनानां समम् ॥ 44
 स(सा)मशास्त्रादिसर्वशास्त्रकुशलः स्थिरो धर्मवान् ।
 धीरोदात्तगुणो महावितरणौघर्थधनाढ्यः प्रभुः
 नीतिज्ञो जनरक्षको जनपदार्थानुपात्तार्थवान् ॥ २३ ॥
 सर्वज्ञो नर(दिज्)पालको शक्त(गुरु)पदाम्भोजद्विरेफः सुरैः(सुखी) ॥ 48
 शान्तो कीर्तिपरायणश्च रसिको गन्धर्वशास्त्राधिपः ।
 एते सर्वगुणाः समस्तनृपतेः साम्यादि चेत्तं तुभैः
 एषां चोक्तगुणानि(णाः) नृपतेः सच्चद्रमूढताम् ॥ २४ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे राजाङ्गविधाने नाम एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

राजलक्षणम्

- अथ वक्ष्ये विशेषेण भूपानां लक्षणं परम् ।
चक्रवर्ती महाराजो नरेन्द्रः पार्थीकस्तथा ॥ १ ॥
- अथ पट्टधरापि मण्डलेशस्तथैव च ।
अथैव पट्टभाक् चैव ततः प्राहारकस्तथा ॥ २ ॥ 4
- अथप्राहस्ततश्चैते नव भूपा यथाक्रमान्(मम्) ।
चतुःसागरपर्यन्तां महीं स्वीकृत्य बलवान् ॥ ३ ॥
- जित्वा द्वारस्य पुरतो बन्ध(धंटा)माबन्ध संस्थितः ।
न्यायान्यायविचारार्थं किञ्चिन्मन्यप्रतापवान् ॥ ४ ॥ 8
- कीर्तिमान् श्रीमतां श्रेष्ठः कृपया लोकरक्षकः ।
सर्वावनीन्द्रबन्धोऽसौ चक्रवर्तीति कीर्तितः ॥ ५ ॥
- शक्तित्रयेऽक्षिणीं(त्रयेण) स्वीकृत्य सप्तराज्यस्य चेश्वरः ।
बह्वर्गुणैः बहुलैर्गुणैः नीतिज्ञः सूर्यवंशवान् ॥ ६ ॥ 12
- चन्द्रवंशोदितो बाध चाधिराज इति स्मृतः ।
शक्तित्रयेण त्रितयराज्यं स्वीकृत्य दुर्बलान्(त्) ॥ ७ ॥
- पार्थीकः पट्टधरो मण्डलेशोऽपि पट्टभाक् ।
एतैर्वन्धपदद्वन्द्वो नीतिनेत्रः अ(श्वा)दिन्दमः ॥ ८ ॥ 16
- सुकुटी चोत्सवरो नरेन्द्रः परिकीर्तितः ।
एकराज्यस्याधिपतिश्चैकदुर्गमधिष्ठितः ॥ ९ ॥
- बहुल्लाधिपतिर्ज्ञानी कालज्ञोऽथ प्रयोगवान् ।
एवं परेभ्यश्चाभिहितो पार्थीक इ(श्ने)ति स्मृतः ॥ १० ॥ 20

X

चतुष्टयगुणाधीश्वरार्धराज्यस्य चेश्वरः ।

एकदुर्गस्याधिपतिः स्वान्वयात्परिपोष्यः ॥ ११ ॥

मण्डलाधिपतिः (ति) पट्टभाक् भौमे (गन्धर्व) पि वर्जितम् (तः) ।

एवं गुणविशिष्टोऽसौ प्रोक्तः पट्टधराख्यया ॥ १२ ॥

24

अर्धमण्डलस्याधिपतिरेकमण्डलसंश्रितः ।

पट्टभागादिबन्धोऽसौ मण्डलेश इति स्मृतः ॥ १३ ॥

मण्डलाधिपतिः (र्धाधिपः) श्रोतानेकदुर्गमधिष्ठितः ।

सज्जनानां धनाढ्यानामधिपः पट्टभाक् स्मृतः ॥ १४ ॥

28

ब्राह्मणचरित्रवैरयशुर्द्रैः (द्राण्याम्) ए (चै) ककुत्तोद्भवः ।

एकदुर्गस्याधिपतिर्नानाजनपदाधिपः ॥ १५ ॥

सज्जनमधिपतिः सर्वैरचादिन (नि) करेश्वरः ।

एतल्लक्षणयुक्तोऽसौ राजा प्राहारकः स्मृतः ॥ १६ ॥

32

नानाजनपदाधीशो नगरीनायकः प्रभुः ।

एकदुर्गमधिष्ठा (स्या) प्य नानाजनपदैकराट् ॥ १७ ॥

आदाय दुर्बलानां तु सोऽख्यमाहो प्रकीर्तितः ।

चक्रवर्ती अ (चा) धिराजश्च नरेन्द्रश्चाविचारकः (कम्) ॥ १८ ॥

36

पार्थिवश्च शिरसं स्यात्पट्टधृक् पट्टबन्धनम् ।

मण्डलेशस्य पट्टं स्यात्पट्टभाक् पट्टबन्धनम् ॥ १९ ॥

प्राहारकश्चाख्यमाहो चोमौ मालाधरी स्मृतौ ।

चक्रवर्ती महाराजो नरेन्द्रश्चैव मौलिनः ॥ २० ॥

40

सिंहासने सनिर्युहं कल्पवृक्षसतोरणम् ।

पार्थिवश्च पट्टधरः पट्टभाक् तृतीयस्य तु ॥ २१ ॥

विना कल्पतरोः (रं) सर्वमुक्तं सिंहासनादिकम् ।

प्राहारकस्य नृपतेः सिंहासनमिति स्मृतम् ॥ २२ ॥

44

अख्यमाहस्य भूपस्य केवलं चासने भवेत् ।

चक्रवर्त्यादि (देर) निर्बाधं भूपालाद्यो (दे) र्विशेषतः ॥ २३ ॥

चामरे धवलच्छत्रं बहुमालाधर(रा) स्मृतम् ।

आसनानां तु सर्वेषां पट्पादं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥

48

चक्रवर्ती विशेषेण नवमालाधरः सुखी ।

चामरैकं विनाच्छत्रं चतुष्पादसमन्वितम् ॥ २५ ॥

क्षुद्रस्य परिपालेभ्यो मध्यश्रेष्ठस्य योग्यकम् ।

बहुमाला च संप्रोक्तमन्यैः क्षुद्रैस्तु वर्धिते(वक्ष्यते) ॥ २६ ॥

52

पृत्ता(स्या) सज्जननिर्युद्धं(द्वा) मुक्ता च(क्त्या) समिभूषणम् ।

क्षुद्र(मध्य)श्रेष्ठस्य नृपतेभ्योभे जनपदे स्मृता(ते) ॥ २७ ॥

अन्येभ्यो(भ्यः) क्षुद्रराजेभ्यस्त्वेकज्ञानपदं परम् ।

पते तु क्षुद्रभूपालो(ला) भूपालानां तु सेवकाः ॥ २८ ॥

56

चक्रवर्त्याख्यराजोऽसौ दुर्जनानां तु नाशकः ।

कृपालुः कृपया लोकं संरक्षति मुहुर्मुहुः ॥ २९ ॥

अथ [च] दशकैकांशं करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।

महाराजः पदंशे तु करं चैकं परिगृहे(गृह्णीया)त् ॥ ३० ॥

60

दुर्जनानां जनं ज्ञात्वा दिशि धर्मस्य पालकाः(कः) ।

नरेन्द्रस्य(श्च) तु पञ्चांशं करं स्वीकृत्य राज्यति ॥ ३१ ॥

अर्थिभ्योऽतिदरिद्रेभ्यो दाता धनवतां गृह्णीयात् ।

अथ पार्थिकाख्यनृपतिः करमद्य(पादं) प्रतिगृही(ह्नी)यात् ॥ ३२ ॥

64

पट्टधरस्य समये चोक्तवत् त्रिः(लांशं) प्रतिगृही(ह्नी)यात् ।

ददाति विदुषां भूयः अ(आ)न्येभ्यः किञ्चिदेव हि ॥ ३३ ॥

पट्टभाक् राज्यं(ज्यस्य) तत्सर्वं करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।

देवेभ्यो ब्राह्मणेभ्योऽपि नित्यं(त्वं) मान्यं करोत्यसौ ॥ ३४ ॥

68

प्र(प्रा)हारकस्य(श्च) देशस्य करं स्वीकृत्य तिष्ठति ।

नीतिशास्त्रोक्तबन्ध्यायमन्यायं करोत्यपि ॥ ३५ ॥

धर्मज्ञाश्चोपकारज्ञो वामभिः(गृभिश्च) कर्मभिः दृढः ।

अक्षमाद्ः स्वराज्यस्य न्यायाज्जमाद्(द्गृह्णाति) तत्करम् ॥ ३६ ॥

72

यथापराधदण्डं च हिंसां नाभिकरोति च ।

तापसान् बाह्यबान्देवान् सदा पूजां करोत्यपि ॥ ३७ ॥

एवं क्षुद्राश्च भूपालाः स्वे स्वे जनपदे करान् ।

स्वीकृत्य चक्रवर्त्यादिराजानां च करोत्यपि ॥ ३८ ॥

76

इत्युक्तन्यायमार्गस्य भागं कुर्वन्ति ते नृपाः ।

अचत्रियास्तु ते सर्वे प्रोक्तं(त्वा) विद्वान्(द्विभिः) पुरातनैः ॥ ३९ ॥

इतिचिरचितमेवं भूपतीनां चरित्रम्

श्रुतिसकलपुराणैः सर्वशान्नाय(क्षैर) मानम् ।

80

परिपठ(ठ)ति यदे(य ए)तल्लक्षणं चार्थयुक्तम्

स तु निखिलविबुधेभ्यो वन्द्यपादारविन्दः ॥ ४० ॥

इति मानसारे वातुशास्त्रे राजलक्षणविधानं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

रथलक्षणम्

देवभूसुरभूपानामरोहार्थं तु (दृष्टाय) योग्यकम् ।

रथमानं क्रमाद् वक्ष्ये लक्षणं विधिना सह ॥ १ ॥

चक्रं चैव रथाकारं रथमानं च भूषणम् ।

त्रिवितस्तिं समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ २ ॥

4

पञ्चहस्तावसानं स्यात्पञ्चा(५)दशविशालकम् ।

वितस्तिद्वयमारभ्य वितस्त्येके(स्यैव)न वर्धनात् ॥ ३ ॥

सार्धवेदकरान्तं स्यात्पूर्ववत्संख्यया चेति ।

एवं तु चक्रविस्तारं देवभूसुरभूपतेः ॥ ४ ॥

8

अङ्गुलद्वयमारभ्य ए(१)कैकाङ्गुलवर्धनात् ।

सप्ता(७)दशाङ्गुलान्तं स्याद् धने पञ्चा(५)दशल (त)था ॥ ५ ॥

चक्रं वृत्ताकृतिं कुर्याद्वृत्ताद्य षट्(६) योजितम् ।

विस्तारं च त्रिधा कृत्वा मध्ये कुक्ष्यंशकेन तु ॥ ६ ॥

12

तन्मध्ये तु त्रिमात्रादौ सप्ता(७)दशाङ्गुलान्तकम् ।

पञ्चा(५)दशं च विपुलं नाभिकुक्ष्य(क्षेत्र)वेशनम् ॥ ७ ॥

छिद्रं वृत्ताकृतिं शेषं वृत्ताग्रं वायु कुक्षिकम् ।

त्रिमात्रं पूर्ववद्वृद्धा सप्ता(७)दशाङ्गुलान्तकम् ॥ ८ ॥

16

पञ्चा(५)दशविधि(धिः) प्रोक्तमे(म्)चैवं कुक्षिविनिर्गतम् ।

अन्तर्बहिश्च कुक्षिः स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ९ ॥

वितस्तित्रयमारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।

पञ्चहस्तावसानं स्यात्सशिखाचायतं तथा ॥ १० ॥

20

शिखां विनायतं वापि चैकमेकादशायतम् ।

पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११ ॥

- एकविंशतुलान्तं स्यान्नवधा चाचवितृतम् ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२ ॥ 24
- त्रयोविंशतुलान्तं स्याच्चाचोत्सेधं तु पूर्ववत् ।
 शिखाद्वय(च)कतारं(काकारं) तुल्यं तारं युक्तव्यायतं तथा ॥ १३ ॥
- शालजम्बूकसारं च सरलं बहुलाङ्गुलम् ।
 मधुकं तिन्त्रिणी चैव बर्ब(बर्बु)रद्रुममेव च ॥ १४ ॥ 28
- व्याघ्री च चोरिणी चैव खादिरं कुकरं शमी ।
 एवं चक्रादिदारुभ्यां(भिः) युक्त्वा बलवशान्न्यसेत् ॥ १५ ॥
- दन्ततारे चतुष्पञ्चभागेकं शल्यवितृतम् ।
 समं वाश्य(ध्य)धमेवं वा द्वयं तिर्यग्गतायतम् ॥ १६ ॥ 32
- दन्तधा(ता)रसमाधिक्यं कौलायाममुदीरितम् ।
 कुर्याद् दन्ताप्रके छिद्रे युक्त्वा कीलं प्रयोजयेत् ॥ १७ ॥
- अचोपरि तथाता(धा)रं मानं चाप्यथ वक्ष्यते ।
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्षष्टङ्गुलवर्धनात् ॥ १८ ॥ 36
- पञ्चहस्तान्तवित्तारं भा' पञ्चा(च)दशं भवेत् ।
 वित्सारद्विगुणान्तं च तत्पादांशेन वर्धनात् ॥ १९ ॥
- पुरं पृष्ठायतं ह्येवं नवमानमुदीरितम् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपदसप्ता(त्ता)ष्टनन्दशङ्कुलम् ॥ २० ॥ 40
- एतज्जु भारयुक्तं स्यात्तुद्रे तु द्वयमेव च ।
 मुखे पृष्ठे पट्टके स्यात्कुर्बादुक्तविशालवत् ॥ २१ ॥
- सर्वेषां च रथाधारं दारुवित्तारमेव च ।
 तत्पञ्चांशेनष्टद्विः स्याद् द्विगुणान्तं तथोदयम् ॥ २२ ॥ 44
- रथाधारोदये देशे चोपधारं प्रयोजयेत् ।
 भारायामे चतुष्पञ्चपदसप्तांशविभाजिते ॥ २३ ॥
- एकैकांशविहीनं स्यात् शो(कले)पांशेनायतं तथा ।
 रथाधारसमुत्सेधं वित्तारसमाधिकं तथा ॥ २४ ॥ 48
- पादमर्धं त्रिपादं च तत्समं चाधिकोदयम् ।
 दारुतारसमं कुर्बात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २५ ॥

तस्याधः कर्णं कुर्यादचोत्सेधार्धमेव च ।

तत्तद्देशे तु छिद्रं स्यादक्षभारे रथान्तकम् ॥ २६ ॥

52

छिद्रे प्रवेशयेत्कीलं युक्तव्यायपट्टं योजितम् ।

उपाधारापट्टे तु पट्टिकान्तं प्रयोजयेत् ॥ २७ ॥

रथाधारेपरिदेशे चोपपीठं समं तथा ।

भारोत्सेधसमं वापि द्विगुणं त्रिगुणं तथा ॥ २८ ॥

56

सर्वालङ्कारसंयुक्तं चोपपीठोऽथमुक्तवद् भवेत् ।

तदूर्ध्वं प्रस्तराकारमुत्तरादिक्रियान्वितम् ॥ २९ ॥

हरिकरिमकररूपैः पत्रचित्रादिसर्वैः

परिकरं तु युगानां नाटकैर्भूतयज्ञैः ।

60

रसिकरफणिकास्तेऽकैस्तु तोरणैः क्षुद्रपादैः

कृतमथ करिकर्णैर्नासिकाभूपणाढयम् ॥ ३० ॥

कुर्याद्युक्त्या च शोभार्थं युक्त्यास्त्वधो विना रथम् ।

रथाधारेऽथमुपयुक्तं च रथमानमिदोच्यते ॥ ३१ ॥

64

त्रिभिर्वेदवितस्तादैः पट्टपङ्क्तुलवर्धनात् ।

पञ्चसार्धकरं पञ्चदशान्तं विसृतं भवेत् ॥ ३२ ॥

ऊर्ध्वं चान्तस्थले च दशधा परिकीर्तितम् ।

तस्मादेकवितस्तयादैः पट्टपङ्क्तुलवर्धनात् ॥ ३३ ॥

68

सपादद्विकरान्तं स्यादष्टधा निर्गमं भवेत् ।

एकद्वित्रिचतुष्पञ्चपट्टसप्ताष्टनवांशः(वान्तः)कम् ॥ ३४ ॥

एवं युक्त्या तलं कुर्याद् मूलादभावसानकम् ।

वितस्त्येकं समारभ्य त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३५ ॥

72

एकद्विस्तावसानं स्यात् एकादशः(पञ्चधा च) शिखोन्नतम् ।

पञ्चदशाङ्गुलाः(आङ्गुलं समा)रभ्य त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३६ ॥

सप्ता(स)दशाङ्गुलान्तं स्यात्तृ(द् द्वि)तीये तु शिखोन्नतम् ।

वितस्त्येकं समारभ्य पादाधिकरान्तकम् ॥ ३७ ॥

76

तृतीये पञ्चधोत्सेधं त्रिष्यङ्गुलविवर्धनात् ।

एकद्वस्तं समारभ्य त्रिवितस्त्यन्तमुच्यते ॥ ३८ ॥

- चतुर्थे पञ्चधा प्रोक्तं पूर्ववद् वर्धयेत्कमात् ।
 त्रिमात्राधिकहस्तादौ त्रयस्त्रिंशदङ्गुलान्तकम् ॥ ३६ ॥ 80
- कुर्यात्पञ्चविधं प्रोक्तं पञ्चधामतलोन्नतम् ।
 पादाधिक्यं तु हस्तादौ सत्रिपादकरान्तकम् ॥ ४० ॥
- एवं तु षट्पलं प्रोक्तं पञ्चधा चोद्भूय भवेत् ।
 पादोनत्रिवितस्यादौ त्रिज्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४१ ॥ 84
- त्रिपादस्त्रि(त्रि)वितस्यान्तं समान्ते पञ्चधादयम् ।
 त्रिवितस्त्रि(स्त्रि)समारभ्य त्रिमात्रविवर्धनात् ॥ ४२ ॥
- द्विहस्ता(स्तान्तम)ष्टतलोपञ्च(बं) पञ्चधायमिति स्मृतम् ।
 सपादत्रिवितस्यादौ त्रिमात्रविवर्धनात् ॥ ४३ ॥ 88
- [स]पादयुगवितस्यन्तं नवतले [तु] शिरो(स्रो)दयम् ।
 अथरचैकवितस्यादि द्विज्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४४ ॥
- अष्टविशाङ्गुलोत्सेधं चैकादिनवान्तकम् ।
 वितस्येकं समारभ्य प(चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ॥ ४५ ॥ 92
- मूलादप्रावसानं स्याद् युक्ता युग्मदशात्() न्यसेत् ।
 चतुर्विशाङ्गुलान्तं च पञ्चविशाङ्गुलान्तकम् ॥ ४६ ॥
- प्रत्येकं तु तलानां तु क(तू)र्ध्वभूमो(मेर)धिकोन्नतम् ।
 तलानामपि सर्वेषां कृद्रिमं तत्प्रकल्पयेत् ॥ ४७ ॥ 96
- तदधिष्ठानमाने तु चोक्तमानेन पूर्वके ।
 सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ४८ ॥
- उपपीठस्य मानं तत्पञ्चाधिष्ठानमेव च ।
 यथाधिष्ठानगण्ये तु कुर्यात्(द्) गण्या(कणा)धिकोन्नतम् ॥ ४९ ॥ 100
- सर्वेषां देवतारूपं कुर्यात्सर्वं विचक्षणः ।
 रथाः सर्वे समाश्राः स्युर्भद्रयुक्तम्(काः) अद्यापि वा ॥ ५० ॥
- वितस्येकं समारभ्य त्रिमात्रविवर्धनात् ।
 त्रिवितस्यन्तं भद्राणां निर्गमं परिकल्पयेत् ॥ ५१ ॥ 104
- रथाधारे त्रिभागं चतुर्भागत्रिभागिकम् ।
 पञ्चभागं त्रिभागं वा विस्तारस्वार्धमेव वा ॥ ५२ ॥

- चतुर्दिक्षु चतुर्भद्रं स्यात् त्रिद्वैकहरिं तु वा ।
 भद्रमध्ये तु भद्रं स्वाचोत्तवत्कारयेत्सुधीः ॥ ५३ ॥ 108
- युक्त्वा च भद्रं सर्वेषां नासिकायुक्तमेव वा ।
 पक्षे च कुङ्कुमलं युक्तं वज्रानां(नि) तु सुयोजयेत् ॥ ५४ ॥
 पूर्वोत्तरधनानामानि चाधुना [तु] प्रवक्ष्यते ।
 नभस्वान्भद्रकं चैव भद्रं स्वात्प्रभञ्जनम् ॥ ५५ ॥ 112
- निवाताख्यं भद्रकं चैव पवनारख्यं च भद्रकम् ।
 पृषद(तं) चेन्द्रकं चैवमनिताख्यं च भद्रकम् ॥ ५६ ॥
 एतानि रत्नानामानि चाश्रयुक्तं रत्ने विदुः ।
 नभस्वान्भद्रं वेदाश्रं प्रभञ्जनं पञ्चमकम् ॥ ५७ ॥ 116
- वाताख्यं द्विभद्रं स्वात्प्रवनाख्यं त्रिभद्रकम् ।
 पृषतं चेन्द्रकाख्यं स्याद् दशाश्रं भद्रसंयुतम् ॥ ५८ ॥
 द्वादशं(श)भद्रसंयुक्तमनिताख्यमुदीरितम् ।
 केचित्तु युक्तमेवं वा पट्टाश्रं रत्नमेव वा ॥ ५९ ॥ 120
- वृत्तं वा चायतं वृत्तं वा पट्टाश्रे चायतं तु वा ।
 अष्टाश्रं वा षडश्रं वा द्व्यश्रवृत्तमथापि वा ॥ ६० ॥
 वेदाश्रं नागरं प्रोक्तं वस्त्रं द्वाविडं भवेत् ।
 सुवृत्तं वंसरं प्रोक्तं र(त्ना)न्ध्रं स्यात् षडश्रकम् ॥ ६१ ॥ 124
- द्व्यश्रवृत्तं समाकारं व्या(का)लिङ्गं परिकल्पयेत् ।
 पूर्वोक्ताकारायामे तद्देवाख्यं विदुर्बुधाः ॥ ६२ ॥
 पूर्वोक्तभद्रसर्वेषां नानादिन(विध)रत्ने भवेत् ।
 रत्नताराङ्गप्रिकाशेन वर्धने द्विगुणायकम् ॥ ६३ ॥ 128
- पूर्वोक्तलुद्रमानेन देवभूसुरभूपतेः ।
 युद्धार्थं च मखा(क्षा)र्थं स्थान्मध्यनिशोत्सवार्थकम् ॥ ६४ ॥
 देवानां भूपतीनां च महामानं महोत्सवैः ।
 युद्धयोग्यं यथासर्वै(र्वै) चक्रयसमन्वितम् ॥ ६५ ॥ 132
- मखा(क्षा)र्थमथर्वरथं(धनार्थं) यथासर्वै(र्वै) वेदपादसमन्वितम् ।
 नित्योत्सवं यथासर्वै(र्वै) पञ्चचक्रसमन्वितम् ॥ ६६ ॥

- महोत्सवरथानां च सर्वेषां चक्र(कं) वर्तते ।
 पदसप्ताष्टनवं वाद्य दशचक्रं क्रमाद् विदुः ॥ ६७ ॥ 136
- सुदयोग्यं त्रिकं वेदि मन्त्रा(जा)र्थं द्वयमेव वा ।
 नित्योत्सवरथाश्चै(धस्यै)कधिविधेदि प्रकल्पयेत् ॥ ६८ ॥
- महोत्सवरथे वेदि त्रितयादि नवान्तकम् ।
 कल्पयेत्सार्वभौमस्य चैव नवश्रे (चे)ति वेदिका ॥ ६९ ॥ 140
- महाराजे(जस्य) सप्तकान्तमेकादि [च] प्रकल्पयेत् ।
 नरेन्द्राख्यनृपतेः(तैश्चैव) पञ्चकादि योजयेत् ॥ ७० ॥
- पार्ष्णीकाल्यस्य भूपानामेकादि चतुरान्तकम् ।
 विष्णोःस्त्र्यम्बकस्यापि चैकाद्ये(दि) नववेदिकाः ॥ ७१ ॥ 144
- बौद्धादिजिनकान्तानां सप्तान्तं चैकादितः(कम्) ।
 अन्येषामपि देवानां वेदी(देवी)नां वेदसंख्यकम् ॥ ७२ ॥
- एकादिपञ्चसंख्यानंतं कुर्याच्छिल्पिवरैर(वरोऽपि) ।
 रथानामूर्ध्वदेशस्य चालङ्कारं प्रवक्ष्यते ॥ ७३ ॥ 148
- मानं यथायुक्तिवशादेकद्वित्रितलं तु वा ।
 कुर्याद् देवरथानां तु शेषमागमतो(मो)त्तवत् ॥ ७४ ॥
- अ(र)थाधो गुरुपादसरोरुहम्
 गुरुव च पण्मुखं सरस्वतीम् ।
 गणपति त्वथ शङ्करवल्लभाम्
 विविधवाहनवस्त्रविभूषितान् ॥ ७५ ॥
- अथ रथाभरणं परिक्रम्यते
 शिखिशिखण्डकचामरतोरणम् ।
 विविधकिङ्किणीनिर्मलदर्पणम्
 व्यजनकेतकमाल्यमनोहरम् ॥ ७६ ॥
- आदौ रथस्य तलतोऽपि भुर्वरवेश्या
 लाल्याङ्गना सकलभावन(ना) सम्यक् वि(गिब)वस्त्राम् ।
 अत्युच्चमर्दलनिखन(नं) धार्य
 चोर्ध्वेऽर्धमल्पमरुतं मग्ने(गगने) दधानाम् ॥ ७७ ॥ 160

वीणावेणुसुदङ्गपानि(यि)बहुशो विद्वत्सभापण्डितैः

सामन्तादिनृपालपुत्रसचिवैः पुरोहितैर्वाङ्मणैः ।

164

किञ्चित्(द)ध्यापकनृत्तनाथनिवहान् संवेष्ट्य तच्छिल्पिभिः

युक्तं विष्णुमहेश्वरानपि तथा भक्तैश्च संवेष्टितान् ॥ ७८ ॥

द्वारपालकसयचक्रिज्रान्

नागकन्यकगुरुनिष्यपि ।

168

कल्पवृक्षयुतचक्रवर्तिभिः

मण्डितं कुरु सक्वैदिभिः ॥ ७९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे स्थलक्षणविधानं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

शयनविधानम्

- देवानां च द्विजातीनां वर्यानां शयनार्थकम् ।
योग्यकं(क)पर्यङ्कस्य लक्ष्यं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
पञ्चविंशाङ्गुलान्तं स्याद्बालपर्यङ्कविस्तृतम् ॥ २ ॥ 4
- एवं चाष्टविधं प्रोक्तं बालानां सर्वजाति(ती)नाम् ।
तदर्थं च त्रिपादं च तत्समाधिकमायतम् ॥ ३ ॥
- विस्तारार्थं त्रिपादं च परितो वातायनोदयम् ।
तद्विस्तारसमं वापि त्रिपादं पादोदयं भवे(स्या)त् ॥ ४ ॥ 8
- त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलं वापि पादविस्तारमेव च ।
चतुष्पादसमायुक्तं पादाम्ने चक्रसंयुतम् ॥ ५ ॥
- पादतारसमं चक्रं(क)विस्तारं परिकीर्तितम् ।
अर्धैकद्व्यङ्गुलं वापि घने युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ६ ॥ 12
- पादाम्ने सान्तरालं स्यात्कुर्यात्तिर्यक् च यन्त्रकम् ।
द्विमात्रं च त्रिमात्रं वा पर्यङ्कं(ङ्क)पट्टिकोदयम् ॥ ७ ॥
- तद्द्वयं विस्तृतं चैव चाग्रं वामा(पादा)मकर्णयुक् ।
परितः पट्टिकामध्ये परितः छिद्रं योजयेत् ॥ ८ ॥ 16
- कार्पासं रज्जु वेष्टुं च तालं च शयनवल्कलैः ।
पट्टिकाश्च त(कयोर्द्वौ)योर्मध्ये दीर्घदीर्घं तु योजयेत् ॥ ९ ॥
- पट्टिकां परितो बाह्ये वृत्तकं परिकल्पयेत् ।
एकं बाह्यं द्वयं वापि चोपष्टं बहुधान्वितम् ॥ १० ॥ 20
- वृत्ताकृतीष्टपादानां युक्त्या वर्धनं लेपयेत् ।
गवाचाकारं युक्त्या च पट्टिकोर्ध्वं समन्ततः ॥ ११ ॥

- कुञ्जराचमलचं वा पत्रपुष्पाचलङ्कृतम् ।
 सुदृच्छेपयसंकीर्णं सुद्रनानाङ्गमिंसयुतम् ॥ १२ ॥ 24
- बहुपादश्रेणियुक्तमधिष्ठा[ना]ङ्गक्रियान्वितम् ।
 एवं तु बालपर्यङ्कं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १३ ॥
- एकविंशतुल्लमारभ्य द्विद्व्यतुल्लविवर्धनात् ।
 सप्तत्रिंशतुल्लान्तं स्वात्पर्यङ्कस्य विशालता ॥ १४ ॥ 28
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यादङ्गिकान्तरमेव च ।
 एवं तु मानुषाणां च देवानां च विशेषतः ॥ १५ ॥
- पाद(दं) बाह्यावसानं स्याद्विस्तारायामं मानयेत् ।
 देवानां च द्विजातीनां विस्तारं(र)द्विगुणा(यमा)यतम् ॥ १६ ॥ 32
- विशाले तु गुणांशं वा द्व्यंशाधिकायतं तथा ।
 तस्माद्धोनाधिकं चैतत्सर्वदोषसमुद्भवम् ॥ १७ ॥
- त्रिचतुष्पञ्चपदसप्तमष्टनन्दशतुल्लम् ।
 एकादशतुल्लान्तं च नवभेदमुदीरितम् ॥ १८ ॥ 36
- कन्यसादुत्तमान्तं स्वात्पट्टिकाविस्तृतं भवेत् ।
 विस्तारार्धं तदुत्सेधं परितः पट्टिका भवेत् ॥ १९ ॥
- वेदाग्रायतं सर्वं [तु] पर्यङ्कमिति कथ्यते ।
 पञ्चङ्गायादिसर्वेषां विस्तारे परिकल्पयेत् ॥ २० ॥ 40
- परितः पट्टिका बाह्ये वृत्तवेत्रादिमण्डितम् ।
 अधिष्ठानोपपीठं यत्कुर्याद्वै पट्टिकोन्नतम् ॥ २१ ॥
- श्रीबन्धं कुट्टिमं कुर्याद् देवभूसुरभूपतेः ।
 पादबन्धमधिष्ठानं सर्वजात्यार्हकं भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- प्रतिभद्रोपपीठं स्याद् भूसुरसुरभूपतेः ।
 वेदिभद्रोपपीठं स्याद्वैश्यशूद्रस्य(द्वयोः) योग्यकम् ॥ २३ ॥
- उपपीठमधिष्ठानं नाटकाद्यादिनाहुतम् ।
 देवानां देवतारूपं मानुषाणां च मानवम् ॥ २४ ॥ 48
- देवानां सर्वरूपं स्वान्मानुषस्योक्तवद् भवेत् ।
 पद्मपत्रादिचित्रैश्च सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २५ ॥

- दन्तं वा दारुजं वापि क्षुद्रवेद्यादि कुट्टम्(दम)लैः ।
 षण्णवाकर्तुं चैव त्रिविधं पादतुङ्गकम् ॥ २६ ॥ 52
- वत्सेधं च(धस्य) समं तारं त्रिपादं वार्धमेव वा ।
 मूलतारं(र)शरांशं तु त्रयांशं चाप्रविस्तृतम् ॥ २७ ॥
- तदुत्सेधं तु त्रयांशं स्याज्जन्मनो(न व)धं शिवांशकम् ।
 पद्मतुङ्गं द्विभागं स्यात्कर्णोष्ठमम्बरांशकम् ॥ २८ ॥ 56
- कुम्भमेकेन कर्तव्यं कन्धरं च द्विभागिकम् ।
 सार्धांशं चोर्ध्वपत्रं स्यादूर्धांशं बाजने भवेत् ॥ २९ ॥
- कुम्भपादमिति प्रोक्तं तस्मादुर्ध्वं प्रवेशनम् ।
 तदेव हरिकाकर्णं सर्वाङ्गं पद्मवाजनम् ॥ ३० ॥ 60
- वज्रपादमिति प्रोक्तं युत्वा कुर्यान्मनोहरम् ।
 अथवा मध्यकर्णादौ चोर्ध्वादौ पद्मवाजनम् ॥ ३१ ॥
- पद्मपादमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 चतुःषट्पादयुक्तं वा देवानां च द्विजातीनाम् ॥ ३२ ॥ 64
- देवानां भृतसिंहं वा पादमध्ये प्रयोजयेत् ।
 नृपाणां सिंहपादं स्यात् शो(च्छे)पाणां पूर्ववद् भवेत् ॥ ३३ ॥
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युत्वा प्रयोजयेत् ।
 अथष्कोलेन पादानां मध्ये रन्ध्रं प्रयोजयेत् ॥ ३४ ॥ 68
- तदूर्ध्वे पट्टिकां न्यस्य कोलाग्रे च कवचनम् ।
 चतुर्भिः शृङ्खलायुक्तमान्दोलं चैकतो(व ड)परि ॥ ३५ ॥
- देवभूसुरभूपानामन्येषां शयनार्थकम् ।
 वकुलं चाशि(श्वि)नीपुत्रं द्वाचारक्तं च चन्दनम् ॥ ३६ ॥ 72
- निम्बं च चन्दनं चैव चापशास्त्रः शमी तथा ।
 एवं तु शयनादीनामासनानां च दारुभिः(रुग्धि) ॥ ३७ ॥
- दन्तं वै क्षीरिणी चैव तिन्दुकं विरलं तथा ।
 शार्कं च सर्वपादानां वृत्तमे(रचै)वमुदीरितम् ॥ ३८ ॥ 76
- अन्यानि स्निग्धसर्वैश्च(वाग्धि) यथाशक्तेन संग्रहम् ॥ ४० ॥

विस्तारदीर्घचरणानि विभूषणं च

युक्तं विवाह कुरुते त्वन्न शिल्पिनोक्तम् ।

पर्यङ्कोपरि नयनं प्रकुर्वन् (ग्रान्दोलं)

80

पुत्रं(त्रस्य) चायुरपि हानिः घ(र्ध)नचयं च (यश्च) ॥ ४१ ॥

मन्त्रस्य लक्षणं सप्तिकपादकादीन्

सर्वाङ्गमपि केसरीभूतपादम् ।

शास्त्रोक्तलक्षणवशात्कुरुते तु सर्वम्

84

सम्पत्सुखं च लभतेऽप्यद्य भुक्तिमुक्तौ ॥ ४२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शयनविधानं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥

सिंहासनलक्षणम्

देवानां चक्रवर्त्यादिनृपाला(नामा)सनयोग्यकम् ।
 सिंहासनस्य मानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 प्रथमाभिषेकयोग्यं स्यात्प्रथमासनमेव च ।
 मङ्गलाख्याभिषेकस्य मङ्गलासनमीरितम् ॥ २ ॥
 वीराख्या[त्व]भिषेकस्य [च] वीरासनमुदीरितम् ।
 विजयाख्यास्याभिषेकस्य विजयासनमीरितम् ॥ ३ ॥
 एवं चतुर्विधं प्रोक्तं भूपानामासने भवेत् ।
 नित्यार्चनासने चैव नित्योत्सवासनमीरितम् ॥ ४ ॥
 विशेषाख्यार्चनार्वाय विशेषाख्या(महोत्सवा)र्चनासनम् ।
 चतुर्विधात्मने प्रोक्तं देवानामपि योग्यकम् ॥ ५ ॥
 आदौ पञ्चासने प्रोक्तं द्वितीयं पद्मकेसरम् ।
 तृतीयं पद्मभद्रं स्याच्छ्रोभद्रं स्याच्चतुर्थकम् ॥ ६ ॥
 पञ्चमं श्रीविशालं स्यात्पष्ठं श्रीवद्ध(न्य)मेव च ।
 सप्तमं श्रीमुखं चैव भद्रासने तु चाष्टकम् ॥ ७ ॥
 नवमं पद्मं च भद्रं स्याद् दशमं पादबन्धकम् ।
 आसनानि(नां) तु चैतानि(नां) नामानि कथितानि वै ॥ ८ ॥
 अत्रोक्तमा(क्तानामा)सनानां च सर्वेषां मानमुच्यते ।
 सप्ताङ्गुलं सभारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ९ ॥
 सप्तविंशाङ्गुलान्तं च विस्तारं नवधा भवेत् ।
 परार्धं यज[मा]नार्धं चासनायाम् पूर्ववत् ॥ १० ॥
 पञ्चादशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकत्रिंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

- विस्तारं च तथा प्रोक्तं निलोत्सवस्य चासने ।
 त्रायामं पूर्ववत्कुर्वाद् द्विगुणान्तं यथाक्रमम् ॥ १२ ॥ 24
- नवपङ्क्त्यङ्गुला(लमा)रभ्य द्विगुणलविवर्धनात् ।
 पञ्चत्रिंशद्गुणान्तं स्याद्विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ १३ ॥
- महोत्सवे चासनं ह्येवं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 विस्तारं(र)द्विगुणायामं पादोनद्विगुणं तु वा ॥ १४ ॥ 28
- विस्तारार्थायतं वापि पादाभ्यन्तरमानकम् ।
 पादबाह्यावसानं स्यात्पादमध्यावसानकम् ॥ १५ ॥
- विस्तारे चायते कुर्यान्मानमेवं तु सर्वतः ।
 एवं तु देवतानां च महीपानां च वक्ष्यते ॥ १६ ॥ 32
- पञ्चा(च)दशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विगुणलविवर्धनात् ।
 सैकत्रिंशद्गुणान्तं स्यात्प्रथमासनमेव च ॥ १७ ॥
- विस्तारं नवधा प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 तस्यादर्धाधिकं वापि त्रिपादाधिकमेव वा ॥ १८ ॥ 36
- तत्समेना(मं वा)धिकं वापि त्रिविधं चायतं तथा ।
 सप्तदशाङ्गुला(लमा)दौ स्याद् द्विगुणलविवर्धनात् ॥ १९ ॥
- पञ्चत्रिंशतिमात्रान्तं नवतारं तु पूर्ववत् ।
 वीरासनमिति प्रोक्तं दीर्घं(दैर्घ्यं) प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ २० ॥ 40
- एकविंशद्गुणमारभ्य द्विगुणलविवर्धनात् ।
 सप्तत्रिंशद्गुणान्तं स्याद्विजयासनं विस्तृतम् ॥ २१ ॥
- नवमेदमिति प्रोक्तं दीर्घं(दैर्घ्यं) पूर्ववदाचरेत् ।
 विस्तारमायतं प्रोक्तं तत्तत्तुल्यमिदोच्यते ॥ २२ ॥ 44
- एकाङ्गुलं समारभ्य चैकाङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवाङ्गुलान्तमुत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २३ ॥
- आत्मन आसनोच्चुर्द्धं तद्विस्तारवशात्कृमात् ।
 यन्द्वाङ्गुलं समारभ्य द्विगुणलविवर्धनात् ॥ २४ ॥ 48
- मन्दपङ्क्त्यङ्गुलान्तं स्यान्नित्यार्चनासनोदयम् ।
 एवं नवविधं प्रोक्तं विस्तारस्य वसा(शान्) न्यसेत् ॥ २५ ॥

- पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकविंशाङ्गुलान्तं स्यान्नित्योत्सवासनोदयम् ॥ २६ ॥ 52
- एवं नवविधं प्रोक्तं कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ २७ ॥
- त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्याद्विशेषाख्याचैर्नोदयम् ।
 क्षुद्रादि त्रिभिमानं स्यात्कुर्यात्तु पूर्ववत् कमात् ॥ २८ ॥ 56
- नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 पञ्चत्रि(विं)शाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादिसवोदयम् ॥ २९ ॥
- महोत्सवासनं त्वेवं यथाक्रमेण पूर्ववत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चपण्मात्रं सप्ताष्टकनवाङ्गुलम् ॥ ३० ॥ 60
- दशैकादशमात्रान्तं नवभेदमुदीरितम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्याच्छिखरोदयमेव च ॥ ३१ ॥
- नवाङ्गुलं समारभ्य चैकैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 सप्ताप्तदशाङ्गुलान्तं स्यात्प्रथमासनतुङ्गकम् ॥ ३२ ॥ 64
- एकादशाङ्गुला(लमा)रभ्य नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तकम् ।
 मङ्गलासनमु(नो)तुङ्गं नवभेदमुदीरितम् ॥ ३३ ॥
- त्रयोदशाङ्गुला(लमा)रभ्य चैकविंशाङ्गुलान्तकम् ।
 वीरासनमिति प्रोक्तं नवधा तुङ्गमेव च ॥ ३४ ॥ 68
- पञ्चा(च)दशाङ्गुला(लमा)रभ्य त्रयोविंशाङ्गुलान्तकम् ।
 नवभेदमिति प्रोक्तं विजयासनतुङ्गकम् ॥ ३५ ॥
- विलारे चतुरङ्गे वा षट्शुभायादि कारयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चषड्विध्या चाष्टहानिश्च वोनयः ॥ ३६ ॥ 72
- षट्सप्ताष्टकवृद्ध्या तु द्वादश[भिः] चपयेद् युवः ।
 शेषमायमिति प्रोक्तं सप्ताष्टनववर्धनात् ॥ ३७ ॥
- दशभिः चपयेच्छेषमेवं व्ययमुदीरितम् ।
 अष्टनन्ददशे(श)ष्टद्वया सप्तविंशे(श)चयो भवेत् ॥ ३८ ॥ 76
- शेषं दिनमिति प्रोक्तं वृद्ध्याष्टनन्दनायिका ।
 सप्तके चन्द्रगं(हतके) शेषं वारमेवमुदीरितम् ॥ ३९ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चद्व्या तु चपयेत् नवांशकम् ।
 गजयोनिं विनाकुर्यात्सिंहासनात्(नि) यथाशुभम् ॥ ४० ॥ 80
- आयाधिक्यं व्ययहीनं सर्वसंपच्छुभावहम् ।
 आयाहीनं व्ययाधिक्यं सर्वसम्पदिनाशनम् ॥ ४१ ॥
- धूमयोनिश्च काकाश्च गर्दभान् श्वानं वर्जयेत् ।
 अन्ययोनिः शुभं(भा) सर्वे(वी) शुभयोनिमिह योजयेत् ॥ ४२ ॥ 84
- सर्वपां मानमित्युक्तं गण्यमानमिदोच्यते ।
 सोपपीठमधिष्ठानं केवलं वा मसूरकम् ॥ ४३ ॥
- केवलं चोपपीठं वा कुर्यात् सिंहासने बुधः ॥ ४४ ॥ 88
- द्वांशं जन्म शशिसार्धं पद्म(पाद)कम्
 कम्पकर्णं शरमर्धं कन्पकम् ।
 अंशमञ्जं शशि वाजिनो(नमु)परि
 चोपपन्नमर्धं रविभागतुङ्गके ॥ ४५ ॥
- वेदिभद्र(द्वं) विविधा(ध) कपोतशृङ्ग 92
 चोर्ध्वयोगशुभ(गलं) विना कपोतकौ ।
 देवभूपति यत्नोर्ध्वा तथासने
 योग्यमेव कृतय(म)स्तु मूलके ॥ ४६ ॥
- आसनस्योदयार्धं वा त्रिभागैकोनमेव वा । 96
 उपपीठादयं ह्येव चोक्ततुङ्गेऽधिकं तु वा ॥ ४७ ॥
- शेषं मसूरकं वापि समाधिष्ठानतुङ्गकम् ।
 क्लृप्तेधरविभागे तु जन्मतुङ्गं शिवांशकम् ॥ ४८ ॥
- तदूर्ध्वं चार्धकम् स्यात्पाद(दं) भागेन योजयेत् । 100
 त्रिपादाधिकर्मणेन महापद्मं प्रयोजयेत् ॥ ४९ ॥
- तदूर्ध्वं सार्धभागेन कर्णवृत्तं च पद्मकम् ।
 कन्धरं चार्धभागेन तत्समं चोपरिस्त(त)वा ॥ ५० ॥
- कम्पवृत्तदलं कुर्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मकम् । 104
 एकांशं कुम्भवृत्तं स्यात्तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मकम् ॥ ५१ ॥

- तत्समे[न] निम्नवृत्तं च कम्पं कुर्यात्तदूर्ध्वके ।
 द्वंशेन गलकं चोर्ध्वं चांशेन कम्पवृत्तकम् ॥ ५२ ॥
- निम्नं च कम्पमर्धेन चैकांशेन कपोतकम् । 108
 तदूर्ध्वं चैकभागे तु चतुर्भोग(गं) विभाजिते ॥ ५३ ॥
 अलिङ्गान्तरितं चोर्ध्वं प्रतिवाद(ज)नमुच्यते ।
 युक्त्या च वृत्तकम्पं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५४ ॥
- व्यालादिपत्रपुणैश्च कर्णैश्च मकरद्वयम् । 112
 कपोते नासिकोपेतं किम्बरीवक्रसंयुतम् ॥ ५५ ॥
 चतुष्कर्णैश्च युक्त्या च कुर्याद् व(त प)ल्लवपत्रकम् ।
 मध्ये तत्पत्रमलङ्कृत्य सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ५६ ॥
- गले च नाटकैर्युक्तं यच्चविद्याधरादिभिः । 116
 वृत्तकुम्भं च पट्टं वा क(ना)टकादि(दिभि)रलङ्कृतैः(तम्) ॥ ५७ ॥
 पद्माकारं तु सर्वेषां केशरादिदलान्वितम् ।
 बध्नेष्टमंशं गलतुङ्गं स्वाभ्रानापट्टैरलङ्कृतम् ॥ ५८ ॥
- एतत्पद्मासने प्रोक्तं शिवविष्णवासने भवेत् । 120
 तदेव सोपपीठं स्यात्पद्मकेशरमीरितम् ॥ ५९ ॥
 उपपीठे क्षुद्रकम्पानां वृत्तकम्पाश्चकम्पयुक् ।
 निम्नानि मौक्तिकोपेतं(तानि) सर्वाङ्गं रत्नभूषितम् ॥ ६० ॥
- उपपीठगले सर्वे नाटकाभिरलङ्कृतम् । 124
 कोकिलैः क्षुद्रशालैश्च पञ्जरैस्तोरणान्वितम् ॥ ६१ ॥
 नासिकाकुम्भपादैश्च नासिकापञ्जरान्वितम् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं पद्मचित्रादिशोभितम् ॥ ६२ ॥
- देवानां चक्रवर्ती(र्तिनां) सर्वेषामासनान्वितम् । 128
 एकविंशशकं(क)तुङ्गे जन्मतुङ्गै(ङ्गमे)कभागिकम् ॥ ६३ ॥
 पादांशं त्रेपणं चैव सत्रिपादांशमनुजम् ।
 तदूर्ध्वं चैकभागे तु त्रिभागं विभाजिते ॥ ६४ ॥
- एकांशं निम्नकं प्रोक्तं चै(द्वि)कांशं वृत्तकम्पकम् । 132
 तदूर्ध्वं त्रि(चा)शेन कम्पं स्यात्पञ्चांशं वप्रतुङ्गकम् ॥ ६५ ॥

तदूर्ध्वं अं(चां)शं त्रिधा भज्य वृत्तं पद्यां च वृत्तकम् ।

तदूर्ध्वं वृत्तसमं पद्यां पद्यातुल्यं च वृत्तम् ॥ ६६ ॥

तच्छेषं तु द्विभागे तु कुमुदं वृत्ताकृतिसंज्ञा ।

136

तदूर्ध्वं त्रिधा भज्य वृत्त(त्तं) पद्यां च कम्पकम् ॥ ६७ ॥

ऊर्ध्वं कर्णं त्रिभागं स्यात्तदूर्ध्वं ऽशं त्रिधा भवेत् ।

कम्पं पद्यां च वृत्तं च द्विभागेन कपोतकम् ॥ ६८ ॥

तदूर्ध्वं चैकभागेन आ(चा)लिङ्गान्तरितं तथा ।

140

प्रतूर्ध्वं वाजने कम्पं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ६९ ॥

एवं तु पद्यामर्द्रं स्यादधिराजस्य योग्यकम् ।

तुङ्गे द्विरष्टभागं स्याज्जन्ममे (चै)केन कारयेत् ॥ ७० ॥

अर्धेन वाजने चैव पादांशं क्षुद्रवेत्रकम्(वेशनम्) ।

144

पादाधिकत्रयांशं च तदूर्ध्वं तु महाम्बुजम् ॥ ७१ ॥

तदूर्ध्वं निम्नमर्धेन तत्समं पद्यामेव च ।

द्विभागं कुमुदोत्तुङ्गं तदूर्ध्वं ऽर्धेन चाम्बुजम् ॥ ७२ ॥

तत्समं चोर्ध्वकम्पं स्यात्त्रिभागेन गङ्गोदयम् ।

148

अंशेन कम्पपद्यां स्याद् अंशेन कपोतकम् ॥ ७३ ॥

अंशेन(ना)लिङ्गान्तरितं प्रतिवाजनेमुच्यते ।

श्रीमद्रकमिति प्रोक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ ७४ ॥

अधिराजनेन्द्रस्य(योः) सर्वासने(ने) योग्यकम् ।

152

द्वाविंशशकं(क)तुङ्गे च जन्म अंशेन विन्यसेत् ॥ ७५ ॥

तदेव त्रिवृत्त(त्तं) शोभायं यथासोपानवत्कम् ।

तदूर्ध्वं पद्यामेकांशं चार्धेनावृत्तवेत्रक(वेशनम्) ॥ ७६ ॥

अर्धेनाग्रकम्पं स्यात्तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तकम् ।

156

त्रि(त्र)यांशं वप्रदेशे तु नानापुष्पैश्च शोभितम् ॥ ७७ ॥

तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तं स्यात्तत्समो(नमु)परि पङ्कजम् ।

अर्धेन वृत्तकं चोर्ध्वं तत्समं चोर्ध्वपद्याकम् ॥ ७८ ॥

तदूर्ध्वं ऽर्धेन वृत्तं स्यात्तत्तुल्यं तद्दलं भवेत् ।

160

एकेन मध्यवृत्तं स्यात्कुमुदाकारं तु निर्गमम् ॥ ७९ ॥

- तदूर्ध्वेऽर्धेन पद्मं स्यादूर्ध्वेनावृतवेत्रकम् ।
 तदूर्ध्वं चाग्र(र्धं) पट्टं स्यात्तत्रिं(शं)शेन गलोदयम् ॥ ८० ॥
 नानापादादिसिंहादिपञ्चवल्ली(श्रोभि)र्विभूषितम् । 164
 तदूर्ध्वं चाग्रपट्टं स्यात्तदूर्ध्वं वृत्तवेत्रकम् ॥ ८१ ॥
 तत्समं चोर्ध्वपद्मं स्याद्वाजनं चैकभागिकम् ।
 आधिन्यंशं कपोतं स्यात्तदूर्ध्वेऽंशेन वाजनम् ॥ ८२ ॥
 तदूर्ध्वं चांशं वृत्तं स्यान्मध्यं व्यालादिभूषितम् । 168
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ८३ ॥
 श्रीविशालमिति प्रोक्तं पार्थिक[स]नरेन्द्रयोः(योग्य) ।
 कारयेद्विजयान्तं स्यात्प्रथमाष्टतुरासनं ॥ ८४ ॥
 तदेव वप्रमध्ये तु द्वंशेन वृत्तनिर्गमम् । 172
 शेषं तु पूर्ववच्चित्रं श्रोबन्धमिति हि स्मृतम् ॥ ८५ ॥
 पार्थिकः(क)पट्टधरोत्सेपं(योग्यं) पूर्वोक्तानां च योग्यकम् ।
 तदेव मध्यकुम्भे तु चैकाशेनाग्र(म)पट्टिका ॥ ८६ ॥
 एवं तु श्रीमुखं प्रोक्तं मण्डलेशस्य योग्यकम् । 176
 तदेव मूलभागेन चाग्रवृत्तं विनाम्बुजम् ॥ ८७ ॥
 भद्रासनमिति प्रोक्तं पट्टभागासनं भवेत् ।
 तदेव ज(तज्ज)न्मन उपरिदेशे द्वंशकेनान्बुजं भवेत् ॥ ८८ ॥
 शेषं प्रागुक्तकुर्वात्पद्मबन्धमिति स्मृतम् । 180
 प्राहारकस्य योग्यं स्यात्सर्वेषामासनान्वितम् ॥ ८९ ॥
 तुङ्गे त्रिशतिभागेन जन्म द्वंशेन योजयेत् ।
 पद्मपुङ्गवं गुण(शं) स्यात्कम्पमंशेन योजयेत् ॥ ९० ॥
 पङ्कशं वप्रपुङ्गवं स्यात्तदूर्ध्वं सप्तांशकं षटम् । 184
 पद्ममंशेन बन्धा(न्ध्वं)शं कर्णं कर्णं शिवांशकम् ॥ ९१ ॥
 कपोतोत्तं त्रिभागं स्यादालिङ्गादि द्वयांशकम् ।
 व्यालसिंहादिपुष्पैश्च कर्णं माहादिभूषितम् ॥ ९२ ॥
 सर्वाङ्गवृत्तवेत्रं स्यान्नवरजैरलङ्कितम् । 188
 एवं तु पादबन्धं स्यादग्रमाहस्य योग्यकम् ॥ ९३ ॥

- अश्वमाहस्य नृपतेः सिंहपादं न कारयेत् ।
 नृदभूपविरां शूद्रैः उ(द्राणां) पपीठादि योजयेत् ॥ ९४ ॥ 192
- चतुरश्र(प्र)समायुक्तं सर्वेषां सर्वमासनम् ।
 देवानां मौलिनामुक्तं युक्तं सर्वेषु योग्यकम् ॥ ९५ ॥
- प्रथमासनादि सर्वेषां भूपानां तान्युदीरितम् ।
 षट्पादेन समायुक्तं सिंहरूपं प्रकल्पयेत् ॥ ९६ ॥ 196
- तत्सर्वं प्राङ्मुखं कुर्याद्विपरीतं चेद्विनाशनम् ।
 देवानामासनानां तु चतुर्दिक्षु निरीक्षणम् ॥ ९७ ॥
- त्रिय(त्रया)ङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तं स्यात्सर्वेषां पादतुङ्गकम् ॥ ९८ ॥ 200
- एवं च विविधं प्रोक्तं यन्मानैरभ्य मानयेत् ।
 पादोत्सेधं नवांशं स्वात्सिंहतुङ्गं युगांशकम् ॥ ९९ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्युक्त्या तत्रैव योजयेत् ॥ १०० ॥
- आदितो(त इ)क्तमुपचक्रवर्तये
 सिंहयुद्रितमनोहरासनम् । 204
- अष्टभूमिपतिभिश्च केसरी
 लाङ्छितं त्वष्ट मनोहरासनम् ॥ १०१ ॥
- प्रथमासने मङ्गलासनम्
 अथ वीरविजयाख्यासनम् । 208
- नवभूपतिविशेषसत्त्वम्
 अथ सामान्यमुदीरितं पुनैः ॥ १०२ ॥
- विष्णुऋजिनकेन्द्र(बौद्ध)मुख्यकैः(कानां) सर्वदेवगणचक्रवर्तिने ।
 आसनानि कथितानि तानि वै चोत्सवाश्च(वानि) कथितानि सु(स्)रिभिः ॥ १०३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सिंहासनलक्षणविधानं नाम पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

तोरणविधानम्

देवानां भूपतीनां च भूपयार्थं (?गृहादीनां) च तोरणम् ।

तद्विधानं विधानं च यथा सम्यक् प्रवक्ष्यते ॥ १ ॥

आसनेपरि विन्यस्य(सेतु) सर्वेषामपि तोरणम् ।

विस्तारे मध्यसूत्रस्य चापरे तोरणा[नि] न्यसेत् ॥ २ ॥

पीठतारार्धभागे तु मध्ये चाङ्घ्रिकसम्यमम् ।

अथवा तद्विभागैकद्वयं चापरपूर्वके ॥ ३ ॥

तन्मध्ये तोरणस्तम्भं मध्यं वा सर्वतो न्यसेत् ।

पीठायामं त्रिभागैकं द्व्यंशायामार्धमेव वा(च) ॥ ४ ॥

पीठायामे चतुर्भागे त्रियं(त्रय)ं चाप(त्रि)कान्त[र]म् ।

अथवा पञ्चपदसप्तसाष्टभागैकद्वीनकम् ॥ ५ ॥

स्तम्भमध्ये तु बाह्ये वा पूर्ववचान्तरं तु वा ।

पीठतारसमोर्ध्वं वा सप्तदाधिकमेव वा ॥ ६ ॥

त्रिपादादधिकोत्सेधं तत्समं वाधिकोत्तमम् ।

आयामसदृशोत्सेधं तत्पादाधिकमेव वा ॥ ७ ॥

अर्धं त्रिपादं तत्तुल्याधिकं वा तोरणोदयम् ।

तेन मानोदयं सर्वं शूद्रतोरणमानकम् ॥ ८ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपदसप्तचा(त्रि)ष्टनन्ददशाङ्गुलम् ।

एकादशाङ्गुलं वापि नवधा तोरणोदयम् ॥ ९ ॥

त्रिचतुष्पञ्चपदमात्रं पादविष्कम्भमिष्यते ।

तत्समं च त्रिपादं च सा(चा)र्धं वा बहलं भवेत् ॥ १० ॥

पादं सतोरणं कुर्यात्तोरणाङ्घ्रि परिन्यसेत् ।

पादामे पट्टिकोपेतं तन्माने बक्ष्यतेऽपुना ॥ ११ ॥

- पादतारसमं वापि द्विगुणं वाजनोदयम् ।
 तद्दीर्घं फलकान्तं वा चतुष्पाद्गुणान्ति(न्त)कम् ॥ १२ ॥ 24
- बाजनादितोरणो(णं) ह्येवं केवलं वाद्य तारणम् ।
 तारणस्योक्ततुङ्गे तु चाष्टभागं विभाजिते ॥ १३ ॥
- तदेवं पञ्चभागाह्नितुङ्गं बन्वा(त्रयांशतोरणम्) ।
 अथवा नवांशकं(कं) तुङ्गे षड्भागं चाप्र(ह्नि)तुङ्गकम् ॥ १४ ॥ 23
- दशभागं सप्तभागं तु पार्श्वं शेषांशतोरणम् ।
 देवानां भूपतीनां च स्थानकस्यासनस्य च ॥ १५ ॥
- भृच्छं वाद्य त्रियुगलं वा चार्धचन्द्राकृतिल(त)यां ।
 जना(त्रिधा) चाप(पा)कृतिर्वा(वा)पि यथेष्टाकारं तारणम् ॥ १६ ॥ 32
- संध्यातु भ्रामयेच्छिल्पो वृत्ताकारं च तारणम् ।
 तदर्धे नासिकादौ तद् भ्रामयेदर्धचन्द्रकम् ॥ १७ ॥
- तदर्धेन द्विपार्श्वे तु भ्रामयेद्वनुराकृतिम् ।
 त्रिभुजं तत्समं नीत्वा तारणं युक्तितो न्यसेत् ॥ १८ ॥ 36
- पत्रं पुष्पं च रत्नं च चित्रतारणमेव च ।
 एवं चतुर्विधं प्रोक्तं देवानां च त्रिमौलिनाम् ॥ १९ ॥
- अन्येषां भूपतीनां च पुष्पं रत्नं च तारणम् ।
 पत्रवल्यादि[भिः] संमूष्य पत्रतारणमीरितम् ॥ २० ॥ 40
- नानापुष्पैरलङ्कृत्य पुष्पतारणमेव च ।
 सर्वरत्नैरलङ्कृत्य कर्तव्यं रत्नतारणम् ॥ २१ ॥
- नानालङ्कारसंयुक्तं यच्चविद्याधरादिभिः ।
 तच्चित्रतारणं प्रोक्तं पूर्वोक्तानां तु सप्ततम् ॥ २२ ॥ 44
- सर्वेषां तारणमन्धे चोर्ध्वे तुम्बु(म्ब)वनारदम् ।
 तत्प्रदेशे द्विपार्श्वे तु मकरादिविभूषितम् ॥ २३ ॥
- तारणस्याग्रमूले तु शृङ्गा(माह)पत्रैश्च भूषितम् ।
 तारणाद्यं तु पत्रादिभूतवल्यासनान्वितम् ॥ २४ ॥ 48
- पादानां च द्विपार्श्वे तु व्याल(लं) तारणधारिणम् ।
 पत्रतारणमित्युक्तं शेषं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ २५ ॥

- तदेव रत्नपुष्पैश्च नानालङ्कारसंयुतम् ।
 यच्चविद्याधराद्यैश्च युक्तं स्वाचित्रतोरणम् ॥ २६ ॥ 52
- ग्राहकिम्ब(न्न)रीसंयुक्तं चित्रपद्मादिभिर्विना ।
 सर्वाङ्गं पुष्पसंयुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ २७ ॥
 पुष्पतोरणमित्युक्तं भक्करन्दैश्च पुष्पकम् ।
 सर्वाङ्गं नवरत्नैश्च ग्राहकिन्नरभूपितम् ॥ २८ ॥ 56
- ग्राहपुच्छादिसर्वेषां सर्वरत्नेन बन्धयेत् ।
 रत्नतारामणैर्युक्तं कुचि रा(चा)वृतलम्बितम् ॥ २९ ॥
 तोरणस्योपरि देशे तु भुजङ्गपादद्वयोरपि ।
 ग्राहान्तं सर्वरत्नैश्च पूरितं श्रेणिसंयुतम् ॥ ३० ॥ 60
- रत्नतोरणमित्युक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 वाजनपाद(दा)लङ्कारं सर्वं प्रागुक्तवन्धयेत् ॥ ३१ ॥
 [तोरणस्य] कृतं मध्ये कमला(लं) कुर्यात् [तु] वारणम् ।
 तन्मध्ये कल्पयेत्तन्मो नानालङ्कारभूषित(ता)म् ॥ ३२ ॥ 64
- ना(ता)टिकाफलकानुष्टिबन्धनं पत्रवल्लिकम् ।
 मकरं किम्ब(न्न)रीवत् नटाकादि(दा) भुजङ्गवत् ॥ ३३ ॥
 कैसरिमण्डनं भवति चित्रतोरणनाटकैः ॥ ३४ ॥ 68
- पत्रपुष्पमयरत्नतोरणैः
 चित्रहीनमित्युक्तभूषणैः ।
 कल्पयेत्त्वपि च रत्नतोरणैः
 चित्रहीनमित्युक्तभूषणैः ॥ ३५ ॥ 72
- कल्पयेत्त्वपि च तोरणैः
 पुष्पहीनमथ पत्रहीनकम् ।
 रत्नहीनमथ पत्रतोरणैः
 पद्मयुक्तमथ पुष्पतोरणैः ॥ ३६ ॥ 76
- पत्रपुष्पनहि(हीनं) चान्यभूषणम् ।
 कल्पयेत्त्वपि शिल्पिभिर्वरैः ॥ ३७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे तोरणविधानं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥

मध्यरङ्गविधानम्

- देवानां च नृपाणां च स्नानकासनयोग्यकम् ।
मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥
- यशुक्तमप्यरङ्गे तु चतुर्विंशद्विभाजिते ।
एकैकं भागहीनं स्यात्प्रपाविलारमिष्यते ॥ २ ॥ 4
- तच्चतुर्भागीकैकेन तन्मसूरकतुङ्गकम् ।
तद्द्रव्यं पादतुङ्गं स्यात्तद्वर्धं प्रस्तरोदकम् ॥ ३ ॥
- अथवाष्टांशकं तुङ्गे विभजेत्तद्विंशतः ।
अर्धा(ध्व)र्धांशेन वेदिः स्यात्पञ्चांशं चार्द्धप्रतुङ्गकम् ॥ ४ ॥ 8
- प्रपा(प्रस्तर)तुङ्गं शिवांश(र्ध)ं स्यादथवा षड्विभाजिते ।
एकांशं वेदिकेतुङ्गं चतुर्भागा(गम)द्द्वितुङ्गकम् ॥ ५ ॥
- एकांशं सप्ततुङ्गं स्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
एकत्रिभक्तिकं वापि चतुरर्धाद्द्विसंयुतम् ॥ ६ ॥ 12
- सर्वेषां पादविलारं त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलं भवेत् ।
धान्य(दारु)स्तम्भमिति प्रोक्तं शिलास्तम्भं विशेषतः ॥ ७ ॥
- षट्सप्ताष्टाङ्गुलं वापि शिलास्तम्भं(म्भ)विशालकम् ।
वृत्तं वा चतुरश्रं वा अ(वा)ष्टांशं षोडशाश्रकम् ॥ ८ ॥ 16
- पादतुङ्गेऽष्टभागे तु त्रयांशेनोर्ध्वमलङ्कृतम् ।
बौधिकं मुष्टिवन्धं च फलका ना(ता)टिका षट् ॥ ९ ॥
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं मूले षड्दशमन्वितम् ।
चतुर्दिक्षु चतुर्मद्रं केचिद् भद्रं तु कारयेत् ॥ १० ॥ 20

कुट्टिमं चोपपीठं वा सोपपीठमसूरकम् ।

अथवा चिन्हवेदिः स्नात्प्रपालङ्कारमुच्यते ॥ ११ ॥

उत्तरं बाजनं चैव मुष्टिवन्धलुपादिभिः ।

परितः क्षुद्रनासिभ्योऽष्टपौडशमेव च ॥ १२ ॥

24

तदूर्ध्वं व्यालरूपादिमकरादि विभूषितम् ।

तत्र मध्ये सभामध्ये न्यसेत्सिंहासनादिभिः ॥ १३ ॥

नित्यनैमित्तिकाख्यादिकान्यैरपि च सर्वभिः ।

षक्रवर्त्यादिभूतैः(पते)श्च देवसिंहासनोपरि ॥ १४ ॥

28

स्वशक्तिभिरधिष्ठित्य(स्याप्य) संस्थिता जनसेविता ॥ १५ ॥

सिंहासनं मकरतोरणकल्पवृक्षम्

मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गमपि शरुशिलेष्टकाद्यैः ।

रत्नैरनेकबहुलोद्भवविशेषकैश्च

कुर्यान्मनोहरतरं चाथ सालभक्त्या ॥ १६ ॥

32

मुक्ता(क्त)प्रपाङ्गार्थमुदीरितानि

पादाद्यधिष्ठानानि तथोत्तराभिः(शि) ।

मानानि द्वीनान्यधिकानि चेत्

राजराष्ट्रस्य निहन्तनानि ॥ १७ ॥

36

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मध्यखण्डविधानं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

कल्पवृक्षविधानम्

देवानां चक्रवर्त्यादिभूपालानां च योन्यकम् ।
 कल्पवृक्षादिन(द)स्तारं मानं लक्ष्यमुच्यते ॥ १ ॥
 तैरगोदयपार्श्वं तु पाश्चात्तधिकोदयम् ।
 एवं वृक्षस्य तुङ्गस्य भा(ङ्गानि चा)सनस्योपरि न्यसेत् ॥ २ ॥
 आसनाग्राममध्ये तु तैरगस्योपरि न्यसेत् ।
 षट्सप्ताष्टाङ्गुलं वापि मानदेवा(हा)ङ्गुलेन वा ॥ ३ ॥
 कल्पवृक्षस्य मूलं तु विशालं परिकीर्तितम् ।
 तत्तदेकाङ्गुलार्धहीनं वृक्षस्याप्रविशालकम् ॥ ४ ॥
 वृक्षपादमिति प्रोक्तं चक्र(पत्र)वल्गुवादिभूषितम् ।
 अथवा ऋज्वाङ्ग(ज्वङ्गं) तं कुर्यान्मूलादप्रविशालकम् ॥ ५ ॥
 भुजङ्गेनावृतं पादं मूर्ध्नि पञ्चफणान्वितम् ।
 वज्रासनफणं सर्वं स्फुरज्जिह्वेक्षणान्वितम् ॥ ६ ॥
 षट्सप्ताष्टनवाङ्गुल्य(लानि) दशमेकादशाङ्गुलम् ।
 द्वादशाङ्गुलमेवं वा सैकाकाङ्गुलमेव वा ॥ ७ ॥
 चतुर्दशाङ्गुलान्तं स्थानवभेदफणान्वितम् ।
 तत्समं मध्यविस्तारं किञ्चिद्दोनाप्रविस्तरम् ॥ ८ ॥
 तदर्थं मूलविस्तारं पुच्छाप्रोङ्गुलकं ततः ।
 भामूलार्धं त्रयं कुर्याद्युक्त्या च सर्वरूपकम् ॥ ९ ॥
 वृक्षं व्यालान्तरं भावे शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 तदूर्ध्वं वृक्षशाखाश्च तत्रपङ्क्तौश्च शास्त्रयुक् ॥ १० ॥
 एकादश च शाखाश्च त्रयोविंशच्च संख्यया ।
 तत्रविविधं प्रोक्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- नरेन्द्रस्याधिराजस्य सार्वभौमस्य योजयेत् ।
 नवशाखां समारभ्य द्विद्विशाखाविवर्धनात् ॥ १२ ॥ २४
- पञ्चविंशतिशाखान्तं देवानां नवधा भवेत् ।
 एकादशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३ ॥
- नवविंशद्गुलान्तं स्वात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 शाखायामं नव(वं) प्रोक्तं भूपतीनां च संमतम् ॥ १४ ॥ २६
- त्रयोदशाङ्गुला(लमा)रभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।
 एकत्रिंशद्गुलान्तं स्वात्कन्यसादुत्तमाङ्ग(न्त)कम् ॥ १५ ॥
- एवं नवविधं प्रोक्तमायामं देवं(वे) प्रयोजयेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनन्दशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥ ३२
- एकादशाङ्गुलान्तं स्वात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
 शाखाविशालता प्रोक्तं(क्ता) भूपानां च यथाक्रमम् ॥ १७ ॥
- पञ्चाङ्गुलं समारभ्य ५(चै)कैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 त्रयोदशाङ्गुलान्तं स्वात्तथा शाखाविशालता ॥ १८ ॥ ३६
- एवं नवविधं प्रोक्तं देवतानां च योग्यकम् ।
 सत्समं चार्धमेवं वा तच्छाखाबहु(ह)लं भवेत् ॥ १९ ॥
- पादाप्रोपरि शाखात्र(याः) सर्वमूलं तु योजयेत् ।
 वृक्षमूलविशालं स्यात्समं द्व्यर्धाङ्गुलाधिकम् ॥ २० ॥ ४०
- त्रिपादाधिकमेवं तत्सत्समाधिकमेवं वा ।
 शाखामूलविशालं स्याद्युक्त्वा तत्रैव योजयेत् ॥ २१ ॥
- शाखामूले तु शाला(खा)नां मूलबलल्यादिपत्रयुक् ।
 महावल्लीचूलनं स्याच्छिन्नबलल्यादि पार्श्वयोः ॥ २२ ॥ ४४
- चक्राकारं यथाशाखा भ्रमचूलनमण्डल(न)म् ।
 पत्रपुच्छा(प्या)मचूलं स्यात्समं चाप्रवृत्तिका ॥ २४ ॥
- एकानेकस्य शाखानां चान्तराले सपुष्पकैः ।
 पत्रैर्मूलादिवस्त्वै(लोभि)रच वल्लीमूलं च वल्लिके ॥ २५ ॥ ४६
- बहुवल्यादिपत्रैश्च पुष्पैश्च कलकैरपि ।
 कुर्यात्तु पत्रशाखायां फलद्दीनाध्व(नव)नानि च ॥ २६ ॥

बालवल्यादिपत्रैश्च सुरपुष्पसूतुकाकृतम् ।

सर्वेषामपि बल्ल्या(श्री) च श्यामवर्णनिभं भवेत् ॥ २७ ॥

54

बल्ल्वमं तु सर्वेषां रक्तवर्णेन शोभितम् ।

सर्वेषां पत्रचिन्हं स्याद्वेमवर्णेन शोभितम् ॥ २८ ॥

पत्राग्रं चुद्रवल्या च सर्वं श्यामनिभं भवेत् ।

भ्रमरैरभिसंयुक्तं सर्वशास्त्रानिरे(कं)तने ॥ २९ ॥

55

नानापत्रैश्च पुष्पैश्च नानावर्त्यै(श्रीभिः)श्च संयुतम् ।

नानारत्नैश्च दामं(ममिण्) च नानापद्म(सि)भिरामयेत् ॥ ३० ॥

नाना[पि] वानरैर्युक्तं [च] नानादेवा(वी)भिरामयेत् ।

सिद्धविद्याधराद्यैश्च(दिभिः) शास्त्रैः शास्त्रान्तरालकैः ॥ ३१ ॥

60

अन्तर्वह्निश्च सर्वेषां सर्वत्र परिकल्पयेत् ।

वृचमूलादिचा(घ)मान्तं [च] युक्त्वा पत्रादिशोभितम् ॥ ३२ ॥

सर्वाङ्ग(ङ्गे) चुद्रपर्व(र्व) स्यात्पत्रवल्यादिनिर्गमम् ।

शास्त्रामूलस्य पर्वे तु (र्वणि) मौलिमुण्डं च योजयेत् ॥ ३३ ॥

64

पत्रवल्त्यैश्च(श्रीभिः)मैश्च भ्रमशीपीदिसंयुतम् ।

भ्रमराकृतिं सर्वत्र पत्रवल्यादिभिस्तथा ॥ ३४ ॥

एवं तु कल्पवृक्षं(चः) स्यात् शै(च्छ) युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ ३५ ॥

मुक्ता(क)प्रयाङ्गम(सा)च मण्डवमध्यदेशे

68

सिंहासनं(न)मकरचिह्नोत्तराण्यम् ।

कल्पद्रुमस्य(स्तु) पुरतो बहिरङ्क(ङ्गे)ण स्यात्

चक्रैरवरस्तु परिरम्य विराजते स्म ॥ ३६ ॥

सम्पूर्णचन्द्रवदनामहाराजपुत्रा

72

राजाङ्गनानगरवारमितासिनीभिः

विद्वद्भिरन्यद(न्यैर)पि धन्दिङ्गमारमुच्यैः

संसेव्यमानधरणांभुवुद्धा(हे)स्त(स्तैः) राजभिः ॥ ३७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे कल्पवृक्षविधानं नाम अष्टाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥

मौलिलक्षणम्

कन्यकादिधनरत्नसंग्रहा

शालिभूमिगृहदासवाहनम् ।

शिल्पिनां च गुरवे निवेदयेत्

कर्तुं पत्र(वयो) वरहस्ततो बहुः ॥ १ ॥

4

योगात्कुर्याद्युक्तसंमानहीनम्

कर्ता यावद् भूमिचन्द्रं पतेत्सः ।

तस्मात्कर्ता चोक्तसंमानं राजा

सर्वेभ्यः कान्यसिद्धिं लभेत् ॥ २ ॥

8

शिल्पिचित्तं प्रसन्नं चेशन्नमानेष्टवं फलम् ।

शिल्पिनस्त्वप्रसन्नं चेत्सर्वसम्पत्तिनाशनम् ॥ ३ ॥

तस्मात्सर्वथा कर्ता शिल्पाचार्यमुपाचरेत् ।

देवानां भूपतीनां च मौलिलक्षणमुच्यते ॥ ४ ॥

12

जटामौलिकिरीटं च करण्डं च शिरस्त्रकम् ।

कुन्तलं केशबन्धं च धम्मिञ्जालकचूल(ड)कम् ॥ ५ ॥

मकुटं च(ट)मिति [च] ख्यातं तत्तदाधा(का)रमानतः ।

पद्म(त्र)पट्टं रत्नपट्टं पुष्पपट्टं त्रिधा मतम् ॥ ६ ॥

16

पितामहस्य रुद्रस्य जटामकुटं योग्यकम् ।

किरीटमकुटं चैव नारायणस्य योग्यकम् ॥ ७ ॥

कन्यसा देवतानां च करण्डमकुटा(टम)न्वितम् ।

जटामौलि मनोन्मन्या मण्डला(मकुटे) कुण्डलं तथा ॥ १० ॥

20

सरस्वत्याश्च सावित्र्याः केशबन्धं च कुण्ड(न्त)लम् ।

अथवा सर्वशक्तीनां करण्डमकुटा(टम)न्वितम् ॥ ११ ॥

किरीटं सार्वभौमस्य चाधिराजस्य योग्यकम् ।

नरेन्द्रस्य करण्डं स्यात्पार्थिकस्य शिरस्त्रकम् ॥ १२ ॥

24

चक्रवर्त्यादिभूपस्य करण्डमकुटं तु वा ।

पत्रपट्टं पट्टधरो(रे) रत्नपट्टं च पार्थिके ॥ १३ ॥

पट्टभाक्(जः) पुष्पपट्टं च चोक्तमेवं पुरातनैः ।

प्राहारकास्त्रमाहौ च(हयोः) पुष्पमाल्यं प्रकीर्तितम् ॥ १४ ॥

28

चक्रवर्तिमहिष्याश्च कुङ्कु(न्त)लं मकुटं भवेत् ।

अधिराज(जस्य) नरेन्द्रस्य महिष्याः केशवन्धनम् ॥ १५ ॥

पार्थिकं(क)[च]पट्टधरो(रयोर्म)ण्डलेशस्य पट्टभाक्(जः) ।

एतेषां महिषीभ्यां(र्णां) च धम्मिष्ठमकुटा(टमा)हृतम् ॥ १६ ॥

32

प्राहारकास्त्रमाहाभ्यां(र्णां) महिष्या(पीठाम)लकचूडकम् ।

वज्रायामत्रिषायामं द्वयं वा मकुटोदयम् ॥ १७ ॥

पितामहस्य रुद्रस्य पादोनद्वयमेव च ।

अन्यथा देवतानां च चाल(चार्ध)पादोनमेव च ॥ १८ ॥

36

किन्नरयक्षकाणां च अ(तु चा)ध्यर्धं वा समन्तकम् ।

सर्वेषां(र्वासा)मपि शक्तीनां मुखायामद्वयं भवेत् ॥ १९ ॥

केशान्तात्कुङ्कु(ण्ड)लान्तं स्यात्सर्वेषां मकुटायतम् ।

मुखायामसमं मूलविस्तारं भूषणान्यपि ॥ २० ॥

40

तद्वशांशेन हीनं वा षोडशांशोनमेव वा ।

मकुटामविशालं स्थाच्छिख्रायामध्यादिदेशिकम् ॥ २१ ॥

मूलतारार्धभागं वा त्रिभागैकांशमेव च ।

एवं करण्डमौल्या(ल्य)मे विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ २२ ॥

44

सर्वेषां मकुटानां तु चामूलाग्रचयं क्रमात् ।

भूपा(भौमा)नां च शिरोबाहुतुल्यं तन्मकुटोदयम् ॥ २३ ॥

तनुङ्गे षोडशांशं स्वान्महाराजस्य हीनकम् ।

तनुङ्गे द्व्यंशहीनोर्षं नरेन्द्राख्यस्य भूपतेः ॥ २४ ॥

48

अर्धं पार्थिकभूपस्य शिरस्त्रोदयमीरितम् ।

शिरोनादसमं दीर्घं(दैर्घ्ये) तन्निभागं द्विभागिकम् ॥ २५ ॥

अधिहारीत्येवमत्राह
नरेन्द्रस्य करण्डं स्यात्पार्थिकस्य शिरस्त्रकम्

मुखायाम = ३ (च), ४ (च)

मुखायाम = ४ (च), ५ (च)
= ४ (च) + ५ (च) = ९ (च)
(१) (च) (च) (च) (च) (च)

- चक्रवर्त्तादि(स्यैषि)राजस्य(योः) महिषीमकुटोदयम् ।
 अन्यत्सर्वं (अन्यसर्वं)महिषीणां मुखायामसमं बुधैः ॥ २६ ॥ 52
- पादोर्ध्वं च तदर्थं वा धम्मिन्ना[ल]कादिको(यो)दयम् ।
 शेषं प्रागुक्तवन्मानं कुर्यात्तत्र विचक्षणः ॥ २७ ॥
- शिरोनाहं त्रिभागैकं पट्टको(स्यो)दयमेव च ।
 एवं पट्टधरं(रस्य) प्रोक्तं पट्टमेवं शिरोदृतम् ॥ २८ ॥ 56
- चतुर्भागैकपट्टं स्यात्तुङ्गानां मण्डलेश्वरम्(स्य) ।
 पट्टमेवं शिरोनाहं षड्भागं चैकभागिकम् ॥ २९ ॥
- पट्टभागास्त्वभूपस्य पट्टतुङ्गमधैव च ।
 सर्वानां(वैषां) चेति प्रोक्तमलङ्कारमिहोच्यते ॥ ३० ॥ 60
- दशपद्यैश्च द्वे(है)मादिभिर्माल्यादीनां प्रकल्पयेत् ।
 पञ्चशत(तं) सहस्रं च निष्कं च द्विसहस्रकम् ॥ ३१ ॥
- अथवा पञ्चशताधिक्यं निष्कान्तं द्विसहस्रकम् ।
 कन्यस्यादुत्तमान्तं स्यात्स्वर्णसंख्यात्रयोदिते ॥ ३२ ॥ 64
- प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ।
 चतुर्विधाभिषेकस्य चक्रवर्त्तेश्च कथ्यते ॥ ३३ ॥
- तदर्थं चावरोधस्य हिरण्य(ण्यं) मकुटस्य वा ।
 द्विसहस्रान्त[तन्]गुक्तादित्रयसमं तथा [चैव] ॥ ३४ ॥ 68
- अधिराजस्य मकुटे स्वर्णसंख्याप्रकीर्तितम्(ता) ।
 पञ्चशतनिष्कमारभ्य पञ्चशतविवर्धनात् ॥ ३५ ॥
- पञ्चाशतसहस्रादि(न्तं) कन्यसादुत्तमान्तकम् ।
 पट्टयुक्तं तथावरे भूपानां च विशेषतः ॥ ३६ ॥ 72
- एवं नरेन्द्रभूपस्य हेम स्यान्मकुटस्य च ।
 चतुःशतनिष्कमादौ चतुःशतविवर्धनात् ॥ ३७ ॥
- शतद्व्यदशनिष्कान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 पार्थिवस्य शिरस्यस्य हेमं(म) तत्परिकीर्तितम् ॥ ३८ ॥ 76
- त्रिशतनिष्कमारभ्य त्रिशतनिष्कविवर्धनात् ।
 निष्कं नवशतान्तं स्यात्कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ३९ ॥

- पट्टधृक्(ए)भूपतेश्चैव हेम पट्टस्य कीर्तितम् ।
 द्विशतं निष्कमारभ्य निष्कद्विशतवर्धनात् ॥ ४० ॥ 80
- सप्त(षट्)शतनिष्कान्तं स्वादुत्तमान्तं त्रयो(यमु)दितम् ।
 मण्डलेशस्य पट्टस्य हेमसंख्या प्रकथ्यते ॥ ४१ ॥
- स्वर्णनिष्कशतमारभ्य शतनिष्कविवर्धनात् ।
 त्रिशतनिष्कपर्यन्तं कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ४२ ॥ 84
- पट्टभाक्(ए)भूपपट्टस्य संयुक्तं हेममे(ए)व च ।
 भूपानां मकुटाभान्तं केशान्तं मकुटोदयम् ॥ ४३ ॥
- तदूर्ध्वं चाधिकं कुर्यात्तच्छिखामणितुङ्गकम् ।
 जटामकुटकेशवन्धं च धवला(कुन्तलं) त्रिपुष्पा(टा)कृतिः(ति) ॥ ४४ ॥ 88
- किरीटं वेणु(मौलि)कर्णाभं करण्डं [तु] शिखितुण्डवत् ।
 शिरसं तुण्डाकारं धम्मिल्लं वल्लिकाकृतिः(ति) ॥ ४५ ॥
- केशान्तादलकाचूर्णं कुर्यात्तु मकुटानि वै ।
 भूपानां मकुटोत्सेधं षड्विंशं तु विभाजिते ॥ ४६ ॥ 92
- फालपट्टोदयं पञ्चभागां चूर्णं तदर्धं(तु दश)कम् ।
 पुरमुत्सेधं पञ्चांशं मूलतारं षडंशकम् ॥ ४७ ॥
- देवानां मकुटोर्ध्वं तु नव(चैक)विंशति भाजिते ।
 पार्श्वपूरितं नन्दाशं तुङ्ग(ण्ड)वारं षडंशकम् ॥ ४८ ॥ 96
- अध्वर्वांशा(शम)प्रपट्टं सान्निपादांशेन वेत्रकम् ।
 पट्टार्धे(र्ध) चोर्ध्वदेशे तत्पादांशेन त्रिवेत्रकम् ॥ ४९ ॥
- तदूर्ध्वं पद्ममेकेन द्व्यंशेन कुङ्कुमलोदयम् ।
 मकुटान्तात्पट्टिकान्तं स्यात्तदूर्ध्वं तु शिखामणिः ॥ ५० ॥ 100
- वेत्रादिकुङ्कुमलान्तं स्याच्छिखामण्युदयमीरितम् ।
 अधोवेत्रोदयदेशे रत्नदामावृतांशकम् ॥ ५१ ॥
- वृत्ताकारं तु सर्वाङ्गं युक्त्या तत्रैव योजयेत् ।
 अन्यत्र सर्वदेशे तु तरङ्गाकृति योजयेत् ॥ ५२ ॥ 104
- तरङ्गाकारमध्ये तु पुष्परत्नैश्च विभूषितम् ।
 पूरितं च द्विभागं च मकरैश्च विभूषितम् ॥ ५३ ॥

- तन्मध्यं रत्नबन्धं स्यात्तस्यादृतसपत्रयुक्तम् ।
 अग्रे च रत्नबन्धं स्याद्वाह्यं तु बल्लिकादृतम् ॥ ५४ ॥ 108
- मकरस्यास्य देशे तु बल्लिदामं(मं) च निर्गमम् ।
 पुरतः पृष्ठतश्चैव मकरान्मकरान्तकम् ॥ ५५ ॥
 मौलिवन्धेन बल्लयेव मुक्तादामै(मभि)रलङ्कृतम् ।
 ललाटपट्टतुङ्गं तच्चतुर्भागं(गे) विभाजिते ॥ ५६ ॥ 112
- एकांशं पट्टबन्धं स्यात्सर्वैरज्ञैरलङ्कृतम् ।
 तस्याधो रत्नदामैश्चल(मभिल)लाटाध्वेऽर्धचन्द्रवत् ॥ ५७ ॥
 कर्णपत्रसमायुक्तं श्रोत्रोर्ध्वं कर्णपुष्पयुक्तम् ।
 तस्मात्तु लम्बनं दाम सर्वैरज्ञैरलङ्कृतम् ॥ ५८ ॥ 116
- पूरिमध्यादधोदेशं चूल(ड)रत्नानि विन्यसेत् ।
 चतुष्पूरी [च] संयुक्तं कर्णोर्ध्वं पार्श्वपूरितम् ॥ ५९ ॥
 शिरःपृष्ठोर्ध्वदेशे तु पृष्ठपूरि[रिं च] संयुतम् ।
 पृष्ठस्थापश्च मध्ये तु शिरःश(श्च)कं तु संयुतम् ॥ ६० ॥ 120
- शिरोनाहत्रिभागेकं शिरःश(श्च)कविशालकम् ।
 चक्राकारं तु संयुक्तं सर्वैरज्ञानि विन्यसेत् ॥ ६१ ॥
 एतत्किरीट(टं) मकुटं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 जटाचूडोर्ध्वबन्धं स्यादग्रे पट्टादिकान्वितम् ॥ ६२ ॥ 124
- मध्ये शिखामधि कुर्यात्तत्पार्श्वं दामलम्बनम् ।
 जटान्तरालैः पुष्पैश्च शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ६३ ॥
 तदेव केशबन्धं स्यान्मौलिमध्ये सुबन्धनम् ।
 तदूर्ध्वं चालकापङ्क्तिः कुर्यात्तद्भ्रमराकृतिः ॥ ६४ ॥ 128
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव कुन्तलं कुर्यान्मध्यबन्धेन योजयेत् ॥ ६५ ॥
 सर्वाङ्गे भ्रमरं कुर्यात्तद्विशेषं तु पूर्ववत् ।
 शिरस्या(स क)र्ध्वं शिखारत्नं तन्मध्यं कुड्मलोदयम् ॥ ६६ ॥ 132
- भ्रमतारत्रिभागेकं सर्वकुड्मलविस्तृतम् ।
 विना(पिनाका)कृतिना सर्वं तच्छेषं पूर्ववद् भवेत् ॥ ६७ ॥

- त्रिचतुष्पञ्चवलयं च तारे(चान्तरे) वेत्रपद्मयुक् ।
 वक्तव्याप्रदेशे तु कुङ्कुमा(लं) स्थानं दामकम् ॥ ६८ ॥ 136
- शेषं प्रागुक्तवत्प्रोक्तं करण्डमकुटान्वित(ण्डं च शिरस्त्रकम्) ।
 शिरोनाहविभागैकं धम्मिल्लालाप्रविशालकम् ॥ ६९ ॥
- पञ्चत्रिंशेन तन्मूलं तत्र संवित्सृतं भवेत् ।
 कुर्यान्निवलयोपेतं न कुर्यात्तु शिखामणिम् ॥ ७० ॥ 140
- सर्वरत्नानि विन्यस्य(सेद्) विना च कर्णपूरकम् ।
 शिरश्चूलं तु संयुक्तं शेषं तत्पूर्ववद् भवेत् ॥ ७१ ॥
- सदैवकल(बालक)चूडे तु मूले तु रत्नबन्धनम् ।
 मूलमग्रसमं तारं मध्ये चोक्तविशालकम् ॥ ७२ ॥ 144
- तद्विस्तारत्रिभागैकं तदूर्ध्वोदयवित्सृतम् ।
 नवरत्नैश्च संयुक्तं शेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ ७३ ॥
- फालपट्टाभवत्कुर्यात्पट्टैः सर्वाङ्गितिलका ।
 पत्ररत्नादिसंयुक्तं पत्रपट्टमिति स्मृतम् ॥ ७४ ॥ 148
- नवरत्नैश्च संयुक्तं कुर्याच्चद्रजपट्टकम् ।
 नानापुष्पैश्च संयुक्तं पुष्पपट्टमिति स्मृतम् ॥ ७५ ॥
- सर्वेषां मौलिदेशे तु चाष्टमङ्गलसंयुतम् ।
 श्रीवत्सं मध्यमे कुर्यात्तस्याधः पूर्णकुम्भकम् ॥ ७६ ॥ 152
- तत्पार्श्वे चामरं क्षीपं चोर्ध्वे च रुद्रसंयुतम् ।
 दक्षिणे दर्पणं वामे स्वस्तिकं शङ्खमेव च ॥ ७७ ॥
- एवं तु नृपमध्ये तु गलपट्टोपरि न्यसेत् ।
 सर्वेषां भूपतीनां च महिषीणां च योग्यकम् ॥ ७८ ॥ 156
- सर्वेषां मकुटानां च सर्वाङ्गिहारसंयुतम् ।
 सर्वेषां पुष्पमकुटं शिरोनासह(इस)मोदयम् ॥ ७९ ॥
- त्रिपादं चार्धमेवं वा सर्वपुष्पैरलङ्कृतम् ।
 चतुरश्रं चतुर्दिक्षु चाद्यथा कृतमेव च ॥ ८० ॥ 160
- मकुटाकारसंयुक्तं करण्डं वा किरीटकम् ।
 बेमं(एवम्) विना तु कुसुमैर्मकुटं कुर्याद्यथाविधि ॥ ८१ ॥

पट्टवन्धस्य नृपतेः पुष्पपट्टं तदर्धकैः ।

अन्येषां भूपतीनां च मूर्ध्नि मालां च बन्धयेत् ॥ ८२ ॥

164

प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ।

चतुर्विधाभिषेकस्य(कश्च) चक्रवर्तेश्च कथ्यते ॥ ८३ ॥

मौलिनां च त्रिपुत्राद्यामाद्याभिषेकपूर्वकैः ।

वक्तव्यच्छास्त्रमार्गे तु कुर्यात्पुण्याभिषेककम् ॥ ८४ ॥

168

भूपानां चाभिषेकाख्यं(ख्य)कर्मकाले विशेषतः ।

स्वपतिः(ति)स्वापकैर्विप्रैः स्थापित(तं) स्वहुरार्षणम् ॥ ८५ ॥

अधिवासादिपर्यन्तं कर्मकुर्याद्दुषैः सह ।

वक्ताधिवासात्कुम्भानां(न) जलपूर्णान्समारभेत् ॥ ८६ ॥

172

यागमण्डपसौम्ये तु सिंहासनस्य चोपरि ।

नृपालस्तत्र संकल्प्य अ(वा)भिषेकं समारभेत् ॥ ८७ ॥

सरित्समुद्रसलिलं(ल)कुम्भैः पूर्णा(र्ण्य) इधिमयैः ।

अथर्वसामगौतमैश्च चान्यैश्चागमन्त्रकैः ॥ ८८ ॥

176

जलाभिषेक(कं) संपूर्णं कुर्यात्(तां)स्वपतिर्गुरौ(रुः) ।

पश्चात्तु होमशिष्टा(शेषस्य) च दर्भं द(धृ)त्वा त्रिपुण्ड्रकम् ॥ ८९ ॥

ललाटे धारणं कुर्याद् भूपतेस्तु यथाविधि ।

हंसश्चि(चि)द्भुक्तुलं च धारयेत्तदनन्तरम् ॥ ९० ॥

180

श्रीचन्दनं च कस्तूरीकुङ्कुमं चानुलोपयेत् ।

यज्ञसूत्रोत्तरीयं च सर्वामरण्यभूषितम् ॥ ९१ ॥

सर्वालङ्कारसंयुक्तमभिषेकाख्यमण्डपम् ।

आनयेन्मकुटं सिंहं पीठं च स्वपतिर्गुरुः ॥ ९२ ॥

184

प्रोक्षयेत्पञ्चगव्यादि मध्यरङ्गे तु विन्यसेत् ।

पुरोहितपुरगाश्च मकुटं धारयेत्ततः ॥ ९३ ॥

पश्चात्सिंहासनाद्यैश्च कल्पवृक्षं च तैरुषम् ।

निर्युद्धाद्यैरलङ्कृत्य नृपालं तत्र वेशयेत् ॥ ९४ ॥

188

सहोपवेशनं कुर्यान्महिषी(पी)सव्यपार्श्वके ।

सुमुहूर्ते सुलग्ने च स्वपतिस्वापकावुभौ ॥ ९५ ॥

- रजसंघट्टमकुटं मूर्ध्नि राजो(ज व)पयोजयेत् ।
 सर्वमङ्गलघोषैश्च स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ॥ ८६ ॥ 192
- पूर्वा मधूकमालाश्च दधिविन्दु ललाटके ।
 वचस्थले बाहुमाला नयनाञ्जनरञ्जनः ॥ ८७ ॥
- दृ(धू)पदोपं दधेत्(त) पश्चात्परमाङ्गं(सं) प्रदर्शयेत् ।
 यवाङ्गुरं च पूर्वा च पुच्छत्वक् भाजनोपरि ॥ ८८ ॥ 196
- ज्ञानवृद्धैरभार्यैश्च कुर्यान्(क्रियेत) नीराञ्जला(जना)विधैः(धिः) ।
 वृद्धैः सुमङ्गलाभितैराशीर्वचनपूर्वकम् ॥ ८९ ॥
- आर्द्रा(र्द्र)हरिटासंभिलितान् साक्षतान्प्रोक्षयेद् द्विजैः(जः) ।
 कुर्यादारोहणं पश्चाद्वाजा त्वैरावतोपरि ॥ ९० ॥ 200
- ऐरावतासुडनृपाल मौलि
 मुक्तान्यकान्वा(न्या)दयदीप्यमान(नः) ।
 ललाटपट्टस्य मुखेन्दुकाय
 दिङ्मण्डलं भास्व[र]स्व अ(च)तस्तम्(स्तः) ॥ ९०१ ॥ 204
- इतस्ततश्चामरबीज्यमाने
 रूपाङ्गनाभिः परितो निषेव्यः ।
 सपञ्चवैरल्लत्रचतुष्टयैश्च
 विराजमानं(नः) मण्डिषर्पणादिभिः ॥ ९०२ ॥ 208
- कलशं च सुवर्णनिर्मितम्
 ध्वजसंघातपताकवाधृतम् ।
 नगरस्य ततः प्रदक्षिणम्
 कुरुतां नृत्तसंगीतवाद्यकैः ॥ ९०३ ॥ 212
- नगरं(र)प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वमङ्गलघोषैः ।
 गृहप्रवेशसमये नेत्रबन्धं च कारयेत् ॥ ९०४ ॥
- धान्वादिषायसञ्चारसवस्त्रादिधरादिकम् ।
 मङ्गलद्रव्यमा[म]ङ्गल्यमखिलं निक्षिपेद्बुधः ॥ ९०५ ॥ 216
- स्वयमागत्य तद्द्रव्यं राजा हस्तेनोपस्पृशेत् ।
 दुर्भिक्षं च सुभिक्षं च विद्वान् पश्चाद् विनिर्दिशेत् ॥ ९०६ ॥

वीर्यं च विजयं चापि कीर्तिं लक्ष्मीं च निर्दिशेत् ।

पायसाद्यन्नसंस्पर्शं चान्नवृद्धिः सदा भवेत् ॥ १०७ ॥

220

धान्यराशि(शेः) करेणैव स्पर्शद्रव्या(शंश्चेत्) सुभिन्नकम् ।

स्वर्णादिलौहुरजं च प्रजानां श्रोकरं भवेत् ॥ १०८ ॥

स्रङ्गाद्यस्त्रं स्पृशेद्वापि शौर्यं तस्य विनिर्दिशेत् ।

दुद्रव्यस्पर्शनान्तस्य राज्यस्य स्यात्स्वमङ्गलम् ॥ १०९ ॥

224

द्रव्यादीनां [च] तत्सर्व(र्वेषां) रौप्यादिस्पर्शने(नं) भवेत् ।

प्राप्तं च मङ्गलं चैव वीरं च विजयं तथा ॥ ११० ॥

एते चतुर्विधाः प्रोक्ता चाभिपेक्षा यथोक्तवत् ॥ १११ ॥

उक्ताः सर्वाभिपेक्षाः सकलनृपतिभिः(तीनां) काम्यनित्याख्यकं च ।

228

अन्यैर्नैमित्तिकाद्यैरपि च यदुचितं तत्तदेवाभिपेक्षः ।

इत्थं वेदैः पुराणैः सकलमुनिवरैर्मनसारादिमुख्यैः

विद्वद्भिः शिल्प(ल्प)शास्त्रैर(स्त्रेभ्य)पि च यदुदितं शास्त्रतन्त्रं प्रकुर्यात् ॥ ११२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अ (मैत्रेय)भिरैकलक्षणविधानं नाम एकान्वयशास्त्रादध्यायः ॥

भूषणलक्षणम्

देवानां भूपतीनां च भूषणानां तु लक्षणम् ।
 क्रमात्तद्विधिना सन्यक् संचेपाद्वच्यतेऽधुना ॥ १ ॥
 पत्रकल्पं चित्रकल्पं रत्नकल्पं च मिश्रितम् ।
 एषां च(तच्च)दुर्विधं प्रोक्तं कुर्यादाभरणं बुधः ॥ २ ॥
 देवानामपि सर्वेषां कल्पैः(ल्पैः) सर्वं तु योग्यकम् ।
 पत्रकल्पं विना सर्वं सार्वभौमस्य योग्यकम् ॥ ३ ॥
 रत्नं मिश्रं च योग्यं स्वाधिराजनरेन्द्रयोः ।
 अन्येषां भूपतीनां च मिश्रकल्पं च योग्यकम् ॥ ४ ॥
 पत्रवल्लोर(ल्लोभिर)लङ्कृत्य पत्रकल्पमिति स्मृतम् ।
 पुष्पवल्लो च(ल्लोभिश्च) चित्रैश्च सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥ ५ ॥
 एतत्तु चित्रकल्पं तु नादकाभिरलङ्कृतम् ।
 पुष्परत्नैरलङ्कृत्य भूषणं रत्नकल्पकम् ॥ ६ ॥
 पत्ररत्नैश्च संमूष्य मिश्रकल्पमिति स्मृतम् ।
 हारोपमोवकेयूरकटकैश्च सुपूरिमम् ॥ ७ ॥
 बाहुवल्लयदामं(म) च स्कन्धो(न्ध)मालावल्लम्बनम् ।
 प्रकोष्ठे वलयं चैव मणिश्चन्धकलापकम् ॥ ८ ॥
 रत्नाङ्गुलीयकैश्चैव विना मध्याङ्गुलीयकम् ।
 मध्ये चोदरबन्धं स्वात्तस्योर्ध्वं स्तनसूत्रकम् ॥ ९ ॥
 यज्ञसूत्रादिपार्श्वैक सूत्रं स्यात्तु सानावृतम् ।
 पुरसूत्रलम्बनं पूर्वं यज्ञसूत्रं तु बन्धनम् ॥ १० ॥
 कटिसूत्रावसानं स्वात्पुरसूत्रमिति स्मृतम् ।
 वक्षस्थले च हारं स्वादुपमोवद्दयान्तकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- बाहुमूले तु बलयं दाम कक्षावसानकम् ।
 बाहुमा(भू)लावलम्बं स्यात्केयूरकटकान्वितम् ॥ १२ ॥ 24
- बाह्यायामस्य मध्ये तु केयूरकटकान्वितम् ।
 तदूर्ध्वं पूरिमं कुर्वात्कर्णं मकरभूषणम् ॥ १३ ॥
 कटिसूत्रं तु संयुक्तं कटिप्रस्थ(प्रान्ते) सपट्टिका ।
 मेढ्रान्तं पट्टिकान्तं स्यात्तन्मध्ये सिंहवज्रवत् ॥ १४ ॥ 28
- अथवा रत्नबन्धं स्यात्स्यादामेढ्रं विनिर्गमम् ।
 निर्वर्ध(नीलं) च पञ्चपार्श्वं तु मध्ये दामचलान्वितम् ॥ १५ ॥
 पीताम्बरदुकूलं च नलकान्तप्रलम्बनम् ।
 अथवा जानुपर्यन्तं चर्मचीरं च वाससम् ॥ १६ ॥ 32
- जङ्घादिवलयोपेतं पादजालादिभूषणम् ।
 विहाय तर्जनीं सर्वैर(वैष्ण्व)ङ्गुलीर(लेख्य)ङ्गुलीयकम् ॥ १७ ॥
 ऊर्ध्वकाये च द्वारादि पार्श्वयोर्वात (तु)लम्बनम् ।
 मध्ये दामं(म) च लम्बं(म्वितं) स्याच्छन्नवीरमिति स्मृतम् ॥ १८ ॥ 36
- इत्युक्तं भूषणं देवैश्च(वानां च)कवर्तेरि(न ३)ति स्मृतम् ।
 चक्रव(र्तिन)स्तदा विष्णोर्वनमाला विभूषित(पण)म् ॥ १९ ॥
 अधिराजनरेन्द्राभ्यां(न्द्रयोः) विनासूत्रोपरिलतौ ।
 अन्येषां सर्वभूषाणां केयूरकटकं विना ॥ २० ॥ 40
- सर्वेषामपि देवानां गुल्फस्योपरिदेशके ।
 भुजङ्गकटकोपेतं पादनूपुरसंयुतम् ॥ २१ ॥
 कर्णं विभूषणं कुर्यान्मकराङ्कितकुण्डलम् ।
 अथवा स्वर्णताटङ्गी शेषं तु पूर्ववद्भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- अङ्गभूषणमित्युक्तं बहिर्भूषणमुच्यते ।
 दीपदण्डं व्यजनं च दर्पणं चैव लक्षणम् ॥ २३ ॥
 पर्णमशूपकादीनां दोलायां लक्षणं तथा ।
 भूषाणां च तुलाभारतुलालक्षणमुच्यते ॥ २४ ॥ 48
- वत्सरारम्भलेखार्थं पत्रं च कर्णलक्षणम् ।
 मृगानामिविहालस्य शुकस्यापि च पञ्जरम् ॥ २५ ॥

चातकस्य चकारस्य मरालस्य च पञ्जरम् ।

पारावतस्य नौडं च नीलकण्ठस्य पञ्जरम् ॥ २६ ॥

52

तिक्षिरेश्च कुलायं च कन्दु(खञ्ज)रीय(ट)स्य पञ्जरम् ।

कुक्कुटस्य कुलायं च नकुलस्यापि पञ्जरम् ॥ २७ ॥

चटकस्य गोधारस्य पञ्जरं व्याघ्रपञ्जरम् ।

सर्वेषां लक्षणं वक्ष्ये विधिना संक्षेपतः क्रमात् ॥ २८ ॥

56

द्वादशाङ्गुलमारभ्य प(चै)कादशाङ्गुलं भवेत् ।

अष्टसप्ताङ्गुलोपेतं विशलङ्गुलकान्तकम् ॥ २९ ॥

नवधा दीपदण्डोर्ध्वं द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।

अथवा हस्तमानेन दीपदण्डोदयं क्रमात् ॥ ३० ॥

60

एकहस्तं समारभ्य त्रिव्यङ्गुलविवर्धनात् ।

द्विक्रान्तं तथोत्तरेधं तथा हस्तेन वर्धयेत् ॥ ३१ ॥

नवहस्तावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

केचित्तुखो(तस्तु)दीपदण्डं दूर्ग्यवशोदयम् ॥ ३२ ॥

64

प्रस्तरं वेदिकान्तं च ग्रीवान्तं दण्डकान्तकम् ।

नासिकान्तं फलि(ल)कान्तं पद्मान्तं तद्वदन्तकम् ॥ ३३ ॥

स्तूपिकाप्रावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

एकद्व्यङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ३४ ॥

68

अथवाधार्माङ्गुलैर्वृध्यात्पञ्चषडङ्गुलान्तकम् ।

मात्राङ्गुलेनमे(ले नै)वोक्तं [च] दीपदण्डविशालकम् ॥ ३५ ॥

एवं तु दारुजैः कुर्यान्नोदजेतु(न) विशेषतः ।

एकाङ्गुलं समारभ्य चार्धार्धाङ्गुलवर्धनात् ॥ ३६ ॥

72

पञ्चाङ्गुलावसानं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

फलकादण्डकमिति प्रोक्तं विस्तारं दण्डमूलके ॥ ३७ ॥

त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्तसप्तभाग(गे) विभाजिते ।

तत्तदेकाङ्गुलीनं स्याच्छेषदण्डाग्रविस्तृतम् ॥ ३८ ॥

76

चित्रपाण्यग्रवद् दण्डं मूले पद्यासनान्वितम् ।

अग्रे च फलकान्तं च ताटिकाद्यैर्विभूषितम् ॥ ३९ ॥

X

अथवाङ्मित्रवारि(रि) स्यादूर्ध्वे च कुहमलान्वितम् ।

दण्डविस्तारमानेन दण्डद्वित्रयमेव वा ॥ ४० ॥

80

चतुर्दण्डं पञ्चदण्डं पञ्चविस्तारमेव च ।

फलका च त्रिदण्डं स्यादथवा पङ्कजोक्तवत् ॥ ४१ ॥

दण्डमध्ये तु ते सर्वे युग्मा चाङ्गमित्रवारिका ।

चतुरश्रं वा तदष्टाश्रं वृत्तं वा चलदण्डकम् ॥ ४२ ॥

84

स्थिरदण्डविशाले तु मानाङ्गुलवशान्नयेत् ।

त्रिचतुर्भात्रिमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ४३ ॥

एकोनविंशत्यङ्गुल्या विंशत्यङ्गुलकान्तकम् ।

एवं नवविधं प्रोक्तं स्थिरदण्डविशालकम् ॥ ४४ ॥

88

लोहजैर्दारुजैर्वापि शीले बाध प्रकल्पयेत् ।

पुरोक्तदण्डतुङ्गे तु त्रिचतुष्षपदंशके ॥ ४५ ॥

एकैकं चाधिकं युक्तं दण्डस्य घात(घन)मानकम् ।

मूलं च वेदिकां कुर्यात्पद्मोपपीठमेव वा ॥ ४६ ॥

92

फलकादिभूषणं वापि मञ्जु(शृङ्गु)दण्डमथापि वा ।

मूलं च चतुरश्रं स्यादष्टाश्रं वा सुवृत्तकम् ॥ ४७ ॥

ऊर्ध्वे चोक्तवज्राग्रे चामूलाग्रचर्यं तरिम्(क्रमात्) ।

युक्तयोपर्युक्तवन्माने कुर्यादूर्ध्वे तु दण्डकम् ॥ ४८ ॥

96

व्यजनदण्डमानस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

यत्तदङ्गुलमानेन षट्सप्ताङ्गुलमारभेत् ॥ ४९ ॥

द्वादशैकाङ्गुलान्तं स्यान्मूलदण्डायतं भवेत् ।

एकं बाध द्वयाङ्गुलं यथा संपरिकीर्तितम् ॥ ५० ॥

100

इत्युक्त(क्तं) मूलमग्नं च मध्ये किञ्चित्कुशान्वितम् ।

धृत्ताकारं च दण्डं स्यादग्रे च द्व(द्वा)रितान्वितम् ॥ ५१ ॥

मूलं च कुहमलाकारं किञ्चित्पद्मासतान्वितम् ।

तदूर्ध्वे भ्रमदण्डं स्यान्मूलदण्डायतं भवेत् ॥ ५२ ॥

104

विस्तारैकत्रिभागीकं चतुर्भागविशालकम् ।

तदग्रे हरिता(त)पद्मं किञ्चित्कुहमलसंयुतम् ॥ ५३ ॥

- एवं व्यजनदण्डं स्याद् दारुजं लोहजमथवा ।
 व्यजनं चर्मकारेणचर्मं कुर्यात्तु(कृत्वा तु)योजयेत् ॥ ५४ ॥ 108
- व्यजनद्वयवहिर्दशे श्रीरूपाद्यैरलङ्कृतम् ।
 वर्णैश्च लोहद्रव्येण लेख्येणोक्तवद् शुभः ॥ ५५ ॥
- एवं तु व्यजनं प्रोक्तं दर्पणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पञ्चपङ्क्तुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ५६ ॥ 112
- एकविशाङ्गुलान्तं च द्वाविशत्यङ्गुलान्तकम् ।
 एवं नवविधं प्रोक्तं दर्पणस्य विशालकम् ॥ ५७ ॥
- यवतारैकमारभ्य यवतरेण वर्धनात् ।
 यवतारं नवान्तं स्याद् दर्पणं बहु(ह)लं भवेत् ॥ ५८ ॥ 116
- दर्पणं सुवृत्तं स्यादंशक किञ्चिदुन्नतम् ।
 निर्मलं दर्पणं मध्ये बाह्ये रेखाभिरावृतम् ॥ ५९ ॥
- अपरे च लक्ष्मीमा(त्या)दीर्घस्य(स्त्री भि)श्च विन्यसेत् ।
 दर्पणस्य त्रिभागैकं मूलं क्रीलायतं तथा ॥ ६० ॥ 120
- आयामं सदृशान्तरं चार्धं पद्मान्तमेव हि ।
 शेषं क्रीलायतं कुर्यात्त्रिभागैकविस्तृतम् ॥ ६१ ॥
- तन्मूलं षोडशांशं तु कीलकं तु विशालकम् ।
 यथाफलं(लकं) यथायुक्त्या दर्पणं(ण)दण्डवत्कमात् ॥ ६२ ॥ 124
- दर्पणाङ्कस्य कोणे तु कारयेत्कांसकारकैः ।
 दारुजे लोहजे वापि तद्दण्डं कारयेत्सुधीः ॥ ६३ ॥
- दर्पणस्य समं दीर्घं सत्पादाधिकमेव वा ।
 अर्धं त्रिपादमाधिक्यं तत्समाधिकमेव च ॥ ६४ ॥ 128
- दर्पणस्य विशाले तु चतुर्भागैकविस्तृतम् ।
 मूले पद्मासनैर्युक्तं चाम्रे च फलकादिभिः ॥ ६५ ॥
- कुर्यात्तु शिल्पिनः(ल्पो च) प्राज्ञः सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 एवं तु दर्पणं प्रोक्तं वर्णज्ञादुपलक्षणम् ॥ ६६ ॥ 132
- त्रिचतुर्मात्रमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तं च विशमात्रावसानकम् ॥ ६७ ॥

- पर्यामञ्जूषविलारं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 पादाधिकमथाप्यर्धं पादोनद्विगुणान्तकम् ॥ ६८ ॥ 136
 तद्विलारसमोत्सेधं कुर्यात्तु चतुरश्रकम् ।
 घृत्तं घृत्तायतं वापि यथा कांसैश्च लोहजैः ॥ ६९ ॥
 पादमर्धाङ्गुलं वापि दारुजस्य मानं भवेत् ।
 तदुत्सेधे त्रिचतुर्भागेकेशेन वरज(विधान)कम् ॥ ७० ॥ 140
 एककोष्ठं द्विकोष्ठं वा त्रिकोष्ठं वाद्य कल्पयेत् ।
 यथाघलं यथायुत्तया तथाबन्धायसेन च ॥ ७१ ॥
 तदेव मञ्चपोत्सेधे पादाधिकमेव वा ।
 अर्धाधिकमेवं वा तैलमञ्चपिकोजवम् ॥ ७२ ॥ 144
 शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद्वर्णाकारविधानकम् ।
 सर्वाभरणमञ्चुषं कुर्यादेवं तु वि[द्व]त्तमः ॥ ७३ ॥
 एकद्वयं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 तद् द्विद्विस्तावसानं स्याद्वस्त्रमञ्चपविरुत्तम् ॥ ७४ ॥ 148
 अथवा तद्वदन्तेन मानयेन्मानवित्तमः ।
 तद्विलारसमोत्सेधं चतुराकार(रं) पूर्ववत् ॥ ७५ ॥
 शेषं युत्तया प्रकुर्वीत वस्त्रमञ्चुषकादि वै ।
 देवानां मानुषाणां च ङो(दा)लाया लक्षणं तत् ॥ ७६ ॥ 152
 तद्विकं च(करं) समारभ्य षट्षडङ्गुलवर्धनात् ।
 एकविंशद्विधो(धं) पादं तुङ्गमष्टकरान्तकम् ॥ ७७ ॥
 षट्षडङ्गुलमारभ्य ए[चै]कैकाङ्गुलवर्धनात् ।
 सैकार्कमनुमात्रान्तं पादविलारमिष्यते ॥ ७८ ॥ 156
 पादानामुक्तवत्सर्वं यथाकारैरलङ्कृतम् ।
 उक्तवद्वित्तिमानेन ए(चै)कभित्तिद्विभित्तियुक् ॥ ७९ ॥
 तदूर्ध्वं वाजनं कुर्यात् पादपादं यथावलम् ।
 वाजने च द्विवलयं स्याद्भा(दा)यसेन बलावलम् ॥ ८० ॥ 160
 वितस्त्येकं समारभ्य ए(चै)कैकेन विवर्धनात् ।
 एकविंशदङ्गुलान्तं स्यात् व(फ)लकं विस्तृतं भवेत् ॥ ८१ ॥

- तस्यादाधिकमेवं च पादेन द्विगुणायतम् ।
 द्विगुणान्तं तदायामं धनं युक्त्या च योजयेत् ॥ ८२ ॥ 164
- पुरतः पृष्ठतो मध्ये पर्व(दर्प)णं भद्रसंयुतम् ।
 पार्श्वयोर्वारिखं(द्वारं) कुर्यात्(ब) तस्याधोऽर्धं संयुतम् ॥ ८३ ॥
 तस्याधो फलकैर्दुक्तं सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 आयसे नि(घा)र्गलं कुर्याद्योऽग्र्येऽङ्गमेव वा ॥ ८४ ॥ 168
- वस्त्रो(वास्तू)र्ध्वं चैकद्वस्तान्तं द्वो(दो)लाया फलकान्तकम् ।
 तदूर्ध्वं वाजनान्तं स्वाग्नि(द)र्गलायाममोरितम् ॥ ८५ ॥
 नि(अ)र्गलाग्रे इयाग्रं स्वात्फलकावलयान्वितम् ।
 दोलाया लक्षणं प्रोक्तं तुलालक्षणमुच्यते ॥ ८६ ॥ 172
- हस्तद्वयं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 त्रिद्वस्तान्तं तुलायामं कन्यलादुत्तमान्तकम् ॥ ८७ ॥
 अस्त्रमाहाद् भूपादीन्सार्वभौमावसालकम्(कान्) ।
 क्रमात् नवधा प्रोक्तं त्रिचतुर्मात्रविस्तृतम् ॥ ८८ ॥ 176
- मध्ये चाग्रविशाले तु तत्तदंशेन द्वीनकम् ।
 ग्रामव्याघ्रं चयं कुर्यादग्रयोर्वल्लयान्वितम् ॥ ८९ ॥
 दण्डायामं च मानेन मध्यजावा(जिह्वा)यत्तं तथा ।
 दण्डतारं त्रिभागैकं जिह्वामूलविशालकम् ॥ ९० ॥ 180
- तदष्टांशैकभागं वा षोडशांशोनमेव वा ।
 तत्तदर्थं प्रमाणं वा तत्तज्जो(जि)ह्वाग्रविशालकम् ॥ ९१ ॥
 अथवा सूचिनिभं कुर्यात्तन्मूलाग्रचयं(य)क्रमात् ।
 तदर्थं बहु(बह)लं कुर्यात्तन्मूले द्विद्वसंयुतम् ॥ ९२ ॥ 184
- तत्पुरे(रः) पृष्ठ(पार्श्व)देशे तु कीलयेतोरणाङ्गिकम् ।
 तस्मात्तत्तोरणोत्सेधं जिह्वापादाधिकं भवेत् ॥ ९३ ॥
 तोरणाग्रे तु(णमध्यं) बलयं लम्बनार्थं तु योजयेत् ।
 जिह्वायामं(म)स्रमं पत्रं(त्र)विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ९४ ॥ 188
- किञ्चिन्निम्नं(मं) तलं कुर्यात्सुवृत्तार्वाङ्गुलं धनम् ।
 तत्समं चास्य चाष्टं वा तत्पत्रैर(चतुरिङ्गुली)द्व्यङ्गुलं ॥ ९५ ॥

पत्रद्वयसमायुक्तं चायसेनैव कारयेत् ।

दार्धिकं चायसे वापि तुला(लां) युक्त्वा च कारयेत् ॥ ६६ ॥

192

जिह्वा च तोरणं वापि सर्वथा लोहजं भवेत् ।

बन्धयेन्नि(द)र्गलैः पत्रैः(त्रे) द्विदण्डे चोभयाग्रकौ ॥ ६७ ॥

तुलालक्ष्य(क्ष्य)मिदं प्रोक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ।

भूपानां दक्षिणं हस्ते मध्यमालक्ष्यमुच्यते ॥ ६८ ॥

196

पत्रतुल्यं(ङ्गं) युगाङ्गुल्यं पीठे तुङ्गद्वयाङ्गुलम् ।

नालं द्वादशमात्रं स्वादायाममिति कथ्यते ॥ ६९ ॥

पत्रतारं द्वयाङ्गुल्यं पीठतारं तथैव च ।

पत्रपृष्ठं(पीठं) तदर्धांशं वज्रतुङ्गं तु निश्चितम् ॥ १०० ॥

200

नालतारा(रम)र्धमात्रं स्वात्पीठयुक्तं तुला(नलं) घनम् ।

मूलं तु सूक्ष्मसूचिबल्लुर्यात्तद्विचक्षयः ॥ १०१ ॥

मूले च त्रिभिमात्रं तु नालतारार्धं विस्तृतम् ।

तद्दूर्ध्वं च त्रिमात्रे तु त्रिधा विस्तृतं भवेत् ॥ १०२ ॥

204

सुवृत्त(त्तं) नालदेशे तु पत्रमूले तु कर्णयुक् ।

स्निग्धं च पुलकैर्युक्तं हेमरेखैः(स्वाभिः) स्खलङ्कृतम् ॥ १०३ ॥

पत्रे तु ब्रह्मदैवत्यं(तं) पीठे तु विष्णुदैवतम् ।

नाले तु रुद्रदैवत्यं(तं) सूक्ष्मं(कर्णं) चैव सरस्वती ॥ १०४ ॥

208

पवं तु चाधिदैवत्यं(तं) कर्णमेवं प्रकल्पयेत् ।

सर्वेषामपि नीलं(हं) च चलं वाप्यचलं भवेत् ॥ १०५ ॥

एकहस्तं समारभ्य त्रिद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।

साष्टाष्टपञ्चमात्रान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १०६ ॥

212

मृगनाभिविलाहस्य पञ्जरस्य विशालकम् ।

तदर्धं च त्रिपादं च तत्समं पादमा(म)धिकम् ॥ १०७ ॥

अत्यर्धे[को]न [च] तस्यैव शान्तिकादिशरांशकम् ।

हो(भौ)मात्पस्तरान्तं वा मस्तकान्तं शिखरान्तकम् ॥ १०८ ॥

216

नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोविशाङ्गुलान्तं स्वात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १०९ ॥

- शुक्रपञ्जरविस्तारं नवधा परिकीर्तितम् ।
 उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समग्रं चापि विस्तृतम् ॥ ११० ॥ 220
- सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा कन्यसादिभिः ॥ १११ ॥
- चातकस्य चकोरस्य पञ्जरस्य विशालकम् ।
 विस्तारं द्विगुणं वापि त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ॥ ११२ ॥ 221
- आयाममिति हि प्रोक्तमुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
 एतत्तु दण्डकाकारं मरालस्यापि योग्यकम् ॥ ११३ ॥
- तदेव चतुरश्रं स्यान्नीलं पारावतस्य च ।
 पञ्चविंशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्षङ्गुलवर्धनात् ॥ ११४ ॥ 222
- सैकाष्टकनन्दमात्रान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 पञ्जरं नीलकण्ठस्य नवधा विस्तृतं भवेत् ॥ ११५ ॥
- सममेवं विशालं स्यादुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
 पञ्चाङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११६ ॥ 232
- एकविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 कुञ्जरीयकुलालस्य नवधा विस्तृतं भवेत् ॥ ११७ ॥
- उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समतारं समाश्रकम् ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ ११८ ॥ 236
- त्रयोविंशाङ्गुलान्तं स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ।
 विशालं नवधा प्रोक्तं खञ्जरीटस्य पञ्जरम् ॥ ११९ ॥
- समाश्रं चतुरश्रं स्यादुत्सेधं पूर्ववद् भवेत् ।
 पञ्चदशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १२० ॥ 240
- एकाद(कडिं)शाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा कन्यसादिभिः ।
 कुक्कुटस्य कुलालस्य विशालं तुङ्गं पूर्ववत् ॥ १२१ ॥
- एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ।
 सप्तविंशाङ्गुलान्तं च कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १२२ ॥ 244
- विशालं पूर्ववत्तं तु नकुलस्यापि पञ्जरम् ।
 चटकस्य पञ्जरस्य तित्तिरीवोक्तवत्कुक्कुट ॥ १२३ ॥

- नवाङ्गुलं समाश्रय पञ्चविंशान्गुलान्तकम् ।
 पूर्ववन्नवधा प्रोक्तं विशालं तुङ्गं पूर्ववत् ॥ १२४ ॥ 248
- विस्तारं तु समाश्रं स्याद् गोधारैः (रस्य) पञ्चरान्वितम् ।
 सार्धहस्तं समाश्रय षट्षडङ्गुलवर्धनात् ॥ १२५ ॥
- अर्धाधिकं त्रिद्वस्तान्तं कन्यसादि त्रयम् ।
 नवधा व्याघ्रनीहं स्याद्विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ १२६ ॥ 252
- उत्सेधं पूर्ववत्कुर्यात्समाश्रं तद्विशालकम् ।
 चतुरश्रैकभित्तिः स्याच्चतुःस्तम्भसमन्वितम् ॥ १२७ ॥
- मध्यद्वारं तु संकल्प्य कवादं चैकमेव च ।
 उत्सेधे तु षडंशं स्यात्पादुकं चैकभागिकम् ॥ १२८ ॥ 256
- पादोर्ध्वं तु युगांशं स्यादेकांशं चोर्ध्वपट्टिका ।
 अथवाष्टांशतुङ्गे तु चैकांशं पादुकोदयम् ॥ १२९ ॥
- षड्भागं पादतुङ्गं स्यादेकांशमूर्ध्वपट्टिका ।
 चतुष्कं च चतुर्दश पादुकं चोर्ध्वपट्टिका ॥ १३० ॥ 260
- कुर्यात्कर्करि (रिं) कोणे तु पादमूलाम (मे) योजयेत् ।
 कर्ध्वाधो निर्गमं शूलं त्रिर्वक्त्रं प्रयोजयेत् ॥ १३१ ॥
- एकद्वित्रिचतुर्मात्रं पादविष्कम्भमिष्यते ।
 द्वित्रिवेदचतुष्पञ्चषट्सप्तान्गुलकं तथा ॥ १३२ ॥ 264
- पट्टिकोपानविस्तारं यथायुक्ता प्रयोजयेत् ।
 ऊर्ध्वाधश्च चतुर्दिक्षु वातायनं समुद्भवेत् ॥ १३३ ॥
- तरङ्गे (तुङ्गे च) वेगसंयुक्तं कुञ्जराचैरलङ्कृतम् ।
 पादानां चतुरश्रं वा चोक्तवत्समलङ्कृतम् ॥ १३४ ॥ 268
- तदेव चोर्ध्वदेशे तु कृत्वा चक्राकृतितथा ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं कुर्यात्तु सर्वनीढकम् ॥ १३५ ॥
- चातकस्य चकोरस्य दण्डकाकृतित्वं भवेत् ।
 द्विरुतीयं (तय) चतुष्पञ्च वासं कुर्यात्तु दीर्घकं ॥ १३६ ॥ 272
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 शुकस्य पञ्चरे तुङ्गे चाष्टभाग (गं) विभाजिते ॥ १३७ ॥

- एकांशं पादुकं चैव वेदांशं पादतुङ्गकम् ।
 एकांशं पट्टिकोत्संघं द्विभागं चोर्ध्वचूलिका ॥ १३८ ॥ 276
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्यात्सर्वालङ्कारसंयुतम् ।
 तदेव मुखभद्रं स्यात्तत्समार्धं त्रिपादकम् ॥ १३९ ॥
 पूर्वं च द्वित्रिपादं स्यान्मत्तवारणसंयुतम् ।
 नीवितारे चतुर्भागमेकेनावृतलिन्द्र(तालिन्द्र)कम् ॥ १४० ॥ 280
- परितस्तु लुपायुक्तं खण्डहर्म्यादिमण्डितम् ।
 तदेव चोर्ध्वकूटं वा पञ्चांशाधिकोदयम् ॥ १४१ ॥
 द्विभागेन शिखातुङ्गं त्रिभागं शिखरोदयम् ।
 चतुर्दिक्षु चतुर्नासि सर्वालङ्कारसंयुतम् ॥ १४२ ॥ 284
- चतुर्दिक्षु सभद्रं वा चैकद्व्यंशेन निम्नकम् ।
 नीढतारं त्रिभागीकं चतुर्भागत्रिभागिकम् ॥ २४३ ॥
 पञ्चभागत्रिभागं वा भद्रविस्तारमेव च ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं शेषं प्रागुक्तव्रजयेत् ॥ १४४ ॥ 289
- एवं तु शुक्नीढं स्यादथवा तत्पुरोक्तवत् ।
 देवभुसुरभूपानां वैश्यशूद्रस्य योग्यकम् ॥ २४५ ॥
 पादनूपुरकिरीटमल्लि(मुद्रि)का
 कुण्डलं च वलयं च मेखलम्(ला) । 292
- हारकङ्कणशिरोविभूषणम्
 किङ्किणीवलयकर्णभूषणम् ॥ २४६ ॥
 कंयूरताटङ्कविशेषकं च
 कर्णा(णै) च चूडामणिवालपट्टम् । 296
- नचत्रमालाम(ला)पि चार्धहारम्
 सुवर्णसूत्रं परितः स्तनाभ्याम् ॥ २४७ ॥
 रत्नमालिकदुकूलवी(ची)रयुक्
 स्वर्णकञ्चुकद्विरण्यमालिका । 300
- लम्बहारमपि चूलिकादिभिः
 पूरिमादिमपि केशकूटकम् ॥ २४८ ॥

- ऋद्धाविष्णुमहेशराक्षसकलैः दिक्पालकैः किन्नरैः
 गन्धर्वैरपि सर्वदेवनिकरैः दुर्गाशचीगौरीभिः । 304
 चामुण्डादि(देः) सरस्वतीगणपतेः बाणमातुरस्यापि तत्
 संख्यातं सकलं विभूषणगणा[नि] नित्यादिनैमित्तिकैः ॥ २४३ ॥
 राजाधिराजैरपि राजसर्वैः
 वरुणैश्च तत्तै(त्रिभि)रपि देवदेव्याः । 308
 विहङ्गमैः(मानां) पञ्चरसेवमुक्तम्
 कृतं श्रियेलान्यदलक्ष्मि(रमी)हेतुः ॥ २५० ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भूषणलक्षणविधानं नाम पञ्चाशदध्यायः ॥

त्रिसूतिलक्षणम्

- ब्रह्माविष्णुमहेशानां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 हिरण्यरजतेनैव ताम्रेणैव शिले वापि(लया वा) ॥ १ ॥
 दारुजे[न] सुधे वापि[धया च] शर्कराभासमृत्तिका(द्विध) ।
 एतैस्तु नवधाद्रव्यैः चो(श्रो)तमादि त्रयं त्रयम् ॥ २ ॥ 4
 चलं चाप्यचलं चापि नवद्रव्यैस्तु निर्मितः ।
 लोहजैर्मृत्(ध) सुधा चै(धर्य)व शर्कराभासमृत्तिका(द्विध) ॥ ३ ॥
 चलद्रव्यमिति प्रोक्तमन्येषां च(चा)चलं विदुः ।
 चित्राङ्गमर्धचित्राङ्गमाभासाङ्गं त्रिषोक्त्यते ॥ ४ ॥ 8
 सर्वाङ्गं द्रव्य(दृश्य)मानं यच्चित्रमेवं प्रकथ्यते ।
 अर्धाङ्गद्रव्य(दृश्य)मानं च तदर्धचित्रमिति स्मृतम् ॥ ५ ॥
 अर्धाङ्गदर्शनं(दृश्य)मानमाभासमिति कथ्यते ।
 आभासं पञ्चवर्णेन पट्टवित्त्येव(मित्या वा) कल्पयेत् ॥ ६ ॥ 12
 चित्रं यद्योत्तमं प्रोक्तमर्धचित्रं तु मध्यमम् ।
 आभासमधमं प्रोक्तं कुर्यादेवं तु सर्वदा ॥ ७ ॥
 उत्तमं सर्वसिद्धिः(द्वि) स्थान्मध्यमं भोगमोचकम् ।
 अधमं भोगसिद्धिः(द्वि) स्यादोन्नरेणैव कीर्तितम् ॥ ८ ॥ 16
 स्थावरं जङ्गमं चैव विविधं वेरमुच्यते ।
 जङ्गमं चोत्सवं भवेत्सर्व(र्व) स्थावरमिष्यते ॥ ९ ॥
 उत्तमं लोहजं बिम्बं पीठाभासं तु चोत्स(त्त)मम् ।
 स्थानकं चासना(ने) शयनं वैशाखं वैष्णवं तथा ॥ १० ॥ 20
 मृत्तादिसर्ववेराणां द्रव्यमुक्तं सनातनम् ।
 तत्तद्द्रव्यैस्तु बिम्बानां भिन्नपीठं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

लम्बासने च शयने शिलापीठं तु भिन्नकम् ।	
एककाले कृतं सर्वं सुधामुत्कटशर्करैः ॥ १२ ॥	24
वेराणां द्रव्यमित्युक्तं मूर्त्तिर्ध्यानं प्रवक्ष्यते ।	
चतुर्भुजं चतुर्वक्त्रं द्विपादं चाष्टलोचनम् ॥ १३ ॥	
अष्टकर्णसमायुक्तं तनुरचैकाकृतिस्रथा ।	
उत्तमं दशतालने मानयेत्स्वङ्गमानकम् ॥ १४ ॥	28
स्थानकं चासनं वापि चीरवे(राम्ब)रधरं तथा ।	
वरदामयहस्तं च जटामकुटमण्डितम् ॥ १५ ॥	
कुण्डिका चाक्षमाला च वामे वामे करे क्रमात् ।	
स्रक्स्तुवधारणं वापि प्राग्बरदामयान्वितम् ॥ १६ ॥	32
मकरलान्छितं पुष्पं कुण्डलं बाध कर्णयोः ।	
यज्ञसूत्रोत्तरीयादि मात्रादोदरबन्धनम् ॥ १७ ॥	
हारोपग्रोवसंयुक्तं बाहुमालाविभूषितम् ।	
केयूरकटकाद्यैश्च कुर्यात्तु मणिवन्धनम् ॥ १८ ॥	36
कटकत्रयसंयुक्तं नलका(क)कटकान्वितम् ।	
कटिसूत्रादिपट्टं स्यान्नौब्यं चलनसंयुतम् ॥ १९ ॥	
रत्नाङ्गुलीयकौ हस्तौ पादं जालसरन्नकम् ।	
ललाटे वृत्ततिलकं स्याच्चन्दनागरुमेव च ॥ २० ॥	40
सर्वाङ्गं हेमवर्णं स्यान्नलकान्तं तु चीरयुक् ।	
पार्व्वयोः शक्तिकोपेतं दक्षिणे तु सरस्वती ॥ २१ ॥	
वामपार्व्वे तु सावित्री सर्वाभरणभूषितम् ।	
एवं पितामहं प्रोक्तं कुर्याच्छास्त्रविद्वुधः ॥ २२ ॥	44
चतुर्भुजं द्विनेत्रं च किरीटमकुटान्वितम् ।	
पीताम्बरधरं युक्तं श्यामवर्णाङ्गशोभितम् ॥ २३ ॥	
सर्वे(र्व)वचःस्थले कुर्यात्तदूर्ध्वे श्रीवत्सलाच्छनम् ।	
उत्तमं(म)दशतालने चाङ्गमानं च मानयेत् ॥ २४ ॥	48
कटकं वा गदाघा(ध)रं चोर्ध्वमाश्रितमेव वा ।	
अथवा वरदहस्तं स्यात्सूरतो वामहस्तके ॥ २५ ॥	

- दक्षिणे त्वमयं पूर्वं सव्ये चापर(रे) चक्रयुक् ।
 अपरे वामहस्ते तु पाञ्चजन्यावधारणम् ॥ २६ ॥ 52
- तत्समं कर्णपत्रं स्यात्कुर्वाण्मकरकुण्डलम् ।
 प्रसन्नवदनं तुङ्गं नासि दीर्घाक्षिशोभितम् ॥ २७ ॥
- हारोपग्रीवसंयुक्तं यज्ञसूत्रोत्तरीयकम् ।
 रत्नोदरबन्धं स्याद् बाहुमालाविभूषितम् ॥ २८ ॥ 56
- कटकं कटिसूत्रं च केयूरं रत्नपूरितम् ।
 रत्नाहुल्लोयकैर्युक्तं पादजालविभूषितम् ॥ २९ ॥
- नलकान्तं चलान्तं स्यात्पीताम्बरविलम्बनम् ।
 शिरश्चक्रं शिरःपृष्ठे युक्तं सर्वाङ्गभूषणम् ॥ ३० ॥ 60
- द्वयोर्जङ्घावसाने स्याद् वनमालामनोहरम् ।
 एवं तु विष्णुमूर्तिः स्वाच्छक्तियुक्तं(क्ता) तु पार्श्वयोः ॥ ३१ ॥
- त्रि(श्री)भूमिं दक्षिणे वामे स्यावरे जङ्गमेऽपि वा ।
 कुर्यादासनं वापि स्थानकं चापिमे (प)व च ॥ ३२ ॥ 64
- चतुर्भुजं त्रिशे(ने)त्रं च जटामकुटमण्डितम् ।
 व्याघ्रचर्माम्बरं जालु चो(नोह)र्ध्वे च समलङ्कृतम् ॥ ३३ ॥
- नीव्याचलं च संयुक्तं रक्तवर्णाङ्गशोभितम् ।
 हारोपग्रीववचस्तु साल(कपाल)मालावलम्बनम् ॥ ३४ ॥ 68
- करोटि(रट)रत्नबन्धं स्याद् रुद्रबन्धमवापि वा ।
 पत्रोदरं च बन्धं वा रत्नोदरनिबन्धनम् ॥ ३५ ॥
- कटकं कटिसूत्रं स्यात्केयूरं पूरिमान्वितम् ।
 बाहुमूला(लम)भिदामैश्च सर्वाभरणभूषितम् ॥ ३६ ॥ 72
- वामे तु लम्बपत्रं स्यादवामे [म]करकुण्डलम् ।
 प्राचमयहस्तं सर्वे वरदं वामहस्तके ॥ ३७ ॥
- अपरे वामसव्ये तु हरिश्चन्द्रङ्गधारणम् ।
 मकुटं वामपार्श्वे तु चन्द्ररेखासमन्वितम् ॥ ३८ ॥ 76
- दक्षिणे चार्कपुष्पैश्च नागे गङ्गा जटान्तरे ।
 दूर्वाभिः सुवर्णसिन्दुरं पुष्करं स्यान्मकुटान्तरे ॥ ३९ ॥

- मध्यं चान्वितवत् स्याद्वज्रादे चैकनेत्रयुक् ।
 प्रीवस्य वामपार्श्वे तु कालकूटसमन्वितम् ॥ ४० ॥ 80
- यज्ञसूत्रोत्तरीयं च सर्वरत्ना(भ्रम)कुलोदके ।
 स्थानकं चासनं वापि पाद(दं) नूपुरशोभितम् ॥ ४१ ॥
- एवं तु रुद्रमूर्तिः स्याद् वामभागे तु पार्वती ।
 उत्तमं(म)दशतालनेन मानयेत्तद्भुजमानकम् ॥ ४२ ॥ 84
- देवीनामपि सर्वेषां मध्यमं दशतालकम् ।
 पश्चात्पीठं महापीठं त्रिमूर्तीनां च योजयेत् ॥ ४३ ॥
- प्रभाव(पा च) तोरणं वापि कल्पवृक्षं च संयुतम् ।
 एवं तु रुद्रविष्णुना(ष्णोः) कुर्यात्तत्तु विविधस्ततः ॥ ४४ ॥ 88
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं देवं ध्यात्वा त्रिमूर्तिनम् ।
 भग्नान्य(न्यम)नुक्तं सर्वेषां शास्त्रमार्गेण योजयेत् ॥ ४५ ॥
- उत्तमं(म)दशतालवशात्तु यत्
 ब्रह्माविष्णुशिवसकलाङ्गकैः । 92
- स्थावरे च जङ्गमके [यदुक्तं]
 शिल्पिभिः कुरु ताक(चाकं) मुनिवरैः ॥ ४६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे त्रिमूर्तिलक्षणविधानं नाम एकपञ्चाशदध्यायः ॥

लिङ्गविधानम्

- लिङ्गमानविधि(धिः) सम्यगलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 शैवं पाशुपतं चैव काला(ल)मुखं महावृ(व)तम् ॥ १ ॥
 वामं च भैरवं चैव लिङ्गवा(स्व) मान(नाम) षड्विधम् ।
 समकर्णं वर्धमानं शिवाङ्गं स्वस्तिकं तथा ॥ २ ॥ 4
 एतच्चतुर्विधं लिङ्गं विप्रादीनां च योग्यकम् ।
 समकर्णं भूसुराणां भूपानां वर्धमानकम् ॥ ३ ॥
 वैश्यानां च शिवाधिकं(वाङ्गं च) परेषां स्वस्तिकं भवेत् ।
 विप्राणां सर्वलिङ्गं च कुर्याद्दोषो न विद्यते ॥ ४ ॥ 8
 शिवाधिकं(वाङ्गं च) स्वस्तिकं प्रोक्तं लिङ्गं भूपस्य योग्यकम् ।
 स्वस्तिकं च शिवाधिक्य(वाङ्गं च) वैश्यानामपि योग्यकम् ॥ ५ ॥
 शुद्धगर्भगृहे द्वारे प्रासादस्य विशालकम् ।
 अधिष्ठानोदयं पादं तुङ्गमानं तथैव च ॥ ६ ॥ 12
 हस्तमानाङ्गुलेनैव यजमानोदयेन च ।
 एतत्तत्तद्विधि(धिः) प्रोक्तं प्रत्येकं बहुधा भवेत् ॥ ७ ॥
 श्रेष्ठादीनि कनिष्ठान्तं प्रत्येकं त्रिभिर्मानकम् ।
 गर्भे नन्दविभागे तु ए(चै)कैकं लिङ्गतुङ्गकम् ॥ ८ ॥ 16
 केचित्तदेकभागे तु नवभाग(गं) विभाजिते ।
 तदेकाशीति लिङ्गस्य(ङ्गं स्यात्) कन्यसादुत्तमान्तकम् ॥ ९ ॥
 प्रत्येकं तन्निधामानमेकैकं लिङ्गतुङ्गकम् ।
 कन्यसा गर्भतारार्थ(र्थं) त्रिपादं मध्यमं भवेत् ॥ १० ॥ 20
 गर्भतारसमं श्रेष्ठं त्रिविधं लिङ्गतुङ्गकम् ।
 गर्भगृहे तु मानं स्यान्निङ्गतुङ्गं प्रकल्पयेत् ॥ ११ ॥

शुद्धद्वारोदयं नन्दभागं कृत्वा विशालकम् ।

एकैकं लिङ्गतुङ्गं स्यात्कन्यसादीनि पूर्ववत् ॥ १२ ॥

24

प्रत्येकं तु त्रिधा मानं साष्टादश(चैकाशीति) च लिङ्गकम् ।

प्रासादस्य विशाले तु गर्भगेहो(द्वमु)क्तवद्भवेत् ॥ १३ ॥

अधिष्ठानसमं श्रेष्ठं त्रिपादं मध्यमं भवेत् ।

तद्वर्धं कन्यसं प्रोक्तं त्रिविधं लिङ्गमीरितम् ॥ १४ ॥

28

अथवा नवभागं स्यान्नवलिङ्गमुदाहृतम् ।

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्प्रत्येकं पूर्ववद् भवेत् ॥ १५ ॥

पादोदयं नवांशं नवधा लिङ्गमानकम् ।

तदेवं चैकभागं तु चतुर्भाग(गे) विभाजिते ॥ १६ ॥

32

एकैकं लिङ्गतुङ्गं स्यात्त्रिंशं लिङ्गतुङ्गकम् ।

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्सर्वं प्रागुक्तवन्धयेत् ॥ १७ ॥

हर्म्यतुङ्गं दे(न)वांशं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

एवं तु नवलिङ्गं स्यान्नवभेदोदयं भवेत् ॥ १८ ॥

36

केचिद्विमानतुङ्गे तु नन्दनन्दांशकं भवेत् ।

एकैकं लिङ्गतुङ्गं स्यान्नन्दनन्दोदयं भवेत् ॥ १९ ॥

कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्पूर्ववलिङ्गमिष्यते ।

एकहस्तं समारभ्य हस्तैकेन प्रवर्धयेत् ॥ २० ॥

40

एकैकं लिङ्गतुङ्गं स्यान्नवहस्तावसानकम् ।

एवं तु नवतुङ्गं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २१ ॥

करं(र)त्रिपादमारभ्य तत्समेन विवर्धनात् ।

पादोत्तमान्तं पूर्ववन्नवलिङ्गकम् ॥ २२ ॥

44

अथवा हस्तमारभ्य सा(चा)र्धहस्तेन वर्धनात् ।

सार्धवेदकराष्ट(न्तं) स्यान्नवलिङ्गोदयं भवेत् ॥ २३ ॥

पादहस्तं समारभ्य पादहस्तेन वर्धनात् ।

पादाधिकद्विहस्तान्तं नवलिङ्गं तु पूर्ववत् ॥ २४ ॥

48

जातिच्छब्दं विकल्पं च आ(तु चा)भासं तु चतुर्विधम् ।

एकहस्तावशात्सर्वं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ २५ ॥

- छन्दादीनां तु मानं स्यात्पट्त्रिंशल्लिङ्गुत्तुङ्गकम् ।
 एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विष्टुङ्गुलविवर्धनात् ॥ २६ ॥ 52
- सप्तविंशाङ्गुलान्तं स्यान्नवधा लिङ्गुत्तुङ्गकम् ।
 द्वादशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्ठुलवर्धनात् ॥ २७ ॥
- षट्षट्ठुलान्तमानं स्यान्नवधा लिङ्गमानकम् ।
 पञ्चविंशाङ्गुलमारभ्य षट्षट्ठुलवर्धनात् ॥ २८ ॥ 56
- त्रिसप्तत्रिंशत्त्रिंशान्तं नवधा लिङ्गुत्तुङ्गकम् ।
 सर्वेषां कन्यसं श्रेष्ठं पर्यन्ता(न्तम)ङ्गुलमानकम् ॥ २९ ॥
- यजमानस्य मेढ्रान्तं नाभ्यन्तं हृदयान्तकम् ।
 स्तनान्तं बाहुसीमान्तं हन्वन्तं नासिकान्तकम् ॥ ३० ॥ 60
- नेत्रान्तं समतुङ्गं स्यान्नवलिङ्गोद्भवं भवेत् ।
 अथवा तुङ्गमाने तु नवभाग(गं) विभाजिते ॥ ३१ ॥
- एकैकं लिङ्गुत्तुङ्गं स्यात्कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।
 नवत्यंशविधं लिङ्गं यस्स(ज)मानवशाद्विदुः ॥ ३२ ॥ 64
- बहुधा स्याप्यलिङ्गं वा नवलिङ्गं परिसंख्यया ।
 अथ हस्तादय(दि)मानं [च]सर्वलिङ्गेषु कल्पयेत् ॥ ३३ ॥
- पञ्चादशाङ्गुलं मानं यन्मानं नवलिङ्गके ।
 सप्ता(स)दशाङ्गुलान्तं च पञ्चा(ञ्च)दशाङ्गुलमारभेत् ॥ ३४ ॥ 68
- स्थापयेत्पञ्चलिङ्गे तु १(चै)त्यूर्ध्वेन तु कारयेत् ।
 तत्त्रिपादकरादुर्ध्वं चाधिकं सर्वतुङ्गके ॥ ३५ ॥
- सर्वेषां चैकद्वयं तु ए(चै)कैकलिङ्गे तु संमतम् ।
 बहुधा सर्वलिङ्गेषु तत्त्रिकर्णं न कारयेत् ॥ ३६ ॥ 72
- द्विकर्णं बहुलिङ्गे तु त्रिकर्णं चैकलिङ्गके ।
 लिङ्गुत्तुङ्गमिति श्रेष्ठं तद्विशालमिदोच्यते ॥ ३७ ॥
- त्रिचतुष्पञ्चाङ्गुलान्तं स्याद्बहुलिङ्गे तु विस्तृतम् ।
 अथवा तुङ्गमाने त्रिचतुष्पञ्चभागिकम् ॥ ३८ ॥ 76
- तत्तदेकांशविस्तारं बहुलिङ्गविशालकम् ।
 नागरं द्वाविधं चैव वेसरं च त्रिधा मतम् ॥ ३९ ॥

- षट्सप्ताष्टाङ्गुलं चैकलिङ्गतारमिति स्मृतम् ।
 नवपङ्क्तिरुद्गमात्रं स्यात् समलिङ्गविशालकम् ॥ ४० ॥ 80
- भानुप(सै)काङ्गुलं चैव चतुर्दशाङ्गुलमेव च ।
 एवं तु चैकलिङ्गं स्याद्वि(ङ्गस्य वि)स्तारं परिकीर्तितम् ॥ ४१ ॥
- पञ्चा(च)दशाङ्गुलं चैव षोडशाङ्गुलमेव च ।
 विस्तार() दशाङ्गुलं चैव लिङ्गानामिति विस्तृतम् ॥ ४२ ॥ 84
- षष्टादशाङ्गुलं चैव नवपङ्क्त्यङ्गुलान्तकम् ।
 विशत्यङ्गुलं चैव लिङ्गतारं त्रिधा मतम् ॥ ४३ ॥
- एकविंशत्यङ्गुलं चैव द्वाविंशतिकाङ्गुलम् ।
 त्रयोविंशाङ्गुलं चैव त्रिधा लिङ्गविशालकम् ॥ ४४ ॥ 88
- चतुर्विंशाङ्गुलं चैव पञ्चविंशाङ्गुलं तथा ।
 षड्विंशाङ्गुलं चैव विशालं त्रिविधं मतम् ॥ ४५ ॥
- सप्तविंशाङ्गुलं चैव अ(वा)ष्टविंशाङ्गुलं तथा ।
 नवविंशतिमात्रं स्याद्विङ्गतारमिति स्मृतम् ॥ ४६ ॥ 92
- अथवा त्रिंशदङ्गुल्यमेकत्रिंशतिमात्रकम् ।
 द्वात्रिंशाङ्गुलं चैव लिङ्गतारमिति स्मृतम् ॥ ४७ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यात्प्रत्येकं त्रिंशतिमानकम् ।
 एवं तु नवधा लिङ्गं प्रत्येकं नागरादिभिः ॥ ४८ ॥ 96
- अथवा तुङ्गमानं तु चतुष्षचपडंशकम् ।
 तत्तदंशैकभागेन चैकलिङ्गविशालकम् ॥ ४९ ॥
- नागरं द्वाविडं चैव वेसरं च त्रिधा मतम् ॥ ५० ॥
- इष्टायामे अंशसत्रिंशदंशम् 100
 कृत्वा कमादधिकं तदंशकम् ।
 विस्तारं तत्कन्यसादि त्रिधा
 सुत्त्या धोमान् वेसरादीनि कुर्यात् ॥ ५१ ॥
- बहुलिङ्गोदये सर्वे(र्वस्मिन्) ऋग्भागं विनोदयम् । 104
 द्विभागं समकन्धंस्याद्वि(न्यसे वि)ष्णुरुद्रांशं तत्समम् ॥ ५२ ॥

- अष्टवा तुल्लनवमं स्वादेद(दं) नारायणोदयम् ।
 पञ्चांशं शिवोदयं स्वाद् वर्धमानमिति स्मृतम् ॥ ५३ ॥
- अष्टादशांशकं तुल्ले वैष्णवं चाष्टभागिकम् । 108
 दशांशं शिवोदयं स्वाच्छिवाधिकं(बाहुं) लिङ्गमीरितम् ॥ ५४ ॥
 असेधे दशभागो तु विष्णुतुल्लं पञ्चांशकम् ।
 वेदांशं शिवांशं स्वात्स्वस्तिकं बहुलिङ्गकं ॥ ५५ ॥
- कमलजहरिहरांशं तत्समं चैकलिङ्गे 112
 मनु(मुनि)वसुनवभागैस्तुल्लमष्टत्रि(त्र)याङ्गकम् ।
 कमलजहरिहरांशं सर्वैवोभद्रलिङ्गम्
 द्विजकुलनृपतिपूज्यं वर्धमाना(नमपि) चैव ॥ ५६ ॥
- पञ्चपञ्चपञ्चांशकोन्नतम् 116
 ब्रह्माविष्णुशिवभाग(गं) तत्कृत्वात् ।
 तुल्लमिष्टयुगांशके कृते
 तच्छिवाधिक(कं)[वैश्य]योग्यकम् ॥ ५७ ॥
- स्वस्तिकस्य शतपद्(ष्टि) शिरा(वा)न्नतम् 120
 षोडशांशविधि(धिर) वैष्णवं तथा ।
 भ(रु)द्रभागविधिरसमाचरेत्
 संपदा(द)र्भमिव शुद्रयोग्यकम् ॥ ५८ ॥
- वेदाभ्रामं ब्रह्मभागे च मूले 124
 चाष्टाग्रामं मध्यमे विष्णुभागे ।
 वृत्ताकारमप्रके तच्छिवांशम्
 कुर्यात्तु सर्वं चतुर्लि(चैकलि)ङ्गमेतत् ॥ ५९ ॥
- वेदाभ्रं वस्त्रश्रकं [वा] वृत्तं चैवम् 128
 प्रोक्तानेकलिङ्गाग्र(अ) मूले [मध्यं] ।
 वृत्ताकारं चामके रुद्रभागे
 कुर्यादेवं शिल्पविद्वद्भिरेव ॥ ६० ॥
- एकानेकं चोक्तलिङ्गे शिवांशे 132
 कुर्याद्द्वारा(रां) षोडशादिद्वयेन ।

- इन्द्रा धारायत्(या) सहस्रावधा(सा)नम्
 धारालिङ्गे चैवमुक्तं तन्त्रैः ॥ ६१ ॥
- पञ्चषड्मुनिर(न्य)ष्टविस्तृते [च] 136
 द्विदिभाग(गे) शिर(रो)मान्तुङ्गकम् ।
 तत्तदङ्गकृततच्छिरो(र व)दये
 द्व्यंशयुग्मधि(धा)रोपमानकम् ॥ ६२ ॥
- वर्तिकस्त(स्य)मिव तच्छिखं बुधैः 140
 युदार्ध(कुर्यान्तु) त्रिपुरुषा(रघा)कृतिस्तथा ।
 अर्धचन्द्रमिति चित्रवद् भवेत्
 शिल्पिभिः प्रवर(रैः) व(क)र्णतः क्रमात् ॥ ६३ ॥
- पूजांशे तत्तुङ्गमष्टव्यांशम् 144
 कृत्वांशेन द्वित्रिवेदान्विसृज्य ।
 तस्यावस्तान्नचणोद्धारणम्
 शिल्पिः(त्पी) कुर्यान्नागरादिः(दीन) त्रिधैव ॥ ६४ ॥
- तत्तच्चैकार्धभागं मध्यभागम्(गे) 148
 विस्तारं स्यान्नचणोद्धारणे च ।
 अमे चैकद्व्यंशत्रि(त्र्यं)शेन तुङ्गम्
 तस्मात्पार्श्वे भूमयेत्पृष्ठकान्तम् ॥ ६५ ॥
- कुर्यादेकां पिण्डिकां तंतु(तस्य) पार्श्वं 152
 चैकद्वित्र्यंशकं चान्तरं च ।
 पृष्ठे युक्त्या कारयेद् विष्णुकान्तम्
 एवं युक्त्या नागरादिकर्म स्यात् ॥ ६६ ॥
- एकानेकलिङ्ग[स्य] धारणांशे 156
 कुर्यान्लिङ्गे मूर्ध्निवत्कुम्भलं वा ।
 छत्राकारं वाच मूर्ध्निप्रदेशे
 युक्त्या धीमानुद्धरेद्(द)धस्तात् ॥ ६७ ॥
- लिङ्गादीनां(व) स्थापयेत्सर्वद्वयं प्रागुक्तवत्क्रमात् ॥ ६८ ॥ 160

शुद्धगर्भगृहे मध्ये सप्तभाग(गं) विभाजिते ।

मध्ये ब्रह्मपदं चैव परितश्चाष्टदिवौकसः ॥ ६८ ॥

मानुषांशं तु तद्बाह्ये परितः षोडशांशकम् ।

चतुर्विंशांशकं बाह्ये परितः पैशाचमेव च ॥ ७० ॥

164

मध्ये ब्रह्मपदे सप्तसप्तभाग(गं) विभाजिते ।

ब्रह्मांशे मध्यमे ब्रह्मसूत्रं तत्परिकल्पयेत् ॥ ७१ ॥

तद्वामे विष्णुसूत्रं स्यात्तद्बाह्ये परिकल्पयेत् ।

तत्सूत्रात्(त्र)द्वयोर्मध्ये शिवसूत्रं प्रकल्पयेत् ॥ ७२ ॥

168

ब्रह्म[स्व]विष्णुसूत्रं [च] स्वान्मध्ये च शिवसूत्रकम् ।

एवं तु चैकलिङ्गं स्यात्स्वापयेच्छिल्पि(त्य)वित्तमः ॥ ७३ ॥

बहुलिङ्गप्रतिष्ठा चेत्तत्तदेका(क)पदोक्तवत् ।

कुयादेव पदे विष्णुं(ष्णो) ब(र्व)हुधा चैकमेव वा ॥ ७४ ॥

172

गर्भगोहृत्स्थले धारणील(णीय)मध्ये समं भवेत् ।

अज्ञानादधिकं चेन्निम्रं चेत्सर्वदोषदम् ॥ ७५ ॥

तस्मात्परिहरेत्सर्वदेवतास्थापनं बुधः ।

वेरत्सैकशिला प्रोक्तं(क्ता) लिङ्गानां तच्चतुःशिला ॥ ७६ ॥

176

नन्यावर्त(र्ता)कृतिः(ति) स्थाप्य(पयित्वा) तत्रा चैकाग्रमना भवेत् ।

अथो(थ) पाषाणकुर्माख्यं चोर्ध्व(र्ध्वा)धारमिति स्मृतम् ॥ ७७ ॥

इत्त ऊर्ध्वं शिलादौ [तु] पीठके वापि चोदयम् ।

उक्तवत्कल्पयेच्छिल्पो हीनाधिक्यं न कारयेत् ॥ ७८ ॥

180

स्थापयेच्छिङ्गचरै(रा)श्च स्वपतिः स्थापकैः सह ।

लिङ्गानां पीठकानां च द्वेद्वेद्याश्च हर्म्यके ॥ ७९ ॥

शिलासंग्रहणं(ग्रहणं) सम्यगुल्लङ्घनं बध्यतेऽधुना ।

पर्वते वा वने वापि स्वपतिः स्थापकैः सह ॥ ८० ॥

184

प्रभाते तु समुत्थाय कर्ता चानुचरैः सह ।

मार्गके चोक्तवत्सर्वं पार्श्वे तु शकुनानि वै ॥ ८१ ॥

समुद्भूते सुलभे च शिलासंग्रहणं भवेत् ।

वक्तव्यं रथा(यमा)रोप्य शिल्पशालां प्रविश्य(श)ति ॥ ८२ ॥

188

- पत्रावलीदकारम् च अ(वा)नलावटे कदारमना ।
 आतपेनावलीढं चेद् वर्जयेत्सा शिला भवेत् ॥ ८३ ॥
 यत्पूर्वोत्तराग्रं ज्ञात्वा मूलं दक्षिणपश्चिमे ।
 अधोभागा(गे) मुखं ज्ञात्वा शयने चापरोर्ध्वकम् ॥ ८४ ॥ 192
 पूर्वाग्रं(माश) च शिला(लाः) सर्वे(वा) दक्षिणे सव्यपार्श्वके ।
 उत्तरे वामभागं स्यादुत्तराग्रशिले(लायां) विदुः ॥ ८५ ॥
 पूर्वं तु दक्षिणं पार्श्वं पश्चिमे वामपार्श्वकम् ।
 ईशानाग्रशिलानां तु मूलं(लं) नैऋत्यदेशके ॥ ८६ ॥ 196
 अन्यकोणेषु सर्वेषु मूलमग्रं न विद्यते ।
 दिक्षु दीर्घशिला सर्वाः पुंशिलानां(श्च) प्रकीर्तितम्(ताः) ॥ ८७ ॥
 चतुष्कोणेषु दीर्घं स्याच्छिलापण्डः प्रकीर्तितः ।
 प्रभूतं च स्थिता(तं) सर्वं पृथिव्याकाशायतं तथा ॥ ८८ ॥ 200
 ऊर्ध्वाग्रमध्यो मूलं [च] प्रागुक्तदिक् तथैवके ।
 तत्तदुन्नतवृत्तं च यदि स्थापनं भवेत् ॥ ८९ ॥
 तत्पार्श्वं पूर्ववज्ज्ञात्वा तस्याकारमिदोच्यते ।
 मूलमग्रं च मध्यं च समाकारं तु पुंशिला ॥ ९० ॥ 204
 स्थूलमूलं कुर्यात् स्यात्कोशिला तु प्रकाशिता ।
 स्थूलमग्रं च कुर्यात् मध्ये स्थूलं नपुंसकं शिला ॥ ९१ ॥
 चतुरश्रं पुंशिला प्रोक्तं वृत्तं स्याद् वनिता शिला ।
 बहुधा गृह्य(चाग्र)शृङ्गं स्यान्नपुंसकं तमु(दु)दाहृतम् ॥ ९२ ॥ 208
 कांसकाध्वनिनादं स्यात्कोशिला तु प्रकीर्तिता ।
 रत्नमाण्डवनिनादं शिला च पुरुषं स्मृतम् ॥ ९३ ॥
 निध्वनिं च शिला सर्वं नस्त्री नपुमान् विदुः ।
 तालध्वनिनादं स्याच्छिला वल्याः(लो) प्रकीर्तितम्(ता) ॥ ९४ ॥ 212
 मृष्टिपध्वनिसंयुक्ता शिला वृद्धाः प्रकीर्तिता ।
 पूर्वाक्तवध्वनी(ताध्वनि)नादं वाचना च शिला भवेत् ॥ ९५ ॥
 शिलासर्वेषु वृत्तं च शिलाच्छा[लो] विवर्धयेत् ।
 पुंशिलेन(तया) पुनार(मांस) लिङ्गं कुर्याद्रेता विवर्जयेत् ॥ ९६ ॥ 216

- शक्तोनां पीठकानां च श्लोशिलासंग्रहं(द्वा) भवेत् ।
 प्रासादादीनि(नां) सर्वेषां नपुंसकशिला भवेत् ॥ ६७ ॥
- श्वेतरेक्तं च पीतं च शिला कृष्णं यथाक्रमान् ।
 द्विजातीनां च वर्णानां कुर्याद्विज्ञादिना(दीन्) बुधः ॥ ६८ ॥ 220
- सर्वेषामपि वर्णानां सा शिला कृष्णमेव वा ।
 सर्वेषां वर्णपाषाणेषु कृष्णरेखां विसर्जयेत् ॥ ६९ ॥
- श्वेतं च स्वर्णरेखं च सर्वसंपत्करं शुभम् ।
 शिलासंग्रहणं प्रोक्तं शेषमर्द्धभागमोक्तवत् स्पृष्टम् ॥ १०० ॥ 224
- स्वयम्भुलिङ्गसर्वेषां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 चद्रूतं दैविकं चैव मानुषं गायत्रं तथा ॥ १०१ ॥
- एवं चतुर्विधं लिङ्गं स्वयम्भुरिति कीर्तितम् ।
 तत्स्थाप्य(प्यं) स्वयमुद्भूतं स्वयम्भुरिति कीर्तितः ॥ १०२ ॥ 228
- देवैश्च स्थापितं लिङ्गं दैविकं लिङ्गमुच्यते ।
 मानुषैः रचितं लिङ्गं मानुषं चेति कथ्यते ॥ १०३ ॥
- अन्येषु(न्यैः)रचितं लिङ्गं चार्पण्यैव कथ्यते ।
 गणैश्च पूजितं लिङ्गं गणं चेति प्रकथ्यते ॥ १०४ ॥ 232
- चद्रूतं श्वेतवर्णं च(कुर्याद्) दैविकं रक्तवर्णकम् ।
 मानुषं पीतवर्णमिं कृष्णवर्णं च गायक(व)म् ॥ १०५ ॥
- भार्गवं युक्तमूर्तं स्यात्स्वस्तिकाकृतिरे(मे)व वा ।
 चद्रूतं शङ्कराकारं रुद्राक्षरं [च] दैविकम् ॥ १०६ ॥ 236
- नगर्दभं(गोपमं) गायत्रं स्याद्विज्ञाकारमिदोच्यते ।
 चद्रूतस्ता(तं स्पृ)लमूलं स्यात्कुर्यामं वा समाधिकम् ॥ १०७ ॥
- अन्यथा सर्वलिङ्गानां स्थूलार्धं कृशमूलकम् ।
 दैविकं द्विषड्भाकारं मानुषार्द्रपुषा(पं) सुकृस्तुवा)कृतिः(तिम्) ॥ १०८ ॥ 240
- चद्रूतं पर्वताकारं कूरमा(कृष्मा)ण्डाकार(रं) गायत्रम् ।
 पुण्यनद्यदिदेशे तु लिङ्गसंग्रहणं भवेत् ॥ १०९ ॥
- एवं परार्धं लिङ्गं स्याच्छेषभागमतो(मो)क्तवत् [स्यात्] ।
 आत्मार्यं लिङ्गपीठस्य लक्षणं पठ्यतेऽधुना ॥ ११० ॥ 244

पीठतुङ्गं समं वायु त्रिपादं चार्धमेव वा ।

लिङ्गायाममिति प्रोक्तं नामं(हं) पीठविशालवत् ॥ १११ ॥

नदीपर्वतदेशे तु लिङ्ग(पीठ)संमद्वयं भवेत् ।

श्वेतरक्तं च पीतं च कृष्णवर्णं चतुष्टयम् ॥ ११२ ॥

248

भूसुरादिचतुर्णां तु वर्णानां लिङ्गतः क्रमात् ।

अथवा कृष्णवर्णं च तत्सर्वं चार्पकं भवेत् ॥ ११३ ॥

अतिकर्षं(र्षि)तलिङ्गं यद् नूदेव्यं च शम्भुरुच्यते ।

तत्र स्वयम्भुलिङ्गे तु विरूपं च विशेषतः ॥ ११४ ॥

252

सम्यक् सूत्रे च संकुर्याथावल्लक्षणमुच्यते ।

तल्लिङ्गं मानुषं प्रोक्तं तत्पर्वतलिन्द्र(ताल्लिन्द्र)के [च] ॥ ११५ ॥

रेखाविन्दुकलङ्काङ्कं वर्जयेत्तद् विशेषतः ।

सौवर्णविन्दुरेखाढ्यं सर्वसंपन्नं भावयत् ॥ ११६ ॥

255

ईषत्तदुन्नतं लिङ्गं हर्म्यवत्स्वयंभुलिङ्गकम् ।

वृत्तं वायतवृत्तं वा नामे(भेः) चरणा[भा]यते ॥ ११७ ॥

किञ्चित्तदुन्नतं वर्त(र्त्त) निम्नं तत्तृष्ट(पीठ)मिष्यते ।

स्थूलार्धं यत्कशं मूलं लिङ्गं सर्वं निगा(जा)कृति ॥ ११८ ॥

280

स्वभावदन्तोष्ठयुक्तं चेत्त्रिङ्गं तन्मानुषं भवेत् ।

सिक्ततारोपणं ज्ञात्वा चैवं स्वयम्भुलिङ्गकम् ॥ ११९ ॥

विनारक्तं विनाकृष्णं सैकते लिङ्गमिष्यते ।

सर्व(र्व)स्वयम्भुलिङ्गेषु आ(वा)त्मार्यं च परार्धके ॥ १२० ॥

264

नसंज्ञे(वे)षु च रक्तेषु लिङ्गस्योक्तं(का)र्चनं भवेत् ।

उक्तलिङ्गप्रकारेण शेषभागमतो(मो)क्तवत् [च] ॥ १२१ ॥

आत्मार्यार्चनलिङ्गस्य वक्ष्यते पीठलक्षणम् ।

कर्तृनाशं परित्यज्य किञ्चित्तैव शिला भवेत् ॥ १२२ ॥

268

जलानल्लातपवातस्पृष्टाग्निनि विवर्जयेत् ।

पृथ्व्योगर्मक्षितं स्निग्धं विन्दुरेखा(स्ते) विवर्जयेत् ॥ १२३ ॥

कलितं चैकभागं स्यात्कोशिला तु प्रकीर्तितम्(ता) ।

नपूरं(पुंसं) सूक्ष्मदष्टं च [नपुंसकं] शिला भवेत् ॥ १२४ ॥

273

- सम्यक्कृष्णनीलाः प्रोक्ताः वर्णमन्यं विवर्जयेत् ।
 कर्षपापाणवत्स्वर्गस्वारां पणमिष्यते ॥ १२५ ॥
- एवं परि(री)क्षिते पश्चात् शि(च्छि)न्नासंमहसं भवेत् ।
 एवं लक्ष्ययुक्तस्य शिलापीठं प्रकुर्वते ॥ १२६ ॥ 276
- कर्तुर्दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलमभ्यमे ।
 पर्वता(र्वा)यतनस्ता(ना)द्वमङ्गुली त्रिविधं भवेत् ॥ १२७ ॥
- यत्नेन कल्पिते वापि चाङ्गुलीवा(ना)पि कल्पयेत् ।
 कर्तुं न च त्रिमित्रं(त्रं) हि मानं युक्त्वा प्रयोजयेत् ॥ १२८ ॥ 280
- परार्थे वा स्वयम्भूनां मानाङ्गुलवशेन वा ।
 आयाममिति पङ्चवर्गमित्यं पीठोदयं भवेत् ॥ १२९ ॥
- लिङ्गमानं वियुक्तं चेत्कुर्यात्तु मानुषादीनाम् ।
 तत्रिभिर्यवं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३० ॥ 284
- पञ्चविंशाङ्गुलान्तं स्यात्पीठविस्तारमेव च ।
 अङ्गुलत्रयमारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ १३१ ॥
- पञ्चविंशाङ्गुलान्तं स्यात्पीठविस्तारं विधीयते ।
 षड्वर्गा[या]दिष्टुभं कुर्याद्यथाभागादि संभवम् ॥ १३२ ॥ 288
- तन्मानं पीठविस्तारं कृत्वा तु चतुरंशकम् ।
 एकांशं लिङ्गमानं स्याच्छेषं तत्पीठतुल्यकम् ॥ १३३ ॥
- अथवा पञ्चभागांशं तल्लिङ्गोदयमीरितम् ।
 शेषं तु पूर्ववत्पीठं तुल्यं कुर्याद् विचक्षणः ॥ १३४ ॥ 292
- पीठतारसमं लिङ्गं मध्यनालाप्रकान्तकम् ।
 पीठतारं द्वयं कृत्वा ए(वै)कांशं नालविस्तृतम् ॥ १३५ ॥
- तच्चतुर्भागािकैकांशं(श)हीनं नालाप्रतारकम् ।
 केचिद् द्वित्र्यंशमेवं स्यान्मूलान्तक्षरं कृत्वा ॥ १३६ ॥ 296
- तद्विशालत्रिभागीकं प्रक्षाले विस्तारमेव वा ।
 पीठतारचतुर्थांशं त्रिषं(त्रयां)शं वृत्तवारिका ॥ १३७ ॥
- पीठतारसमं चैव लिङ्गं तत्(ङ्गस्य) परिष्ठादकम् ।
 एवमात्मार्षलिङ्गेषु स्वयम्भुवं परार्थके ॥ १३८ ॥ 300

- कुर्यादनेकलिङ्गेषु चैकलिङ्गं न कारयेत् ।
 पीठतुङ्गं त्रिधा कृत्वा ए(वै)कांशं गलतुङ्गकम् ॥ १३३ ॥
 अथवा पञ्चदशांशं वा गलतुङ्गं विशेषतः ।
 शेषं तु चोर्ध्वाधो बन्धं पट्टजन्मसरहम् ॥ १४० ॥ 304
 एकांशं जन्मतुङ्गं तु ए(वै)कभागीकं वेत्रकम् ।
 तत्समं पङ्कजार्धं स्वात्पद्मकुचिर्दयांशकम् ॥ १४१ ॥
 तदष्टांशकेशं स्यात्तत्समं चोर्ध्ववेत्रकम् ।
 पूर्ववत्कर्णसंयुक्तमूर्ध्वलण्डमधोवत्तवत् ॥ १४२ ॥ 308
 सपादांशधिकं हीने वा यन्मानोस्त्वं मानयोः ।
 पीठतारोदयं नालं दीर्घं प्रागुक्तव्रजेत् ॥ १४३ ॥
 वृत्ताकारं तु पीठं स्यादन्यथाकृतिं वर्जयेत् ।
 पीठतुङ्गे तु गन्धं(रन्ध्रं) स्वास्त्रिङ्गनाहस्य सादृशम् ॥ १४४ ॥ 312
 लिङ्गतुङ्गविशेषं स्यादेतानं तत्रयेषु धः ।
 मानयेद्बहुलिङ्गे तु चैकानेकादि[लिङ्ग]कैः ॥ १४५ ॥
 एतत्तु सर्वलिङ्गेषु चात्मार्यं च परार्थकं ।
 तन्मध्यं स्थापयलिङ्गमादौ रत्नानि विन्यसेत् ॥ १४६ ॥ 316
 लिङ्गस्य परितो रन्ध्रे स्पर्शवर्णावबन्धनम् ।
 अभावे रजतेनैव ताम्रं चायसमेव च ॥ १४७ ॥
 कारयेच्छिल्पिना सम्यग लिङ्गपीठोददौः(वैः) सह ।
 एकानेकलिङ्गानां परार्थं त्वष्टबन्धनम् ॥ १४८ ॥ 320
 केचित्त्रिवन्धने कुर्याद् द्रव्यैश्च गुग्गुलादिभिः ।
 रत्नलिङ्गैश्च सर्वेषां व(स्त्र)र्णपीठं प्रकल्पयेत् ॥ १४९ ॥
 अथवा रत्नपीठं वा रत्न(त्र)लिङ्गेषु पूर्ववत् ।
 यद्यद्द्रव्येण लिङ्गं तत्तद्द्रव्येण पीठकम् ॥ १५० ॥ 324
 नवरत्नैश्च संयुक्तं स्वर्णपीठं प्रकल्पयेत् ।
 यत्तद्रत्नैश्च यलिङ्गे तत्तन्नाम्नैव नामकम् ॥ १५१ ॥
 पीठं(ठे) तु लिङ्गके वापि नवरत्नैर्विशेषतः ।
 एककर्णं चैकलिङ्गं बहुभिश्चैकलिङ्गकम् ॥ १५२ ॥ 328

- वज्रलिङ्गमिति प्रोक्तं रत्नानि मि(इ)ति कथ्यते ।
 एकं वा बहुरन्नं वा नवरत्नैश्च संयुतम् ॥ १५३ ॥
 लिङ्गं यदुक्तं स्वर्गेण पीठे रत्नानि योजयेत् ।
 अथवा केवलं स्वर्गं पीठं वा कारयेद् बुधः ॥ १५४ ॥ ३३२
 स्वर्गलिङ्गमिति प्रोक्तं लक्षणं पूर्ववद् भवेत् ।
 आचार्यहस्तेन वा लिङ्गं शिष्यस्तु(स्य) नाहलिङ्ग(हाहुल)वत् ॥ १५५ ॥
 पश्चात्पूजां तथा कुर्यादाचार्योक्तोपदेशवत् ।
 अथोक्तलिङ्गपूजायां(या) फलं वक्ष्ये यथाविधि ॥ १५६ ॥ ३३६
 नदीपर्वतलिङ्गानां कैलासरोहणं भवेत् ।
 इहलोकस्य पूज्यत्वं भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १५७ ॥
 रत्नलिङ्गस्य पूजायां फलं मुक्तिप्रदायकम् ।
 स्वर्गलिङ्गाचनमे(स्यै)वं फलं स्वर्गापवर्गकम् ॥ १५८ ॥ ३४०
 स्वर्गपीठं तु तल्लिङ्गं मुक्तावलिघ(घ)नमथापि वा विदुः ।
 कर्तुमानसवशात्कल्पयेत्प्रशस्तमिह दोषवर्जितम् ॥ १५९ ॥
 तोये वा मण्डले(ण्डरे) वापि पुष्पे वा व(चो)त्पन्नेऽपि वा ।
 सिकते वाद्य हस्ते वा चाक्षतैर्वा गुल्लेस्तथा ॥ १६० ॥ ३४४
 मोदके वाद्य पिष्टे वा गोमये वा यथेष्टकम् ।
 सद्यः पूज्यं रचेद्विङ्गं प्रोक्तं तत्त्वशिकं भवेत् ॥ १६१ ॥
 तानि लिङ्गानि सर्वेषां यथालिङ्गाकृतिर्भवेत् ।
 ध्यात्वा दक्षिणका(कं) लिङ्गं मानं सर्वं न कारयेत् ॥ १६२ ॥ ३४८
 दक्षिणै(दक्षिणै) लिङ्गमा(स्वा)यादिषड्वर्गशुद्धिं कुर्यात्सर्वबोक्तवत् ।
 मानलिङ्गे चान्यस्वायम्भुवादिमानं च युक्तं तथायाहीनि सर्वं न कुर्यात् ॥ १६३ ॥
 बन्धाद्यनन्दवस्तुनन्दयुगेन वृद्ध्या
 चाष्टार्कपङ्क्तिरगैर्मुनिभिर्वि(नेन्द)हन्यात् । ३५२
 योन्य(नय)श्च वृद्धि[प्य]म[र्य]यं च तु बारम्भम्
 लिङ्गैकेन कुर्यात्तु परार्थतुङ्गे ॥ १६४ ॥
 ध्वजधूमसिंहाशनकवृषगर्दभाश्च
 दन्तो च काकश्च वसुदेवादिः य(यै)वाकमेव । ३५६

- ध्वजसिंहद्वलितपयोनिः शुभं प्रशस्तम्
 अन्येषु योनिरशुभमुदितं पुराणैः ॥ १६५ ॥
 राक्ष(क्षं) वृद्धिर्म(र्भ)रणं शुभावहम्
 चतुर्वृद्धिरूपं सुमङ्गलम् । 360
 ओकरं च सुखदं सुवृद्धिदम्
 पुष्कलाय रवि(विः) तत्फलं कमात् ॥ १६६ ॥
 भुक्तिमुक्तिशुभदं समृद्धिदम्
 सम्पदर्थं धनमृद्धिः द्विज । 364
 भुक्तिनाशकलहं च मैत्रकम्
 चोक्तमेव दशधा फलं भवेत् ॥ १६७ ॥
 आयाधिक्यं चान्यथा हीनमुक्तम्
 आयं हीने चान्यथा चेत्त्वधिकम् । 368
 मृत्युदारिद्र्यावहं नाशहेतुः
 आयाधिक्यं संपदर्थं समं वा ॥ १६८ ॥
 जमाद्रश्चे(जन्मदृग्ने)दपद्भित्त्वयनन्दाशुभाचाभौमम् ।
 शौरि(शनि)वारं विसृज्य कृतिन्यभुक्शक्ति-श्रद्धिदं च ॥ १६९ ॥ 372
 भूषं शुद्धं धीरं चाधने(चन्दने) वेध्मे(रमै)व च
 [शक्तिश्च] भुवन्धन्य(नं)वीरं चैव भुक्तिमुक्तिशुभांशम् ।
 अन्य[त] सर्वं तत्कराद्या(द्यं) वधांशम्
 युक्तं चेत्सर्वसंन्यद्विनाशनम् ॥ १७० ॥ 376

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे लिङ्गविधानं नाम द्विपञ्चाशदध्यायः ॥

पीठलक्षणम्

- सर्वेषामपि लिङ्गानां वक्ष्यते पीठलक्षणम् ।
 लिङ्गतारं त्रिधापीठं(ठ)तारं स्वयम्भुलिङ्गके ॥ १ ॥
- अथवा लिङ्गनाहे तु स्थूलदेशे समं भवेत् ।
 लिङ्गतुङ्गसमं वापि तत्पादाधिकमेव वा ॥ २ ॥ 4
- अथर्धं वा त्रिपादेनै दिगुणं त्रिगुणं तु वा ।
 स्वयम्भुलिङ्गपीठस्य त्रैलोक्यमिति कथ्यते ॥ ३ ॥
- एवं पूजां(लिङ्गो)शमानेन पीठं तन्मानयेद् बुधः ।
 पूर्वोत्तमानलिङ्गानामधुना पीठलक्षणम् ॥ ४ ॥ 8
- लिङ्गस्य बाह्यदेशे तु लिङ्गतारं समन्ततः ।
 यद्विङ्गपरिग्राहस्य समं वा पीठविस्तृतम् ॥ ५ ॥
- वैष्णवांशं समोत्सेधं पीठं स्वस्तिकलिङ्गके ।
 अथवा पादांशमाधिक्यं ब्रह्मांशं संभवं(महं) भवेत् ॥ ६ ॥ 12
- अन्यैस्तु सर्वलिङ्गानां ब्रह्मांशोदयं बुधैः ।
 कुर्यात्तन्मान(ने) संग्राह्यं दिग्वेदशरांशकम् ॥ ७ ॥
- तदेकांशमाधिकं विष्णुमानं पीठोदयं तथा ।
 पीठांशसार्धयोर्धे(र्धाधोदे)शे वैष्णवांशं नवधाष्ट(श्रि)कम् ॥ ८ ॥ 16
- पीठं तु योजयेत्तद्विस्तारे तु त्रिभागिकम् ।
 एकांशं नालदीर्घं(दैर्घ्यं) स्थान्मूलविस्तारं तत्समम् ॥ ९ ॥
- चतुर्भागांशहोतं स्वात् शो(च्छं)षामविस्तृतम् ।
 अथवा पञ्चत्र्यंशेन चाग्रनालं(ल)विशालकम् ॥ १० ॥ 20

- तदेकांशाधिकं वापि पूर्वोक्तं नालदीर्घके ।
 मोवोर्ध्वं चोक्तमानं बभालस्य बहु(द्व)लं भवेत् ॥ ११ ॥
- नालतारं(र)त्रिभागीकं जलधारविशालकम् ।
 पीठस्योर्ध्वं विशाले तु चतुष्पञ्चदशके ॥ १२ ॥ 24
- एकांशेन शेषं तु(स्याद्) वृत्तवारिविशालकम् ।
 घृ(ष्ट)तवारिविशालं तु तत्तदंश(शं) विभाजिते ॥ १३ ॥
- एकांशं निम्नविस्तारं पट्टिकान्तसमन्वितम् ।
 नन्वावर्तशिला चोर्ध्वं तस्यान्ताराध्यान्तकम् ॥ १४ ॥ 28
- पीठतुङ्गमिति प्रोक्तं गण्यमानमिदोच्यते ।
 वत्सेधे षोडशांशे तु प्रथमोर्ध्वं द्विभागिकम् ॥ १५ ॥
- पद्मोर्ध्वं तु त्रिभागं स्वात्तदूर्ध्वं सेपणांशकम् ।
 कन्धरं च त्रिभागं स्वात्तदूर्ध्वं कम्पर्मशकम् ॥ १६ ॥ 32
- ऊर्ध्वपद्मं त्रि(त्रयां)शं स्याद् बाजनं च त्रिभागिकम् ।
 एकांशं घृ(ष्ट)तवारि स्याद् भद्रपीठमिति स्मृतम् ॥ १७ ॥
- तदेव गलदेशे तु कुमुदं(द)निर्गमं भवेत् ।
 त्रियमं(त्रयांशं) वृत्तकुम्भं वा श्रीभद्रमिति कीर्तितम् ॥ १८ ॥ 36
- कुम्भस्योपरि तस्याधश्चार्धार्धेन पद्मयुक् ।
 तस्याधोऽर्धेन(नै)कार्धेन कुर्यात्तत्तद्विचक्षणः ॥ १९ ॥
- शेषं तु पूर्ववत्पीठं श्रीविशालमिति स्मृतम् ।
 अथवा कुम्भं दिग्भागं पद्मतुङ्गं युगांशकम् ॥ २० ॥ 40
- शेषं प्रागुक्तवत्कुर्वाणुपपीठं प्रकल्पयेत् ।
 अथवाधिष्ठानवद् गुह्यं कुर्यात्तत्सर्वलिङ्गके ॥ २१ ॥
- पद्मस्य वशावेशं पीठकर्णावसानकम् ।
 वृत्तवारादिर्हीनं स्वात्सर्वदापसमुद्भवम् ॥ २२ ॥ 44
- तस्मात्तु निर्गमं कुर्याद् विस्तारं तत्प्रकल्पयेत् ।
 कुर्यात्तु नागरे लिङ्गे पीठं नागरमेव च ॥ २३ ॥

द्राविडे द्राविडं प्रोक्तं वेसरे वेसरं तथा ।

धारा(अन्ध)लिङ्गं तु (ज्ञानां) सर्वेषां धारा(धामन्ध)पीठं प्रकल्पयेत् ॥ २४ ॥

48

यत्तदाकारलिङ्गानां तत्तदाकारलिङ्गके ।

तत्तच्छिखराकारं [तु] कुर्यादेवं विचक्षणः ॥ २५ ॥

विपरीते मूसुरादीनां विपक्ष्य(त्ति) द्वि समावहेत् ।

तस्मात्तु पीठलिङ्गादि हन्यादि परिहृत्यते ॥ २६ ॥

52

नागरं चतुरश्रं स्यादष्टाश्रं द्राविडं तथा ।

वृत्तं च वेसरं प्रोक्तमेतत्पीठाकृतिस्तथा ॥ २७ ॥

धारा(अन्ध)लिङ्गं तु पीठानां सर्वं धारा(वर्मन्ध्रा)कृतिस्तथा ।

कुर्यात्तु(क्रियेव) शिल्पिभिः सर्वैः सर्वसंपत्करं सदा ॥ २८ ॥

58

स्वयन्मुलिङ्गविलुतित्रिगुणं च पीठे ।

पीठस्य तारत्रिविधं परिशुद्धमेवम् ॥ २९ ॥

गोहविधैकं परितो बहिःकुर्यात् तारम् ।

कंचित्तदाग्रामसमं पीठविशालमेतत् ॥ ३० ॥

60

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पीठलक्षणविवरणं नाम पिपञ्चाशदध्यायः ॥

X

शक्तिप्रमाणम्

शक्तीनां चित्र(द्व)वर्णादिलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।	
सरस्वती च सावित्री लक्ष्मीश्च महती तथा ॥ १ ॥	
मनोन्म(न उन्मादि)नी सप्तमातृश्च दुर्गा चैव यथाक्रमम् ।	
पूर्वोक्तद्रव्यसर्वेषां(र्वैश्च) सर्वशक्ति प्रकारयेत् ॥ २ ॥	4
पद्मपोटोपरि स्थाप्य(पयित्वा) देवां पद्मासनासनाम् ।	
शुद्धस्फटिकसंकाशं मुक्ताभरणभूषणम् ॥ ३ ॥	
चतुर्बाहुं द्विनेत्रं(त्रां) च केशबन्धं(न्धां) च मौलिनीम् ।	
शुद्धश्चेताहुलोपेतां प्राङ्मुखं(लभूषणम्) ॥ ४ ॥	8
ललाटे भ्रमरकं स्यान्मौक्तिका(क)पट्टमेव वा ।	
कर्णपुष्पैश्च मौक्त्येन कर्णदामै(मभि)रलङ्कृतम् ॥ ५ ॥	
हारापप्रोवसेयुक्तं(त्तां) मुक्तागन्नावली(ली) तथा ।	
कुचबन्धनसेयुक्ता बाहुमालाविभूषणी ॥ ६ ॥	12
केयूरकटकैर्युक्तं(त्तां) प्रकोष्ठवलयं(यां) तथा ।	
मणिवन्धकटकं(त्तां) वा मौक्तिका(क)पौर(पूर)मेव च ॥ ७ ॥	
मध्याङ्गुलं विना सर्वे मौलिक(मूलतो) रत्नाङ्गुलीयकैः ।	
नीर्वा च लम्बने चैव मौक्तिका(क)पट्टयुक्तिका ॥ ८ ॥	16
पादजालां भुजङ्गानां गुल्फस्योपरि भूषणीम् ।	
पादन्तूरसंयुक्तं(त्तां) पादरत्नाङ्गुलीयकैः ॥ ९ ॥	
मौक्तिकोत्तरीयसंयुक्ता सर्वालङ्कारभूषण(णी)म् ।	
पुरतः सव्य(व्ये) संदर्शं पुस्तकं वामहस्तके ॥ १० ॥	20
दक्षिणे परहस्ते तु चाञ्चमालावधारिणीम् ।	
कुण्डिका वामहस्तौ(स्ते) च धारयेत्तु सरस्वती ॥ ११ ॥	
अथवा द्विभुजं कुर्यात्कुन्तलं मकुटं भवेत् ।	
दक्षिणं वरदं हस्तं वामहस्ते च पद्मकम् ॥ १२ ॥	24

- करण्डमकुटं वापि हंसवर्णाङ्गशोभितम् ।
 पीताम्बरं यश्चरत् सुक्ताभरणमेव च ॥ १३ ॥
 कर्णयोः स्वर्णताटङ्गं सूत्रयुक्तं(क्तं) सुमङ्गलाम् ।
 द्विनेत्रं प्रसन्नवदना सर्वाभरणभूषणीम् ॥ १४ ॥ 28
 पितामहस्य पार्श्वे तु स्थानकं चासनं तु वा ।
 वामभागे तु सावित्री श्वेतरक्त(क्त)मद्यापि वा ॥ १५ ॥
 श्यामाङ्गवर्णमेवं वा द्विभुजं च द्विनेत्रकम् ।
 स्थानकं चासनं वापि करण्डमकुटान्वितम् ॥ १६ ॥ 32
 अथवा केशवन्धं वा कर्णं मकरकुण्डलम् ।
 दुकूलाम्बरधरं वापि पीताम्बरमद्यापि वा ॥ १७ ॥
 सर्वाभरणसंयुक्तां वरदं वामद्वयकं ।
 दक्षिणे चोत्पलं कुर्याच्छेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ १८ ॥ 36
 सरस्वतीं च सावित्रीं दशतालंन कारयेत् ।
 रक्ताब्जं पीठतश्चोर्ध्वं देवीं पद्मासना भवेत् ॥ १९ ॥
 चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च मकुटं कुन्तलं भवेत् ।
 प्रसन्नवदनां देवीं शुद्धकाञ्चनसन्निभाम् ॥ २० ॥ 40
 पीताम्बरधरां रक्ता[मं]शुक्लपेताम्(भरणीम्) ।
 विशालाक्षमायतं कुर्याद्विष्णुकोशे स्मिताननाम् ॥ २१ ॥
 दक्षिणे त्वभयं पूर्वे द्विपिण्डमं वामद्वयकं ।
 अपरे दक्षिणे पद्मं चाक्षमालामद्यापि वा ॥ २२ ॥ 44
 वामे नीलोत्पलं वापि रक्तपद्मं(द्युम्)द्वयं तु वा ।
 पीनोन्नतस्तनतटां फाले भ्रमरकान्विताम् ॥ २३ ॥
 अथवा रत्नपटुं स्वास्वर्णताटङ्गं कर्णयोः ।
 मकरं कुण्डलं वापि कर्णयोः स्वर्णदामयुक् ॥ २४ ॥ 48
 हारोपशोभसंयुक्तां समुद्रैश्च सुमङ्गलीम् ।
 कुचतटैश्च केकै(रत्रै)श्च हंसपटुविभूषिणीम् ॥ २५ ॥
 रत्नानि चन्द्र(हस्त)वोरं स्वास्वर्णरत्नोच्चरीययुक् ।
 कैवूरकटकस्वर्णरत्नपूरिमसंयुता(ता)म् ॥ २६ ॥ 52

- प्रकोष्ठवल्यं रत्नैः कटकं मणिबन्धकैः ।
 रत्नेन कटिसूत्रं स्याद्वज्रदामादिभूषिणीम् ॥ २७ ॥
- रत्नहेमं(जा) च वस्त्रेण कुर्यान्नोभयं च लम्बयेत् ।
 मलकान्तं त्रि(त्रि)लम्बं स्यात्सर्वरत्नानि(ज)शोभिताम् ॥ २८ ॥ 58
- भुजङ्गाङ्गवल्यं पादौ(दयोश्)चोर्ध्वाधो रत्नबन्धनम् ।
 पादनूपुरसंयुक्ताङ्गुलीरत्नाङ्गुलीयक(का)म् ॥ २९ ॥
- बाहुमूलादि संभूष्य सर्वाभरणभूषिणीम् ।
 अथवा द्विभुजं चैव वामहस्ते च सन्धिमत(द्विण्डिमम्) ॥ ३० ॥ 60
- दक्षिणे रत्नपद्मं स्याच्छेषं प्रागुक्तवज्रयेत् ।
 एतं प्रोक्तं(कां) महालक्ष्मीं स्थापयेत्सर्वहर्म्यके ॥ ३१ ॥
- सामान्यं(न्या) लक्ष्मीं कुर्याद् द्विभुजं(जा) च द्विनेत्रकं(काम्) ।
 रक्तपद्मोद्धृतं(तौ) हस्तौ सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ३२ ॥ 64
- शेषं तु पूर्ववत्कुर्याद् देवीं(वी)पार्श्वे विशेषतः ।
 ऐरावतद्वयोश्(यं) चैव कुर्यादाराद(प)येत्सुधीः ॥ ३३ ॥
- सर्वासं(वैषा)मालये द्वारे मध्यरङ्गे तु पूजयेत् ।
 अथवा विष्णुपार्श्वे तु लक्ष्मीलक्षणमुच्यते ॥ ३४ ॥ 68
- द्विभुजां च द्विनेत्रां च करण्डमकुटान्विताम् ।
 अथवा केशबन्धं स्याद्दामहस्तोद्धृतावजकम् ॥ ३५ ॥
- दक्षिणं हस्तं वरदं च अ(चा)थवा लम्बने भवेत् ।
 स्थानकं चासने वापि स्थापयेद् विष्णुदक्षिणे ॥ ३६ ॥ 72
- कुर्यात्तु सर्वलक्ष्मीनां मध्यमं(म)दशातालकं ।
 सर्वाभरणसंयुक्तां हेमवर्णाङ्गशोभिताम् ॥ ३७ ॥
- एतेषाम्(पषाः) इ(चे)न्दिराः प्रोक्ताः(कास्तु) महि(ही)शक्तिमि(रि)होच्यते ।
 द्विभुजं(जा) च द्विनेत्रं(जा) च करण्डमकुटान्वित(ता)म् ॥ ३८ ॥ 76
- दुकूलवसनोपेतौ मकुटे कुन्तले तु वा ।
 स्थानकं चासने वापि विष्णुमूर्त्या(तैर)पसव्यके ॥ ३९ ॥
- दक्षिणे चोत्पले धृत्वा वामभागे तु लम्बनम् ।
 अथवा वरदं वामे श्यामवर्णाङ्गशोभिताम् ॥ ४० ॥ 80

- मानयेद् दशतालने सर्व शेषं तु पूर्ववत् ।
 मकरकुण्डलसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ४१ ॥
 भूशक्तिलक्षणं प्रोक्तं गौरीलक्षणमुच्यते ।
 द्विभुजं(त्रि) च द्विनेत्रं(त्रि) च कुर्यादासने(ने) स्थानकं(के) तु वा ॥ ४२ ॥ ९४
 करण्डं केशबन्धं वा कुन्तलं मकुटं भवेत् ।
 दक्षिणे चोत्पलं वामे वरदं स्थानमेव वा ॥ ४३ ॥
 भ्रमवा लम्बहस्तं स्याद् गोबालाकारवद् भवेत् ।
 दुकूलवसनोपेतां पोताम्बरधरामेव वा ॥ ४४ ॥ ९८
 दीर्घबाहुं विशालाक्षीं श्यामवर्णां मण्डोदराम् ।
 स्तनतटोत्तुङ्ग(द्वा) विस्तीर्णश्रोणि(गि)देशोद्भवा भवेत् ॥ ४५ ॥
 कटि चोढ विशालं स्थान्मध्यकक्षीनलम्बवत् ।
 विशालास्य(लमास्यं) सुमीवं तुङ्गतुण्डं स्मिताननम् ॥ ४६ ॥ ९९
 चन्द्ररेखावर्तसे स्याद् भ्रमराधृतमालिकम् ।
 भ्रमवा फालपट्टं स्यात्कर्णयोर्मोहकुण्डलो ॥ ४७ ॥
 कर्णपुष्पैश्च दामं(म) स्याद्धेमसूत्रं सुमङ्गली ।
 शरीरपद्मोवसंयुक्तां बाहुमालाविभूषिणीम् ॥ ४८ ॥ १००
 कटकं कटिसूत्रं स्वात्केसूरपुरिमान्वितम् ।
 रक्तांशुकोत्तरीयं स्थान्मौक्तिकोत्तरीयमेव च ॥ ४९ ॥
 प्रकोष्ठवलयं चैव वलयैर्मणिवन्धकैः ।
 भुजङ्गकटकाङ्घ्रिकौ पादनुपुरसंयुतम् ॥ ५० ॥ १०१
 सर्वाङ्गुली(लमु)क्तवज्रात्वा कुर्याद्विष्णुलीयकैः ।
 दक्षिणे कुञ्चितं पादं वामपादं तु लम्बितम् ॥ ५१ ॥
 पुष्पं च वरदं स्थाने हस्तं वामेऽथ चासने ।
 दक्षिणं स्वस्तिकं पादं वामादन्तःकरान्तकम् ॥ ५२ ॥ १०२
 कुञ्चितं वामपादं स्याद् दक्षिणं कुञ्चितं तु वा ।
 पुष्पधृक् लम्बहस्तं स्यात्स्थानकं च त्रिभागिकम् ॥ ५३ ॥
 मानयेद्भुजमानं च मध्यमं दशतालके ।
 लिङ्गस्य वामपार्श्वं तु विप्रदायां तु वामके ॥ ५४ ॥ १०४

स्थापयेत्स्वावरे गौरीं तथा जङ्गममेव च ।

गौरीं च पार्वतीं चैव मनोमन्या(न वन्मादिनां)मद्य वक्ष्यते ॥ १५ ॥

चतुर्भुजां त्रिनेत्रां च जटामकुटमण्डिताम् ।

समपदस्थानकं(कां) देवीं दशतालनेन मानयेत् ॥ १६ ॥

112

दक्षिणे चाभयं पूर्वे वरदं वामहस्तके ।

अपरे दक्षिणे चाब्जं वामहस्ते तु चोत्पलम् ॥ १७ ॥

क्षेत्रक्तं च वर्णं वा श्यामवर्णाङ्गशोभितं(तां)म् ।

कंचित्तु कुन्तलनिभं तुङ्गं मकुटं कुन्तलं तु वा ॥ १८ ॥

116

वामे बालशशि(शिने) कुर्यादवामे तुरगा(गम)न्वितम् ।

दुकूलवसनोपेतं(तं) सर्वाभरणभूषितं(तां)म् ॥ १९ ॥

तदेव वृषमाश्रित्य पृष्ठे देवीं त्रिभागिकम् ।

दक्षिणं स्वस्तिकं पादं वामपादं च कुञ्चितम् ॥ २० ॥

120

पुरतो वामहस्ताचं(मे) शिरस्यो(स च)परि विन्यसेत् ।

शेषं तु पूर्व[वद्]देवीं च चोत्पलं वासनाभयम् ॥ २१ ॥

तदेव परहस्तौ च वामे रक्ताब्जधारिणीम् ।

दक्षिणे चाचमाला(लां) च कुर्वात्योक्तं पुरातनैः ॥ २२ ॥

124

एवं मनो(न व)न्मनीं शक्त्या(क्ति) स्थापयेच्छिवहर्म्यके ।

बाराही चैव कौमारी चासुण्डी भैरवी तथा ॥ २३ ॥

मातृन्द्रो वैष्णवी चैव ब्रह्माणी सप्तमातरः ।

एतेषां(तासां) सर्वशक्तीनां नवतालनेन कारयेत् ॥ २४ ॥

128

भद्रपीठोपरि स्थाप्यमा(प्या च)सने सप्तमातरः ।

शयने दक्षिणे पादान् वामपादान्प्रलम्बयेत् ॥ २५ ॥

चतुर्भुजं(जां) त्रिनेत्रैश्च सर्वाभरणमूषिणीम् ।

चासुण्डी चैव रुद्राणी तानि(सा च) शक्तिः त्रि(त्रि)जोषनी ॥ २६ ॥

132

ब्रह्माणी चैव रुद्राणी जटामकुटमण्डिता(ते) ।

बाराही पोत्रवङ्गी स्वात् किरीटमकुटान्वितं(तां)म् ॥ २७ ॥

कौमारी करण्डमौली च किरीटी(दिनी) वैष्णवी तथा(च) ।

चासुण्डी ज्वाल(जटा)मौली च भैरवी पिबराजका[म्] ॥ २८ ॥

136

- शूलं मरु[द]गणं चैव पूर्वं चापरदक्षिणे ।
 कपालं पूर्वहस्ते च पाशं चापरहस्तकौ(के) ॥ ६६ ॥
 एवं तु वान(श)मुदधूल चामुण्डी भैरवी व(चो)भौ(भे) ।
 चामुण्डी श्यामवर्णाभा भैरवी रक्तवर्णिनी ॥ ७० ॥ 140
 केचित्तु भैरवी पूर्वं वरदाभयहस्तकौ ।
 शूलं डमरुकं चैव सन्यवामकेऽपरे [तु] ॥ ७१ ॥
 रक्ताम्बरप(ध)रा पार्श्वे कुचामौ रक्तकञ्चुलौ ।
 चामुण्डी च शिरोमाला सर्वाभरणभूषिणी ॥ ७२ ॥ 144
 कुष्णाम्बरधरी(रा) कुण्डलम्बकृचासभैरवी ।
 वैष्णवी चैव वाराही श्यामवर्णा विशोभिनी ॥ ७३ ॥
 चक्रं च दक्षिणे हस्ते शङ्खं वामकरेऽपरे ।
 पूर्वं च वरदं वामे दक्षिणे त्वभयमुमौ ॥ ७४ ॥ 148
 पीताम्बरं च संरक्षा सर्वाभरणभूषिणीम् ।
 एवं तु वैष्णवी प्रोक्ता वाराही दक्षिणे हलम् ॥ ७५ ॥
 वामहस्तेपरि(स्ते परे) पाशं दक्षिणेत्यभ ' करे ।
 वरदं वामहस्ते तु सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ७६ ॥ 152
 पीताम्बरधरं(रा) चैव कौमारी रक्तवर्णिनी ।
 वरदं चाभयं पूर्वं वामे तु द्वारहस्तकौ ॥ ७७ ॥
 दक्षिणे च [कपालं] स्वात् श(च्छ)क्तिं च वामहस्तकौ ।
 श्यामवर्णाम्बरं(रा) चैव सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ७८ ॥ 156
 कौमारीलक्षणं प्रोक्तं ब्रह्माणी च चतुर्मुखी ।
 वरदाभयहस्तौ च कुण्डिकासाक्षमालाधृक् ॥ ७९ ॥
 वामेत्यवामपूर्वं तु चा[क्षमाला] यथाक्रमम् ।
 शुद्धवस्त्रा(रक्ता)म्बरयुक्ता सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ८० ॥ 160
 एवमुक्तं(का) तथा ब्राह्मो रुद्राणी श्वेतवर्णिनी ।
 वरदाभयहस्तौ च पूर्वं च वामदक्षिणे ॥ ८१ ॥
 वामे च हरिणं सन्ये परुशं परहस्तके ।
 चर्माम्बरधरायुक्ता सर्वाभरणभूषिणी ॥ ८२ ॥ 164

- वामे तु शङ्खपत्रं स्वाद्वामे कर(यं)कुण्डलम् ।
 रुद्राधीलचखं प्रोक्तं चामुण्डी वामकर्णके ॥ ८३ ॥
 शङ्खपत्रं च(वा)वामे तु शङ्खकुण्डलसंयुत(ता)म् ।
 अन्यथा(न्यासां) सर्वशक्तोनां प्रादकुण्डलभूषिणी(पण)म् ॥ ८४ ॥ 169
 द्वारोपग्रोवसंयुक्तां केयूरकटकान्विताम् ।
 मणिवन्धनवलयवासिर्वरज्जाङ्गुलीयकैः ॥ ८५ ॥
 बाहुमाल्यादिसंभूष्य(व्यां) साकं चुलकान्विताम् ।
 उक्तानां सर्वशक्तोनां सर्वाभरणभूषितैः(पण)म् ॥ ८६ ॥ 172
 भद्रपीठोपरि देशे महिष्य(पो) हतः(त)शिरः (राः) ।
 तदूर्ध्वे तारकां देवां स्थानकां ऋजुं भावयेत् ॥ ८७ ॥
 चतुर्भुजं(जां) द्विनेत्रं(त्रां) च श्यामवर्णाङ्गशोभिताम् ।
 किरीटमकुटोपेतां सर्वाभरणभूषिणीम् ॥ ८८ ॥ 176
 पूर्वोभयं करे सव्यं चक्रं चापरदक्षिणे ।
 ऊरुमूलाश्रितं वासवरदं वा करपूर्वके ॥ ८९ ॥
 वामे चान्यकरे शङ्खं पीताम्बरधरं भवेत् ।
 एवं कात्यायनी(नी) प्रोक्तं(क्ता) शेषं प्रागुक्तवन्नयेत् ॥ ९० ॥ 180
 मूर्ध्नि च मध्ये ललाटमध्ये
 नासाग्रमध्ये चन्द्रदेशनाभेः ।
 ऊर्ध्वाधो(धः) पादद्वयमध्येगुल्फे
 कुर्यात्तु सूत्रं तु सुखासने च ॥ ९१ ॥ 184
 तदेव सूत्रं त्वथ कायदेशे
 चोद्वयोर्मध्यमके च सूत्रम् ।
 जानुद्वयोर्मध्यमपादयोस्तम्
 मध्ये च सूत्रमुजुस्थानके तत् ॥ ९२ ॥ 188
 भङ्गद्वयो मूर्ध्नि ललाटसव्ये
 नासापुटे सव्यकचतुर्मध्ये ।
 नाभेश्च सव्ये स्थितपादवामे
 सूत्रं हि तिष्ठेत्तु कुल(यां)दासने च ॥ ९३ ॥ 192
 इति मानसारे वास्तुशास्त्रे शकिलक्षणविधानं नाम चतुर्थऋषिद्वयः ॥

जैनलक्षणम्

- सुगतजैनकादीनां लक्षणं मानपूर्वकम् ।
 संक्षिप्तं लक्ष्यतेऽधुना मानसारस्य संग्रहम् ॥ १ ॥
- मानं चापि प्रमाणं च परिमाणं लम्बमानकम् ।
 तन्मानमुपमानं च मानं पदं समीरितम् ॥ २ ॥ 4
- पादाङ्गुलिससीमान्तं मानं चापि प्रकथ्यते ।
 प्रमाणं विस्तृतं प्रोक्तं परितः परिमाणकम् ॥ ३ ॥
- तत्सूत्राञ्चम्बमानं स्थाभिन्ममुन्मानमुच्यते ।
 अन्तरे च(चो)पमानं स्थाद्विम्बोदयादि सर्वशः ॥ ४ ॥ 8
- मानमेवं तु षट्भेदं मानेनाङ्गानि मानयेत् ।
 आदिमानविधिं(धिः) सम्बलचनं च इ(णं) तु चे(हो)क्यते ॥ ५ ॥
- हर्म्यतारवशान्मानं गर्भगोहवरोदयम् ।
 द्वारमानवशान्तुङ्गमधिष्ठानवरोदयम् ॥ ६ ॥ 12
- हस्तमानवशान्मानं तालमानवरोदयम् ।
 अङ्गुलेनाभि(न) तु चोत्तुङ्गं यजमानवरोदयम् ॥ ७ ॥
- मूलवैश्वशान्मानमुत्तमादि त्रयं त्रयम् ।
 एवं तु नवदेशे च महामानं तु संग्रहम् ॥ ८ ॥ 16
- हर्म्यमानं चतुर्मानं भोगमोचार्थकादि(भि)नाम् ।
 हस्ततालवशान्मानं भोगमोचप्रदायकम् ॥ ९ ॥
- अङ्गुलानां तु यन्मानं कुर्यात्तु मोचकादि(भि)नाम् ।
 कर्तृविन्मवशान्मानं सर्वसिद्धो(डो)दयं विदुः ॥ १० ॥ 20
- कर्तरी(रि) चानुवर्तन्ते(ते) कायत्वादिमानकम् ।
 तस्मादेवं तु प्रत्येकं नवमानमिहोक्त्यते ॥ ११ ॥

- हृन्त्यारं(र)नवांशेन चैकैकं वेरतुङ्गकम् ।
 स्थावरं जङ्गमं चैव कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १२ ॥ 24
- गर्भगोदसमं श्रेष्ठं नवांशैकांशं कन्यसम् ।
 द्वारतुङ्गविशालं तु नवमानं तु पूर्ववत् ॥ १३ ॥
- अधिष्ठानसमं श्रेष्ठं कन्यसान्तं नवोदयम् ।
 हस्तादि नवहस्तान्तं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १४ ॥ 28
- एकतालं समारभ्य नवतालावसानकम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्याद्यजमानोदयं परम् ॥ १५ ॥
- केशान्तं नासिकाग्रान्तं हन्वन्तं बाहुसीमकम् ।
 स्नानान्तं हृदयान्तं च नाभ्यन्तं मेढसीमकम् ॥ १६ ॥ 32
- नवधा कन्यसान्तं स्यात्स्थावरं(र)जङ्गमोदयम् ।
 मूलवेरवशं मानमुत्सवोदयमीरितम् ॥ १७ ॥
- मूलवेरोदयं श्रेष्ठं त्रिपादं मध्यमं भवेत् ।
 तुङ्गार्धं कन्यसं प्रोक्तं त्रिविधं चोत्सवोदयम् ॥ १८ ॥ 36
- अथवा तेन मानेन षोडशांशं(शे) विभाजिते ।
 एकैकांशकं तस्मात्पञ्चविंशांशकान्तकम् ॥ १९ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नवमानमुत्सवोदयम् ।
 अथवा मूलवेरस्य केशान्तं तु भुवान्तकम् ॥ २० ॥ 40
- नेत्रान्तं नासिकाग्रान्तं हन्वन्तं बाहुसीमकम् ।
 स्नानान्तं हृदयान्तं च नाभ्यन्तं च नवोदयम् ॥ २१ ॥
- कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नव तदुत्सवोदयम् ।
 क्लृप्ते वा(त्सवस्या)र्धमानेन कौतुकोदयमीरितम् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मानं चाष्ट(नव)भागीकं नवभागावसानकम् ।
 कन्यसादुत्तमान्तं स्यान्नवमानं कौतुकोदयम् ॥ २३ ॥
- हृन्त्यादि चाष्ट(नव)धा मानमायाद्यर्थांशं कारयेत् ।
 यथासंभ्रममानैश्च शतभागं(गे) विभाजिते ॥ २४ ॥ 48
- एकैकांशाधिकं त्रिंशच्छतभागावसानकम् ।
 स्थावरजङ्गमादीनां शुभायादिसंभवम् ॥ २५ ॥

तदूर्ध्वं जात्यष्टं(त्वं)शसंयुक्तं [कुर्याद्] विधिवद् बुधः ।

मूलवेराङ्गुलं चैव मानाङ्गुलमेव वा ॥ २६ ॥

52

मात्राङ्गुलं ततः प्रोक्तमङ्गुलं त्रिविधं भवेत् ।

चतुर्विंशच्चतुर्भागं मूलवेरोदयं भवेत् ॥ २७ ॥

मूलवेराङ्गुलं(लेन) चैव(च) मानयेदुत्सवादयम् ।

यवताराष्टमात्रं स्यान्मानाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २८ ॥

56

कर्तुर्दक्षिणहस्तस्य मध्यमाङ्गुलमध्यमे ।

पर्वदीर्घं ततः(त)त्राहं मात्राङ्गुलमुदीरितम् ॥ २९ ॥

एवं त्रिविधमुत्कृष्टं मध्यमष्टांशदीनकम् ।

त्रिपादं कन्यसं प्रोक्तं नवभेदाङ्गुलं भवेत् ॥ ३० ॥

60

स्वावरं जङ्गमं मानं मानाङ्गुलेन मानयेत् ।

मात्राङ्गुलेन चात्मार्षं वेरमानं प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥

एकादशाङ्गुलमारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्याद् देहलब्धाङ्गुलेन वा ॥ ३२ ॥

64

नवाङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्यान्मानाङ्गुलेन मानयेत् ॥ ३३ ॥

सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्वाङ्गुलविवर्धनात् ।

त्रयोदशशतान्तं स्यान्माना(त्रा)ङ्गुलेन मानयेत् ॥ ३४ ॥

68

अङ्गुलानां तु सर्वेषां जात्यंशकं विवर्जयेत् ।

कुर्यादायादिवद्वर्गमुक्तवच्छिन्नव(त्पवि)त्तमः ॥ ३५ ॥

स्वावरं जङ्गमं चैव लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

द्विभुजं च द्विनेत्रं च मुण्डितारं च शीर्षकम् ॥ ३६ ॥

72

अङ्गुस्थानकसंयुक्तं तथा चासनमेव च ।

समाङ्घ्रि अङ्गु(ष्वा)कारं स्याद्वह्महस्तादयं तथा ॥ ३७ ॥

आसनं च द्विपादौ च पद्यासनं तु संयुतम् ।

अङ्गुलं च अङ्गो(जु)मावं योगं तत्परमान्त(त्स)कम् ॥ ३८ ॥

76

सव्यापसव्यहस्तं च मूलोर्ध्वोर्ध्वमुखं करौ ।

स्थानकं चासनं वापि सिंहासनोपरि न्यसेत् ॥ ३९ ॥

अ(च)परे तु निर्युक्तं कुर्यान्मकरतोरणं [भवेत्] ।	
तदूर्ध्वं कल्पवृक्षं(चः) स्थात्सह(ग)जेन्द्रस्वरैः(परैः) सह ॥ ४० ॥	80
नारदादि(दीन्) ऋषीन्देवान्देवाङ्गनाभिः सह सेवितान् ।	
यच्चविद्याधराद्यैश्च चक्रमन्यत्र भूपतिम्(तीन्) ॥ ४१ ॥	
न(ना)गेन्द्रादि(दीन्) च दिक्पालान्यचैश्च सहसेवितान् ।	
यच्चयक्षेश्वरौ पार्वे चामरोद्धृतसेवितान् ॥ ४२ ॥	84
चतुत्रि(त्रै)यान्तरि(री)चे तु तस्याघो जिनदेवतान् ।	
स्फटिकश्चेत्तरक्तं च पीतश्यामनिभं तथा ॥ ४३ ॥	
सिद्धादिश्च सुगन्धश्च ज(जि)ने चाह(र्हं) तुपार्वकम् ।	
एतत्पञ्चपरमेष्ठो(वर्ण्यं) पञ्चदेवं यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥	88
उत्तमं(म)दशतालान् देवाङ्गैः सह मानयेत् ।	
चतुर्विंशतितीर्थाणां(न्) दशतालान् कारयेत् ॥ ४५ ॥	
निराभरणसर्वाङ्गं निर्वस्त्राङ्गं मनोहरम् ।	
सम(र्व)वचःस्थले हेमवर्ण्यं श्रोवत्सलाञ्छनम् ॥ ४६ ॥	92
द्वारे चण्ड(ण्डं) महाचण्डं कुर्यात्सव्यापसव्यकं ।	
एवं तु जिनमित्युक्तं शेषमागमतो(त उ)क्तवन् ॥ ४७ ॥	

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे जैनलक्षणविधानं नाम पञ्चपञ्चाशदध्यायः ॥

बौद्धलक्षणम्

बौद्धस्य लक्षणं वक्ष्ये सम्यक् च विधिनाधुना ।

ज(जि)नदेवा(वम)स्थिरं युक्तं बौद्धस्य च विशेषतः ॥ १ ॥

स्थानकं चासनं वापि सिंहासनादिसंयुतम् ।

अश्वत्थवृक्षसंयुक्तं कल्पवृक्षं तथा न्यसेत् ॥ २ ॥

शुद्धरवेतवर्णं स्याद् विशालाननसंयुतम् ।

लम्बकर्णा(र्णमा)यताक्षं स्यात्तुङ्गको(घो)र्णं स्निगधाननम् ॥ ३ ॥

दीर्घबाहु विशाला(लं) च वक्षःस्थलं च सुन्दरम् ।

मांसलाङ्गं सुसंपूर्णं लम्बोदरपूर्वकम् ॥ ४ ॥

समपादस्थानकं कुर्याल्लम्बहस्तं सुखासनम् ।

द्विभुजं च द्विनेत्रं च चोष्णोपोन्मल्लमौलिकम् ॥ ५ ॥

एवं तु स्थानकं कुर्यादासनादि यथाक्रमम् ।

पीताम्बरधरं कुर्यात्स्थानके चासनेऽपि च ॥ ६ ॥

पीतं वामभुजोर्ध्वे तु चार्धकं तु सदना(सावना) ।

स्वावरं जङ्गमं वापि दाह शैलं च लोहजम् ॥ ७ ॥

चित्रं वा चार्धचित्रं च चित्राभासमद्यापि वा ।

पट्टे वा भित्तिके वापि कुर्यान्मृत्तिकाशर्करा[भ्याम्] ॥ ८ ॥

वत्तमं(स)दशतालं कारयन्त्वङ्गमानकम् ।

शेषं प्रागुक्तवत्कुर्यात्तत्तदागमवद् दुषः ॥ ९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे बौद्धलक्षणविधानं नाम षट्पञ्चाशदध्यायः ॥

मुनिलक्षणम्

- श्रुतीणां लक्षणं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽधुना ।
 अगस्त्यः काश्यपश्चैव भृगुर्वा(व)सिष्ठो भार्गवः ॥ १ ॥
- विश्वामित्रस्तथा भारद्वाजः सप्तर्षयः क्रमात् ।
 अगस्त्यं सप्ततारुणं मानयन्त्वङ्गमानकम् ॥ २ ॥ 4
- काश्यपं चाष्टतारुणं मानयेदपि च भृगुम् ।
 अन्यथा श्रुतिसर्वेषां(वान्) नवतारुणं कारयेत् ॥ ३ ॥
- श्यामवर्णमगस्त्यं च काश्यपं पीतवर्णकम् ।
 भृगुं [च] कृष्णवर्णं स्या(कृष्ण)द् वसिष्ठं रक्तवर्णकम् ॥ ४ ॥ 8
- भार्गवं पिङ्गलामं स्याद् विश्वामित्रं च रक्तकम् ।
 भारद्वाजं च हारिद्रं वर्णमेवं क्रमाद् विदुः ॥ ५ ॥
- द्विभुजं च द्विनेत्रं च जटाजूटेन मण्डितम् ।
 पीताम्बरधरं चैव सर्वेषामपि मुनीनाम् ॥ ६ ॥ 12
- कुक्काकारं बृहत्कुचि कषायं पूर्णशोभितम् ।
 अगस्त्यं चमि(चैवे)ति प्रोक्तमन्यं चमि(चैवे)ति पौण्ड्रम् ॥ ७ ॥
- सर्वेषामपि मुनीनां यज्ञसूत्रोत्तरीयकैः ।
 दण्डं च सव्यहस्तेन वामहस्तेन पुलकम् ॥ ८ ॥ 16
- अथवा यष्टिं विना सव्ये हस्तौ सदृश(शौ) मुनीनाम् ।
 अथवाराध्यवत्कुर्यादासनानान्तु(नं स्थान)कं तु वा ॥ ९ ॥
- वेदाधिक्यं(त्यं)शकं(के) तुङ्गे मूर्ध्निर्तुङ्गं गुणांशकम् ।
 दशांशं षट्पुङ्गं स्याद् गुणांशं षोडशपुङ्गकम् ॥ १० ॥ 20
- दशांशं हृदयान्तं स्यान्नाभ्यन्तं च दशाङ्गुलम् ।
 मूर्तांशं मेढसीमान्तं पीठांशं शिर(ओषि)गायतम् ॥ ११ ॥

- जानुसुङ्गं गुणांशं स्याज्जानुदीर्घोरुज्जकम् ।
 पार्दं जानुसमोर्धं स्यात्सप्तलामिति स्मृतम् ॥ १२ ॥ 24
- विशांशं बाहुदीर्घं स्यात्कूर्परं चार्धमात्रकम् ।
 प्रोकोष्ठं षोडशांशं स्यात्तलमष्टांशमायतम् ॥ १३ ॥
- पादायामं च रुद्रांशं मुखतारं सप्तमात्रकम् ।
 प्रोवतारं शरांशं स्यात्तत्समं बाहुमूलके ॥ १४ ॥ 28
- कचान्तं मनुमात्रं स्याद् वचःस्थलविशालकम् ।
 हृदयान्तं विशालं च द्वादशाङ्गुलमोरितम् ॥ १५ ॥
- मध्योदरं विशालं स्यात्षोडशांशेन कारयेत् ।
 कटितारं भास्करांशं स्यादष्टांशं चौरविस्तृतम् ॥ १६ ॥ 32
- जानुतारं शरांशं स्याज्जङ्घातारं युगांशकम् ।
 नलकान्तं त्रिमात्रं स्यात्तलतारं युगाङ्गुलम् ॥ १७ ॥
- बाह्वोरग्रविशालं स्याद् युगमात्रं प्रशस्यते ।
 प्रकोष्ठतारा(रम)र्धवन्धं(न्धं) ' मणिवन्धं कलां(गुणां)शकम् ॥ १८ ॥ 36
- अर्ध्यांशं तलविस्तारं तलदीर्घं(दीर्घं) युगाङ्गुलम् ।
 अङ्गुल्या(लिर)ङ्गुलदीर्घं स्यादगस्त्यं च(स्त्यं) समीरितम्(तः) ॥ १९ ॥
- षण्णवत्यधिकंशं स्यादष्टतालोदयं भवेत् ।
 अर्ध्यांशं(पातु) तु केशां(शर्म)शं मूर्ध्निर्तुङ्गं गुणांशकम् ॥ २० ॥ 40
- तस्मात्तु सार्धपङ्क्त्यंशं हन्वन्तं तन्मुखायतम् ।
 तस्मात्कर्णं(णं) गुणांशं स्यात्तस्मात्तु हृदयान्तकम् ॥ २१ ॥
- सार्धदशांशं तस्मात्स(च स)मं नाभिकरान्तकम् ।
 मध्योदरं च ए(तु चै)तस्मान्मेढ्रांशं तु तत्समम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्पादध्वंशैकविशान्तमूर्धदीर्घं(दीर्घं) गुणांशकम् ।
 जानुजङ्घोरुतुल्यं स्यात्पादजानुसमोच्छ्रयम् ॥ २३ ॥
- मनुमात्रं पादायामं मुखतारं मवाङ्गुलम् ।
 प्रोवतारं षडङ्गुल्यं बाहुपर्यन्तविस्तृतम् ॥ २४ ॥ 48
- अंशं अर्धमात्रं स्याद् बाहुमूलं रसांशकम् ।
 बाहुदीर्घं(दीर्घमे)कविशांशं कूर्परं सार्धमात्रकम् ॥ २५ ॥

प्रकोष्ठाद्यर्धवक्रं स्याद् वक्रायामसमं तलम् ।

अष्टतालमिति प्रोक्तं शेषं प्रागुक्तवन्नेत ॥ २६ ॥

52

नवतालोदयेत्वष्टभागाधिक्यं शतांशकम् ।

शिरस्तुङ्गं गलं जानु पादतुङ्गं गुणांशकम् ॥ २७ ॥

मुखं वक्षश्च कृच्छिश्च कटिदीर्घं (दैर्घ्यं) द्वादशांशकम् ।

ऊरुजङ्घायतं बाहुदीर्घं (दैर्घ्यं) षट्चतुरंशकम् ॥ २८ ॥

53

प्रकोष्ठमष्टदशांशं स्यात्तस्मान्मध्याङ्गुलान्तकम् ।

मुखायामसमं कुर्यादङ्गुलं पार्श्विकान्तकम् ॥ २९ ॥

पञ्चा(च)दशाङ्गुलं पाददीर्घं (दैर्घ्यं) प्रागुक्तवन्नेत ।

मुनीनां लक्षणं प्रोक्तं शेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३० ॥

60

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मुनिलक्षणविधानं नाम सप्तपञ्चाशदध्यायः ॥

यक्षविद्याधरादिलक्षणम्

यक्षविद्याधरादीनां लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

द्विभुजं च द्विनेत्रं च करण्डमकुटान्वितम् ॥ १ ॥

चरणाम्बरसंयुक्तं राक्षसाकारवद् भवेत् ।

श्यामवर्णं च पीतं च यक्षाणां वर्णमेव च ॥ २ ॥

4

श्यामरक्तं च पीतं च वर्णं विद्याधरं(रस्य) तथा ।

यक्षविद्याधरादीनां नवतालैर्न कारयेत् ॥ ३ ॥

देवस्यानुचरैः(रा) यक्षा विद्याधराश्च पा(भा)रगाः ।

गान(तादि)योग्या[दि] गन्धर्वा देवाङ्गुल्यास(वगुल्मान)नार्थकम् ॥ ४ ॥

8

निमहा राक्षसा प्रोक्ताः चै(श्रै)व यक्षे तु भेदकम् ।

यक्षैश्च चामराद्यैश्च सुराणां चिह्नधारिणः ॥ ५ ॥

स्थानकं चासनं चैव यक्षविद्याधरादिभिः(दीनाम्) ।

दक्षिणा(णं) स्वस्तिकं पादं वामपादं तु कुञ्चितम् ॥ ६ ॥

12

चामराद्यैर्द्वैतं हस्तं तं चोर्वो(व्यां)श्रितमेव वा ।

एवं तु यक्षरूपं स्याद् विद्याधरा(रमा)सनान्वितम् ॥ ७ ॥

पुरतः पृष्ठपादौ च लाङ्गलाकारमे(रौ प)व च ।

जान्वाश्रितौ हस्तौ गोपुरोद्धृतहस्तकौ ॥ ८ ॥

16

एवं विद्याधराः प्रोक्ताः सर्वाभरणभूषिताः ।

चुत्तं वा वैष्ण(ण)वं वापि वैशाख(खं) स्थानकं तु वा ॥ ९ ॥

गीतवीणाविधानैश्च गन्धर्वमि(र्वाश्चै)ति कथ्यते ।

चरण(णं) पशुसमानं चोर्ध्वकार्यं [तु] नराभम् ॥ १० ॥

20

बदनं गरुडभावं बाहुकौ [च] पञ्चयुक्तौ ।

सकुट(टं) कमलयुक्तं पुष्पसच्छाव(सं) वर्णम् ॥ ११ ॥

परित(तः) कण्ठवीर्यं किन्नरस्य [तु] स्वरूपम् ॥ १२ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे यक्षविद्याधरादिविधानं नाम अष्टपञ्चाशदध्यायः ॥

भक्तलक्षणम्

- अधुना वक्ष्यते सर्वभक्तानां लक्षणं क्रमात् ।
 पादं चतुर्विधं प्रोक्तं तद्वशान्मानं गृह्यते ॥ १ ॥
 प्रथमं सालोक्यमथ द्वितीयं सामीप्यमुच्यते ।
 सारूप्यं च तृतीयं स्यात्सायुज्यं तु चतुर्थकम् ॥ २ ॥ 4
 भक्तिज्ञानं च वैराग्यं (य) युक्तं सालोक्यमोरितम् ।
 ज्ञानं वैराग्यसंयुक्तं सामीप्यमिति कथ्यते ॥ ३ ॥
 केवलं ध्यानसंयुक्तं सारूप्यमिति निश्चयम् ।
 शुद्धज्ञानसमायुक्तं सायुज्यं परमार्थवत् ॥ ४ ॥ 8
 उत्तमं (म) नवताल्लेन सालोक्याङ्गं प्रतीयते ।
 अधमं (म) दशताल्लेन सामीप्याङ्गस्य (ङ्गं च) निर्मितम् ॥ ५ ॥
 मध्यमं (म) दशताल्लेन सारूप्यं मानयंतुधीः ।
 उत्तमं (म) दशताल्लेन सायुज्यं कथितं युधैः ॥ ६ ॥ 12
 एवं क्रमेण भक्तानां तालमानं प्रवक्ष्यते ।
 षष्ठीपात्यादपर्यन्तं भावोत्तरशतांशकम् ॥ ७ ॥
 षष्ठीधं तु चतुर्मात्रं त्रेत्रान्तं तु युगाङ्गुलम् ।
 पुटान्तं वेदमात्रं स्यात्तत्समं हनुसीमकम् ॥ ८ ॥ 16
 कर्णो (ण्टो) षं वेदमात्रं स्याद् भद्रकाद्वदवान्तकम् ।
 हृदयं (यान्) नाभिसीमान्तं नाभेर्मेढं तु सीमकम् ॥ ९ ॥
 तत्समं भानुमात्रं स्याच्चोरुदीर्घं (दैर्घ्यं) मुखद्वयम् ।
 जानु कर्ण (ण्ट) समं कुर्याज्जङ्घा चोरुतुल्यकम् ॥ १० ॥ 20
 पादं जानुसमोच्चं स्यादेवमुत्तुङ्गं मापयेत् ।
 अङ्गुष्ठात्पाथिपर्यन्तं तल्लं षोडशमात्रकम् ॥ ११ ॥

चतुर्दशतिमात्रं स्याद्बाहुदीर्घं(दैर्घ्यं) प्रशस्यते ।

कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठा(छम)ष्टादशाङ्गुलम् ॥ १२ ॥

24

मध्याङ्गुल्यप्रसीमान्तं तलं द्वादशमात्रकम् ।

कट्टांशं मुखतारं स्याद् गलतारं युगद्वयम् ॥ १३ ॥

तत्समं बाहुमूलं स्याज्जानुविस्तारं तत्समम् ।

बाहुप^१न्तविस्तारं षट्त्रिंशाङ्गुलकं तथा ॥ १४ ॥

28

कक्षयोरन्तरं तारं विशमात्रं प्रशस्यते ।

मध्योदरतारं च पञ्चा(च)दशाङ्गुलं भवेत् ॥ १५ ॥

श्रोणिदेशविशालं स्यात्सप्ता(प्त)दशाङ्गुलं भवेत् ।

नवाधिक्यं दशाङ्गुल्यं कटिदेशविशालकम् ॥ १६ ॥

82

कुरुमूलविशालं तु सार्धं(र्धं)द्वादशाङ्गुलं भवेत् ।

जङ्घामूलविशालं तु सार्धसप्ताङ्गुलं तथा ॥ १७ ॥

जङ्घामध्यं षडङ्गुल्यं विस्तारं तु युगाङ्गुलम् ।

नल्लकारुल्कविस्तारं सत्रिपादाङ्घ्रिमात्रकम् ॥ १८ ॥

38

सार्धवेदाङ्गुलं पार्श्वविस्तारं परिकीर्तितम् ।

षड्भागिकं च पञ्चांशं प्रपदं विस्तृतं भवेत् ॥ १९ ॥

तला(ल)तारं शराङ्गुल्यं वेदांशमङ्गुष्ठदीर्घकम् ।

द्विमात्रं तत्रविस्तारं तारार्धं नल्लविस्तृतम् ॥ २० ॥

40

तर्जन्या(न्य)ङ्गुष्ठतत्तुल्यं दीर्घं(दैर्घ्यं) विस्तारमंशकम् ।

त्र्यङ्गुलं सार्धपञ्चांशं द्व्यङ्गुलं च क्रमेण वै ॥ २१ ॥

मध्यमादि कनिष्ठान्तं दीर्घं(दैर्घ्यं)मेवं प्रशस्यते ।

विस्तारं सप्तषट्पञ्चयवमानमुदीरितम् ॥ २२ ॥

44

तदर्धं च तदर्धं च नल्लविस्तारमुच्यते ।

बाहुमध्यविशालं तु सप्तांशं कूर्परं तथा ॥ २३ ॥

वेदाङ्गुलं प्रकोष्ठं च मणिबन्धं त्रिय(त्रया)ङ्गुलम् ।

षट्शं तलमूलं चाग्रं तारं युगाङ्गुलम् ॥ २४ ॥

48

तलदीर्घं(दैर्घ्यं) षडङ्गुल्यं शेषांशं मध्यमाङ्गुलम् ।

सार्धपञ्चाङ्गुलं दीर्घं तर्जन्यनामिकाद्वयम् ॥ २५ ॥

- सार्धवह्न्यहुलं दीर्घ(दैर्घ्यं) कनिष्ठाङ्गुष्ठयोस्तथा ।
 श्रेयार्कं षड्यवं सप्त षड्यवं [च]तुर्यवं भवेत् ॥ २६ ॥ 52
- अङ्गुष्ठादिकनिष्ठान्तं विस्तारं परिकीर्तिम् ।
 स्थूलमूल(लं) कुर्यात् तु उ(चो)क्तमानेन योजयेत् ॥ २७ ॥
 अग्रे च त्रिविभागेन नखतारं प्रशस्यते ।
 त्रिचतुर्भागाधिक्यं नखायाममुदाहृतम् ॥ २८ ॥ 56
- एकद्वित्रियवं वापि नखार्कं कारयेत्सुधीः ।
 अङ्गुष्ठे च द्विपर्व(वं) स्यात्त्रिपर्व(वं) चान्यथाङ्गुलैः(लेष्टु) ॥ २९ ॥
 हानरेखादिरेखै(खा)श्च कुर्यान्तु तलमध्यमे ।
 केशान्तं(न्ता)दक्षसूत्रान्तं द्वयोर्मध्ये ध्रुवः स्थितिः ॥ ३० ॥ 60
- अक्षायाम(मं) द्वयाङ्गुल्यं तदर्थं तस्यविस्तृतम् ।
 कर्णायामं युगाङ्गुल्यं कर्णतालं तु तत्समम् ॥ ३१ ॥
 विस्तारं द्वाङ्गुलं प्रोक्तं शेषमूढं विचक्षणः ।
 नवतालोत्तमं प्रोक्तं शेषं च दशतालवत् ॥ ३२ ॥ 64
- सद्विर(द्विगुणा)ष्टशतं भागं द्वितीये च पदं तथा ।
 पादादुष्णीषसीमान्तं कन्यसप्तहृत्तालवत् ॥ ३३ ॥
 उष्णीषात्केशपर्यन्तमुत्तुङ्गं वेदमात्रकम् ।
 तस्मान्नेत्रं तु सूत्रान्तं सार्धवेदाङ्गुलं भवेत् ॥ ३४ ॥ 68
- तस्मात्तु पुटसीमान्तं वेदमात्रं प्रशस्यते ।
 पुटान्ताद्भुसीमान्तं सार्धवह्न्यहुलं भवेत् ॥ ३५ ॥
 गलमध्यर्धमात्रं स्याद् गलतुङ्गं युगाङ्गुलम् ।
 कर्णा(ण्डा)द्दृढमाने हृदयं(यान्)नाभिसीमकम् ॥ ३६ ॥ 72
- नाभ्यन्तं मेढसीमान्तं समं वा युगत्रयम् ।
 मेढ्रमू(मेढ्राद्)रुदीर्घ(दैर्घ्यं) स्यात्पञ्चविंशाङ्गुलं भवेत् ॥ ३७ ॥
 जानुपादतलं वेदमात्रं जङ्घोरुतुल्यकम् ।
 पाष्णिग्न(ष्णैर)ङ्गुष्ठसीमान्तं सार्धषोडशमात्रकम् ॥ ३८ ॥ 76
- द्विकासूत्रादधो बाहुदीर्घ(दैर्घ्यं) पञ्चशराङ्गुलम् ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्यात्प्रकोष्ठमेकोनविंशतिः ॥ ३९ ॥

मध्याहुत्यग्रसीमान्तं सार्धभान्वंशकं तलम् । सार्धरुद्रांशं वज्रं च (द्रव्य) विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ ४० ॥	80
गलतारं सार्धमष्टांशं बाहुजातु च तत्समम् । षट्पदसार्धैकभागं स्याद्बाहुपर्यन्तविस्तृतम् ॥ ४१ ॥	
सार्धविंशतिमात्रं स्यात्कृत्वा न्तरमुदाहृतम् । सार्धपञ्चा (च) दशाहुत्य (लं) मध्योदरविशालकम् ॥ ४२ ॥	84
सार्धमष्टादशाहुत्यं (लं) श्रोणिदेव (श) विशालकम् । एकोनविंशतिभागं कटिविस्तारमिष्यते ॥ ४३ ॥	
सार्धद्वादशमात्रं स्याद्रुमूलविशालकम् । जङ्घामध्ये तु विस्तारं सार्धषट्द्व्यहुलं भवेत् ॥ ४४ ॥	88
नलकान्तर (कृतारं) युगाहुलं गुल्फतारं शराहुलम् । प्रपदं तु षड्हुत्यं (लं) वेदांशमहुष्टदीर्घकम् ॥ ४५ ॥	
तत्समं तर्जनीदीर्घ (दैर्घ्य) मर्धाहुलविहीनकम् । अन्याहुली च (न) दीर्घ (दैर्घ्य) स्याद् विस्तारं तत्समूह्यताम् ॥ ४६ ॥	92
कूर्परस्य तु विस्तारं सार्धषट्द्व्यहुलं भवेत् । प्रकोष्ठतारं शराहुत्यं मणिबन्धं युगाहुलम् ॥ ४७ ॥	
तलतारं शराहुत्यं तलदीर्घ (दैर्घ्य) सप्तमात्रकम् । मध्याहुलायतं सार्धपञ्चमात्रं प्रशस्यते ॥ ४८ ॥	98
तर्जन्यायामदीर्घ (दैर्घ्य) स्याद्वाद्यांशं तत्प्रकल्पयेत् । सार्धवद्व्य (ह्य) हुलं दीर्घ (दैर्घ्य) कनिष्ठाहुष्टयोस्तथा ॥ ४९ ॥	
ओत्रदीर्घ (दैर्घ्य) युगाहुत्यं नालालम्बनं तत्समम् । अन्यान्यनुक्तसर्वाङ्गम (ङ्गान्यु) तमं (म) दशतालवत् ॥ ५० ॥	100
कारयेच्छिल्पिभिः कुर्यात्तत्र दोषो न विद्यते ॥ ५१ ॥	

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे भक्तलक्षणविधानं नाम एकोनपञ्चितमोऽध्यायः ॥

हंसलक्षणम्

- अथ वक्ष्ये त्रिमूर्तीनां बाहनानां तु लक्षणम् ।
 हंसस्य लक्षणं चैव गरुडस्य तु लक्षणम् ॥ १ ॥
 वृषस्य लक्षणं चैव सिंहरूपस्य लक्षणम् ।
 पितामहोदयं चापि द्वित्रयांशैकमेव वा ॥ २ ॥ 4
 उत्तमादि त्रिधा प्रोक्तं हंसोदयमिति स्मृतम् ।
 द्वितालोत्तममानेन भागं हंसोदयं भवेत् ॥ ३ ॥
 वेदांशं शिरसो तु (सस्तु)ङ्गमष्टांशेन गलोदयम् ।
 रुद्रांशो (शं) हृदयतुङ्गं स्यात्तस्याधोऽधो (ध ऊ) रुद्रोर्ध्व (दैर्घ्यं) क्रम् ॥ ४ ॥ 8
 सत्रिपादांशकं जानुतुङ्गमैकांशमीरितम् ।
 ऊरुतुङ्गसमं जङ्घायामं पादोदयांशकम् ॥ ५ ॥
 मुखायामं त्रयं (त्रयां) शं स्याच्छिरःपृष्ठे द्वयांशकम् ।
 मुखतारं युगांशं स्यान्मूलमात्रं शिवांशकम् ॥ ६ ॥ 12
 अप्रमूलाप्रचयं तारं शीबल्य (धं) स्याद् द्विवक्रयुक् ।
 कुचितारा (रम) एमात्रं स्यादुर (रः) स्थानं तु तत्समम् ॥ ७ ॥
 तदुत्तरात्पुच्छमूलादायामं षोडशांशकम् ।
 अक्षतारं शराङ्गुल्यं पञ्चायामा (मम) एमात्रकम् ॥ ८ ॥ 16
 विस्तारं च द्विमात्रं स्यादप्रमेकाङ्गुलं भवेत् ।
 घनमेकाङ्गुलं चैव बाहुदीर्घा (दैर्घ्यं) म) एमात्रकम् ॥ ९ ॥
 अंशेन कूर्परं स्यात्कराप्रायामं षडङ्गुलम् ।
 लाङ्गलाकारहस्तौ च पञ्चस्यान्तं प्रविष्टके ॥ १० ॥ 20
 ऊरुमूलविशालं स्यात्सार्धद्वंशं सुवृत्तकम् ।
 अर्ध्यांशा (शम) प्रविस्तारं पादांशं जानुविस्तृतम् ॥ ११ ॥

- जङ्घायाम् शिवांशं स्यात्तल्लतारं द्विमात्रकम् ।
 वरदो(पुरतो) मध्यमाङ्गुल्य[मा]याम् तु युगाङ्गकम् ॥ १२ ॥ 24
- तत्पार्श्वे द्विद्विमात्रं स्याद् द्विमात्रायां(यामं) प्रशस्यते ।
 पृष्ठे मूलाङ्गुलायामं द्विमात्रं तत्प्रशस्यते ॥ १३ ॥
 पुरतो मात्रविस्तारं पृष्ठे च तत्सबन्धनम्(त्समं भवेत्) ।
 अर्धमङ्गुलतारं तदर्धमन्याङ्गुलानि च ॥ १४ ॥ 28
- प्रास्यायामं त्रिमात्रं स्याद् विस्तारं चैकमात्रकम् ।
 अक्षायाममर्धमात्रं स्याद् विस्तारं युक्तितो न्यसेत् ॥ १५ ॥
 मुखायामं तु तन्मध्ये चाक्षं कुर्याद् विचक्षणः ।
 द्वियवं कर्णासूत्रं स्यादक्षायाममन्तरं भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- शिरो(र ऊ)र्ध्वं स्तूपितुङ्गं स्याद् छात्रुलैकाङ्गुलं धनम् ।
 तदायामं षडङ्गुल्यं शिरःपृष्ठावसानकम् ॥ १७ ॥
 विस्तारं तु युगाङ्गुल्यं यो युक्त्वा प्रयोजयेत् ।
 सर्वाङ्गं धवलाकारं पादौ च रक्तवर्णयुक् ॥ १८ ॥ 36
- तदास्थं द्वैमवर्णमिं कुर्यात्तु त्रिद्विवाहनम् ।
 सर्वेषामपि मूर्तीनां देहायानं च कल्पयेत् ॥ १९ ॥
 एवं हंसे पुच्छके पत्रयुक्तम्
 पृष्ठे मोवे स्तूपिकापत्रवल्या । 40
- लम्बं कुक्षिरावृत्त(तः) पत्रैः
 सर्वैर्बर्णैरभिरामं सैम्बूष(स्य)म् ॥ २० ॥
 देवानां भूतैर्लोकानां नृपाणाम्
 हर्म्ये देशे प्रस्तरे चोत्तरोर्ध्वे । 44
- कूर्तेर्नीदैः सर्वतो प्रोषदेशे
 युक्त्या कुर्यात् श्रे(च्छ्रे)णिकाङ्गं भूष्यम् ॥ २१ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे वाहनविधाने हंसलक्षणं नाम पण्डितमोऽध्यायः ॥

गरुडलक्षणम्

विहङ्गराजमानं च लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।

मूलवैरसेमो(मम)चुङ्गं [तु]त्रिपादमर्धमेव वा ॥ १ ॥

वत्सवोषं समं वापि द्विगुणं त्रिगुणमेव वा ।

त्रिगुणार्धाधिकं वापि तच्चतुर्गुणमेव वा ॥ २ ॥

एवं नवोदयं प्रोक्तमुत्तमादि त्रयं त्रयम् ।

तत्तत्त्रिंशतिकं कृत्वा ए(चै)कैकांशविवर्धनात् ॥ ३ ॥

पञ्चविंशच्छतान्तं स्याद्यच्छुभायादिसंभवम् ।

अथवाहुलमानेन कल्पयेद् गरुडोदयम् ॥ ४ ॥

एकाहुलं समारभ्य द्विहुलविवर्धनात् ।

त्रयोविंशच्छतान्तं स्यान्मानायादि कारयेत् ॥ ५ ॥

द्विजराजाय वापि मानयेद् गरुडोदयम् ।

पीठतारसमा(मम)ध्यर्धं पादोऽन्तं द्विगुणं तु वा ॥ ६ ॥

द्विगुणात्पादमाधिक्यं द्विगुणार्धाधिकं तु वा ।

पादोऽन्तत्रिगुणं वापि त्रिगुणं पादमधिकम् ॥ ७ ॥

एवं नवविधं मानं कन्यसादीनि कारयेत् ।

तदायामसमं वापि त्रिपादं चार्धमेव वा ॥ ८ ॥

उत्तमादि त्रयं प्रोक्तं गरुडभ्योदयं विदुः ।

न कुर्यात्पट्टशुभायादि कुर्यात्तदंशमानतः ॥ ९ ॥

स्थानकं चासनं चैव गमनं च यथाविधि ।

वर्षापात्पादपर्यन्तं गृहितोचुङ्गं मानतः ॥ १० ॥

तत्तन्मानवशात्केचिन्मूलवैरवशान्न्यसन् ।

वत्सवे चोत्सवं प्रोक्तमहुलं मानविश्वतः ॥ ११ ॥

- एवं माने तु संघाद्य यावद्व्यागुक्तवद् भवेत् ।
 चलं वाप्यचलं वापि कारयेच्छिल्पवित्तमः ॥ १२ ॥ 24
- पङ्कजगर्गादिषु सुलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 सर्वेषां बाहूनां चायादांश्च यथा तथा ॥ १३ ॥
- यथावाहनतुङ्गे तु वृद्धिद्वान्या यथाक्रमम् ।
 गरुडं चैव हंसे च वृषभं चैव सिंहके ॥ २४ ॥ 28
- आयमष्टाभिर्वृद्धिः स्याद् द्वादशा(शभिः)चयमेव च ।
 पञ्चवेदैश्च वृद्धिः स्याद् व्यव हत्वा दशमे(भिरे)व वा ॥ १५ ॥
- योनिश्च त्रय(त्रिभिर्) वृद्धिः स्याद् ध्रुवे(धेयात्) चाष्टकमे(कैरे)व च ।
 तदृचोऽष्टकवृद्धिः स्याद् गुप्तविंशच्चयो भवेत् ॥ १६ ॥ 32
- वारं प्रद्वेण वृद्धिः स्यात्सप्तमी(भिश्)च चयो भवेत् ।
 अंशं च चतुर्वृद्धिः(द्विश्)च नवमी च(भिश्) चयो भवेत् ॥ १७ ॥
- तच्छेषं सर्वमायादि पङ्कजं चैव कारयेत् ।
 आयाधिन्यं व्यर्थं हीनं चोत्तरं तु व्ययाधिकम् ॥ १८ ॥ 36
- अथ जे सिंहे वृषो हस्तो शुभयोनिरिति स्मृतम् ।
 सिंहे च गजयोनिरचेत् शु(च्छु)भं तस्माद्विना गजम् ॥ १९ ॥
- विवत्प्रत्यरगोद्वस्ति(स्ता)हीनान्यान(न्य)दिनं शुभम् ।
 सौर्याकाराङ्गारवारं च वर्जयेच्छुभमन्यथा ॥ २० ॥ 40
- तस्करादि न पण्डं च प्रेक्ष्यांशानि विवर्जयेत् ।
 एवमायादिकं कुर्यादङ्गमानं प्रवक्ष्यते ॥ २१ ॥
- ज्वार(जु)चरणरविबन्धैः(न्धु)द्वादशार्कभानु
 द्वयरसगुणचतुष्कं बन्ध(बन्धु)केशाननं च । 44
- गलधरमधरगुह्ये स्वायुजान्वस्त्रि(र्वाग्नि)कं तत्
 पदमिति गरुडतुङ्गं नन्दतालं(ल)कमेण ॥ २२ ॥
- अथ सिंहपदतलानां पञ्चा(च)दशदशानि ॥ २३ ॥
- वदनं द्विगुणं बाह्यायतं कूर्पराच्च प्रमुखकरैर्याष्टिपदम् ।
 तलातलं तत्कथितमिति पुराणैः सुरभिस्तत्र तन्त्रज्ञैः ॥ २४ ॥ 48

- वन(नव)विपुलतालं कर्णमष्टाशितारम्
विस्तृतं शरयुगांशं कचयोरन्तररु(स्व)म् ।
हृदयविस्तृतं चैकाधिक्यमष्टद्वयाराम् 62
उदरतति युग(गा)ष्टं श्रोत्रितुल्यं च तारम् ॥ २५ ॥
तस्याधः कटिविशालं सप्त(सं)पङ्क्त्यंशं चोरुः
वृत्तं तत्समविशालं मूलपिण्डाष्टभागम् ।
तत्र जैनन(नं) जह्वामूलविस्तारमध्ये 58
विस्तृतचर[णं] युगांशं गुल्फविस्तारमेव ॥ २६ ॥
पदमिति विपुल(लं) भूता(तम)ङ्गुष्ठदीर्घ(दैर्घ्यं) शुष्कांशम्
तदपि च सम(सं) विमूढातर्जनीदीर्घ(दैर्घ्यं)मुक्तम् ।
नवपदसदृशमन्यैरङ्गुली चान्यतुर्यम् 60
नराभिमानं(न)शिल्पिविद्वद्भिरेव ॥ २७ ॥
मुनिरसशरयुगांशं बाहुसन्धिप्रदेशे
प्रमुखरविविशालैर्मध्यमाप्रक्रमेण ।
अनलमणिविशालां तत्तदायामपङ्क्तिः 64
प्रसृतरसयुगांशं मध्यमात्रा(प्रा)यतं च ॥ २८ ॥
शरयुगयवाधिकांशानामिका तर्जनीयौ
शुष्म[न]लं कनिष्ठदीर्घाङ्गुष्ठकायाममेतन् ।
त्रयकृतमुखविधिक्षैः स्मायते चाचिकान्तम् 68
स्फुटमिति मतिः वे(वै)न्दैश्च सप्तक तारम् ॥ २९ ॥
भ्रुवदुत(गम)नयनकोशान्त[श्च]योर्मध्यदेशे
गुणयुतनयनमेवं तत्पुटान्त[स्त्र]योस्तत् ।
युग(गी) श्वविहृतदीर्घं तद्गोजिमूलान्तु नाभि 72
तदुदयविपरीतमंशं विहृतस्त्राप्रमंशम् ॥ ३० ॥
विशालाधिकगोजिकाम चो(मु)तरमष्टार्धमात्रम्
विस्तृतमिव तदुर्ध्वं वेदनात्रायतं च ।
अधरविहृतपादत्रितुल्ला(श्वा)यतान्तम् 76
विस्तृतदीर्घशेषमन्त्रं(न्त्रं) तु युक्त्या ॥ ३१ ॥

- वक्रायामं तत्समं नासिकामम्
युक्त्या मानं कर्णरन्ध्रावसानम् ।
ह्रस्वंशं तं श्रोत्रतुङ्गं तदर्धम् ॥ ३२ ॥ 80
- तदर्धं विस्तारं नालमेषं तथैव ॥ ३२ ॥
एवं प्रोक्ता(क्तम)तुक्तमानं तु सर्वम्
मानं कुर्यात्पङ्क्तितालोक्तवत् ।
हार्वं(रं) यावत्कूर्परबन्धकान्तम् ॥ ३३ ॥ 84
- बाहुपक्षौ चाङ्गुलं कञ्चुकेन ॥ ३३ ॥
नासिका युक्ततुण्डं पदाम्ने
हंसकास्यदंष्ट्रवत्कुर्यात् ।
श्वेतवर्णनखैरपि वज्रयुक् ॥ ३४ ॥ 88
- श्यामवर्णमसितुण्डाप्रके ॥ ३४ ॥
अष्टनागविभूषणपञ्चितपञ्चयुक्
वमटक् मकुटं सकरण्डकम् ।
वर्णनीलसमरत्नमण्डलं कृतम् ॥ ३५ ॥ 92
- ततर्हमनिभं गरुडं भवेत् ॥ ३५ ॥
पञ्चवर्णसमन्त्रि(न्वि)तपञ्चयुक्
अङ्गुरवत्कर्णशिरावृतम् ।
कुञ्चितः सहितगमनेऽपि च ॥ ३६ ॥ 96
- सञ्चितस्थितभावमिति स्मृतम् ॥ ३६ ॥
मूर्ध्नि शङ्खं चौरवर्णावृतं च
वामे कर्णे पद्मवर्णाभपद्मा(द्यम्) ।
सव्ये कर्णे तन्महापद्ममेव ॥ ३७ ॥ 100
- धुन्ववर्णं हारकार्कोटकं च ॥ ३७ ॥
गुलि(ड)कत्कन्धौ लम्बयेत्कृष्णवर्णं(सर्प)म्
व्याधू(चासृ)क्वर्णं वा सङ्गिवज्रसूत्रम् ।
अन्त(त्य)न्तं शुक्लवर्णं वामप्रकोष्ठे ॥ ३८ ॥ 104
- हिरण्यवर्णं दाह्यकल्य कटकम् ॥ ३८ ॥

X

- केचित्तच्छ्रु(क्वि)यार्थं तु तार्क्ष्यं वर्णं विशेषतः ।
 कौरान्तात्कर्णसीमान्तं श्यामनीलाप्रसीमकम् ॥ ३९ ॥
 भित्तिकाद्दृढयान्तं च तद्द्वयो(यं) कूर्परान्तकौ(कम्) । 108
 पञ्चवर्णसमं भित्तपञ्चकांशुककञ्चुको ॥ ४० ॥
 हृदयात्कटिसूत्रान्तं प्रकोष्ठादिकराग्रयोः ।
 पीतवर्णमिति प्रोक्तं तस्माद् [योर] नानुकान्तकम् ॥ ४१ ॥
 रक्तवर्णं तु पादान्तं श्वेतवर्णनिभं भवेत् । 112
 द्विमुज्ज्वलं च वक्रं च द्विपादौ कुचिती भवेत्(ताम्) ॥ ४२ ॥
 स्थानकं चासनं वापि विष्णुं ध्यात्वा(येत्) कृताञ्जलिः ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं ग्रामे स्थाप्यं स्वतन्त्रकम् ॥ ४३ ॥
 एवमैश्वर्यसिद्धिः स्यात्तन्मात्रैरर्चयेत्सुधीः । 116
 अभिचारादिकाम्य(म्या)र्थं तार्क्ष्यरूपं विशेषतः ॥ ४४ ॥
 पाद(दं) स्थानकं कुर्याद् वक्रं चासने भागतः ।
 सर्वाङ्गं स्वर्णवर्णं स्यात्पञ्चकञ्चुकिपूर्वकम् ॥ ४५ ॥
 वपुषं तु निर्वाणमधोहस्तौ कृताञ्जलिम् । 120
 शीर्षं च सिद्धपत्रैश्च(वक्रं च) संयुक्तं पञ्चवर्णयुक् ॥ ४६ ॥
 नाभिषेकं शिरो(र ऊ)र्ध्वं तु कुक्कुटस्य शिरोऽग्रवत् ।
 रक्तवर्णं तु पुच्छाग्रं पञ्चमान्तं(त्रं) तदायतम् ॥ ४७ ॥
 धनं चोर्ध्ववक्रं च न प्रच्छादनमास्यकम् । 124
 सप्ताष्टपूर्ववत्साङ्गैर्वर्णवैपर्यं विश्वतः ॥ ४८ ॥
 सौ(सु)ग्रामे चेन्नसीमान्ते चान्यग्र(त्र) निरीच्यम् ।
 चाणिकालयं संस्थाप्य पूजयेत्तन्त्रवित्तमः ॥ ४९ ॥
 त्रिनाडि त्रिदिने वापि त्रिपक्षे वा त्रिमासके । 128
 नित्यं त्रिकालं संपूज्य शत्रुनाशं न संशयः ॥ ५० ॥
 रिपुसंग्रहणार्थं चेद्वस्तौ रात्रौ च कारयेत् ।
 युद्धकाले रिपुसंग्रह(भव)स्तम्भं हस्तौ च बन्धनम् ॥ ५१ ॥
 शिलामृगमये वापि दारुणे कटि(ट)शर्करा(रया) । 132
 एतेपा(तैः) वैनतेयं च वर्णसंस्का[क]रमेव च ॥ ५२ ॥

त्रिशत्यंशमपचम्

तस्मादुके(श्चः) पचकैकांशहीनम् ।

136

तद्वदमे मूलवारं शरांशम्

पचैः सर्वैश्चाप्रवारं यज्ञेष्टम् ॥ ५३ ॥

बाह्याबाह्ये पचसंयुक्तमेतत्

बाह्योश्चा(ह्ये चा)मे संयुक्तं चाप्रपत्रम् ।

140

मानं कृत्वा पञ्चपचैः प्रवानम्

मानानुक्तं कल्पसा शोभनार्थम् ॥ ५४ ॥

पीतं खेतं श्यामरक्तं च कृष्यम्

मूलाप्रान्तं पञ्चवर्णं क्रमेण ॥ ५५ ॥

144

मालावर्धंश(द्वांस)वत् कर्णसंयुक्तम्

श्रोण्यां च पचैः पङ्क्तिः पचधा स्यात् ।

वर्तुं तुङ्गं विस्तृतं विहीनके

कर्तुर्मरणं न संशयः ॥ ५६ ॥

148

यत्र मानं विधिवत्प्रकारयेत्पुत्रवृद्धिः ॥ ५७ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे गृहमानविधानं नाम एकपष्ठितमोऽध्यायः ॥

वृषभलक्षणम्

वृषभस्य लक्षणं सम्यग्ब्रूयते विधिनाधुना ।

बायोऽभिमुखं स्थाप्य(पयेत्) पीठे बायोत्सवेपि(पपीठे) वा ॥ १ ॥

विमाने मण्डपे वापि चारोपरि परिन्यसेत् ।

द्वारतुङ्गसमं श्रेष्ठं त्रिभागं मध्यमं भवेत् ॥ २ ॥

कन्यसे द्विभागं स्यात्त्रिविधं वृषभोदयम् ।

एकदशं समारभ्य ९(चै)कदशेन वर्धनात् ॥ ३ ॥

नवदशान्तमुत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ।

पञ्चविंशतुङ्गमारभ्य द्विदशतुल्यवर्धनात् ॥ ४ ॥

एकत्रिंशति मात्रान्तं यः(यत्) शुभावादिसेभवम् ।

बैरोत्सेधसमं श्रेष्ठं कर्णान्तं मध्यमं भवेत् ॥ ५ ॥

बाहुन्तं कन्यसे प्रोक्तमुत्सवं वृषभोदयम् ।

पीठायामे त्रिभागैकं पीठतारसमं तु वा ॥ ६ ॥

पीठतारं त्रिपादं स्यात्त्रिविधं वृषभोदयम् ।

पादादुष्णीषसीमान्तं स्थानकं मानसेग्रहम् ॥ ७ ॥

स्थानकं शयने वापि लोहजे वा शिलेऽथवा ।

दार्वाभासरत्नेन सुधामृतकटशर्करा(भिः) ॥ ८ ॥

घनं वाप्यघने वापि कुर्यात् शुक्लं(ल्य)वित्तमः ।

एवं तु वृषभोत्सेधं पञ्चादशतुल्यं भवेत् ॥ ९ ॥

उष्णीषात्तु गलाप्रान्तं दशमात्रं प्रशस्यते ।

तस्माधो वसुभागं स्याद् प्रोक्तुङ्गमिति स्मृतम् ॥ १० ॥

तस्माधो चो(धरवो)रमूलान्तं षोडशतुल्यमेव च ।

षड्जुलं चोददीर्घं(दैर्घ्यं) द्विमात्रं जानुतुङ्गकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

जहा चो(द्वाया ऊ)हसमं दीर्घ(दैर्घ्यं) क्षुरोस्तेष्वं द्विमात्रकम् ।

ग्रीवातु पुच्छमूलान्तं चत्वारिंशद्भुजलयतम् ॥ १२ ॥

24

शृङ्गायामं युगाङ्गुल्यं शृङ्गतारं त्रिमात्रकम् ।

तदष्टांशैकभागं स्यात् शृ(च्छृ)ङ्गाप्रत्य विशालकम् ॥ १३ ॥

फा(भा)लतारं नवाङ्गुल्यं मुखतारं दाराङ्गुलम् ।

तत्समं चोच्छ्र्यं कुर्यान्नेत्रायामं द्वयाङ्गुलम् ॥ २८ ॥

28

अल(ध्व)र्वाङ्गुलमुत्सेधं निर्गमं सा(वा)र्धमात्रकम् ।

नेत्रमध्ये सुखायाममष्टाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ १५ ॥

तस्मात्कुकर(काटि)कान्तं स्यात्पणमात्रं तदुदाहृतम् ।

शृग(शृङ्ग)मध्यं युगाङ्गुल्यं भालतुङ्गं तथैव च ॥ १६ ॥

32

नेत्रान्मू(न्ताच्चैव मू)लान्तं वेदमात्रान्तरं भवेत् ।

शार्शं श्रोत्रदीर्घं(र्घ्यं)स्याच्छ्रोत्रमूलं द्विमात्रकम् ॥ १७ ॥

तत्समं विस्तृतं चैव मध्यतारं युगाङ्गुलम् ।

शिवाङ्गुला(लम)प्रविस्तारं यथाह(ना)लमर्धाङ्गुलम् ॥ १८ ॥

36

अल्य(ध्य)र्वाङ्गुलं संप्रोक्तं नासिकायाममेव च ।

अङ्गुलं सु[पि]रविस्तारं तत्समं नासिकाप्रकम् ॥ १९ ॥

पञ्चाङ्गुल(लमा)स्यायतं स्यादुत्तरोष्ठं त्रिमात्रकम् ।

अधरोष्ठं त्रिमात्रं स्यात्त्रिह्वायामं गुणांशकम् ॥ २० ॥

40

तद्विस्तारं द्विमात्रं स्यात्तदर्थं तद् घनं भवेत् ।

ग्रीवतारं तु पञ्चांशं मूलतारं त्रिमात्रकम् ॥ २१ ॥

पृष्ठग्रीवस्य मूलं तु घनमष्टाङ्गुलं भवेत् ।

अग्रं षडङ्गुलं चैव कुर्याद् वासं षडङ्गुलम् ॥ २२ ॥

44

तदुत्सेधं चतुर्मात्रं ग्रीवात्वे(या) लम्बनं बुधः ।

मूलमध्याप्रविस्तारं वेदवद्ध(न्धु)कलाङ्गुलम् ॥ २३ ॥

घनमष्टाङ्गुलसंयुक्तं कुर्यात्तत्रैव योजयेत् ।

ग्रीवस्य(वाया)पुरतो बिम्बं मूलव्यास(सं) द्वयाङ्गुलम् ॥ २४ ॥

48

हृदयास्त्रिगुणपर्यन्तं तत्रो(दु)र्धं द्विर्न(द्विन)वाङ्गुलम् ।

पृष्ठोर्ध्वं मनुमात्रं स्यात्पृष्ठतारं चतुस्त्रयम् ॥ २५ ॥

- पृष्ठोहमूलविस्तारं दशमात्रं प्रशस्यते ।
 मध्यमे चाष्टमात्रं स्यादमे तु चतुरङ्गुलम् ॥ २६ ॥ 52
- शराङ्गुलं चोहर्द्धार्ध(द्विर्ध्वं) स्याज्जानुतुङ्गं कलाङ्गुलम् ।
 जङ्गायामं शराङ्गुल्यं तुरतुङ्गं द्विमात्रकम् ॥ २७ ॥
- सार्धवह्न्यङ्गुलं जानुविलारं परिकीर्तितम् ।
 तुरायामं द्विमात्रं स्यात्पुच्छमूलं द्विमात्रकम् ॥ २८ ॥ 56
- अपरोहद्वयोर्मध्ये मुष्करोपोदरान्वितम् ।
 स्कन्धतारं षडङ्गुल्यं हस्ताधो(ध ऊ)हविशालकम् ॥ २९ ॥
- मूलं वेदाङ्गुलं प्रोक्तमप्रस्था(मं स्याद)र्धगुण्यङ्गुलम् ।
 जानुतारं गुण्याङ्गुल्यं तयो(धा) जङ्गाविशालकम् ॥ ३० ॥ 60
- सार्ध(चार्ध) द्व्यङ्गुलयोर्मध्ये तत्समं तत्सुरं भवेत् ।
 शेषं युक्त्वा च संयुक्तं श्वेतवर्णो[न] शोभितम् ॥ ३१ ॥
- श्वेतवर्णनिभं भद्रममं द्वि कृष्णसधूमवत् ॥ ३२ ॥
- वेदपादसुरैरपि कर्णयोः 64
- श्वेतरक्तसमप्रमनोदरम् ।
- शङ्खशल्यैः चक्षुमरक्तं च माला
 कर्णवन्धैः कर्णरुद्राक्षमाला ॥ ३३ ॥
- अन्यैर्युक्तं किङ्कुकपुष्पमालैः(लाभिः) 68
- वंशस्योर्ध्वे न्वाद्यचर्माभिरामम् ।
- भृङ्गकोलकललाटपट्टधृक्
 पत्रवलि(ह्रीं)वहुरजशोभितम् ॥ ३४ ॥
- कर्णयोर्वपुर(पुः)पार्श्वचामरैः 72
- पादनूपुरसमूषणान्वितम् ॥ ३५ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे वृषभलक्षणविधानं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

सिंहलक्षणम्

- देवानां वाहनं सिंहं लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 चण्डोपात्तुरवर्धन्तं तुङ्गं पञ्चशराङ्गुलम् ॥ १ ॥
 चण्डोपं द्व्यङ्गुलं तुङ्गं सप्ताङ्गुलं मुखायतम् ।
 उत्तरोष्ठं दशाङ्गुल्यं तस्मात्पादं(दं) रसाङ्गुलम् ॥ २ ॥
 उत्तरान्तात्पुच्छमूळान्तमायामं पञ्चदशाङ्गुलम् ।
 पृष्ठपादं शराङ्गुल्यं दीर्घं(दैर्घ्यं) युतत्रा प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥
 मुखतारं कपोलान्तं नवमानं(त्रं) प्रशस्यते ।
 कर्णमूलद्वयोरुक्तं मुखतारं विशालकम् ॥ ४ ॥
 तत्तुल्यं व्या(भा)लविस्तारं मुखतारं शराङ्गुलम् ।
 ललाटेऽर्धं शिवाङ्गुल्यं ध्रुवो(व व)र्धं तत्समं भवेत् ॥ ५ ॥
 अक्षितारोऽधमेकांशं नासिकामूलं(त्वं) शिवांशकम् ।
 विस्तारं तत्समं स्वात्पुटमत्य(ध्य)धीङ्गुलं भवेत् ॥ ६ ॥
 नेत्रसूत्रादधो हत्वा द्व्यङ्गुलं तत्प्रकीर्तितम् ।
 कुर्या[द्वा]धामं शरांशं स्वादुत्सेधं सा(चा)धमात्रकम् ॥ ७ ॥
 अधरोष्ठमर्धमात्रं स्वात्तदूर्ध्वं अं(चां)शमवसानकम् ।
 अक्षिसूत्रादधो(धोऽ)शरन्तमुत्तरोष्ठं प्रकल्पयेत् ॥ ८ ॥
 कपोलं च द्विमात्रं स्वात्कर्णायामं शिवाङ्गुलम् ।
 कर्णतारमर्धमात्रं स्वात्कर्णमूले तु तत्समम् ॥ ९ ॥
 दन्तदीर्घं(दैर्घ्यं) शिवांशं स्वात्तदूर्ध्वं मूलविस्तृतम् ।
 अर्धचन्द्रार्धवद् दन्तं संख्यया षट् कारयेत् ॥ १० ॥
 [तथा] पुरमिति प्रोक्तमसृक् वातायनं भवेत् ।
 जिह्वाधामं त्रिमात्रं स्वात्तद्विशालं शिवांशकं ॥ ११ ॥

- विशालार्धं घनं प्रोक्तं नासिकाघनं तत्समम् ।
 नेत्रयोर्मध्यविस्तारं शिवाङ्गुलं तत्कथ्यते ॥ १२ ॥ 24
 नासिमूले युगाग्रे च कर्णमूले कपोलके ।
 पत्रवत्स्यादिसंयुक्तं सिंहवक्त्रमिति स्मृतम् ॥ १३ ॥
 वक्त्रस्य प्रदेशे तु भ्रमरं कुर्यात्सुधीर्बुधः ।
 लम्बकेशावृतं चैव स्तनवारधौशदेशकं ॥ १४ ॥ 28
 नवाङ्गुलं तु वक्त्रस्य(सो) विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 त्रिमात्रं पादविस्तारं तलायामं शराङ्गुलम् ॥ १५ ॥
 [तल]वारं त्रिमात्रं स्या(वा)शायाममर्धाङ्गुलायतम् ।
 व्याघ्रपादवदाकारं कुर्यात्पादचतुष्टयम् ॥ १६ ॥ 32
 पृष्ठतारं दशांशं स्वात्पृष्ठोत्सेवं पङ्क्तुलम् ।
 शराङ्गुलं चोदविस्तारं चोरुदीर्घं(दैर्घ्यं) दशाङ्गुलम् ॥ १७ ॥
 पञ्चांशं कुचिविस्तारं तत्समं घनमेव च ।
 सिंहोत्सेधसमं पुच्छं दीर्घं(दैर्घ्यं) तारं शिवाङ्गुलम् ॥ १८ ॥ 36
 मूलाग्रा(ग्रम)र्धमात्रं स्यान्मूलाग्र(ग्रान्त)जयं क्रमात् ।
 पुच्छाग्रे व(वा)लसंयुक्तमुचा(फा)यामं त्रिमात्रकम् ॥ १९ ॥
 मूलतारं शिवाङ्गुल्यमग्रतारं त्रिमात्रकम् ।
 लिङ्गयामं त्रिमात्रं स्यादधीशं लिङ्गविस्तृतम् ॥ २० ॥ 40
 श्वेतवर्णनिभं सिंहं रक्तवर्णं च कंस(श)रम् ।
 भ्रन्तस्थलं तथैवास्थं कर्ण(र्णा)न्तं तिथि(स्थित)रक्तयुक् ॥ २१ ॥
 बालचन्द्रवदाकारं नख(खं) दन्ताकृति[स्]तथा ॥ २२ ॥
 एवं प्रोक्तं सिंहरूपं जनानाम् 44
 देवानां [देवीनां च] कल्पयेद् वाहनं स्यात् (च) ।
 मानं सर्वं चोक्तवद् गू(ग्रा)हमेवम्
 शयनं वा स्थानकं चासनं वा [कल्पयेत्] ॥ २३ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे सिंहलक्षणविधानं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

प्रतिमाविधानम्

षोडशप्रतिमादीनां विष्णुविभवसर्वतः ।

उष्णीषात्पादपर्यन्तं मानं संक्षिप्यतेऽधुना ॥ १ ॥

लिङ्गमानवशाद् विष्णुमूलवेरवशात्कमात् ।

उत्तमं मध्यमं सा(चा)र्धगर्भगंहविशालके ॥ २ ॥

हर्म्यवारवशाद् द्वारं वंशा(रवशाद)धिष्ठानपादुके ।

हस्तमानवशाद् गृ(भा)ह्यं तालमाना(नन)वतालके ॥ ३ ॥

यजमानवशान्मूलवेरलिङ्गाङ्गुलं तथा ।

मानाङ्गुलवशान्मानं मानद्वादशभेदकम् ॥ ४ ॥

लिङ्गमानादिपण्मानं भोगमानं(मोक्षार्थं)सिद्धि(धर्म)श्म् ।

हस्तादिवशान्मानं भोगमानं(त्वं) प्रशंसितम् ॥ ५ ॥

अङ्गुलं मुक्तिकामस्य कर्तुरिच्छावशाद्भयेत् ।

तस्मात्तन्मूललिङ्गादिमानं मानघृतमुच्यते ॥ ६ ॥

लिङ्गे स्वयंभुवे ज्ञात्वा मानुषं च द्विधा भवेत् ।

स्वयंभुलिङ्गे तु शिरोमानं च संप्रहम् ॥ ७ ॥

परिष्ठादे यथा स्थूलं(ल)देशो विस्तारं मानयेत् ।

मानुषं(प)लिङ्गुतुङ्गे तु तच्छिरोमानकं त्यजेत् ॥ ८ ॥

विस्तारे परिष्ठादे तु बदिच्छं देहं गृह्यते ।

एवं लिङ्गद्वयोत्तुङ्गे पीठमानं त्यजेद् बुधैः(धः) ॥ ९ ॥

लिङ्गशुद्धोदयं वाय तत्तन्नाहसमं भवेत् ।

केचित्त्रयमानं तु षोडशांश(शे) विभाजिते ॥ १० ॥

तत्तदंशेन वृद्धिः स्वाह्वानं वा देशकान्त(ल)कम् ।

अथवा तत्तदंशेन लोकभूततलांशकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- नवमेकादशं चैव द्वाधिक्यं वाध हीनकम् ।
 एवं लिङ्गवशात्प्राक्तं विष्णुबेरवशो(शादु)च्यते ॥ १२ ॥ 24
- मूलबेरसमं वापि नेत्रान्तं वा पुटान्तकम् ।
 ह्रन्वन्तं बाहुसीमान्तं स्तनान्तं हृदयान्तकम् ॥ १३ ॥
- नाभ्यन्तं मण्डसीमान्तं नवमानं चोत्सवादयम् ।
 तदर्धं कौतुकोत्सेधं कन्यसादि त्रयं त्रयम् ॥ १४ ॥ 28
- शुद्धगर्भगृहं कृत्वा नन्दनन्दोदयं भवेत् ।
 तदेवं नवमानं स्यान्नवतिविधमानकम् ॥ १५ ॥
- एवं गर्भगृहमानवशान्मानं प्रकल्पयेत् ।
 प्रासादविधू(स्तु)ते मानं गर्भगृहप्रमाणवत् ॥ १६ ॥ 32
- शुद्धद्वारोदयं वाध विस्तारे ... [चाया]मे [ए]व वा ।
 तत्पादाधिकहीनं वा तत्त(स)योर्मध्यमानके ॥ १७ ॥
- समं वा पादसाधिक्यं द्वारमाने दशो(नवो)दयम् ।
 अधिष्ठानोदयं चैव पादतुङ्ग(ङ्गं) द्वयं तवः ॥ १८ ॥ 36
- प्रत्येकं नवधा कृत्वा नवमानमुदीरितम् ।
 हस्तादिनवहस्तान्तं हस्तमानवशोदयम् ॥ १९ ॥
- तालादिनवतालान्तं नवतालादिमानकम् ।
 मुष्ट्यादि नवमुष्ट्यन्तं मुष्टिमाननवोदयम् ॥ २० ॥ 40
- कर्णतुङ्गसमं वापि नेत्रान्तं च पुटान्तकम् ।
 ह्रन्वन्तं स्कन्धसीमान्तं स्तनान्तं हृदयान्तकम् ॥ २१ ॥
- नाभिमेढ्रविधानं स्वात्कर्तमानं नवोदयम् ।
 एतेषां चाष्टमानं तज्जात्यंशैस्तु नियोजयेत् ॥ २२ ॥ 44
- तन्मानं शिल्पिभिः प्राज्ञा(ज्ञैः) पटशुभायादि कारयेत् ।
 अशुभायादिकं चेत्तं त्रिशद्भाग(गे) विभाजिते ॥ २३ ॥
- तद्भागैकेन वृद्धिः स्याद् यश् शु(च्छु)भायादिसंभवम् ।
 सकलं चोत्सवादीनां यश् शु(च्छु)भावावसानकम् ॥ २४ ॥ 48
- अंशकं मानमेवोक्तमनुलैर्मानमुच्यते ।
 यद्विङ्गुतुङ्गं संप्राप्तं चतुर्विंशच्छतान्तकम् ॥ २५ ॥

- लिङ्गाङ्गुलिमिति प्रोक्तं बेरं तालवशादपि ।
 कृत्वा बेराङ्गुलं प्रोक्तं मानाङ्गुलिमिहोच्यते ॥ २६ ॥ 52
 यवताराष्टमानं स्वाद् देवानामङ्गुलं भवेत् ।
 मर्च्यं मुनियवाङ्गुल्यं षट्पञ्चाङ्गुलायतम् ॥ २७ ॥
 मानाङ्गुलिमिति प्रोक्तं देहलब्धाङ्गुलं भवेत् ।
 अङ्गुलद्वयमारभ्य जाल्यंशम(शं) विनोदयम्(यं स्यात्) ॥ २८ ॥ 56
 द्वित्र्यङ्गुलं समारभ्य मध्ये भूताङ्गुला(लमा)रभेत(व) ।
 सप्ताङ्गुलं समारभ्य द्विद्व्यङ्गुलविवर्धनात् ॥ २९ ॥
 पञ्चविंशच्छतान्तं स्याद् बश् शु(च्छु)भायादिसंभवम् ।
 नागं नन्दं गुणं चाष्टनववेदगुणस्तथा ॥ ३० ॥ 60
 मानुषहृत्क्षयष्टद्वमी(र्चमु)निनन्दचयं क्रमात् ।
 शेषमायामयोन्यं च (यं व्ययं योनिश्च) तच्चतुर्वारमंशकम् ॥ ३१ ॥
 इ(दा)रिद्रं दारनाशं च श्रीकं(करं) विजयाद्भुतम् ।
 भुक्ति मु(क्तिर्मु)क्ति च(क्तिश्च) भोगं च अ(गस्तु चा)र्थलाभद्वयावहम् ॥ ३२ ॥ 64
 कीर्तिदं पुष्कलं चैव द्वादशायां[शं] च तत्फलम् ।
 सिद्धिदं विजयं चैव श्रीकरं चार्थहानिकम् ॥ ३३ ॥
 भोगं च शत्रुनाशं च चक्षुमा(रा)थार्थलाभकम् ।
 मुदितं सौख्यकं चैव दशधा वेद्यतत् (व्ययस्य) फलम् ॥ ३४ ॥ 68
 आयं सर्वहरं पुण्यं व्ययं सर्वहरं सुखम् ।
 आयाधिक्यं व्ययं हीनं सर्वसंपत्कं सदा ॥ ३५ ॥
 यत्फलं शुभयुक्तं चेदायहीनं त[द्]दूषणम् ।
 पुण्यं व्ययं सममेवं तत्र दोषो न विद्यते ॥ ३६ ॥ 72
 ध्वजः सिद्धो वृषो हस्ति(स्ती) स तेषां शुभयोनयः ।
 जन्मद्वयं चतुःषष्टिभिरष्टनन्दशुभचतम्(भर्त्तकम्) ॥ ३७ ॥
 नामजन्मादिनन्दं च गणनैस्तु विधीयते ।
 कर्तृराश्रवादिनाशयं(रभ्य) च संना(मोनं)द्वितीयान्तकम् ॥ ३८ ॥ 76
 तृतीयं मा(मी)नज्जादौ पूर्ववद् गणनैस्तु वा ।
 तस्मात्तृतीयपर्यन्तमृचैः सर्वशुभावहम् ॥ ३९ ॥

- गुरुशुक्रबुध[श]चन्द्रमुख्यवारं प्रशस्यते ।
 तत्करोधन(नं) पण्डित(ण्डं च) प्रेक्ष्यान्व्यानि शुभांशकम् ॥ ४० ॥ 80
 वर्ज्यं पद्माष्टमं राशिमन्यत्सर्वं शुभं भवेत् ।
 गस्(जः) सर्वशुभं प्रोक्तं मानुषासुरं वर्जयेत् ॥ ४१ ॥
 एकनेत्रं द्विनेत्रं वा संयुक्ता सं(क्षांशं) विसर्जयेत् ।
 शुभयोगं शुभमेवं मृत्युयोगविनाशनम् ॥ ४२ ॥ 84
 यत्र दोषो गुणाधिक्यं तत्र दोषो न विद्यते ।
 तेषामधिकगुणं वाने(न्यं) सर्वदोषकरं भवेत् ॥ ४३ ॥
 तस्मात्परिहरेद् विद्वान् जनमेवं प्रकल्पयेत् ।
 तन्मात्राहुक्तमानोच्चमात्मार्यं प्र' यम् (योजयेत्) ॥ ४४ ॥ 88
 कुर्यादायादि सर्वेषां चोक्तवच्छिल्पवित्तमः ।
 अन्य(न्यो)न्यमन्यतो ग्राह्यं चोक्तवत्तत्र(त्त)वित्तमः ॥ ४५ ॥
 ऋद्धाविष्णु[श्च]रुद्राणां बुध(द)स्य ज(जि)नकस्य च ।
 अन्यैश्च'व(न्येषां च प्रतिमानामेवं) मानं तु संप्रहम् ॥ ४६ ॥ 92
 एवं तु चोत्सवादीनां स्थावर(र)जङ्गमादिनः(दीनाम्) ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमाविधानं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥

उत्तमदशतालविधानम्

उत्तमं(म)दशतालस्य लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।	
भूर्धादिपादपर्यन्तं तुल्यमानं प्रशस्यते ॥ १ ॥	
चतुर्विंशच्छतं कृत्वा तथैवांशेन मानयेत् ।	
उष्णोष्ठात्केशपर्यन्तं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ॥ २ ॥	4
केशान्तादिहन्वन्तं सैर्कार्कांशं मुखायतम् ।	
अर्धांशं गलमानं स्याद् वेदांशं गलतुल्यकम् ॥ ३ ॥	
गलान्ताद्दृढयान्तश्च व(स्तु चो)दरं नाभिसीमकम् ।	
नाभेस्तु मेढसीमान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ४ ॥	8
मेढ्रान्तमूढदीर्घं(दैर्घ्यं) स्यात् सप्तविंशानुलं भवेत् ।	
जानुतुङ्गं युगाजुत्थं अर्द्धा चोढसमायतम् ॥ ५ ॥	
पादजानुसमोत्तुङ्गं मुखायामं त्रिधा भवेत् ।	
अचिसूत्रावसानं च तस्याधो त(ल)पदान्तकम् ॥ ६ ॥	12
ह्रिकासूत्रादधो बाहुदीर्घं(दैर्घ्यं)मृच्छानुलं भवेत् ।	
कूर्परं च द्विमात्रं स्यान्मणिकन्धावसानकम् ॥ ७ ॥	
प्रकोष्ठमेकविंशांशं दीर्घं तस्य तलायतम् ।	
मध्याजुत्यामपर्यन्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ८ ॥	16
तन्मध्यम(मा)जुलायामं सार्धं षडनुलं भवेत् ।	
शेषं चान्तस्तलायामं पाद(दं) सप्तदशांशकम् ॥ ९ ॥	
अङ्गुष्ठात्पार्थिवपर्यन्तं तद्दीर्घाङ्गुष्ठं मायतम् ।	
सपाद(सार्धं)वेदानुलं प्रोक्तं तदर्थं विस्तृतं भवेत् ॥ १० ॥	20
तदर्थं नखविस्तारं तत्पादोनायतं तथा ।	
नखं वृत्तायतं चैव चांशं तन्मुखं मांसलम् ॥ ११ ॥	

नखं तत्पार्श्वयोश्चैव शेषं तु तत्समाङ्गु(मांस)लम् ।	
यवहीनार्धवेदांशं तर्जनीदीर्घकं भवेत् ॥ १२ ॥	24
पादहीनं चतुर्भागं मध्यमाङ्गुलमायतम् ।	
सयवत्र्यंशकं चैवानामिकायामभिप्यते ॥ १३ ॥	
अर्धाशकद्वयाङ्गुल्यं कनिष्ठाङ्गुलदीर्घकम् ।	
यवाधिक्यांशकं सार्धं यवहीनांशकं तथा ॥ १४ ॥	28
यवाधिकं त्रिपादं च त्रिपादं तदध्याकमम् ।	
प्रादेशिन्यादि कनिष्ठान्तं विस्तारं तत्प्रशस्यते ॥ १५ ॥	
स्वस्वतारार्धविस्तारं नखं प्रागुक्तवद् भवेत् ।	
गुल्फाक्षि(न्ति) मध्यसूत्रं तु तल(ला)मान्तं तलायतम् ॥ १६ ॥	32
बह्व्यवाधिकमष्टांशं तत्सूत्रात्पार्थिगूलकम् ।	
वेदांशं चायतं तारं यवोपेतशरांशकम् ॥ १७ ॥	
पञ्चात्पार्थिगुलपर्यन्तं बह्वर्धाशकमायतम् ।	
पार्थिगूलं षडंशं स्वाद् गुल्फाधो त(धस्त)त्प्रदेशके ॥ १८ ॥	36
तलमध्यमविस्तारं षडंशं बह्व्यवाधिकम् ।	
अप्रतारं षडंशं तु तदधनं च त्रयाङ्गुलम् ॥ १९ ॥	
पादमध्योच्छ्रयं सार्धवेदमात्रं प्रशस्यते ।	
अङ्गुलीनां द्वि(त्रि)पर्व(र्व) स्याच्छेषं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ २० ॥	40
सपादभूताङ्गुलं चैव गुल्फतारमिति स्मृतम् ।	
सपादवेदाङ्गुलं चोर्ध्वं नालिकाविस्तृतं भवेत् ॥ २१ ॥	
जङ्घामध्ये च विस्तारं सार्धपण्मात्रं मानयेत् ।	
जङ्घामूलस्य विस्तारं वसुमात्रं प्रशस्यते ॥ २२ ॥	44
नवाङ्गुलं प्रकर्तव्यं जानुदेशविशालकम् ।	
ऊरुमध्यविशालं तु द्वादशाङ्गुलमीरितम् ॥ २३ ॥	
सार्धत्रयोदशांशं स्यादूरुमूलविशालकम् ।	
विंशांशं च कटितारमूर्ध्वं शोणि विशालकम् ॥ २४ ॥	48
सार्धमष्टादशाङ्गुल्यं मध्योदरविशालकम् ।	
पोदशांशं भवेच्चोर्ध्वं द्वादशविशालकम् ॥ २५ ॥	

- सार्धद्विनवमात्रं स्याद् वक्षस्थलविशालकम् ।
 एकविंशाङ्गुलं चोर्ध्वं कक्षयोरन्तरस्थलम् ॥ २६ ॥ 52
- द्वाविंशांशकं चोर्ध्वं चत्वारि(तुर्वि)शार्धमात्रकम् ।
 बाहुपर्यन्तविस्तारं बाहुमूलविशालकम् ॥ २७ ॥
- नवांशं भीवविस्तारं तत्समं तद् विधीयते ।
 मुखविस्तारं भान्वंशं पुरस्तस्यास्यदेशके ॥ २८ ॥ 56
- केशान्तोपरि माने(भागे) तु शिरो(रस्)तारं दशाङ्गुलम् ।
 केशान्तान्नेत्रसूत्रान्तं द्विभागं तद् विभाजिते ॥ २९ ॥
- तदेकांशं ललाटेऽर्धं शेषं दृष्टिप्रदेशकम् ।
 दृष्टिभालद्वयोर्मध्ये सुधूसाने प्रकल्पयेत् ॥ ३० ॥ 60
- भ्रुवायामं शराङ्गुल्यं ध्रुवतारमर्धमात्रकम् ।
 तदर्धं मध्यतां स्थान्मूलामान्तं(न्त)त्ययं क्रमात् ॥ ३१ ॥
- ध्रुवयोरन्तरायान्तं(मं) पादांशं षड्यवांशकम्(यवाधिकम्) ।
 नेत्रायामं त्रिमात्रं स्याद् विस्तारं तच्छिवांशकम् ॥ ३२ ॥ 64
- नेत्रयोरन्तरं मध्ये द्विमात्रं तत्प्रशस्यते ।
 त्रि(ज्यं)शैकद्वयपञ्चैव नेत्रमूर्धाग्ररक्षयोः ॥ ३३ ॥
- शेषमभ्यन्तराक्षिः स्यात्तत्रिभाग(गे) विभाजिते ।
 कृष्णमण्डलमेकांशे(शं) शेषं तच्छ्लेष्टमण्डलम् ॥ ३४ ॥ 68
- कृष्णमण्डलमेकांशं ज्योतिर्मण्डलमंशकम् ।
 कृष्णमण्डलमध्ये तु ज्योतिर्मण्डलकं विदुः ॥ ३५ ॥
- नेत्रमध्ये तथा कृष्णज्योतिरन्तराकर्मंशकम् ।
 दृष्टिमण्डलमेवोक्तं ज्योतिर्मण्डलमभ्यमे ॥ ३६ ॥ 72
- ऊर्ध्वाधो बर्मविस्तारं द्वाङ्गुलार्धं त्रिमात्रकम् ।
 मत्स्याकाराक्षिमात्रे स्याद् ध्रुवः(वं) कोदण्डवत्सुधीः ॥ ३७ ॥
- श्रोत्रायामं तु वेदांशं नालायाममर्धमधिकम् ।
 धूमध्यसमं श्रोत्रमप्रमेवं प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥ 76
- पिप्पल्यायामविस्तारं तदर्ध(र्धं) विस्तृतं भवेत् ।
 नालान्तरं त्रिमात्रं स्यात्तदर्धं श्रोत्रवद् घनम् ॥ ३९ ॥

- ओन्नतारं द्विय(द्वया)र्धांशं शेषमूढं विचचयः ।
 नेत्रान्तात्कर्णसीमान्तं ह्रन्तरं सप्तमात्रकम् ॥ ४० ॥ 80
 द्व्यर्धांशं नास्य(सि)विस्तारमग्रमेकाङ्गुलं भवेत् ।
 पुटतारार्धमात्रं स्यात्तद्दीर्घ(दैर्घ्यं) पृथक् भवेत् ॥ ४१ ॥
 सुषिरं चार्धमात्रं स्यात्तारं पञ्चयत्नं भवेत् ।
 पुष्करोत्सेधमंशं स्याद् विस्तारं तद्द्वयं भवेत् ॥ ४२ ॥ 84
 एकांशं द्वयमाधिक्यं नासिमध्यं तु विस्तृतम् ।
 तद्वर्धं मूलविस्तारं तुङ्गमेवं(कं) यथाक्रमम् ॥ ४३ ॥
 गोजिमूलं तदग्रान्तं नासितुङ्गं द्वयाङ्गुलम् ।
 पुष्करं स्यादधोगोजि दीर्घ(दैर्घ्यं) चतुर्थं भवेत् ॥ ४४ ॥ 88
 निम्नं तु यत्नं चैव विस्तारं त्रियत्नं तथा ।
 तस्मात्तथोत्तरा पालि यत्नमेवं(कं) विधीयते ॥ ४५ ॥
 तस्याधश्चोत्तरोष्ठं च तारं पृथक् भवेत् ।
 आहृत्वा(असृक् त्व)र्धयत्नं चैव तद्वायाघा(द्वाध)रयुक् [स्वादेव] ॥ ४६ ॥ 92
 अधरोष्ठं शिवांशं स्याद् विस्तारं चोन्नतसप्तम् ।
 अस्यायामं चतुर्मात्रमसृक्का(ग)न्तं तु कारयेत् ॥ ४७ ॥
 त्रियं(त्रयां)शार्धा(र्धम)धरायामं चार्धं चन्द्रवदाकृतिः ।
 त्रिवर्ग(?) यत्नं चोत्तरा पाली चान्तरैश्चैव संयुतम् ॥ ४८ ॥ 96
 द्वयं तत्तद्विस्तारं तत्समं चायतविस्तृतम् ।
 अधरोर्ध्वं तु दन्तं च तद् द्वात्रिंशत्तु दन्तकम् ॥ ४९ ॥
 अधरस्याधोदेशं चिबुकायाः(कं च) शिवांशकम् ।
 शेषं यच्चान्तरमुत्सेधं ह्रन्वन्तं तत्प्रदेशकं ॥ ५० ॥ 100
 ह्रन्वन्तं विस्तृतं ज्ञात्वा सार्धवह्यङ्गुलं भवेत् ।
 ह्रन्वन्तं कर्णबन्धान्तं द्वया(योर)न्तरं दशाङ्गुलम् ॥ ५१ ॥
 ह्रन्वन्तरद्वयोर्मध्ये निम्नतुङ्गं शिवायतम् ।
 ह्रन्वन्तान्तमायतवृत्तं स्याद् विस्तारार्धसमं भवेत् ॥ ५२ ॥ 104
 द्वियवाधिकमंशं च ह्रन्वन्ताद् गोजि तद् भवेत् ।
 ह्रन्वन्तं मध्यमूलं तु गलं तद् द्वयमात्रकम् ॥ ५३ ॥

- एवं तु गलमानं स्यात्तदर्थं निर्गमं कुर्वः ।
 नयने तन्निपादं च ललाटे नेत्रमानकम् ॥ ५४ ॥ 108
- अथवा तन्निपादं च चार्धं वाच त्रिधा भवेत् ।
 संहारं च स्थितिः सृष्टिर्दृष्टिरेवं शिवस्य च ॥ ५५ ॥
 नवत्यष्टरोमदृष्टिनन्दं ध्यात्वा शिल्पिवित्तमः ।
 श्रोत्रोरोम यथा कृत्वा तस्य मानं न योजयेत् ॥ ५६ ॥ 112
- यथा युक्त्या तथा वज्रे कुर्यान्तु तत्प्रदेशके ।
 द्वियवाधिकमष्टांशं बाहुमध्यमविस्तृतम् ॥ ५७ ॥
 कूर्परं तद् विशालं स्यात्सप्तमात्रं प्रशस्यते ।
 प्रकोष्ठमध्यविस्तारं यवोपेतशराशकम् ॥ ५८ ॥ 116
- मणिवन्धविशालं तु सार्धवङ्गजुलं भवेत् ।
 तत्तले मूलविस्तारं सप्तमात्रं तु कारयेत् ॥ ५९ ॥
 तन्मध्यमविशालं तु सार्धषण्मात्रकं भवेत् ।
 तलादप्रतारमर्धमाधिक्यं पञ्चाङ्गुलं विधीयते ॥ ६० ॥ 120
- बद्धिः सार्धषडङ्गुल्यं मणिवन्धा[तु] तल्लायतम् ।
 तस्मात्तु चाङ्गुलानां च दीर्घं(दैर्घ्यं) युक्त्या तद्बद्धिर्भवेत् ॥ ६१ ॥
 पुरोक्तानां तत्तद्दीर्घं(दैर्घ्यं)मङ्गुलीनां तत्तदायतम् ।
 सपादोपेतवेदांशं चानामिकाङ्गुलदीर्घकम् ॥ ६२ ॥ 124
- प्रादेशिन्वायामं भूतांशं स(च) वेदाङ्गुलकनिष्ठकम् ।
 अङ्गुष्ठमूलविस्तारं सपादाङ्गुलमेव च ॥ ६३ ॥
 तर्जन्यनामिमूले तु विस्तारं तच्छिवांशकम् ।
 मध्यमाङ्गुलिमूले तु विशालं स्यात्त्रियं(यवां)शकम् ॥ ६४ ॥ 128
- पङ्कथं तत्कनिष्ठे तु विशालं तस्य मूलके ।
 तत्तद्दृष्टिष्टभागे तु तदेकांशविहीनकम् ॥ ६५ ॥
 शेषाङ्गुल्यमविस्तारं विभजेत्त्रियं(त्रयां)शकम् ।
 द्विभागं नखविस्तारं शेषं तु तद् द्विपार्श्वयोः ॥ ६६ ॥ 132
- अङ्गुली(ले) नखविस्तारं चतुर्भागीकमधिकम् ।
 नखायाममिति चाग्रं द्वियवं तत्प्रशस्यते ॥ ६७ ॥

- तर्जन्याद्यङ्गुलादीनां दीर्घ(दैर्घ्यं) वङ्गशकं भवेत् ।
 पर्वदीर्घ(दैर्घ्यं) तदेकांशं युगला(गा)नां त्रिपर्वकम् ॥ ६८ ॥ 136
- अङ्गुष्ठे तु द्विपर्व(र्व) स्यादायामे त[द्]दिमागतः ।
 तर्जनीमूलपाश्वे तु श्रेष्ठोर्ध्वे मूलकावनी(ती) ॥ ६९ ॥
 तद्द्वयोर्मध्यदीर्घ(दैर्घ्यं) स्यात्त्रयंशं द्वयंशं तद्वचनम् ।
 शेषं तं(तन्) मणिवन्धान्तं दीर्घ(दैर्घ्यं) साहृद्वि(र्घ)युगाङ्गुलम् ॥ ७० ॥ 140
- तस्या(स्माद्)ङ्गुष्ठादधोदेशे सार्धद्व्यङ्गुलं वचनम् ।
 तद्विशालं गुणांशं स्वात्पाष्णितांरं युगाङ्गुलम् ॥ ७१ ॥
 तद्वचनं च त्रियं(त्रयां)शं स्यादधं तु द्वियवांशकम् ।
 अन्तस्तालं द्विमात्रं स्याद् विशालं निम्न(चतु)र्ध्वम् ॥ ७२ ॥ 144
- पञ्चं त्रिशूलवत् शङ्खं चक्रवत् सूत्रमरेखया ।
 शेषं युक्त्या तथा हस्ते प्रदेशं कारयेद् बुधः ॥ ७३ ॥
 शिरःपृष्ठे विशालं स्यान्नवमात्रं प्रशस्यते ।
 कर्णान्तं नासिकाग्रान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ७४ ॥ 148
- द्विष्ठासूत्रोपरि स्कन्धं गलसन्धि युगांशकम् ।
 गलसन्ध्या ककुब्धानं पञ्चमात्रं प्रशस्यते ॥ ७५ ॥
 तस्मात्कटिसूत्रान्तं सप्तविंशाङ्गुलं भवेत् ।
 तस्मात्तु पायुसीमान्तं सार्धत्रयोदशांशकम् ॥ ७६ ॥ 152
- पश्चिमे तदेकविंशत्यंशं तत्तदङ्गुलविस्तृतम् ।
 सप्ता(प्त)दशाङ्गुलं पञ्च(श्चात्) श्रेष्ठिदेशे विशालकम् ॥ ७७ ॥
 तदूर्ध्वे मध्यकार्यं तु विशालं श्रेष्ठिविशालकम् ।
 एकविंशाङ्गुलं चैव तदूर्ध्वे च सप्तापरी ॥ ७८ ॥ 156
- सप्तविंशाङ्गुलं चैव कक्षयोरन्तरं स्थलम् ।
 वंशनिम्नं शिवांशं स्वात्कटिमध्वान्तरायतम् ॥ ७९ ॥
 विस्तारं तु द्विमात्रं स्याद् युक्त्या तत्रैव कारयेत् ।
 तस्मात्कुक्षि(क्ष्य)वसानं स्याद् भान् शं फलकायतम् ॥ ८० ॥ 160
- फलका[च]द्वयोर्मध्ये [च] द्व्यन्तरं वेदमात्रकम् ।
 फलकांशे तु स्कन्धसीमान्तं नावाध्यांशमुन्नतम् ॥ ८१ ॥

- वृद्धती संप्राशकं कचान्तरसमायतम् ।
 वृद्धती स्तनसीमान्तं सार्धद्विरष्टमात्रकम् ॥ ८२ ॥ 184
 त्रयोदशांशकं चैव कटिसूत्रं तु विस्तृतम् ।
 करुमूलं तु निर्गमं च तत्समं तु युगाजुलम् ॥ ८३ ॥
 विस्तारं नवांशं स्यात्तत्तत्पिण्डौ सुवृत्तकौ ।
 स्तनपीठं द्विमात्रं स्याद् विस्तारं तत्सुवृत्तकम् ॥ ८४ ॥ 168
 स्तनपञ्चद्वयस्यान्तं तत्समं चोदयं तथा ।
 द्विका च(काया) हृदयं चै(यस्यै)व निम्नकं च यवं स्मृतम् ॥ ८५ ॥
 द्विकात्(या) स्तनान्तं स्यात् द्वि(द्वि)काया कचान्तरं तथा ।
 सार्धत्रयोदशांशं स्याद् द्विववं नाभिनिम्नकम् ॥ ८६ ॥ 172
 नाभिप्रदक्षिणवृत्तं मूलवत्कारयेद् बुधैः ।
 नाभ्यवः कटिसीमान्तं कुचिदीर्घं(दैर्घ्यं) षड्जुलम् ॥ ८७ ॥
 नाभ्या[द्] वल्लसीमान्तं वेदमात्रं प्रशस्यते ।
 कटितुङ्गा(ङ्गम)र्धसंप्राशं तस्यान्तं मेढूमूलकम् ॥ ८८ ॥ 176
 मेढुपीठस्य विस्तारं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 तस्मात्तु लिङ्गदीर्घं(दैर्घ्यं) स्याद् द्वादशांशं विधीयते ॥ ८९ ॥
 मुष्कायामं द्रवार्धांशं तद्विस्ता त्रयांशकम् ।
 लिङ्गतारं शिवांशं स्यात् शो(च्छे)पं युक्तितो न्यसेत् ॥ ९० ॥ 180
 तदेवाधिकहीनं वा शोभार्थं चैकमात्रकम् ।
 वक्तमानाङ्गकैः सर्वैः त(र्वैस्त)त्र दोषो न विद्यते ॥ ९१ ॥
 तदूर्ध्वेऽधिकहीनं चेत्सर्वदोषसमुद्भवम् ।
 तस्मात् परिहरेच्छिल्पो प्रतिमानं तु सर्वदा ॥ ९२ ॥ 184
 ब्रह्माविष्णु[श्च]रुद्राणां मानयेन्मानवित्तमः ।
 अन्येषां चैव देवानां मानं कुर्याच्छुभावहम् ॥ ९३ ॥
 एवं तु चोत्तमं पङ्क्तितालं प्रोक्तं मुनीश्वरैः ॥ ९४ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमानामुत्तमदशतालविधानं नाम पञ्चपण्डितमोऽध्यायः ॥

मध्यमदशतालविधानम्

- लोमानं(न)दशतालं च(लस्य) लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ।
 पादादुष्णीपसीमान्तं सविंशतिशतजुलम् ॥ १ ॥
 तदेकाष्टांशकं चैव यवमानमुदीरितम् ।
 उष्णीपात्केशपर्यन्तं चतुर्मात्रं शिरोदयम् ॥ २ ॥ 4
 तस्याधो नेत्रसूत्रान्तं पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ।
 पुटान्तं नासिदीर्घं(दैर्घ्यं) स्याद् वेदमात्रं प्रशस्यते ॥ ३ ॥
 पुटान्ताद्वसुपर्यन्तं सार्धं बह्वङ्गुलं भवेत् ।
 अर्धांशं गलसन्धिः स्याद् गलोलुङ्गं युगाङ्गुलम् ॥ ४ ॥ 8
 द्विकात्(काया) हृदयान्तं च सैकार्कमङ्गुलं भवेत् ।
 तस्मान्नाभिर्सीमान्तं मेढ्रान्तं तत्समं भवेत् ॥ ५ ॥
 मेढ्रात्तु चोरुलुङ्गं स्यात्पद्मविंशमङ्गुलं भवेत् ।
 जानुलुङ्गं चतुर्मात्रं जङ्घा चोरुसमं भवेत् ॥ ६ ॥ 12
 पादात्सेधं युगाङ्गुल्यं पाण्ड्याऽङ्गुलावसानकम् ।
 तलं षोडशमात्रं स्यादायाममिति कथ्यते ॥ ७ ॥
 हित्का(का)सूत्रादधो बाहुदीर्घं(दैर्घ्यं) पद्मविंशजुलम् ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्याद् विंशांशं प्रकोटायतम् ॥ ८ ॥ 16
 मध्याङ्गुल्याप्रपर्यन्तं तलं त्रयोदशांशकम् ।
 आयामं तदपङ्क्त्यं मध्यमाङ्गुलिदीर्घकम् ॥ ९ ॥
 शेषं तु तलदीर्घं स्याद् वेदमङ्गुलमायतम् ।
 सार्धपञ्चाङ्गुलायामं तर्जन्यनामिकायतम् ॥ १० ॥ 20
 कनिष्ठाङ्गुलायतं चैव चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 मुखवारमर्कमात्रं स्यात्कर्णपर्यन्तमेव वा ॥ ११ ॥

- तस्याधो मुखविस्तारं कर्णान्तं हृदमात्रकम् ।
 सप्ताङ्गुलं गलतारं मध्यमूलं तदप्रकम् ॥ १२ ॥ 24
- पञ्चा(ॐ)दशाङ्गुलं प्रोक्तं कचयोरन्तरं स्थलम् ।
 तस्याधो(धः) स्तनदेशे तु तारं पञ्चदशाङ्गुलम् ॥ १३ ॥
- प्रत्येकं स्तनविस्तारमर्धाधिकनवाङ्गुलम् ।
 वेदार्धार्धाङ्गुलं तुङ्गमक्षिमध्याङ्गुलं भवेत् ॥ १४ ॥ 28
- विस्तारं द्वाङ्गुलं प्रोक्तं स्तनचूचुकमण्डलम् ।
 स्तनान्तं हृदयान्तं स्यात्तारं त्रयोदशाङ्गुलम् ॥ १५ ॥
- मध्योदरविशालं स्यादेकादशाङ्गुलं भवेत् ।
 तस्याधो नाभिदेशे तु तारं त्रयोदशाङ्गुलम् ॥ १६ ॥ 32
- नाभिदेशादधोदेशे तारं पञ्चा(ॐ)दशाङ्गुलम् ।
 तस्याधो(वः) श्रोणिविस्तारं विशालङ्गुलमेव च ॥ १७ ॥
- चतुर्विंशाङ्गुलं श्रोण्याद(ऽ)वः कटिविशालकम् ।
 त्रयोदशार्धं प्रत्येकं चोरुमूलविशालकम् ॥ १८ ॥ 36
- ऊरुमध्यविशालं स्याद् द्वादशाङ्गुलमीरितम् ।
 नवाङ्गुलं चाग्रविस्तारं सप्तार्धं जानुविस्त्वम् ॥ १९ ॥
- जङ्घामूलं रसाङ्गुल्यं मध्यतारं शराङ्गुलम् ।
 नलकान्तं युगाङ्गुल्यं गुल्फं सार्धयुगाङ्गुलम् ॥ २० ॥ 40
- तारं स्यात्तल्लविस्तारं चतुर्मात्रं प्रशस्यते ।
 अग्रतारं शराङ्गुल्यं पाष्णितारं युगाङ्गुलम् ॥ २१ ॥
- अङ्गुष्ठायाम(मे) वेदार्धं तर्जनीं तत्समे भवेत् ।
 मध्यमाङ्गुलीदीर्घं(दैर्घ्यं) स्यात्सार्धं बह्वङ्गुलं भवेत् ॥ २२ ॥ 44
- बह्वङ्गुलं शमनामिकायाम् कनिष्ठं द्विमात्रकम् ।
 दीर्घाङ्गुष्ठं च(ष्ठ्य) विस्तारं द्वाङ्गुलैर्नाशं तर्जनी ॥ २३ ॥
- तारं सप्तपदपञ्चयवमन्याङ्गुलं त्रयम् ।
 मध्याङ्गुल्यकनिष्ठान्तं विस्तारं परिकीर्तितम् ॥ २४ ॥ 48
- बाहुमूलविशालं च चाग्निं जङ्घाङ्गुलं भवेत् ।
 मध्यतारमर्धषण्मात्रमग्रतारं षडङ्गुलम् ॥ २५ ॥

- कूर्परं सार्धपञ्चाशं विस्तारं परिकीर्तितम् ।
 प्रकोष्ठमूलविशालं तु पञ्चाङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २६ ॥ 52
 मध्यं सार्धयुगाङ्गुल्यं तारं चाग्रं युगाङ्गुलम् ।
 मण्डिबन्धविशालं स्याद् बह्वङ्गुलमिति स्मृतम् ॥ २७ ॥
 तलतारं शराङ्गुल्यं कन्याङ्गुलाङ्गुलविस्तृतम् ।
 पद्म्यवं तर्जनीतारं तनुल्यमनामिकाविस्तृतम् ॥ २८ ॥ 56
 सार्धपञ्चयवं तारं कनिष्ठाङ्गुलिमूलकं ।
 मध्याङ्गुलविस्तारं च मूल(ले) समयवं भवेत् ॥ २९ ॥
 कंशान्तं नेत्रसूत्रान्तं द्वयोर्मध्ये भ्रुवः स्थितिः ।
 एकांशं नेत्रविस्तारं नेत्रायामं गुणाङ्गुलम् ॥ ३० ॥ 60
 पुटबाह्यासानं स्याद् ब्राह्मणं नासिबिस्तृतम् ।
 मध्यतारं शिवाङ्गुल्यं तदर्थं मूलविस्तृतम् ॥ ३१ ॥
 पादोनदिमात्रं स्यात्कक्षयो(दक्षो)रन्तरं भवेत् ।
 भूमूलं च द्वयोर्मध्ये चैकाङ्गुलमुदीरितम् ॥ ३२ ॥ 64
 भ्रुवायामं नवाङ्गुल्यं भ्रुवतारं द्विमात्रकम् ।
 अन्ता(द्या)यामं त्रिधा चैकं तन्मध्यं कृष्णमण्डलम् ॥ ३३ ॥
 चापाकारं भ्रुवाकारं मत्स्याकारमक्षकं तथा ।
 पुटतारोदयं चार्धमात्रं युक्त्या प्रयोजयेत् ॥ ३४ ॥ 68
 तिलपुष्पाकृतिर्ना(ना)सि पुटं निष्पावबीजवत् ।
 कुर्यादास्यायतं वेदमात्रं सूक्तान्तमेव च ॥ ३५ ॥
 उत्तरोष्ठविशाले तु यवपञ्चकमेव च ।
 अधरोष्ठं पद्म्यवं स्यादायामं च द्विमात्रकम् ॥ ३६ ॥ 72
 कुक्कुटाण्डसमाकारं मुखं युक्त्या प्रकारयेत् ।
 भूमध्यसमं कर्णा(र्ण) ओत्रवृद्धं युगाङ्गुलम् ॥ ३७ ॥
 तत्समं नाललम्बं स्याद् घनमर्धाङ्गुलं भवेत् ।
 अश्वत्थपत्रवत्कुर्वाद् योनितारं युगाङ्गुलम् ॥ ३८ ॥ 76
 दीर्घ(दैर्घ्यं) समाङ्गुलं प्रोक्तमूर्ध्वतारायतं तत्समम् ।
 शेषं तु चोत्तमपङ्क्तितालवत्कारयेत् सुषोः ॥ ३९ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे स्त्रीमानमध्यमदशतालविधानं नाम षट् पण्डितमोऽध्यायः ॥

प्रलम्बलक्षणम्

सर्वेषां देवदेवीनां ऋजु(शयन)स्थानके चा(का)सने ।

मानसूत्रविधि सम्यग्लक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ १ ॥

वेरायामसमं वापि त्रिपादं चार्धमेव वा ।

आयामं त्रिविधं प्रोक्तं तत्तदूर्ध्वविशालकम् ॥ २ ॥

देव(ह)लब्ध्याङ्गुलं चैव चतुस्त्रिङ्गुलं घनम् ।

एवं प्रलम्बफलका प्र(ल)क्षणां चतुरश्रकम् ॥ ३ ॥

तत्समं चासनं कुर्याद् घनं मानाङ्गुलेन च ।

चतुष्पादं त्रिपादं च द्विपादैकाङ्गिमेव वा ॥ ४ ॥

आसनस्थोपरि स्थाप्य मध्य(ध्ये) वेरं विनिश्चिपेत् ।

सपादवेरायते बाण्यर्धेनाङ्गितुङ्गकम् ॥ ५ ॥

पादतारं यथायुक्त्वा कारयेत्तत्तत्केन तु ।

फलका चा(मा)सने चैव मुनि(मान)सूत्रं प्रसारयेत् ॥ ६ ॥

कुर्याद्युक्त्वा च पादोर्ध्वं प्रलम्बफलकां न्यसेत् ।

सूत्राग्रे कन्दुकाकारं लौहं पाषाणकंऽथवा ॥ ७ ॥

तन्मध्ये सुषिरं कृत्वा बन्धयेच्छिल्पिवित्तमः ।

फलके योजयेत्सर्वं सूत्रमेवं प्रशस्यते ॥ ८ ॥

पूर्वापरपार्श्वे तु कायमध्ये प्रलम्बयेत् ।

स्थानके चासने वापि पञ्चसूत्रमुदीरितम् ॥ ९ ॥

मुखान्तं द्विदिमात्रं स्वालम्बं सप्तमिति स्मृतम् ।

तत्पृष्ठशिरःपार्श्वे तु वक्रान्तं रज्जुं लम्बयेत् ॥ १० ॥

नवसूत्रमिति प्रोक्तमेकादशमि(चे)होच्यते ।

कञ्चतारं द्वयो(र्वे) सूत्रं लम्बयेद् रुद्रसूत्रकम् ॥ ११ ॥

4

8

12

16

20

- अथवा पृष्ठमध्ये तु सूत्र(त्रं) म(ह)न्वन्त(न्तं) लम्बयेत् ।
चतुर्दिक्षु चतुर्मध्ये पञ्चसूत्रं प्रधानकम् ॥ १२ ॥ 24
- अन्यथा पुरतो देशे सर्वं मध्यादि लम्बयेत् ।
पुटपारवीं मुखान्ती च कु[च]ौ [वा] बाहुपारर्वकौ ॥ १३ ॥
लम्बयेत्सूत्रमित्युक्तमेतदेकादश[स] तथा ।
परहस्तौ पुटपारवे सूत्रं त्यक्त्वा चतुष्टयम् ॥ १४ ॥ 28
- शेषं तु सर्वसूत्रं स्यादासने च प्रकल्पयेत् ।
स्थानके रुद्रसूत्रं स्याल्लम्बयेद्(तु) विचक्षणः ॥ १५ ॥
शिखामणिसु(खौ) तु मौल्यमे मध्यमे मौलिमध्यमे ।
मौलिमूलं(ले) च पट्टं(ट्टे) च ललाटस्य तु मध्यमे ॥ १६ ॥ 32
- ध्रुवयो(वो)र्मध्यमे [च] नासिमध्यमे हनुमध्यमे ।
ह्रिकाच(या) मध्यमे चैव तथा हृदयमध्यमे ॥ १७ ॥
तस्याधो नाभिमध्ये च मेढूमध्ये(ध्ये) तथैव च ।
ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये जान्वयो(न्वो)र्मध्यमे तथा ॥ १८ ॥ 36
- नलका [च] इयोर्मध्ये [च] पाण्डिंशो(ण्यो)र्मध्यमे तथा ।
तलमध्यद्वयोर्मध्यमङ्गुष्ठयोर्मध्यमे तथा ॥ १९ ॥
एवं तु लम्बयेत्कुचिनासाग्रे स्पर्शयेद् बुधः ।
सूत्रात् शि(च्छि)खामणि(णिः) स्वाद् अन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ॥ २० ॥ 40
- सूत्रान्मौलिमूलान्तं रसमात्रान्तरं भवेत् ।
सूत्रं ललाटमध्यं तद् अन्तरं द्वाङ्गुलं भवेत् ॥ २१ ॥
ह्रिकामध्यं तु सूत्रान्तं अन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
तत्सूत्राहृदयान्तं च अन्तरं चार्धमात्रकम् ॥ २२ ॥ 44
- तत्सूत्रान्नाभिसीमान्तं अन्तरं तु शिवाङ्गुलम् ।
तत्सूत्रान्मेढूमूलान्तं अन्तरं तु गुणाङ्गुलम् ॥ २३ ॥
स्थानके चासने वापि स्थानकेषु विशेषतः ।
पार्श्वसूत्रद्वयं काये अन्तरं तदिदोच्यते ॥ २४ ॥ 48
- तत्सूत्रादूरुमूलान्तं अन्तरं तद् द्विमात्रकम् ।
सूत्रं च जानुमध्यं तत्पार्श्ववेदाङ्गुलान्तरम् ॥ २५ ॥

- तत्सूत्राज्जङ्घयोर्मध्ये द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 सूत्रान्तं नलकान्तं स्यात्सार्धसप्तङ्गुलं भवेत् ॥ २६ ॥ 52
- समाङ्घ्रि स्थानकं कुर्यात्कायमृत्वायतं भवेत् ।
 पादाङ्गुष्ठयोर्मध्ये द्वन्तरं चाष्टमात्रकम् ॥ २७ ॥
- तलमध्यद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 तत्पाङ्घ्रि[श्च]द्वयोर्मध्ये [च] द्वन्तरं वेदमात्रकम् ॥ २८ ॥ 56
- नलकान्तं(न्त)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु रसाङ्गुलम् ।
 जङ्घामध्यं(ध्य)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु शराङ्गुलम् ॥ २९ ॥
- जानुमध्यद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं वेदमात्रकम् ।
 ऊरुमध्यं(ध्य)द्वयोर्मध्ये द्वङ्गुलं चान्तरं भवेत् ॥ ३० ॥ 60
- ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये शिवमात्रान्तरं भवेत् ।
 हस्तौ च लम्बनं कुर्यात्तदन्तरमिहोच्यते ॥ ३१ ॥
- श्रोण्या[त] कूर्परं(र)पार्श्वं(र्ष्व) च द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 प्रकोष्ठात्कट्यन्तरं द्वन्तरं च त्र्यङ्गुलम् ॥ ३२ ॥ 64
- अथवा द्वङ्गुलं वापि मणिबन्ध(न्धं) दशाङ्गुलम् ।
 मध्याङ्गुलं च पार्श्वं च द्वन्तरं दशमात्रकम् ॥ ३३ ॥
- एवं तु देवदेवीनां स्थानके चासनेऽपि वा ।
 ऊर्ध्वकायसमं कुर्वात्पश्चासनविशालकम् ॥ ३४ ॥ 68
- जान्व(नू)र्ध्वात्कोशपर्यन्तं तत्समं त्रिमुञ्जाविति ।
 मानयंज्जानुबाहो तु बाहुबाह्यं तु तत्समम् ॥ ३५ ॥
- बाहुजानुद्वयं चैव सव्यापसव्यं मानयेत् ।
 मेढान्तं गुल्फस्याङ्गान्तं द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ॥ ३६ ॥ 72
- ओष्णिक्कूर्परपार्श्वं तु चान्तरं तु षडङ्गुलम् ।
 प्रकोष्ठाग्रतलं चैव पञ्चासौ [च]परि विन्यस्येत् ॥ ३७ ॥
- अर्घान्तस्त्रासनं चेत्तु ए(चैक)पादं प्रलम्बयेत् ।
 तज्जानुपार्श्वके तस्य द्व(द्वि)ध्यङ्गुलानमेव च ॥ ३८ ॥ 76
- तत्सूत्रालम्बपादादौ [द्व]द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
 सर्वेषां(र्वासां) देवदेवीनामेवं प्रोक्तं तदासनम् ॥ ३९ ॥

- पूर्वे च मध्यसूत्रं तु पृष्ठसूत्रं प्रलम्बयेत् ।
 तदेव मौल्यप्रमथ्ये मौलिसूत्रस्य मध्यमे ॥ ४० ॥ 80
- तत्कुत्वाथ ककुन्मध्यं वंशमध्यं तु लम्बयेत् ।
 जघनस्य द्वयोर्मध्यं ऊ(चे)रुद्रयोश्च मध्यमे ॥ ४१ ॥
- पृष्ठजानुद्वयोर्मध्यं पाणियो(ण्यो)र्मध्ये [च] लम्बयेत् ।
 एवं तु वरसूत्रं स्यात्पार्श्वसूत्रमिहोच्यते ॥ ४२ ॥ 84
- कर्णयोः सुधिरमध्ये पार्श्वकायस्य मध्यमे ।
 गुल्फस्य मध्यमे चैव पार्श्वसूत्रं प्रलम्बयेत् ॥ ४३ ॥
- पिप्पलीबाह्यदेशे तु स्तनचूचुकमध्यमे ।
 ऊरुजानु(न्वोर्) यथादेशे तर्जन्यङ्गुलमध्यमे ॥ ४४ ॥ 88
- कक्षसूत्रात्कटिपार्श्वेऽपरे सा(चा)ङ्गुलाष्टकम् ।
 शक्तीनां कटिदेशे तु लम्बयेत्तु कनिष्ठके ॥ ४५ ॥
- बाह्यके मध्यमे वापि कटी च(टि)पुटपार्श्वके [च] ।
 एवं तु कार्यसूत्रं स्याल्लम्बयेच्छिल्पिवित्तमः ॥ ४६ ॥ 92
- परहस्तपार्श्वयोः सूत्रं मानयेज्जानुपार्श्वकम् ।
 सर्वाङ्गं च शृङ्गं कुर्यात्पूर्वापर(वरयोर्) योजयेत् ॥ ४७ ॥
- शृङ्गाङ्गकभावं सामान्यमिति विद्यते ।
 सर्वपां(र्वासां) देवदेवीनां भङ्गमानमिहोच्यते ॥ ४८ ॥ 96
- आभङ्गं समभङ्गं च प्र(तु चा)तिभङ्गं त्रिधा भवेत् ।
 त्रिचतुष्पञ्चमात्रं स्यात्तुङ्गमातमिति क्रमात् ॥ ४९ ॥
- वर्णापमध्यमे चैव ललाटं चै(टस्यै)व मध्यमे ।
 नासिकाग्रस्य मध्ये तु हिक्का(या) यथोक्तपार्श्वके ॥ ५० ॥ 100
- यथोक्तचूचुकस्यान्तं नाभिपार्श्वे यथोक्तवत् ।
 यथोक्तश्रो(क्तां)रुगुल्फस्य [च] पार्श्वसूत्रं प्रलम्बयेत् ॥ ५१ ॥
- एवमाभङ्गसूत्रं स्यात् समभङ्गमिहोच्यते ।
 त्र्यधीषात्(पर्य) तु यथापार्श्वे ललाटस्य तु पार्श्वके ॥ ५२ ॥ 104
- यत्तत्पुटपार्श्वे तु स्तनचूचुकमध्यमे ।
 नाभिश्चोरुस्तथा जङ्घा यथोक्तं गुल्फपार्श्वके ॥ ५३ ॥

- एवं तु लम्बयेत्सूत्रं समभङ्गमिति स्मृतम् ।
 उष्णीषात्(पस्य) पूर्वपार्वे तु यथोक्तं नेत्रमध्यमे ॥ ५४ ॥ 108
- स्तनपार्वे चोरुमध्ये जानुजङ्घा [च] मध्यतः ।
 तद् गुल्फाचयोर्द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं तु गुणाङ्गुलम् ॥ ५५ ॥
- जानुद्वयोरन्तरं चाष्टमात्रं युक्त्या प्रयोजयेत् ।
 ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वर्धमात्रकम् ॥ ५६ ॥ 112
- अङ्गुष्ठार्ध(म)द्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
 आभङ्गान्तरं प्रोक्तं समभङ्गमिदोच्यते ॥ ५७ ॥
- तत्पादाङ्गुष्ठद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं षोडशाङ्गुलम् ।
 पाष्ण्यन्तरं चतुर्मात्रं दशाङ्गुलं जानुकान्तकम् ॥ ५८ ॥ 116
- ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं त्वङ्गुलं भवेत् ।
 एवं तु समभङ्गं स्यादतिभङ्गमिदोच्यते ॥ ५९ ॥
- पाष्ण्यन्तरं शराङ्गुलं तत्पादाङ्गुष्ठयोः समके ।
 तद्द्वयोर्मध्यमे विशदङ्गुल्यं द्वन्तरं भवेत् ॥ ६० ॥ 120
- तज्जानुद्वयोर्मध्ये द्वन्तरं द्वादशाङ्गुलम् ।
 ऊरुमूलद्वयोर्मध्ये सार्धद्व्यङ्गुलकान्तक(र)म् ॥ ६१ ॥
- एवमतिभङ्गं स्यादेतानि युक्तितो न्यसेत् ।
 एवं त्रिभङ्गसूत्रं तु द्वन्तरं मानमुच्यते ॥ ६२ ॥ 124
- सूत्रात्तु तल्ललाटान्तं द्वन्तरं च द्विमात्रकम् ।
 तत्सूत्राज्जानुकान्तं च द्वन्तरं तु षडङ्गुलम् ॥ ६३ ॥
- तत्सूत्रात् इ(द्वु)दयान्तं च द्वन्तरं चाङ्गुलं भवेत् ।
 तत्सूत्राभिमिसीमान्तमध्यर्धाङ्गुलकान्तक(र)म् ॥ ६४ ॥ 128
- तत्सूत्रान्मेढसीमान्तं द्वन्तरं तु गुणांशकम् ।
 तत्सूत्रादूरुमध्ये तु द्वन्तरं च द्विमात्रकम् ॥ ६५ ॥
- तत्सूत्राज्जानुकान्तं स्याद् रसमात्रान्तरं भवेत् ।
 तत्सूत्रं नलकान्तं स्याद् द्वन्तरं चाष्टमात्रकम् ॥ ६६ ॥ 132
- स्थितपादान्तरे चैव कुर्यात्तु वर्धकिस्तथा ।
 नासामे कुचिदेशे सूत्रं तु(त्रस्य) स्पर्शनं भवेत् ॥ ६७ ॥

राक्षीनां कृचिदेशे तु प(चै)काङ्गुलान्तरं तु वा ।	
राक्षीनां पुष्प(पूर्व)हस्तं तु स्तनान्तं कट(टि)कामकम् ॥ ६८ ॥	136
तदङ्गुष्ठावस(सा)नान्तं च द्वान्तरं चतुरङ्गुलम् ।	
तच्छ्रोण्या[त्] कूर्परान्तं तु द्वान्तरं षडङ्गुलम् ॥ ६९ ॥	
श्रंसालम्बनं हस्तं द्वान्तरं पूर्ववद् भवेत् ।	
तत्तद् विचिह्नवर्णादिभूपण्याद्यैरलङ्कृतम् ॥ ७० ॥	140
सर्वेषां वास्तुवस्तूनि प्रतिमादि यथोक्तवन् ।	
कारयेत्सर्वसम्पत्त्यै भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ ७१ ॥	
अज्ञानाद् वास्तुवस्त्वादि विपरीतं चेद् विपत्करम् ।	
ऽस्मात्परिहरेद् विद्वान्यथा पूर्वोक्तं सर्वतः ॥ ७२ ॥	144
एवं प्रोक्तं वास्तुवा(व)स्त्वादि हर्म्यैः	
प्राकाराद्यैर्मण्डपाद्यैश्च शाला[भिः] ।	
भूपालाङ्गं भूपतीनां च लिङ्गैर्	
देवादीनां कारयेत्संपदा(द)र्थम् ॥ ७३ ॥	148

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे प्रतिमाधिकारे प्रलम्बलक्षणविधानं नाम सप्तपटितमोऽध्यायः ॥

मधुच्छिष्टविधानम्

विम्बानां तु मधुच्छिष्टं(ष्ट)क्रिवां सम्यग् वक्ष्यतेऽधुना ।

शैवं पाशुपतं चैव काला(ह)मुखं महाव्रतम् ॥ १ ॥

वामं च भैरवं चैव तन्त्रवत्(न्त्रोक्त)ज्योतिः षट्कृमात् ।

अगस्त्यः काश्यपश्चैव भृगुगौतमभागवाः ॥ २ ॥

गालव इ(श्चे)ति श्रवणः प्रोक्ताः कर्पणाचर्व(दिरच)नार्यकम् ।

तत्तत्तन्त्रवशात्सर्वं कुर्यात् षट् संपदास्पदम् ॥ ३ ॥

तत्तत्तन्त्रविपरीतं चेद् विपत्यं(त्ति) नित्यमावहेत् ।

अनुक्तं तत्र तन्त्रैस्तु प्राज्ञं दोषो न विद्यते ॥ ४ ॥

विश्वकर्मा च विश्वेश(शः) विश्वसारं(रः) प्रबोधकः ।

वृत्तश्चैव भयश्चैव त्वष्टा चैव मनुर्नलः ॥ ५ ॥

मानविन्मानकल्पश्च मानसारो बहुश्रुतः ।

प्रष्टा च मानबोधश्च विश्वबोधो ना(न)यश्च तथा ॥ ६ ॥

आदिसारो विशालश्च विश्वकाश्यप ए(श्चै)व च ।

वास्तुबोधो महातन्त्रो वास्तुविद्यापतिस्तथा ॥ ७ ॥

पाराशरीयकश्चैव कालयूषो महाश्रुतिः(हर्षिश्च) ।

चैलाख्यः चित्रकः आ(श्वा)वर्यः साधकसारसंहितः ॥ ८ ॥

भानुरचेन्द्रश्च लोकज्ञः सौराख्यः शिल्पिवित्तमः ।

तदेव(ते एव) श्रवणः पोक्ता ह्यत्रिंशतिः संख्यया ॥ ९ ॥

तान् गोत्रवशाच्छात्वा शिल्पि[नः] सर्वत्रयोग्यकम् ।

शुक्लपक्षेऽथवा कृष्णे सर्वमासेषु कारयेत् ॥ १० ॥

शुभयोगे सुतचित्रे सुमुहूर्ते सुखप्रदं ।

मन्त्रवत्कारयेद् गर्ध(र्त) स्वपतिस्थापकानुभौ ॥ ११ ॥

- मधूच्छिष्टं योजयेच्छिल्पी शार्ङ्ग(कृतः) कारयेत्क्रमात् ।
 यथारूपं तथा ध्यात्वा स्वपलाहैश्च(ज्ञया) वर्धकी(किः) ॥ १२ ॥
- यन्मधूच्छिष्टविम्बस्य पञ्चवर्गैरलङ्कितम् ।
 चण्डिका(क)वेरमेवोक्तं चलं चाप्यचलं तथा ॥ १३ ॥
- तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तत्रदोषो न विद्यते ।
 अक्षैः स्फटिकसंयुक्तं लुतभाजनमेव च ॥ १४ ॥
- हस्तेन सर्वविम्बानां ताम्रपत्रेण योजयेत् ।
 अथवा पत्रकानां तु पत्रमूलेन विन्यसेत् ॥ १५ ॥
- नखास्(ख)सर्वेषु पादौ च संयुक्तं तु मृगे(ताम्रे)ण च ।
 अथवा शिखशाल्यं स्याद् भूषणं च विशेषतः ॥ १६ ॥
- स्फटिकैः रत्नसंयुक्तं जीनपात्रेण विन्यसेत् ।
 अमू(आम्र)कद्रुमसर्वेषां युक्त्या वर्णं समाभितम् ॥ १७ ॥
- दारुकीलैश्च विम्बानां यत्फ(द् व)लार्थं तु योजयेत् ।
 आद्रवद्रव्य[संयुक्तं त]स्माद् दोषमेवं न विद्यते ॥ १८ ॥
- सर्वालङ्कारसंयुक्तं वेरं ग्रामप्रदक्षिणम् ।
 यजमानादि संवेक्ष्य सेव्यं तत्रार्चनं भवेत् ॥ १९ ॥
- तस्माद् देवतार्थं संप्राप्य चान्यग्रामे विलासयेत् ।
 पश्चात्तु शिल्पिशालाशु(ला) च वेरमेवं प्रशस्त्य(विश्य)ते ॥ २० ॥
- मानोन्मानप्रमाणेन शोभयेच्छिल्पि(ल्प)वित्तमः ।
 द्वित्र्यङ्गुला(लम)धिकं वाच मधूच्छिष्टेन लेपयेत् ॥ २१ ॥
- तदूर्ध्वे मृत्तिकां लेप्य शोषयेत्तद् विचक्षणैः ।
 तत् पिण्डमुत्तापयेद्वा मधूच्छिष्टोद्गमैः पुनः ॥ २२ ॥
- कर्तुरिच्छा यथा लोहैर्घृतः(तम्) एतत्प्रविश्यति(शस्यते) ।
 पूर्ययेज्जलं संप्रोक्ष्य तत्पुत्रा तदर्घ्यमृत्तिकः(कम्) ॥ २३ ॥
- विम्बं सर्वाङ्गं संशोध्य श्वेतगन्धा(न्धेना)मुलेपयेत् ।
 तत्पोटोपरि संस्थाप्य पुष्पमालै(स्वै)रलङ्कितम् ॥ २४ ॥

ग्रामं प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वमङ्गलघोषणैः ।

शिल्पिशालां प्रविश्य(शान्तिं) कारयेदुत्सवक्रमात् ॥ २५ ॥

तस्योपाङ्गविहीनं चेत्युनः सन्तानकं भवेत् ।

शिरो वा मध्यकाये(यं) वा हीनं चेद् विसृजेत्युनः ॥ २६ ॥

52

कर्तुंशिल्प्यचलं चित्तं कारयेत्पूर्ववद् भवेत् ।

चलं चित्तं न कुर्याच्चैस्त्थाननाशं धनक्षयम् ॥ २७ ॥

अनेकजन्मकृतं पुण्यं क्षिप्रमेवं विनश्यति ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पुनश्(पूतं) च कारयेत्सुधीः ॥ २८ ॥

56

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे मधुच्छिप्रविद्याने नाम अष्टपष्ठितमोऽध्यायः ॥

अङ्गदूषणविधानम्

आलवाद्यङ्गसर्वेषु हीनाधिक्यं भवेद्यदि ।	
राजराष्ट्रादिकर्तृणां दोषप्राप्तिरिहोच्यते ॥ १ ॥	
विस्तारे च समुत्सेधे उ(चो)पाने च मसूरके ।	
पादे च प्रस्तरे चैव वेदिकायां गच्छेत्तथा ॥ २ ॥	4
शिखरे स्तूपिकायाश्(चां) च नासिकापञ्चरादिभिः(षु) ।	
द्वारे च भद्रदेशे च मृणालादिषु देशके ॥ ३ ॥	
गर्भगोहे तले सर्वे(वे)सोपानादिषु सालके ।	
गोपुरैः(रै) मण्डपाद्यैः च(दिषु) चान्तराले त्वलिन्द्र(न्द)के ॥ ४ ॥	8
प्रच्छादने प्रपाङ्गे च उ(तु चो)पप्रान्ते तथोत्तरे ।	
भित्तिदेशे च भागे च सर्वाङ्गे च न दोषयुक् ॥ ५ ॥	
तस्मात्तु दोषसंप्राप्तिः शिल्पिदृष्टानि(ष्टिभिर्) वारयेत् ।	
विस्तारे न्यूनं तस्मात्तु कर्तृदारिद्र्यमावहेत् ॥ ६ ॥	13
तद्भूयोधिक्रमानं चेद् दारानाशो भवेद् ध्रुवम् ।	
आदितुङ्गविहानं चेत्कर्तृव्याधिमतो विदुः ॥ ७ ॥	
तदेवाधिक्रमानं चेच्छत्रुवृद्धिर्न संशयः ।	
अन्तर्जन्म बहिर्जन्म निम्नमु(न्नो)न्नतया स्थितम् ॥ ८ ॥	16
निर्वंशमेव तत्सर्वं कर्तृवंशो भवेद् ध्रुवम् ।	
तज्जन्मदेशमार्गे च निम्नोन्नतमपि ते(वा) ॥ ९ ॥	
निर्गमोद्गमने वापि पुत्रनाशमवाप्नुयात् ।	
अधिष्ठानोत्तुङ्गहीनं स्यात्स्थाननाशं धनक्षयम् ॥ १० ॥	20
वप्रादिवर्गसर्वेषु तन्मार्गे निम्नमुन्नतम् ।	
कर्तृणां चयरोगः स्यात्तुङ्गेन करणेन च ॥ ११ ॥	

पादतुङ्गा(ङ्गम)धिकं हीनं गोत्रनाशं कुलचयम् ।	
प्रस्तरोत्तुङ्गहीनं चेद् विनश्येत्तत्त्वयादेव ॥ १२ ॥	24
वदेवाधिकं मानं चेत् प्रमाद्यं कर्तृनाशनम् ।	
वेदिकायां विहीनं चेत् कुतुर्हृष्टिर्हीनं व्रजेत् ॥ १३ ॥	
तत्कर्णेऽधिकहीनं चेद् भोजनेन विनाशनम् ।	
शिखराङ्गा(ङ्गम)धिकं हीनं कर्तुः स्वात्स्फोटनं शिरः(रसः) ॥ १४ ॥	28
स्तूपिकमधिकं हीनं चेज्जनानां तु द(दा)रिद्रकम् ।	
नासिकाङ्गमधिकं हीनं चेत् कर्हुरोगं(गो) मविष्यति ॥ १५ ॥	
पञ्चराद्यङ्गं हीनं चेदधिकं श्रीविनाशनम् ।	
द्वारे च भद्रदेशे च मानहीनाधिकं तु चेत् ॥ १६ ॥	32
महारोगं(गो) भवेत्कर्तुः राजारामं विनश्यति ।	
मृषात्ययिकहीनं चेत् कुधिरोगो भवेद् ध्रुवम् ॥ १७ ॥	
जालकाधिकहीनं स्वात् श्रो(क्री)हीनमर्षनाशनम् ।	
हुल्लगर्भगृहमाधिक्यं हीनं चेद् प्रामनाशनम् ॥ १८ ॥	36
हृष्यजन्म समारभ्य सालजन्म(जाल)प्रदेशकम् ।	
उत्तमं मानयेन्मानं जालस्योन्नतनिग्रकम् ॥ १९ ॥	
समन्ततो निम्नत्वमुन्नतत्वं प्रकारयेत् ।	
कृतमज्ञानतो वस्तु सर्वसंपद्विनाशनम् ॥ २० ॥	40
प्राकारान्तप्रदेशं स्वात्परिवारालयादिकम् ।	
सालजन्मसमं चैव धान्नो(म)जन्मसमं तु वा ॥ २१ ॥	
अथवा विपरीतं चेज्जनानां संपदं हरेत् ।	
सोपानमधिकं हीनं कर्ता पशुर्भवेद् ध्रुवम् ॥ २२ ॥	44
सालाङ्गमधिकं हीनं चेच्चौरैरर्घ्यं विनश्यति(ते) ।	
गोपुराङ्गमधिकं हीनं सर्वनाशं न संशयः ॥ २३ ॥	
मण्डपादि सभाशाला तत्तन्म्यूनाधिकं तु चेत् ।	
सर्वसंपद्विनाशाय राजा राष्ट्रं विनश्यति ॥ २४ ॥	48
अन्तर(रे तु) त्वल्लिन्द्रं(न्दे) वा हीनाधिक्यं प्रमाद्यकम् ।	
कर्तृणां परिवारादि पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ २५ ॥	

- ऊर्ध्वता(त)स्य चाङ्गेषु मानं हीनाधिकं तु चेत् ।
 लोके भवेत्स्वनावृष्टिः स्वयं वृष्ट्या विनश्यति ॥ २६ ॥ 52
- प्रपाङ्गमधिकहीनं चेन्नोके दारिद्र्य(द्र)मावहेत् ।
 लुपमानमधिकं हीनं सज्जनेन(नय) च प्रविनश्यति ॥ २७ ॥
- अन्तश्चैव बहिश्चैव विपरीतो(तमु)त्तरं तु चेत् ।
 विद्यावृद्धविनाशं स्याद् बन्धुनाशं भवेद् ध्रुवम् ॥ २८ ॥ 56
- कुट्याङ्गमधिकहीनं चेद् विसारे चोदयेऽपिवा ।
 द्विजातिसर्ववर्णानां सर्वनाशकरं भवेत् ॥ २९ ॥
- भित्तिश्रोण्यधिकं हीनं स्थाननाशं धनचयम् ।
 तत्रहीनाधिकं चेत्पादस्थानाङ्घ्रिकाश्रयम् ॥ ३० ॥ 60
- सर्वेषां भित्तिमानेषु तत्र दोषो न विद्यते ।
 पादस्थानं विना भित्तिं सर्वदोषसमुद्भवम् ॥ ३१ ॥
- यत्तद्वास्तु यथा कुर्यात्तत्तदंशाधिकाङ्घ्रिका(कहीना)न् ।
 तथाङ्घ्रियो(ङ्घ्र्यो)रन्यथा स्यात्तु पुत्रपौत्रविनाशनम् ॥ ३२ ॥ 64
- उक्तवत्स्यादङ्घ्रिकाशं च कुर्यात्तत्तद्भदं सदा ।
 कहापोहादिकीर्तिभ्यां शास्त्रोक्ते तु यदा तथा ॥ ३३ ॥
- बहि(कहा)हीना चोक्तहीनात्यधि कर्तृ(तां) विनश्यति ।
 तस्मात्तु शिल्पिविद्वद्भिः परिमहो(ह उ)क्तवत्कुरु(क्रियेत) ॥ ३४ ॥ 68
- अङ्गहीनाधिकं दोषमेवमुक्तं पुरातनैः ॥ ३५ ॥
- प्रासाद(दे) मण्डप(पे) तथावर(र)णादिदेशे
 साङ्गे च गोपुरपदे त्वपरेषु सर्वे[पु] ।
 दोषाधिकं यदि भवेत्स्वयवा गुणाधिकम् ॥ ३६ ॥ 72
- तन्मर्त्यदेवनृपतिष्वपि तत्फलं स्यात् ॥ ३६ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे अङ्गदूषणविधानं नाम ऊनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नयनोन्मीलनलक्षणम्

देवानामपि देवीनां भक्तानां नेत्रमोक्षणम् ।	
लिङ्गानां लक्षणोद्धारं (नामुद्धारलक्षणं) वस्त्रादीनां यथाक्रमम् ॥ १ ॥	
स्वपतिः प्रकृतिः प्रोक्तः स्वापको जीवमिष्यते ।	
तस्मात्क्रियारम्भतः सह कुर्यात्तु संसदा ॥ २ ॥	4
एवं विधाव चान्येन वस्त्रादयः (दीनि) कृतान्यपि ।	
वस्त्रोर्वास्तोस्तु दानिः कर्तुर्नाशं भवेद् ध्रुवम् ॥ ३ ॥	
किं मृजेन्नयनोन्मेषमन्यकारानुपपत्तये ।	
वदिते तु सहस्रांशौ यथा गच्छन्ति समन्ततः ॥ ४ ॥	8
तथैवमस्तमानादि लोचनस्य जनस्य च ।	
अन्तर्बहिश्च रागश्च अस्तु चार्थनाशं न संशयः ॥ ५ ॥	
अकृत्वा नयनोन्मोक्षं चक्षूः (क्षु) रोगो भवेद् ध्रुवम् ।	
तस्मात्तु नयनोन्मोक्षलक्षणं वक्ष्यतेऽधुना ॥ ६ ॥	12
हृन्म्ये वा मण्डपे वापि स्वपतिस्वापकावुभौ ।	
स्वापनात्पूर्वके कुर्यादुक्तवदङ्गुरार्पणम् ॥ ७ ॥	
पश्चात्तु सुसुहृते च कुर्यान्नयनमोक्षणम् ।	
प्रासादाभिमुखे चैव चोत्तरे वायव्ये दक्षिणे ॥ ८ ॥	16
नयनोन्मीलनं (न) यागमण्डपं कल्पयेत्सुधीः ।	
नवद्वस्तं सप्तद्वस्तं पञ्चद्वस्तमथापि वा ॥ ९ ॥	
चतुरश्रसमाकारं षोडशस्तम्भमेव च ।	
द्वादशस्तम्भमेवं वा कूर्टं वायव्यं प्रपाङ्गकम् ॥ १० ॥	20
चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारं चतुस्तोरणसंयुतम् ।	
तन्मण्डपस्य मध्ये तु वेदिं कुर्यात्तु चोक्तवत् ॥ ११ ॥	

- तदमे चाप्रिकुण्डं स्याद् गोमयालेपनं भवेत् ।
विधानध्वजसंयुक्तं नानावस्त्रेण संयुतम् ॥ १२ ॥ 24
- पादानां समलङ्कृत्य कदली [तत्] फलयुतम् (तं च) ।
परितश्चोर्ध्वदेशे तु रम्भामाल्यैरलङ्कृतम् ॥ १३ ॥
- पुष्पमाल्यैरलङ्कृत्य रत्नैः सर्वैरलङ्कृतम् ।
पश्चात्तु शिल्पिभिः (नः) प्राज्ञाः कुर्यात् (युर) नयनमोचनम् ॥ १४ ॥ 28
- वेदिकापश्चिमे वाघ इच्छिणे वाघ नैर्ऋते ।
कल्पयेत्स्वण्डलं वाघ दारु (नव) पीठमथापि वा ॥ १५ ॥
- तदूर्ध्वे स्थापयेद् विम्बं सकूर्चाद्यैरलङ्कृतम् ।
तत्पूर्वे शुद्धमात्येन स्वण्डलं मण्डलं न्यसेत् ॥ १६ ॥ 32
- तदूर्ध्वे स्थापयेद्धेमपात्रे नैर्ऋत्य (त्ये) पुरितम् ।
सौमेयाच्छादनं कुर्यादन्तः कूर्चैरलङ्कृतम् ॥ १७ ॥
- वेदिकोपरि शाल्येन कुर्यान्मण्डलं बुधः ।
पञ्चविंशत्यर्धं वाघ कल्पयेत्पीठमेव वा ॥ १८ ॥ 36
- दर्भैरास्तौर्यं पश्चात्तु शुद्धतण्डुलरेखया ।
नानापुष्पैश्च लाजैश्च प्रोचयेच्छोभनार्थकम् ॥ १९ ॥
- नवकुम्भे (स्मैर) नवैर्वापि पञ्चविंशति [भि] रेव वा ।
विधिवत्क्षालयेत्सर्वसुत्रैरावेष्टनं भवेत् ॥ २० ॥ 40
- शुद्धतोयेन संपूर्य वेदिकोपरि विन्यसेत् ।
मध्ये प्रधानकुम्भः स्यादन्ये क्रमात्समन्ततः ॥ २१ ॥
- सर्ववस्त्रैश्च संवेष्ट्य सकूर्चाद्यप्रपन्नवान् (वै) ।
सविधानफलं (लैश) चैव पुष्पमाल्यैरलङ्कृतम् ॥ २२ ॥ 44
- उपवेद्युपरि स्थाप्य चोक्तवचाष्टमङ्गलम् ।
पश्चात्तु शिल्पिभिः प्राज्ञैः पादप्रक्षालनं कुरु (क्रियेत) ॥ २३ ॥
- विधुक्ताचमनं कुर्यात्सकलीकरणं क्रमात् ।
पुण्याहं वाचयित्वा तु प्रोचयेत्प्रतिमादिकम् ॥ २४ ॥ 48
- ब्राह्मादीनां च देवानां तत्तत्स्वनाममन्त्रकैः ।
प्रणवादिनमोऽन्तेन क्रमादाराधयेत्पुनः ॥ २५ ॥

धूपदीपं ददे(द्या)त्प्राज्ञो मध्यकुम्भस्य मध्यमे ।	
आराध्य गन्धपुष्पैश्च भुवनादिपतिं जपेत् ॥ २६ ॥	52
घृतगुल(ङ्)शस्यदधि चौराज्ञं वा निवेदयेत् ।	
धूपदीपं ददे(द्या)त्तान्मुलादि निवेदयेत् ॥ २७ ॥	
दर्शयेत्तेनुमुद्रादीन् गीतादीन्(दि)नृत्तघोषणैः ।	
तद्यमे स्वपतिः प्राज्ञो होमं कुर्यात्ततः क्रमान् ॥ २८ ॥	56
समिदाज्यचरुं(रु)लाजप्रत्यंक्रमण्टोत्तरशताहुतिः ।	
गृद्धतोयेन सङ्खाया(ङ्खाया) पञ्चविंशतिरेव वा ॥ २९ ॥	
हृष्टैस्त्वं बीजमुच्चार्य स्वाहान्तं प्रणवान्तकम् ।	
बिम्बं गायत्रि(त्रो)मन्त्रेण पूर्णाहुतिं च कारयेत् ॥ ३० ॥	60
अग्निकार्यावसाने तु त्रिविधं बिम्बमाश्रयेत् ।	
पुण्याहं वाचयित्वा तु ब्राह्मणैः सह वोपणैः ॥ ३१ ॥	
रत्नशुद्धिं ततः कुर्याद् गन्धपुष्पैरिवार्चयेत् ।	
स्वपतिः प्रोचयेद् बिम्बं सर्वमङ्गलघोषणैः ॥ ३२ ॥	64
धूपदीपं ददे(द्या)त् पश्चाद् बिम्बं(म्याय) गायत्रीमन्त्रतः ।	
आराध्य गन्धपुष्पैश्च धेनुमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ ३३ ॥	
नववस्त्रेण गोप्याङ्गं बिम्बस्य नेत्रमालिखेत् ।	
सर्वान्दक्षिणशास्त्रेण(हस्तेन) स्पर्शयेत्त्वेकचित्तवत् ॥ ३४ ॥	68
अचिरेखा(खा) समालिख्य सव्येऽचि कृष्णमण्डलम् ।	
ज्योतिर्मण्डलं ध्यात्वा सौरमन्त्रं समुचरेत् ॥ ३५ ॥	
पश्चात्तु वामनेत्रे तु शशिमन्त्रं समुचरेत् ।	
ललाटे लोचनं ले(नमालि)ख्य अ(ख्या)भिर्बीजं समुचरेत् ॥ ३६ ॥	72
पश्चात्तु स्वर्णलिवे(लेपे)न पयसाज्येन लेपयेत् ।	
ततः प्रच्छादने कुर्याद् वत्सा(स्त्रा)ङ्गकनकैः सह ॥ ३७ ॥	
पायसं धनधान्यादिराशिं दर्शयेत्पुनः ।	
स्वपतिर्वरवेपाह्वयः प्राप्तपञ्चाङ्गभूषणः ॥ ३८ ॥	76
श्वेतानुलेपनं लिप्य नववस्त्रोत्तरीयवान् ।	
स्वर्णयज्ञोपवीतश्च शि(सि)तपुणशिवा(वः) शुचिः ॥ ३९ ॥	

- स्वमूर्तिसन्ध्यं चास्ये [ए]व मूलकुम्भं तथोत्तरे ।
 अन्य[त्]कुम्भानि सर्वाणि धारयेत् परिचारकैः ॥ ४० ॥ 80
- छत्रचामरसंयुक्तं सर्वमङ्गलघोषणैः ।
 द्रव्यप्रदक्षिणं कुर्यात्स्वाध्यायघोषणैः सह ॥ ४१ ॥
- तद्विम्बं च समाश्रित्य सज्जलेनाभिषेचयेत् ।
 अन्येन सर्वकुम्भानां जलेनोपाङ्गादि पूजयेत् ॥ ४२ ॥ 84
- एवं कुम्भान्परिचित्य तत्तत्सूत्रं समुच्च(त्त)रेत् ।
 नातावब्रेण संयुक्तं नानापुष्पैरलङ्कृतम् ॥ ४३ ॥
- गन्धानुलेपना(नमा)ल्लिय सर्वाभरणभूषितम् ।
 धूपदीपं दधे(द्या)त् पश्चान्नृत्तगीतादिघोषणैः ॥ ४४ ॥ 88
- मूर्धादिप्राणपर्यन्तं मातुका[चा]चरं [च] न्यसेत् ।
 पादादि मूर्ध(ऊर्ध्व)पर्यन्तं पर्यावादि सा(चा)चरं न्यसेत् ॥ ४५ ॥
- अष्टत्रिंशत्कलाः सर्वै(र्वाः) तत्तदङ्गानि विन्यसेत् ।
 अङ्गपादैः करैर्वर्जं करणानि च विन्यसेत् ॥ ४६ ॥ 92
- पश्चात्तु सूत्रमन्त्रेण समध्यातपरायणम्(णः) ।
 आराध्य गन्धपुष्पैश्च धूपदीपं दधे(द्या)त्पुनः ॥ ४७ ॥
- पश्चात्तु ताम्बुलादीनि नैवेद्यानि निवेदयेत् ।
 ग्राहणै(ण)श्चाक्षतैः प्रोक्ष्य कुर्यात्तु स्वस्तिघोषणैः ॥ ४८ ॥ 96
- नृत्तगीतादिमुद्गै(द्राभि)श्च दशै(र्य)च्छिल्पिविचमः ।
 नयनोन्मोक्तं प्रोक्तं पश्चाद् पामप्रदक्षिणम् ॥ ४९ ॥
- अक्षगोद्वारमेघोक्तमुक्तवद् रेखया लिखेत् ।
 प्रतिमा(मा) लोहजं(जा) प्रोक्तं(क्ता) तथा रत्नं तु विन्यसेत् ॥ ५० ॥ 100
- शिलाखिङ्गं तु विम्बानां यत्तत्कर्मविसानके ।
 स्वापनात्पूर्वके रत्नं(त्र)विन्यासे कारयेद् बुधः ॥ ५१ ॥
- पीठं तस्य च मध्ये तु नवकोष्ठं प्रकल्पयेत् ।
 पद्मरागं तु तन्मध्ये वर्जं चेन्द्रवद्(पदे) न्यसेत् ॥ ५२ ॥ 104
- प्रवालं चाप्रिकोष्ठे तु महानीजं धमे तथा ।
 वैदूर्यं न्यसेन्नीजुत्वे मरतकं पश्चिमे तथा ॥ ५३ ॥

वायव्यं पुष्परागं च मौक्तिकं तु कुबेरके ।

इन्द्रनीलं तु ई(चे)शे तु विन्यसेद् विधिविस्तमः ॥ ५४ ॥

108

स्थपतिः स्थापकश्चोमौ स्थापयेद् विन्बलिङ्गकम् ।

एवं तु रत्नविन्यासं शेषमङ्गं यथोक्तवत् ॥ ५५ ॥

हृदयकमलमर्घ्यं दीपवत्तत्परं स्यात् ।

कमलजहरिहरादिदेवतानां च सर्वम् ॥ ५६ ॥

112

विधिमिह सकलरूपं च चक्षुर्गन्मातनं च ।

कृतिमिति र(चा)स्त्रिजमुक्तं मानसारं पुराणैः ॥ ५७ ॥

पितामहेन्द्रप्रमुखैः समस्तैः

देवैरिदं शास्त्रवरं पुरोदितम् ।

116

तस्मात्समुद्धृत्य हि मानसारम्

शास्त्रं कृतं लोकहितार्थमेतत् ॥ ५८ ॥

इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नयनोन्मोलनलक्षणविधानं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥

मानसारं सम्पूर्णम् ॥

परिशिष्टम्

(क)

श्रीगणां मध्यलुपास्त्वे लुपासंख्या वषष्टका
करयोरवतुकांकोष्टविधि वक्ष्ये शृणुष्व तत्प्रमंजसा
स्वतंत्रं केवलं चेति द्विविधं परिकीर्तितम्
स्वतंत्रं विरमित्युक्तं परिचारादिमित्युक्तम्
परोचाराविहीनं यत् केवलं त्वत् कथ्यते
द्वितीयावरणे चैव तृतीयावरणं तथा
चतुर्थावरणे चैव पंचमावरणे तथा
नदीतीरे तटाके वा पर्वताग्रे मनोरमे
उद्याने वा समास्थाने गौर्यालयं प्रकल्पयेत्
स्वतंत्रं ध्या(न)मेवाक्तं मंदपंस्विनाको चरेत्
मंदपस्यासरे वापो केवलं कोष्टमाचरेत्
केवलं स्थानमेवाक्तं स्वातंत्रं त्वक्षमे शृणु
श्रीभोगं पत्रकोष्टं च चित्रं श्रीमद्रसुन्दरम्
चित्रकान्तविमानं च गोमुखं लक्ष्मिकांतकं
कौसलं श्रीनिवासं च विजयं पद्मरागं
कोष्टे सुन्दरधामं च सुभद्रं च सुमंगलं
पार्वतीकामकं चैव गौर्धा(यां)लयमर्धात्पराष्टथा
भालयप्रासादा मध्यां तु चतुर्दिकं सूत्रनिर्गमे
तत्सूत्रं शिवसूत्रं स्यात् तत् कर्णं कर्णसूत्रकम्
अष्टदिकं सूत्रपार्श्वं तु उमाकोष्टं प्रकल्पयेत्
तत् सूत्रमहेविकोष्टं स्थान्मध्यसूत्रमध्यांतरं
शिवभागमिति ज्ञेयं तं मानं शृणु सुवतम्
त्रिचतुर्वचपटसप्तभागं वै परिकल्पयेत्
लिंगविस्तारमानं यद्विवभागमिति स्मृतं
यद्यवान्यप्रकारेण शिवभागं विधीयते
स्वस्तिकं लिंगतारां गौर्(श्री)विष्वग्निपादकम्

गुणाध्वयैमानं स्यात् त्रिगुणं सप्तकंटकं
अन्येषां लिंगनाथत्वं शिवभागं विशालकं
शिवभागावसाने तु कोष्टमध्यमसूत्रकं
तद्भागांतगिने सूत्रं कर्तुं नाशकरं भवेत्
शिवभागावसानसूत्रं यत् सर्वसंपत्समृद्धिदं
तस्मात्सर्वप्रयत्ने न शिवभागावसानके
सूत्रं संकल्पयेद्द्विधा न गौरीकोष्टस्य मध्यगं
प्रथं सूत्रं विनिश्चित्य गौरीगेहं समाचरेत्
प्राक्सूत्रादक्षिणे सौम्ये श्रीसौभाग्यविमानकं
सुंदरं वाहणे देशे सूत्रपार्श्वे प्रतिष्ठितं
वायवे सूत्रपार्श्वे तु पुत्रकांतविमानकं
कुबेरे सूत्रपार्श्वे तु विमनेगे मुखं स्मृतं
श्रीकांतमोशदिग्भागे कर्णसूत्रस्य पार्श्वके
शकपावकयोर्मध्ये कौसलं कोष्टमाचरेत्
यत्नांतकयोर्मध्ये श्रीनिवासविमानकं
याम्यनैर्ऋतयोर्मध्ये विम(मा)नं विजयाम्बं
नैर्ऋतयाह्नयोर्मध्ये विम(मा)नं पद्मकांतकं
वाह्यानिलयोर्मध्ये कोष्टं सूत्रांतमाचरेत्
कुमारानिलयोर्मध्ये विमानं पद्मकांतकं
.....सुभद्रकं विमानकं
कुबेरेशानयोर्मध्ये सुमंगलविमानकं
शकेशानयोर्मध्ये पार्वतीकांतमाचरेत्
श्रीभोगाद्यष्टकं कोष्टं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत्
कल्पयेदंतरालेषु कौसलाद्यष्टकं ग्रहं
अन्यान्यसंकराच्चैव तत्त्वामराक्षसास्पदं
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वर्गवर्गवशेकरं

कमलकव्यविद्वान् तद्वक्ष्यपुरस्सरं
मूलालयसमं वापि त्रिपादं वार्द्धं(धै)मेव व
यमांथे तत्समं वापि गोरोचामविशालकं
पथवा हस्तम(मा)नेन गौरोचाम प्रकल्पयेत्
त्रिवेदहस्तमारभ्य तववर्त्यतरांतकं
विस्तारं च चतुर्मानं महासमं चैकभुमिके
पंचपदहस्तम(मा)रभ्यादुदमनुकरंतकं
मुनिमंत्रत्रिकराभ्य कलापकतकाराद्यातित्रयस्त्रि
शावसानकं

विस्तारमवम(मा)ख्यातं मायामे ततः शृणु
विस्तारः शिवादिभ्यं ब्रह्मममिति स्मृतं
विस्तारमर्धमाधिक्यं रुद्रगर्ममिति स्मृतं
एवं मायामम(मा)ख्यातं उत्सेजमा(म)भुनोच्यते
त(ता)रे सत तु भूतांशो रसभूतयुगं समं
तारापट्टाधिकं तुंगं शान्तिकादिवताकर्म
एवं(व) मुत्सेयामाधिक्यं च क्वातं शृणु मंडपाप्रानक
मूलकौष्टसमं तारमायाममत(ता) वक्ष्यते
समं इयं अर्थे वा त्रित्रिपादं वैपुल्यमंडपम(मा)चरेत्
सार्येदं द्विदं बंधं वाभ्यंतरालस्य वेशनं
तत्संख्यहस्तमानेन शंतरलविशालकं
अदि(त्रि)ष्टानादिबर्णादयां सावकाशावसानकं
भिस्तिमेदयुतं वापि तारणादैर्विचित्रितं
एवं मंडपम(मा)ख्यातं मावादोमतवक्ष्यते
आष्टापिरसपाणेन वर्धयेद्भानुनाहुति
आश्रामे तद्वयास्यापि ननु सतरसेन च
शरादिभिः द्वादशभिः दशभिः योनिराम्पिबा-

आश्वितदमुक्यु

अर्थेतेन च क्रक्षस्य न दृष्टातरसेन च
तातेन हासयेद्वा रमेतसतरकतुर्दिशि
पंचे अनितवारं च चतुर्ध्वं चतदष्टकैः
वर्धनपट्टसंख्यश्च हासयेदं शक्यं ह
अयादिवचो धनादिवचो धन्यादिवचो धनस्य
अजोक्षसिंहहस्तिश्च योनयः शुस(म)दा स्मृताः
स्वमकाकचरोधूमयो निरस्य शुभावहाः

कर्तुंश्च जन्मनक्षत्रं वा तु क्रक्षावसानकं
गणयोजनजन्मयुगलं केदाष्टकतुनष्टमं
शुभावहेति नाष्टे तु शेषं वस्तु शुभावहं
बुदे(धै) शुकेतु(नु)वारं च गुरुवारं शुभापदं
तस्करो भुक्तिशक्तिश्च धन्योन्यरपतिः कृपः
निर्हतिरयनमेव नवांशानि कमेन तु
अथमेतः शिरं पंडं वर्जयेत् प्रयत्नतः
शुभवारादिभिर्युक्तं युष्य(ग्य) क्रक्षादि सप्तमं
रिक्ताख्यामरणं नशं प्राप्तं सामान्यकृतिव्यं
प्रत्यातं सप्तयोगं स्यामंदवरोत्तरादिभिः
भानुवारे विशाखादि शशिवारोजलादिभिः
भौमवारंश्च विष्टादि बुधवारं तु वैष्णवं
गुरोविरातुक्रक्षादि सप्तसप्ताक्षिकं भवेत्
एवं परीक्षया हुतं शुभमानं तु संगहेत्
मानवित्याससूत्रं च धरास्तारोपपोटकं
प्रकृतिहोमसूत्रं तु सूत्रकथं प्रकाशयेत्
आयादिशुभसंयुक्तं मानं यत्मानसूत्रकं
पंडगुलं समाख्य त्रिचित्रगुलवर्धनात्
नष्टमानं प्रकृतं विन्यासं सूत्रनिर्गमं
ना(न)वांगुलसमारभ्यांगुलांगुलवर्धनात्
पंचवर्धं(वि)शांगुलं यावत् सोपपोतस्य सूत्रकं
तत् सूत्रं प्रकृते तोवं त्रिचतुःपंचमात्रकं
होमसूत्रा(त्र)समोपेतं चतुःसूत्रमुदाहृतं
मानवित्याससूत्रं च अविष्टेन तु सूत्रकं
प्रति(कृ)ते होमसूत्रं च सूत्रं पंचकमेव हि
एवं सूत्रकमे प्रोक्तं नालिप्रहविधि शृणु

मानसारांशः

विस्तारमष्टधा भव्य रसांगमेतद्वक्तं
रामांशो वेदभागं स्य(स्या)द्वेतांशः कथं विस्तृतं
पंचमांगैश्चिभागं तु मुनिभागं दिव्यस्तनि
नवंशे धातुभागस्याख्यं तालोप्रहविशालकं
शेषांशं भक्तिविस्तारं परितः कथं येत्तुसा
एवं नालोपुहं प्रोक्तं अन्दिमानत शृणु
गुणभागं तु विस्तारं प्र(मा)पामं सुखया भवेत्

अष्टाविंशतिमात्रं स्याद्विभक्तं पञ्चदश्यापत्तं तु वा
 पञ्चदश्याद्विभक्तं स्यादायाम् सप्तदश्याकं
 विस्तारवेदपदभागाभायतं वा षडष्टकं
 अथवा कोष्टविस्तारं काशिकांशं विभाजितं
 एकांशं कूटविस्तारमायाम् तत्समे भवेत्
 आयाम् कर्णकूटं स्यात् संकोटकूटं युगांशकं
 द्विभागं कोष्टदोर्वं स्याद्येवमाहृतं भवेत्
 पञ्चमानकम् प्रोक्तं पञ्चिष्टानविधिं शृणु
 प्रतिबंधविधुषं च द्विविदं (धं) तद्दुदाहृतं
 एकैकोमष्टया प्रोक्तं तद्विदं शृणु मयत
 प्रथमं पादव्रतस्य द्वितीयं चापकांतकं
 शीर्षावदं तृतीयं स्याच्चतुर्थं पुण्यपुष्कलं
 श्रोकांतं पञ्चकं चैव षट् चांबुजसुंदरं
 सप्तमं सुंदराब्जं च भद्रवर्गमष्टकं
 पञ्चदश्याष्टकं चैव प्रतिबंधं ततः शृणु
 प्रथमं प्रतिबंधं च शीर्षावदं च द्वितीयकं
 व्यालबंधं तृतीयं स्याच्चतुर्थं कुम्भाकांतकं
 पञ्चमं सर्वतोभद्रं षष्टकं मकरासनं
 सप्तमं शंभुबंधं स्यादष्टमं चंद्रवर्धनं
 प्रतिबंधाष्टकं त्वेवमलंकारमथवक्ष्यते
 पञ्चिष्टानस्य चोत्सेधं भानुं द्विगुणितांशके
 पादबंधमिति प्रोक्तं द्वादशांशं धरातले
 उपातोदयं द्विभ(मा)गं स्याच्चतुष्टयं युगांशकं
 द्व्यंशार्थवदोत्सेधं कंवमर्थं शमेव च
 त्रिपट्टस्योममर्थांशप्रत्युत्सेधं युगांशकं
 अर्थांशं वाजनेोत्सेधं प्रतिबंधमिति स्मृतं
 उपानं त्वेक भागेनौ तत्त्व्यं पञ्चोदयं
 कंवमेकेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं रसांशकं
 अंबुजं चैकभागे स्यादगलमेकेन कंधयेत्
 तदुत्थं पञ्चमेकांशं युगांशं कुमुदाहृतं
 पञ्चमेकेन कर्तव्यं कंधमेकेन कारयेत्
 युगांशं गलमानं तु व्योमांशं कंधरुच्यते
 पञ्चमेकेन कर्तव्यं द्विभागं वाजनेोदयं
 ऊर्ध्वपद्मं शिवांशं स्याद्वैजमानं शिवांशकं

अष्टाविंशतिमात्रं स्याद्विभक्तं केसरं स्मृतं
 तदेवावृत्तकं भागं भागं प्रतिबंधकं
 द्विभागं पादुकोत्सेधं पद्ममानं युगांशकं
 कंधमेकेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं रसांशकं
 शरांशरेव घटमानं स्यात्कंधमेकेन कारयेत्
 रसांशकं धरोत्सेधं एकांशं वाजने भवेत्
 पञ्चमेकेन कर्तव्यं द्विभागं पट्टिका भवेत्
 पञ्चमेकेन कर्तव्यं कंधमेकेन कारयेत्
 श्रोत्रिवंधमिति प्रोक्तं त्रिंशत् भागेदये कृतं
 धरातलोच्चं विभजेत्सप्तादशाविभागय
 उपानं शिवभागं स्यादज्जमर्थांशं शमेव च
 कंधमर्थेन कर्तव्यं जगत्पुच्छं युगांशकं
 वेदांशं कुमुदाहृतं तु अर्थांशं कंधं च मानकं
 त्रिपट्टमेकभागं स्यात्प्रत्युत्सेधं युगांशकं
 वाजने त्वर्थं भागं स्यात्कीर्षणं तद्दुदाहृतं
 धरातलोच्चं विभजेत् त्र्यंशविंशतिभागय
 द्विभागं पादुकोत्सेधं युगांशं पद्ममानकं
 एकांशं कंधमिष्टुकं विप्रमानपद्मांशकं
 अर्थांशं पद्ममानं तु गलमानं तथा भवेत्
 शिवांशं पद्ममानं घटमानं युगांशकं
 द्वितीयांशेन च गलं कंधं कंधमानं रसांशकं
 उत्तरात्येकभागेन पञ्चमेकेन कलयेत्
 द्विभागं वाजनेोत्सेधं पद्म..... शिवांशकं
 कंधमेकेन कर्तव्यं पुण्यपुष्कलमोरितं
 तदेवावृत्तकलं सर्वतोभद्रकं भवेत्
 चतुर्विंशतिभागं स्यात्धरामानतलायामानकं
 पादुकां त्वेकभागेन जगत्पुच्छं रसांशकं
 तत्समे घटमानं च कंधमानं शिवांशकं
 वेदांशं गलमानं तु शिवांशं कंधमानकं
 एकांशं पद्ममानं तु कपोतोच्चं युगांशकं
 कंधमेकेन कर्तव्यं पद्मकांशमानकं
 कुमुदाहृतं युगांशेन पञ्चमेकेन कारयेत्
 पञ्चमेकेन कर्तव्यं पद्मं तत्समपुच्छं
 कपोतोच्चं द्वयं सार्धं चालिष्यं त्वर्थं भागय

त्रिपट्टमर्धभागेन प्रयु(त्यु)चमेकभागय
 प्रथीशवाजनोत्सेधस्कृत्वकृतमुदाहृतं
 उपानोच्चं द्विभागेन कंठमेकेन कारयेत्
 षडंशकमलोच्चं तु श्योमांशं गलमानकं
 शिवांशं पद्मशृंगं तु भूतांशं तु गलोदयं
 पद्ममर्धशमित्युक्तं कंठमेकेन कारयेत्
 कंठतुंगं युगांशं तु यौगांशं वेष्टमानतुंगकं
 तत्सममंबुजोत्सेधं पट्टिकोच्चं गुणांशकं
 पद्ममंशेन कर्त्तव्यं कंठमेकेन कारयेत्
 षष्टाविंशतिभागेन सुंदरांशुजमोर्धितं
 तदधर्त्तं वृत्तरूपं स्यादुरगसनमेवहि
 घरातलोच्चसत्तांशे द्विभागं विप्रमानकं
 गुणांशं गलमानं तु पट्टांशं पट्टिकोच्चं
 भद्रबंधमितिप्रोक्तं सप्तविंशतिभागय
 उपानोच्चं द्विभागेन जगत्पुच्छं रसांशकं
 षडंगं कुमुदाच्चं तु कंठमंशेन कारयेत्
 कंठतुंगयुगांशकं पद्ममंशेन कारयेत्
 पद्ममर्धे(धौ)न कर्त्तव्यं कपोतोच्चं द्वितीयकं
 कंठमंशेन कर्त्तव्यं त्रिपट्टमेकभागय
 अतिहं तृतीयंशेन प्रथींशं वाज्जोदयं
 सप्तविंशतिभागेन कुम्भबंधं प्रकीर्तितं
 द्विषोशं पादुकोत्सेधमथात्वांशं विप्रमानकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं ऊर्ध्वपद्मं शिवांशकं
 गुणांशकं घटमानं तु पद्ममानं शिवांशकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं गुणांशं गलमानकं
 कंठमेकेन कर्त्तव्यं पद्मं तत्सममुच्यते
 कपोतेष्टं गुणांशं स्यादालिङ्गकेकभागय
 पंचविंशतिभागेन कर्त्तव्यं चर्चयं प्रशस्यते
 ततो वा वृत्तभागं स्याच्चकर्वधौमिति स्मृतं
 षडश्वार्धं त्रिपादं वा शोभा बाला समन्वितं
 न्यूनं वा अधिकं वा पिपेत् न दोषकं
 पादबंधमधिष्ठानं दिग्विदिक्षु प्रकल्पयेत्
 कल्पयेदपरात्रो तु प्रतिबंधमसुरकं
 अन्योन्यासंकरं चेतु कर्ता मरणमामृयात्

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन संकरं न समाचरेत्
 पंचप्रकारं बाधे तु संकरं न च दोषमाक्
 वृत्तकृमसमायुक्तं प्रतिबंधमसुरकं
 वचनं कुमुदापेतं विप्रबंधमिति स्मृतं
 वर्गेन संकरं कुवादशुभं विपरीतकं
 तदा कोष्ठादिमानं तु संकरं शुभदं भवेत्
 जगतेति प्रमाणं यत् कुम्भं निजं प्रकल्पयेत्
 चतुरमार्गिकभागं वा मध्ये वा कर्त्तव्यमिव
 उत्सेधसमनोत्रं वा द्विगुणं वाज्जनिषकं
 तत्रिपादसमायार्धं महावाजननोत्रकं
 अधिष्ठानकम् प्रोक्तं शूलं नालस्थं लक्षणं
 एकहस्तं समारम्भं त्रिज्यंशुलविवर्धनात्
 सप्तमानावसानं यत् तद्बाधे तु निर्गमे
 तदायामे त्रिधा कृत्वा श्योमांशं मूलविस्तरम्
 तच्चतुर्थोददीनं यत् षष्टतारं प्रकल्पयेत्
 षष्टतारसमं बाधं त्रिपादं चात्र चादयं
 मूलातारादयं मूलं सिंहवक्त्रेण घटितं
 विस्तारस्य त्रिमासिकं मध्ये नोत्रं प्रकल्पयेत्
 षष्टं वर्षं समायुक्तं.....अश्वकरसादृशं
 पञ्चपुष्पसमायुक्तं सर्वाङ्गकारसंयुक्तं
 भित्तिभारत्रिमासिकमथवाष्टांगुलाक्षिकं
 संकरस्य विधियुक्तेन स्थापयेत्कोष्ठमध्यमे
 नाललक्षणमेवोक्तं तत्मायानं त्रिधि शूलं
 प्रासादस्यांशमानेन स्तम्भमानं प्रकल्पयेत्
 कोष्ठमानं चतुर्विंशदंशं पादविस्मृतं
 त्रिचतुर्धं चमात्रं वा भित्तिपादस्य विस्तृतं
 चतुरंगुलमारभ्यांगुलांगुलवर्धनात्
 न.....पाशांगुलमयात् कलाभूम्यावसानकं
 भित्तिमानस्य विस्तारं कामेन परिकल्पयेत्
 तदधोशीनममं तु युगाग्रं ब्रह्मकांतकं
 अष्टार्धं विष्णुकांतं स्यात् षडार्धं स्कंदकांतकं
 ब्रह्ममूलकाग्रपर्यंतं मानाद्यं भानुकांतकं
 यथादिमूलपर्यंतमिन्द्रकांतमिति स्मृतं
 सर्वोपवृत्तरूपं यत् इन्द्रकांतमुदोरितं

चरलाश्वे.....पात्तुकालासं स्तम्भशेखरं
चतुरस्रं रसाश्रयं यत् स्तम्भं कौशिककांतकं
चतुरश्रमिनाप्याच्योतंस्तलिपं बाह्याश्रकं
अश्वस्योपरि वस्वश्रं तलिपं भोमकांतकं
अश्वोपरिष्टवर्मं तु यच्चकांतमिति स्मृतं
अश्वोर्ध्वं वृत्तवर्णं स्या यत् शिवकांतमुदीरितं
चतुरश्रोपरिष्ठातु चतुष्पष्टपंशधायुकं
कौशिकस्तम्भमाख्यातं अश्वोर्ध्वं धनुकोणकं
शिवकुंदेति विख्यातं अथ यत्कौशिकमानकं
स्तम्भमूले प्रकर्तव्यं पादतारसमन्वितं
सर्वपात्रेय पादानां पादधर्मं प्रकल्पयेत्
कणाधे वा तदर्थं वा पादतारोदयं कुण्ड
तत्कणं तस्य विस्तारं सर्वालंकारसंयुतं
पादाधारमिदं भोक्तुं स्तम्भमानविभूषितं
पादोद्भेदं तु सप्तांशे एकांशे वेदिकोद्भेदं
वेदिकारहितं वापि सहितं प्रकल्पयेत् वा
पादोदयं तु भूतांशे द्विभागं चोदयेत्प्रके
चतुःसप्तांशभागंशे वेदांशं बोधिकोदयं
एकांशं कर्तुमानं स्यात् त्र्यंशं.....घास्यमानकं
रसांशं ताटिकोद्भेदं.....भवेत्
शेषांतमायत्तं पादं कंटपालोमुखं भवेत्
तत्कंटं घटविस्तारं तत्कंटं फलकायत्तं
बोधिकोच्चसमं ज्ञाते मायामं त्रिगुणं तु वा
तदायांशं च वेदांशं छायाकार इयांशकं
मन्त्रोच्चं गुणदा भज्यं व्योमांशं प्रस्तरोदयं
कपोतं त्वेकभागं स्यादेकांशं धातुभागिकं
गुणांशमुत्तरोत्सेव एकांशं वाजिनोद्भेदं
शेषमंबुजमानं स्यादधं भूतेन शोभितं
एवंप्रस्तरमाख्यातं वेदिकालक्षणं शृणु
गलोत्सेव तु वेदांशे एकांशं वेदिकोदयं
उत्तरं त्वेकभागेन शेषभागं गलोदयं
अष्टांशे वेदिकोत्सेव वेदांशं गलमानकं
कंपमेकांशमित्युक्तं द्विभागं पद्यतुंगकं
वाजने त्वेकभागेन वेदिकां कल्पयेत् बुधः

पादवाहसमं मध्यं प्रस्तरस्य विशालकं
रुद्रांशे नंदमानं वा वेदोविस्तारमानकं
एवं विस्तारमाख्यातं गलवेशं ततः शृणु
एकं द्वित्रि च दंडैर्वा गलवेशं समाचरेत्
गलविस्तारमानं यत्तत्कोष्टं शोर्पविस्तृतं
शोर्पोच्चे तु.....सप्तांशे पत्रमेकेन कल्पयेत्
उदरं वेदभागं स्याद्वकमंशेन कल्पयेत्
कपोतनोत्रमेकांशं तत्समं लंबमानकं
गलांतरे तु वेदांशं भूतांशमर्धविस्तरं
गलतारसमं वसत्वलिकस्य तु विस्तृतं
त्रिभागैकभागेन छायाश्रं परिकल्पयेत्
स्थूप्युच्चं सप्तधा भज्यं बलघ्नं त्वेकभागय
.....कल्पयेत्तु विचक्षणः
कुम्भमानं गुणांशं स्याद्वयांशं पालिकोदयं
कुडनलं त्वेकभागेन कल्पयेत्तु विचक्षणः
स्थूपिकोत्सेवमानं यत्स्थूपो कुम्भस्य नाहकं
उत्सेवमेवमाख्यातं.....नासिकाक्ष्णं
गलतारे त्रयंशं वा पंचांशे शमयापिच
चतुरभागीकभागं वा महानाहं तु विस्तरं
तत्समं वा तदर्थं वा त्रिशिरावाहानिर्गमं
ललाटे तु महानासी शीर्षम्यानुकूलवत्
नासिलक्षणमेवेकं द्वारमानविधिं शृणु
तलिवोच्चं समायामे दशनंदाष्टधा भजेत्
एकांशं रहितं शोर्पं द्विरुत्सेवं विधोयते
तच्छेषं.....रथं भज्यं भुवंगोच्चं गुणार्थकं
पतंगोच्चं द्विभागार्थं कल्पयेत्तु विचक्षणः
तदुत्सेवार्थं विस्तारं पत्रपुष्पादिशोभितं
द्विवारस्याहक्षणं भोक्तुं शृणु शांत्यादिगन्धकं
शांतिकोत्सेवगन्धं तु तिथिभागविभाजिते
अश्विन्यांशमधिष्ठानं प्लोचं पंचभागय
द्वंशमं च.....मानं स्याद्वयांशं गलमानकं
शिवोच्चं गुणांशं तु स्थूप्युच्चं शशिभागय
शांतिकं त्विति विख्यातं वैष्टिकं तु कलाधिकं
पश्यंशकमधिष्ठानं सर्वभूतांशमाधिकं

मंचमानं द्विभागं स्यात्तत्समं गलमानकं
 सार्धांशं च शिरोत्सेधं शिरमानं शिखांगकं
 पौष्टिकं सदनं होव जयदं ध्रुव सुव्रत
 सार्धांशं च मधिष्ठानं पूर्ववत्परिकल्पयेत्
 स्मृत्यंशमदभुतेत्सेधं कलांशं वैष्णवतलं
 पञ्चात्यं सार्धषड्भागं मंचमानं द्वयंशकं
 द्वयंशं गलमानं तु वेदांशं शिखरोदयं
 सार्धांशेन शिखामानं षट्भुतं सदनं स्मृतं
 त्रिपादाधिकमक्षांशं मधिष्ठानोदयं भवेत्
 षट्ठांशं तलिपोच्चं स्यात्पाठानामन्यंशमंचकं
 द्विपादंशगलोत्सेधं गुणांशं शिखरोदयं
 सपादांशं शिखामानं पतङ्गं सर्वकामदं
 अथश्या... प्रकारेण सामान्यं शांतिकादिकैः
 षट्त्रिंशं द्विभजेदुच्चमधिष्ठानं गुणांशकं
 रुद्रांशं तलियेत्सेधं मंचमानं गुणांशकं
 अनलांशमुपग्रीवमक्षांशं मंचमातकं
 सार्धान्यांशं गलोत्सेधं सप्ताधं... शीर्षं भवेत्
 शिखामानं गुणांशं स्यात् कामेण... वकोर्तितम्
 मध्यमे वा समाख्यातं अलंकारं प्रवक्ष्यते
 अत्रिविधमधिष्ठानं ब्रह्मकाल्यग्निसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोयुक्तं महानासि चतुष्टयं
 कलाल्पनासिकोपेतं चतुष्कूटसमन्वितं
 पष्टाधं शीर्षकं गलोत्सेधांतमुत्तमः
 शिखापंच शिखामानं शिखापंचकसंयुतं
श्री भोगमिति विद्यते
 आर्वधधरोवेदं स्कंदकांताग्निसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोवेदं चतुर्णासिसमन्वितं
 महानासि विन(नि)ष्कांतं दंड व(वा) त्रिदंडकं
 महानासिद्वयोर्मध्ये क्षुद्रनासिद्वयान्वितं
 मदनस्योच्चपाश्वे तु क्षुद्रनासिविभूषितं
 पादप्रत्याल्य नासांघांतराणाद्यैरलंकृतं
 एवं लक्षणसंयुक्तं धोषेद्य भोगमुच्यते
 अत्रिविधमधिष्ठानं भोगकांताग्निसंयुतं
 शिखरे ऋतुनासाध्यं अथनाद्वयान्तरे

पासादे मंडपे मध्ये तोरणाद्यैर्विचित्रितं
 एवं लक्षणसंयुक्तं नाम्ना सुन्दरमुच्यते
 पादबंधधरोपेतं वारणस्तंभसंयुतं
 महानासिद्वयोपेतमष्टविंशाल्पनासिकं
 शिखापंचकसंयुक्तं पृत्रकांतविमानकं
 कैवैराग्निसमायुक्तं पादबंधमसुरकं
 कलाल्पं नासिकोपेतं महात्रासिद्वयोपेतं
 सर्वालंकारसंयुक्तं श्रीमुखं त्विति विद्यते
 पादैर्वचमधिष्ठानं श्रीवत्सं स्तंभसंयुतं
 प्रायताप्रशिरोपेतं महात्रासिद्वयान्वितं
 चतुष्कूटसमायुक्तं नागरादींचितां वितं
 पातं प्रत्याल्पनासाक्षां पंच(ज)राष्टकसंयुतं
 सर्वालंकारसंयुक्तं श्रीकान्तमिति विद्यते
 प्रतिबंधधरे युक्तं दारस्तंभसमन्वितम्
 भद्रकूटसमायुक्तं तोरणाद्यैर्विचित्रितं
 पंच(ज)राष्टकसंयुक्तं पार्वतीकांतमोरितं
 धर्मकांताग्निसंयुक्तं प्रायारं प्रतिबंधके
 त्रयस्त्रिंशाल्पनासाध्यं(ह्य) शिरे ऋतुनासितं
 वेदिभद्रसमायुक्तं सुमगलमिति स्मृतं
 चंद्रकांताग्निसंयुक्तं प्रतिबंधमसुरकं
 शालायामं त्रिभागैकमुखं भद्रसमन्वितं
 पञ्च पञ्च च पञ्चत्याद्वेदिककंठशीर्षकं
 पञ्चमहानासिकोपेतं विंशसंख्याल्पनासिकं
 शिवा(घा)पंचकसंयुक्तं सुमद्रमिति विद्यते
 प्रतिबंधयुतापृथ्वी भानुकांताग्निसंयुतं
 प्रस्तरोपरि कोणेपु कंठकूटसमन्वितं
 वस्वधं शीर्षं कंठं गलोत्सेधांतमुच्यते
 वेदिका च सरं कंठं चित्रकांतविमानकं
 पंच(ज)राष्टकसंयुक्तं कौष्टं सुंदरमोरितं
 चरणं रुद्रकांत स्यादाधारं प्रतिबंधकं
 वेदिभद्रसमायुक्तं कूटहारांतरान्वितं
 कंवरं शीर्षं कारणं श्रीमद्रांकावमानवत्
 एवं लक्षणसंयुक्तं पञ्चकांतमिति स्मृतं
 प्रायारं प्रतिबंधं च शिवश्चंद्राग्निसंयुतं

विंशालानामिकोपेतं महाप्रासिद्ध्यान्वितं
नामराभ्युज्जितं.....चतुर्थं चरसं युतं
एवं लक्षणसंयुक्तं विमानं विजयावहं
श्रीमोगाशयकं दिक्षु विविधा दापयेद् बुधः
पार्श्वतोऽप्येकांताभ्यामष्टमष्टांतराहुके
कन्ययेदुक्तमार्गेण यथा वित्तानुसारतः
कामकोष्टविधिं प्रोक्तं देवतास्थापनं श्रुणु

देवतास्थापनं

त्रैभिर्गो पूर्वदिग्भागे स्तंभिनी न्यादाक्षिणा न्यसेत्
मोहिनी पश्चिमे देशे भेदिनी वातरे न्यसेत्
कोले सिंहद्वयो ध्याप्याथवाहपदे न्यसेत्
यथवा पूर्वदेशे तु व्यापयेत्तु विचक्षणा
यथवा पूर्वदेशे तु इन्द्राणि चैव विन्यसेत्
रौद्रो दक्षिणदेशे तु बाहणे वैष्णवी न्यसेत्
बाह्योत्तरदेशे तु व्यापयेत्तु विचक्षणा
देवतास्थापनं प्रोक्तं देविमानमय श्रुणु
स्तंभात्सेवं दशांशे तु भूतांशकं त्यजेत्
रसांशं श्रेष्ठमानं तु ततो मध्येषु प्राजिते
नववा देविमानं स्यात्तान्नगरं देविमानकं
स्वाधिष्ठानसमं नीचं पादाधिक्यं तु मध्यमं
श्रेष्ठश्रेष्ठं मध्यधिकं मानं द्वाविहं देविमानकं
नालीप्राग्विशालं स्याच्चवमानं विमाजिते
सप्तांशं उत्तमास्तेवं भूतांशं कन्यसं भवेत्
तपोर्मध्येष्टयमानं विसरं देविमानकं
द्वारेत्सर्वाविकारांशे ऊर्ध्वाधोऽशुद्धं त्यजेत्
शेषं देविकमानं स्यादेतत्सामान्यमेव हि
यायादिशुभसंयुक्तं देविमानं परिग्रहेत्
योगमानादिकं सर्वं मध्यमं देशतालकं
एवं लक्षणसंयुक्तां देवीं संप्राप्य देशिकाः
ततोऽकुरापणं कुर्वाण्यवमे सप्तमेव वा
पंचमे प्रितये वापि सप्तांकुरमथापि वा
बालां देवीं समभ्यर्च्य प्रतिपदादिनपूर्वकं
शिल्पिकमावसाने तु गौरीं संप्राप्य देशिकाः
पादं पूर्वदिग्भागे मंडपे शालिकोपरि

वज्रवस्त्रोणास्त्यर्थं कृतस्योर्ध्वं ह्यादयेदुर्ध्ववस्त्रकं
पाक्यः शिरोमहादेवीं गौरीमायत्राचयेत्
वस्त्रेणास्त्राघतां देवीं तन्मूले नैव देशिकाः
तस्य दक्षिणभागे तु स्तंभनं संप्रकल्पयेत्
तस्याः मंडपस्याथै पूर्वोदानि यथाक्रमं
मूलमध्ये कुम्भमध्ये समभ्यर्च्य लोकपालात्तकान्
प्रदान

हेमरजतपात्रेव तत्र पात्रेधवा बुधः
कांस्यपात्रेधवा मध्ये कन्ययेच्चंदनेन तु
द्वितेशांगुलविस्तरमर्धोऽंगुलसमन्वितः
चतुर्थसमं युक्तं मध्ये पद्मं समालिखेत्
प्राणिज्यं कलिकामध्ये पूर्वं मरतकं न्यसेत्
प्रबालमग्निदिग्भागे इन्द्रनीलं तु वायुके
नैर्ऋते पृथ्वरागं स्याद् वज्रं वरुणादिगमवेत्
गोमेदं वायुदिग्भागे मौक्तिकं सोमदिक्दले
वेदूर्यमोशदेशे तु ग्रामदेवसमन्वितं
मर्चयेद् गंधपुष्पाद्यैः वामादिशक्तिबोजतः
शुक्लवस्त्रेण संस्त्राद्य त्रिदुर्ध्वं तु विन्यसेत्
गिरिसदृजमर्जो...लेखये...मसृजिना
पूरुषां प्रथमं लिख्य नेत्रमंत्रमनुस्मरन्
प्रथमं मधुना लिप्य द्वितीयं सर्षपा बुधः
तृतीयं पयसा लिप्य चतुर्थं शुक्लवारिणा
पंचमं द्विमतोयेन मूलेनैव हि देशिकाः
गंधपुष्पादिमभ्यर्च्य दर्पणं दर्शयेद् बुधः
उत्पलं दर्शयेत्पश्चात्कर्पूरशकलं ततः
सीरं च दधिकुंभं च धृतकुंभं च दर्शयेत्
भजनं कंतुकं चैव सुवस्त्रं केशशोधनं
कंकुमं कृष्णगंधं च शालीभुजं तु तंबूलं
तिलपुद्गलसमूहं च दर्शयेत्तु विचक्षणा
प्रक्षुब्धमः वजे सप्तसांभं प्रदर्शयेत्
दर्शयेद् ब्रह्मकन्यां च ब्राह्मणानाम् प्रदर्शयेत्
प्राणिनां दर्शयेत् पश्चात् गौरीबोजमनुस्मरन्
ततः संस्त्रानाथ्य देवेशीमाला मंत्रादि सुंदरं
ग्रामं व्रते क्षणं कृत्वा प्रसृतं सर्वालंकारसंयुतं

जलशरे प्रथममध्ये विन्यसेद्देशिकोत्तमः
 पुर्याहं वाचयेत्तत्र जलापानार्थं(थै)कं
 स्नापनं कारयेत्तत्र जलक्रोडां समाचरेत्
 जलमध्ये समापूर्य गंगादोनां समर्चयेत्
 तन्मध्ये शाययेद् गौरीं जप्य"समर्चणं
 रवेरस्तमनात्पूर्वं गौरीमावाह्य देशिकः
 जलतरे प्रथममध्ये विन्यसेत्स्नानार्थकः
 सेस्नाप्य कृत्स्नमावाह्य सर्वालंकारसंयुतं
 ग्रामप्रवेशनं कुर्यान्नागमंडपचारं
 विन्यसेच्चाष्टसृङ्गव्यं भस्मविषदलादिभिः
 सेस्नाप्य शुक्लोत्थेन गौरीमावाह्यवाहुः
 चित्रवस्त्रैरलंकृत्य गंधपुष्पाभ्रगादिभिः
 ततो मंडपमासाद्य वास्तुहोमं च माचरेत्
 पर्याग्निकरणं कृत्वा ज्ञात्वा संपूज्य मंडपं
 ततः संपूज्यदंडाद्ये वेदिकां प्रोक्षयेत्कुहः
 स्थांडिलं कारयेत् चाष्टतोरणैश्च शालिकां
 प्रोक्षयेत् हुतयेनैव पूजयेत्तिहासनं ततः
 गौरीं संपूजादाय मंडपा वायु गोचरेत्
 विन्यस्याचित्स्याद्ये रक्षासूत्रं जपे कमात्
 यध्वाप्रतिसरं चैव आवाह्या(ह्य) देवमंडपे
 यध्वाप्रतिसरं मंत्रं जपं घोषपुरःसरं
 धूपदीपं ततो दत्त्वा विवृक्षिचोचनैस्तद्वत्
 ततो बालालयं गत्वा यात्राहोमं समाचरेत्
 कुंभं वा कर्कं वापि समावाह्य जलेश्वरं
 बलविवापरि त्यज्य नद्यापि कूपवापिकः
 ततः संपूज्य गंधार्घ्यैः करकक्षां महेश्वरं
 शिरसा बाह्वित्वा तु शंखघोषपुरःसरं
 सर्वालंकारसंयुक्तं पुत्रमंडपमादिशेत्
 ईदंदेशानयोर्मध्ये वेदिकोर्ध्वं तु विन्यसेत्
 चादाय चाष्टकरकान् कूर्चपल्लवसंयुतान्
 अथवा चित्रवस्त्रेण होमसंयुक्तं धावयेत्
 टण्डुलोक्षं च शयनं कर्त्तव्यमप्ये चाधर्षणं
 धामुं
 अथवा चित्रवस्त्रेण शयनं कल्पयेत्ततः

ततो गौरीं चर्चायशयते".....शाययेद् बुधः
 संपूज्य गंधपुष्पाद्यैः गौरीमर्चयेत् तद्देशिकाः
 ततो अग्निजयावजनं कुर्यात्पुर्वीकविधिनाचनं
 सह

समिधाव्याचला वैश्व प्रत्येकं होममाचरेत्
 समिधाहृदयमंत्रे शिरसा च घृतं हुनेत्
 शिखाया चारुहो दिव्यं विलासकवचमंत्रतः
 गौरीमावाह्य मंत्रेण शिरसा दशवारं हुनेत्तुष्टोः
 शतमर्थं तदर्थं वा इत्यं प्रतिदुर्तं चरेत्
 इत्येति आहृतिं हुत्वा आहृत्येतं स्पृशेत्तुमां
 यधनी चैव संपूज्य जप्त्वा जेषाहुतिं संस्थया
 प्रायश्चित्ता जेषाहुतिं हुत्वा शतमंत्रेण देशिकाः
 एवं जाग्रणं रात्रौ प्रभाते ज्ञानमाचरेत्
 सौरादिकलशं न्यस्य तदंतं होममाचरेत्
 ततो गर्भप्रहं गत्वा अन्नशुक्तिं समाचरेत्
 द्वारघातं विधा कृत्वा मध्येष्टो विनाजितं
 तदेकांशं त्रिधा कृत्वा कालांशं दक्षिणे न्यसेत्
 धोमांशं वामभागेन जप्त्वा सूत्रं प्रसारयेत्
 तत्सूत्रं तत्सूत्रं दशकृतेमर्थं प्रकटयेत्
 तत्सूत्रं मध्यमे स्थाप्य गौरीपीठं यथा दूरं
 यमोष्टाष्टाशके भागे दक्षिणे स्थापनं कुह
 पीठं प्रक्षाल्य वस्त्रेण पंचमन्यार्थमर्चयेत्
 पीठं मंत्रेण संपूज्य गंधपुष्पादिना बुधः
 अस्त्रेणास्त्रादनं कुर्यात्प्रत्येनैव देशिकाः
 ततो वागमर्हं गत्वा चास्त्रणं जुहुयाच्छतं
 पादप्रक्षालनं कृत्वा"समर्चयित्वा बुधः
 परिचारकसंयुक्तं स्वस्तिमंत्रसमन्वितं
 न"शिविकं वायु खेटके वा रथेपि वा
 देवोभारे(पये)द्विहाव वाद्यघोषसमन्वितं
 वितानं कृत्वासंयुक्तं धूपदीपसमन्वितं
 धामप्रदक्षिणं कृत्वा नात्वा दशसमन्वितं
 संपूज्य विधिवद्द्वारं पुर्यास्ततसमन्वितं
 संपूज्य विधिवद्द्वारं गर्भनेहं पविश्य च अ
पुर्याहं वाचयेत्ततः

मर्तं संपूज्यर्योद्द्वान् आप्य पूर्वाक्तमार्गतः
 स्नापयेत्तमहादेवं मूर्त्ततम्य मन्त्रवित्
 द्ढोक्तवाप्येवके निशक्तौ सुनिरोक्षयेत्
 स्नापयेद् गन्धलेन मुग्धामलकादिभिः
 पञ्चगव्यादिकैः स्नाप्य नाले (लि) केरादिकैर्जलेः
 संस्नाप्य च महादेवो नववस्त्रेण वेष्टयेत्
 संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैः प्रणवेनैव देशिकः
 पूजां कृतिं ततो हुत्वा संप्रहेद् यक्षवांघनां
 शंखध्वनिमयुक्तं शंखघोषसमन्वितं
 कुञ्जचामरसंयुक्तं सर्वांताद्य समन्वितं
 ग्रामप्रदक्षिणं कृत्वा द्वाःपुत्रां समाचरेत्
 स्नापयेद्द्वान् श्रीपाद्योपरि वर्धनो
 देवो संपूज्य गन्धार्घ्यं मंत्रं न्यासं समाचरेत्
 शशिनो मूर्त्तिं विन्यस्य यक्ष स्ना..... मदीं न्यसेत्
 इष्ट्या इदं न्यस्य प्रोक्षेत् गुहादेशिकैः
 पादांशान्गु..... गौरीवाजेन संयुतं
 पङ्कजं न चरेद्द्वान् मंत्रं कन्या समाचरेत्
 बन्धोपादं च भुवनं तत्त्वां तत्त्वानि संयुतं
 कलामात्रांसे..... जेत जलाटे विन्यसेत्कुक्षिः
 जीवं न्यासे ततः कृत्वा स्मृदयेत् सापदेशिकः
 यथैवात्रपमादाय देवा इन्मध्यम न्यसेत्
 तज्जलेनैव संस्नाप्य पादसान्नं निवेदयेत्
 स्नाथ्येस्सर्वकलशैः वेदकूमपूरःसरै
 ततः शुद्धैर्क स्नात्वा खलशुद्धिं समाचरेत्
 मन्त्रोदकेन संस्नाप्य मंत्रं न दापयेद्गुरुः
 ततो देवोमलकृत्य यक्षपुत्रास्त्रमादिभिः
 नैवेद्यां तं ततो विद्वांस्य षडसं न समन्वितं
 पानीवाचमनं दत्वा नित्याग्निं च प्रकल्पयेत्
 कुट्टे वा स्थण्डिले वापि चूलिमध्ये यथा बुधः
 तृत्वा हुताशनं स्थाप्य दीपवेदिं चनैः सह
 प्रणवेनैव सिंघोष्य गौरीमावाता पूजयेत्
 निरोक्षणादिभिः शोभ्याद्यो व्याघ्रामन्तं देशिकोत्तमः
 पुष्पाग्रेयाथपात्रैश्च सुव्यादेशिकोत्तमः
 प्रत्येकं पादशं कृत्वा चरुणा च घृतेन च

पूजां कृतिं ततो हुत्वा गौरीगायत्र्याचयेत्बुधः
 तेनैवाचरेद्देशो मावाताग्निं विसर्जयेत्
 मूले संपूजयेद्देवो प्रणम्यानुजया सह
 द्विरदौ..... वाहनं वापोठांतं वा बलिं ददेत्
 द्विरदं दक्षिणा पार्श्वं तु ज्ञानशक्तिं प्रपूजयेत्
 वामपार्श्वं क्रियाशक्तिं ददाग्रं वृषभं वजेत्
 श्रीदेवो अग्निदिग्भावे दक्षिणे सतमातरः
 मार्तण्डिनोममोपेतं नैर्ऋते जानुविस्मयं
 पश्चिमे तु धरा देवो वायव्ये मोहिनीं वजेत्
 उत्तरे तु शची देवो सावित्रीमोशगोचरेत्
 गोपुरद्वारपार्श्वं तु शंखं पद्मं निधियंजेत्
 अग्निं पूर्वदिग्भागे महिमा चाग्निं गोचरेत्
 दक्षिणे गरिमं देवो लाघिमा नैर्ऋते दिशि
 पश्चिमे त्वाशका देवो वशित्वा वायु गोचरे
 सोमं प्राक्महादेवो प्राकाभ्यामोशगोचरे
 नैर्ऋते रुंधते यष्टा जग्निना देवता दक्षिणे
 ईशे प्राकाभ्यामेवा वापि संयोजयेद् घृतेश्वरं
 सोमसं गत्योर्मध्ये सुंदरोमर्चयेत्.....
 महादेवाग्रके मं नो कमलाग्रं समर्चयेत्
 अग्निना जृम्भिणो रौद्रो शक्तिं निद्रा विकारिणो
 स्तंभनं च षडैतानि शक्तिं योजि विनायिका
 स्तंभिनो कर्षिका मध्ये अग्निना पूर्वादिकदले
 जृम्भिणो दक्षिणे भागे रौद्रो वाक्पणदिकदले
 सोमं त्रिव्य विकारो च स्तंभिन्यां तं बलिं ददेत्
 द्वारादिबलिपीठांतं बलिबेरसमन्वितं
 सर्वांताद्य समायुक्तं बलिं दत्वा यथाक्रमं
 पादप्रक्षालनं कृत्वा..... लयं प्रविशेद् गुरुः
 गीतवाद्यसमोपेतं जयशब्दसमन्वितं
 ग्रामप्रदक्षिणं पश्चाद्देवो विन्यस्य मंडपे
 नो गजने ततः कृत्वा केवलं लोहं चितयेत्
 ततो गौरीं समभ्यर्च्य वृषदांपादिकं ददेत्
 तापयेद्देवदेशं प्रणिपत्य क्षमां वदेत्
 निर्माल्य धारणीयष्टा भागो पूजावसानकैः

एवं प्रत्यहमभ्यस्यै यथा वित्तानुसारतः
एवं यज्ञायते मन्त्रः संपूर्णो गमवाप्नुयात्
इति सूक्ष्मशास्त्रे कामकोटि पटलः ।

इति मध्यार्चनं ॥

अथ वक्ष्ये विशेषेण कामं कोटस्य लक्षणम्
योगं भोगं च बोरे च शक्तिवोजमिति त्रिधा
योगं शक्तिरहमाभागं पोटाकृति तु रुच्यते
उपानं जगताश्चैव मूर्मदो कं पकणैकं
कंपपट्टो तदुर्ध्वं स्याद्भूतवारि समयुतं
उपानं पादमयं स्यात् अधो गेति रुच्यते
कुक्षिं तत्कुमुदं ज्ञेयं बाहुयुग्मं तथैव च
कंडं कंडमिति ज्ञेयं प्रोक्तं च वरोधरः
पट्टिका महापट्टिका ज्ञेयं धृतवारि शिरस्मृतं
योगशक्तिर्भवेद्देवो मित्युक्तं पूर्वसूक्तिमः
भोगशक्ति तथा वक्ष्ये द्विनेत्रं द्विभुजं तु वा
लोहजेन समायुक्तं सर्वाभरणभूषितं
वासने स्थानकं चैव दक्षिणं स्वस्तिकं पदं
वामपादं स्थितं वापि दक्षिणं कु(कं)चितं भवेत्
मध्यमं दशतालेन माना मानप्रमाणकं
पूजांशं समधामानं मध्यमे प्रविशिष्यते
विधायते तदर्थं मध्यमं श्रेष्ठं प्राधान्यं प्रविधायते
तदंतरं पद्मभागेन नव शक्ति प्रमाणकं
पूजांशं नाह्वारं तथा चैव स्थूला ते(दे) शो विधायते
धामं समभंगं धाव्यतिभंगमिति त्रिधा
कमेण नतमानं स्यादग्निं वेदेषु भागिकं
अष्टादशाब्दं विंशच्च चतुर्विंशंगुलं त्रिधा
अभंगादि त्रिभंगानां पादांगुष्टोत्तरं त्रिधा
त्रिवेदं पंचमात्रं स्यात्पादार्धोत्तरमुदाहृतं
ललाटं वामपादार्धं तु त्वानेजोत्पटोत्तरं
अनेत्रं वामे चत्तद्वामे नामिर्दक्षिणार्धके
वामेरुपाध्वं वामाग्निं पाणिपादार्धं प्रलंबयेत्
पतदामंगमित्युक्तं समभंगं विधायते
मुखं पूर्ववदेवाक्तं भ्रमये नामिमध्यमे
वामेरुमध्यमे पादार्धं दक्षिणांशो तु गुल्फकं

लंबयेत् समभागं स्यात्तिथिभंगं विधायते
मुखं पूर्ववदित्येवं हृदये दक्षपादार्धके
नामिपाध्वं तु वामेरुमध्यमे द्वारमेव हि
एवं सूत्रत्रयं प्रोक्तं मासनं तु प्रवक्ष्यते
वासने वा महस्तं तु वेदार्धं स्वस्तिकं भवेत्
वरदं वा तथा दिव्यं कटाकांगे तु कटकं
तेक्षिणी हस्तं वा वरदं वामहापा
प्रसन्नवदनोपेतं सर्वकामार्थं सित्त्विदं
कमलालंबितं वामस्य पादार्थं (ध्वं) जानुकं
करद्वयं कुये(टो)पेतं केशवं च मथापि वा
प्रसन्नवदनोपेतं सर्वकार्यार्थं सित्त्विदं
इयामां द्विनेत्रो द्विभुजो त्रिभंगो स्यात्पस्यस्त्रित
कंचितांशो

सव्यात्पलासकटकास्तनोश्च महस्तमलं शपर-
मेभ्वरो च

गोशक्ते व्याख्यातं वोरशक्ति रयवरं चतुर्भुजं-
त्रिनेत्रं च जटा

मकुटमंडितं द्विनेत्रं द्विभुजं वापि स्थानकासन
संयुतं

स्थानकं समपादं स्याद्वैशाखं स्थानमेव च
सुखासने च कर्तव्यं पर्यंकासनमेव च
मंदशतालेन प्रोक्तं माना मानप्रमाणकं
स्वप्रमाणेन कर्तव्यं परिवारसमाहृतं
एकदोने पदे स्यात्पामधवा मानुषांशके
एकाश्रितममानुष्यां पश्यते ते च विक्रमं
पूजाभागं समदोने मध्यमे द्विगुणं भवेत्
पूजांशं त्रिगुणं श्रेष्ठं अत्यमे श्रेष्ठं वेष्टया भवेत्
नववांशं शक्तिमानं त्यज(यां)श वज्रयो जयेत्
तदुत्सवावत्यक्ति पादांशं तं भजेत्
पंचषडाधिकं भागीकरोहमुक्तं स्याद्गुमयादिनि
संभवं

आयनो विदग्धुमोपेतं योगराशिगुलं शुभे
तदुच्यते विमानं स्यात्सूत्रं सप्तविधं भवेत्
मध्यं मध्यं पुरा मध्यं पृष्ट मध्यमे च पादार्धके

पद्ममध्ये द्विबाहु द्वौ सप्तसूत्रं विधोयते
 मुशोशकंठमध्ये च वंशकामध्यमे
 गुल्फमध्ये क्षयोर्मध्ये मध्यमध्ये विधोयते
 शिखामणिं मौलिमध्ये स्यान्मूर्ध्न्यं हृत्संगमूर्ध्न्यं
 नासिकायां स्यात् कंठं स्यात् चकौ मध्यममध्यमे
 कुक्षि नामे तथा शोनिः पादयोश्च प्रलंबयेत्
 स्पृशतं शोणिनासाग्रं पुरा मध्ये विधोयते
 तस्मात्सर्वप्रत्ययेन सममात्रं विधोयते
 मौलिमध्ये च पंचाद्यं ललाटे कोलकं भवेत्
 हतेना... कर्माध्यं च सूत्रं स्याद्यवकोलकमुच्यते
 पदार्थं च हृत्काउरो मध्ये च पार्श्वकोलकं
 हृदयां पटपंचैव नाभ्यांतरमध्यमे
 सूत्रमात्रार्थकं चैव नामोमध्यं च पदार्थं
 मोकनो मूलदिमात्रं स्यान्मध्यममूढसमाकमः
 ज्ञान्यते तु षडंगुल्याज्जातं वसुमात्रकं
 नालकासार्थं (धै) वस्वशं सूत्रार्दगुष्टपूर्वकं
 त्वधमात्रसमापं च पूरसूत्रं पशस्यते
 पूरसूत्रमिति प्रोक्तं पृष्ठसूत्रमयं ध्रुव
 मौलिमूर्ध्नि तु काटोनां ककुब्धस्य मध्यमे
 बाष्पामध्ये च सूत्रं स्यात् पृष्ठमध्ये विधोयते
 मध्ये शिखामणिं मौलिं ककुब्धोत्तममध्ये
 श्रोत्रं ज्ञान्वोश्च जंघानां मध्ये गुल्फस्य मध्यमे
 लंबितपादमध्ये तु वक्रं बाह्यमधोच्यते
 पार्श्वं च पटं चाद्यं च क्लानमंडलवाहाके
 मध्ये शोनिश्च पादा च उरु जंघा च मध्यमे
 जंघामध्ये कलांगुष्ठ बाह्यं स्यात् कमवाहाके
 उपानमुपमानं स्यात्प्रवक्ष्यामि श्रोणिं कूपर
 पार्श्वके
 त्रिवेदा पंचमात्रं स्यादतं रात्रिविधं भवेत्
 स्यादहमूलोत्तरमेकमात्रं सार्थगुलानां तमु-
 मंतररे
 ज्ञान्वंतजंघानलकांतरं च स्वादष्टषडभागषड-
 गुलेन
 मानंसूत्रं द्वयं चैव मणिबंधावसानकं

अथ पार्श्वसूत्रं च मणिबंधावसानकं
 हरंतरे वेदभागं स्वात्पंचभेदावसानकं
 करंडमकुटोपेतं जटामकुटमंडितं
 पोतांबरपरं चैव दुकुलांबरमेव च
 नास्याथ पंचमात्रं स्याद्व्यसनामविधोयते
 गुल्फमूर्ध्न्यं षडंगुल्यं वस्त्रपर्यंतमोध्यते
 अभयं सव्यं हस्तं स्यात्स्थानबुबुकसोमकं
 सूत्रातलत्यामध्यं तु ह्यंतरं त्रयोदशंगुलं
 वरदं वाय(म)हस्तं स्यात् शोणीं दुर्वासमायुतं
 स्रग्द्वयंतरहस्तं च त्रयोदशंगुलमिष्यते
 अथवा चाध्वं पार्श्वे चामो रुद्रयम स्रग्द्वयं चैव
 कटकं तु विधोयते
 बहिरभ्यंतरं वापो सव्यपार्श्वजपाक्षकौ
 वामे इचकरैवैव पद्मे त्वल समन्वितं
 जत्रोहिकको समं चैव त्रिधा च सांतांतलिगे
 चालपांतर्गता स्यात्
 वात्स्योसलादिग्विदिमेस मंचैव कटकं कर्तरीदं
 डोजापुरं च पद्मं च शूलं चकं धरोमिव
 उ... शक्तिं यमजानशक्तिं यमक्रियाशक्तिं यमं च
 सांतलिगे
 चालपांतर्गता स्यात् बाह्ये सालादिग्विदिष्व-
 ष्टदेशे तन्मध्ये स्थापयेत् कामकोष्ठाः ॥

इति पद्मसंहितायां रौरवभेदे कामकोष्ठ

लक्षण विधिः पटलः ॥

अथातः संप्रवक्ष्यामि कामकोष्ठस्य लक्षणं
 उद्देशे पूर्वतः कृत्वा पञ्चाभिर्देशमानकं
 लंबमानोप्यमानायां वक्ष्यते स्नानकस्य तु
 वाचायुधानात्... मकुटं वर्णाभूषणं
 न... भुवं भेदं स्यात् स्नानकस्यापदमेव च
 समपादं स्नानकं देवा वैशाखस्नानमेव च
 तद्देव्यासनं प्रोक्तं त्रिविधं देशमुच्यते
 मूलपासादतारं स्यात्स्तंभोच्चं द्विरव... के
 भारताल त्रियं गुल्यां लिङ्गमानं ततोच्चत

प्रासादं तारचातुर्यं सप्तमं द्वयं शेषं भवेत्
 द्व्यंतराष्ट्रविभागेन वामानाममुदीरितं
 पादाच्च देशभागं स्यात् चतुरंशमथमाधमं
 सप्तंशमथोत्कृष्टं द्वयं त्रयाष्ट्रविभाजिते
 नवमानोक्त्या तस्मात्तत्त्रिविधमुच्यते
 उत्कृष्टं मध्यमं होनं सप्तविंशान्प्रमाणानिह
 द्वारादयं सप्तं मध्यं कल्प्यं पादहोनकं
 पादाधिकमथोत्कृष्टं द्वयं त्रयाष्ट्रविभाजिते
 नवशोक्त्यं वेशं द्वारां तस्य ततोऽववत्
 नवमं गृह्यमाणं स्यात् दांशं नन्दमानव
 एकहस्तं समारभ्य षट्षडंगुलवर्धनात्
 चतुर्दस्तांतमानं स्यात् सप्तयोदशमानकं
 एकतालं समारभ्य त्रियंगुलं च विवर्धनात्
 नवतालान्प्रमाणं मध्यत्रिंशत्प्रमाणकं
 सप्तगुलं समारभ्य द्विद्वयंगुलविवर्धनात्
 त्रयस्त्रिंशच्चतुर्तं वा गुणषष्टिप्रमाणकं
 यथोक्तं तारनाहं तु षष्टाविंशाद्विभाजिते
 त्रिपंचसप्तनंदशुद्धांशो होनाधिक्यं तु वा पुनः
 तत्तातदेतदेकांशं मानं तु त्रयस्त्रिंशत्प्रमाणकं
 पूजांशं त्रिगुणं श्रेष्ठं द्व्यंतराष्ट्रविभाजिते
 नवमानोक्त्यं तस्मात्तत्त्रिविधं तथा
 नौचानोचं मध्यमं श्रेष्ठं सप्तविंशत्प्रमाणकं
 पुमाद्या परिचाराण्य प्रतिमोक्तं तथायमे
 द्यायादिमानमित्युक्तमानांगुलेन संसम
 नूनं वाप्यधिकं वापि मानांगुलमथामध
 उत्तमा प्रमाणं यशताहोने होनाधिक्यं न
 कारयेत्

आद्याद्यांशके वृत्तातत्प्रमाणं न तोषकृत
 उत्तममानं स्यात्पाततदुच्यते सोमकं
 मध्यमं द्व्यंतरालेन निर्देशं तु पुरोक्तवत्
 योगं भोगं तथा वोरं त्रिविधं वैरमुच्यते
 योगं स्याद्विभुजं मोक्तं देवपाश्वं सहाशके
 भोगं तु द्विभुजं चैव शिवलिङ्गस्यैव
 स्तनकं चासनं चैव देवो कुर्यात्ततोमतं

वोरं चतुर्मांजाकरं षडष्टादशमेव व
 संपाताख्यानकं देवोसर्वाष्ट्रवागतं तु वा
 वैशाखं स्तनकं वाथ लंबमानमथोच्यते
 पंच ब्रह्मस्य सूत्रं च कक्षांतरं मुखांतरं
 नवसूत्रसमायुक्तं पंचसूत्रप्रधानकं
 उष्णोशांगुलललाटे च नासाग्रे अनुमध्यमे
 हृजध्यानाभिमयो धन्यास्थं द्विपादांतरमध्यमे
 लम्बये वामसूत्रं स्यात् मुखांतस्यात्यनसरे
 मध्ये तारस्यात्पादर्वं तु षष्टगुष्टे नव वाह्यके
 लंबयेत्कक्षपाश्वं तु पादांगुलस्य मध्यमे
 लंबयेत्षष्टसूत्रं स्यात् चिरे मध्यो तथैव च
 कुकुम्भमध्ये त कुर्वन् स्वीकृतिर्द्विपदमध्यमे
 पाष्णांतं तु मध्ये तु लम्बयेत्षष्टसूत्रकं
 मौल्यप्रामा न सूत्रांतं द्व्यंतरं सप्तमात्रकं
 पंचांगुलं तन्मध्ये ललाटं तु कलांगुलं
 स्फुटो तात्रासिकाप्रांतं स पर्वं कालकं हनु
 तत्सूत्रात् षडंगुलं होककादुरो मध्या
 मथांगुलां

स्फुटांतं हृदयांतं स्यात् तत्सप्तं श्रोणिमेव च
 योनिमध्या द्वयांगुल्या उरुमध्यं त्रियंगुलं
 जानुमध्यां त्रिलोकं च जंघा मध्येष्टमात्रकं
 नलकाष्ठांगुलं तस्यात् मानसूत्रं प्रसारितं
 द्वयंगुलांगुल्योर्यं सूत्रात्पूर्वं तु निगेमे
 कायमध्यात् पुरोमानं सूत्रमेकादशांगुलं
 कायमध्यां चिरपृष्टे सार्धास्त्रयहिंगुलं
 भवेत्

त्रियंगुलं तु कंकुपृष्टे उरोमध्यं भागमात्रकं
 उरुमध्ये त्रियथं च पृष्टजानु त्रिमात्रकं
 जंघामध्यं त्रिधांगुल्यां नहृकाकोलकं भवेत्
 पृष्टे पाष्णिं त्रियंगुल्यां द्वयपाश्वं गतविदुः
 कायमध्यात्पुरोबाहुपर्वतं त्रियंगुलं भवेत्
 षडंगुला बहिर्बाहुपर्वतमंतरं भवेत्
 परापराद्वयोर्मध्ये कायमधो तथा मतं
 अभयं दक्षिणहस्तं तत्पस्त कठकान्यथा

स्वामिन् वरदं वापि पक्षो वा कटकान्वितं
 ललाटेर्वाश्रितं वामं हस्तगोपकसंख्यया
 अमयं स्यात्करस्वायं स्तनचूचुक् धृतं
 स्वामिन् नामिसोमोतं वरदं श्रुतितत्समं
 अथो वा कटकाग्रं तु कर्ष्यतं तत्समं तु वा
 तत्करो वाश्रितं वापि मोघातं कराग्रहाक
 तत्सत्रादक्षिणे हस्ते तलमध्ये त्रयोदश
 चतुर्दशांगुलं वापि पंचादशांगुलं भवेत्
 तत्सत्राद्वामपार्श्वं तु द्विसतांगुलमेव व
 पंचदशांगुलं वापि षोडशांगुलमिष्यते
 श्रौणि कूपय योनो ब्रह्मत्रियंगुलान्तरं बहिः
 बरहस्त(स्ता)वसानं च उर्ध्वकायप्रमाणकं
 मध्यमाभ्यन्तरे बाह्ये मणिबंधावसानकं
 अभ्यन्तरमुखं वापि बहिर्मुखमथापिवा
 कर्तरिवयं तु द्विकायान्तरं जवृत्तसमं
 कायमध्ये पुरोमानं सुत्रांतत्परौ भुजाः
 द्व्यन्तरे पाणिहस्तं च नंद सतांशदाह्यं
 यंगुलं तु विविधैर्षं षडमानं निर्गमं भवेत्
 तत्त्वाद्यं व(म)णिबंधांतं द्व्यन्तरे द्वादशांगुलं
 चु(च)तुर्दशांगुलं वापि पंचदशांगुलं भवेत्
 पादांगुलद्वयोर्मध्ये अष्टांगुलमुदाहृतं
 प्रपदं षडंगुलं वापि भागं पाष्ठांतरं भवेत्
 बाह्यांगुलं भवेद्विषुषमात्रं नलकांतरं
 जंघामध्ये त्रियंगुलं जानु द्व्यन्तरं
 द्व्यंगुलं मंचोक्तुमध्यं च उरुमूलमथांगुलं
 समपादं स्नानकं तं देवं समग्रद्वयगतं तु वा
 वैयिशार्कं स्नानकं प्रोक्तं त्रिमंगलं युतं भवेत्
 स्वस्ति दक्षिणं पादं वामपादं तु कुंचितं
 वाम[ग]समभर्गं बाध्यचिमंगमिति त्रिधा
 त्रिवेदशमात्रं च क्रमेण ततमाचरेत्
 नतमानकं अमयं वरदं पूर्वकटकमपरोभुजे
 मूर्ध्नि मध्यं च तत्प्रोक्तं वामनासापूर्वतं
 अश्वतं वामपार्श्वं तु द्विकामध्यार्थमात्रकं
 सुत्रास्तनोर्मध्ये.....पंचांगुलमुदाहृतं

तत्सत्रादक्षिणे नामिः त्रियंगुलं वा त्रिव्योयते
 तत्सत्रादक्षिणे योगं मध्यमे चतुरंगुलं
 तत्सत्राद्वामजां चांतं त्रियंगुल्या समं भवेत्
 अचिमंगं मुखे सुत्रं...स्नातृचांगुलं भवेत्
 त्रियंगुलं नामिमध्यां च योनोर्मध्यं शरांगुलं
 जानुमध्यं गुणांगुलं स्थितपादस्य मध्यमे
 चतुर्भुजाकारसंयुक्तं द्विभुजं पाथमुच्यते
 सय्यहस्तं तु कटकमुत्पलोदरसंयुतं
 वामप्रलंबितं वापि वरदं कण्याव लंबितं
 तत्सत्रात् कटके मध्ये निब्रान्तु त्रयोदश
 सूत्रालंबाकराग्रं तु नोत्रं सा दशांगुलं
 द्विभुजं च प्रकर्तव्यं चतुर्भुजाकारसंयुतं
 तत्तत्प्रकारकारसो कृत्स्नं तु तथोच्यते
 पूर्वकासनं वापि अर्धप्रथकमेव व
 वामांग्रिगाययेत्येत्यात् पादं प्रलंबयेत्
 चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च वरदाभयसंयुतं
 पाशांकुशधरा देवो पद्मापदाक्षधारिणी
 ऋजुसूत्रासमायुक्तं पद्मपोते निपण्णके
 शाश्वतांग्रिकजान्वतं उर्ध्वकार्थं मालकं
 सूत्रात् लंबितं जांचानं वेदमं(मा)वान् तिलान्
 भवेत्
 सूत्रालंबितपाश्वर्यतं द्व्यन्तरे सप्तमात्रकं
 नवसूत्रो गुवापिनो अमानं...त्रिधा भवेत्
 अन्यांगानि च सर्वाणि स्नानकोक्तवदाचरेत्
 अथवात्या(न्या)प्रकारेण वामपादं प्रलंबितं
 द्विपादतलमापोतं वापि अमंगं वा त्रिसूत्रकं
 दक्षिणे पुष्पहस्तं तु वामहस्तासनेाश्रितं
 सूत्रापुष्पाधरे हस्तं मध्यनोत्रं त्रिधा भवेत्
 नवरदांगुलो वाप तत्त्रयोदशमेव व
 स्वीगतात् मणिबंधांतं द्व्यन्तरे नवमात्रकं
 उरुमूलात्प्रकोष्ठांतं द्व्यन्तरे सप्तमात्रकं
 वामहस्तासंतर्त्वा नोत्रमानं यथाक्रमं
 कुंचितांग्रिकजान्वोच्यं दशं द्विधिदशमेव व
 सूत्रालंबकरां तु नोत्रसाष्टा दशांगुलं

द्विभुजं च प्रकर्त्तव्यं नामिसूत्रात्समे भवेत्
 नूनत्वामधिकं दात्वा चांगुलं वा त्रियंगुलं
 लंबितांश्चि कपाध्वर्यं तंतस्मात् द्विद्वियंगुलं
 भृशं न वा चिरीयेन त्रिपलमानं तु भागव
 स्नानकं तत मानं तु तदर्थं चासनं भवेत्
 ग्रामंगं तत्रिसूत्रं तु मानसूत्रं पुरोकवत्
 चासनं तु तत् प्रोक्तं प्रयुक्तानं तु मुख्यते
 सक्षमालाकुशं चक्रं परधुं पवि(वापि) दक्षिणे
 कमंडलुं पाशशंखं चा कणं वाय वामके
 आयुधानं मुष्टं दीर्घं तत्तारं कमंसंयुतं
 चतुर्भुजं प्रकर्त्तव्यं अपरे तत्करे तरे
 तदेवीषड्भुजं चाष्टादशहस्तविशेषतः
 षट्भुजाक्षयमाला च इक्षुपापामयेवहि
 ग्रन्थं स्यात्पुष्पवाणं च वरदं वामदिकधरः
 सक्षमालोक्षशापां च पाशं ग्रामयं तथा
 वरदं वामपादेषु दशहस्तां प्रकल्पयेत्
 पंचवक्त्रं जटामौली त्रिनेत्रं श्वेतवर्णं नि
 श्वेतपद्मासनासोनं श्वेतपद्मासनाशितं
 अथवा प्रसाकारेण रक्तं वा रक्तपद्मिनी
 जटामौलिसमायुक्तं किरीटमुकुटं तु वा
 करंटीकामतुंडं वा केशबंधमयापि वा
 मखसार्यं त्रपावांचि द्विमुखं मौलिदीर्घिकं
 शरधिपरितो नाहमर्मथा कानि मौलिवत्
 मूला ताष्टसतांशं मंशनाग्रस्य तारकं
 किरीटं तु जटामौलि तार मूलाप्रसथ्य
 करंढिकाप्रमूला स्यात् दक्षयक्ष यतः क्रमात्
 त्रिपंचसतनंदेवो साचया च करंढिकाः
 चतुर्भुजसंयुक्तं चित्रारत्नं विभूषितं
 जटामकुटभूषाणां जटानि पुष्पसंयुतं

वामोर्ध्वं शशिसंयुक्तं सन्धयेनाकंपुष्पयुक्तं
 मौल्यग्रं पुष्पमाख्याभ्यां मुक्ते तामा प्रकल्पयेत्
 ललाटपट्टसंयुक्तं वर्णपुष्पं तथामयं
 मकुटस्याम्बितं प्रोक्तं वर्णभेदमथोच्यते
 शुक्लशामानिभं वर्णं महावर्णमथापि वा
 श्वेतवर्णमथा वापि निमीरक्तं च संयुतं
 देवीवर्णमिति प्रोक्तं भूषणानां तु मुख्यते
 नाशसा वर्णपर्वतं षट्सतांगुलमिष्यते
 कल्पोर्ध्वं पंचवक्त्रं स्यात् वस्त्रालंबितक्रमात्
 पीतांबरधरं भूष्यात् उरुदामं प्रलंबयेत्
 रक्तं वा पादजालाभं पादांगुलीयकं भवेत्
 कटकात्रिसंयुक्तं चित्ररत्नबंधमंगुलीयकं
 परंतुर्धोवमंगुल्यां उत्तरोयं प्रलंबयेत्
 बाहुपूरिमसंयुक्तं चित्ररत्नविभूषितं
 बाहुदामप्रलंबस्य बाहुपुष्पं प्रलंबितं
 मकरकुंडलसंयुक्तं सिंहकुंडलमेव च
 कर्णमंभूषयेत्कर्णं पुष्पदामं प्रलंबयेत्
 रक्तकंचुकसंयुक्तं द्वे कंचुके...मिष्यते
 सर्वाभरणभूष्याणि शृंगारखट्टनाम्बितं
 प्रत्यंगममितं प्रोक्तं नामभेदमिहाच्यते
 उभयाशिवतदेवो पद्मपद्माक्षधारिणी
 यक्षोकुंडधारि...प्रमांशिदे स्यथाक्रमः
 शंखचक्रधरादेवो वैष्णवांशो यथाक्रमं
 पाशांकुशधरादेवो क(ङ्क)र्णपरशुधारिणी
 महादेवोभ्वरो प्रोक्तं पंचभेदं तथामतं
 त्रिया...वरणं श्रेष्ठं द्वितीयां मध्यमे तथा
 संतर्वाभधमं विद्यात् स्वस्नानं भवने क्रमात्
 सालाभ्यंतरके वा स्यात् द्वात्रिंशदेवताक्रमात्
 वायुमुख्यापदे मध्ये दंगीशानापदं.....

परिशिष्टम्

(ब)

अथ गोपुरलक्षणं कथ्यते

अथ वक्ष्ये विशेषेण गोपुराणां तु लक्षणम् ।
 अन्तर्मेखलासारादि अथ प्रोच्यते कर्मात् ॥
 द्वारशोभा द्वारशाला द्वारप्रासादहर्म्यवत्
 द्वारगोपुरमित्येते कर्माश्रम प्रकीर्तिताः ।
 एकादि भानुभूम्यान्तं द्वारशोभां प्रकल्पयेत्
 त्रिभूमिर्द्वात्रिंशद्भूम्यान्तं द्वारशालाद्वितीयके ।
 त्रिभूमिर्द्वा चतुर्दशभूम्यान्तं द्वारप्रा(प्र)सादवत् कुरु
 चतुर्भूम्यान्तहर्म्याणां पञ्चादशवत् तु वा ।
 पञ्चभूम्यादिमारभ्य षोडशान्तलन्तु वा
 अथ वा सर्वशालानां यथायुक्ति प्रकल्पयेत् ।
 त्रिचतुर्हस्तमारभ्य द्विद्विहस्तधिवर्धनात्
 नवपङ्क्तिकाराणं तु एकद्वित्रितलं तु वा ।
 रुद्रभानुकराभ्यां तु चतुष्पञ्चकुलं तु वा
 त्रिपञ्चहस्तां विशालान् रस सप्ततलं तु वा ।
 किं(वि)शान्तं षष्ट्यद्वतलं तु वा ॥
 त्रिसप्तहस्तचत्वारिंशमेकादशतलं तु वा
 षटवेद हस्तपञ्चाशत् भानुषोडश
 सप्तविंशति हस्तादि षष्ट्यन्तं तु विशेषतः
 चतुर्दशतलं वार्षप पञ्चदशतलं तु वा ।
 त्रिंशं हस्ताद्यशोभ्यन्तं षोडशान्ततलं तु वा
 यथा विशाला यथा हस्तमाने तु वर्धयेत् ।
द्विती हर्म्यमूलस्यां विशाले.....
 मूलप्र(प्रा)सादविस्तारे सप्ताष्टनवमापि(त्रि)ते
 दशैकादशभागं तु एकांशं रहितं कर्मात्
 शोभादिगोपुरान्तानां विपुलं कीर्तितं कर्मात् ॥
 विकल्पो भास हर्म्याणां गोपुराणां तु दीर्घकम्

मूनालपविशालं तु चतुष्पञ्चदशैकै
 सप्ताष्टांशैकहोनं तु ध्वन्द्वशोभा.....यं भवेत्
 मूलगेहं त्रिभागेकं भागमधोदशमेव वा
 त्रिंशचतुरंशे तु गुणां तु तथैव च
 पञ्चभागं तु वेदांशं सान्तेषु अथमादिषु
 शोभादिगोपुरान्तानां तत्तत्त्वान्यान्तयं कर्मात् ।
 तत्तदंशेषणात् वृद्धिशोभाटोनां तु विस्तरम्
 अल्पेवं हर्म्यमाने स्यात् हस्तमाने तु पूर्ववत् ।
 सप्तादं सार्धपादनात् द्विगुणान् द्विगुणं तु वा
 तन्त्रिभागेकभागं तु द्विभागं तु तथैव च ।
 शोभादि गोपुरं तान्त्वं एवं स्यात् हर्म्यं प्रगृह्णानाम्
 तेषु किञ्चिद्विशेषोऽस्ति तद्विशेषं शृणुष्वति
 हस्तमानेन विस्तारात् शृङ्गोते तु विशेषना ।
 हस्तक्षोणप्रवृत्त्या वा हान्या वा मुख्यमाचरेत्
 आयादिशोभतेमेदं हस्तमानेन कल्पितं ।
 अधिष्ठानस्तं भवर्गल पञ्चरं कूटकोष्टकम्
 विस्तारायामन्तन्मानं मुपरिपरिधमितः ।
 पादाम्बन्तरे मध्ये बाह्ये पाद तले तले
 त्रिविधं गोपुरमाख्यातं षोडशानां तलं भवेत्
 विस्तारायामसमाख्यातं तेषां तुंगमयोच्यते ।
 विस्तारे सप्तभागं तु तत्तुंगे वसुभागया
 विस्तारसप्तकांशे द्वितीयं ऋचायं भवेत् ।
 विस्तारे सप्तभागं तु पञ्चांशं तु तृतीयकम्
 विस्तारे सप्तभागं तु षडंशं तु ज्योदश
 विस्तारे सप्तभागं तु चतुर्दशांशं तु पञ्चमे
 यते गोपुरसत्तारं षोडशांशं तदुच्यम् ।

सप्तगोपुरमाख्यातं षोडशानां तलात्मकम्
 पेशं पूर्ववदुद्दिष्टा तले तले तु वर्धयेत्
 उत्तरादिस्थूपिपर्यन्तं शालाकां तु प्रगृह्यतां
 विस्तारामयोर्मध्ये वाकवाहमुच्यते ।
 विस्तारस्य त्रिभागं चैतुर्भागीकमेव च
 पञ्चभागे द्विभागं वा शालात् बाह्ये तु निर्गमः
 सार्धहस्तं समारभ्य षट्पदं गुलवर्धनात्
 पञ्चहस्तविधियांश्च क्षुद्राणां द्वारविस्मृतं ।
 द्वाराणां तु तथा प्रोक्तं हेवमाने तथा..... ।
 तारे पञ्चाशसप्तांशे सप्तांशे तु दशांशके
 अन्यत् पादद्वानं तु द्विगुणं द्विगुणं तु वा
 सार्धपादं तु पादं वा द्वारोत्सेवं तु सप्तवा ।
 लिंगस्य मध्यमद्वारे मध्यमं तु वदाम्यहम् ।
 शिवानि भूतवानुश्च नवांगुलं विशेषतः ।
 लिंगमध्ये तु वामे तु द्वारमध्यं प्रयोचयेत् ।
 तन्मध्ये गोपुरायाश्च भूषणापादवर्धयामतम् ।
 गुणं वक्ष्ये समारभ्य यावदेकानविशति
 तावत् पक्षिस्तु विस्तारे द्वयमेव प्रकल्पयेत् ।
 यावत् पक्षिस्तु यान्यां सेवतेपात्र पडिकया ।
 विस्तारे पञ्चभागे तु गुणांशं गर्भगेहकम्
 शेषं कुड्याविशालं स्यात् तारागहं वा ग्रहस्तथा ।
 प्रथमेकतलं स्यात् द्वितलं तथोच्यते
 विस्तारे सप्तभागं वा पायामेऽपि तथैव च
 गुणांशं गर्भगेहे तु शेषं कुड्याविशालकम् ।
 एकांशं कणिकूटं स्यात् गुणांशं गोष्टद्वैर्धकम्
 द्वारांतरांशवांशं स्यात् कलहमेवं तु मेव वा
 विस्तारे सप्तभागं स्यात् नवभागं तथाप्यतम्
 शालादीर्घं तु पञ्चांशं पायामे तु प्रकल्पयेत्
 द्वारांतरं तु कूटं च एकैकांशे न कारयेत्
 कूटान्तरसमांशं शेषं द्वारांतरं त्विमम् ।
 द्वारान्तरार्धमानेन पदं वा भद्रपथरम्
 द्वितलं होवमाख्यातं त्रितलं चाधुनोच्यते
 नवांशं विमधे(ज)त व्यासं च यामे च तथा भवेत्
 गर्भगेहं गुणांशं स्यात् शेषांशं ग्रहविमडकः

अलिन्द्रांशैकभागेन द्वारव्यासं शिवांशकम्
 कूणिकूटशिवांशेन शालायामे गुणांशकम्
 एकांशं पथरं व्यासं अर्धोशं द्वारयोन्तरम्
 कल्पयेवं चादिभूम्यान्तं पूर्ववत् शेषवत् भवेत् ।
 त्रितलं होवमाख्यातं चतुर्भुजमधोच्यते
 विस्तारे तु दशांशेन गर्भगेहं गुणांशकम्
 गर्भगेहं तु शेषेण मध्यांशं कूटविस्मृतम्
 अलिन्द्रं एकभागेन द्वारव्यासं यथा भवेत्
 पञ्चरं कणिकूटं च एकैकांशेन कल्पयेत्
 कूटान्तरसमायामे शेषं द्वारांशपञ्चरम्
 शालायामे तु वेदांशं अर्धोशं द्वारयोन्तरम्
 चादिभूम्येवमाख्यातं उच्यते पूर्वमदाचरेत्
 विस्तारे तु दशांशे तु भागांशं तु तथाप्यतम्
 पूर्वं परे च शाला च पञ्चभागेन कल्पयेत्
 शेषं पूर्ववदुद्दिष्टं चतुर्भूमिमिदं परम्
 चतुर्भूम्येवमाख्यातं पञ्चभूमिमधोच्यते ।
 तारमेकादशांशे तु पायामे च तथैव च
 गुणांशं गर्भगेहं तु द्विभागं भित्तिविस्मृ(श्च)तम्
 अलिन्द्रांशैकभागेन द्वारभागेन कल्पयेत्
 एकांशं पञ्चरं व्यासं..... व्यासं शिवांशकम्
 शालादीर्घं तु वेदांशं कल्पयेवं प्रथमे तलम्
 तस्योर्ध्वं भूमि व्यासं पूर्ववत् परिकल्पयेत्
 तारं एकादशांशं तु तत् दीर्घं तु त्रयोदश
 शालायामे तु पञ्चांशं पायामे तु प्रकल्पयेत्
 कूटकोष्ठादिसर्गमिमां प्राग्भिवेव प्रकल्पयेत्
 पादे विष्टानयोत्तुर्गं मूलपासादमूलवत्
 चतुष्पञ्चषडंशं वा सप्ताष्टनवमेव वा
 दशैकादशभागं तु कूटैका शेषपण्डकम्
 शेषं तु गुणभागं तु कूटैकांशं धरातलम्
 द्विभागं चरेणात् वा कल्पयेत् कल्पवित्तमा
 उपपण्ड विभागं तु तुर्गं पौशापण्डकम्
 प्रथवा हस्तमानेन द्वारमानमधोच्यते
 तत्तुर्गं चतुष्पञ्च षड्सप्ताष्टनवभाधि(जिते)
 दशकद्विभागं तु कूटैकांशं विशेषतः

उपपीठस्थ शेषं गुणभागं विभाजि(जि)ते
 अधिष्ठाने तद्वैकांशं द्विभागं चरणोदयम्
 पादबन्धमधिष्ठानं पादान् बाह्यवरातलाम्
 मूलवस्तुनिरोक्ष्यैव पादाधिष्ठानमञ्चकम्
 यथैवा द्वारस्तुं तु पदभागं तु विभाजि(जि)ते
 गुणांशं चापपीठर स्यात् पकांशं तु धरातलाम्
 द्विभागं चरणायां पदमेवं विधीयते
 उपपीठ(ठे)श्चतुर्भागे मद्भिभागं विधीयते
 पकांशं तु मसुरोश्च पादायामद्विभागया
 पकांशं प्रस्तरोत्सेधं कल्पयेकल्पवित्तम्
 अथवान्यप्रकारेण उपपीठात्कवत् कुरु ।
 शेषतु पूर्ववत् कुर्यात् युक्तायुक्तं द्वित्रोत्तमा
 होमान्तं सोमान्तं वा चरणायामे विधीयते
 पादबन्धमधिष्ठानं द्वारशोभादिना कुरु ।
 स्थूयान्तं उत्तरान्तं च रसविभागं विधीयते
 सपादं प्रस्तरोत्सेधं सत्यांशं गलतुंगकम् ।
 पाद्येन यश्चि(चि)नोभागं तु शिखरं शिखरे
 शेषं शिखोदकं
 एकमेव तलं प्रोक्तं द्वितलं भूतु मूलतमम् ।

उत्तरादिस्त्रूपिपयन्तम्

उत्तरादि शिखान्तं च नवभागं विभाजि(जि)ते
 प्रस्तरोत्सेधं सपादांशं तद्वयं चरणोदयम् ।
 मञ्चमानं शिवांशेन तत् समं कन्धरोदयम्
 शिखरं सार्धवक्षांशं त्रिपादं तु शिखोदयम्
 द्वितलं होवमाख्यातं त्रितलञ्चावृत्तौच्यते ।
 स्थूयान्तं उत्तरादीनां भानुभागं विभाजितं
 प्रस्तरोत्सेधं सपादांशं सार्धद्वयंशं धितुंगकम्
 कपोतोच्चं शिवांशेन चरणायां द्विभागया
 मञ्चमानं शिवांशेन चैकभागेन कन्धरम्
 शिखरोच्चं तु पक्षार्धं शेषभागं शिखोदयम्
 त्रितलं होवमाख्यातं चतुर्भूमिमधोच्यते ।
 उत्तरादिशिखान्तस्तु द्विनवांशविभाजिते
 पादूनद्वयशमेवाच्च गुणांशं चरणोदयम्
 तदर्थं प्रस्तरोत्सेधं सार्धं द्व्यंशं धितुंगकम्

तदर्थं च मानञ्च द्विभागं चरणोदयम्
 तदर्थं प्रस्तरोत्सेधं तत् समं गलमुच्यते
 गुणांशं शिखरोत्सेधं शिखामानं शिवांशकम्
 चतुर्भूमिसमाख्यातं पञ्चभूमिमधोच्यते ।
 शिखान्तं तत्तरादिश्च त्रयोविंशतिभागया
 द्विभागं प्रस्तरोत्सेधं सार्धवन्त्यांश्च तुंगकम् ।
 तदर्थं मञ्चमानं तु त्रिभागं चरणोदयम् ।
 तस्यार्धं(धै) प्रस्तरोत्सेधं चरणस्यार्धं(धै)पक्षकं
 तदर्थं(धै) मञ्चमानं तु पादतुंग द्विभाजि(जि)ते
 प्रस्तरोदचं(चं) शिवांशेन कन्धरोच्चं शिवांशकम्
 सार्धद्वयंशं शिखस्तुं शेषमेकं शिखोदयम् ।
 पञ्चभूमिसमाख्यातं रसभूमिमधोच्यते
 हस्तमादिशुभाख्यातं भावादिशुभसंख्यया
 एकादिपञ्चभूम्यान् वक्ष्ये संश्लेषशास्त्रतः
 त्रिचतुर्हस्तमाख्य नवपङ्क्ति विस्मृतम्
 सप्तादशकराशेयं द्वितलादि विमानकम्
 तारे सप्तदशोत्सेधं अन्यर्थं तु त्रिपादकम्
 द्विगुणं तु तदुत्सेधं शान्तिकर्म पैवुकमानया
 धपदं चादभुतं चैव चतुर्धोदयमोरितम्
 चतुरं वृत्तमायामे द्व(द्व)धवृत्तं पदभ्रकम्
 अष्टाश्रममाकृतिरयोष्टां शिखरैवत् तथैव च ।
 समन्विपादमर्थं वा मुखमण्डपमिष्यते
 समन्तमण्डपं यस्या शान्तगलकम् सवेशकम्
 एकहस्तद्विहस्त प्रासादांशंशमेव वा
 अन्तलस्य विस्तारं द्विदण्डम् तस्यवेशनम्
 युग्मस्तंभसमायुक्तं युक्त्या सर्वांगशोभितम्
 सावकाशान्तरालं चेतद्विद्विहस्तारं तु वा
 पार्श्वं सोपानसंयुक्तं हस्त हस्त विभूषितम्
 धर्मं कुट्यार्थकं तत् समं पापादूनवामि.....
 विष्कंभमानकम्

तयुक्तायातकरेषु हस्तमानाहोर्न त्रिपा.....
 हानिजिपाटकरमर्थं मयाविषातम् ।
 तत्रैववस्तुनि यथोचितमाकरैव हानिञ्चा
 वृत्तिकर्मनिन्दामनेकशार्जैः

विमानं भवनं हर्म्यं सौचं धामनिकेतनम्
 प्रासादं सदनं सयोगैर्भावसर्थं गृहम् ।
 प्रालयं मिलनं वा समस्तिदं वस्तु वास्तुकम्
 क्षेत्रमायतनं वेश्म मन्दिरं विशिष्यकं पदम् ।
 लयं क्षयमागच्छ तथोदवसितं पुनः
 स्थानं प्रित्यावमुक्तानि पर्यायाख्यानि पण्डितैः ।
 गृहे तु भूतंशं त्रयोशं नर्मणहकम्
 धान्नभागे तु सप्तांशं युगांशं नातिरोहकम्
 बाष्पांशं नवभागं रुद्रांशं नवभागं तु
 घाते त्रयोदशांशं तु ध्वंशं नवभागं तु
 सतदशनबांशकम् स्तारार्थं तु ते सर्वे
 नातिरोहविशालता विस्तारार्थं तु ते सर्वे
 नातिरोहविशालता—

एकद्वित्रिचतुष्कं च षडंशंशेकभूमिके
 पञ्चपदसप्तभागं तु द्वितलस्य विधीयते ।
 सप्ताष्टनवभागं तु दशैकादशभागिकम्
 त्रितलस्य विधातव्यं भागमेवं प्रकीर्तितम् ।
 त्रिचतुष्कं च षण्मात्रं पादविपरिमितम् ।
 सपादसार्धं(धै)पादुनं द्विगुणं द्विगुणं तु वा
 दारुस्तमस्य विस्तारं सर्वधात्रा प्रकीर्तितम्
 अथवा पादविष्कंपं पादोत्सेधं वशेन हि
 तत्तत् पादादवेधं तु वसुनन्ददशोत्सेधं
 एकैकपादविष्कंपमदाहस्येव वर्तेति ।
 त्रिभागद्वयमर्थं(धै) वा चतुर्भागेन मेव वा
 कुड्यस्य स्तंभाविस्तारं प्रासादे सार्वदेशिकं
 रसमुनिवसुभागे स्तंभं तुगुणकेन हृदयरमिति
 नाकं नक्तं चान्तं वेदिकायां ।
 तदुदयगुणवेदेष्वेकैकं शमर्थं द्वयमुपरि च
 अन्यम् शेषाभं गलं स्यात्
 चन्द्रार्धैश्चैवाणु चित्तांशुगुणं शैवं कुम्भे
 मूर्ध्नि कण्ठे समश्चे ।
 पादे पादाया(धा)रके षष्ठांशतुल्यं षट्पदां
 स्यात् सञ्चित्तैक शीक भूमी ।

त्रिःसप्तांशं प्रस्तारे चात्तरांशस्तत्रार्थं स्यात्
 सातुभागं कलान्तं ।

पालिगान्तयौस्विगस्तत् प्रदीकं कुर्यात् हर्म्यं
 वाघ्न्यनिहर्म्यं ।

अथवा प्रस्तरोत्सेधं दण्डमानेन कारयेत्
 दण्डमर्ध्वं त्रिपादोत्सेधं मुक्तारं त्रिविधं भवेत्
 कपोतोच्चं द्विदण्डार्धं लम्बनं मध्मदण्डकञ्च ।
 तत्समं निर्गमवापिदण्डं सार्धदण्डकम्
 शेषप्रस्तारमानं तु पञ्चभागं विधीयते
 चालिगसप्तांशेन कुर्यादन्तरितं पुनः
 प्रत्युत्सेधात् विमाणाभ्यां मेकांशवाघने भवेत्
 हर्म्यं ताराष्ट्रमाणिकं होनं वेदिकं विष्मू(स्तु)तम् ।
 वेदितारं चतुर्भागं विष्मू(स्तु)तम्
 शिखरस्य त्रिभागेकं नाभिकाविष्मू(स्तु)तं भवेत्
 शिखरे पञ्चभागं तु ध्वंशं फलकाविष्मू(स्तु)तम्
 फलिके पञ्चभागे तु वेदाधेयं पञ्चविष्मू(स्तु)तम्
 पञ्चरात्रत्रिभागेकं कुम्भसौधवलनकम्
 वलनस्य त्रिभागेकं कुम्भस्योपरि कन्यरम्
 शम्बरं त्रिगुणं पालितं त्रिभागेन कुड्मलम्
 समं त्रिभागमर्थं वा महानासि विनिर्गमम्
 तदयसञ्चित्तुर्भागं होनं एकध्वरतुल्यकम्
 शक्तिज्ज्यं(ज)तदूर्ध्वाचं(चै)त्रिपादं वा विधीयते
 कन्यरोत्सेधं त्रिभागेकं वेदिकोदयमीरितम्
 सार्धदण्डद्विदण्डं वा शुद्धभावा विशालकं
 पादोत्सेधे वा न्दि मन्दाष्ट्रभागे द्वारोत्सेधे तत्त-
 देकांशहीनं ।

विस्तारं स्यात् तच्चतुर्ध्वार्थमानाद्वारे कुर्यात्
 हर्म्यमण्डे सुराणाम् ।

धेनव्यासपादविष्कंपमानं पादाविष्कंपं
 पादमर्थे त्रिपादम् ।

बाहुल्यं स्वादुल्लो वेदभागे बाहो सार्धे शेषेण
 तु त्रिभागे ।

मिच्छिष्योत्से द्वादशांशं तु बाहो पाञ्चांशस्त
 द्वारयोगस्य मध्यं तद्वतवान्तं स्तंभमणो

तयोश्च मध्याश्रोकं मित्तमस्य विधिते ।
धन्वान्तं वा च मध्यान्तं कैरवान्तं गलान्तं
षट्कान्ततल पञ्चमेदं सर्वं बुधामास्तु ।
तत्तत् प्रातिवशात् प्रोक्तं बलद्वारे विधिक्रमात्
धन्वान्तं शूद्रवातीनां धनत् पेश्यं प्रकल्पयेत् ।
कुमुदं क्षत्रियं व्याप्य कष्टं विप्रमहोच्यते
पट्टिकां देवसेवायां सर्वथा तेषु योगिकम्
ध(ज)लद्वारमिदं व्याप्य बाह्ये नालं प्रयोध(ज)येत्
द्वादशांगुलमारभ्य त्रिभ्युगलविवर्धनात्
चतुर्विंशांगुलावाप्तुं प्राथम्यं पञ्चधा भवेत् ।
पस्ता(सता)ष्टांगुलमारभ्य द्विष्युगलविवर्धनात्
तारं षोडशमात्रान्तं पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
समं त्रिपादमर्थं वा धर्मेच्चिन्नं तु मध्यमे
त्रिचतुष्कं च भगमात्रं तारं तत् समन्तिकम् ।
मूलात् पञ्चविभक्तं स्यात् मकरतारं समञ्चितम्
कटितं सिंह वक्त्रं स्यात् किञ्चित् मूलानताग्रतम् ।
धव(क)नालं प्रकृत्यर्थम् वामे पासादमध्यमे
भक्तपोठस्य नालस्य समं वा बहिरिष्यते ।
विस्तरायाममुत्सेयं सर्वांगानीचमाक्रमात्
संक्षेपदण्डमुद्दिष्टं अलङ्कारमधो(यो)च्यते ।
वततद्योवामस्तकवैवयन्ती धीमार्गं स्यात् कर्ण-
कूटोपयुक्तम् ।
मध्ये भङ्गं श्रीविशालं तदेव स्व श्रीवाविष्टकं
स्वस्तिवन्धनम् ।
वेदाध्यामं तत्तुचिरधोकरं स्यात् दबोध श्री-
वृत्तय दस्तिपृष्ठं हि नास्ति
त्रसयाध्यामं शीर्षकं स्कन्धकान्तं तत्तत्तथाज्ञा
तत्तदायामयुक्तिः ।
मध्ये भद्रयुतं मकरकूटं च युक्तं तु मस्तके
कोटपट्टं कुम्भं भद्रनास्यम्
वृत्तं वा गलमस्तरेकनाभै तत् केसरं प्रोक्तं
युगमर्तावानलं शिरः ।
पञ्चसप्त तु भागे तु त्रिष्यंशे मध्यमद्रुकम्
नामरदाविडं चैव वेशरं च त्रिविधं भवेत् ।

चतुरश्रकावन्ताश्च च तान् परिकीर्तितम् ।
षष्ठाश्रं च षडशं च तत्तदायाममेव च
सौमिद्राविडमित्युक्तं वेशरं तु प्रवक्ष्यते ॥
वृत्तं बुधायतं इयदं वृत्तं चातिप्रकथ्यते
स्तुप्यन्तं चतुरश्रं वा नामरं वा प्रकीर्तितम्
पादादि स्तूपिपर्यन्तं
श्रीवास्तुप्रभृति वृत्तायात् वेशरं तमुदाहृतम्
श्रीवाकप्रभृतिवस्त्रं विमानं द्राविडं भवेत्
तले तले विमानानां देवादिभ्यु न्यसेत् क्रमात्
पूर्वांवा द्वात्पादौ तु नन्दिकाकौच विन्यसेत्
दक्षिणे दक्षिणामूर्ते पश्चिमेऽन्युतमेव हि ।
अथवा लिगसंभूतं उत्तरे तु पितामहम्
मण्डपे मध्यमे भङ्गे दक्षिणे तु विनायकम्
तत् पूर्वं पश्चिमे वापि नुत्तह्यो विशेषतः ॥
कान्यायानि च तन्मागे श्लेषपालं तथैव च
स्थानकं लासने युक्तं दिशामूर्ति न्यसेत् बुधाः
विशेषेण कर्त्तव्यं रूपाणां वा विशेषतः
एवं मूलतले प्रोक्तं उपर्युपरि वक्ष्यते
पुरन्दरं न्यसेत् पूर्वं सुब्रह्मव्येमथापि वा
दक्षिणे रा(श)रमद्रं च नारसिंहं च पश्चिमे
उत्तरे तु विद्यातारं धनदेवां वा विशेषतः
एवं द्वितले विन्यासे त्रितले नमुद्रनाम् ।
तले तले मा(म)टान् सिद्धान् कन्धर्वादिर्मुनी
न्यसेत्
षोडशप्रतिमाश्चैव सर्वान्परिकीर्तितान्
प्रोवाधस्तात् प्रतेह्यै कोले कोले वृषान्यसेत्
सर्वेषामपि देवानां तत्तद्वाहनमोरितम्
इन्द्रेमादिभिः युक्तं विमानं संपदां पदम्
कूपैर्भाडे स्तोत्रलैर्मध्यमेर्दुक्तं सर्वांगशोभं
नानाधिष्ठानां त्रिवेद्यादिवोगम् ।
या(धा)त्रः प्रोक्तं ते तवा नामयोगधर्मशालैः
पञ्चरं तोरणं मध्यमद्रुम् ।

मगन्ते वास्तुशास्त्रे एकधूमिविधाने
नाम एकोनविंशध्यायाः ॥

अथ जीर्णोद्धारणं लक्षणं

अथ वक्ष्ये विशेषेण जीर्णोद्धारणं लक्षणम्
वसिष्ठादिक्रमोणां तेष्वरेण प्रवेदितम् ॥
भूतोके तु प्रतिष्ठा स्यात् देवालयः विशेषतः ।
ऋषिभिः पूजितं पूर्वमसुरराक्षसकिन्नरैः ॥
नृपैः नरैश्च विप्रैश्च स्वभिश्च प्रतिष्ठितम् ॥
मरामार्गं वने चैव नदीतीरेषु मध्यमे
क्षीणे पुरातनं विबंमतिमाजरः ।
पूर्वस्थानं विबमेदा पदमेदमथापि वा ।
स्थानमेदं मूर्तिमेदं गर्भमेदं तथैव च
ग्राममेदं राज्यमेदं विबमेदं यथाकमान् ।
जीर्णोत्थानस्याग्निभागे वायुनैऋत्यावाक्ये
प्रतिष्ठां कारयेद्वस्तुकमेष स्थाननाशनम्
कर्तुं देवं महाध्यायिः पञ्चानां विशेषतः
कलहं लक्ष्मणां च विद्यते नात्र संशयः
पूर्वोक्तानां दिशां धन्यादिभ्यः कर्तृजयवतम् ।
पुत्रपौत्रादिमिदं द्विधासां भक्तिं व्रजयते
भालये चाश्वे च प्रतिष्ठासृतरिक्षके
दृष्ट्याभावे तु नक्षत्रे पूर्वस्थापनकल्पितम्
विबस्य कर्तुं वास्तूनां किञ्चित्भागं भविष्यति
भालयं स्थापनं वास्तूनां शीघ्रचन्द्रघट
ध्याययः चोत्पौडाश्च पूजाफलं तु निष्फलं
तस्मात् सर्वप्रपञ्चे न पूर्वस्थापनमाचरेत्
कर्तुं योजयेत् योमान् शिष्यस्थापनसंख्या
यद् च पदमेदं च पदपूर्वसमानकम्
स्थापतिः स्थापनं चैव चलनं गो मूलकम्
उत्तरावगमासे तु पूर्वपक्षे विशेषतः ।
कर्ता नुकूलनक्षत्रे यथैवाशिकं विना
जीवदृष्टिबलैर्बुधेके शुभदृष्टिसमन्विते ।
तस्मात् सर्वप्रपञ्चे न जीर्णोद्धारणमाचरेत्
तस्य ध्यायिभयं नास्ति न च शत्रुभयं कचित् ।
नृपकोनं शिशुद्रोहं गुरुद्रोहं विनश्यति ।
बह्व्यनाशनं सम्यं सर्वदोषनिवारणम् ॥

अपसृष्टमयं नास्ति सर्वेषां भाग्यवर्धनम्
बाहुपुण्यवतं कर्तुं जीर्णोद्धारणसंभवम् ।
तस्य पुण्यफलं वक्ति शक्तये वसुधोभ्वराः ॥

इति शिष्यशास्त्रे धनविंशतिः अध्यायः ॥

अथ शंकुस्थापनम्

वक्ष्येहं परित्यजेदं ध्येयसति

उत्तरावगमासे तु शुकपक्षशुभोदये ।
प्रज्ञास्तपस्समक्षेत्रे विमले सूर्यमण्डले ।
ग्रहोत्पस्तुमध्ये तु समकृत्वा भुवणले ।
नदण्डमालेन समं तु चतुरश्रकम्
तत्र मध्ये स्थापयेच्चक्रतन्मातमधुनाच्यते ॥
अपरान्तिमात्रमायामं मध्यमेकांगुलं भवेत्
मूलपञ्चांगुलं चासं सुन्यक्तं नीव्रणं वरम् ॥
अष्टादशांगुलं मध्ये कन्यासप्तदशांगुलम्
षायामं सप्तदशं नाहं मूलेषु तु नवांगुलम् ॥
दन्तैश्चन्द्रे चैव अदिरं कुदरश्चामि ।
शाकं च त्रिहुकं चैव शंकुं वृक्षमिति रितम् ॥
अन्येस्तान्दं मैमाकं तस्याश्वं च बहुत्तकम्
शंकुद्विगुणमानेन तन्मध्ये मण्डलं लिखेत् ॥
पूर्वापराह्णयोऽध्याया ददितव्यमण्डलांतरतः
विन्दुद्वयकं सूत्रं पूर्वा परादिभिर्मन्त्रे ॥
विन्दुद्वयात्तरं स्यात्त घवराननव्यूह्याः
दक्षिणोत्तरां सूत्रं मेवं सूत्रद्वयं न्यसेत् ॥
धायया दक्षिणे वामे नोत्वा सूत्रं प्रयोजयेत् ।
अध्यायां वृषभनोशा अवध्यायां अनाक्यदि ।
मेघे च मिथुने सिंहे तुलायां द्विगुलं नयेत्
कुलिरे वृश्चिके मत्स्ये शोधयेत् चतुरंगुलम् ॥
धनुःकुम्भे षडंगुलं मकरेष्टांगुलं तथा
ध्याया दक्षिणे वामे नोत्वा सूत्रं प्रसारयेत् ॥
अष्टयष्टया यतारज्जु तालके तथैव कर्कटेः ।
कापीसपट्टसूत्रेस्तु च दमैश्च न्यकल्लटेः ॥
शंकुलाप्रसमास्थूला त्रिवर्तिप्रम्विषर्त्रि(जि)ताः
देवद्विजमहोपानां शेषयोश्च द्विवर्तिका ॥

अदिरं चादिरं चैव मधुकं सोरणिं तथा
 खातशं कुटुमैः प्रोक्तं मन्त्रवासरगुरुजम् ॥
 एकादशांगुलाद्येकविंशो भान्तान्तदैर्घ्यकम्
 पूर्णमष्टिस्तानाहस्यान् मूलं सूचिनिभं भवेत् ॥
 स्वपतिर्वैवेपाख्याः प्राहमुखोवाप्युदङ्मुखः
 दक्षिणे नाट्यलशुण्ड ताडयेत्पट्टामिः कमात् ॥
 हज्जेके नेत्रेनयनगुणयुग्मं चाग्नि उद्राक्षमसं
 नेत्रैकचानचन्द्रौ नवनयनकं बह्विद्येदाग्न्यिवाणं
 पटपट सप्ताष्टकाष्टौ मुनिरसरसकं भूतवेदाग्नि
 चाक्षं नेत्रं मात्रं च मेपादिषु शकेश्चिन्
 दिने यक्ष्ययं ध्यात् ॥
 समाक्ष्यमानुर्गमनं ह्यराशि कस्यकां यजेत्
 परोक्तांगुलिमात्रयुक्तिः ।
 ततस्तुकाष्टमुपशुण्ड तद्वर्णं विस्तृतमविदधोत
 वस्तुलम् ।

इति मण्डपवृक्षवास्ते शकुन्त्याग्नं समाप्तम् ॥

श्वेतयुर्णं त्रिभागं स्यात् विभागं चैव शुग्गुलम् ।
 भागार्थं लाक्षसंज्ञं स्यात् तदर्थं तु कषायकम् ।
 अन्यानि शेषं द्रव्याणि एकैकं तु प्रमाणकम् ।

श्रीगुरवो नमः

शुक्लावरवरं विष्णुं उपशान्तये
 श्यामां श्रुतिमतिं ध्यात्वा सहासोमाल्यभूषणम्
 प्रसन्नवदनां पञ्चपञ्चामनयनत्रयाम् ।
 ओं महां वागोश्चराय नमः । ओंगुरुभ्यो नमः ॥
 यावत् प्रासादविस्तारं तत्तत् दण्डमिवोच्यते
 कृत्वा चतुष्पदं मूलं प्रासादस्य तु विस्तृ(ष्ट)तम्
 चतुरश्रीकृतं तेनामुखायामीतो हयतः ।
 पादाधिकं आयानार्थं पादुनं तु मयापि वा
 द्विगुणं द्विगुणार्थं(र्थं) वा त्रिगुणं वा चतुर्गुणम् ।
 मुखायामिति प्रोक्तं प्राकाराणां विशेषतः ।
 मूलहर्म्यसमारभ्य षडष्टादण्डमानतः
 दशद्वादशदण्डैर्वा मनुदण्डावसानवम्
 षोडशाष्टदशैर्वा महापीठं प्रयोजयेत् ।

प्राकारद्वारं सर्वेषां कल्पयेत् वृषभालवम्
 वृषभस्य परभागे तु कल्पयेत् बलिपीठकम्
 गोपुरस्य बहिर्नापि च अन्तर्वा बलिपीठकम्
 प्रासाददण्डमानेन एकं द्वित्रिदण्डकम्
 गोपुरात् बलिपीठान्तं च अन्तरं मानयेत् सुधीः
 एकद्वित्रिचतुष्पञ्चपत्तं पीठविशालकम् ।
 प्रासादार्थं(र्थं) त्रिभागंश्च पञ्चभागं त्रिभागिक
 अथवा द्वित्रिभागं स्याः पीठविस्तारमेव च ।
 उपानादि स्तूपिपर्यन्तं चाष्टाविंशति भाजयेत्
 आधारोच्चं गुणांशस्यात् पादतुर्गं षडंगकम्
 द्वादशं प्रस्तरोच्चं(च्छे)दं चोर्ध्वं(ध्वं)पादं शरांगकम्
 तदूर्ध्वोद्दिपादमञ्चोर्ध्वो एकांशं वेदिकोदयम्
 तद्वयं कन्धरोच्चवेदं वेदांशं शिखरोदयम्
 तदूर्ध्वं स्तूपि युग्मांशं तुर्गं तु परिकल्पयेत्
 एकादिपञ्चभूम्यान्तम् तारोत्सेवस्यलक्षणम् ।
 द्वित्रिहस्त समारभ्यां द्वित्रिहस्तविवर्धनात्
 द्वित्रिवन्दिकरास्यान्तं षडभाणं चात्यहर्म्यके ।
 एकभूम्यस्य विस्तारं द्वितलस्य कश्चित्
 चतुष्पञ्चकराभ्यां च द्वित्रिहस्त विवर्धनात् ।
 सर्वत्रयोदशहस्तान्तं पञ्चमानं द्विभूमिके ॥
 पञ्चपङ्करमारभ्य द्वित्रिहस्तविवर्धनात्
 तिथिषोडशहस्तान्तं पञ्चभूम्यां च विस्तरम् ।
 पञ्चभूम्यां च विस्तारं हस्तमेदं मिदं परम्
 अथवा हस्तदूर्ध्वं तु पादहस्तविवर्धनात्
 अर्धत्रिपादहस्तं तु मानमेयं प्रकल्पयेत्
 एकादिपञ्चभूम्यान्तं मानं पादादिहस्तयोः
 जातिश्चन्द्रविकल्पं च आमाजं चतुर्विधम्
 जाता च पूर्णहस्तं च त्रिपादश्चन्द्रसंयुतम्
 अर्धहस्तविकल्पं च पादहस्तमपादकम्
 पते चतुर्विधं प्रोक्तं हस्तेन द्वे समानकम्
 आज्ञविस्तारमेवोक्तं योजयेत् बुधं वरान्
 तन्मानं योजयेत् योमान् आयादौ योजयेत् बुधः
 आयादिशिविधं प्रोक्तं अथवा षट्त्रिंशद्विधं
 आयादिशुद्धितन्मानं सर्वसंपत्सृष्टितम्

तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सर्वदोष समाहरेत्
अधिष्ठानोदयेऽत्रिविशत् भागविभाजिते
द्विभागं प्रथमोत्सेधं गुणभागं उपानकम्
जातिपञ्चाशकं चोर्ध्वं कुमुदं तु शरांशकम्

अथ गोपुरलक्षणं कथ्यते

॥ श्रीः ॥

अथ बह्व्ये विशेषेण गोपुराणां तु लक्षणम्
द्वारशोभा द्वारशाला द्वारप्रासादवत् गुरु ।
.....वास्तूनां प्रासादमूलफेरकम्
आवादिशुद्धिसम्मानोद्यद्वायुकिशिलिबुद्धिमान्
एकादिभानुधम्यान्तं तु गमात् प्रशस्यते ।
विस्तारे त्रिविधोक्तं उत्सेधं तद्व्यते
विस्तारापसार्धं पातुर्धं पातुर्धं दिगुणं तु वा ।
दिगुणापातमातिर्य्य सार्धं त्रिवर्तुमुमिके पत्त-
रादि शिवां तथा
पत्तरे मञ्जशालादि द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
मूलप्रासादविस्तारे एकाधं द्विभिभागया ।
तत् संख्या द्वारशोभां तु विस्तारे तत् प्रकल्पयेत्
विस्तारे च विधि प्रोक्तं आचमेकं द्विभागया
विस्तारान् पत्तिनन्दांशं आयमरुद्रांशकं भवेत् ।
द्वारोत्सेधं युग्मभागं तु एकांशं मे उपपोठकम्
शिवांशं अधिष्ठानकौश्च द्वयोऽंशं चरखाद्यम्
शक्तिविशत्रिभागं विभाषि(जि)ते
द्विभागं प्रथमोत्सेधं गुणभागं उपानकम्
नत्तगतिपञ्चाशकं इनेहरे कुमुदं च शंशकम्
एकांशं वा इवेहरे द्वयोऽंशकं कन्दकोदयं
एकांशपाशने इवेहरे महापदद्वयोऽंशकम्
एकांशं इवेहरे कपेऽश्च अधिष्ठानकमशौहिर्दं
रसमुनिबलुभागे स्तंभतुगे तु भाषि(जि)ते
मुनिमानं तु युगं पादतुगकम्
क्रियाशयलं गोमोश्च इमलंगार प्रभापते
आलंगारतुगमानं तु एकात्रविंशतिभागया

युवांशं कलशकं प्रोक्तं लाटि एकांशकं भवेत्
क्रियांशार्थं गलमानं तु बलकावेदार्थकं भवेत्
द्वयोऽंशं वोरकम् च युवांशं प्रोक्तिका भवेत्
क्रियांशार्थं गलमानं तु बलका वेदार्थकम् भवेत्
द्वयोऽंशं वोरकम् च युवांशं प्रोक्तिका भवेत्
स्तूपान्तं उत्तरार्थं च भानुभागं विभाषि(जि)ते
पत्तरोत्सेधं सपादांशं सार्धद्वयोऽंशं तुगकम्
कपो(ता)कं शिवांशेन चरखायां द्विभागमेव-
मानकम्

शिवांशेन चैकभागेन कम्बरम्
शिवरोच्चं तु पश्चार्थं शेषं भागं शिवरोदयम्
त्रितलं चैवमाख्यातं द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
उत्तरादिशिवां तं तु मानं
पत्तरोत्सेधं दशनन्दांशं उत्तरा चतुर्थमाटुकम्
पञ्चचरांशं च कपोतखरसांशकम्
पालं वेदांशकं प्रोक्तं मञ्जमानं विधीयते
पादोत्सेधं सार्धभागं च सार्धं पत्तारगलशिरोधं वा
पादोश्च अष्टभागेन एकांशं वेदिकादयम्
द्वयोऽंशं चरखाद्यं च एकांशं पत्तारं भवेत्
शिवांशं गलमानं तु द्वयोऽंशं शिरोधं भवेत्
स्थूप एकांशकं प्रोक्तं कल्पयेत् पादतुगम्
पत्तरोत्सेधं दशनन्दांशं उत्तरं मेव चादौ
पञ्च च शंशश्च (१) कपोतकं रसांशश्च बालवेदांशकं
प्रोक्तं मञ्जमानं विधीयते ।

द्विपादोच्चमानं तु युवांशं च विभाषि(जि)ते
अर्धोऽंशवेदिबोत्सेधं तु एकांशं चरखाद्यम्
तदर्थं मञ्जमानं तु तत्समगलमानकम्
भागने शिवांशश्च तदर्थं स्थूपिकं भवेत्
उर्ध्वपञ्चं च पञ्चांशं कपोतं पञ्चपञ्चक्रम
पालं द्वयोऽंशकं चैव पत्तरोच्च यथाविधि
गलतुगं युवांशं च एकांशं वेदिकादयम्
शेषं चकोवतुगं च तुगमानं विधीयते
शिवरोच्चद्वयोऽंशार्थं पञ्चांशकृतवाटिकम्
एकार्धं शिवरोगं च महापञ्चं सार्धं चकं

अथ अशकं स्तुपोच्चं पादांश विभूमिलक्षण
क्रमात्

अथ वक्ष्ये विशेषेण पञ्चभूम्यां च लक्षणम् ।
एकादिभानुभूम्यष्टं तुंगमानं प्रशस्यते
विस्तारोच्च विधिं प्रोक्तं उश्चेत् तस्य उच्यते ।
विस्तारात् सार्धं पादुर्गं पादुर्गं द्विगुणं तु वा
द्विगुणात् पादमातिथ्यं सार्धं नो बहुभूमिके ।
अन्तरं मण्डलं शाला द्वारशोभा प्रकल्पयेत्
मूलप्र(पा)साद्विस्तारं एकार्थद्वित्रिभागया
तच्च संख्या द्वारशोभान्तु विस्तारं तत् प्रकल्पयेत्
विस्तारं च विधिप्रोक्तं सायामेकं द्विभागया
विस्तारपत्तिरुद्वांशं आचामे तु त्रयोदश
द्वारोत्तेजं पञ्चमानं तु द्वयांशं उपपीठकम्
एकांशं अचिष्टान् कोश्चेत् द्वयांशं चरणादयं
अचिष्टानोदये शक्तिं विशत्रिमा[न] विभा-
वि(जि)ते

द्विभागं पथमेत्सेधं गुणभागं उपानकम् ।
जगति पदंशशोर्द्धं कुमुदं तु चरांशकम्
एकांशं वाशनं शोर्द्धं द्वयांशं कन्धरोदयम् ।
एकांशं वाशनं प्रोक्तं महापदद्वयांशकम्
एकांशं उर्ध्वपञ्चं अचिष्टानवशात् पितुः ।
पादतुंगुणांशश्च द्वयांशं चरणादयम्
एकांशं शालंगारोदयं तु कुम्भं पट्टि च वेदिका
शालंगारतुंगमानं तु एकोनविंशतिभागया
युवांशकत्वं प्रोक्तं ताडि एकांशकं भवेत् ।
क्रियांशार्धगमानं तु फलका वेदार्थकं भवेत्
द्वयांशं वोरकुम्भं च युवांशं पानिकास्तथा ।
नाना भलंगा(का)रसंयुक्तं कल्पयेत् शिल्पवित्तम्
स्तूपान्तं उत्तरान्तं त्रयोविंशति भागवि(जि)ते
प्रस्तरोच्चं सार्धं वलांगतुंगं
तदर्थै(र्ध) मंचमानं तु त्रिभागमचरणादयम् ।
तस्यार्धं प्रस्तरोच्चं चरणस्वोर्ध्वपालिकम्
मञ्चमानं तु पादतुंगं द्विभावि(जि)ते
प्रस्तरोच्चं शिवांशं कन्धरोच्चशिवांशके

सार्धद्वयांशं शिशिरस्तुंगं शेषमेकशिरोदयम्
वदा(था)युक्तयास्तथाशिल्पिकल्पयेत् पञ्चभूमिके ।
प्रस्तरोद्वेध एकविंशं उत्तरापेदमातुकम्
उर्ध्वपञ्चं चरांशश्च कपोदं सप्तमातुकम् ।
यालं युवांशकं प्रोक्तं एकांशं वाशनं भवेत् ॥
पातोच्चं त्रिभागेन द्वयांशं चरणादयम्
प्रस्तारं गलमानं तु शिरोपमञ्चं शिवांशवा ।
पातोच्चं युवांशेन एकांशं वेदिकोदयम्
शेषं च त्रिभागेन द्विभागं स्तम्भमुच्यते
एकांशं "....." कल्पयेत् शिल्पिकुदिमान्
शालंगारतुंगमानं तु रुद्रांशं तु भागया ।
पादाच्चं युवांशेन एकांशं वेदिकोदयम्
शेषमेतत्त्रिभागेन द्विभागं स्तम्भमुच्यते ।
ताडि एकांशकं चैव त्रिशांशार्धमेव च ।
भलका अर्धवेदांशं वोरकण्ठद्वयांशकम् ।
नाना भलंगारसंयुक्तं शालंगारं प्रभाष्यते ।
शेषं च एकविंशं उत्तरं च शिवांशकम् ।
उर्ध्वपञ्चं द्वयां चांशं वा कपोतं प्रियमेव च ।
यालं एकांशकं प्रोक्तं वेदिकायां शिवांशकम् ।
गलं द्वयांशकं चैव तत् समं उत्तरं उर्ध्वपञ्चकम् ।
कृतवाग्निद्वयांशं च वृत्तं च एकवाशनम् ।
शिवरं पञ्चांशकं प्रोक्तं महापञ्चं शिवांशकम् ।
प्रस्तरोच्चदशसतांशं उत्तरद्वयमेव वा ।
उर्ध्वपञ्चं चरांशश्च कपोतं रसांशकम् ।
यालं द्वयांशकं प्रोक्तं कल्पयेत् मध्यमानकम्
द्विभागचरणाच्चं तु नन्दभागं विभावि(जि)ते ।
एकांशवेदिकोत्तुंगं त्रिवांशं चरणादयम् ।
शिवांशं प्रस्तरोच्चं एकांशं गलमानकम् ।
द्वयांशं शालंगारं चैव शिवांशं स्थूपिकोदयम् ।
पादाच्चं त्रिभागेन द्विभागस्तम्भमुच्यते
एकांशं शालंगारं उच्चं तु शालंगारं प्रभाष्यते
शालंगारतुंगमानं तु रुद्रांशं तु भागया ।
ताडि एकांशं चैव त्रिवांशार्धमेव च
सलगा अर्धवेदांशं वोरकण्ठद्वयांशकम्

नाना अलङ्कारं संयुक्तं चालङ्कारं प्रमाप्यते
 शेषं एकैकानमानं तु उत्तरं तु शिवांशकम्
 पञ्च च एकार्थं कपोतद्वयमेव च ।
 चालं अर्धोशकं चैव तत्पञ्च समवेदिका भवेत्
 गलं द्वयोशकं चैव कृतवारि शिवांशकम्
 अर्धोशकसंवाहं च भानहं चरमेव च
 द्वयोशं स्तूपिकं भोक्तं कल्पयेत् कर्णकूटकम्
 विस्तराच्च दशसतांशं उत्तरायुमेव च
 उर्ध्वपञ्च चरांशं च कपोतं रसांशकम्
 चालं द्वयोशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 त्रिपाद मुञ्जमानं तु षष्ट्यभागे विभाषि(जिते)
 एकांशं वेदिकोच्चं तु द्वयोशं चरणादयम्
 एकांशं प्रस्तराच्चैव शिवांशागलमानकम्
 द्वयोशं शिखरोच्चैव स्तूपिकेकांशकं भवेत्
 पञ्च चरांशं च कपोतमरसांशकम्
 चालं द्वयोशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 चतुर्थपादोच्चं तु सप्तभागे विभाषि(जिते) ।
 अर्धोशवेदिकोच्चं तु एकांशं चरणादयम्
 अर्धोशं प्रस्तरं भोक्तं गले एकांशकं भवेत्
 शिवांशं शिरोपं चैव स्तूपि अर्धोशकं भवेत्
 प्रस्तराच्च दशसतांश उत्तरायुमेव च
 उ(र्ध्व)पञ्च चरांशं च कपोतं रसांशकम् ।
 चालं द्वयोशकं भोक्तं मञ्जमानं विधीयते
 गलतुंगं युवांशं च एकांशं वेदिकोच्चम्
 शेषं गलमानं तु गलमानं विधीयते ।
 शिखरोच्चं द्वयोशार्थं अर्धोशं कृतवारिकं
 एकांशं शिखरोच्चैव महापञ्च च अर्थ(ले)कम्
 स्तूपि एकांशकं भोक्तं कल्पयेत् पञ्चभूमिके ।

अथ आयादिलक्षणं कथ्यते

अथ वक्ष्ये विशेषेण आयादीनां यथाक्रमम् ।
 आयादिशुभसंयुक्तं सर्वशास्त्रसमुद्भूतम् ।
 आचक्ष्य च योनिश्च रितं वारं तथैव च ।
 अंशं वा तिथिर्लभं च आयुर्दशविधं तथा ।

॥ आयागमम् ॥

नागवेदरवि आर्यं एकादित्रिः पुनः पुनः

॥ विचयम् ॥

नन्दनादमुनि चैव रसभूत चतुर्थकम्
 गुणाक्षिमेकनाडिश्च विधाकादि पुनः पुनः
 हरिकरध्वध्वानं गद्यमोस वायसम्
 एकादि षष्टं संख्यायां नवादीनां पुनः पुनः

॥ नक्षत्रम् ॥

एक पुण्य विशाखादि शतमिषिश्च तु मृगीः
 पञ्चहस्तरसाष्ट्यं भर्गा सप्तसंयतम् ।
 षष्ट्येकभाषवा जेष्टा मेषांशोत्तरं दशस्तथा ।
 एकादश्यां पुनर्वसु स्वातिद्वादशमुच्यते
 त्रयोदश्यां अविष्ठा "रोहिण्यां तु चतुर्दशि ।
 पञ्चादशोत्तरं चैव पूर्वाषाढा तु षोडशः
 सप्तसप्तदशं चैव आश्वे मृगशिरा भवेत्
 नवोदशोत्तरालेनामोष्टं विंशतिलस्तथा
 एकविंशादसंयुक्ता द्वाविंशं नैव चेन्नका ।
 त्रयोविंशं तु श्रवणं चतुर्विंशं तु कृत्तिका
 पञ्चविंशत् पूर्वफल्गुन्यां मूलं षट्पदविंशमेव हि
 सप्तविंशतिरेवम्यां पुष्यादीनां पुनः पुनः
 शशिस्तौम्यशकमानु कुशोगुरुशनैश्चरः
 एकादिसप्तसंख्यायां षष्टादीनां पुनः पुनः ।

॥ अंशम् ॥

तत्करो भुक्तिशक्तिश्च कथ्येत्यस्मिन् विध्यः
 निर्भोति निचनप्रेष्या अंशं नव पुनः पुनः

॥ वंशम् ॥

ब्रह्मसत्रियो वैश्यो शुद्राणां तु चतुर्विधम्
 एकादिचतुर्थं तमेकादीनां पुनः पुनः

॥ तिथिः ॥

नवत्रिमानु षट् पूर्वं पञ्च पञ्च पुनः पुनः

॥ लग्नम् ॥

कर्कटे वृश्चके मोने एकादित्रि पुनः पुनः

आयुर्दानं तु वक्ष्येहं एकं द्वित्रि चतुः कमात्
 दिनस्य चतुपञ्चाशत् पदमेवं शतष्टकम्
 एकादि चतुपर्यंतं शत क्षुण्णष्ट संयुतम्
 एवं चतुश्चतुर्धादि वर्धयेत् पुनः पुनः
 आयादि आयुरन्येन दशमेवफलं कमात्
 आयाधिक्यं धनाधिक्यं प्यधिक्यं वाचनक्षयं
 आयुष्ययसमे चैव सर्वदापसमूहवम्
 आयामविधयाधिक्यं स्वेकं पुत्रसौभाग्यसंपदं
 द्वितीयं आयुरामेयं तृतीयं वन्सुसंपदाम्
 चतुर्थे विजयं प्रोक्तं पञ्चमे शत्रुनाशनम्
 षष्ठमादाय वृद्धिं च सप्तमे त्रिमुखं भवेत्
 अष्टमे कीर्तिं विजयं नवमे वस्तुलभकम्
 दशमे धनलाभं च एकादश्यां सुखे भवेत्
 द्वादश्यां कार्यसिद्धिं स्यात् आयादिकफलं भवेत्
 शयमेवाधिक्यं चैव सर्वदापसमूहवम्
 योनोनां च फलं चैव सिद्धादोनां शुभं शुभम् ।
 सिद्धेति विजयं चैव शरं वै चार्थनाशनम् ।
 ध्वजेन सर्वसिद्धिं स्यात् श्वा न सर्वं विनाशनम्
 हस्तीनां विजयं चैव धूमं मरणसंभवम्
 वृषभं धान्यसंप्राप्तिं काकदापसमूहवम्
 योन्याष्टफलं चैव नक्षत्राणां फलं शृणु
 कर्तुं जन्मनक्षत्रं नृपनक्षत्रं संयुतम्
 ग्रामरिक्षं च संयुक्तं मूललिङ्गं तु रिक्षकम्
 वैरोदयं नक्षत्रं तन्मक्षत्रसंयुतम्
 जातिरिक्षसमायुक्तं यादियत् शुभमानता
 त्रिजन्मयुगलं वेत्ता षष्ट्यद्वन्द्वकं भवेत्
 शुभावहादिने होतुं त्रिजन्मसर्वसिद्धिदम्
 युगलं सर्वार्थसिद्धिं स्यात् वेदरिक्षमुखं त्विदम्
 ऋतुभं श्रौपदं जघं यमुभं प्रवर्धनम्
 नन्दर्क्षं विजयं प्रोक्तं शुभावहास्त्रिनालयम्
 त्रिवत्प्रयुत्तरं चैव विधानं च विवर्धयेत्
 विपत् शत्रुवृद्धिं स्यात् प्रत्युरं पुत्रनाशनम्
 धनं च वचनक्षत्रं त्वशुभं लाभं भवेत्
 जन्मद्वाविंश नक्षत्रं त्रयोविंशतिरेव वा

रिक्षं वैनाशिकं चैव वर्धयेत् विवक्ष्यः
 पूर्वोदरेवर्ध्यात् फलवैसतविंशति
 पुष्यं पुत्रविवर्धं च विशाखाविपरोतकम्
 पृष्यादिरेवर्ध्यात् शतरिक्षसौख्यं वा मृगशिरः
 विनाशनम्

पक्षं आयुः सुवर्जं च आषाढे सर्वमे शुभम्
 भरणी मरणं चैव मन्त्रस्य धनदं भवेत्
 ज्येष्ठाक्षी धनं चैव प्रोष्टोक्तं विजयं भवेत्
 पूर्वसुपुत्रसप्तानं स्वातिसौभाग्यमेव वा
 श्रविष्ट श्रोकं चैव रोहिष्यश्रौपदं भवेत्
 उत्तरं शुभदं चैव वारुणा मरणं भवेत्
 अश्वतो(नो) विजयं चैव आश्र(श्ले)षां मरणं
 भवेत्

आनुराधा शुभं चैव प्रोष्टमे पुत्रवर्धनम्
 आर्द्रायां विजयं चैव चित्राचित्रविवर्धनम्
 श्रवणे श्रौपदं चैव कृत्तिकाभिभयं भवेत्
 पूर्वफल्गुनिसुखं चैव मूलं तु रोगदं भवेत्
 वैषमं रोगदे विद्यात् नक्षत्राणां फलानि वै
 वारेषु रविवारादि रवि.....
 इन्दुश्रौकामारोग्यं श्रेयं तत् आननाशनम्
 बुधस्य परमसौख्यं धीवे श्रौपुत्रवर्धनम्
 सोमे सूर्ये वन्द्यं च सौदो कीर्णं भयं भवेत्
 शंशमेवाफलं चैव धान्याधनविवर्धनम्
 तिथिर्न चार्धनाशं च शक्ति शक्ति व वर्धयेत्
 नृमोति नृमयकुर्यात् मुक्तभाग्यफलं भवेत्
 क्लृप्तिः पुत्रविनाशार्थं तस्करा तस्करोदयम्
 नरपति राजभाग्यं स्यात् प्रेक्षा सर्वार्थसिद्धिदं
 घशनविवर्धं चैव फलमेवं कामेषु तु
 वंशं चतुर्विधं प्रोक्तं ब्राह्मणादिवथाकमम्
 ब्राह्मणानामष्टभाग्यं
 प्रथमे वर्जयेत् धोमान् द्वितीये तु सुखपदम् ।
 तृतीये सुखमाप्नोति चतुर्थे शत्रुवर्धनम् ।
 पञ्चमे पुत्रनाशं च षष्ठं चायुःप्रवर्धनम्
 सप्तमे सर्वसिद्धिः स्यात् अष्टमे मर्त्यं भवेत्

नवमे कलहं चैव दशम्यां जयमेव च ।
 एकादश्यां च सुखं चैव द्वादशं पुत्रवर्धनम्
 त्रयोदश्यामुरारोग्यं तत् परे धननाशनम्
 एवै सर्वफलं चैव सर्वदोषनिवारणम्
 चतुर्थे धननाशं च पञ्चमा पुत्रलामदम् ।
 षष्ठे योगं च संपत्तिं ऋषभे श्रापदं भवेत्
 मिथुने धान्यं सिद्धिं स्यात् कर्केटे नाशनं भवेत्
 सिंह धनपतिं चैव कन्यायां धान्यसंपदाम्
 तुलायां सुखमाप्नोति वृश्चिके धर्मचिन्तयः
 धनुश्चाने च सिद्धिं स्यात् मकरे पुत्रवर्धनम्
 कुम्भे तु धनलामं च मीने दोषविनाशनम्
 शनाक्तेन विशेषिताः

एकादश्यां पट्विंशताः आयुनां वर्धयेत् कमात्
 अधर्मशान्तफलं प्रोक्तं प्यधर्मे दशवत्यजयम्
 योन्याष्टवलं चैव रिक्षं लक्षणफलं भवेत्
 पारं सतवलं चैव वंशं नवफलं भवेत्
 वेदशं वलं वंशं तिथिं त्रिंशफलं भवेत्
 लभने शतवलं प्रोक्तं आयुनां सदृशफलं भवेत्
 एवं बलाधिकश्रेष्ठं भावादिशुभदं फलम्
 आयव्ययं च रिक्षाणां वारं वंशतिथिकमात्
 त्रिभुक्तं वा षट्कं वा विशुभमेव फलं भवेत्
 योन्यामेकद्विभुक्तं बालप्रांशं द्वित्रिकं तु वा
 आयुनां तु नव वापि यष्टाशस्तु वा बुधा यायाश्च
 आयुरान्ते न दश संख्या शुभावहम्
 गणं अश्वामुगशिरो हस्ता स्वातिपुष्यपुनर्वसु
 म्रेश्वरयन्तरेयन्या एते देवगणाः सताः
 अश्विनो मुगशीर्षं तु स्वातिशीर्षहस्तं स्वाति-
 पुष्यं अनुपं

रोहिणीं त्रौणि पुराणि मरुगयादस्तदैव च
 त्रौणि उत्तराणि विज्ञेया मानुष्या इति कौतिलाः

रोहिणीं पुरं पुराहं

अग्निमुखा विशाखाश्च आश्रं शाशनं तारका
 धनिका चित्रसेयुक्ता ज्येष्ठा मूलं तु राक्षसाः
 सगणं वात्तमं विद्यात् मध्यमे दैवमानुषम्

अधर्मे देवराक्षस्यं मरणं नरराक्षसम्
 त्वोराक्षसे न कर्तव्यं पुनप राक्षसम्
 बालं कुमारं राजं च बुद्धं च मरुगमात्
 बालादिपञ्चसंख्यां च षट्पट्विंशदिने व्ययेत्
 शेषं पञ्चहरेत् धोमानं बालादिमरुगमात्कम्
 बालं तु रोगनाशार्थं कुमारं यवनं शुभम्
 राजं चाष्टभोगेन वृद्धांतायु विवर्धयेत्
 गृहीतं हस्तमारभ्य षष्टवृद्धिदिने हरेत्
 शेषं पञ्चहरेत् धोमानं बालादिमरुगमात्कम्
 बालं तु रोगनाशार्थं कुमारं यवनं शुभम्
 राजन्यष्टभोगं

मरणं सर्वनाशार्थे राजराष्ट्रं विनाश्यति
 जन्मसंपत्तुं क्षेमं प्रयुर् साध

द्वादशांगुलमानेन तालं मन्य विधीयते
 मध्यमांगुष्टसंयुक्तं तालमानमिति स्मृतम्

मरुग्यामिति कथ्यते ।

कनिष्ठांगुलमानेन वितस्तिरभिधीयते

द्वादशांगुलमानेन वितास्तिरभिधीयते

अथवक्ष्ये विशेषेण गोपुराणां लक्षणम्

कममिति नाम्ना प्रकौतिलाः ।

प्रासादसम्यक्विस्तारं यत्र दण्डमथोच्यते

प्रासादसम्यार्थपादो वा त्रिपाद सम्यक् यथा
भवेत्

प्रासादस्य समानं च कल्पयेदर्थमण्डपम्
मूलप्रासादमात्रं तु एकार्थं पादमेव वा
तद्वयं द्वयमर्थं च त्रिगुणद्वित्रिपादकम्
एवं मानविधिप्रोक्तं महामण्डपमुच्यते ।

महामण्डपसमानं वा एकार्थं द्विगुणं
भवेत् ।

एकत्रपादमानं तु द्वयार्थं द्वित्रिपादकम् ।
त्रयसंख्यातिगं मानं कल्पयेत् नर्तमण्डपम्

प्रासादस्य समानं च शोभनं विचित्रव्यते
तेषामुपानसमायुक्तं उत्तरां समसोमकम्
प्राकारं परिवारं च द्वारशोभं च गोपुरम्
एतेषां वर्गमेदं च राजगर्भं विनश्यति
प्रासादस्यैव शालायां समामण्डपमद्भुतम् ।
समामित्तिश्च बाह्येव स्तंभांश्च एककूटकम् ।
समामित्तिश्चौरस्य बाह्यस्तंभमथापि वा ।
कुड्यमारभ्यकं स्तंभं पञ्चकं परिकल्पयेत्
प्रासादमित्तिमारभ्य सप्तस्तंभं विशेषतः ।
सर्वालंकारसंयुक्तं समामण्डपान्तर्गमम्

॥ ओ तत् सत् ॥

परिशिष्टम्

(न)

॥ श्लो ॥

मानववास्तुलक्षणम्

प्रणम्य विश्वव्यपतिं पितामहं
निसर्गसिद्धाखिलशिल्पनैपुणम् ।
मया विविक्त्यागमसारमौर्यते
समासतो मानववास्तुलक्षणम् ॥ १ ॥

गोमर्त्यैः फलपुष्पदुग्धतरुभिश्चाख्या समा प्राक्-
भूवा स्निग्धा घोररवा प्रदक्षिणजलोपेता-
शुबीजेद्रमा ।

सम्प्लोका बहुपांसुरक्षयजना तुल्या च शोतोप्ययोः
ध्रेष्ठा भूर्यमा संयुक्तविपरीता मिश्रिता
मध्यमा ॥ २ ॥

वृत्तार्धेन्दुनिमा त्रिपञ्चरसकोणा शूलशूर्पा-
कृतिर्मस्यानेकपकूर्मपृष्ठकपिलावक्तृपमा
मेदिनी ।

भस्माङ्गारतुषारशिकेशकृमिवस्मोकादिभिः संयुता
वर्ज्या मध्यमता सगर्भकुहरा विस्त्रा
विदिक्त्वापि च ॥ ३ ॥

विप्रादिकमतः कुशेषुवनदुर्वाकाशयुक्ता भुव-
स्तुल्या तानावितानसिन्धुरस्राव्यंशाधि-
दीर्घा अपि ।

श्वेता पाटलपीतमेचकरवस्त्राज्यासृगशासवा-
मोदाः स्वादुकषायतिककटुकास्वादा-
न्विताश्च स्मृताः ॥ ४ ॥

संकीर्णरूपा वसुधात्र वण-
रन्ध्रे रसैर्वाखिलवर्जनीया ।

एनामनालसितवर्णचिह्नां
नक्तं परोक्षेति निमित्ततश्च ॥ ५ ॥

श्मां वात्वामघटं निवाय भुतवान्मं वर्धमानं मुने
कृत्वासिध्य घृतं दिशामु सितरक्तापीत-
कृष्णा दशाः ।

विप्रादिकमतः प्रदीप्य विधिवन्नोते मूहते ज्वलेद्
वर्तियेह्य धरास्य तासु सकलास्विदासु
सर्वोचिता ॥ ६ ॥

अभ्यारादिसमीकृते सितितले संस्नाप्य शङ्खं समं
तन्मूलाहितसूत्रसंज्ञमगतः संलिन्य वृत्तं भुवि ।

प्रत्यक् प्रागपि वृत्तवर्तिनि ततश्चायाग्रे प्राहुस्ते
सूत्रं न्यस्य सुसाधयेद्विजलेशांशे तत-
श्चेतरे ॥ ७ ॥

साक्षे शङ्खमिनाङ्गुलं समतले कृत्वा वृथक् कालज-
च्छायाभाराच्चतत्रिबिन्दुपरिवृत्त्येवाद्याद्य म-
त्स्यद्वयम् ।

तत्सौपुन्नसिरात्यसूत्रयुगयोगाच्छङ्खुनाद्यन्तिमं
सूत्रं न्यस्य सुसाधयेद् यमयनेशांशे तत-
श्चेतरे ॥ ८ ॥

माकलैनिघापमतोऽवलम्ब-

भक्तं तथा वाग्यपलाङ्गुलं च ।

तयोः सदित्थे सुतिरन्यथा तु

भेदः प्रभा बाहुसमाह्वयः स्यात् ॥ ९ ॥

शङ्कोरकमिताङ्गुलस्य तु मयाच्छाय श्रुतिं माभुजां
नोत्वा माभुजविस्तरार्धकवृत्तिं कायाप्र-
केन्द्रां लिखेत ।

मामूलाद् वृत्तिपाश्वेयुग्मकलिते रेखे तथा
माभुजादिग्रा पाच्यपरा तयोरथ ततो-
ऽन्याश्चेति वा दिक्स्थितिः ॥ १० ॥

प्रागग्रं सूत्रमुप्योऽमुत्रतस्मिन्नकल्पस्यास्य मूलाग्र-
गम्यां

सूत्राभ्यां मरुत्युग्मे वमशशिहरितोः कल्पयि-
त्वात्र सूत्रम् ।

कृत्वा दिक्चतुष्टयित्वा सममिह निहितैः सूत्रकैः
कोलमभस्यान् कृत्वा स्नातृषु सूत्रं रच-
यतु चतुर्ध्रं पुरः क्षेत्रकल्पात् ॥ ११ ॥

सूत्रे प्रागुदगप्रकं क्षितितले कृत्वा चतुर्ध्रं गणितं
वशदे कल्पयतु द्विजादिवसति शार्वेयवा
नैकान्ते ।

अगडेऽस्मिन् सति सम्भवे पुनरपि ध्रुवशङ्किते
ब्रह्मसूत्राभ्यां शुभवास्तुबोधिपदयुत्पाद्यं
पुनश्चाचयेत् ॥ १२ ॥

नन्दद्वन्द्वपटे नवावृत्तितया मध्येऽस्य बाह्यान्तिमं
बोध्यः स्युः परितः पिशाचदिविषद्विष्ता-
धिभूद्विहनाम् ।

नागाम्बुजि विनायकद्विहनाम्बो चासु
निध्याः स्मृताः पैशाचाम्बुहिद्विहनां
गृहविधौ बोध्यश्चतुर्दिक्ष्वपि ॥ १३ ॥

गोवह्निमेतभूताम्बुनागेमघनसंज्ञिताः बोध्यः
प्रागादिनां चत्वात् क्रमाद् वास्तोः प्रकी-
र्तिताः ।

अग्निकोलादिनाः पञ्च सामान्येनाशुभाः
स्मृताः ॥ १४ ॥

मध्ये चावरणद्वये शतपदेऽष्टाष्टाभिव्युग्मेकै-
रेकाशोतिपदे पदैर्नवरसाक्षद्वन्द्वै-
रपि ।

क्षेत्रेऽष्टाष्टपदैर्नवाभ्यदलसुग्मेरध्वचन्द्राभ्याम-
वांस्त्वङ्गसुपथेनां पदविधिस्त्रेधा त्रिप-
ञ्चाशताम् ॥ १५ ॥

ईशाद्यं बहिरावृत्तिष्वपदकेष्वोशानपत्तन्यका-
वैन्द्रान्द्रौ रविसत्यकौ मृशवह्व्याशांस्तथा
पुपणम् ।

भूयो वै वितथं गृहक्षतयमो गन्धर्वभृङ्गौ मृगं
पित्राश्वान् प्रतिहारपालमपि सुग्रीवं
क्रमात् कल्पयेत् ॥ १६ ॥

भूयः पुष्पादिदन्तं वरुणमसुरशोषाक्षरोत्तेर-
नागाव मृशं ब्रह्माटमिन्द्रगन्धर्वादिदितौ
चेति बाह्यावृत्तिषाः ।

ईशाद्यापापकसार्यकसवितृसावित्रपंजा वि-
यस्वानिन्द्राक्ष्यश्चेन्द्रजिम्भिकशिवशिव-
जिदभूमृतेऽन्तर्बृत्तौ स्युः ॥ १७ ॥

ब्रह्मामव्यपदेश्य शर्वसहितः स्कन्दोऽर्जमा
जम्भकः प्राणादौ पिलिपिञ्जकश्च चरको-
शादौ चिदायाह्वयाः ।

भूयः पूतनिकाय पापपदपूर्वा राक्षसो बाह्यत-
श्चेतेऽष्टावपदसिताश्च परितो देवग्रहाद्याः
क्रमात् ॥ १८ ॥

नाह्यः प्रागुद × × कादस दशैकाशोति
कोष्ठे शिवाम्बुप्राः पञ्च गृथङ्गनवोर्मिगु-
लकोष्ठश्चास्तथा रजवः ।

ममांश्वपरसाशुगाण्डिगुलसंख्यानैककोष्ठस्थि-
तेः सूत्रैर्योगसमुद्भवानि तु शतं वर्ज्यानि
कुल्यादिषु ॥ १९ ॥

पाश्वोदकं द्दमारुतरांशदलमार्धं मर्मसुत्रचिते-
नौत्वा विन्यसनेन मर्मपरिपोडा स्तम्भकु-
ञ्जादिभिः ।

वास्तुन्यत्र निपोडिते महिषसिंहानेकपानां
शिरो देसं कूर्मवराहयोश्च निखनेत् तच्छा-
स्ये शान्तिकृत् ॥ २० ॥

क्षेत्रेऽष्टादशसंख्यदण्डवितते विज्ञाय बोधोक्तिरिति
तत्रैवाथ पृष्ठद्वयैककरणाद् ज्ञात्वा च
वास्तु स्थितिम् ।

आने तत्र नृणामनुत्तमगुणे दुर्वीथिमर्मोनिते
कुर्याद् धाम नृमात्रतोऽप्यनवदिक्तालक्ष
दण्डो भवेत् ॥ २१ ॥

यद्येदरैरप्यसंख्यैरङ्गुलं तैस्त्रिभिः पुनः ।

मुष्टिस्तद्विततं तालं पदं स्यादङ्गुलाष्टकम् ॥ २२ ॥

एकं स्याद् यदि दक्षिणं गृहमुमे चेत् तच्च
पाश्चात्यकं ते सौम्यं च गृहत्रिकं गृहचतुष्टके
प्राच्यमेतानि च ।

प्राच्यां केतु जमेभराजत्रमिदं चापद्यवाच्यां
तथोदीच्यां ते गजत्रं च तानि वृषजं
चाहुः प्रतीच्यां गृहम् ॥ २३ ॥

पट्टस्तादिकवंशमाननिचयेऽष्टधने सदिकसं-
ख्यके त्र्यंशोक्त्य तदेकैकेन गृहनादे
काल्यतेऽर्थाकृते ।

वेदधने रविबिम्बवासधविकारात्यष्टिसाष्टा-
दशाशास्त्रेभ्यस्तफलेन विततित्तन्धुत-
नाद्वा ततिः ॥ २४ ॥

पर्यन्तोऽर्धे स्वचतुर्थेहोने
धम्वादिदत्तावधिकैर्विभक्ते ।

यश्चांशकस्तेन चतुर्गुणेन
विस्तारमानं विदधीत धीमान् ॥ २५ ॥

इष्टातानवितानमाननिचये त्रिधनेऽष्टमिर्माजिते
शेषो योनिगिह अथो मुनियुजाधायोऽष्ट-
निधने ऽकृते ।

प्रक्षेपेक्षमवातिस्त्र तु वयो जेवं त्रिधिविंशता
वारो भूमिवरैर्निधिप्रगुणिते धर्मोदते वा
व्ययः ॥ २६ ॥

पागाद्या ध्वजधूमसिंहसम्मानोर्ध्वमेभद्विजान्
योनीनोत्तममानं शुभाशुभकृतोऽथो बाल्य-
कौमारके ।

भूयो यौवनवार्धके च निधनं चाहुर्वयांस्यन्तिम
नेष्टं ज्ञेयमिहक्षेवारतिधियोगाद्यं बुधैर्लो-
कतः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशतिव्याकृते गृहविताने मित्रवृत्रामि-
मातीध्मांशैरखिलं ततश्च युतविस्तृत्या
गृहाम्युच्छ्रयः ।

स्तम्भोऽष्टांशततः करद्वयमितोऽभ्याद्यङ्गुलैर्व
चितश्चाधिष्ठानमथोऽर्धेऽत्र रसमानादि-
क्षयश्च कचित् ॥ २८ ॥

विस्तारेण समं पादमानमित्युच्यते बुधैः ।

विस्तारस्य च द्विगुणं युक्तं वा हानमेव वा ॥ २९ ॥

पट्टस्तादिकटिभ्यागोर्ध्वं वा विस्तृतं तु वा ।

सपादत्रिकहस्तं तु सर्वेषामपि शामनम् ॥ ३० ॥

रसाद्यष्टाङ्गुदिभ्यागः पादमानात् प्रकल्पयेत् ।

अत्रिक $\times \times$ तु त्र्यंशादधिकं त्वमि कुत्र-
चित् ॥ ३१ ॥

अधिष्ठानं द्विवा दृष्टं मञ्चकं गलमञ्चकम् ।

अधिष्ठानस्य मानेन द्वादशांशान् प्रकल्प-
येत् ॥ ३२ ॥

करोतु पादुकं द्वाभ्यां रसांशैर्जगतौ ततः ।

गलं प्रति पृथग् द्वाभ्यामिति स्याद् गल-
मञ्चकम् ॥ ३३ ॥

अथवा पादुकं द्वाभ्यां सतभिर्जगतौ ततः ।

पादकांशैः प्रति कुर्यान्मञ्चकं नाम तत्
स्तम् ॥ ३४ ॥

विज्ञेयः पादुकस्यात्र स्वप्रमाणेन निर्गमः ।
गलान् प्रतिजगत्स्योस्तु गलतुर्वाशनिर्गमः ॥ ३५ ॥

प्रतेः पादुकतुल्यः स्याद् गलहोने तु निर्गमः ।
अधिष्ठा कल्पयेदेव लघुभागैश्च मन्दिरे ॥ ३६ ॥

भक्ते प्रत्युत्तरान्तर्गतचरणसमुद्भूतानकेष्टाङ्गि-
दिग्भिस्तेष्वेकांशात् $\times \times \times$ ततितदुर्गा-
शादिदीनाप्रतानम् ।

दासस्तम्भास्तदहो विहितवतिदलाग्न्यविभाग-
नतानान् कुड्यस्तम्भाश्च कुड्ये रचयितुं
चरणायप्रतानोऽत्र दण्डः ॥ ३७ ॥

कार्याः स्युश्चरण \times गोटनृपकोष्ठाः सर्वतो
वर्तुला विस्तारत्रिगुण $\times \times$ त्रिगुणवि-
स्तारोन्मिताष्टाश्रकाः ।

मूलाङ्गावितकठसूत्रचतुरश्रोर्ध्वोऽङ्गुलाः पुनः
शुण्डोद्ग्रेदेवि $\times \times \times$ षड्विंश-
वारव्योहोचिताः ॥ ३८ ॥

पञ्चदण्डां चतुर्दण्डां त्रिदण्डां वा प्रकल्पयेत् ।
दैर्घ्यं $\times \times \times$ कदम्बां तदर्थोच्चां च
बोधिकाम् ॥ ३९ ॥

पादध्यासततं ततो दलघनोद्यत्पट्टिकं वात्तरे
चूर्णो वाङ्निघनां तदर्थविततां स्थूला-
परि स्थापयेत् ।

कार्यास्तत्र लुपाः शरादिनवनेत्रांशान्तिरेङ्ग्यु-
च्ये द्विष्यभोधिधरांशतो विहितलव्या
स्वाप्रधान्या चिताः ॥ ४० ॥

अष्टोत्तरं चरणविस्तृतितुल्यविस्ता-
रोत्सेधमूत्तममतश्चरणानतोऽयम् ।

यत्रोत्तरं दलविहीनयनं कनिष्ठं
ह्योत्तरं घनततो विपरीततो वा ॥ ४१ ॥

उत्सेधे विशिखांशिते द्वितयतो रूपोत्तरे वाजनं
प्रथमकोऽल्पमिलांशतो द्वितयतो वा स्या-
न्महावाजनम् ।

एतन्निर्गमने निजांशविहितं न्यस्येदुपर्यु-
त्तरस्यैतत्तौवसमुच्चयो चयदलांशव्याततां
पट्टिकाम् ॥ ४२ ॥

एकाङ्ग्युगादिदण्डोच्चयमुपरि निधायोत्तरे
वाजनं प्राक् त्रिव्यं दण्डोच्चिताङ्गु-
लमितवितान्तुलास्तासु वंशानुवृत्त्या ।

स्वाधोकात्ता ज $\times \times$ ऐस्तदुपरि सुसमोक्त्य
कृत्यानुभागं निश्चितं दण्ड $\times \times$ चित-
घनफलकाप्रस्तरेणोर्ध्वभागम् ॥ ४३ ॥

प्राकटि \times सामुपरि वप्रलुपाप्रघतो
तु $\times \times \times \times$ रविधौ प्रविचाय तस्याम् ।

वा $\times \times \times$ हुतलुपां चिनिवेश्य कृत्वा
 $\times \times$ कां मुकलितेऽथ गलं विदध्यात् ॥ ४४ ॥

स्तम्भे प्राथमिके नलादिशि बाहिष्ठैरंशितेऽङ्गो-
कमान्नेत्राभिर्त्रिगुणेषु शैलशरनागाङ्गो-
न्मितैः सम्मिताः ।

प्रावोत्तानवद्याततोऽति तलमलतो पूर्वेपूर्वा-
ह्वरितः प्रोन्नेया च तदुच्यतेः प्रतितलं
स्यात् प्रस्तरपक्रिया ॥ ४५ ॥

कुर्यादुत्तरपट्टिकोपरि लुपास्ताः स्वाप्रधान्या-
चिताः स्वस्यांशाद्वितकठसूत्रकमिता
मध्यादिकठोर्वयि ।

स्तम्भोच्चं शरशैलनदनयनैर्मैके चतुर्धोत्तरात्
तासां स्यादवलम्बने नयनवहुरभ्युर्वरांशैः
कमान् ॥ ४६ ॥

अष्टांशकादिकृशविस्तृतपावकांश-
तोऽथ च नीचफलकोत्तमता लुपानाम् ।

द्विष्यङ्गुलादिविततं चतुरश्ररूप-
कतव्यमनुबलयं च निजानुरूपम् ॥ ४७ ॥

गेहव्यासमज्ञांशकुड्यामिहिरांशे सप्तवाणांशकान्
कृत्वास्तश्च बाहश्च × × तसिराविन्य-
स्तयोगान्यथ ।

द्वारागयङ्गुलगेह × पसिरयोर्मध्यसमध्यात्
यथादध्यादङ्गुलव × × × गमवयो-
योनोनि पूर्वोदितः ॥ ४८ ॥

कुर्यात् सर्वपुरे × लव × × शशांशितेऽङ्गु-
लये द्वारोत्से × × × × × सहितं
विस्तोर्गमात्माधैतः ।

योगी स × × × वेपाददलविस्तोर्गौ स्फुर-
द्वाजनौ विस्तार × × नौ भुवङ्गमपत-
द्वाद्यौ च मूलाग्रयोः ॥ ४९ ॥

द्वारोत्सेधनियुक्तशेषचरोत्सेधे शशांशकृते
द्वंशेनाथरपट्टिकां मितधनां सार्धं
नवाङ्गुलिंशिते ।

दीर्घां वाजनकेन योगवितर्तां शिष्टांशतः पट्टिका
मूर्ध्वधामय मङ्गलाद्यफलकां युतबोर्ध्व-
पट्ट्यूर्ध्वतः ॥ ५० ॥

दशदाभ्यङ्गमतङ्गजांशबहुलं तावद्युतद्वार्दल-
व्यासं मूलशिखायुतं दृढतरं कार्यं कवा-
टद्वयम् ।

कार्या वामकवाटरोपितपराभागाधैतोवातत-
स्तद्विषयतया च सूत्रफलकासूत्रस्तनाद्यु-
ज्ज्वला ॥ ५१ ॥

अङ्गुलिभ्यामपदेनानिता दलमिता वा सूत्रपट्टो-
ततिर्यद्वा द्वारततोशनाद्यहिरसेध्वंशेन वा
तत्ततिः ।

स्वव्यासेन समं तदङ्गुलिहृतं वार्धोनितं तद्वधनं
साध्याङ्गुल × × व्यकादिकचिरा वामा-
रारोपिता ॥ ५२ ॥

ऊर्ध्वधरमरकागलसत्विपालप्रक्षेपणोव ×
× न्यपि पत्रकाणि ।

तिर्यङ्गुद × प्लुक्तार्तवकोमलानि सधौम्
× × क्तानि कवाटयोः स्मृः ॥ ५३ ॥

प्राशाहर्षतिस × × ददि × × षष्ठेऽथवा सप्तमे
सूत्रे द्वा × × × × × तनुसाञ्छालासु
सन्धार्यके ।

सिंहोक्ष × × × × निविहितं चाभ्यादिको-
णालयं मित्रे पश्चिमदक्षिणे पुनरुदक्प्राच्ये
च गेहे ऽमथः ॥ ५४ ॥

शालाद्वेगमुच्च जम्भनामिह चतस्रोऽन्योन्यमिच्छा
दिशास्वन्तस्थध्वजयोनिकाङ्गुणसिरानोत-
स्वमध्याः क्रमात् ।

याम्याद्यं नवशैलवासगुणसंख्यानैः परोल्याङ्गुले-
रन्योन्याकलितकथोनिकचतुदशलं गृहं
भुजुजाम् ॥ ५५ ॥

पर्यन्तं ध्वजमादधीत चतुरश्रं मध्यतश्चाङ्गुलं
तत्प्राद्वर्ष्यतिपत्रमानमपरं चाभ्यन्तरं
केतनम् ।

तत्तुर्यश्रगुजोत्थकोणचतुरश्रेषूत्तरान्तर्ध्वं
युतपातुत्तराविस्तृति च जनयेत् तुर्यश्र-
शालाविधौ ॥ ५६ ॥

प्राच्येऽन्यादिसमर्चनादिकमुदीचीने कुडुम्बा-
दिकं व्यत्यस्य प्रकरातु वा द्वयमिदं
याम्येऽतिथिप्रोक्तनम् ।

पाश्चात्ये धनसेनिधापनमता द्वन्द्वं विपर्यस्य वा
शेषार्धे तु तयो × × शयनविद्याभ्यासनाथे
चरेत् ॥ ५७ ॥

कृत्वा दिङ्मवनानवर्गप × मिन्ने क्षेत्रकेऽन्तर्गतै-
रपङ्गाब्धिपदैर्वि × × × दयुक्तं प्राङ्गुलं
मध्यतः ।

शालाः पङ्क्ति × × × क दकजुपस्तदाद्यत-
स्तद्विर्गोपलुब्धलदे × × × दि ×
सत्यङ्क्यावृताः कल्पयेत् ॥ ५८ ॥

माहेन्द्रे सति × चरा × × तटाकं कूपमैशानके
पञ्चन्य × × × × शि × नि वा भुक्तालयं
तत्पुत्रः ।

कार्ता × × × × न नैर्ऋतपदे कुर्वीत धान्या-
लयं गोशाला × पतौ हरावपि समोरे धाम
चौलुषलम् ॥ ५९ ॥

मन्ये नङ्गगृहं नृपस्थितिगृहं मित्रे विहारोऽग्निष्ठे
व्यावामोऽग्निलके धनं धनपतौ स्नानादि
पञ्चन्यके ।

ईशोर्चाद्यथ भुक्तिसद्य वरुणे नृत्तादि गान्धर्वके
शलाघं निर्वृत्तौ गृहस्तपदे शय्यागृहं
भूभुजाम् ॥ ६० ॥

पारभ्याङ्गुलमथ्याद् दण्डत्रितयस्य बाह्यतः
कुर्यात् ।

कूपतटाकविधानं चतुरादिद्वाशान्तमेवात्र ॥ ६१ ॥

कुर्यादङ्गुलतो गमानमकृते क्लृप्ते महाद्वारके
द्वास्तम्भावथ पादुकोत्तरलसन्मूलाग्रक्ल-
मायतो ।

द्वद्राशाङ्गुलान्शविस्तृतद्वयोद्यद्वनौ स्वायते
स्वोद्यद्योनिवयोऽथ्यादिसु शुभद्वाराया-
द्यन्विता ॥ ६२ ॥

कुर्यात् पाङ्गुलत × × गमवृते द्वारं महत् पादुके
हस्तैर्बाङ्गुलकैः प्रकल्पित × मायाद्य-
ग्रहोत्तरम् ।

स्वाराभप्रविभक्तद्वरशन द्वांशविस्तारतत्-
चक्रदोत्यन्नघनादियुग्म × लसम्भङ्गव्य-
पदष्टादिकम् ॥ ६३ ॥

द्वगडेनावासभूम × × × करेणैव गेहस्य कुर्याद्
द्वारादमुष्टिनोल × × × × दप्रस-
वंशोऽङ्गुलैर्वा ।

यावोय × × त्वय × यवकं त्वङ्गुलं त्वज्जिकं
स्यान्नुष्टिहं × × नैमदि × सुर्धामवेद-
हस्तोऽत्रदण्डः ॥ ६४ ॥

विश्वकर्मणे नमः शुभमस्तु । हरिः ॥

अनुक्रमणिका

अ

अक्ष, २८७, २८८, ४०९ ।
 अक्षत (लिङ्ग), ३५० ।
 अक्षमाला, २४, ६८, ३३५, ३५५ ।
 अक्षि, (अन्तरमान) ४०१, (स्तनस्य) ४०० ।
 अक्षयायाम, ४०१ ।
 अक्षिरेखा (लेखन), ४१६ ।
 अक्षिमुख, ३९२ ।
 अग्रह, ६६ ।
 अग्रस्थ, १२३, ३६७, ४०८ ।
 अग्नि, २१, २२, ६३, ३० ।
 अग्निकावार्थ (मण्डप), २२२ ।
 अग्निकुण्ड, ४१५ ।
 अग्निकोष्ठ, ४१७ ।
 अग्र, २१५, (स्तनस्य) ९४ ।
 अग्रपट्ट, ३१६, ३१७, ३१८ ।
 अग्रमण्डप, २२३ ।
 अग्रद्वार, ३९ ।
 अघन, २०९, २१०, २१२, २१६, २२० ।
 अङ्गुश, २५ ।
 अङ्गुल, २२७, २२८, २३०, २३१, २३४, २३५, २३६, २३७, २४०, २४१, २४५ ।
 अङ्गुष्ठपञ्चविधान, ४११, ४१३ ।
 अङ्गुष्ठोपविधान, २ ।

अङ्गुष्ठाद, ४१७ ।
 अङ्गुष्ठापण, ३२३ ।
 अङ्गुल, ४, ५, ३६२ ।
 अङ्गुलीयक, ३२३ ।
 अङ्गुष्ठ, ३२२, ३२६, ३२७, ३२९ ।
 अङ्गुष्ठायाम, ४०० ।
 अङ्गुष्ठयोर्मध्यम, ४०३ ।
 अङ्गुष्ठि, ६४, ९४, १४३, १५३, १५८, १५९, १६१, १७७, २०३, २०४, २०५, २२४, २३३, २२४ ।
 अङ्गुष्ठिक, १००, १४३, १६२, १६३, १६७, १७३, १८६, २०५, २१२, ३०५, ३०८ ।
 अङ्गुष्ठिकवारि, ३२५ ।
 अचल, ३२९, ३३४, ३७७, ४०९ ।
 अचल (सोपान), १८३, १८४, १८५ ।
 अच्युत, १५२ ।
 अञ्जन, ६६ ।
 अतिमङ्ग, ४०५, (अन्तरमान) ४०६ ।
 अदिति, २४, ४२, ४३, ६६ ।
 अदितिपद, ४० ।
 अदितिमूर्ति, २७ ।
 अद्विमत, ५८, ६० ।
 अद्रि (पादार्थ), २५७ ।

अदिदेश (सोपान), १८४ ।
 अदिमार्ग, १८६ ।
 अदिसोपान, १८५, १८६ ।
 अधम, ३३४ ।
 अधमदशताल (विवरण), ३७१, ३७३, ३७४ ।
 अधरोष्ठ, ३९५, ४०१ ।
 अध्याक्ष, २४४ ।
 अध्यायनमण्डप, २२२, २२३ ।
 अधिकमण्डप, ६२, १५६ ।
 अधिराज, ४५, २४४, २७०, २७६, ३०२, ३२३ ;
 (तन्त्र), २८१ ; (मकुट), ३१४ ; (हर्म्य),
 २७५ ।
 अधिगव्यक, १४७ ।
 अधिष्ठान, ६३, ७२, ७८, ९४, १११, १४५,
 १४९, १५३, १५५, १५६, १५९, १६१,
 १६२, १६३, १६७, १६८, १६९, १७०,
 १७५, १७७, १७९, १८२, १९०, १९६,
 २०३, २०४, २०५, २२१, २२३, २३८,
 २४१, २५१, २५३, २५४, ३८९, २९४,
 ३००, ३३८, ३३९, ३५३, ३६२, ३८९,
 ४११ ।
 अधिष्ठानविधि, १ ।
 अधिष्ठानविधान, ७८, ९३ ।
 अधिष्ठानपादुक, ३८८ ।
 अमन्त, १३३, १९७ ।
 अमसन्धि, २४४ ।
 अनामिका, ३९३, ३९६, ३९९ ।
 अनामिकायाम, ४०० ।
 अनिरुद्ध, १५२ ।
 अनिलभद्रक, २९० ।
 अनुचालय, २५८, २५९, २७८ ।
 अनुनासिका, १७५ ।
 अनुपञ्चरशाला, १८० ।
 अनुशालक, २१५ ।

अनुशाला, १७४, १७५, १७६, १७८, १७९,
 १८०, १८१, २१५, २१७, २७१, २७२, २७२ ।
 अनेकलिङ्ग, ३४९ ।
 अन्त, ८८ ।
 अन्तदानव, १९४ ।
 अन्तर, ७६, ७७, ८०, १६७, २५३, ४१२ ।
 अन्तरथ्य, ३७ ।
 अन्तरथ्या, ३६ ।
 अन्तराल, १०२, ११७, १३०, १५०, १५५, १६५,
 १६६, २१०, २१४, २१६, २१७, २६५, ४११ ।
 अन्तरालक, १७१, १७४, १८०, २१५, २५२ ।
 अन्तराल (सोपान), १८४ ।
 अन्तरिक्ष, २२, २३, ४०, ४३, १३३ ।
 अन्तरिक्षक, १७६ ।
 अन्तरिक्ष (मृत्ति), २७ ।
 अन्तरित, ७४, ७५, ७९, ८१, ८२, ८४, ८५,
 ८९, ९०, ९१, ९७, ११२, ११३, ११४,
 १४७, ३०२ ।
 अन्तर्जन्मन, ४११ ।
 अग्न (निङ्ग, पोठ), ३५४ ।
 अन्तर्भित्ति, २७६ ।
 अन्तर्मण्डल, १५६, १८८, १९०, १९६ ।
 अन्तर्मण्डलशालक, १९२ ।
 अन्तर्मुख (गृहगर्भ), ७१ ।
 अन्तर्वास्त, २४६ ।
 अन्तर्वायो, ४६ ।
 अन्तहारा, १८८ ।
 अन्तःशाला, २५२ ।
 अन्तःशाला, २६०, २७५, २७८ ।
 अन्वन्त, ११२ ।
 अपच्छाया, १५, १६, १७ ।
 अपव, २३ ।
 अपवन्त, २२, २५, ४१ ।
 अपमार्ग, ६६ ।

अपसञ्चित, १८६ ।
 अञ्ज, ७४, ७६, ८३, ८५ ।
 अञ्जक, ८२ ।
 अञ्जकान्त, १७६ ।
 अभयहस्त, ३३६ ।
 अभिवेक, २ ।
 अभिवेकलक्षण, २, ३२१, ३१९-३२० ।
 अभिवेकादिमण्डप, २७७ ।
 अभौष्टादिजनालय, २७६ ।
 अभ्यन्तराक्षि (मान), ३१४ ।
 अभर, ३७० ।
 अभलक, १०७ ।
 अभाल्यहर्म्य, ४० ।
 अभाल्ययोम्य (शाला), २४३ ।
 अभ्वर, १३३, १३६, १३९ ।
 अंबा, १८६, १८७, ३७८, ३९० ।
 अभ्यष्टकालय, ३७ ।
 अभ्युज, ७३, ७५, ८०, ८३, ८६, ९५ ।
 अभ्युह, १ ।
 अभ्युक्तील, १२, २१५ ।
 अयत्, १०६, १३६ ।
 अकैकात्, १७८, १७९ ।
 अकैतल, ६२ ।
 अकैपुष्प, ३३६ ।
 अकैवार, १८७ ।
 अजुंने (दाह), २८७ ।
 अर्धचन्द्र, १३५ ।
 अर्धचन्द्राकृति (तोरण), ३०६ ।
 अर्धेचित्र, ३३४, ३६६ ।
 अर्धेचित्राङ्क, ३३४ ।
 अर्धनारोश्वर, १५१ ।
 अर्धनारोश्वरालय, १९३ ।
 अर्धपद्म, ८६ ।
 अर्धपार्श्व, १२२ ।

अर्धमण्डप, १९५ ।
 अर्धशाला, १५५, १६८, १६८, २१७ ।
 अर्धहस्त, १४३ ।
 अर्धहार, ३३२ ।
 अर्मक (मुखालोकनमण्डप), २२२ ।
 अर्ह, ३६२ ।
 अलक, ३१३, ३१४ ।
 अलकापङ्क्ति, ३१७ ।
 अलक्ष, २९४ ।
 अलङ्कार, २१८, २९० ; (मकुटादीनां), ३१५ ;
 (द्वितलस्य), १५३ ।
 अलन्द, १५७, १६४, १६६, १६८, १७९, १८१,
 १८४, २२७, २२९, २३०, २३२, २३४,
 २४३, २४६, २४७, २५०, २५३ ।
 अलन्दक, २१०, २११, २१२, २२१, २३५,
 २३६, २३८, २५१, २५२, २७०, ३३२,
 ४११ ।
 अवट, १०८ ।
 अवलम्बन, ३२२ ।
 अवसान, ११२ ।
 अशोक, ८ ।
 अश्वत्थपत्रवत् (यानि), ४०१ ।
 अश्वत्थवृक्ष, ३६६ ।
 अश्व (मण्डप), २३० ।
 अदमन्, ६७ ।
 अश्वशाला, ६२, २४३ ।
 अश्विनोद्देवालय, १९३ ।
 अश्विनोपुत्र, २९५ ।
 अष्टाग्राम, ३४२ ।
 अष्टाग्र, ५७, २९० ; (द्राविड), ३५४ ;
 (स्तम्भ), ३०८ ।
 अष्टकण्ठ, ३३५ ।
 अष्टतल, ६०, ६२, १२८ ; (रथस्य), २८९ ।
 अष्टतलविधान, १७१-१७३ ।

घष्टताल, ३६७; (विवरण), ३६८-३६९ ।
 घष्टत्रिशतकला, ४१७ ।
 घष्टदल (महाज), १३१ ।
 घष्टबालुपा, १३३ ।
 घष्टपरोवार, १९२, १९७ ।
 घष्टभू, १ ।
 घष्टयेनि, १८७ ।
 घष्टलोचन, ३३५ ।
 घष्टवक्तृ, २४० ।
 घष्टविद्य; (एकभूमिभाग), १४७; (सन्धि),
 ११९ ।
 घसञ्चित, १८६ ।
 घसुर, २४, २७, ४३, ३९१ ।
 घस्र, २८० ।
 घस्रग्राह, २७७, २८२, २८३, ३०३, ३०४, ३१४;
 ३२८, (तन्त्र) २८०, (हर्म्यमान) २७५ ।
 घस्रग्राहिन, ५२ ।
 घटमेतम् (लुपा), १३६ ।

घा

घाकार (विमानस्य), १२७ ।
 घाकारायाम (एकतलहर्म्य), १५० ।
 घागत, ४५ ।
 घागार, १४७ ।
 घाचार्यलक्षण, ४ ।
 घाच्छादन, २२२, २४१, ४१५ ।
 घात्मार्य, ३४७, ३४९; (दिवताहर्म्य), २७८;
 (मण्डप), २३६; (लिङ्गपीठ), ३४६ ।
 घादिक, ६ ।
 घादितुङ्ग, ४११ ।
 घादित्य, २१, २३ ।
 घादित्यसन्धि, १२५ ।
 घादिमान, ३६२ ।
 घादिमेद, १८ ।

घादिविष्णु, ४१ ।
 घादिसार, ४०८ ।
 घाधार, ८७, १०८, ११३, ११७, १२१, १२४,
 १५३, १७२ ।
 घाधारपट्ट, ११६ ।
 घाधारपट्टिका, १३१ ।
 घाधारपर्याय, ११३ ।
 घाधिदैवत, ३२९ ।
 घाधेय, ११३, १२१, १२४ ।
 घानन, १०१, १४४ ।
 घान्दाल, २९५, २९६ ।
 घापण, ५३ ।
 घापव, २१ ।
 घापवत्स, २२, ४१ ।
 घापान, १९१ ।
 घामङ्ग, ४०५ ।
 घामङ्गान्तर, ४०६ ।
 घामङ्गसूत्र, ४०५ ।
 घामास, ६१, १४३, १८६, १८९, ३३४ ।
 घामासाङ्ग, ३३४ ।
 घामास (द्वार), २६९ ।
 घामासकूप (मण्डप), २४० ।
 घामास (लिङ्ग), ३३९ ।
 घास, ४०९ ।
 घाय, ३४, १८६, १८७, २५६, २९९, ३००,
 ३७८, ३९० ।
 घायत, २२८ ।
 घायतन, १४७ ।
 घायतास, ३६६ ।
 घायताकार, १४३ ।
 घायतायाम, २४१ ।
 घायतास्र, ५७, १३० ।
 घायत (मण्डप), २२८ ।
 घायतवृत्त, २९०, ३४७ ।

चायद्वयः, २३२ ।
 चायस, १३०, १४१, ३२७, ३२९, ३४९ ।
 चायादिः, ९४ ।
 चायादिकर्मः, २६९ ।
 चायादिलक्षणः, ३४, १८६ ।
 चायाम, ९४ ।
 चायुधाम्बात्मगण्डपः, २३६ ।
 चायुध (चालय), २७७ ।
 चायुधयोग्य (खान), २५८ ।
 चारणि, ९४, १२३, २२२ ।
 चारामकारालयः, १९५ ।
 चारामदेशकः, २७८ ।
 चार्यः, २८ ।
 चार्यकः, २१, २३ ।
 चार्यमन्त्रः, २३ ।
 चालयः, ३७, ६२, १४७, १६६, २६८, २७३ ।
 चालयाद्यङ्गः, ४११ ।
 चालम्बनः, १३७, १४४ ।
 चालिङ्गः, ७४, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८५, ८८, ८९, ९७, ११२, ११४ ।
 चावरण, २५९, ४१३ ।
 चावर्यः, ४०८ ।
 चावास, १४७, २५२ ।
 चावृतः, १३४ ।
 चावृतालिन्दः, १६१, १७७, २१२, २१३, २२५, २२६, २३१, २३६, २३८, २५०, २५२, २५३ ।
 चावृतालिन्दकः, १६९, १७३ ।
 चावृतद्वारः, २२६, २२७ ।
 चावृतमिति, २०९, २१० ।
 चावृतमण्डपः, २२७, २७९ ।
 चावृतमालिकः, १२० ।
 चावृता वीथिकाः, ४७ ।
 चाश्रमः, २५७ ।
 चाश्रमागारः, १७० ।

चाश्रमिनः, २४३ ।
 चासन, १२, ४१, ६७, ७५, ९५, १४३, १५१, १५२, १५३, १५८, २३३, २८३, २९७, (दाह) २९५, ३००, ३०४, ३०५, ३०६, ३१०, ३२७, ३३४, ३३५, ३५६, ३५७, ३५८, ३६४, ३६६, ३७०, ३७७, ३८१, ३८७, ४०२, ४०३ ।
 चासनयोग्य (मध्यरङ्ग), ३०८ ।
 चाखानमण्डपः, १९७, २२८, २२९, २३८, २५९, २७८ ।
 चाखानयोग्यः, २३९ ।
 चास्यायतः, ४०१ ।
 चाड्यकर्महर्म्यकः, ४० ।
 च
 इक्षुकान्तः, १६८ ।
 इन्दिरा, १९३, ३५७ ।
 इन्द्रः, १, ३, २१, २२, २३, २५, ४१, ४०८, ४१८ ।
 इन्द्रकः, २३ ।
 इन्द्रकमद्रः, २९० ।
 इन्द्रकान्तः, १६४, २१२ ।
 इन्द्रकोलः, ६७, ६८ ।
 इन्द्रजयः, २३, ४१ ।
 इन्द्रनीलः, ६६, १०९, ४१८ ।
 इन्द्रपद्मः, ४१७ ।
 इन्द्रराजः, २२, २५ ।
 इन्द्ररूपः, ६९ ।
 इण्डन्तः, १२४ ।
 इण्डपर्वन्तः, ११९ ।
 इष्टकः, ५५, ६३, ६८, ११५, ११८, १३१, १३२, १८३, १९०, ३०९, (लक्षण) ७० ।
 इष्टक-मिति, २७६ ।
 इष्टक-लिङ्गः, १३२-१३३ ।
 इष्टकहर्म्यः, ११५ ।

ई

ईश, २३, ३६, ४०, ४१, १९३।
 ईशक, २३।
 ईशकान्त, १७८।
 ईशमूर्ति, २५।
 ईशान, २२, २४, २८।
 ईशालय, ४१ ४५।
 ईश्वर, १६०।
 ईश्वरकान्त, २०, १६२।
 ईश्वरकान्तक, १८८।

उ

उग्रजाति, ६२।
 उग्रहृक्, ३८०।
 उग्रपीठ, १९।
 उत्तम, ३३४।
 उत्तमदशताल, २, ३३५, ३३७, ३६६, ३७१।
 उत्तमदशतालविधान, ३९२-३९८।
 उत्तमनवताल (विवरण), ३७१-३७३।
 उत्तमपङ्क्तिताल, ३९८।
 उत्तर, ७४, ७५, ७६, ८०, ९२-९४, १११,
 ११२, ११३, ११५, ११७, ११८, १३३,
 १३७, १४४, १५२, १९०, २०२, २१२,
 २८७, ३०९, ४११।
 उत्तरा, ३९५।
 उत्तरान्त, ९८, २१७, २७०, २७१।
 उत्तरायणमास, २६१।
 उत्तरीय, ३३५।
 उत्तरीयक, ३६७।
 उत्तरोष्ठ, ३९५, ४०१।
 उत्पलकन्द, ६३।
 उत्पललिङ्ग, ३५०।
 उत्सव, ३०४, ३३४, ३७७, ३९१।
 उत्सवार्थ-मण्डप, २२९।

वत्सवोदय, ३६३, ३६४, ३८९।
 उत्सव, ५८।
 उदकमिति, २७६।
 उदर, ३९२।
 उदरबन्ध, ३२२।
 उदरबन्धन, ३३५।
 उदित, २२, ३६, ४०, ४३; (मूर्ति), २७।
 उद्युम्बर, ६।
 उद्यमन, ४११।
 उद्युत, ११३।
 उद्युतहस्त, ११२।
 उद्युत, २४३; (लिङ्ग), ३४६।
 उद्यान, ५४।
 उन्मान, ३६२, ४०९।
 उपकान्त, १६७।
 उपग्रीव, ३२२।
 उपहार, ३६, ३७, ४३, ४४, ४२, १९०, १९१,
 २५६, २६५, २६६, २६७, २६८।
 उपहार, २८७।
 उपनयनमण्डप, २२२।
 उपनयनादियोग्यक (मण्डप), २३३।
 उपपाद, १०२, १०३।
 उपपीठ, १, १९, ६४, ७२, ७४, ९३, ९४, १००,
 १०३, १०८, १५२, १५३, १५६, १५९,
 १६६, १६७, १३७, १८८, २०२, २०३,
 २०४, २०७, २०९, २२३, २३८, २५३,
 २८८, २८९, २९४, ३००, ३०४, ३०९,
 ३८३, (विधान) ७२-७७।
 उपपीठक, २१।
 उपपीठाकृतितल, २१२।
 उपपीठानिर्गम, ७२।
 उपग्रीव, ३३५।
 उपमान, ४११।
 उपमान, ३६२।

उपवास-मण्डप, २६० ।
 उपवेदि, ४१५ ।
 उपाङ्ग, ४०९, ४१७ ।
 उपाचार, २८८ ।
 उपान, ६८, ७३, ७५, ७६, ७७, ९१, १५३,
 १९६, ४११ ।
 उपाज, १९६ ।
 उभयचरित, १९, १८८ ।
 उभापति-दुर्घ, ७६ ।
 उरगबन्ध, ७८-७९ ।
 उष्णोष, ३९२, ३९९ ।
 उष्णोषमध्य, ४०५ ।
 उष्णोषोज्ज्वलमौलिक, ३६६ ।

ऊ

ऊरुतुङ्ग, ३९९ ।
 ऊरुदुर्घ, ३९२ ।
 ऊरुमध्यविशाल, ३९३, ४०० ।
 ऊरुमूल, ३९८, ४०३ ।
 ऊरुमूलविशालक, ३९३, ४०० ।
 ऊर्ध्वकूट, १७०, २२४, २३०, २३१, २३२, २३७,
 २३९, २४०, ३३२ ।
 ऊर्ध्वतल, ४१३ ।
 ऊर्ध्वपत्र, २९५ ।
 ऊर्ध्वपीठ, १५९, २०१ ।
 ऊर्ध्वमञ्च, १७३ ।
 ऊर्ध्ववृक्ष, १०७ ।
 ऊर्ध्ववेदि, २७८ ।
 ऊर्ध्वशाला, १५५, १७०, १७३, १८२, २१७ ।
 ऊर्वा, १३३, १३४ ।
 ऊहापोहादिकोति, ४१३ ।

वृ

वृक्ष, ३४, २५६, ३५८ ।
 वृजु, ३६१, ३६४ ।

वृज्वाङ्गकभाव, ४०५ ।
 वृषि, ३६५, ३६७ ।
 वृषिसन्धि, ११९ ।

ए

एककोष्ठ, ३२७ ।
 एकतल, १२७ ।
 एकतलविधान, १४३-१५२ ।
 एकदन्त, १९३ ।
 एकद्वादशभूम्यन्त, ७० ।
 एकपक्ष, ३६ ।
 एकपक्षालय, २६० ।
 एकपत्राम्बुज, ६६ ।
 एकपद, १९ ।
 एकपादेद्वरालय, १९२ ।
 एकभूमि, १, ६२, ६३, १५२ ।
 एकभूमिलक्षण, १ ।
 एकभूमिविधि, १४३-१५२ ।
 एकभूमि-विमान, १२७ ।
 एकलिङ्ग, ३४१, ३४२, ३४९ ।
 एकशाला, १८२, २४२, २४३, २४४, २५१ ।
 एकशालाकृति, २५४ ।
 एकशिला, ३४४ ।
 एकसन्धि, २४४ ।
 एकाकृति, ३३५ ।
 एकादशतल, ६०, १२९, २५५ ।
 एकादशतलविधान, १७८-१७९ ।
 एकादशसूत्र, ४०३ ।
 एकानेकतल (शाला), २४३ ।
 एकाकृतल, २०२ ।
 एनालता, ६६ ।

ऐ

ऐरावत, ७०, १६५ ।

श्री

प्रापधि, ६६, ६८ ।

प्रापधिरक्त, ७१ ।

क

ककुम्भघ्न, ४०५ ।

ककुम्भान्न, ३९७ ।

कक्ष, ३९७ ।

कक्षान्तर, ३९४, ३९८, ४००, ४०२ ।

कक्षसूत्र, ४०५ ।

कङ्कुण, ३३२ ।

कङ्क्यु, ६३ ।

कञ्जुककारालय, ४० ।

कट, ३३५, ३८१ ।

कटक, ८०, ८७, ३२२, ३२३, ३३५, ३५५ ।

कटकाकार, १३६ ।

कटि, ३९३, ३९७ ।

कटिदेश, ४०५ ।

कटिनिशाल, ४०० ।

कटिसौमान्त, ३९८ ।

कटिसूत्र, ३२२, ३२३, ३३५, ३९७, ३९८ ।

कण्ठ, ७३, ७५, ९६, १००, १०१ ।

कदलीफल, ४१५ ।

कदलीसूतदण्डाभ, ९९ ।

कद्रुम, ४०९ ।

कनिष्ठ, ३९६, ४०० ।

कनिष्ठाङ्गुल, ३९३, ३९९ ।

कन्तुकाकार, ४०२ ।

कन्यकादि, ३१३ ।

कन्यकारालय, २५९ ।

कन्धर, ७३, ७४, ७८, ८८, ७९, ८०, ८१, ८३,

८४, ८५, ८६, ८७, ८९, १०१, ११३, ११४,

१३१, १४४, १४५, १४६, १५३, १५९,

२९५, ३००, ३५३ ।

कन्यसादेवता, ३१३ ।

कपाट, ४४ ।

कपाल, ६७, ३६० ।

कपोत, ७४, ७५, ७६, ८४, ८५, ८६, ८७, ८८,

८९, ९०, ९१, १०१, १११, ११२, ११३,

११४, ११५, १३४, १६८, २०७, २०८,

२१७, ३००, ३०१, ३०२ ।

कपोल, १३८ ।

कवन्धन, २९५ ।

कमण्डलु, २४, ६८, ६९ ।

कमलज, १५१ ।

कमलधृ, १ ।

कमलाक्ष, १६७ ।

कमलाङ्ग, १५२ ।

कमलेश्वर, १ ।

कम्प, ७३, ७४, ७५, ७६, ७८, ७९, ८०, ८१,

८२, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७, ८८, ८९, ९०,

९१, १०१, ११९, ११३, १५८, ३०१, ३०२,

३५३ ।

कम्पक, ७९, ३०० ।

कम्पकण्ठ, ३०० ।

कम्पन, ७९ ।

कम्पनिर्गम, ७७ ।

कम्पपट्ट, २७० ।

कम्पपत्र, १३१ ।

कम्पबन्ध, ९१ ।

कम्पवृत्त, १३७, ३०० ।

कम्पवृत्तक, ३०१ ।

कर, ४१७ ।

कारट, ३३६ ।

करण, ४१७ ।

करण्ड, २४, २५, ३१३, ३१४, ३५८,

(याकृति), ३१६ ।

करण्डमकुट, २६, २७, ३७० ।

करिकर्षः, २८८ ।

करोटो (टि), १३६, १४४ ।

कर्कटाङ्घ्रिः, १२४ ।

कर्करोक्तः, ४३, ७७, २३५; (महामार्गः), ३९ ।

कर्करोनासिकाः, २१९ ।

कर्करोमदः, २३१, २३२, २३३ ।

कर्षः, ७३, ७५, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, १००, ११५, ११६, १३९, १७०, २२९, २३२, २३३, २३७, २४२, २५२, २९५, ३०१, ३०२, ३२३, ३२४, ४०१, ४१२ ।

कर्णान्तः, ३९७, ४०० ।

कर्णाम (किरोटादि): ३१६ ।

कर्णाष्टकः, १९ ।

कर्णकम्पाजः, १४५ ।

कर्णकूटः, १४५, १४९, १६८, १६९, १७०, १७१, १७३, १७५, १८१, १८२, २११, २१४, २१५, २१७, २५४ ।

कर्णोदामः, ३५५ ।

कर्णोद्देशः, ३३२ ।

कर्णेनः, २८८ ।

कर्णपत्रः, ३१७, ३३६ ।

कर्णपादः, १३० ।

कर्णपुष्पः, ३१७, ३५५ ।

कर्णपूरकः, ३१८ ।

कर्णबन्धान्तः, ३९५ ।

कर्णभुषणः, ३३२ ।

कर्णवृत्तः, ३०० ।

कर्णसोमान्तः, ३९५ ।

कर्णहर्म्यः, १४५, १४६, १५०, १५३, १५४, १५५, १५६, १५७, १५८, १५९, १६१, १६२, १६३, १६४, १६५, १६७, १७५, १७७, १७९, १८२, १९०, २१०, २१३, २१८, २३६, २४६, २५१, २५४ ।

कर्णिकाः, १९६ ।

कर्तृविम्बः, ३६२ ।

कर्पूरः, ६६, ४०४ ।

कर्मकरालयः, ३७ ।

कर्मकारगृहः, २ ।

कर्मकार (श्रेष्थालयः), ४० ।

कर्मापनोविन (चालयः), ३७ ।

कर्षणादिः, ४०८ ।

कन्ध (घटत्रिगन्तः), ४१७ ।

कलिङ्गकः, १८० ।

कल्पकः, १३९ ।

कल्पग्रामः, ६२ ।

कल्पवृक्षः, २, २८३, २९१, ३०९, ३१२, ३३७, ३६५, ३६६ ।

कल्पवृक्षकः, २२९ ।

कल्पवृक्षविधानः, ३१०-३१२ ।

कल्याणः, १६६ ।

कवाटः, १३९, १५०, २६५, २७१, २७२, २७३, ३३१ ।

कवाटयुग्मः, १४८ ।

कषायः, ३६७ ।

काकः, ३००, ३५० ।

काकलो, ६३ ।

काकाष्टः, ६ ।

कात्यायनो, १९७, १९९, ३६१, ३९२ ।

काननः, ५४ ।

कान्तः, २३९ ।

कान्तकः, १५६ ।

कान्तारः, १६७ ।

कामकोष्ठः, १०४ ।

काम्यः, ३०९, ३२१ ।

कांसकारकः, ३२६ ।

कांस्थः, १०९, ३२७ ।

कायमध्यः, ४०२ ।

कारागृह, २७२ ।
 कार्यास, ५, २९३ ।
 कार्मुक, ३२, ३३, ३४, ४८, ४९ ।
 कार्मुक-ग्राम-विन्यास, ४८ ।
 कार्यापजीविन (शालय), ४८ ।
 कार्यसूत्र, ४०५ ।
 कालकुट, ३३७ ।
 कालमुख, ३३८, ४०८ ।
 कालयुग, ४०८ ।
 कालरूप, १५७ ।
 कालिङ्ग, २९० ।
 कालीकोष्ठ, ४२ ।
 काश्यप, १३३, १३४, ३६७, ४०८ ।
 किङ्किणीबलय, ३३२ ।
 किन्नर, २९१, ३१४, ३३३, ३७० ।
 किन्नरोवक्त, ३०७ ।
 किम्बरी, १४४ ।
 किम्बरोवक्त, ९८, २५६, ३०१ ।
 किशिरि, १०७ ।
 किशुक, ५, १०७ ।
 किरातालय, २७९; (शालयश्रेणी), ४० ।
 किरोट, १, ३१३, ३१४, ३३२, ३३५;
 (पाकृति), ३१६ ।
 किङ्क (हस्त), ४, ५ ।
 कीर्णकारालय, ४० ।
 कीर्तिवक्त, १३८ ।
 कील, ६७, १२५, १४८, २८७, २८८, २९५ ।
 कील (पर्याय), १२३ ।
 कीलन, २७२ ।
 कीलभाजन, २७२ ।
 कुक्कुट (कुनाय), ३२४, ३३० ।
 कुक्कुटाखसमाकार (मुख), ४०१ ।
 कुक्कुटावास, २५९ ।
 कुक्कुटासुखमण्डप, २७१ ।

कुक्षि, १२, १३७, १४४, २८६, ३७६, ३४०,
 ३९८, ४०३ ।
 कुक्षिश्रेय, ६९ ।
 कुक्षिवन्ध, ८९-९१ ।
 कुचवन्धन, ३५५ ।
 कुञ्चित (गमन), ३८० ।
 कुञ्चितपाद, ३५९, ३७० ।
 कुञ्जर (मण्डप), २३० ।
 कुञ्जराक्ष, २२०, २९४, ३३१ ।
 कुञ्जरीय, ३३० ।
 कुट्टिम, ७८, ९३, १११, १९०, १६२, २०७,
 १८१, २०८, २८४, २८९, ३०९ ।
 कुट्टय, १२३, १७१ ।
 कुट्टवायस्, २२९ ।
 कुट्टमल, ५२, ९८, १०२, १३०, १३१, १३६,
 १४२, २९०, २९५, ३१६, ३१७, ३१८,
 ३२५ ।
 कुट्ट, ११९, १२४, १४७, १५०, १५९, १९०,
 १९९, २१०, २१२, २१३, २३३, २४४,
 २४५, २४६, २५४, २५५, २६०, २६८,
 २७५, २७६ ।
 कुड्यक, १५६ ।
 कुड्यादि (दोष), ४१३ ।
 कुड्याहार, २४९, २७० ।
 कुड्यापाद, २३९ ।
 कुड्यास्तम्भ, ६८, ९४ ।
 कुण्ड, १४०, २६२ ।
 कुण्डल, ३३२, ३३५ ।
 कुण्डिक, ३५५ ।
 कुण्डिका, ३३५ ।
 कुट्टमल, २७० ।
 कुत्तल, ३१३, ३१४, ३१७, ३५८; (पाकृति),
 ३१६ ।
 कुञ्जक, ५३, ५४ ।

कुजाकार, ३६७ ।
 कुमुद, ७८, ७९, ८०, ८१, ८२, ८३, ८४, ८८,
 ९०, ९२, ३०२, ३५३ ।
 कुमुदास, ६८ ।
 कुमुदान्त (गर्म), ७१ ।
 कुमुदबन्ध, ८०-८२ ।
 कुम्भ, ७९, ८०, ८१, ८३, ८४, ८५, ८६, ८७,
 ९१, ९६, ९८, १००, १०१, १०२, १०८,
 १३१, १४५, १५०, १५५, १६३, २९५ ।
 कुम्भाङ्घ्रि, १०२ ।
 कुम्भालङ्कार, १०१-१०२ ।
 कुम्भकुम्भतल, २१७, २५३ ।
 कुम्भाद, २१५, ३०१ ।
 कुम्भबन्ध, ८५-८७ ।
 कुम्भवृत्त, ३०० ।
 कुम्भस्तम्भ, ९६, ९७, १०० ।
 कुलत्थ, ६३ ।
 कुलद्वार, १८४ ।
 कुलामद्वार, २३४ ।
 कुलाय, ३२४ ।
 कुलाल, ३३० ।
 कुलालालय, ४० ।
 कुलिकाङ्घ्रिक, ११३, ११४ ।
 कुलीर, ७०, १२४ ।
 कुष्माण्डाकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 कूट, १०२, १३४, १५०, १५५, १६०, १६४,
 १६६, १७०, १७१, १७२, १७४, १७५,
 १७६, १७८, १७९, १८०, १८१, २१०,
 २२५, २२६, २४१, २४७, २६१, ३७६,
 ४१४ ।
 कूटाकृति, २४० ।
 कूटाङ्गमण्डप, २२८ ।
 कूटालय, २७८ ।

कूटकोष्ठ, १५६, १६०, १६०, २१४, २२०,
 २५३, २५४, २५६ ।
 कूटशाला, १६०, १६९, १७१, १७५, १७९,
 २१०, २१६ ।
 कूटद्वारा, १७१ ।
 कूप, १८३, १९५ ।
 कूप (गर्म), ७० ।
 कूपयोग्य (स्थान), २५८ ।
 कूर्च, ४१५ ।
 कूर्पर, ३९२, ३९६, ३९९, ४०१ ।
 कूर्म, ७०, १९७ ।
 कूलिकाङ्घ्रिक, ११४ ।
 कूजघाटण, २३० ।
 कृकर, २८७ ।
 कृताख्या, २२१ ।
 कृताञ्जलि, ३८१ ।
 कृताञ्जल्यासन, १५१ ।
 कृशानु, २१ ।
 कृतमाल, १४, १०६ ।
 कृष्ण, ३४७, ३८२ ।
 कृष्णमण्डल, ३९४, ४०१, ४१६ ।
 कृष्णवर्ण, ३६७ ।
 कृष्णवर्ण (लिङ्ग), ३४६ ।
 कृष्ण (शिला), ३४६ ।
 केतक, ५ ।
 केयूर, ३२२, ३२३, ३३२, ३३५, ३३६, ३५५ ।
 केरल, १८० ।
 केरलकान्त, १८१ ।
 केश, ३९८ ।
 केशान्त, ३६३, ३९४, ४०१ ।
 केशकुट, ३३२ ।
 केशपर्यन्त, ३२९ ।
 केशबन्ध, ३१३, ३५५, ३५८ ।
 केशबन्ध (वाक्य), ३१६ ।

केशवन्धन, ३१४ ।
 केशर, ३८७ ।
 केशव, ४१, १५१, १५६, १९२ ।
 केसर, १४९, १५९ ।
 केसरोभूतपाद, २९६ ।
 केसरिमण्डन, ३०७ ।
 कैलास, १६० ।
 कोकिल, ३०१ ।
 कोदण्डवदन्, ३९४ ।
 कोदण्ड, ६३ ।
 कोल (गर्भ), ६९ ।
 कोलक, ५३, ५५, ६६, २०७ ।
 कोशमण्डप, १९४ ।
 कोश-मन्दिर, २६० ।
 कोशरत्नादि (मण्डप), २३३ ।
 कोष्ठ, ४७, ६४, ९२, १४७, १५१, १६४, १६८,
 १७०, १७१, १८३, २१५, २४७, २४९ ।
 कोष्ठक, ९७, १०० ।
 कोष्ठ-गर्भ, ६९ ।
 कोष्ठपाद, ९७ ।
 कोष्ठवास, ९७ ।
 कोष्ठशाला, १७१, १७२, १७३ ।
 कोष्ठस्तम्भ, ९७ ।
 कौतुकोत्सव, ३८९ ।
 कौतुकोदय, ३६३ ।
 कौमारो, ३५९, ३६० ।
 कौमुदकन्द, ६३ ।
 कौशिक, २३० ।
 क्रमक, ५, २२१, २२२ ।
 कव (स्नान), ५४, ४८ ।
 क्रीड, १५२ ।
 क्षणिकालय, ३८१ ।
 क्षणिकवेर, ४०९ ।
 क्षणिक-जिह्वद्रव्य, ३५० ।

क्षत्रिय, १९५, २५३ ।
 क्षत्रियादि, २३१ ।
 क्षय, १४७, २९९ ।
 क्षाणजात्यालव, ५१ ।
 क्षोरिणी, २, १२, १०६, २२१, २८७, २९५ ।
 क्षुद्राक्ष, ७४, ७६, ८८ ।
 क्षुद्रालय, ६२, १९८ ।
 क्षुद्रोपान, ७९, ८८, ९१ ।
 क्षुद्रकर्म, ८३, ८८, १०० ।
 क्षुद्रस्तेपण, २९४ ।
 क्षुद्रजालक, २६६ ।
 क्षुद्रदेव, १९७ ।
 क्षुद्रदेवालय, ६२ ।
 क्षुद्रद्वार, २७२ ।
 क्षुद्रनासा, ८६ ।
 क्षुद्रनासि, २१८, २२४, ३०९ ।
 क्षुद्रनासी, ११४, १५५, १७० ।
 क्षुद्रनास्य, १५६ ।
 क्षुद्रपङ्कज, ८८ ।
 क्षुद्रपद्म, ८६ ।
 क्षुद्रपद्म, ८४, ८८, ११२ ।
 क्षुद्रपाद, ९८, ९९ ।
 क्षुद्रपोठ, १९२ ।
 क्षुद्रभूष, ३०४ ।
 क्षुद्रमार्ग, ३९ ।
 क्षुद्रबद्धी, ३१२ ।
 क्षुद्रवेदि, २९५ ।
 क्षुद्रशाला, १६९, १७१, १७४, १८१, २१०, ३०१ ।
 क्षुद्रहर्म्य, ७८, १७२ ।
 क्षुद्रहर्म्य-लुपा, १३४ ।
 क्षुर, ३८४, (क्षुर) ३२५ ।
 क्षुल्लकमाम, ५४ ।
 क्षेत्र, १४७ ।
 क्षेत्रपाल, १५७, १९३, १९७ ।

क्षेपण, ७३, ७४, ७५, ८२, ८३, ८४, ८६,
८७, ८८, ८९, १००, ११२, ११३, १३५,
१३६, २७१, २७२, २९३, ३००, ३०१,
३५३ ।

क्षौणी, १३३, १३४ ।

क्षौम, ४१५ ।

क्षौरार्थ (मण्डप), २२२ ।

क्षौरिकालय, २७८ ।

ख

खजुरोट, ३३० ; (पञ्जर), ३२४ ।

खट्वाङ्ग, ६७ ।

खट्वाङ्ग, ६८, ६९ ।

खण्डहर्म्य, ३३२ ।

खदिर, ५, १४, १८, १०६, १३२, २२१ ।

खर्वट, ४८, ५३, ५४, २३७ ; (गर्म) ६९ ।

खलुरिका, २३१, २३३, २३४, २३६, २३७ ।

खातशङ्कु, १८ ।

खार, १३२ ।

खादिर, १२, १०६, १३२, २२१, २८७ ।

खेट, ५३, ५४ ।

खेटक, ४८, २५७ ।

ग

गगन, २१, २४, ३०, १३३ ।

गङ्गा, ३३६ ।

गङ्गाशिरस्, १ ।

गङ्ग, ६९, ७९ ।

गङ्गमुख, १२२ ।

गङ्गयानि, ३००, ३७८ ।

गङ्गशाला, ६२, २७८ ।

गङ्गश्रीप्राकृति, १३८ ।

गङ्गाकटु, १५१ ।

गङ्गाध, १५७ ।

गङ्गाध्व, १९५ ।

गङ्गाश्वदिकालय, २७८ ।

गङ्गाश्वदिवाहन, २७९ ।

गङ्गा, ३५, ११५, १७२, १८३, १९७ ।

गङ्गान, ३९० ।

गङ्गपति, २९०, ३३३ ।

गङ्ग, २४ ।

गङ्गाधिप, १७९ ।

गङ्गिक (पालय), १९५ ।

गङ्गिका, (शाला) २४३, २४४ ।

गङ्गिकादि (पालय), ४० ।

गङ्गित, २० ।

गङ्गेश, १९६, १९७, २७१ ।

गङ्गेश्वर, १९२ ।

गङ्गय, १७९ ।

गङ्गयमान, ७३, १४३, १७५, २०४, २०६, २०७,
३००, ३५३ ।

गङ्गाधर, ३३५ ।

गङ्गक, ६६ ।

गङ्गद्वयादिमण्डप, १९४ ।

गङ्गमादन, २२६ ।

गङ्गर्व, २२, २४, २७, ४०, ४२, ४३, ३३३,
३७० ।

गङ्गानुलेपन, ४१७ ।

गङ्गस्तिक, ६२ ।

गङ्गन, ३७७ ।

गङ्गह, १७९, १९८, ३७५, ३७८ ; (कृष्ण), ३८०
(वर्णादि), ३८१ ; (लक्षण) ३७७, ३८२ ;
(विवरण), ३७८ ।

गङ्गध ३००, ३५० ।

गङ्ग, ३२, ६८ ।

गङ्गमृद, २१०, ३३८, ३४४, ३८९, (विशालक)
३८८ ।

गङ्गमोह, १४७, २०२, २११, ३४४, ३६२, ३६३,
४११ ।

गर्भन्यासविधि, १, ७१ ।
 गर्भमाजन, ६४, ६७ ।
 गर्भमन्त्राध्याय, ६५ ।
 गर्भविन्यास, ६३-७१ ।
 गर्भश्वस्र, ६९ ।
 गर्भसूत्र, १८ ।
 गर्भावट, ६३ ।
 गल, ६८, ७५, ७६, ८१, ८८, ९६, ९७, १०१,
 १३३, १३७, १४४, १४४, १४५, १५३,
 १५६, १६१, १६८, १७३, २०४, २०७,
 ३०१, ३४९, ३५३, ३९५, ३९६, ४११ ।
 गला, ७४, ९७, १६२, १६३, १६५, १६९ ।
 गलकुट, १७०, २१८, २१९ ।
 गलतार, ४०० ।
 गलतुङ्ग, ३९२ ।
 गलपट्ट, ३१८ ।
 गलप्रवेश, १५२ ।
 गलमान, ३२२ ।
 गलसन्धि, ३९७, ३९९ ।
 गलान्त (गर्भ), ७१ ।
 गवाक्ष, १५६, १५९, २२० ।
 गवाक्षाकार, २९३ ।
 गवाक्षाकारपत्र, १३७ ।
 गाम्ब (लिङ्ग), ३४६ ।
 गान्धर्वालय, १९५ ।
 गालव, ४०८ ।
 गिरिदुर्ग, ५५ ।
 गीत (घागर), २२२ ।
 गीतनृत्यार्थमण्डप, २२३ ।
 गीतचोलाविधान, ३७० ।
 गोर्वाण, १ ।
 गुडोदकमुधायुक्त, १३६ ।
 गुप्तविश, ३७८ ।
 गुरु, ३१९ ।

गुरु (वार), ३९१ ।
 गुल, १९० ।
 गुल (लिङ्ग), ३५० ।
 गुल्फ, ३५५, ४००, ४०५ ।
 गुरुकाक्षि, ३९२ ।
 गुह, १५१, १९२, १९७ ।
 गुह्यान्तद्वारदेश (सापान), १८३ ।
 गुहः ५४, ५५, १४७, २२२, २६५, ३१३ ।
 गुहकान्त, १६६ ।
 गुहस्त, २४, (पद) १२५, (मूर्ति) २७ ।
 गुहगर्भ, ६३, ६९ ।
 गुहदान, ५१ ।
 गुहद्वार, १२५, २६३ ।
 गुहप्रवेश, १, ३२ ।
 गुहप्रवेशविधान, २११-२६४ ।
 गुहप्राकार, १९१ ।
 गुहमान, २७६ ।
 गुहमानस्नानविधान, २५७-२६० ।
 गुहविन्यास, २, ३२ ।
 गुहश्रेणी, ३७, १९५ ।
 गुहस्तम्भ, ६८, २६२ ।
 गुहाग्र, २६१ ।
 गुहादि (तोरण), ३०५ ।
 गुहायाम, २५७ ।
 गुहारम्भ (मास), २४८ ।
 गुहिणी, २४३ ।
 गुहिणोगुह (स्नान), २५८ ।
 गेयमूर्ति, १५१ ।
 गेह, १४७ ।
 गेहक, २१६ ।
 गैरिक, ६६ ।
 गोजमूल, ३९५ ।
 गोत्र, १३४ ।
 गोत्रा, १३३ ।

गोधा, २२ ।
 गोधार (पञ्जर), ३२४, ३३१ ।
 गोपान, ७६, ७९, ८०, ८१, ८२, ९६, १११, ११४, १४४, १५३, १५५, १६२, २०९ ।
 गोपानक, ७५, ११२ ।
 गोपालश्रेणी, ३७ ।
 गोपालालय, ४१ ।
 गोपुर, १, ५३, ९३, ११०, १३४, १३९, १८३, १८४, १९१, १९५, १९८, २०२, २६०, २६८, ४११, ४१३ ।
 गोपुरविधान, १९९-२२० ।
 गोपुराद्यन, २१९ ।
 गोपुरोद्भूत (हस्त), ३७० ।
 गोवालाकारा, ३५८ ।
 गोमेध, १०९, गोमेद(घक), १०९, १४१ ।
 गोशाला, ३७, १९५ ।
 गोसङ्घवास (मण्डप), २३० ।
 गौतम, ४०८ ।
 गौरी, ३३३, ३५८, ३५९ ।
 ग्राम, १८, २९, ३१, ३८, ४१, ५३, २२२, २५७, २७९ ।
 ग्रामगर्भ, ६३, ६९, ७० ।
 ग्रामद्वार, ६९ ।
 ग्राममान, ५३२ ।
 ग्रामयोग्य (मण्डप), २४१ ।
 ग्रामरसिकालय, ४० ।
 ग्रामलक्षण, १, ३२-५१ ।
 ग्रामवास्तु, ४९ ।
 ग्रामविन्यास, ३२ ।
 ग्रामसोपान, १८३ ।
 ग्राह, ७०, १३८, ३०३ ।
 ग्राहकुण्डल, ३५५ ।
 ग्राहपृच्छ, ३०७ ।
 ग्राहसिद्धादि, ८४ ।

ग्राहादिचित्र, २६ ।
 ग्रीव, ७३, ७४, ९७, ९८, १३३, १४४, १४५, १४६, १४९, १५३, १५८, १५९, १६२, १६७, १७७, १७९, १८८, २०५, २०६, २०९, २४३, २५३, २७३, ३२४, ३३७, ३७६ ।
 ग्रीवकोष्ठ, १५१ ।
 ग्रीवदेश, ३७६ ।
 ग्रीवभूषण, ९७-९८ ।
 ग्रीवरोम, ३९६ ।
 ग्रीवविस्तार, ३९४ ।
 ग्रीवा, १६०, १६८ ।
 ग्रीवादिशिखराकृति, १३० ।

घ

घट, ३०३, ३०८, ३२४ ।
 घन, ५, ६४, २०९, ३८१, ३९४, ४०२ ।
 घनमान, २७० ।
 घाटन, १४८ ।

च

चकोर, ३३०, (पञ्जर), ३२४ ।
 चक्र, ६६, ६८, ६९, २८६, २९३, ३३६, ३६१, ३६५ ।
 चक्रकान्त, १७८ ।
 चक्रमूर्ति, १९७ ।
 चक्रवर्तिन, ४०, ५३, ६२, १९१, २५१, २८२, ३०४, ३०९, ३१०, ३२३, (पालय), ७६, (तन्त्र), २८०, (सिद्धासन), २९७, (हर्म्य), २७५ ।
 चक्रवर्तिर्माह्यो (मकुटादि), ३१४ ।
 चक्रवर्त्यादिभूष (मकुटादि), ३१४ ।
 चक्रसंयुक्त, १९६ ।
 चक्राकार, २८७, ३११ ।
 चक्राक्ष्य, १७८ ।

चकादिदाठ, २८७ ।
 चक्री, २३ ।
 चक्रेश्वर, ३१२ ।
 चक्षुस्मीलन, ४१८ ।
 चटक, ३३०; (पञ्जर), ३२४ ।
 चख, १५१, ३६५ ।
 चखराक्षसकपक, १९६ ।
 चखडालकुटिक, ३७; ४६ ।
 चखडालावास, ४२ ।
 चखिडत, १९, २३, ३८, ४३, ४७, १७४, १८९ ।
 चतुरश्र, ५७, २०६, २७६, ३३० ।
 चतुरश्र-नाम, ३५४ ।
 चतुरश्र-मण्डप, ४१४ ।
 चतुरश्र-स्तम्भ, ३०८ ।
 चतुर्द्वार, १६२, २२३, २६५, ४१४ ।
 चतुर्बाहु, ३५५ ।
 चतुर्भद्र, २९० ।
 चतुर्भुज, ३३५ ।
 चतुर्मुख, ३२, ३४, १५१, १६२, २०६, २४०, २४२, २४३, २४४ ।
 चतुर्मुखग्राम (विन्यास), ४९ ।
 चतुर्वक्त्र, ३३५ ।
 चतुर्वर्ग, २७३ ।
 चतुर्वीस, २३५ ।
 चतुर्विंशतिमूर्ति, १९७ ।
 चतुर्विध (पामरण), ३२२ ।
 चतुर्विधामिवेक, ३१५ ।
 चतुर्विध (पाद), ३७१ ।
 चतुर्विध (लिङ्ग), ३३८, ३३९, ३४६ ।
 चतुःशाला, १५५, १७१, २४४, २५१ ।
 चतुःशिला, ३४४ ।
 चतुःपदपाद, २९५ ।
 चतुःपष्टिमखरक, ९३ ।
 चतुष्कण्ठ, २३५ ।

चतुष्टयगुण, २८३ ।
 चतुष्पद, १९ ।
 चतुष्पाद, २९३ ।
 चतुःसाल (द्वय), २७५ ।
 चतुस्तल, १, ५८, ५९, १२७, २०५ ।
 चतुस्तलविधान, १६१, १६४ ।
 चतुस्तलविधि, १ ।
 चतुस्तोरण, ४१४ ।
 चन्दन, १४, ६६, १०७, २९५ ।
 चन्द्र, २३, ११२ ।
 चन्द्र (पाकार), १३५ ।
 चन्द्रकान्त, २०, १७६, १७८, १८९ ।
 चन्द्रदृष्ट (पालय), २५९ ।
 चन्द्ररेखा, ३३६ ।
 चन्द्रवार, ३९१ ।
 चन्द्रिका, २६ ।
 चरको, २२, २७ ।
 चरगी, १०४ ।
 चरण, ९४, १६९, १७२, १७३ ।
 चरणाम्बरसंयुक्त, ३७० ।
 चरणालय (पान), २५८ ।
 चरवास्तु, ६९ ।
 चर्मकरालय, ३७ ।
 चर्मकार, ३२६ ।
 चर्मकार (श्रेष्णालय), ४१ ।
 चल, ३२९, ३३४, ३७८ ।
 चल-वेर, ४०९ ।
 चल-सोपान, १८४, १८५ ।
 चलन, ३३५ ।
 चलान्त, ३३६ ।
 चातक, ३३०; (पञ्जर), ३२४ ।
 चाप, ६८, २९५ ।
 चापाकार (सु), ४०१ ।
 चापाकृति (तोरण), ३०६ ।

चामर, ६९, २६४, २७१, २८४, ४१७ ।
 चामराकार, १९४ ।
 चामुण्डा, ३३३ ।
 चामुण्डालय, ४६, १९८ ।
 चामुण्डिका, १९३ ।
 चामुण्डो, ३५९, ३६२, ३६१ ।
 चार, ३८३ ।
 चित्र, ९५, १३६, १३७, २५६, २९४, ३२२,
 ३३४, ३६६ ।
 चित्रक, १७७, ४०८ ।
 चित्रकण्ठ, ८५ ।
 चित्रकर्मज्ञ, ४ ।
 चित्रकल्प, ३२२ ।
 चित्रतोरण, ३०६, ३०७ ।
 चित्रपट्ट, ९५ ।
 चित्रस्कम्भ, ९५ ।
 चित्रहीन (तोरण), ३०७ ।
 चित्राङ्ग, ११३, ३३४, ३६६ ।
 चित्रुक, ३१५ ।
 चिह्न, ३१५ ।
 चिह्नवेदि, ३०९ ।
 चीर, ३३२, ३३५ ।
 चीराम्बरधर, ३३५ ।
 चुलक, ३६१ ।
 चुलुक (स्तनस्य), ४०० ।
 चुड(क), ३१३, ३१४, ३१६ ।
 चुडामणि, ३३२ ।
 चुन्न, ३११ ।
 चुलिक, १२२ ।
 चुलिका, ४५, २०९, ३३२ ।
 चुलिककण्ठहर्म्यक, २६३ ।
 चुलिहर्म्य, २३९, २४३ ।
 चैत्य, ८, ४०८ ।
 चैत्यपादप, ९ ।

छ

छत्र, ६९, १९४, २६४, २७१, ४१७ ।
 छात्राकार, १९०, ३४३ ।
 छन्द, ६१, १३४, १४३, १८६, १८८, १८९,
 २६९ ।
 छन्दरूप (मण्डप), २४० ।
 छन्द (लिङ्ग), ३३९ ।
 छत्रवीर, ३२३, ३५६ ।
 छादिना (वृक्ष), १०६ ।
 छिद्र, १३५, २८८, २९३ ।

ज

जघन, ४०५ ।
 जङ्गम, ३३४, ३३७, ३५९, ३९१, ३६३, ३६६ ।
 जङ्गयोर्मध्य, ४०४ ।
 जङ्गा, ९४, २०८, ३०२, ३९३, ३९९, ४०५ ।
 जङ्गामूल (विशाल), ४०० ।
 जटा, ६७, ८५, ३१३, ३३५ ।
 जटायुट, ३६७ ।
 जटान्तर, ३३६ ।
 जलक, १८० ।
 जनकान्त, १७१, १७२, १८१ ।
 जनार्दन, ४१, १५२, १५६ ।
 जनार्दनालय, १९३ ।
 जनावास, ३७ ।
 जन्मन, ६०, ६१, ६२, ७३, ७४, ७६, ७८, ८०,
 ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, ८९, ९०,
 ९१, १०१, १४६, १४८, १६९, १७२, १७५,
 १७६, १७९, १८३, १८५, १९०, २०२, २०८,
 २०९, २२१, २४३, ३००, ३४९ ।
 जन्मनिर्गम, ७७ ।
 जन्मान्त (गर्भ), ७१ ।
 जम्बुक, १०६, २८७ ।

जय, २१८ ।
 जयदः ५७, ५८, ५९, ६०, २४३ ।
 जयन्तः २२, २३, ४०, ४१, ४३, ६६ ।
 जयन्तिकः ११६, ११७, २१२ ।
 जयन्तिका, ११५ ।
 जयन्तो, ११२ ।
 जलगर्भः, ७० ।
 जलद्वारः ४३, १९१, २६५ ।
 जलधारा, ३५३ ।
 जलपादः, २३७ ।
 जलपूरितमण्डपः, १९४ ।
 जलसेपूरितार्थ (मण्डप), २२७ ।
 जलखलः, १६०, १६४, १७५, १९१, २११, २१६, २२७, २३८ ।
 जलेशः, २३, १२५, १९३ ।
 जाति, ६१, १४३, १८६ ।
 जातिपाकारः, १८८, १८९ ।
 जातिप्रासादः, १९१ ।
 जातिफलः, ६६ ।
 जातिरूप (मण्डप), २४० ।
 जाति (लिङ्ग), ३३९ ।
 जातिवशात्, २६९, (प्रस्तरादि) १११, (स्तूपिमान) १३० ।
 जातिसाला, १८८ ।
 जातिहर्म्यः, १८६, २६१ ।
 जातिहिङ्गुलः, ६६ ।
 जात्यंशकः, ३९४ ।
 जात्यादि, ६१, (हर्म्य) १८८ ।
 जानुतुङ्ग, ३९२, ३९९ ।
 जानुमध्यः, ४०३ ।
 जानुमध्यमः, ४०३ ।
 जानुविशालकः, ३९३ ।
 जानुविस्तृतः, ४०० ।
 जान्वाश्रित (हस्त), ३७० ।

जाल, १५० ।
 जालकः, २१९, २२८, २६६, २७३ ।
 जालका, १७०, १७५, २१२, ४१२ ।
 जालद्वारः, २६६, २६७ ।
 जिनः, १६० ३६५ ।
 जिनकः, १५२, १६४, १९७, २९०, ३०४, ३९१ ।
 जिनदेवः, ३६६ ।
 जिनदेवता, ३६५ ।
 जिनालयः, ४२, ४५, १९८ ।
 जिह्वा, ३२९ ।
 जिह्वामूल, ३२८ ।
 जीनपात्र, ४०९ ।
 जैनकः, ३६२ ।
 जैनगतालयः, ४६ ।
 जैनलक्षणः, ३६२-३६५ ।
 जैनिकलक्षण, २ ।
 ज्या, १३३, १३४ ।
 ज्येष्ठादेवो, १९२ ।
 ज्योतिर्मण्डलः, ३९४, ४१६ ।
 ज्योतिष्कान्तः, १६७ ।
 ज्योतिषट् (लिङ्ग), ४०८ ।
 ज्योतिस्, १३३ ।
 ज्वरदेवालयः, ४६ ।

भ

भषाकारः, १३६ ।

ड

डमरुकः, ३६० ।
 डिगिडमः, ३५६ ।
 डिगिडमाकार (लिङ्ग), ३४६ ।

त

तक्षकः, ३, ४, ५, १२, ६५, ९८, १०५, ११३, ११९, १३२ ।
 तटाकः, १८३, १९५ ।

तटाक-गर्भ, ७० ।
 तटाक-मण्डप, २३१ ।
 तडाग, ३७ ।
 तद्वलमण्डप, १९४ ।
 तति, ७० ।
 तनु, ३३५ ।
 तन्त्र, ५२, ६१, ३४३, ३७८ ।
 तन्त्रविद्, ५४, ५७, ६१, ६२, ७६, १८४ ।
 तन्त्रपारग, ५३ ।
 तन्त्रविधिज्ञ, ६१ ।
 तन्त्रोक्त, ४०८ ।
 तपस्विन, २३६, २४३ ।
 तपस्कान्त, १७१, १७२ ।
 तमालक, ५ ।
 तरङ्ग, ९९, १०० ।
 तरङ्गाकृति, ३१६ ।
 तर्जनी, ३९३, ३९६, ३९७, ३९९, ४०० ।
 तल, ९३, ११८, १३७, १४७, १६७, १७०,
 १८१, १८३, २५६, ३९३, ३९९, ४११ ।
 तलतार, ४०१ ।
 तलमध्य, ४०३, ४०४ ।
 तलविस्तार, ४०० ।
 तलायत, ३९२ ।
 तल्यवासन, १३३ ।
 तम्कर, १८७, ३९१ ।
 तम्करादि, ३७८ ।
 ताटङ्ग, ३३२ ।
 ताटिका, ९६, १००, ३०७, ३०८ ।
 ताटिक्र, ९९ ।
 ताम्र, ६७, ६८, १०९, १३६, १४१, ३४२,
 ४०९ ।
 ताम्रज, १३२ ।
 ताम्रपत्र, ४०९ ।
 तारकदेवो, ३६१ ।

तार्क्ष्य, १५१ ।
 तार्क्ष्यक (वर्षेण), ३८० ।
 तार्क्ष्यरूप (हेमज), ६८, ३८१ ।
 ताल, ५, १०७, २९३, ३९० ।
 तालमान, ३६२, ३७१, ३८८ ।
 तित्तिरो, ३३० ।
 तित्तिरि (कुलाय), ३२४ ।
 तिथि, ३४, १८६, १८७, २५६ ।
 तिन्त्रिणी, १०७, १३२, २८७ ।
 तिन्दिनी, ५ ।
 तिन्दुक, १४, २९५ ।
 तिर्यङ्मार्ग, ४८ ।
 तिष्ठ, ६३ ।
 तिलक, ८४ ।
 तिलपुष्पाकृति (नासि), ४०१ ।
 तीर्थमण्डप, २२२ ।
 तीर्थयोग्य (मण्डप), २३१ ।
 तुम्ब, ३१६ ।
 तुम्बरनारद, ३०६ ।
 तुला, ६९, ११६, ३२३, ३२८, ३२९ ।
 तुलादण्ड, ११२ ।
 तुलाभारार्थ (मण्डप), २३८ ।
 तृतीयावरण, ४० ।
 तैतिल, १८४, १९९, २१९, २४३, (झार), २७३,
 (मण्डप), २२१; (विमान), १२७; (सुर्ग),
 १३१ ।
 तैलमञ्जुविका, ३२७ ।
 तैलाभ्यङ्ग (मण्डप), २५९ ।
 तैलोपजीविन (गृह), ३७ ।
 तैलोपजीविन (वास), ४० ।
 तोय (लिङ्ग), ३५० ।
 तोरण, २, ९८, ९९, १३४, १५५, १६०, १६४,
 १७०, १७३, १७५, १७७, १८२, २१४,
 २२९, २५३, २५६, २७१, २८३, २८८,
 ३०१, ३१०, ३१९, ३२९, ३३७ ।

तारणलक्षण, २ ।
 तारणविधान, ३०५-३०७ ।
 तारणाङ्गिक, ३२८ ।
 तैलि, २१२ ।
 त्रयःसन्धि, २४४ ।
 त्रिक, ११२, ११५ ।
 त्रिकर्ण, १२२ ।
 त्रिकाल, ३८१ ।
 त्रिकुट, १६६ ।
 त्रिकोण, ३२७ ।
 त्रिगुह, १८ ।
 त्रितल, १, ५८, ५९, ६२, १२७, १५२ ।
 त्रितलविधान, १, १५८-१६० ।
 त्रिनेत्र, ३३६ ।
 त्रिपट्ट, ८०, ८३, ८७ ।
 त्रिपट्टाश्रम, ८० ।
 त्रिपुटाकृति (मकुटादि), ३१६ ।
 त्रिपुण्ड्रक, ३१९ ।
 त्रिमङ्ग (द्वयन्तरमान), ४०६ ।
 त्रिमङ्गसूत्र, ४०६ ।
 त्रिमङ्गक, २९० ।
 त्रिमित्तिक, २२३ ।
 त्रिभुज (तारण), ३०६ ।
 त्रिभुज, ६२, २५४ ।
 त्रिमूर्ति, २, १९३, ३३७ ।
 त्रिमूर्तिलक्षण, २, ३३४-३३७ ।
 त्रिमूर्तिवाहन, ३७५ ।
 त्रियुग्म (तारण), ३०६ ।
 त्रियुत, १९ ।
 त्रिवक्र, २४० ।
 त्रिवगमण्डपाकार, ६४ ।
 त्रिविधमौलि, २४५ ।
 त्रिवेणक, ३१६ ।
 त्रिशाला, २४३, २४४ ।

त्रिशूल, ६६, ६७ ।
 त्रिशूलरेखा, ३९७ ।
 त्रिसाल, २५९ ।
 त्रिसालान्त (द्वय), २७५ ।
 त्र्यम्बक, २९० ।
 त्वष्टा, ३, ४०८ ।

द

दक्षिणामूर्ति, १५१, १५६, १६४, १९४ ।
 दक्षिणायन, २६१ ।
 दक्षिणिकाप्रया, २२२ ।
 दण्ड, ४, ३२, ३९, ५२, ५३, ६९, ९९, ११६, १३१, ३६७ ।
 दण्डक, ३२, ५०, १३३, २४०, २४२, २४३, २४४, २४५, २४७, २४८, २४९, २५३ ।
 दण्डक (ग्राम), ३६ ।
 दण्डकविन्यास, ३५ ।
 दण्डका, १०० ।
 दण्डकाकोर, ३३० ।
 दण्डकादि, १०० ।
 दण्डकान्त, २४५ ।
 दण्डवर्णितवत्, २४५ ।
 दण्डदारु, ५ ।
 दण्डमान, ६४, ७३, ७७, ९२, २०९ ।
 दण्डिक, ११९, १२५, १३६ ।
 दन्त, १२२, १२३, २८७, २९५, ३९५ ।
 दन्तकोल, १२५ ।
 दन्त (दारु), २९५ ।
 दन्तनाल, १४९ ।
 दन्तपाद, १२५ ।
 दन्ताकृति, ३८७ ।
 दन्तिशाला, २६० ।
 दन्ती, ३५० ।
 दर्पण, ६६, १४४, ३१८, ३२६, ३२८, ३२३ ।
 दर्पणादि, २७१ ।

दर्भः ५ ।
 दर्भमण्डपः २३० ।
 दलः ७४, ७७, ८४, १४५ ।
 दलाकारः ११२ ।
 दलिकपत्रः १३१ ।
 दशकान्तः १८० ।
 दशचक्रः २९० ।
 दशतलः ६०, १२९ ।
 दशतलविधानः १७६-१७७ ।
 दशतालः २, ३५६, ३५९, ३५८, ३६५ ।
 दशधा (व्ययफल) : ३९० ।
 दशभूमिः १, १७६ ।
 दशव्ययः १८७ ।
 दशशालकः २४४ ।
 दशशालाः २४४ ।
 दशाश्रः २९० ।
 दामः ३१७, ३२२, ३२३ ।
 दाहः ५, १०३, १३१, १३२, १८३, १९०, २२१, २३९, २९५, ३०९, ३३४, ३६६ ।
 दारुकाः ११८, २७१ ।
 दारुकीलः १२५, ४०९ ।
 दारुजः १३२, २९५ ।
 दारुज-मण्डः ३८१ ।
 दारुज-दोषदण्डः ३२४ ।
 दारुदण्डः ११५ ।
 दारुद्वारः २७० ।
 दारुप्रच्छादतः ११५ ।
 दारुयोगः १२२ ।
 दारुसंग्रहः ९४, १०३-१०७ ।
 दारुसंग्रहणः ५ ।
 दारुसन्धिः १२२, १२५ ।
 दारुस्तम्भः १०७, १२७, ३०८ ।
 दारुिकः ३२९ ।
 दासः १३ ।

दास (पालय) : २५८ ।
 दासदास्यालयः २७७ ।
 दिक्पालः ३६५ ।
 दिक्पालकः १९७, ३३३ ।
 दिनः २९९ ।
 दिनकः २२ ।
 दिनादि (गृह) : २५९ ।
 दिवस्पतिः १९६ ।
 दीपदण्डः ३२३, ३२४ ।
 दीर्घबाहुः ३६६ ।
 दीर्घशालाः २५२ ।
 दीर्घशिलाः ३४५ ।
 दुकूलः ३२३ ।
 दुकूलवसनोपेताः ३५८ ।
 दुकुनाम्बरः ३५६ ।
 दुर्गाः ५३, ५५ ।
 दुर्गाः ४६, ३३३, ३५५, ३५८ (गौरा), ३५९ (पार्वती) ।
 दुर्गा (पालय) : ४२ ।
 दुर्गाङ्गणपालः ४६ ।
 दुर्वाः ६६ ।
 दृष्टिः ३९६ ।
 दृष्टिप्रदेश (मान) : ३९४ ।
 दृष्टिमण्डलः ३९४ ।
 देवः १९१, २२९, २३१, २३३, २४३, २४७, २९५, ३०४, ३३२, ३७६, ४०२, ४१४ ।
 देव (कल्पवृक्ष) : ३१० ।
 देवकान्तः १७१, १७२ ।
 देवगर्भः ६९ ।
 देवताचिन्तनः २५८ ।
 देवतार्थ (मण्डप) : २२७ ।
 देवतालः ६१ ।
 देवतास्थानः २३९, २६० ।
 देवताहर्म्यः ३६, ४२ ।

देव (तारण), ३०५ ।
 देवदुर्ग, ५५ ।
 देवदेव (मण्डप), २३२ ।
 देवदेवी (मकुटादि), ३१३ ।
 देव (द्वार), २०१ ।
 देव (प्रस्तर), १११ ।
 देव (भूषण), ३२२ ।
 देवभूषणमण्डप, १९४ ।
 देव (मध्यरङ्ग), ३०८ ।
 देव (मौलि), ३१३ ।
 देवरथ, २८६, २९० ।
 देव (वाहन), ३८६ ।
 देव (शयन) २९३ ।
 देव-उदन, ५० ।
 देवसन्धि, ११९ ।
 देवसिंहासन, २९७, ३०९ ।
 देवसोपान, १८३ ।
 देवस्थापन, १५१ ।
 देवहर्म्य, ६२, (लुपा) १३३ ।
 देवहर्म्यादिद्वार, ३६५ ।
 देवाङ्गना, ३६५ ।
 देवाङ्गुल, ३९० ।
 देवाराण्य, २३६ ।
 देवालय, ४०, ४१, ४६, ५०, ५३, ६३, १०७, ११५, १८३, २२२, २२८ ।
 देवी, ४०२, ४१४ ।
 देहलब्धाङ्गुल, ३६४, ३९०, ४०२ ।
 दैव, ३९ ।
 दैवक (माण), ३८ ।
 दैवक (लिङ्ग), ३४६ ।
 दैवलवान, ३७६ ।
 दैला, ३२३, ३२७ ।
 दैवादिक, २२, २४, ४०, ४२, (मूर्ति), २७ ।
 द्रव्य, ३३५ ।

द्राक्षा, १०६, २९५ ।
 द्राविड, १७३, १८०, २९० ।
 द्राविड (लिङ्ग, पोड), ३४०, ३४१, ३५४ ।
 द्राविड (विमानाकृति), १३० ।
 द्रुमवल्यादि, १३७ ।
 द्रोण, २३६ ।
 द्रोणक, ५३ ।
 द्रोणान्तर, ५४ ।
 द्वात्रिंशत्-दन्त, ३९५ ।
 द्वात्रिंशत्-परिवार, १९३, १९४, १९७ ।
 द्वात्रिंशति (शिल्प-श्रवण), ४०८ ।
 द्वादशाय, १८७ ।
 द्वादश (आवफल) ३०९ ।
 द्वादशतल, १, ६३ ।
 द्वादशतलविधान, १८०, १८७ ।
 द्वादशभूमि, ७८, १३० ।
 द्वादशस्तम्भ, २६१ ।
 द्वादशस्तम्भ-मण्डप, ४१४ ।
 द्वार (ग्रामस्थ), ३५, ४२, ४३, ४४, ४८, ४९, ५०, ६८, १३९, १४८, १५०, १५१, १५६, १६५, १७५, १९०, १९१, १८६, १९५, २१२, २२५, २२७, २२८, २३०, २३६, २३७, २४४, २४५, २५२, २५९, ३३८, ४११, ४१२ ।
 द्वारक, १३९, १९९ ।
 द्वारगापुर, २७९ ।
 द्वार-तल, २६० ।
 द्वारतुङ्ग, ३६३ ।
 द्वारदण्डक, २५० ।
 द्वारदेव, १५१, १९६ ।
 द्वारदेवता, १४८ ।
 द्वारदेवादि, १५६ ।
 द्वारदण्डक, १९६ ।
 द्वारपट्टिका, २०२, २७३ ।
 द्वारपाद, १४७, १४८ ।

द्वारपालकः २९१ ।
 द्वारप्रासादः १९९, २००, २०१, २१० ।
 द्वारमदः २३२ ।
 द्वारमदक (सोपान) १८३ ।
 द्वारमानः २, २०१, ३६२, ३८९ ।
 द्वारमानलक्षणः २ ।
 द्वारमानविधानः २६८-२७३ ।
 द्वारमुखसोपानः १५० ।
 द्वारयोगः २७०, २७१ ।
 द्वारशालकः २१० ।
 द्वारशालाः १९९, २१६, २६०, २६६ ।
 द्वारशोभ(भा)ः १९९, २०७ ।
 द्वारस्तम्भः २६८ ।
 द्वारस्थानः २, ५०, २२८, २३३, २४७, २५५, २५६, (निराणाम्) २६५ ।
 द्वारस्थानविधान (विधि)ः २, २६५, २६७ ।
 द्वारहर्म्यः १९९, १९९, २००, २१०, २६६ ।
 द्वारालयः १९२ ।
 द्वारोपविहारः २५५ ।
 द्विकोष्ठः ३२७ ।
 द्विजः १८४, २५७, २५८, २७३ ।
 द्विज (पालय)ः ४९, ६३ ।
 द्विजराजः ३७७ ।
 द्विज (वातायन)ः २१९ ।
 द्विज (चायन)ः २९३ ।
 द्विजातिः ६२, ६९, २२१, २४३, २५७ ।
 द्विजाति (विमान)ः १२७ ।
 द्वितलः १, ५८, १२७ ।
 द्वितलविधान (विधि)ः १, १५३, १५८ ।
 द्वितलहर्म्यः १५२ ।
 द्वितालोत्तममान (विवरण)ः ३७५-३७६ ।
 द्वितीयावरणः ४० ।
 द्विनेत्रः ३६६, ३६७, ३७० ।
 द्विनेत्राः २४५, २५१, ३५५ ।

द्विपक्षः ३६, ३८, ३९, ४४, ४६, ४७, ४८, ४९ ।
 द्विपक्षकः २६० ।
 द्विपुष्पः २७१ ।
 द्विपादः ३३५ ।
 द्विपाद (कुञ्चित)ः ३८१ ।
 द्विमदः २९० ।
 द्विभुजः ३६६, ३६७, ३७० ।
 द्विभुजाग्रः ३८१ ।
 द्विभूमिः ६२, १५७ ।
 द्विललाटः २१०, २४५, २४६, २४७ ।
 द्विवक्रः २४० ।
 द्विवक्रयुक्त (घोष)ः ३७५ ।
 द्विवलयः ३२७ ।
 द्विगालाः २४३, २४४ ।
 द्विसन्धिः २४४ ।
 द्विसालः २५९ ।
 द्वन्तरः ४०३ ।
 द्वन्तरमानः ४०६ ।
 द्वयः १३० ।
 द्वयवृत्तः ५७, १५७, २९० ।

ध

धनः २१२, २१६, २२०, ३९१ ।
 धनदः १९७, २४३ ।
 धनद (मण्डप)ः २३२ ।
 धनमानः २१० ।
 धनराजः ३१३ ।
 धनस्थानः १९३ ।
 धनाधिपमण्डपः २३३ ।
 धनार्थ (मण्डप)ः २६० ।
 धनुराकृति (तोरण)ः ३०६ ।
 धनुर्घटः ५, ३२ ।
 धनुर्घट-हस्तः ४ ।
 धनुर्मण्डिः ५ ।

धनुर्मणि-हस्तः ४ ।
 धनेशः १०३ ।
 धम्मिल्लः ३१३, ३१४ ।
 धम्मिल्ल (आकृति): ३१६ ।
 धरा: ६ ।
 धर्मदेवः २४ ।
 धर्मराजः १२५ ।
 धर्मालयः ३७ ।
 धवलच्छत्रः २८४ ।
 धनुस्: ४ ।
 धान्यकण्ठमण्डपः २२८, २५९ ।
 धान्यनिक्षेप (मण्डप): २२७ ।
 धान्यशाला: १२४ ।
 धान्यागारः २५९ ।
 धान्यागार (मण्डप): २३३ ।
 धामः १४७ ।
 धारणः ९४, ११२, १७० ।
 धारणवृत्तः १०६ ।
 धारणांशः ३४३ ।
 धारपट्टः १०७, १८६ ।
 धारा: ३४२, ३४३ ।
 धाराकुम्भः ७९ ।
 धारालिङ्गः ३४३ ।
 धिग्व्यः १४३ ।
 धूमः ३५० ।
 धूमकः १०६ ।
 धूमयानि: ३०० ।
 धेनु (पालय): २५८ ।
 धेनुमुद्रादि: ४१६ ।
 धेनुशाला: २७८ ।
 ध्वजः १८७, ३५०, ३५१, ३७८, ३९० ।

न

नकुलः ३३० ।
 नकुल (पञ्जर): ३२४ ।

नक्षत्रः १८६, १८७, ३९० ।
 नक्षत्रमाला, ३३२ ।
 नखः ३८७, ४०१ ।
 नखविस्तरः ३९२, ३९६ ।
 नखायामः ३९६ ।
 नगरः ३६, ४१, ५३, ५४, २५७, ३६० ।
 नगर (नर्म): ६९ ।
 नगर (मण्डप): २४१ ।
 नगर (वास्तु): ४९ ।
 नगर (विन्यास): ५६ ।
 नगर (सापान): १८३ ।
 नगरप्रदक्षिणः ३२० ।
 नगरलक्षणः ५२ ।
 नगरविधानः ५२-५६ ।
 नगरी: ४६, ५३, ५४ ।
 नगरी-लक्षणः १ ।
 नगावम (लिङ्ग): ३४६ ।
 नदी (पाश्च): २५७ ।
 नदीतीर (मण्डप): २३१ ।
 नन्दतालः ३७८ ।
 नन्दिकेश्वरः १९३ ।
 नन्दिनः १५१ ।
 नन्द्यावर्तः ३२, ३३, १२०, १२१, १६१, ५४०, २५१ ।
 नन्द्यावर्तकृति: ३६, ३८, १२६, २२०, ३४४ ।
 नन्द्यावर्त (विन्यास): ३७, ४३ ।
 नन्द्यावर्तशिला: ३५३ ।
 नपुंसकशिला: ३४५, ३४६, ३४७ ।
 नभस्थानभद्रकः २९० ।
 नयः ४०८ ।
 नयनः ३५, ३९६, (पर्यङ्कुच): २९६ ।
 नयनमोक्षणः ४१४ ।
 नयनोन्मीलनलक्षणः २, ४१४ ।
 नयनोन्मेषः ४१४ ।

नयनोन्मोक्ष, ४१४ ।
 नर, ११५, १११, २१२ ।
 नरगर्भ, ६९ ।
 नरकप, ६९ ।
 नरसिंह, ४१ ।
 नरसिंहमूर्ति, १६४ ।
 नराञ्जलि (गर्भ), ७० ।
 नरालय, ४३, ४२, ५०, ११४; (ग्रामे), ४१ ।
 नरेन्द्र, ५३, ६२, २४४, २७४, २७६, २८२,
 २००, ३०२, ३०३, ३१४, ३२३ ।
 नरेन्द्र (तन्त्र), २८१ ।
 नरेन्द्र (वेदम), ४५ ।
 नरेन्द्र (हर्म्य), २७५ ।
 नल, ४०८ ।
 नलका, ३३५ ।
 नलकान्त, ३३६, ४००, ४०४ ।
 नलकामय्य, ४०३ ।
 नवकोष्ठ, ४१७ ।
 नवतल, ६०, ६२, १२९ (रघुस्य), २८९ ।
 नवतलविधान, १७४-१७५ ।
 नवताल, ३५९, ३६७, ३७०; (चिखरण), ३६९ ।
 नवत्यष्टरोम (हृष्टि), ३९६ ।
 नवद्वय, ३३४ ।
 नवधालिङ्गतुङ्गक, ३४० ।
 नवपद, १९ ।
 नवभूमि, १, १७४, २५५ ।
 नवभूमिक, १ ।
 नवमान, ३६२, ३८९ ।
 नवरत्न, ३०३, ३१८, ३४१, ३५० ।
 नवलिङ्ग, ३३९ ।
 नवविधमान, ३७७ ।
 नवविपुलताल (चिखरण), ३७२, ३८० ।
 नववेदिका, २९० ।
 नवसूत्र, ४०२ ।

नवांशक, १८७ ।
 नवोदय, ३७७ ।
 नाग, २२, २४, २७, ४०, ४३, ३३६ ।
 नागकन्यक, २९१ ।
 नागबन्ध, २२० ।
 नागर, १५६, १६०, १७३, २९० ।
 नागर (लिङ्ग), ३४०, ३४१ ।
 नागर (लिङ्ग-पीठ), ३५३ ।
 नागर (विमानाकृति), १३० ।
 नागरादि, ३४३ ।
 नागेन्द्र, ३६५ ।
 नाटक, ७७, ११३, ११४, ११५, ११६, २२९,
 २३९, २८८, ३०१, ३०७ ।
 नाटकादि, १००, २९४ ।
 नाट्यकारीलय, १९५ ।
 नानाजातिगृह, ५४ ।
 नानातलद्वार, २३४ ।
 नाभि, ३९२ ।
 नाभिकुक्षि, २८६ ।
 नाभिदेश (तार), ४०० ।
 नाभिनिबक, ३९८ ।
 नाभिमध्य, ४०३ ।
 नाभिसोमान्त, ३९९ ।
 नाभ्यन्त, ३६३, ३८९ ।
 नारद, १, १५१, १६८, १८३ ।
 नारदादि, ३६५ ।
 नारसिंह, १५६ ।
 नारायण, ४१, ३१३, ३४२, ३५३ ।
 नारिकेल, ५ ।
 नाल, १४८, १४९, ३४८, ३४९, ३५२, ३५३, ४०१ ।
 नालगेह, २१२ ।
 नालायाम, ३९४ ।
 नालिक, २१८ ।
 नालिका, २१४, ३९३ ।

नालिकेर, ५, १०७।
 नालिकेरदल, २२२।
 नालिगंड, २१०, २१३।
 नाली, १४७।
 नासि, १४४, १५५, ३३२।
 नासिक, १०२, १३७।
 नासिका, ९६, ९७, १०१, १३४, १३७, १४४,
 १४५, १५०, १५५, १६६, १६८, १७०,
 १७२, १७३, १७५, १८२, २१५, २१७,
 २१९, २५३, २५६, २८८, २९०, ३०१,
 ३२४, ३८०, ४११, ४१२।
 नासिकाकार, २७३।
 नासिकाग्रान्त, ३६३, ३९७।
 नासितुङ्ग, ३९५।
 नासिदैर्घ्य, ३९९।
 नासिमध्य, ४०३।
 नासिबिस्तार, ३९५।
 नासिबिस्तृत, ४०१।
 निगम, ५३, ५५।
 निग्रह, ३७०।
 नित्य, ३०९, ३२१, ३३३।
 नित्यकर्मकरालय, १९५।
 नित्यार्चनमण्डप, २६०।
 नित्यार्चनासन, २९७, २९८।
 नित्योत्सव, २९९।
 नित्योत्सवासन, २९७, २९९।
 नित्योत्सव (घासनमान), २९८।
 निधान, ९३।
 निघ्न, २५, २६, ८८, ८९, ९०, ९१, ९५,
 ९८, १००, ११४, ३०१, ३४४, ३५३।
 निघ्नक, ९९, २३७।
 निघ्नवृत्त, ३०१।
 निघ्न, ८, १२, १०६, २५५।
 निराभरणसर्वाङ्ग, ३६५।

निरीक्षण, ३०४।
 निर्मेय, ७२, ७३, ९०, १०२, ११२, ११५, १२१,
 १४५, १४९, १५५, १५६, १६५, १८१,
 २११, २१८, २१२, २१४, २०७, २२९,
 २३३, २३६, २३७, २४०, २४८, २४९,
 २७३, २८९, ३३२, ३५३, ३९६, ३९८, ४११;
 (घाविष्टानस्य), ९२-९३; (उपपोठस्य),
 ७६-७७।
 निर्गमाङ्ग, १८२।
 निर्युद्ध, ३२९, ३६५।
 निर्विस्त्राङ्ग, ३६५।
 निर्वासनमण्डप, २३२।
 निलय, १४७, २३०।
 निवातमद्रक, २२०।
 निवासत्रय, २४७।
 निशाधिय (मन्त्रि), १२५।
 निशापति, १५१, १९६।
 निषद्वज, २२६।
 निष्कल, २१।
 निष्पाववोजवत् (नासि), ४०१।
 नोड, १५५, १६०, १६४, १७३, १७५, १७७,
 ३१४, ३२०, ३३०, ३३२, ३७६।
 नोडाकार, २१७।
 नोड, १३९।
 नोति (मन्दिर), २६०।
 नोतिशास्त्र, २८४।
 नोल, १४१।
 नोलकण्ठ, ३३०।
 नोलकण्ठ (पञ्जर), ३२४।
 नोचि, ३३२।
 नोचो, ३५५।
 नोच्य, ३३५।
 नोच्यञ्चल, ३३६।
 नूपुर, ३३७।

नृत्त (योगार), २२२, २७८ ।
 नृत्तमण्डप, २२२, २२८ ।
 नृत्तयोम्यमण्डप, २५९ ।
 नृत्तयोम्यादि (आलय), ४० ।
 नृत्तध्वजयोग्य (मण्डप), २२८ ।
 नृत्ताङ्गना (मण्डप), २५९ ।
 नृत्तादि (वेर), ३३४ ।
 नृप, ६१, १९९, २३७, २९५, ३७६ ।
 नृप (अभिषेक मण्डप), २२२ ।
 नृपचित्तवशात्, २७९ ।
 नृपपासाद, ८ ।
 नृप (मध्यरङ्ग), ३०८ ।
 नृपसंकुल (गृह), ४९ ।
 नृपहर्म्य, २३८ ।
 नृपाल (सिंहासन), २९७ ।
 नृसिंह, ४१, १५१ ।
 नृसिंहालय, ४१ ।
 नेत्र, २३७, २५१, ३३७ ।
 नेत्रनालो, २१८ ।
 नेत्रमद्र, २१३, २३० ।
 नेत्रमद्रक, २५० ।
 नेत्रमध्य, ४०६ ।
 नेत्रमानक, ३९६ ।
 नेत्रमोक्षण, ४१४ ।
 नेत्ररत्नकरालय, ४० ।
 नेत्र (लेखन), ४१६ ।
 नेत्रविस्तार, ४०१ ।
 नेत्रशाला, १७२, १७३, १७९ ।
 नेत्रसूत्रान्त, ३९४, ३९०, ४०१ ।
 नेत्रान्त, ३६३, ३८२, ३९५ ।
 नेत्रायाम, ३९४, ४०१ ।
 नैमित्तिक, ३०९, ३२१, ३३३ ।
 नैऋत्य, २८ ।
 नैऋत्यपद, ४० ।

नैवेद्यार्पणवेष्टक, १९३ ।

प

पक्ष, ३५, (मार्गेश्वर) ३९, ४३, ४४, ४६, २९०, ३९२, ४०८ ।
 पक्षक, ४०९ ।
 पक्षकशाला, २१७ ।
 पक्षिमण्डप, २७८ ।
 पङ्कज, ८९ ।
 पङ्कजुर्ग, ५५ ।
 पङ्क्तिवत्, १२९ ।
 पञ्चनार्थ (मण्डप), २३४ ।
 पञ्चनालय, १९४, २२७, २३४, २४०, २५८, २७३ ।
 पञ्चतल, ५९, ६२, १२८, १६६ ।
 पञ्चतलविधान, १६५-१६६ ।
 पञ्चधामतल, २८९ ।
 पञ्चपक्ष, ३८२ ।
 पञ्चपाकारहर्म्य, १२२ ।
 पञ्चफण (भुजङ्ग) ३१० ।
 पञ्चवेर, ३६५ ।
 पञ्चमण्ड, १६६ ।
 पञ्चभूमि, १, १६५, २०५, २५४ ।
 पञ्चभेद, २२१ ।
 पञ्चलिङ्ग, ३४० ।
 पञ्चवर्ण, ३३४, ३८२, ४०९ ।
 पञ्चशाला, १२२, १२९, १८८, १९६, २५९ ।
 पञ्चशालान्त (हर्म्य), २७५ ।
 पञ्चसूत्र, ४०२, ४०३ ।
 पञ्चाङ्ग, भूषण ४१६ ।
 पञ्जर, ६, ९६, ९७, ९८, १०१, १०२, १३४, १४५, १५०, १५५, १६०, १६४, १६६, १६८, १७३, १७५, १७७, १७८, १८१, १८२, २१०, २१५, २१७, २१९, २५३, ३०१, ३२३, ३२४, ३३०, ४११ ।
 पञ्जरशाला, ९८, १६८, १८० ।

पञ्चरात्र, १७० ।

पट्ट, ७९, ८२, ८९, ९५, ९६, ९८, ११२, ११३, ११६, १३१, १४४, १८६, २८६, २८८, ३१५, ३३४, ३३५, ३४९, ३६६, ४०३ ।

पट्टकम्, ९० ।

पट्टधर, ५२, २४४, २७५, २८२, २८३, ३०३, ३१४, ३१५ ।

पट्टधरादि (हर्म्य), २७५ ।

पट्टधृक्, २७७ ।

पट्टधृक् (तन्त्र), २८० ।

पट्टधन्व, ८९, ३१७, ३१९ ।

पट्टधन्वन, २८३ ।

पट्टभाज्, ५२, ६२, २७५, २७७, २८२, २८३, ३०३, ३१४ ।

पट्टभाज् (तन्त्र), २८० ।

पट्टाश्र, २९० ।

पट्टिक, ८०, १५८, २१९ ।

पट्टिका, ७२, ७३, ७४, ७६, ७८, ७९, ८१, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, ९०, ९८, ११२, ११४, ११५, १४८, १८५, १८६, १९६, २१९, २७०, २७२, २७३, २९३, २९५, २८८, ३०५, ३२३, ३३१, ३३२, ३५३ ।

पट्टिकान्त (गर्म), ७१ ।

पट्टिशाला, २४५ ।

पत्तन, ४८, ५३, ५४, २५७ ।

पत्तन (गर्म), ६९ ।

पत्तन (मगधप), २४१ ।

पत्र, १३७, २१९, २५६, ३२३, ३२९, ३७६ ।

पत्रकला, ३२२ ।

पत्रचित्र, २८८ ।

पत्राचिन्ह, ३१२ ।

पत्रोत्तराश्र, ३०६ ।

पत्रपट्ट, ९१, ३१३, ३१४ ।

पत्रपुष्पादि, २९४ ।

पत्रवह्निक, ३०७ ।

पत्रवह्नी, ९८, ११३, ३२२ ।

पत्रादि, ९५, १०३ ।

पत्रोदरबन्ध, ३३६ ।

पत्रपुष्प, ३०१ ।

पट्टविन्यास १, १९, २८, ३२ ।

पद्म, ३३, ४३, ७३, ७४, ७५, ७६, ७८, ८०, ८१, ८२, ८३, ८४, ८५, ८७, ८८, ८९, ९६, ९७, ९८, १००, १०१, ११३, १३०, १३१, १९६, २९५, ३०२, ३०८, ३१६, ३२४, ३५३ ।

पद्मक, ३२, ८७, २२७, ३०० ।

पद्मकन्द, ६३ ।

पद्मकम्प, ७१, ८२, १०० ।

पद्मकान्त, ९५, १६७ ।

पद्मकेंसर, ८१, २९७, ३०१ ।

पद्मगर्म, १९ ।

पद्म (ग्राम) विन्यास, ४३ ।

पद्मचित्र, ३०१ ।

पद्मनिर्गम, ७७ ।

पद्मपत्रादि, २७२, २९४ ।

पद्मपाद, २९५ ।

पद्मपीठ, ३३७, ३५५ ।

पद्मधन्व, ८४, ८५, ३०३ ।

पद्मभद्र, २९७, ३०२ ।

पद्मराग, ६६, १००, १४१, ४१७ ।

पद्मरेखा, ३९७ ।

पद्मयाजन, २९५ ।

पद्मवह्न्यादि, १०२ ।

पद्मसिंहासन, २४ ।

पद्मासन, ९६, १०२, २९७, ३०१, ३२४, ३२६, ३५५, ३६४ ।

पद्मोपपीठ, ३२५ ।

परमशायिक, १९, २१, २३, २१, ३३, ३८, ४३, ६५, २५७, २७६ ।

परमाणु, ४ ।
 परशु, ६७ ।
 परार्थ, (आसनमान) २१७, ३४७, ३४९ ।
 परिक्षा, ३४, ३५, ३७, ४२, ४४, ४८, ५५ ।
 परिधा, २७९ ।
 परितालिन्द, २१२, २४३ ।
 परिमाण, ३६२ ।
 परिचार, १, १८८ ।
 परिवारविधान, १९२-१९८ ।
 परिवारविमान, १९० ।
 परिवार-षोडश, १९३ ।
 पञ्चन्य, २२, २३, २६, ३०, ३६, ४१, ४३ ।
 पञ्चमण्डप(का), ३२३, ३२७ ।
 पयङ्गु, ६, २९३, २९४ ।
 पयोय, (स्तम्भन्य) ९४, (प्रस्तरन्य) १११, ११२, ११३, १२३, १४७ ।
 पर्वतदेश (तोपान), १८३ ।
 पर्वताकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 पर्वतालिन्दक, ३४७ ।
 पर्वन, ३९३, ३९७ ।
 पल्लवपत्रक, ३०१ ।
 पवन, २१, २३, २४ ।
 पवनमद्रक, २२० ।
 पविचारार्थ (आलव), २५९ ।
 पाञ्चजन्य, ७०, ३३६ ।
 पाञ्चजन्यक, १९६ ।
 पाञ्चरात्र, ४६ ।
 पाञ्चाल, १८० ।
 पाटलो, ८ ।
 पान्तिपोडन (मण्डप), २२२ ।
 पाद, ६८, ७३, ९४, ११९, १२३, १५३, १५५, १५८, १५९, १६०, १६१, १६५, १६७, १६८, १६९, १७०, १७३, १७५, १७६, १७७, १७९, १८१, २०३, २०४,

२०७, २१९, २२३, २३३, २४५, २५३, २७२, २७३, २९३, ३०५, ३०६, ३०८, ३३२, ३३७, ३३८, ३३९, ३८६, ३९२, ३९९, ४०९, ४११, ४१५, ४१७ ।
 पादक, १४७, ३०० ।
 पादजाल, ३२३, ३३५, ३३६, ३५५ ।
 पादनुपुर, ३२३, ३३२, ३५५ ।
 पादबन्ध, १९४, ३०३ ।
 पादबन्धक, २९७ ।
 पादबन्ध (मसुरक), ७८ ।
 पादभूषण, ९२ ।
 पादमञ्ज, १५६ ।
 पादमान, १ ।
 पादरत्नाङ्गुलीयक, ३५५ ।
 पादवंश, २२१ ।
 पादविष्कम्भ, ७७ ।
 पादस्नान, ९४ ।
 पादुक, ७३, ८३, ९५, १००, १०१, २०७, ३३१, ३३२ ।
 पादोत्सव, ३९९ ।
 पानीय (जलमण्डप), १९४ ।
 पानीयमण्डप, ३७, २२७ ।
 पापराक्षसी, २३, २८, १०४ ।
 पायुसीमान्त, ३९७ ।
 पार, १३४ ।
 पारावत (नोड), ३२४, ३३० ।
 पाराशरीयक, ४०८ ।
 पारियात्र, २२६ ।
 पार्वतो, १९३, ३३५, ३५९ ।
 पार्श्वपूरित, ३१६, ३१७ ।
 पार्श्वसूत्र, ४०३, ४०५ ।
 पाणि, ३९२, ३९९ ।
 पार्थिक, ४५, ५७, २४४, २७४, २७७, २८२, २९०, ३०३, ३१४ ।

पाणिज (तन्त्र), २८१ ।
 पाणिज (तन्त्र), २७५ ।
 पाणिजतार, ३९७, ४०० ।
 पाणिमध्यम, ४०३ ।
 पालि, ३९५ ।
 पालिक, १०२ ।
 पालिका, ९५, ९६, १००, १०१, १०२, १०३,
 ११६, १३१, १३७, १४४, १४६, १८२, १८६,
 २१०, २६२ ।
 पालिकास्तम्भ, ९६ ।
 पाली, १०१, १०२ ।
 पावक २२ ।
 पाश, ३६० ।
 पाशुपत, ४६, १९४, ३३८, ४०८ ।
 पाषाण, ६३, ११५ ।
 पाषाणक, ४०२ ।
 पाषाणकुर्म, ३४४ ।
 पिङ्गलाम, ३६७ ।
 पिण्ड, ३९८, ४०२ ।
 पिण्डिका, ३४३ ।
 पितामह, ५, १३, २४, १५६, १९७, १९८,
 ३१३, ३५६, ३७५, ४१८ ।
 पित्र, २१, २२, ३७, ४१ ।
 पिनाक, ६७ ।
 पिनाकाकृति, ३१७ ।
 पिप्पलो, ३९४, ४०५ ।
 पिष्ठ (लिङ्ग), ३५० ।
 पीठ, १९, ४७, ९३, १०८, १९६, १९८, ३०५,
 ३११, ३२०, ३३४, ३३५, ३४२, ३८३,
 ३८८, ४०९, ४१५, ४१७, ४५२ ।
 पीठक, ३४६ ।
 पीठक (लिङ्गस्य), ३४४ ।
 पीठलक्षण, २, ३४७, ३४८, ३५२, ३५४ ।
 पीत, ३४७, ३७०, ३८२ ।

पीतवर्णक, ३६७ ।
 पीतवर्णीय (लिङ्ग), ३४६ ।
 पीत (शिला), ३४६ ।
 पीतक्याम, ३६५ ।
 पीताम्बर, ३२३, ३३६, ३५६, ३६७ ।
 पीताम्बरधर, ३३५ ।
 पीताम्बरस्तनतटा, ३५६ ।
 पुच्छ, ३८७ ।
 पुच्छक, ३७६ ।
 पृट (तार), ३९५, ४०१ ।
 पृटपाद, ४०३ ।
 पृटान्त, ३९९ ।
 पृटान्तक, ३८९ ।
 पुण्डरीक, १७० ।
 पुण्यक्षेत्र, २२२ ।
 पुत्र (वासक), २५२ ।
 पुत्रिमान, १३३, १४३ ।
 पुशिला, ३४५ ।
 पुसवनाथ (मण्डप), २३३ ।
 पुर, ५३, ५४, ३१६, ३८६ ।
 पुर (गर्भ), ६९ ।
 पुरसूत्र, ३२२ ।
 पुरसूत्रलम्बन, ३२२ ।
 पुराण, २८५, ३२१, ३७८ ।
 पुरुष, १४३ ।
 पुरुषाञ्जलिमात्र, १२७ ।
 पुरोदितालय, ४०, २७८ ।
 पुष्कर, ३९५ ।
 पुष्करिणी, २७८ ।
 पुष्कल, १०७, १३३, १५६ ।
 पुष्प, २१०, ३३५ ।
 पुष्प (तारण), ३०६, ३०७ ।
 पुष्पदन्त, २२, २४, ४२, १२५ ।
 पुष्पदन्तपद, ४० ।

पुष्पदन्त (मूर्ति), २७ ।
 पुष्पपट्ट, ३१३, ३१४, ३१५ ।
 पुष्पपुष्कल, ८१ ।
 पुष्पवन्ध, २२० ।
 पुष्पवन्धनमण्डप, १९३ ।
 पुष्पमण्डप, १९३, २२७, २५९ ।
 पुष्पमाल्य, ३१४, ४१५ ।
 पुष्परत्न, ८०, १००, ३१६ ।
 पुष्पराम, ६६, १०९, १४१, ४१८ ।
 पुष्पलिङ्ग, ३५० ।
 पुष्पवल्ली, ३२२ ।
 पुष्पाख्य, २२७ ।
 पुष्पामिषेक, ३१९ ।
 पुष्पोद्यान, १९५, २७८ ।
 पुस्तक, ३५५, ३६७ ।
 पुस्तकाङ्गनयोग्यक (मण्डप), २२६ ।
 पुस्तकावासन, १९३ ।
 पुग, १०७ ।
 पुतना, २२, २८, १०४ ।
 पुतिपादप, २२१ ।
 पुरि, ३१७ ।
 पुरित, ३१६ ।
 पुरिम, ३२३, ३३२ ।
 पुर्णेशोमित, ३६७ ।
 पुर्वहस्त, १४३ ।
 पूषक, २४ ।
 पूषन, २२, २४, ४३, (मूर्ति) २७ ।
 पूयकशाला, २४४ ।
 पूयुलोमन (सिंघ), ४८ ।
 पूषतमद्रक, २५० ।
 पूष्ठ, ३७६, ४०३ ।
 पूष्ठपाद, ३७०, ३८६ ।
 पूष्ठपुरि, ३१७ ।
 पूष्ठमद्रक, २४८ ।

पूष्ठसूत्र, ४०५ ।
 पेशक, १९, २१, ४७ ।
 पेशिकारालय, ४१ ।
 पेशाच, ३६, ३९, ४८, ३४४ ।
 पेशाचक, १९७ ।
 पेशाच (मान), ३८ ।
 पौत्रिक, १९७ ।
 पोत्री, १५१ ।
 पौराणिक (ग्राम), ४२ ।
 पौष्टिक, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, १५६, २४३ ।
 पञ्चाष्ट, २८, ३९२, ३९६, ३९९, ४०४ ।
 प्रकोष्ठमूल (विद्याल), ४०१ ।
 प्रकोष्ठबलय, ३२२, ३५२ ।
 पचण्ड, १५१, १९६ ।
 प्रचार, ५४ ।
 प्रच्छादन, १११, ११३, ११५-११८, ११७,
 १५८, १९०, २१२, २२८, २२९, २५९,
 २६५, ३८१, ४११, ४१६ ।
 प्रणाल, ३४८ ।
 प्रति, ८३, ८५, ८६, ९२, १०१, ११२, १३७ ।
 प्रतिक, ८२, ९७, ९८, ५१७ ।
 प्रतिकम, ७१-८० ।
 प्रतिमद्र, ७४, ७५, २९४ ।
 प्रतिम, ६९, ८०, ८३ ।
 प्रतिमा, २६२, ३९१, ४०७, ४१५, ४१७ ।
 प्रतिमागार, २२२ ।
 प्रतिमाधिकार, ४०७ ।
 प्रतिमान, ३९८ ।
 प्रतिमामण्डप, २२३ ।
 प्रतिमानक्षय, २ ।
 प्रतिमाविद्यान, ३८८-३९१ ।
 प्रतिमुख, ८१ ।
 प्रतिहय, ११२ ।
 प्रतिवक्त, ८२ ।

प्रतिर्वश, १२५।

प्रतिवाजन, ७४, ७५, ७६, ७७, ७९, ८५, ८६,
८७, ८८, ८९, ९०, ९१, ११२, ११३, ३०१।

प्रतिष्ठान, २४६।

प्रथम, ३०३, ३५३।

प्रथमा (तिथि), १२७।

प्रथमाभिषेक, २२७।

प्रथमावरण, ४०।

प्रथमासन, २९७, २९८, २९९, ३०४।

प्रथमेषक (स्वायत्त), ७१।

प्रपा, ६, २२१, २२२, २०७, २८, २२९,
२३१, २३२, २६१, ३०८, ३३७।प्रपाङ्ग, १८४, २२१, २२२, २२८, २२९, २४१,
३१२, ४११, ४१४।

प्रपाङ्गक, २३७।

प्रपालकृत, ३०९।

प्रफुल्लानन, ९९।

प्रबोधक, ४०८।

प्रमञ्जनमद्रक, २९०।

प्रभावृक्ष, ९।

प्रभृतक, १५६।

प्रभृतालय, ५१।

प्रमाण, ३६२, ४०९।

प्रमुक्त, २३९, २४८।

प्रमुखसापान, १८४।

प्रलम्बफलका (लक्षण), ४०२।

प्रलम्बलक्षण, २, ४०२, ४०७।

प्रवाल, ६६, १०९, १४१, ४१७।

प्रविष्टक, ६४, १९२।

प्रवेश, २१८।

प्रवेशन, २२५, २९५।

प्रष्टर, ४०८।

प्रसूनाम, १४९।

प्रस्तर, ३२, ३३, ६४, १११, ११२, १३३, १३७,

१४४, १४५, १६६, १५०, १५१, १५२,

१५३, १५५, १५६, १५७, १५८, १५९,

१६०, १६१, १६२, १६३, १६५, १६७,

१६९, १७०, १७३, १७५, १७६, १७७,

१७९, १८१, १९०, २०४, २०५, २०७,

२२१, २२३, २२८, २३८, २३९, २४१,

२५३, २७३, २८८, ३०८, ३२४, ३२९,

३७६, ४११।

प्रस्तर (ग्राम) विन्यास, ४६।

प्रस्तरपर्याय, १११।

प्रस्तरविधान, १११-११८।

प्रस्तरविधि, १।

प्रस्तराङ्ग, २४१।

प्राकार, १, ४८, ४२, ६८, ११०, १८३, १८८,
२४५, २६०, २६५, २७२, २७६, २७९, ४०७।

प्राकारद्वार, १२५।

प्राकारलक्षण, १।

प्राकारविधान, १८८-१९१।

प्राकाराकृति, १६३।

प्राकारान्त, १२२।

प्रागत, २३५।

प्राजापत्य हस्त, ४, ५।

प्रादेशिनी, ३९३, ३९६।

प्रान्त (गर्भ), ७१।

प्रात, ३१५, ३१९, ३२१।

प्रासाद, ६, १०८, ११०, १३२, १४७, १५०,
१६६, १८२, १८८, २२३, २४३, २४६,
२४७, २५१, २५२, २५४, २५५, २६२,
३३८, ३३९, ३४६, ३८९, ४१३।प्राहारक, ५२, ६२, १७५, २७७, २८२, २८३,
३०३, ३१४, (तन्त्र) २८०।

प्रेष्य, ३९१।

प्रेष्यांश, ३७८।

प्रक्ष, ६।

फ

फल, ११३ ।
फलक, १७, १०१, ११६, ३२६, ३२७ ।
फलका, ६७, ६८, ९५, ९९, १००, १०२,
११२, ११५, २१८, ३०६, ३०७, ३०८,
३२४, ३९७, ४०२ ।
फलकाक्षेपण, १३६ ।
फलकासन, ६ ।
फालपट्ट, ३१६, ३१८, ३५८ ।

ब

बन्धुर (वृक्ष), १२ ।
बबुरदुम, २८७ ।
बहिभूषण, ३२३ ।
बलमद्र, १९७ ।
बलय, ३२८, ३३२ ।
बलि, १८८ ।
बलिपोठक, १९५, १९७ ।
बलिस्थान, ५० ।
बहल, २७०, ३०५ ।
बहिरङ्ग (ग्रामस्थ), ४१ ।
बहिरङ्गण, ३१२ ।
बहिर्जन्मन, ४११ ।
बहिर्द्वार, ४५ ।
बहिर्भित्ति, २७६ ।
बहिर्मुख (ग्रामगर्भ), ७१ ।
बाहर्वास, २४६ ।
बहुलिङ्ग, ३४१, ३४२, ३४४ ।
बहुसन्धि, २४४ ।
बार, २४५ ।
बालचन्द्रवदाकार, ३८७ ।
बालपट्ट, ३३२ ।
बालपण्डु, ६, २९४ ।
बालवल्यादिपत्र, ३१२ ।
बालालोकन (मण्डप) २३४, २५८ ।

बाहुदेव्य, ३९९ ।
बाहुपक्ष, ३८० ।
बाहुपादवर्क, ४०३ ।
बाहुमध्यावस्तुतः, ३९६ ।
बाहुमाला, ३३५, ३३६, ३५५ ।
बाहुमूलविशाल, ३९४, ४०० ।
बाहुवल्लय, ३२२ ।
बाहुसोमक, ३६३ ।
बाहुसोमान्त, ३८९ ।
बाह्यपट्ट, २७० ।
बाह्यरथ्या, ३६ ।
बाह्यवीथी, ४६ ।
बाह्यसाल, २७८ ।
बिम्ब, ३३४, ४०८, ४०९, ४१५, ४१६, ४१७ ।
बिम्बलिङ्ग, ४१८ ।
बिम्बहर्म्य, १४३ ।
बुद्ध, ३९१ ।
बुद्धवदाकार (शिरस्त्र), ३१६ ।
बुध, ३९१ ।
बृहत्कुसि, ३६७ ।
बृहती, ३९८ ।
बेर, ३३४, ३३५, ३४४, ३९०, ४०२ ।
बेराकुल, ३९० ।
बेरावाम, ४०२ ।
बोधि, ९५, ३०८ ।
बोधिका, ९९, १००, १०२, ११६ ।
बोद्ध, ४६, १९७, १९८, २२०, ३०४ ।
बोद्ध (मालव), ४५, १५२ ।
बोद्ध (शाला), २४३ ।
बोद्ध लक्षण, २, ३६६ ।
ब्रह्मन, २१, ३८, ३९१ ।
ब्रह्मकान्त, ९४, १०२, १५१, २१२ ।
ब्रह्मगर्भ, ६८, ६९ ।
ब्रह्मदेवत, ३२१ ।

ब्रह्मपद, २७६, ३४४ ।
 ब्रह्मपीठ, २७९ ।
 ब्रह्ममाण (लिङ्गस्य), ३४१, ३४२ ।
 ब्रह्ममण्डप, ३६ ।
 ब्रह्ममस्तक (मन्त्रि), १२४ ।
 ब्रह्मराज, ११९ ।
 ब्रह्मरूप, ६९ ।
 ब्रह्मवाह, २६४ ।
 ब्रह्मवाहन (हंस), २, ३७६ ।
 ब्रह्मसूत्र, ३४४ ।
 ब्रह्मस्थान, ६, ६८, २५७ ।
 ब्रह्मा, २, ३, ६५, १६८, ३३३, ३३४, ३३७, ३९८ ।
 ब्रह्माणो, ३५९, ३६० ।
 ब्रह्मांश, २८, ३४४, ३५२, ४१६ ।
 ब्राह्मणगर्भ, ६९ ।
 ब्राह्मादिवैव, ४१५ ।

भ

भक्त, १८३, ४१४ ।
 भक्तरूप, १९४ ।
 भक्तलक्षण, २, ३७१-३७४ ।
 भक्तिसंख्या (विमानस्य), १२७ ।
 भक्षार्थ, २९० ।
 भङ्गमान, ४०५ ।
 भद्र, १२, १३४, १४५, १४८, १५०, १५५, १६२, १६४, १६७, १६९, १७४, १७६, १७८, १७९, १८०, १८२, १८४, १८९, १९०, १९६, २१०, २११, २१२, २२७, २२९, २३५, २४०, २४३, २४४, २४६, २४९, २५२, २५४, ३५५, २८९, २९०, ३०८, ३३२ ।
 भद्रक, १७१, २१६, २१७, २२३, २२४, २३२, २३३ ।
 भद्रकूट, १७५ ।

भद्रकोष्ठ, १७०, १७४, १७५, २१७ ।
 भद्रदेश, ४११ ।
 भद्रद्वारण, २३८ ।
 भद्रनासी, १७३ ।
 भद्रनिर्गम, १६०, १८१ ।
 भद्रपट्ट, ९१ ।
 भद्रपीठ, ३५३, ३६१ ।
 भद्रमण्डप, २२७ ।
 भद्रशाल, १७० ।
 भद्रशाला, १६८, १७१, १७२, १७३, १७४, १७८, १८१, २१७, २१९ ।
 भद्रसापान, १८४, २३९ ।
 भद्रालिन्दक, २३७ ।
 भद्रावृतवारक, २४० ।
 भद्रासन, २९७, ३०३ ।
 भरणी, २६ ।
 भल्लाट, २४, २७, ४२, ४३, १२५ ।
 भवन, ६२, १४७, १७६ ।
 भाजन, ६८, ७० ।
 भाजनात्, ६८ ।
 भानु, २३, ४०८ ।
 भाट, २८७, २८८ ।
 भारक, ९४ ।
 भारद्वाज, ३६७ ।
 भार्गकारालय, ४२ ।
 भार्गव, ३६७, ४०८ ।
 भास्कर, ३०, १९२, १९३, १९४, १९६, १९७ ।
 भास्कर (घालय), ४६ ।
 भित्ति, ६४, १०२, २१०, २११, २१८, २२१, २२३, २४६, २५४, २६५, २७३, २७६, ३३४, ४४५ ।
 भित्तिक, १९१, २५९, ३६६ ।
 भित्तिगृह, २७६ ।
 भित्तिगोह, २११ ।

- भित्तिदेश, ४११ ।
 भित्तिपाद, २०९ ।
 भित्तिमान, २६० ।
 भित्तिमूल, १९१ ।
 भित्तिश्रोणी, ४१३ ।
 भिन्दशाला, २४५ ।
 भुजङ्ग, ३०७, ३५५ ।
 भुजङ्गकटक, ३२३ ।
 भुजङ्गकटकाङ्गिक, ३५८ ।
 भुजङ्गपादद्वय, ३०७ ।
 भुजङ्गाङ्गवलय, ३५७ ।
 भुजङ्गश, १९६ ।
 भुवनेश, १९३ ।
 भुवनेशालय, ४६ ।
 भूकान्त, १७१, १७६ ।
 भूत, १८३, १९७ ।
 भूतकान्त, १६५ ।
 भूतबलि, १९२ ।
 भूतरूप, ११५ ।
 भूतसिद्धि, २९५ ।
 भूतसिद्धादि, ९६ ।
 भूतादिरूप, १३७ ।
 भूतैतिल, ३७६ ।
 भूधर, २१, २३, २५, २८ ।
 भूष, २४०, २४३, २५७, २९५, ३१८, ३३२ ।
 भूष (झार), २७३ ।
 भूष (रथ), २८६ ।
 भूष (लिङ्ग), ३३८ ।
 भूष (हर्म्य), ५४, ११५, २३६, २७७ ।
 भूषकान्त, १७१, १७२ ।
 भूषति, ५२, १९४, २२९, २३३, २३६, २४७, २५८, २७४, ३११, ३६५, ४०७ ।
 भूषति (अविष्टान), ७८ ।
 भूषति (गर्भ), ६९ ।
 भूषति (तारण), ३०५ ।
 भूषति (प्रस्तर), १११ ।
 भूषति (भूषण), ३२२ ।
 भूषति (मार्ग), ३१३ ।
 भूषतिलक्षण, २ ।
 भूषति (वातायन), २१९ ।
 भूषति (सर्वाङ्ग), २८० ।
 भूषति (स्तुति), १३१ ।
 भूषति (हर्म्य), ६२ ।
 भूषतिहर्म्यमध्य, २७९ ।
 भूषरीक्षा, १०, १३ ।
 भूषरीक्षाविधि, १ ।
 भूषामिषेक (मण्डप), २३८ ।
 भूपाल (कल्पवृक्ष), ३१० ।
 भूपालाङ्ग, ४०७ ।
 भूपालय, ५४ ।
 भूमृत् (गुण), २८० ।
 भूमि, ६, ३१३ ।
 भूमिलम्ब, ६२ ।
 भूमिलम्ब-विधान, १, ५७-६२, १८० ।
 भूमिसंग्रह, ८, ९ ।
 भूयनादेवोहर्म्य, ४२ ।
 भूवृत्तालिन्द, २३४, २३८, २४९ ।
 भूशक्ति, ३५८ ।
 भूषण, २, १७४, २३३, २३४ ।
 भूषण, (स्तम्भस्य) ९४ ।
 भूषणनक्षत्र, २, ३२२-३३३ ।
 भूषणार्थे (तारण), ३०५ ।
 भूषणावास, १९३ ।
 भूषसंग्रह, १ ।
 भूसुर, १९१, २३३, २४०, २४३, २४७, २६८, २९५, ३३२ ।
 भूसुर (प्रस्तर), १११ ।
 भूसुर (रथ), २८६ ।

भूसुर (लिङ्ग), ३३८ ।
 भूसुर (शाला), २४२ ।
 भूसुर (स्वपि), १३१ ।
 भुगु, ३६७, ४०८ ।
 भुङ्ग, १, २७ ।
 भुङ्गराज, २१, २४, ४२, ४३ ।
 भुङ्गा, ६६ ।
 भुङ्गेश (मूर्ति), २७ ।
 भुश, २२, २३, २४, ३०, ४९, ६६ ।
 भैरव, ३३८, ४०८ ।
 भैरवालय, ४२, ४५ ।
 भैरवो, ३५९, ३६० ।
 भोग, १४९ ।
 भोगमण्डप, १९४ ।
 भोजनार्थ, २३७ ।
 भोजनालय, २५८ ।
 भोम, ३२९ ।
 भोमस्त, २७० ।
 भ्रन्दण्ड, ३२५ ।
 भ्रमर, ११४, ३१७, ३५५ ।
 भ्रमराकृति, ३१७ ।
 भ्रमरावृत, २३३ ।
 भ्रमालिन्द, ३२८, ३३२, २५२ ।
 भ्रमालिन्दक, २३१, २३७ ।
 भ्रवान्तरक, ३६३ ।
 भ्रवायाम, ४०१ ।
 भ्रुतार, ४०१ ।
 भ्रूमूल, ४०१ ।
 भ्रमण्य, ४०३ ।
 भ्रमान, ३९४ ।
 भ्रमिषि, ४०१ ।

म

मकर, ३०१, ३८६, ३०७, ३१६ ।
 मकर-कुण्डल, ३३६ ।

मकरनिहृतोरण, ३१२ ।
 मकरतोण, ३०९, ३६५ ।
 मकरपत्र, ९२ ।
 मकरभूषण, ३२३ ।
 मकरलाञ्छित, ३३५ ।
 मकराङ्कितकुण्डल, ३२३ ।
 मकरादि, ७९, ८२, ८९, ११४, ३०९ ।
 मकरादि-विभूषित, ७९ ।
 मकरानन, २५३ ।
 मकरोवक्र, ९९ ।
 मकुट, २४, २५, २६, २७, ६७, ३१३, ३१४, ३१९, ३३५, ३५५, ३५८, ३८० ।
 मकुट (पाकार), ३१४ ।
 मकुट (पाकृति), ३१६ ।
 मकुटान्तर, ३३६ ।
 मकुटायव (मुखायामेन), ३१४ ।
 मङ्गल, ३२, २३८, ३१५, ३१७, ३२१ ।
 मङ्गल (प्रमिषेक), २९७ ।
 मङ्गलासन, २९२, ३०४ ।
 मञ्ज, १०१, १११, १४६, १५३, १५७, १५८, १५९, १६१, १६२, १६५, १७७, २०४, २०५, २०८, २१९, २९६, ३०५ ।
 मञ्जक, १५९, १६७, १६९, २०८ ।
 मञ्जकान्त, १६३ ।
 मञ्जवन्ध, ८२-८३ ।
 मञ्जमद्र, ७५, ७६ ।
 मञ्जलो, ६ ।
 मञ्जनालय, २७७ ।
 मञ्जप, ६४ ।
 मञ्जषा, ६३, ३२७ ।
 मठ, ३७, २३९ ।
 मतिबन्ध, ३९२, ३९६, ४०४ ।
 मणिबन्धकटक, ३५५ ।
 मणिबन्धकलापक, ३२२ ।

मणिबन्धन, ३३५ ।
 मणिबन्धनवल्लय, ३६१ ।
 मणिबन्धविशाल, ४०१ ।
 मण्डप, २, ६, १८, ३७, ४३, ४६, ४७, ६२, ९३,
 १०८, ११०, १३४, १३९, १४०, १५०,
 १५६, १५७, १६४, १८३, १९४, १९७,
 १९८, २१९, २२२, २२६, २२९, २४१,
 १५१, २५४, २६१, २६५, २६६, २७१,
 ३१२, ३८३, ४०७, ४११, ४१३, ४१४ ।
 मण्डपविधान, २, २२१-२४१ ।
 मण्डपस्थान, २२२ ।
 मण्डपहर्म्य, २३४ ।
 मण्डपाकार, १६६, २२१, २२६, २५४ ।
 मण्डपाकारक, २७६ ।
 मण्डपाकृति, २५६ ।
 मण्डपाङ्गण, २७९ ।
 मण्डल, २६२, ४१५ ।
 मण्डलेश, ५२, २४५, २७५, २७७, २८२, २८३,
 ३०३; (तन्त्र), २८० ।
 मण्डूक, २९, ३६, ३८, ६५, ७०, ८१ ।
 मण्डूर (लिङ्ग), ३५० ।
 मत्तवारण, १११, ३३२ ।
 मत्स्य, १९७, (राजत) ७० ।
 मत्स्यमांसापजोविन् (घालय), ३७ ।
 मत्स्याकारासि, ३९४, ४०१ ।
 मत्स्योपजोविन् (वास), ४० ।
 मदल, ११२ ।
 मधुक, २२१, २८७ ।
 मधुक, १८ ।
 मधुच्छिष्ट, ४०९ ।
 मधुच्छिष्टविधान, ४०८ ।
 मधुच्छिष्टविधान, २, ४०९-४१० ।
 मध्यकान्त, १८० ।
 मध्यकाव, ३९७, ४०९ ।

मध्यकोष्ठ, ९८, १४५, १५५, १६२, १८२,
 २१०, २१४, २१५, २३७ ।
 मध्यदशतालविधान, ३९९-४०१ ।
 मध्यद्वार, २७३, ३३२ ।
 मध्यनासि, ९८, १४४ ।
 मध्यनासी, २१८ ।
 मध्यमद्र, ९८, १५०, १५५, १६८, १७५, १८०,
 १८१, २१२, २१३, २१४ ।
 मध्यमद्रक, १७२ ।
 मध्यमद्राकृति, ९९ ।
 मध्यम, ३३४ ।
 मध्यमदशताल, २, ३७१ ।
 मध्यमदशतालक, ३३७, ३५७, ३५८ ।
 मध्यमाङ्गण, २४८, २५१, २५३, २५५ ।
 मध्यमाङ्गुल, ३९३ ।
 मध्यमाङ्गुलीदैर्घ्य, ४०० ।
 मध्यमङ्ग, २, ६२, ११६, ११७, २२५, २३१, २३२,
 २३४, २३७, २३८, २६१, ३१९, ३५७ ।
 मध्यमरङ्गक, २२८, २२९ ।
 मध्यमङ्गलक्षण, २ ।
 मध्यमङ्गविधान, ३०८, ३०९ ।
 मध्यमङ्गोर्ध्वकूट, २३९ ।
 मध्यमङ्ग, २१९ ।
 मध्यशाला, १५५, १६०, १७१, १७२, १७४,
 १८१, २१५, २१७ ।
 मध्यसूत्र, ४०५ ।
 मध्यस्तम्भ, २१९, २३४, २७३ ।
 मध्यहर्म्य, ७२ ।
 मध्यद्वारा, १२२ ।
 मध्यमङ्गण, २३१, २३३, २५२ ।
 मध्यमङ्गुली, ३९९ ।
 मध्योदरविशाल, ४०० ।
 मध्योदरविशालक, ३९३ ।
 मनुमन्यालय, १९३ ।

मनउमादिनी, ३५५, ३५९ ।

मनःशिला, ६६ ।

मनु, ३, ४०८ ।

मनोज (बाल्य), १९४ ।

मन्त्र, २८० ।

मन्त्र, ११२ ।

मन्दिर, १४७ ।

ममदृष्टमर्थ, ११६ ।

मय, ३, ४०८ ।

मया (चतुर्भूमि विन्यास), २११ ।

मयादिक, १२२ ।

मयाधिक, १९९ ।

मयूरालय, २७९ ।

मरकत, ६६, १०९, १४१, ४१७ ।

मराल, ३३० ।

मरालपञ्च, ३२४ ।

मरुत, २३ ।

मरुद्वगण, ३६० ।

मर्यादालय, ५४ ।

मर्यादामित्ति, १९४ ।

मल्लयोग्य (मल्लव्य), २३६ ।

मल्लसंख्य, ११९ ।

मसुर, १४८, १६३, २०४, २०५ ।

मसुरक, १४३, १५३, १५६, १५८, १६१, १६२, १६३, १७३, १७६, १७७, १७९, २०३, २०४, २०८, २२३, २३०, २७३, २८९, ३००, ३०८, ३०९, ४११ ।

मस्तक, १४५, १५२, १६०, १६३, १६५, २४३, ३२९ ।

महर्षि, ४०८ ।

महाकान्त, १६६, १७१, १७२ ।

महाकाल, १५१ ।

महागोपुर, १९१, १९९ ।

महाग्राम, ५४ ।

महातन्त्र, ४०८ ।

महातैलि, ११३, ११६ ।

महाद्वार, ३७, ४२, ४३, ४४, ४८, ४९, १९०, १९१, १९६, २३५, २५६, २६५, २६६, २६८, २७२ ।

महानास, १६४ ।

महानासि, १७९, २०६, २१८ ।

महानासिका, ९७ ।

महानासी, १६८

महानील, ६६, १०९, ४१७ ।

महापद्म, ८९ ।

महापद्म, ८१, २४, ३८० ।

महापोठ, १९, २१, ४७, १८९, ३३७ ।

महाप्रावृद्ध, ५४ ।

महाबोधिक, ११६ ।

महाञ्ज, ८२, ८९, ९१ ।

महामद्र, २५६ ।

महामार, ११६ ।

महामर्यादा, १८८, १९०, १९९ ।

महामान, ३६२ ।

महामार्ग, ३९ ।

महाम्बुज, २२, २३, २४, ७६, ८९, ११२ ।

महारथ्या, ३९, ४२, ४७, ४८, ४९ ।

महाराज, ५३, ६२, २७४, २८१, २८२, २९० ।

महाराजवास, ४८ ।

महालक्ष्मी, १९७, ३५७ ।

महावह्नी, ३११ ।

महाविष्णु, १९८ ।

महावीथि, ४९ ।

महावीथी, ४७ ।

महावेदि, १७७ ।

महावत, ३३८, ४०८ ।

महाशस्त्रालय, २७८ ।

महाशाला, १७१, १७२, १७४, १७६, १७८, १७९, १८०, १८२, १९१, २१० ।

महाभरत, ३६५ ।
 महासन, १२, २९० ।
 महिष, ७० ।
 महिषोकाग्रह, २७७ ।
 महिषो, (मकुटादि) ३१४, ३१५ ।
 महिष्याद्यालय, २५९ ।
 महिष्यावास, २५८ ।
 महिष्यावासमण्डप, २४० ।
 महो, ६, ७, ८, १३३, ३५५, ३५७, ३५८ ।
 महोभृत् (शाला), २४३ ।
 महेन्द्र, २२, २३, ३०, ४०, ४३, १२५ ।
 महेन्द्र (मूर्ति) २६ ।
 महेश, ३३३, ३३४ ।
 महोत्सव, २९०, (वासनमान), २९८ ।
 महोत्सवार्चनासन, २९७ ।
 महोत्सवासन, २९९ ।
 माक्षि, ६६ ।
 मागध, १८० ।
 मागधकान्त, १८१ ।
 मातृकाक्षर, ४१७ ।
 मात्राङ्गुल, ३६४ ।
 मान, ३६२, ४०९ ।
 मानकल्प, ४०८ ।
 मानदण्ड, ५ ।
 मानपत्र, ३६२ ।
 मानवोध, ४०८ ।
 मानवित्, ४०८ ।
 मानविन्यास (गृहस्थ), २५७ ।
 मानसार, ४०८, ४१२ ।
 मानसार-कृषि, १, २ ।
 मानसारमुनि, २ ।
 मानसारशास्त्र, ४१८ ।
 मानसारस्य संग्रह, ३६२ ।
 मानसारादि, ३२१ ।

मानसूत्र, १८, ४०२ ।
 मानाङ्गुल, ३६४, ३८८, ३९० ।
 मानुष, ३९, १८३, २४३, ३४७, ३९१ ।
 मानुष (द्वार), २०१ ।
 मानुष (भाग), ३८ ।
 मानुष (लिङ्ग), ३४६, ३८२ ।
 मानुषालय (लुपा) १३३ ।
 मानुषांश (लिङ्गस्थ), ३४४ ।
 मानोपकरण, १, ३, ४, ५ ।
 मारुत, २१ ।
 मार्ग, ३९ ।
 मालाकृति (मण्डप), २३२ ।
 मालाघर, २८४, २८३ ।
 मालिका, १९० ।
 मालिका (मण्डप), २३१ ।
 मालिकाकार (मण्डप), २३२ ।
 माल्यज, २२६ ।
 मास, ४०८ ।
 मासुरक, ७२ ।
 माहेन्द्रो, ३५९ ।
 मांसलाङ्गः ३६६ ।
 मांसव्यापारिकादि (वास), ४० ।
 मित्र, २१, २३, २८, ३६, ४०, ४१ ।
 मित्रक, २३ ।
 मिश्र, ११५, १३२, १९०, २२१ ।
 मिश्रदुग्ध, ५५ ।
 मिश्रद्रव्य, २३९ ।
 मिश्रित, ३२२ ।
 मुक्तप्रपाङ्गः ३०८, ३०९ ।
 मुक्ता, ६६ ।
 मुक्तादामः ९६, ३१७ ।
 मुक्ताभरण, ३५५ ।
 मुक्तारत्नावली, ३५५ ।
 मुस (भाकार), ४०१ ।

मुखतार (कलेपर्वन्त), ३२९ ।
 मुखद्वार, २५३ ।
 मुखमद्र, १३७, १३७, १३८, ३३२ ।
 मुखमद्रक, २३० ।
 मुखमद्र-सापान, १८३ ।
 मुखमहद्वप, १५०, २३७, २३८, २५३ ।
 मुखविस्तार, ३२४, (कलेपर्वन्त) ४०० ।
 मुखशाला, २४५, २४६ ।
 मुखसापान, १८३ ।
 मुखान्त, ४०२, ४०३ ।
 मुखायत, ३९२ ।
 मुख्य, २१, २२, २४, २७, ४२ ।
 मुख्यक, ४३ ।
 मुख्यद्वार, २६८, २६९ ।
 मुख्य (पद), ४० ।
 मुख्यवास, २५७ ।
 मुख्यविमान, १५० ।
 मुख्यहर्म्य, ७२, २५७, २६९ ।
 मुख्यहर्म्य (छपा), १३४ ।
 मुद्ग, ६३ ।
 मुद्रिका, ३३२ ।
 मुनिनक्षण, २, ३६७, ३६८ ।
 मुष्कायाम, ३९८ ।
 मुष्टिबन्ध, १००, ११२, ११३, ११४, ११५, ११७, १३४, १९०, ३७७, ३७८, ३७९ ।
 मूर्ति, ३७६ ।
 मूर्तिकान्त, १६६ ।
 मूर्तिशूल, १९३ ।
 मूर्धक, ११३ ।
 मूर्धन, ३९२ ।
 मूर्ध्नि, १०० ।
 मूर्ध्निशाला, १८२ ।
 मूर्ध्नीष्टका, १३३ ।
 मूल, ९४, १२३, २९५, ३१६, ३५२, ३६० ।

मूलगोह, १४७ ।
 मूलपाद, ९७, ९९, १०२, ११७, १५८, १६०, १६१ ।
 मूलपासाद, २०२ ।
 मूलबन्ध, ९६ ।
 मूलवेर, ३६२, ३६३, ३७७ ।
 मूलवेरसम, ३८९ ।
 मूलवेरांगुल, ३६४, ३८८ ।
 मूलमहद्वप, २३८, २३९ ।
 मूलवास, २३९ ।
 मूलस्तम्भ, १०२ ।
 मूलशूल, १९० ।
 मूलहर्म्य, ७२, १२२, १४६, १९२, २०२, २७३, २७७ ।
 मूलादिस्तुपिपर्वन्त, १३० ।
 मूलाधिष्ठानपाद, २०२ ।
 मृग, २२, ४२, ४३, ७० ।
 मृग (पालय), १९७, २७८ ।
 मृग (मूर्ति), २७ ।
 मृग (वृक्ष), १०६ ।
 मृगनामिबिडाल (पञ्जर), ३२३, ३२९ ।
 मृणाल, ११७, १३३, ४११ ।
 मृणालक, ११३ ।
 मृणालिका, ११३, ११४, ११६ ।
 मृगमय (गह्वर), ३८१ ।
 मृगमय (मूर्ति), २७६ ।
 मृत्, ३३५ ।
 मृत्कन्दजलधारादि (गर्मद्वय), ७० ।
 मृत्तिका, (गर्मस्य) ६३, ३३४, ३६६, ४०९ ।
 मृश, (मूर्ति), २७, ४३ ।
 मेखला, २७९, ३३२ ।
 मेधकान्त, १७६ ।
 मेढूषोठ, ३९८ ।
 मेढूमध्य, ४०३ ।

मेढूमूल, ३९८ ।
 मेढूसीमान्त, ३८९, ३९२ ।
 मेढान्त, ३९९ ।
 मेढुकान्त, १५२ ।
 मेढज, २२६ ।
 मेघ (चयसा), ७० ।
 मेघयुद्ध, १२२, १२३ ।
 मेघयुद्धार्थ (महदप), २३६, २७१ ।
 मेघवास, २५९ ।
 मेघशाला, २७८ ।
 मेघमहदप, २२२ ।
 मोदक (लिङ्ग), ३५० ।
 मोक्तिक, १०९, १४१, ४१९ ।
 मोक्तिकपट्ट, ३५५ ।
 मोक्तिकपूर, ३५५ ।
 मोक्तिकोत्तरीय, ३५५ ।
 मोनार्थ (महदप), २३३ ।
 मोनो, १०७ ।
 मोलि, १४४, २१८, ३१३ ।
 मोलि (साकृति), ३१६ ।
 मोलक, २७, १३७, २४०, २४२, २४४, २५०, २५१ ।
 मोलित, २८३, ३०४ ।
 मोलिनो, ३५५ ।
 मोलिमध्य, ४०३ ।
 मोलिमुह, ३१२ ।
 मोलिमूल, ४०२ ।
 मोलिलक्षण, ३१३-३२१ ।
 मोल्यय, ४०३ ।
 य
 यक्ष, २, ४५, ११५, १७२, १८३, १९७, २९१, ३०१, ३०६, ३६५ ।
 यक्षक, ३१४ ।

यक्ष (वर्ण), ३७० ।
 यक्षविद्याधरादिलक्षण, ३७० ।
 यक्षो, १९७ ।
 यक्षेश्वरी, ३६५ ।
 यजनार्थ (महदप), २३२, २३६ ।
 यजमान, ३६२, ४०२, (मान) ३८८ ।
 यजमानार्थ, (पासनमान) २१७, (देवताद्वय) २७८ ।
 यजकान्त, १६६ ।
 यजशाला, १९४ ।
 यजसूत्र, ६८, ६९, ३२२, ३३५, ३६७ ।
 यथेष्टाकार (नारण), ३०६ ।
 यन्त्रक, २९३ ।
 यय, २१, २२, २३, ४१७ ।
 यमकान्त, १६६, १७८ ।
 यम (मृति), २६ ।
 यय, ४ ।
 ययतार, ३९० ।
 यष्टि, ३६७ ।
 यागमहदप, १३९, १९४, १९४, ३१९, ४१४ ।
 यागशाला, २४३ ।
 यान, २, ४ ।
 यानानय, २७८ ।
 यावना (शिला), ३४५ ।
 युग, ६९ ।
 युगतल, ५८ ।
 युग्मजालक, २६६ ।
 युग्ममहदप, १५० ।
 युद्धायुध, १२५ ।
 युद्धार्थ, २९० ।
 युद्धालोकनमहदप, २७९ ।
 युवराज, ६२, २३२, २७८ ।
 युवराज पचिष्ठान, ७८ ।
 युवराजपुत्र, २५९ ।

युवराजप्रस्तर, १११ ।
 युवराजस्त्वि, १३० ।
 युक्त, ४ ।
 युधक, ६२ ।
 योम, ३५ ।
 योयक, २५९ ।
 योयकालय, ४० ।
 योनि, ३४, १८६, १८७, २५६, २९९, ३७८,
 ३९७ ।
 योनि, (तार, धाकार), ४०१ ।
 योयिक, १८६, १८७ ।
 योयिन, २४३ ।

र

रक्त, ३४७, ३८२ ।
 रक्तचन्दन, १४, २५५, ३८७ ।
 रक्तवर्णक (लिङ्ग), ३४६, ३६७ ।
 रक्षकालय, २५९ ।
 रक्षकालय, ४० ।
 रक्षकावास, २७८ ।
 रक्षक, १८८ ।
 रक्षागृह, ५३ ।
 रक्ष, ६, १६६, २३८, २४७, २४६ ।
 रङ्गक, २२९ ।
 रङ्गमण्डप, २७९ ।
 रम्मानाल, १४२ ।
 रम्भामाल्य, ४१५ ।
 रात्रिल, ६१, १८० ।
 रविभूमि, १८० ।
 रविभूमिक, २५५ ।
 रविभूमि (विमान), १२७ ।
 रहस्यावासमण्डप, २७९ ।
 रजकालय, ४० ।
 रजत, १०९, १४१, ३३४, ३४९ ।
 रज्जु, ४, ५, २९३ ।

रज्जुमिति, १९० ।
 रत्न, ८९, ३०९, ३४९, ४०९, ४१५ ।
 रत्नकाय, ८२, ३२२ ।
 रत्नकान्त, १६७ ।
 रत्नकोशादि (मण्डप), २२८ ।
 रत्न (तारण), ३०६, ३०७, ३१७ ।
 रत्नगृह, ७५, ३१३, ३१४ ।
 रत्नपीठ, ३४२ ।
 रत्नपुष्प, ७७, २५ ।
 रत्नपुरित, ३३६ ।
 रत्नपासादङ्ग, २३९ ।
 रत्नबन्ध, ८८-८९, ३१७, ३२३, ३३६ ।
 रत्नमण्डप, १९३ ।
 रत्नमालिककुल, ३३२ ।
 रत्नलिङ्ग, ३४९ ।
 रत्नगुह्य, ४१६ ।
 रत्नवप, ८८ ।
 रत्नविन्यास, ४१७ ।
 रत्नसदृष्टमकुट, ३२० ।
 रत्नस्थापन, १०८ ।
 रत्नदेमादिकालय, १७७ ।
 रत्नकुलोय, ६, ३२२, ३३५, ३५५ ।
 रत्नादरनिबन्धन, ३३६ ।
 रथ, ६, १०६
 रथचक्र, २८६ ।
 रथदुर्ग, ५५ ।
 रथधूलि, ४ ।
 रथनामानि, २९० ।
 रथ भूषण, २८६ ।
 रथमान, २८६, २८८ ।
 रथलक्षण, २, ८८६-२९२ ।
 रथ(शाला), २४३ ।
 रथाकार, २८६ ।
 रथाचार, २८७, २८८, २८९ ।

रथामरु, २९० ।
 रथ, ५० ।
 रथ्या, ३५, ३९, ४०, ४३, ४४, ४७, ४८, ४९,
 ५६, १९१ ।
 रथ्य, २९५ ।
 राक्षस, २२, २३, ४१, ४२, १८३, ३७० ।
 राक्षसाकार, ३७० ।
 राजकणिकारालय, २७८ ।
 राजगृह, ४० ।
 राजतदन्तिन, ७० ।
 राजधानीय, ५३ ।
 राजनिलय, ५४ ।
 राज (मकुटादि), ३१४ ।
 राजमन्दिर, ५५ ।
 राजलक्षण, २८२-२८५ ।
 राजवेदम, ४५ ।
 राजसदन, ४५ ।
 राजहर्म्यविधान, २, २७४-२७९ ।
 राजाङ्गविधान, २८०-२८१ ।
 राजाधिराज, ३३३ ।
 राजावर्त, ६६ ।
 राज्याङ्ग, २ ।
 राम, ४१ ।
 राशिवशात् (शाला), २४८ ।
 रुद्र, २१, २२, २३, ४१, १०६, १६४, ३०४,
 ३१३, ३९१, ३९८ ।
 रुद्रकान्त, ९४, १६२ ।
 रुद्रजय, २२, २३, ४०, ४१ ।
 रुद्रदैवत, ३२९ ।
 रुद्रबन्ध, ३३६ ।
 रुद्रभाग, ३४२ ।
 रुद्रभूमि, १, २५५ ।
 रुद्रमूर्ति, १९४, ३३७ ।
 रुद्रसूक्त, ४०२, ४०३ ।

रुद्राक्षर (लिङ्ग), ३४६ ।
 रुद्राणो, ३६०, ३६१ ।
 रुद्रालय (गर्म), ६८ ।
 रुद्राद्या (लिङ्गस्य), ३४१ ।
 रेखाङ्ग, ४ ।
 रोम, २२, २४, २७, ४० ।
 रौप्य (शङ्ख), ६८ ।
 रौरव, १७४ ।

ल

लक्षण, ३०५ ।
 लक्ष्मो, ४१, ६६, ३५५, ३५६ ।
 लक्ष्मीमवन, ४८ ।
 लतासोस, ६८ ।
 लम्बकण्ठ, ३६६ ।
 लम्पन, १४४, १४८, १-९, १५३, १५४, ३१७,
 ३२३, ३५५ ।
 लम्पपत्र, ३३६ ।
 लम्पमानक, ३६२ ।
 लम्पहस्त, ३६६ ।
 लम्पहार, ३३२ ।
 लम्पोदर, ३६६ ।
 ललाट, ९९, १००, २१२, २१४, २३१, २३६,
 २४५, २५१, ३३५, ३३७, ३५५, ३९६, ४०३ ।
 ललाटपट्ट, ३१७, ३२० ।
 ललाटमध्य, ४०५ ।
 ललाट (लोचन), ४१६ ।
 ललाटोच्च, ३१४ ।
 लवङ्ग, ६६ ।
 लाङ्गल, ६९, २४४ ।
 लाङ्गलमिति, २३३ ।
 लाङ्गलमिक्तिक, २२९, २३७, २३४, २३८, २३९ ।
 लाङ्गलवृक्ष, १२ ।
 लाङ्गलाकार, २४० ।
 लाङ्गलाकार (बोधि), ४४ ।

लाङ्गलाकार (पाद), ३७० ।
 लाङ्गलाकारहस्त, ३७५ ।
 लिङ्गा, ४ ।
 लिङ्ग, ३५८, ४०७ ।
 लिङ्ग-उद्धारलक्षण, ४१४ ।
 लिङ्ग (उद्भूत), १५१ ।
 लिङ्गहार, ३४१, ३९८ ।
 लिङ्गपुङ्ग, ३४० ।
 लिङ्गदैर्घ्य, ३९८ ।
 लिङ्गनाम, ३३८ ।
 लिङ्गपीठ, ३४६ ।
 लिङ्गपीठसंघटन, ३४७ ।
 लिङ्गपूजाफल, ३५० ।
 लिङ्गमान, ३३८, ३८८ ।
 लिङ्गलक्षण, २, ३३८-३५१ ।
 लिङ्गसंघटन, ३४६ ।
 लिङ्गाकार, ३४६ ।
 लिङ्गाङ्गुल, ३८८, ३९० ।
 लीलालोचन, २३२ ।
 लुप, १११, १४४, १८५, (मान) १२७, (दाय)
 ४१३ ।
 लुपा, ११२, ११८, २४१, ३००, ३३२, ११६ ।
 लुपाकुक्षि (आकृति), १३५ ।
 लुपाधार, १३५ ।
 लुपालक्षण, १३३-११७ ।
 लुपाश्रेणी, १३४, १३५ ।
 लूतभाजन, ४०९ ।
 लोचन, ४०८ ।
 लोह, ६०, १३१, १४१, ३२७ ।
 लोहज, ३२०, ३३४, ३६६, ४१७ ।
 लोहज (दीपदण्ड), ३२४ ।
 लोहजप्रतिमा, ६७ ।
 लोहविशेषक, ३०९ ।
 लोह, ४०२ ।

व

वंश, २२१, २२२, २३४, २४९, ३८५ ।
 वंशक, १८० ।
 वंशकान्त, १८१ ।
 वंशनिम्न, ३९७ ।
 वंशमूल, २३२, २३९, २४०, २४३, ४०६ ।
 वकुल, २८७, २९५ ।
 वक्र, ९९, १०१, १०२, १३७, १४४, २४२,
 २५१, २९०, ३८१, ३९६, ४१७ ।
 वक्रनासि, १५५ ।
 वक्राकार, २७६ ।
 वक्राकृति (सन्धि), १२४ ।
 वक्रान्त, ४०२ ।
 वक्रायाम (मकुटादिमान), ३१४ ।
 वक्रहस्त, ११२ ।
 वक्षःफलविशालक, ३०४ ।
 वज्र, ६६, १४१, ४१७ ।
 वज्रकान्त, १७२, १७९ ।
 वज्रकुम्भ, २७, ७८ ।
 वज्राक्ष, २७ ।
 वज्रपाद, २९५ ।
 वज्रबन्ध, २७ ।
 वज्रनिङ्ग, ३५० ।
 वज्राकृति, ९९, १९० ।
 वट, ७ ।
 वटपत्र, १०० ।
 वटुक, १९३ ।
 वन, २५७ ।
 वनदुर्ग, ५५ ।
 वनमाला, ३२३ ।
 वनिता, १४३ ।
 वनिता (इष्टक), १३३ ।

वप, २०, २१, २२, २३, ३७, ४२, ४३, ४४,
४५, ५४, ५५, ७८, ७९, ८७, ९२, १५८,
१९०, १९६, २१२, ३०१, ३०३, ४११ ।
वायज्जम्भने, ७६ ।
वप्रबन्ध, २७ ।
वरदहस्त, ३३५, ३५५ ।
वरदामयहस्त, ३३५ ।
वरसूत्र, ४०५ ।
वरुण, २१, २२, २४, २६, ३६ ।
वर्ष, २५७, २६८, ३३३, ३५५ ।
वर्ष (वास), १९५ ।
वर्ष (शयन), २९३ ।
वर्षसेस्कार, ३८१ ।
वर्षादि, ४०७ ।
वर्तल, ५७ ।
वर्तलाम, १५७ ।
वर्धकि, ३, ४ ।
वर्धको, ५, ६५, ४०६, ४०९ ।
वर्धमान, १२२, २४२, २४३, २५२, २५३,
२५४, २५५, ३३८ ।
वर्मविस्तीर, ३९४ ।
वलभी, ९८, १११, ११२, ११३, ११५, १६४,
१७३, १७७ ।
वलय, ३१८, ३२३ ।
वल्कल, ५ ।
वल्कलकर्मणालय, ३७ ।
वल्गु, २९० ।
वाहिका, ११३, ३१७ ।
वाहिकाकृति (धाम्मह), ३१३ ।
वाहिकाम, ३१७ ।
वाहो, २२० ।
वाहोशिला, ३४५ ।
वासन्त्योम्य (मण्डप), २३१ ।

वासित, १४७ ।
वासिष्ठ, ३६७ ।
वसुधा, १३३, १३४ ।
वसुधवा, १३३, १३४ ।
वसुयोगि, ३५० ।
वस्तु, ६, ७, १२५ ।
वस्तुनिक्षेपमण्डप, १९४, २७७ ।
वस्तुमेद, ७ ।
वस्त्रकर्मालय, ३७ ।
वस्त्रमण्डप, ३२७ ।
वस्त्रसोमान्त, ३९८ ।
वस्त्राच्छादनमण्डप, २५८ ।
वस्त्राभरणशाखादि (मण्डप), २२८ ।
वस्त्रालय, १९३ ।
वस्त्रश्र, २९०, ३४२ ।
वहल, ३२८ ।
वान्ति, २१ ।
वाजन, ७२, ७३, ७९, ८०, ८२, ८३, ८४, ८६,
८७, ८८, ८९, ९७, ९८, ९९, १०१, ११२,
११३, १३१, १३६, १४५, १४९, २५५,
३००, ३०६, ३०९, ३२७, ३५३ ।
वाजिशाला, २७८ ।
वातायन, १३७, १३९, १६४, २२७, २२९,
२३१, २३७, २६८, २७३, ३३१, ३८६,
(पर्यङ्कस्य) २९३ ।
वातायनलक्षण, २१९-२२० ।
वातायनस्थान, २१९ ।
वाद्यकालय, १२५ ।
वाद्यकाद्यादि (घालय), ४० ।
वानप्रस्थ, ३२ ।
वानरालय, २७८ ।
वापी (गर्म), ७० ।
वापी (सापान), १८३ ।
वाम, ३३८, ४०८ ।

वामन, ४१ ।

वायु, २८ ।

वायु (मूर्ति), ३६ ।

वायोऽग्निमुख, ३८३ ।

वार, ३४, ३५, १८६, १८७, २२७, २३५, २३७,
२४०, २५०, २५१, २५६, २९९, ३७८,
३९० ।

वारण, १५९, २३०, २३१ ।

वाराही, ३५९, ३६० ।

वाक्कण, ३७, ४०, ४५ ।

वालाग्र, ४ ।

वास, १४७, २३२, २३७, २३८, २४०, २४३,
२४५, २४६, २४७, २५०, २५१, २५६,
२५७, २५८, २६०, २६८, २७७, ३३१ ।

वासक, २३९ ।

वासकोष्ठ, २१७ ।

वासनालय (स्नान), २५८ ।

वासवोद्य (मण्डप), २२२ ।

वासरङ्ग, २४६ ।

वासश्रेणी, ४० ।

वासस, ३२३ ।

वासिष्ठकालय, १९७ ।

वासुकी, ५ ।

वासुदेव, ४१, १५२ ।

वास्तु, ५, १७, २५, ३९, ७७, ८१, १२१, २१९ ।

वास्तुक, १८ ।

वास्तुदेवता, २६१ ।

वास्तुपुरुष, २८, २४८, २४९ ।

वास्तुप्रकरण, १, ६, ७ ।

वास्तुबोध, ४०८ ।

वास्तुप्रथम, २२२ ।

वास्तुवस्तु, ४, ५, २८, १०७, ४०७ ।

वास्तुविद्यापति, ४०८ ।

वास्तुविन्यास, ५६ ।

वास्तुशयन, २४८-२४९ ।

वास्तुशास्त्र, १, २, ५, ७, ९, २८, ३१, ५१,
५६, ७१, ७७, ९३, ११०, ११८, १२६,
१४२, १५२, १५७, १६०, १६४, १६६,
१६८, १७०, १७३, १७५, १७९, १८७,
१९१, १९८, २२०, २३७, २४१, २५६,
२६०, २६४, २६७, २७३, २७९, २८१,
२८५, २९१, २९६, ३०४, ३०७, ३०९,
३१२, ३२१, ३३३, ३५१, ३५४, ३६१,
३६५, ३६६, ३६९, ३७०, ३७४, ३७६,
३८२, ३८५, ३८७, ३९१, ३९८, ४०१,
४०७, ४०९, ४१३, ४१८ ।

वास्तुशुद्धि, २९ ।

वाहन, १५२, १७९, १९७, २९०, ३१३, ३७५,
३७८, ३८६ ।

वाहन (पालय), २५८ ।

वाहन (दान), ५१ ।

वाहनलक्षण, २ ।

वाहनस्नान-मण्डप, १९४ ।

वाहिनीमुख, ५३ ।

विकल्प, १३४, १३५, १४३, १८६, १८९ ।

विकल्पक, १३२ ।

विकल्प (द्वार), २६९ ।

विकल्परूप (मण्डप), २४० ।

विकल्प (लिङ्ग), ३३२ ।

विकल्प (स्नान), ४८, ५४ ।

विग्रह, १६०, ३५८ ।

विनिह, ४०७ ।

विजय, १५६, २२६, ३०३, ३१५, ३१९, ३२१ ।

विजय-प्रमियेक, २९७ ।

विजयासन, २९८, २९९, ३०४ ।

विट्, ३०४ ।

विट् (प्रधिष्ठान), ७८ ।

वितथ, २१, २२, २४, ४३, ६६ ।

वितथ (मूर्ति), २७ ।
 वितस्ति, ४ ।
 वितान, १११ ।
 वितानध्वज, २६२ ।
 विदारी, २२, २७ ।
 विद्व, १८३ ।
 विद्याधर, २, ११५, १६४, १७९, १८३, ३०१, ३०६, ३१२, ३६५, ३७० ।
 विद्याधरादि, १३८ ।
 विद्याभ्यास (मण्डप), २५९ ।
 विद्रुम, १४१ ।
 विधान, १११, ११२, ३०५ ।
 विधानक, ११२ ।
 विधानध्वज, ४१५ ।
 विनायक, १५१, १९२, १९३, १९७ ।
 विनियोगमण्डप, १९२ ।
 विनियोगार्थ (मण्डप), २४० ।
 विन्ध्यज, २२६ ।
 विन्यासभेद (भूमेः), ५७ ।
 विपुल, ५७, ५८, ५९, ६०, ६४, १९९, २११, २५७, २८६ ।
 विपुलमोग, २० ।
 विपुलाकृतिक, १६८ ।
 विपुलाङ्ग, १६७ ।
 विप्र, २३६, ३१८ ।
 विप्र-अधिष्ठान, ७८ ।
 विप्रकान्त, २० ।
 विप्रगर्भ, २० ।
 विप्रमक्ति, २० ।
 विप्र-जिह्व, ३३८ ।
 विप्रसदान, २३२ ।
 विप्रसंघ, ४९, १९५ ।
 विप्रपञ्चन, ३३३ ।

विमान, ५, ६, १८, ९३, १५६, १५८, १८०, १८८, २०८, २२९, २६०, ३८३ ।
 विमान-पर्याय, १४७ ।
 विमानलक्षण, १, १२७-१४२ ।
 विमृश, २१ ।
 विपत्, १३३ ।
 विरल, २१५ ।
 विराट, १८०, १८१ ।
 विरूप, ३४७ ।
 विलासार्थ, २३५, (मण्डप) २५९ ।
 विलासिन (मण्डप), २५९ ।
 विलासिनो (आलय), २७८ ।
 विवस्वन, २१, २२, २३, २५ ।
 विवाहार्थ-मण्डप, २२६, २५८ ।
 विवृत, १७४ ।
 विवृताङ्गण, २३६, २५२ ।
 विशाल, ९४, ४०८ ।
 विशाला, २४६ ।
 विशालाक्ष, २०, ३५६ ।
 विशालानन, ३६६ ।
 विशेषार्चन, २९७ ।
 विशेषार्चनासन, २९९ ।
 विश्वकर्मा, ३, ६७, १८३, ४०० ।
 विश्वकान्त, १६५, १७४, १७५ ।
 विश्वकाश्यप, ४०८ ।
 विश्वबोध, ४०८ ।
 विश्वसार ४०८ ।
 विश्वामित्र, ३६७ ।
 विश्वेश, २०, ४०८ ।
 विश्वेशसार, २० ।
 विष्कम्भ, ६४ ।
 विष्णुवालय, ५३ ।
 विष्णुवालय-परिवार, १९६, १९८ ।

विष्णु, ४१, १०१, १६०, १६४, १६८, १७४,

२२०, ३०४, ३२३, ३३३, ३३४, ३३७,

३८१, ३९१, ३९८ ।

विष्णु-माल्य, ४८ ।

विष्णुकांत, ०४, १०३, १६१, २१२, ३४३ ।

विष्णुगर्भ, ६८ ।

विष्णुचिन्त, ६८ ।

विष्णुद्वय, १२७ ।

विष्णुदेव, ४६ ।

विष्णुदैवत, ३२० ।

विष्णुधिष्ण्य, ४१, ४५ ।

विष्णुधिष्ण्य-गर्भ, ६८ ।

विष्णुपरिवार, १९७ ।

विष्णुपाम, ३४१, ३४२

विष्णुपति, ५, ३६, ४१, ३३६ ।

विष्णुमूनवेर, ३८८ ।

विष्णुद्रोण, ४६ ।

विष्णुविभव, ३८८ ।

विष्णुविमान, १५१ ।

विष्णुसूत्र, ३४४ ।

विष्णुवान, ४१, ४८ ।

विष्णुदर्शन, ३६, ५१, ७६, १५६ ।

विष्णुकुसुमालय, १९६ ।

विस्तार, ४११ ।

विस्तृत (लोपान्त्य), १८८ ।

विस्तृताङ्गण, २५० ।

विहङ्गम, ३३३ ।

विहङ्गात्त, ३७७ ।

विहायस, १३३ ।

विहार, १६० ।

विहृत, ९६, १३१ ।

वीण, २९० ।

वीथि, ३५, ४३, ४८, ४९, ५०, ५६ ।

वीथिक, ४०, ४८ ।

वीथिका, ४४, ४७ ।

वीथी, ३६, ३८, ३९, ४७, ५१ ।

वीर, ९६, ३१५, ३१७, ३२१ ।

वीरकण्ठ, ९५, ९७, ९८, १०० ।

वीरभद्र, १५१, १९५ ।

वीरभद्रालय, १९२ ।

वीरभिमिक, २९७ ।

वीरभसन, २९७, २९८, ३००, ३०४ ।

वृक्षपाद, ३१० ।

वृक्षमूल, ३११ ।

वृक्षः पात्र, ३१० ।

वृक्षमाला, ३४५ ।

वृत्त, ४०८ ।

वृत्तवारि, ३५३ ।

वृत्तवारिका, ३४८ ।

वृत्त २७६, २९०, ३०२, ३४७ ।

वृत्तक, २०३ ।

वृत्तकृष्ण, ८९, ३०१, ३५३ ।

वृत्ततिलक, ३३५ ।

वृत्ततोरण, ३०६ ।

वृत्तवेक, ३०३ ।

वृत्तवेवादि, २०४ ।

वृत्तवेवर, ३५४ ।

वृत्तस्तम्भ, ३०८ ।

वृत्ताकार, ३१६, ३४२ ।

वृत्ताकार-तोरण, ३०६ ।

वृत्ताकृति, १३०, २८६ ।

वृत्तायत (नख), ३९२ ।

वृत्ताश्रम, १५७ ।

वृष, ३५०, ३७५, ३७८, ३२० ।

वृषभ, ६६, ६९, ७०, १५१, १२२, १९३

१२९ ।

वृषभनक्षत्र, ३८३-३८५ ।

वृषभालय, १९५ ।

वृषभोदय, ३८३ ।
 वेणु, ५, १०७, २२२, २२० ।
 वेणुपर्व, ११९ ।
 वेन, ११२, १३६, ३३१ ।
 वेजक, ३१६, ३४१ ।
 वेजपत्र, ३१८ ।
 वेद, ३३१ ।
 वेदपाद, २९० ।
 वेदाश्र, १३०, २२८, २९०, ३४२ ।
 वेदाश्रम, ३४२ ।
 वेदाश्रान्त, १५७ ।
 वेदि, १४३, १५३, १५८, १६०, १६४, १६७,
 १८८, ३०८, ४१२ ।
 वेदिक, १५८, १५९, २०६, २१८, २३०, ४१२,
 वेदिका, ४५, ४६, ९५, ९८, १३७, १४५, १५०,
 १५३, १६१, १६२, १६३, १६५, १६९,
 १७०, १८६, १९०, २०४, २०९, २३६,
 २४५, २५३, २७३, २९०, ३२४, ४११ ।
 वेदिकान्तक, १६३ ।
 वेदिमद्र, ७३, २९४, ३०० ।
 वेशन, १५०, १८२, २११, २१६, २८६ ।
 वेदमन्त्र, ४५, ४७, ७०, १४७, २५७ ।
 वेसर, १७३, २०० ।
 वेसर (निष्क), ३४०, ३४१ ।
 वेसर (विमानाकृति), १३० ।
 वैखानसप्रतिष्ठा, ४६ ।
 वैजयन्तिक, १४१ ।
 वैदुर्य, ६६, ४१७ ।
 वैद्यकादि (पालय), ४० ।
 वैद्यालय, ३७ ।
 वैनतेय, १९६, ३८१ ।
 वैनायकालय, ४२ ।
 वैशाख, ३३४, ३७० ।

वैश्य, १२४, १२५, २३३, २४३, २५८, ३३२ ।
 वैश्यक, २४० ।
 वैश्यकद्वार, २७३ ।
 वैश्यगर्भ, ६९ ।
 वैश्यप्रस्तर, १११ ।
 वैश्यलिङ्ग, ३३८ ।
 वैश्यवातायन, २१९ ।
 वैश्यसंघ, (पालय) ४२, ४८, ४९ ।
 वैश्यस्तूपि, १३० ।
 वैश्ववर्ण, ६९ ।
 वैश्वव, ३३४, ३४२, ३७० ।
 वैष्णवांश, ३५२ ।
 वैष्णवी, ३५९, ३६० ।
 व्यजन, ३२३ ।
 व्यजनदण्डमान, ३२५, ३२६ ।
 व्यय, ३४, १८५, १८७, २५६, २९२, ३००,
 ३७८, ३९० ।
 व्याघ्रका, १०६ ।
 व्याघ्रकालय, २७९ ।
 व्याघ्रचर्माम्बर, ३३६ ।
 व्याघ्रनील, ३३१ ।
 व्याघ्रपुष्प, ३२४ ।
 व्याघ्रपदवदाकार, ३८७ ।
 व्याघ्रवृक्ष, १०७ ।
 व्याघ्री (दारु) २८७ ।
 व्याल, ३०३, ३०६ ।
 व्यालग्राहादि, ९० ।
 व्यालरूपादि, ८२, ८९, ३०९ ।
 व्यालमिहादि, १३७ ।
 व्यालसिंहादिरूप, ७७ ।
 व्यालादि, ३०१ ।
 योहि, ६३ ।

य

यार्ति, २, ३४६, ४०५, ४०७ ।

शक्तित्रय, २८२ ।
 शक्तिध्वज, २६ ।
 शक्तिलक्षण, ३५५, ३६१ ।
 शक, ३३३ ।
 शङ्कर, ११७, २१० ।
 शङ्कराकार (लिङ्ग), ३४६ ।
 शङ्करालय, ४८, १९८ ।
 शङ्ख, १४, १५, १७, १८, १२३ ।
 शङ्खदाह, १४, १८ ।
 शङ्खध्यान, १, १४, १८ ।
 शङ्ख, ६८, ३१८ ।
 शङ्खकुण्डल, ३६१ ।
 शङ्खतुण्ड, १३६ ।
 शङ्खपत्र, ३६१ ।
 शङ्खरेखा ३१७ ।
 शङ्खावर्त, १३६ ।
 शचीपति, २५, ३३३ ।
 शम्भुलाल, २९३ ।
 शतपाद (मण्डप), २२१ ।
 शम्भो, ५, १४, १०६, २८७, २९५ ।
 शम्भु, ३४७ ।
 शम्भुक, १७८ ।
 शयन, २, ४, ६, ४१, ११३, १४३, १५१, १५२, ३३४, ३३५, ३८७, ४०२ ।
 शयनदाह, २१५ ।
 शयनलक्षण, २ ।
 शयनविधान, २९३, २९६ ।
 शयनार्थ (मण्डप), १९४ ।
 शयनालय, २७८ ।
 शयनायल (स्थान), २५८ ।
 शरोन्नत, ७२ ।
 शर्करा, ३३४, ३३५, ३६६, ३८१ ।
 शल्य, १२३, १२५, २८७ ।

शल्यशाला, ४० ।
 शशिरूप, २६ ।
 शस्त्र, २८० ।
 शस्त्रकर्मकरालय, ४१ ।
 शस्त्रमण्डप, १९४ ।
 शाक, ५, १०६, २९५ ।
 शास्त्र, १०६, २९५ ।
 शास्त्रा, १४, १०६, ३१०, ३११ ।
 शान्तिक, ५७, ५८, ५९, ६०, ६१, ६२, ७२, २०१, २४३, ३२९ ।
 शान्तिकादि, २६९ ।
 शार्ङ्ग, ६७ ।
 शाल-दाह, २८७ ।
 शालवृक्ष, १०६ ।
 शाला, २, ६, ६१, १८, १०१, १३३, १५०, १५०, १५६, १६४, १४५, १६६, १६९, १७३, १७५, १७६, १७९, १८१, २८०, २१५, २४४, २४७, २५५, ४०७ ।
 शालाकार, २१८, २४०, २५०, २५४, २७३ ।
 शालाकूट, १६३, १६२, १७९, १४५ ।
 शालाकोष्ठ, १५०, १६०, २१९ ।
 शालालक्षण, २ ।
 शालालिन्द, २४५ ।
 शालाविधान, २४२-२५६ ।
 शालाविन्यास, २४५ ।
 शालि, ६३, ३१३ ।
 शालोद्धान, २ ।
 शास्त्र, ५७, ७८, १११, २८०, २८५, ४१८ ।
 शास्त्र-शालय, १९८ ।
 शास्त्रतन्त्र, ३२१ ।
 शिम्बर, ९७, ९८, १३२, १३३, १३४, १३६, १३७, १३९, १४४, १४५, १४६, १५३, १५४, १५८, १६२, १६७, १६८, १७७, २०४, २०६, २२२, ३३२, ४११, ४१२ ।

शिवर (व्यय), १८७ ।

शिवराकार, १६३, ३५४ ।

शिवरादि, १६६ ।

शिवशाल्य, ४०२ ।

शिखा, १२१, १२२, १२४, १२५, १२६,

१३०, १३७, १४५, १४९, १५४, १५८,

१६०, १६२, १६८, १६९, १७३, १७७,

१८१, १८८, २०४, २०६, २४३, २५३,

२७३, २८६, २८७, २८८, ३१४, ३२९ ।

शिखाकार, २१८ ।

शिखान्त, ६१, ९८, २१७ ।

शिखा-पर्वीय १२३ ।

शिखामणि, ३१६, ३१८, ४०२ ।

शिखायुक्तद्वार, २७० ।

शिखारत्न, ३१७ ।

शिखिबुण्डवत् (किरीटादि), ३१६ ।

शिबिका, ६ ।

शिविर, ५३, ५४ ।

शिरश्चक्र, ३१७, ३३६ ।

शिरश्चुल, ३१८ ।

शिरस्, ९८, ९९, १०१, १०२, १४६, १०९,

१५३, १५७, १६१, १६२, १६५, १६९,

२५३, २७३, ३४३, ४०९ ।

शिरस्तार, ३०४ ।

शिरस्त्र, २८३, ३१६ ।

शिरस्त्रक, ३१३, ३१४ ।

शिरोन्त, ६१ ।

शिरोविभूषण, ३३२ ।

शिरःपृष्ठ, ३९७ ।

शिला, ६७, १०३, ११५, ११८, १३१, १३२,

१८३, २२१, २३९, २७१, ३०१, ३३४,

३८१ ।

शिलातौलि, ११५, ११६ ।

शिलाधार, १०७ ।

शिलान्त, १२७ ।

शिलापीठ, ३४८ ।

शिलामस, २७० ।

शिलाभित्ति, २७६ ।

शिलालिङ्ग, ४१७ ।

शिलासंघट्टण, ३४४-३४५ ।

शिलास्तम्भ, १०७, १२३, ३०८ ।

शिलाहर्म्य ११५, १२६, १३३ ।

शिव, १६८, ३३७, ३४२, ३९६ ।

शिवकान्त, ९४, १०३ ।

शिव (मण्डप), २२८ ।

शिवसञ्चन, ७१ ।

शिवस्तम्भ, ३४४ ।

शिवहर्म्य, ३६, १०१, १५७ ।

शिवहर्म्यक, ३६, ३५८ ।

शिवाङ्ग, ३३८ ।

शिवालय, ४८ ।

शिल्पविद्, ५९, १२८ ।

शिल्पशाला, १०६ ।

शिल्पशास्त्र, ४५, ३२१ ।

शिल्पाचार्य (दान), ३१३ ।

शिल्पिक, १०९ ।

शिल्पिदृष्टि, ४११ ।

शिल्पिन, २, ३, ४, ५, ९, १०, १३, २८, ४७,

४९, ५१, ५६, ६१, १०८, ११०, १८३,

१९२, १९९, २६१, ३३७, ३४४, ३९८ ।

शिल्पिराज, ७१ ।

शिल्पिलक्षण, १, ३, ४ ।

शिल्पिशाला, २४३, ४०९, ४१० ।

शिवविष्णुवासन, ३०१ ।

शोष, १४९ ।

शुकबुण्ड, ३८० ।

शुकनोड, ३३२ ।

शुक (पञ्जर), ३२३, ३३० ।

शुक्र, ३०१ ।
 शुद्ध, ११५, १२०, २२१ ।
 शुद्ध (विमान), १३२ ।
 शुद्धश्वेतवर्ण, ३६६ ।
 शुनक, ३५० ।
 शुभकर्माथ (मण्डप), २३६ ।
 शुभदन्त, १४ ।
 शुभयोग, ४०८ ।
 शुभयोनय, ३९० ।
 शुभांशक, ३९१ ।
 शुद्ध, १८४, २३२, २३३, २३४, २४०, २४३, २५८, ३०४ ।
 शुद्ध-यधिष्ठान, ७८ ।
 शुद्धबर्बट, २४१ ।
 शुद्ध (गर्भ), ६९ ।
 शुद्धजाति (वातायन), २१० ।
 शुद्धमस्तर, १११ ।
 शुद्धसेव, ४८ ।
 शुद्धसप्तक, १९५ ।
 शुद्धस्तुति, १३० ।
 शुद्धालय, ५४ ।
 शुष्क, २४४ ।
 शुलकम्, २७९ ।
 शृङ्खला, २१५ ।
 शृङ्खराख्य, २३५ ।
 शैल, ६६, १९०, ३६६ ।
 शैलज (इष्टक), ७० ।
 शैल (दोपदण्ड), ३२५ ।
 शैव, ३३८, ४०८ ।
 शोभा, १८८, २०९ ।
 शोष, २१, २२, २७, ४० ।
 शोषक, २४ ।
 शानक, ४२ ।
 श्याम, ३८२ ।

श्यामरक्त, ३७० ।
 श्यामवर्ण, ३६७, ३७० ।
 श्यामवर्णाङ्ग, ३३५ ।
 श्यामाङ्ग, ३५६ ।
 श्रद्धालिङ्ग, १९४ ।
 श्रयन्त, ६६ ।
 श्रान्ता, १५० ।
 श्रीकर, १४९, १५६, २१९ ।
 श्रीकरालय, ३७ ।
 श्रीकरहर्म्य, ४० ।
 श्रीकान्त, ११, १२, १७०, १५८, १५९ ।
 श्रीदेवी, ६६ ।
 श्रीधर, ४१, १५२, १५६ ।
 श्रीवन्ध, ८२, २९४, २९७, ३०३ ।
 श्रीमद्र, २९७, ३५३ ।
 श्रीमद्रक, ३०२ ।
 श्रीभोग, ८७, ८८, १७०, २१८ ।
 श्रीमुख, २९७, ३०३ ।
 श्रीरूप, २३८, ३२६ ।
 श्रीवत्स, ३१८ ।
 श्रीवत्सलाञ्छन, ३३५, ३६५ ।
 श्रीविशाल, १४९, २१९, २४०, २९७, ३०३, ३५३ ।
 श्रीवृक्ष, ८ ।
 श्रुति, २८५ ।
 श्रृणिकारहंस, ३७६ ।
 श्रेणितद्वार, २६६ ।
 श्रेणीबन्ध, ८३, ८४ ।
 श्रोणि, ४०४ ।
 श्रोणिका, ११७ ।
 श्रोणिदेश, ३९७ ।
 श्रोणिविशालक, ३९३ ।
 श्रोणिविस्तार, ४०० ।
 श्रोत्र, ४०१ ।

श्रीचतार, ३९५ ।
श्रीत्रायाम, ३९४ ।
श्वान, ३०० ।
श्वेत, ३४७, ३८२ ।
श्वेतक्षोरिणी, १४ ।
श्वेतमण्डल, ३९४ ।
श्वेतरक्त, ३६५ ।
श्वेतरक्त(शिला), ३४६ ।
श्वेतवर्णनव, ३८० ।
श्वेतवर्णनिभ, ३८७ ।
श्वेतवर्ण(लिङ्ग), ३४६ ।
श्वेतानुलेपन, ४१६ ।

ष

षट्पल, १, (रघुस्य) २८९ ।
षट्पलविधान, १६७, १६८ ।
षट्पलद्वय, १२८ ।
षट्पाद, ३०४ ।
षट्पाकार (द्वय), २७५ ।
षट्शुभावादि, २९९, ३००, ३८९ ।
षट्सन्धि, २४४ ।
षडङ्गावादि, २९४ ।
षडश्र, ५७, २९० ।
षडधक, २९० ।
षड्गुण, २८२ ।
षड्बल, २८२ ।
षड्वर्ग, १८७, २७३, २४८ ।
षड्वर्गप्रवाह, २६९ ।
षड्वर्गावादि, ३७८ ।
षड्विधलिङ्ग, ३३८ ।
षण्ड, ३७८, ३२१ ।
षण्मुख, ४६, १५७, २४०, २९० ।
षण्मुखालय, ४६, १९३ ।
षाण्मातृ, ३३३ ।
षोडशपरिवार, १९७ ।

षोडशपतिमा(मान), ३८८ ।
षोडशस्तम्भ, २६१ ।
षोडशस्तम्भ(मण्डप), २२३, ४१४ ।
षोडशान्तल, २०२ ।
षोडशाखक(स्तम्भ), ३०८ ।

स

सकरण्डक, ३८० ।
सकल, १९, २०, २१, ६५ ।
सखी(गृह), २५९ ।
सचल(सापान), १८३ ।
सञ्चित, १८६ ।
सञ्चितस्मितभाव, ३८० ।
सतोमण्डप, २२२ ।
सतुल, ११६ ।
सत्य, २२, ४०, (मूर्ति) २७ ।
सत्यक, २३, ४३ ।
सत्यकान्त, १७१, १७२ ।
सत्रयोग्य, २३० ।
सत्रशाला, ३७ ।
सत्रायासमठ, १२५ ।
सदन ४५, ४६, १४७ ।
सदाशिव, १६२ ।
सद्य, १३, १०७, ११०, १११, १३७, २६० ।
सद्यक, १५६, २६१ ।
सद्य-प्रवेशन, २६३ ।
सन्तानक, ४०९ ।
सन्धि, १२५ ।
सन्धिकर्म, १, (संज्ञा) ११९ ।
सन्धिकर्म-विधान, ११९, १२६ ।
सन्धिकार्यार्थ (स्नान), २५८ ।
सन्धिविग्रहमण्डप, २७९ ।
सन्ध्यायोग्यमण्डप, २३६ ।
सप्तकान्त, २९० ।
सप्ततल, १, ६०, १२८, २५४ ।

सततलविधान, १६९१-७० ।
 सतताल (विवरण), ३६७-३६८ ।
 सतपथ, १०७ ।
 सतपाकार, १९१ ।
 सतभूमि, १६९, २५४ ।
 सतभूमिक, १२८ ।
 सतमण्डप, २२२ ।
 सतमानु, १८३, १९२, ३५५, ३५९ ।
 सतपि, ३६७ ।
 सतशाला, २४४, २७५ ।
 सतसानान्त (हर्म्य), २७५ ।
 सत (सूत्र), ४०२ ।
 सभा, ६, ८, ४३, १३४, २२६, २४१, ३०९, ४१२ ।
 सभास्थान, ४३ ।
 समकण, ३३८ ।
 समपादस्थानक, ३६६ ।
 समभङ्ग, ४०५ ।
 समभङ्ग-घन्तरमान, ४०६ ।
 समभङ्ग-सूत्र, ४०५, ४०६ ।
 समय, १४७ ।
 समवृत्त, १४३ ।
 समाकार (मण्डप), ४१४ ।
 समाध, १४३, २२८, २३०, २४१, ३३० ।
 समाध-मण्डप, २२८ ।
 समाधा-रथा, २८९ ।
 समुत्सेव, ४११ ।
 संकल्प, ६१ ।
 संकीर्ण, ११५, १३२, १५२, १९०, २२१ ।
 संकीर्णकोलक, १२४ ।
 संगीतार्थ (मण्डप), १९५ ।
 संग्रह, २, १००, ११२ ।
 संग्राम, ४५, ५३ ।
 संचार, ५६ ।
 सदृश, ३५५ ।

संविद्ध, ५३, ५५ ।
 संवृत (अङ्कण), २५२ ।
 संहार, ३९६ ।
 सरक्त, १२ ।
 सरल, १२, २८७ ।
 सरस्वती, २७१, ५९०, ३१३, ३२९, ३३३, ३५५, ३५६ ।
 सरस्वत्यालय, १९३ ।
 सरोवह, ७४, ७५, ८७, १६७, ३४९ ।
 सर्ववक्ताकृति (अधिष्ठान), ७९ ।
 सर्वकामिक, ५८ ।
 सर्वगुण (समस्तगुणतः), २८१ ।
 सर्वतोमद्र, ३२, १९०, १२२, १२५, २२०, २४१, २४२, २४४, २५२ ।
 सर्वतोमद्रविन्यास, ३६ ।
 सर्वभूष-भूषण, ३२३ ।
 सर्वभूष-हर्म्यमान, २७४ ।
 सर्वशक्ति, ३५५ ।
 संलिलदुर्ग, ५६, ५५ ।
 संविग्रह, २३ ।
 सहस्राङ्घ्रिक मण्डप, २२२ ।
 साधकसारसंहिता, ४०८ ।
 सामन्त, ६२ ।
 सामन्त (मालय), ४० ।
 सामोष्य, ३७१ ।
 सायुज्य, ३७१ ।
 सार, २८७ ।
 सारदाय, ६७ ।
 सारद्रम, २२१ ।
 सारवृक्ष, १८ ।
 सारस्वत्यालय, ४२ ।
 सारूप्य, ३७१ ।
 सार्वकामिक, ५८, ६० ।
 सार्वभौम, २७६, ३२८ ।

सार्वभौम (भूषण), ३२२ ।
 सार्वभौम (मकुट), ३१४,
 साल (द्रुम), २२१ ।
 साल (वृक्ष), ९ ।
 सालक, ४११ ।
 सालजन्मन, ४१२ ।
 सालमान, १९१ ।
 साला, १६४, १८८, १९०, १९९, २७६, ४१२ ।
 सालाख्या, २२९ ।
 सालान्त, ४५ ।
 सालोक्य, १८३, ३७१ ।
 सावित्र, २१, २२, २३, २५, ४१ ।
 सावित्री, ३१३, ३५५, ३५६ ।
 सिकता (लिङ्ग), ३५० ।
 सिचाख्य (मण्डप), २२७ ।
 सिद्ध, १५६, ३१२, ३६५ ।
 सिद्धयोगाख्य (मण्डप), २२७ ।
 सिद्धि, १२७ ।
 सिन्धुतीर (मण्डप), २३१ ।
 सिद्ध, ७२, ८२, ९६, १५१, ३०३, ३१९, ३५०,
 ३५१, ३७८, ३७५, ३६० ।
 सिद्धचित्र, १०० ।
 सिद्धपाद, २९५, ३०४, ३८७ ।
 सिद्धलक्षण, ३८६-३८७ ।
 सिद्धवक्र, ३२३, (वर्णन) ३८७ ।
 सिद्धान्त, १२६ ।
 सिद्धान्त, २, २८३, ३००, ३०९, ३१२, ३१५,
 ३५४, ३६६ ।
 सिद्धान्तलक्षण, २९७-३०४ ।
 सुखाङ्ग, २३० ।
 सुखान्वितार्थ-मण्डप, २२२ ।
 सुखालय, १५९ ।
 सुखासन, ३६१, ३६६ ।
 सुगत, ३६२ ।

सुगतालय, ४२ ।
 सुगतमण्डप, २३५ ।
 सुगन्ध, ३६५ ।
 सुप्रोव, २१, २२, २४, ४०, ४३, (मूर्ति)
 २७ ।
 सुदर्शन, १९७ ।
 सुन्दर, १६७ ।
 सुधा, १९०, ३३४, ३३५ ।
 सुनक्षत्र, ४०८ ।
 सुपूरिम, ३२२ ।
 सुप्रति(तो)कान्त, २०, १७४, १७५, १८९ ।
 सुब्रह्मण्य, १९२ ।
 सुब्रह्मण्यालय, ४२ ।
 सुभूषण, २३३ ।
 सुसुहृत्, ४०८, ४१४ ।
 सुर, २६८, ३७० ।
 सुरपुष्प, ९६ ।
 सुरपुष्पसनुकाकृति, ३१२ ।
 सुरशाला, २४२ ।
 सुरि, ३७८ ।
 सुलक्षक, ४०८ ।
 सुवर्णकुलीर, ७० ।
 सुवर्णसिन्दुर, ३३६ ।
 सुवर्णसूत्र, ३३२ ।
 सुवृत्त, २९० ।
 सुषिर, ३२५, ४०२ ।
 सुसंहित, २०, १८८ ।
 सुकरग्राम, १२४ ।
 सचिकहर्म्य, ३७ ।
 सुतकालय, २५८ ।
 सुतिकामण्डप, २७७ ।
 सुत्रवाहिन, ३, ४, ६५ ।
 सुयैविशालक, २० ।
 सुज्ञान, ४०१ ।

सृष्टि, ३९६।
 सेनामुख, ५४।
 सेनालय, ५३।
 सेनालोकन (स्नान) ४६।
 सापान, ५७, ७२, ८४, १३४, १३६, १५६,
 १६४, १६५, १९०, २२७, २२८, २२९,
 २३८, २५२, २५४, २५६, २६५, ४११।
 सापानलक्षण, १८३-१८७।
 सापानस्नान, २५९।
 साम, २१, २४।
 सौख्यक, २३१।
 सौमन्धि, ६३।
 सौध, १६८।
 सौम्यकान्त, २१९।
 सौर, १७४, ४०८।
 सौष्टि, १७६।
 सौष्टिक, १७२, १८१।
 स्कन्दकान्त, ९४, १०३, २१९।
 स्कन्ध, १६५, ३९७।
 स्कन्ध(न्द)तार, १४९।
 स्कन्धमाला, ३२२।
 स्कन्धावार, ५३, ५५।
 स्कम्भ, ९४।
 स्तनचूषकमध्यम, ४०५।
 स्तनदेश (तार), ४००।
 स्तनपक्ष, ३९८।
 स्तनपाद्वर्ग, ४०६।
 स्तनपीठ, ३९८।
 स्तनसोमान्त, ३९८।
 स्तनसूत्र, ३२२।
 स्तनान्त, ३८९, ३६३, ४००।
 स्तम्भ, ९४, ११७, १२२, १२३, १२४, १३५,
 १५०, १५९, २२१, २३७, २३८, २४६,
 ३०५, ३३१।

स्तम्भ (पर्याय), ९४।
 स्तम्भप्रतिष्ठा, ११०।
 स्तम्भलक्षण, ९४-११०, १०२-१०३।
 स्तम्भस्थापन, १०७-११०।
 स्तली, ९४।
 स्तूपि, ५७, ६०, ६१, १३०, १३८, १५३, १५४,
 १६९, १७२, १७५, १७६, १७९, १८२,
 १८५, २०४, २०६, २०७, २४३, २७३,
 (विमानस्थ) १२७।
 स्तूपिक, १५४, १६१, १६७, १४४, १४५,
 १४६, २०८, २०९।
 स्तूपिका, ९७, १३९, २१८, २१९, ३२४, ४११।
 स्तूपिकात्रय, १३०।
 स्तूपिकापत्रवल्या, ३७६।
 स्तूपिकोल, १३२-१३३, १३९-१४२, १३९।
 स्तूपित्रय, ९८।
 स्त्रीमानदशताल, ३९९।
 स्त्रीमानमध्यमदशताल, ४०१।
 स्त्रीशिला, ३४५, ३४६, ३४७।
 स्थण्डिल, ११, ३६, ३८, ४३, ४७, ६५, १०८,
 १४०, १८८, २६२, ४१५।
 स्वपति, ३, ४, ११, १३, १८, २०, ३१, ६२, ६५,
 ६७, ६८, ७१, १०३, १०५, १०९, ११०,
 १३२, १४२, २६१, २६३, २७३, ३१९,
 ३४४, ४०८, ४०९, ४१६, ४१८।
 स्वपति (मालय), ४०।
 स्वपति (प्रकृति), ४१४।
 स्वाग, ९४।
 स्नान, १४७।
 स्नानक, ४१, ६७, १४३, १५१, ३०६, ३३४,
 ३३५, ३३७, ३५६, ३५७, ३५८, ३६१,
 ३६४, ३६६, ३६७, ३७२, ३७७, ३८१,
 ३८७, ४०२, ४०४।
 स्नानकयोम्य (मध्यरङ्ग), ३०८।

शानोयः, १०, ४५, ५३, ५४ ।
 स्वापकः, १८, ३२, ७१, १०३, १०५, ११०,
 १३२, १४२, २६१, २६३, ३१९, ३४४,
 ४०८, ४१८ ।
 स्वापक (चालय), १९४ ।
 स्वापक (जीव), ४१४ ।
 स्वाप्यालय, १९४ ।
 स्वापनमण्डप, २२२ ।
 स्वावग, ३३४, ३३७, ३५२, ३६३, ३६६, ३९१ ।
 स्थिति, ३९६ ।
 शिरवास्तु, ६४, ६९ ।
 स्थूल, ९४ ।
 स्तपन (मण्डप), २२३ ।
 स्तपनाथालय, २५८ ।
 स्नानमण्डप, १०४, २२२ ।
 स्नानयोग्य (मण्डप), २६० ।
 स्नानपनार्थ (मण्डप), १०४, २२२ ।
 स्फटिक, १०९, १४१, ३६५, ४०९ ।
 स्फु (गु)र्जक, १८० ।
 स्मितानन, ३५६, ३६६ ।
 सुकुसुवधारण, ३३५ ।
 सुकुसुवाकृति (लिङ्ग), ३४६ ।
 स्वभावदन्तौष्ठयुक्त (लिङ्ग), ३४७ ।
 स्वयम्भु(व)लिङ्ग, ३४७, ३५४, ३८८ ।
 स्वयम्भुलिङ्गक, ३५२ ।
 स्वयम्भुलिङ्ग-लक्षण, ३४६ ।
 स्वर्गकान्त, १७१, १७२ ।
 स्वर्ण, ६९, १४१, २६२, ३४९ ।
 स्वर्णकञ्चुक, ३३२ ।
 स्वर्णताटङ्ग, ३२ ।
 स्वर्णपीठ, ३४९ ।
 स्वर्णयज्ञोपवीत, ४१६ ।
 स्वर्णलिङ्ग, ३५० ।
 स्वर्णलेप, ४१६ ।

स्वर्णसंख्या (मकुटादीनां), ३१५ ।
 स्वर्णशक, ११३ ।
 स्वस्ति, ६६ ।
 स्वस्तिक, ३२, ३३, ४४, ४५, ६७, ६८, १२१,
 १४९, १५६, २२०, २४०, २४२, २४३,
 २४४, २४५, २४९, २५०, ३१८, ३३८ ।
 स्वस्तिक (ग्राम) विन्यास, ४३ ।
 स्वस्तिकपाद, ३५८, ३७० ।
 स्वस्तिकलिङ्गक, ३५२ ।
 स्वस्तिकाकृति (लिङ्ग), ३४६ ।
 स्वस्तिकान्त, १६८ ।
 स्वाध्यायकालय, २७८ ।
 स्वामिकालय, ४० ।

ह

हनुपर्यन्त, ३५९ ।
 हनुमध्य, ४०३ ।
 हंस, ३७५, ३७८ ।
 हंसलक्षण, ३७५-३७६ ।
 हन्वन्त, ३६३, ३८९, ३९५, ३९८, ४०३ ।
 हय (मन्दिर), २६० ।
 हर, १७९ ।
 हारिकाकर्ण, २९५ ।
 हरिण, ६७, (चालय) २७८ ।
 हरिणद्रुधारण, ३३६ ।
 हरित, १०७, १५९ ।
 हरिताल, ६६ ।
 हर्म्य, ६, ४०, ४५, ५१, ५७, ५८, ६१, ६४, ६८,
 ७८, ७०, ७१, ९२, १३९, १५३, १६०,
 १६२, १७१, १३९, १४३, १४७, १८३,
 २१९, २७४, ३५४, ४०७, ४१४ ।
 हर्म्यक, ६२, १५०, २६५, २७१, २७३ ।
 हर्म्यकान्त, १७० ।
 हर्म्यगर्भ, ६८ ।

हर्म्यजन्मत्र, ४१२ ।	हाराप्रान्त, १५७ ।
हर्म्यतार, ३६२, ३८८ ।	हारिक, ९६ ।
हर्म्यतुङ्ग, १४६ ।	हारिका, ९९ ।
हर्म्यद्वार, ४१, २६७ ।	हारिद्र, ३६७ ।
हर्म्यपाद, ११२, १८९, २६८ ।	हारोपघोच, ३५५ ।
हर्म्यप्रदक्षिण, ४१७ ।	हिक्का, ३९९, ३९८ ।
हर्म्य (मन्त्रप), २३४ ।	हिक्कामध्यम, ४०३ ।
हर्म्यमुख, २२६ ।	हिक्कासूत्र, ३९२, ३९७ ।
हर्म्यमूल, १६२ ।	हिमकान्त, १७० ।
हस्त, ४, ५ ।	हिमज, २२६ ।
हस्तदारु, ५ ।	हिमाद्रिर्ष्य (स्तम्भ), १०९ ।
हस्तमान, ७३, ७७, ९२, ९४, १११, १८८, ३६२, ३८८ ।	हिरण्य, ३३४ ।
हस्तिन, ३७८, ३९० ।	हिरण्यमालिका, ३३२ ।
हस्तिपादाकृति, १२७ ।	हृदय, ३९८ ।
होस्तपृष्ठ, १४९ ।	हृदयमध्यम, ४०३ ।
हस्ति (शाला), २४३ ।	हृदयान्त, ३६३, ३८९, ३९२, ४०० ।
हस्तिहस्त, १३४, १५०, १८६, २३८ ।	हेम, १०९ ।
होस्तहस्ताविभूषित (सापान), २३८ ।	हेमक (यज्ञसूत्र), ६९ ।
हार, १५५, १६३, १६४, १६८, १७२, १७४, १७५, १७६, १८०, १८५, २१४, २१५, २५४, ३२२, ३२३, ३२५, ३३२, ३३५ ।	हेमकूट, २२६ ।
हारकाकोटिक, ३८० ।	हेमज, १३६ ।
हारदेश, २१७ ।	हेमपादप, २२१ ।
हारा, १४५, १५०, १५५, १६०, १७१, १७६, १७८, १८१ ।	हेमरज (वास), २५८ ।
हारान्तर, १७१, १७२ ।	हेमवर्ण, ३३५, ३६५ ।
	हेमसंख्या (मकुटादीनां), ३१६ ।
	हेमचक्र, ६८ ।
	हेमकमालय, २५८ ।
	हेम(शाला), २४३ ।
	ह्रस्वशाला, २५२ ।

CRITICAL NOTES

ON

THE MĀNASĀRA

N.B.—The letters A, B, C, D, etc., in capital, represent the manuscripts so indicated.

Where there is no separate mention, A stands for both A and F; B for both B and D; G for both G and H; and I for both I and J.

1, 2, 3, etc., indicate the lines of the chapter.

(1), (2), following 1, 2, 3, indicate the first note, the second note, and so on under lines 1, 2, 3.

CHAPTER I

1. (1) Both I. and D. read लक्षण; the correct reading रक्षण is taken from J.

(2) The more grammatical form लयान् is adopted from A; all other manuscripts read the singular form.

(3) A. पारि. B. रादि for वारि, and D. भावारिविन्धि for भूवारिविद्धि ।

2. (1) B. D. सुरेश्वर, A. स्वरेणश्वर for सुरेश्वर ।

(2) D. मृङ्गार for मृङ्गाव । (3) A. लोन, B. पिताम for लोट ।

3. (1) B. D. मङ्गाधरे दहिणकं जटवेक्षणद् ।

(2) D. निर्वाणसारदमुक्ते । (3) J. विविलेद् for यविलेः ।

4. (1) A. वस्यपि, F. वस्यपि । (2) B. D. वस्तुरं for वास्तुशास्त्रं ।

(3) B. D. ऋषिगणानपि वक्ष्यते ।

(4) All other Mss. except I. read चिह (for चेह) in place of हि, but the meaning of च(=and) is already expressed by अपि preceding it.

As *sandhi* is compulsory in compounds, the more grammatical form would be मानसारपिणा ।

The second portion of the verse 2 (line 4) presents many difficulties as regards the sense of the comparative use of समस्त and the meanings of the two अपि, if any meanings were intended to be conveyed by these words. समस्त means 'whole', 'complete', 'perfect', and its use in

the comparative degree is generally superfluous. But if the first अपि is taken to mean 'although', and the second अपि 'yet', the purport may be 'although it was more than complete yet it was noticed...'; we would, however, prefer to construe the verse thus—*मुनोन्दैर्यदास्तु शास्त्रं (चादौ) प्रोक्तं तद् (वास्तुशास्त्रं) मानसारधिष्ठा समस्ततरवस्तु (कृत्वा) लक्ष्यते स्म ।*

In this construction the second अपि, like the following particle हि, must, of course, be taken to have been used in वाक्यालङ्कार, having no special signification; but the first अपि may mean 'even' (making it 'even' more than complete, i.e., perfect in every possible way).

5. (1) D. चादन ।

(2) All Mss. read शिल्प; the emendation is suggested by the name and contents of chapter II.

6. (1) I. J. F. प्रकाराणां; the correct reading is suggested by the name given to chapter III in the colophon.

(2) The form विधिं, being connected with प्रोक्तं in the passive voice, is grammatically untenable; but this mistake is deliberately repeated several times in this chapter; the emendation विधिः is, therefore, not made. The form प्रोक्तं in all other places also in this chapter must be taken as सामान्ये नपुंसकम् ।

10. I. ह्य for लम्ब, suggested by all other Mss.

13. (1) B. D. प्रस्तार ।

(2) The barbarous form कर्मस्य for कर्मणः is apparently due to the analogy of प्रस्तरस्य. This is intentionally left unemended in order to illustrate the ungrammatical style of the Mānasāra, which is elaborately discussed elsewhere, (*Indian Architecture* by the writer, pp. 199—214).

27. The uniformity would require the form तैरगल्य ।

29. The discrepancy between the plural form ब्रह्मादीनां and the singular form त्रिमूर्तेः should be noticed. J. reads त्रिमूर्तिः ।

31. (1) I. जनि काकौ; the emendation जैनिकानां is suggested by the name given in the colophon and opening line of the chapter in question, numbered LV; it is also necessary to make the line symmetrical as well as intelligible, for the word जैनिकाक is meaningless.

(2) I. मैलि; the emended form मुनि is suggested by other Mss. as well as the name and contents of the chapter numbered LVII.

32. I. J. भित्ति; A. F. पक्ष। The emendation भक्त is suggested by the name and contents of the chapter numbered LIX. The mistake of the manuscripts A. F. is inexplicable, but that of I. J. may be due to carelessness of the copyist. The scripts may, of course, suggest an explanation in both cases.

33. The expression तत्सङ्ग्रहः implies the titles of four chapters (LX, LXI, LXII, LXIII), namely, हंसलक्षणम्, गरुडलक्षणम्, वृषभलक्षणम्, and सिंहलक्षणम्।

34—37. These four lines are based on a hopelessly corrupt manuscript and suggested by the names and contents of the chapters numbered LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX. These lines are given within square brackets to indicate that they are not found in the principal manuscripts of the text. No explanation of the loss of these lines in all other Mss. is available, except the possible carelessness of the copyists.

39. (1) मानसारपिण्डा would be the more grammatical form. The very same irregularity is made in line 4 noticed above, and almost for the same reasons it is left unemended.

(2) A. मुनिनाकृतम्, F. मुनीनां।

40. (1) B. D. वदेरयि। (2) B. D. स्वकृतं।

Colophon—I. J. B. D. संग्रहाध्याय। The emendation, संग्रहनाम, is suggested by the other Mss. and is necessary in order to make all the colophons uniform.

CHAPTER II

1. I. J. शिल्पोनां । This is due to the confusion between शिल्पि and शिल्पिन, the latter being the correct form.

2. B. D. परशिमधरावोशाननद्वजैरबलोककृत् ।

4. A. F. J. ब्राह्मण्यं ।

5. I. कर्ण for वर्ण; the additional stroke which turns व into क is apparently due to negligence of the copyist.

6. The ungrammatical form नामं (acc. sing.) should be noticed; it is left unemended to illustrate the barbarous Sanskrit of the *Vāstu-sāstra*.

The lines 5—10 are missing in J. The line 10 is missing also in I. But it has been preserved in all other Mss. The sense, however, may be deduced even without this line. It is practically impossible, in such cases, to say whether the most original text was with or without a line like this one.

11. B. D. पूर्वपादे ।

12. The genitive use of उत्तरस्य in the sense of locative should be noticed.

One Manu is stated in the *Rāmāyana* (1.56) to have been the architect who built the city of Ayodhyā : षोडश्या नाम नगरो तत्रासौल्लोक-
विधुता । मनुना मानवेन्द्रेण या पुरो निर्मिता स्वयम् ॥

13. B. D. रुक्मस्य ।

16. (1) B. D. मनुस्य । (2) J. तुर्यतः ।

17. I. पुत्रस्थपतिः ।

19. I. देव-ऋषेः, cf. I. 4, 39. वर्धकोति (II. 19, 23, 25, 33) and वर्धकिरिति most of the Mss. read the word as वर्धकिः and a few as वर्धकिन ।

22. A. F. omit च and add से after इति ।

23. I. नाम; J. गुरोर्नाम । For वर्धकोति see note under line 19.

24. B. D. सूत्रकृत्, A. F. सूत्रकृत् ।

25. For वर्धको see note under line 19.

28. (1) I. अपतिः शास्त्रसर्वज्ञयाः; the emendation suggested by all other Mss. is unavoidably necessary in order to make the line intelligible. (2) A. F. J. सह ।

29. (1) F. दिष्टे, probably better than शास्त्रदृष्टेन, apparently for शास्त्रादेशेन । (2) B. D. वास्तुशास्त्र ।

31. J. तौत्यमि । If नाम is not emended by नाम्ना, it must be preceded by इति धीयते apparently for अभिधीयते ।

32. (1) I. अत्रित्य, A. F. सूत्रज्ञः which is better perhaps, but the sense is implied by the following word रेखाज्ञः । The idea contained in the word श्रुतज्ञः which is taken from J., is also suggested by the expression शास्त्रवित्तमः ।

(2) B. D. शिल्पिशास्त्रविदुत्तमः । A. F. शिल्पिवित्तमः ।

33. I. पाश्चित्तज्ञः ; B. D. स्मृतिज्ञः ।

The emendation follows J. and other Mss.

34. (1) I. कर्म विद्युश्च ; J. कर्म विद्याभ्यः ; A. F. कर्म विद्युश्च ।

The emendation कर्मवित्तभ्यः, suggested by all other Mss. renders the expression more or less intelligible.

(2) D. B. वंवायंया ; F. leaves this word in a lacuna; A. ह(च)पलश्च ।

(3) A. स्युर्दलापरः ।

The second half of this line presents many difficulties. If वन्धु is read with short उ, the following words would be दया (instead of उदय) and पर (instead of अपर, which is meaningless) and the three words बल, वन्धु and दया would imply some of the qualifications required of the carpenter. And there are parallel passages to support the suggestions. अपति is stated to be दृढवन्धुः in the *Vāstuvidyā* (I. 15), but not the तक्षक, whose qualifications are thus described :

तक्षणात्स्थूलसदमाणां तक्षकः स तु कोर्तितः ॥

सूत्रकर्मज्ञो गुणो शक्तः सर्वकर्मस्वतन्त्रकः ।

गुरुभक्तः सदाकृष्टः स्वपत्याद्यनुगः सदा ॥ (Ibid. I. 18, 19.)

सुशीलश्चतुरो दक्षो शास्त्रज्ञो लोभवर्जितः ।

क्षमावानस्य (वान स्याद्) द्विजश्चैव सूत्रधारः स उच्यते ॥ (*Śilpadīpaka*, I. 3).

कर्मान्तिकः शक्तः पुरुषो वन्धुविदाः ।

तथा वर्धका (क्या) दयश्चैव मार्गिणो वृक्षतक्षकाः ॥ (*Rāmāyaṇa*, II. 80, 2).

For similar parallel passages from the *Mahābhārata*, *Vastuvidya*, *Śilpadipaka*, etc., describing the qualifications of स्वपति, वर्धक and सूत्रमाहिन्, see the writer's *Dictionary* under Sthapati. See also the writer's translation of the Text.

35. This line seems to be quite uncalled for here and has been omitted by all Mss. except I. It does not seem permissible, however, to leave it out of the text. It is, therefore, kept, and by a small emendation, as suggested within brackets, it can be explained in a way.

36. (1) I. J. A. F. लोके, the other reading within brackets is suggested by other Mss. but the general obscurity of the line is not removed thereby. (2) J. कुरु for गुहम् ।

38. J. विफलं । The construction of this line as well as the preceding three lines, and the one following, is grammatically untenable ; but the general sense of these lines is, however, clear to some extent.

39. For मित्योनां see note under line 1 above. मानोपकरण without any case ending is used for मानोपकरणम्, and would illustrate the barbarous nature of the text.

40. (1) A. J. प्रोक्ष्ये, F. प्रोक्ष्ये, B. प्रेक्ष्य । The word उद्दीक्ष्य, when it has been combined with नयन, bearing no case ending, must be taken as an adj. qualifying परमाणु ; it would be meaningless if it be read as a gerund in ल्यप् form. It must, therefore, be emended either to वीक्ष्यः or वीक्ष्यम् according to the gender of परमाणु । I. uses it in the masculine and A. F. J. take it in the feminine. It is taken here in the neuter, and it thus conforms to the neuter forms तत् and उदाहृतम्, this necessitates the reading उद्दीक्ष्यं । (2) A. F. J. उदाहृता, I. उदाहृत ।

41. (1) J. षड्गुणितस्तत्र. More than a dozen authorities will be found quoted in the writer's *Dictionary* under Aṅgula; it is always eight times, not six. It is not clear how and wherefrom this reading is taken by this Ms.

(2) A. F. J. स्मृतः, but the other adj. गुणितं has been left in the neuter singular. That such errors are very frequent in the text will be noticed in the following lines also.

42. J. पद्मिर्मिलितनानं तन् जिज्ञा, B. D. तापश्चाकजात्र, A. F. चांगुलं तन् ।

43. J. B. D. बोध्यः; I. रक्ष or रक्षा in this line, and रिष्ट in the following line; *Suprabhedāgama* (XXX. 3) reads रिक्षा; *Vāstuvidyā* (I. 5) has लिक्षा (long); so also the *Matsya-Purāṇa* (258, 18) and the *Siddhānta-śiromaṇi* (p. 52); but the *Bṛihat-Saṃhitā* (58, 12) has लिक्ष (short). But from the reading रिष्टे for लिक्षे, the *Mānasāra* seems to have used the short form लिक्ष; the gender of the word remains uncertain from these uses. In dictionaries it is used in the feminine gender.

44. J. रिष्टे । For parallel passages, see notes under Translation and the writer's *Dictionary* under *Āṅgula*.

47. A. F. यव बोद्धि; B. D. omit this line.

J. reads lines 42—45 between lines 47 and 48.

48. J. कनियो; कनिष्ठ must be read in the neuter singular or be compounded with the following words; latter being preferable.

50. (1) I. वितस्तियुक्तं, which would not give the usual meaning; the emendation युग्म is suggested by J. and other Mss.

(2) यधिकम् for यविकः is another instance of errors committed by ignorant artists attempting to write Sanskrit. स्मृतम् in the next line also illustrates the point.

51. हस्त is made masculine in this line, and neuter in the next (52).

52. I. गृहम्; the emendation ग्रहः is supported by other Mss. as well as the *Suprabhedāgama*: cf. पद्विंशतिधनुर्मण्डिः सप्तविंशत् धनुः (२) ग्रहः । (For context and reference see the writer's *Dictionary* under *Āṅgula*).

53. I. J. रज्जुमेव च कथ्यते for दण्डाष्टरज्जुमेवच suggested by the other Mss.

Between the lines 53 and 54, all the Mss., except I. and J., include the line घरमान वितस्तेन मानयेच्छित्पित्तमः; A. घर. B. D. रघ । But the sense of this line seems to be expressed by the line 55; besides span would be too small a measure for houses.

54. In याने and शयने the locative is used either for genitive as in विमानस्य in the next line, or more properly in place of accusative.

57. The expression न मानानां is unintelligible ; without the suggested emendation the line would be meaningless.

The apparent meaning would be given by an emendation like च मानानि ; but in that case तत् and चतुर्वेद must be read in the instrumental. The same meaning can, however, be deduced if we read च सर्वेषां in place of न मानानां ।

59. A. F. मालको, B. D. मूलकः for मालकः ।

63. (1) I. दाह for दारितं । (2) B. D. त्रिकतं for चतुर्वेदः ।

64. I. माजोवं for मं दोवं ।

65. (1) A. F. I. J. मध्याह्न, which does not convey a suitable sense ; the emendation gives the apparent meaning and seems necessary.

(2) हस्तं seems a better reading.

68. मूर्ति, without a case ending cannot be used here. It is also grammatically necessary to read मेका ।

69. J. शाद for शाता, both of which are almost equally obscure.

70. J. शिंशुक, which seems to be a confused reading.

72. (1) J. प्राग्वत् for पाश्चात् । (2) I. नुग्रह for नाहकम् ।

73. B. D. वंदि, F. वधिं for वर्जितम् ।

75. (1) B. D. J. दैवत्यं । (2) The second portion of this line would be too clumsy without the suggested emendation.

79. (1) I. सा स्तिता for स स्तिताः । (2) J. करणकं for रेखुरे ।

80. For चतु all Mss., except I. J., read वदस्तु ।

CHAPTER III

1. I. यस्मिन् for second यस्मिन् ।
2. J. प्रोक्तादय ।
3. I. J. यान्यं for यानं ।
4. (1) I. J. घरात् for घरा; the error seems to be due to a slip of pen of the copyists. (2) J. जातोनि, A. जादोनि. I. जातिदि, the emendation suggested by the other Mss. seems doubtless.
5. J. वस्तुनि for वास्तुनि ।

By some extraordinary and most annoying confusion, which will be seen repeated several times in the text, I. J. read, between lines 6 and 7, first, the lines 15-17 and then lines 30-31. The adjustment is unavoidably necessary, and fortunately it is warranted by the undoubted link of sense, and its correctness is guaranteed by the other Mss.

7. A. पर्मा for पर्मा ।
9. (1) I. अधिकस्य कथं शिल्पि शिल्पिका चारितं तथा ।
J. अधिक-स्यन्दनं शिल्पी शिल्पिकाचार्यं तथा ।

Neither of these readings bears any sense. The emendation is suggested by the other Mss. and is supported by the contents of the 43rd chapter, which deals with the conveyance.

- (2) शिल्पि is apparently for शिल्पिन् (vocative).
10. J. सर्वे, सर्व would certainly give a better meaning.
11. (1) I. च ममबली for मञ्जली ।
(2) A. साल, B. फाल for फलक ।
13. (1) A. त्वयिकारं राशिभिः ।

(2) घरादिभिः is apparently an adjective to चतुर्विधम् and should be in the nominative singular ; as it is, it bears no sense.

14. (1) B. पादित् सा ज्ञायते ।

From the contents of the first line the expression would appear as पादित्यस्य for पादित्यानां । (2) I. J. read महि (without a case-ending).

15. Grammatically it is necessary to read either गन्व in the accusative plural or स्पृन् in the instrumental plural, the former being certainly better. रस would be more grammatical than रसा ।

16. (1) As the line stands, परीक्ष, without any connection with a nominative, is grammatically a bad form.

(2) ।. सुभूमी ।

17. B. भूमिः रसा; the second पक्ष is apparently for एभिः or प्रभिः ।

19. I. J. तदुत्तर; J. प्रणव ।

21. (1) I. J. विस्तारः । (2) I. J. अष्टा; if the reading विस्तारः be preserved, we must read समाधिक्यः, but this construction does not bear a satisfactory meaning. We would read विस्ताराष्टसमाधिक्यं दैव्यै; compare line 24 below.

J. leaves out the lines 19-21, and B. 19-22.

22. I. J. आदिक; the emendation is suggested by the other Mss. compare line 20 above.

23. महि is not intended to be read in the neuter because the adjective सप्तपदा is read in the feminine; but the other adjectives are read in the neuter.

24. (1) I. मादिकायामपितयेव । (2) A. युक्त । It should be noticed that the rules of grammar are outrageously violated in this line.

25. B. ब्रह्मव्यरसा ।

26. (1) I. पक्ष । (2) A. महि for महो. The neuter adjectives qualifying feminine noun in lines 25, 26 as in 21—24, if not in 18—20 and 27-29, should be noticed.

27. J. मायतमाधिकम् ।

28. I. रविम् for रसम् ।

29. I. वस्तु for वस्तु ।

30. This line seems to be out of place here.

34. (1) I. J. विज्ञा for दिशा; the mistake seems due to the carelessness of the copyists.

(2) I. शूद्रैः for शूद्राणां seems to have been prompted by the desire of preserving the metre.

(3) B. प्रायुक्तं चशोभयेत्

CHAPTER IV

1. The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between this line and first line of next chapter.

3. I. J. चाथत् for जायते; the emendation is suggested by the other Mss.

4. (1) I. वनुरङ्ग ।

(2) I. द्वितं, J. दिव्द ।

(3) I. बोधोद्धारत् for साकरवु । B. D. साकार; A. F. सागर ।

5. B. D. किञ्चित्पूर्ण गजादिभिः ।

6. I. वाद्ये for धान्ये; the emendation is suggested by all other Mss.

8. I. संस्वना for संस्वशेना ।

9. A. F. J. शेषोकः । शेषोक is the usual form.

10. (1) I. J. A. सूत्र apparently for चूत । (2) A. F. B. D. पट् for वृष ।

(3) B. D. समाल्लितः । समाल्लिता seems to be the correct form.

11. The adjectives घवल and others should be read in the feminine.

13. I. J. वल्लेनी मानवाञ्जली; B. D. वल्लेनी च स्वधमः for प्रदक्षिणाकारा वल्लेनैः suggested by the other Mss. In order to preserve the sense of lines 13-14, a reading like the one included here is unavoidably necessary. But the second portion of the line 13 remains more or less doubtful.

14. (1) I. J. यञ्जली ।

(2) I. इष्टिनोरा; J. नोया; the emendation is suggested by A.F. and the other Mss.

15. (1) I. J. वञ्जोता for रदिता suggested by the other Mss.

(2) I. J. B. D. निष्ठ for निष्क ।

16. (1) A. F. I. J. सूक्ष्मसलिला for सुकिसिकता । The difficulty of retaining the former reading is that it does not conform to the context, and it does not preserve the sense. For these reasons we have preferred the reading suggested by the other Mss.

(2) I. वच्चा for वज्रा ।

17. (1) B. D. पृथिवीदेशे च शूरैश्च । (2) A. E. वृताः ।

18. I. leaves out this line, but it has been preserved by all other Mss.

(1) A. F. विहिलेकं, B. D. मिहिलेकम् । (2) A. F. B. D. रसंयुता ।

19. (1) B. D. निष्कृषा । (2) J. निजिभृतश्च ।

21. I. G. लाञ्छ for लाज्य ।

22. I. J. ग्रहजं, B. D. ग्रहजैः for ग्रहज ।

23. (1) B. D. A. इन्द्र, J. क्षत्र, F. दुष् for नृप ।

(2) A. F. सहा, B. D. समा, I. J. समा । (3) I. J. शे for चे ।

24. (1) I. कणक, J. वणक, B. D. सुवर्णकलशे for कण्टक suggested by the other Mss.

(2) तरोर् is apparently for तरुणा । (3) I. द्वित for द्वम् । The more grammatical form would be शालद्वम् ।

25. A. F. क्रमोन्नता.

26. (1) A. F. जानाग्रहे, B. D. आपान च for मञ्जुगानां गृहेः ।

(2) I. J. कारो ग्रहो प्रभा, A. F. वृथ for कारग्रहेवृता suggested by B. D.

27. I. यदा for पथा suggested by all the other Mss.

28. (1) A. F. गर्ध, B. D. तर्ध for गर्त ।

(2) B. D. पंजरयो, A. F. वंमुखोपमं for मुखोपम ।

29. (1) A. F. ज्वोष, B. D. उवोष ।

(2) Before the last expression there is a lacuna which is common to all the Mss., and might be which filled in by a word like सर्वत्र ।

(3) A. F. वृथा, B. D. यदा for प्रभा ।

30. काणेषु seems to be the intended construction.

31. I. J. शील, A. F. B. D. शिव for शाल suggested by the other Mss.

32. I. मक for मकैट ।

33. B. D. बलं नामानमिपश्चात् कृति च शूर्पलक्षणं ।

34. (1) I. विदाला । (2) I. वचर for खचर; B. D. विहोल चरोपमं ।

35. (1) A. F. नीचश्वायि । (2) A. F. तुषारा, B. तुवरा ।

36. A. F. स्यं निर्जिता, I. J. वस्तुरेव स्यान्नोजिता भवेत् for विधानं तदेवं स्यादूर्जितम् (suggested by B. D.) whereof ऊर्जित is obviously an incorrect form for वर्जित ।

37. A. F. B. D. विचं च । It would have been more appropriate if this line could be read before the preceding one.

38. (1) I. J. वास्तोत्ये । (2) B. D. महत् । (3) I. J. च for यः ।

39. B. D. तदुष्कस्य निवात्तस्याद्विजशकादरा ; the second half of this line remains more or less obscure.

40. (1) A. F. स्यमि । (2) I. has a lacuna for बहु, which is supplied by all other Mss. B. D. न्यमि सादरवत्या स्वर्णं निबहुरसबहु ।

41. (1) A. F. विव, B. D. तिव for वोज । (2) A. F. वृत्तैः B. D. वृत्ते for वृत्तैः ।

42. (1) B. D. वशोभृत्वा for संस्कृता । An expression like the one within brackets is missing in all the Mss. Besides, the end of this chapter in all the Mss. is evidently curtailed.

Colophon :—The contents of the chapter necessitate the emendation ; there seems to be a confusion between the titles of this chapter and of the next.

CHAPTER V

1. The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between this line and the first line of the proceeding chapter.

2. A. B. F. तदुक्ता कारणादादि; B. कारिणोदादि ।

Between lines 1 and 2 B. reads : जसा मेवमिदं पश्चात्तक्षणपरिग्रहेः सह ।

5. (1) A. F. have प्रेक्ष्या before गच्छंतु । (2) A. F. दां वपि for देवता अपि ।

6. B. वृधिवो, A. F. वृत्वि । The singular form of the verbs, it should be noticed, is not strictly grammatical.

7. I. विमोतेतुङ्ग, for विहिते कुम्भ, B. has only one word वक्ष्ये, but then adds तक्षणपरिग्रहेः सह ।

8. (1) B. वापयेत्, A. नावये, F. नावयेत् । (2) B. शालि, F. सकल for सर्व । (3) A. F. रुषितैः ।

9. A. F. सस्यात् पक्कलादीनि निविडानिरग्रहात् । I. J. पक्कलान्निविडानि, which expression does not seem to give any sense whatever. B. प्रेक्ष्यतु पल्लवानि निविडनिरग्रहात् । पल्लवानि is thus suggested by B. and निविडानि by A. F. B.

10. A. F. सवृषभान् सर्वान् सांभवापि, I. J. योऽनुसवृषभान्संवत्सां, which is meaningless. The emendation follows B.

11. B. नासापूणे ।

12. (1) A. F. संदष्ट । (2) B. omits this line. A. C. F. read the 2nd *pāda* as ध्वलि भूतलूपतः; I. J. ध्ववये.... । Neither ध्वलि nor ध्ववये is known in dictionary as a Sanskrit word. ध्वले might keep up the metre, but धूलि would bear some sense ; but the meaning of this line as well as that of the preceding and the following is obscure. See notes under Translation.

13. (1) B. संप्रशस्य, A. संवृस्य, F. संवस्त for the first *pāda*. (2) B. वसनैस्सर्वतिर्यति यत्सरकमात्, A. F. सफनैश्चपतितं सत्यवत्ततः for the second *pāda*.

14. B. गोष्टीक, A. F. गोष्टने ।

15. (1) I. A. F. गोमन्थो रोमदोम्भार, B. रोमदोद्गार थलीकैः ।

(2) B. गोष्टकै, A. F. गोष्टदे for गोष्टदैः ।

16. B. नवक्षोरससदकांतदेश्च ।
 17. B. वियै for विषयैः ।
 18. B. दित्ततिस्पते, A. C. F. द्विति...स्थिते ।
 20. (1) B. रव्यापनं; A. C. F. क्षणितं । (2) A. C. F. वास्तु, B. स्रुयमुच्य ।
 (3) A. B. C. F. विधिः ।
 21. (1) B. चतुरस्रं । (2) A. B. C. F. तुपरितो ।
 22. (1) B. पदं तु, A. C. F. तः for परितः । (2) B. निक्षिप्य । (3) A. B. C. F. वाङ्मयं, evidently for वाङ्मिकृतम्; I. J. योध्यं ।
 23. (1) B. पूर्वै for पूजयित्वा । (2) A. C. F. प्रणत्वा । (3) B. कृपवादिकां, A. B. C. उपचादिकां ।
 24. (1) B. नव for सर्व । (2) A. C. F. रक्ते for रत्न ।
 25. B. पूजयित्वा यथाग्राह्यं समांतां सुवतस्सुयोः ।
 26. (1) A. C. F. निपुतं । (2) B. मनः ।
 27. (1) B. प्रांचत्व, A. C. F. प्राचीत्वर्गिद्ध, I. प्रचि; the emended form प्राची is suggested by J. A. C. F. (2) J. भूले ।
 Before line 28, J. I. have अयमं मन्त्रि, two words of a line, which are unconnected and not found in any other [Ms.]
 28. B. आपमंत्रैरक्षतानि वस्त्रवान्यध्वैरपि । A. F. त्यत्रं मंत्र इहक्षेणि विवर्धस्य धान्वैरपि ।
 29. (1) A. F. भवते. B. भुवते, I. J. भूयते probably for भूतये; but none gives a suitable sense. (2) B. तुनां for नमः ।
 30. (1) B. कृत्वा श्रुप ।
 (2) B. अमेत, I. J. कमे, for कमेत् suggested by A. F.
 31. B. परोक्ष्यं तु कृपदं परितस्सुयोः; A. C. F. परिक्षेतकृप...स्यतिः शुचिः । परोक्ष्यमे is an impossible form; perhaps it was intended to be परोक्षेयं (1st sing. विधिलिङ्), which, however, does not suit the context.
 32. (1) B. गृहं तं, A. F. ग्रहन्ने । (2) B. ते for वै ।
 33. B. किंचिद् विनाशनम् ।
 34. (1) I. J. मुदा, A. F. मृगा for मृदा । (2) B. वर्तते शुभे, A. F. दामतिः for गर्ते पूरिते ।
 35. B. समं च मृदाहोनां चोत्तमं मृदसादिका ।
 (1) A. F. होमा । (2) A. F. चोत्तमात्रश्च चाधिका, I. J. चोत्तमातृश्च वा for चोत्तमा च चाधिका suggested by the other Mss.

36. (1) B. प्रोक्ष्य कर्तुं । (2) A. B. F. चरोत्तलं for चरोत्तरम् ।

37. (1) B. निमा for समा । (2) B. न्वितयैः ।

Between lines 37 and 38, B. reads इति मानसारे वास्तुशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

39. A. B. F. श्वेतं च ।

41. (1) I. J. एकस्या । (2) B. समं कार्यं for वसेमाङ्गुर्व ।

42. (1) B. अयो, A. F. अयो । (2) B. मित्र for पति । (3) A. F. B. D. विपरीतं तु, I. J. वरितं, which may be the mistaken form for वज्रितं ।

I. J. leave out the next three lines, which have been preserved by all other Mss.

43. B. वेशनं for योननं ।

44. B. दुष्ट, दुष्टावर्ज, F. विदुष्ट ।

45. A. C. F. वमपूरेवं for वलहीनं च ।

46. (1) B. मित्र, A. F. चिह्न for छिन्न । (2) I. J. मर्दं for मग्नदन्तं । (3) I. J. परिवर्जयेत् for वर्जयेत् ।

48. A. B. F. पावर्तं for पावद् ।

49. (1) B. वर्द्ध । (2) A. F. चाश्रुतकले नमः, I. J. चाधि युतेकमाः for the last expression.

50. (1) H. F. अनर्थात्, I. J. अनस्वान्, neither of these expressions occurs in dictionaries ; B. आसनं । (2) I. J. च लक्षणं for the last expression.

51. B. शृङ्गाकर्पावचादि वानकं ।

B. omits the next three lines.

52. (1) I. J. पालपट् for कालपट् suggested by A. C. F. (2) I. कनस्त्रो for कनकैश्चा suggested by A. F. J.

53. A. F. अनंगं for अनत्वा or अनस्वान् ; both are obscure.

54. (1) I. बन्धकं for बन्धने suggested by A. C. F. J.

(2) J. वासजम्, A. F. पासने for वासितम् ।

55. (1) B. शिल्पि प्रेक्ष्य for विद्वान्वक्ष्ये । (2) I. J. वदद्विद्वान् ।

56. (1) B. वज्रं च for वादिरे चैव । (2) B. निम्नं । (3) A. F. सकलं ।

57. (1) A. F. सरकं । (2) A. F. क्षौरिणं ।

58. (1) A. F. पादयर्थ, B. पादाद्यर्थ । (2) J. मेववा for मेव च ।

59. (1) I. एकंच for अञ्च । (2) A. F. मृष for मूल । (3) I. A. F. विस्मृ, B. विश्रु for विस्तृ ।

60. J. किञ्चिद्विक, I. कञ्चिच्चिक, A. B. F. किञ्चिद्वर्क for किञ्चिद्वर्क ।

61. (1) J. तन्मूलमष्टकं, B. मष्टालकं, A. F. मष्टक चार्धं । (2) B. पत्रं ।

62. (1) B. चेतर्, A. F. ग्राम for मूले । (2) B. पूजयेत् ।

63. (1) I. A. F. B. दंड । (2) B. त्रिस्तं, I. त्रिदण्डं । (3) A. B. F. तारं ।

64. A. F. शशां, B. शतां for शरा ।

65. (1) अपास्त for अथवा । (2) A. B. C. F. पाद for सपाद ।

67. (1) B. चर्च, A. F. च्यार्च । (2) I. युत्वा, B. युक्तं for युत्वा suggested by J.

68. B. विशालस्य for विशेषेण ।

69. I. एकंच for अञ्च ।

70. I. उत्ते(ध्ये) द्विमात्रं for उत्तेयं द्विमात्रं suggested by J.

71. I. अथ कोलौ तत्र तुषौ for अथकोलं तत्र कुक्षौ suggested by J.

72. I. प्रशस्यते for प्रकल्पयेत् ।

73. (1) I. एकंच for अञ्च । (2) B. रुद्रपाद for मध्यपट्ट ।

74. (1) J. अङ्गुलि । (2) B. मेववा ।

75. (1) B. तु माग, I. तरंग for युग suggested by J. (2) A. F. खाचच योजयेत् ।

76. B. मय द्वयोऽभ्युदित इयं द्वारकं, J. पंच द्वयोऽभ्युदित इयं द्वारकं, A. F. अञ्च द्वयोऽभ्युदित इयं द्वारकं ।

77. (1) I. मध्ये, J. A. F. मध्ये for मध्ये suggested by B. (2) J. B. द्वयो । (3) I. चा for चापि ।

79. (1) I. अनस्यं, J. अथ for अनडाहौ, A. F. omit this.

(2) B. चलंकेतौ ।

80. (1) B. पञ्चाम । (2) B. भूषयेत् । (3) I. चित्येभ्य for शिल्पो श्वेत suggested by J. A. F., B. शिल्पिरा । (4) I. J. वत् for वान् suggested by B.

81. I. तु बलिबन्धं चयं बुधौ, B. नचक्र विंदियं बुधः for चत् बलोवर्द्धयं बुधः suggested by J. A. C. F.

82. B. परंतं for पितामहम् ।

83. I. A. C. F. वाचकम् for वाचनम् suggested by J. स्वस्तिवाचन is the technical and usual form ; see note under the Translation.

85. (1) A. omits the first word, I. F. त्रिमयं for त्रिवा suggested by J. The former word in the latter sense, i. e. to imply three times, is not generally used. B. तेभ्योऽपि दक्षिणं दद्यात् । (2) B. वज्रयेत् ।

Between lines 86 and 87, the lines 22 to 25 of the next chapter are repeated in I. through some confusion.

87. (1) A. F. अधिकरण, B. अघर्षण । (2) B. स्वपतिभ्यो, which seems to be the proper form.

89. I. leaves out कुर्यात् ।

90. A. C. F. have a lacuna, B. क्षान्त्य for क्षादि ।

91. A. C. F. रेवकपेण, B. लयावास्तुण्यं for the second *pāda*. It should be noticed that this last line of the chapter does not complete the verse.

Colophon :—I. परिग्रह for संग्रहोनाम । suggested by the other Mrs.

The contents of the chapter necessitate the emendation; there seems to be a confusion between the titles of this chapter and of the preceding one

CHAPTER VI

2. (1) B. J. leave out तु after काले । (2) A. F. शंकुस्थापनमेव वा ।
4. (1) J. यथा for यथा । (2) I. रुग्णमे, A. F. पक्षमे for पक्षे suggested by J.
- (3) I. A. F. शुभमे, B. इत्येवं तु for शुभतमे suggested by J.
5. B. मायाममा for मावास्या ।
6. (1) J. ह्रून्, B. न्दे, A. F. न्दे for ह्रात् । (2) I. स्मित for स्मित ।
7. (1) I. स्नपनात् for स्थापनात् । (2) B. सर्वधान्यानि निक्षिपेत् for the second half of the line.
8. (1) B. घात for घात । (2) B. रत्नं for रत्नं । (3) I. समं तथा for समन्ततः, suggested by J. and other Mss.
9. A. F. विपतः सलिलक्षितं, B. चतुरस्रघनस्तलं ।
10. (1) B. माला । (2) B. शाखे ।
11. J. निन्दुर्क, B. तुम्हलक्षिपं ।
13. (1) A. F. शठवावायाम तुस्तं । (2) B. विहस्तं ।
15. (1) B. निवृत्तं । (2) I. J. निर्वृत्तं । (3) I. चित्र for छत्र suggested by J.
16. B. प्रचक्षते ।
- The strict grammar would require the reading शङ्कु ।
17. (1) A. F. नार for तारं । (2) A. C. F. शराङ्कुशं ।
18. J. वगैयेत् ।
19. A. J. कन्यासं, F. घन्याल, B. कन्यस्तं द्वादशायाम् ।
20. A. F. त्रयं, I. J. त्रिय, B. त्रय; we have kept the last form, though it is not sanctioned by usage as a first member of the compound. In this sense the form like षोडश is generally used.
21. (1) A. F. नामि, B. नाम । (2) B. नचां ।
- B. omits the next four lines 22 to 25.
23. J. तस्वजा, I. विन्दुतसंजा ।
24. A. B. F. मापयेत् ।
25. I. रतः for रकम् suggested by J. and other Mss.

26. Like शास्त्रविन्, शिल्पविन् would be the more usual form.

27. J. पूर्वादि ।

28. B. मर्तद्वितः for व्यजेत्तः ।

The word विन्दु is usually masculine; the correct form should, therefore, be विन्दुम् ।

29—30. I. reads पायत्या after पद्, and it is preceded by पायाम which implies almost the same idea as पायत्या । Though the meaning of the verse is more or less obscure, the reading पायित्य in place of पायत्या, suggested by J. and other Mss., is preferable.

(1) J. घन स्रव, A. F. नवम for स्रव ।

The first portion of line 30 is taken from J. in place of which I. reads तर्वा नवनवच्छाया, which does not seem to be a better reading. The further justification of reading स्रवच्छाया here lies in the fact that the details of स्रवच्छाया are described in the lines immediately following.

(2) I. J. प्राचीन, A. F. प्राची for प्राची suggested by B.

31. I. पद्, J. स्रव for स्रव । (2) J. छाया, B. मासादौ वाचकाय ।

36. I. A. F. दक्षेचोक्ता, J. दक्षिणोक्ता, B. दक्षेचैका, for दक्षिणे चोक्ता suggested by the other Mss.

37. I. यत्सुत्रं, B. तयाशुद्धं for यत्सुद्धं suggested by J. A. F.

38. I. चोत्तरतो दिशि for दक्षिणतो भवेत्, and leaves out the next line, which is necessary.

39. J. reads छायादोत्तरा, which is apparently a mistake for चोत्तरतो, due to the carelessness of the copyist.

40. (1) I. यादिमुखे, J. यामि मुखे । (2) Far वामे वामे न्यवेद्यते. B. यावा मान्यवेरके, A. F. प्रत्ययायाम यामन्यमन्यते ।

41. (1) I. A. F. नित्या for नोत्वा suggested by J. B. (2) I. वाने for वामा suggested by J.

42. (1) I. स्रवच्छायात् for स्रवच्छाया । (2) I. दिशि ।

A. leaves out the next two lines 43, 44.

43. (1) B. F. त्रीथा' for नोत्वा । (2) J. तात्तरतो, I. चोत्तरता for चोत्तरतो ।

44. (1) F. इत, B. मान for मोन । (2) I. पुरिको for पुरतो । (3) B. F. मेनवः for मेव च ।

45. (1) I. सोमे, B. स्यात्, A. F. सौम्य । (2) J. I. तस्या ।

46. B. प्रकासने स्तन्यं ।

47. J. वनि, A. B. C. F. पति for यवधि ।

48. (1) B. मानानां । (2) J. A. B. F. दिवसेषु । A. F. have a lacuna for the last word.

49. (1) I. सुदृच घान, B. प्रवताया, A. F. युष्ट...काया for यपच्छाया suggested by J. (2) A. F. रोचते ।

50. (1) The ungrammatical combination, प्रथमे पङ्क्ते, should be noticed. (2) J. विवर्जयेत्, which form is more usually used to express the sense.

A. F. omit the next 6 lines.

51. (1) I. मध्यदेशे दिनं । (2) J. चान्य, B. चान्य । (3) I. भक्तुली ।

52. J. वृचमे प्रथमे पङ्क्ति चांगुलं च विवर्जयेत्, B. प्रथमे देशके ।

53. (1) I. has a lacuna after चै । (2) B. दशकं । (3) J. त्यज्यकायपङ्क्त्या इयाङ्गुलम् ।

54. (1) J. दिवसे दशके । (2) B. सं for खड् ।

55. I. has a lacuna after वडि ।

56. J. प्रथमे पङ्क्ति चतुरङ्गुलकं त्यजेत् ।

57. J. पङ्क्तिव्यङ्ग्यं चान्यपङ्क्ति इयाङ्गुलम् ।

59. A. सिद्धराशौ निर्दिशकं whereof F. omits the second word.

60. (1) A. F. वर्जो for पङ्क्तौ । (2) B. नवां for विना ।

62. A. F. वर्जो for पङ्क्तौ । For इयाङ्गुल compare the form त्रयाङ्गुल under line 20, chapter V. The mistake is often repeated.

64. B. पाद for वेद ।

65. B. चादि दशके वर्जयेत् for प्रथमे पङ्क्तौ दिवसे ।

67. A. F. चांगुलं इयाङ्गुलं ।

68. A. F. विसर्जयेत्, B. त्यजेत् ।

70. I. J. भवेत् for वृचः suggested by the other Mss.

72. B. कुमादौ ।

75. B. मध्ये दशदिने चैव ।

In place of lines 58 to 70 J. reads the following :—

अवधि प्रथमे पङ्क्ति द्वयजुलं च त्यजेत् विदुः ।
 मध्ये पङ्क्तिश्चमेकं वा अन्त्यपङ्क्तिं विनाजुलम् ।
 कन्या च प्रथमे पङ्क्तिं वर्जयेत् द्वयजुलं तथा ।
 मध्यपङ्क्तिश्चमेकांशमन्यतपङ्क्तिं द्वयजुलम् ।
 तुला प्रथम पङ्क्तिश्च द्वयजुलं च त्यजेत्पुनः ।
 मध्ये पङ्क्तिं त्रियजुल्यं चान्त्ये तु चतुरजुलम् ।
 वृश्चिमे प्रथमे पङ्क्त्या त्यजेद्वा चतुरजुलं ।
 मध्ये पञ्चाजुलं त्यज्यंजेत् षडजुलम् ।
 धनुः प्रथम षडजुल्यं मध्ये सप्ताजुलं त्यजेत् ।
 अन्त्ये अष्टाजुलं त्यज्यं मकरे प्रथमेष्टकम् ।
 मध्ये सप्ताजुलं त्यज्यं चान्त्यपङ्क्तिषडजुलम् ।
 कुम्भं च प्रथमे चाष्टे मध्यपङ्क्तिं शराजुलम् ।
 अन्त्यपङ्क्तिस्तु वेदांशं मीने च प्रथमे चतु ।
 मध्यपङ्क्तिं त्र्ययजुल्यं चान्त्यपङ्क्तिं द्वयजुलम् ।

77. (1) I. अवदवादां for अपच्छाया(यां) suggested by J. and other Mss.

(2) I. तन् तासि for तत्र नास्ति suggested by J. and other Mss.

78. (1) A. F. रयिकाभ्यां, B. वत्स्मां, J. मथराभ्यां । (2) A. B. F. J. च for तु । (3) J. वृषहस्तितम् for वृषमस्तितम् ।

79. (1) B. दक्ष विमेषकः । (2) I. has a lacuna between ऋक्ष and मवेत् and leaves out यदि ।

80. A. F. add शका after उक्त । B. omits तत्र ।

I. omits the next three lines, of which the first two (81, 82) have been preserved by J. B. D. A. F., and the last by all these Mss., except J. These lines (81, 82, 83) refer to a further modification of the rules regarding the calculation of shadow; but they have been altogether left out by the *codex architypus*: they are, therefore, included within square brackets to indicate their doubtful validity.

81. A. F. राश्यानिउर ।

83. J. omits this line. B. प्रसारयेत् and after this B. adds एवं कृते फलं वास्तु सुखार्थे स्यात् समृद्धयः । इति श(शं)कुष्माण्डप्राचीनं लक्षणं, and then omits the next eight lines.

84. (1) A. F. पेशान्य । (2) J. पर्वो for पथे ।

85. J. बिन्दो for बिन्दो ।

86. (1) J. बिन्दो for बिन्दो । (2) J. ईशान्य for ईश । (3) J. सूर्येत् for सूत्रयेत् ।

87. J. पार्तिकामस्वकारेण. A. C. F. मुक्तिकामं वकारेण ।

88. (1) J. प्राचि । (2) J. संमतम्, I. चमेताम् ।

89. (1) J. घामयेत्, A. F. घामये । (2) J. प्राचि ।

90. J. वस्तु ।

91. A. F. J. सुखार्थे for सुगाढं ।

92. J. मानसं, A. F. मानससूत्रादि ।

94. (1) A. F. B. समावर्त । (2) B. विद्या for तृतीया । (3) J. वक्तु for वर्त in both the places.

95. J. पटा ।

96. (1) I. सूत्रैक, B. सूत्रांत, A. F. सूत्रं तु for सूत्रात् suggested by J. (2) J. A. F. मिति, B. हि for होति ।

97. A. समादि, F. मतस्य वि for इन्द्रादि ।

98. J. इन्द्रादि चाग्नि ।

99. (1) A. B. F. J. सौम्या दिवा । (2) J. युगान्तकम्, which seems better than the last phrase of the line.

100. J. परिस्तरेत् ।

101. A. F. निषदे, B. द्विमात्रं गृहोर्वेदार्थे ।

102. I. मनयेत् for मानयेत् ।

103. J. हस्ते मायिकत्वमाम् ।

104. एकं for एवं, which seems to be the correct reading.

105. I. कन्यैः for कनैः ।

106. A. F. निष्टम् ।

107. A. F. पटुं, B. वलद्य सत for चतुःशतं ।

108. A. F. प्रभोर्वैकं, B. विषयंतकं for महार्थकं ।

B. omits the next four lines.

109. A. F. चारिमदं च मधुको, J. मोदं (मोदाश्वः is a name of the mango tree; मेदस् is also the name of a plant).

111. A. F. J. पञ्च apparently for पङ्क्ति meaning ten, but this or the other reading पञ्चति given in the text, does not give any sense; apparently it is intended for पञ्चविंशति ।

112. (1) A. F. J. B. मात्रं for मानं । (2) हवम् for इकम् ।

113. (1) B. तमालाग्र, J. मूलादग्र । (2) A. F. स्व...द्रुमान् ।

114. (1) I. कन्तुमौ for कावुमौ suggested by J. (2) A. F. प्रमो for बुमो ।

115. A. F. J. लासि for लोष्ट ।

116. J. संख्याश्च ।

118. (1) B. समंतात्, I. समरं, A. F. समर्चा for समज्या suggested by J. (2) J. तदा for ततः ।

119. I. पात्रैः, B. सपर्णाद्यैः शतसः ।

120. I. प्रमावयेत् for प्रहारयेत् suggested by J.

Colophon :—B. reads सहमो for षष्ठ ।

CHAPTER VII

2. I. has a lacuna in place of पदं । The unusual form नामम् should be noticed ; but this form is not uniformly used : see for instance lines 3, 4.

3. पेशाच is read as पेकच (IX 422) also in the *mayamata* (VII 1, 8, 23), which appears to be a better reading because पेशाच is the name of one of the several rounds into which a whole plan is further subdivided, the others being Daiva and Mānusha, etc.

B. omits the lines 5, 6, and 7.

7. I. reads, in place of this line, पठं पठं पठंश्च वे.....ञ्च कथ्यते । The complete line is taken from J. and other Mss.

8. (1) I. सप्तमा । (2) I. स्त for अग्निहोत्रं ।

10. (1) I. पदमेकादशेति; compare the *Bṛihat-Samhitā*, LIII, 43 f. (2) A. F. शार्विकं, B. परवशीकमोरितं ।

11. B. चासनं मानमोरितं ।

12. (1) J. मेक for चेक । (2) J. विंशत्यदं । Here the square of eleven is intended, and it should be $11^2 = 121$; the emendation follows J.

13. J. चाधे, A. B. F. चाधो, I. चाधो । The unusual form नामे (see lines 2, 11) should be noticed.

14. The number intended to be expressed in this line is 144, the square of 12. I. J. सप्तत्रिंशदष्टं for सप्तत्रिंशदशदेवं । The twelfth plot is named देशीय (in the *Mayamata*, VII 3, 11), which is a synonym of देश्य ।

16. A. B. F. मेकं for मेवं ।

17. B. पदं, A. F. J. दशमिति for शतम् ।

19. J. विंशतिका, A. B. F. विंशतिवा for विंशपदा, J.'s reading is better as it avoids the repetition of पद ।

20. (1) B. नाम सिंहासनं । (2) I. J. यच्चिरोदकात्तथा for यच्च योदशकं तथा suggested by the other Mss.

21. (1) The compound सप्ताष्ट to express $66 = 7 \times 8$ should be noticed.

(2) B. पञ्चाधिकं च । I. J. add at the beginning रामं and omit पद ।

A. F. omit the lines 22, 23, and read instead the following :—

तथापदं विवेशं स्यान्वैकत्रिंशविधानकम् ।

एकषष्टिपदं यत् नवमं पदसंयुतम् ।

23. (1) J. पाद । (2) B. घटा ।

24. I. पदं चैव नामकं नाष्टमं भवेत् ।

26. (1) J. गणिति । (2) B. तथा for ततः ।

27. The reading सूर्य विशालक is found in the *Mayāmata* (VII. 4, 15).

28. B. सैकं । The form पञ्चाष्टम (5×8) is compounded like सप्ताष्टक (7×8) noted above ; see note under 21.

29. B. सासहोतमोरितं ।

30. B. विंशतिके के देवागारे ।

31. (1) I. रपती for सुप्रति suggested by J. and supported by later references. (2) J. विद्यानकैः ।

32. (1) B. omits दिंशत् । (2) I. क द्विजानतम्, B. भेतद्विज्ञावनं, J. and the other Mss. तद्विशालकम् ।

Both I. and B. have the expression, तद्विशालकम्, for the first word of the next line.

33. I. धिकम् for धिक्यं सप्तसति suggested by J.

34. B. विप्रगृह for विप्रगर्भे ।

35. I. विंशष सप्ततम्, B. षट्शतम् for विंशत्सषट्शतम् suggested by J.

36. (1) B. विश्वश । The correct form seems to be विद्वेश ।

(2) The form नामम् should be noted.

37. I. ना for से ।

38. (1) I. J. इत । (2) B. संज्ञा, which is much better grammatically than संज्ञात्वा । (3) B. विपुला ।

39. J. सप्तघा ।

40. (1) J. B. युक्तं । (2) J. B. तोरिन्म् for विप्रकान्तम् ।

41. (1) I. षष्टविष्ट । (2) I. reads मासिक apparently for माचिक as in J. which is meant for अधिक ।

42. (1) I. J. शोति for शत । (2) I. विंशाल ।

43. B. विश्वाविंश for नवविंशत्; the usual form is, however, ऊनविंशत् ।

44. I. J. षष्टादश for षष्टशत; the emendation needs no explanation as the number required must be 800 ; see notes under 12 and 14 above.

45. I. न...से for तत्र त्रि suggested by J.

46. J. विधानकम् ।

47. I. J. पदं युक्तं नवमे पदसंयुतम् । The improved reading, retained in the text, is suggested by B.

48. (1) J. कात्त for कान्त । (2) J. त्रिंशच्च ।

49. I. J. सङ्गम् for सहस्र suggested by the other Mss.

50. The last plan is named इन्द्रकान्त in the *Mayamata* (VII 7, 21, 29), which does not seem to be a better reading. B. adds, between lines 50 and 51, एवमती सर्वव्यापन पदविन्यास ।

51. (1) B. मेवपदं । (2) Notice the form सूत्रम्, which is apparently meant for सूत्रेण ।

52. B. सूयं for सूत्रम् ।

53. (1) J. जलेश, B. जलेशस्य, which is more grammatical. (2) I. पर...म, B. पाकाम्, J. पावहम् for क्षयाहर suggested by the other Mss.

54. B. च for वा ।

55. (1) I. यदिनाम ।

(2) I. दयि for दायि suggested by J. and other Mss.

56. I. पत्रे for ऐतु suggested by J. and other Mss.

57. (1) B. चदचाष्ट, J. चाद्यष्ट for देशाचाष्ट । (2) J. सूत्रेषु ।

58. (1) B. वैशपदं, I. पद । (2) J. चाग्निश्च, B. मृपमग्नि परस्यतः ।

(3) The form आप्य is untenable ; it must be either साप्यं or आपवित्वा ।

59. B. D. omit lines 59 and 60, and have instead the following:—

राससा मारुतपतिः । एवं तु निष्कलं प्रोक्तं देवतानां चतुष्टयः ॥ पीठमध्ये तु पृथिवी
चतुर्वेदिवर्तुदिशि ॥ ईशे शैवजलं सम्प्रवन्धि... धनं चैव नैर्ऋती ॥ एवं तद्वत्पूजायै
विप्रगर्भमिति स्मृतं ॥ क्षवस्याः पूजनार्थं तु महापीठपदे मध्ये ब्राह्मणस्य चतुर्विधा ॥

The reading of B. D. is very corrupt. But the above lines supply a clue to a very important passage left out by the other Mss. From the contents of lines 51 to 56, the general description of the thirty-two plans outlined by thirty-two technical names in lines 2 to 50 can be followed. But all the Mss., except B. D., have left out the description of the third plan called षोडः; they do not give a full description of the second plan, called पेशाच, either. This fact may induce one to recover the missing passage from B. D. and retain it in the text, but the passage in B. D. is hopelessly corrupt. In place of these line the *Mayamata* which is a summary of the *Mānasāra* reads the following...

अथ षोड पदे नवमाग्युने दिशि दिश्यथ वेदचतुष्टयकम् ।

विदुःशेषदायुदकं दहनं गगनं पवनं पृथिवीं ह्यवदिः ॥ २५ ॥

60. (1) J. युह । (2) J. पूजार्थः । (3) It is not clear whether the second half is intended to convey the sense of जनस्य स्नपनार्थकं । See B. D.'s reading under note 59 above.

62. (1) J. देश । (2) शादापकः does not seem to be the name of a god; the next word चार्थक is certainly such a name. In the next two lines (63, 64) six such names are given; and in this line there must be two names to make the number eight. See note under Translation.

63. A. F. विषद्वो ।

64. I. युदनं, A. F. दरं for घरं ।

B. D. omit the next four lines, 65 to 68.

65. J. सूर्यः ।

66. J. वसुध, A. F. वमशं ।

Between lines 68 and 69, there seem to be some line or lines missing, wherein should be described the location of ब्रह्मन in the plan, उपषोड, mention of which is made in line 70.

67. I. J. सुप्रोवकं for सुप्रोवकौ suggested by A. F.

68. A. वेष, F. जेवं, J. वेषं च, I. वेदश ।

69. (1) I. पञ्चमन्यलम् । (2) A. F. शल्वा, I. शैशात् for वेशात् (from the north-east).

70. After the description of the 5th plan, called उपवीठ, we would naturally expect the descriptions of the 6th (उपवीठ), 7th (सखिल), 8th (चण्डिल), 9th (परमशायिक) plans, etc. in order. But the descriptions of the 6th and 7th plans seem to be missing.

71. (1) I. श्वमे for सर्वे suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. have got a lacuna for पदेषु ।

73. J. निष्फल ।

74. It is not quite plain as to why these two plans were preferred by the ancient architects (see note under 154).

75. (1) This line apparently should be read after line 154. See note under 154.

(2) पदस्थितानां सर्वेषां seems to be the proper construction.

78. I. शून्य for शूल, suggested by J. and the other Mss.

79. (1) J. चाष्टे, A. F. चासे । (2) A. F. मानकं for नामकम् ।

81. (1) I. द्युक्तमानं for द्युक्तरानं, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. पञ्चमात्पूर्वितान्त्रिकम् for पूर्वादपश्चिमात्त्रिकम्, suggested by J. and the other Mss.

82. A. F. कंठ for कले ।

83. I. कले for कर्णे, suggested by J. and the other Mss.

84. (1) J. चापश्च चापवत्तदच । (2) A. F. चापवत्तदच्ये बोध्यकात् ।

85. (1) I. न् for न् in both the places; the suggestion of J., which is retained in the text, is supported by later references. (2) A. F. चर्च्ये ।

86. (1) I. भाजं च for राजं suggested by J. and supported by later reference.

(3) I. चर्च्य, A. F. च्य for चर्च्य । (4) A. F. मरा for पराः ।

87. (1) I. चर्च्यार्थे, A. F. पराः चर्च्यार्थे । (2) I. भोगिना for भोगिनः ।

88. I. चरमना भोज ।

89. A. F. न्यपुषा, J. पूर्वनिके for पृथग्निकोत्तरे ।

90. (1) J. मृग the other Mrs. मृष, but the correct reading is पिता who is missing, while मृग and मृग are mentioned in their proper places (see lines 102, 105) । (2) I. दैवानिक for दैवारिक ।

91. (1) I. रानं The required reading seems to be वायु and नान । which are missing from this list of deities, but are included both under the ninth plan (lines 129, 149) and the general description (lines 10, 237); these emendations are supported by the *Mayamata* (VII. 36), and the *Silparatna* (VI. 39). (2) A. F. ध्यार्थ, I. चार्थार्थ, J. चार्थ ।

92. J. चतुष्क ।

93. (1) I. जयन्तवत्सौम्ये च, J. जयन्ते तत्परे सौम्ये । (2) A. C. F. रिक्षैक । (3) J. पूरे ।

94. (1) A. F. J. विदधश्चैक । (2) A. F. लदे for पदे ।

95. J. गौक, A. F. कौक ।

96. A. F. वैवस्वत पदं मुख्य, I. पदद्युभ्नास्य for पदे मुख्य, suggested by J.

97. I. पूर्वदीनक, other Mss. पूर्वादितक ।

99. I. सत्यपि, J. सत्यपी and the other Mss. समोप । (2) I. J. तस्माद् for तस्य । (3) I. तद्वर्षं भुशोत् for द्वयं भुशम् ।

101. A. F. मध्यमे for पश्चिमे ।

102. A. F. J. मृत for मृश ।

103. (1) A. F. वरु, J. वण । (2) I. J. स्थिता ।

105. (1) चासुग् ।

106. J. द्विद्वि पदे for पदे द्विपदे ।

107. (1) I. चिरशो for चरको, suggested by J. and also found in the *Bṛihat-Saṃhitā*, LIII, 83. (2) A. F. J. पावके ।

108. (1) I. ऋतनैः, J. भूतनैः for पृतना suggested by the *Bṛihat-Saṃhitā*, LIII, 83.

(2) The repetition of वहिः and the use of बाह्ये in the same sense should be noticed.

109. (1) A. F. leave पाप in a lacuna; J. omits कोण य ।

(2) The contents of the three lines, 107—109, have been condensed in the *Bṛihat-Saṃhitā*, LIII, 83 in one line: चरको विदारो नामाथ पृतना राक्षसो चेति ।

110. A. F. शाक ।

111. As in the line 107 we should read here विधिः ।

112. (1) I. तिस for रस । (2) I. मास्यका; it is read *षयमा* in the *Brihat-Samhitā*; but in lines 167, 255 of our text it is clearly *षार्य* (देव) । (3) J. देवस्समर्चक, A. F. मायैकरस्थितिः ।

The *Codex Archetypus* leaves out the next two lines, 113-114, which have been preserved by all other Mss; their presence between 112 and 115 is necessary.

113. A. C. F. विव इति कथ्यते ।

114. मित्रस्यम् is another grammatically impossible form.

115. (1) I. नच, apparently for नव, in place of रस ।

116. I. विशादो, A. F. वोशादो, J. ईशादो ।

117. (1) A. F. वर्षे कंठे चाश्रित मारिते, J. शश्रय ।

(2) The form सर्वे must be connected with either पदे or कर्णे (most likely with the latter), both of which are in the loc. sing. सर्वे is apparently taken as a noun and the form सर्वे is used for सर्वस्मिन् in the loc. sing. This is really a very good illustration of the ungrammatical style of Sanskrit used in the *Vāstusūtra*.

118. I. A. F. भूतर for भूधर ।

119. A. F. पादे सौम्ये च, J. तत्पदं for पदे सौम्ये ।

120. (1) A. F. दर्नमे for पूर्वे । (2) I. J. सविन्द्रकम्; the emendation, सवित्रकः, suggested by A. C. F., is necessitated by the fact that the deity सवित्र is described in the line immediately following.

121. A. F. पूर्वदेशोवोयै रसामिन्दु ।

122. A. F. रसा ।

125. (1) I. द्विश, J. चंश, A. F. गैद्रं ईशे । (2) I. मय for जय, suggested by J. and the other Mss., and supported by later references.

126. (1) I. अन्तं च ते । (2) A. F. बाह्यदेशे च ।

127. (1) J. इन्द्र । (2) I. अग्निः, J. अग्निं । (3) J. पदानिके ।

128. I. त्येद for त्येक ।

130. J. चण्डि, A. F. चंद्र ।

131. J. वेश, other Mss. for सत्यक ।

The following four lines (132-135), left out by the *Codex Archetypus*, appear to be necessary between lines 131 and 136. These are supplied by J.

132. J. जयन्तैव for जयन्तस्य ।

135. J. संग्रहचैक, I. संग्रह्यैक ।

137. (1) A. F. पूर्व । The usual form should be पूर्वः । The sun god पूर्व is well known. (2) I. नी for नि, suggested by J.

A. F. repeat this line.

138. (1) I. भृङ्गराजस्यैव वानस्य पदं चैकस्य पदिचने ।

(2) The form विद्यातस्य in this and the following line will further illustrate the barbarous Sanskrit.

The *Codex Archetypus* leaves out the next three lines, 139-141, which have been preserved by all other Mss. and are necessary here.

143. I. गर्भे for गगन, suggested by J. A. C. F.

144. (1) I. सुप्तोचं च । (2) J. adds तु before चोत्तरे ।

145. A. F. omit this line. I. leaves out the second half of this line, three following lines (146, 147, 148) and the first half of line 149, which it joins with line 145 as its second half.

147. A. C. F. शेषस्यैक । The usual form is शेष ; not शेष, see line 105.

148. A. C. F. शेषस्यैव, apparently for शेषस्यैव ।

149. A. C. F. पूर्वकं ।

150. (1) I. मुख, but मुख्य in line 151 ; the emendation is suggested by J. and the other Mss. (2) J. तु for च ।

151. A. F. चोत्तरे for पूर्वके ।

152. J. सामेशस्यतु, A. F. सामवस्यतु ।

153. I. चमिति for चदितेः ।

154. I. चतोमि for चदितो ।

Line 75 (पतत्यदक्षितानां सर्वदेवानां रूपमुच्यते) should be read between lines 154 and 155. The points of great importance to note are:—(i) only the 8th and 9th plans are described in detail and (ii) the *Bṛihat-Saṃhitā*, the *Mayamata* and other treatises dealing with

the subject have described only these two schemes. An attempt has been made elsewhere to explain the occurrence of these two schemes in detail, both in the *Mānasāra* and the *Bṛihat-Saṃhitā*. (See the writer's *Indian Architecture*, p. 162 and the note under Translation of lines 71—75).

158. (1) I. कुण्डल for कमण्डलु । (2) चाप for चाक्ष ।

160. I. सगण्डेन ।

161. A. F. पूर्वकम् for रूपकम् ।

163. (1) I. शक्त for रक्त । (2) I. वस्त्रं for वक्त्रं; वस्त्र is mentioned in the next line.

164. A. B. मण्डु for करण्ड ।

166. A. F. चतुर्मेयं for च त्वमेयं ।

167. A. F. व्याध for व्यात्वा ।

168. (1) A. B. F. पयरेषां for परे पाशाद् । (2) I. ध्रुता for धृता ।

169. A. B. F. चार्ये, I. J. चास्पदं for चार्यवत् ।

171. (1) A. B. F. पाशकरे । (2) The peculiarity of सज्जपाशापरं should be noticed; the sense is, however, clear: in one hand is a lotus and in the other a net.

173. A. B. विभुजं, F. द्विविधं ।

175. I. शाकु for चाकु ।

176. As in line 118 we should read here चापवस्त्रं, see also line 119 above.

177. (1) A. B. F. सविंदु । (2) युक् for वत् । (3) According to line 120 above, we should read सवित्र in place of समिन्द्र ।

179. A. B. सापौद्र ।

180. A. B. F. सेद् for चेद् ।

181. It seems necessary to read रूप for रौण्य ।

186. A. B. F. वृषारूढां all other Mass. प्रभाकृषीं ।

190. (1) I. ईशमुक्तिविधिं for ईशमूर्तिमिति, suggested by the other Mss.

(2) In the previous list of gods (see lines 111-154) शीघ्रत is not mentioned; as the name of a deity it sounds very unfamiliar. In

lines 127, 130 we see आदित्य comes between the names ईश and कृष्णानु । Here आदित्य obviously stands for च शीप्यतम् which appears to be a confused reading for शचीपतिम् implying usually इन्द्र but here आदित्य ।

191. (1) F. omits the passage from the second half of this line to the first half of line 196.

(2) A. B. वया for रय ।

194. Between 194 and 195 there seems a line missing, which is to contain the name of a deity ; compare note (2) under 190 above.

200. I. याच for यम्माच, suggested by A. B.

201. (1) For the four lines, 201-204, A. B. F. have only one line : सर्वाभरणसंयुक्तं रक्तवस्त्रोत्तरोपकम् ।

(2) The second half of this line, which is missing from all Mss., may be the passage within square brackets as suggested by lines 160, 165, 175, 181, 185, 187, 192, 197, etc.

202. I. J. नि...ति for निर्रति, found in the margin but put under interrogation. Compare note (2) under 201.

203. (1) सय is apparently used to imply right, which is, however, not usual.

(2) वरद is usually a pose of the hand : but here it is used as a प्रहरण or weapon.

206. (1) A. B. F. परं न्यास हस्तेवती for the first pāda. (2) I. J. मेरुवदा or मकराष्टमरण्या ।

210. I. देव महाकृप्य for देवं भृगाकृतं, suggested by the other Mss.

213. A. B. F. धारिणी ।

214. J. चन्द्रिका च ।

216. J. युक्तमेवं । A. B. F. leave the second half in a lacuna.

A. B. F. omit the lines 217-219.

217. महान्त is a confused reading obviously for जयन्त who comes between पतेन्य and महेन्द्र (see lines 132, 133, etc.).

220. (1) I. J. चवधार other Mss. चवधारौ । (2) The dual in the first half line may be explained by taking हस्तौ as understood. But in the second half line it would be better to read वज्रोत्तरोपकम् ।

221. A. B. F. मृशं च ।
 222. (1) A. B. F. नोलवर्षांत । (2) J. तक्षकं for मत्तरिस्त्रं ।
 225. I. वस्त्रं for वस्त्रे, suggested by J. and the other Mss.
 227. I. J. द्वसृद्धौ, A. B. F. चमुद्धृत for समुद्धृतौ । The correct reading and of the first *pāda* appears, on the analogy of line 223, to be यदां शूलं च शक्तिं च ।
 229. A. B. F. वल्यकं for गन्धर्व ।
 230. (1) I. भूष, J. सुष, A. B. वृष for सुष ।
 (2) The *Codex Archetypus* leaves out the last word in a lacuna
 231. (1) A. F. दारि, J. दौवारि । (2) B. पदेन्यं for सुप्रीवं ।
 Between lines 231 and 232, I. repeats the first half of line 230.
 232. (1) A. F. पुष्पनरा । (2) B. दंत धृतं वृ । (3) A. B. F. पाशौ धृतं ।
 234. J. शेष; B. omits शेषस्य ।
 235. (1) I. नौरे for रोमं, suggested by J. and the other Mss.
 (2) B. पंचशरीरपमं for कृशहवं ।
 A. F. omit the second half of this line.
 237. I. J. नननाह, A. F. च ननाद, B. सन नाग for भुजङ्गाननं नागस्य ।
 238. B. पाशाकुशयौ हस्तौ for the first *pāda*.
 A. C. F. J. omit the three lines, 239—241.
 239. B. भुजमुल्य ।
 241. B. धरो for कृतौ ।
 242. A. F. वृक्षं च शेषं for भङ्गाटं मेघवर्जं च । This शेष should be read in place of जय in the second *pāda*, on the analogy of lines 233, 230 238, 224 etc.
 244. I. J. केटक ।
 246. (1) B. प्रतिरे, I. इतिरे, J. उदितं । (2) J. वस्त्रं for वस्त्रे ।
 247. B. पदेमराक, J. पदेमरान्, A. F. पदेमरात् ।
 248. (1) J. चरक । (2) A. F. वेदरो, I. वेदारी । (3) A. B. F. वनेना ।
 249. (1) B. पृतन् । (2) I. निलि for नोला ।
 251. (1) I. वमोऽस्त्र for वस्त्र । (2) J. विलोचनो, B. वलि, A. C. F. कपि ।
 252. (1) I. कोश for देश । (2) J. विकर्षे । (3) A. C. F. वैशा, B. शोचति for वैशादिक । (4) A. C. F. दिक्, B. दिव ।

253. (1) A. C. F. देत, B. दैत; the expression उदेत or उदेत or उदैत is not found in dictionaries.

(2) The ungrammatical form देवतान् should be noticed.

254. B. omits this line. G. कान वा, A. F. कस्य च for काय च ।

255. (1) I. त्वे for चार्य, suggested by J. and other Mss.

(2) I. प्रादमे for प्रागुदङ्ग; the emendation is suggested by J

(3) I. पितु for विदुः ।

257. J. omits this line.

258. B. प्रसादितं । It should be noticed that सचदत्त is already mentioned in line 256.

260. I. विवस्वतो ।

261. A. F. भूतस्य ।

263. B. वमे, I. J. वमे for ममे suggested by A. F. The contents of this line are apparently expressed in the following two lines of the *Mayamata* (VII. 49, 54) :

षड्वंशमेकदशं चतुर्मे चतुःसिगम् ।

वस्तुमध्ये तु मर्माणि ब्रह्मा हृदयमुच्यते ।

265. A. B. F. J. कुटिलाकृतिः ।

267. A. F. वोडयेत्, B. सिद्धयेत् for पोडयेत् ।

268. I. कर्तुरामे, A. F. J. कर्तुरादे for कर्ता चैव, suggested by B.

269. I. तस्मादित्यभिः ।

271. (1) A. F. मनोत्, B. महाराजान्, I. मनान्; the correct reading is apparently समरान् । (2) A. B. F. भुक्ति ।

Colophon :—B. षष्ठमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII

1. I. शास्त्रज्ञ क्षिप्यते, the emendation follows J. and the other Mss.; संक्षेपतः would perhaps be still better.

3. I. देवानां वद विन्यसे for देवानां पदं विन्यसेत्, suggested by J. A. B.

4. (1) I. पत्र for पद, suggested by J. (2) I. माधि, B. शायि for शशि ।

5. A. B. F. J. ब्रह्मादीनां च देवानां ।

7. I. बुद्धः स्यात्पूर्ववच्चोत्तरेऽपि च for वल्यर्थे रात्रौ द्रव्यान समाहरेत् ।

I. reads lines 8-32 of this chapter VIII between lines 287-312 of chapter IX, and lines 287-312 of chapter IX between lines 7-33 of chapter VIII.

8. (1) I. दिव्यान्विशै for द्रव्यानेकै । (2) I. J. कन्यका, the emendation follows A. C. F.

9. A. B. स्वर्णादिमिर् ।

11. (1) I. द्रव्यं हि, the emendation is suggested by A. B. F. J. (2) I. समं for सय ।

13. I. बलिम् ।

14. A. C. F. नामैश्च ।

19. J. विशेषार्थं, A. C. F. विशेषार्थं ।

20. (1) B. सूप for वृष । (2) J. दोषं, A. F. मध्यं for दुग्धं । (3) I. वाज्यं for मन्वाद्यं, suggested by the other Mss. (4) B. A. J. सौदनम् ।

21. (1) I. J. ब्राह्मणे । (2) A. B. F. J. लायका ।

22. (1) The reading चार्यया in the *Codex Architypus* is apparently due to the copyist's negligence. (2) I. A. F. पक्षं for मध्यं, suggested by J. and B. (3) J. तिलमाषाद्य ।

23. J. पूर्वादि पत्रके, A. F. दि...कमे, B. च मिश्रकं; in the margin of the *Codex Architypus*, the reading मिश्रके, (for मिश्राय), is inserted and this is the required reading here.

25. J. सपुष्पं ।

26. J. मदी for बलिं ।

(शशधर) but the order of deities given under chapter VII, 150-152, does not include any deity between भद्राद and मृग ।

43. (1) B. मृगस्य । (2) A. B. C. F. J. देवन्द्यात् ।

(3) देवान्तर apparently refers to those deities included between मृग and उदित (see chapter VII, 152-154).

44. (1) F. पक्षं, B. पक्ष for पुष्पं । (2) I. J. पदं, the other Mss. फलं, suggested by A. F.

45. (1) A. B. F. दध्योदनं चैवमाख्यं । (2) B. तथा for भवेत् । (3) J. मस्यै, A. B. F. सेव्यं ।

46. (1) J. सविन्द्रेलकधान्य, B. सविन्द्रेलं च धान्यं च, A. F. सविन्द्रेलकधान्यं च स इन्द्रेभ्य सतोयकं । (2) J. इन्द्रेभ्य, B. गेहकादकं the other Mss. सतोयकम् ।

47. (1) B. वृन्देन, A. F. J. बलिन्द्रे । (2) A. F. J. मस्ये, B. हस्ते for फल ।

48. I. मापं for मांसं, suggested by J. and the other Mss.

49. I. गुलौमकसा for कुमुदं मुद्गो, suggested by J. and the other Mss.

50. (1) J. माप, B. च अपवद् । (2) J. मिदं for बलिं । (3) B. नवया for नपदा ।

51. (1) I. शंखश्च, B. शुष्कस्य मांसस्य, on the margin of the *Codex Architypus* are put under interrogation अन्नशावस्य and क्षागमांस । (2) A. F. शव, B. शल for मृग ।

52. (1) I. वाप for पाप । (2) A. B. F. J. स्यति for स्मृतम् ।

53. (1) J. भूतं for पूतनायै, and पष्ट व for पिष्टं वि । (2) I. कफ for लव ।

54. (1) I. वर for चर, the ungrammatical form चरगिये for चरक्ये should be noticed. (2) I. मृत्सा for मुद्गसा ।

55. (1) A. C. F. नंच, J. गय for ग्राम्ययेत् ।

(2) I. रक्षि, J. वृक्षरक्ष for रक्षणार्थकम् ।

57. I. श्वितस्सदा, J. leaves out सदा ।

58. (1) I. सु for स्य, suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. शुक्लसन्ना for सुपसन्ना ।

59. B. उज्जलदेवता, J. देवतानि for अन्याश्च देवताः ।

60. A. F. तपस्तीयं, B. सपतिस्तु ।

61. (1) B. तदमुरानं । (2) I. भूतोपेत ।

62. (1) I. कृशं for षकृत्वा । (2) A. F. सम्मचालयं, B. पद्मचालयं, J. सदुचालयम्; this is apparently a confused expression for समुच्चयम् ।

63. (1) J. तथा for तदा । (2) J. भूत for भूमिः ।

64. B. J. समारमेत ।

65. (1) A. माग्यं, F. माग्यं, B. मार्गे for मार्गै । (2) F. बलि ।

66. (1) I. शाहि for शान्ति । (2) A. कुकुर्भर्निमित्तु, F. ककुम्भर्तुमिः, B. कर्तार्तुमि, I. भवतिरप्रमर्तु for कर्तुमक्ति ।

Colophon:—B. नवमो ।

CHAPTER IX

1. I. संस्तिष्यतः, the emendation follows all the other Mss.

2. I. पञ्चकः ।

3. (1) I. चैक for चैव । (2) I. कामुखं for कामुक्, suggested by all the other Mss. and supported by later references.

4. It should be noticed that ग्राम is used as neuter, although the word is generally masculine.

7. A. B. C. F. J. विन्यासं ।

9. (1) I. नवथे for नारथे । (2) A. F. विधिबुधः ।

The next 24 lines (10-33) are left out by A. F. J.

14. (1) B. शुभावाति । (2) यः seems to be a corrupt reading for यतः

15. I. वानप्रस्थाधिकं, the emendation follows B.

16. (1) B. विंश for त्रिंश । (2) B. दृष्टा for दृष्टेन ।

17. I. शताग्रं for शतार्त्त ।

18. दैर्घ्यं would be more grammatical.

26. B. चतुरस्रयुतं वप्र तद्वत्प्रात्तं त्रिसप्तशतं विस्तृतं ।

28. B. तद्वंदायाम् ।

The following 20 lines (29-48) are missing in all the Mss. except B. Their inclusion in the text is absolutely necessary, as they contain the measures of the villages called नन्दावर्त, पञ्चक, स्वस्तिक and पल्लर ।

29. B. नन्दावर्तं ग्रामं ग्राम, I. J. and the other Mss. नन्दावर्तं...दृष्टादौ ।

30. B. पञ्चगदिनं ।

32. The passage under the square brackets is left out in lacuna in the *Codex Architypus* and the other Mss. ; but can be restored from line 32 of Chapter X.

35. It is difficult to say whether this line was originally meant to be written in prose or verse.

37. B. ऐक for एक ; there need be no doubt about the correctness of the emendation : if the measure begins at 100 rods and the increment be by 2 rods it cannot end at 1001 rods.

38. परम does not indicate any cardinal number ; it might have been used in the sense of 'mostly.'

40. B. ष चारि । Compare the note 35 above.

47. B. त्रिंशति ।

49-51. B. leaves out the lines 49 and 50, and then, apparently for line 51, reads दश दशेन वृद्धि (द्धिः) स्यात् तस्यावामभिहोच्यते । The second half of this line, it should be noticed, is identical with the second half of line 51, while the first half will go better with line 48.

54. (1) I. J. त्रिंशतिर्दशमारभ्य ।

(2) If the increment be by 3, it cannot end at 100 (line 55).

55. B. परकल्पयेत् ।

56. B. तस्मात्त्रिंशति ।

57. I. दशदशितमुक्तं भोक्तुमिच्छा मेव । The emendation is suggested by the other Mss.

58. (1) A. B. F. देशे तु for प्रदेशान्तं । (2) राचम for रायाम ।

59. (1) A. B. F. omit the second half of this line.

(2) J. तदनन्तरं ।

60. F. दशाक्षत ।

62. I. J. परिवा ; the correct reading, परिखा, retained in the text, is supplied by A. F.

63. B. बालंति, J. क्वायादि for चायादि ।

64. (1) J. नन्दायमासमृडे, A. F. नन्दायमासकृपे च जायते. I. नानायसमुदे; the emended form is supported by later references. For detailed explanation see the writer's *Dictionary* under Shad-varga.

(2) J. चायथे ।

(3) J. पविस्तरे, B. वास्तुकः for विस्तरे ।

The next three lines are left out by J.

65. I. नकारयेत्, the emendation is suggested by A. B. F.

67. (1) B. बानि, A. F. वेया for व्यय ।

(2) I. B. ध्यानं for ध्यानं, suggested by A. F. and supported later references.

68. A. F. J. हान्यायामष्टाश्टकम्, B हत्यायाम विशालकं, I. महान्याय विशिष्टकम् ।

69. (1) I. विद्धि for वधिते । (2) J. घृक्षं, A. F. वीक्ष्य, B. कक्षं for क्रक्षं ।

70. I. विर्वयेत् ।

71. A. गुणानां च ।

72. (1) A. F. दद्यात् वृद्धिं, B. नन्दमिति । (2) I. हत्वा ।

73. A. F. नवगर्भे ।

74. I. गुणपद्मवर्गभूयान् पयं for the first half of the line; the correct reading is suggested by J. and the other Mss.

75. (1) A. F. जयं for धार्यं । (2) B. स्वर्गमतेन हि, A. F. सर्वमते हनो ।

76. J. चिकं, A. B. F. दिकं for चिक्यं ।

77. A. F. प्रायाचीनि ।

78. A. F. कटक्रक्षकं ।

79. A. F. युग्मं च for युग्मायुग्माय ।

80. (1) A. F. परिब्रायस्ये for पर्यायस्यार्थे । (2) A. F. J. गलनैः स ।

81. A. F. सिता ।

82. I. योगमयं युक्ता, J. योगचयं यत् for युग्मयोगं, suggested by the other Mss.

83. A. F. यत् for युक्तं ।

84. I. स्वातिक्रान्तं ।

85. I. दहं for गहं ।

86. (1) I. यथवास्या । (2) I. विसर्जयेत् ।

87. (1) I. यस्यथा for अन्यथा । (2) I. स्यात्तिथिवारं ।

88. (1) I. अष्टदं राजवर्जं । (2) J. अन्येषु ।

89. (1) I. शासु, A. F. चासु for वासु । (2) I. मान्नुयं for मानुष्यं, suggested by J. and the other Mss. (3) J. गणं, A. F. गलैः for second गले ।

90. (1) I. वाराङ्ग, all other Mss. वारान्तं । (2) J. त्रिगुणी ।

91. A. F. मनयं for नवनं ।

92. I. J. द्विष्टेष्टकम् ।

93. (1) J. तृतीयाष्टः । (2) A. B. नन्दाके ।
 (3) A. F. सप्रयेत् for पट्टकमात् । (4) I. J.'त्रि' for सुधी, suggested by the other Mss.
94. I. वष्टायि for विन्यास ।
95. (1) J. समा for सम । (2) A. F. तालं for तारं ।
96. (1) J. वमं for वक्त्रं in both the places.
 (2) J. वमांयत्, B. वदा for वक्त्रायतम् । A. F. omit this line. Compare the line 108 below.
97. (1) A. F. एतद्वयं त्रयं, J. एतद्वित्रितयं, B. वितस्त्रितयं ।
 (2) त्रितय for त्रि or त्रय seems a peculiar expression in the text.
 (3) B. रत्न for रथ्याम् ।
98. A. F. नोधी, B. विधिना ।
99. B. कपोतस्य for बोधो कृत्वा ।
101. (1) I. विद्या for वृत्ता suggested by J. (2) A. F. विवि समवेता for the second *pāda*.
 (3) B. मथ्यानद्यावृत्तानद्यास्यामदेव विधीयते ।
102. (1) J. तत्स्थाठि, B. तत् शान्ति, A. श्यादिनवान्त for तत्समे तुवा ।
103. I. यस्या for रथ्या, suggested by J. and the other Mss.
104. (1) A. F. मूला, B. मुख्य । (2) I. विधि for बोधो ।
105. I. J. त्रिचतुः for तच्चतुः, suggested by A. B. F.
106. I. J. तद्यायत for तदायतम्, suggested by A. F.
 B. omits the second *pāda*.
107. (1) D. I. परिषा ।
 (2) A. F. परि for परिषा ।
108. A. B. F. चतुर्दशो ।
109. (1) I.न्तु for विष्णुधिमन्तु, suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. पञ्चम for पश्चिम ।
110. I. वरुणेश, B. वरुणीच, A. F. वारुणेश, the emendation is suggested by J.
111. (1) J. वातु, A. F. वापि, B. पोडं for चापि । (2) I. मूर्ते ।
 (3) I. B. वषेष्टकः, A. F. स्तथाष्टकं ।
113. I. J. हर्म्यका, B. हर्म्यके, the emendation follows A. F.

115. I. संख्यां च for संघं वा, suggested by J. and supported by later references; see lines 116, 117, 119, etc.

116. J. चाष्ट ।

118. I. चामर for चाध्रम, suggested by J. and the other Mss.

119. (1) I. संख्या for संघ । (2) B. D. जतीनां for यतीनां ।

121. (1) I. दक्षिणा for दोक्षिता, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. F. रंतुकं, B. आकरं for नगरं तु ।

122. A. F. गार्हप्य ।

123. (1) A. F. विकारि । There is no such word as विकारि or विकारि in the dictionary; विकर means sickness, which is inappropriate here. There is a word निकर (but not निकरि) which means a collection and which might have been badly written as विकर, न and व looking almost the same.

(2) I. कूर्म for कोष्ठ, suggested by J. and supported by later references. B. omits lines 123—125.

124. I. चन्यासां, all other Mss. चन्येषां ।

128. I. मरुदल for मरुदप, suggested by J. and the other Mss. and supported by the contents of the next line (129).

129. A. F. I. J. सिवोयवा ।

130. I. पापपञ्चाश्रम, the emendation follows J. and the other Mss.

131. I. योगं संख्य. B. J. योग्यं for योगिनी संख्य; suggested by the other Mss.

132. I. रथ्यावती for वा परितः, suggested by J. and the other Mss. रथ्यावती would not go well with सर्वतोभद्रम् (line 126).

133. B omits द्वि ।

135. A. F. चैव शावेतं, B. चैव शत, J. चै शात्तवेत् for चैशान्तराळे ।

136. B. तत्तद्विधि, I. J. तद्वि (? इद्वि)तोय, the other Mss. तत्तद्वीथी ।

137. A. F. पणं for कर्णं ।

138. (1) B. कोसे for कर्णे । (2) I. मध्यं for मठं । (3) I. मरुदपं, but मरुदपं in line 139.

139. (1) I. सह for सत्र । (2) A. F. लाया for शाला ।

(3) B. अन्नपौक्त्य, A. F. I. आग्नेयं नौयमरुदपम्, the emendation is suggested by J.

140. (1) I. सन्ध्यामालयं, the emendation is suggested by J. (2) B. तु ततो, I. J. दिशितो ।

141. (1) B. अंते मध्ये, A. F. अंतरीय for अन्तर्ये । (2) B. एकोणे ।

This line is left out by J.

142. I. परिष्ठा ।

143. I. द्वारे पयारेन सूत, B. द्वारे नवद्वारोक, the emendation is suggested by J.

144. I. पापक्षयं, J. रव्यालये for महारव्यामालयं, which is supported by the contents of the following lines, 145, 146, etc.

146. (1) A. F. J. बहि for चाग्नि । (2) A. F. J. B. रावता for गोपाल ।

(3) The peculiar form इन्द्रे चाग्नि should be noticed.

147. B. गोपानां, A. F. गोशालां ।

148. (1) I. वस्त्रमकरालयं, the emendation follows J. (2) B. धोकरालयं भवेत्, which forms the 2nd half of line 152.

B. omits the lines 149 to 152.

149. (1) I. तृचिका, J. सूचका for सूचिक ।

(2) I. गम्य for इत्ये ।

(3) I. कृ...च, A. F. कर्म चकारयेत् for कर्मकरालयम्, suggested by J.

150. (1) I. वाहन । (2) कर्मक मकरालयं, the emendation follows J.

152. A. F. J. सौम्यावायुतपस्वीनां मध्ये धोकरालयं, A. F. धोकट ।

The expression सौम्येवासु is exactly like इन्द्रे चाग्नि, see note 146 above.

153. I. J. अ...ता for अम्बुडका, suggested by the other Mss.

154. The peculiar expression वल्कलेः कर्मणा should be noticed. The sense, however, seems to be clear as suggested by the emended form within brackets.

155. J. त्रैलोक्य for तैलोक्य, suggested by J. and the other Mss.

156. (1) A. F. प्रागुदग्मानं for तद्गान् । (2) A. F. रोप...दिशे ।

157. (1) I. J. वैकुण्ठध्वज, the emendation is suggested by the other Mss.

- (2) I. चाध्वं for चालय, suggested by J. and the other Mss.
158. B. has a lacuna for the first half line.
159. (1) I. विना for जना, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. ग्रामान् बाह्य ।
160. The *Codex Architypus* has left out this line, but it has been preserved by all the other Mss. and is necessary here.
161. B. J. तथा, A. F. तदा for ततः ।
- Between lines 162 and 163, B. adds इति सर्वतोभद्रग्रामविन्यासलक्षणं ।
163. B. अथ नद्यावर्तग्रामविन्यासलक्षणमुच्यते ।
164. J. मार्गेण for मानेन ।
165. (1) The more usual form is विस्तरसम् । (2) I. आशंकम् for आयाधिकम्, suggested by J. and the other Mss.
166. (1) I. चण्डक । (2). I. पदस्य for पदस्यासं ।
168. A. F. नदीनद for नन्दनद ।
169. (1) I. पि ... ते for मित्य, suggested by J. (2) B. माधिकं, A. F. विचते for मित्यपि ।
- (3) For समायामम्, see note 165 above.
170. I. विप्राणां, J. ब्राह्मणां for ब्राह्मणः; the central square is generally reserved for ब्रह्मन्; the emendation is, therefore, suggested by J.
171. (1) I. पतितः बाह्ये नदीविह्वद for the first *pāda*; the emendation is suggested by J. and the other Mss.
(2) A. F. दशाशतं, the other Mss. दशांशकम्, but It should be द्वादशांशकम् ।
172. I. मानदं for मानदं; the emendation is suggested by J. and the other Mss.
174. I. J. परमाधिक, B. साधिक for परमसाधिक ।
175. (1) B दं for पदं । (2) A. F. दैविकं; but दैवकं in 171 above.
177. (1) J. तत्तद्विचंशक । (2) A. F. B. तल for पदम् ।
178. I. वषमाणस्यैव मात्रकम्, J. च ब्रह्मणस्यैव भागिकम् प्रमाण; the emendation is suggested by J. and supported by the other Mss.
179. (1) A. B. F. दैविक, compare 171, 175. (2) I. मानुवे for मानुवं ।
180. I. परमैश्वर्य for पदं पैशाचम्, suggested by J. and the other Mss.

181. I. विद्या for यथा, suggested by J. and the other Mss.
182. A. B. F. J. पदे ।
183. (1) I. प्राचुर्योत्तरैरा सन्द । (2) I. B. वन्दे for राभ्या (3) A. F. ने for नि । (4) I. सायन for चायत ।
184. (1) I. J. दक्षिणावधि, the emended form वीथी is suggested by lines 183, 185, 186. (2) I. पश्चिमावधि, B. दक्षिणावत for पश्चिमायत ।
185. (1) A. F. विधि, J. वीथि, I. वधि for वीथी । (2) I. उत्तरावधियादि ।
186. (1) I. उद्भावि वृथिव्याय । (2) J. वीथि, A. F. B. विधि for वीथी ।
187. I. नन्द्यावत विधिम्, A. F. नन्द्या वतावधो, B. नन्द्या प्रदावति ।
188. J. चयवा, A. F. यथा for चयि वा ।
 B. omits the second half of this line.
 J. omits the next three lines.
 A. F. have a lacuna for lines 189-191.
189. I. ...वस्य, B. विचिस्य for वीथीनां, suggested by the other Mss.
190. (1) I. पायोद्वेयोश्च, A. B. वायोर् for पाद्वेयोः । (2) द्विविधं, may be for द्विवीथ्याः । (3) I. पक्षोद्भूतं for पक्षयुक्तं
191. (1) B. प्रतिविधं for एवं । (2) I. पदमाधेविधिं for बाह्यवोयो ।
193. (1) A. B. F. सत्वेवां । (2) B. विधि सत्वे, J. वीथि वीथि, A. F. वीथिधि, I. विधि for वीथी पूर्वाद् ।
194. I. मार्गयोः for मार्ग suggested by J.
195. A. F. त्रितीयमद्वं, B. त्रिच्यम्गतं, J. त्रिविधं for बहिर्गतं ।
196. (1) I. युक्त for युक्ता suggested by A. B. F. J.
 (2) B. omits the second half of this line.
197. (1) I. विधीनां, A. B. विधिना, J. and others Mss. वीथीनां, the required reading should be वीथ्यः ।
 (2) A. F. ककरो, B. वृकरो for ककरो ।
198. A. F. हृद, B. क्षेत्रे for क्षुद्र ।
199. (1) I. विधो, A. B. F. विधिना for वीथीनां । (2) A. F. I. विस्मृति for विस्मृतिः suggested by J.
200. (1) I. दं for दृढं । (2) J. नद for नन्द । (3) J. पङ्क्ति न पत्रोपु ।
 B. omits this line.
201. (1) I. केचिद्दध्या, B. केचिद्दध्या, J. केचिद्दध्या for केचिद्दध्या ।

(2) B. विशालानां पट्टिकांत ।

202. (1) J. बोधीनां for तत् यदोधिनन्द ।

(2) A. B. F. विचिना for बोधीनां ।

A. F. J. omit the next two lines (203 and 204).

203. B. महारघ्यसमंमध्ये विधिविस्तारमिष्यते ।

I. महामध्यविधिविस्ताराद्विधिरिष्यते ।

204. B. मर्घ्याध्यान समं for मर्घ्यं समं तु मध्ये ।

B. omits the next 4 lines (205—208).

205. (1) I. चर्चीशोनं for सष्टांश, suggested by J. and the other Mss.

(2) J. पञ्चा for त्रिपादं । (3) I. च for वा ।

206. (1) I. चर्चेषां for सन्यासां, suggested by J. (2) J. विचानां, A. B. F. विचिना for बोधीनां । (3) I. च for वा ।

207. I. सर्वा विभागे, J. and other Mss. समं वा त्रिपादं ।

210. I. च शैतम् for पञ्चाशत्, suggested by J. and the other Mss.

211. (1) J. सेवायाचा the other Mss वप्रसेव्या । (2) B. शतान्तक for सहस्रकं ।

213. J. देव मनुष पैशाचे ।

214. (1) J. मङ्गल, the other Mss. महालक्ष्म ; compare चक्रहार in line 216.

(2) A. B. F. J. चत्तु for वस्तु । (3) I. वक्त for वास्तु, suggested by J. and the other Mss.

215. (1) J. योग्यं च for पर्वं चैव । (2) I. वक्तम् for पुरम्, suggested by J. and the other Mss.

216. (1) J. द्विजाद्यो, A. F. द्विजातीनां, I. शूद्रादिकं for वैश्य शूद्रादीनां, suggested by the other Mss. (2) B. गृहारंभं प्रशस्यते ।

217. (1) I. देवमानात्समानान्तं (which is obscure), A. F. एवं मर्त्यापदे प्रांत, B. देवमर्त्यवर्द्ध्यातम् for the first *pāda*.

The reading given in the text is suggested by J. and is supported by the other Mss.

(2) B. शुभावहं for गृहान्वितम् ।

218. I. यद्व्याम, J. यद्व्याम्य for यद्राज, suggested by A. B. F. and supported by line 225 below.

219. A. F. दोका, J. जिकालयं ।

220. J. पैशाचैक । (2) L वा चतुः पङ्क्तिः, the missing portion is supplied by J.

221. J. वाय for वा तया ।

223. (1) J. चक्रवर्ति, A. F. चक्रवृत्ति । (2) J. स्वाद्वर्गमेवं प्रकल्पयेत् ।

224. This has been left out by the *Codex Architypus* but preserved by all the other Mss. and seems necessary here.

225. I. योय, A. घौत, B. वायोय for योयक ।

226. (1) B. शास्त्रे for देशे । (2) A. F. शोकानां, I. श्रीकाराणां, B. वाग्दानां for श्रीकाराणां, suggested by J. and supported by several previous and later references.

227. (1) A. B. F. J. वा for च ; and (2) साष्टक apparently for शोषक, see chapter VII, 105, 147, 148 ; VIII. 39, etc.

228. (1) I. वमाच for वामात्य, suggested by J. (2) J. वाधय for वालय ।

229. (1) A. F. I. सुग्रीवो । (2) B. J. वा for च ।

230. A. F. J. राक्षसा for राक्षका ।

231. A. F. जकाभ्याद्विगलवम्, J. दिक्कालवम् ।

232. B. नृप for नृत्त ।

The next four lines are lost in J.

233. I. चापि वृत्तिः for वा नरे वापि, suggested by the other Mss. But this latter expression does not give the suitable sense, as नर has not been described as a quarter in chapter VII. नाग seems to be the required form, but it is given in the next line.

234. (1) I. A. F. पयसा, B. पया । (2) A. F. रेत for नेत्र ।

Between lines 234 and 235, the *Codex Architypus* repeats the lines 236 and 237.

235. I. कृत्वा सा, A. F. have also a lacuna, for which कञ्जवासक is given by the other Mss. But this term is not found in dictionaries.

236. I. पतिथ, B. प्रादितश्चादित, for यदिदितश्चादित, suggested by the other Mss.

237. (1) A. F. ईशंको । (2) I. लक्ष्मिनालयं, B. दावश्ये तदालयं for the last expression, suggested by J., but the more usual form should be राक्षक ।

238. A. B. F. J. क्षणिकार for कणिकार ।

239. (1) I. मृते च for मृते वा, suggested by J. and supported by previous references. (2) B. माह्व न. A. F. माभूयम् for माह्वयम् । (3) I. हस्ति for हर्म्य, suggested by A. B. F. J.
240. I. द्विवा for द्वितीया, suggested by J. and the other Mss.
243. (1) J. वाय for वास । (2) I. रिपादिकम्, J. रिपादिच, A. B. रवाटिका for रिपादीनां च suggested by the other Mss.
244. J. चालये, A. F. चालय ।
245. (1) I. वायवा for वायवे, suggested by J. (2) I. नकारा, A. F. राजका, J. रजकारा for रजकस्या, suggested by B.
A. F. J. omit the next three lines (246—248).
247. B. सुचिकार, which seems to be the better reading.
248. I. एक for एवं ।
249. I. J. राश्च for रस्य, suggested by A. B.
250. (1) I. चास्मि for चाग्नि, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. F. B. वेकटोरा for पेटिकारा ।
251. I. शस्त्रं कङ्कुरदा for शस्त्रकर्मकरा, suggested by J. and the other Mss.
252. (1) I. चर्मकारश्च । (2) I. यत् for last वा suggested by J.
254. A. B. F. J. देवहर्म्या ।
255. (1) I. चालयादि for चार्यादिषु, suggested by J. and the other Mss.
(2) J. देशो, B. मुखं for दिशि ।
256. I. इष्टादा for इष्टदिग्, suggested by J. and the other Mss.
259. (1) J. श्रीकरे । (2) A. F. वायवं, B. माचवं, I. वासव for वामन, suggested by J.
263. I. नृपालयं for नृसिंहालयं, suggested by J. and the other Mss.
265. (1) I. चित्रे चित्र for मित्रे च मि, suggested by J. and the other Mss. and supported by the context (cf. 267). (2) J. I. स्थानक ।
266. I. वायने for शयनं, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references (cf. 267).
267. B. मूलतः, J. मूलत for मूलक ।

271. (1) A. F. J. जयोपि वा, B. उलेपि वा । (2) J. इन्द्र जयोपि वा for इन्द्र जयेषु च ।

272. A. F. साविदश्च सविन्द्रके, B. D. सावित्रश्च सहस्रके । There is a confusion in the reading of this phrase also in the *Codex Archetypus*, see chapter VII.

274. I. तर्पणे तु पराङ् for तु पराङ्, suggested by J. and the other Mss.

277. (1) A. स्वोक्ते, B. तत्र संकर्मणो । (2) A. F. द्वारे, B. द्वारे, for द्वारि ।

278. I. राजामा for वाजिना, suggested by J. and the other Mss. and supported by the context.

279. A. F. वेनायका, B. वैनिलयं भवेत् ।

280. (1) I. दश, J. and other Mss. मुश, but it should be भुङ् ।

(2) For मार्गकार another reading is नर्मकार ।

281. (1) I. वधि, A. F. वादि for वाय्य । (2) J. विदुः for भवेत् ।

283. I. भूप for भुव, suggested by J. and the other Mss.

284. I. गेहे for गृहे, suggested by J. and the other Mss.

285. (1) I. दुर्गाया for दुर्गाया, suggested by J. and is supported by the next line. (2) I. विना for चा, suggested by J.

287. I. कोशाग्रसान्तो तद्व्यासमाहरेत् । The emendation is suggested by J. and the other Mss.

I. reads here the lines 8-32 of chapter VIII. See note 7, chapter VIII.

288. I. इवशानके for इमशानकम्, suggested by J. and the other Mss.

290. A. B. F. I. विप्र for वप्र, suggested by J. and supported by many previous and later references.

291. (1) I. परितोत्यु, J. परितैर्युत for परिचायुक्त । (2) I. परितोच, A. F., परिताप, J. परिताव for परितो । (3) A. B. F. वेदके for वेदिके ।

293. I. स्वकृति for स्वाकृति, suggested by A. B. F. J.

294. I. J. leave out च ।

295. (1) I. चतु for पितु, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. J. वायो for वायोः, suggested by A. B.

296. A B. F. J. पूर्वपश्चिमतद्द्वारे ऋतु, I. पूर्व तत्पश्चिमद्वारे। The emendation is suggested by the following line (297).

297. B. मध्यदेशे, A. F. J. मध्यदेश, I. तत्र शेषं for तत्र देशे।

298. J. रसे, probably misread for रतः in place of रके।

299. (1) B. सूत्रं तु, J. सूत्रांतु for सूत्रान्त। (2) A. F. J. दस्तद्वारस्य।

300. (1) B. विस्तारो for द्वारो। (2) A. F. J. द्वयोक्त for तथोक्त।

301. (1) I. वत् for तत्, suggested by J. and the other Mss. (2) I. प्रत्यग्वस्त।

303. (1) J. चार for द्वार। (2) A. B. F. J. पिवा for अपि।

304. (1) J. चतुरध्याग्रात्। (2) A. F. J. चारं for द्वारं।

305. I. गृह for मदा, suggested by J. and the other Mss.

306. (1) I. नाभेर् for नागे, suggested by J. and the other Mss. (2) I. वाद्य च..... for वाद्यादिति, suggested by J. and the other Mss. (3) I. दक्ता for दितो suggested by J. and the other Mss.

307. (1) I. वाच for वान्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. पूर्वे for पूरे, suggested by J. and supported by previous references. (3) I. विद्य for वित्त suggested by J. and supported by previous references and the other Mss.

308. (1) I. सुप्रेजा for सुप्रोवे, suggested by J. and supported by previous references and the other Mss.

309. (1) I. पचा, J. पच for पचम्।

Between lines 200 and 210, I. repeats the lines 207-209.

310. (1) I. वा...मन्त्रे for वाद्य मन्त्रादे, suggested by J. A. B. F.

(2) I. चादितोपि वा for the last expression suggested by J. A.

B. F.

311. (1) B. omits सत्यके। (2) I. has a lacuna for वाद्यम्।

313. (1) I. बाह्यलो for बाह्यलं, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. देशे for देशी, suggested by J. and the other Mss.

(3) I. म...पं for मन्त्रपं, suggested by J. and the other Mss.

314. (1) I. घतरेद्धा for भूचरे चा, suggested by J. and supported by previous references and the other Mss. (2) A. F. महास्थानं।

315. (1) A. F. J. चरितं वर्त for नन्यावर्तम्। (2) A. F. तत्र, B. तत्रैव तु तत्र।

316. I. पदार्थ for पदार्थ्य, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 2 of this chapter.

317. (1) I. माय for माय, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. सुवक, B. सतक for सुवृत्त, suggested by J. and the other Mss.

319. (1) I. चि for च, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

(2) I. स्वजलं for स्वनिडलं, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

320. (1) I. धूम, B. शूयको J. and the other Mss. शून ।

(2) I. घति राज्ये, A. F., घतिरज्य, J. घतिरज्य ।

(3) B. वा अन्नप्राकारयेत्, J. चनरालन, A. F. चानरालन, I. नसवन्तं

321. (1) A. B. F. J. यतथा for सर्वदा । (2) I. मण्डलं for मण्डपं । (3) B. च for वा ।

322. (1) I. बहि, J. तद्बहिः ।

(2) J. वीष्ये, A. F. leave वी in a lacuna, for रष्ये ।

(3) I. पपैरपक्ष for पक्षैरावर्त, suggested by J. and the other Mss.

323. (1) B. त्रिचतुः ।

(2) I. सतः । It should be noticed that वीषिका is in feminine singular nominative while its adjectives are in neuter singular.

324. (1) I. विधिं, J. वीष्यं, B. विवि; A. F. omit this word. (2) A. B. J. चारं for द्वार ।

326. (1) I. स्वस्तिकारस्य, A. F. J. स्वस्तिकाकार for स्वस्तिकस्यापि suggested by J.

327. (1) I. शायिनम्, B. शायिकम् for शायिकम्, suggested by J. and the other Mss. and supported by previous references.

328. I. अध्यगमन for रष्या तत्, suggested by J. and the other Mss. and supported by the context.

329. I. तस्यतं, B. तत् स्यात् for तस्यान्तः, suggested by J. and the other Mss.

330. J. तन्मध्ये ककरोक्तम् in place of the second half of this line.

331. I. पूजयन्मध्य for पूर्वमभ्ये तु, suggested by J. and the other Mss. F. omits the next three lines (332—334).

332. (1) A. B. F. J. विधि for वीथी । (2) I. J. द्विधि for द्वयं, suggested by A. B. F. and suited to the context. (3) J. प्राङ्मुखायतवीथिका, which is the second half of the next line (333).

333. J. वास्तुमभ्ये तु वीथिका which is the second half of the preceding line (see 330 above).

334. (1) J. प्रागादि चाग्नि । (2) A. F. दोशान ।

336. B. पश्चिमद्वार ।

337. (1) I. पर्वप्रात् for रथप्रात्, suggested by A. B. and more suited to the context.

(2) I. पावृत्ता for पावृता, suggested by J. and the other Mss.

(3) J. तथा for ततः ।

338. (1) J. तत् for पर्वतु । (2) I. विधि for वीथी, suggested by J. and the other Mss.

339. I. विधि चये for वीथि द्वये, suggested by J. and the other Mss.

341. (1) J. मध्य मध्यान्तं for मध्य रथान्तं । (2) A. F. कंठा for कण्ठा ।

342. J. मध्यात् सो, A. F. मध्ये सो ; मध्यलोमा is another reading.

343. (1) B. तत्तल । (2) I. उदिता, B. दीर्घमा for मता, suggested by J. A. F.

344. I. ब्रह्मेन्द्रालयमेवेष्टमभ्यस for the first *pāda*, suggested by J. and the other Mss. and supported by the following lines.

345. (1) I. दिग्वा for दीर्घा, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. B. F. I. विधि for वीथि ।

346. (1) B. याम्यं च । (2) J. बाह्यान्तं ।

347. (1) I. दिग्वाचा विधि for दीर्घा च वीथि, suggested by J. and the other Mss.

349. I. मध्या for रथं, suggested by J. and the other Mss.

350. (1) I. J. वीथिश्च पक्षः । (2) I. रथे for रथ्ये ।

351. J. omits the next three lines (352—354). I. क्षत्र for क्षुद्र, suggested by A. B. and suited to the sense.

352. I. च for द्वि, suggested by A. F.

353. B. वषस्य, A. F. विषं सं ।

354. I. द्वारमेषां for दिक्षुद्वारं तेषां, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context.

355. I. J. विषं for महर, suggested by the other Mss., seems to suit the context better (compare line 358).

356. A. F. भूवे, B. भूशे, J. संशे for मृशे ।

357. (1) B. वोषो for शोषे । (2) I. ददिश्चेत for चादि तिश्चादि, suggested by J. and the other Mss.

The use of too many particles (for the sake of metre) should be noticed.

360. (1) I. द्वार for द्वय, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. युक्ता[॥]र for युक्तं द्वारा, suggested by J. and the other Mss.

361. I. श्वे[॥]दिर्गत, A. F. वेष्ट दिग्गत[॥], J. I. श्वेष्टं दोर्वेच ।

362. (1) A. F. यथैयत्रादिकैः, B. वार्ययत्रादिकैः । (2) A. F. J. रटैः, B. रथैः for नटैः । (3) A. F. J. श्राग्युमयतन्त्रकैः, B. चाप्यं जज्ञिकै for the last expression.

364. I. स्वस्तिका का ।

365. I. स्वानीय for नानीय ।

366. B. योग्यकं for वैश्यकम् ।

367. I. चार्यममि च, J. टिमिश्च, B. पायादिमि for चार्यादी च ।

368. A. F. सर्वं भूमनां, B. सर्वभूमजां, J. चस भूमवा for सर्वभूमिकम् ।

369. (1) J. गमे for वमे । (2) J. वा for च ।

370. (1) J. वा for च । (2) I. मथे for जये, suggested by J. and the other Mss.

371. (1) I. चयिराज्यस्य । (2) I. तन्त्रे for मित्रे, suggested by J. and the other Mss. (3) I. मेवच for एवच ।

372. A. F. स्वागते वा पो, B. स्वस्ति चा, J. स्वस्वदेवा च for संग्रामे चापि ।

373. I. इन्द्र, A. F. चन्द्रे for वेन्द्र, suggested by J. and the other Mss.

375. B. वरुणेयवा for the last expression.

376. A. F. चन्द्र for वेन्द्र ।

379. A. F. विशिचतः apparently for विपश्चितः in place of विश्वतः ।

The lines 380-383 are lost in J.

382. A. F. खानादिषु for खानीवादि चतुष्टये ।

384. (1) I. त्वदत्त, A. F. सपदावत्ता, J. स्वापदावत्ताते for the first *pāda* suggested by previous references. (2) A. F. J. चैशेवादि, B. शेवादि, for चैशेवापि ।

386. (1) I. बोधं दधं । (2) उपदेशे वा for वायुपदेशेव, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context. (3) A. F. जला, B. जना for जिना ।

387. A. F. विघाते वा, B. तथैवापि, J. पिघाते वा for वितथे वा ।

388. (1) I. पादे for पाद्वे, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense. (2) B. दिवरालयं for भैरवालयम् ।

389. (1) J. विदि न्वापि, A. F. विदि श्वापि, B. विदिग्माने । (2) पतिवालयम्, for गणवालयम् ।

390. I. सुप्रोवाते for सुप्रोवस्य suggested by J. and the other Mss.

392. (1) I. उपदेशेवा for तु पदेवापि, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context. (2) I. पाशश, A. F. मारुती for मारुकर, suggested by J. and the other Mss.

Between lines 393 and 394, the *Codex Architypus* repeats lines 360—362.

393. (1) A. F. सौरके for सौम्यके । (2) J. वाथा for वापि । (3) I. चनेश for भुवनेश, suggested by J. and the other Mss.

394. A. J. तत् पदे पदे ।

395. A. F. साधनं for सदनं ।

The following two lines, 396—397, seem to be out of place here; compare 350 above.

396. (1) I. B. विधि for वीधि । (2) I. स्याद्वाद्ये विप्रामाक्षणात्, which is apparently a corrupt form of the end of the next line lost in the *Codex Architypus*. The emendation is suggested by J. A. B. F.

397. This line is lost in I. but preserved in J. A. B. F.

398. (1) I. वतां for गतान्, suggested by J. and the other Mss. (2) I. रागे for रङ्गे, suggested by J. and the other Mss. (3) I. इक्षरम्, J. योमयम् for च्यया ।

400. (1) A. F. J. प्रविष्टे तु, B. प्रविष्टानु । (2) च for तु ।
 401. J. नगराद् ।
 402. B. पदेचैव चाकस्यापनमुच्यते for the second *pāda*.
 A. F. omit the lines 403—407.
 403. This line appears at first sight to refer to some authorities but here पाञ्चरात्र seems to refer to विष्णु, and not to the architectural treatise of that name, (see the writer's *Dictionary*, page 763).
 404. J. जैनता, B. जज्ञे मुगता for जैनं गता ।
 Compare this line with 386. There seems to have been a confusion somewhere.
 407. J. स्वयं for सर्वेषु ।
 408. I. नगदस्याद्बहिर्दिष्टेत् for नगरस्य बहिर्दिष्टोदक, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense and context.
 412. I. लोकनाथ, A. F. नायकं for लोकनाथं suggested by J.
 413. (1) A. F. उत्तरम् । (2) I. स्वाक्त for चेक्त । (3) I. माय्यं for मय्यं ।
 414. I. तत्तत्पदेकतपदैः for युत्वा च शिल्पिवित्तमः, suggested by J. and the other Mss. ; but J. reads तं in place of च ।
 415. I. वित्तारं सल्लं for the first *pāda* suggested by J. and the other Mss.
 420. A. F. पेशाचपदे ।
 421. J. प्रयोष्टके, A. F. पृथिवीपूवे for प्रविदिष्टके ।
 422. A. F. वेचक, B. पिचक ।
 425. A. F. माधामा for तन्मध्येवे ।
 426. B. चैव for चेत् ।
 427. A. F. leave दिक्ष in a lacuna.
 433. I. पदविन्यास for पदं न्यस्य, suggested by J. and the other Mss.
 434. I. वप्रता for वावृता, suggested by J. and the other Mss.
 435. (1) A. B. F. प्रविष्टे, I. J. प्रविष्टे for प्रदेष्टे ।
 (2) I. प्राग्वदश्चायते, A. F. प्रागुदश्चायते for प्रागुदग्वायते—suggested by J. and the other Mss.
 436. (1) I. रथ्यं for रथ्या, suggested by J. and the other Mss.
 (2) A. F. पंच वयं, B. तत्रं द्वालयं for षष्टमं च वयं ।

437. I. मानं for मार्ग, suggested by J. and the other Mss.

438. (1) I. कोणं for कोष्ठं, suggested by J. and supported by the following lines (339, 342, etc.). (2) B. सप्तकाष्टाभिः ।

440. B. पद्याष्टक ।

441. I. प्रवेशके J. and the other Mss. प्रकोष्ठके ।

443. I. J. तदे for तु दे, suggested by the other Mss. and seems more suited to the sense.

444. I. भूपके for पूर्ववत्, suggested by J. and the other Mss.

446. (1) A. B. F. तन् वैशाखपदेसर्वे कर्मोपजीविनां तथा । (2) J. सर्वकार्योपजीविनां, which seems better suited here.

447. (1) A. F. J. रथ्या । (2) J. यथा सर्वे । (3) J. कयविकयवर्त्तं च, A. B. सप्त, B. सप्त for वर्त्तं ।

448. (1) B. यव पक्षं । (2) J. A. F. रादि, B. हरादेव for महाराद (ज) ।

449. I. परिधा ।

450. B. वशां शेषां, अवशान is the more usual form.

451. I. चतुर्मिस्त्र्यष्टकं ; but मिति does not seem intended here, only the doors being described. The reading in our text is supplied by A. F. J.

452. I. तमैः for तमः, suggested by J. and the other Mss.

A. reads here इति मानसारे वास्तुशास्त्रे नवमोऽध्यायः ; B. simply द्वादशोऽध्यायः ।

A. F. add between lines 452 and 453 the two lines :— ईशानात् पूजे हस्त स्याः अधिकैकांगुलिं न्यसेत् । यावद्विस्त्रेस्तु प्रामात्यं तावदाहुश्च शिल्पिनः ।

453. A. F. ग्रामश्च स्वामुखं ।

454. I. यदि अधिकं वा भयापि वा for ग्राममायाधिकमयापि वा, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense and context.

455. (1) I. वास for वाय, suggested by J. and the other Mss. and more suited here. (2) I. अधिकं for अवर्द्ध, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 457.

457. (1) B. कुरुरामस्य J. प्रथीवामं. (2) A. F. संखं ।

458. J. तंच, A. B. F. तच्च ।

459. (1) I. सिद्धिः for सन्धिः, suggested by J. and the other Mss.

(2) J. दग्गतं for चत्तर्गतस्तथा ।

460. A. F. J. पिथा, B. तथा for पि च ।

462. (1) I. तत्तयोर्विवि for तद्द्वयोवावोवि, suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. J. B. वप्रयुक् for वत्पुयक् ।

463. B. I. J. विधि for वोयिः ।

464. A. B. F. J. सर्व ।

465. I. प्राज्ञो चा, A. F. J. प्राज्ञोः चो for प्राज्ञश्चो ।

In the *Codex Architypus* the following twelve lines (466—477) are read after the line 509. This is due to some confusion.

470. A. B. F. J. ईशे for तद्देशे ।

471. I. पद्यापि for रथ्यावि, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense.

472. I. दुर्मुखेश्वरं for पराङ्मुखे, suggested by J. A. B. F. and seems suited here.

B. adds between 472 and 473: इति मानसारे वास्तुशास्त्रे कामुकविधानं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥

477. (1) A. B. F. J. omit वोयिः ।

(2) I. सपस for द्विपस, suggested by J. A. B. F. and more suited to the sense.

B. omits the lines 480—482.

481. I. विदः for वोयिं, suggested by J. and the other Mss.

A. F. omit the lines 481—482.

483. I. रुद्रसंख्या for शूद्रसंघः, suggested by J. A. B. F. and supported by the lines 484, 485.

484. I. संप for संघ । (2) I. त्कालकौकमुटोरितं, which is a corrupt form of the second half of line 485 omitted by the *Codex Architypus* but preserved in all other Mss.

Between 486 and 487, F. adds: अग्निप्रमानलिङ्गस्य पूजामादुर्मेनापिनाः । भिन्नमानेन पूजायां कनिनाशं प्रशस्यते ॥

487. (1) B. ईशान्ये for आग्नेये । (2) J. विप्र for नृप ।

488. (1) I. J., वायै, B. वायै च for वायव्ये, suggested by A. F.

(2) I. चेदृदश for चेदोश suggested by J. and B.

489. J. तत्तत् and omits चैव ।

490. A. विप्रयं for विप्रसु ।
491. A. B. F. वधयेत्, J. वधेयेत् for वद्धवेत् । It should be noticed that the use of two finite verbs is redundant.
492. I. J. ग्रामे, A. F. ग्रामे ।
493. (1) I. पिर for विर, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. कान्त, J. कन for कं न, suggested by the other Mss.
494. I. संपञ्चनाशनम् for the last expression suggested by J. and the other Mss.
495. B. शिष्यः ।
496. I. दिन्दे for दिन्दे, suggested by J. and the other Mss.
497. (1) I. J. पक्षतो for वक्ष्यते । A. B. F.
(2) I. विस्तार, J. and the other Mss. विन्यास ।
(3) I. शास्त्रे, A. B. F. J. शास्त्र ।
498. A. F. चेत्स वाक्यकम्, B. चेत्स वादिषु ।
499. A. F. विशिष्यते इष्यते ।
500. (1) B. पुराणं । (2) I. J. चाल the other Mss. कार ।
501. B. लक्षणम् for निर्णयम् ।
502. I. प्रदक्षिणे for प्रदक्षिण, suggested by J. and the other Mss.
504. (1) A. F. मार्गं, I. J. मार्गं for मार्गो suggested by B.
(2) A. F. यथा, B. यदा for वास्तु ।
505. I. ब्रह्मवादिक for कुर्वीत् ब्रह्मक, suggested by J. and the other Mss.
507. A. F. मिन्नं for द्वीनं ।
508. (1) I. नवविस्तार, B. सफलं ज्ञान for नवलिखान, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. B. F. तत् for वास्तु ।
509. (1) I. प्रणव for प्रवण suggested by B. J. (2) I. वधेष्टद्वारसंयुतम् (which is the first half of line 468) for सर्वेदोपसर्गद्वयम्; B. भवेत् । The emendation is suggested by J. and the other Mss. The line as in the *Codex Architypus* is unsuited here, and it is apparently due to some confusion. See note under 465.
511. I. सान्त for चान्त, suggested by J. and the other Mss.

512. A. B. F. J. तथा for यथा । यथा may give a better sense.
513. I. नश्य प्रति, B. तस्मादिवापुरा for तस्यावृत्त, suggested by A. B. F. J.
514. I. दिग्विजये for दीन स्वका चे, suggested by J. and the other Mss.
515. A. B. F. J. पुराणिकं ।
516. (1) A. F. पापेक्षकारांत, I. पापे for पाश्वे, suggested by J. and the other Mss. (2) J. पक्षाकारा for क्षत्रकाया ।
517. B. दक्षिणं ह्यर्थे वेश्मणे ।
518. (1) A. F. संग्रामे, B. संग्रमेवं, J. नद्विग्रामे । (2) A. F. B. प्रभु, J. प्रभु for प्रभु । (3) I. वारं for द्वारं, suggested by J.
519. I. विधि for वीधि, suggested by J. and the other Mss.
520. (1) I. घन्तस्त्रांतवृद्धिः, J. घन्तस्थितिर्वृद्धिः ।
(2) B. पदचान् for पाश्वे ।
521. I. पेशस्यात् ।
522. (1) I. मध्य for मध्य, suggested by J. and the other Mss.
(2) I. सूत्र स्याद्वा for सूत्रस्य वा, suggested by J. and the other Mss., supported by later references, and a large number of quotations gathered together from different works under 'Dvāra' in the writer's *Dictionary*.
524. A. B. F. J. आदीनि for आदिषु ।
525. (1) I. मृचं for वृद्धिः, suggested by J. and the other Mss. and supported by line 527.
(2) J. सम्पदापदम् ।
526. B. नासे for न्युनं ।
527. A. F. नान, B. न वि, J. न न्न for मानं न ।
528. J. कालं च ।
529. (1) I. वीथी नामपि वयो(द्वयो)र्दशे for वीथीनां पाश्वेयादौशे, suggested by J. and the other Mss. and seems to be more expressive.
(2) A. B. F. वैदिका for वीथिका ।
530. J. तलान्तं ।
531. A. B. F. नदी निम्नो, J. नदीमेनां for निम्नोचलं and omits नु तत् ।
532. B. प्रभूणामालयं सर्वं अधिकानाथमेव च ।

533. (1) A. F. दक्षिण for क्षीण । (2) I. चक्र for चैक, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense and later references.

535. (1) I. ग्रन्थकादि, A. B. F. J. कन्यकानि for कन्यकादि, suggested by the other Mss. । (2) B. धनं कुर्यात् भूमद, A. F. वरलं संगृहं शालविग्रहदासि for the second *pāda*.

536. (1) A. F. वयं, B. कार्यं, J. वार्यं for वरद । (2) I. हस्तिनो बह्वत् for हस्ततो वसुत् । (3) A. F. बहलं for वसुत् ।

537. (1) I. रोगाद्यावद्रज्ज for लोमान्कुर्यादुक्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. राजा for होनं, suggested by J. and the other Mss. and supported by the required sense. (3) A. F. पतेपसा, B. प्रतित्य J. पतेत्सा for पतेस्स ।

538. (1) I. मावं for जालं, suggested by J. and the other Mss. and more suited to the context. (2) I. रस्यद्य for द्यवर्त काम्य । (3) I. लमन्ते, B. लमेत्, A. F. लमत ।

Colophon :—A. F. I. J. दशमे, B. चतुर्दशे for नवमे ।

CHAPTER X

1. (1) A. F. आप्दीनां, B. धोपतीनां, J. नृपतीनां for भूपतीनां । (2) J. सुत्र अस्त्र । (3) I आख्या for प्राणा, suggested by J. and supported by later references.
2. (1) I. मध्ये for वक्ष्ये, suggested by J. and the other Mss.
(2) B. J. च for तु ।
3. B. चिंश for second शत ।
4. (1) I. क्रिय for त्रय suggested by J. and the other Mss.
(2) I. द्या for नं स्वा । (3) A. F. विंश, B. दश for शत ।
5. I. शतैक for शतत्रय, suggested by J. and the other Mss.
7. A. F. J. परिकीर्तिता ।
8. I. त्रि for द्वि, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
9. I. सप्तप्राहा for अस्त्रप्राणा, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
11. I. कृतं for शतं ।
12. A. F. साधारि, J. संहार्य, I. संहारि for सहस्र; compare line 7 above.
13. B. I. J. प्रमाकार for प्राहारक, suggested by later references; see chapters XLI and XLII.
14. A. F. J. दश for second शत ।
A. omits the lines 15 and 16.
16. B. F. घटाष्टे ।
17. I. सहस्रद्वि for सहस्रं च, suggested by J. and the other Mss.
18. I. सहस्रद्वि, J. सहस्रं च, the emendation follows lines 16 and 17.
19. A. F. J. त्रिद्वयं, B. द्वयं नादं च for त्रिशतं नन्दं ।
20. A. F. मण्डलेभ्यः देशके, B. मण्डलैः परिवर्तयेत् । The repetition of विस्तार should be noticed; in the reading of A. F. there is no repetition.
21. (1) I. पन्द for घट, suggested by J. and the other Mss.
(2) A. B. F. J. शतं for घटं । (3) A. F. कृतिः, B. ततः, J. ततिः for सुधोः ।

22. (1) A. F. J. पट्टवर्तः । (2) B. विशालतमे for विशालता ।
24. (1) I. वषं, B. पृथिव्या for वृद्धा, suggested by J. and the other Mss. and suited to the sense. (2) A. F. पाष्णं, B. पाणि, J. पाष्णौ for पाणिं ।
25. (1) I. पट् इतं । (2) B. शतं नेत्र for दम्बान्तं ।
A. F. omits the lines 26, 27.
26. J. पट्टो च, I. and other Mss. चतुष्टय ।
27. B. has an additional शत after the first word.
28. A. F. चैवं for पवं ।
30. I. चक्रवर्मा for चक्रवर्ते, suggested by J. and the other Mss.
32. (1) I. अदायतं वाक्यदेव for सर्वाधिकं वाक्य पादु, suggested by J. and the other Mss. and supported by the sense, see line 33.
(2) B. omits सर्वे ।
33. (1) A. B. F. तथा for तदा । (2) A. B. F. J. नागर for नगर । (3) I. विस्तु for विस्तु, suggested by J. and the other Mss.
34. B. दंवादि for दम्बदम्ब ।
35. J. adds च after प्रायाम ।
36. (1) I. कयाट for खर्वट, suggested by J. and supported by the other Mss. and later references. (2) A. F. ग्राम्ये ।
37. I. सर्वेष्टात्र for सर्वेषां न, suggested by J. and the other Mss.
39. I. सर्वाट ।
40. (1) J. I. पट्टणं, B. पट्टकं for पत्तनं, suggested by A. F. and supported by later references (see line 66). (2) I. बहिना for बाहिना, suggested by J. and the other Mss.
41. (1) A. F. सेसित्वि, J. संघोहं, B. संविद् । (2) A. B. F. तथा, J. कोत्तमम् for ततः ।
42. I. पुष्टं for पुमे, suggested by J. and the other Mss. and supported by later references.
43. (1) B. नगरादेर्नसंघात् for the first *pāda*. (2) J. सत for प्रोक्त ।
45. (1) B. रुदे राजगृहं यत्र for the first *pāda*. (2) I. तुगमिष्यते for कृतमिष्यते, suggested by A. B. F. J.
46. A. F. तत्र मतेन, B. नत्रर्गते, J. तत्रार्गते for तत्रागते ।
48. I. J. गोपुरे च for गोपुरैश्च, suggested by the other Mss.

50. I. J. वक्ति for वक्तिन्, suggested by the other Mss. and more suited to the context.

52. I. यदेवं तत्र चारकैः for यदेवं तन्त्रपारणैः, suggested by J. and the other Mss., but A. F. have तत्र for तन्त्र ।

53. A. F. नारजं for नानाजन च ।

54. (1) B. वेद्यारावेण, A. F. रावेण । (2) संयुतम् for संमितम् would be a better reading.

55. A. F. सक्त, B. सक्त for सक्त ।

57. I. प्राकेष्विन्द्रा for प्रान्ते शुद्धा, suggested by J. and the other Mss.; इन्द्रालय, neither as a temple or anything else, would suit the context.

58. (1) I. प्राघत for प्रावृत (that which surrounds, hence meaning प्राकार or enclosure) suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. वेदमुक्तं ।

59. I. पूर्विकै for पर्वतैः, suggested by J. and the other Mss.

60. B. प्राकार for प्रचार ।

61. J. I. मन्व for मन्वै which as suggested by the other Mss., seems an improvement.

62. (1) A. F. वपादाय for वपामाय । (2) A. F. स्वदे, B. स्वदे for स्वते ।

(3) I. कुजाकरम् for कुम्भकम्, suggested by A. B. F. J. and supported by previous references.

65. I. रत्येदिवा, B. वसोत्तरैः for रत्येद्वा, suggested by J. and the other Mss.

67. (1) I. भूम्यं च for भूम्यन्ते, suggested by J. and the other Mss.

(2) I. विद्या for बुद्ध ।

68. (1) A. F. धृतनामिदृशानामिः । (2) B. नामयुक्तानां च सुराणां च पृत for the second *pāda*.

69. (1) I. वतदितं for तच्छिबिरे, suggested by J. and the other Mss.

(2) B. तत्र, A. F. तत्र for तन्त्र ।

70. B. भूसुराणां च for भूपहर्षेण ।

71. (1) A. F. वृक्ष. for रक्ष । (2) B. रक्षाकरैर्वृक्ष ।

72. For सम्मित see line 54.

73. (1) A. F. रक्ष. B. रक्षा । (2) A. F. सन्, B. संन् ।

75. A. F. समुद्र तदितं, B. समुद्रं तुदत्तं ।

77. (1) A. F. प्रदेशे तु for प्रतिवटे । (2) B. द्रोणके, A. F. द्रोणैयुक्तं इवेव for the second *pāda*.

79. I. J. दुर्लभ for शुद्धक, suggested by A. B. F. and seems more suited to the sense.

80. A. F. नास्यात् पाथवीद, B. नरस्यादावाध्याहु for नास्यादमप्रहार in I, J.; the emendation within brackets is suggested by B. A. F.

81. J. I. वर्चकं वपमोरितम् for the second *pāda*; the emendation is suggested by B. and supported by the contents (see line 41 above).

82. A. F. कोष्टकम् for कौलक ।

83. (1) I. वर्णान्याय for वर्णान्तर । (2) B. युक्तं तु स्ववृत्तम् for जनैर्वृत्तम् ।

84. A. F. नियतं, I. निर्गमं (which is apparently a copyist's mistake, see line 42), for नियमं ।

85. A. F. तल, B. मृषा for तीर ।

86. (1) B. मंथ for मन्दिर । (2) I. J. स्कन्धावार समन्वितम् for स्कन्धावार-मुदाहृतम्, suggested by line 42 above.

87. A. F. गृहं तस्यादिकोदिकः, B. गृहतश्चरिरेस्तिः ।

88. I. हित्यं, B. भृत्यार्थं for हित्यर्थं ।

89. (1) A. B. F. सत्ताशति for सर्वानति । (2) A. F. दुर्गादि, B. दुर्गाति for दुर्गाणि ।

90. A. B. F. रण for वन ।

92. (1) I. मृत for वृत, suggested by J. and the other Mss. (2) B. सवे for second पर्व । (3) A. B. F. समोपगं for समोपके ।

94. I. न for तल, suggested by J. and the other Mss. The वनदुर्ग is defined as अजनेादकं स्तम्भमहत् वनदुर्गं in the *Artha-sāstra* (see the writer's *Dictionary*, page 259). In this line पर्जन्य may mean उदक, पत्तर may stand for महन and गमन for न ।

97. B. दुर्गमैः for कन्दरैः ।

98. I. नृपतिः सर्वत for नृपतिस्तिष्ठत्, suggested by J. and the other Mss.

99. (1) A. F. पाना for वना, and दूरकम् for दृषकम् । (2) B. नवमेक-जलाभासात् पमान्य विदूरकम् ।

100. (1) I. सेल for सङ्कुलं । (2) A. नानाग्निग्राम; B. omits this.
 (3) A. F. गण, B. रण, I. J. गृह, for रथ suggested by line 91.

101. A. F. प्रेतमुहैरपो, B. वेदन्व for प्रेतादिमैरवैः ।

102. (1) A. F. प्रवृष्टोमि, B. प्रवर्ष for शिलावर्ष । (2) I. रापोक्यं पेश for रापोक्य वेश, suggested by J. and the other Mss. (3) B. द्विर्योग्यं वेदमनिर्गमैः ।

103. A. F. सामकै, B. समारंमैः for सामर्थ्यैः । (2) J. कृतस्तन्. A. F. कुतञ्च for कृतान्तं ।

104. I. मित्र for मिश्र, suggested by J. and the other Mss. B. संचारैस्सह-विस्तृतं for the second *pāda*.

Between lines 104 and 105, lines 109—111 are repeated in the *Codex Architypus*.

105. A. F. तत्रासीत्, B. तत्राशित, J. तत्राविस्तृत for तत्रास्थितं ।

106. B. omits this line. परिचैः(सैः) is another ungrammatical form, the confusion being apparently due to analogy.

107. I. दुर्गके, B. दुर्गम, A. F. निर्गमे for निर्गम, suggested by J.

108. (1) I. इस्ति for इस्त, suggested by J. and the other Mss. (2) I. द्यो, B. का for को, suggested by J. and the other Mss. (3) I. J. ऋसम् for च्छितम् ।

109. तदर्थ is the reading in another place, where the line is repeated ; see note under 104.

110. (1) I. A. F. नगरोणां, B. नगराणां ।

(2) We must read either नगराणां or सर्वासां ; the former seems more suitable.

111. A. F. I. J. दिग्तायतम् for उत्तरसमन्वितम्, suggested by the reading of the line elsewhere and seems more suitable, see note under 104.

112. (1) I. परकन्यं for पकरण्यां । (2) A. B. चैकैक ।

(3) A. F. वर्धयेत्, B. पकवोधि विवर्धयेत्, I. विधि ।

B. omits the lines 113—115.

113. I. विधि for वोधि ।

114. A. F. युक्त for अनुक्त ।

115. (1) A. F. J. वास्तु, I. वस्तु । (2) J. वानियं, A. F. वस्त्रनियं, I. वान ।

Colophon : —I. J. A. F. पकादशो, B. पंचदशो ।

CHAPTER XI

1. All Mss. have चय preceding the first line whereof A. F. omit शास्त्रे and make चय as a part of the line. It should be noticed that this is one of the badly preserved chapters.

2. (1) B. चतुरस्र । I. (2) J. and the other Mss. तदा for तत् ।

3. (1) B. ताश्च for तं वा suggested by J. (2) A. F. द्यध, J. द्याध । (3) for the last *pāda* B. शतृणांश्च तथैव च, J. योक्तम् ।

5. (1) A. B. F. उत्तमं for उत्कृष्टं । (2) A. B. F. एकाने, J. omits this. (3) I. J. add कमलः between lines 5 and 6.

6. (1) I. द्वि for त्रि suggested by J. and the other Mss. (2) A. F. करणे, B. कर for करं ।

(3) J. वृथ्या, B. कमेण च ।

7. (1) दशैकादश is the required reading in place of दशनव । (2) B. तारमेव तत् ।

8. B. छुदमाने, A. F. J. क्षुद्रविमाने ।

B. divides the following 4 lines quite indifferently.

9. A. F. वृथ्यात्, B. वृथ्या वा, I. वृद्धितं, J. मथ्यात् । (2) I. कथिताः, B. omits this.

10. B. यदति for वश्ये; A. F. omit this word here but read it at the beginning of the next line.

11. (1) I. सप्त for द्विसप्त suggested by J. and the other Mss. (2) I. क्रिय for त्रय suggested by J. and the other Mss.

12. A. F. नंदे करतलं, B. तथोक्ततलं for the first *pāda*.

13. (1) A. F. विशालं च, B. लत, J. लत्त, I. लान्त । (2) A. F. चापना, B. चापनाये for सापान । (3) A. F. स्तूपो, B. स्थूपि, I. स्तुति for स्तूपि, suggested by J.

15. I. चतुरस्रं for चतुरसं suggested by J. and the other Mss.

16. (1) A. B. F. हर्म्ये । (2) A. F. omit इदम् । (3) B. उक्तम्, I. J. उत्तमम् ।

17. (1) A. F. विशालट(लाद)धिकम्, J. विशालार्यं चाधिकम् । (2) J. हर्म्यकं, B. हर्म्यम् ।

18. A. F. तटि, B. J. तति for तत्र । The emendations within round brackets are suggested by the second *pāda*s of lines 19 and 23, chapter XXXV.

19. (1) I. उत्सेतयस्य मानं यद्भौनाधिका वायिका त्रियः ।

(2) A. F. J. वाधितः, B. वादितः ।

(3) The emendation within round brackets is suggested by the first *pāda* of line 19, chapter XXXV.

20. I. नानापञ्चाविधानं स्यात् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.

21. (1) A. F. पौष्णिकमध्यममानं, B. पौष्टिकमानं । (2) I. पाष्णिकहर्म्यं च होने for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss: this is obviously a confused reading for जयदं read as जायते by B. in the next lines. Compare line 24, chapter XXXV.

22. (1) I. इयत्, B. जायते for द्विगुणं suggested by J. and the other Mss.

(2) A. F. चमाहुत कर्मस्थितम्, I. चाद्भुतं मकेयुतम् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.

23. I. कराविकोदेयं for कराधिकोदय suggested by J. and the other Mss.

25. (1) B. त्रिदश नवद्विंशकरो तत् पञ्चदश विपुलं । (2) J. कमदेशकरमा-
रम्य तं च for the first *pāda*. (3) A. F. विकारं तं for करान्तं च ।

26. (1) I. द्विद्वितलं for द्वितलं हर्म्यं suggested by J. and the other Mss.

(2) B. उदोरितं ।

27. I. रथ for रस suggested by J. and the other Mss.

28. (1) B. हस्तेन तं for दशहस्तान् । (2) A. F. B. omit चेति ।

29. J. करविधिं for करालयं (रास्) ।

30. (1) I. द्विद्वितल for द्वितलहर्म्यं suggested by J. and the other Mss.

(2) I. मुधैरिति for मुख्यैरेतत् suggested by J. and the other Mss.

B. D. omit lines 30—39.

31. A. F. पौष्णिकं जयतं चात् for the second *pāda*.

32. (1) A. F. द्वाहस्ते विवर्यने प्रोक्तं हतं for the whole line. (2) I. कमता ।

33. A. F. विपुलान् for विपुलात् ।
34. 1. सैकर, A. F. समु for वसु suggested by J. and the other Mss.
35. (1) I. J. सप्रकार for सप्तदश suggested by the other Mss.
(2) I. विंश कथितः for पञ्चवा कथितम् suggested by J. and the other Mss.
36. (1) A. F. J. आहौ for आरम्भ । (2) J. शत for second दश, A. F. omit this.
37. (1) A. F. J. द्रौहस्ते विवर्धने प्रोक्तं for the first *pāda*.
(2) I. विपुलमे च तत्तत् for the second *pāda* suggested by J. and the other Mss.
(3) A. F. विशाल for विपुल ।
41. I. J. त्रिधा, A. F. त्रिधौ for त्रिधि suggested by the other Mss. and supported by the context.
42. J. शूल, A. F. स्थूल for सूल ।
43. A. F. त्रिगुणविधमत्सेधं तत् for the second *pāda*.
44. J. प्रोक्तम् for पूर्ववत् ।
45. (1) A. F. omit दश । (2) A. F. स्त्रिधौ, J. त्रिधौ for त्रिधि ।
(3) I. हस्तम् for हस्तम् ।
46. J. विंशस्त्वेक ।
47. I. J. चेत् for चेति suggested by A. F.
48. (1) For पैष्टिक there is पाष्टिक on the margin of the *codex architypus*. (2) A. F. च खले ।
49. A. F. पंचति, I. पादे for पङ्क्ति suggested by J.
51. It should be noticed that विंशतिः, विंशः and विंशत् are indifferently read in lines 50, 51.
52. (1) A. F. J. एवं च । (2) A. F. थले for तले ।
53. A. F. J. आदौ चैक ।
54. (1). षडाधिक seems to be misread for दशाधिक । (2) I. पदचांशहस्त, the emendation is made with J. and the other Mss.
55. A. F. जनयति कथितयं ।
58. (1) A. F. एतं । (2) A. F. पैष्टि, पाष्टिक is written on the margin.
59. (1) A. F. मुद्रितं, which is the last expression of the preceding line read at the beginning of this line. (2) A. F. दौ सैक for दावेक ।

60. A. F. पतं मम ।
61. (1) J. दृव्यं for दयम्, A. F. omit this word. (2) A. F. पाण्योक ।
62. (1) I हनुहस्तसिक for मनुहस्तसिक suggested by J. and the other Mss. (2) वृद्धेन is apparently for वर्धनेन । (3) A. F. एकादशौ ।
64. I. द्विगुलमुदिम् for the second *pāda*.
65. I. द्वैक for चैक suggested by J. and the other Mss.
66. A. F. संमघनमिद, A. F. रसतल जयतमितं for विपुलं पञ्चकमिति ।
67. This line is very clumsy. The ideas, however, intended to be expressed by this line are the intermediate type of the six-storeyed buildings and the height called जयद, compare lines 63, 70 ; also 60-61, etc. *
68. (1) I. षष्ठादश for षोडश suggested by J. and the other Mss. (2) I. ए for चै । (3) I. विस्तार for हस्त suggested by J. and the other Mss.
71. Both in I. and J, the lines 71—88 occur after line 87.
75. Both for the sake of metre and meaning which is warranted by the context, the expression मध्यम must be supplied ; I. J. have समुदिष्टम् after शुद्ध ।
76. A. F. जयता चाहु for जयदं चादभुतम् ।
82. A. F. पटल ।
84. A. F. सप्तविंशत्यं ।
85. The plural form of कर in this place is peculiar.
88. I. J. रिशद्वया ।
91. A. F. एव दश शत ।
93. I. J. हस्तादि सन्तु for the first *pāda*.
94. I. राभ्याच्च for राभ्य चतुश्च ।
96. (1) J. हस्ते for हस्त्ये । (2) I. adds तल before विपुल ।
97. (1) I. क्षण for स्तुप्ति, A. F. स्थिति ।
98. I. हस्तपर्यन्तं for हस्तान्तम् ।
99. (1) I. त्रिंशधिक for पञ्च । (2) A. F. शरादिक for चत्वारिंशत । (3) A. F. J. हस्तान्तम् for हस्तपर्यन्तम् ।
100. (1) A. F. हस्तादिकाष्ट, I. J. पञ्चाकाष्टापदश्च ।
101. I. J. तल for दश ।
104. A. F. मध्येकरं पादं द्विकल्पमाहासं for the second *pāda*.
105. A. F. मधमुत् for पूर्ववत् ।

106. I. तन्वि, A. F. वितन्त्र विततष्टः ।

107. A passive verb like the one within brackets must be supplied in order to make the use विधिज्ञैः in the preceding line and पूर्वकादि here possible, even if the metre of this line be ignored.

108. (2) J. त्रिगुणात् for द्विगुण । (3) I. वञ्चोत्रि, J. याव्यधिक्य, A. F. याव्याधिक ।

109. (1) J. शान्तद्वंशं, A. F. संताप्यायं सक । (2) A. F. श्रीपाद for त्रिपाद ।

110. (1) I. पाणिने for पौष्टि । (2) I. द्वि for वि ।

111. (1) A. F. क्रिया (त्रिया) for व्यंश । (2) I. J. द्वात्रिंशमाधिकं, A. F. त्रिंशकमाधिक्यं वाया ।

112. A. F. एतासां ।

The lines 113 to 121 are lost in J.

113. A. B. पुरैरे ।

116. A. F. शिरान्तं, I. J. शालान्तं ।

119. A. F. खलान्तं शिवान्तं वा for the second *pāda*.

120. B. चाद्यो for अन्यो ।

121. (1) I. J. add कान्तं before स्यात् and read तुङ्ग without a विभक्ति ।

(2) A. F. चैतत् महत् गोपुरे चोत्तरतं 1 (2) A. F. हस्त ।

122. A. F. भूमाक्षयते ।

123. (1) I. adds शुद्ध after आरभ्य । (2) A. F. द्विद्वि for द्वित्रि ।

124. I. नवम्यन्तं ।

The lines 125 to 128 are lost in J.

125. A. F. पूर्ववत्के; the usual form in such places is the one suggested within brackets.

126. (1) A. F. जातिहस्ते । (3) A. F. कादिशर ।

128. I. प्रमाकरस्य for प्राहारकस्य ।

129. I परमाकुशला ।

130. (1) I. दन्त for दण्ड । (2) J. तलान्तात् । (3) I. नगे for नरे ।

131. I. A. F. त्रितलं, J. भूतलं for त्रितलादि न ।

132. (1) I. लका for यर्का, A. F. J. दर्का ।

136. (1) B. गणिकानां for गमस्तिकादीनां, A. F. J. omit this word. (2)

A. F. युध, B. चेदपानां च प्रमायि ।

137. (1) A. F. धारलानां for शरणानां ।
 (2) B. चैक तु य ।
138. J. जीवोनां । (2) I. चैव for चैक ।
139. (1) L. ताला for शाला । (2) I. जे for मेकं ।
140. I. सौम्यकान्त for इय्यकाद्य ।
141. (1) All other. Mss. except the *codex architypus* omit the last two words of line 141 as well as the line 142 and first two words of line 143.
 (2) J. कुर्यात्तत्तद्भवन्मृथाङ्गं वायुमुष्टिकाकारामम् ।
144. J. मथाङ्गं वायु मुष्टिकाकारामम्, B. मगंमुष्टिकाकारम्,
 A. F. मध्यागं वायुमुष्टिकाकारम् ।
145. I. J. तुङ्गमण्डपं for भूमिलम्बं ।
- Colophon :—
 (1) I. J. A. F. द्वादशो, B. पंचदशो ।
 (2) F. notices here that "in the original there is one more 11th chapter treating on different subjects".

CHAPTER XII

1. (1) A. F. घनात्यर्थे, B. द्विजातेत्यादि । (2) A. B. F. वग्नेके for वक्ष्यते ।
2. I. गर्भिन्याख्यमिहो ।
5. (1) I. गर्भा सन्तु । (2) A. F. द्वारं for विन्यास ।
6. A. F. गर्भपट्ट, B. गर्भवर, J. गर्भगृह ।
7. I. शुक्ति for इष्ट ।
8. संसृत्य in the sense of 'removing' is obviously the intended reading in place of संपूर्य which means 'to fill up with' B. J. तस्यांतत् ।
9. A. I. नद्यादि for नद्यदि ।
10. (1) B. चर्यदावन । (2) I. मृद्ग । (3) A. F. हस्तखलमिटस्तथा ।
12. (1) I. समुद्रचेव । (2) B. देश for दश, but only seven are actually mentioned, not ten.
13. A. F. वसकंदं, B. विमुरकं for पीनकं तं ।
14. I. कंत for कन्द ।
15. A. F. काकाल्या, B. काकलो, J. काकोलो, I. कामुल्येद्यं ।
16. I. दव for षष्ट ।
17. I. शाल्मी for शालिमी ।
18. (1) A. F. कौद्र, B. कौड्यं । (2) I. J. कुर्वाद्दामे for कङ्कुयाम्ये ।
19. A. F. I. प्राग्दिशि for प्रत्यग्विः, the west is apparently meant (see line 17, where east is mentioned).
20. A. F. कुलं ।
22. I. नमानं for तनमानं supplied by J. and the other Mss.
23. B. तदोद्यान ।
24. (1) I. तद्वृक्ष । (2) B. षट्पञ्च ।
30. I. J. तत्रपादं for तन्निपादं supplied by A. F.
31. B. मित्तिरान्त ।
32. (1) A. F. त्रयो, B. त्रियमं । (2) B. सत for सर्व ।
33. (1) A. B. F. तदुच्चं त्रिमासैकं । (2) A. F. घानं, B. वानं for विधानं ।
36. A. B. F. वहिः स्वन्त ।
38. (1) I. J. मितिले for मित्युक्तं घनं, B. भिन्नं ।
(2) I. J. वर्णं वक्ष्य वक्ष्येत् ।

39. (1) I. J. पीठ for उपपीठ । (2) A. B. F. कमन्य ।

40. I. J. केत्वावटे, A. F. हेत्ववटे for इ च तदा ।

41. I. J. वेध्य, A. F. वसे for चार्च ।

42. B. संकली ।

43. A. F. मन्त्रा, B. मर्ते मर्मे for मन्त्रेत् ।

44. (1) A. F. मन्त्रं, B. मन्त्राः । (2) A. F. I. द्विर्गतस्य ।

Between lines 44 and 45 B adds 4 lines which have been left out by all other Mss. and are very corrupt:

पतन्मन्त्र समुच्चयं सहितं गवयोपलेः ।

पश्चात्तु स्वर्णिलं कुर्या शुद्धशालि सुरक्षितैः ॥

यमि धर्मे पर्यन्तं मेवुक्तं पाद तत् परमासनं ।

गर्भप्रस्तरणं कुर्यालानपुष्पैश्च शोभितं ॥

48. A. B. F. स्वर्णिलोपहि ।

50. A. F. कलशं, B. कलशोपरि, I. J. कलशाञ्जलि ।

51. I. J. मुच्य for कृच्य ।

52. A. F. स्वपतिं ।

54. I. J. साक्ष for चाक्ष ।

57. B. चिंशन् ।

58. (1) I. J. चाद्यो for चार्थो, B. हरि चार्थादि । (2) I. J. स्वां च for स्वांश्च I.

(3) I. J. भूतरते वतः for भूचरदेवताः ।

59. I. J. सचमुच्चरन्, B. मादि विस्वातकं बुधः ।

B. Omits the lines 60—63.

60. A. F. omit the first *pāda* which I. J. have left in a lacuna. A. F. divides the next three lines differently and A. leaves the first *pāda* of the line 62 in a lacuna which F. has omitted altogether.

62. (1) A. F. प्रतिपद्यस् for the first word. (2) A. F. वायवत्यरमासनं । The usual form is परमशायिक (see VII, 10).

63. (1) A. F. read second *pāda* of this line as that of the next line and *vice versa*.

(2) Between 63 and 64 I. J. repeat the line 67 and A. F. read the lines 63—65.

(3) A. F. पयो वेध्यन्, B. वेध्य for प्रस्तरणं कृत्वा ।

64. (1) A. F. व्यालघुजलपृष्णकं बुधैः ।
 (2) The expression within brackets is an unwanted repetition.
65. A. F. व्याहृत्य तैर्यं वह्निं च, B. व्याहृत्य तु ततो वह्नि ।
66. A. F. पञ्चाश्वस, B. पञ्चत् स्वस्य चांतरे ।
67. A. F. पयो वेष्टग, B. वेष्ट्य ।
69. (1) I. J. च्छकात, for तु जाग्रतः, B. त् वर्तन ।
 (2) Strict grammar usually needs 6th case ending in अयति ।
70. I. J. यंतमदम्, B. D. ह्यमन्त्रः, A. F. इच युदान्तः ।
71. I. J. मण्डपानां, A. F. मण्डपांत प्रवेद्यतु, B. विश्वत, for विश्वतस्तु ।
72. B. संकलो ।
73. I. J. भाजनं, A. F. भाजनात्, B. भाजयेत् ।
 In the *Mayamata* (XII.22) the line is read thus :
 पोत्वा शुद्धं पयो रात्रावुपोध्यायिवसेत्ततः ।
75. I. J. दर्पदम् for दर्पण, but the correct form is given in line 77.
76. B. चायते कमः for चायतेन तु ।
77. A. F. नरतेन त्, B. तत्रतेन तं ।
78. A. F. शाल्यादि विन्यसेत् कमात्, B. शल्यादि द्विसेत् कमात् ।
 I. J. चतुः शाल्यादि विन्यस्य कमात् ।
79. (1) A. F. धत्ते for जाति- (2) B. हं, A. F. हिंकुल ।
80. (1) B. हितालं वान्यशेवापि । (2) I. J. खला for शिला, B. मणेशिला ।
82. A. B. F. राजावर्त ।
83. (1) A. F. शोष्वैक, B. चायेतुर्कैकं विन्यस्य । (2) A. F. मुख्य वेगां जलं क्षिपेत्,
 B. रेखां चपं, the emended reading within brackets is suggested by
Mayamata (XII. 27).
84. (1) B. अदितौ प्रधिकं न्यस्य, A. F. आदिते मंडकन्यस्य । (2) अदितौ seems
 to be the reading as suggested by B, because अदिति is the name of a
 distinct quarter. (3) B. पदम्, A. F. पय ।
85. (1) I. J. चाख्य obviously for चार्य । (2) A. F. B. सावित्रे ।
86. (1) I. J. सूत्रम्, A. B. F. वज्र for वज्रम् । (2) I. J. केठके for कोष्ठके ।
87. A. B. F. omit this line.

88. I. J. इ A. B. F. मही, for मू ।

89. (1) I. पक for पव । (2) I. J. वासेष्टे. A. मासेषु for वासेषु, B. मुक्तारम्त्
सुहे शेष ।

90. A. F. कांतेश, B. तंस । चक is suggested by the line 136; the emendation is necessitated by the fact that Agni is mentioned in the next line.

91. (1) B. सहस्य मुमकाष्टके । (2) I. J. निह, A. B. सह । (3) श्रयन्त looks like जयन्त, but the latter is mentioned in line 79, besides the term herein must imply a material.

92. B. पूर्वे for दुर्वा ।

93. B. चैत for चैक । (2) A. B. F. दुजे ।

94. A. B. F. मूल for मृगाल, the emendation within brackets is suggested by the fact that the eight deities beginning with Mahendra are missing from the list of forty-five deities who are intended to be named in lines 79- 98 (see Chapter VII and note under line 154).

95. जयन्त, already mentioned in line 79, is apparently for पर्जन्य ।
(1) I. J. नन्दन for चन्दन । (2) I. J. सान्तरिक्ष । (3) I. J. क...स्त for प्रमुहं त ।

96. (1) I. J. विधत्ते, the other Mas. वितथे । (2) B. मृगनामि । वितथ already mentioned in line 80 and मृग along with महेन्द्र in line 95 are apparently for पूषन् and मृश who are missing from the list (see note under 94).

97. (1) I. J. चे for वे च । (2) I. J. लेर्वक for लवङ्ग । (3) I. J. रोणे. A. B. मुङ्ग । (4) A. F. पलाल, B. पलय । (5) A. F. मदेत् । For the emendation within first brackets see notes under 94, 95, 96 ; सुप्रोव is already mentioned in line 82.

98. (1) A. F. तत् कालकं । (2) नाम is the required reading.

A. F. omit the next three lines 99-101.

99. B. घंटामेदकमेवच । The emendation within brackets is suggested by *Mayamata* (XII. 33).

100. (1) B. चार्प । (2) B. पाश ।

101. B. सावर्णेन ।

102. (1) A. B. F. इन्द्राष्ट । (2) B. दिग्भागे for कोष्ठेषु । (3) A. F. दि,
B. दीन ।

103. A. B. F. निश्चलम् for निष्कलम् ।

104. (1) B. भाजनस्यमाश्च । (2) A. F. श्रेष्ठं for ताप्तेन । (3) B. परिवेष
for वरवेप ।
106. B. बंदादि ।
107. (1) A. B. F. सह घोषेदच ।
108. (1) A. F. भाजनाय स्वमत्ताच्च, B. भाजनायनमंतैदच । (2) I. J. शाशैल, the
other Mss. शृगैल ।
109. (1) B. भृष्टि, A. F. भृष्टे, I. J. घनन्तस्यमृति । (2) I. J. तरा for घरा ।
The line is better read in *Mayamata* (XII 40):
ससागरं सशैलेन्द्रमनन्तस्थोपरिस्थितम् ।
111. I. J. पूरयेत्स for पूजयेच्च, A. F. पूजयेत्तु ।
112. (1) A. F. स्तुष्टि, B. न्यष्टकं, for स्तुष्टि (स्रष्टारं) । (2) A. B. F.
ध्यान्यं for ध्याने ।
113. (2) I. J. कारं for चारं । (2) I. J. पमनाक, A. B. पतिं जपेत् ।
115. B. चन्द्रकोलं, A. F. चेन्द्र कोलं । The reading कोलं seems to be
suggested also by the line 125.
116. A. B. विस्तारं तद्विधा ।
117. I. J. दध्न for दध, B. दधाम ।
120. B. कृष्णं ।
121. (1) I. J. स्वसनदा for शानकं चा । (2) B. पवत for पतत्तु । (3) A.
J. प्रतिमं, B. प्रतिमा ।
122. (1) B. कोलतारसमाद्यर्थं, A. F. समर्थम् । (2) A. F. चाफलका, I. J.
तोत्रतारसमाद्यर्थं, B. बलकार्येत् ।
123. (1) B. चतुरस्रं । (2) B. युग्मनां for जलाश्रमना ।
124. (1) I. J. हलका । (2) B. I. J. भोजन for भाजन ।
126. (1) B. परितैरष्टकोणेषु, A. F. स्विष्टकान्यस्य । (3) I. J. पृका ।
(3) A. सरलै, B. सत्त्वै भेषजै for सहस्रै ।
127. (1) B. समं, A. F. समपी for पुष्प । (2) I. J. वस्त्रं च for
वस्त्रैश्च ।
128. (1) A. F. चर्मादि । (2) I. J. व, B. च for वा । (3) A. F. देशिवे
(के) for दक्षिणे ।
129. A. F. तथोवाच, B. न दोषो न for तथोवाच ।
130. A. B. F. प्रस्तरे वा प्रतोरथैः for विस्तरे प्रकरैः ।

131. A. B. F. गते गमे for the first expression.

132. A. B. F. नायुक्त्वं नातिनीचं च for the first *pāda* .

133. I. J. भूतलये गमे च for गदानये गमेम suggested by B.

134. (1) B. चिन्त यत् । (2) I. J. चिन्त for चिन्ह ।

135. A. F. चिन्हं च (1) B. चिन्हं हि ।

136. The reading हेमेन for भौमेन as given in *Mayamata* (XII-46) seems better in view of the fact that silver and such other things are mentioned in the following lines; see also line 159.

137. (1) B. स्वाख्ये for रौपयेण । (2) I. J. शं, B. शंकर for शङ्क । (3) I. J. न्तु for तु ।

138. (1) A. F. गदासोने स, B. गदासोसेन । (2) A. F. वायसो च, B. चायसेन ।

139. (1) I. J. दिङ् for गङ् । (2) I. J. तार्क्षि for तार्ष्ये ।

The expression ब्रह्मगर्भम् between lines 140, 141 is not found in any other Mss. except I. J.

144. B. हेमं च ।

146. I. J. तान्यस्य for वा ततो suggested by A. F. B. The required expression seems to be कमण्डुलं वा ततो ।

147. A. F. तोक्ष्य विन्यं, B. तोक्ष्य यन्हि for कुण्डवर्णं ।

148. B. चरगर्भमिदोच्यते, then adds द्विजातीनां च वर्णाणां प्रतिमंत्रं स्वहृदयम् ।

151. I. J. तद्विनाशं च, A. F. तद्विनाशं... for तत्तच्चिह्नानि ।

152. A. F. वेद for देव, which is an instance of gross carelessness.

155. A. F. चित्रं च, B. कुम्भं कुण्डदं च कुदलं हं हं for the first expression.

156. I. J. चतुर्दश for चतुर्दिशि suggested by the other Mss.

158. (1) A. F. गज । (2) I. J. चित्रं for कुम्भं ।

159. B. हेलाच निर्मितं सर्वं which is apparently the better reading.

160. I. J. वामस्य for य मध्य ।

161. B. मार्गवः for मार्गवत् ।

162. A. F. B. विवर्णं शुद्ध विन्यसेत; this reading, corrupted though, supplies the missing reference to the foundations of the buildings for the Śūdras who are more distinctly referred to in line 164. The

Mayamata also has similarly slighted the Vaiśyas and the Śūdras showing its south Indian origin (XII. 77, 82):

राजद्वारे भवेद्गर्भमन्येषां तु यथार्हकम् ।
बीजं द्विरभयं च शूद्रगर्भे वैश्ये च सम्मतम् ॥

163. A. F. चेन्द्र, B. रुद्र ।

164. (1) I. J. विशाल for विशां । (2) A. B. F. रुद्राणां for शूद्राणां ।

166. The expression within brackets is not found in any other Mss. except I. J.

167. (1) A. B. ग्रामादि । (2) I. J. नरादीनां ।

168. B. कोटादीनां च for कोलादि ।

169. B. सदापिक for चरवास्तु, A. F. शरावास तथापि वा ।

173. B. विद्वानति, A. F. वितति, I. J. विद्यादिति for विवर्यनात् ।

A. F. omit lines 178 and 179.

177. I. J. चायसं for च वायसा ।

178. B. एषु साध्यविष्टयाभ्येव नृस्यकृतेनैकृता ।

179. B. मायसं, A. F. मालयम् for चायसम् ।

180. (1) A. F. राकासैतु, B. राजन्येतु for the first expression. (2) B. राजतं, A. F. रजता । (3) A. F. मैत्रके, B. माशकं for the last expression.

182. (1) B. तल for ग्राम । (2) I. J. जल वेशमस्य, other Mss. वेशस्य ।

183. (1) I. J. मुच्यते for मध्ये, suggested by A. B. (2) A. B. F. नेतं for नमं । (3) B. तरांजलिं, A. F. नरांजली ।

184. B. मस्य कूर्मैतु राजतै for the second *pāda* ।

185. B. I. J. विद्यातेतु for विन्यतेतु ।

186. B. मय्य स्वर्णं कुलिंदं च, A. F. मय्यस्वर्णं कुलीरं च for the first *pāda*.

187. (1) A. B. F. भूमयन्तं, I. न्तु न्तं । (2) B. द्वादशं ततः, A. F. *pāda* द्वादशावति ।

A. B. F. read this line between lines 4 and 5.

188. I. J. मथमेषु for प्रथमे ।

191. I. J. पादोनमात्रि for पादमाधिक्यम् ।

192. I. J. माय for याम ।

194. A. F. चेष्टकैस्तथा, B. चेष्टकास्तथा ।

This line is more expressly read in *Mayamata* (XII, 103):

शैले शिलामयी प्रोक्ता चेष्टके चेष्टकाः शुभा ।

197. I. J. पाञ्चन्तु, the other Mss. पदचातु ।

198. I. J. वाम, A. दान, B. ग्राम for the first वाय । (2) B. वायन्ने चाय ।

199. B. (1) हर्म्येषु सर्वेषां । (2) I. J. समै for सद्यैः, A. F. सद्यैः ।

201. B. स्कंधांतं च for गलान्तकम् ।

202. A. B. F. द्यापि for चापि ।

203. (1) I. J. आ for वञ्चो । (2) B. चादि रत्नानि ज्योषधिरक्तं ।

205. I. J. प्रतिष्ठदेशकालं for प्राणिष्टके शकारं ।

(2) I. J. तुष्टि for तुष ।

206. (1) I. J. सकरस्य चो सकारं स्वादु । (2) A. F. च, B. द ।

207. I. J. त्सा for चा ।

208. B. दोषं for पश्चिम ।

209. I. J. वेकमिन्द्र for वेत्तरं चेन्द्र, suggested by B.

210. I. J. चाष्ट for चौष, B. चौषज्जानि ।

211. I. J. कं चो for कथो ।

212. (1) B. वे, A. F. वेश for शिले । (2) A. B. F. लिङ्गानि ।

(3) B. तान गृह्यशिनः, A. F. संगृह्यो शिल्पना ।

213. A. B. पुंदेवता for पुदपं, which is apparently the better reading.

215. (1) गर्मान्त for गर्भम् । (2) I. J. गर्भं, B. गर्भं च ।

217. (1) A. F. I. J. यस्तु, B. यस्मिन् । (2) A. B. F. संगृह्योत्वाममोक्तं वन,

B. नमोमवेत्, I. J. स्वगृहेत्यासमोक्तवन् ।

Colophon.—A. I. J. त्रयोदशो, B. षोडशो ।

CHAPTER XIII

2. I. J. चो संश्रु for चोपपोठं हि संश्रि ।
3. A. F. पदे, B. यदि for तत् ।
4. (1) A. F. तंशे, B. दंशे for मांशेन । (2) A. B. चेक ।
5. A. B. F. कान्तकम् ।
6. A. B. F. भेदमुदीतम् ।
7. I. J. मिथ्या for मय्य ।
8. A. F. गैकांश ।
9. F. विभाग for द्विभाग ।
10. B. षोडशं वापि शान्तिकादौ प्रोचतं, A. F. पिशाचादि । शरोन्नतं, I. J. रित्तिकादि शिरोन्नतम्; the correct expression (within brackets) is suggested by the fact that the height is always divided into five kinds technically called शान्तिक, पौष्टिक, जयद, सर्वकामिक and षट्मुत; see also lines 13 and 15.
13. A. B. F. पंचाशे for पञ्चधा ।
16. (1) B. हर्म्यमिति for the first expression. (2) B. विधा । (3) I. J. न्दिशिरो हतम् for दि शिरोन्नतम् B.-शिरोन्नतम् ।
17. A. B. F. पदाध्याधिकमेववा ।
18. A. B. F. वा for च ।
19. The emendations within brackets are suggested by the line 34, etc.
22. I. J. का for कर्क, B. व त्रयोदश ।
27. J. L. वास्तु for हस्त ।
30. I. J. मरुदपा for दण्डमा ।
31. B. दण्डे, A. F. तत्वं साध्य द्विगुणदंडं वा । (2) B. दण्डकमेववा ।
35. A. F. I. J. मरुद for मरय ।
37. A. F. पकोन, B. पकोन्नतं परित्यक्तं ।
40. I. J. द्वादशां, A. B. द्वयांश ।
- A. F. omit the next two lines 41—42.

41. B. मध्येतु for मध्येन ।
42. B. मध्येन for मध्येन ।
43. B. पाद for भाग ।
44. I. J. चेशं for चज्ञं ।
46. B. भाजिनं for वाजिनं ।
47. A. F. B. चार्थं for सार्थं ।
48. A. B. F. नं भुजमेवच ।
49. (1) A. F. कठं for कम् । (2) B. मध्ये for मध्ये । (3) I. J. ध्वनेन for ध्वनिनेन ।
50. (1) B. कण्ठं for कण्ठं । (2) A. B. F. मध्येन ।
51. I. J. दिशान्त for दिशंत । (2) A. B. F. मध्येन for मध्येन ।
52. The expression within brackets after line 52 is not found in any other Mss. except I. J.
53. I. J. त्यां पोटशा for त्यंशंपडा ।
54. (1) A. B. F. त्र्यांशं । (2) I. J. वाधि for वांश ।
55. (1) I. J. साक्ष for चाक्ष suggested by A. B. F. (2) B. कं न for कम् ।
56. A. F. नवमांशकम् for the last expression ।
57. I. J. चार्थं चो, B. सा, A. F. गा ।
58. B. चार्थं for चांशं ।
59. (1) B. किञ्चित् for केचित् । (2) I. J. पोटं for पोटोद्धं स्यात्, A. F. चदिशन् ।
61. I. J. सार्थकं for चार्थकं suggested by B. and the other Mss.
62. B. कन्दम् ।
63. A. F. कंमर्थं तदज्ञं, B. कपमज्जं तथाचार्थं क्षेपणं कंमर्थकं ।
The next 54 lines are lost in B.
64. (1) A. F. चार्थं । (2) A. F. कठं for कण्ठं ।
65. (1) A. F. उपमांशेन । (2) I. J. मथोपत्यं for चाद्यो पद्यं ।
66. B. द्वेशं for चर्थांशं ।
69. A. F. चार्था for सार्थं ।
70. (1) A. F. ततः for यद्यदा । (2) I. J. सार्थांशं for एकांशाधिकं, but in order to make the total number 32, it is necessary to make this moulding one part as suggested by B.

71. A. F. मध्य for मय ।
 72. A. F. मध्येन for मयेन ।
 73. A. F. मध्यं for मयं ।
 74. A. F. द्वि द्वि for द्वि ।
 75. I. J. स्तारंश, the other Mss. सप्तारंश ।
 77. I. J. छिवंशं च सा, B. त्रितयांशं(ं) च ।
 78. For reasons given under 70, शिवांश for सार्वांश must be read to

indicate one.

80. A. F. मध्येन for मयेन ।
 81. (1) A. F. मध्यं for मयं । (2) A. F. कंठं for कण्ठं ।
 82. (1) F. विभागं for द्विभागं । (2) A. F. द्रवो for दल । (3) A. F. श्लेषार्थ ।
 83. (1) A. F. कंठ for कण्ठं । (2) I. J. ध्वं for ध्वं ।
 84. I. J. तन्मध्ये for तदुर्ध्वं । (2) A. F. चार्थं for सार्थं । (3) A. F. कंठ
 for कण्ठं ।

85. (1) I. J. मयं, B. चार्थं । (2) I. J. वार्थं, B. श्वार्थं । (3) A. F. चार्थके ।
 86. A. F. चार्थं ।
 87. A. F. चार्थांशं ।
 88. (1) I. J. व्यं for प्रतिमद् । (2) I. J. पादैस्तु for पादस्तु ।
 89. I. J. णं कम् for णामासनान्वितम् ।

The expression within brackets between lines 89, 90 is found only in I. J.

90. A. F. त्रिभागेन for त्रिंशतिभागेन ।
 91. I. J. महांशकम् for महाम्बुज ।
 92. A. F. कंठहृच्चार्यं, I. J. कम्पकं सार्थकम् ।
 94. A. F. कंठमण्डो ।
 95. (1) A. F. omit स्यात् and, in its place, read चार्थं ।
 (2) A. F. गोपानकत्रि ।
 96. (1) I. J. वास for वाज । (2) A. F. संमितम् ।
 98. A. F. सार्थं for सार्थश्वं ।
 99. A. F. श्लेषार्थांशकं कंठकंपमध्यं ।
 100. B. द्वंशन्तु for द्वं तु ।
 101. A. F. मत्यांशे चो for the first expression.

102. A. F. मध्यं for मध्य ।
 103. A. F. चैव...चार्य ।
 106. A. F. मध्येन for मध्यन ।
 107. I. J. नवरि for नान्तरि ।
 108. A. F. मध्यं मध्य ।
 109. A. F. मध्यं for मध्य ।
 111. A. F. तार्थ्यर्थ, I. J. तार्थार्थ for स्यात्तत्सम ।
 112. A. F. कठं for कथं ।
 114. A. F. read second *pāda* as प्रतिवाजः समोरितं ।

The next four lines lost both in I. and J. are necessary here.

115. B. चातुर्वि, चाञ्जं कुत्वे ।
 117. B. पठोश, तदुर्ध्वकं ।
 118. B. मर्धांग for कर्ममर्ध ।
 119. (1) I. J. प...व, A नव, B. पदमं । (2) I. J. यो for यां ।
 120. A. F. प्रतियुतं, B. प्रतियुतं for the last expression.
 121. (1) A. F. नांतरे कठं, B. चात्तरे कथं । (2) I. J. व for चे ।
 122. B. सोपान for गोपान ।
 123. (1) I. J. द्विं for द्वयं, B. ध्वं । (2) B. क्लृतां च, A. F. have a lacuna before वाजनं ।

The expression within brackets between lines 124, 125 is found only in I. and J:

125. For उमायति suggested by B., I. J. read उमाय ।
 126. A. F. यत्रयेदेवमुक्तानि, B. यत्रय, I. J. येष्वयेदेव मुक्तादि ।
 127. (1) A. F. देवादि, B. देवानि । (2) B. निर्गमनभिर्हो, A. F. निर्गममह योश्चते ।
 128. A. F. चाप for उप ।
 130. (1) B. तत्रिपादा । (2) A. B. F. तुवा for ततः ।
 132. B. माननं for मानेन ।
 133. (1) A. B. F. दृष्टसमं वाच, I. J. दृष्टयाधिकं । (2) A. B. F. मेववा ।
 134. This line, lost in I. J., is necessary here.
 A. F. त्रिपादाधि मेववा ।
 137. I. J. वार्ध, B. चार्ध for सार्ध ।
 138. B. मुच्यते, A. F. मोक्ष्यते ।

140. I. J. द्विगुणा ।
 141. I. J. दृढमानेन for हस्तमानेन, which has been described in 133.
 143. A. F. वार्धनिर्गमे ।
 145. (1) A. F. B. मान for भागपादादि । (2) B. मुद्नो for मूर्च्छ । (3) A. F. वशां, B. विशां for वशात् ।
 146. A. F. पञ्चजात्येन, B. तत्र ।
 148. B. मदीय, A. F. नादीनि कपयेत् ।
 149. (1) B रत्न । (2) I. J. रक्तेतदय for पञ्चाद्य suggested by the other Mss.
 150. I. J. अन्येक्यमल for अन्यैर्युक्तं स्वलं ।
 151. A. F. कौशेपां मकरे, B. कर्णेषां मकरैः प्रकरं कृतं ।
 F. omits the next three lines.
 152. (1) A. F. तरे, B. तरे, व्याघ्र । (2) I. J. सिद्धा for सिद्धा ।
 153. A. F. अश्वे भद्रेण, B. त्रिमदध्रेण ।
 154. B. न्यान्यान्युक्तानि सर्वेषां ।

Colophon :—I. A. चतुर्दशो, B. सप्तदशो for त्रयोदशो ।

CHAPTER XIV

2. A. F. त्रिंशदं, B. द्विशतं, I. J. त्रयोदशं for विंशत् ।
 3. B. कुदिमदाशोन्नतं for the second *pāda*.
 4. I. J. सत्त for शां तु ।
 7. A. B. F. चैक for एक ।
 8. A. B. F. कुर्वान्मसुरकोन्नतं for the second *pāda*.
 9. B. जन्मादीनां तु वासानां for the first *pāda*.
 10. B. दृष्टाश पत्रकं for the second *pāda*.
 12. (1) A. F. कंठ, B. ककोट for कर्ण । (2) B. कूपं for कर्म ।
 13. B. शिवांशं for गुणांशं ।
 14. I. J. दङ्ग for दंशं ।
 17. A. B. F. त्रिप्रवांशोच्चं, I. J. वाक्षनवां..... ।
 18. B. हर्म्य for कुर्वात् ।
 19. I. J. द्वि for द्वं ।
 20. (1) A. F. प्रशस्यो for वप्रस्य । (2) B. वप्रतुमं च विंशकं for the second *pāda*.
 21. I. J. युक्त, B. युत्वा तु, युग्म seems to be another possible reading.
 22. (1) B. विंशदं for चतुर्विंशं । (2) B. यदं मम् ।
- The expression within brackets between lines 22, 23 is found only in I. and J.
23. B. साष्टांश, A. F. त्रिष्टा । (2) B. कृति for कृते ।
 24. B. त्रयांशकम् for सप्तंशं ।
 26. (1) I. J. द्वि for द्वं । (2) B. त्रिपदं पदिके दर्वशे for the second *pāda*.
 27. I. J. कृत्ये for कृत्वा ।
 28. (1) B. यवे for वाजने, A. F. omit this in lacunae. (2) I. धेा for धेा ।
 29. I. धेा for धेा, B. वै ।
 31. A. F. कममेकं ततोऽकंठं, B. कंयमर्धं तदाकर्म ।
 33. A. F. ततो, B. तथेा ।
- The lines 35 and 36, lost in I. J., are necessary here.
B. omits lines 35—37.

38. B. कन्वरं for कम्पनं ।

The expression within brackets between lines 43, 44 is found only in I. and J.

45. I. J. द्वि द्वं, B. स्वात् द्वयत्तु for सार्धे ।

46. B. सार्धोशं for सप्तोशं ।

47. B. मय्यकं for मेशकं ।

49. (1) I. J. वन्धम for गजैर । (2) A. F. गजैश्चैवतु ।

50. B. शदंशकं for the first expression

51. I. J. ए for चे ।

52. I. J. वि for द्वि । (2) A. F. पट्टं वा, B. omits the second *pāda*.

53. I. मै for पैः ।

54. B. दिकं for विकं ।

55. A. F. वस्थोर्ध्वं, B. वत् सार्धे, I. J. सार्ध्वं for वचोर्ध्वं ।

57. (1) A. F. कंठ for कणे । (2) B. मूर्ध्नि for मूर्ध्वे ।

59. (1) B. पूर्वोक्तत् । (2) B. कंमंशं शराशकं, A. F. कंमंशोत्तरांशकं ।

60. I. द्वि for द्वं ।

61. A. B. F. प्रतिश्चैवांश ।

62. I. वल्ले for वज्र ।

63. (1) I. ते for तैति । (2) I. J. घालयाम, B. घालयानां ।

64. (1) B. सौम्यं for कर्म । (2) For तं, B. तच् ।

The expression within brackets between lines 64, 65 is found only in I. and J.

68. A. F. कंठं for कणे । (2) A. F. तयोक्तुं ।

69. A. F. द्वयं, B. त्रिकयं for त्रयोशं ।

70. (1) A. F. कंठाक्षं, B. कणोक्षं for कणोत्तं । (2) A. F. कंमंशोत्तरांशकं ।

71. B. omits this line but adds, between 71 and 72, the following fifty-two lines which are hopelessly corrupt :—

इमंशं स्यादंशश्च इंशं चोपरि पट्टिका ।
तदूर्ध्वं चार्धपदार्थं कंमकलेदशांशकम् ।
अधोशं कंमंशेन चाधोपदार्थं च कारयेत् ।
तदूर्ध्वं कंमधोशं चांशं चोपरि कंदरं ।
.....शकं चोर्ध्वं क्षेपणादूर्ध्वकांशुजं ।
मंशवेच त्रियोशस्यादालिं चार्धभागिकम् ।

एकं चांतरितं चाध्वं चार्धांशं प्रतिवाजनं ।
 यथवा चोपपोठोच्चं तदेवांशादिकं तत्तुह्यंशकं कर्ममध्यनकारयेत् ।
 तत्समं कंदरं मोक्तं कंपमर्धं तथाज्वं ।
 तदुध्वं च द्विभागेतु वस्वं कृमं प्रकाख्येत ।
 दशमर्धांश कंप.....यं ।
 उत्तरं चार्धकंपं स्यात्तदुध्वं सरोरुहं ।
 कपोतोच्चं त्रियंशं च चालिगं चार्धकं भवेत् ।
 अंशेसंतरितं चाध्वं सार्धांशं प्रतिवाजनं ।
 तदंशेनांशमाधिक्यं जन्मांशं
द्वेकंपमर्धेनपयोत्सेदं गुणांशकं ।
 कंपमर्धं तथाकणं कंपमर्धं तथाबुजं ।
 त्रिमामं रश्मपट्टं स्यात् टलाक्षेपणार्धकं ।
 कंपमंशं तदुध्वं च दक्षिणं चैकमंबुजं ।
 क्षेपणं चार्धकं चैव कर्ममेक दशांशकं ।
 यथ(थ)वाधार्धं कंपं च अंबुजैश्चाध्वार्धके ।
 कपोत चार्धजरांशं मानसार्धशांतरितं तथा ।
 एकमागं प्रति चैव सार्धांशं चाध्वंवाजनं ।
 प्रति.....द्रमितिभोक्तं पादतैस्तु चतुर्विधं ।
 देवभृशुरभूपानां हर्म्याणामासनान्वितं ।
 तृणे त्रिंशतिमागेन जम्भतुंग गुणांशकं ।
 अर्धेन कंप(म)र्धेतु ऋणांशेन महांब(बु)जं ।
 अर्धकणेहकुचांकंपं तथाबुजं ।
 कपोत साव्यगुग्मांशं प्रतिवाजनसंयुतं ।
 कण्ठमष्टांशकं चैवचात्तरं चैव(क)भागिकं ।
 तदुध्वं दक्षिणं चाध्वं पञ्चगोपानकं त्रिमामं ।
 श(शे)पमादिशांतरितं प्रतिवाजनयुतंचैकभागिकं ।
 कंपमर्धं तथाबुजं स्यात् कतोभ्यत्रियंशकं ।
 अर्धमर्धांशकं चैव चार्धमर्धं पथाक्रमे ।
 चादालिगंतवितं चैव प्रतिवाजनसंमितं ।
 सद्वात्रिंशतकं त(तु)गं द्वांशे लोपानमोरितं ।
 कंप.....नतसार्धं सार्धत्रिंशं महांबुजं ।
 क्षुद्राब्जं चार्धकंपार्धं द्व्यंशेनांतरितोपरि ।

कंपमर्धं तथापद्यं पट्टिकोच्चं द्वयांशकं ।
 पद्यकंपमर्धं तथा कंपं विभागेन तु तुंगकं ।
 त्रिशं सार्वध्वं कंपमर्धं तथाबुजं ।
 कपोतार्धार्धमग्नं स्यात्तत्तुल्यं प्रतिवाजनं ।
 तत्कर्त्तव्यं कर्त्तुं त्रिवंशं चात्तरांशकं ।
 कंपं पद्यं तथा पद्यं कपोतोच्चं गुणांशकं ।
 शेषं गंतव्यं ।
 प्रतिवाजनं संमितं ।
 येन त्रिंशदंशं तु तुंगं कृत्वा विशेषतः ।
 द्व्यंशना(गा)पानसंयुक्तं चार्धयुतं स्वलंकृतं ।
 द्विभागं जन्मतुंगं स्यात् पद्मोच्चं तत्संभवेत् ।
 कंमेकेन कत्तव्यं शेषं प्रागुक्तवन्नेत् ।
 अथवाचिनवांशाय न कंपयुक् ।
 पूर्वोक्ततुंगमानेन पद्यकेतु विशेषतः ।

72. B. पद्यके for पट्टिके ।
 73. (1) I. त्रिंशं । (2) I. ऊ for चो ।
 74. I. दनागे, A. F. दानागे दकाङ्गे ।
 75. A. F. पद्मेविशेषेत् । (2) A. F. पुष्पेरलै, B. पुष्पदत्तै, I. J. पुष्परक्तैः ।
 76. B. पट्टिकामृत्तकंपांशद for the first *pāda*.
 77. (1) B. त्रिवंशं । (2) B. पट्टिकामृत्तमेवच for the second *pāda*.
 80. A. F. नवाधिकशतां तदा, B. नवादेकादशांशं तु दत्ता, I. J. दशांशं, the correct reading is suggested by the other Mss. and the line 65.
 81. (1) I. J. जन्मास्तं for जन्मतुंगं । (2) A. B. F. omit तद् । (3) A. F. सार्ववेदां, B. स्यात् प्रांशं ।
 83. (1) I. J. चार्धपद्यं । (2) A. F. वेदांशं for पद्यांशं, B. leaves this in lacunæ.
 84. (1) A. F. मर्धं, B. मर्धं for मर्धयं । (2) B. तथावापि for तथा कम्पं ।
 (3) A. F. कंठ for कर्णे ।
 86. I. J. ऊ for चो ।
 88. (1) B. तेषां for शेषं । (2) A. B. F. कुर्यादेवजन्म ।
 90. (1) A. B. F. किंचदेवं । (2) I. J. शेषं for देवं ।
 93. A. B. F. भूमिके ।
 96. (1) B. A. F. पद्यांशं । (2) A. F. तेन, B. जन for केन ।

97. (1) B. सह for महा । (2) A. F. कठ for कथे । (3) B. महावृज् ।
A. F. omit the next 26 lines (98—123).
101. B. पाषाणांतरेतथा for the last expression ।
102. B. पूर्वे for ऊर्ध्वे ।
103. (1) B. समा for समाधिक्यं । (2) B. मास्रचय for पशु ।
104. (1) B. जन्मनोपरि । (2) B. वाचेः.....दिकं for the second *pāda*.
105. B. ज्ञातुसेदा for जस्याद्यो ।
106. (1) B. तु for तन । (2) I. वने for वन ।
107. B. कारकं for नामकम् ।
108. (1) B. चक्र पत्रं च । (2) I. तयोदयकम् for च योदयकम् ।
111. B. कर्म(प)मेकेन ।
112. (1) B. पञ्चशं । (2) B. चंशे for द्यंशं ।
113. I. चेश for चोश ।
B. omits the next 6 lines.
120. I. वने for वन ।
121. B. उच्चबंध मञ्जवन्ध ।
122. B. तत्र for तत् and has a lacuna for दृष्ट्यानां ।
The expression within brackets between lines 122, 123 is not found in B.
123. B. शेषं पदंशकम् for the last expression ।
125. B. एकैकं पंचवप्रोच्चं for the first expression ।
126. B. has lacunae for the second *pāda*.
Between lines 126 and 127, A. F. add one line which looks like a repetition of the line 126: कर्ममेशकमेकांशं कंधरं च हिमागिकं ।
127. A. F. कपक इराभ्यां, B. कपतद्वाह्ये ।
129. I. प्रत्यर्थांशं, B. प्रथर्थांशं ।
131. I. चैतत्तदंशं, B. स्यात्तत्तुसमे चाम् for the second *pāda*.
136. A. F. कठ for कथे ।
A. F. omit the next 4 lines.
137. B. प्रति चैकाशत ।
138. (1) B. omits first *pāda* in lacunae. (2) B. त्रिपट्टि ।
140. B. पट्टकाचोद्धेकारवे for the first *pāda*.

The expression within brackets between lines 143, 144 is found only in I. J.

144. (1) B. अविष्टानदशमं for the first *pāda*. (2) A. B. F. मध्यार्ध ।
 145. (1) B. चर्वोर्वा । (2) B. मानांशं for भूतांशं ।
 146. I. omits चाध्यं ।
 147. B. लिंगं च ।
 148. I. द्विशे, B. द्वयंशे ।
 149. B. द्वाविंशदं ।
 150. A. F. मध्यार्ध ।
 151. (1) B. प्रोक्तं तत् for the first two words. (2) I. मांशांशकं for मं
 चांशकं ।
 153. B. चैक for चाक्ष ।
 155. A. F. I. दोश, B. दोन for मंशमंशं ।
 157. A. F. मध्येन for मध्येन ।
 161. B. घन्यंशं for वन्यंशं ।
 162. I. द्विविं for द्वयं ।
 164. I. J. ऊर्ध्वेशन ।
 167. A. F. B. मिति for मुदोरितम् ।
 168. (1) I. देवानामंशनालयेत्, A. F. देवानांशंभुनालयेत्, B. देवोनां शम्भु-
 रालयेत् । (2) I. सिद्धये, B. पत्यै for प्रालये ।

The expression within brackets between lines 169, 170 is found only in I and J.

170. A. F. तलांगुकं for कलांशकम् ।
 173. I. यथे for यथे ।
 174. B. कोपमे for कवम् ।
 176. I. द्वि for द्वयं ।
 178. (1) A. F. तत्र, B. मेत for तुङ्गं । (2) B. इष्टांशं for पञ्चांशं ।
 180. (1) I. मेतेन for मेकेन । (2) I. द्वि for द्वयं । (3) B. read 2nd *pāda*
 as कपमेकेन ऊर्ध्वकं ।
 184. (1) I. द्वि for द्वयं । (2) A. F. कंठ for कर्णे ।
 185. (1) I. द्वि for द्वयं । (2) B. चोर्ध्व । (3) A. B. F. प्रति for प्रतं ।
 186. (1) B. च स्यात् for चांशं शेषं । (2) I. वसे for वज्र ।
 187. A. B. F. त्रिवंशकं ।
 190. I. ऊर्ध्वे for तदूर्ध्वे ।

192. A. F. चैवकात्वा, B. चैकात् शतं तथा for the second *pāda*.

194. B. omits this line.

The phrase within brackets between lines 194, 195 is found only in I. and J.

197. (1) A. F. कंठ for कर्ण । (2) B. मंनं युगान्वितम् for the last expression.

B. omits lines 198—102.

199. I. चाद्यो for चाद्ये ।

200. (1) A. F. कंठ for कर्ण । (2) B. मेकेन for मेकांश ।

202. A. F. तदूर्ध्व ।

203. A. F. रेका, B. रेकां for मेका ।

204. A. F. कंठैः for कर्ण ।

205. A. F. श्लोश, B. तस्योच्चोश विस्तारं for the second *pāda*.

206. A. F. त्रिमोणेन for तदुभागेन ।

212. B. चार्ध for सार्ध ।

213. (1) B. चार्ध for सार्ध । (2) B. स्यात् for तु ।

214. B. चार्ध for सार्ध ।

215. A. F. तत्तत्, B. तंतत्रत् for तंतत् ।

216. B. प्रतिरेसांशं ।

217. (1) I. द्वि for द्वय । (2) A. F. तत्तत् for तत्समं । (3) A. F. तोच्चयं, B. कोदयं I. J. पदमलोक्ष्यम् for the last expression.

219. I. एकशोर्ध्वक, B. एकशं चोर्ध्वकं ।

220. I. मे for के, B. omits this and adds तं after युग्मे ।

221. (1) I. सार्ध for चार्ध suggested by B. and the other Mss
(2) पद्मं स्यात् ।

222. B. पद्म तं(तु)नं ।

223. I. यद्यो for यद्ये ।

224. I. सार्ध for चार्ध, suggested by B. and the other Mss.

225. A. F. यद्योशक, B. यद्योशक, सार्धोशक for the first expression.

226. A. F. तुने, B. चांनं ।

227. I. विमान for द्विमानं ।

230. I. तूर्ध्वं पद्मशमशकम् for तदूर्ध्वं पद्मशकम् ।

231. A. F. चोर्ध्वपद्मं, B. पद्मतूर्ध्वं for ऊर्ध्वपद्मं ।

232. I. दृध्वे पद्मांशमेशकम् for सद्दृध्वे पद्ममेशकम्, see note under 230 ; the confusion is the same.

233. A. F. कंय for पय ।

236. (1) A. F. गृहा, B. ग्रामा for प्राहा । (2) A. F. नस्यादि, B. स्यासादि for नासादि ।

237. B. एतं चतुर्विचं ज्ञात्वा ।

238. (1) A. B. F. वाय for विधिं । (2) A. B. F. चारया for चाराय ।

239. (1) B. कमल for कलश । (2) A. F. देवां भूपति चालयेत्, B. देवभूसुर मालयम्, I. J. देवान भूपतिरायलम् for the second *pāṭa*.

The expression within brackets between lines 239, 240 is found only in I. and J.

240. (1) B. तुय for वय्य । (2) A. B. F. ने चेकविं ।

241. (1) I. द्वि for द्वं । (2) A. F. मध्येन for मधेन ।

242. A. F. तत्तदृध्वेन ।

243. I. पद्मार्धार्ध, A. F.ध्वं, B. पद्मार्ध चार्ध ।

245. B. पद्मामधेन ।

246. (1) B. युग्मां for युगां । (2) A. F. कंड, B. तत्र for कले । (3) A. B. F. णार्ध ।

248. The expression within brackets between lines 248, 249 is found only in I. and J.

249. A. B. F. तदेवं ।

250. (1) I. तदधेन । (2) B. संशं for अधे ।

252. A. F. मध्येन for मधेन ।

253. I. ध्वं सशोभितम् for धं सरोरुहम् ।

254. (1) A. F. मध्येन for मधेन । (2) A. F. कंड for कले ।

255. A. F. मध्यन for मधेन ।

257. (1) A. F. चाश्वि, B. चाश्वि । (2) I. अं for चा । (3) B. बाह्ये कंयं सपन्नकं ।

258. A. F. दृश्र, B. ध्वन्न पट्टि ।

259. A. F. मित्रिदेह, B. मिहवे ।

The expression within brackets between lines 259, 260 is found only in I. and J.

260. (1) B. सार्धं । (2) I. द्वि for द्वं ।

261. A. F. महाभुजं, B. महाबोच्चं ।
262. (1) A. F. कपकठेन । (2) I. J. क्षुद्रकर्णेन कारयेत् for the second *pāda* suggested by the other Mss.
263. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।
265. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
266. (1) A. F. कंठ कण्ठे for the first expression. (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।
267. B. गुणांशकं for कलांशकं ।
268. (1) A. F. मध्येन for मर्धेन । (2) I. द्वि' for द्वयं ।
270. (1) B. तदुध्वे स्तशके । (2) I. द्वि' for द्वयं । (3) A. B. F. चाळि for मानि ।
273. (1) A. F. कंठ for कण्ठे । (2) B. धृक् ।
- Between 273 and 274 F. repeats the lines 259—262.
274. (1) I. J. कपोते । (2) A. F. चावि for चादिव ।
275. (1) B. omits this line. (2) The peculiar expression द्विभागांश is apparently due to the desire to keep up the metre.
276. (1) B. व्यामाच्चं । (2) I. द्वि' for द्वयं ।
277. (1) I. अर्धार्धाङ्गु for अर्धार्धांशं न suggested by A. (2) B. अर्धार्धं मलं ।
278. A. B. F. सार्वद्वयं, I. J. सार्वविंश ।
279. (1) I. द्वि' for द्वयं. B. ध्वंशकेन । (2) A. F. प्रकृति, B. प्रति for प्रतिमे ।
280. B. एवं तु तद्विधा ।
- The expression within brackets between lines 280, 281 is found only in I. and J.
281. A.B.F. रत्न for रत्नवन्ध ।
- In the following 15 lines the *codex architypus* always reads रत्न in place of रत्न suggested by the other Mss. which appears to be a better reading.
282. A. F. अथ, I. J. अत्यर्धोऽंशं ।
283. (1) A. वायो चांशं, B. द्वयोश्चांशं, F. वायोचांशं । (2) I. तदुध्वेर्ध्वेनशासनम् ।
284. A. F. मध्येन, B. अर्धेऽंशं, अर्धार्धं अर्धेन ।
285. A. F. मध्येन for मर्धेन ।
287. A. F. कुम्भं for कर्म ।

288. (1) A. F. omits भर्वा and adds च after न । (2) A. F. reads the second *pāda* as विन्नमथ्येन कारयेत् ।

289. (1) A. F., for first *pāda*, तदूर्ध्वेन कंठं स्यात् । (2) B. शिवांशकं ।

291. (1) A. F. कंठ for कर्ण । (2) B. has an additional word द्वांश after कर्ण ।

292. (1) I नांश for नाचं । (2) I द्वयो द्वांश, another reading द्वयोश्चांश, A. F. वाधौ चांश ।

293. I सार्ध for चार्ध ।

294. B. व्याधिगामादि for व्यालरूपादि ।

The expression within brackets between lines 296, 297 is found only in I. and J.

B. omits the lines 296—299.

297. (1) A. F. वाजनं तस्या । (2) A. F. त्र्यैतकं for तदंशकं ।

299. (1) I चर्ध for चर्जं । (2) A. F. कांश for कर्ण ।

300. (1) B. तु कर्णांश for निन्नकम्पं । (2) I ऊर्ध्वकेन, B. ऊर्ध्वेनच ।

302. B. क्षेपणांश ।

303. B. कपोतांश ।

304. B. परं तु रत्न for the first expression.

The expression within brackets between lines 304, 305 is found only in I. and J.

305. (1) I द्विशर्ध for द्वांशकं । (2) A. F. द्वांशकाचं । (3) B. जम्बवो ।

306. I द्वि for द्व ।

308. (1) I चत्त for चध्व । (2) B. प्रति ।

A. F. omit the lines 310-314.

311. B. त्थांशकम् for शिवांशकम् ।

313. B. ग्रामादि for प्रादादि ।

Between lines 313 and 314 B. adds पतसुप्रतिबंधं स्यादवमुत्तरमुपतेः ।

315. (1) B. च्छो । (2) A. F. मध्येन for मर्धेन ।

316. I द्वि for द्व, B., for first *pāda*, चंजं चोर्ध्वपतं तु ।

318. A. F. कंठ for कर्ण ।

319. B. पंकजं चैव चोर्ध्व for the first *pāda*.

321. (1) B. प्रतो । (2) I. J. चोर्ध्व for चार्ध ।

322. A. F. मध्येन for मधेन ।

323. (1) A. F. मध्येन for मय्येन । (2) B. omits the second *pāda*.

324. B. एतत्तु for एकं तत् । (2) B. विविधं ।

327. (1) I. and J. omit this line which seems to be necessary in order to make up the total of 26 parts.

(2) B. द्दत्तशकैर्मल संयुतं for the second *pāda*.

329. A. F. कंयमेकं तदुर्ध्वं तु for the second *pāda*.

330. I. J. omit this line which for reason stated under 327 is necessary here.

331. I. J. एकनार्गलमेवच for द्दत्तशकैर्मलमेव च ।

334. A. F. तोवाक्षपट्टिका, B. व धुद्रपट्टिका ।

335. (3) A. F. कंठ । (2) B. द्वयोर्धोर्ध्वं ।

Between lines 335 and 336, I. and J. read in a confused form the line 346 : एतच्चतुर्विधं प्रोक्तं कुक्षियन्त्रमुदीरितम् कण्ठवयं चतुर्विधम् । B. adds कंयमेकेन तत् सर्वतत्समे । निम्नकं भवेत् । These additions are out of place and have been left out by all the other Mss.

337. B. मेकं for मीशं ।

340. B. सर्वालंकार संयुतं for the second *pāda*.

341. B. चैककं पद्य for चांशकर्म ।

344. B. मष्टांशमेववा, I. J. मष्टाश्रमेवेच ।

345. A. F. पट्टामदंवा पद्यपट्टिक, B. समेवान्नदपट्टंवा पद्यपट्टं तथैववा ।

The expression within brackets between lines 346, 347 is found only in I. and J.

347. (1) B. एत एत for एत एत । (2) A. F. जन्मादि, B. जन्मादीन् ।

348. I. J. तुङ्ग for जन्म ।

351. I. चोर्ध्वेन, B. चोर्ध्वं ।

352. (1) I. ज्यैष्ठ for ज्योच्च । (2) I. सा for चा । (3) B. भाजनांशकम् ।

353. (1) I. सा for चा । (2) I. सा, B. को for चा ।

354. (1) I. अ for न्त । (2) I. J. चोर्ध्वे for चांशं ।

355. I. J. वाजनान्तांशं for वाजनं चांशं ।

357. B. त्रयो ।

358. (1) B. प्रति for प्रतिमेकं । (2) A. B. F. चैकेन ।

The expression within brackets between lines 358, 359 is found only in I. and J.

359. A. B. F. तत्रि for तत्र ।

360. A. B. F. चद्विध for चतुर्विध ।

श्रीकान्त is stated to be of four kinds but actually there is only one kind described.

361. I. स्त्रियं for श्वंशं ।

362. A. F. प्रतिशं, B. सौम्यशतत्, I. J. सप्तविंशं for चाष्टांशं ।

363. I. कारयेत् for कथरे त ।

364. B. has one more second *pāda* :—कपोताक्षं त्रयशकम् ।

365. I. J. repeat the lines 365—367 owing to some confusion.

366. A. B. F. पयमे for श्लेषम् ।

369. A. F. कथरोच ।

371. A. F. तद्वर्षे प्रति चैकेन, B. ऊर्ध्वं चालिगमं च ।

372. (1) I. J. पदमकान्त for श्रीकान्त ।

(2) A. B. F. सत्तेत् for भवेत् ।

The expression within brackets between lines 372, 373 is found only in I. and J.

373. A. B. F. संगानां, संशानां ।

374. A. B. F. ह्येषम for दध्येल ।

375. I. समं for समुद् ।

377. B. यथाकामं न for यथाशोभं तु ।

378. B. उप for उपान ।

379. B. विधांशो for विधानां ।

Between lines 379 and 380, A. B. F. have 3 lines, (of which the first *pāda* of the second line and the second *pāda* of the third line make the line 380) :—

पद्यतुर्ग द्वयांतं स्यात् यथाशोभतुं निगमं ।

अप्रोच्चं तु समं वापि त्रिपादं निर्गमं भवेत् ।

अपनिर्गमिनां तंचयावत् कुमुदनिर्गमं ।

381. A. F. चाय, B. चारु for निर्गमं ।

382. A. F. पट्टकोषान् ।

A. B. F. repeat the lines 382—383.

384. (1) B. शोभाद् for यथाशोभं । (2) A. F. चयुते, B. युक्तिरे for सहित ।
The expression within brackets between lines 384, 385 is found only in I. and J.

386. (1) I. द्विशं for द्विदण्डं । (2) I. दंश for दण्ड ।

388. I. चतुष्क वा for सार्धं चतुर्दण्डकं वा ।

389. I. नवघ्राहस्तकम्, A. F. नवव्यांशमाकम् for मथवा हस्तमानतः ।

390. I. द्वि for त्रि ।

392. A. B. F. बहिः for तत् ।

393. A. F. ध्वनि, B. ध्वेतुमामकानि ।

395. (1) B. प्रकुर्वीत विनिर्गमानि विशेषतश्चैव तु ।

(2) A. F. चार्यं for वर्यं ।

396. A. F. मर्कं, B. मद्रं for मर्तुः ।

398. A. F. नित्य नृसिंहेष्वपि, B. यथाकृपाद सेध्मनि ।

399. (1) B. यथेष्टयो । (2) I. योद घोदे for पतेष्वय ।

402. A. F. पोनेप, B. विनेप for पोडेप ।

403. A. F. एवंकृते सत्यकृतोपिभित्तौ, B. एवं कृ सङ्कृत मत्रौ ।

404. (1) A. B. F. सिध्यं for सिञ्च । (2) I. लक्ष्मोष्विव, A. F.स्विद, for

लक्ष्यसह ।

406. (1) I. कृत, the other Mas. सह । (2) B. मसुरलेतप्रितं ।

407. B. लेकेतुसराहकृष्ण विकर्तनैव ओकरं चत् प्रै ।

408. A. F. त्वाओकरं, I. J. सकओकरः ।

411. (1) I. प्विव for रिह । (2) B. लक्ष्याविहरति मुक्ति ।

412. I. सुसाकृतीरन्, F. सुबं च कृपीरत, A सुबं तुष्वितरत् for करं सुबं च suggested by B.

Colophon. A. J. पञ्च दश, B. चतुर्दशौ ।

CHAPTER XV

2. I. आयादीन(न) ।

3. A. B. F. J. पादं ।

4. I. साल पपु मसूकम् for the second *pāda*, B. ह्यपिस्त्रममात्तथा
स्लोस्तम्भमदिप्रकम् ।

5. (1) B. प्रोक्तं श्रानं स्वराणां च, A. F. स्वायु चक्र, J. स्थूलं ।

(2) B. चेदप्रमाण, A. F. मय, A. F. J. मारण । (3) I. ना for मा ।

(4) I. J. कष for कम् ।

6. A. F. वारिष, B. दादणा for वारणं ।

7. I. उत्तराधोप for चोत्तराधो व, B. उत्तरांते ।

8. I. जमादा उ for जन्मादौ चे, B. जन्मादि चे ।

10. B. द्विगुण सार्धपादान द्विगुणं च विशालकम् ।

B. omits the next 4 lines.

11. I. प्र for इत्रि ।

12. A. F. J. सार्धैहस्तसमा ।

13. A. F. विंश, I. J. चतुर्विंश ।

17. (1) B. सादित्यैप्रपन्नं गहवं चाष्टकं भवेत् ।

(2) A. F. पङ्क्तस्य, J. पश्यंश ।

18. (1) I. पादान, A. F. J. भागेन, B. J. भागे ।

(2) I. मयतः, A. F. माश्रितः ।

19. J. तदाकार ।

Between the lines 20 and 21, the line 23 is found repeated only in I. It is not obviously necessary here, and is not therefore included in the text.

23. I. आथ for चाथ ।

24. B. मूलमुद्वस्तथैवच, A. F. वेदाथ ।

25. I. मूले मध्ये । (2) J. च मयं ।

26. (1) A. F. समभ्रे, B. समस्रं, (2) I. कर्ते for कर्षे, B. कंठ मानाप्रकांतकं ।

27. B. मध्यमे कांतं ।

28. B. मध्याग्रे स्याच्छेदादा चाग्रशानकपातकम् ।

29. J. पादा चाग्रशस्य समास्तय ।

30. (1) A. F. कंठ; in the Mayamata (XV, 25) it is read as चित्र-
चण्डम् । (2) A. B. F. J. लये न्यसेत ।

31. (1) B. चाग्रकं for चाग्रनं । (2) A. F. पापकं for पादुकं ।

32. (1) A. F. पत्र, B. तत्र for चित्र । (2) A. F. चाग्रान्ते ।

33. A. F. पादुकांतस्य, B. दलकांतं स्वात्, J. पालिकान्त ।

35. (1) I. पत्राणि for पत्रादि । (2) A. F. रक्त, J. रक्तं for रत्न ।

36. (1) A. B. F. मध्याग्रे । (2) A. F. कुम्भलं, B. हम्भलः ।

37. (1) A. F. J. काग्रे for चग्रं । (2) I. प्रयाधो, B. चाग्रतो ।

(3) A. F. कुम्भ, B. ताम्र for कुट्टम् ।

39. (1) B. पिनामसं । (2) कंमा, A. F. कंठ, J. B. कले for कम्भ ।

45. (1) B. क्रमेण वा । (2) I. च for वा ।

46. This line is missing in I. only, but is necessary here.

47. I. वा स्मृतं for विस्तृतं suggested by the other Mss.

49. (1) A. F. कंठो । (2) I. विस्ताराम्, J. विस्तारहन्ति, the other Mss.

विस्तारार्थं ।

53. I. च for वा ।

54. A. F. क्रियात्कंठं चोर्ध्वकंठं, B. तथाकुर्वन्चोर्ध्वकंठं, I. J. कथं ।

55. A. F. तादिकास्यं, B. तादिकास्या, I. J. नाटिकास्यं ।

67. I. चाधो for चाधो ।

58. I. गौरिकम्, B. हलंकवा, J. हारिका for हारिकम् ।

59. (1) A. F. प्रयोभूदं । (2) A. F. तथो, B. तदो, I. सथो for मथो ।

60. J. तादि for तादि ।

61. (1) I. मथो for प्रथो । (2) A. B. F. द्वित्व for चोराव ।

62. A. F. चास्यं सुर्वैरुपष्टामं, I. J. पुष्पासं ।

63. J. चार्थं for सार्थं ।

66. I. च for च ।

68. A. F. मथ, B. मथवा, I. J. रथकुम्भं ।

71. A. B. F. J. तन्मूले, I. चोर्ध्वमूले ।

Between the lines 71 and 72, I. J. add कुम्भस्तम्भम् which has been left out by all the other Mss; but as there is given no such heading in case of other pillars this one is also not included in the text.

72. A. F. कुश for कुम्भ ।
 73. This line is left out by I. only, but has been preserved by all other Mss. Its inclusion in the text is also suggested by line 33.
 75. I. स्वात्तदर्थं वास्यार्थं दण्डकम् for स्वात्तदर्थं चास्य तुङ्गकम् ।
 77. B. द्वयेन दंढं for the last expression.
 78. B. विस्तृतं for विस्तृत ।
 79. I. प्रयो for प्रयो ।
 80. A. F. देदार्ष्ट ।
 81. A. F. B. कांडकं, J. कन्यकम् for कर्णकम् ।
 Between the lines 81 and 82, J. adds तद्विस्तारं त्रिदण्डं स्वात्त दण्ड ।
 83. I. प्रयो for प्रयो ।
 84. I. J. कुम्भवारम् ।
 85. I. J. जन्म for क्रतु ।
 86. I. स्वात्तरादन्न, J. स्वात्तरादीन्न, B. रान्तं, A. F. दिंच ।
 87. (1) I. कौष्टपाच्यन्तमूर्ध्वं । (2) J. पञ्चरादिभिः ।
 90. नासिकाशिखर as a single moulding is suggested by line 96.
 91. (1) A. B. F. तुम् । (2) I. J. प्रयोः for भवे ।
 92. I. रन्ध्रं च for रन्ध्राष्ट ।
 94. I. एक for चैक ।
 96. A. B. F. स्थुपि ।
 99. I. एकेन for एकोन ।
 100. (1) I. J. वि for द्वि । (2) J. चैक for एक ।
 101. B. has two lines here तदुर्ध्वं च द्विभागं स्यात् द्वयं नासितुङ्गकास्तुपि तुम्
 स्याद्वाजने चैकभागिकं, of these the first *pāda* of the first and the second
pāda of the second line make the line 101.
 102. J. लिङ्ग for मालिङ्ग ।
 103. (1) I. समं for समन्तरितं suggested by J. and the other Mss. (2)
 I. ध्वं हि for ध्वं ह्यं ।
 104. B. चार्धं for चार्धं ।
 105. A. F. द्वैकोशं, B. चैकोशं ।
 109. I. च apparently for वा, the other Mss. तत् ।
 B. omits the next two lines.
 113. (1) B. त्रिभागं for द्विभागं । (2) A. B. F. बलि for मल । (3) B. चित्तुसदं ।

114. For मध्यकोष्ठोत्तरं तत् A. मध्ये कोष्ठोत्तरांतं, B. मध्यकोष्ठांतमं स्यात् ।
शुद्रपादेन वांशकं । द्विमानं चोत्तरोत् भूषितः ।

115. (1) I. रे for रे । (2) I. सा for जा । (3) J. ते for तम् ।

116. (1) B. सप्तशं । (2) I. वेदि for वेदि । (3) A. F. वंजन for वाजन ।

117. J. चतुर्भागे ।

118. B. समे नासोत् ।

119. A. F. नासि ।

B. leaves the next three lines in lacunae.

120. A. F. नास्यु ।

121. (1) I. बहूनास्यां च, the other Mss. वंशनास्योश्च । (2) A. F. शिखरश्च ।

123. A. F. J. मध्ये, B. मध्यकुशं ।

124. (1) B. गिरस्युपरि । (2) A. F. शिकांतं, B. रौद्रं ।

125. (1) B. ब्यालभावनि for बलमी । (2) I. च for वा ।

126. B. पद्यौ for पट्टौ ।

127. I. J. पट्टं, A. B. पद्यं ।

128. A. F. कुप्य, B. रुप्य for कुड्म ।

129. A. B. F. स्थुपि ।

130. A. B. F. वहकादि for बह्नादि ।

132. I. दैत्य for दैत, B. तत्त ।

134. (1) A. B. F. मूल । (2) I. J. एक, A. B. चैक ।

135. (1) I. J. पूर्ववत् for पूर्ववत् । (2) I. J. उ for चो ।

136. A. F. ममको यत्र, B. मकरैः प्रतिभूषितम् ।

137. I. J. तच्चिरम् for तच्चिरः ।

138. A. F. किंवरी, B. कवरी बल ।

139. I. J. कोश for कोष्ठं च ।

140. I. J. पादात्त for विपाद ।

142. (1) A. F. फलद्यांतकतारं, B. तलकोद्यांतकतारं ।

(2) A. B. F. काष्ठैक ।

144. (1) A. F. चार्थ्य, B. वावर्ध्य and omits कम, I. J. चार्थ्यं ।

(2) I. J. विस्मृ for विस्तृ ।

145. (1) A. F. तटि, B. ताट, I. J. तादि । (2) I. J. वगै for वज्र ।

147. I. J. उत्सेधोर्ध्वार्ध्व, A. F. उत्सेधोत्सेधेन for स्वादुत्सेधं चोर्ध्वं ।

149. A. J. ग्रथ्य, B. मन्य for ग्रथो ।
 150. A. E. कंठ for कर्तु, B. कर्णेभेदन ।
 151. I. J. भुञ्जाकृतः for वञ्जाकृति suggested by the other Mss.
 154. A. F. कंठ for कर्णे ।
 155. I. J. कोन्यं for केच ।
 159. (1) B. ग्रथ्यमासन for the first expression. (2) A. F. सर्पामं ।
 (3) A. F. संपद, B. संपलवत्रा ।
 160. (1) I. J. चे for चो । (2) B. वेधिका for हरिता ।
 161. I. J. चिरो for शिर, B. नं तच्छि ।
 163. (1) I. J. कन्द for कद । (2) I. हूं for मं । (3) I. J. यग्नि, the other Mss. चाय ।
 164. A. F. समे, B. समुद् for सम ।
 166. (1) A. B. F. कन्निमागेन । (2) A. F. कंठ for the second कर्णे ।
 167. (1) I. J. रक्तै for रत्नै । (2) A. F. पात्रादौश्चवि, B. पुष्परत्नैश्च ।
 168. A. F. वेधि, B. वेदित for वेधक ।
 169. A. F. पोडपदा, B. पोडसदा ।
 170. (1) B. J. पद्मं च । (2) I. J. रक्तै for रत्नै ।
 171. A. B. F. दग्धि ।
 173. A. F. J. पटचाष्ट, I. साष्ट for पटसताष्ट ।
 174. I. कर्णे, J. काण्डे for कण्डे suggested by the other Mss.
 The next three lines are lost in J.
 176. I. कर्णे, B. काण्डे for कण्ड suggested by the other Mss.
 178. B. कथिता संख्या for हारिकांश ।
 180. (1) A. B. F. J. मूला । (2) A. F. वडि, B. वलिं ।
 182. J. कर्णे, I. B. A. काण्डे for कण्डे ।
 183. (1) A. मृदुगंध्यादनं, F. मृद, B. मृदगवादनं, J. मृदुगवादनं ।
 (2) B. पंचधूतक ।
 184. I. हपैर्वा, रूपं च ।
 186. I. सन्धि, J. सेव । (2) I. दथो for सदथो ।
 187. (1) I. तथो for सदथो । (2) I. स्तं च द्विं for शब्ध द्वतं ।
 188. I. मे for चो, J. कम्पमाणेनपत्रकम् for the second *pāda*.
 189. (1) J. कुम्भोवद्वेधार्धमागे । (2) J. वडे, A. F. पदे, B. घटिप्रातादि ।

190. (1) A. F. तानि, B. तादि । (2) I. वने for वन ।
 191. (1) I. कुञ्ज, A. F. J. कुम् । (2) I. काञ्चुकम्, J. काङ्गिके ।
 (2) B. प्राच्यमद्राष्ट्रित्यसेत् for the second *pāda*.
 192. J. दि for नि ।
 B. repeats here 52 lines noticed under note 71, Chapter

XIV.

193. (1) B. एहो for भुवो, J. गुणेदारि । (2) J. मंशकं for मञ्ज ।
 (2) I. वो for वो । (3) A. B. F. केपि ।
 195. (1) A. B. F. omit the first two words. (2) A. B. F. शिर ।
 197. B. तत्तु for क्तु ।
 198. I. J. शङ्करि, B. ह्यंशके त्रिया ।
 199. A. F. पंचांगं ।
 200. A. B. F. J. वदन्नाम, B. मय्यह ।

The expression within brackets between the lines 200 and 201 is found only in I and J.

202. B. तमालकालिकोत्तेवं for the first *pāda*.
 204. A. F. मय्यं, B. भूतं for मय्यं ।
 205. A. F. मध्येन for मय्येन ।
 207. I. J. and the other Mss. कणे, A. F. कंठ which is more suited here.
 208. (1) I. J. पञ्चान्तप, B. पञ्च च । (2) I. J. ध्वं, B. ध्वंशे ।
 211. A. F. मध्येन for मय्येन ।
 214. A. F. मध्ये, A. F. कंठ for कणे and मय्य for मय्यं throughout; these will no more be noticed.
 215. I. J. च हिं for चं ह्यं ।
 218. (1) B. त्रिभागं for द्विभागं । (2) A. B. F. मध्येच, I. J. मय्येच ।
 221. A. B. प्रस्योर्ध्वेन, I. J. प्रस्योर्ध्वेन ।
 222. A. F. स्या, B. स्यात् ।
 223. (1) I. J. रक्त for रज । (2) I. J. निष्यं, the other Mss. निष्यं ।
 225. This is omitted by A. B. F.; it looks like repetition of the line 222.
 227. (1) A. B. F. add तत् at the beginning. (2) A. F. यच्च, B. रज ।
 228. I. तत्र पादं for तत्रिपादं ।

229. I. J. चान्तरालं च, B. चान्तराले तु for the last expression.

231. (1) This line is lost in J. (2) A. B. F. मक्ति । (3) B. कुन्ये तु for कृते च ।

The expression within brackets between the lines 232 and 233 is found only in I. and J.

233. (1) I. J. तस्तलं सुस्तम्, B. P. D. सं । (2) I. ओ for टोञ्च । (3) I. J. छे for च ।

234. A. B. F. चार्थ, D. शीपादं चार्थमेववा (? पनमा) ।

235. A. F. J. मा, J. न्या, D. इत्यदभवेनमनवेत् ।

236. I. and J. read this line after the line 237 but as suggested by the other Mss. it is more suited here ; D. omits this line.

237. (1) F. वालि for पालि । (2) I. ल्य for छ । (3) A. F. उप, B. मृ, D. मूल ।

239. (1) B. उक्तपादादि, D. उत । (2) I. मूलदभवेन ।

240. I. and J. do not contain this line but without it the next line would be unconnected, A. F. उपपादां मूलपादांश्च मुपदभवं समेतकं, B. सपाट, समां, D. पादामूलपादान्कं (किं) उपदभदसमात्रकं ।

241. (1) A. F. द्विदब्ध । (2) I. वाचिवांश्चकम्, B. वाचवान्तरम् ।

242. I. ह्य for द्वित्रि, J. द्वित्र्युप, B. D. त्रिधापाद ।

243. (1) J. कान्त for कम । (2) I. मूल for मूले suggested by the other Mss. (3) D. पत्रसादृषितं ।

244. (1) D. वेदोन्नमिद । (2) I. विभाव्या for ब्रह्म । (3) I. J. मोरि for मितिस्मृ ।

245. This line lost in I. is obviously necessary here.

(1) B. D. चापपाद । (2) A. F. J. सपदायकमौचितम्, B. D. सादा-कान्तमिति स्मृतम् ।

246. D. omits this line.

247. (1) I. चन्तो for चध्दो । (2) I. कान्तमुदोरितम्, J. B. A. कान्तमिति स्मृतम् ।

248. I. पाकका, it seems to have been meant for फलका ।

The expression within brackets between the lines 250 and 251 is found only in I. and J.

251. J. सद्धार for दारोश्च, B. पंचोक्तदार, D. पास्तुतदा ।

252. I. उत्तर for चोत्तर ।
 253. (1) माघाद्ये for माघादौ । (2) A. B. F. J. नकुप्याद्वाह ।
 256. I. खट्वा, J. डक, B. कुधारकनविद्यादीन् ।
 257. I. रात्र पुस्त्यादिरदि for रात्रावुपोध्याधि ।
 258. (1) I. सुमहर्तायां for तु समुत्थाय । (2) J. कर्तुः ।
 259. (1) B. मार्गेषु । (2) I. has a lacuna for पश्येत्तु शकुना ।
 260. (1) A. B. F. सन्मुखे, I. सुमुखे । (2) B. माहं काष्ठवृक्षां नि बलिं क्षिपेत् ।
 Between the lines 260 and 261, B. reads lines 424—433.
 261. I. सङ्ग for सङ्घ ।
 262. A. B. F. छत्र, the other Mss. चक्र ।
 263. (1) B. परौ for बलिं । (2) I. पूषेयटवृक्ष, J. घटं च, B. खटं च, A. F. पटं च शिखरं ।
 264. A. B. F. J. वस्त्रवृक् रजकं, I. वस्तुवृजजतं ।
 265. I. J. दर्पेयास्यं रसमुखे दृष्ट्वा, A. F. दर्पेयान्याउय for वनघान्यं समुद्रं च ।
 266. (1) A. B. F. केशं नासदीनं, I. J. केशन्तसहिता ।
 (2) B. तिलमांडवरं तथा ।
 267. (1) I. J. ध्वजं, B. द्विज; according to a Bengali proverb, one single Brahmin and a hornless cow are each an inauspicious sight.
 (2) I. वृत्त for रक्त, B. दिक्पालान् रक्तवाससः ।
 268. (1) B. रोगी । (2) A. F. ... द्युगंद्वयं, B. नाद्यांगरवकं ।
 269. (1) B. मार्गं संमुखतः, I. J. समार्गं संमुखं । (2) B. भवति for स्मृतम् ।
 (3) A. B. F. ध्रुवं ।
 270. I. त.....क for नर्तकं व्यानक, A. F. नर्दकं, B. नष्टकै व्यासक ।
 271. A. F. भय्यासुसुरं नामे, B. चरंदासुस्वरं ।
 272. (1) I. मय् for मयु । (2) I. also has दिव्यपुत्रं ।
 273. A. F. पक्षी, B. पक्षि, J. पक्षि ।
 274. (1) A. F. वेधं, B. पोतं for बोधं । (2) B. फणिना ।
 275. B. वामात् दक्षिणा ।
 277. I. ग्रन्थ for ग्रन्थ, B. घटिनं ।
 278. (1) I. हरिणी । (2) I. शिशुं for दाशं ।
 279. (1) I. वकं for वरुं । (2) रक्तं वानं च सुतकम् for रक्तं दवानं च सुकरम्, A. F. J. पादं च सुकरम् ।

282. (1) I. व...ाय for वदगमि । (2) I. J. सीमने for सोमि, B. कामनिमायु
भेत्तु चेत्तु for the second *pāda*.

283. (1) J. इत्वा. A. F. हुत्वा for सित्वा । (2) I. जनात्, A. B. F. द्विजां ।
(3) I. नावे for मच्छे ।

287. I. तदि for तदि ।

289. (1) I. निज्येयते, J. नदेतत्त, A. F. निशोदेत, B. निवेवित्त्वाया शुशुब्दं ।
(2) A. F. J. ने सुरान्, B. ने स्वरान्, I. ना स्वरान् for the last
expression.

290. (1) A. F. द्येता क्षीरं । (2) I. द्गन्त for त्वगम् ।

291. I. दुस्तरेयं for दुःस्वरेय ।

292. Apparently there is a confusion in the reading of the lines
292, 293, the idea seems to be clear : three directions, south, east and
north are intended to be placed in order of merits.

(1) J. दक्षिणेत्तु । (2) I. adds स्वरं before चैव, J. प्राक् ।

293. (1) All Mss. begin with प्राक् which is unnecessary here.

(2) I. दु for त् । (3) A. F. समं, B. शमागुत्तरस्वरम् for the last
expression.

294. (1) I. जनवमशिवन् for जानिबलिं क्षिपेत् ।

(2) B. यदि श्रुतं तत्तरामकं दुष्पन्नमनुजायोग्यं ।

From the line 295 down to the end of the chapter, divisions of
lines are distinctly of three kinds :—

I. and J. each forming a separate group and A. B. F. forming another
group. Of these three divisions last one is the right one owing to
sequence and sense which has been followed in the text.

According to this order I. reads between 294 and 295 the lines 367-
397, and then repeats 415—422, then reads 329—366, 296—327, 399—440.
And J. reads between 221 and 222 the lines 367—397, and between 327
and 328 the lines 329—366, 327—397 and 415—422.

294. (1) I. होमान्तं, A. B. F. होमार्चं । (2) A. F. तंजवन्, B. कुर्वित प्रवाशे
चार्यवत् सुधीः ।

293. (1) I. वरकं, A. F. J. चरकं, B. नगरं for चरगं । (2) A. F. वितारि,
B. द्विदारं, I. विदौर्शव for विदारौ ।

The four demonesses intended are चरमो, पूतना, विदारी and पागराक्षसो, see chapter VIII, 52-54.

297. (1) A. F. मंगं नाश्चामंगव, B. मंगदं च चष्टां गण्यात् दृष्टादनेष्टान कांतकं. I. J. नवास्या निद्रान् ।

299. (1) A. F. स्वरमा for रक्तेन । (2) B. स्तुतिं चैव सदा जपेत्, I. J. तक्षकस्य जमाक्षिपेत् ।

300. (1) I. J. सुचं, A. F. सुर्म, B. सुतं । (2) A. F. चातिमिति चादितं, B. चादितिश्चादिति ।

301. (1) I. J. विचनं, B. विरदः for वितथं । (2) I. भूपल for पूषल ।

302. B. भूत, I. मत्तं for मन्ने suggested by J. and the other Mss.

303. (1) I. J. हलानि for फलानि । (2) I. चनं for चनं ।

304. I. दत्वा for दद्यात् suggested by J. and the other Mss.

305. (1) F. J. शुद्धं । (2) I. कुर्या for पथा ।

307. (1) I. इच्छा for छेदन । (2) A. F. पते, B. पतिं ।

308. A. F. कर्तनं, B. वनरक्षकं ।

309. J. वज्राधन, I. बाह्याथे ।

310. (1) A. B. F. वृक्षयै for कुर्यात् । (2) J. न पूज्यं वन्देयतः, J. वन्देयता ।

311. (1) I. चो चो for चञ्चो । (2) J. वा for च ।

312. A. F. केकरात्, B. केकृतान्, I. J. कैकराद् ।

313. I. चिंत्यम्, the other Mss. चिंत्य चा ।

315. (1) I. J. जन, B. गन्धर्व, A. चनंत, F. चन्ता । (2) A. F. जसृवंति दिवा-यटि, B. चित्तवर्णयितं यदि for the second *pāda*.

316. (1) I. नव for नु सु suggested by the other Mss. (2) A. F. add लो जाया between क्षायं and वृक्ष ।

317. B. सुमना for समना ।

319. (1) I. स्निग्धं for स्थूलं suggested by the other Mss. (2) I. वन् for युक्त ।

320. (1) I. उ for चो ।

321. (1) I. दृष्टान्तं, the other Mss. दुष्पन्नं । (2) I. चाधर्, the other Mss. क्षायायाम् ।

323. (1) I. स्वेत्या, J. स्तेष्ट्याः । (2) The female trees are not clearly stated.

328. I. उत्पद्यं न, J. चात्पत्य न ।

324. I. प्राग्भागे गमने नलं for प्राग्दिग्भागेन च मङ्गलम् ।

325. (1) I. दक्षिणे for पश्चिमे ; the idea of south is contained in चाम्ये । (2) I. नियति ।

326. A. F. ईशाने, B. योशेन, at the beginning of a word B. writes यो for ई ।

328. (1) J. गच्छ for गतमि । (2) A. F. नित्य, B. सित्य ।

329. A. F. मंगकरंजरे for the last expression.

330. A. F. च""न्य च्चानेव, B. चान्ये द्वारेत् ।

331. I. याति घटे तरुः for यदि पतेत्तरुः, B. जीवतंतितः ।

Between the lines 331 and 332 B. adds:—कालासित्वसंगले किञ्च वृक्षमयतंतितेव ।

332. I. च""म, the other Mss. चगुम ।

333. I. वृत्त for वृक्षा ।

334. (1) I. तवादे, J. तत्रतो । (2) I. न्यस्ति for नास्ति ।

335. A. F. समुद्दिष्ट्य ।

336. A. F. पश्यन् प्रहार, J. पश्यन्प्रहार, B. पश्यन्प्रहारध्वामः, I. पश्यन्प्रहार-
होमः ।

337. I. शाखां कृतं यान्तु, the other Mss. शान्तौ कृतायान्तु ।

339. I. संघितम्, J. संप्रहम् ।

340. I. कंशयः, the other Mss. सर्वशः ।

341. I. पदं नित्यकमिति विरचितम्, J. पतन्ति तनुकमिति चिह्नं लिखेत्तरुः । In I.'s reading a word or two are missing without which both sense and metre are incomplete. The reading in the text is supplied by the other Mss.

344. I. हत्वा माहिपं, J. हवित्वा माहिपौ ।

345. I. कर्पयैस्तु for कर्पयेस्तु ।

346. B. घवतरेत्तरुः ।

348. J. क्षोरिणं, the other Mss. क्षोरिणी ।

349. (1) A. F. शाखां, B. शाकः, J. शाका । (2) I. J. वृत्तं for वृक्षं । (3) I. शमशापं for शमोशापं । (4) J. तदा ।

350. (1) A. F. धारिणं, B. दारिणं । (2) A. F. शैत, B. चित्त for शत ।

351. (1) A. F. कृतर, B. स्वर्द, J. कृतर for कतरं । (2) B. कृकमालं ।
 (3) A. F. काश्चं, J. काश्चन्द । (4) B. नामकम् ।
 352. (1) I. द्रां च, J. द्राक्षाच्छाया च । (2) I. स्वपि for स्वपि ।
 353. (1) A. B. F. नारिकेलं । (2) A. F. दानौ for दानौ ।
 354. (1) I. चापकं । (2) A. F. किंशरि, B. किंशशि ।
 355. B. सुदुवृक्षैश्चनोयतः for the second *pāda*.
 358. I. J. अन्यैश्च for अन्यानि suggested by B.
 359. A. B. F. भावादेक ।
 360. A. B. F. विज्ञाय चापे, the other Mss. शतश्चापे ।
 361. B. भूस्वर्गस्य for the first expression.

The expression within brackets between lines 361 and 362 is found only in I. and J.

362. I. लयं च for लयादि ।
 365. I. J. रज्जु for क्रज्जु ।
 366. I. पाथ न क्षयात् for पादं तयाश्रयम्, A. F. तदात्रिकं, B. यदा शुद्धं तदाश्रयम् ।
 367. B. देवादिशालार्थं for यत्रदेशविशालार्थं ।
 368. I. J. पुण्यमासं for पुण्यमासं, A. F. पुण्यं ।
 369. I. श्रष्टर्चाकिकं for इयो च कार्तिकं ।
 370. I. सुमिश्रे शोभने for शुक्लपक्षे शुभे ।
 371. (1) I. स्कंदमावाहनं । (2) A. F. भावुके, B. नकुर्व्याञ्चैवमासने, J. नकुर्व्या च्छेपमाश्वके ।
 373. I. स्नानं कुर्यात्, J. स्नानं कुर्यात्वापि सर्वशः ।
 374. I. मय्य for मध्ये ।
 375. (1) B. पादास्त्रितयदावेशे वस्तनश्चं चळं तथा । (2) A. F. वस्तुनं च ।
 376. (1) A. F. तार, B. दान for धार । (2) I. स्वर्धेवि, B. धं द्वि ।
 377. (1) A. B. F. घने for घने । (2) I. J. B. विस्मृ for विस्मृ ।
 (3) A. B. F. I. छा for चा ।
 378. (1) I. धार, J. धारादारु । (2) I. कमम्वसेत् for the last expression suggested by the other Mss.
 379. I. J. चाचमने सर्वम्यरे, A. B. चाचमनसर्वे चाधारं, B. चात्मन ।

381. (1) I. तुल्यक for स्वाद्व । (2) A. F. ते पठे, B. भावदं for the last expression.

382. I. दान्तं शिषो for दाभिमुखे ।

383. J. प्रवेशे for प्रदेशे ।

384. (1) B. मन्त्रं for चण्डितं । (2) I. कुर्या for बोद्धा ।

385. I. पक्ष for अग्र ।

386. (1) For कुर्म, J. लब्ध । (2) For मि, J. दि ।

387. I. कपटान्तं करण्यादि, A. F. J. कपटोतः करण्यादि, B. कपटंतु शिरोपादि ।

389. J. शास्त्रैः ।

390. I. प्रपतः for अग्रक्रमः ।

391. J. कल्पनम् ।

392. I. मा for चा ।

393. B. पल्लवान् कृत्वा, A. F. इयां नव for the first expression.

394. I. मानि चा भवेत् for हादि चावहेत्, A. F. हानि चावहे ।

395. B. क्षययेद्भुवं ।

396. (1) I. नन्दना for चन्दनं वापि । (2) I. पक्ष for पुरङ्ग ।

397. B. सर्वाविक्रं for the first expression.

399. I. पूजयापि for पूजयेत् ।

400. I. देहाकः, the other Mss. देयाव ।

402. I. रक्तस्यव for रक्तं धिया ।

403. I. अर्पे, other Mss. अर्चे ।

405. I. शिल्पं संपाद्य, J. शिल्पो संपाद्य, B. शिल्पिनं प्राप्य ।

406. (1) A. F. गैरिका म्रुत, B. गैरिकावृत् । (2) B. शत, A. F. ततः ।

407. J. सुची ।

409. (1) A. B. F. J. हेमा for हिमा । (2) J. तं for तन्, thus making स्तम्भ masculine.

410. I. अथो शि for ततो धि ।

413. J. देशके ।

414. I. न्यानि for ह्य च ।

415. (1) A. F. वदनं चावरं, B. वदानं च टार, J. मानं च वारं, I. पूर्वमाचारं, and पूर्वदने धारं, where the same line is repeated owing to a confusion.

(2) I. J. A. F. प्रोक्ष्य, B. प्रोक्ष्यण ।

416. (1) B. चावृत्त्यवटतो, A. F. च.....व्यावटत, J. चामत्या परित्त, I. न्यावृत्त्यावटतत् and चावृत्त्यावटता क्षयेत् for क्षिपेत् ।

(2) I. क्षयेत् in this place, but the correct reading is given in another place where the line is repeated.

417. (1) I. मिन्द्र and चेन्द्रे in both J. and I. in another place.

419. The expression दुष्पराज must have been meant for पद्वराज, because first it is read somewhat differently but not clearly in another place where the line is repeated, secondly this expression is clearly mentioned in the next line.

420. J. चेन्द्र for मिन्द्र ।

423. (1) I. दृ for चे । (2) A. F. तथैशके, B. त्वदेशके ।

424. (1) I. त्तमन्त्रिभिः for अर्पतिः कर्तृभिः ।

427. I. मन्त्रा, J. तत्रा ।

428. (1) A. F. ददेत्, B. तथा । (2) J. विशेषतः ।

430. B. ध्यामेज्ज, A. F. वास्तं तद्यायच ।

433. B. J. पित्रा for अपि ।

434. A. B. F. पञ्चमैतपकादिना for the last expression.

435. (1) A. F. I. मां, for ष्टो । (2) I. प for चे ।

436. B. ब्रह्मविष्णु ।

440. (1) I. तुमङ्कृतः for दृक्तमार्गतः ।

(2) A. F. स्व स्व सद्यश्चिविषयविसर्जयेत् ।

B. सद्य कर्षितान् । विसृजेत् ।

Colophon :—A. J. षोडशो, B. पञ्चविंशो for पञ्चदशो ।

CHAPTER XVI

2. I. मन्वितम् for माचिकम् suggested by J. and the other Mss.
 7. A. B. F. चर्चार्थरश्मि, J. चर्चतारश्मि. I. चर्चार्थरश्मि for the first expression suggested by the other Mss. and the obvious sense.
 8. B. J. भुवानां ।
 9. I. सद्मेमाति वशाद्वमात्, A. F. सम्येजान वशात् कमात्, B. सद्मेमाति वशात् परम् ।

Between the lines 12 and 13 B. adds one line :—

उत्तरादि प्रदेशान्तं सर्वेषां जातिमेतः ।

15. I. चांशमेवच, B. द्वयमेवच, J. गदतशमेवच for the last expression.
 16. A. B. F. J. second *pāda* युक्तात्पत्तरेदयम्, which is identical to the second *pāda* of the line 13.
 17. B. reads this line twice in the same place.
 B. omits the lines 19-21.
 21. A. F. रोचाय ।
 22. A. F. विंशत्, B. विंशति, I. J. चैव(क)विंश, but the total gives 31 parts.
 23. (1) A. F. उत्तरं सर्वेव न्यस्य तद्धामवाजनं मवेत्, B. उत्तरं सद् विस्पृश्यं वंशतः शकं चैववा, I. J. पितरं साय । (2) I. J. वासनम् ।
 24. (1) I. J. read this line twice in the same place : except the expressions चण्डांश and वन्धांश which occur alternately.
 (2) A. F. बाह्यांश ।
 25. I. क्रियांश, J. क्रियंश ।
 26. I. सार्धं for चार्धं ।
 28. I. वात्, A. F. चैव कथ्यता ।
 29. J. चार्ध्यांश ।
 30. (1) A. F. रोचते, B. रोच । (2) B. नवांशकम् ।
 32. (1) J. समानो, B. वन्मनो, F. धर्म्यो, A. वन्मनो, I. वमेना ।
 (2) B. वेत्तमे ।

33. I. omits this line but it has been preserved by all the other Mss. and is necessary here.

34. I. मिं for भी, B. मिः ।

36. A. F. वाजनात्, B. शत्रियाणां ।

41. A. F. मृचात्, B. वल्यात् ।

42. (1) B. वत् for प्रति । (2) J. वा for च ।

43. A. F. omit lines 43 and 44.

44. I. मञ्जि, J. मञ्जि for पञ्जि ।

45. I. युक्तम्, A. F. J. अकम् for द्वांशकम् ।

46. (1) B. नेत्र for वेत्र ।

(2) B. वटमुत्तरमुष्टिका for the second *pāda*.

47. I. J. हृक्, B. त्रिक्, B. first *pāda*, पंचदृक्पमेत्रादिः ।

48. (1) J. जयन्तं, A. F. जयतिः । (2) I. बांसकः, J. वाचका ।

49. A. F. लुवा, B. उवाचान ।

50. A. वायंत, F. वायवा for वाचकाः ।

51. A. F. मादष्टे, B. स्यादामेष्टे ।

52. B. द्वारिण for धारणं ।

53. A. F. कांक, B. कांग for काल ।

54. (1) B. मल्लिका । (2) J. गुलिका for कुलिका ।

56. A. F. माधेयं, B. मादिनं for माधारं ।

57. (1) I. कं for तं । (2) I. J. मूर्धकं, B. मुदरं ।

59. J. पूर्वकं शङ्कु, B. पूर्ववंशक, A. F. पूर्वशक ।

61. I. नदाक B. नन्दाका, J. तदा, A. चनदाकाज ।

62. I. न्धं चांशेनोर्ध्वार्धेन, J. न्धो चमंशेनोर्ध्वार्धेन for the second *pāda*.

63. J. मृणालिका ।

66. A. F. वर्त, B. पृष्ठावर्त, I. J. पृष्ठावत् ।

67. A. F. द्व्यंश, J. वंश ।

68. I. सत्यर्थे, B. सत्यर्थे ।

69. (1) I. व for च, B. मध्यमागेन ।

(2) I. मस्तपे for मदावाजन ।

70. I. सधे for सधे ।

71. (1) I. ज्ञानार्थ, the other Mss. तुङ्गार्थ । (2) I. चैष for चेत । (3) J. वा for the final च ।

F. omits the lines 72—74

77. I. रस्यो for रो suggested by J. and the other Mss.

79. I. पाद्वै for ऊर्वै ।

80. J. तुङ्ग for चंश, A. B. F. तुङ्गमश ।

81. A. F. मध्येन for मर्धेन ।

82. (1) I. चत्यर्थे for मध्यर्थे । (2) A. F. J. कल्पयेन् for कारयेन् ।

83. This line omitted by I. only is necessary here.

84. I. घट, J. गृह, which has never before mentioned as a moulding ; it should be घोव as suggested by the other Mss.

85. (1) I. वा for final च ।

(2) A. F. has always मध्य for मर्धे and this will not be noticed any longer.

88. J. गोपानस्य ।

89. J. गुलिक for कुलिक ।

91. (1) A. F. कषाते । (2) I. नाट्य, A. F. नाट्यस्य, B. नाट्यं क्षुद्रनासि ।

93. (1) A. B. F. कुरै for मकुरै । (2) I. J. वने for वज्र ।

95. A. F. नासि for नासे ।

96. (1) सन्धावादवि, J. संधोपाद व, B. संधोपाननसान । (2) A. B. F. स्वात for नस्य ।

97. (1) A. F. क्षुद्रनासि, B. क्षुद्रानासि, I. क्षुद्रनामि ।

(2) B. मंत्रिकं, A. F. मध्यम for मर्धकम् ।

98. (1) I. षडाविकं । (2) I. J. द्व्यंशं, A. F. विंशं, B. तद् ।

99. J. सप्तद्वी for मूर्ध्वे च ।

100. I. J. वृ.....the other Mss. द्वाजनं ।

101. (1) I. J. तु for द्वि । (2) I. J. चंश वा ।

102. I. J. उत्तुङ्ग for चांशेन, B. omits this line.

103. (1) A. F. युग्मा । (2) A. F. नाडि, B. वाज for पट्टि ।

104. J. सट्टो for सर्थे ।

106. I. J. समेवां, A. F. मेव for मे तु ।

108. (1) J. तत्त्वादौ । (2) J. इत्येव ।
 (3) A. F. वाधे for चये ।
109. (1) B. घांग, J. घांग for धै च । (2) B. पादाद् ।
111. J. गलं चैव ।
112. (1) B. नयिर्वातरकामेना । (2) A. F. दिना, B. यानि ।
114. A. F. चय, B. चय, J. चयान्तरालयः ।
117. B. चांग for शांश ।
118. (1) J. देतकपोतं for सत्तुङ्गमोक्तं । (2) A. B. F. दिकं for धिकं ।
119. J. भागिकम् for मेदकम् ।
120. I. पश्चादीनि for प्रच्छादन ।
121. I. पश्चादा for प्रच्छाद् ।
122. A. F. तत्र, B. चंद्र for रात्र ।
123. (1) J. वात for स्यात् । (2) A. B. F. संतकं ।
124. (1) A. F. दन, B. दनं । (2) I. शायेत् for शापयेत्, A. F. शापयेत्, B. चालयेत् ।
125. (1) J. दीर्घ for दीर्घ । (2) I. ध्वनि for परि । (3) I. लकाः for लिकाम् ।
127. A. F. J. दृष्टकं स्यात् for the last expression.
128. (1) B. घोषा । (2) I. ह्रस्वणं for वापणं । (3) A. F. कलकं ।
129. I. देह for देव ।
130. (1) A. F. J. द्वादशा । (2) A. F. निशेत् for त्यजेत् ।
135. J. सानतः for सानकम् ।
137. (1) I. J. पकषाष्टि । (2) All Mss. except I. J. तथैवाजायेत् ।
138. A. F. मालो for तैलि ।
 B. omits the lines 138—141.
139. I. लुषा for लुषा ।
140. A. F. second *pāda* दृष्टदार्ढ्यं कारयेत्, I. J. and other Mss. वृषमादन्तरालये ।
142. I. तावां, J. दाव, A. F. चा ।
143. I. J. गेहे मोक्तं मम, A. B. मम गेहे, the other Mss. तु चात्मना हार्ये ।
145. (1) J. दृष्टे । (2) J. प्रस्तार ।
146. A. F. B. omit सङ्गं and have (A. F.) त्वत्, B. वन्द्यः for the last expression.
147. (1) I. J. दम for दधः । (2) I. सद्बुद्धो, J. मध्यवृत्तो, B. वृत्तारो ।
148. A. F. श्रुदं ।

149. A. F. मतुलं, B. ननतुला ।
 150. A. F. तुला प्रज्ञा, B. तुलायां छ ।
 151. (1) I. J. ययो for ययो । (2) I. मैलक्ष ।
 153. A. F. कुड्मलं, B. कश्मलं ।
 154. I. J. बिल्व for कुड् ।
 155. I. मू for चो ।
 156. I. J. यय for ययो ।
 158. I. पोनकयो, J. वीरकाण्डो ।
 159. A. B. F. नाटकायैः ।
 162. B. महाशालिं ।
 169. I. ज्वे for ज्वीलं ।
 B. omits the lines 171—174.
 172. I. J. सस्तमे ।
 173. (1) I. वास for वाज । (2) A. B. F. मुक्ति for मुष्टि ।
 174. (1) I. J. वास for वाज । (2) A. B. F. यदु यया ।
 175. A. B. F. J. श्रेणिकां ।
 176. (1) I. J. तन् for यन् । (2) J. दण्डहार, B. पादांतर ।
 177. J. दण्डस्य यु ।
 B. omits the lines 178—180.
 181. B. प्रांतरोतरम् ।
 182. (1) J. यद्य, B. यत्रमिति । (2) For यस्तरं स्यादतदंतरं, I. J. प्रसीर्याच्च
 तथोत्तरम्, which is almost identical to the second *pāda* of line 184.
 183. A. F. चाष्ट for काष्ट ।
 184. (1) A. F. न्यस्वं, B. I. धान्तं for ध्यान्तः । (2) B. तं तु सर्वतः ।
 B. omits the lines 185 and 186.
 185. A. F. दूल ।
 187. I. कर्ग for काङ्गिन्न, J. गुत्तरा ।
 188. I. वंत for वान्त ।
 190. J. omits this line.
 191. J. शेषं for वंशे ।

192. (1) A. F. तुल्यैः, B. कुर्यात् । (2) A. F. J. द्वादशा ।
 194. (1) I. राद्यं for रान्नं । (2) A. F. तालैः, B. तुल्यैः for तलैः ।
 195. A. B. F. लम्बहस्तं चेद् ।
 197. I. शिला, A. F. J. शिले, B. शिलायां जे ।
 200. A. F. किश, B. किशंगुणवशा ।
 201. (1) I. रत्नं for रौप्यं । (2) A. F. कर्तुं, J. कर्म ।
 202. B. चोर्ध्वमूर्ध्वे च रंगकं ।
 203. B. वलशा ।
 204. A. B. F. द्विजाते तु ।

Colophon.—A. I. सप्तदशो, B. षोडशो ।

CHAPTER XVII

1. A. F. संचिकर्मविवं वक्ष्ये शास्त्रे संक्षिप्यतेऽबुना ।

Between lines 1 and 2, I. adds three lines noted below, the last one of which is incomplete. These are quite foreign here and seem to belong to a previous chapter. They have been left out by all other Mss.

हर्षांतरस्य चाधारं दत्तपार्यं (त्यर्थाय) भोरितम् ।
पुर्वाशकमानेन सौत्तरोचं गुणांशकम् ।
तदुर्ध्वं कम्पमेकेन तत्समं... भ्रमोदयम् ॥

C. omits the first 19 lines of this chapter.

2. I. नन्दकाराज्ञ for हर्षाणां दाह ।

4. All Mss. except I. J. read वन्धयेत् ।

5. I. पाठां, J. गृह्य for संभाह ।

7. Mayamata (XVII.3) reads महलोलम् ।

8. (1) A. F. वल्वा, J. पल्वा for वेणु ।

(2) B. पूर्व, A. F. पर्वत, I. J. पर्वतत् ।

(3) Mayamata (XVII.3) reads पूकपर्व ।

9. (1) B. सर्व for पर्व ।

(2) I. J. वे ... पु ।

(3) The दन्धिक is suggested by line 18 and Mayamata (XVII.3)

10. I. एक for पत ।

11. A. F. मल्वा, B. मल ।

14. I. पर्वत for पर्वक supplied by J. and the other Mss.

15. A. F. पूर्व, B. पूर्व, I. J. पूक for पुन ।

17. J. सन्धिद्वेष ।

18. A. F. वहिः for बहु ।

19. A. F. कुंभ, B. कृत्वा for कुड्य ।

20. A. B. F. चैक for एकैक ।

21. I. J. पाच for पक्षी ।

22. I. J. सार्वा for स्याद ।

23. B. omits this line.

25. A. B. F. I. पतिवा, obviously meant for पतिवा which is ungrammatical, the correct form being पत्न्या ।
27. A. F. नैगृह्यं प्रेक्ष्य; B. वाम दक्षिणा "for the last expression.
28. (1) B. leaves this in lacunæ except the last letter नः ।
(2) A. F. मंहर्षं नितये ।
29. A. B. F. दिशं । The usual form is पश्येत् ।
30. A. B. F. द्रव्यं for दिव्यं ।
31. I. J. A. F. दारुणि; B. दारुणा ।
32. (1) I. J. दाह स A. F. दाह तु । (2) B. leaves the last word in lacunæ.
34. (1) A. F. संगते; B. omits the first *pāda*.
(2) I. स्वाध्यायिच for त्वयापिवा ।
36. A. B. F. तदग्रं ।
37. B. leaves the second *pāda* in lacunæ.
38. C. leaves in lacunæ the lines 38—41.
A. F. तदग्रं पूर्वदृष्टिं पश्चिमतो ।
39. (1) I. J. प्रय for प्रत्य । (2) B. इत्ता ।
40. (1) B. यो द्वारं । (2) I. अग्रं; J. चाग्रं ।
42. (1) C. leaves the first *pāda* in lacunæ and of the second *pāda* has only गम्यतः; B. leaves the second *pāda* in lacunæ.
(2) A. कुस्यो, B. कृतस्यो, F. कुक्षस्यो for कट्यो ।
(3) A. F. मूलोत्तं बहिरग्रकं ।
43. (1) Both B. and C. leave the first *pāda* in lacunæ.
(2) A. F. न त्वं तरग्रं ।
44. (1) C. leaves the whole line in lacunæ.
(2) A. B. F. मूलं चाग्रं चाधो मुखं ।
46. I. J. गृहं संग्रह्य वक्ष्यते; B. गृहान्तं संग्रह्य(स्य)ते; A. F. गृहा सं प्रवक्ष्यन्ते ।
47. Both B. and C. leave the second *pāda* in lacunæ.
48. (1) B. leaves the whole line in lacunæ.
(2) I. J. दिशि, A. F. दिशं, C. दिशो ।
(3) A. C. F. चांतः चार्धं ।
49. (1) B. C. सचेद्य, A. F. सछेद्यं, I. J. सचेतः । (2) I. J. इत्ता for म्हा ।

50. I. J. दक्षरोः, B. आदिदेशं दक्षिणांतरं ।
 51. I. इत्ता for इत्ता । (2) चाग्रोथे वा for चाग्रोथे वा ।
 52. A. F. प्राचर्द्धा, B. प्राचर्द्धादा, C. प्राचर्द्धा ।
 53. I. महे भागानिन्, C. leaves this in lacuna.
 Except the first two words B. leaves the whole line in lacuna.
 54. A. F. J. वाग्येन for वाग्ये ।
 55. I. द्वि शयितं ।
 56. I. शयितं for शयितं ।
 58. I. गोशं for म्दिशि ।
 59. (1) F. omits the lines 59—62, B. leaves this in lacuna.
 (2) I. मथरान् पूर्व for मथरान् पूर्व ।
 60. I. स्वाग्रिकं for स्वाग्रिकं ।
 61. (1) J. शयित । (2) J. दक्षे ।
 62. (1) J. दारोः । (2) I. पूर्वके for पूर्वके ।
 63. I. काहे for कोसे ।
 64. (1) I. शत for क शयितं । (2) I. मेष उ for मेषम् ।
 66. A. F. J. दावोम, J. दावोम ।
 67. J. दारं प्रागुत्तरायकम् ।
 73. The lines 73 and 74 are omitted by A. F. G. J.
 75. I. चाग्रं स, J. दारं सु ।
 78. A. F. C. J. मुनामे । B. omits this line.
 80. (1) A. B. C. F. द्विदुक्तं तथा दारं चाग्रं, I. वित्र । (2) I. मथेष्ट, J. ल्यामे ।
 81. (1) I. वस्तु, A. C. F. वास्तु । (2) I. वस्तदादणम् for वस्तदादणम् ।
 83. I. J. वर्ग for वज्र ।
 86. I. J. नमैव परिच्यते for नाद्वैपरिच्यं चेत् suggested by all other Mss. and obviously a better reading.
 87. I. कृत् for दार ।
 88. A. B. C. F. J. तदारोः ।
 89. A. F. सत्यम्, B. सत्यम्, C. सत्यम् ।
 90. B. A. पञ्चैव for वच्येव ।
 92. (1) I. J. दार for ताः । (2) A. F. have always कठ for कं ।
 93. I. मथे कर्णस्य मथ्यत् द्विचिमेवमुत्तं येजयेत्, J. मुनेन ।

The reading as included in the text has been suggested by all other Mss. but the meter would demand the reading मन्वे द्विदमवः कर्णे ।

98. (1) A. F. B. C. विस्तृतार्थ, J. विस्तरात् । (2) A. B. C. F. I. विम्बु for विस्तृ ।

99. A. B. F. पाणि, for प्राण ।

Between 99 and 100, B. reads the line 103.

Between the lines 101 and 102, C. adds त्रिकणैश्चमूलेषु योजयत् ।

103. J. एतसु for एतस्य ।

104. (1) J. तदेत् । (2) J. त्रिचिचुलि, I. सत्रिचुलि ।

105. A. F. बालार्थं कल, B. वार्धं कौलक ।

C. leaves the lines 105—107 in lacunæ.

106. I. J. वले for वन्न ।

107. I. चतुरर्थं च, J. चतुश्शूलं तु ।

108. (1) A. F. J. युक्, B. येत् । (2) J. सन्धि पट्टक । (3) C. leaves in lacunæ the whole line except the last word.

109. (1) C. तत्र for दत्त । (2) I. सञ्च for सन्धिश्च ।

110. (1) I. धिं चां for धिश्चां । (2) J. दु, A. F. यु, B. युक्त ।

(3) J. यथायुक्ति which seems better, because the idea of शक्ति is implied in बल ।

111. C. पदेत् for वधेत् ।

116. (1) I. J. मासि for माधि । (2) J. मूले ।

117. (1) A. B. C. F. इ, B. श, C. शं । (2) A. F. C. मन्, B. न्यसं ।

118. (1) I. चार्थं for चार्थ । (2) J. कुठचोत्तरम् ।

119. I. J. वनेयेत् ।

121. I. पूर्वोक्तं स for पूर्वोक्त सन्धि ।

The remaining portion of this chapter except the last verse is lost in J.

123. I. J. कुड्य for कुट्य ।

124. I. विचि, A. सुयो, B. वुचं for the last expression.

125. B. मेवच for the last च ।

126. B. शिला for शिवा ।

127. I. सन्ध्यये, A. B. C. F. सन्ध्या, B. C. दे, A. F. सये ।

128. I. जल for कोळ ।

B. omits the lines 128—129.

129. I. समिदलं, A. F. B. समदंतां, ।
 C. omits the next eight lines.
132. (1) A. B. F. मध्यं स्यात् for सन्निवस्यस्य । (2) A. F. पातुकलवैकतत् ।
137. A. F. मूलायं, B. omits this.
138. (1) B. चादौ दंडस्य । (2) A. F. वल्लेय, B. वतसे ।
139. A. F. पदशिखे, B. पद्विद्या परिकीर्तिता ।
141. (1) A. F. पूर्वपश्चिम, B. पूर्वचिन्मिः ।
 (2) I. नोलं तु for कोलकं ।
142. (1) B. कुश । (2) A. B. F. यथायुक्ति, for यथा शक्ति ।
143. A. F. पोतु, B. पात्रि for पोत्र ।
144. A. B. F. मध्ये for मध्य ।
145. A. F. प्राण, for ब्रान; B. सकरात्रि ।
146. A. B. F. यथा युक्ति, I. यथा शक्ति ।
147. A. B. C. F. दारुण ।
149. B. वया, C. विज्ञा, for वज्रा ।
150. I. साचि, other Mss. शचि ।
151. (1) A. F. C. शैलेषु, B. शैलेषु ।
 (2) I. च for चा ।
153. A. F. रात्रयुष, B. नकुशरात्रिये, C. कटुरात्र्यं ।
154. C. दावार्थात् समंश्चे ।
156. A. B. C. F. संविः, I. J. विधिः ।
158. I. परितोपि apparently to mean विपरिते ।
159. B. परिषा for शिषा ।
160. A. B. F. मानस्यांत; C. omits the first *pāṭa* in lacunae.
161. I. विना for शिषा ।
162. (1) I. तुना for तुणा । (2) B. श्रौव for शौक ।
167. B. तेषां तु, I. J. तेषां न ।
168. I. तज्जले for जलेश ।
170. I. चेरी, the other Mss. चेते ।
171. I. सन्धे for सन्धु ।
172. I. पदं तच्च for पुण्यदत्त, C. महेन्द्रस्य ।
173. This line has been lost in all the Mss. except A. F.
175. (1) I. तद्विहिते तद्विधाते, the other Mss. दृष्टिते यद्विधाने ।
 (2) I. चायाम ता, the other Mss. चायामके ।

176. (1) I. कर्मद्वयं for कर्मद्वयोर् । (2) A. F. वस्तुतः, B. दम्भ्यं, C. वास्तु या ।
 179. I. ज्ञानत्वात् for ज्ञात्वा ।
 182. A. C. F. नरेद्रकं, B. नरेद्रकं for मुक्तवरं ।
 183. (1) A. B. C. F. कोलेन for मूलेन । (2) I. समकामवि, B. A. C. उर्मकामार्थं ।
 184. B. सन्निभः, C. सुद ।
 F. omits the lines 185—187.
 188. A. B. C. F. बुद्धामात्रं ।
 189. A. F., second *pāḍa*, नूतनैरेव संयुजेत् ।
 A. F. omit the next three lines.
 191. B. C. पूर्वोक्तं ।
 193. संयुजेत् is not the usual form.
 194. I. नूतनेन च न युज्यते for पुराणं नूतनेन च ।
 197. (1) B. दंतपेदास for दन्तपादेन । (2) C. युद्ध स्यात् ।
 (3) A. F. B. दालया for कुलया ।
 198. A. F. B. C. तुलादिमुखं for कुलादिमूल । (2) A. B. C. F. यथाशक्ति ।
 199. B. विनाशोक्तं for विनाशोक्तं ।
 200. A. F. नशिवा, B. शिखावा, C. सशिखा ।
 201. A. B. C. F. दयेशक्ति ।
 203. A. F. C. च शलेयवा, B. चनकुतेयवा for वास्तमेव च ।
 205. J. वास्तु for वास्तु ।
 207. I. चय for बहिः ।
 208. (1) I. चात्मना विजय for चार्थनाशजन ।
 (2) I. दद for बह ।
 210. A. F. समतलितवाज्रतमांतकैः, B. मार्गैः, I. प्रयवतस्मिन् ।
 211. I. शिखनै ।
 215. A. F. नचवरं रहिचरं, B. नचदरंरहितं, C. नचवरंरहिदरं, I. J. नचवरंनचरं ।
 216. I. J. कमविधित, C. A. B. F. कमविहीन ।
 217. (1) I. वा for वन, C. मनु । (2) रक्त विना ।
 220. I. पि for प्य ।
 Colophon:—A. I. अष्टादशो, B. एकविंशो, C. F. J. सप्तदशो ।

CHAPTER XVIII

3. I. नव for रवि suggested by the other Mss. and supported by the contents.

4. (1) A. मित्य which seems to be for मित्त in place of मरिक् ।
(2) I. reads स्यावि for स्तुपि throughout the chapter ; it will not be noticed any longer.

8. (1) I. हल for हस्ति । (2) A. F. J. समहेन, for स्तम्भेन ।

9. (1) A. F. करो, C. कलो for करे । (2) B. C. यदा for यदा । (3) A. B. C. F. हर्म्येत्, J. हर्म्यात् for शास्त्रं तु । (4) I. reads this line over again with the exception of हर्म्य in place of शास्त्र; but it has not been thus repeated by any other Mss. and appears to be unnecessary.

10. (1) I, J. एवं for एक । (2) I. J. समाने for विमाने ।

11. I. हर्म्याद्विहर्म्या for मत्तवादिमत्तया ।

12. (1) J. हर्म्य for भुद्र । (2) I. मलं for अलं ।

13. I. भुद्र for मध्य ।

15. I. हर्म्य for मत्तया ।

The lines 16—19 are lost in I. but preserved by all other Mss. and are necessary here.

20. I. प.....न्याग्दमा for एकपङ्क्त्याके ना ।

21. I. चन्त for चष्ट ।

22. (1) I. नव, A. F. B. J. नन्द । (2) I. पञ्च for पङ्क्ति । (3) I. मध्यमेतच् ।

23. (1) I. वदि for पङ्क्ति । (2) I. अं स्वाद्मा for शाकिना । (3) I. श्रेष्ठ चतुस्रले ।

24. (1) I. वन्धा for पङ्क्त्या । (2) B. पय, C. सन, for सन ।

26. (1) A. F. पत्येय, B. चेतत्सेव, C. दशाशके ।

C. omits the next four lines.

29. I. विंश for ईश ।

31. J. पूव्य for पुष ।

32. (1) B. सतां for सैका । (2) A. F. कांशं for कौशं । (3) A. F. मुनिवंशं, B. द्ववंशं, C. व्याति । (4) I. J. निधि for तिथि suggested by the other Mss. and the context.

34. (1) J. भागिकं, I. चाधिकं for काधिकं । (2) I. च for दश ।

41. B. रोष्ट, I. रोष्ट for राष्ट ।

45. I. पञ्चां for पङ्क्तयं ।

46. I. पर्व for ह्यर्व ।

47. J. दिदि, A. B. F. दिने, C. युग्म ।

48. A. F. C. विशालेतु चेकहस्तं तथैव च ।

A. F. omit the next four lines.

49. J. विमानके for विमानके ।

51. I. चमेवं स्वाच्छे for स भागं च छे ।

52. I. त्यांशं, J. द्व (छ) शं ।

54. I. यं च तं चे for वतलं छे ।

56. B. चतुर्विंशति भागिकम्, I. J. and other Mss. चतुष्षण्णपदशकम् ।

57. A. F. J. मध्यं, C. मध्ये ।

59. I. कथं च पञ्च, J. पञ्चो, the other Mss. पञ्चपद सतांशकम् obviously for पञ्चविंशतिकांशकम् ।

63. A. F. सप्त, C. साम्ये, for सप्त apparently to mean मध्य as in line 57.

66. (1) J. मध्यं । (2) J. and the other Mss. विशालके ।

67. This line is lost in J.

73. A. F. B. माम् स्वादष्ट ।

79. J. विशालकम् ।

80. J. द्वात्रिंशदशकं ।

81. I. भूरि for भूमिः ।

87. I. भूमिं च ।

91. In the second half of this line a reference to पट्टय and षट्पाय as stated in line 97 should have been made but this is unaccountably missing.

92. I. कसेव for कात्रय, A. F. यत्र, J. कार ।

93. B. नगरं, C. omits this.

95. I. युकाद्यो, J. वृत्ताद्यो, B. second *pāda*, मेतद्भागं यथाक्रमे ।
 96. A. F. द्विभुजं, C. यंशुकं, J. यंशुकं, I. विभ्रकं ।
 98. (1) I. चायि for वायि । (2) I. यो for वो ।
 101. I. द्विध for द्वय ।
 103. I. रश्मि, B. रत्नि ।
 104. I. चतुर्थक for चतुर्विध ।
 105. A. B. C. F. वृक्त मान् ।
 106. A. F. चधि, B. घट, C. घद for मध ।
 107. I. तु for चैक ।
 111. I. शानां for शैकां । (2) I. लोहकम्, J. ज्ञानकम् ।
 115. (1) J. कुम्भोर्ध्वं चा for ऊर्ध्वं च सा । (2) A. F. C. J. दलिकं पय ।
 F. omits the lines 117 and 118 and the lines 117—120 are lost in J.
 120. A. F. आयत्तं, B. आसूत, C. आदत्तं for आबूत ।

Between the lines 122 and 123, I. adds a corrupt line which belongs to the preceding chapter : दाहमूलनताम्रं च संयोगं दाहसर्वशः ।

125. I. कृतम् for वसमलङ्कृतम् ।
 126. A. F. J. शिरा । (2) I. पदमांशं for बहुमांशं ।
 127. I. B. विस्मृत for विस्तृत ।
 129. I. B. C. विस्मृत for विस्तृत ।
 130. I. J. दारं for तारं ।
 131. (1) I. चारं for तारं ।
 (2) B. omits क्रिया ।

Between 132 and 133, I. reads the line 136.

133. (1) I. विमृति apparently for विहृति । (2) I. घात for घस्त ।
 134. (1) J. चायः for च तथा । (2) A. F. तस्यच, B. वश्यतः, I. पय
 तस्य वा ।
 136. I. नेष्टके ।
 141. The lines 141—167 are suited better between lines 339 and
 840.
 142. J. तस्यायामे तुवा ।
 143. I. गडोच्चात्यर्थ ।

146. I. हिंशाश, J. बीश, B. C. घी ।
 151. I. विधृला, J. विधृला A. F. विस्तृद्धति, विस्मृतानि ।
 152. I. दैव मुक्तिः for दैर्घ्यमुक्तम् ।
 153. (1) I. कोलवार for कोनावार । (2) I. विहत for विस्तृत ।
 156. I. निस्सा, J. खो रवा ।
 159. A. F. J. होनादि for मिथानि ।
 160. I. प्याङ्ग for प्यक ।
 162. J. मूलाग्र स ।
 163. (1) A. चनु, B. चमुशे, C. तनु, F. चानु ।
 (2) I. पूर्वाकृति, J. पूर्वकृशं । (3) I. परिता for वनिता ।
 164. I. दू for चे ।
 167. (1) A. F. पहि, I. येहि for पपा । (2) I. मोकं for मोका ।
 168. I. नेच, C. नाच, J. नोच ।
 169. I. तस्वांशं for तदर्थ ।
 170. A. F. C. तल्लुपासनं, J. तल्यविमानकम् for तल्यवासनम् ।
 171. I. ब्रह्माव्यक्त, C. पणिस्वार्तं for घृणालान्तं ।

174. (1) विषन् in place of व्यं appears to be the better reading because all the names are synonyms for the sky; the correct reading is given in line 182. (2) B. ज्ञाति, C. ज्ञानि, J. चेति for ज्योति ।

175. (1) I. पुक्करं, J. पुक्करं (ल); see 188. (2) J. लुपा (singular) ।
 177. I. चोष्ट, J. चोर्वि ।
 180. A. F. मर्त्ये स्तनोप्य, B. मर्त्येष्वन्येषु, C. मर्त्येस्तमरव ।
 181. (1) I. विस्ताराग्रमते, A. B. C. F. रं ना । (2) A. F. चकलं, B. C. चकरं ।
 182. I. ततो विषन्, A. F. नहतो विषन्, C. नाट्यतो रियेत्, J. नामतोषियन् ।
 183. I. मृतं जेत for स्तुतं ज्योतिः ।
 185. I. न for तद् ।
 186. I. तु उग्रते for चानन्ते, J. नन्दमै, A. F. नन्तमे, B. नवमे ।
 188. (1) I. द्विंशे for द्वंशे । (2) I. पुक्कर ।

189. The other readings are तुङ्गयासान्तं and तुङ्गादयासान्तं, compare the line 199.

190. This is lost in J. See note under 232.

191. I. येतसु महि... for मुक्तमेतन्महो ।

192. I. लुपमिति for व्या चेति ; see line 177. C. omits lines 193—196.

193. I. कन्वरं स्वया, A. F. काश्यपः, B. कश्यपिः ।

Between the lines 193 and 194, I. repeats the line 191 which is not necessary here.

195. I. चोर्ध्व for चोर्ध्व ।

197. I. द्वि for द्व, B. संख्यांश, C. पद्मान ।

200. A. F. वारे, B. चारे for पारे ।

201. I. तु... for कूटनीयै, B. कूटनी, C. omits this word.

203. A. C. F. हस्तो, B. हस्ते ।

204. I. J. द्य for मध्य ।

205. I. J. ...न for क्रमात्सोपान ।

209. I. J. तु एक, B. स्वेक ।

210. The form intended is apparently छन्द, not काया ।

211. A. F. सावशं, C. सावशः, B. सवसा for सावध ।

212. (1) I. J. लुटिपाकनैवि for दानलुपेनैव । (2) I. J. दतः, B. दान्तकं ।

213. A. B. F. म्येति, C. म्येति, I. J. हर्म्येति ।

The next five lines are lost in J.

214. I. लम for लं भू ।

216. I. ल for ए ।

220. I. J. धेर्ध्व for धेर्ध्व ।

222. I. J. मध्येदि च नया for मध्यादि चान्यथा, which is also not grammatical.

225. (1) J. त्रिपादं । (2) J. चार्धार्ध ।

226. (1) I. J. ल for मा । (2) The other Mss. विस्तारात्तस्य ।

227. A. B. C. F. यथाशौभं ।

228. I. मात्रं वा ।

229. (1) A. F. J. वाच for पाद । (2) I. J. सार्ध for चार्ध ।

232. I. J. त्रिव for त्रिव ।

Between the lines 232 and 233, J. reads 148—190

234. I. J. चया for चयः ।

235. (1) A. C. F. कर्णात्कर्णा, B. कण्ठात्, I. J. कथा । (2) A. B. C. F. नीत्वा सूत्रं ।

236. I. J. धो for धो ।

237. (1) A. F. चित्वा, B. खित्वा, C. चित्वा for चत्वा । (2) A. F. J. चित्र, C. चुव for सूत्रा ।

238. I. चन्द्रमये for चन्द्रं यये suggested by J. and the other Mss.

239. B. वाजमानास्त, I. J. वासमान्त ।

240. A. F. J. द्विदसूत्रादयो, I. चित्र सूत्रं तथा ।

241. (1) I. तच्छिन्ने, A. B. C. F. J. तच्छिन्ने । (2) A. F. J. चारात्, I. तारं । (3) A. B. C. F. J. वित्तमः, I. नमम् । (4) वित्तम is an impossible form, obviously it stands for शिल्पवित्तमः ।

242. (1) J. श्रोत्र्या । (2) I. मयु for मध्य । (3) I. कम् for का ।

After this F. reads शयकामकोष्ठविधिः and A. F. करबोरवहु. कामकोष्ठविधिं वक्ष्ये श्रुत्वा तत् प्रमज्जना । Here A. F. leave मानसार and take up another different Ms. called पद्मसंहिता ।

In addition to this F. contains a portion of another Mss. This portion deals with *gopura* or gate-houses.

243. (1) B. करेविरावसापूर्वं, C. करेबोरेविराबाहुं । (2) I. पुटान्तं for पुटामं ।

244. I. कर्णायां च, J. कर्णेच्छाया ।

246. C. J. बाहुल ।

247. I. J. दलो मवेत् ।

248. I. वसुपाकर्णेकठेषु, J. and the other Mss. बहुबाहु लुपाकर्णेषु ।

249. (1) B. C. कूटा for कटका । (2) J. omits तु and reads प्रयोजयेत् ।

251. B. जषा, C. वषा ।

252. B. ममलो, C. मामला ।

253. (1) I. च, J. चा । (2) J. तथा for तदा ।

255. C. हस्येतं ।

257. I. रुद्र for शुद्र ।

258. (1) I. रुद्र, J. मस्य for मध्य । (2) I. पतकं for पतत् ।

259. I. देवता for तुण्डवटा ।

260. I. चाक्षु for वाज ।
 261. I. तेच for देव ।
 262. I. J. लिखुवधं for ऋषुवधं, B. ऋषवदधं तु वामनः ।
 263. I. J. छिद्र (first one) for चित्रं ।
 264. I. J. यथा (second one) for तथा ।
 265. B. शंखरे भूखरे तथा, C. नासिका पंजरान्वितं, I. J. शिखरेः ।
 266. (1) C. omits this line and remaining portion of this chapter.
 (2) B. बलको for फलका । (3) B. वासम, J. वयसि, I. वायसि ।
 267. B. भूखरोष्टि ।
 268. (1) I. J. गुहोदवस्य से for गुहोदकसुखा ।
 (2) J. यथा युक्त्या ।
 270. B. कुह वो ।
 271. B. चरेर्धे, J. बलार्धे for बलार्धे ।
 272. (1) I. सुक्खान्, J. उक्तान् ।
 (2) I. J. पत्तो हि B. वर्ये नि ।
 273. (1) B. तस्यवा । (2) I. संपदो प ।
 274. (1) J. कं प्रति, B. कर्तुं प्रति । (2) I. J. बलार्धे for बलार्धे ।
 275. I. स्या J. स्यात् लक्षणं ।
 276. B. पादौ for चादौ ।
 278. B. तत्तु विभागं मवेत् for the second *pāda*.
 283. B. शेषं तु मौलिकान्तं, I. J. शेषान्तं लिङ्गकान्तं ।
 284. (1) B. प्रस्तरं । (2) I. J. B. व्येषां शेषं ।
 285. (1) B. नालिकोलंबनं चैव ।
 (2) I. J. चैकलम्बनं, B. तदद्वयं तुवा ।
 286. (1) B. पंचद्वयं । (2) I. तद्वै for द्वयं ।

The next three lines are missing in I. but they have been preserved by all other Mss. and appear to be suitable here.

287. B. कुक्ष्यां तु नद ।
 288. J. भ्रत for ह्यद पत्र युत् ।
 291. B. तस्यान्तर्गतमश्वाधिन् ।
 292. I. दा, B. जेदो for द्रुम ।

295. B. प्रवत्यधिचि । ग्राह appears to be the correct reading, compare lines 302, 313.

296. I. व्यक्त, B. वृत्त ।

297. B. गजस्योन्नक्तिः शोभा कुंडभारतभास्ववत्, I. J. गजधोत्रादिगण्यन्तधोत्र गण्ड ।

298. (1) I. वेद for पादं । (2) I. कम् for वत् ।

301. J. पुच्छा, B. मुक्चं for पार्श्वौ ।

302. I. ग्रहमेव, B. ग्राममेव ।

304. B. कोत्तुमदेशके ।

305. (1) B. पत्रयुक् । (2) I मत्स्या for मर्त्या, B. मध्ये ।

306. (1) B. तदा । (2) B. कृत्वा कृति इति, J. इष्टाकृतिं इति ।

The lines 308—312 are lost in J.

308. B. भाषणं प्रादरंयुक् ।

309. (1) B. विभृते for पार्श्वके । (2) B. चार्चको भुजकोयुत ।

310. B. घटोद्भूतं ।

311. B. कवरी ।

312. B. स्यादभ्रतिं धातकंयुक् ।

313. B. पत्रादि for पुच्छादि ।

314. B. ग्रामास्वानां, J. ग्रामश्वानां ।

315. (1) I. J. केमत् for केशं । (2) B. चतुष्पा ।

318. I. रवा, J. व for भू ।

319. J. देवं ।

324. B. मुक्चंद्वास्थं ।

325. B. गीतस्यतु ततो ।

326. B. मन्त्राय ।

B. reads between 326 and 327 the line 331 and omits the lines 327—330, 334, 335, 336, and 337.

327. I. वायत्, J. वाय ।

330. I. सयन्, J. मोहानां ।

333. (1) J. कृते for first कृते । (2) B. कृटे for the last expression.

334. (1) J. कमा, B. कमा for ग्रामा । (2) B. देशके ।

335. (1) I. खोल for स्थूल । (2) J. वास्थं ।

337. B. सर्वेषां, other Mss. द्विजानां ।

338. (1) I. वै for सै, B. सयिकाकार्कातं । (2) B. युग्मं ।

339. B. चोत्कदेककं पितृकं पितृदिकं कलं । श्री ॥

340. Both B. J. omit लक्षणं and have विधिना which is more suited to the context. See note under line 141.

341. I. गै for चैश, B. वातुंगं चैशकाविवा ।

342. B. युगमंडपकं चैव ।

344. (1) B. J. अविहलं for च अलं । (2) B. मंडं च, J. अविहलं I. मंडं च ।

347. I. सकलं for सकलो ।

351. (1) I. र for रि, B. पत्तु चतुष्टका ।

354. B. सुभाणि नयवत्ताणि सत्कुशाद्रं ।

355. (1) J. सापि, B. क्षपति दानसं ।

(2) J. घटान, B. तुष्टमुप, I. कलिकं ।

356. I. J. लोभं, B. लोहं ।

357. B. नववदूतचार्यदाचार्य ।

359. B. कुम्भं ।

361. B. नृप ।

362. (1) I. सा for चा । (2) I. शतं for शकोः ।

363. I. प्रयोजयेत्, J. दिवाचयेत् ।

367. I. न्मेवा ह्यर्चमाचर्य for स्लेखावोजमुखाय ।

370. I. सा for चा ।

371. (1) I. तुका for पृकान्, B. मुतंपृकान् । (2) J. सुधीव ।

372. (1) I. J. हृ, B. वे । (2) B. रष्टकं ।

373. (1) B. पागर्भं । (2) B. कुर्यवक्रेणलेखयेत् ।

Between 374 and 376, J. reads the line 378.

375. I. यो for श्री, B. श्रीवं ।

377. (1) J. स for वै । (2) I. तुलमहा for तुलिकया ।

378. (1) J. विमुञ्जा, B. विमुता, I. वस्त्रमा । (2) B. तत्सर्वं ।

380. I. पुष्पकन्धे ।

382. I. मूलं for कूर्चं, B. मूर्चं ।

383. The use of the form आहरोह is not idiomatic here.

384. J. रेवच, B. लवेवा, I. नेवच, for the last expression.

385. (1) I. रत्नकत्त । (2) J. प्रायुक्तवदचयेत् ।

387. B. तत्त्रिकोतदर्धे तु मध्ये ।

389. (1) I. अन्नप्रविंनस्य, J. पुष्पं विन्यस्य, पुष्पराम is mentioned later. The intended form is perhaps प्रवाल । (2) I. स्याद् for स्य चे ।

(3) B. omits lines 389—391.

390. I. नामं for रागं ।

393. B. गोमेवकं ।

395. I. रक्तं for रज्जं ।

396. (1) B. सर्ववेषाडयो । (2) B. प्राप्तवांश्चां ।

(3) J. धूपलैः ।

400. B. पतद्वोपरि ।

401. B. चतुरष्टाकाव ।

402. (1) J. दिक्काशकारादिन्, B. दोशानकांतेषु ।

(2) I. कवि, J. कमान् ।

403. (1) I. ककु, J. कूलकु for कमूलकु ।

(2) J. चालयन्तो, B. मालयन् त्रिः ।

404. B. जलेनामि, I. J. जलेखमि ।

405. B. चतुरष्टकान् ।

408. I. वेप for वेड ।

409. (1) I. मूर्ध्नेस्तु, B. मूर्ध्नि तु । (2) I. पान for पादः ।

410. (1) B. नमस्तु कंठराजादि । (2) I. राज्यं for ग्रामं ।

411. B. बहु विस्तृतं ।

413. J. कुर्यात् which is more idiomatic than कुरु ।

414. (1) B. यजमान गृहजे त्वते भक्तिश्चमुक्तिर्मेवेत् कुर्वन्त्ययजमानगृहं । (2) I. J. नृपयते for नृपालये ।

(2) I. मृतो for मुक्तिं ।

415. B. यस्मात् कुर्याद्वनंदारानुपपत्तयेतत्र च पीडानं वेहेते, I. J. अत्साकुर्वन्तो-
नारद ।

417. (1) B. गुरुयुतश्च सद्गुरुः शिल्पिकादिशः ।

(2) J. नादि for नान्दि ।

(3) B. गजघाहन ।

418. (1) I. स्य for सह । (2) B. सवितागृहं

Colophon :—I. एकोनविंशो, J. अष्टाविंशो

B. द्वाविंशो, for अष्टादशोऽध्यायः ।

CHAPTER XIX

1. (1) J. भौम for भूमि ।
(2) C. omits the first 70 lines of this chapter.
2. (1) J. ज्योति for जति । (2) I. इद for इन्द suggested by references and all other Mss.
3. I. हर्म्य for हर्म्य suggested by the other Mss.
4. (1) I. चन्द्रचाद for इन्द त्रिपाद । (2) I. विक्षय for विकल्प म्यान् ।
6. (1) I. पतदायाकि, J. दायादि ।
(2) I. इ स्ता for दार्थ स्ता ।
8. I. J. तदपी for तदुदी ।
9. (1) B. परिष्ठाद्वापिदे । (2) I. J. यानं for मानं ।
11. B. J. शयने ।
12. (1) B. J. यथा for यस्य । (2) B. J. विन्न, I. बहु ।
15. (1) B. दिष्टस्यादितिकाकृति ।
(2) I. ताद्योति for तैति प्र ।
16. (1) I. J. पुर्वे तत् पुर्मसापि वनितालयेमेव वा । The reading adopted in the text is supplied by all other Mss. and is necessitated by the fact that the sense of I. J's. reading is expressed in the next line.
(2) B. वनिते ।
17. B. पुचितं तत् पुर्मसापि for the second *pāda*.
18. I. भक्ति, B. शक्ति, J. भित्ति ।
19. (1) I. कस्यया for कस्यसा । (2) B. कात for कम ।
20. (1) J. पाहत्य, B. पावृष्ट्य I. पागम्य । (2) B. J. नश्य, I. तस्य, compare XXVII, 35—39, XXIX, 36—37, etc.
21. (1) I. साष्ट for चाष्ट । (2) I. J. एक for चैक ।
23. I. तत्समे, J. तद्द्वयं ।
24. (1) B. तद्वद for तदर्थं । (2) B. वर्गपदपदमौलितम् ।
25. B' मेना for होनं ।

26. (1) I. मागमे, J. मागिकै । (2) J. द्विशालिकम् for विशालिकम् ।
 28. I. नाडो for नासि suggested by the other Mss.
 29. I. सार्व for चार्च suggested by the other Mss.
 30. I. नाडो for नासि, suggested by the other Mss. B. नाश विनाशो तु चतुर्ष्व विमासिते ।
 31. Between the lines 31 and 32, I. repeats the lines 17—19 except the last *pāda* of 19 which runs as follows : कन्यसादि त्रियं त्रियम् ।
 32. B. स्त्रितस्यादुपमालोते ।
 34. J. फलिका, B. द्वारं शतं पलकांतकं ।
 35. I. सान्तर, the other Mss. चान्तर ।
 36. (1) B. नासिकासने । (2) J. फिचरो ।
 37. B. नासिकात् for the first expression.
 38. (1) B. नूतादि for भूतादि । (2) B. J. पत्र for चित्र ।
 39. B. omits this line.
 40. (1) J. चम्राङ्गं, B. चम्रा(वा)णां, I. चाग्रान् ।
 (2) B. पुष्टिदामै ।
 41. (1) B. J. लभते for लभ्यते ।
 (2) B. करादितत्समेकत्वा लभते भद्रसंयुतं ।
 42. (1) B. बलको for पालिके । (2) B. श्रेणी । (3) I. योक्त for वृत्त ।
 43. (1) J. युक्ता । (2) I. J. वणै for वन्न ।
 45. B. रादि विनिर्गमम्, J. वर्गकम्, I. पन्दिकम् for the last expression.
 46. (1) J. तद्वा । (2) B. क्रिया for श्रिया ।
 47. (1) I. पूणोर्द् for कुर्वोर्द् । (2) I. नास्य for नासि suggested by references and the other Mss. J. नाडो ।
 49. B. पकांश कणैकृतं स्यात् सपादांशमदिष्टा(शिष्टा)नां ।
 50. I. चाश्विन्यादि, J. न्यांशे, B. चाश्विन्यांशं मलादकं ।
 51. B. सन्नेदय for the last expression.
 53. B. पूर्वदेवतु ।
 54. I. हर्म्ये तु for हर्म्येस्य ।
 55. B. मध्य for मध्ये ।
 56. B. दंष्ट्रं वा for दंष्ट्रेण ।
 57. (1) I. शाखा, the other Mss. शाला । (2) B. शारकचर्चर ।

59. (1) I. मध्य, J. चर्व ।

(2) B. त्रितय, I. व कं for श्वंशकं ।

65. J. चोर्ध्व ।

67. (1) J. कारं for तारं । (2) B. जतुर्नागं मध्यष्टं । (3) J. मध्ये ।

68. (1) B. युक्तिकाष्टा । (2) B. स्वतन्त्रान्विता ।

71. B. चत्वरंश, C. चत्वरंशं for the first expression.

74. (1) I. चर्व वि for चर्व द्वि suggested by the sense and the other Mss.

(2) I. J. चत्तर for चान्तरं ।

77. This line is missing in I. J. It is, however, necessary here in order to make the total of ten parts into which the whole height is divided (see line 75), and it has been preserved by the other Mss.

The lines 78, 79 are lost in J.

78. (1) I. शर for शिर suggested by the sense and the other Mss.

(2) B. भागं for भागे । (3) B. चोर्ध्व, C. चोर्ध्व ।

80. C. मातु for मनु ।

82. (1) B. युगलं, C. युग्मांशं । (2) The Mss. other than I. घोष for चङ्घ्रि ।

83. I. कान्वितम्, J. कौशकम् for the last expression.

84. The lines 84—98 are missing in I. Lines 88—98 are lost also in J. Again C. omits lines 90—93. Thus the 14 lines, 84—98, are found in a way in all the different groups of Mss. They have been, therefore, included in the text. It is, however, difficult to explain how these lines, like many others, have been lost in I.

85. J. विभागेन ।

87. J. युगांश for षोडशांशं ।

88. B. F. पाल्दंशं for युगांशकम् ।

89. C. चोर्ध्व ।

C. omits the next four lines.

94. (1) B. F. C. षट्भागोर्ध्व । (2) B. F. तर् for तले ।

95. B. F. दृश्यं for पूर्वं ।

96. B. F. पांशकं for पादतुङ्गं ।

97. B. F. तत्सरंशोरोदयः for the second *pāda*.

98. (1) B. F. केवरो for शिखरो । (2) C. शिखो for शिरो ।

99. (1) B. पादद्वयो । (2) B. C. वेदिका for वेदिकम् ।
 104. B. C. omits the first *pāda*.
 105. (1) I. शिव for शैव । (2) B. शिवांशकं for the last expression.
 106. I. कञ्ज for कण ।
 108. (1) I. समलयं, C. समयं, B. पद्यम् । (2) I. सा for चा । (3) C. हिप्यकं, I. J. सचिकम् for the last expression.
 109. C. राघतनं, B. रालयकं for रायतनं ।
 111. (1) I. मकारं वा for मागारं च । suggested by the other Mss.
 (2) गृह is once more mentioned in line 10.
 112. (1) I. नीलयं । (2) B. नालि, C. स्मालि, J. आन for तल । (3) I. व्यापनं for व्यान suggested by the other Mss.
 113. B. C. द्वांशकं for चांशकं ।
 115. (1) I. J. शस्तो for सतां suggested by the other Mss. (2) B. C. नालि ।

The next 4 lines are lost in J.

116. (1) The first *pāda* is identical to the last *pāda* of the preceding line and seems to be an unnecessary repetition.
 (2) B. C. नवाश । (3) B. विस्तु, I. has always स्तु for स्तु ।
 118. B. C. नेकार्क ।
 119. B. omits this line.
 121. B. C. कुम् ।
 The lines 122—124 are read continuously without any division.
 122. (1) B. आदादल भुघर, C. पदाल भुरिशोभ । (2) I. विमाच, B. मन्तः ।
 123. (1) C. विदं, B. विदम् । (2) I. C. आशाप, B. पशेप ।
 124. (1) I. C. मा, B. ना । (2) B. विदिमान, C. विमामिद । (3) B. मशकु मानमायं । (4) I. मागतरानां, B. मानतलानां । (5) B. गृहांतरे ।
 126. (1) J. पञ्चानं । (2) B. मानुसतांश ।
 127. I. वारथा for द्वाप्याद suggested by the other Mss.
 129. C. मंगुलांतां, B. गृहांतं ।
 130. B. योग्यकं ।
 133. I. J. पञ्चन, B. पञ्चसे ।
 137. I. कस्य for कन्य suggested by the sense and the other Mss.

139. B. मध्यमांगुलेन for the first expression.
 141. I. लं भवेत् for लान्तकम् ।
 142. I. हृद्यं for मध्यमं ।
 144. B. तत्रि for the first expression.
 145. B. J. मालये, C. मूलयेत्, I. रालयेत् ।
 147. B. पतलायु, C. वतुपाद for the first expression.
 148. (1) B. चै, C. जै, I. J. त्रिवंशक । (2) B. C. पादस्य तत्, पादस्यकं ।
 150. B. C. कपाटं च for the first expression.
 151. (1) I. J. समतत् for सामन्त । (2) I. J. दि for दी ।

Between 151 and 152, B. repeats the lines 156—157 : सुष्टिदेश
 समावहेत् । तस्मात्परिहरिच्छित्ति श्चांतस्तीमं प्रयोजयेत् ।

152. (1) I. योन्यं, J. योन्यं । (2) B. C. मध्याय ।
 153. B. चातने, C. वदने चातने ।
 154. (1) B. omits this line. (2) I. सर्वसंस्कार, J. सर्वालङ्कार ।
 156. I. रमेत् for वहेत् ।
 157. I. सात्त for चान्त ।
 158. B. जना, C. जन्मा for जन्मा ।
 160. B. मङ्गलांशं धनार्थं पणारशिका ।

I. J. चलङ्कारमसुराणां सन्दनार्थमुत्तालकम् । C. मसुमानां सानं स्वादानार्थं
 विप्रनालिका । The reading of the *codex architypus* is obviously a confused
 form.

162. (1) I. यथा for यष्ट, suggested by the other Mss. B. यदि, C. यद् ।
 163. (1) B. C. दाह, I. J. हचितं which seems to be a misreading for
 रचितं or रुचिरं । (3) I. कथि for कौति ।
 164. (1) B. स्वाकिं शुष्क, C. स्वाक्केषु ।
 (2) I. J. वितस्त्यात् स्तुपिहस्तान् ।
 165. (1) B. मध्ये । (2) B. C. दैवस्य for देशस्य ।
 167. (1) J. तत् for तु ।
 (2) B. C. द्विगुणांतकं for the last expression.
 168. (1) I. चोत्तरे for चोत्तमे suggested by the sense and the other
 Mss. (2) B. C. तत्तत् । (3) B. यथोचितं ।
 169. B. नस्थो, C. नलो, J. नालो for नालोदयं ।

170. I. यथै for यथै ।
 171. (1) C. J. नलमूल, I. नलमूल । (2) I. समाजिते for विमाजिते ।
 172. C. I. J. चियं for यथा ।
 173. (1) B. कुम्भ, C. कुम्भ for कुम्भ । (2) I. सद्य for पद्य ।
 175. (1) B. C. दार वा for धराय वा । (2) B. बाद, C. पाद for वाय ।
 (8) B. C. दार for तार ।
 176. I. एवं च for एक द्वि suggested by the sense and the other Mss.
 177. C. विस्तारं च्छेदं ।
 178. (1) J. पञ्च for पाद । (2) I. म for जा ।
 179. B. C. सिंहवक्त्रं, I. J. सवक्त्रं ।
 180. (1) B. रमानं, C. रमाना for रम्मानालं । (2) B. प्रमसुनामं, C. J. प्रसुनामं, I. प्रसुनामं ।
 181. C. शिव for शिष्या ।
 182. I. कर्णे for कर्णकूर्त suggested by the other Mss.
 183. B. श्रीविष्वा, C. श्रीविशाला for श्रीविशाल ।
 184. (1) I. तदाप्यर्थं शिरोर्ध्वं च for तदन्तर्यं शीर्षं स्यात् suggested by the other Mss.
 (2) I. स्वसि for स्वस्ति suggested by reference and the other Mss.
 186. I. तद्वेश्म for तद्वेश्मा suggested by the other Mss.
 189. I. नास्याङ्गं ।
 191. (1) I. B. व for वा । (2) B. J. मितोरितं for प्रकीर्तितम् ।
 192. B. चन्द्र for मर्द ।
 193. I. J. विदिके ।
 194. (1) C. वृत्ता for धात्वा । (2) C. रास्यं for राह्यं ।
 B. सुषमैडपहरायातं तु नासिकं वज्रराह्यं ।
 195. (1) B. C. पादाधै for कुर्यात्सर्वं । (2) B. C. add at the end वा ।
 197. I. व्युत् for कुम्भ suggested by all other Mss.
 198. I. कन्यसास्त्रिविधं ।
 200. B. दृढमदृढव, C. मेटपट्टव ।
 201. I. alone omits दृढं which is necessary here.
 202. I. adds दास before हर्म्य which is quite unconnected here but appears to be in place of दृढ which has been left out at the end of the preceding line,

204. I. एकाल्य, B. चैकादय ।

205. (1) B. त्रिवातु, C. त्रिवादि, I. J. पादत्रि for त्रिपाद suggested by the other Mss. (2) C. पासाद कचित्, B. दावेमर्थोविके ।

206. I. त्यास्या for वा चा ।

207. (1) B. C. J. नदित स्तम्भ ।

(2) I. मुक्तमेव for युक्तमेववा ।

208. I. adds नासिका, before युत्था ।

209. I. भन्वा for हन्वा, suggested by J. and the other Mss.

210. I. adds युत before मानेन ।

212. (1) J. युष्म, B. वत्, C. पते, I. कत्सम ।

(2) C. मूलवत् ।

213. (1) I. र for रय्य । (2) J. सल्लङ्घ्यं, C. रमल्लङ्घ्यं ।

214. C. J. बण्ड, B. कृत for कर्णे ।

B. adds between lines 214 and 215 the following 32 lines which are not found in any of the other Mss. and appear to belong to some other chapter (IX or X) :—

तृतीयं त्रिभागेन पानीयं जलं निक्षिपेत् ।
 ज्वरं च सामराकारं ज्वरं च पथे तथा ।
 तंडुलं मंडपं वामे पावके पवनालयम् ।
 गृहक्षते धान्यशाला ईशस्वामासमंडपं ।
 गंधर्वश्च क्षुभराजश्च क्षुभे च स्थापनालयं ।
 पूर्वं च वितते चैव चालये परिचारकान् ।
 सेवे च नाटमुख्ये च कस्यपेत्कोशमंडपं ।
 पुष्पदंते सुराला च शस्त्रमंडपं संयुतम् ।
 वारुणे चामुरावापि वस्त्रनिक्षेपं मंडपं ।
 नागे वायु क्षौवापि देवभक्षणमंडपं ।
 अदितौ वेदितावापि शयनार्थं च मंडपं ।
 आत्मानमंडपं चैव देवदिक्षु विदिक्षु च ।
 घनलानिलकोशे तु बालत्यालयमेव च ।
 सत्यके चांतरिक्षेपि वाधानामालयं भवेत् ।
 शोषे च वितते वापि नाटकारालयं भवेत् ।
 गृहाक्षरं क्षुभं चांतं गलिकानालयं तथा ।

नैऋत्ये वाक्कांते च गणिकस्यालयं भवेत् ।
 वाक्काद्वाक् पयितं सारामकारकालयं ।
 वायुकोलादि सोमांतं नित्यकर्मकरालयं ।
 सामादिस्तेन पयितं मध्वर्वालयमेव च ।
 ईशादि चंद्रपयितं संघोतार्थं च मंडपं ।
 तद्वाक्छे तत्प्रदेशे वा गोशालां परिकल्पयेत् ।
 ईशस्थाने तु रूपं स्यात्तटाकं परिकल्पयेत् ।
 चतुष्कोणे तपस्विनां सत्रावासादिकं भवेत् ।
 समोपे वोरभद्राणां प्र(शु)द्धेणोश्च कल्पयेत् ।
 मह(हा)व(म)र्णादि देशे तु वणा(र्णा)नां वासयोग्यकम् ।
 पश्चिमे चिवृषे संख्यं दक्षिणे क्षत्रियस्य च ।
 उत्तरे वैश्यसेन(घ)स्य पूर्वे तु शूद्रसचकं ।
 तद्वाक्छे सर्वजातोनां शालयं कल्पयेत्सुधीः ।
 द्वारस्य वामभागे तु गजाभ्यानिजालयं ।
 उदितश्चेककोणे वा कल्पयेत् दृढमंडपं ।
 वायुकोणे तु वाक्छे वा पुष्पोद्याने तु कल्पयेत् ।

215. (1) B. C. घंतरालस्य मंचोर्ध्वे । (2) B. शालापंजरं, I. नामांजल(जालं)
 J. नामान्तरालं ।

216. I. reads द्वारं twice, one next to other.

219. (1) B. सन्धि for नन्दि । (2) C. काला ।

(3) B. चोत्तरद्वारे देवान्यस्त, C. चोत्तरद्वारस्य ।

220. J. मण्डपस्य ।

221. The expression आनदुर्गयुक् is apparently in place of आनकदुर्गयुक्तम् ।

222. J. आलनं, B. आसधानं, C. प्या for ध्यान ।

223. I. J. गेय, B. योय, C. omits this.

B. omits the next 4 lines.

225. (1) C. नामोद्भवर । (2) I. सानकं for आनक ।

(3) I. वा for आ । (4) I. त्वापि for द्वापि ।

228. (1) C. कोष्टेय । (2) C. कमलत्रं ।

230. I. J. वायस..... for वायसर्वया ।

231. B. प्रष्टादश ।

232. I. तं देशेकोणे, B. देशे तु ।
 233. J. C. सुस, B. पक्ष for मूर्त्त ।
 234. B. C. देवान्य, J. देवान्यु for देवान् पुराण ।
 235. (1) B. C. J. पतन् for पवं । (2) B. वाहनमोक्षमस्य, C. विनोक्षमस्य ।
 236. (1) B. C. तत्तद्वाहन । (2) I. तलीपेतमे । (3) J. पमर्त ।
 237. B. मानेनदिधेव, J. मानभानेदिति ।
 238. B. नवतित, C. नवतितलं, J. नवनीत for वनितान् ।
 C. omits the next 3 lines.
 239. B. देशे महत् ।
 240. (1) B. प्रतिर्वा for हरि वा । (2) B. चतुष्ठाणो ।
 241. (1) B. चास्तं । (2) I. लिवा, B. लिमा for स्वा suggested by the other Mss.
 242. (1) I. पौत्रि, J. B. पौत्रो । (2) I. J. चतुर्दशु ।
 243. I. प्रतिर्मा for प्रतिष्ठा, suggested by the other Mss.
 244. (1) C. हिमदास्तन ।
 (2) J. मध्यतं, C. मध्युतं, B. मृच्यतं ।
 247. (1) I. चमय for चाय । (2) J. and the other Mss. पदिकमे ।
 248. (1) B. कोठं च, C. omits this word.
 (2) B. मिनाथेन, C. दग्धोतले ।
 C. omits the next 3 lines.
 249. B. second *pada*: श्रीमाचवं तरहरि पदक्षिणे च ।
 250. For पथवान्य, J. प्रवाक, B. तिवा ।
 251. I. अनिरुद्धं for अनिरुद्धं suggested by the sense and the other Mss.
 252. I. वैद्वनोजन for वैद्वटिजिन suggested by the sense and the other Mss.
 254. B. ममरान्वि, C. नेनद्विवा, J. तद्वरान्वि, I. तद्विधान्यतम् ।
 257. I. वत्कुयोद्धम्यं, J. वद्धम्यं कुयोत् ।
 258. (1) I. कुयोद्, J. रुद्वा ।
 (2) I. मारार्थे for राथे, B. रुजिरार्थे, C. leaves this in a lacuna.
 259. J. C. नेप for स्नाप ।
 261. B. का वार, C. का दार ।
 Colophon:—I. विंशो, B. त्रयोविंशो for एकविंशो ।

CHAPTER XX

2. B. C. सकृश्च for द्वयं वा ।
4. (1) J. चाय, C. अथा. B. सथवारो for the first expression.
(2) I. यादे for पाद ।
5. I. C. बद्धा, J. बन्द्धा, B. द्वयार्थो for बन्ध्या ।
9. C. बद्ध, B. चंद्र, the other Mss. बन्ध ।
13. B. प्रीवतु, C. प्रिय तु for शिखरोच्चं ।
B. omits the next 4 lines.
15. (1) C. J. विनांशिन for विमानांशे । (2) C. विदत्तकं, J. द्विदत्तिकम्
for वितत्तिकम् ।
18. (1) I. शाराधे for द्विरष्ट । (2) I. J. चत्वारंशः ।
J. omits the next four lines, 19—22.
21. B. C. चार्ध्व for बोध्व ।
23. J. सपादांश, C. सप्तदांश ।
24. (1) B. चतुर्था, C. चतुर्ध्व ।
(2) I. शिखरो, J. शिखरे, B. शिखरादिषु ।
25. (1) I. सार्ध, J. चार्ध । (2) B. सोपानादि for गोपानादि ।
27. (1) B. चतुर्धांश । (2) C. J. द्वे तु । (3) वै, J. वैका ।
28. I. एनि, J. एध्विना, counting in any way the total exceeds
the number, eleven, mentioned in line 27.
31. B. प्रस्तरे चांबरांशकं ।
B. omits the next four lines, 32-35.
35. C. चाय for चाम्ब ।
36. I. वन, J. वनं ।
38. I. एका, J. चार्धो ।
1. B. तयोत्रि, C. तयोत्रे, I. J. त्रियत्रे ।

43. B. स्यात्पटवं ।
 44. I. ददद्, J. and the other Mss. गद्व्य implying गद्व्यमान ।
 45. (1) All Mss. विस्मृ for विस्तृ । (2) J. सर्वे for बाह्ये ।
 48. J. चतुर्दशं समारभ्य ।
 50. I. इत्ताङ्ग for बटकर, B. पंचाष्टहस्त ।
 51. I. ममुहस्वा for मनुहस्ता ।
 52. The distinction between छुद् and छल्प is very subtle if it is as all intended here, but both the words are deliberately included in all the Mss. and in other places also.
 53. B. C. लार्थे, G. लाङ्गे ।
 55. I. वायु for वाय suggested by the other Mss.
 57. I. हर्म्य for हर्म्य suggested by the other Mss.
 58. (1) B. खंड for कणे । (2) C. कुलं for कृति । (3) L. सा for चा ।
 61. L. वा शालाहारासवज्जम्, J. and the other Mss. स्यादृष्यादविशालकम् which seems more suitable here.
 62. I. मट for कूट suggested by J. and the other Mss.
 64. B. निविडैरपि, C. निस्त ।
 B. adds here नानापंजरसंयुके ।
 66. (1) B. C. सोपान for गोपान । (2) B. C. नासै ।
 68. (1) I. ऊर्ध्वं पत्तान्तरे for तदूर्ध्वपत्तान्तः suggested by the other Mss.
 69. (1) J. and the other Mss. मध्ये तु । (2) J. नासिकम् ।
 71. I. मारा, J. भारे, C. हारे, B. मायः प्रकाशितः ।
 73. I. J. सार्धे for चार्धे suggested by the other Mss.
 75. B. C. नासै for नास्यै ।
 78. I. सप्ताष्टकं तु, J. सप्ताष्टद्वि ।
 84. B. J. स्तल, C. खल ।
 85. C. J. ने सोप, I. J. नमुय ।
 86. I. बहै, J. B. वने ।
 87. I. विमानान्तं स for विमानान्तस्य ।
 89. I. सान्त, the other Mss. चान्त ।
 90. B. खंड for कणे ।
 91. J. दक्षिणस्योर्ध्वे, B. C. दक्षिणं स्यात् हर्म्यमर्धं for the first pāda.

92. I. सप्तकम् for सप्तके suggested by the other Mss.
93. I. पाष्टिकान्त, the other Mss. पाष्टिकान्तक ।
94. I. सप्त for सप्त supplied by the other Mss.
95. B. नरहर्म्यु ।
97. I. न क्षोण for दक्षिणा suggested by the other Mss.
98. I. प्रोक्तम्, B. C. J. चोक्तं चो ।
C. omits the remaining portion of this chapter.
99. I. नादोनि, J. रादि च for नामरादौ च suggested by the other Mss.
100. (1) B. वेद्यादि for देवादि । (2) I. पूतयेत् for पूर्ववत् । (3) B. बुधः ।
101. J. कण्डहर्म्यप्रदेशके for the second *pāda*.
The lines 102—104 are missing in J.
102. B. स्याद्यदुर् तत्र ।
104. (1) B. चारोप्य, I. and the other Mss. चारोप्य ।
(2) B. कण्डहर्म्यप्रदेशके ।
105. B. देवता ।
107. B. वेदामबं तु यापामं जायं.... ।
108. (1) I. मा द्व for मं द्व, B. इत्यामेदमं तत्र ।
(2) I तमे, J. तथै ।
109. I. तद् for तच्छि suggested by the other Mss.
110. (1) I. उक्ता for उक्तं । (2) J. and the other Mss. द्विमुमौ, I. विमुष्यम् ।
111. (1) B. मौहर for हार । (2) I. द्वि for द्वं । (3) I. J. काशलिदं ।
- Colophon :—I. एकविंशो, B. चतुर्विंशो, for विंशो ।

CHAPTER XXI

2. B. चार्थीशं for सार्थीशेन ।
4. J. शादीने; B. omits this word.
5. (1) J. तत् for तु । (2) B. पादेन ।
6. (1) I. कोपादं, J. गो...ने ।
(2) I. तुङ्गं सार्धं, J. वेदिकोदयम् ।
C. omits the lines 6, 7 and 8.
7. (1) J. कर्णं, B. दंढात्रि for कर्णं ।
(2) B. J. तुङ्गद्वयं शिरः ।
9. B. खंड for कणे ।
10. (1) B. भक्तेषां, J. भक्तौषां, I. दृश्येषां ।
(2) B. पथ, J. युक्तं ।
(3) I. J. वले for वल ।
11. J. क्षुद्रादि ।
14. (1) J. मे मञ्जुचर्मधो, B. नमेमेवा, I. समवेतधोर्ध्वे ।
(2) I. ध्वोर्ध्वे B. चोर्ध्वमूर्ध्वे । (3) B. प्रयाजायेत ।
17. J. स्वेष्टि, B. ध्वीशं ।
24. B. C. चोपपोटकम् ।
26. C. वस्तरोपुसेवे ।
29. (1) I. कान्तं, J. कार्यं । (2) B. सिरो ।
30. B. वंशिकालतयं for सुचालयं ।
32. I. एवं for एस्तु suggested by the other Mss.
34. J. सर्वोद्गानां ।
37. (1) J. omits तत् । (2) J. भक्त्यात्रि ।
C. omits the lines 38, 39.
39. B. युग्मे for युक्तं ।

43. J. सौख्यमञ्जकम् for the last expression.
 47. J. तद्वयं for तत्कमे ।
 50. J. वक्तोश. C. वाक्तोश. B. वार्धोश ।
 52. (1) B. इदमार्गं । (2) B. सप्तविंशमिति for कैलासमोरित्तम् ।
 53. (1) I. चारोप्यं, B. चारोम्यं for चादय suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. सार्वेहर्ष्येण ।
 54. J. त्रितलं ।
 57. B. हारालं for कूटानां ।
 B. omits the lines 59—61, 63, and C. omits 57—59 and 17.
 60. C. त्रिदंडेनमद्भिर्निर्मममार्ति, I. leaves out द्वि which seems necessary.
 61. (1) I. मारा for हारा । (2) C. वा for च । (3) C. मध्ये for मय्य ।
 62. (1) C. कूले for कूटः । (2) C. कूटकं । (3) B. reads here the second *pāda* of the line 64.
 63. J. सोमितम् for the last word and seems better.
 C. omits the remaining portion of the chapter.
 65. I. निद्रे for नोद्रे suggested by the other Mss.
 66. J. नाल for गल ।
 67. I. कुर्यात् सर्वा and leaves out देवताः supplied by the other Mss.
 68. J. देवतादि for देवानां ।
 70. B. सर्गिलार्तं च पुरोक्तानां ।
 71. B. शिर for शिखा ।
 72. B. सलंकृते ।
 73. (1) I. दिश, J. दिवि । (2) B. चाष्टाय ।
 74. I. B. जयादि, the other Mss. जिवादि ।
 Colophon:—I. द्वा, B. पंच for एकविंश ।

CHAPTER XXII

1. (1) The reading विधानं च is suggested by the first line of chap. XXI. The chap. XIX—XXX are alike and their colophons are identical, but the opening lines in chap. XX, XXIV, and XXIX are different and loosely composed; the first line of chap. XIX also shows bad composition, but therein the word विधि occurs. In conformity with the colophons the opening lines in chap. XIX, XX, XXIV and XXIX as in the other chapters should contain the word विधानम् ।

(2) C. omits the first 12 lines of this chapter.

2. B. भक्ते, I. J. भित्तौ ।

3. B. वादरा. J. शं चामत्य for सध्यर्थ ।

4. J. तदयं चाध्वपादकम् ।

The lines 5—7 are lost in J.

5. B. सत्रिमाणादिभागं स्यादध्वं ।

B. omits the next nine lines, 9—17.

9. I. पल for शिरः suggested by the sense and the other Mss.

10. I. मूलदं for मूलतः ।

11. I. काह for कान्त ।

14. B. दृष्ट्वे कारकाशकं ।

16. B. प्रस्तरोब्धदयं पादादध्वे for प्रस्तरोद्ध्ये पादानं ।

17. (1) B. द्विभागं for त्रिभागं । (2) I. कान्तकम् for कौञ्जतम् suggested by all other Mss.

19. (1) B. पेशं च for द्वयांशं । (2) B. मूलं ।

20. I. मावृतालद्वे for चावृतालिन्द suggested by J. and the other Mss.

22. I. वद्वय for वर्णाद्व, B. वर्णां प्रोक्तं ।

23. (1) B. सुंघायेन, C. अथवाविस्मृतादेन for the first expression.

(2) B. C. प्राकारावृत्तिरावृतं for the last expression.

The lines 25 to first half of 28 are lost in J.

The lines 25 to 77 are lost in B. and C.

35. J. युग्मांशं for युग्मांशं ।

37. I. कुटिमहवं शाखा for कुटिमं चांशं suggested by J. and the other Mss.

38. J. पादोर्ध्वं for त्रिपादुर्ध्वं ।

44. I. अंशेन for चांशेन suggested by J. and the other Mss.

48. J. शिरोन्तकम् for स्यान्तदुर्ध्वं ।

49. J. मञ्जोर्ध्वं च ऊर्ध्वमन्तकं ।

51. I. द्विंशेन for द्वांशेन suggested by J. and the other Mss.

52. J. द्वंश for त्वर्थं ।

55. J. तथा for मवेत् ।

57. J. वेदिकान्तकम्, I. वेदिकं तथा ।

59. (1) I. चङ्गे for तुङ्गे suggested by J. and the other Mss.

(2) I. मत्स्य for चात्स्य suggested by J. and the other Mss.

60. J. रुद्रपुत्र, रुद्रेण is the more usual form.

61. J. द्व्यंशायां for द्व्यंशं ।

71. (1) J. उक्त for युक्तं । (2) I. अंशेन वृत्त for वेदांशावृत्त, suggested by J.

73. J. त्रिवर्गं ।

74. I. भारा for हाग suggested by J. and use in several other places.

75. I. मूले, J. मूल ।

76. (1) I. द्विंशं for द्वांशं suggested by J. (2) J. सावृत्य, I. चाशित्य ।

77. (1) I. चित्त्त, J. त्रिस्तुत । (2) I. प्राकृतिः ; the correct reading is suggested by J. which is included in the text.

(2) The next four lines are lost in J.

79. B. C. हृद्ङ् obviously for अलिङ् ।

80. (1) I. चिस्तुत for विस्तुत suggested by B. C. (2) I. द्विंशेन for द्वांशेन suggested by B. C.

81. B. भागार्थं तैलि, C. भागधर्मै ।

83. (1) I. लिङ्गं, J. लिङ् ।

(2) B. reads always संबद्धमर्थं for कस्यैहमर्थं ।

85. J. द्वित्रिभागेन for द्विभागेन तु ।
 86. C. हारान, B. हाराय पंकजं ।
 87. I. हर्म्यं for मध्ये suggested by J. and the other Mss.
 89. B. नासावरासनं, C. वासावरासनं for the last expression.
 91. (1) I. सष्टधा for चाष्टधा suggested by the sense and the other Mss. (2) B. मुत्थितं, C. मद्धितं, J. मुद्धितम् for ईरितम् ।
 93. I. अन्धान्यनु for अन्वेषाम् suggested by B.
 95. (1) I. निद्धैर for नोद्धैश्च suggested by J. and the other Mss. (2) B. वाम, C. दाम for दौष्ट । (3) B. C. J. पद् for पाद ।
 96. (1) I. वासकैः, J. वायकैः, C. वाढकैः for वातायनैः suggested by B.
 97. I. स्त, O. B. स for स्त ।
 98. (1) B. C. मन्यम for मन्यम । (2) I. गौरिकैः for गौमकैः suggested by B.
 99. I. J. C. जन for जिन suggested by the sense and the other Mss.
 100. (1) I. दक्षा for दक्षिणा ।
 (2) B. J. मूर्ति तत्त्वादि, C. तत् पादि, I. मूर्तिना ।
 101. J. देवता, C. देवैतान् for देवानाम् ।
 102. J. कुसिह for मूर्ति ।
 103. I. चेका for पका ।
 104. I. देशा for देशे, C. देशापति तत् ह्यु, B. देशात्पतित्वं ।
 105. I. समान for घामान suggested by J. and the other Mss.
 Colophon :—I त्रयाः B चद् for द्वाविंशा suggested by C. and J.

CHAPTER XXIII

This chapter is lost in C.

3. B. एहो for एहं ।
4. (1) I. सत्य, B. चाप्य । (2) B. J. मसुकम् ।
5. I. त्य, J. ह्य, B. चंद्राग पादमध्यं स्यातदधे ।

Between the lines 5 and 6, B. J. add one line :—

षण्यधीशां त्रिवृद्धं स्यात्पादांशं प्रस्तरोदयम् ।

6. J. पादमञ्जोर्ध्वमञ्च, B. चार्यं सार्धं च ।
7. B. तु for षड्त्रि ।
8. I. पादांशं for पादांशकं suggested by J. and the other Mss.
10. (1) B. मध्यस्तं for मस्तकं । (2) J. द्वयं, I. चार्यं ।
12. (1) I. पारावत for वेरावत् । (2) B. तत् स्कन्धोर्ध्वं च ।
13. B. विशुता for विस्तृत ।
14. B. चतुर्दिक् चित्तं, I. J. चतुर्दिक्षु तलं ।
16. I. त्रिपालेन for त्रिपादेन suggested by J.; B. त्रिमाणेन ।
18. B. J. बुद्धिचक्रान्त ।
19. B. दिक्पाल for दिक्ष्वालयं ।
20. (1) B. तस्मात्तुमूल । (2) J. हृदयके for देशके ।
23. (1) B. मध्ये च चतुरं संपत् द्वितलं भवेत् । (2) J. स्तम्भ apparently for स्तम्भ in place of तल ।

B. omits the lines 24 to 29.

25. J. मूला for मौला ।
26. J. for the second *pāda*, शेषं पागुक्त बलैश्चयेत् ।
29. (1) I विशुत् for विशुत्यु suggested by J. (2) J. adds मिति before यम् ।
- (3) I. तत्पक्रान्तं for यमक्रान्तमेव suggested by J. and the other Mss.

31. This line has been omitted by J; this is the repetition of line 28; but it again comes in after the line 32.
32. I. adds पञ्चविंशन् at the beginning, which is out place.
33. I. एत for चतु suggested by J. This is a repetition of the lines 28, 31.
34. B. omits the second *pāda*.
35. B. तलं for समे ।
38. (1) I. तं for नव suggested by J. and the other Mss.
(2) I. शिशालके for विशालकम् suggested by J. and other Mss.
42. J. पाठैक, B. पंचकौष्ठारमौच ।
44. J. पतद्दश, B. एकदशमितं, I. पञ्च for षष्ट suggested by the contents.
45. (1) B. शौकरादि । (2) I. एक for चैक suggested by J.; B. चैकारं
46. B. J. तु for च ।
48. I. राधा, J. राब्धा ।
49. I. नानारंगमश्च भान्विन्द्रयुक्ता, J. नानागारा भान्वितालिन्द्रयुक्तं ।
50. B. पूर्वोक्तनायुक तद्धारं पतत् ।
- Colophon : —I. चतुर्विंशो, B. सप्त, for त्रयोविंशो supplied by J.

CHAPTER XXIV

This chapter is lost in O.

2. (1) I. विस्तारोत्सवर्गैः.....इत्त, J. हृम्यइत्त, B. विस्तारं च विभागं च ।
(2) B. बुद्ध for पूर्वतत् ।
3. (1) B. चाष्टमार्गं for सप्ताधिकं । (2) J. समु, B. सप्तमेवये ।
5. B. second *pāda*. सार्धवेदोऽशकंनिकं ।
B. omits the next two lines, 6 and 7.
7. I. ग्रिमेश for शकइत्ति suggested by J. and the other Mss.
8. (1) J. omits this line. (2) B. काधिकम् for मइत्तिकम् ।
9. B. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of 12, and lines 10, 11.
14. J. कन्वर, B. कारदि, for कान्तार ।
15. B. पतयो for दिक् ।
17. (1) J. omits lines 17—20.
(2) B. यद्य पूर्वतने सर्वे for the first *pāda*. (3) I. स for त्स suggested by B. and the other Mss.
18. B. कमलाख ।
21. B. omits lines 21—23.
I. पञ्च for मञ्च suggested by J. and the other Mss.
27. I. साज्ञा for नाज्ञा suggested by J. and the other Mss.
29. B. हाराज्ञमंजिरं ।
31. I. कृदादि for कृतं suggested by J. and required by the metre.
32. D. J. द्विभागे तु for विभागं च ।
34. B. विभागं मध्यभागिकं for the second *pāda*.
35. (1) B. नाशि । (2) I. सर्वे for चार्ध suggested by J. and the other Mss.

36. (1) B. त्रिवायुको । (2) J. चाध्वेचाध्वे, B. चार्धेर्धकल ।
 (3) J. त्रितलात् । (4) I. चमलङ्कृतम्, J. प्रयोत्रयेत् for न्यसेत् supplied
 by the other Mss.
39. B. शाला वा, J. शाला ।
40. B. कपालेत् for कपोतान्तं ।
41. (1) J. रोच । (2) I. क्षुद्रकपोत, J. कर्कटोक्त, B. ककलोक्त ।
42. J. वंश, B. सवंश, I. विंश ।
44. I. युक्त for यत्त suggested by J. ; B. यत्ततो परिकल्पयेत् ।
45. J. मूलं स्याद्वृत्तलिङ्गकम्, B. मूलस्यद्वि लिङ्गकं, I. J. मूलं व्यावृत्ताकम् ।
46. (1) J. एक for चेक suggested by J. (2) I. लिङ्ग, J. लिङ्ग for लिङ्ग ।
47. (1) B. दूतरे for पदतलं । (2) I. पत्या, J. युक्त्वा, B. कुर्वाच ।
48. B. देवानां पादकोष्ठके ।
49. (1) J. शिवश्चेन्द्र । (2) I. कथे for कुरु suggested by J., B. ब्रह्मा
 विष्णुः शिवश्चन्द्रकादयः सहस्रं कुरे इमं पूर्ववत्परिकल्पयेत् ।
- Colophon:—I. पञ्च, B. षष्ठ for चतुर्विंशो suggested by J.

CHAPTER XXV

2. मानं in place of मान would make the line as in other chapters, preceding and succeeding.

3. C. विमानांत, B. विमानं च ।

4. B. भागयोगानं च, C. बाणविष्णुपदं ।

7. B. C. सभागोर्च ।

8. I. ध्वं द्वादशांशं for पादाच्च सपादांशं suggested by J. and the other Mss.

B. and J. omit the next two lines.

9. C. वेदिलोचनं द्वि ।

C. omits the lines 12—14.

12. (1) I. चक्ष for चक्ष suggested by J. ; B. चक्ष्यं । (2) J. चोच्चं तु ।

15. B. C. J. भक्ति, I. भित्ति ।

16. B. भाषितः, C. भागक for भागता ।

17. I. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of the next, which are necessary here.

19. (1) I. शेषं च for शेषांशं च suggested by all other Mss. (2) B. C. यन्तरालकं, I. J. यन्तरालकं ।

20. (1) I. बुद्धि, J. द्वित्रि, C. तु वि, B. च त्रि । (2) J. विशाकम्, I. विशालता ।

21. I. पाद for पाश्च suggested by J. and the other Mss.

22. I. लिङ्ग, J. लिङ्ग for चलिङ्ग ।

23. C. शरे for the first तले ।

27. J. द्वार for धार ।

28. I. ...जा for पञ्चरा supplied by J. and the other Mss.

29. I. नारा for नारे suggested by J., C. नारं, B. कोष्ठमधिनारं च ।

30. B. C. J. प्रकष्यते for the last word.

31. I. omits this line, which has been preserved by all other Mss. and is required here by the context.

32. विधानक्रम for विधान के suggested by J. and the other Mss.
C. omits the next three lines.

33. (1) I. कोष्ठा for कोष्ठं suggested by the other Mss. (2) I. J. लिङ्ग for लिङ् ।

35. I. omits the second *pāda* of this line and the first *pāda* of the next, which are necessary here and have been preserved by the other Mss.

38. I. B. C. सयुक्तं, for सताङ्ग suggested by J.

39. I. J. वलै for वज्र ।

40. C. तु विन्यसेन् for विमानके ।

Colophon:—(1) I. पञ्चविंशो, B. एकान for पञ्चविंशो suggested by J. and the context,

(2) I. adds समाप्तः at the end.

CHAPTER XXVI

The *codex-architypus* opens the chapter with the heading चण्डल-विमा(धा)नम् । This fact would justify the assumption that originally all the chapters bore the headings.

3. (1) B. omits this line.
(2) C. J. भक्ति, I. भित्ति ।
4. I. सप for भूका, and सप for सृप, B. मृत, C. सुगतं ; the readings included in the text are suggested by J.
5. (1) I. J. जननं तृप, B. कान्तञ्च तप । (2) I. J. नका for सत्य suggested by later reference and the other Mss.
8. B. स्वाद्वातरमिवोशकम्, C. स्वद्वातवहिशवांतकं ।
9. B. विमानंतु, C. द्विभागेननंतु for the first expression.
11. B. काष्टेहा द्विष्टया, C. काष्टिहारा चतुष्टया ।
12. B. प्रोक्तं तथा ।
14. (1) I. पार्श्वयो, B. तयो, J. द्वयो, C. तयोदेव । (2) I. चिर्वि for द्विद्वि ।
(3) I. व for र्व । (4) J. शालयुक् ।
15. (1) B. एक मूल । (2) J. पत्तला for मूलतला । (3) C. leaves second *pāda* in lacunæ.
16. B. कूटशाला प्रयोजयेत् for the second *pāda*.
B. F. omit here the remaining portion of the chapter except the last 15 lines, but read them later.
18. C. शाले ।
19. (1) C. omits this line. (2) B. चर्वशाला for चनुशाला ।
20. (1) J. पतन् for शेषं । (2) J. मुव for भूका ।
21. (1) I. J. च for चा । (2) B. भाषा for भूमि ।
23. (1) C. J. द्विभागं । (2) I. J. माग for द्वारा, B. द्वारा ।

24. B. द्वि for त्रि ।
 25. C. omits the second *pāda*.
 26. (1) J. रसांशेन for शरांशेन । (2) C. omits the second *pāda*.
 30. C. संतांशकं for संताष्टकं ।
 34. C. J. तले, for तलं ।
 35. (1) B. द्वादशां तस्य for द्वाविंशांशकं तारे । (2) B. कस्ता J. कस्ता,
 I. कान्तरे for कं तारे suggested by the other Mss.
 37. C. leaves the second *pāda* in lacunæ.
 38. C. मध्ये मध्ये द्विमानिकं for the second *pāda*.
 40. (1) J. शालया, C. तदचामायन यदि वास्ते तु ।
 (2) C. समावृतम् for समर्पकम् ।
 41. I. J. वसे for वच ।
 42. C. तस्मादेव विशेषता for the second *pāda*.
 43. C. शेषं पूर्ववदाचरेत् for the second *pāda*.
 45. (1) J. चानुशास्त्रैश्च, C. शानु, B. चतुः ।
 (2) C. समर्पणं for समर्पकम् ।
 46. C. शोभनशोषिमणेत के for the second *pāda*.
 47. I. श्रेष्ठ तलं श्रुततले, J. श्रेष्ठे न्वष्ट, C. omits the first *pāda*.
 48. I. साङ्ग for चाङ्ग suggested by J. and the other Mss.
 49. Between पञ्च and द्वयै, one phrase supplied by the other Mss.
 is evidently lost in I. for which J. has सै..... and C. शैकाश्च, B. सैकांशं ।
 50. C. पञ्चारे चाष्टहोरेण तदर्थं वराभित्वदं ।
 51. J. कांत्रि for मङ्गत्रि ।
 52. C. सार्द्धवादिचते चोर्ध्वं मंच B. ऊर्ध्वमंचं त्रिपादं स्यात् ।
 54. (1) I. त्रि for द्वय suggested by J., C. द्वयोः । (2) C. भरलोदयम् ।
 55. (1) C. द्विदं । (2) J. द्वया, C. त्वदं ।
 56. (1) I. द्वि, J. द्वय । (2) J. पाटाधिकोत्रिकम्, I. पाटात्रिकांसिकम् ।
 (3) C. leaves the second *pāda* in lacunæ.
 57. C. द्विभदं स्यात् त्रिपादमधनांशकं, B. स्यात्त्रिपादं ।
 58. (1) C. leaves the first *pāda* in lacunæ. (2) B. योनाशं for एकंशं ।
 59. (1) J. भागं for वेदिं । (2) C. तल for गज ।

60. (1) B. C. वडांशकं for सपादं चांशकं । (2) I. दोष, J. दोष, C. शिखरेण निमोदयं ।

62. C. पूर्वोर्ध्वभागमूले तु for the first *pāda*.

64. C. omits the second *pāda*.

65. B. दोषस्य, C. कुर्यात्स्तुव, I. J. पावर्ध्वलिङ्गकम् for the last expression.

66. I. ऊर्ध्व for चोर्ध्व suggested by J., B. चोर्ध्वमूर्ध्व, C. पडांशेन चूर्ध्वो स्या संदलांशकं ।

67. C. चित्रशालादि ।

68. J. नोड for तल ।

69. I. omits this line which is included in all other Mss. and it is suggested by the fact that without this line the chapter would have ended at half-*śloka* (verse).

70. J. शाला कूट कोष्ठेन भूषितम् for the second *pāda*.

71. C. leaves the first *pāda* in lacunae.

The four lines 71—74 are lost in J.

72. (1) B. कुट्टांग for कुटाङ्गम् । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunae.

73. C. कमे for क्रिया ।

75. B. वोरदि, C. केसरादि for वेसरादीन् ।

Colophon :—I. सप्त for षड्विंशो suggested by J., B. त्रिंशो ।

CHAPTER XXVII

The correct heading is supplied here by the *codex-architypus*; compare the opening note under Chapter XXVI.

2. I. J. वर्ये for वर ।
- C. omits the lines 3—5.
3. B. रोपणं चंडि for भूषणं तथा ।
6. I. अन्तरान्तकम् for अन्तरालकम् suggested by J., चांतकं तथा, C. शांतवांशकं ।
8. C. omits the first *pāda* in lacunæ.
9. (1) I. J. वर्ये for वर । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunæ.
B. leaves out the lines 10—14.
11. J. शुद्ध for भद्र ।
12. I. कर्मित for कौर्तित suggested by J. and the other Mss.
13. C. विशाले for द्वांशेन ।
15. (1) I. उक्त for शल्य suggested by J. and the other Mss.
(2) C. leaves out the first *pāda* in lacunæ.
16. B. C. विशालकम् for गुणशकम् ।
17. B. omits this line.
20. (1) I. लो तु for लानु suggested by J. and the other Mss.
(2) J. साष्ट; J. and the other Mss. चाष्ट ।
22. I. C. विप्रत for विवृत suggested by J. and preceding reference.
24. B. C. हारो for नराणां ।
25. C. संमुख for संयुतम् ।
26. I. J. वर्ये for वर ।
27. (1) B. C. विशतिक । (2) B. विशालक, C. दिवांशकं for युगांशकम् ।

28. J. तन्मध्य for मध्यम् ।
 30. (1) I. B. विभाग, J. दिभाग । (2) I. B. सपञ्चम, C. समुन्नतं for समन्वितम् ।
 31. (1) I. adds यथा at the beginning, but omits कृत of कृतशाले suggested by J., C. शालयन्त्रेव । (2) C. J. मद्रकम्, and omits शरीश ।
 34. (1) I. द्विश, J. द्वयंश । (2) B. बल्यं, C. कर्पति for वक्ष्ये ।
 36. J. हयं चाष्टेतले ।
 38. (1) C. omits the first *padā*. (2) B. ततं भवेत्, C. तलोत्तावत for the last expression.
 41. B. बंद for कर्ष ।
 42. J. शा for कु । (2) B. शालकं for शालानां ।
 44. I. निर्दे, C. निर्दे for नोदे suggested by J.

Colophon :—I. अष्टाविंश, B. पञ्चविंश for सप्तविंश suggested by J. and the contents, C. leaves out the last expression (from नवतल) ।

CHAPTER XXVIII

C. omits this chapter.

1. J. विधानस्य ।
3. (1) I. भुवनं for भवनं । (2) B. omits the second *pāda* and the two lines following.
5. J. पन्निः for पर्व ।
7. (1) I. हर्म्यं for हर्म्य suggested by J. and the other Mss.
(2) J. मेक्त, B. पूर्वो for पुरोक्त ।
9. J. त्वष्टा, I. षष्टा ।
10. J. शांशं च शालमा, B. शमनुनां for शकं तु शालमम् ।
11. J. भागे हरः, I. भागेन हराः ।
13. J. पतस्तु for पर्व तु ।
14. J. भारं for हारा ।
15. I. सान्त for चान्त suggested by J. and line 3 ; B. चांतरितं कांत ।
16. (1) I. चैकं, J. द्वैकं । (2) I. तद्, J. कदा, B. वैष्टिका for सौष्टिक suggested by the other Mss.
17. B. पला, I. शाला ये, B. शाले ।
20. (1) I. जना for जग्मा suggested by J. and preceding references.
(2) B. गंहं for गह्यं ।
23. I. भूकान्तं भूतकान्तं for भूतं suggested by J. and the other Mss.
24. B. वातु for वेदांशकं
The lines 26—29 are lost in J.
26. (1) I. मापिक, C. सचिक । (2) B. वाच बद्वीशं ।
29. B. सत्रिर्व्यो च for the first expression.
33. The second दिशर must be replaced by दिश्वर because दिशर in all cases is surmounted by दिश्वर ।

34. B. पूर्ववच्चोर्वेतलसये, for the first *pāda*.
 35. (1) I. सान्त for चान्त suggested by J. and the other Mss.
 (2) I. चावृति for चावृत suggested by J. and the other Mss.
 (3) I. चालिङ्ग, J. चलिन्द for चलिन्द ।
 36. J. पोठे for पोठे ।
 39. B. पस्तरोन्नतं for the second *pāda*.
 40. (1) I. शत for दश suggested by J. and the other Mss. and the contents.
 (2) J. पत्र for अत्र, B. omits this word.
 (3) J. नासिका, B. नाशिकं ।

Colophon:—I. पञ्चानविंशे, B. द्वाविंशे for षष्ठाविंशे suggested by J. and the contents.

CHAPTER XXIX

- C. omits this chapter.
2. (1) J. ईशरुचेश । (2) B. शका for चका ।
 3. B. चक्रमयेत्य for चहुमादय ।
 6. J. हारायाश्च ।
 7. B. चंद्र for भद्र ।
 9. I. तदेवा for तदेव ।
 12. I. शर for दश suggested by the sense and J. and the other Mss.
 13. J. हारं for हारा ।
 19. I. J. एक for चैक suggested by the other Mss. (2) B. त्रिंशत्त्रिमात्रिते ।
 20. B. स्यात्तद्वारं च द्वि ।
 21. J. चतुःशाला for चानुशाला ।
 22. B. तत्र, I. J. कर्म ।
 24. B. संदन्नु ।
 26. B. वैष्टिक for सैष्टिक ।
 27. B. हारवत् for हारवोः ।
 28. I. J. हार/शपञ्जम् for हारं सपञ्जम्, suggested by the other Mss.
 30. (1) B. तु for the first त्रि । (2) B. मध्येन भद्रकं ।
 31. I. adds विशालं च between शाला and त्रि, which is not necessary for the sense and would break the metre.
 34. B. वृद्धिर्ध for संयुक्तं ।
 36. B. दंड for गद्य in both the places.
 38. (1) B. पकाधाराच for पकादशांश । (2) J. भूम्यो, B. भूम्यो for तल ।
 39. I. सूरको for मसुरो suggested by J. and the other Mss.
 41. B. दंडं चैका for गद्यमेका ।
 42. (1) B. ततोऽप्यर्धतले । (2) B. खंड for कर्ष

43. (1) I. भागांश for भागद्वि suggested by J. (2) I. लिङ्, J. लिङ् for
 यलिन्द ।

(2) B. सनभागं वा for the first *pāda*.

48. B. द्वापरे तु कृतं स्यात् घोषायां चोक्तदेवताः ।

49. I. गणेशादि for गणाधिप suggested by B. and the other Mss.

Colophon :—I. त्रिंशो, B. त्रयस्त्रिंशो for सप्तविंशो suggested by J. and the
 contents.

CHAPTER XXX

1. (1) I. विवानस्य for विवानेच as in J. and the other Mss.
(2) C. omits the first 21 lines.
3. B. यन्मनेराम् ।
4. (1) I. J. विमाने for विवाने suggested by B. and the other Mss.
(2) I. मित्त for मत्ति suggested by J. and the other Mss. (3) J. संयुतम् for संग्रहम् ।
5. (1) B. पंचावै for पाञ्चालं । (2) B. मध्यकर्तारविंदकं for the second *pāda*.
6. I. पङ्कटभ्यां....धारकम्, J. पङ्कटभ्यश्चरान्त, B. हर्म्याद्वारिकं for वंशकं मागवंतया, as given in lines 32, 34.
8. (1) I. नव for रवि suggested by the other Mss. and the contents.
(2) B. तु चाष्ट, I. J. चार्धवेद which is impossible in consideration of the following line; cf. also 11.
9. B. J. प्रागुक्तवस्तुवेत् for the last expression.
10. The *codex-architypus* omits this line, but in its place repeats the line 14; it is, however, necessary here and has been included in all other Mss. and is also suggested by the contents.
14. (1) I. के for कम suggested by J. and also I. (see note 10 above);
(2) B. त्रिमलं च द्विभागिकम् ।
15. (1) B. J. पदंश । (2) J. तद्वद्दशं for तस्याङ्गं ।
16. (1) I. ता, B. तु for का suggested by J. and line 5. (2) I. J. काराङ्गसा for लङ्कारसं suggested by the other Mss.
17. B. त्रिंश for त्रिदश ।
18. J. द्वार B. द्वारा for the second शाला ।
19. (1) I. द्वि for द्वयं suggested by J. (2) J. पञ्चरं । (3) I. सान्त for चान्त, (B. पंचमशाला), suggested by J.

21. B. च क्षुद्रहा, I. भारः for हारः ।
22. I कूटनव for कुटानां च suggested by J. and the other Mss.
23. I. मरु J. मरु ।
27. I. प्रागुक्त for मानंतु suggested by J.
28. C. पूर्व for भूत ।
30. C. leaves the second *pāda* in lacunae.
31. (1) J. हारः । (2) I. एक for चैक suggested by J. and the other Mss.
32. (1) B. वक्त्र for वंश । (2) C. leaves the first *pāda* in lacunae.
- (3) Both I. and J. read वंश as पङ्क in line 6 above, see note thereunder.

33. I. वम for वा suggested by J. and the other Mss.

34. J. कूटः ।

36. J. अन्वितम् for अन्वितः ।

One line between 36 and 37 describing the Gurjaka or Sphūrjaka type is apparently missing.

37. J. भागिकम् for अचिकम् ।

38. J. भागेनस्य लक्ष for भागेन युगांशं ।

40. I. प्रागुद्दिष्ट for प्राग्वदुक्त्य suggested by J. and the other Mss.

41. I. चाष्टादश for द्वादश suggested by J. and the other Mss. and the contents.

42. I. लिङ्ग, J. लिङ्गं for लिङ् ।

44. I. उर्ध्वं for उर्ध्वार्धं, C. अर्धं ।

47. I. एकांशावर्ध, J. एकावर्धं ।

48. (1) B. C. J. तु for च । (2) I. चा लिङ्ग । (3) J. कूटस्यलिङ्ग ।

50. I. एक for चैक suggested by J. and the other Mss.

52. J. बोधं for भूर्धं ।

54. I. तम for सम suggested by J. and the other Mss.

55. (1) J. मांशं for माङ्ग । (2) J. महा for क्षुद्र ।

58. I. J. द्विक्रसे, B. विविक्से, C. विदिक्षु ।

59. B. हर्म्यं च, C. रत्नह हारा च ।

61. J. हारा, B. मार्ग, C. हारमध्ये तु क्षुद्रशाला ।

62. C. त्रिभि, compare line 45.

63. (1) I. एक for चेक suggested by J. and the other Mss. (2) B. वर्च
नात् । (3) C. omits this.
69. I. वणे, J. शाले ।
70. (1) I. B. C. कुटं, J. कुटानां । (2) I. भार, for हारा, B. C. हर्ष ।
72. Between नाना and वेदिका, B. adds सु, I. ना, सन्, C. omits this.
73. (1) I. पादोनां for पालिकादोनां suggested by J., C. परिकादोनां ।
(2) I. ड्रे for ड्रे suggested by J. and the other Mss.
74. (1) The lines, 74 to 82 are omitted here but found latter in
B. F.
(2) C. B. (स) फलकावालिता ।
76. C. दिक्षिणि वेष्टके for the last expression.
77. (1) I. दे for दे suggested by J. and the other Mss. (2) I. J. वने
for वन ।
79. J. मावाञ्च, B. मान्त for मार्च ।
80. (1) C. नादयेन्, B. नाणयेन् for नारद । (2) I. गाचरान् for घोषकान्
suggested by B. J.; C. दध्नीशिवसता ।
81. I. सालिवा for सालोक्ता suggested by J. and references else-
where; C. शालोप्या ।
82. C. B. देवता for सर्वेश ।
83. I. च ये for तले चेा suggested by J., C. omits the second *pāda*.
84. J. मानं च for मानानां, C. omits the first *pāda*.
86. I. सावरो पावरो, J. चारोह्य चा, B. चारोहावरोहा ।
88. I. पूर्वत for पर्वत suggested by J.; B. सर्वत्र ।
90. I. त्रिवा for द्विवा suggested by J. and the other Mss.
91. B. चाचलं for सचलं ।
92. I. श्व for इवेवा, suggested by J. and the other Mss.; B. दार्ढमश्च
चलं ।
94. B. omits this line.
95. I. चारोप्य, J. चारोह्य, in line 83 (see note) this word is variously
read, but in all cases to mean a staircase for ascending.
97. C. omits this line.
98. (1) B. चारोप्य । (2) B. प्रतिदर्शन महितं ।
100. (1) C. मद्र for वृष्ट । (2) C. दक्ष for पक्ष । (3) J. पादवेयोः ।

102. (1) C. कमुषे । (2) I. omits न suggested by J. Compare lines 98, 99 ; B. omits, मुष ।
103. B. मदहोनं तु संत्यजेत् ।
104. (1) I. पूर्वे for पूर्वके suggested by J. and the other Mss.
(2) C. omits this line.
105. I. मद्रं, C. मद्र for मद्रे suggested by J. and the other Mss.
106. I. omits तन्त्र which is necessary and is suggested by J. and the other Mss., C. नर्त्तमिः ।
107. I. मृद्यताम्, J. मृद्यताम्, C. मोद्यताम् ।
110. J. मेह, C. महि for नेह ।
112. I. omits तत् before पूर्वे, suggested by J. and the other Mss.
113. I. दुर्ग, J. घारे for द्वारे ।
114. (1) C. होना for विना । (2) I. चलिङ्ग, J. चलिङ्ग for चलिङ्ग ।
115. Between lines 114 and 115, I. has सोपानम् as a heading which obviously is out of place.
116. B. J. C. मण्डितम् for संयुतम् ।
118. (1) I. च for समा suggested by J. See also lines 86, 95.
(2) C. omits this line.
* B. मारोहं ।
(3) B omits the lines 118—121.
122. (1) I. श्रेष्ठ, J. चेष्ट । (2) I. कुल, J. कुड्य ।
124. (1) B. चालितं मेकं । (2) C. स्तुष्या ।
(3) C. omits the second *pāda*.
125. C. omits the first *pāda*.
128. C. फलमेकं तदायति, I. J. फलमेव तदा चदि ।
130. I. omits 130—132 which are suggested by the line 129 and included in all other Mss. and are necessary here.
132. Between 132 and 133, J. adds a superfluous line—
नवपाविस्तृतं मेकं पदपदङ्गुलवर्धनात् ।
133. (1) I. पतद् पत, J. पतत्त्व । (2) I. विस्तारान्तं for विस्तारं suggested by J. and the other Mss.
134. (1) I. अंश वदन्तं for स्वपिपर्यन्तं suggested by J. and the other Mss.
(2) C. omits the first *pāda*.

135. I. कृतममु, J. कृतममु; see line 107.
136. I. दीय for दीये suggested by J. and the other Mss.
137. I. कृत्वा, J. स्योक्त for कुर्वान् suggested by the other Mss.
138. (1) J. omits तः। (2) C. तद्वयं तथा for the last expression.
139. I. J. वसे for वस ।
140. J. द्वय for त्रय ।
141. I. अ, C. तांश, B. त्सका for च suggested by J.
142. J. पट्टादि, I. पट्टादि for पट्टमदि suggested by the other Mss.
144. (1) J. पाद्वके for पादके ।
(2) C. omits the remaining portion of this chapter except the last four lines and remarks :— यस्मिन्पक्षे पञ्चमेकं न्यूनं ।
146. (1) I. पादेना for पादेन suggested by J., B. पट्टन । (2) B. J. द्वि for त्रि ।
(3) B. आंतरं for ततः ।
147. B. J. छिद्र, I. चित्र ।
148. I. वा for च suggested by J. for the last word.
150. B. अष्टादशगुलं चैव ।
151. I. J. त्वं for तु ।
152. I. ह्या for ह, J. पट्टय ।
155. B. J. हस्त for हस्ति ।
156. (1) B. देमहस्त । (2) J. अङ्गुलेन । (3) I. J. लोन, B. लस ।
157. (1) J. चाग्र, B. चैक । (2) B. येत स्येत ।
158. (1) B. हस्तदस्तगदारं, for the first *pada*. (2) I. रथारायु, J. रागयुक्तं B. द्वाग्युक्तं ।
159. (1) J. पञ्चमादृष्ट्वं । (2) I. न सिद्धेन नैकतम् for सिद्धाननैर्मुक्तम्, suggested by J. and the other Mss.
160. (1) I. पययो for पयायो suggested by J. and the other Mss.
(2) B. द्वागपादं for धारपट्टं ।
(3) J. मानयेत, B. वक्षयेत for मानकम् ।
161. (1) I. अय for आचारं suggested by J. and the other Mss.
(2) I. कम for तिः suggested by J., B. तद्वयं पट्टिकाकृतिः ।
163. B. omits. न ।
165. I. लोन्मान, J. लैमान, B. विभूषणोन्मदः यथा प्रशस्यते ।

166. J. मर्तु, B. मर्तुणां, I. मर्तु ।
 167. J. मुक्तकान्तं, B. मुक्तवमानं कुर्यादुते ।
 168. B. चायधि, J. चायादोन for मायादि ।
 169. B. वशानिवः, J. वशादिभिः, I. वसानदि ।
 171. I. वोर for वीथ suggested by J. (2) J. तदा for विदुः ।
 172. J. चांशे for चंशे ।
 173. (1) B. यासनं चित ।
 (2) I. तिथिस्वर्नकमि for तिथ्यन्तं पद्मप्रहो suggested by J., B. तदयुतं
 पटुमि ।
 175. J. ज्योति for जाति ।
 176. B. एतद्वैष्य for the first expression.
 177. (1) I. दशस्तत्तन् for द्वादशशतं suggested by J. and references
 elsewhere. (2) J. न्यसेन् for न्यसेत् ।
 178. (1) B. तु दायमित । (2) I. सविन for सञ्चिन् suggested by J. and
 references.
 179. (1) I. यात्सव, J. डुगाड, B. पर्जन्यवं ।
 B omits the lines 179-180.
 180. I. एवं द्वित्रियवृद्धिः स्यात्सव्येष्टा for एकद्वित्रिय वृथ्यान् सव्येष्टा
 suggested by J. and references.
 182. I. वान्नि for चापि suggested by J.
 183. (1) I. षट्, J. षट् । (2) I. द्विः स्यात्स, J. ध्यातु स ।
 184. B. शेषं तु द्वारसंयुक्तं चाकंपादादिम् पादयुक् ।
 185. (1) B. J. वेदान्तु । (2) B. J. नन्द ।
 186. (1) B. एन्नेषु । (2) J. दंतु, B. दंतयोः, I. द्वातु ।
 187. (1) B. शिष्यादि । (2) B. स्यात् तस्कारादिनवांशकम् which is evidently
 the second *pāda* of the next line, of which the first *pāda* is lost in B.
 189. (1) I. चायादि for मायादि suggested by J. (2) I. तिथि for तिथि
 suggested by J. and the other Mss.
 190. (1) J. omits वर्ग and adds विना after शुद्धिः ।
 (2) B. मवेत् for त्यजेत् ।
 192. (1) J. omits व्ययं and adds हियत after शुभं ।
 193. (1) B. दिक् तु । (2) I. J. क क्रियानो, B. C. प्रहानो, B. ह्ययानो ।
 Colophon :—(1) I. एकत्रिंशो, B. चतुस्त्रिंशो for त्रिंशो suggested by J. (2)
 I. विमान for द्वादशतल ।

CHAPTER XXXI

The first 13 lines of this chapter are, by some inexplicable confusion, found between lines 534 and 535, of Chapter XXXIII in the *Codex architypus*. In place of these lines the *Codex architypus* opens the chapter with the following two lines the first of which might have been very suitable as the first line of chapter XXXII, and the second represents a confused form of the lines 14 and 15 of the present chapter which are missing in it: परिवारविमानानां लक्षणं वक्षते क्रमात् । खण्डिते पद विन्यस्य चादि भूमिविशालके ।

Except the last 15 lines, the whole of this chapter is lost in B.

- (1) J. बल्यर्थ, C. बल्यर्थ । (2) C. J. ल(र)क्षणार्थकम्, I. राक्षसार्थकम् ।
3. (1) I. काभ्यादि, for जाभ्यादि suggested by J. and the other Mss. (2) C. देह मेद ।
5. (1) I. जातिचक्रानामसा, J. कुन्दादिसर्वशालानां । (2) C omits the first *pāda*.
6. (1) I. जातिना for जातीनां suggested by J. and the other Mss. (2) C. खादीनां चादिशाला ।
8. (1) I. समाकन्धर, J. C. समदण्डेन । (2) For साला, J. C. शाला ।
9. (1) C. शब्दादि for कुन्दादि ।
10. I. leaves, in a lacuna, the second *pāda* which is supplied by J. and other Mss.
11. (1) I. जातिजालं for खादिशालां suggested by J. C. (2) J. C. तथा for ततः ।
12. (1) J. C. माय for द्वारा । (2) I. मथ for मध्य suggested by reference and the other Mss. (3) J. C. त्रितीयक ।

13. (1) J. C. चतुर्था, I. चतुर्था । (2) I. omits तद् which has been retained by the other Mss. (3) I. मयाचिक्रम्, C. वितु मरिथाकम् ।

14. (1) C. पंच । (2) C. साला । (3) I. मर्यादि, J. मध्यादि ।

The lines 14 and 15 are missing in I, but they have been preserved by the other Mss. and appear to be required.

16. J. C. पादविन्यास, the correct form is suggested by chapter VII.

17. (1) C. omits the lines 17—19. (2) I. स्तनं पदं, J. स्तनं पदं पाद- the correct form is suggested by chapter VII.

18. (1) I. मण्डि for चण्डि suggested by J. and chapter VII.

19. (1) J. कुर्यान्मध्यादि च । (2) I. मर्यादि च for the last expression suggested by the other Mss.

20. (1) J. मध्यादि, C. मावादि, I. मर्यादि(दा) । (2) J. पाद, C. पति ।

(3) I. मस्त्र for मोम्ब suggested by J. and chapter VII.

21. I. हर्म्या for हर्म्ये suggested by J. C.

22. J. देवक कुल, C. देवकमूल ।

23. (1) B. प्रथमोऽनु महापौठे । (2) I. मण्डि for चण्डि suggested by B. C. J. and chapter VII.

24. I. गतशाला for ततश्शाला suggested by J.; C. B. ननदशाला ।

27. (1) C. चंद्र for कुन्द । (2) C. second *pāda* प्रथमापचमार्तं स्यात् which is the first *pāda* of the next line.

29. I. तम् for ताः suggested by J.

30. C. मध्यंगुल ।

31. I. सत, J. सपाद, C. सतपादहस्ता ।

32. (1) C. माहस । (2) C. हर्म्यवेदं ।

33. I. वृक्ष for त्रिभिः suggested by the other Mss.

34. C. omits the first *pāda*.

35. I. साल, J. साला ।

37. J. हस्तेभ्यादि, C. हस्तेभ्योऽति, for हस्तेनादि ।

38. J. प्रत्येकं, C. तद्विकं, I. सर्वकं ।

39. I. सालांघ्रि for शालांघ्रि suggested by J. and the other Mss.

40. J. वर्चयेन्मुख्यमानके ।

41. C. omits the first *pāda*.

42. (1) I. बाह्यं तु सालं, J. बाह्यात् साल । (2) C. कर्हो, J. कुयो ।
 43. C. कुयोमध्या ।
 44. (1) J. पोतं चां, (2) J. पादे for पादं ।
 45. J. सालां ।
 46. (1) C. जतमानं । (2) J. स्तायामृतं, C. वेदिस्त्रावतं ।
 47. I. ह्रींहि for माणि suggested by J. and the other Mss. -
 48. (1) J. omits lines 48—50. (2) C. विपुलान्तकम् ।
 50. C. पंचशाला मुखा ।
 52. C. omits the first *pāḍa*.
 53. (1) I. कृहा for कुड्य suggested by J. and the other Mss. (2) C. यामकं, J. मामतम् ।
 58. J. मध्यादि for मर्वादि ।
 61. C. चाहत, J. वावृत ।
 63. J. पादेन ।
 64. (1) J. वृद्धान्तः । (2) C. परिवाराद्यं ।
 65. For स्याद, J. स्यद ।
 66. C. omits this line and the first *pāḍa* of the next lines.
 67. (1) I. यद्वा for यद्वा suggested by J. and the other Mss. (2) I. J. चित्र for कृष्य suggested by the other Mss.
 69. I. वाय्याना for वर्गाद्य suggested by J. and the other Mss.
 70. C. प्रसार ।
 71. (1) I. शाले for शैले suggested by the sense and the other Mss. (2) C. द्वारे वा ।
 72. (1) I. शुद्ध, J. शुद्ध । (2) I. omits मिथं which has been supplied by the other Mss.
 73. C. omits the first *pāḍa* .
 78. I. द्वारं द for द्वारम् suggested by J. and the other Mss. and the context.
 80. J. महाद् ।
 82. C. omits the remaining portion of this chapter with this remark—अस्मिन्नेले पञ्चमेकं न्यूनं ।

83. Compare line 91; the sixth and the seventh courts are mentioned in connection with the royal palaces (see chapters XL); in this chapter the details of only five courts are given, the sixth and seventh courts seem to be referred to in lines 83 and 84.

86. (1) J. द्विपट्टि । (2) J. चान्तर for विवर्येन ।

89. *The lines 88—91 are lost in J.

91. B. एददौकार ।

92. B. सकुड्मकं for समित्तिकम् ।

93. I. साङ्गुलं for सेकुलं suggested by J. and the other Mss.

94. (1) B. पतद्दि ।

(2) I. सालानि for सालमानानि suggested by J. and the other Mss.

95. I. मे for चै suggested by J. and the other Mss.

96. I. समात् for क्रमात् suggested by J. and the other Mss.

98. (1) I. लविद्या for लावसा suggested by J. and the other Mss.

99. (1) B. दंत शालाज, J. साला । (2) I. सृग्वा, J. छावा, B. स्वावाधे ।

(3) B. निम्ननं, for निर्गमम् ।

100. B. यथेष्टादिक् ।

102. J. युगकरा ।

103. B. महदधोधि पंचवणां कुर्यात् ।

104. (1) I. कथ for कथित suggested by J. and the sense (2) I. त्या, J.

न्या ।

Colophon :—I. द्वा, B. षट् for एक suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXII

The first 13 lines of this chapter are missing in C.

1. J. प्राकारात् ।
3. (1) I. साष्ट, J. चाष्ट । (2) I. सान्त, J. चान्त, B. चतुर ।
5. J. चान्त, B. नातद्धके for the last expression.
6. B. J. वा for च in both the places.
7. J. वा for च ।
10. B. चायेन for चायेक ।
15. (1) B. हर्म्यार्थे, J. हर्म्येत् । (2) J. स्त्रे for तु ।
(3) B. शुभं for गृहं ।
17. (1) J. दिवः । (2) B., second *pāda*, चंडशालायमेववा ।
19. I. वाथ for वाथ suggested by J. and the other Mss.
21. B. तन्मध्ये for पश्चिमे ।
22. (1) I. प्रत्येकं for प्रत्यङ्, suggested by J. and the other Mss. (2) I. एक, J. चैक ।
(3) C. पाथि for पादे, B. चैदेश्वरा ।
23. (1) C. J. मस्यान्तरे for पश्चिमे ।
(2) I. साच for चादिवनो suggested by all other Mss.
25. (1) I. म...ह्या, B. मनोजस्या, J. मनोन्मन्या, C. मनोवैर्या ।
26. I. शंखादा for शस्थ चा suggested by B. C.
28. J. पटुकं, B. वारकं, C. वयत्तं for वटुक ।
31. I. कृ for क suggested J., C. परिवारालयं ।
33. (1) C. J. पर्येके, B. तत्सर्वं for सत्यके । (2) I. नदि for नन्दि, suggested by the other Mss. J. नादि ।
34. (1) C. J. मृशे चा, B. भूमिं च ।
(2) B. सर्वे चा, C. सार्धं सार्धं

35. (1) J. पचन, B. पचन for च घन ।
 (2) I. चेन्द्रितम् for चेन्द्रिराम् suggested by all other Mss.
 (3) B., second *pāda*, पूतस्थानेन चण्डिका ।
 (4) C. घनयेपदिचमेष्टानं पूषंस्तत्त्वाने तु सोविदते ।
36. I. मुनेशं, B. जलेशं, J. ज्वरेशं, C. स्वरेशं ।
37. B. J. यमे for याम्ये ।
38. (1) C. वैश्वत्यांश्चाम्य । (2) I. चण्डयवेश for चण्डयवेशम् suggested by J. and the other Mss.
39. (1) I. ऋषे for सुषे suggested by J. and reference.
40. C. पतेश्चैव for पदे चैव ।
41. J. त्येक for त्रिमूर्ति ।
43. I. omits the lines 43, 44, which are included in all other Mss. and appear to be necessary.
44. B., second *pāda*, राक्षसानुमहेश्वर ।
45. (1) I. मण्डप for दृषणा suggested by J. and the other Mss.
 (2) B., first *pāda*, त्रिपुरांतक मुनि स्यात् ।
46. (1) J. पुस्तकावासनं, B. पुंस घाराचनं, C. पुस्त वाराचनं, I. व्यस्तकाराचनं ।
48. B. सारस्य वदे for नागस्य च पदे ।
49. J. मुचस्य for मय्य ।
50. I., second *pāda*, रुद्रमृते(मूर्ते)स्तवालरं which is the second *pāda* of the last of the following four lines lost in I., for मृदाहृत्यपदे पि च suggested by J. and all other Mss. Between 50 and 55, the following 4 lines, omitted by I. have been included by all other Mss. and appear to be required here.
51. J. मनो(व)मन्या ।
53. (1) C. यतिका, B. यदिता । (2) B. धान ह, C. धानक for दानव ।
55. (1) B. आपयेत् । (2) I. भोग, J. तेष । (3) I. J. स्थापने for मण्डपं suggested by the other Mss.
56. I. omits this line which has been preserved by all other Mss.
57. J. वा for च ।
58. (1) I. दृष्टे for चेष्टे suggested by J. and the other Mss. (2) B. वासुपते, C. वासुमदं for वासुपते ।

59. B. स्यात् शालावां ।
60. (1) I. omits this line which is included in all other Mss.
(2) J. वा for स्यात् suggested by B., C. कुर्वात् ।
61. (1) I omits the first two words which have been supplied by the other Mss.
(2) B. सविभागेन, C. सवभागे ।
62. (1) B. omits this line.
(2) I. भूये for भूये suggested by J and the other Mss., C. येने । (3) I. वाधि for वाध suggested by J. and the other Mss. (4) J. मक्ति for भक्त ।
64. I. ...लपना for वाध्ये पात्रके पचना, suggested by all other Mss., B. पचना ।
65. I. धान्य (for the second time) for वाग suggested by all other Mss.
66. (1) I. वा for च suggested by J. and the other Mss. (2) I. कान्व, J. काल, B. काना ।
67. (1) I. विदये for वितये suggested by J. and references, (2) I. मर, J. चा for वे ।
69. I. सुकरी obviously for सुगे which was not apparently understood by the other Mss. and hence are the various reading. J. सुकाडौ B. सुराला, C. पुकरौ ।
70. (1) For वापि, J. चापि । (2) B. वल, C. वल । (3) C. विक्षेप ।
72. I. पत्रं for पथं suggested by J. and the other Mss.
73. C. omits this line.
76. J. पवना, I. वानर perhaps for वा नरा ।
77. C. शूद्रा for भद्रा ।
78. B. वास्तोरालय ।
79. I. शक्यके वा सा for सत्यके चा suggested by all other Mss. and references.
80. C. omits lines 80—82.
81. सुनांतं च for सुहसते ।
82. B. गणकस्या which means astrologers, but there appears to be no special need for them within the precincts of a temple.

83. B. मारा for कारका, C. तमारालयरात्यं ।
 86. (1) I. मन्त्र, J. चेन्द्र for रेन्द्र । (2) I. संहित, J. संगेत ।
 87. C. omits lines 87—90.
 88. (1) B. रूपं for कृषं । (2) B. करकं for तराकं ।
 91. (1) I. विषा for वर्णा, which is mentioned in the next line, B. वर्णा, J. यर्वर्णा । (2) I. वान्त for योग्य suggested all other Mss.
 92. (1) Between lines 91 and 92, J. repeats the line 94.
 (2) I. एवरायलम् for क्षत्रियश्च suggested by the sense and all other Mss.
 93. (1) I. leaves this line in a lacuna except the last word.
 (2) J. reads शुद्ध in place of वैश्य and वर्म for सद्य ।
 95. I. ऐस्तुला for देस्तुया suggested by J. and the other Mss.
 96. (1) I. दृति चेष्टी for उदिते suggested by J., C. व्यधिके ।
 (2) C. शैव, B. श्वेक for चेश । (3) for दयं, J. दृष्ट ।
 97. (1) I. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 (2) I. मानन्तु for चानन्तु suggested by all other Mss.
 98. I. ग्रन्थ for चालय suggested by J. and all other Mss.
 100. For स्वापयेत्, J. चान्तवो ।
 101. (1) I. दह्य for दण्ड । (2) I. ए for चे suggested by J. and other the Mss.
 102. (1) Lines 102—126 are missing in B, D.
 (2) J. चान्तरं for सान्तरं ।
 104. C. प्रासादार्थ्यं तु भागैकं ।
 106. I. चार for चर्चावि suggested by J. and the other Mss.
 107. (1) I. नृपान for तुङ्ग suggested by J, C. leaves the second *pāda* in a lacuna.
 109. I. विप्रे for वमे suggested by J. and the other Mss.
 110. I. पञ्च for पद्य suggested by J. and the other Mss.
 111. J. कलिका, I. कलैकं । The former reading is also suggested by the *Kāmikāgama* (chap. LIV 40): वाताहतचलच्चारु सतावन् कलिकाकिया ॥
 113. (1) J. वृत्तं for तुङ्ग । (2) I. J. वने for वन suggested by the other Mss and the sense

116. J. विस्तृतम् for विस्तारम् ।
117. (1) I. करिकणं, J. उपाध्वकर्मिका, C. प्रपाञ्चकठका ।
(2) I. omits तत् ।
119. C. यन्मनो ।
121. C. द्वारशालां for द्वारदेवान् ।
122. (1) I. वसना, J. चण्डरा which is also suggested by the next line. (2) C. वामेपि(प्र)चंडसेयुतं, which is the first *pāda* of the next line.
123. C. omits the second *pāda*.
127. C. दिवत्, B. दिनोपदं for दिवस्पति ।
128. (1) B. पश्चिमांतकं । (2) C. द्वारशालकं, B. द्वा(मुप)यते, for द्वापञ्चके ।
129. (1) बहिनः for द्वारशालामुदितं suggested by J. and the other Mss. (2) C. निशतं for मुदितं ।
130. C. शालां तथा ।
133. I. omits this line, but it has been included in all other Mss. and is necessary here.
134. (1) B. तदेव for यथैव । (2) B. भुगे C. चेरा and leaves in a lacuna the preceding portion of the line, I. J. सुगीः which does not give any sense here; it seems a misreading for सुगानाम् ।
135. B. omits lines 135—138.
137. I. J. leave, in a lacuna, उत्तरे धनदं चैव ईशान्ये suggested by the other Mss.
138. (1) J. वान्ये for वाम्ये । (2) C. कुर्यापाद विषावच ।
141. (1) I. दासीनामन्यत् for दासङ्घैः suggested by J. the and other Mss.
(2) I. कर्मङ्ग, for किञ्चिद्भिः suggested by J. and the other Mss.
143. (1) J. च for तु । (2) I. मो for चै suggested by J. and the other Mss.
(3) B वसतपि शुटर्शनम् ।
- B. omits the remaining portion of this chapter and repeats here sixteen lines from the chapter XIII on उपपोठ ।
147. (1) J. उज्यन्तीं for ज्यन्तके ।
(2) C. omits the line except वनंतं च ज्यंतथा ।
148. (1) J. वि, C. डा for न । (2) J. पैनिका, C. घात्रका for पैत्रिका ।
150. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.

151. C. समं भवेत् सहैव च ।
 152. (1) I. नवतारान्, J. चावतारान्; of this line C. has only सशतार
 दशालये ।
 153. C. दिक्पालानां ।
 154. C. वाक्कदेशे पतेयवत् for the last expression.
 155. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 156. (1) I. जनि, C. जन for जिन suggested by J. and usage. (2) I. कस्ये
 for मार्गवत् suggested by J. and the other Mss.
 157. C. omits the second *pāda*.
 158. C. दिग्गनि for तीर्णानि ।
 161. (1) I. जन for जिन । (2) I. समं for सर्वं suggested by J. and the
 other Mss.
 165. (1) C. परिचारकं । (2) I. कुर्मन्ति for कुर्वन्ति suggested by J. and
 the other Mss.
 166. (1) J. मय्यतेष्वपि ।
 (2) C. पूर्ववत्कममश्चेन्ननिर्दिनाहृष्टसंमये ।
 167. C. J. विष्णुरादा ।
 169. C. वस्यतेसैव for the last expression.
 170. I. समं, C. पर्व for सर्व suggested by J. and the other Mss.
 Colophon :—I त्रयस्त्रिंशो for द्वात्रिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXIII

1. The first 354 lines are missing in B.
3. C. तत्तल क्षात्रशर्वेशो and omits the rest of this line.
4. I. leaves in a lacuna. योग्यमानं यन् which is supplied by all other Mss.
5. C. omits the second *pāda*.
6. I. यज्ञान, J. and the other Mss. यज्ञानात् ।
8. (1) I. शेष for शाला suggested by J. and references. (2) C. omits the second *pāda*.
9. C. परिषादिके for मवाविके ।
10. C. मध्ये for कुक्षे ।
11. I. शास्त्रा for नां द्वा suggested by J. and the other Mss.
12. C. करोशेद्वेका, J. कारन्त ।
14. C. रश्मि for रत्नि ।
15. I. J. विशाल for विशालं suggested by the other Mss. and the sense.
16. C. omits this line.
17. (1) I. चार for द्वार suggested by J. and the other Mss. (2) C. वेधंविधु for विदुः ।
19. (1) C. omits the second *pāda*. (2) I. विशालके for विशालता suggested by J. and the other Mss.
20. J. नव for पक्कादश ।
22. C. मराल्यर्ध for तदाद्य ।
23. (1) C. omits lines 23—25.
(2) I. यमते समे, J. दायते सर्वे ।

25. J. द्विगुण for त्रिगुण ।
 26. I. वा, for रभ्यदि suggested by J. and the other Mss.
 27. I. J. पञ्चादश for पञ्चदश suggested by C.
 28. I. वर्धनात् J. वर्धयेत् C. वर्धना ।
 29. (1) C. षष्टिहस्तावसानं, I. साष्टदन्तरसांशं ।
 (2) J. दायत् C. दायान, for दायाम्
 30. Lines 30—34, which are suggested by the context and have been preserved by all other Mss. are missing in I.
 31. C. omits the first *pāda*.
 35. I. पक्, J. चेक ।
 36. C. शोभान for शोभादि and भक्ति for भित्ति ।
 37. I. नाशं for शरांशं suggested by J. and the sense, C. शरांशं ।
 38. C. J. भाग for नन्द
 39. I नवभूमिरिकाले, for एवं तु द्वारशाले suggested by all other Mss. and the sense.
 40. C. पञ्चवा for पङ्क्ति ।
 42. C. नन्द दशांशं ।
 43. C. leaves the first *pāda* in a lacuna.
 44. (1) I. वन्दि, वडक्ति for suggested by J. C. पदं । (3) I. समानं, C. विमान J. समानं ।
 47. C. जनवादेशं for जन्मदादाय ।
 48. (1) I. विशांशं for विशालं suggested by J. and the other Mss.
 (2) C. तथाष्टकम्, I. J. तथादयम् ।
 49. C. पादूननं द्विगुणं मानुषेऽपिवा, a suggestion on the margin :—
 मध्यमे (द्वारपसाधे). J. मानुषं ।
 51. C. षष्ठिकेन for द्वौनेन ।
 54. J. हि for वा ।
 56. C. ऊर्ध्वपोठं, I. J. उपपोठं ।
 61. C. second *pāda*, सर्वेषु गोपुस्तकं ।
 74. (1) I. परि for रत्नि suggested by J. and supported by the sense
 (2) C. हस्तद्वारे तु वर्धना for the second *pāda*.

75. (1) I. J. साष्ट । (2) I. नवांश for नवान्न suggested by J. and the other Mss.
77. J. C. विशेषतः, I. यथोक्तः ।
81. (1) I. न्तु for न्तं suggested by J. and the other Mss. (2) C. विन्मोष्य for जन्मोष्य ।
82. C. omits the first *pāda*.
91. I. सतमा for सतका suggested by J. and the other Mss.
93. C. द्वारं तु तुमविस्तृत ।
94. (1) I. शोमचमे for शोमकेचै suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. त्रिभि for द्विती suggested by J. and the other Mss.
95. C. द्वितलं चैक for त्रितलं चैव ।
96. I. पञ्च च for पञ्चक suggested by the other Mss.
97. (1) C. हर्म्यतां for मृता देशे suggested by the other Mss. (2) C. करान्वितं for तलान्वितम् ।
98. I. एकद्वित्रिचतुर्भूमी for एकत्रिपञ्चभूमादौ suggested by the context, J. and the other Mss.
99. (1) C. त्रिभिंशं for त्रिविधं । (2) I. leaves in a lacuna सीम which has been supplied by all other Mss.
101. (1) C. द्विद्विषाम for द्विद्विभूमि । (2) J. reads here the second *pāda* of the line 104 and omits the lines 102, 103, 104.
102. C. द्वितलां पंचप्रयातं त्रिविधं त्रितले कमान् ।
104. C. अन्यस्ता for कन्यसे ।
106. (1) C. षष्ठादश for सप्तदशं । (2) J. भूमिकम् ।
107. For स्यादधिकं च, J. स्याद् होनाधिक्यं ।
109. I. म्ये स्यात् for म्येस्य suggested by J. and the other Mss. and the sense.
111. (1) I. वज्रिः करादिति for वक्ताख्येत्सुवोः suggested by J. and the other Mss.
116. (1) I. पादादधेत् for पादादये suggested by the other Mss.
- (2) I. पादपाटुरागं, J. धातुपङ्क्तिभागं, C. वापिदितिभागं ।
117. C. पके भागं, J. नव भागं प्रकृतयेत् for वेदभागं मसृकम् ।
118. J. reads here line 129 and omits lines 118—128.

119. C. त्रिमासिक for विचक्षण ।
 124. C. पंचमान for षड्मान ।
 125. C. omits the first *pāda* of lines 125, 126.
 127. C. द्येवैक for द्यं चैव ।
 129. J. वस्तु for वसु ।
 130. I. नेन्द्र for ने तु suggested by J. and the other Mss.
 131. I. द्वि for द्वर suggested by J. and the other Mss.
 132. I. वल्लेक for वा द्वार suggested by J. and the other Mss.
 133. J. क्षमा for दुमा ।
 137. J. प्रस्तगाधिकम्, C. प्रस्तरोदयम्, I. प्रस्तगाधिकम् ।
 138. (1) I. शिखोर्श for शिखान्त । (2) C. मानेन द्वितलानामधोऽव्यते ।
 141. C. राधै, I. J. रोध्वै ।
 142. J. पक्षम् for पवम् ।
 146. (1) C. J. रोन्चं, I. रोध्वं । (2) C. चेंगे । for चेंगेन । (3) I. च for वा suggested by J. and the other Mss.
 147. (1) J. विंश for सप्त । (2) J. वा for च ।
 149. (1) J. पकेन, C. पकेन I. ऐस्येन । (2) I. च for वा suggested by J. and the other Mss.
 150. C. मंचं च पूर्वोर्ध्वं ।
 156. J. चैक for चैव ।
 158. (1) C. मून्वि for चोर्ध्वं । (2) C., second *pāda*, तद्व्यं प्रस्तरे ।
 159. C. शिवा for शिरः ।
 160. (1) I. शिरा for शिखा suggested by J. and references (2) C. शेषां for तेषां ।
 161. I. गुह्य for गह्व suggested by J. and the other Mss. and references.
 163. I. पूर्वचमेव, J. पूर्ववन्चैक, C. पूर्वपदिचम ।
 166. (1) J. तेषां for शेषं । (2) C. leaves the second *pāda* in a lacuna and remarks *अस्मिन्नुल्लेखे पत्रमेकं न्यूनं* and the remaining lines except the last 100 are missing in C.
 167. J. समवाम for ऊर्ध्वपाद ।
 168. J. चोर्ध्वं for ऊर्ध्व ।

170. I. सतम for सतका suggested by J. and the other Mss.
 171. I. सा for चे suggested by J. and the other Mss.
 174. J. शिखा for शिखे ।
 176. I. मात्रं तत् for मानं यत् suggested by J. and the other Mss.
 177. J. वेदिकादि ।
 178. (1) J. चतु for द्वित्रि । (2) J. मात्र for नेत्र in सतनेत्र ।
 180. J. द्विभागं for पङ्कभाग ।
 181. J. वाचय, I. वा पाद, the other Mss. वाच ।
 183. J. प्रस्तार for प्रस्तर ।
 185. I. च ऊ for स्याच्चे suggested by J. and the other Mss.
 186. J. सार्धं च, I. पादाध्वं ।
 188. J. शिर for second गल ।
 190. J. ललाट for द्वितल ।
 197. J. मानं चे for मानेन ।
 201. J. विभागं शिर for द्विभागं शिखर ।
 202. I. ए for चे suggested by J. and the other Mss.
 206. I. नये for म्ये suggested by J. and the other Mss.
 208. J. जन्मादि for विस्तार ।
 209. J. त्रयो for त्रयो ।
 210. J. सार्धान्त for सार्धं तु ।
 215. I. न्ययिच for स्तुपि suggested by J. and the other Mss.
 217. I. तं च for तच्च suggested by J. and the other Mss.
 218. I. कान्त... for कांशं त suggested by J. and the other Mss.
 224. I. हे, J. and the other Mss. च ।
 225. (1) I. दोर्धाङ्ग्रेव for तीर्थाङ्ग्रेव । (2) I. सिद्ध for सार्धं । (3) I. वती for प्रति । All these are suggested by J. and other Mss.
 226. (1) I. मञ्ज for पञ्ज । (2) I. दामं for यामं suggested by J. and the other Mss.
 227. J. पन्थ for पत्तिम ।
 230. J. च तद्विमलं for तद्विमलेत् ।
 231. (1) I. तदर्थे, J. and the other Mss. तदर्थे । (2) J. द्वितीयकम्, I. द्वितीयके ।

232. (1) I. शिवान्त for शिवोशान्त suggested by the sense and the other Mss. (2) J. चोर्ध्व for तदुर्ध्व ।
234. J. omits lines 234, 235.
237. I. काशे for कान्ते suggested by J. and the other Mss.
238. J. मानिके ।
245. J. वल्लयेत् for भवेत् ।
249. (1) I. काङ्गि for काश suggested by J. and the other Mss.
254. I. वन्य for पङ्कज suggested by J. and the other Mss.
261. (1) I. त्रितलात् for त्रितले suggested by J. and the other Mss.
(2) I. तुङ्गादि for वसुङ्ग suggested by J. and the other Mss.
262. For सार्धशं, J. सार्धमात्र ।
263. J. दोर्ध्व for तुङ्ग ।
264. I. द्विशद्वि for द्वयांश suggested by J. and the other Mss.
265. J. कं ज्ञवामञ्जा, I. जमवा ममा for द्विशका जङ्घा suggested by the other Mss.
266. (1) I. द्वां for घा suggested by J. and the other Mss. and supported by usual proportion. (2) I. व्यु for शु suggested by J. and the other Mss. (3) I. ऊर्ध्व for चोर्ध्व suggested by the other Mss.
267. I. तुङ्गा for तुल्य suggested by the other Mss.
268. I. पागुकवन्द्य, J. and the other Mss. पूर्ववदुद्दिष्टं ।
270. (1) I. गो for गं चो suggested by J. and the other Mss.
(2) I. द्वि for द्वि suggested by J. and the other Mss.
272. J. नन्यां for द्विशकं । The intended measure must be less than four and greater than three as implied by lines 271 and 273.
274. I. पादेन for पादेन ।
279. J. and the other Mss. सत्रि, I. प्रोव ।
285. I. सार्ध for स suggested by J. and the other Mss.
292. J. संयुतम् ।
299. J. तु for च ।
300. I. धातोशं apparently for धात्वशं, J. धृतांशं ।
301. I. पकाद्या for एकमादृत suggested by J. and the other Mss.
306. I. सान्तरालं for चान्तरालं suggested by the other Mss.

310. (1) I. भक्तिकामित्तिकोशं for the first *pāda* suggested by the other Mss. (2) I. चन्द्रकम्, J. लिन्दकम् for लिन्दकम् suggested by the other Mss., and the sense.

312. I. द्वार for द्वार suggested by the other Mss. and references.

314. J. बाह्यावृत ।

316. (1) मुव is apparently for मुख्य which is called मदा in line 322, and is suggested by line 314. (2) J. शेषेण for शेषं तु ।

317. I. विधोषते, J. रिद्धोष्यते ।

319. I. कृया, J. पृथु ।

322. I. त्रिवं, J. त्रयं but it must be पञ्च as suggested by lines 311, 312.

323. I. सान्तराल for चान्तराल suggested by the other Mss.

326. J. देशके for देशेषु ।

329. J. मिति for हर्म्य ।

331. (1) J. मिति for भक्ति । (2) I. द्यु for दृ suggested by J. and the other Mss.

332. I. चित्र for द्वित्रि suggested by J. and the other Mss., and the sense.

334. I. एवं for शेषं suggested by J. and the other Mss. and the sense.

336. J. गेहवत् for समगेहके ।

337. I. हाभ्यांये for मिथ्यये suggested by J. and the other Mss.

338. I. तत्र for मद्र suggested by J. and the other Mss.

339. I. ह्यं for इत्थं suggested by J. and the other Mss. and the sense

340. J. कोष्ठे for कोष्ठं ।

344. (1) I. सान्त for चान्त suggested by the other Mss. (2) J. त्वन्तु for मन्थ ।

346. I. द्वारम् for द्वयार suggested by J. and the other Mss.

347. J. सैकं, I. एवं obviously for एकं ।

348. I. ज्ञा for बाह्या suggested by J. and the other Mss.

351. I. मध्ये for मध्य, suggested by all other Mss.

355. B. वधा, J. वत्त्वा for वदा ।

356. (1) B. षष्ट्याचर्यकं, J. षक । (2) J. षत् ।

357. I. संयुक्त for सोमान्त suggested by J. and the other Mss. and the sense.

358. B. संधिमधो, J. मधो for चावमिदं ।

360. B. नालि for नाल ।

361. B. बाह्यं शतांशेन ।

363. (1) I. पत्तखा for म्ख suggested by J. and the other Mss.

(2) B. पत्तसल्लिंदको ।

364. (1) For तदुभुवा, B. तदुभोवा । (2) B. नालकांनि सक्कालके for the last expression.

365. I J. विमुक्कताम् for विचक्ष्णः suggested by the other Mss and the preceeding references.

367. B. लिखित द्विललाटे वा for the first *pāda*.

368. I. वय for वय suggested by J. and the other Mss.

369. I. रात्तकः for कम suggested by J. and the other Mss.

370. (1) J. रेकोन । (2) B. omits this line.

371. B वंद, J. पाद for मान ।

372. (1) I. पञ्च J. and the other Mss. मुञ्च । (2) J. तैल, B. लाला for तैलि ।

373. J. पदवासायते, B. पठ, for पाद ।

374. B. यंत्रिकं for जवत्तिकं ।

378. (1) B. चावले for चावत्तं । (2) B. दिक् for विक् ।

379. B. द्वित्रि for भित्ति ।

383. I. J. वारं for द्वारं suggested by B. and the other Mss.

384. (1) I. पादेम for मागेन, B. suggested by J. and the other Mss.
(2) B. leaves this in a lacuna.

386. B. चतुः पञ्च तु ।

387. J. भामं तु for मागेन ।

393. B. शेषं तत् for शेषांशं ।

395. (1) J. मध्ये for मध्य । (2) I. भूतांशे, B. J. भूतांशं ।

396. I. पट्टिकामगद्वयंवा, (this belongs to a later line omitted by I). J. चयवांशाधिकायतम्, B. चय पादवै दिमायत् ।

397. The lines 397—400 are missing only in I. They have been preserved by all the other Mss. and appear to be necessary.

402. I. J. चया for तथा suggested by B.

403. I. परितदशेषं ।

412. I. स्तुतम् for स्मृता (which is more grammatical) suggested by the other Mss.

413. B. भागार्थं for भागे तु ।

414. B. नालि for नालं ।

416. B. मध्यमद्रोशं for पक्षोशं ।

422. I. पक्षयै, J. पक्ष्यै, B. मध्य obviously for पक्ष्यै ।

425. I. J. पक्षराष्ट, B. पक्षरान् ।

427. B. मध्ये तद्योच्चैः भद्रं चतुर्भाजं ।

429. B. कर्त्तादधिकमायाम् for the first *pāda*.

430. B. omits lines 430—433.

433. J. देवभानं तदायाम् ।

436. J. omits lines 436—438.

437. B. प्रस्तरं मानं for विस्तारं सप्तमानं ।

438. B. तु नासिकं for च नालिका ।

439. I. त्वां for इत्वा suggested by J. and the other Mss.

440. (1) I. तु for द्वि suggested by J. and other Mss. (2) I. पक्षरालयेः for चान्तरालकम् suggested by J. and the other Mss.

441. (1) J. मध्यमे for मध्य । (2) कोष्ठं is apparently for भद्रं as implied by line 440. (3) I. त्रि.....द्वारं, J. त्र्यंशं द्वारं, B. त्र्यंशं मानं ।

443. B. adds शालायां before कोष्ठ ।

444. I. वास्य, J. and the other Mss. वास्य ।

446. I. कोष्ठके for कोष्ठकम् suggested by J. and the other Mss.

449. (1) B. चाभ्य for हारस्य । (2) I.चतु for चतुशाला वि suggested by J. and the other Mss.

450. I. यवेद्वारं, B. वेद्वेद्वारं for द्वयोद्वारं suggested by J. and the other Mss.

453. B. शेषं तु नालिकं for the last expression.

454. J. मुक्तां for मुखां ।

458. B. चतुर्थेस्वायतं for चतुर्दशायतं ।
 459. J. तदायामे, B. तथाष्टांशं ।
 460. I. षाष्ट for चाष्ट suggested by J. and the other Mss. and the context.
 461. I. कालि for नालि suggested by reference and all other Mss.
 462. (1) B. पंचांश for तद्वाद्ये । (2) J. दि मानकम्, B. कूर्तं तन्मन्त्रमानकं for परितोषांशं ।
 464. J. वापि for वाय ।
 467. J. चतुर्थे, B. चतुर्थे for चतुश्चानकम् ।
 468. B. वाद्यार्थे for वाद्यार्थे ।
 469. (1) B. चाष्ट for कौष्ट । (2) J. दशांश for रसांश ।
 475. B. शायतं च चतुर्दशायतं तथा ।
 476. (1) I. यदा for पञ्चा suggested by J. and the other Mss. (2) B. तथा for तदा ।
 478. I. भाविकम् for भूभाषिकम् suggested by J. and the other Mss.
 479. (1) J. भाषिके for भाषिकम् । (2) B. omits this line.
 480. I. द्वि for द्वि suggested by J. and the other Mss.
 484. (1) B. पादं for मानं । (2) B. छंद for कर्ष ।
 485. B. चाथे for चाथ ।
 486. B. तथैव च, I. J. सदैव च ।
 488. (1) B. तले for शाले । (2) B. कायगोपुरे ।
 489. I. J. गोपुरं त्रितलं न्यासे, B. तथा त्रितलविन्यासे ।
 490. J. तैकैक for तैकैक ।
 492. I. स, J. वि, for द्वि suggested by B.
 493. B. तत्समानं कृतं ।
 494. (1) J. omits the lines 494—495.
 (2) B. तद्विचि for तद्विचि । (3) छंद for कर्ष ।
 495. (1) B. तस्मादथा । (2) B. देशे, I. J. देशे ।
 497. B. शलाष्टकं ।
 498. (1) B., second *pāda*, विन्यासे पूर्ववद्भवेत् which belongs to line 502.
 499. (1) B. omits line 499—502.
 (2) I. आसम् for आयामम् suggested by the other Mss.

500. J. षोडशान्तं ।

502. J. तदायाम् for यायाममिति ।

503. 1. J. द्वार्धि, B. स्वादिशब्दः ।

504. B. पंक्तिं विंशतिं च ।

505. B. भक्तोक्तं for त्रिवर्गकम् ।

506. B. मध्यमद्रव्यं for वार्धक्यद्रव्यम् ।

508. (1) I. तत्साल..... for चान्तरालं च suggested by J. and the other Mss.

(2) J., second *pāṭha*, कर्णकूर्तं विशालकम् ।

509. I. मध्यकाला for मध्यशाला suggested by J. and the other Mss., B. चंतरालं ।

511. B. द्विदि for द्विभागं ।

514. 1. सान्त, B. शान्त, for चान्त suggested by J. and the other Mss.

515. J. लता for तल ।

516. (1) Before this line C. notices, अस्मिन्नुल्लेखे पञ्चद्वयं न्यूनं ।

(2) B. C. J. खण्ड for कर्ण ।

519. I. भद्र for पक्ष suggested by J. and the other Mss., भद्रशान्ता is already mentioned in line 518.

520. (1) I. निना for नोदा suggested by J. and the other Mss.

(2) I. वा सा for वापि चा suggested by the other Mss. and the sense.

521. B. प्रति, C. पत्नी, J. पाल ।

523. B. C. ललाटे for शालातटे ।

525. I. नवांशांशम्, J. रंम for रंमं ।

526. B. तस्मादादा, J. तस्माददा ।

527. I. पतद्भू for वेदभू suggested by J. and the other Mss., and the sense.

529. For भक्तिः, J. भागवतः ।

531. (1) B. C. J. खण्ड for कर्ण । (2) B. वर्गकारकम्, C. वर्गान्तवर्गं ।

534. I. नां च.....तुर्वो for नानां चतुर्भ्यः suggested by J. and the other Mss.

535. B. C. J. मांशं for पक्षं ।

536. B. पुष्परेवच, C. प्रतिरेववा ।
 537. I. J. सार्त्तं शेषं विदक्षिकम्, B. सावशीर्षं प्रमदकं, C. सार्त्तं शेषं विदक्षिकं ।
 538. I. प्रोवन्तु for तद्गोच suggested by B. C., J. चियंशं प्रोव ।
 544. J. तद्विभागविभाग ।
 546. J. पञ्चभागेक ।
 550. (1) I. महा for मध्य suggested by J. and the other Mss., and line
 549. (2) J. कलि for मैलि ।
 552. J. स्तूपिकानां सुवृत्तका, B. स्तूपिकं नासुवृत्तकं । C. notices here
 प्रसिन्न खले पत्रमेकं न्युनं and omits the next 34 lines.
 554. (1) I. J. भोग B. C. भोगाख्य । (2) I. ज्वलाम्, J. ज्वालकम्, B.
 ज्वल तथा ।
 555. (1) I. नासाकं, B. नासाकं । (2) I. त्रि, J. त्रि, B. प्रो ।
 556. B. विवृकान्तमिति स्मृतं for the second *pāda*.
 557. (1) I. इष for इन्द्र suggested by J. and the other Mss. (2) I.
 काश for कश्य suggested by J. and the other Mss.
 558. B. omits विना and reads in its place नाशिका ।
 559. I. स्कन्धगर्भं for स्कन्धकान्तं suggested by J. and the other Mss.
 560. I. नर for तत्र suggested by J. and the other Mss.
 561. (1) B. श्रोकरं for शिखरं । (2) B. करि, I. ककरि, J. ककरो ।
 566. B. सर्वस्य for the first word.
 568. I. वातायमानं for वातायनानां suggested by all the other Mss., and
 the sense.
 569. B. वास्तुनां for the last word.
 570. B. प्रयाता for the first word.
 571. (1) B. कृतं संतु, J. कृतोनां for the first word.
 (2) I. दीप्यते, J. दीप्यते for दीप्यते suggested by the other Mss. and
 the sense.
 572. B. सालकं for जालकं ।
 573. I. कं विचारयेत्, J. कथदाचरेत् ।
 574. B. पादिद्वयं युक्तम् for the first expression.
 575. B. आपकानां for जालकानां ।

579. (1) The *n* at the beginning before कुयोन् has been left out by J. (2) B. J. पट्टिकवामध्ये । (3) B. J. चोव सर्वे ।

581. J. गवाहीनं, B. कृपायानं ।

582. (1) B. वल्लि । (2) I. गमासं for गवासं suggested by the other Mss.

584. (1) I. J. स्वन्न for स्वंस suggested by the other Mss.

585. (1) I. कूर्प for रूपं । (2) B. मय्यापि ।

587. (1) B. मेवं for मेकं । (2) I. त्रिधा, J. धवा ।

588. (1) I. नभायद्यास्तुनाभावात्, B. नानवेदाष्टमार्गं वा, J. नार्गं स्यात्, C. नार्गं वा । The first expression must imply the figure sixty-four (c.f. lines 586, 589, and Chapter VII).

593. B. J. प्रोव for प्रोवे ।

595. J. देशिकः, C. देशिके ।

600. J. विदितं, B. C. विस्तृतं, I. विहृतं ।

Colophon :—C. एकपठितमो, B. पद्विंशो, I. चतुस्त्रिंशो, for त्रयस्त्रिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXIV

1. I. J. मन्त्रप, sometimes the usual form मन्त्रप, which without further reference, is adopted in the text.
3. J. मित्रि for मित्रि ।
4. I. J. प्रमा for प्रमा suggested by the other Mss. and the sense.
10. (1) I. J. C. भलवा, B. मित्रा । (2) I. भक्ति, J. मित्रि ।
12. (1) I. J. C. भक्ति, B. C. मित्रि ।
15. (1) B. मेष्ट, C. वर्ग for वर्ग । (2) I. प्रमात्र for प्रमात्र suggested by J. and the other Mss.
16. C. वदपादस्य, B. पुत्रिदास्य for घातपाद ।
17. (1) C. किम्बै for चम्बै । (2) B. C. हेमात्र ।
18. B. द्रुमात्तम, इमात्तवन्, I. J. कमात्तम ।
19. I. घात for प्रमा suggested by all the other Mss. and references and sense.
21. (1) C. यथावाल्, I. तथावा ।
(2) I. दुस्तमै, J. and the other Mss. दुमै ।
(3) B. वशं तन्, C. दादशेवन् ।
22. B. मानयेन्, C. पातयेन् for घातयेन् ।
23. B. C. वेष्टुमि, I. J. वेष्टुमि ।
24. I. वंशकञ्जाले तन् द्रुमात्तद्विचक्षणः (which apparently belongs to line 28) for तद्विचक्षणं चार्थं तद्विचक्षणम् suggested by J. and the other Mss.
25. I. omits lines 25—28 which have been preserved by all the other Mss., and are required there.
28. B. C. प्रमाणं च प्रमाश्चेतन् प्रमाकुर्वद्विचक्षणः, J. प्रमात्रं वै तन् ।
29. I. J. पृथगेवदा, C. प्रथमेवदा, B. पृथगेहके ।

30. I. पमा for पय suggested by all the other Mss. See note 19 above.

35. I. वस्वन्तर, J. and the other Mss. वाताभ्यन्तर ।

40. (1) I. मल्लिकार्जुनार्थे for तथा च स्नान, B. C. चास्नान । (2) I. omits lines 36 and 37 (to the latter of which belongs the sense of मल्लिकार्जुनार्थे) which are required here and have been preserved of by all the other Mss.

46. (1) J. स्नान, C. स्नपन, B. तपलाये, for स्नपनार्थे ।

Between 46 and 47, C. adds the following lines :—

अथवा तन्मुखं कुर्यादेकद्विजि च मेधं ।

स्नपन-प्रतिमांगानां नीतनुजादि मेधं ।

मेधद्वयं च चेतस्र मेधपत्रं पुनः ।

सादौ चाद्यै यजनाव्यै स्यात् प्रतिमामेधं कुर्यात् ।

48. (1) B. I. प्रतिमाकारं, J. प्रतिमागार, C. प्रतिमानं च । (2) J. स्नपन, C. स्न, B. नव, I. स्नपन ।

49. I. J. तत्तत्तत्तार्थो, C. कुर्यात्तत्तु नीतार्थे, B. तथानुसार्थे ।

50. C. नागारंतत्तत्तार्थे, B. धारं चांच साथेकं, J. साथक, I. माकारं चाद्यै-साथेकम् ।

52. B. प्रतिकार प्रतिमाङ्गानां ।

54. I. तौच्यस्य for सादौ चा suggested by J. and the other Mss.

55. B. तत्रैकं for तत्रैव ।

56. (1) I. तत्तत्तत्तं, B. चाष्टनम् ।

(2) J. द्विनामि, C. विभक्ति ।

57. (1) J. भक्ति । (2) C. leaves in a lacuna the second *pada* and omits line 58, with this remark :—अस्मिन् अले पञ्चदशं म्यूनं ।

58. I. पय for पङ्कज suggested by J. and the other Mss.

62. J. भक्ति for भिन्नि ।

64. J. मण्डपान्तं च ।

67. (1) I. omits lines 67-68 which have been preserved by all the other Mss. and appear to be necessary. (2) B. चा for स्या ।

68. (1) B. विनोप for विनोप । (2) B. निरर्थकं for विवर्गकम् ।

69. (1) I. दुर्म्यस्य । (2) I. स्याच्चता for स्वाभिने, B. समाने ।
 70. B. प्रस्तुतं चयं सत प्रासाद न समोदयं ।
 71. I. सा for चा, B. मादि for चाधि ।
 74. मिति must be amended by भक्ति on the analogy of lines 77, 80 (भाग), 82, 84, 93, 102, etc.
 75. B. शेषार्थे for बोद्धे ।
 76. J. इच्छेक for मेक ।
 78. (1) I. B. भद्रकम्, J. निर्गमम् ।
 79. J. omits the second half of line 79 and also the lines 80—82.
 80. B. द्वाप्याद ।
 87. I. युक्तं वा, J. युतं वापि ।
 91. For देकभागेननिर्गमम्, B. देकपादं परित्यजेत् ।
 92. (1) B. omits lines 92—94. (2) Lines 92—102 are missing in I. which have been preserved by J. and the other Mss., and appear to be necessary here.
 95. B. नन्दाष्टयाद ।
 100. चतुर्मान is obviously for चतुर्द्वार, compare lines 96, 106, etc.
 104. J. चेक for मेक ।
 107. B. J. नयो, I. नमो ।
 111. B. होनादि for होनाधि । (2) B. नादिक् for दोर्घ ।
 113. B. पष्ट for चाष्ट ।
 115. J. यथेष्टदीर्घा, B. यदष्टद्वाग, I. यथादिद्वाग ।
 119. B. मिति for बाहिः ।
 121. C. कान्वितं for कायतम् ।
 126. B. C. J. omit द्वयं ।
 129. B. द्वादश मेढपं ।
 130. I. J. चान्द्र for चान्तर suggested by the other Mss. and the sense.
 131. (1) I. मास for वास suggested by J. and the other Mss., also by reference. (2) B. चेतं, C. चेष्ट for चेष्ट । (3) I. दिह्त्, J. दिग्गत, B. C. निर्गत ।
 132. C. उक्तदत्त, I. J. B. उत्तर ।

134. B. C. J. तस्यो तन्द्वांशं मंडपं for the second *pāda*.
 135. B. C. J. omit this line.
 136. B. तस्यतत्रैव, C. तन्ममे दचक for the first expression.
 137. J. reads the lines 137—141 in order of 37, 141, 139, 140, 138.
 143. B. मध्यकले, C. मध्याकलं ।
 144. B. C. मंडपं for लिङ्गं ।
 145. (1) I. द्वौवांशं, J. द्विनेषोशां ।
 (2) B. कलामावर्त, C. गलावर्त, J. कलालयम्, for कलौवतम् ।
 147. I. दीर्घेत्तु for दीर्घं च suggested by J. and the other Mss.
 149. J. माधिकिडा for मण्डपाकारं ।
 150. B. C. J. भद्रैः, I. पत्रैः ।
 152. (1) I. हिमपा, C. J. हिमजा, B. मेहज ।
 (2) I. तथोनिष्ठ, J. तन्नेनिषदं, B. तथोनिषदं, C. तथानिषदं

for तथोनिषदं suggested by the other Mss.

153. विजय should be evidently amended by विन्यज as suggested by the *Amarakosha* (IV. 638-639):

हिमवाशिषयो विन्यो माल्यवान् पाग्न्याश्रकः ।

गन्धमादनमन्ये च द्वेमकुटादयो नगाः ॥

154. (1) C. परिवाशकं ।
 (2) I. मानकम् J. मादनम्, C. मावर्तं ।
 155. (1) I. काश्या for मण्डपा । (2) I. J. सतमम् ।
 157. (1) For एकादश चतुरंशं, J. एकाशं चतुरंशं ।
 (2) I. स्वात् प्रयत्ना, J. स्वादायता ।
 160. J. काचेन for कार्ज्जिन ।
 161. C. omits this and the next 30 lines.
 162. B. omits lines 162—165.
 166. B. योगादि for यागादि ।
 167. J. भक्ति, B. भित्ति for भोग ।
 168. (1) B. चा, J. घा for चाङ् । (2) B. मंडोत्त वृत् ।
 170. (1) I. एकादश, J. एकाशं । (2) J. वारं for first द्वार ।

171. B. वृत्त for मद्र ।
 174. B. सिचाद्य for सिचाद्य ।
 175. B. पञ्चमागेन योजयेत् for the second *pāda*.
 176. (1) B. omits the lines 196—198.
 (2) J. वाशेन for चाशेन ।
 178. I. निर्गमे, J. निर्गमश्च ।
 180. (1) I. J. ताडुले for चङ्गुले । (2) I. चन्द्रमा, J. प्रपा and the other Mss. पञ्चाक्ष्य which is already mentioned in line 173; hence is the necessity for emendation.
 181. I. पञ्चाने for पञ्चांश suggested by the other Mss.
 183. Except the last word, B. leaves this line in a lacuna.
 185. (1) B. भागहीन for भागविकं । (2) I. पच for पि द्वि suggested by J. and the other Mss.
 186. I. तद्वि, J. and the Mss. मूले च ।
 187. B. दृष्टिर्गम for इष्टदिग्गम ।
 190. (1) मद्र is the name of a pavilion that has been mentioned in line 184. (2) I. संयुक्त, J. भिद्युक्त । (3) I. बाह्य, J. धाम्य ।
 192. J. रक्त for चङ्गुलम् ।
 193. I. वसवे, J. and the other Mss. वसव ।
 194. I. वाग्नेयुवाश्च वाग्नेव ... (or वाग्नेय मध्यवृत्तु वाग्ने suggested by J. and the other Mss.
 195. I. कूर्त वा, J. कृताङ्ग ।
 196. (1) B. प्रोवा for शिवा । (2) I. धाम्य, J. and the other Mss. धाम्य ।
 199. I. पकविंश for चैकदांश suggested by J. and the other Mss.
 200. C. द्वा, B. भाग for वा ।
 201. C. वाव, B. पाव for वाचि ।
 202. J. स्रव, C. मद्र, I. भूपलिन्द्रकम् ।
 203. B. C. J. कुर्वन्तु भागेन मानं for the first *pāda*.
 204. I. मवे, J. वृत्त, B. रक्त, C. तत ।
 205. I. द्वे वायं for चैष्टदिग्वासे suggested by J. and the other Mss.

208. I. J. वेदाख्यं for वेदाग्रं suggested by the other Mss. and the sense.
212. B. J. कुड्मं मध्ये for पाश्वर्चोर्मध्ये, C. leaves this in a lacuna.
213. J. पृष्ठस्तरस्तुवा, B. वृष्ठस्तुवा, C. पृष्ठं तुवा ।
214. I. पञ्च for पाश्वर्चं suggested by J. and the other Mss.
215. J. त्रि for द्वि ।
218. I. J. त्रि for त्रि suggested by the other Mss. and the sense.
223. B. C. J. विस्तारायामचोक्तवत्, I. विस्तारं चोक्तवत् ।
224. (1) I. नटाना for नाटकादि, J. नन्दना, B. नायेका ।
(2) J. प्रयाग्येवं, I. प्रकाश्यायं for प्रकाश्यान् suggested by the other Mss. and the sense. (3) I. प्रया, J. प्रया ।
225. (1) I. द्विगणे, J. द्विगाने । (2) B. कलैर्हृदविशालकम् for the second *pāda*.
227. I. (second) मद्र, J. पाश्वर्च ।
229. Lines 229—232 are missing in all the Mss. except I.
233. For हस्तिकम्, B. बागिकम्, C. J. भित्तिकम् ।
234. I. पञ्चांशं तु for the first expression suggested by J. and the other Mss., and the sense.
236. I. च, J. द्वि ।
237. (1) I. तत्तु वृथा for तत्तु प्रया suggested by J. and the other Mss.
241. B. सप्तदृष्टां विस्तृतं for the second *pāda*.
244. (1) B. तत्समायाम, C. तत्सादायाम । (2) J. वा for च ।
245. I. वासवार्थ for वात्सवार्थ suggested by J. and the other Mss.
246. B. दुर्योदारंगके, C. दारामके ।
247. I. पश्यं तत्, J. and the other Mss. पट्पश्यं तु ।
250. (1) I. न, J. द्वि । (2) I. वेदिकम्, J. वेदिका ।
251. J. वारुणं for दमोख्यं ।
252. (1) J. पकादशक । (2) C. एनं for स्यायतं ।
253. (1) J. omits lines 253—258. (2) B. C. मनोख्यं for पलित्वा ।
256. (1) I. शेष for चेष्ट, suggested by J. and the other Mss. (2) B. मान for द्वार ।

257. I. दृश for दृष्या suggested by J. and the other Mss.
 259. I. आष्टमे for सप्तमे suggested by J. and the other Mss.
 261. (1) I. J. मवार । (2) I. दृष्टदिग्गमं for चेष्टदिग्गम, J. मिर्ग, C. चेष्ट
 दक दिग्गम ।
 262. I. सखैर्वांस, J. गोसखैर्वांस ।
 266. C. बलुरिका, B. मल्लुका, I. मसुरिक for मसुरक suggested by refer-
 ences.
 267. This is omitted by all the other Mss. except I.
 270. (1) Lines 270—299, and 302—4 are missing here in B, but
 the lines 270—299, and 302—2, are found later.
 (2) I. तत्सम, J. तद्मद् ।
 271. I. चन्द्र, J. and the other Mss. द्वांश ।
 273. C. तत्समाधिका ।
 276. B. न्यथा for मुत्था ।
 277. B. C. J. शेषतयाङ्गम, I. शेषाङ्गम for the last expression
 suggested by the obvious sense and the other Mss.
 278. I. J. अम, B. मद् ।
 284. I. नद्या, J. तुवा ।
 285. I. कुपोत्त, J. दत्तर, B. तदर्थ ।
 286. J. खलुका, B. खलुतिका, C. खलुरका । (2) I. वि, J. वृत् for वि । (3)
 C. द्वित्रि ।
 287. J. इवैक for मेक ।
 288. I. अव, J. अम, B. मव ।
 289. C. पंचशहो, B. पंचमं for पञ्चांश ।
 290. I. बहिर्देशोत्पन्नो, J. बहिर्देशे प्रपो, B. बहिर्द्वारे ।
 291. I. मूलिका, J. मालिका, B. नालिका ।
 292. C. तत्तद्धारणसंयुक्तं, B. मत्तवारण संयुक्तं ।
 293. B. कर्णे कृकर, compare line 305 where the reading is कर्करो
 which seems to bear some sense.

294. J. ममला, C. माल्या, B. मालिका, I. जगला, for मालिका suggested by reference.
295. C. जले प्रतो, B. जाल पुष्टे ।
299. J. मध्याङ्गुलं, I. मध्यकर्णं ।
301. C. चादा, J. चानादां, B. शान्तार्थं, I. चतुर्था for चान्तर, compare line 285.
304. I. एवं, J. भ्रम, B. भूम ।
305. I. कुच...रक, J. and the other Mss. तच्चतुर्दशे ।
307. C. परितो for पुरतः ।
309. B. C. विस्तारं for संयुक्तं ।
313. B. C. तदावर्तं for तदंशक ।
316. J. माल्यादुत, B. मालिकाभूमिरोत्तम ।
317. C. देवैभ्योऽलोकने, B. देवैभ्यो लोकासंयोगं, I. J. देवाहवालोक्तनायोगं ।
319. C. द्वेक for चैक ।
321. B. दिक्कायतम् for विक्रायतम् ।
322. B. C. पार्श्वैक ।
323. (1) B. संवेतं, C. समे तु for संघे तु । (2) B. C. J. यन्नार्थपुदो, I. यन्न-मानार्थमो ।
327. I. बांश, B. नास, C. वान्नि, J. वास ।
329. B. C. द्विषि for त्रिषक्ति ।
331. (1) I. प्रति, J. and the other Mss. पृष्टे । (2) I. J. मितम् B. C. युतम् ।
332. J. निमग्न for निर्गम ।
333. I. भाक्ति, J. भित्ति ।
334. I. त्व, J. तु ।
335. I. घनाधिप, J. घनादयं, B. घनधान्य, C. घनधानादय ।
336. J. मध्यकरलोतं, C. मध्येन करलायुक्त, B. omits सं ।
337. (1) C. J. omit त of the opening word. (2) B. मादि, I. माधि, J. भागाधि ।
338. B. कोशरत्ना, C. कोचराका, J. मंशमारत्ना, I. मंशमात्मदि योगतः ।

342. (1) I. समरांशेन, B. भुवरांशेन, C. एवार्मनु, I. भूङ्गेत ।
 343. I. चान्वागम्यनास्यकम्, J. and the other Mss. चान्वागम्यनामकम् ।
 (2) C repeats here the lines 342—345.
 345. (1) C. त्रिक द्वरांशे ।
 346. I. प्रमा, J. पपा ।
 349. I. सुमेनार्थे for च मेमार्थे suggested by J. and the other Mss.
 351. I. भागद्विभागेन J. भागयुगांशेन, C. भागावत् ।
 352. I. C. द्वि, J. द्वित्रि ।
 354. (1) J. सुभूषणाक्यं विषाणां ।
 (2) I. विनाय for पुंसवनाय suggested by J. and the other Mss.
 357. J omits lines 357—359.
 358. (1) I. कि for च suggested by J. and the other Mss., and the sense, (2) I. च शोभनाया, J. and the other Mss. चापनयना ।
 359. I. वे दांश, J. वेदाष्टांश ।
 360. I. मूलाश, J. मूलाय । (2) B. C. त्रि for द्वि ।
 362. B. पाकं, C. कायेत्, I. बारकम् for द्वारकम् suggested by J. and the other Mss.
 365. B. कुल्यं वा, C. कुल्याद् ।
 367. I. तद्वि, C. द्वित, J. भूततद्वि suggested by the sense and the other Mss.
 370. J. द्वि, for the first न ।
 371. J. त्रैक for मेक ।
 372. I. द्वादशांशं for द्वारं suggested by J. and the other Mss., and the sense.
 374. (1) C. मंडवां च । (2) I. J. देवतासुर for देवभूसुर suggested by the sense and the other Mss.
 375. I. J. तन्त्रफले for तलद्वारे suggested by other Mss.
 376. I. दायामविस्तारदेवत्, J. दयाविकायामे विस्तारं ।
 377. I. त्वा, J. वा, B. C. च ।
 378. B. बलुपिका, C. बलुगिर्त्त, J. बलुरिका, I. बलुरकम् ।

379. B omits lines 379—381.
 380. C. हृष्य । In line 374 the name is again हृष्ये ।
 382. C. रस for षड् ।
 384. I. मष्टद्विंशेन, J. परितोदयं ।
 385. (1) B. चलत, C. चापत for चावृत । (2) I. C. भूवरा, B. भूवरा, J. भूवरा । (3) I. भूवरालिन्द्र ।
 386. I. कल्ये for कल्ये suggested by the other Mss., and the sense.
 387. I. मेकद्विनि, J. मेकद्विने ।
 388. I. मसुकाय for मृङ्गराज्य suggested by the other Mss., and the sense.
 393. I. मोसं, J. मोसं ।
 394. I. J. C. वार, B. पाद ।
 397. I. द्विंशेन च, J. and the other Mss. द्विंशेन तत्र ।
 400. I. तया, J. तदायतम् । ललाटे is apparently for ललाटमण्डपं, because in all the previous instances the measure of the area is followed by the measure of the pavilion; compare lines 406, 409, 414 and 409 where the reading is चुलिहस्यं ।
 401. J. चाये, I. चाये ।
 (2) B. omits the next 27 lines.
 404. C. काये for चाये ।
 405. I. तददधरा, J. षडष्ट ।
 407. B. C. भागाकनं, I. J. भागाशकं ।
 408. I. J. वार for द्वार ।
 409. This is omitted by C.
 410. J. भूगलं, C. सूत्रकं for प्रागलं ।
 411. J. कन, I. तु ।
 417. I. कम्, J. निम्नलिन्द्रकम्, C. मंडपानां तु निन्द्रकम् ।
 418. I. J. चरं for द्वारं suggested by the other Mss., and the sense.
 (2) C. विस्तारं चायतायतम्. I. J. विस्तारं चाय देवतम् ।
 419. J. तद्वि भागेन ।

421. (1) I. प्रायाम् for कुर्यात् suggested by the other Mss. and the sense. (2) J. भुवर्, I. भुवलिन्द्रकम् ।
422. C. J. चण्ड for करै ।
423. C. देवनाराम, I. J. देवतारं for देवाराम suggested by the other Mss.
424. I. यत् J. यजनार्थ ।
425. (1) I. शुभ, J. हुत । (2) C. J. मण्डपयोग्यकम् ।
426. C. नाटकादितम् ।
427. C. तदेवकं for पूर्ववत्कमात् ।
428. C. omits चि ।
429. I. मेक for चैक suggested by the other Mss.
430. I. मर्त्ये for मङ्ग suggested by the other Mss.
432. I. पद्यां for पङ्क्तयं suggested by the sense and the other Mss.
433. I. वेदकम्, J. वेदिका ।
434. (1) I. कोण, J. द्वीप, B. पक । (2) I. चन्यस for चन्यास suggested by J. and the other Mss.
435. I. सर्वे for पञ्च suggested by J. and the other Mss. and the sense.
436. J. नाय for न यु ।
437. B. C. युगांशेन, I. J. ते युगांशे ।
439. J. षष्टका for षष्टाष्ट ।
440. I. द्वित्रि for विवृ suggested by J. and the other Mss.
442. (1) B. omits this line.
 (2) J. अद्यां, I. आद्यां for द्यां suggested by the other Mss.
 (3) I. मध्यमे for मण्डपं suggested by J. and the other Mss.
444. I. लिङ्ग, J. लिन्द्र for लिन्द्र ।
445. I. वंतु, J. वास्तु । (2) I. वामेन for वामे तु suggested by J. and the other Mss.
446. This is omitted by all the other Mss. except I.
448. For कोष्ठ, J. कूर्त ।
449. B. जन, J. जल ।

458. J. सम, C. श्रव, I. भव ।

465. I. मण्डपा, J. मण्डमा ।

466. B. C. पुरतः for पुरद्व ।

467. (1) I. कणेषु for कर्णेषु suggested by the sense and the other Mss.

(2) I. repeats the lines 463—464 between 467 and 468, this repetition does not seem to have any bearing here.

468. For विधानं विविधानम्, J. वातायनं वा विधायकम् ।

474. B. मण्डपं, C. तत्समे for षड्भागं ।

477. I. वनात् for वशात् suggested by J. and the other Mss., and the sense.

478. B. विष्णुपार्थ, C. श्रीकृष्णार्थ, J. I. श्रीकृष्णार्थ ।

479. I. वेदा for देवा suggested by J. and the other Mss.

487. (1) J. तुल्या for तुला । (2) I. न्तु for ये suggested by J. and the other Mss.

490. J. विस्तारादे, C. विस्ताराष्टक ।

492. (1) I. हर्म्याङ्ग for मण्डप suggested by J. and the other Mss.

(2) I. पञ्चाङ्गरङ्गकम् for the second *pāṭa* suggested by the other Mss.

494. Between lines 494—5, J. repeats lines 491—492.

495. (1) I. तद्वि, J. and the other Mss. द्विजि । (2) J. समरा, B. भूपरा, C. भुव वरा, I. भुवावृतलित्कम् ।

496. (1) I. दिक् for दिक्षु suggested by the other Mss. (2) I. J. द्वारण, B. वारण, C. वारणकण, मवेत् ।

497. I. मस्तिनास्ति for हस्तिहस्त suggested by J., and the other Mss.

499. J. चूली, B. भूत, I. चूल ।

501. I. प्रसाद, B. प्रासाद, J. प्रपादि ।

502. I. प्रनौ for प्रपा suggested by the other Mss. and reference.

503. I. J. नाटकाविस्तरे पञ्च, C. नाटकं वा प्रस्तरे स्यात् ।

505. (1) I. सद्यु, J. कैयु । (2) I. प्रमा for प्रपा, see note 502 above.

506. (1) B. C. J. प्रमुने, I. प्राङ्मुखे । (2) I. कळे for कर्णे suggested by the other Mss. and the sense.
509. B. J. वत्सराक्षरा, C. वत्स्याटपराक्षरा, I. तत्स्वराक्षरा ।
512. I. हस्त for वास suggested by J. and the other Mss., and reference.
514. (1) I. omits lines 514—516, which have been preserved by all other Mss. and are required here.
- (2) B. C. वार, J. वारं ।
518. I. नवार्शं for न वासं suggested by J. and the other Mss.
520. I. चाष्टनिर्ग for चेष्टदिग्ग suggested by J. and the other Mss.
521. (1) I. द्वादश, B. C. द्वादश, J. द्वादश । (2) B. C. वाटर्क for वारकम् ।
522. (1) I. J. द्वित्रि, B. C. द्विमागेन तु । (2) I. वार्श for वासं suggested by J. and the other Mss.; compare note 518.
524. B. C. J. विस्तारायामे, I. विस्तारमायतं ।
525. (1) I. कर्तो for कैको । (2) C. मह्यं घलिन्दकम् ।
529. (1) B. मानकं, C. तारकं, J. सवारकं for वारकम् ।
532. I. स्वात्, J. and the other Mss. सूत्रं तु ।
533. I. त्रिविशाल, B. त्रिविशाल, J. धौविशाल ।
534. B. पंच for यतः ।
536. (1) समा for वासमा suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. मुदो, J. मी ।
537. B. पृष्ट वारं च, C. पोरं च ।
538. (1) I. J. वार, C. पोर । (2) I. हरितः for परितः suggested by the other Mss.
539. I. मांस for वासं suggested by J. and the other Mss.
541. (1) I. J. एकं for एवं suggested by J. and the other Mss.
- (2) I. J. नामस्य, B. मानं स्यात् । (3) I. J. पञ्चसा for पञ्चना, B. पञ्चमा ।
- Compare line 545, वैश्य seems to be a misreading for ब्राह्मण, who is not mentioned at all.
542. C. J. दीर्घे तु for दीर्घेषु ।
543. C. अन्यत् क्षत्रिय, I. J. अन्यभुद्रं ।
546. (1) I. J. धि for चि, B. वि ।
- (2) B. मिष्ट दिग्मत, C. दीर्घमत ।

547. B. J. जाति, I. चनि ।
 550. For मामा, J. चामा ।
 551. I. J. युक्तं for कृता suggested by the sense, and the other Mss.
 553. B. C. J. तदेव for त्रिवर्गं ।
 554. I. मालिकं for पद्मसं मालिकं suggested by J. and the other Mss., and the sense.
 556. J. C. सर्वे for सर्व ।
 557. (1) C. सर्वार्थं, I. J. समग्रं वायुधायाम् for समग्रं वायनायाम् suggested by the other Mss. and the sense. (2) B. C. यथा for युग्म । (3) C. भित्तिकाम् ।
 560. B. C. मध्ये, I. J. मूल्ये ।
 561. B. सर्वेषां for सर्वोद्ध ।
 563. (1) B. J. यथागारं ।
 (2) C. द्विगुणाद्यर्थदायकं, I. J. द्विगुणात्यर्थकायतम् ।
 565. I. खर्पट for खर्बट suggested by the other Mss. and reference. (see chap. X),
 567. I. मर्मन्तु for मर्मेषु suggested by J., and the other Mss.
 568. I. प्रमादं for प्रपादं suggested by the other Mss. and reference
 571. I. तुस्त्रं सिद्धेविशोद्भूतं, J. सुदेविशोद्भूत ।
 575. I. J. चोक्तद्विप्रजात्यादिचोक्तं ।
 576. B. J. सर्वथा, I. सर्वदा । (2) B. J. मोयात् ।
 Colophon :—I. पञ्चत्रि, B. पकोनचत्वारि, C. leaves this in a lacuna, for चतुस्त्रिंशो, suggested by J. and the context.

CHAPTER XXXV

1. H. भुपती for भुसुर ।
2. I. सर्वनामवि. for सर्वनामयि suggested by all other Mss.
3. (1) G. दंडका । (2) C. प्रस्तार for स्वस्तिक । (3) H. वयंनानञ्च पञ्चिवं ।
4. I. C. वर्त for वयं suggested by the other Mss.
5. B. सर्वेभ्यः for समारम्भ ।
6. C. omits lines 7—10
8. I. त्रिरांशं for करान्तं, J. करान्तं ।
10. B. नव for सत ।
11. (1) C. द्विद्वस्तारं for करान्तं, (2) B. पाद्यार्थं, C. पादार्थं, H. पार्थं G. पादार्थं, J. पादार्थं for सप्तया ।
12. I. J. C. स्थायी for इस्ता suggested by B. G. H.
13. This line is missing in all Mss. except G. H.; obviously it is necessary here.
14. I. C. स्तिकर्ममलिङ्ग for स्वस्तिकं मौलिकं suggested by the other Mss.
16. I. C. त पदा for च तप suggested by the other Mss.
18. I. C. चर्त्तं, B. C. H. चर्थं, J. चर्थं ।
19. (1) I. वायिका, J. वीयिका, H. वाका, B. वेदिका, G. वायिका ।
20. (1) H. वाययि for वा समाधिस्थं । (2) G. शालायान्च for शालायाम् ।
21. C., the first *pāda*, and H. the second *pāda*, leave in lacunæ.
24. I. चोदयम् for the last word supplied by the other Mss.
25. B. omits lines 25—29.
26. I. भित्ति, J. भक्ति, G. H. भित्ति, C. विस्तारद्विगुणोन्नतम् ।
27. (1) C. G. H. पादिभूमे, I. J. यदिभूति ।
(2) I. पादादि J. पादादौ । (3) J. omits षट् । (4) G. वषत् for षट् ।
28. J. दशांशं ।

29. (1) B. चयंत, G. चयदं, H. चयं, I. J. चयर्थ obviously for चय्यर्थ ।
 (2) I. मय्वं, J. चार्वं । (3) C omits the last word.
30. I. C. leave the first *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
31. (1) I. मस्यक for मस्तक suggested by all other Mss. and the sense. (3) C. शिरा for शिखो, and omits the second *pāda* and then notices यस्मिन्मले पत्रमेकं न्यूनं, but refers to it later.
32. C. omits वैश्य ।
34. C. यौवानां, G. H. यौवानां, I. J. सौवानां ।
36. (1) B. omits lines 36—153.
 (2) I. जाल्य दृ for जाल्यादि suggested by the other Mss.
37. C. G. H. चूल for चूलि ।
40. I. शालाघत् for शालायाः suggested by the other Mss.
41. I. leaves here the second *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
42. I., for the first *pāda*, the second *pāda* of the preceding line.
43. I. वेदा for देवा suggested by J. and the other Mss.
44. (1) I. G. H. शालायां, J. शालायाः । (2) I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been preserved by all other Mss.
45. I. द्विजाल्यादिति सर्वेषां for शालाघामे तु वासं च, J. भेत मासं, C. नामेकं वासं ।
46. I. यं स्थामोदद्वापमिन्मृत्तम्, J. शालायां सत्यवासे प्रकल्पयेत्, C. सर्वेषां सव्यंनुपांसं, G. सव्ये ।
47. I. omits lines 47—49, and J. omits lines 47—48. These are necessary here : the description of the दण्डकशाला is given here, which would have been otherwise missing. This passage has been preserved by all other Mss.
50. I. क्षपति for स्फुटिक suggested by the sense and the other Mss.
51. I. घनान्तु, J. घन्ये तु ।
53. C. च विना, I. J. चैकनाशनम् ।
54. C. leaves this line in lacunæ.
55. G. H. मौलिकं तदुदो, J. I. मौलिकान्तमुदो ।

56. I. वृत्ते उ for प्रत्यगु suggested by the other Mss.
57. (1) C. G. H. भजानेन, I. J. घाम्नेयेन । (2) I. मांनञ्च सर्वतोदयम् for वागञ्चेत्सर्वदोषकम् suggested by the other Mss.
58. J. G. H. च, I. वा ।
59. J. अव्यक्षत्, C. अव्यक्षकानां तु सर्वे, I. G. अव्यक्षान्, H. अव्यवावावु ।
60. G. H. त्रिषान्तकम्, C. त्रिषान्तकम्, I. J. क्रियान्तकम् ।
61. I. मोरितम्, J. and the other Mss. चोक्तवन् ।
62. I. संयोग्यन्तु, J. and the other Mss. संयुक्तं नन् ।
65. I. मेवमुक्तानि परिहृतेः, (which is the second *pāda* of line 60 omitted by I.), for संयोगं वर्द्धमानकम् suggested by all other Mss.
- I. omits the next four lines which are obviously necessary and have been preserved by all other Mss.
66. J. परित्याज च, G. H.पर्व च, for the last expression.
68. G. H. शूर्पकं, C. पूर्वकं for दोषकं ।
69. G. H. चतुर्मुखे ।
72. (1) C. G. H. चनसन्धि obviously for ससन्धि, I. J. चनुसन्धि । (2) I. सन्धि च for सन्धिश्च द्वि suggested by J. and the other Mss.
73. I. द्विशाले for द्विसन्धिः suggested by the sense and the other Mss., G. H. द्विद्वि सन्धिः ।
74. I. षट्द्वि सप्तविशालात्र for षट्सन्धिः सप्तशालात्र suggested by the other Mss. and the sense.
75. C. भूपानां, G. H. भूमनाम् for भूमिकम् ।
76. I. प्रथिरात्र, J. प्रथिरात्र, G. H. पादिरात्र ।
77. C. वक्तृकादि for the first expression.
79. J. दण्डकादि चतुष्टयम्, I. दण्डकात्यस्तिकान्तम् ।
84. I. पतदच, J. पथ च ।
86. I. दण्डका, J. दण्डकं ।
89. I. विस्तारम् J. विस्तारे च, C. G. H. द्वेक ।
90. (1) G. H. दृष्टदिग्गतमार्गं for the first *pāda*; C. omits this line.
93. I. वेष्टकादि, for वेदिकाद्यै suggested by J. and the other Mss.
94. J. वतिका, C. पतिका, G. यामिका, H. पदिका for प्राकारा suggested by the other Mss.

96. (1) I तद्...स्यो for लनाटे द्वितयस्यो suggested by J. and the other Mss.
 (2) I मय, J. and the other Mss. चरित ।
97. (1) I. J. पण्ड, C. पिण्डलाशाख्यकं । (2) I. जनाष्टकम् for the last expression.
100. (1) C. G. H. मुख्य for मूले । (2) I. J. वार for द्वार, C. वार ।
101. I. J. चित्तेने obviously for दिनेना ।
107. For वधामूलं, J. दशमूलाय ।
108. (1) वासनं द्वि for वासे तद्वंश suggested by the other Mss.
109. I द्विशमेकसमा, J. and the other Mss. वंशाग्रे रङ्गसं ।
110. C. J. G. H. प्रतिष्ठाता ।
111. (1) G. H. मय्यात् । (2) C. omits the second *pāda*.
112. I. अर्थे for अर्थेन, G. H. चायते तेन ।
113. C. वासमेक ।
116. C. द्विचतु for द्विचतुर्भाग ।
117. (1) C. G. H. मुख्य for मुख । (2) C. G. H. द्विचतुर्भागवदायतम् for the last expression.
120. (1) G. H. omit चैक । (2) C. द्विद्वि for द्वि ।
122. I. स्तम्भान्, J. स्तम्भं ।
123. I. J. वार, C. H. वार, G. वार, and द्वार in the other Mss.
124. I. जमा for जास्य suggested by the other Mss.
127. C. G. H. दिवासे for वा वासे ।
130. C. तत्परितः कुड्मसेयुक्तं आत्रिवातावनतुवा ।
133. C. चतुर्दिक्षु समायुक्तं for the first *pāda*.
134. C. G. H. चण्ड for कण ।
135. (1) I. शालकूटा, J. कूटशाला । (2) I. भूषण, J. भूषित ।
137. C. G. द्विभागं, I. J. विभागं ।
140. I. जनागकम् for जनार्दकम् suggested by the sense and the other Mss.
141. I. C. द्विशं, J. G. द्वंशं, H. वंशं ।
142. C. G. H. द्विचतुर्भागेन ।
143. I. स्या द्विद्विभागेन नैर्द्धते for स्याच्चतुर्भागेन योजयेत् suggested by the sense and the other Mss.

144. C. इवेकेक ।

145. I. J. leave, in a lacuna दण्डकं स which has been preserved by the other Mss.

149. I. छा.....दा for छावृत्तंशेन दा preserved by the other Mss., J. वृत्तं लिन्द ।

151. (1) I. पतन्तु, J. पतन्तु । (2) I. J. मन्त्रार्थ for दण्डकं ।

155. B. C. द्विभागं for भागं ।

156. I. G. पुनः for पुनः suggested by the sense and the other Mss.

157. I. तद्वि, J. द्विवि ।

158. L.....दिवस्त्रिय for निवासत्रय suggested by J. and the other Mss.

163. C. H. मेदधानां for दण्डकानां ।

165. (1) H. omits पटोशेन प । (2) G leaves this line in lacuna.

166. (1) I. J. मुखे, I. B. मुखे । (2) I. तत्समेष्टुष, for समेष्टुष ।

167. G. वशात्, I. वसात् ।

170. I. गुणांशके for गुणांशकम् ।

172. (1) I. मपि, J. मेक ।

(2) B. राज्यान्, C. तत्र राज्यानुवर्तते, G. राज्या(श्या)नुवर्तिते, H. राज्यानुवर्तिते ।

173. (1) B. पृथिवीनां, C. पृथीत, G. अद्वयद, H. पृथ्वद ।

174. I. पूर्वस्य, J. पूर्वदिक् ।

177. B. J. ग्राह, C. ग्राह, G. leaves this in a lacuna.

178. J. न कुर्यात्, I. कुर्यात्; the sense demands a negative particle.

179. I. J. द्वि, for दु ।

184. I. च, J. च ।

186. (1) B. मज्ज, C. G. H. ऋज्जु for दिक्षु ।

(2) For चतुर्भागेन योजयेत्, J. शयितेष्वपि, C. वास्तु वृषभांशयुतेष्वपि ।

187. For यन्माने, J. यन्मासे ।

190. J. पुरुषं for शवनं ।

191. I. J. युचम् for यतम्, C. लयं ।

192. I. तत्पथ, B. तत् पठद्विषि, G. प्रसिद्धिच्छिरे, C. पविच्छिरे, H. पृथ्वोच्छिरे ।

194. I. J. वाराह, B. तारं वि ।

195. B. G. H. मेष्ट for मेष्टु । (2) B. पादोऽस्तिदांश, for पादाद् वेदांशोऽध्वेके ।

196. B. C. G. H. मेदु for कुक्षि ।
 198. J. वेदांशं, for वेदान्तं ।
 209. I. वा स्यात् for वा सः ।
 210. (1) I. वंशानाञ्चा, J. विशालाञ्चा । (2) J. मध्ये for देशे ।
 211. (1) I. J. इचां for इचावृतां supplied by the other Mss.
 (2) I. J. भूपवल्लोदकम् for the last expression suggested by the sense and the other Mss.
 212. (1) I. J. द्विं for द्वं, B. त्रिं । (2) G. कण्डे तु for कर्णेपु ।
 213. I. J. द्विं for द्वं ।
 214. I. J. वृत् for प्रति suggested by the sense and the other Mss., B. पृष्ठ, G. पृथु ।
 216. I. तैत्थपि बोक्षणम् for त्वेतु विचक्षणः suggested by J. and the other Mss.
 218. For द्वादशांश, J. दशमान ।
 220. For त्रिभागैर्नैव, B. G. H. द्विभागेन ।
 221. B. वाससां for वासतान् ।
 227. I. द्वयं यम्, J. इचद्वयत्रिकम्, B. G. H. द्वयो द्वयोः ।
 228. I. J. रमेकद्विं, J. चेकद्वं ।
 229. (1) I. वर्ने for वर्तुं suggested by the sense and the other Mss.
 (2) I. रमेकद्विं, J. रं चेकद्वं ।
 230. I. मङ्गले, J. कोणे ।
 231. I. J. देवं पूर्वोक्त, for तु पूर्वोक्तानां तु suggested by the sense and the other Mss.
 232. I. विंशदायतेष्वपि for तस्माद् द्व्यंशत्रिकायतं suggested by the other Mss.
 233. For भागे, J. पाश्चै ।
 235. I. सर्वे for शेषं suggested by J. and the other Mss.
 236. (1) I. J. मयं for मर्च्यौ suggested by the other Mss.
 239. (1) G. H. omit lines 239—240.
 240. For कारे, B. C. तारं ।
 241. J. शालायाः ।

243. For वृत्ता, G. वला ।
 247. B. G. H. बंद for कर्ष ।
 249. I. वक्ष्यते चतुरालयम्, (which is the last part of line 252) for देवतानां च वाग्यकम् suggested by the other Mss.
 250. I. omits lines 250—252 which have been preserved by all other Mss. and do not appear to be out of place.
 251. J. न कुर्यात् ।
 253. J. G. दशके ।
 255. I. तथा for नन्था suggested by reference and the other Mss.
 256. I. दमा for कमा suggested by the sense and the other Mss.
 257. I. लक्षेव for ज्ञायामे suggested by J. and the other Mss.
 258. For तु, J. च ।
 259. (1) I. पञ्चमे for पश्चिमे । (2) I. दिव्यं for दीय suggested by the other Mss. (3) I. द्विव for तद्व suggested by the other Mss.
 263. I. सा for चा suggested by J. and the other Mss.
 264. For तत्, J. वं ।
 265. I. J. B. C. H. वार, G. पर, for ह्य ।
 266. For द्वियानं, J. द्वयैकं ।
 277. J. omits lines 277—279.
 280. I. दुष्टेदोर्षो for चेष्टदिक चा suggested by J. and the other Mss.
 283. I. J. विन्यस्य for विन्यासे suggested by the other Mss.
 284. B. C. omit lines 284—288.
 288. G. भित्वा, A. भैक्ष्या ।
 289. (1) I. तु for सम suggested by J. and the other Mss.
 (2) G. repeats the lines 290—291.
 292. J. मोशके for मेशके ।
 293. (1) B. C. H. J. प्रच्छा, I. पश्चा । (2) B. H. C. सप्रच्छा ।
 295. B. G. बंद for कर्ष ।
 298. (1) G. देवे दशाशकं for the first expression । (2) C. विस्तृतां कर्षांस्तं for the second *pāda*.
 302. G. समारभ्य ।

309. (1) I. तमा for तः शा suggested by the sense and the other Mss. (2) J. भागतः for the last word.

313. B. O. G. H. चैव, I. J. चैशं ।

318. B. C. J. G. H. दंडकं for मण्डपं ।

321. Between this and the next line I. adds तत् पृष्ठे च परितो मण्डपं मध्यमं कुणम् which is apparently a confused form of the line 165 and is uncalled for here, it, then, repeats the line 323.

325. I. वर्गस्थ सा for वर्गाद्यं च suggested by J. and the other Mss.

326. B. omits this line.

327. C. लतैः, G. पतैः, I. J. तटैः ।

333. J. कुटमाला for पञ्चभूमि ।

334. I. द्भूमिकं भवेत् for तु त्रिभूमिकम् suggested by the other Mss., J. त्रिभिः ।

337. (1) B. चैक, I. J. चैव । (2) J. प्रधान for प्रासाद ।

339. B. O. G. H. द्विमार्गक ।

342. B. C. G. H. J. खण्ड for कण ।

354. C. I. भवं for भवेत् suggested by J. and the other Mss.

358. I. शेपां for षोड suggested by J. and the other Mss.

359. I. मृदकम्, J. लिन्दकम् ।

B. omits lines 362—365.

362. I. अथे पूर्व तु for मध्यसूत्रात् suggested by J. and the other Mss.

363. I. वृत्तमान, J. वर्धमान ।

366. I. द्वि, J. त्रि ।

370. I. पञ्चमे for पश्चिमे suggested by the sense and the other Mss.

372. (1) I. वैकृत्ये नवभूमिकम्, which is the second *pāṭa* of line 375, for सर्वालङ्कारसंयुतम् suggested by the other Mss.

373. Lines 373—376 are missing in I. but they have been preserved by all other Mss. and are required by the context and the sense.

379. I. प्रत्यङ्गुतस for प्राक्प्रत्यङ्गम् suggested by the other Mss.

381. I. सेनम् for सापरि suggested by J. and the other Mss.

382. (1) B. J. द्वारोपमे ।

387. चेत्, J. च ।

388. I. गृह, J. कूट ।
 389. J. द्वारे च उक् ।
 391. For विविधं, J. विविधा
 392. I. J. पाराहन्तु, other Mss. पादद्वार्य obviously for पाराहन्तव्य ।
 394. I. प्रोक्तं मानमेन for वर्धमानमुक्तं suggested by J. and the other Mss.
 395. (1) I. पायाम for पायादि suggested by reference and the other Mss.
 (2) I. adds नवरत्नक्षतम् which is the title of chapter IX but is unsuitable here.
 396. (1) I. J. चाय for चाय suggested by the other Mss., (2) I. स्वात्त for स्वात्तु suggested by the other Mss.
 398. I. J. मध्य for इम्य suggested by other Mss., G. मध्यविमानोक्तं ।
 400. (1) I. कम्बरो, G. किम्बरो ।
 401. I. तारा for ज्ञाना suggested by the sense and the other Mss.
 Colophon :—I. पट्ट, B. चत्वार, C. omits this, for पट्टत्रिंशो suggested J. and the context.

CHAPTER XXXVI

2. (1) I. विन्यासा, J. विन्यासे । (2) C. खापने for खाने ।
3. G. खर्बटे for खेटके ।
4. I. नदीचाख, J. नद्यादि च ।
5. G. J. तेपांतु, I. शेपन्तु ।
6. I. चतुर्द for द्वित्रिद suggested by J and the other Mss.
8. (1) C. मथा, I. J. मया । (2) I. पादू, J. पावे ।
9. (1) G. H. omit lines 9—11.
(2) J. रमा, B. C. तथा ।
10. J. omits this line.
14. C. शाधिक for शायिक ।
16. G. I. विवस्व ।
17. B. omits the lines 17—24.
18. J. विवस्वति, C. G. H. श्रावण श्रोपद ।
19. J. C. जन्ते for जाते ।
20. C. सबास for सापास ।
21. I. दि, J. ध, C. दिक्षु ।
23. J. पाये for यमे । C. omits this line.
26. J. B. उदिते for उत्तरे ।
27. For कूप, J. वास ।
30. (1) B. omits lines 30—31.
(2) C. G. H. त्रयाणां, I. J. पितृणां ।
31. C. गृहीतो, G. ग्रहणं, H. गृहण for गृहिणी ।
32. C. मृने, G. मृये, J. मृगे, I. मेये ।
34. G. योम्यकम् ।
35. I. चाखरे नान्ते, J. चासुरे नागे, B. चानळे ।

38. I. स्वरे for सुरे suggested by J. and the other Mss.
42. G. ऋषालयं for वरषालयं ।
43. I. omits this line but it has been preserved by all other Mss. and its inclusion is suggested by the ending of the chapter in a complete verse.
45. For चतुर्था, other Mss. चानुच ।
46. (1) J. omits lines 46—49.
(2) I. पृष्ठे for पूषे suggested by chapter VII.
50. I. इन्द्रेन्द्रं च राजेन्द्रं for इन्द्रेन्द्रराजे च suggested by J. and the other Mss.
51. I. अन्य for कन्य suggested by J. and the other Mss.
52. G. H. J. वे, I. न्दे in both the places.
55. B. C. G. H. अन्ये for अन्ये ।
60. I. द्वारे स for द्वारस्य suggested by the other Mss.
61. (1) J. परिहारार्थे । (2) I. सौचक for यौचक suggested by the other Mss. (3) C. G. J. तदा for तथा ।
63. I. च नृदध्यानास्वत्, J. च दध्त्वा नाध्यात्, B. कृध्यासदा, C. कृध्वानाचध्वा, G. कृध्वानाध्वा, H. कृध्वाननदात् ।
64. For दिनादौ, J. पतिथौ ।
65. B. omits this line.
69. I. कण्ठित, J. कण्ठेन, other Mss. कंटन ।
71. (1) I. चस्वरे, J. चासुरे । (2) I. स्मृत, J. स्मित ।
72. B. सौदाय, C. J. डोलाय, G. H. सोमया for सोपाय(न) ।
74. (1) J. नृत्ताङ्गना । (2) B. I. योम्यार्थे, J. योम्यं तु ।
75. I. कुटाद्या, J. कुक्कुटा ।
76. I. मेघस्यान्तं, J. मेघावासे ।
77. चार्च is obviously for तुर्चे as suggested by the context.
79. C. नोत्, H. नित्यारामपद, G. नतारोतं पद ।
81. J. स्नान ।
83. (1) J. सैव वर्णानां for सर्वेषां । (2) I. leaves the second *pāda* in a *acuna*. (3) J. पक्षवेत्कमान्, for मुख्यं वा कल्पयेत् सुधीः suggested by the other Mss.

84. (1) Compare सोपवास in line 92. (2) B. शेतवन, C. चेदना, G. H. वेदना for धनार्थाय ।

(3) J. omits lines 84—85.

86. (1) B. घेतः, C. घनेत for घन्यत् ।

(2) I. J. यश्मत् for यक्षालयकमात् supplied by the other Mss.

87. B. मालाभ्यंत, C. मालाद्याद्य, G. H. मालास्यादि for मालार्थ ।

88. I. क्रिया, J. कुह ।

90. J. धावि for द्वारे ।

92. सोपवास is suggested by line 84.

93. I. कत्रयोवास for कर्तुर्घिष्णा suggested by J. and the other Mss.

94. (1) I. शिम्, J. सोम । (2) J. विशाल, B. विहाय for विहार ।

95. H. भय, G. भय for इय ।

96. (1) I. leaves in a lacuna घन्यट्खिले ।

Colophon :—B. omits it altogether. C. has a lacuna for the number, I. सत, J. पटिं च for पट्त्रिंशो suggested by the context.

CHAPTER XXXVII

1. (1) B. D. omit this chapter.
(2) C. नराणां, I. J. गृहाणां ।
2. I. कियतात् गृहम् for कियमान्वितम् suggested by the other Mss.
9. For तत्र, J. अन्तः । (2) I. समग्र, J. समाग्र ।
10. C. G. H. J. संयुक्तं for युक्तं वा ।
11. J. and the other Mss. यथासर्वे for विद्यातानां ।
12. I. कौत, J. कृत ।
13. C. G. H. I. गृहे च ।
14. J. चोक्तुर्गणमेव च ।
21. I. तथा, J. ततः ।
23. C. G. H. J. प्रक्षालनं कुरु for प्रक्षालनक्रिया ।
24. I. विधिवत् चमनं ।
31. (1) C. omits lines 31—32.
(2) J. ब्रह्मादीन् नयकुम्भैश्च ।
33. I. पूरयेत्, J. पूजयेत् ।
36. (1) I. भक्ति, J. भर्तुः । I. (2) गृहिणी for गृह suggested by J. and the other Mss.
38. J. आसुवा for आयुता ।
40. J. omits lines 40—42.
43. C. बुधः, I. J. सह ।
45. I. संख्यानिरय, G. H. शस्यादीन्, J. संख्यानानां ।
47. I. प्रदिश, J. प्राविदिशि ।
48. I. आन्यादिलाचरम् for आन्याचरं तिलम् suggested by J. and the other Mss.
53. G. H. omit it, C. has most of it in lacunæ.
57. C. G. H. विद्यान for वितान ।

59. I. लेपतः, J. लेपने ।
 64. J. भूया for प्रीत्या ।
 66. I. प्रायान्तं च वा, J. चान्तं तलावा, G. H. चान्तं तदालया, C. प्रतं तस्मिन्
 ल(यि)त्वा चरेत् ।
 67. I. लक्ष्मोदते ।
 69. I. पानायामि for प्रार्थयामि suggested by the sease and the
 other Mss.
 71. I. पदवात् for दद्यात् suggested by J. and the other Mss.
 73. C. तसत् for तत्र ।
 74. I. स्तप्या च स्तन, J. स्वस्त्या च चात्र ।
 75. (1) I. J. "वाना for वानाभू supplied by the other Mss. (2) I. चरा
 for चम्परा suggested by the other Mss.
 77. J. omits lines 77—80.
 83. (1) I. लक्षण for भूषण suggested by J. and the other Mss. (2) J.
 स्वर्णतः for स्वहस्तः ।
 84. J. प्रख्यन्, C. प्राच्यं, for प्रातवान् । G. H. omit this line.
 85. I. उक्तं, J. उक्ता, C. उक्ताश्च ।
 86. G. H. गुह्यत चतुर क्लिप्ति ।
 87. (1) C. J. स्ये । (2) C. G. H. वस्त्रादीन् ।
 (2) I. इन्द्रमिद्रे, J. इन्द्रमिमे ।
 88. G. H. वानास्त्र ।
 89. I. वचितावस्यपतिवरा, J. मच्छन्ति तावत्सुपुरि पतिवरे ।
 Colophon:—I. अष्ट, J. सप्तविंश, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER XXXVIII

1. B. D. omit this chapter.
10. (1) Lines 10—13 are missing in the *codex archetypus* but they have been preserved by all other Mss. and appear to be necessary.
(2) G. H. J. दधै, C. दधै for देशे ।
17. For सूत्रस्य, J. सूत्रं स्यात् ।
18. I. वाच्य for वाच suggested by J. and the other Mss.
21. I. सूत्रं तु, G. H. सूत्रानु, compare line 17.
22. (1) C. J. विदधे obviously for विठधे । (2) I. वाचके for वाचके suggested by reference and the other Mas.
24. I. तदा for तथा suggested by the other Mas.
25. (1) G. H. omit lines 25—27.
(2) C. सूत्रां तु ।
26. C. सुवीरस्य ।
27. I. मथा for पदे suggested by the sense and the other Mss.
28. G. H. सन्नुपहार, C. तन्नुपहार ।
29. (1) C. omits lines 29—30.
(2) J. देशे for शाले ।
30. I. सूत्रं तुदा, J. सूत्रानु वा ।
34. G. H. मुख्य, for मुखे ।
35. J. केचित्तु ।
36. I. जगर for जालक suggested by the context, the sense and the other Mss.
38. I. धै, J. धे ।
39. C. G. H. ज्वालक for द्वार ।
40. J. omits this line.

42. I. वेशके for चेशके suggested by the context, the sense and the other Mss.

45. I. चाले for द्वारे suggested by J. and the other Mss.

54. I. द्वारं हर्षं मध्यमे भू for कुर्याद् द्वारं हर्षमस्य suggested by J. and the other Mss.

Colophon:—I. एकान चत्वारिंशो for अष्टात्रिंशो suggested by J. and the context. This colophon, unlike others, excludes the expression विद्यानं (after द्वारस्थान), for the sake of uniformity it has been, however, included in our text.

CHAPTER XXXIX

1. B. D. omit the first six lines of this chapter.
4. J. मान्. for मानात् ।
10. H. त्रिव्यंगुल ।
14. On the margin of the *codex architypus* there is a reading वश for रह ।
19. B. D. omit lines 19—21.
25. I. कराष्टं for कराक्तं suggested by J. and the other Mss.
30. C. omits lines 30—33.
34. (1) B. C. G. H. एकं for एक । (2) I. हास for चाभास suggested by reference and all other Mss.
38. G. शुद्धिं for प्रवाह ।
39. I चाहादोन for चावादि suggested by reference and J. and the other Mss.
44. I. J. विना, for हीन suggested by sense and the other Mss.
45. J. मध्यमे तद्वत् तद्वत्तमध्य ।
47. 1.त्ताधिकम्, J. शान्तिकादिकम्, B. शान्तिकारकं, C. शान्तिकायनं ।
48. I. चायुक्तं for चायुष्यं suggested by the sense and all other Mss.
51. J. omits के. B. has for it न, C. दं, G. य, H. दं ।
55. I. दार for दाह suggested by the context, the sense, and the other Mss.
57. I. मध्यमे, J. मध्यमम् ।
59. J. बहुलम् for बहलम् ।
61. (1) I. वन for घनं suggested by the sense and the other Mss.
- (2) J. द्वारयोगस्य मध्यमम् for the second *pāda*.
62. J. omits this line and line 58
65. (1) C. झंशेन, I. J. वंशेन । (2) I. वन्यनम्, J. पञ्चकम् ।

67. I. षशि, for षय suggested by J. and the other Mss.
69. (1) B. पद्यमर्चन, C. मध्येन । (2) I. सा(चा)न्तं वेन, J. चाध्यधन ।
72. J. भुवांश ।
73. I. J. द्वारोशं, the other Mss. द्वारस्य ।
74. (1) J. भूपणाङ्ग । (2) I. स्व, J. स्वय ।
78. J. द्वारोर्ध्व उमादेवी तत्तद्भागं सख्यती ।
79. B. C. G. H. चार्चनादति, J. मध्यदेशे तु अधिराजोपरि न्यसेत ।
90. I. J. त्रि for तन् suggested by the other Mss. and the sense.
91. B. C. G. H. दार्व ।
94. I. ऋद्वा, J. च्चद्वा for तच्च suggested by the other Mss. and the sense.
96. Between lines 96 and 97 H. repeats lines 87—95.
99. J. षथोन्व ।
102. (1) J. and the other Mss. विहीनक ।
(2) Between lines 102 and 103 C. adds:
त्रिचतुर्थचपमत्र मूलं शूलैदयं ततिः which appears to be a combination of lines 104 and 106.
103. B. C. G. H. I. शिखं तारं, J. शिखान्तं स्यात् ।
104. I. J. रुचा, the other Mss. कुच ।
107. I. वेदा कुमारस्य पर्यशं, J. कुमारपट्टशं ।
110. J. समं वामे ।
111. (1) B. आयुधं वा, C. षष्टदंडं । (2) I. J. त्रिदा for त्रिधा suggested by the other Mss. and the sense.
- (2) B. J. कृति, I. कृत ।
113. I. J. पट्टिकां तु, G. H. पट्टिकानां तु ।
117. (1) B. C. चतुर्धा । (2) J. ततिः, I. तथा ।
118. I. षड्गुलं भवेत् for षड्गुलोन्नतम् suggested by the other Mss. and the sense.
121. J. कोलायामे ।
122. After this line C. notices अस्मिन्त्रले पत्रयेकं न्यूनं and omits lines 123—148.

123. J. पुये, B. H. यथा, G. वृत्त्ये for पदे ।
 126. J. G. यन्तुयन् ।
 127. (1) I. तथा यथा suggested by the other Mss. (2) I. वन्तजि for युञ्जो suggested by J. and the other Mss.
 128. (1) I. वार for द्वार suggested by the other Mss. (2) J. परा, B. G. वरा, for भू परा ।
 130. I. J. अन्तरद्वारं तु, the other Mss. अन्तर्द्वारस्य वामे तु ।
 132. J. G. युक्तिः, I. युग्मतः ।
 133. J. and the other Mss. किञ्च तस्योर्ध्वतः कोलं ।
 134. I. सन्धेन्तु for सथा सन्धे तु suggested by J. and the other Mss.
 138. I. चार for द्वार suggested by the other Mss.
 139. (1) I. भूप, J. and the other Mss. द्विज ।
 (2) Both G. and H. omit the remaining portion of this chapter.
 140. J. मध्ये for मध्य ।
 148. I. साष्ट for चाष्ट suggested by the other Mss.
 149. J. पट्टिको for प्रस्तरा ।
 150. I. चयां for द्रवां suggested by the other Mss.
 151. J. शिरोद्वयम् for the last expression.
 154. (1) B. C. पट्वर्गकं । (2) I. J. एकाद्यै.....क for चैकाद्य द्वैचक suggested by the other Mss.
 157. I. उञ्जानं for अञ्जानाद् suggested by the sense and the other Mss.
 160. I. युध्मे, J. इध्मे, B. इमे, C. यत्तत् चाध्वं इध्मे तु देही ।
 161. I. J. पदं सा for पदास्पदं suggested by the other Mss.

Colophon :—I. चत्वारिंशो, B. चतुश्चत्वारिंशो, G. H. अष्टत्रिंशो for एकानचत्वारिंशो suggested by J. and the context.

CHAPTER XL

2. C. omits lines 2—5.
3. I. दश for द्वादश suggested by the other Mss. and the sense,
G. दश ।
6. I. यय for ययं suggested by the other Mss. and the sense.
8. B. C. G. H. शत, I. दश ।
12. I. विस्तारमा, J. विस्तारादा ।
13. G. चतुः for शत ।
14. (1) C. H. G. पञ्चाधिकं, B. नंदाधिकं यथा ।
(2) J. दृष्टं समारभेत् ।
15. I. कर्मेस्तत्तथा for कर्मसा नवधा suggested by J. and the other
Mss.
20. I. J. विस्ताराद्योर्ध्वेत्, G. विस्ताराद्योर्ध्वत्, H. राद्योर्ध्वेत् for विस्तारं
वर्धयेत् ।
J. omits lines 20—22.
21. I. शतान्तं स्यात्कन्यसादि वयं इयं which belongs to line 25, for रभ्य
द्विहिदग्देन वर्धेतात् suggested by the other Mss.
24. I. सतादशन्तु for सप्तशत suggested by the other Mss.
25. This line is missing in the *codex architypus* but it has been
preserved by all other Mss. and is required by the context.
26. I. लम दीर्घं for लयतारं दीर्घं as suggested by the other Mss.,
J. लयतं ।
28. (1) I. J. हस्त apparently for सत as suggested by the other
Mss. and the context.
(2) I. समा for शता ।
29. (1) B. omits lines 29—30.
(2) J. मेववशात्, for यवं तु पट्टमाक्, C. G. H. omit माक् ।

32. (1) I. प्राकारस्य च, J. प्रहरस्य, B. पतहस्तस्य, C. प्रासादस्य for प्राहारस्य, as suggested by the other Mss. and reference.

(2) I. कन्यसाति for कन्यसादि suggested by the sense and the other Mss.

34. I. पञ्चाशं for पञ्चाशद् suggested by the other Mss. and the context.

35. I. सप्तमे चा for सप्ततिश्चा suggested by J. and the other Mss.

37. (1) I. J. यस्यशब्दस्य for यत्प्रवादस्य suggested by the other Mss.

(2) I. J. पायामस्य for पायामे तु suggested by the other Mss.

38. (1) J. दण्डान्तं for साधान्तं । (2) I. चन्द्रवर्ते for चक्रवर्तिनः suggested by the other Mss.

39. C. J. प्रकारं, I. प्रकारं ।

41. I. omits this line which has been preserved by the other Mss. and is required by the context.

42. B. G. H. एकाधिकं । (2) B. इत्यादि, C. प्रदातं, G. H. यश्चापि हि स्मृतः ।

43. (1) I. J. प्राकारादायव शृङ्गाभ्यां for प्राहारकात्रवाद्याभ्यां suggested by the other Mss. (2) I. J. तद्वद् for कद्वद् as suggested by the sense and the other Mss.

44. (1) I. ययः for यन्तः suggested by the sense and the other Mss.

(2) I. द्वित्र for द्वितो suggested by the other Mss. and the sense.

45. I. J. सैककां न्व (for सैकाकैशं तु suggested by the other Mss.

47. I. त्रिवा for त्रया suggested by the other Mss.

49. I. मानं वेत्त सान्, J. मानान्ते चान्तः ।

50. I. चो, J. तु चो ।

53. (1) I. यदिः for बहिः । (2) I. बहिं for भित्तिः, J. द्वित्र ।

54. I. J. उत्तुङ्गमात्र for उक्तप्रमाण suggested by the other Mss. and the sense.

59. B. C. G. H. तत्पादाधिक, I. J. पादाधिक ।

61. I. नवोत्तकम् for उपोन्नतम् suggested by J. and the other Mss.

62. J. चाष्टांश ।

63. I. मूलमौलिर्ध्व for मूलाग्रान्तं क्षयं suggested by the other Mss.
64. I. J. मस्तेन, G. H. हस्तेन दंठर, C. हस्तेनग्रामे वा भित्तिकल्पन ।
65. (1) I. दिति for वृत्तं suggested by the other Mss. (2) B. वज्रं का ।
67. (1) B. दंठांतर । (2) B. H. कारं for शेषं (1st) ।
69. (1) I. B. बोदक, J. बोचक, C. बाधन । (2) I. मग्धपा, J. वृत्त वा ।
70. I. माचारादिति, J. मनुचरादि, B. यमुजादोनिकारकं ।
71. After this line C. has five fragmentary lines of a previous chapter (ग्रहमान) and then notices—अस्मिन्वले पट्टपत्रं गृह्यते, and omits the rest of this chapter.
72. I. परशोधिपर for परमशाधिकार्यं suggested by the other Mss. and references. J. leaves this in a lacuna.
74. B. G. H. महिष्या for समोष्टादि । (2) G. द्विज ।
75. (1) for इद्रे च, J. मित्रे । (2) I. हर्म्यके for हर्म्यकम् suggested by the other Mss.
76. (1) G. H. omit lines 76—77.
(2) I. चास्य for चायै suggested by J. and the other Mss.
77. I. यधिराज for यधिराज, suggested by J. and the other Mss.
78. I. भूतये, J. भूतुरैश्च for भूतये suggested by the other Mss.
79. I. पमे इन्द्र for इन्द्रे इन्द्रजय suggested by the other Mss. and previous references.
81. I. इन्द्रे इन्द्र for इद्रे इन्द्र suggested by J. and the other Mss. and reference.
86. I. J. प्राकारमस्य ग्रहस्या for प्राहारकालप्राहयोभा suggested by the other Mss.; G. H. ग्रहाराभाषयाह ।
87. (1) J. omits lines 87—89.
(2) G. खानोयानि, H. स्तानि B. खानोयादे ।
(3) G. H. चतुष्टयेन्, B. चतुष्टयम् ।
88. B. G. H. एवं तु चान्यं कृत्वा for the first *pada*.
90. B. J. मूलस्य, I. मूलं च ।
91. J. वापि for चापि ।
92. I. J. रामे for याये suggested by the other Mss.
94. B. वल्ल, G. H. वक्षस्तु ।

95. B. मलेवाक्यरा, G. H. मद्रतवक्यरा ।
96. (1) I. रङ्गे for रज suggested by the other Mss. (2) I. मनन्दि, J. हर्म्यादि for हेमादि suggested by the other Mss.
100. B. चानले, I. J. चानिले ।
101. I. हर्म्येन कृञ्जो J. सौम्ये तु कृञ्जरा for सौम्ये कञ्जुहारा(जिक) suggested by the other Mss.
102. I. वायवेण, J. वायव्येन ।
103. G. मञ्जना ।
104. I. --- शुद्धि for शुद्धर्थ suggested by J. and the other Mss.
106. (1) I. विवरे for वितथे suggested by reference and the other Mss.
(2) I. दास्यावामा J. दासदात्या for दासदात्या suggested by the other Mss.
108. (1) G. H. omit lines 108—109.
(2) I. वानस, J. वा यथ चालयम् ।
109. The reading कणिकार is suggested by chapter IX. 38, and the sense.
110. I. लितश्वादि, J. गजमशवादि ।
111. I. J. रक्षावा for रक्षका suggested by the other Mss.
113. J. भुङ्गे वा for भुञ्जे वा suggested by the other Mss.
119. I. नाभ्यस्य वामके वाभ्ये, J. नाभे वा वायव्ये बाह्वे for the first *pāda* suggested by the other Mss.
120. I. G. H. कृत्वा, J. कुर्यात् ।
123. For हर्म्ये, J. सौम्ये ।
124. For जयमेव च, J. राक्षसं मवेन् ।
126. B. शस्त्रा, I. J. शास्त्रा ।
127. I. वेदि, J. वेणु, G. देव, H. धनुः for धेनु suggested by the other Mss.
128. (1) I. सार्धे for सत्य suggested by the other Mss. (2) I. चानर for वानर suggested by the other Mss.
130. For वाय्वा, J. यमा ।
133. G. पक्षि, I. J. मह ।
134. I. J. वाय चेतसा for वायवे तथा suggested by the other Mss.

135. I. विवाद for विपदा suggested by the other Mss.
 136. B. कर, G. H. कूल for कम् ।
 145. (1) For वादये, J. पादये । (2) I. व्याघ्रा, J. व्याघ्रका, B. व्यापका ।
 146. I. "" किता, J. and the other Mss. देवादीन किराता ।
 147. I. तत्रये विधि तस्यांशे, J. तृतीये विनये चांशे, B. द्वितीये ।
 148. I. leaves in a lacuna न्वि विग्रह ।
 149. I. मवानन्ते, B. J. सतावरणे ।
 150. I. वादमम् for वादनम् suggested by the other Mss.
 152. I. विद्यते for विद्यते suggested by the other Mss.
 154. I. पुरमान्वितम् for गोपुरपुरकान्वितम् suggested by the other Mss.
 155. B. प्रभुचितोपशांतये ।
 156. B. G. H. J. कुर्याद्दोषा न विद्यते for the second *pāda*.
 157. G. चाश्रित for आवृत ।
 158. (1) B. हस्तेष for हस्तेन । (2) G. H. मुनीरिन्द करणे, B. रंधा कर्ग कृवा ।
 159. (1) B. G. H. त्रिथैक । (2) B. वेध, G. H. वेना I. J. वेन ।

Colophon :—(1) I. गृह for द्वायं suggested by the other Mss.

(2) I. नामैक चत्वारिंशो, J. नामचत्वारिंशो, B. पंचचत्वारिंश,

G. H. नवविंशो ।

CHAPTER XLI

2. J. अघोष्ठा, B. C. आदिव्यान्य, G. H. अविष्याकाव ।
3. I. शास्त्रार्थमन्त्रा for शास्त्रात्मन्त्रसर्वा suggested by J. and the other Mss.
6. (1) I. रय्या, J. रथा, B. रघनु, C. रयानु; G. रघानु, H. रघानु ।
 (2) I. पाज्य, J. पाद्वे, C. पात्रे, G. H. पजानु ।
 (3) B. राजसु, C. राज्यं तु, I. J. राज्यान् ।
7. (1) I. कोशार्थ, J. and the other Mss. कोशाख्य ।
8. (1) I. पतिश्चे, J. मुतां च ।
 (2) J. गुणाः, I. गुणं ।
9. J. राजा यस्य च नास्ति वै, the other Mss. नरजायस्य नास्ति वै ।
10. J. पञ्चरङ्गानि ।
11. (1) B. C. J. H. लक्षार्थ, I. रक्षार्थं तत्राधिपतिः, see line 14. (2) I. सतागत, J. शतपञ्च the appropriateness of which is suggested by line 14.
12. I. J. स्तोत्र for प्रसू suggested by the other Mss. and reference.
13. (1) For तं मरोश, J. तानि च ।
 (2) For निष्पन्ना, G. H. वदन्ति, J. B. पटुर्दत्तावलवस्तथा, C. वदंतं वशमेवच ।
14. I. पति, J. पश्चैव ।
15. G. H. स्वातामन्यो, B. तार । C. omits this line.
17. B. सर्वे, C. सार्धैर्लक्षद्वयं तत्र, I. J. लक्षण ।
18. I. दे. for मे, C. चतुष्टयं ।
 C. omits lines 19 and 20.
19. (1) I. आशं, J. आश्वं ।
 (2) I. भुजां, J. गजां ।
20. (1) I. विरास्तवै, J. मिरासव्या ।
 (2) I. ध्याष्ट, J. ध्यश्च ।

23. I. वाराहम, J. वाराहनाः ।
28. (1) I. कर, J. काव्यः for कः suggested by the other Mss.
(2) I. शं च for शब्द suggested by J. and the other Mss.
29. (1) I. J. यथ्या द्विपादायज्ञ, G. H. पञ्चानवा द्विपादाता । (2) compare तन्वाधिपति (lines 11, 14) in connection with the inferior kings सखपाह and प्राहारक and तन्त्र alone (lines 17, 21, 23, 26; 31, 34, 39) in connection with पट्टमाज् मण्डलेश, पट्टचक्र and पार्थिक as also in connection with the kings superior to the latter, namely नरेन्द्र, पचिराज and चक्रवर्तिन ।
30. (1) B. घामुवादि । (2) J. वहिनश्च, B. बहुनाश्चा, C. वपुनश्चा ।
31. (1) I. न for the first च suggested by J. and the other Mss.
(2) C. नवलक्ष for दशान्तथा ।
32. (1) I. थ्यं, J. थ्यो । (2) I. थ, J. थ्वे ।
- 33-36. The reading तन्वाधियाः for the second pada is suggested by line 29. J. नरेन्द्रे च द्वि. I. नरेन्द्रवन्द्य ।
37. I. J. सदशो for सदशः suggested by the other Mss. and the sense.
39. I. तन्वादि for तन्वादि suggested by the other Mss. and the sense.
40. I. शङ्कुं, I. J. पथं ।
41. (1) I. परमा for परार्थो suggested by J. and the other Mss.
(2) तन्वाधियाः is suggested by line 29.
42. I. (1) सतद्भि for सताब्धि suggested by J. and the other Mss.
(2) I. चि for कुत्रेण suggested by J. and the other Mss.
45. (1) J. शाखादो.....for समशाखादि ।
(2) I.धीर, J. निरोधर्म ।
46. I. यनाद्या, J. यनाद्यः ।
47. (1) I. न्य, J. न्यो ।
48. (1) J. सत्य for सर्वज्ञः । (2) I. नर, J. द्विज । (3) I. शक, G. H. द्विज, J. गुरु । (4) I. सुरैः, J. मुख्यै ।
49. B. नौति for कोर्ति ।
50. For सात्राय, J. साम्यादि ।
51. I. दुच, J. सशुद्रभुमास्तुताम् ।
- Colophon :—(1) I. B. C. H. J. राजलक्षण for राजाङ्ग as suggested by the opening line.
(2) I. द्विचत्वा, B. G. H. षट्, C. omits this, J. एकचत्वारिंशो ।

CHAPTER XLII

3. (1) I. चयः for चय suggested by the other Mss. | (2) I. मध्ये for मङ्गले suggested by the other Mss. and the reference.
4. I. पाकारक for पाहारक suggested by the other Mss.
5. I. ग्रहस्य तच्चे, J. and the other Mss. ग्रहस्ततश्चे ।
6. C. बलवान्, I. J. देशवान् ।
7. (1) J. बण्ड, B. बंटा, G. H. पणामा, C. बणै, I. बन्ध ।
(2) I. धितौ, J. धिताः ।
8. (1) J. न्यायविद्या । (2) B. कोलं च, G. H. किञ्च for किञ्चित् ।
9. (1) I. J. कीर्तिमश्रमतां for कीर्तिमान् श्रमतां suggested by the other Mss.
(2) G. श्रेयतां, H. श्रेमयतां, B. C. ग्रामतां for श्रमतां ।
(3) I. रक्षकम्, J. बालकः perhaps for पालकः ।
11. I. वेदसिन्धो, J. वैदुहिन्धो apparently for त्रयेण as suggested by line 14.
13. I. जतिराज for चाधिराज suggested by the other Mss. and previous references.
15. J. B. घोषि, I. घोषादि ।
16. I. पतेविन्ध्य for पतैर्विन्ध्य ।
(2) I. J. चित्तन्तमः for अरिन्दमः suggested by the other Mss. and the sense.
17. I. स्वोक्त्य वेपथुतेनरेन्द्रः for मृष्टो वेपथुवरतो नरेन्द्रः suggested by the other Mss.
18. I. रे for र्ज्ञे, and धि for ण्डि suggested by the other Mss.
19. (1) I. बलादप्रतिजानि for बलाधिप्रतिजानो suggested by the other Mss.
(2) J. कामकोच, B. C. G. H. कालेनकोच ।
21. I. चाधि for आर्च suggested by the other Mss.

22. I. स्वामिकात्येरके for स्वमात्येरके suggested by J. and the other Mss.
23. J. श्यावावर्जितः, G. H. श्यामवर्जितः, B. श्यावादिर्वर्जितः, for श्यामेपि-
वर्जितम् ।
24. (1) I. विशिष्टेन for विशिष्टोक्तौ suggested by the other Mss. (2) I. चरावचा for चराव्यया suggested by the other Mss.
25. (1) I. चमार्थवर्तित्या for चर्ममण्डलस्या suggested by the other Mss.
and the sense.
(2) I. संश्रितम् for संश्रितः suggested by the other Mss.
27. (1) For धिपतिः धोमाने, J. धोधिप शूरदत्तः ।
(2) I. धितम् for धितः suggested by the other Mss.
31. (1) G. omits lines 31—34.
(2) J. B. C. H. स्वयंजन for सज्जन । (3) C. घना for रक्षा । (4) J.
निर्दरे, B. मंडले ।
32. I. प्राका for प्राहा suggested by the context and the other
Mss.
35. (1) J. B. C. G. H. लाङ्ग for लानां । (2) I. श्रोत्र for साश्र
suggested by the other Mss.
(3) C. notices here—चसिम्बले पट्टपत्रं न्यूनं, but continues the
chapter to the end except the line 36.
36. (1) I. अधिराज्यं च । (2) J. नरेन्द्रं वा । (3) वृत्तिचारक (without
distinction) does not suit the context, because in chap. XLIX these
first five classes of kings are stated to put on different kinds of crowns.
37. I. कञ्च for कस्य suggested by the other Mss.
41. (1) I. leaves in a lacuna सनिर्वृद्धं suggested by J. and the other
Mss., C. सनिर्वृद्धं ।
(2) C. G. H. कल्पवृक्षसत्तोरणं, I. J. सूर्यकल्पस्य तोरणम् ।
44. I. प्रासादक for प्राहारकस्य suggested by the other Mss.
46. (1) I. तुङ्ग, J. निर्वाध । (2) J. भूपालेभ्यः ।
48. (1) G. H. omit lines 48—50.
(2) B. C. J. प्रासनानो, I. प्रासन ।

49. C. न्न, B. सर्वे for नव ।
 51. B. C. G. H. J. योग्यता for योग्यकम् ।
 52. I. J. वर्धिते, G. H. C. वक्ष्यते ।
 53. I. सहस्राश्वश्च, J. मुक्ताचस्रग्नि ।
 54. I. J. नृपतेः शा for नृपतेःशो suggested by the other Mss.
 55. I. नृदु for ज्ञान suggested by the other Mss.
 56. (1) J. पतेषु । (2) I. सेवकम्, J. सेवकाः ।
 57. (1) I. राजस्यो for राजासौ suggested by the other Mss. (2) I. दुर्जनं
 तामसदासदा for दुर्जनानां च नाशकः, G. H. J. सतासदा, C. शतसदा ।
 58. B. C. G. H. J. कृपालुः, I. कृत्वा ।
 59. (1) I. सद्यदंशकैकान्तं शङ्करं, J. पादाय दशकैकांशकरं । (2) J. रक्षयति ।
 60. (1) J. omits lines 60—62.
 (2) B. ग्रहेत् ।
 61. (1) For नो जने, G. H. C. न जनान् । (2) G. H. C. दश for द्दिशि ।
 63. (1) I. अति for अर्थे suggested by the other Mss. (2) B. अग्रे
 विप्रेभ्यो ।
 (3) B. गृहेत्, C. ग्रहन्, G. गृहि, J. गृहोः, H. ग्रहो, I. गृहोन् ।
 64. I. J. मद्य, the other Mss. मर्च ।
 65. C. चाकनित्या ।
 66. (1) C. भूयस्व । (2) G. H. कीर्ति for किञ्चित् ।
 68. I. J. निर्मे for नित्य suggested by the other Mss.
 69. I. देव for देश suggested by the other Mss.
 70. (1) I. इति for नीति suggested by the other Mss. (2) I. मन् for वन्
 suggested by the other Mss.
 (3) B. ततोऽन्यपि, C. करोत्यपि, I. J. चतुरान्यपि ।
 71. (1) I. ज्ञोयवि, J. ज्ञोष, B. परावरजः ।
 (2) J. वामभिः कर्ममिददः, C. G. H. वामन कर्मभिः दद, B. पादानवर्म-
 भुतददः, I. वामनकुममिददम् ।
 72. I. अक्षप्राह for अक्षप्राहः suggested by the other Mss. and refer-
 ence.

73. (1) I^{***}पराय for यथापराय suggested by the other Mss.
 (2) I. दग्धानां हि for हिंसां नामि suggested by the other Mss.

75. I. स्ववनास्व for स्वे स्वे वन suggested by the other Mss.

76. I. स्वस्ति for स्वोक्त्य suggested by the other Mss.

77. I. स्वाय for न्याय suggested by the other Mss.

79. I. J. चमित्रं for चरित्रं suggested by the other Mss.

81. I. पत for पठ suggested by the other Mss.

82. (1) I. सतिनमवि, J. सतु निमिल ।

(2) I. पट्टा, J. पादा । (3) J. विन्दः, B. C. G. H. विदुः ।

Colophon:—I वि, B. सप्त, C. omits this, G. H. एक, J. द्विचत्वारिंशो ।

CHAPTER XLIII

6. J. B. C. G. H. वितस्यर्धेन ।
7. J. omits lines 7—9.
8. B. त्रय for चक्र ।
12. I. शकेयुना for ग्रंथकेन तु suggested by the other Mss.
13. I. (1) त्रिमात्रासौ for त्रिमात्रादौ and (2) षड्गुलाहकम् for षड्गुलात्तकम् suggested by the other Mss.
14. I. नामि, B. C. J. मन्मथ, J. नाल ।
15. (1) B. C. G. H. J. छिद्रं, I. चक्रं ।
(2) B. C. G. H. J. कृतिं ह्येव, I. कृतोमेव ।
20. (1) I. मिस्ता for हस्ता suggested by the other Mss. (2) I. सशिव-
क्षायकं for क्षायतं suggested by the other Mss.
23. I. omits lines 23, 24 which have been preserved by the
other Mss. and appear to be necessary.
25. (1) I. दशा for विंशा suggested by the other Mss. (2) I. साक्षी,
J. चक्रो, B. C. G. H. चाक्षो ।
26. (1) B. C. G. H. शिर्वाद्धि । (2) I. प्रयोजयेत् for चायतं तय
suggested by the other Mss.
27. (1) I. शाला, J. शाक, G. H. J. शाखा, C. शारौ ।
(2) J. सारं च । (3) I. जितम् for जूनम् suggested by the other Mss.
30. I. तारा for दारु suggested by the other Mss.
34. I. चित्रं for छिद्रं suggested by the other Mss.
35. I. अक्षोच्चारितमानं, G. H. अक्षोपरि तथा तारं, J. C. चारं ।
37. (1) G. H. चारं, C. हारं, I. विस्तारं भारं, on the margin विस्ताराचारं ।
39. I. यतास्ये च for यतं ह्येव suggested by the other Mss.
41. (1) I. दुभारस्य, for चुभार, C. हार, G. H. धार ।

42. (1) G. H. omit lines 42, 43.
 (2) Between lines 42 and 43, J. B. C. add one line which is identical to line 40 above.
45. (1) B. D. omit lines 45—49.
 (2) I. C. यान for चारे suggested by the other Mss.
48. J. C. G. H. तुवा for तथा ।
51. For चार्थे, J. धन ।
52. I. चित्रं for छिद्रं suggested by line 53, and the other Mss.
53. (1) I. चं, B. J. या, C. थः । (2) I. जन for जित ।
56. For तथा, J. तुवा ।
57. I. J. सोपपीठ for सोपपीठ suggested by the other Mss.
58. G. H. त्रयाम्बितं ।
61. (1) J. गरिषंक्षयैः, C. गरिषं वै, G. H. गरिषं सर्वैः for रसिकरफासकैः ।
62. I. मयि for मय suggested by the other Mss.
67. G. H. चोच, J. चान्य for चान्त ।
69. I. J. निर्नुषं for निर्नुमे suggested by the other Mss.
71. B. J. खलं for तलं ।
72. C. G. omit lines 72—73, H. omits lines 72—76.
73. The expression एकादश must be replaced by पञ्चधा च as suggested by the proportion and also by lines 79, 81, 83, 85, etc.
74. पञ्चादश is obviously for पञ्च, compare note under line 73.
76. I. वितस्थासार्थे, J. स्थेकं स ।
78. (1) I. घस्त्व for दस्तं suggested by the other Mss. (2) I. चक, J. चय ।
80. त्रयस्त्रिंश is obviously for नवत्रिंश as suggested by the proportion.
81. B. C. तद्वल्लोचन for तल्लोचन ।
83. I. उच्चयं for उच्चयं suggested by the other Mss.
86. B. omits lines 86—89.
87. I.या. for पञ्चधा supplied by the other Mss.
91. I. धमेकादीनि for धं चैकादि suggested by the other Mss.
93. I. युत्तया, for युग्मा suggested by the other Mss.
96. J. तलमानां, B. तलमांतं ।

98. (1) B. वेप for सेप ।
 (2) I. मधुपकम् for मधुरकम् suggested by the other Mss.
100. I. नख्यो for कर्षा suggested by the sense and the other Mss.
101. I. सर्वं तु for सर्वेषां suggested by J. and the other Mss.
102. I. यर for रया suggested by the other Mss.
103. B. त्रिष्यंगुल for त्रिभिमात्र ।
105. B. रथातारे, G. रथापारे ।
106. G. विस्तारं सार्धं ।
110. (1) For पक्षे, J. वक्त्रे । (2) I. वका for वक्त्राणां suggested by the other Mss.
111. J. चाधुनादि, B. वायुनां तु ।
112. I. मञ्ज for मञ्जु suggested by reference and the other Mss.
114. (1) G. H. omit lines 114—118.
 (2) B. पृष्ठभद्रकं, C. वृषतश्चावतं ।
 (3) B. C. निलाख्य ।
115. (1) I. माना, नामा । (2) For चाश्व, J. शास्त्र ।
116. I. नमस्थं, for नमस्वान् suggested by the other Mss.
117. (1) I. J. राता for वाता suggested by reference and the other Mss.
 (2) I. मानि, for भद्र suggested by reference and the other Mss.
121. I. श्रुता for श्रे चा suggested by the other Mss.
126. I. विदुः for बुधाः suggested by J. and the other Mss.
127. (1) I. पूर्वोक्तं तत्र for पूर्वोक्तभद्र suggested by the other Mss. (2) I. J. नस्थं, B. नरदर्मं, C. चारख्या, G. H. रेधो ।
128. I.र्थं for वर्धने supplied by J. and the other Mss.
129. For मानेन, J. मानानि ।
130. I. नोले for नित्ये suggested by the other Mss. also by line 134.
132. I. भोग्यं for योग्यं suggested by the sense and the other Mss.
133. (1) C. पन्थायं, G. पर्यतायं, H. परार्थं for सर्वरथं which does not bear any connected sense here; the intended expression may be either पञ्चर (sky air) or पञ्चन (road, drive).
 (2) C. देवदोष, for वेदपाद । (3) B. omits this line.
135. J. वत्सर्वके, C. चकमुच्यते ।

136. (1) I. तत्स for पदस suggested by the other Mss. (2) I. J. नरचक्रं for दशचक्रं suggested by the context and the other Mss.

137. (1) B. C. त्वेकवादि चक्रद्वयमेवना ।

(2) I. कृतार्थ for मन्वार्थ suggested by the other Mss.

139. I. पाद for यदि suggested by J. and the other Mss.

140. I. J. स्यादेकानश्वेति for स्या चैकनवश्वेति suggested by the other Mss.

142. I. पञ्चादेकादि ।

146. For वेदोनर्मा, other Mss. देवीना ।

149. I. युत्था for युक्ति suggested by J. and the other Mss.

150. I. शेषं वि "", J. शेषमागम, B. मानगते, C. मानगते, G. H. मानगतेक ।

155. I. थं प थाम्, for थामरत्न प suggested by J. and the other Mss.

159. (1) J. चरथ्य for रथम् । (2) I. दे वि भूर्वर, J. ते विभुर्वार ।

160. I. J. भावनसम्बद्धमिवक्ष्याम, G. H. भावनसत्यमिज्ञा ।

161. I. न्दल स्वन्ताल तथार्थ, J. दल निस्वनताल धार्थ for the last expression suggested by the other Mss.

162. I. मग्ने, J. मग्ने for मग्ने suggested by the other Mss.

163. (1) I.नि, J. पानि, G. H. धारि ।

(2) G. वरिणितम्, H. मंडितम् पण्डितैः ।

165. J. भूपतिं, C. G. H. नृपतीन्, B. नृत्यगीतप्रभृतोन् for युत ।

169. B. युग्मे, G. युग् for युत ।

Colophon:—I. चतुश्चत्वा, B. चष्ट—, G. चत्वा, for चित्रत्वारिंशो suggested also by J and the context.

CHAPTER XLIV

10. I. पादप्र for पाद suggested by the sense and the other Mss.
11. J. repeats here the second *pāda* of line 8.
13. I. सान्तराल; the other Mss. चान्तराल ।
14. G. H. द्वयं त्रिकम् ।
17. I. ताम्. J. तालं ।
18. O. दिम्बिदिम्बं, G. H. दिम्बदिम्बं for दोर्धदोर्धं ।
25. (1) B. त्रिया for क्रिया । (2) G. H. omit this line and the following.
26. I. भवन्तु for एवं तु suggested by the sense and the other Mss.
29. J. कन्दर for कान्तर ।
30. I. स for च suggested by the sense and the other Mss.
31. (1) J. and G. omit the lines 31—33.
(2) I. रघर for रायामं suggested by the other Mss.
38. The lines 38—41 are lost in J.
42. I. J. कुर्याद्यैः for कुर्गद्वै suggested by the other Mss.
43. B. C. J. श्रोबन्धं, G. श्रोवास्तं, H. श्रोपतं, I. त्रिबन्धं ।
44. I. J. जाल्यधिकं for जाल्याहकं suggested by the other Mss.
45. J. बन्धो, G. H. भूसुरे ।
48. J. omit the lines 48—50.
51. (1) I. J. H. वेद्या, B. वेदमादि, C. वेद्यादि, G. वेष्टा च ।
(2) B. कुश्म, C. कुम्, G. H. कुह्म ।
54. I. शाचा for शं चा suggested by the other Mss.

59. I. वाद for पाद suggested by the other Mss.

62. (1) B. चार्वावे, C. चार्वते, G. H. चाल्यते । (2) J. मध्य for पद्म ।

64. I. omits the three lines 64—66 and reads here the second *pāda* of line 66; they have been preserved by the other Mss. and appear to be necessary here.

66. B. C. G. H. सिद्धपाद, I. पादसिद्ध ।

68. (1) I. J. सयः for सयः suggested by the other Mss. (2) I. योत्र, the other Mss. वेश ।

71. (1) I. नांम, J. दिचा । (2) I. नांश for नार्य suggested by the other Mss.

75. (1) I. लक्षि for क्षोरि, suggested by the other Mss.

(2) B. सिधुकं, G. तिलु, H. किलु ।

79. (1) B. C. G. H. चोर्त्तं विहय ।

(2) B. C. G. H. शिल्पिनोक्तकम्, I. J. शिल्प्यनुक्तम् ।

80. I. नयने, J. नरशयने । Addition of a word like सान्दोल is suggested by the context and the metre.

81. I. भानि for दानि suggested by the other Mss.

83. (1) J. रूपमपि । (2) I. केसर, J. केसरि ।

84. I. वस्त्रो for शास्त्रो suggested by the other Mss.

Colophon :—I. पञ्चचत्वारिंश, G. H. J. त्रि, B. एकानपञ्चाश for चतुश्चत्वारिंश suggested by the context.

CHAPTER XLV

4. I. केव for कस्य suggested by the sense and the other Mss.
9. (1) I. कस्य च, the other Mss. दवाचैना । (2) महोत्सव should be the fourth type as suggested by lines 10 and 27, etc.
15. I. J. नवपत्र' for नवमे पत्र' suggested by the other Mss.
21. I. सता, J. पञ्चा ।
23. I. विशालकम् for चासने suggested by the other Mss.
31. G. H. चासने for विस्तारे ।
34. I. J. G. H. सैक, C. एक, B. चैक ।
37. J. नायतं चापि for नायिकं चापि ।
47. I. चात्मानं वासतोत्तुङ्गं, B. आ ।
50. G. H. second *pāṭa*, कन्यसादीनिपुत्रवत् which is the second *pāṭa* of the line 53, and the lines 51—52 are omitted by G. H.
55. I. omits lines 55—57 which have been preserved by the other Mss. and are suggested by the context.
58. I. J. दीनि for, दि न suggested by the other Mss.
61. I. मात्रार्थं for मात्रार्त्तं suggested by the other Mss.
62. I. J. शिल्पिनो for शिखरो suggested by the other Mss.
66. I. षड्गुल for मङ्गल suggested by reference and the other Mss.
71. (1) J. रंशे, for रङ्गे । (2) I. शृङ्गायादि, J. शुभायादि, B. बायालि ।
72. C. I. योनियः for योनयः suggested by the other Mss. J. leaves this in a lacuna.
74. I. यदि for यामि suggested by the other Mss.
77. I. मया J. मिति ।
78. (1) C. I. J. सतके, B. सतैक, G. H. सतुताम् ।
(2) B. पट्टहरेणे, G. हते शेषं, H. हदते शेषं ।
79. I. बोख्या for वृष्या suggested by the other Mss.

80. B, C, G, H. शुभम्, I. सुखम् ।
 81. I. वृत् for व्यत् suggested by the context and the other Mss.
 84. I. शुभाग्रिह, G, H. शुभाग्रानीह, B. शुभाग्रदि, C. शुभयोगि ।
 93. (1) J. बोध for योग । (2) B, G, H. यो गलविना, C. योगच पिनाक
 घातये । (3) G, H. कपोतधुक ।
 94. G, H. यथासनयोग्यके ।
 96. I. न स्यात्तदर्थ for नस्येदया suggested by the other Mss.
 102. J. चार्थ for सार्थ ।
 104. I. कम् for अर्थेन suggested by J, B, C, G, H.
 105. (1) B. दीर्घपञ्चकं, C. omits this line.
 (2) Here C. omits the remaining part of the chapter with
 the remark :—अस्मिन्वले पत्रद्वयं न्यूनं but again takes it up, compare note 136.
 107. (1) B. पूर्वोक्ते, H. पूर्वोक्तेन for चांशेन ।
 108. H. J. पञ्चमेशेन for कम्पमर्थेन ।
 109. I. भागेन for भागे तु suggested by the other Mss.
 111. I. पदे for युत suggested by the sense and the other Mss.
 113. I. कबरो for किम्बरो suggested by the other Mss. (2) G, H.
 वृत्तवत् ।
 114. (1) J, G, H. पञ्च, B. वल्लव, I. वल्लव ।
 118. B. omits the lines 118—122.
 119. J. omits मेशं ।
 120. I. चालयं for चासनं suggested by the context and the other Mss.
 122. J. omits the lines 122, 123 and 126.
 127. I. पञ्च, J. पञ्च ।
 134. I. J. हर्ष्य for भज्य suggested by the other Mss. and the sense.
 135. J. omits पञ्च and adds मवेत् at the end.
 136. C, I. चि for द्वि suggested by the other Mss.
 137. I. J. हर्ष्य for भज्य, compare note 134.
 144. J. वाजनम् G, H. वेदानम्, I. वेदकम् ।
 145. C. omits the 30 lines, 145—174.
 146. I. मध्ये, for मर्थे suggested by the other Mss.

149. J. पञ्च for चोष्ण ।
 155. (1) G. H. चोर्ध्वनवृत्त, apparently for वेदन, compare line 144.
 (2) B. C. लोदकं ।
 156. J. omits the lines 156—158.
 158. G. H. read here the second *pāda* of line 161 and omit the next 3 lines.
 168. I. चोर्ध्ववृत्ति for चोर्ध्व वृत्त suggested by the other Mss.
 174. I. नाह for नां च suggested by the other Mss.
 175. I. आथ apparently for अथ, compare line 177.
 177. C. I. J. चाथ, B. H. G. चाथ ।
 179. J. I. जनोपरिदिशे, other Mss. जन्मनोपरि ।
 188. I. प्रादाश, J. प्रहार for प्राहारक suggested by reference and the other Mss.
 184. (1) J. षडशं, I. षस्वंशं । (2) I. सप्तमांशकम्, J. सप्तांशकं षटम्, B. पुटं G. षटम्, H. षड्वर्षं ।
 186. (1) I. चाष्ट, J. चात्रि । (2) J. द्वयो, G. H. ययो for द्वयो ।
 192. (1) B. C. G. H. चतुराग्रामयुक्तानां सर्वेषां सर्वमासनं, I. चासनयोग्यकम् ।
 (2) J. मानयोग्यकम् ।
 194. (1) I. मांशाधि for मासनादि suggested by the other Mss.
 (2) I. J. नन्यम्, for नां तान्यु suggested by the other Mss.
 196. I. तल्लेहि, J. ते वि ।
 201. I. J. त्सर्व, for त् सिद्ध suggested by the other Mss.
 203. G. H. उक्त for उक्त ।
 205. I. चन्त for चष्ट suggested by the other Mss.
 206. (1) I. J. त्वमथ, B. ह्यथ, G. H. अथ ।
 (2) I. J. रायतम् for रासनम् suggested by the other Mss.
 108. I. नज for विज suggested by reference and the other Mss.
 109. I. B. भूपति, the other Mss. भूमि ।
 110. I. omits the lines 110, 111 ; but they have been included by all other Mss. and appear to be necessary here.
 Colophon :—G. H. J. चतुश्च, B. पक्षपाञ्चाशत्तमो, I. पञ्चत्वारिंशे ।

CHAPTER XLVI

1. I. भूपानार्थं तु J. भूपणार्थं च, apparently for गृहादीनां । (2) B. C. G. H. च ।
2. I. च विद्याना for विद्यानञ्च ।
5. I. omits the lines 5—7 which have been included by J. and the other Mss. and appear to be necessary here.
8. J. च for the last वा ।
9. (1) I. मङ्ग for मङ्गे suggested by the other Mss. (2) I. चाग्र, J. चाङ्गि ।
10. I. साष्ट, J. चाष्ट ।
12. I. एक for पीठ suggested by the other Mss.
13. I. चिकित्ता, J. दक्षिके ।
16. The passages from the line 16 to the end of the work, are practically lost in J. They are so injured that they cannot be compared. (Ramraz most probably referred to this "J" Ms. only.
20. B. C. G. H. बहलं, I. दमङ्गुलं ।
24. B. C. G. H. त्रिचतुः ।
25. C. पाद, G. H. मध्यतोरणं ।
28. I. चग्र for चङ्गि suggested by the other Mss.
31. G. H. त्रिवध्नं for त्रियुग्मे ।
32. I. J. जना, G. जीन, H. जिन, C. दिना, B. तिन, apparently for त्रिवा to mean त्रिभुव as detailed in line 36.
34. I. चसौ for चादौ suggested by the other Mss.
36. I. निल्यान्, the other Mss. नीत्वा ।
37. I. पूर्णं च रक्तं for पुष्पं च रक्तं suggested by the other Mss.
45. B. किञ्चित्सुराणकं, C. कपं शिवान, G. H. किङ्कुराननं for the last expression.

47. (1) G. H. omit lines 47—49. (2) B. घाद, I. युहा ।
 48. B. C. तारणांशं तारणांशं ।
 49. I. धारणम् for धारिणम् suggested by the other Mss.
 53. (1) I. कंदर for किम्बरो suggested by the first word and the other Mss. (2) B. C. G. H. पत्रादि for पत्रादि ।
 55. B. मकरे कच्छपुष्प, G. पुच्छ, H. पंच for पुष्प ।
 56. B. C. G. H. किबरो किबर ।
 58. B. C. G. H. तारणलैः, I. काराङ्गलैः ।
 59. C. G. H. पार्श्वेयथोदयोः ।
 63. I. कृतं मध्ये कमला कुर्वन्तु वारणम्, C. तुतन्मन्त्रे मूले कुर्वन्तु तारणम्, G. H. वारणम् । The addition of word like तारणम् is suggested by the context and the metre.
 65. B. दायिका, C. G. H. ताटिका ।
 Colophon :—G. H. एकपञ्चाश, B. पञ्चाश ।

CHAPTER XLVII

4. I. B. प्रमा for प्रजा suggested by reference and the other Mss.
 9. I. B. प्रमा for प्रपा suggested by reference and the other Mss.
 11. I. B. पञ्च for मञ्च suggested by the context and the other Mss.
 12. B. omits this line.
 14. I. धान्य for दान suggested by the other Mss. and line 31.
 16. I. चङ्घ्रि, C. G. H. चञ्च, B. चप्र ।
 17. B. C. G. H. त्रयांशम्, I. त्रिशीन ।
 22. G. H. वेदिचिन्हं ।
 26. (1) B. C. G. H. एवं प्रोक्तं for the first words. (2) B. प्रमा, C. प्रपा, G. H. पाद ।
 27. I..... चै for काम्ये supplied by the other Mss.
 28. (1) I दावै, the other Mss. पुनै apparently for भूपतेः । (2) Owing to some curious confusion I. reads between this and the next line 14 lines (40—53) of the chapter XLIX.
 29. I. जय for जन suggested by the other Mss.
 31. I. वृडा for प्रमा suggested by the other Mss.
 32. G. B. वरलेह, H. वरवेलाहा ।
 33. I.व for तर् चाम्य suggested by the other Mss., B. तलसत्पद ।
 35. (1) I. यमष्ट....न for यविष्टानि suggested by the other Mss.
(2) I. रामिः for रानि suggested by the other Mss., H. G. रादि ।
 37. I. त्वमिकातर्कोचन् for त्वयिकानि चेत् suggested by the other Mss.
 38. B. (in a previous place) निहृतांगानि ।
- Colophon :—B. द्विपञ्चाश, G. H. C. पदचत्वारिंशो ।

CHAPTER XLVIII

3. G. H. वृक्षोदयं तारं, B. वृक्षं यदुत्तारं ।
6. G. H. देवाङ्गुल, B. द्वङ्गुल, for देवाङ्गुल ।
8. B. G. H. देकाङ्गुलं, I. कांशा ।
10. Between 10 and 11, I repeats the lines 9—10.
16. G. घांताग्र for होनाग्र ।
19. B. G. H. व्यालाननं भावं for व्यालान्तरं भावं ।
26. G. त्रयोदश for एकादश ।
27. B. C. G. H. एकविंश for नवविंश ।
32. I. सान्त, other Mss. चाष्ट ।
36. I. विशालकम्, G. H. विशालता ।
37. I. देवमानं for देवतानां suggested by the other Mss.
44. G. च्छिन्न, I. चिन्ह ।
45. (1) C. भूम for चम । (2) I. शून for चूल suggested by the other Mss.
- (3) I. मरुदणम् for मरुदणम् suggested by the other Mss.
46. I. ...समं, the other Mss. समग्रं ।
52. I. व्यले for वले (on the margin), B. C. वलवान् यौवनानि च ।
53. H. सुतन्दाकृतिम्, G. नवा कृतिम्, B. C. सुतकाकृतं ।
55. I. सर्वास, B. सर्वस्य, G. H. सर्वं श्यामनिमं भवेत् ।
56. B. C. समरैरभिसंयुक्तं सर्वशालादिकेतने, I. ग्रामरोमभिरायुक्तं ।
58. I. वदय for पश्य suggested by the other Mss., C. देवा ।
65. I. पञ्च for पञ्चव suggested by the other Mss.
67. G. H. श्रमयेत् ।

68. (1) B. omits the remaining portion of this chapter. (2) I. प्रमा for प्रया suggested by the other Mss.

69. (1) G. H. मकरचिह्नक तोरणार्थम्, I. मकरतोरणराजताङ्गम् ।

(2) C. omits the remaining portion of the chapter with the remark—अस्मिन्त्रयेऽत्रमेकं न्यूनं ।

71. I. स्य for स suggested by the other Mss.

75. G. राजैः, H. राजे, I. राजः ।

Colophon :—G. H. C. स्त ।

CHAPTER XLIX

The title of the chapter is suggested by line 12; the colophon indicates to the concluding and the subordinate item of the chapter.

1. B. C. altogether omit the introductory lines, 1—11 (which are quite unusually placed at the beginning of the chapter instead of at the end).

3. Compare शिल्पाचार्यमुपाचरेत् in line 11.

4. G. कर्तव्यं, H. कर्तव्यम् ।

6. G. पते तत् ।

7. I. होस, the other Mss. होस ।

8. (1) G. काम्यदं, H. सिद्धिदं । (2) G. H. संपदैश्च ।

10. (1) I. तन्तु for तन्त्र suggested by the other Mss., B. चितं । (2) G. H. विनाशतम्, I. विवर्धनम् ।

11. H. शिल्पाचार्यमुपाचरेत् ।

14. (1) B. कुडलालकं, G. H. कुडलं, C. रुदलं, I. कुडलं, for कुडलं suggested by reference and the other Mss. (2) I. चुन, the other Mss. चुड ।

15. I. भावार, the other Mss. भाकार ।

18. I. नारायणेश for नारायणस्य suggested by the other Mss.

19. B. G. H. ग्रन्थया for कन्वसा ।

20. I. omits the lines 20—23 which have been preserved by the other Mss. and are required here.

25. I. पञ्चवर्णादिमुपादि for चक्रवर्णादिमुपाद्य suggested by the other Mss.

29. I. मणिपित्र्य for महिष्यास्य suggested by the other Mss.

34. B. C. G. H. वक्ता for वक्त्राय ।

36. G. H. चालपापादान, C. चालवा, B. चापादान, I. चाल, for चावे suggested by the sense and the other Mss.

37. G. H. किञ्चरायस, I. नयेराय ।
 42. B. देशके, C. केशिके, G. H. देशिके ।
 43. B. ताराध, I. मूलाकार ।
 46. भूप is apparently a misreading for भौम, i.e., सार्वभौम as suggested by the lines 47, 48, 49.
 48. (1) I. वंश for दूरश as suggested by the other Mss.
 (2) After this line 48, C. deals with सिंहासनतल्लय and ends the chapter with तैरगविधान ।
 55. पट्टल is apparently for पट्टस्य as suggested by lines 56, 57, 58, 59.
 57. (1) B. G. तुंगार, H. तुंगार । (2) B. शके, G. H. खरे ।
 60. B. सर्वमान for सर्वानाञ्जिति ।
 61. (1) I. दशपणे, B. J. H. दशपणे, may we read दशाखे which would retain the metre. (2) I. हेमाद्या, B. G. H. हेमाध्या ।
 62. I. निष्किया, B. निष्कं च ।
 68. I. त्रयसमे त्रयम्, B. त्रयं तथा ।
 74. B. 1st *pāda*, चत्वारिंशत्त्रिंशत्कारण्य ।
 77. B. C. H. त्रिशतं, I. त्रिंश (in both the places).
 81. B. त्रिषोदिनं, G. त्रयोदकं, H. त्रिवे ।
 83. B. omits the lines 81—83.
 88. (1) घवल is apparently for कुत्तल which would be otherwise left out of the plans of the crown, compare lines 89—91. (2) B. त्रिपुरा, G. H. त्रिपुरा, I. J. त्रिपुह्य, apparently for त्रिपुट ।
 89. (1) वेष्टु is apparently for मैलि which would be otherwise left out of the plans of the crowns, compare lines 88, 90—91. (2) I. काण्डन्तु शिषि, G. H. करण्डं शंख ।
 90. G. H. पालिकाकृतिः, B. वादिका कृतिः ।
 91. (1) B. G. H. केशामं । (2) I. तालि for दल ।
 92. I. omits the lines 93—95 which have been preserved by all other Mss. and are necessary here.
 93. तदर्थ is apparently for तु दश, otherwise the 26 parts mentioned in line 92 cannot be made up.
 95. नय must be for एक as the total demands.

96. (1) I. अवृत्ति नि, the other Mss. पादवर्णनं न । (2) तुङ्ग is apparently for तुङ्ग ।
97. G. H. त्रिवेदिकम् ।
98. G. H. त्रिवेदिकम् ।
99. B. omits the next 4 lines.
102. G. H. अधोवेत्तादयोदेशे, I. अध वेकोदयेदेश ।
106. B. G. H. पुरिमं च द्विपाद्वेतु ।
110. B. मकरात्मकं, C. मकरात्मकरात्मकं, G. मकरात्मरात्मकं, H. मकरात्म ।
114. I. धामै for दामै: as suggested by the other Mss.
118. (1) I इक for स्प as suggested by the other Mss. (2) C. चतुर्व्यादि ।
119. C. समं युजं ।
120. (1) I. पृथस्याथ च, G. H. शिरःपृथक् । (2) I. रा द for रश् suggested by the other Mss.
121. I. दश for श suggested by the other Mss.
124. B. C. G. H. जूटोर्ध्व ।
127. C. omits the lines 125—127.
134. (1) B. पिनाक । (2) B. स्मृति, C. स्मृतिना, G. H. विना कुक्षितिना ।
141. I. च कर्त्तै, B. C. G. H. चक्रेण ।
146. B. C. G. H., second *pāda*, कुर्यात्तद्वज्रद्रुकं ।
147. B. omits the lines 147—149 and also 154—157.
155. I. गल, the Mss. फाल ।
164. I. omits the lines 165, 166. They are identical with the lines 65—66, but are necessary here and have been retained by other Mss.
172. (1) B. C. I. दि for वि । (2) I. G. H. जय for जल suggested by other Mss.
175. I. त्तुङ्गो; the other Mss. दधि ।
177. Compare line 184 where स्वपति and गुरु more distinctly refer to one and same person; compare lines 190—191.
195. I. माङ्ग, other Mss. मार्ग ।
197. B. श्रीराजनाविधि ।

200. Owing to some inexplicable confusion or carelessness, of the copyists lines 213—231 are included between lines 200 and 201 in all the Mss. Their displacement has been suggested by the context and is beyond doubt.

203. I. मुखेन्द्र for मुखेन्द्र suggested by the other Mss.

204. B. मामुरयच तस्मै ।

205. G. H. विश्व for तस्मै ।

206. I. leaves in a lacuna ह्याङ्ग which has been supplied by the other Mss.

210. B. C. G. H. ध्वज सेवाय ।

219. I. वीरं for वीर्य suggested by the sense and the other Mss.

220. I. पत्त for पत्र and सान्त for चात्र suggested by the sense and the other Mss.

225. B. रौप्या, I. रूप्य ।

Colophon :—B. सप्तपञ्चाश, G. षष्ट्यत्वा, H. षट्त्वा ।

CHAPTER I

C. omits this chapter.

1. I. G. H. धेनु for नानु ।
6. B. omits this line.
10. I. कृत्र for चित्र suggested by the other Mss.
13. I. मित्र for मिश्र suggested by the other Mss.
14. I. सपूरिमम्, the other Mss. सुपूरितम् ।
15. B. मूलावलंगनं ।
16. B. बंधावलंगनं for the first expression.
22. (1) I. भारं for हारं suggested by the other Mss. (2) B, G, H. द्वार (3) B. कंष for घोष ।
23. I. G. H. दाम, B. वाम ।
24. B. मूला, I. माला ।
25. (1) B. बाह्ये वा मध्यतुंगे तु for the first *pāda*. (2) G. H. omit this line.
27. I. प्रल, the other Mss. प्रान्ते ।
29. I. स्यादामेष्ट, G. H. B. सस्यादाम ।
30. G. H. नीलज्ज for नील्यं ।
32. I. G. H. वारं for चारं suggested by the other Mss.
33. B. पदजानु for पादजाल ।
34. I. द्विभाव for विहाय suggested by the other Mss., G. H. विभाव ।
40. B. G. H. कटकं विना, I. कटकस्वना ।
41. I. ममुक्ते for गुरुकस्ये suggested by the other Mss.
47. (1) I. पत्नीममिषि for पत्नीमञ्जुष suggested by the other Mss., B. कर्ष ।
- (2) I. मवडोला for दालादाः suggested by the other Mss., H. leaves this word in a lacuna.

48. I. स for च suggested by the other Mss.
 50. G. H. बिडा for विडा ।
 51. I. राव for मराल suggested by the other Mss.
 53. G. H. कुजरोयस्य, B. वंजरोटस्य ।
 55. I. गदाधारौ for गोधारस्य as suggested by a subsequent line.
 59. B. नवदंडं समारभ्य ।
 60. B. दिव, G. दीर्घं for दोष ।
 61. B. नवोव, G. H. नलोत् for एक ।
 66. (1) I. हलो for फलि suggested by the other Mss., B परिकान्तं ।
 (2) I. तद्गदा for तद्घटा, suggested by the other Mss., B भुटा ।
 69. I वांस्या for वृथ्या suggested by the other Mss.
 70. G. H. लेन, B. लवि ।
 77. B. चित्रघटांनि ।
 79. G. H. क वरो, B. त वारि ।
 83. B. G. H. युक्ता for युग्मा ।
 93. B. ऋजु, G. H. रज्जु ।
 95. I. स for चा suggested by the other Mss.
 96. I. पर्यु, G. H. प्रागु ।
 97. I. वजन, G. H. व्याजेन, B. यजन, for व्यजन suggested by reference and the other Mss.
 100. I. तथैवत, G. H. B. एकं वाच ।
 101. B. कुशान्वितम् for the last word.
 102. I. मरि for हरि suggested by the other Mss.
 107. B. वजन, G. H. व्याजन ।
 114. (1) B. दर्पणस्य विशालकं, G. दर्पणं मध्ये बाह्यके । (2) I. H. दर्पणं मध्ये रेवामिरावृतम् which is a portion of line 118.

After line 114, I. and also G. H. omit the following four lines, which appear in B. only and seem to be quite in place. I. G. H. seem to have confused the second *pāda* of 114 with that of the line 118.

119. I. वल्लोभे, G. विल्लेहे, H. व्यल्लेहे ।
 B. चाद्वर्षरोहे ।
 121. B. G. H. सदृशं, I. सर्वश । (2) B. वेदभिः, G. H. देवहि for मेव हि ।

122. I. शल for कोल suggested by the other Mss.
 123. I. शं for तु, B. शां च ।
 124. B. G. H. यथावान् ।
 125. I. B. हं स for कुल्य ।
 129. B. G. H. त्रिचतु for विशाळे तु ।
 132. G. H. वर्षेजुपं च ल, B. पर्वेजुपल ल ।
 133. I. चन्निमा for चतुर्मा suggested by the other Mss.
 135. I. वर्षे for पर्वे suggested by the other Mss.
 136. (1) G. H. omit lines 136—138.
 (2) I. चत्य, B. चय, for चय्य suggested by the other Mss.
 139. I. दादसस्यानं for दादस्य मानं suggested by the other Mss.
 B. दादस्यमानं, G. दादस्य नं, H. दादस्यमानं ।
 140. G. H. यंशेन विधानकं, B. यंशेन ललामकं ।
 145. B. वाताकार, G. H. वज्राकार, for वज्रोकार ।
 149. I. तद्वदन्तेन, G. H. द्विद्विदन्तेन, B. तद्विदन्तेन ।
 153. I. तलिकं, G. H. B. त्रिकरं ।
 154. G. H. विशं द्वेषेत् for the second *pāda*.
 156. I. कान्त for कान्तम् suggested by the other Mss.
 159. G. H. यातपाद, B. मातापादा for पादपाद ।
 160. G. H. बलाचर्चने, B. बलाचले for द्विचलनं ।
 163. I. B. पादाने, first one, for मेवं च suggested by the other Mss.
 165. B. दर्पणं, I. पर्वणं ।
 166. (1) B. परणं for वरणं । (2) G. H. omit this line.
 168. (1) B. चर्चले, G. चर्चो, H. चर्चो । (2) I. नृत्य for चर्चु suggested by the other Mss., B. चान्नयभुज ।
 175. I. इभु, G. H. B. रव्यभु ।
 179. G. H. जीवा, B. सिद्धा ।
 181. (1) B. omits lines 181—182.
 (2) G. H. शांशां ।
 182. G. H. जिह्वाय ।
 187. I. हारम for तारणा suggested by the other Mss.
 188. G. H. समे पत्र, I. नर्व ।

190. B. चायं चायस्य चतुर्विंशोऽष्टकांतकं, I. तन् समं चायं चायं चायं चायं-
ष्टकांतकं, G. चायं चायं स्पष्टतुः द्विंशोऽष्टकांतकं, H. द्विंशोऽष्टकांतकं ।
191. I. हाय for चाय suggested by the other Mss.
193. I. लेननं for लेहजं suggested by the other Mss.
194. B. पुत्रो, G. H. कर्तु for पुत्रः ।
197. B. omits lines 197—199.
201. G. H. पोटवृत्ततुला, B. द्विदं दंडनाथवं ।
204. I. विनि for वि suggested by the other Mss.; G. H. omit
this line.
209. G. कण, H. बंद for कण ।
213. G. विशालं स्यात्, H. विलाल for विहालस्य ।
215. B. G. H. कोनवतं चैव । (2) B. G. H. शरंतकं for the last
word.
216. B. हेमे तत्, G. हेमात्, H. हेमाय ।
218. B. G. H. पंचविंशो ।
220. I. समदा for समसं चायि suggested by the other Mss.
226. I. करा for मगल suggested by the other Mss.
234. I. तुनालस्य for कुलालस्य suggested by the other Mss.
238. G. H. कुंजरोयस्य ।
239. G. H. समसं for समार्थं ।
245. I. वत्त for वत्त suggested by the other Mss.
246. (1) I. शकट for चटक suggested by the other Mss. (2) I. त्वि,
B. रेखा, for रस्य suggested by the other Mss., G. H. स्यात् तिलिरो चाकवत् ।
248. I. पूर्व नवविंशं, G. H. B. पूर्वपञ्चविंशं ।
249. G. H. गोपारे B. पापारे ।
253. G. H. समसं तत् समार्थं ।
257. I. युगार्त्तं, G. H. B. युगार्त्तं ।
258. I. leaves, in a lacuna चेकांशं supplied by the other Mss.
262. I. leaves, in a lacuna, निर्गमं शूलनियं supplied by the other Mss.
266. (1) I. दोस्य for घट्ट suggested by the other Mss. (2) I. व...for
समुद् supplied by the other Mss.
268. I. चतुरङ्गं for चतुरश्रं suggested by the other Mss.

269. B. चक्रकृति, I. चित्रा कृति ।
 272. B. G. H. द्वित्रिवेद, द्वित्रिये ।
 276. Second *pāda*, B. ऊर्ध्वदेशेन चूलिका, G. H. शार्ध्वदेशेन चूलिका, I. वैकमातनम् ।
 281. B. G. H. परितस्तु लुपायुक्तं खंडहर्म्यादिमंडितम्, I. पुराकमुपयुक्ता च, G. H. दंडितम् ।
 282. G. H. पंचदशा ।
 290. B. G. H. योम्यकं, I. योम्यकम् ।
 291. B. मुद्रिका, H. G. मुद्रका ।
 296. (1) B. घंटा च for कला च । G. H. leave this phrase in a lacuna.
 (2) B. भाल, G. H. फाल ।
 297. B. चार्थ, G. चार्थ, H. चार्त, I. सार्थ ।
 298. (1) B. G. H. तस्वले । (2) G. H. परितस्तु लेख्यं ।
 301. G. H. मालिका for चूलिका ।
 302. B. पुरिमादिरवेशकेषु, G. H. पुरयन्तभिरपितचूडकम् ।
 303. (1) B. H. शक, G. पूरे, I. चक । (2) B. G. H. दिव्यालकै ।
 304. I. नम for निक suggested by the other Mss.
 305. G. H. सुमुखाः for गणपतेः ।
 306. (1) G. H. वर्षं परे । (2) B. मित्तिके, G. H. मित्यके, for the last word.
 308. B. तस्मैरपि ।
 Colophon —(1) B. अष्टपञ्चाश, G. H. नवचत्वारिंशं, I. पञ्चाश । (2) G. H. इत्यादि मानसारः समाप्तः ।

CHAPTER LI

G. H. omit this and all the remaining chapters.

C. omits this chapter.

3. I. दावे for दादजे suggested by the other Mss.
4. I. वेक्तव्यादि, B. वेत्तमादि ।
5. B. कोरितः for निर्मितः ।
6. I. शङ्कु, B. शकं ।
8. (1) B. चिन्तासे for second चिन्ताङ्ग । (2) I. साङ्ग, B. सं च ।
9. I. सर्वदृश्य, B. सर्वोङ्ग दृश्य ।
10. I. दृश्य for दृश्य suggested by the other Mss.
12. I. विलेख, the other Mss. निक्षिप्त ।
13. (1) I. चोक्त for चोक्तमे suggested by the other Mss. (2) I. मन्त्र, B. मध्यम ।
16. B. दोर्धरेणैव for दोर्धरेणैव ।
17. B. चिरमृष्यते स्वावरं मूलस्य जन्म वेत्तमे भवेत् ।
18. Between the two *pādas* of this line, I. adds एवं तु दृश्यवेदैश्च ।
20. B. वैशाखं वैश्वं, I. वैशासे वैश्वं ।
23. I. लम्बना for लम्बासने supplied by the other Mss.
24. B. पतत् for एक ।
29. I. चिरं वेरं धनं, B. पीताम्बरधरं ।
31. B. कृतिका for कुण्डिका । (2) B. च वामे for वामे ।
32. B. सुक्स्वर्वादिनां वापि, I. लक् स्व ।
37. B. नालिका ।

38. B. त्रिवं च बल for नोर्वं चलन ।
 41. I. वीरे, B. चीर ।
 44. I. च्छान्तावद्भुतः, B. वृशास्त्रविद्वुषः ।
 49. B. वेद्यार्थमाश्रितमेववा, I. दृष्टांसकृतमेव च ।
 51. I. सर्वे, B. सव्ये ।
 52. B. पथरे for पपरे ।
 53. The second *pāda* is left in a lacuna in I, which has been preserved by the other Mss.
 56. I. रत्नो, B. रत्नको ।
 59. B. नलकां वनकांतं, I. तालकान्तं ।
 61. I. कच, B. इत ।
 63. B. श्रोभूमी, I. त्रिभूमि ।
 67. (1) B. निष्ठा for नोव्या । (2) B. रज्ज for रक्त ।
 68. (1) B. पक्षं तु for वक्षस्तु । (2) I. कपाल on the margin for स्नात ।
 69. B. करकोटि, I. करोति ।
 70. B. पुत्रकोदन for पत्रोदर ।
 72. B. मूलादिवामै ।
 73. B. शंख for लज्ज, I. मकर on the margin.
 74. B. पध्या for पाया ।
 75. B. कटक for दंडु ।
 77. (1) B. चक्र for चाकै । (2) I. रागं गङ्गा for नारं गङ्गा suggested by the other Mss.
 78. B. पुष्प for पुष्कर ।
 79. B. च पीत for चाम्पित ।
 85. I. सर्वाङ्ग for सर्वेषा suggested by the other Mss.
 91. B. दशकालं स्यात् त्रयं तु ।
 92. B. सकलांगकै, I. सस्तुलाङ्गकै ।
 93. (1) B. स्वावरजंगमकै । (2) I. leaves the second *pāda* of this line in a lacuna.
 94. B. मिथुनाम मुनोश्चरै (श्वरैः) ।
 Colophon :—I. मार्गजयोगनाम for त्रिभूर्तिलक्षणविधाननाम suggested by the other Mss, B. चष्ट ।

CHAPTER LII

G. omits the first 100 lines of this chapter with the remark
अस्मिन्नाष्टे पञ्चानि भवानि न्यूनानि ।

2. B. कलामुख महावर्त, I. महावर्त ।

3. I. वामान, the other Mss. वाहन, apparently for वाम ।

4. B. वयमान शिवादिकं ।

10. I. नां च for नानपि suggested by the other Mss.

11. Between lines 11 and 12, I. adds first *pāda* of line 16 which
is not required here.

13. I. वज्र, the other Mss. जंघ ।

14. B. एव तु पट्विधं ।

16. (1) B., first *pāda*, दहनं दहमाने तु ।

(2) Between 16 and 17 the following line is added by G. H. B.

दुत्तमानं स्यात् प्रत्येकं द्विद्विमात्रकम् ।

17. I. कन्यसा for केचित्त suggested by the other Mss.

18. I. स्य, B. G. H. स्यात् ।

19. I. त्रिभि, B. G. H. तन्नि ।

20. B., second *pāda*, पादमध्य समे भवेत् ।

25. साष्टादश is apparently for चेष्टाशोति, compare line 18.

27. B. omits lines 27 and 28—31.

33. B. स्वचत्रिशानुलतुगं ।

42. B. लिङ्ग for तुङ्ग ।

43. B. पर्वत्रियाद् ।

44. (1) I. हस्ताङ्ग for हस्तान्त । suggested by the other Mss.
 (2) B. नववालिषपूर्ववत् ।

(2) B. omits the next four lines.

56. B. ऊनविशा for the first word.
 57. B. षट्त्रिंशत्तमार्त्तं तु for the first *pāda*.
 62. B. तत्र तुगे तु for तुङ्गमाने तु ।
 64. B. दुयः for विदुः ।
 65. B. स्तारवालिगार्त्तं for स्तार्य लिङ्गं वा ।
 66. B. चर्यहस्ताधोमान, I. चय हस्तादयो ।
 69. B. शम्भुपूर्व न कारयेत् for the second *pāda*.
 71. (1) B. omits this line. (2) I. के for पकेक ।
 72. B. बहूनां for बहुधा ।
 78. B. नगरं for नागरं ।
 79. I. काम, B. तार ।
 80. B. omits lines 80—84.
 85. I. मद्य, B. पदत्त ।
 91. I. पञ्च for षष्ट suggested by the other Mss.
 92. I. कार for तार suggested by the other Mss.
 94. B. त्रिधा for स्मृतम् ।
 95. I. सूत्र for त्रिभिः suggested by the other Mss.
 96. B. नारदादिभिः, I. भागरादिभिः ।
 98. B. तत्र पंचैक for चतुष्पञ्च ।
 100. B. द्वादश मन्त्रिण, I. द्वादशं ।
 101. (1) B. कृत्वा राजार्थोधिकं तद्दशांशं ।
 (2) I. कृत्वैकमात्रं ।
 103. I. वेस्यन्तो for वेसरादौ suggested by the other Mss.
 104. (1) B. इतिह लिङ्गादयं सर्वमात्रं ब्रह्मविनोदयं ।
 (2) B. omits the next four lines.
 109. शिवाङ्ग in place of शिवाधिक is suggested by the metre and the reference.
 113. B. omits the second *pāda* and also the next four lines.

114. I. कृतमत्र for कमलवहनि suggested by the other Mss.
 118. B. तुंगमष्टाशकं युगोशकैः ।
 120. B. शिरोधतम्, I. शतोधतम् ।
 122. I. मद्र, B. रुद्र ।
 123. B. सूत्र for रुद्र ।
 124. I. धामं, B. धात्रं ।
 125. (1) I. चाष्टाधामं, B. साष्टाधं (2) B. मध्यमानके ।
 126. B. चांगके for चाग्रके ।
 127. चतुः is obviously for एक as suggested by lines 129, 132.
 129. B. लिंगानि मूलके । The addition of मध्य is suggested by both the metre and the context, compare lines 124—126.
 132. B. विशाले for शिवांशे ।
 133. B. दापोह ।
 134. B. स्तावसानं ।
 135. B. मुक्तानि तत्त्रैः ।
 136. B. पंचषट् and omit विस्तृते, I. पञ्चषष्ठ ।
 139. चिरा is apparently for धारा, compare the preceding and the succeeding lines.
 140. B. वर्तितंतुमिव ।
 141. (1) B. बुधादमुताद्येधः वृषाकृतिस्तथा । (2) त्रिपुरम् is apparently for त्रिपुरम् which is an epithet of शिव ।
 143. B. कर्कतः for वल्लतः ।
 144. B. पूजायां शततुम् ।
 146. B. स्न्यायशेषं for कृवांशेन ।
 148. B. स्वेकार्धमान, I. leaves in a lacuna धैमार्ग ।
 151. B. तस्योर्ध्वपाद्वर्धभूमयेत्यष्टकांतकं ।
 152. B. कुयोद्देशा द्विकांतं तु ।
 156. B. लिंग यद्दृक्काये ।
 159. B. दर्भहस्तात् ।
 160. B. प्रायुकवत्सरे, I. प्रायुकवन्मस्तदे ।
 162. B. omits lines 162—164.

169. I. स्व. B. न, C. स्य ।
 172. C. देववदोक्तवत्, B. देववदुक्तवत् ।
 173. I. चारनीला B. दर शिव, C. द्वारे नील ।
 174. I. चेत्क, B. केत् ।
 178. B. द्वारमिति, C. दाहमिति for चारमिति ।
 185. B. C. कर्परातुचरैः for कर्तान्तु ।
 186. (1) I. मागद्वैवो, B. मागके चो । (2) B. पश्यते for पाश्येत् ।
 187. After this line C. omits 141 lines, with this remark :—
 अस्मिन्मध्ये पञ्चतुष्टयं स्मृतं ।
 188. B. रत्नसरोज ।
 189. (1) B. पारावारिका ।
 (2) B. अनुलापविशिनो ।
 190. B. वज्रेयेत्सा, I. वज्रेयेत् ।
 193. I. चक्षे, B. चक्षे
 198. (1) B. शिला सर्वे स्त्रीपुंशिला । (2) I. स्र्म for सर्वाः suggested by the other Mss.
 199. B. शिला स्वर्णे for चण्ड ।
 200. B. first *pāda*, मागर्तं च शिलासत्वे ।
 202. B. चां दिक्षुपरं भवेत् ।
 205. I. काशि, the other Mss. कोर्ति ।
 208. B. बहुराप्रत्ययं स्यान्नपुंसकमुदाहृतं ।
 209. (1) B. कांस कादा । (2) I. श्री for स्त्री suggested by the other Mss.
 210. B. राजवंशोदा for the first expression.
 211. B. नीचानोच, I. नीधमनो ।
 212. B. दालिदा for तालध्वनि ।
 213. (1) B. निषार्वा for महिषध्वनि । (2) I. वृक्षः may be for वृक्षा ।
 214. (1) B. कार्धोनि । (2) B. वचनास, I. याचना ।
 215. I. रुक्म apparently for शाली ।
 223. B. स्वर्गरेखां च ।
 224. (1) B., second *pāda*, शेषमर्हगता(ति)कवत्, सर्वमवर्तमिति स्मृतम् ।

225. I. omits lines 225—227 which have been preserved by the other Mss. and fit in well.

228. I. मद्भुतमिति B. स्वयम्भुति ।

231. B. omits lines 231—232.

235. (1) B. स्रग्वर्णः । (2) I. स्वस्तिका, B. सशिखा ।

236. B. शक्रेणकारं प्रासाकारं तु ।

237. B. नदीतुरं, I. नन्दमं ।

240. B. मानुषं सूक्ष्मवाकतिः ।

242. I. अत्रि for अद्रि suggested by the other Mss. and the context.

243. B. एवं ताराबलिं(तः) स्यात् शेषमानं तथाकवत् ।

244. Compare line 267.

246. B., second *pāda*, नादयोऽविशालवत् शालकम् ।

251. B. अतिकल्पं नलिंगयुक्तं दैव्यं स्वायम्भुतच्यते ।

252. B. तत्र स्वयम्भुलिङ्गे तु विरुधं च विशेषतः, I. मन्त्रव्यूहभुलिङ्गे तु नरह्यं चित् ।

253. B. सम्यक् सूत्रे च खे, I. सम्यगुक्तजनं ।

254. I. लिङ्, B. लिङ्ग ।

256. I. वाक्ये, B. सौवर्णे ।

257. B. लिङ्गे तद्व्याख्यं for the first *pāda*.

258. B. नामैकजगायते ।

259. B. वर्त, I. वर्त ।

260. B. निजाकृति, I. निशाकृति ।

261. I. द्यौः, B. द्यौति ।

264. I. स्वात्मा, B. पात्मा ।

265. B. नवस्त्रेषु च रत्नेषु ।

266. B. शेषमानं तथाकवत् ।

268. B. कलिनाम् परित्यज्य किञ्चिल्लभं ।

271. B. अतिरिक्तं चेकमानं स्यात्, I. कलितश्चास्य ।

272. B. नन्ददुरं सूक्ष्मवद्वज्रं । युशिलाभवेत्, I. second *pāda* अति
शिलाभवेत् ।

274. I. वि for वत् suggested by the other Mss.

276. B. युक्तं हि ।

278. B. अतं नावं for तन नाहं ।

279. B. पतेन for यवेन ।
 281. B. भुना, I. भुना ।
 282. B. शुद्धपीठे ।
 283. B. मानेन विद्युक्तं च न कुर्यात्, I. मानेन युक्तं चेत् ।
 284. I. तत्रै मयं स, B. तत्रिमिव ।
 286. B. त्रयं त्रयं ।
 288. I. इशुमायादि for यथामायादि suggested by the other Mss.
 290. B. omits lines 290—293.
 297. B. पाणालीतारमेव च ।
 298. B., second *pāṭha*, वातादाशिका ।
 300. I. संशये तु for स्वयम्भुव suggested by the other Mss. and the context.
 304. (1) I. चार्ध्वगोत्राद्य, B. चार्ध्वगोत्रादौ । (2) I. पट्टसमसरोरुदौ, B. पट्टजम्ब सरुहं ।
 305. B. द्वेक for चैक ।
 306. I. र्यनां for द्वेयां suggested by the other Mss.
 308. B. यमघो, I. यघो ।
 309. (1) B. सर्वगोत्रिक । (2) I. यमो, B. यम् । (3) B. मानयेत् ।
 310. B. रोक्ष्यं for रोदयं ।
 311. I. वद्वेत्, B. वतयेत् ।
 312. (1) B. पीठमध्ये तु कर्तव्यं, रन्ध्र for गन्ध is suggested by the reading in line 317. (2) B. नामस्य ।
 313. B. द्वयंशं तस्यातयेत् ।
 314. B. चैकारुषाधिके, I. leaves लिङ्ग in a lacuna.
 315. I. स्वात्मा, B. चात्मा ।
 317. B. पदर्थेन for परितो रन्ध्रे ।
 322. B. स्वर्णे चैव प्रपीठं ।
 323. B. वज्रलिङ्गेषु ।
 326. B. यथया रजपीठं वा पीठमानं तु लिङ्गे ।
 327. B. वज्रादीनां च रत्नै(स्ते)श्च लिङ्गादीनां विशेषतः ।
 328. B. पवक्त्रं for पक्ककर्थं ।
 329. I. निमित्ति, B. न्यन्यानि ।

330. B., second *pāda*, चैकल्लो पकलयेत् ।

331. In place of this line B. has the three following lines :

मध्यद्वैतैश्च बल्लिङ्गानां वत्साभ्ये नैवनामकं ।

नवरत्नैश्च संयुक्तं लिङ्गं यद्वत्तल्लिङ्गं ॥

स्वर्गेन रचिते लिङ्गे पोटर्त्तादि योजयेत् ।

334. (1) Before this line C. notices अस्मिन्मले पत्रचतुष्टयं न्यूनं and omits the preceding part of this chapter.

(2) B. C. बाह्यं for नाह । (3) The second *pāda*, B. शिष्यस्तावामवेत्, C. स्यदा मवेत् ।

336. I. पूजलिङ्गायां, B. लिङ्गपूजायां ।

341. B. मुक्तबद्धाचने बिदुः, C. बद्धामने मृने ।

342. B. सुवाशां तु for प्रशस्तमिह, C. omits this word.

344. B. वींगुडै, C. गुडै ।

345. (1) C. पाद for बाध (2) I. बिष्टे, B. वृष्टे ।

346. (2) B. तक्षमोक्ता, C. क्षलिका । (1) I. रजे for रचेत् suggested by the other Mss.

350. I. मानय for माने च suggested by the other Mss.

351. I. बद्धाद्य for बंधाद्य suggested by the other Mss.

352. (1) I. साष्ट for चाष्ट । (2) C. तुर्गे, I. omits this word.

(3) I. नन्दहान्या for निविह्न्यात् suggested by the other Mss.

360. B. C. रघुनं for ह्यं ।

364. I. वृद्धिमे for वृद्धिः suggested by the other Mss.

369. I. दास्यत् for दारिद्र्यावर्ह suggested by the other Mss.

371. I. जमाद्रश्चेद्, B. जम्भद्रश्चेद्, C. ह्रस्वेद् ।

372. (1) I. दक्षामौशारो, B. क्षामौमं गौरो ।

(2) I. कृतिर्यं मुक्, B. कृतं न्यमुक्, C. कृतिमंश् (3) B. इधि, C. रिदो ।

373. B. भूयं शुद्धं धोरं चाधनं वेधमेव च ॥

I. प्रपञ्चवर्ध्वोरं चाधनवर्ध्वमेव नन्दशेषं भुक्ति which appears to be a confused mixture of the following lines.

C. भूये । चन्द्रविरो चंदनं प्रेष्ठ्याममेव ।

374. (1) B. भूवर्धं न्यदिरे, C. भूवर्धं न्यवोरं ।

(2) B. C. omit भुक्ति । (3) B. मुक्तिं, C. मुक्ता ।

375. I. राभ्या for राद्या suggested by the other Mss.

Colophon :—B. पद्मानपष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LIII

7. I.....स्तेमा for पोडस्तन्मा supplied by the other Mss.
10. B. C. परिणादस्य, I. पूर्वनादस्य ।
12. I. संमर्ष, B. संयहं ।
13. B. C. अन्यस्तु ।
15. B. C. तदेकांशविकविष्णुमानपोठाटयं भवेत्, B. टयोदिने, I. omits चविक ।
16. (1) B. C. पूत्रांशं स्वात्त्वघोदेशे for the first *pāda*.
(2) B. वैष्णवांशोत्त्वजासितं, C. वांशतृपजाधोक्तं ।
25. I. शेषन्तु, B. तु शेषं स्यात् ।
26. B. कृत, C. धृत, I. धृत apparently for कृत, as suggested by line 298 of chapter LII.
27. धृत for कृत, see note under line 26.
30. C. प्रथमेइच ।
33. B., second *pāda*, लिङपोठं च विस्तृतं ।
36. B. स्वंगं, C. स्वंगं च वृत्तकं वा ।
37. I. सासा.....र्धं, B. मस्याधो चाधोर्धं, C. कुंभस्य च परितरनाधो ।
38. C. कार्येन, B. विकासन for कार्येन ।
39. I. leaves in a lacuna पूर्ववत्पोठं श्रोविशाल which has been supplied by the other Mss.
43. I.शं, B. वस्तुतुङ्गवशावेशं, C. वस्तुमस्यवशादेशं ।
44. I. तारादिभोमं, B. C. तारादिनिर्ममं ।
47. I. वेसरे (in both the places) for वेसरे suggested by reference and the other Mss., B. वेनरे ।

48. B. C. दारा, I. घारा in both the places, see also line 55, the intended word seems to be चन्द्र, compare chapter XLIII 123-124.

49. I. लिङ्गके may be for पीठकम् ।

50. B. तत्तद्यद्विवरा, C. तस्यदक्षिता, I. शिराकारं ।

52. B. C. लोङ्गादोनि ।

54. B. उत्तरे च आसद् for the first expression.

55. B. C. दारा for घारा । Compare note under line 48 above.

58. (1) B. C. तारा for तार । (2) B. C. गेहम्, I. देहम् ।

59. (1) C. देहं for गेह । (2) B. C. विव्रेक ।

(2) I. कुर्ये, the other Mss. कुड्य ।

60. I. पिवशात्त for पीठविशाल suggested by the other Mss.

Colophon :—B. C. पण्डितम् ।

CHAPTER LIV

1. B. चिन्हं, C. हत, I. चित्र ।
6. C. भूयगो, I. भूयगम् ।
9. I. समकर for समरक suggested by the other Mss.
10. (1) B. omits lines 10—14.
(2) C. मैत्र्यानां for मैत्रयेन ।
14. C. पैर, the other Mss. चूड ।
15. I. मैल, the other Mss. मैत्तिक ।
16. (1) B. निषर्षं, C. निर्वे, for नीर्वो । (2) B. अद्विगुत्सपि ।
17. B. पादजालं पादजंघा, C. पादजालांयुजांगम् ।
19. I. कोत्तर्वे, B. कोत्तरोय, C. कोत्तिर्वे ।
20. B. C. नव्यसंदेहं ।
21. I. राक्ष for चाक्ष ।
29. C. महस्य पार्श्वे तु for पितामहं सव्यपार्श्वे ।
30. (1) I. रक्त, B. रत्न । (2) B. omits the second *pāda* and also the four lines following.
33. (1) C. कर्णो मकुट ।
(2) By some confusion I. repeats here lines 31—33.
38. For तश्चा, B. तस्ये ।
42. I. B. सुहृकोणं स्त्रि. C. दपाहृकोणं स्त्रि ।
43. C. द्विभं, I. leaves the second *pāda* in a lacuna which has been supplied by the other Mss.
47. I. चा for पद्यवा supplied by the other Mss.
48. B. omits lines 48—51.

50. (1) C. कुचतनै । (2) I. केकैः, C. रजैः ।

(3) Before line 51, C. adds the following 51 lines which apparently belong to a chapter dealing with the illustrations of the *śāla* measures.

बुष्णोपात पादपर्यन्तं द्वात्रिंशत्तर शतांशकम् ।
 उष्णोपं तु चतुर्मासं त्रैत्रातं तु युगांशुलं ।
 पृष्टांतं वेदमात्रं स्यात् भावाणां मेहामं तु सीमकं ।
 तत्समं भागानुभागं स्यात् मूलदोषं मुचद्दयं ।
 जानुकं समं कुर्यात् त्रधा च चोद्युत्यकं ।
 पादजानु समोच्चं स्यात् देवमुक्तं गमानयेत् ।
 पंगुष्ठात् पाण्डिपर्वतं तल्लो (षा) उशमात्रकं ।
 चतुर्विंशतिमात्रं स्यात् "सोमकं" "स्यते" ।
 कूर्परं च द्विमात्रं स्यात् प्रकोष्ठवष्टादशांशुलं ।
 मध्यगुलाग्रसीमांतं तलं द्वादशमात्रकं ।
 द्वांशं मुखतारं स्यात् गलतारं युगद्दयं ।
 वत्समं बाहुमूलं स्यात् जानुविस्तारं तत्समं ।
 बाहुपर्यन्तविस्तारं षड्जिशांशुलं तथा ।
 कुक्षिवारं तरं वापि विशमात्रं प्रशस्तते ।
 मध्येदरतारं च पंचादशांशुलं भवेत् ।
 श्रोत्रिदेशविशालं स्यात् सतादशांशुलं भवेत् ।
 नवाधिकं दशांशुलं कटिदेशं विशालकं ।
 ऊरुमूलविशालं स्यात् द्वादशांशुलमिष्यते ।
 वृहमध्ये विशालं तु सार्धपंचांशुलं भवेत् ।
 जंघामूलविशालं तु सार्धसतांशुलं तथा ।
 जिह्वामध्यं षड्गुल्यं विस्तारं तु युगांशुलं ।
 गलकां गुल्मविस्तारं सत्रिपादांश्चमात्रकं ।
 सार्धवेदांशुलं पाण्डिपर्वतं परिकीर्तितं ।
 षड्वात्रिकपंचांशं प्रपादं विस्तारं भवेत् ।
 तलाघातारं शरांशुलं वेदांशांशुलदोषकं ।
 द्विमात्रं तस्य विस्तारं ताराधर्मं नखावस्तुतं ।
 तलेपंगुष्ठं तत्तुल्यं दोषं विस्तारमेशकं ।
 चपंगुल्यं सार्धपक्षांशं मध्यगुल्यं च अ(१) ऋ(२)येपादै ।

मध्यमादि कनिष्ठांतं दीर्घमैव प्रस(ष्ट)स्यते ।
 विस्तारं सप्तपदपर्यं यवमानमुदाहृतं ।
 तदर्थं च तदर्थं च नखविस्तारमुच्यते ।
 बाहुमध्यविशाले तु सतांशं कूर्परं तथा ।
 वेदांगुल्यं प्रकोष्ठं च मार्गबन्धं व्यपेक्षकं ।
 त्रिवंशं सार्द्धं पक्षांशं षडंशं तलमूलोच्चा ।
 तलाग्रोत्तरं युगांगुलं ।
 तलदीर्घं षडंगुल्यं शेषांशं मध्यमांगुलं ।
 सार्द्धपंचांगुलं दीर्घं तत्रैन्यनामिकादयो ।
 सार्धपंचांगुलां दीर्घं कनिष्ठये तत्प्र(द)द्यापि वा ।
 षंशं पञ्चवं सप्तवच्चरवं चतुर्यवं क्रमात् ।
 षंगुष्ठादि कनिष्ठांतं विस्तारे परिकीर्तितं ।
 स्थूलमूलं कशाग्रं तु दुक्तमानेन बोध्ययेत् ।
 अग्रे त्रिदिभागेन नखतारं प्रशस्यते ।
 तच्चतुर्भागमाधिक्यं नखताया(र)मुदाहृतं ।
 प(ये)कदित्रिव्यवं चापि नखाग्रं कारयेत् सुघो ।
 षंगुष्ठेव च द्विपर्वं स्यात् त्रिपंचांचान्यदंगुलैः ।
 शान्तरेखादि रेखैश्च कुर्यात्तलमध्यमे ।
 केशांता दक्षिणे सूत्रांतं भू(भू)बोमैव्येभूवन्निति ।
 यस्यायामद्वयंगुलं तदर्थं तस्य विस्त्रि(स्तु)तं ।
 भू(भू)बायाम युगांगुल्यं द्वयविस्तारं मायिकं ।
 व्यंगुलं पृष्ठपर्यंतं नासिका विस्त्रि(स्तु)तं भवेत् ।
 तदर्थं मध्यविस्तारं तदर्थं स्यात्.....तदमांगुलं ।

51. (1) चन्द्रवीर is apparently for कुम्भवीर, see chapter L, lines 35—36.
 (2) C. स्यात् स्वस्वरत्नां, I. वस्वरत्नं ।
 52. C. केयूरकटकटकं स्वस्वैवर्णं पूरमसेयुतं ।
 55. C. कुर्याद्य व्यचलं भवेत् ।
 59. C. मालादि संभूष्या मूलादि संदृढा ।
 60. C. हस्तं च दिग्दिकं ।
 66. C. कुर्यात् द्वाराभयेत् ।
 71. C. लंबरे ।
 75. I. मन्दिरा, O. मिन्दिरा ।

- (81. C. मानयोर्दश ।
 86. I. परिदं for वरदं suggested by the other Mss.
 87. B. C. गोपाला, I. गोबाला ।
 89. (1) B. दोर्घतोषां, C. दोर्घकसे ।
 (2) I. मदीदरो, the other Mss. मनोदरा ।
 90. B. चासभृगोद्भवामवेत् ।
 C. चासभृगो मवेत् ।
 I. स्वेा.....शोद्भवामवः ।
 91. B. मय्यं कांचोललं मवेत्, C. omits this.
 92. (1) I. विशानवाद्य च शोव, B. विशालास्य सुषोव । (2) B. रुद,
 C. तुमच्च for तुमड ।
 (3) I. सि for सि suggested by the other Mss.
 93. B इडु for वृत् ।
 94. (1) C. omits the lines 94—97.
 (2) I. म्या for म्या suggested by the other Mss.
 98. B. कोत्तरोय, I. कोत्तय ।
 103. B. C. शोषो for शाने ।
 104. B. C. दंतिल्लुकरा, I. वामदन्तिकरा मवेत् ।
 107. I. डंश for दङ्ग suggested by the other Mss.
 110. I. वाद्यते for वक्ष्यते suggested by the other Mss.
 113. I. मवत् for मव suggested by the other Mss.
 116. (1) B. केचिद्द्विनिहस्तुम् ।
 (2) C. notices here घस्मिन्व्यड यत्रमेकं न्युनं, and omits the next
 35 lines.
 117. B. मटकतान्वित ।
 119. I. वृष्टे देवी, the other Mss. वृष्टे वेदि ।
 121. B. हस्ताग्रं ।
 122. B. वालिनामयं ।
 127. B. मयोचो for माहिचो ।
 134. B. प्राकवक्ष्यास्या, I. पौत्रवर्ती (वक्तु) स्यात् ।
 135. B. किरोटं मकुटं तथा ।
 136. B. भैरवो वनरालला ।

137. B. महकं ।
 139. B. बिन्दुमुत्पत्त्य ।
 142. S. सखवाहमकरोपरि, I. दामपरे ।
 143. (1) B. धरे पाश्वे, I. परापाश्वे । (2) B. कंचुकी, I. कुचाभा ।
 148. B. मयादजा ।
 149. I. संरक्त, B. संयुक्त ।
 150. B. C. omit lines 150—151.
 163. B. चैय, C. सर्वे for सख्ये ।
 171. B. C. चार्थकंचुल ।
 173. For भद्र, B. C. यज्ञ ।
 174. B. छानकं देवोमात्रकारज्जुभावयेत् ।
 C. नके देवो समाद्यो रज्जुभावये ।
 I. समाको कज्जु भावयेत् ।
 175. C. प्रिनेत्रा ।
 181. I. मूर्ध for मूर्ति suggested by the other Mss.
 183. I. ध्वंस for ध्वांवे suggested by the other Mss.
 188. B. C. मानके ।
 189. B. मद्रयो, C. भंगलद्वये ।
 190. B. पुटे सख्यक चष्टु, C. पुटासख्य कुचाय, I. पुटासख्यकसाक्ष ।
 192. B. निष्ठोकुलतासेन च, C. भ्रष्टकुलमानसेन च ।
 Colophon :—B. एकपष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LV

1. (1) I. सुगजर्द्धावनकध्यानं for सुगजजैनकादोनां, B. जनकध्यानां C. स्ता-
तिकं धृत् । (2) B. मानपूर्वकं, I. पूर्वना(मा)नकम् ।
2. (1) I. सादिष्टा for धुना मा suggested by the other Mss.,
B. चापिमा, जातिमा । (2) C. omits the next four lines.
3. I. विमानं च for मानंचापि suggested by the other Mss. and
the context.
4. Lines 4—6 which are suggested by reference and supplied
by the other Mss. are missing in I.
7. (1) C. वत् for तत् । (2) I. कं मानम् for पुमानम् suggested by the
other Mss.
8. C. उत्तरोप, I. यवान्तरोप ।
10. I. च हितोच्यते, B. चाभियो, C. चाभिहो ।
11. I. माद् for मानं suggested by the other Mss.
12. Lines 12—14 which are suggested by reference and supplied
by the other Mss. are missing in I.
13. (1) C. वस्तु for हस्त । (2) B. तार for ताल ।
22. B. C. देवं तु, I. पकन्तु ।
25. I. न्यसम्, C. न्यकम् ।
30. B. C. वरं for समं ।
34. B. चान्तेदा(?) योदय ।
38. B. काशादिकं तु स्यात्, C. —यिकांठं ।
39. I. भवमानम्, B. C. देवन्तुवो ।
40. (1) B. omits lines 40—43.
(2) C. वेरे स्यात् for the last word.
41. I. हर for हन्व suggested by the other Mss.
42. C. स्यादेवं तु चोत्सवो for the first *pada*.
47. B. चाध्यायार्थं च, C. चाध्यायार्थानि ।
50. I. तुङ्गदायामे वस्तुमारादि for जङ्गमा दोनां शुभायादि, suggested by the
other Mss. C. शुभायादोन् ।

51. B. जाहंशं च, C. जात्यहंजांशं चास्यात् ।
 53. (1) I. गतं, B. C. ततः । (2) I. म, B. C. चा ।
 55. (1) I. चङ्कुरं for चङ्गुलं suggested by the other Mss. (2) B. होनं, C. होवं, for चैवं ।
 58. C. तदनाहं, B. ततन्मानं ।
 60. I. दलं for ङ्गुलं suggested by the other Mss.
 61. B. omits this line.
 64. I. द्योहलस्या for हेहलस्या suggested by the other Mss.
 68. (1) I. त्रयोस्त्रिंशाङ्गुलान्तं, but by following the rules as given in lines 64, 66, the reading should be as in the text which has been taken from the other Mss.
 (2) B. C. म्मात्राङ्गुलेन ।
 69. (1) C. चायात्यंश, for जात्यंशकं । (2) B. C. विवर्धयेत् for विवर्जयेत् ।
 70. I. मुत्त, B. C. चाक ।
 72. C. सुवाकारं for मुञ्चतारं ।
 74. I. leaves in a lacuna ऋजुकारं which has been supplied by the other Mss.
 76. B. C. परात्मकं ।
 79. C. adds भवेत् at the end ।
 80. (1) B. सगजेन्द्र । (2) B. C. परैस्सह ।
 81. C., second *pāda*. देवांगैः सह तेजितैः, I. सङ्घैः सह देवते ।
 B. सदिक् ।
 82. I. मन्यन्ता, the other Mss. वत्या ।
 84. B. चामरौधृत, C. चामरौघ्रित, I. चामरौलत ।
 85. C. यत्रि त्रियांत, B. कुत्रयांत ।
 87. B. जिनां च हपाञ्चके, C. दोनं च हतपाञ्चकं ।
 88. C. B. पंचवर्णं, I. पञ्चपरमेष्ठ्यौ ।
 89. C. जनदेवांगमानयेत् ।
 92. C. सर्व, I. सम ।
 94. (1) I. शिर for जिन suggested by the other Mss.
 (2) B. कुर्याच्छेषं यत्ताकवत् ।
 C. येवं च जिनदेवार् चननित्ययुक्त विशेषमार्गतोत्त(क)वः(यत्) ।
 Colophon :—B. C. द्विषष्टितमो ।

CHAPTER LVI

3. (1) B. देव्यास्त्राजि, D. रजि, C. देवोरं चिरं ।
(2) B. D. बौद्धदेवो, बौद्धस्य, I. स्नानकं ।
 4. (1) I. पत्वर्य for पश्यत्य suggested by the other Mss. (2) I. तथा
for तथा ।
 5. D. वदन् for वदं ।
 6. 1. तुङ्गघोर्ण on the margin under interrogation.
 8. B. C. लाघवोदर, D. लाङ्घवोदर ।
 10. B. मैक्तिकं, D. मैथिकं for मैलिकम् ।
 13. B. C. वीरं, D. वीरनाम, I. सार्थकं च सद्ना ।
 14. I. leaves in a lacuna आवरं जं which has been supplied by the
other Mss.
 15. (1) I. सार्धद्वि for चार्धं चि suggested by the other Mss.
(2) D. चित्रभूषमथा ।
 16. (1) B. C. पर्व, D. पट्टे वा चित्रिके, I. पीठे ।
(2) B. D. कटि च, C. कटि, I. कीर्ति च apparently for सुत्तिका
compare Chap. L, 2-4. (2) B. कर्करा, D. कुकरा, for शर्करा ।
 17. I. leaves in a lacuna कार्ये which is supplied by the other Mss.
 18. I. अङ्गमवत् for the last word suggested by the other Mss.
- Colophon :—B. D. त्रिषदितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LVII

6. B. C. दशतालेन ।
9. B. पिंगलं चैव, C. पिङ्गलवर्णं for पीतवर्णकम् ।
10. B. omits lines 10—11.
12. I. मौलिनाम् for मुनोनाम् suggested by the context and the other Mss.
13. B. कुबिकारं भवेत्कुक्षि पर्वं संपूर्णशोभितम् ।
C. कुम्भाकारं बृहत् कुचं वपुः संपूर्णम् ।
14. C. मन्यत्सामान्य, B. मन्त्यत्वामान्यलोहवं ।
15. I. मौली for मुनी, B. C. मौनि, see note 12.
16. C. कमण्डलुं for पुस्तकम् ।
17. I. मौलिनाम् ।
21. After this line C. omits 34 lines with the remark पलिन्य पत्रमेकं न्यूनम् ।
22. (1) I. leaves in a lacuna भूतां which has been supplied by the other Mss.
(2) क्षुर is apparently for क्षोणि as suggested by the context.
23. B. स्यात् जंघादि घोर ।
24. B., first *pāda*, पादं जानुसमुच्चं दृशात्, I. मोवतारे शरांशं which is a confusion with lines 20 and 28.
25. I. स्कोष्परं साधु, C. कुपेरं चार्ध, B. सार्ध ।
30. I. तद्विशद for न्तं विशलं suggested by the other Mss.
31. B. मध्यगत for मध्योदर ।
32. B. कंदारं for कटितारं suggested by the other Mss.
34. B. नलतालं ।
35. B. बहिरग्रे, I. बाहुमोव (रय, on the margin).

36. B. करांगुलं for करो(लां)शकम् ।
 37. B. सघौशं for स्वघौशं ।
 38. B. कल्यांगुलं च for the first expression.
 41. (1) B. तस्मात्समार्थं for the first expression.
 (2) I. पद्यं, for पद्यत्वं suggested by the other Mss.
 43. I. सान्यमंशं कान्तं स्या, for सार्धदशंशं तस्मा suggested by the other Mss.
 48. (1) I. श्रोत्रं for श्रोत्रं suggested by the other Mss.
 (2) B. omits the next four lines.
 52. I. प्रताल for अष्टताल suggested by the context and the other Mss.
 55. B. द्वादशांगुलं ।
 57. B. न्दशांगुलांशकं for the last expression.

Colophon :—(1) B. C. ऋषि । (2) B. चतुःषष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LVIII

7. B. C. भारणाः ।
 8. (1) B. योव्याश्च । (2) B. देवगुह्यमाननार्थकं, I. देवाह्मुह्यसासनार्थकम् ।
 9. This line is missing in I., but it is preserved by the other Mss. and appears to suit the context.
 10. I. दादणम्, B. धारिणः, C. विप्रहधारिणः ।
 12. B. नं मुञ्चिरं, C. नस्यास्थितं ।
 13. I. चोर्वी, B. C. चोर्व्या ।
 18. (1) I. वैष्णवं, the other Mss. वैष्णवं । (2) B. श्वातु, C. स्तान for शान ।
 19. B. वदार्थं, C. धरैद्वैव ।
 20. (1) B. चरणपद्मसमानं, C. चरणां चरणं पादं, I. चरणगमनपादं ।
(2) B. C. नरामं, I. कायान्तरामं ।
 23. (1) B. हरितकिरणबोला, C. हरिदकरणबोला ।
(2) B. C. कन्यसख्यौपकम् ।
- Colophon :—B. पंचपद्धितमे, C. leaves this in a lacuna.

1. C. सम्यक् for सर्व ।
2. B. तद्वशांन्मानगुह्यते, C. तद्विशालारमानगुह्यते, I. द्वादशमान ।
3. B. I. omit lines 3—6 which are supplied by the other Mss. and are required here.
7. I. ध्यान, B. C. ज्ञान ।
13. After this line C. omits the next 45 lines with the remark
अस्मिन्सखले पञ्चमेकं न्यूनं ।
14. B. लानोत्तरशतांशकं ।
15. B. omits lines 15—18.
16. I. देव for वेद suggested by the context.
19. (1) B. तत्समं मानुमानं । (2) I. पैठ for चैठ suggested by the other Mss.
20. (1) B. जानुकर्ण(र्ष)समं कूर्गात् जंघा च चोक्तुल्यकं, I. कर्णं च । (2) I.
द्वतुकम् for तुल्यकम् suggested by the other Mss. (2) I. तुद्वकम्.
21. I. देव for एव suggested by the other Mss.
28. (1) I. पाशु for बाहु suggested by the other Mss. (2) I. शाशाङ्गुलं
for शाङ्गुलकं suggested by the other Mss.
30. B. मध्ये घरातारं च द्विमात्रं तत्र ।
31. B. त्रिसप्तदश ।
32. Between 32 and 33 B adds one line :—
उपमूलविशालं तु द्वादशांगुलमिष्यते ।
33. B. सार्धपंचा ।
36. (1) I. कुल्य for गुल्य suggested by the other Mss. (2) I. चक्र for
अष्ट त्रि ।
38. B. पट्भागिकं च, I. पटद्वयाधिकं ।
40. B. द्विपलं तस्य for द्विमात्रं तत्र ।
42. B. अंगुल्यं for the first word.
43. B. माधिक for मादिक ।
45. I. नव for नष्ट suggested by the other Mss.
48. B. च कलाग्रं for चाग्रं तारं ।
50. B. नामिकादयं for नामिकाद्वयं ।

51. (1) B. साधमह्य for साधवहग । (2) I. कनयोः for कनिष्ठयोः suggested by the other Mss.
52. B., second *pāḍa*, सद्यं तु ययाकमे ।
54. B. वृत्त for उक्त ।
55. B. संनि द्वित्रि for यमे च त्रिभि ।
56. B. तच्चतु for त्रिचतु ।
62. I. भुवा for कर्णा suggested by the other Mss.
64. Between lines 64 and 65, I. adds इति उत्तमे नवतले समाप्तम् ।
65. I. तद्वि for सद्वि suggested by the other Mss.
66. B. पंक्तिालकम्, I. पादतालवत् ।
70. I. तं ह for ताद्व suggested by the other Mss.
71. I. त्वर्थ for व्यर्थ suggested by the other Mss.
72. (1) I. कर्णं हृदयमानं, B. कर्णात् हृदयात् ।
(2) I. नाम, B. नामि ।
73. I. वा, B. वार्ध, C. सार्ध ।
74. B. मेढयायुः, C. मेढादि ऊरु ।
77. I. हल्का for हिक्का suggested by the other Mss.
78. I. कोवरे for कूर्परे suggested by the other Mss.
79. I. भागां, B. भास्वं, C. पंक्तिशङ्कं तथा ।
81. (1) B. C. बाहुजानुभ तत्समे ।
(2) I. मतर्क्यसम् for च तत्समम् suggested by the other Mss.
83. B. C. कक्षातरमुदा, I. कन्यरे ।
90. C. वेदमंगुष्ठ, I. षड्गुल ।
92. I. त्सम्, B. C. त्वि ।
93. B. C. स्यानुस्य तु ।
94. I. omits the second *pāḍa* of this line and the first *pāḍa* of the next, which are required by the context and preserved by the other Mss.
96. (1) I. मध्या for मध्याङ्गुला suggested by the other Mss.
(2) I. समानुकम् for उपमात्रं suggested by the other Mss.
98. The presence of व before द्र makes it certain that the correct reading should be वन्द्यङ्गुलं
99. I. युम for युग suggested by the other Mss.
- Colophon :—B. पंचषष्टि ।

CHAPTER LX

1. I. leaves in a lacuna बाह्यानां supplied by the other Mss.
 2. I. भास for हेस suggested by the context and the other Mss.
 4. I. विचित्रां for द्वित्रयां suggested by the other Mss.
 6. I. उक्तवन् for उत्तम suggested by the context and the other Mss.
 7. (1) C. पदंशेन । (2) I. नलो for गलो suggested by the other Mss.
 11. C. युगांशकं for द्वांशकम् ।
 13. B. C. श्रोवं स्यात्, I. श्रोवस ।
 14. C. स्यात् दुत्तारं for उपस्थानं । (2) B. omits the second *pāda* and the three following lines.
 15. C. तदुत्तारात् पुष्कमूलात्, I. तदुगात् ।
 17. C. तद्विस्तार ।
 18. I. वन for घन suggested by the other Mss.
 21. B. सवृत्त, C. omits स, I. सवृत्तकम् ।
 22. I. सत्यर्थो for सत्यर्थो suggested by the other Mss.
 24. I. वदो, the other Mss. पुरतो ।
 25. (1) I. द्विद्वि, B. चद्वि । (2) B. I. स्रवां, C. स्रवामे ।
 28. I. कन्यमादङ्गुलात्तान्तर्योऽन्यङ्गुलानि च, B. C. सत्यंघाङ्गुलान्तरं तदर्थमन्याङ्गुलानि च ।
 29. (1) I. भास्या, B. C. अस्य for भास्या । (2) I. च for त्रि suggested by the other Mss.
 33. I. लम्बवम् for लं घनम् suggested by the other Mss.
 36. I. वल्ल for वल्ले suggested by the other Mss.
 38. (1) B. शक्तीनां for मूर्तीनां । (2) B. डालयानं च, C. डालायते..... ।
I. डालावाचव ।
 39. B. पत्र युक्तं, I. वल्ल ।
 42. I. सप्तम्वम् for सप्तमम् suggested by the other Mss.
 46. I. ...ज्यम् for मूज्यम् suggested by the other Mss.
- Colophon:—B. पट्टिपट्टितो, C. leaves this in a lacuna, I. बाह्यविधानं नाम ।

CHAPTER LXI

4. I. सं वा for खाधा suggested by the other Mss.
6. C. चैकांगुलं for चैकाशं ।
9. (1) B. I. omit lines 9—10, I. omits also lines 11—12, but the context requires these four lines which have been preserved in C.
(2) C. द्वि द्विगुल ।
10. C. त्रयोविंशच्छतांतं च ।
11. C. भज तारायता for the first expression suggested by the context.
12. C. वठ for पोठ ।
13. B. C. पादानं ।
18. B., first *pāda*, कुर्यात् पद् चतुरागमं ।
21. B. C., first *pāda*, केचिन्मूलबरे चेत् ।
22. B. विसृत for विभक्तः ।
25. I. पुनु for पद्मं suggested by the other Mss. and the context.
26. C. has both आदित्यं च and आद्यं च, I. आदित्यं च, B. आद्यं चायत-
स्तथा ।
28. (1) I. सिंह for हंस suggested by the other Mss. and the context.
(2) For सिंहके, B. तुङ्गके, C. तुङ्गमेव च ।
29. B. द्वादशं लक्षमेव च, C. द्वादशाक्ष ।
30. (1) B. प्रियंवेशैश्च, C. व्ययवेदैश्च ।
(2) B. स्यात् दत्त्वा दर्शमेव च, C. स्यात्तर्ज्ज्वा च तदकेपि वा ।
31. C. स्यात् वृद्धेत् ।
33. B. C. गृहे for ग्रहेण ।
34. (1) C. आकाशं for संशं । (2) B. C. चतुर्विध्या, I. विंशं, for वृद्धिः suggested by reference.
36. B. चोक्तं सर्वव्यापादिकं ।

37. I. येति for येनिः suggested by the context and the other Mss.
39. B. विप्रवृत्तिव गोहाना, C. विपत् प्रत्ययोगानि ।
40. B. C. शौखे for सौख्ये । (2) B. कौणामवारदच ।
41. (1) B. धनचंडं, C. शनिष्मातपचंडं ।
(2) C. प्रेषांशादि, B. पृठांशादीनि ।
43. B. ऋजु, C. रुजुर, I. ज्वर ।
44. (1) B. द्वयमवगुण, C. मथ ।
(2) B. चतुष्कस्वर्गवधनेश, C. चतुष्पद् बंधुकेशा..... ।
45. B. C. गलमुदरगुह्यान्तं जाम्बवितकं तत्, C. आनु ।
47. B. C. अथशुभतुलपदाय पंचदशांशं, C. अदतला ।
49. (1) B. C. द्वि(गु)लवाद्यायतं कूर्पराखं, I. चास्या कोपराह्मा ।
(2) B. C. येष्टियंक्तितालंतलांतं ।
(3) B. C. सर्वतर्जः for प्रमुखकरैः ।
50. C. वदन, C. वटसि, for नव ।
52. I. हृतविहृत for हृदयविस्तृत suggested by the other Mss.
53. I. उर for उदर suggested by the other Mss.
54. I. पद्यांशपोरु for पत्यंशपोरु suggested by the other Mss.
55. B. C. वंज्रं for वृत्तं ।
56. B. C. तत्र देजनस for तत्र जैनन ।
57. B. C. विपु for विस्तृत ।
61. B. वरमिमाने शिल्पि, I. नर.....शिल्पि ।
63. B. मध्यमाघां. I. माग्नि ।
65. B. विस्तृतं for पस्तृत ।
66. I. युव for युग suggested by the other Mss.
68. B. स्वायते, I. स्वायते ।
69. B. स्फटमितिमतिबेद्भ सटक्तार, I. पुठमिति.....वेन्द्रैश्चन्द्रिकातारदीर्घा ।
78. B. पत्रायाम् for the first word.
80. B. शतया तत् श्रोत्र ।
81. B. तदेव for तथैव ।
82. B. सव, I. पुर्व ।
83. B. युक्ति तालोक्तवत्, I. वदमिः ।
84. B. वावं, I. हावं ।

85. B. बाह्वपक्षौ चंगु कञ्चुकेन, I. leaves in a lacuna the whole line except the last word, which has been supplied by the other Mss.
86. B. नास्तिका शुकतुं डपटाग्रे, I. सिकाशुकांशुकदण्डपदाकमम् ।
87. B. हंसकास्वदंष्ट्रतत् कुर्यात्, I. हासिकास्व.....दंष्ट्रवकयुक् ।
89. B. वर्णातितुं डग्रपि, I. वर्णे.....तुवह ।
90. B. पक्षपक्षिवत्, I. मनेपि च ।
92. B. वस्त्र for वर्णे ।
95. B. हंसकोदुरतत् ।
98. B. मार्देनसमं श्वेतं वर्णा ।
100. B. तन्महापक्षयव, I. तं महापक्षयेव ।
101. I. सूत्रे for धृज suggested by the other Mss.
102. B. गुणोक्त ।
103. B. वासंगि वक्रसूत्रं, I. वर्णे.....सुनोयशसूत्रम् ।
105. B. कटि च, I. तार्क्षकस्तत् ।
106. B. केचित्रश्रिया ।
108. B. omits lines 108—110.
113. I. द्विपात् किञ्चिन्नता, B. द्विपादौ कुञ्चितौ ।
117. I. समिचरण, B. समिचारादि ।
118. B. संपदात्मानकं कुर्या (च) कृत्रचामरभूषितं ।
119. B. कृष्णवर्णं च वर्णे कञ्चुकिपूर्वनिन्न ।
120. B. वपुषं तु, I. नभूषणं तु ।
121. B. शीर्षे सिंहं च वक्रं च, I. शीर्षं च पक्षेष्ट ।
122. B. समिपकारादे तु ।
123. B. वर्णे तु पुष्पाग्रं, I. तदुच्चाग्रं ।
124. B. घनमंशं for the first expression.
125. B. सर्वेषां पूर्ववत् साम्निवर्णे ।
126. I. चन्द्रग्र, the other Mss. ग्राम ।
129. I. शङ्कु for त्रु suggested by the other Mss.
130. B. संग्रहः काव्यं चेत्यंतराकाशं वाक्येत्, I. सङ्गृह्यकाव्यं ।
131. Lines 131—133 are missing in I., but they have been included in other Mss. and seem to suit the context.
134. B. त्रिंशद्व्यंशमप्यस, I. सत्यंशमप्यस्ययोक्तं ।

135. I. दुके, the other Mss. दुर्ध्वे ।
 136. I. तद्वये.....मूलतारांश for तद्वये मूलतारं शरांश suggested by B.
 138. I. बाह्या, the other Mss. बाह्ये ।
 142. C. पक्ष for पीतं ।
 144. C. बंधावत्क केंग ।
 145. C. पक्षया for पक्षैः ।
 147. I. यथाशया for न संशयः suggested by the other Mss.
 Colophon :—B. सप्तषष्टि, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXII

B. omits this chapter.

1. I. लक्ष्यते, C. वक्ष्यते ।
2. C. शिवालयाभिमुखे, I. वायोरभिमुखम् ।
3. I. चारो, C. द्वारो ।
4. C. त्रिपादं for त्रिभागं ।
5. C. त्रिभिर्भा for द्विभागं ।
6. I. वन्द्य, C. वर्ध ।
11. C. बाह्याभ्यः ।
13. C. त्रिभागं for त्रिपादं ।
15. I. स्नानार्कं, C. स्नानार्कं स्नानार्कश्चैयनं ।
16. (1) C. दावार्भास, I. दावर्वा । (2) C. कटु, I. कट ।
17. C. जघनं for घनं ।
19. C. गलेत्कातं ।
22. (1) C. पदंशं for पदङ्गुलं । (2) I. चोप्र, C. चोह ।
23. C. घुरोत्तेर्ध ।
27. (1) I. फाल, C. घोष । (2) C. मूल for मुख ।
28. C. त्रिभात्रकम् for द्विभात्रकम् ।
29. I. घत्य, C. तद ।
32. (1) C. हग for हृग । (2) I. भाग for भाल ।

(2) After this line C. notices अस्मिन् खले पत्रत्रयं न्यूनं and omits some of the remaining portion of this chapter.

38. C. सुषिर ।

39. After this line C. notices again, अस्मिन् खले पत्रत्रयं न्यूनं ।

63. After इवेतवर्षे I. adds on the margin दिमयद् वृषमं बाल ।

Colophon :—I. द्विपञ्चमो which is the correct number of the chapter.

CHAPTER LXIII

This chapter is missing in C.

B. has omitted this chapter.

45. I. देवानां.....कल्पयेत् । The missing word appears to be देवीनां च ।

Colophon :—I. त्रिषष्टितमे which is the correct number as suggested by the context.

CHAPTER LXIV

This chapter is omitted by all other Mss except the *codex archilypus*.

4. सार्धे does not give any sense, it must be for चार्धे ।
5. वंश after द्वार is obviously for वशात् ।
6. मानाव is apparently for माननव, compare line 36.
7. वशामूलं is apparently for वशात् मूल ।
9. सिद्धि is apparently for धर्म ।
10. भोगमानं is apparently for भोगमोक्षार्थ ।
32. विभूत is obviously for विस्तृत ।
33. विस्तारे.....मेववा, the missing letters are obvious.
35. दश is apparently for नव as suggested by the context.
61. अष्टहर्षैर्मानि for अष्टर्षभैर्मानि as suggested by reference.
62. आयामयोन्यं च for आयं व्ययं योनिश्च as suggested by reference.
63. श्री.....कं for श्रीकरं, compare the line 66.
68. वेद्यतफलम् for व्ययस्य फलम् as suggested by the context.
76. सेना is obviously for मोन ।
77. मान is apparently for मोन ।
82.गस्तर्ध, the missing letter ज is obvious.
88. प्र.....वम् apparently for प्रयोजयेत् ।
91. बुधस्य जनकस्य for बुद्धस्य जिनकस्य as suggested by the context.
92. अन्वैश्च.....व मानं, the missing words are apparently प्रतिमानामेवं ।

Colophon :—I. चतुःषष्टितमो which is the correct number.

CHAPTER LXV

1. The first fourteen lines are missing in C.
4. I. leaves this line in a lacuna except the last word, but the other Mss. have preserved the whole line as included in the text.
5. B. केशवं कादि ।
7. I. leaves in a lacuna the first *pāda* of this line, and the second *pāda* of the next line, which have been supplied by the other Mss.
10. I. तुल्यं for तुल्लं suggested by the other Mss.
11. I. leaves in a lacuna this line which has been supplied by the other Mss.
12. B. धादभुदान्तकं for the last words.
13. B. दक्षा for क्रक्षा ।
14. I. leaves the last word in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
15. I. leaves the first *pāda* in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
19. I. leaves the first word in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
20. The metre suggests that सपाद may be replaced by सार्ध ।
23. B. C. समासलम्, I. समाङ्गुलम् ।
24. (1) C. I. नार्थ for नार्थ suggested by the other Mss.
(2) I. दोषिकं for दोषिकं suggested by the other Mss.
26. I. यवव for सयव suggested by the other Mss.
28. I. यया for second यव suggested by the other Mss.
31. I. तालांश for तारार्ध suggested by the other Mss.
33. C. कातिक for मूलक ।
38. I. पञ्च.....for घनञ्च suggested by the other Mss.

40. All the Mss. have द्विपर्व, but it should be त्रिपर्व, Compare पर्वद्वयमङ्गुष्ठः शेषाङ्गुल्यस्त्रिभिस्त्रिभिः कार्याः (*Bṛihat Samhitā*, LVIII, 28), also पर्वदीर्घं तदेकांशं युगलानां त्रिपर्वकम् (M. LXV, 136—137).

42. This line is missing in I. but it has been preserved by the other Mss. and appears to be necessary here.

43. I. ' for च suggested by B. C. and the next line.

44. (1) I. यम्बा for जङ्घा suggested by the other Mss. (2) B. omits this line.

56. (1) I. हन्वंशं for भान्वंशं suggested by the other Mss.

(2) B. पुरतस्तत्, C. पुरस्तात् ।

60. I. बालत् for भालत्, C. कालत्, B. भालत् ।

61. I. बुरा for शरा suggested by the other Mss.

64. I. चनि for नेत्र suggested by the other Mss.

66. (1) B. त्रियंशेकद्वयं चैव, C. त्र्यंशं द्वयं चैव ।

(2) B. C. नेत्रमूलाग्ररक्तयोः ।

67. B. वक्षं, C. मेक्षं for यक्षि ।

68. B. C. omit this line.

69. (1) B. C. मेकांशं for संकाशं । (2) B. विंशकं, C. मध्यमे for मंशकम् ।

70. (1) B. C. लकं विदुः, I. वन् विदुः ।

(2) C. omits the next three lines.

71. B. इष्टांशं for चत्तरांशं ।

73. I. C. ध्वंयो for ध्वांयो suggested by the other Mss.

74. I. चादि for चक्षि suggested by the other Mss.

75. I. मन्त्रिमा for मर्चमा suggested by the other Mss.

78. B. C. तत् for वत् ।

81. (1) I. धाङ्ग for धाशं suggested by the other Mss. (2) B. नास्ति, C. नाळ, for नास्य(सि) ।

82. I. लक्ष्णं for पद्मव्यं suggested by the other Mss.

85. I. चङ्ग, B. C. मध्य ।

86. C. मेकं, I. मेवं ।

88. I. भोजि for गोजि suggested by the other Mss.

90. C. तु चोत्तरा, B. तथोत्तर ।

91. I. तस्यायो, B. C. तस्यायो च ।

92. In the *codex achitypus* lines 92—128 are included between lines 54 and 55. The correct order as suggested by the context has been preserved in the other Mss. and included in the text.

(1) C. चात्, B. चत्, I. चाहत्वार्य । (2) तद्वा (? या) याधार्युक् ।

94. I. भास्वा, C. प्रस्या, B. पाया ।

96. B. दैव्यं for दैव ।

100. B. C. शेषं हन्वं तमुत्सेवं हन्वंतद्विप्रदेशके, I. शेषं योश्चान्तरोत्सेवं त्वं च स्वत-
प्रदेशके ।

The form included in the text has been suggested by the other Mss.

101. Lines 101—102 are missing in I., but they have been preserved by the other Mss. and are required here.

103. B. हन्वंतद्वयोः ।

105. (1) B. C. द्व्यमाधिक for the first words, (2) I. हनोःकोजमिमं for
हन्वन्ताद् गोजितत् suggested by the other Mss.

108. (1) I. वाने, B. नयने । (2) C. नेत्रतत्रिपंचांशं ।

111. B. वष्टि for चष्ट, C. leaves this word in a lacuna.

112. (1) B. भूतकामा, मवे कृत्वा, C. भूवरामभवत् कृत्वा, I. श्रीवरामात् कृतस्त्वान् ।
(2) C. मानं त योजयेत् ।

114. B. C. द्व्यमाधिक for the first word.

115. B. कोलकं for कूर्परे ।

119. I. नवम्य for तन्मध्यम suggested by the other Mss.

120. I. ततार्धम् तारार्धं, B. तलादन्नतारार्धमाधिक्यं ।

121. I. leaves in a lacuna the second *pāda* of this line and the first
pāda of the next line, which have been supplied by the other Mss.

123. B. पुरोक्तांशं पदंगुल्यं प्रंगुलीनां तदायतं ।

I. पुरोक्तानां तत्तदोर्धाङ्गुलीनां तदोर्धाङ्गुलिस्तदायतम् ।

C. पुरोक्तांतलादोर्धाङ्गुलीनां तदायतं ।

124. (1) I. त्रांशं for दांशं suggested by the context, B. C. पंचांशं ।

(2) I. मनाव्हादा for चानामिका suggested by the other Mss.

125. I. वृत् for भूत suggested by the other Mss.

128. C. चवांशकं, B. स्वाच व्यंशकं ।

129. I. चधिष्ठा, B. तदंश, C. पद्ववं ।

130. B. क्यारेष्वांश, C. कृत्वे ।

133. B. C. मांसलं, I. प्रङ्गुलं ।

136. (1) I, B. सर्वे for पर्व suggested by the other Mss. (2) B. C. भंगुलीनां for युगलानां ।
138. (1) I वनी, C. यति । (2) B. मूलकं पतिः ।
139. B. चतुर्धनं for मध्यदोर्ध्व ।
141. I. तस्योष्टो घ, B. तस्याङ्गुष्ठाद, C. षड्गुष्ठपाद ।
149. I. मित्या for हिका suggested by the other Mss.
150. B. ककुदं तत्, C. ककुर्वर्ध्व ।
151. B. C. कार्दसीमांतं for सूत्रान्तं ।
152. I. तद्विपान for तु पायु suggested by the other Mss.
154. I. पञ्च, B. C. पञ्चात्
157. B. C. वक्षयो for कक्षयो ।
158. I. सन्ध्वंतु धारयेत् for मध्यान्तरायतम् suggested by B. C.
160. (1) B. C. कक्षा । (2) C. भान्वंशं, I. हत्वंशं ।
162. B. वाणोर्ध्वंश, C. पौरम्यंश ।
163. C. कक्षांतरं, I. कक्षतारं ।
165. C. पादर्वं for सूत्रं ।
169. (1) I. B. omit this line which is required here and has been supplied by C. (2) B. omits also lines 170-171.
170. (1) C. द्विकाच । (2) C. निम्नकटयविक्षिप्तं ।
171. C. स्तनान्तात् for द्विकात् ।
172. I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been supplied by the other Mss.
173. B.C. वर्त for वृत्त ।
175. C. वत्र (? वक्र) for वल ।
179. B. C. द्वर्ध्वं ।
181. C. शोभाध्वं ।
183. (1) I. रुचैव for चेत् suggested by the other Mss. (2) I. leaves in a lacuna the first *pāda* which has been supplied by B. C.
184. (1) B. प्रतिमांगं, C. प्रतिमांगुलं ।
(2) B. सर्वधा (? धा), C. सर्वशः ।
186. I. C. ग्रन्थाज्ञेनादि, B. ग्रन्थेषां चैव ।
187. I. वन्दितालः for पङ्क्तितालं suggested by the context and the other Mss.
- Colophon :—B. सप्तषष्टि for पञ्चषष्टितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXVI

5. I. तद्द्वयोर्नेत्र for तस्याघो नेत्र suggested by the other Mss.
6. This line is missing in I., but it has been preserved by the other Mss. and is required here.
10. I. न्न, B. C. चुना for न्नमि ।
11. B. पद्विश for पद्विश ।
16. C. प्रकोष्टकायतं, I. प्रमुखायतम् ।
18. I. कथ्यमाहुनि for मध्यमाहुनि suggested by the other Mss.
19. I. तद्दीर्घं स्याद् द्वादशाङ्गुष्ठम् for the second *pāda* suggested by the other Mss.
C. शेषं तु तदीर्घं स्यात् वेदांशाङ्गुष्ठकायतं ।
21. B. C. वेदमात्र ।
25. B. कक्षयो, I. कुक्षियोः ।
28. I. देवनाम for वेदार्वावा suggested by B. C.
33. I. देशे तद्देश, and in another place नामिषदेशान्तर, for नामिदेश
द्वयोर्देशे suggested by the other Mss.
37. (1) I. उर्ध्व for ऊरु suggested by the other Mss. (2) I. मध्य, B. C.
मध्ये ।
38. I. सप्त for सप्तांश suggested by the other Mss.
40. B. नलकातं, (as well as I. in another place), I. नलकातारं ।
41. B. रसम(मा)त्रं, C. शरमात्रं for चतुर्मात्रं ।
42. The second *pāda* of this line and also the next two lines are missing in I., but they have been preserved by the other Mss. and are required here.
49. B. C. जिह्वा for जङ्घा ।
53. C. चार्थ, B. चात्र and also I. in another place, for सार्थ suggested by the other Mss. the context.
55. (1) I. कन्वं (मन्व) for कन्या । (2) B. चाङ्गुष्ठस्य च ।

56. I. तदुत्तमामिव स्तुतम् for the second *pāda* supplied by the other Mss.

61. B. C. वसानं, I. वाधोन्तं also वसानं ।

62. (1) B. omits this line.

(2) Between this and the next line I. repeats in order (a) the last four lines of the preceding chapter, (b) the colophon of the present chapter, and (c) the first 62 lines of the present chapter.

65. B. C. भ्रुवताराधर्ममात्रकं ।

67. For शर्कं, B. दृग्, C. मधुत्तया ।

69. B. C. निष्पाप ।

75. I. मध्या for मधो suggested by the other Mss.

77. I. नारायणस्य समम् for the second *pāda* suggested by the other Mss.

Colophon :—B. चक्षिष्यति, C. omits this ; I. has this chapter in *two* places : in one place (on page 520 of the Ms.) it has the right one चक्षिष्यति, but in another (on page 524) सप्तपदि ; thus the chapter 67 is missing, if there were any such chapter, which, however, is not found in any other Mss. and in the index of I. either. Besides the context does not require such a chapter.

CHAPTER LXVII

1. B. ऋतु, I. रज्जु; the idea of the recumbent posture is apparently intended here for which the usual term is शयन ।
5. I. देवलम्बा, B. C. देहलम्बा ।
6. C. लक्षणं, I. प्रक्षणं ।
10. C. समवरायतं वापि चाध्य ।
12. I. मुनि, B. C. मान ।
17. Between this and the next line I. repeats the first *pāda* of line 26.
19. (1) C. मुखातौ, B. मुखांतादि ।
(2) B. द्विसुत्रं for द्विदिमात्रं ।
20. (1) C. तत् ब्रह्मन्(स्य)पार्श्वे, B. तत् प्रकृष्टचिरं पार्श्वे ।
(2) B. रज्जु, C. ऋतु ।
23. B. मन्थनं, C. मल्यनु ।
26. B. C. चाक्षयो ।
28. C. पुट, I. पुटौ ।
42. C. सूत्रहलाटमभ्यर्तितं ।
44. I. चाग्र for चार्ध suggested by the other Mss.
47. After this line C. notices अस्मिन्खले पंचपत्रं मृतं and omits the remaining portion of this chapter and also the first 50 lines of the next chapter.
48. B. सूत्रो(त्रै)दधायकाये, I. सूत्रोदयं for सूत्रद्वयं suggested by the other Mss.
49. I. द्वारे for द्वान्तरं suggested by the other Mss.
51. I. जघनं, B. जङ्घयोः ।
53. I. रवायतम् for मुज्जायतं suggested by the other Mss.
57. (1) B. चल for नल । (2) B. पङ्गुलं for रसाङ्गुलम् ।
61. B. शिर for शिव ।
64. I. प्रकोष्ठान् कटान्तं च, B. प्रकोष्ठात् कठिन्तरं च ।

68. B. पूर्वकाय for ऊर्ध्वकाय ।
 69. B. भुजामणो for त्रिभुजाविति ।
 71. B. जानुबाह्य, I. कन्धौ द्वयोश्चैव for the first *pāda* suggested by the other Mss.
 72. B. स्वाक्षान्तं, I. साक्षान्तं ।
 74. B. चांगस्योपरि, I. पञ्चासोपरि ।
 75. (1) B. अर्धगाद्यासनं चेत् ।
 (2) B. omits the next four lines.
 81. B. तत्कुकादि ककुम्भस्ये ।
 83. B. पद्मवेद्यः, I. पाण्डित्यः apparently for पाण्डित्याः ।
 87. I. नातु for बाह्य suggested by B.
 89. B. चीरं चांगुलकान्तकं for the second *pāda*.
 91. B. निर्गमो for कटि च ।
 93. B. हनु for जानु ।
 94. B. सर्वोऽङ्गं च ऋजुं कुर्यात् पूर्वोपरयोर्नयेत्, I. जलुवत् ।
 95. B. ऋज्वंशं शरशोभावं नुरदाप्यमिति विद्यते, I. रज्ज्वरशोभावं ।
 97. B. घातं समभागं च अयिभाग ।
 101. B. यदुक्तं यथोक्त ।
 106. I. स्तना for तथा suggested by the other Mss. and line 105.
 111. I. मन्त्रं for मात्रं suggested by the other Mss. and the context.
 117. B. द्वादशांगुलं ।
 118. B. omits lines 118—121.
 124. B. रोम्मान for the last word.
 128. I. मय्य for मय्य suggested by B.
 131. B. reads this line twice.
 134. B., for second *pāda*, सूत्रं स्यात्पदोऽनं भवेत् ।
 135. B. द्वेका for चैका ।
 137. B. वदंगुल्यानुत्तनांतं च ।
 139. B. चैलध्या, I. चयध्या ।
 140. B. तत्तुचिन्हित ।
 141. B. वस्तुवास्त्वान्, I. वास्तुशास्त्रान् ।
 143. I. वस्तुवस्त्वादौ for वास्तुवस्त्वादि suggested by the other Mss.
 Colophon :—(1) B. प्रालंब । (2) B. I. अष्टवष्टि for सप्तवष्टितमो as suggested by the context.

CHAPTER LXVIII

1. C. omits the first 50 lines.
2. B. लाप्यकं च for कालामुखं ।
3. (1) B. वामे च, I. वामने । (2) B. तत्रविन्योतिषकमात् ।
5. (1) I. गालवेति, B. गर्गादि । (2) I. द्विर्चेना, B. धर्चेना ।
6. B. तत्सं for षट् ।
7. I. परित्थं, B. विपरीतं ।
8. I. गृह्यं, B. प्राह्यं ।
9. (1) B. भवेश्चेच for विश्वेश । (2) B. प्रचादकः for प्रवोचकः ।
10. (1) B. बृथं for वृत । (2) B. त्वष्टा चैव मर्गलाः ।
11. B. शृतः for धृतः ।
12. B. पृष्टचामान संवेधयं य विश्वबाहुयनोचः ।
I. (1) मानबोधाय, (2) विश्वबोधाय नाय च ।
13. B. चयशाला for आदिसारः ।
15. B. कालशूर्पं for कालयूप ।
16. I. चित्रकावयं साधकस् सारसंहितः ।
(1) B. चित्रका मर्त्य । (2) B. स्तारसंहितः ।
17. B. सौसह्यः for सौराह्यः ।
19. (1) B. कादिगोत्रवशाज्जातः for the first *pāda*. (2) B. सर्वत्र बोध्यता ।
I. तानि गोत्रवशाज्जाय शिल्पिसर्वयोभ्यकम् ।
22. B. omits कारयेत् गर्ध ।
23. (1) B. शोचयेत् for वोजयेत् । (2) B. शास्त्रे वतारयेत् ।
25. B. पिहस्य for विम्बस्य ।
26. I. न च for तथा suggested by the other Mss.
27. I. विनुद्यते on the margin.
28. B. लृहमाजन for लृतमाजन ।
29. I. उभैस् सर्वनखानां, B. द्वस्तैन सर्वसंख्यानां ।
30. B. पक्षिकानां ।

31. B. सञ्चरेण, the other Mss. मृगेण obviously for तान्नेण, compare line 29.

32. B. शंस शल्या, I. शिखशल्यं ।

33. B. जोषेपत्रेण for जीनपात्रेण ।

34. (1) B. असकटम् । (2) B. वगेनमिश्रके ।

35. B. यद्दलार्थ, I. यत्फलार्थ ।

36. B. आद्वद्वतं कथं तस्य दोषा ।

I. आद्वद्व्य.....साद् ।

37. B. चिर for बेरं ।

38. B. संवोपैः for संवेक्ष्य ।

39. B. देवार्थि for देवतार्थ ।

40. I. बेरमेवं प्रशस्यते, B. चिरमेवं प्रविश्यते ।

43. I. मूलिका for मृत्तिका suggested by the other Mss. (2) I. शोष, B. शोष ।

44. B. तत्पिडं स्थापयेचौतं ।

I. अन्तपायेदुवा ।

45. B., for second *pāda*, वृत्तयेत प्रविन्यसेत् ।

46. B. त्यक्ता स्यादग्न्यमृत्तिका, C. कुहत्भुक्तिमुक्तिता ।

51. I. स्तत्ता, C. मन्या, B. इत्या ।

52. I. एवं एनं च, C. B. येवा दोनं चेत् ।

53. (1) I. सन्ध्या, B. C. शिष्या ।

(2) B. चलं चीतं, C. वलिचित्रं ।

55. C. पापं प्रवरेव for पुण्यं क्षिप्रमेवं ।

Colophon:—I. B. एकोनसप्तति for सप्तषष्टितमे as suggested by the context, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXIX

2. I. तमि for तिरि suggested by the other Mss.
6. B. C. मृणाल्यादि ।
9. (1) I. पञ्चा, for पञ्चा suggested by the other Mss. (2) I. प्रमा for पपा suggested by the other Mss. (3) B. C. सुपा for उप ।
10. I. नदोषयुक्, C. ययोक्तवत्, B. दोषयुक् ।
11. B. दुष्टा, C. दष्टा ।
12. I. तस्यातु तु for तस्मात्तु suggested by the other Mss.
13. I. योग, B. C. धिक ।
16. (1) I. मज्जा for तज्ज suggested by the other Mss.
(2) I. मया, B. C. तया ।
22. (1) B. C. स्यात् तुंगे, I. रोगस्याङ्गेन ।
(2) B. वरणेन च, C. कथेनु च ।
24. I. द्विचक्षणा for तक्षणादेव suggested by the other Mss.
25. I. प्रभूषां, B. प्रमाणं, C. प्रभूषणा ।
26. C. कर्तु कद्रुक्ष्योतर्ता यजेत् ।
B. कर्तृदृष्टत यजेत ।
27. (1) C. तत्करोधिक । (2) C. भोगे तेन for भोजनेन ।
30. (1) I. नायिकाङ्गा, for नासिका suggested by the other Mss.
(2) B. वल्लरोगं, C. घातं रोगं ।
31. I. पञ्चश for पञ्जर suggested by B., C. पंच ।
35. (1) B. कालकांगायिक, C. जालकांग ।
(2) I. दृष्ट for सृष्टी suggested by the other Mss.
36. B. C. चेद्दार्क for चेद्ग्राम ।
37. (1) B. हर्म्यजाल । (2) B. साजल, C. काल ।
40. (1) I. तव for कृतम् supplied by the other Mss.
(2) C. वास्तु ।

41. C. प्रदेशं स्यात्, I. प्रदेशस्य for the first expression suggested by the other Mss.

42. C. जालकं जंम for सालजन्म ।

45. B. सारोषा for सालाङ्ग ।

52. C. इष्ट्या for वृष्ट्या ।

53. I. वावहे for मावहेत् suggested by the other Mss.

54. (1) I. सज्जनेन for सज्जनः ।

(2) B. स्फूर्जदोप(?) पं, C. स्वज्जयो ।

55. B. त्वंगं तु for सरं तु ।

57. (1) I. कुड्यत् for कुड्याङ्ग suggested by the other Mss.

(2) B. रोत्सेये for विस्तारे । (3) I. हि for पि suggested by the other Mss.

59. (1) I. श्रोम्या, B. C. श्रोम्या । (2) B. leaves the first *pāda* in a lacuna.

61. B. C. भक्ति for मित्ति ।

63. B. चिकयोक्रिया, C. चिकंतकं ।

64. B. सप्राप्तये for सङ्घ्यो ।

65. B. म संपदः for शुभदं ।

66. B. पूडादा नादिकर्तव्यं शास्त्रवतस्यंयथा ।

C. बुभामोभाधितत्रतस्यात् शास्त्रदोषविदं तथा ।

68. B. परिहृत्योक्त ।

70. B. C. वरणादि for the first expression.

72. C. कुणाधि for गुणादि ।

73. B. C. omit तत् ।

Colophon :—(1) I. भूषण for दूषण suggested by the other Mss.

(2) I. B. सप्तति for ऊनसप्ततितमो, C. leaves this in a lacuna.

CHAPTER LXX

4. I. क्रियानां भवतो (or क्रियारम्भतः suggested by the other Mss.
6. (1) I. स्वाद्या, B. स्वादा, for हानि suggested by the other Mss.
(2) C. omits lines 6—14.
7. B. नवधान, I. प्रसूत for नवमोन्मेष suggested by the context and the other Mss.
9. B. लोकस्य for लोकनस्य ।
16. B. C. प्रासादादि ।
20. I. वृषा for प्रपा suggested by the other Mss.
26. B. C. दमेमाद्यै ।
27. (1) I. रक्त for रत्नैः suggested by the other Mss. (2) B. omits this line.
30. दारु appears to be for नव, compare line 36.
33. B. वज्र for नैर्ऋत्य ।
34. C. कुर्यादभक्तं च ।
35. C. कृतं, I. विदु for बुधः, suggested by B.
42. B. स्यादन्यकुम्भान्वमं तथा ।
I. मध्येन कुम्भैः स्यादन्यैः ।
C. स्यादतैकं भस्मं तथा ।
44. C. सवितान, B. संपदान ।
46. I. पूजा, B. C. प्राज्ञैः ।
47. B. कमात्, I. C. कू(कु)ट ।
53. I. स्याज्यादि, B. C. स(श)स्यादधि ।
54. I. ताम्बुलं वा, B. C. ताम्बुलादि ।
57. After line 56 owing to some great confusion the *codex archi-*
typus follows the following order :—(1) 99—112, (2) 85—98, (3) 72—84,

(4) 58—71, (5) 113—118. In this order the incongruity is too obvious. The proper order followed in our text has been supplied by the other Mss.

58. B. तदर्थं तंतु संख्या वाप, C. तदर्थानुति ।
 61. I. चिचिवत् मन्त्रयेत् for विम्बमाश्रयेत् suggested by B. C.
 68. (1) C. सर्वांग दोषं शास्त्रे for the first *pāda*.
 (2) B. चितवत्, C. चित्रवत् ।
 72. (1) I. लक्षण for ललाटे, suggested by B., C. लोलाक्षि लोचनान्निव ।
 (2) I. समुच्चरन् for the last word suggested by the sense and the other Mss.
 73. (1) B. पश्चाद् वर्णादि लिखेत, this reading will fit in a line between lines 88, 89.
 (2) C. स्वर्णदोषेन पायज्ञेन ।
 74. (1) I. leaves the second *pāda* in a lacuna, which has been supplied by B. C.
 (2) C. कन्यके सह ।
 75. (1) C. राशि तु पादर्वयेद् बुधः ।
 (2) B. leaves the second *pāda* in a lacuna.
 78. (1) Excepting the first word I. leaves this line in a lacuna, which has been supplied by B.
 (2) C. omits lines 78—84.
 79. I. leaves the first word in a lacuna, which has been supplied by B.
 81. I. यत्र for छत्र suggested by B.
 84. (1) B. अन्येषु सर्वविधेषु, I. अन्यैश्च सर्वकुम्भेषु ।
 (2) B. केनोपा ।
 85. (1) B. C. पूजायाश्चार्थतोये च तत्तत्तन् मूलसूत्रकम् ।
 (2) I. समुच्चरन् for the last word suggested by the sense and the other Mss.
 86. B. नववस्त्रेण ।
 89. (1) For प्राश, B. C. पाद । (2) B. व्यामादि चाक्षा ।
 90. B., for second *pāda*, वृचि विचाक्षरान् न्यसेत् ।
 93. B. समाध्यान ।
 96. B. सन्निवैः for the first word.

99. I. तदघो.....द्वार for लक्ष्मोद्वार suggested by B. C.
101. (1) B. C. विंशं तु लिङ्गानां ।
(2) B. पतत्कर्मा, C. घतः कर्मा ।
105. C. पदे for तथा ।
106. I. स्याव for न्यसेत् suggested by B. C.
107. I. पालिकं साम, rest of the second *pāda* is missing; it is supplied by B. C.
109. B. लिंगविंबके ।
113. I. adds ललाट as the first word of the line, which is uncalled for and has been left out by the other Mss.
116. B. C. परं for वरं ।
118. C. हिताय वै यथाकमात् ।
- Colophon :—I. B. एकसप्तति for सप्ततितमः suggested by C. and the context.

Cal
N° 23/19/78

Archaeological Library,
22968

Call No. SATV / Man / Ach

Author—Acharya, Prasan
na Kumar

Title—Manzara on
etymology and sculpture
vol. III

Borrower No.	Date of Issue	Date of Return
S.B.L. Kaul	26-4-78	27-4-78
M. Suri	25-10-78	18/11/78
M. Suri	11/2/78	1-3-79
M. Suri	16-2-79	1-3-79

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book
clean and moving.